ROUËT DE JOURNEL

ENCHIRIDION PATRISTICUM

ENCHIRIDION
PATRISTICUM

ENCHIRIDION PATRISTICUM

LOCI SS. PATRUM, DOCTORUM,
SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM

QUOS IN USUM SCHOLARUM COLLEGIT

M. J. ROUËT DE JOURNEL S. J.

EDITIO QUARTA ET QUINTA

FRIBURGI BRISGOVIAE MCMXXII
HERDER & Co.
TYPOGRAPHI EDITORES PONTIFICII
BEROLINI, CAROLSRUHAE, COLONIAE, MONACHII, VINDOBONAE, LONDINI
S. LUDOVICI MO.

Nihil obstat.

Luteliae Parisiorum, die 3 Ianuarii 1922.

Léonce de Grandmaison.

Imprimatur

Friburgi Brisgoviae, die 25 Ianuarii 1922.

Dr. **Mutz,** Vic. gen.

Typis Herderianis, Friburgi Brisgoviae.

PRAEFATIO.

> Necesse est omnibus catholicis, qui sese ecclesiae matris legitimos filios probare student, ut sanctae sanctorum patrum fidei inhaereant, agglutinentur, immoriantur.
> (*Vinc. Lir.*, Common. 33.)

Cum ab annis amplius quinquaginta omnibus theologiae studiosis usui sit cl. *H. Denzinger Enchiridion symbolorum et definitionum,* operae pretium fore visum est si, quod ille de ecclesiae documentis tam feliciter esset exsecutus, de ss. patrum operibus tentaretur. Nec deerant quae nos hortarentur alia eius generis opera, qualia sunt de *Historia philosophiae graecae Testimonia auctorum collecta ab H. Ritter et L. Preller* (ed. 8 Gothae 1898), de ecclesiastica vero historia *E. Preuschen, Analecta zur Geschichte der alten Kirche und des Kanons* (Freiburg i. Br. 1893), recentissimum *C. Kirch, Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae* (Friburgi 1910).

Quemadmodum autem *Enchiridion symbolorum* integram conciliorum et pontificum doctrinam et historiam non suppeditat, ita nos multo etiam minus totam ss. patrum theologiam exponendam suscepimus; ita ut nihil a nostro proposito magis alienum fieri posset quam si quis, hoc libello contentus, ipsorum patrum opera adire neglegeret, quorum immediato tantum commercio plenus ac genuinus catholicae traditionis sensus hauriri potest.

At neminem fugit sacrae theologiae lectorem vel auditorem quam arduum sit traditionis quod vocant argumentum brevi scholarum spatio complecti, cuius incommodi haec praecipua causa esse videtur, quod ii ss. patrum loci, qui ad stabiliendum dogma maxime valeant, aut in scholasticis tractatibus concisi et dispersi aut in patrologiis completis paene obruti aliorum documentorum copia inveniantur.

Hoc igitur commodi ab isto libello exspectatur, ut praestantiora patristicae traditionis documenta discipulis praesertim, dum scholas audiunt aut relegunt, in promptu sint tamquam in summulam quamdam collecta; quae, licet apertum prorsus dogmatum historiae campum relinquat nec minutas singulorum scriptorum referat opiniones, tamen propter accuratum locorum delectum eorumque chronologicam dispositionem facili

conspectu illustriores quosque catenae traditionis, ut aiunt, anulos exhibeat.

Paucis dicamus nos id egisse, ut libellum conscriberemus ad praxim et usum scholarum destinatum, non reconditae illum quidem doctrinae, sed tamen diligentis inquisitionis; unde vel ipsi contionatores sententias patrum in re dogmatica praeclariores facile haurire possent.

Pauca nunc de ipsa libri compositione et forma indicemus.

1. Ii loci delecti sunt vere usu triti, sive de facto scholarum usu saepius veniant, sive ita mentem alicuius patris vel aetatis significent, ut ad constituendum et complendum traditionis argumentum nullatenus omitti posse videantur. Quod autem iam aiebat cl. Denzinger, «se in seligendis documentis quandoque ambiguum haesisse», nos maiore etiam ratione confitemur; ita tamen labori non pepercimus, easque omni modo cautiones et diligentiam adhibuimus, ut iure sperare liceat nec quidquam maioris momenti vel utilitatis excidisse, et delectum nostrum doctorum suffragiis probatum iri.

2. Apud patres dicta quaedam sunt quae doctrinae communiter receptae adversentur. Etsi omnes illas obiectiones, ut quae proprie ad historiam theologiae positivae pertinerent, referendas non curavimus, tamen eas paucas recepimus, quae ita notae sunt, ut ipsae quoque in scholis quasi classicae habeantur.

3. Quae a scriptoribus fusius et quasi oratorie tractata erant, integra referri ipsa operis ratio prohibebat. Textus tamen non ita breves et exiles recitandi erant, ut magis ex ipsis verbis quam ex mente et sententia argumentum peti videretur. Quapropter, diligenter inspecto contextu, ea rettulimus, quae necessaria erant ad aequam et sufficientem rei intellegentiam. Ceterum hae semper magistri partes erunt, ut textibus hic allatis innixus mentem patrum iam facilius et plenius auditoribus exponat.

4. Textus, ut antea diximus, secundum ordinem chronologicum et scriptorum et operum dispositi sunt; eos tamen patres non separavimus, qui, fere coaevi, mente et doctrina inter se vel dependent vel conveniunt; potius autem praemisimus opera quae diversis vitae temporibus scribi solent, epistulas dico vel sermones. In temporibus indicandis adhaesimus ut plurimum cl. Bardenhewer.

5. Ne augeretur etiam libri moles, et quia plerique patrum loci ad unicam materiam non pertinent, satius existimavimus uniuscuiusque textus argumentum speciali titulo non indicare, verum omnes eiusdem operis locos serie continua ordinare, praemissa singulis indicatione libri, capitis, aut paragraphi (integra notatio prima quaque vice invenietur), quae ratio omnium aptissima visa est, ut citius et facilius quaesiti textus reperirentur. Ad quod etiam iuvabunt capita paginarum, sinistra parte nomina scriptorum, dextera vero operum titulos exhibentia.

6. Si qua intra ipsos textus ut minus utilia omissa sunt, punctis interpositis (...) semper signantur. Huiusmodi puncta, ut par est, initio vel fine paragraphorum non inseruimus. Stellulae vero (* * *) signant lacunas in ipsis documentis.

7. Quae in textibus aut in translatione supplenda erant, uncis quadratis [—] includuntur. In ipsis textibus graecis haec aliquando latine supplentur, quoties nempe supplenda verba non in proximo con-

textu inveniuntur. Iisdem uncis includuntur plerique canones scripturarum; solum enim catalogum indicantes, brevitatis utilitatisque gratia, intra cancellos posuimus quod non est ipse scriptoris textus.

8 Sacrae scripturae loci in graeco textu cum «signis citationis», in latino autem *italicis typis* citantur.

9. Quantum fieri potuit, binae singulis textibus editiones ad calcem paginarum indicatae sunt, Migniana scil. quotiescumque exsistebat, et si qua altera recentior melioris erat notae. Textus ipse conformis est editioni illi, quae prior inscribitur. In iis, quae iam prodierunt sive in Corpore Vindobonensi sive in Corpore Berolinensi, eorum textum secuti sumus; in iis vero, quae, nondum in lucem edita, eorumdem Corporum ambitu continentur, interim textu Migniano contenti fuimus, exceptis tamen patribus apostolicis, qui iuxta notissimam editionem Funk citantur. Denique quod attinet ad eos scriptores, qui illis Corporibus non inserentur, secuti sumus aut Mignianam aut optimam ex recentibus editionem. Prima autem vice indicavimus integrum editoris nomen.

10. Textibus graecis subiunximus, utilitatis gratia, latinam translationem, quae plerumque ex Migne desumpta est, at non raro ad maiorem fidelitatem et claritatem emendata.

11. In margine interiore appositi sunt numeri minores, quorum ope cum ipsius textus argumentum tum ceteri textus paralleli commode invenirentur. Remittunt enim isti numeri ad numeros quibus signantur singuli articuli Indicis theologici; ubi rursus reperientur numeri ceterorum textuum de eadem materia. Notare iuvat illos numeros marginales consulto affixos esse ei praecise loco, quo tractari incipit indicata materia. Porro summa capitum Indicis theologici transcripta est in charta separata, ut statim invenirentur generalia textuum argumenta.

12. In Indice theologico et in scripturistico typis crassioribus indicati sunt textus patrum graecorum et syrorum, ut a latinis distinguerentur, uncis autem rotundis inclusi sunt textus illi, qui potius obici solent (cf. supra, n. 2).

13. Quattuor adduntur indices:

a) Index chronologicus scriptorum et operum, initio libri positus.

b) Index theologicus, ad quem, ut diximus, remittunt numeri marginis interioris; index autem ille praesertim ad usum scholarum compositus est, ita ut quaestiones non tam modo historico exhibeat quam eo ordine et forma, quibus in scholis tractari solent. Eumdem indicem, quantum fieri poterat, iuxta ordinem Summae S. Thomae disposuimus.

c) Index locorum scripturae.

d) Index alphabeticus scriptorum, operum, rerum.

14. Textus iam citati in Enchiridio symbolorum ut plurimum non iterum allati sunt, sed ad illos tantummodo remittitur lector. Item textus mere historicos saepe omisimus, ut qui apud Kirch, op. cit., inveniantur; ad cuius numeros semper remisimus

Qui illa duo opera edenda magna cum laude curaverat cl. bibliopola B. Herder, hoc quoque tertium Enchiridion in lucem proferendum suscepit, quod, cum iisdem simile sit et quasi ad unam seriem constituendam aptissimum, haud imparem prioribus fortunam consecuturum esse speramus.

Nec tamen nos fugit in tanto tantaeque varietatis opere non pauca certo remanere vitia, pluraque in eo esse emendanda, quo theologiae studiosis utilius evadat. Ad quod perficiendum doctiores enixe rogamus ut nobis monitis et consiliis opem ferant.

Restat ut ipse ex animo gratias agam magistris optimis cum huius seminarii emeritis et praesentibus tum Instituti Catholici Parisiensis, qui mihi doctis benevolisque consiliis semper adstiterunt. Socii vero alii non pauci assidua diligentia mecum amicissime laboraverunt, inter quos nominare liceat P. P. Browe et praecipue P. C. Burdo, qui magnam operis partem mecum sociatis curis confecit: iis omnibus grati animi debitum libenter persolvo.

Ore Place, Hastings (in Anglia), in festo SS. Petri et Pauli, 29 Iunii 1911.

M. J. Rouët de Journel S. J.

PRAEFATIO AD EDITIONEM ALTERAM.

Haec editio altera, quae ab integro typis mandata est, in paucis a priore discrepans legenti apparebit. Etsi mole quidem minor, re tamen vera nullus omnino locus deletus est, at vero triginta circiter additi sunt novi, praesertim Nestorii, Theodori Mopsuesteni, S. Leontii Byzantini, etc. Hi ordine suo chronologico inserti sunt, adiunctique sunt in margine numeri cum litterulis a, b, etc. Qua ratione cum hi loci facile apparent, tum numeri primae editionis (excepto tantum libri ultimo) immutati servantur.

Deleta sunt nonnulla errata; textus aliqui iuxta novissimas editiones correcti; index theologicus passim refectus; in temporibus indicandis quaedam iuxta recentia doctiorum opera sunt emendata, neque ideo tamen locorum ordo mutatus.

Quodsi haec nova editio melior priore videbitur, illud adscriptum velim iis, qui mihi amice consilia et auxilia praebuerunt; inter quos sunt nominandi DD. O. Bardenhewer, A. d'Alès, P. Koetschau. In perlegendis emendandisque schedulis operam mihi navaverunt V. Furci, A. Gandon, P. d'Hérouville, A. Rose. Quorum omnium memoriam pergratam mihi dulce est retinere.

Lutetiae Parisiorum, in festo S. Ignatii, 31 Iulii 1913.

PRAEFATIO AD RECENTIORES EDITIONES.

Huius operis tertia editio, cum fere integra typis expressa esset simul atque editio altera, in paucis admodum ab eadem discrepabat. Sub finem additi erant duo loci S. Gregorii Turonensis. In indice theologico, qui studiosis est quasi clavis totius libri, adiecti erant aliqui numeri, quibus ad plures locos remitteretur lector. Numeros autem parvos, qui in margine interiori illis respondent (cf. Praef. 1^{ae} edit., n. 11), addidimus in hac 4^{a} et 5^{a} editione.

Cum vero hoc Enchiridion, quale praesto erat, plurimis satisfecerit, summam rem intactam reliquimus, exoptantes ut eiusdem ope magis atque magis studium catholicae doctrinae, patrum testimonio stabilitae, foveatur.

Lutetiae Parisiorum, 5 Ianuarii 1922.

M. J. Rouët de Journel S. J.

INDEX CHRONOLOGICUS.

INDEX SIGLORUM.

A = Archambault, G., Justin, Dialogue avec Tryphon, texte grec, trad. franç., 2 vol., Paris 1909, in «Textes et documents» publiés par H. Hemmer et P. Lejay.

AS, AG = Assemani, J. S., S. P. N. Ephraem Syri opera omnia quae exstant, graece, syriace, latine, 6 vol. (3 vol. syriace et latine, 3 vol. graece et latine), Romae 1732—1746.

B = Ballerini, S. Ambrosii opera omnia, 6 vol., Milani 1875 sqq.

Bk = Bickell, G., S. Ephraemi Syri Carmina nisibena, Lipsiae 1866.

Bw = Bonwetsch, G. N., Methodius von Olympus, Erlangen und Leipzig 1891.

C = Cruice, P., Philosophumena . . ., Parisiis 1860.

CA = Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi, ed. I. C. T. de Otto, 9 vol., Ienae 1851—1881.

CB = [Corpus Berolinense] Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, herausg. von der Kirchenväter-Kommission der Königl. preußischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1897 sqq.

CV = Corpus [Vindobonense] scriptorum ecclesiasticorum latinorum . . . Academiae litterarum caesareae vindobonensis, Vindobonae 1866 sqq.

D = Dindorf, G., S. Epiphanii opera, 5 vol., Lipsiae 1859 ad 1862.

DB = Denzinger-Bannwart, Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Ed. 10 et sqq, Friburgi 1908 sqq.

DTC = Dictionnaire de théologie catholique, publié sous la direction de A. Vacant et E. Mangenot, Paris 1903 sqq.

F = Funk, F. X, Patres apostolici, ed. 2, 2 vol., Tubingae 1901; id., Didascalia et Constitutiones apostolorum, 2 vol., Paderbornae 1905.

Fa = Fausset, W. Y., Novatiani De Trinitate, Cambridge 1909, in «Cambridge Patristic Texts».

Fe = Feltoe, C. L., The Letters and other Remains of Dionysius of Alexandria, Cambridge 1904, in «Cambridge Patristic Texts».

Fi = Field, F., S. Ioannis Chrysostomi Homiliae in Matthaeum, 3 vol., Cantabrigiae 1839; id., S. Ioannis Chrysostomi Commentarius in epistulas Pauli, 7 vol., Oxoniae 1844 sqq.

G = Gaisford, T., Eusebii Praeparationes evangelicae, 4 vol., Oxoniae 1843; id., Eusebii Demonstratio evangelica, 2 vol., Oxoniae 1852.

Ge = Geffcken, J., Zwei griechische Apologeten, Leipzig 1907.

H = Harvey, W. W., S Irenaei . . . libri V adversus haereses, 2 vol., Cantabrigiae 1857.

Ha = Hahn, (Aug. und) G. L., Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche, 3. Aufl., Breslau 1897.

J = Jülicher, A., Vincentii Lirinensis Commonitorium, Freiburg i. Br. 1895, in «Sammlung . . .» von Dr G. Krüger.

JTS = Journal of Theological Studies, Oxford 1900 sqq.

K = Kirch, C, Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae, ed. 2 et 3, Friburgi 1914.

Kr = Krüger, G., Die Apologien Justins des Märtyrers, 2. ed., Freiburg i. Br. 1896, in «Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellenschriften», herausg. von Dr G. Krüger.

L = Lommatzsch, C. H. E., Origenis opera omnia, 25 vol., Berolini, 1831—1848.

La = Lamy, T. J., S. Ephraem Syri hymni et sermones, 4 vol., Mechliniae 1882—1902

Lf = Loofs, F., Nestoriana, Halle a. S. 1905.

M = Mason, A. J., The five theological orations of Gregory of Nazianzus, Cambridge 1899, in «Cambridge Patristic Texts».

ML, MG = Migne, J. P., Patrologiae cursus completus. Series prima latina, Parisiis 1844 sqq. Series graeca, Parisiis 1857 sqq.

MGh = Monumenta Germaniae historica edidit Societas aperiendis fontibus rerum germanicarum medii aevi. Gregorii I Papae Registrum Epistolarum, 2 vol., ed. P. Ewald et L. M. Hartmann, Berolini 1891—1899; id. Scriptores rerum Meroving., Tom. I, Gregorii Turonensis opera, Libri VIII Miraculorum, ed. B. Krusch, Hannov. 1884—1885.

N = Nairn, J. A., Περὶ ἱερωσύνης (De sacerdotio) of S. John Chrysostom, Cambridge 1906, in «Cambridge Patristic Texts».

Nau = Nau, F., Nestorius, Le Livre d'Héraclide de Damas . . ., Paris 1910.

O = Oehler, F., Tertulliani opera omnia, 3 vol., Lipsiae 1851 ad 1854; id., Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκ. Νύσσης τὰ εὑρισκόμενα (1 vol. solum prodiit), Halle a. S. 1865.

P = Pusey, P. E., S P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. in XII prophetas, 2 vol., Oxonii 1868; id., S. P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. in D. Ioannis evangelium. Accedunt fragmenta varia (In Rom, in 1 Cor, in 2 Cor, in Hebr, etc.), 3 vol., Oxonii 1872; id., S. P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. epistolae tres oecumenicae; libri V contra Nestorium; XII capitum explanatio; XII capitum defensio utraque; Scholia de Incarnatione Unigeniti, Oxonii 1875; id., S. P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. De recta fide ad Imperatorem (De Incarnatione Unigeniti dialogus); De recta fide ad Principissas; De recta fide ad Augustas; Quod unus Christus dialogus; Apologeticus ad Imperatorem, Oxonii 1877.

Pr = Preuschen, E., Tertullianus, De praescriptione haereticorum. 2. Aufl. Tübingen 1910, in «Sammlung . . .» von Dr G. Krüger; id., Tertullianus, De paenitentia, De pudicitia, 2. Aufl. Tübingen 1910, in «Sammlung . . .» von Dr G. Krüger.

PS = Patrologia Syriaca, accurante R. Graffin, Parisiis 1894 sqq.

R = Reischl, G. C. (et J. Rupp), S. Cyrilli Hierosolymorum archiepiscopi opera quae supersunt omnia, 2 vol., Monaci 1848—1860 (2um vol. edidit Rupp).

Ra = Rauschen, G., Tertulliani Apologetici recensio nova, in Florilegio patristico, fasc. VI, Bonnae 1906.

Rd = Raeder, J., Theodoreti graecarum affectionum curatio, Lipsiae 1904.

Rth = Routh, M. J., Reliquiae sacrae, ed. 2, 5 vol., Oxonii 1846 sqq.

S = Scheel, O., S. Augustini Enchiridion, Freiburg i. Br. 1903, in «Sammlung . . .» von Dr G. Krüger.

Sr = Srawley, J. H., The Catechetical Oration of Gregory of Nyssa, Cambridge 1903, in «Cambridge Patristic Texts».

Sw = Swete, H. B., Theodori ep. Mopsuest. in epistolas B. Pauli commentarii, 2 vol., Cambridge 1880—1882.

Tr = Turner, C. H., Gennadius, Liber ecclesiasticorum dogmatum, in JTS 7 (1906), 89 sqq.

TS = Texts and Studies, Contributions to Biblical and Patristic Literature, ed. by J. A. Robinson, Cambridge 1891 sqq.

TU = Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, herausg. von O. v. Gebhardt und A. Harnack, Leipzig 1883 sqq.

W = Waltzing, J. P., M. Minucii Felicis Octavius, in Bibliotheca Teubneriana, Lipsiae 1912.

Abbreviationes istae saepius usurpantur:

a. = annus *vel* ante. ca = circa. p. = post. p. p. = paulo post.

DIDACHE
SEU DOCTRINA DUODECIM APOSTOLORUM, 90/100.

17 C. 1, n. 2. Ἡ μὲν οὖν ὁδὸς τῆς ζωῆς ἐστιν αὕτη· «Πρῶ- 1
18 τον ἀγαπήσεις τὸν Θεὸν τὸν ποιήσαντά σε, δεύτερον τὸν
πλησίον σου ὡς σεαυτόν» [Mt 22, 37—39; Mc 12, 30 31; cf. Dt
19 6, 5; Lv 19, 18]· πάντα δὲ ὅσα ἐὰν θελήσῃς μὴ γίνεσθαί σοι,
καὶ σὺ ἄλλῳ μὴ ποίει [cf. Mt 7, 12; Lc 6, 31]. 3. Τούτων δὲ
τῶν λόγων ἡ διδαχή ἐστιν αὕτη· «Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμέ-
νους ὑμῖν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν ὑμῶν, νηστεύετε
δὲ ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς· ποία γὰρ χάρις, ἐὰν ἀγαπᾶτε
τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς; οὐχὶ καὶ τὰ ἔθνη τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν;
ὑμεῖς δὲ ἀγαπᾶτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ οὐχ ἕξετε ἐχθρόν»
[Mt 5, 44 sqq; Lc 6, 32 sq].

82 4, 13. Οὐ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἐντολὰς Κυρίου, φυλάξεις δὲ ἃ 2
παρέλαβες, μήτε προστιθεὶς μήτε ἀφαιρῶν.

529 4, 14. Ἐν ἐκκλησίᾳ ἐξομολογήσῃ τὰ παραπτώματά σου, 3
536 καὶ οὐ προσελεύσῃ ἐπὶ προσευχήν σου ἐν συνειδήσει πονηρᾷ.

459 7, 1. Περὶ δὲ τοῦ βαπτίσματος, οὕτω βαπτίσατε· ταῦτα 4
465 πάντα προειπόντες, «βαπτίσατε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ
461 τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» [Mt 28, 19] ἐν ὕδατι ζῶντι.
462

---

17 1, 2. Via igitur lucis haec est: *Primum diliges Deum qui te* 1
18 *creavit, deinde proximum tuum sicut te ipsum; omnia* vero *quae-*
19 *cumque* non *vis* tibi fieri, nec tu alteri facias. 3. Doctrina autem
horum verborum haec est: *Benedicite maledicentibus vobis* et *orate
pro inimicis vestris,* ieiunate *pro persequentibus vos; quae* enim
*gratia, si diligitis eos qui vos diligunt? Nonne et gentes idem
faciunt?* Vos autem *diligite eos qui oderunt vos,* neque inimicum
habebitis.

82 4, 13. Ne derelinquas mandata Domini; custodies vero quae 2
accepisti, neque addens neque demens.

529 4, 14. In ecclesia confiteberis peccata tua, neque accedes ad 3
536 orationem tuam in conscientia mala.

459 7, 1. De baptismo autem, sic baptizate: haec omnia postquam 4
465 antea dixistis, *baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*

1. F (= Funk) 1, 2. 2. F 1, 14. 3. F 1, 14.
4. F 1, 16.

2. Ἐὰν δὲ μὴ ἔχῃς ὕδωρ ζῶν, εἰς ἄλλο ὕδωρ βάπτισον· εἰ
δ' οὐ δύνασαι ἐν ψυχρῷ, ἐν θερμῷ. 3. Ἐὰν δὲ ἀμφότερα
μὴ ἔχῃς, ἔκχεον εἰς τὴν κεφαλὴν τρὶς ὕδωρ «εἰς ὄνομα Πατρὸς 463
καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος». 4. Πρὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος 464
προνηστευσάτω ὁ βαπτίζων καὶ ὁ βαπτιζόμενος καὶ εἴ τινες
ἄλλοι δύνανται· κελεύεις δὲ νηστεῦσαι τὸν βαπτιζόμενον πρὸ
μιᾶς ἢ δύο.

5 8, 2. Μηδὲ «προσεύχεσθε ὡς οἱ ὑποκριταί» [Mt 6, 5], ἀλλ' 17
ὡς ἐκέλευσεν ὁ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ αὐτοῦ, «οὕτω προσ- 13
εύχεσθε· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά
σου, κτλ.» [Mt 6, 9 sqq.]

6 9, 1. Περὶ δὲ τῆς εὐχαριστίας, οὕτως εὐχαριστήσατε· 2. Πρῶ- 502
τον περὶ τοῦ ποτηρίου· Εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ 493
τῆς ἁγίας ἀμπέλου Δαυὶδ τοῦ παιδός σου, ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν
διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.
3. Περὶ δὲ τοῦ κλάσματος· Εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἡμῶν,
ὑπὲρ τῆς ζωῆς καὶ γνώσεως, ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ
τοῦ παιδός σου· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 4. Ὥσπερ ἦν 511
τοῦτο τὸ κλάσμα διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν ὀρέων καὶ συν-
αχθὲν ἐγένετο ἕν, οὕτω συναχθήτω σου ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τῶν 50
περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν· ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ δόξα 37
καὶ ἡ δύναμις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας. 5. Μηδεὶς 505
δὲ φαγέτω μηδὲ πιέτω ἀπὸ τῆς εὐχαριστίας ὑμῶν, ἀλλ' οἱ
βαπτισθέντες εἰς ὄνομα Κυρίου· καὶ γὰρ περὶ τούτου εἴρηκεν
ὁ Κύριος· «Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί» [Mt 7, 6].

---

in aqua viva. 2. Sin autem non habes aquam vivam, in alia aqua 461
baptiza; si non potes in frigida, in calida. 3. Sin autem neutram 462
habes, effunde in caput ter aquam *in nomine Patris et Filii et* 463
Spiritus Sancti. 4. Ante baptismum ieiunato baptizans et bapti- 464
zandus et si qui alii possunt; baptizandum autem iube ieiunare
unum vel duos dies antea.

5 8, 2. Neque *orate sicut hypocritae,* sed sicut praecepit Do- 17
minus in evangelio suo, *ita orate: Pater noster, qui es in caelis,* 13
sanctificetur nomen tuum, etc.

6 9, 1. Quod ad eucharistiam attinet, sic gratias agite: 2. Pri- 502
mum de calice: Gratias tibi agimus, Pater noster, pro sancta vite 493
David pueri tui, quam indicasti nobis per Iesum puerum tuum;
gloria tibi in saecula. 3. De pane fracto autem: Gratias tibi
agimus, Pater noster, pro vita et scientia, quam indicasti nobis
per Iesum puerum tuum; gloria tibi in saecula. 4. Sicut hic panis 511
fractus dispersus erat supra montes, et collectus factus est unus, 50
ita colligatur ecclesia tua a finibus terrae in regnum tuum; quoniam 37
tua est gloria et virtus per Iesum Christum in saecula. 5. Nemo 505
autem edat neque bibat a vestra eucharistia, nisi qui baptizati
sunt in nomine Domini; de hoc etenim dixit Dominus: *Ne date*
sanctum canibus.

---

5. F 1, 18. 6. F 1, 20.

508 10, 1. Μετὰ δὲ τὸ ἐμπλησθῆναι οὕτως εὐχαριστήσατε· 7
2. Εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἅγιε, ὑπὲρ τοῦ ἁγίου ὀνόματός
σου, οὗ κατεσκήνωσας ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, καὶ ὑπὲρ τῆς
424 γνώσεως καὶ πίστεως καὶ ἀθανασίας, ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ
194 Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 3. Σύ,
Δέσποτα παντοκράτορ, «ἔκτισας τὰ πάντα» [Sap 1, 14; Apc 4, 11]
ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, τροφήν τε καὶ ποτὸν ἔδωκας τοῖς
ἀνθρώποις εἰς ἀπόλαυσιν, ἵνα σοι εὐχαριστήσωσιν, ἡμῖν δὲ
502 ἐχαρίσω πνευματικὴν τροφὴν καὶ ποτὸν καὶ ζωὴν αἰώνιον διὰ
τοῦ παιδός σου. 4. Πρὸ πάντων εὐχαριστοῦμέν σοι, ὅτι δυ-
νατὸς εἶ· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 5. Μνήσθητι, Κύριε,
τῆς ἐκκλησίας σου, τοῦ ῥύσασθαι αὐτὴν ἀπὸ παντὸς πονηροῦ
50 καὶ τελειῶσαι αὐτὴν ἐν τῇ ἀγάπῃ σου, «καὶ σύναξον αὐτὴν ἀπὸ
37 τῶν τεσσάρων ἀνέμων» [Mt 24, 31] τὴν ἁγιασθεῖσαν εἰς τὴν
σὴν βασιλείαν, ἣν ἡτοίμασας αὐτῇ· ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ δύναμις
καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 6. Ἐλθέτω χάρις καὶ παρελθέτω
ὁ κόσμος οὗτος. «Ὡσαννὰ τῷ Θεῷ Δαυίδ» [Mt 21, 9]. Εἴ
506 τις ἅγιός ἐστιν, ἐρχέσθω· εἴ τις οὐκ ἔστι, μετανοείτω· «μαράν
ἀθά» [1 Cor 16, 22]· ἀμήν.
506 14, 1. Κατὰ κυριακὴν δὲ Κυρίου συναχθέντες κλάσατε ἄρτον 8
529 536 καὶ εὐχαριστήσατε, προεξομολογησάμενοι τὰ παραπτώματα ὑμῶν,
ὅπως καθαρὰ ἡ θυσία ὑμῶν ᾖ. 2. Πᾶς δὲ ἔχων τὴν ἀμφιβολίαν
μετὰ τοῦ ἑταίρου αὐτοῦ μὴ συνελθέτω ὑμῖν, ἕως οὗ διαλλαγῶσιν,
516 ἵνα μὴ κοινωθῇ ἡ θυσία ὑμῶν. 3. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ῥηθεῖσα
ὑπὸ Κυρίου· «Ἐν παντὶ τόπῳ» καὶ χρόνῳ «προσφέρειν μοι

---

508 10, 1. Postquam autem impleti estis, sic gratias agite: 2. Gratias 7
tibi agimus, Pater sancte, pro sancto nomine tuo, quod fecisti ut
habitet in cordibus nostris, et pro scientia et fide et immortalitate,
424 quam indicasti nobis per Iesum puerum tuum; gloria tibi in sae-
194 cula. 3. Tu, Domine omnipotens, *creasti omnia* propter nomen
tuum, et cibum potumque dedisti hominibus ad fruendum, ut tibi
502 gratias agant, nobis autem largitus es spiritualem cibum et potum
et vitam aeternam per puerum tuum. 4. Ante omnia gratias tibi
agimus, quod potens es; gloria tibi in saecula. 5. Recordare,
Domine, ecclesiae tuae, ut eam liberes ab omni malo eamque
50 perficias in caritate tua, *et collige* eam *a quattuor ventis* sancti-
37 ficatam in regnum tuum quod ei parasti, quoniam tua est virtus
et gloria in saecula. 6. Adveniat gratia et praetereat mundus hic.
506 *Hosanna Deo David.* Si quis sanctus est, accedat; si quis non
est, paenitentiam agat. *Maranatha.* Amen.
506 14, 1. Die dominica autem convenientes frangite panem et 8
529 536 gratias agite, postquam delicta vestra confessi estis, ut sit mun-
dum sacrificium vestrum. 2. Omnis vero, cui est controversia
cum amico suo, ne conveniat vobiscum, donec reconciliati sint,
516 ne inquinetur sacrificium vestrum. 3. Hoc enim est dictum a
Domino: *In omni loco* et tempore *offeratur mihi sacrificium*

---

7. F 1, 22. 8. F 1, 32.

θυσίαν καθαράν· ὅτι βασιλεὺς μέγας εἰμί, λέγει Κύριος, καὶ τὸ
ὄνομά μου θαυμαστὸν ἐν τοῖς ἔθνεσι» [Mal. 1, 11 14].
9 15, 1. Χειροτονήσατε οὖν ἑαυτοῖς ἐπισκόπους καὶ διακόνους 39 61
ἀξίους τοῦ Κυρίου, ἄνδρας πραεῖς καὶ ἀφιλαργύρους καὶ ἀλη- 557
θεῖς καὶ δεδοκιμασμένους· ὑμῖν γὰρ λειτουργοῦσι καὶ αὐτοὶ τὴν
λειτουργίαν τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων. 2. Μὴ οὖν ὑπερ-
ίδητε αὐτούς· αὐτοὶ γάρ εἰσιν οἱ τετιμημένοι ὑμῶν μετὰ τῶν
προφητῶν καὶ διδασκάλων.
10 16, 3. Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις πληθυνθήσονται οἱ ψευδο- 597
προφῆται καὶ οἱ φθορεῖς, καὶ στραφήσονται τὰ πρόβατα εἰς
λύκους, καὶ ἡ ἀγάπη στραφήσεται εἰς μῖσος· 4. αὐξανούσης
γὰρ τῆς ἀνομίας μισήσουσιν ἀλλήλους καὶ διώξουσι καὶ παρα-
δώσουσι, καὶ τότε φανήσεται ὁ κοσμοπλανὴς ὡς υἱὸς Θεοῦ
καὶ ποιήσει «σημεῖα καὶ τέρατα» [Mt 24, 24], καὶ ἡ γῆ παρα- 17
δοθήσεται εἰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ποιήσει ἀθέμιτα, ἃ οὐδέποτε
γέγονεν ἐξ αἰῶνος. 5. Τότε ἥξει ἡ κτίσις τῶν ἀνθρώπων εἰς
τὴν πύρωσιν τῆς δοκιμασίας, «καὶ σκανδαλισθήσονται πολλοὶ»
[Mt 24, 10] καὶ ἀπολοῦνται, «οἱ δὲ ὑπομείναντες» ἐν τῇ πίστει
αὐτῶν «σωθήσονται» [cf. Mt 10, 22; 24, 13] ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κατα-
θέματος. 6. «Καὶ τότε φανήσεται τὰ σημεῖα» [Mt 24, 30] τῆς
ἀληθείας· πρῶτον σημεῖον ἐκπετάσεως ἐν οὐρανῷ, εἶτα σημεῖον
φωνῆς σάλπιγγος, καὶ τὸ τρίτον ἀνάστασις νεκρῶν· 7. οὐ 598
πάντων δέ, ἀλλ' ὡς ἐρρέθη· «Ἥξει ὁ Κύριος καὶ πάντες οἱ
ἅγιοι μετ' αὐτοῦ» [Zach 14, 5]. 8. «Τότε ὄψεται» ὁ κόσμος τὸν
Κύριον «ἐρχόμενον ἐπάνω τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ» [Mt 24, 30].

---

*mundum, quoniam rex magnus sum, dicit Dominus, et nomen
meum mirabile in gentibus.*
9 15, 1. Constituite igitur vobis episcopos et diaconos dignos 39 61
Domino, viros mansuetos et argenti non cupidos et veraces et 557
probatos; vobis enim ministrant et ipsi ministerium prophetarum
et doctorum. 2. Ne igitur contemnatis eos; ipsi enim sunt honorati
inter vos una cum prophetis et doctoribus.
10 16, 3. In diebus novissimis multiplicabuntur falsi prophetae et 597
corruptores, et convertentur oves in lupos, et caritas convertetur
in odium. 4. Cum enim aucta fuerit iniquitas, odio se invicem
habebunt et persequentur et prodent; ac tum apparebit orbis de-
ceptor tamquam filius Dei et faciet *signa et prodigia,* et terra 17
tradetur in manus eius, et faciet iniqua, quae numquam facta
sunt a saeculis. 5. Tum veniet creatura hominum in ignem pro-
bationis, *et scandalizabuntur multi* atque peribunt; *qui vero per-
severaverint* in fide sua, *salvabuntur* ab ipso maledicto. 6. *Tunc-
que apparebunt signa* veritatis; primum signum caeli aperti, deinde
signum tubae, et tertium resurrectio mortuorum; 7. neque vero 598
omnium, sed sicut dictum est: *Veniet Dominus et omnes sancti
cum eo.* 8. *Tunc videbit* mundus Dominum *venientem supra
nubes caeli.*

---

9. F 1, 32. 10. F 1, 36.

S. CLEMENS ROMANUS, PAPA 92—101.

Epistula ad Corinthios I, 96/8.

55 5, 1. Ἀλλ' ἵνα τῶν ἀρχαίων ὑποδειγμάτων παυσώμεθα, 11
ἔλθωμεν ἐπὶ τοὺς ἔγγιστα γενομένους ἀθλητάς· λάβωμεν τῆς γενεᾶς ἡμῶν τὰ γενναῖα ὑποδείγματα. 2. Διὰ ζῆλον καὶ φθόνον οἱ μέγιστοι καὶ δικαιότατοι στύλοι ἐδιώχθησαν καὶ ἕως θανάτου ἤθλησαν. 3. Λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῶν τοὺς ἀγαθοὺς ἀποστόλους· 4. Πέτρον, ὃς διὰ ζῆλον ἄδικον οὐχ ἕνα οὐδὲ
31 δύο, ἀλλὰ πλείονας ὑπήνεγκεν πόνους καὶ οὕτω μαρτυρήσας ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλόμενον τόπον τῆς δόξης. 5. Διὰ ζῆλον καὶ ἔριν Παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ἔδειξεν, 6. ἑπτάκις δεσμὰ φορέσας, φυγαδευθείς, λιθασθείς, κήρυξ γενόμενος ἔν τε τῇ
37 ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει, τὸ γενναῖον τῆς πίστεως αὐτοῦ κλέος ἔλαβεν, 7. δικαιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσεως ἐλθὼν καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ τῶν ἡγουμένων, οὕτως ἀπηλλάγη τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὸν ἅγιον τόπον ἐπορεύθη, ὑπομονῆς γενόμενος μέγιστος ὑπογραμμός. 6, 1. Τούτοις τοῖς ἀνδράσι ὁσίως πολιτευσαμένοις συνηθροίσθη πολὺ πλῆθος ἐκλεκτῶν, οἵτινες πολλαῖς αἰκίαις καὶ βασάνοις διὰ ζῆλος παθόντες ὑπόδειγμα κάλλιστον ἐγένοντο ἐν ἡμῖν. 2. Διὰ ζῆλος διωχθεῖσαι γυναῖκες Δαναΐδες καὶ Δίρκαι, αἰκίσματα δεινὰ καὶ ἀνόσια παθοῦσαι, ἐπὶ τὸν τῆς πίστεως βέβαιον δρόμον κατήντησαν καὶ ἔλαβον γέρας γενναῖον αἱ ἀσθενεῖς τῷ σώματι.

---

55 5, 1. Sed ut vetera exempla relinquamus, ad proximos athletas 11
veniamus; saeculi nostri generosa exempla proponamus. 2. Propter zelum et invidiam, qui maximae et iustissimae columnae erant, persecutionem passi sunt et usque ad mortem certaverunt. 3. Ponamus nobis ante oculos bonos apostolos: 4. Petrum, qui, propter zelum iniquum, non unum aut alterum, sed plures labores sustulit,
31 atque ita testimonio perhibito in debitum gloriae locum discessit. 5. Propter zelum et contentionem Paulus patientiae praemium exhibuit, 6. septies in vincula coniectus, fugatus, lapidatus, in
37 oriente ac occidente verbi praeco factus, illustrem fidei suae famam sortitus est; 7. qui, postquam mundum universum iustitiam docuit, et ad occidentis terminos venit et coram praefectis testimonium perhibuit, sic e mundo migravit et in locum sanctum abiit, summum patientiae exemplar exsistens. 6, 1. Viris istis sancte vitam instituentibus magna electorum multitudo aggregata est, qui suppliciis multis et tormentis, propter zelum passi, exemplar optimum inter nos exstiterunt. 2. Propter zelum persecutionem passae mulieres Danaïdae et Dircae, postquam gravia et nefanda supplicia sustinuerunt, ad firmum fidei cursum pertigerunt et debiles corpore nobile praemium acceperunt.

---

11. F 1, 104; MG 1, 217.

12 7, 4. Ἀτενίσωμεν εἰς τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ γνῶμεν ὡς 410
ἔστιν τίμιον τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ, ὅτι διὰ τὴν ἡμετέραν
σωτηρίαν ἐκχυθὲν παντὶ τῷ κόσμῳ μετανοίας χάριν ὑπήνεγκεν. 422
5. Διέλθωμεν εἰς τὰς γενεὰς πάσας καὶ καταμάθωμεν, ὅτι ἐν 347
γενεᾷ καὶ γενεᾷ «μετανοίας τόπον ἔδωκεν» [Sap 12, 10] ὁ Δε-
σπότης τοῖς βουλομένοις ἐπιστραφῆναι ἐπ' αὐτόν.

13 24, 1. Κατανοήσωμεν, ἀγαπητοί, πῶς ὁ Δεσπότης ἐπιδείκνυ- 27
ται διηνεκῶς ἡμῖν τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ἔσεσθαι, ἧς τὴν 598
ἀπαρχὴν ἐποιήσατο τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀνα-
στήσας. 2. Ἴδωμεν, ἀγαπητοί, τὴν κατὰ καιρὸν γινομένην ἀνά-
στασιν. 3. Ἡμέρα καὶ νὺξ ἀνάστασιν ἡμῖν δηλοῦσιν· κοιμᾶται
ἡ νύξ, ἀνίσταται ἡ ἡμέρα· ἡ ἡμέρα ἄπεισιν, νὺξ ἐπέρχεται.

14 27, 4. Ἐν λόγῳ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ συνεστήσατο τὰ 188
πάντα καὶ ἐν λόγῳ δύναται αὐτὰ καταστρέψαι.

15 31, 2. Τίνος χάριν ηὐλογήθη ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ; οὐχὶ 363
δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν διὰ πίστεως ποιήσας;

16 32, 4. Καὶ ἡμεῖς οὖν, διὰ θελήματος αὐτοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ 362
κληθέντες, οὐ δι' ἑαυτῶν δικαιούμεθα οὐδὲ διὰ τῆς ἡμετέρας
σοφίας ἢ συνέσεως ἢ εὐσεβείας ἢ ἔργων ὧν κατειργασάμεθα
ἐν ὁσιότητι καρδίας, ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως, δι' ἧς πάντας τοὺς
ἀπ' αἰῶνος ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἐδικαίωσεν· ᾧ ἔστω ἡ δόξα
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. 33, 1. Τί οὖν ποιήσωμεν, 363

---

12 7, 4. Sanguinem Christi intentis oculis intueamur, et cogno- 410
scamus quam pretiosus sit Deo et Patri eius, qui propter nostram
salutem effusus toti mundo paenitentiae gratiam obtulit. 5. Per- 422
veniamus ad omnes mundi aetates, et discamus quod in omni 347
generatione volentibus ad ipsum converti Dominus *paenitentiae
locum concesserit.*

13 24, 1. Consideremus, dilecti, quemadmodum Dominus futuram 27
resurrectionem continuo nobis ostendat, cuius primitias Dominum 598
Iesum Christum fecit, suscitans eum a mortuis. 2. Intueamur,
dilecti, resurrectionem, quae suo tempore fit. 3. Dies et nox
resurrectionem nobis ostendunt: nox cubat, exsurgit dies; obit
dies, nox ingruit et insequitur.

14 27, 4. Verbo maiestatis suae constituit omnia et verbo suo 188
potest illa evertere.

15 31, 2. Cuius gratia Abraham pater noster benedictus fuit? 363
Nonne, quia iustitiam et veritatem per fidem operatus est?

16 32, 4. Et nos igitur, ex voluntate eius [Dei] in Christo Iesu 362
vocati, non per nos ipsos iustificamur neque per sapientiam nostram
aut intellegentiam aut pietatem aut opera, quae in cordis sancti-
tate operati sumus, sed per fidem, per quam omnipotens Deus
ab initio omnes iustificavit; cui sit gloria in saecula saeculorum.
Amen. 33, 1. Quid igitur faciemus, fratres? Cessabimus a bonis 363

---

12. F 1, 108; MG 1, 224. 13. F 1, 132; MG 1, 260.
14. F 1, 134; MG 1, 268. 15. F 1, 138; MG 1, 272.
16. F 1, 138; MG 1, 272.

ἀδελφοί; ἀργήσωμεν ἀπὸ τῆς ἀγαθοποΐας καὶ ἐγκαταλίπωμεν
τὴν ἀγάπην; Μηδαμῶς τοῦτο ἐάσαι ὁ Δεσπότης ἐφ' ἡμῖν γε
γενηθῆναι, ἀλλὰ σπεύσωμεν μετὰ ἐκτενείας καὶ προθυμίας «πᾶν
ἔργον ἀγαθὸν» [Tit 3, 1] ἐπιτελεῖν.

198 34, 5. Τὸ καύχημα ἡμῶν καὶ ἡ παρρησία ἔστω ἐν αὐτῷ· 17
ὑποτασσώμεθα τῷ θελήματι αὐτοῦ· κατανοήσωμεν τὸ πᾶν πλῆ-
θος τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, πῶς τῷ θελήματι αὐτοῦ λειτουργοῦσιν
παρεστῶτες.

416 36, 1. Αὕτη ἡ ὁδός, ἀγαπητοί, ἐν ᾗ εὕρομεν τὸ σωτήριον 18
374 ἡμῶν, Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ἀρχιερέα τῶν προσφορῶν ἡμῶν,
424 τὸν προστάτην καὶ βοηθὸν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν. 2. Διὰ τούτου
ἀτενίζομεν εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν, διὰ τούτου ἐνοπτριζόμεθα
τὴν ἄμωμον καὶ ὑπερτάτην ὄψιν αὐτοῦ, διὰ τούτου ἠνεῴχθησαν
ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας, διὰ τούτου ἡ ἀσύνετος καὶ
ἐσκοτωμένη διάνοια ἡμῶν ἀναθάλλει εἰς τὸ φῶς, διὰ τούτου
ἠθέλησεν ὁ Δεσπότης τῆς ἀθανάτου γνώσεως ἡμᾶς γεύσασθαι,
«ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ, τοσούτῳ μείζων
ἐστὶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον ὄνομα κεκληρονόμηκεν»
[Hebr 1, 3 4]

57 40, 1. Πάντα τάξει ποιεῖν ὀφείλομεν, ὅσα ὁ Δεσπότης 19
ἐπιτελεῖν ἐκέλευσεν κατὰ καιροὺς τεταγμένους. 2. Τάς τε προσ-
φορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, καὶ οὐκ εἰκῆ ἢ ἀτάκτως,
ἐκέλευσεν γίνεσθαι, ἀλλ' ὡρισμένοις καιροῖς καὶ ὥραις. . . .
39 5. Τῷ γὰρ ἀρχιερεῖ ἴδιαι λειτουργίαι δεδομέναι εἰσίν, καὶ τοῖς
556 ἱερεῦσιν ἴδιος ὁ τόπος προστέτακται, καὶ λευΐταις ἴδιαι διακονίαι

---

operibus et caritatem derelinquemus? Neutiquam hoc apud nos
fieri permittat Dominus, sed cum diligentia et animi alacritate
omne opus bonum peragere festinemus.

198 34, 5. Gloriatio nostra et fiducia in ipso sit [Domino]; voluntati 17
eius subiciamur et multitudinem universam angelorum eius diligenter
consideremus, quomodo adstantes voluntatem eius exsequantur.

416 36, 1. Haec est via, dilecti, in qua salutem nostram invenimus, 18
374 Iesum Christum, oblationum nostrarum pontificem, infirmitatis
424 nostrae patronum et auxiliatorem. 2. Per hunc caelorum alti-
tudinem adspicimus; per hunc vultum eius immaculatum et ex-
celsum speculamur; per hunc oculi cordis nostri aperti sunt; per
hunc insipiens et obscurata mens nostra in lucem efflorescit; per
hunc voluit Dominus nos immortalem cognitionem gustare, *qui
maiestatis Dei splendor exsistens, tanto maior est angelis, quanto
excellentius nomen sortitus est.*

57 40, 1. Cuncta ordine debemus facere, quae nos Dominus sta- 19
tutis temporibus peragere iussit. 2. Oblationes scilicet et officia
sacra perfici, neque temere vel inordinate fieri praecepit, sed
39 statutis temporibus et horis. . . . 5. Summo quippe sacerdoti sua
556 munera tributa sunt, sacerdotibus locus proprius assignatus est,

---

17. F 1, 142; MG 1, 276. 18. F 1, 144; MG 1, 280.
19. F 1, 150; MG 1, 288.

ἐπίκεινται· ὁ λαϊκὸς ἄνθρωπος τοῖς λαϊκοῖς προστάγμασιν δέ- 554
δεται.

20 42, 1. Οἱ ἀπόστολοι ἡμῖν εὐηγγελίσθησαν ἀπὸ τοῦ Κυρίου 34
Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξεπέμφθη.
2. Ὁ Χριστὸς οὖν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ
Χριστοῦ· ἐγένοντο οὖν ἀμφότερα εὐτάκτως ἐκ θελήματος Θεοῦ.
3. Παραγγελίας οὖν λαβόντες καὶ πληροφορηθέντες διὰ τῆς 141
ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πιστωθέντες
ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ, μετὰ πληροφορίας Πνεύματος Ἁγίου
ἐξῆλθον εὐαγγελιζόμενοι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ μέλλειν ἔρ- 39
χεσθαι. 4. Κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύσσοντες καθίστανον 60
τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν, δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι, εἰς ἐπισκόπους 557
καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν.

21 44, 1. Καὶ οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν ἔγνωσαν διὰ τοῦ Κυρίου 39
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἔρις ἔσται ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς 60
ἐπισκοπῆς. 2. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν εἰληφότες
τελείαν κατέστησαν τοὺς προειρημένους καὶ μεταξὺ ἐπινομὴν
δεδώκασιν, ὅπως, ἐὰν κοιμηθῶσιν, διαδέξωνται ἕτεροι δεδοκι-
μασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν. 3. Τοὺς οὖν κατα- 57
σταθέντας ὑπ' ἐκείνων ἢ μεταξὺ ὑφ' ἑτέρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν
συνευδοκησάσης τῆς ἐκκλησίας πάσης, καὶ λειτουργήσαντας
ἀμέμπτως τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ μετὰ ταπεινοφροσύνης,
ἡσύχως καὶ ἀβαναύσως, μεμαρτυρημένους τε πολλοῖς χρόνοις
ὑπὸ πάντων, τούτους οὐ δικαίως νομίζομεν ἀποβάλλεσθαι τῆς
λειτουργίας.

---

et levitis sua ministeria incumbunt. Homo laicus praeceptis laicis 554
constringitur.

20 42, 1. Apostoli nobis evangelii praedicatores facti sunt a Do- 34
mino Iesu Christo, Iesus Christus missus est a Deo. 2. Christus
igitur a Deo et apostoli a Christo; et factum est utrumque ordi-
natim ex voluntate Dei. 3. Itaque acceptis mandatis et per resur- 141
rectionem Domini nostri Iesu Christi plena certitudine imbuti
Deique verbo confirmati, cum certa Spiritus Sancti fiducia egressi 39
sunt annuntiantes regni Dei adventum. 4. Per regiones igitur et 60
urbes verbum praedicantes primitias earum spiritu cum probassent, 557
constituerunt episcopos et diaconos eorum qui credituri erant.

21 44, 1. Apostoli quoque nostri per Iesum Christum Dominum 39
nostrum cognoverunt contentionem de nomine episcopatus obori- 60
turam. 2. Ob eam ergo causam, perfecta praescientia praediti,
constituerunt praedictos ac deinceps ordinationem dederunt, ut,
cum illi decessissent, ministerium eorum alii viri probati exciperent.
3. Itaque qui constituti sunt ab illis vel deinceps ab aliis viris 57
eximiis consentiente universa ecclesia, quique inculpate gregi
Christi deservierunt cum humilitate, quiete nec illiberaliter, et longo
tempore ab omnibus testimonium praeclarum reportarunt, hos iudi-
camus munere suo non iuste deici.

---

20. F 1, 152; MG 1, 292. 21. F 1, 154; MG 1, 296.

65 70 45, 2. Ἐγκεκύφατε εἰς τὰς ἱερὰς γραφάς, τὰς ἀληθεῖς, τὰς διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου. 3. Ἐπίστασθε ὅτι οὐδὲν ἄδικον οὐδὲ παραπεποιημένον γέγραπται ἐν αὐταῖς. 22

141 46, 6. Ἢ οὐχὶ ἕνα Θεὸν ἔχομεν καὶ ἕνα Χριστὸν καὶ ἓν Πνεῦμα τῆς χάριτος τὸ ἐκχυθὲν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ μία κλῆσις ἐν Χριστῷ; 23

17 18 19 46, 7. Μνήσθητε τῶν λόγων Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. 8. Εἶπεν γάρ· «Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ· καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη, ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου σκανδαλίσαι· κρεῖττον ἦν αὐτῷ περιτεθῆναι μύλον καὶ καταποντισθῆναι εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου διαστρέψαι» [Mt 26, 24; Lc 17, 2]. 24

39 57 47, 6. Αἰσχρά, ἀγαπητοί, καὶ λίαν αἰσχρὰ καὶ ἀνάξια τῆς ἐν Χριστῷ ἀγωγῆς ἀκούεσθαι, τὴν βεβαιοτάτην καὶ ἀρχαίαν Κορινθίων ἐκκλησίαν δι' ἓν ἢ δύο πρόσωπα στασιάζειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους. 7. Καὶ αὕτη ἡ ἀκοὴ οὐ μόνον εἰς ἡμᾶς ἐχώρησεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἑτεροκλινεῖς ὑπάρχοντας ἀφ' ἡμῶν, ὥστε καὶ βλασφημίας ἐπιφέρεσθαι τῷ ὀνόματι Κυρίου διὰ τὴν ὑμετέραν ἀφροσύνην, ἑαυτοῖς δὲ κίνδυνον ἐπεξεργάζεσθαι. 25

273 532 49, 2. Τὸν δεσμὸν τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τίς δύναται ἐξηγήσασθαι; 3. Τὸ μεγαλεῖον τῆς καλλονῆς αὐτοῦ τίς ἀρκετὸς ἐξειπεῖν; 4. Τὸ ὕψος, εἰς ὃ ἀνάγει ἡ ἀγάπη, ἀνεκδιήγητόν ἐστιν. 5. Ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ Θεῷ, «ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρ- 26

---

65 70 45, 2. Inspexistis diligenter scripturas sacras, quae verae sunt et datae per Spiritum Sanctum. 3. Non fugit vos nihil iniustum neque perversum scriptum esse in illis. 22

141 46, 6. Nonne unum Deum habemus et unum Christum et unum Spiritum gratiae super nos effusum, et una vocatio est in Christo? 23

17 18 19 46, 7. Recordamini verborum Iesu Domini nostri. 8. Dixit enim: *Vae homini illi! Bonum erat ei, si natus non fuisset, quam ut unum ex electis meis scandalizaret; melius erat, ut ei mola circumponeretur et demergeretur in mare, quam ut unum de electis meis perverteret.* 24

39 57 47, 6. Turpia, fratres, turpia valde auditu sunt et christiana vivendi ratione indigna, quae comperimus: firmissimam et antiquam Corinthiorum ecclesiam propter unum aut alterum hominem seditionem movere contra presbyteros. 7. Et hic quidem rumor non tantum ad nos, sed ad eos etiam manavit, qui a nobis alieni sunt, ita ut propter vestram amentiam blasphemiae nomini Domini inferantur, vobis ipsis autem periculum creetur. 25

273 532 49, 2. Vinculum caritatis Dei quis potest enarrare? 3. Quis pulchritudinis eius magnificentiam eloqui valet? 4. Altitudo, ad quam evehit caritas, inenarrabilis est. 5. Caritas nos Deo ad- 26

---

22. F 1, 156; MG 1, 300.
23. F 1, 158; MG 1, 304.
24. F 1, 158; MG 1, 304.
25. F 1, 160; MG 1, 308.
26. F 1, 162; MG 1, 309.

τιῶν» [1 Petr 4, 8], ἀγάπη πάντα ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ·
οὐδὲν βάναυσον ἐν ἀγάπῃ, οὐδὲν ὑπερήφανον· ἀγάπη σχίσμα
οὐκ ἔχει, ἀγάπη οὐ στασιάζει, ἀγάπη πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ·
ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, δίχα 275
ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστόν ἐστιν τῷ Θεῷ. 6. Ἐν ἀγάπῃ προσ- 410
ελάβετο ἡμᾶς ὁ Δεσπότης· διὰ τὴν ἀγάπην, ἣν ἔσχεν πρὸς
ἡμᾶς, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἔδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ
Κύριος ἡμῶν ἐν θελήματι Θεοῦ, καὶ τὴν σάρκα ὑπὲρ τῆς σαρκὸς
ἡμῶν καὶ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

27 57, 1. Ὑμεῖς οὖν οἱ τὴν καταβολὴν τῆς στάσεως ποιήσαντες 57
ὑποτάγητε τοῖς πρεσβυτέροις καὶ παιδεύθητε εἰς μετάνοιαν,
κάμψαντες τὰ γόνατα τῆς καρδίας ὑμῶν.

28 58, 2. Ζῇ ὁ Θεὸς καὶ ζῇ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ τὸ 141
Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἥ τε πίστις καὶ ἡ ἐλπὶς τῶν ἐκλεκτῶν, ὅτι
ὁ ποιήσας ἐν ταπεινοφροσύνῃ μετ' ἐκτενοῦς ἐπιεικείας ἀμετα-
μελήτως τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένα δικαιώματα καὶ προστάγ-
ματα, οὗτος ἐντεταγμένος καὶ ἐλλόγιμος ἔσται εἰς τὸν ἀριθμὸν
τῶν σωζομένων διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐστὶν αὐτῷ ἡ δόξα
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

29 63, 2. Χαρὰν γὰρ καὶ ἀγαλλίασιν ἡμῖν παρέξετε, ἐὰν ὑπήκοοι 57
γενόμενοι τοῖς ὑφ' ἡμῶν γεγραμμένοις διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύ-
ματος ἐκκόψητε τὴν ἀθέμιτον τοῦ ζήλους ὑμῶν ὀργὴν κατὰ τὴν
ἔντευξιν, ἣν ἐποιησάμεθα περὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας ἐν τῇδε τῇ

---

glutinat, *caritas peccatorum multitudinem tegit,* caritas omnia sus-
tinet, omnia patienter tolerat; nihil sordidum in caritate, nihil
superbum; caritas schisma non habet, caritas seditionem non
movet, caritas omnia in concordia facit; in caritate omnes Dei 275
electi sunt perfecti, sine caritate nihil Deo acceptum est. 6. In 410
caritate nos Dominus sibi assumpsit; propter caritatem, quam erga
nos habuit, Dominus noster Iesus Christus voluntate divina san-
guinem suum pro nobis tradidit, et carnem pro carne nostra et
animam pro animabus nostris.

27 57, 1. Vos igitur, qui seditionis fundamenta iecistis, in oboe- 57
dientia subditi estote presbyteris, et correctionem suscipite in paeni-
tentiam, genua cordium vestrorum flectentes.

28 58, 2. Sicut Deus vivit et Dominus Iesus Christus vivit et 141
Spiritus Sanctus, fides et spes electorum, ita qui in humilitate cum
aequitate assidua impigre mandata et praecepta a Deo proposita
exsequitur, constitutus et electus erit in numero eorum, qui sal-
vantur per Iesum Christum, per quem ei est gloria in saecula
saeculorum. Amen.

29 63, 2. Gaudium enim et laetitiam nobis praestabitis, si, oboe- 57
dientes facti iis quae scripsimus per Spiritum Sanctum, resecetis
illegitimum zeli vestri studium secundum exhortationem, quam de

---

27. F 1, 170; MG 1, 324. 28. F 1, 172; deest apud Migne.
29. F 1, 182.

ἐπιστολῇ. 3. Ἐπέμψαμεν δὲ ἄνδρας πιστοὺς καὶ σώφρονας ἀπὸ νεότητος ἀναστραφέντας ἕως γήρους ἀμέμπτως ἐν ἡμῖν, οἵτινες καὶ μάρτυρες ἔσονται μεταξὺ ὑμῶν καὶ ἡμῶν.

EPISTULA BARNABAE, 96/8.

17 4, 14. Προσέχωμεν, μήποτε, ὡς γέγραπται, «πολλοὶ κλητοί, 30
ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοὶ» [Mt 20, 16; 22, 14] εὑρεθῶμεν.

413 5, 5. Εἰ ὁ Κύριος ὑπέμεινεν παθεῖν περὶ τῆς ψυχῆς ἡμῶν, 31
ὢν παντὸς τοῦ κόσμου κύριος, ᾧ εἶπεν ὁ Θεὸς ἀπὸ καταβολῆς
κόσμου· «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν
ἡμετέραν» [Gn 1, 26]· πῶς οὖν ὑπέμεινεν ὑπὸ χειρὸς ἀνθρώπων
373 παθεῖν; μάθετε. 6. Οἱ προφῆται, ἀπ' αὐτοῦ ἔχοντες τὴν χάριν,
409 εἰς αὐτὸν ἐπροφήτευσαν· αὐτὸς δέ, ἵνα καταργήσῃ τὸν θάνατον
καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δείξῃ, ὅτι ἐν σαρκὶ ἔδει αὐτὸν
φανερωθῆναι, ὑπέμεινεν, 7. ἵνα τοῖς πατράσιν τὴν ἐπαγγελίαν
ἀποδῷ καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ τὸν λαὸν τὸν καινὸν ἑτοιμάζων ἐπι-
428 δείξῃ ἐπὶ τῆς γῆς ὤν, ὅτι τὴν ἀνάστασιν αὐτὸς ποιήσας κρινεῖ.
8. Πέρας γέ τοι διδάσκων τὸν Ἰσραὴλ καὶ τηλικαῦτα τέρατα
καὶ σημεῖα ποιῶν ἐκήρυσσεν, καὶ ὑπερηγάπησεν αὐτόν. 9. Ὅτε
δὲ τοὺς ἰδίους ἀποστόλους τοὺς μέλλοντας κηρύσσειν τὸ εὐαγ-
γέλιον αὐτοῦ ἐξελέξατο, ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομω-
17 τέρους, ἵνα δείξῃ ὅτι «οὐκ ἦλθεν καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρ-
374 τωλούς» [Mt 9, 13], τότε ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν εἶναι Υἱὸν Θεοῦ.
10. Εἰ γὰρ μὴ ἦλθεν ἐν σαρκί, πῶς ἂν ἐσώθησαν οἱ ἄνθρωποι
βλέποντες αὐτόν, ὅτε τὸν μέλλοντα μὴ εἶναι ἥλιον, ἔργον τῶν

---

pace ac concordia fecimus in hac epistula. 3. Misimus autem viros fideles et castos, a iuventute usque ad senectutem inculpate nobiscum versatos, qui et testes erunt inter vos et nos.

17 4, 14. Attendamus ne quando, sicut scriptum est, *multi vocati,* 30
pauci vero electi inveniamur.

413 5, 5. Si Dominus sustinuit pati pro anima nostra, cum sit totius 31
mundi dominus, cui dixit Deus in constitutione mundi: *Faciamus
hominem ad imaginem et ad similitudinem nostram;* quomodo
373 igitur per manum hominum pati sustinuit? Discite. 6. Prophetae
409 ab eo gratiam habentes de eo prophetaverunt; ipse autem, quia
in carne oportebat eum apparere, ut mortem destrueret et resurrec-
tionem a mortuis ostenderet, sustinuit, 7. ut patribus promissum
redderet, et ipse populum novum sibi parans, cum in terra esset,
428 ostenderet resurrectione facta se ipsum iudicaturum esse. 8. Porro
docens Israel ac tam magna prodigia et signa faciens praedicabat,
et valde diligebat eum. 9. Cum autem apostolos suos ipsius evan-
gelium praedicaturos eligeret, homines omni peccato iniquiores, ut
17 ostenderet se *non venisse vocare iustos sed peccatores,* tunc palam
374 fecit se esse Filium Dei. 10. Si enim non venisset in carne, quo-
modo servati fuissent homines videntes eum, cum adspicientes

---

30. F 1, 48; MG 2, 734. 31. F 1, 50; MG 2, 735.

χειρῶν αὐτοῦ ὑπάρχοντα, ἐμβλέποντες οὐκ ἰσχύουσιν εἰς τὰς
ἀκτῖνας αὐτοῦ ἀντοφθαλμῆσαι;
32 6, 11. Ἐπεὶ οὖν ἀνακαινίσας ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρ- 356
τιῶν, ἐποίησεν ἡμᾶς ἄλλον τύπον, ὡς παιδίων ἔχειν τὴν ψυχήν,
ὡς ἂν δὴ ἀναπλάσσοντος αὐτοῦ ἡμᾶς.
33 7, 2 Εἰ οὖν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὢν Κύριος καὶ «μέλλων 416 428
κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς» [2 Tim 4, 1], ἔπαθεν, ἵνα ἡ πληγὴ 414
αὐτοῦ ζωοποιήσῃ ἡμᾶς, πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ
οὐκ ἠδύνατο παθεῖν εἰ μὴ δι' ἡμᾶς. 3. Ἀλλὰ καὶ σταυρωθεὶς
«ἐποτίζετο ὄξει καὶ χολῇ» [Mt 27, 34 48]. Ἀκούσατε πῶς περὶ
τούτου πεφανέρωκαν οἱ ἱερεῖς τοῦ ναοῦ. Γεγραμμένης ἐντολῆς·
«Ὃς ἂν μὴ νηστεύσῃ τὴν νηστείαν, θανάτῳ ἐξολεθρευθήσεται»
[Lv 23, 29], ἐνετείλατο Κύριος, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ἡμε-
τέρων ἁμαρτιῶν ἔμελλεν τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος προσφέρειν
θυσίαν, ἵνα καὶ ὁ τύπος ὁ γενόμενος ἐπὶ Ἰσαὰκ τοῦ προσ-
ενεχθέντος ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τελεσθῇ.
34 11, 11. Ἡμεῖς μὲν καταβαίνομεν εἰς τὸ ὕδωρ γέμοντες ἁμαρ- 459 463
τιῶν καὶ ῥύπου, καὶ ἀναβαίνομεν καρποφοροῦντες ἐν τῇ καρδίᾳ 475
τὸν φόβον καὶ τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐν τῷ πνεύματι
ἔχοντες.
35 12, 9. Λέγει οὖν Μωϋσῆς Ἰησοῦ υἱῷ Ναυή, ἐπιθεὶς τοῦτο 374
τὸ ὄνομα, ὁπότε ἔπεμψεν αὐτὸν κατάσκοπον τῆς γῆς· «Λάβε
βιβλίον εἰς τὰς χεῖράς σου καὶ γράψον ἃ λέγει Κύριος, ὅτι
ἐκκόψει ἐκ ῥιζῶν τὸν οἶκον πάντα τοῦ Ἀμαλὴκ ὁ Υἱὸς τοῦ
Θεοῦ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν» [Ex 17, 14]. 10. Ἴδε πάλιν

---

solem, qui aliquando non erit et opus est manuum eius, non valeant
in radios illius obtueri?
32 6, 11. Ubi igitur nos renovavit per remissionem peccatorum, 356
effecit, ut aliam formam haberemus, animam nempe puerorum
instar, utpote qui nos reformavit.
33 7, 2. Si ergo Dei Filius, qui est Dominus et *iudicaturus est* 416 428
vivos et mortuos, passus est, ut plaga ipsius vividos nos redderet, 414
credamus non potuisse Filium Dei pati nisi propter nos. 3. Cruci
vero affixus *aceto ac felle potabatur.* Audite quomodo de hac re
indicia dederint sacerdotes templi. Scripto praecepto: *Qui ieiunium
non ieiunat, morte exterminabitur,* praecepit Dominus, quia et ipse
pro peccatis nostris vas spiritus oblaturus erat in hostiam, ut et
impleretur figura facta in Isaac, qui super altare fuit oblatus.
34 11, 11. Nos descendimus quidem in aquam pleni peccatis ac 459 463
sordibus, emergimus autem fructificantes in corde timorem et in 475
spiritu spem in Iesum habentes.
35 12, 9. Dicit igitur Moses Iesu filio Nave, hoc nomen ei im- 374
ponens, cum mitteret eum exploratorem terrae: *Accipe librum in
manus tuas et scribe quae dicit Dominus: radicitus excissurum esse
Filium Dei in novissimis diebus omnem domum Amalec.* 10. Ecce

---

32. F 1, 54; MG 2, 741. 33. F 1, 58; MG 2, 744.
34. F 1, 74; MG 2, 760. 35. F 1, 76; MG 2, 764.

Ἰησοῦς, οὐχὶ υἱὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τύπῳ δὲ ἐν σαρκὶ φανερωθείς. Ἐπεὶ οὖν μέλλουσιν λέγειν, ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστιν Δαυίδ, αὐτὸς προφητεύει Δαυίδ, φοβούμενος καὶ συνίων τὴν πλάνην τῶν ἁμαρτωλῶν· «Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου» [Ps 109, 1] . . . 11. Ἴδε, πῶς Δαυὶδ λέγει αὐτὸν κύριον, καὶ υἱὸν οὐ λέγει.

356 16, 8. «Οἰκοδομηθήσεται δὲ ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου» [Dn 36
357 9, 24 sqq.?]· προσέχετε δέ, ἵνα ὁ ναὸς τοῦ Κυρίου ἐνδόξως οἰκοδομηθῇ. Πῶς, μάθετε. Λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τὸ ὄνομα ἐγενόμεθα καινοί, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι· διὸ ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ Θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν.

529 19, 12. Οὐ ποιήσεις σχίσμα, εἰρηνεύσεις δὲ μαχομένους 37
536 συναγαγών. Ἐξομολογήσῃ ἐπὶ ἁμαρτίαις σου. Οὐ προσήξεις ἐπὶ προσευχὴν ἐν συνειδήσει πονηρᾷ.

S. IGNATIUS ANTIOCHENUS, † 107.

Epistula ad Ephesios.

37 3, 2. Ἰησοῦς Χριστός, τὸ ἀδιάκριτον ἡμῶν ζῆν, τοῦ Πατρὸς 38 ἡ γνώμη, ὡς καὶ οἱ ἐπίσκοποι, οἱ κατὰ τὰ πέρατα ὁρισθέντες, ἐν Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώμῃ εἰσίν.

376 7, 2. Εἷς ἰατρός ἐστιν, σαρκικός τε καὶ πνευματικός, γεν- 39
383 νητὸς καὶ ἀγέννητος, ἐν σαρκὶ γενόμενος Θεός, ἐν θανάτῳ ζωὴ

---

rursum Iesus, non filius hominis, sed Dei Filius, figura autem in carne manifestatus. Quoniam vero dicturi erant Christum esse filium David, ipse David prophetat, reformidans et intellegens errorem sceleratorum: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* . . . 11. Ecce quomodo David eum dominum vocet, et filium non vocet.

356 16, 8. *Aedificabitur autem in nomine Domini:* attendite, ut 36
357 templum Domini magnifice aedificetur. Quomodo? Discite. Accepta remissione peccatorum et spe habita in nomen Domini facti sumus novi, iterum ab integro creati; ideo in nobis, in domicilio nostro, vere Deus habitat.

529 19, 12. Non facies dissidium, sed pacem conciliabis conten- 37
536 dentes associans. Confiteberis peccata tua. Non accedes ad orationem in conscientia mala.

37 3, 2. Iesus Christus, inseparabilis nostra vita, sententia Patris 38 est, ut et episcopi, per tractus terrae constituti, in sententia Iesu Christi sunt.

376 7, 2. Medicus unus est, et carnalis et spiritualis, genitus et 39
383 ingenitus, in carne exsistens Deus, in morte vita vera, et ex Maria

---

36. F 1, 88; MG 2, 773. 37. F 1, 92; MG 2, 780.
38. F 1, 216; MG 5, 648. 39. F 1, 218; MG 5, 649.

ἀληθινή, καὶ ἐκ Μαρίας καὶ ἐκ Θεοῦ, πρῶτον παθητὸς καὶ τότε
ἀπαθής, Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Κύριος ἡμῶν.
40 9, 1. Ἔγνων δὲ παροδεύσαντάς τινας ἐκεῖθεν, ἔχοντας 141
κακὴν διδαχήν· οὓς οὐκ εἰάσατε σπεῖραι εἰς ὑμᾶς, βύσαντες
τὰ ὦτα, εἰς τὸ μὴ παραδέξασθαι τὰ σπειρόμενα ὑπ' αὐτῶν,
ὡς ὄντες λίθοι ναοῦ Πατρός, ἡτοιμασμένοι εἰς οἰκοδομὴν Θεοῦ
Πατρός, ἀναφερόμενοι εἰς τὰ ὕψη διὰ τῆς μηχανῆς Ἰησοῦ 410
Χριστοῦ, ὅς ἐστιν σταυρός, σχοινίῳ χρώμενοι τῷ Πνεύματι τῷ
Ἁγίῳ· ἡ δὲ πίστις ὑμῶν ἀναγωγεὺς ὑμῶν, ἡ δὲ ἀγάπη ὁδὸς
ἡ ἀναφέρουσα εἰς Θεόν. 2. Ἐστὲ οὖν καὶ σύνοδοι πάντες, 358
θεοφόροι καὶ ναοφόροι, χριστοφόροι, ἁγιοφόροι, κατὰ πάντα
κεκοσμημένοι ἐν ταῖς ἐντολαῖς Ἰησοῦ Χριστοῦ.
41 16, 1. «Μὴ πλανᾶσθε», ἀδελφοί μου· οἱ οἰκοφθόροι «βα- 590
σιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν» [1 Cor 6, 9]. 2. Εἰ οὖν οἱ
κατὰ σάρκα ταῦτα πράσσοντες ἀπέθανον, πόσῳ μᾶλλον, ἐὰν
πίστιν Θεοῦ ἐν κακῇ διδασκαλίᾳ φθείρῃ, ὑπὲρ ἧς Ἰησοῦς Χριστὸς
ἐσταυρώθη; Ὁ τοιοῦτος, ῥυπαρὸς γενόμενος, εἰς τὸ πῦρ τὸ 592
ἄσβεστον χωρήσει, ὁμοίως καὶ ὁ ἀκούων αὐτοῦ. 594
42 18, 2. Ὁ Θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐκυοφορήθη ὑπὸ 374
Μαρίας κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ ἐκ σπέρματος μὲν Δαυίδ, Πνεύ- 429
ματος δὲ Ἁγίου· ὃς ἐγεννήθη καὶ ἐβαπτίσθη, ἵνα τῷ πάθει τὸ
ὕδωρ καθαρίσῃ.
43 20, 2. Οἱ κατ' ἄνδρα κοινῇ πάντες ἐν χάριτι ἐξ ὀνόματος 38
συνέρχεσθε ἐν μιᾷ πίστει καὶ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ, «τῷ κατὰ 375

---

et ex Deo, primum passibilis et tunc impassibilis, Iesus Christus
Dominus noster.
40 9, 1. Cognovi autem nonnullos inde transiisse, habentes per- 141
versam doctrinam; quos non permisistis seminare inter vos, et
obturastis aures, ne reciperetis quae ab ipsis sunt disseminata, ut
qui lapides sitis templi Patris, praeparati in Dei Patris aedificium,
sublati in alta per machinam Iesu Christi, quae est crux, Spiritu 410
Sancto pro fune utentes; fides autem vestra vos sursum trahit,
caritas vero via deducens ad Deum. 2. Estis igitur et viae comites 358
omnes, deiferi et templiferi, christiferi, sanctiferi, per omnia ornati
in praeceptis Iesu Christi.
41 16, 1. *Ne erretis,* fratres mei: familiarum perturbatores *regnum* 590
Dei non hereditabunt. 2. Si autem ii, qui secundum carnem haec
operati sunt, morte sunt affecti, quanto magis, si quis fidem Dei
prava doctrina corrumpat, pro qua Iesus Christus crucifixus est?
Talis, inquinatus factus, in ignem inexstinguibilem ibit; similiter 592
et qui audit ipsum. 594
42 18, 2. Deus noster Iesus Christus in utero gestatus est a Maria 374
iuxta dispensationem Dei ex semine quidem David, Spiritu autem 429
Sancto; qui natus est et baptizatus, ut passione aquam purificaret.
43 20, 2. Vos ad unum omnes nominatim per gratiam convenitis 38
in una fide et in uno Iesu Christo, *qui secundum carnem ex genere* 375

---

40. F 1, 220; MG 5, 652. 41. F 1, 226; MG 5, 657.
42. F 1, 226; MG 5, 660. 43. F 1, 230; MG 5, 661.

σάρκα ἐκ γένους Δαυίδ» [Rom 1, 3], τῷ υἱῷ ἀνθρώπου καὶ
Υἱῷ Θεοῦ, εἰς τὸ ὑπακούειν ὑμᾶς τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τῷ πρεσβυ-
510 τερίῳ ἀπερισπάστῳ διανοίᾳ, ἕνα ἄρτον κλῶντες, ὅς ἐστιν φάρ-
μακον ἀθανασίας, ἀντίδοτος τοῦ μὴ ἀποθανεῖν, ἀλλὰ ζῆν ἐν
Ἰησοῦ Χριστῷ διὰ παντός.

Epistula ad Magnesios.

39 6, 1. Παραινῶ, ἐν ὁμονοίᾳ Θεοῦ σπουδάζετε πάντα πράσ- 44
555 σειν, προκαθημένου τοῦ ἐπισκόπου εἰς τόπον Θεοῦ καὶ τῶν
πρεσβυτέρων εἰς τόπον συνεδρίου τῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν
διακόνων τῶν ἐμοὶ γλυκυτάτων πεπιστευμένων διακονίαν Ἰησοῦ
Χριστοῦ, ὃς πρὸ αἰώνων παρὰ Πατρὶ ἦν καὶ ἐν τέλει ἐφάνη.
103 8, 1. Εἰ μέχρι νῦν κατὰ ἰουδαϊσμὸν ζῶμεν, ὁμολογοῦμεν 45
425 χάριν μὴ εἰληφέναι. 2. Οἱ γὰρ θειότατοι προφῆται κατὰ Χριστὸν
Ἰησοῦν ἔζησαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐδιώχθησαν, ἐμπνεόμενοι ὑπὸ
τῆς χάριτος αὐτοῦ, εἰς τὸ πληροφορηθῆναι τοὺς ἀπειθοῦντας,
161 ὅτι εἷς Θεός ἐστιν, ὁ φανερώσας ἑαυτὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ
374 τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ὅς ἐστιν αὐτοῦ Λόγος ἀπὸ σιγῆς προελθών,
12 ὃς κατὰ πάντα εὐηρέστησεν τῷ πέμψαντι αὐτόν. 9, 1. Εἰ οὖν
οἱ ἐν παλαιοῖς πράγμασιν ἀναστραφέντες εἰς καινότητα ἐλπίδος
ἦλθον, μηκέτι σαββατίζοντες, ἀλλὰ κατὰ κυριακὴν ζῶντες, ἐν
ᾗ καὶ ἡ ζωὴ ἡμῶν ἀνέτειλεν δι' αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ,
ὅ τινες ἀρνοῦνται, δι' οὗ μυστηρίου ἐλάβομεν τὸ πιστεύειν,
καὶ διὰ τοῦτο ὑπομένομεν, ἵνα εὑρεθῶμεν μαθηταὶ Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ τοῦ μόνου διδασκάλου ἡμῶν· 2. πῶς ἡμεῖς δυνησόμεθα

David filius est hominis et Filius Dei, ut oboediatis episcopo et
510 presbyterio mente indivulsa, frangentes panem unum, qui phar-
macum immortalitatis est, antidotum ne moriamur, sed vivamus
semper in Iesu Christo.
39 6, 1. Hortor, ut in concordia Dei omnia peragere studeatis, 44
555 episcopo praesidente loco Dei et presbyteris loco senatus apostolici,
et diaconis mihi suavissimis concreditum habentibus ministerium
Iesu Christi, qui ante saecula apud Patrem erat et in fine apparuit.
103 8, 1. Si adhuc iuxta iudaismum vivimus, confitemur nos gratiam 45
425 non accepisse. 2. Divinissimi namque prophetae iuxta Iesum
Christum vixerunt. Ob hoc et persecutionem passi sunt, gratia
ipsius inspirati, ut increduli certi redderentur, quod unus sit Deus,
161 qui se ipsum manifestaverit per Iesum Christum Filium suum, qui
374 est Verbum eius e silentio progressum, qui in omnibus ei qui
12 ipsum miserat complacuit. 9, 1. Si igitur qui in vetere rerum
ordine degerunt, ad novam spem pervenerunt, non amplius sab-
batum colentes, sed iuxta dominicam viventes, in qua et vita nostra
exorta est per ipsum et mortem ipsius (quod quidam negant, per
quod mysterium fidem accepimus, et propter hoc sustinemus, ut
inveniamur discipuli Iesu Christi, solius doctoris nostri); 2. quo-

---

44. F 1, 234; MG 5, 668. **45.** F 1, 236; MG 5, 669.

ζῆσαι χωρὶς αὐτοῦ, οὗ καὶ οἱ προφῆται μαθηταὶ ὄντες τῷ πνεύματι ὡς διδάσκαλον αὐτὸν προσεδόκων; Καὶ διὰ τοῦτο, ὃν δικαίως ἀνέμενον, παρὼν ἤγειρεν αὐτοὺς ἐκ νεκρῶν.

46 10, 3. Ἄτοπόν ἐστιν Ἰησοῦν Χριστὸν λαλεῖν καὶ ἰουδαΐζειν. 12
Ὁ γὰρ χριστιανισμὸς οὐκ εἰς ἰουδαϊσμὸν ἐπίστευσεν, ἀλλ' ἰουδαϊσμὸς εἰς χριστιανισμόν, εἰς ὃν πᾶσα γλῶσσα πιστεύσασα εἰς Θεὸν συνήχθη.

47 11. Θέλω προφυλάσσεσθαι ὑμᾶς, μὴ ἐμπεσεῖν εἰς τὰ ἄγ- 23
κιστρα τῆς κενοδοξίας, ἀλλὰ πεπληροφορῆσθαι ἐν τῇ γεννήσει 27
καὶ τῷ πάθει καὶ τῇ ἀναστάσει τῇ γενομένῃ ἐν καιρῷ τῆς ἡγεμονίας Ποντίου Πιλάτου· πραχθέντα ἀληθῶς καὶ βεβαίως ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, ἧς ἐκτραπῆναι μηδενὶ ὑμῶν γένοιτο.

Epistula ad Trallianos.

48 2, 1. Ὅταν γὰρ τῷ ἐπισκόπῳ ὑποτάσσησθε ὡς Ἰησοῦ 60
Χριστῷ, φαίνεσθέ μοι ου κατὰ ἄνθρωπον ζῶντες, ἀλλὰ κατὰ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν δι' ἡμᾶς ἀποθανόντα, ἵνα πιστεύσαντες εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ τὸ ἀποθανεῖν ἐκφύγητε. 2. Ἀναγκαῖον οὖν ἐστίν, ὥσπερ ποιεῖτε, ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου μηδὲν πράσσειν ὑμᾶς, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ ὡς τοῖς ἀποστόλοις Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, ἐν ᾧ διάγοντες
εὑρεθησόμεθα. 3. Δεῖ δὲ καὶ τοὺς διακόνους ὄντας μυστηρίων 557
Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πάντα τρόπον πᾶσιν ἀρέσκειν. Οὐ γὰρ

---

modo nos poterimus vivere sine ipso, quem etiam prophetae, cum essent spiritu discipuli eius, ut doctorem exspectabant? Et propter hoc is, quem iuste praestolabantur, adveniens suscitavit ipsos ex mortuis.

46 10, 3. Absurdum est Iesum Christum profari et iudaizare, 12
christianismus enim non in iudaismum credidit, sed iudaismus in christianismum, in quo omnes, qui credunt in Deum, congregati sunt.

47 11. Cautum vobis cupio, ne incidatis in hamos inanis doctrinae, 23
sed ut plene certi reddamini de nativitate et passione et resurrec- 27
tione, quae contigit tempore praefecturae Pontii Pilati; quae vere et indubitanter gesta sunt a Iesu Christo, spe nostra, a qua averti nemini vestrum accidat.

48 2, 1. Cum enim episcopo subiecti sitis ut Iesu Christo, videmini 60
mihi non secundum hominem, sed secundum Iesum Christum vivere, qui propter nos mortuus est, ut credentes in mortem ipsius mortem effugiatis. 2. Necessarium itaque est, quemadmodum facitis, ut sine episcopo nihil agatis, sed et presbyterio subditi sitis ut apostolis Iesu Christi, spei nostrae, in quo conversantes
inveniemur. 3. Oportet autem et diaconos, qui sunt ministri my- 557
steriorum Iesu Christi, omni modo omnibus placere; non enim

---

46. F 1, 238; MG 5, 672. 47. F 1, 238; MG 5, 672.
48. F 1, 242; MG 5, 676.

βρωμάτων καὶ ποτῶν εἰσιν διάκονοι, ἀλλ' ἐκκλησίας Θεοῦ
ὑπηρέται. Δέον οὖν αὐτοὺς φυλάσσεσθαι τὰ ἐγκλήματα ὡς πῦρ.
39 60 3, 1. Ὁμοίως πάντες ἐντρεπέσθωσαν τοὺς διακόνους ὡς 49
555 Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς καὶ τὸν ἐπίσκοπον ὄντα τύπον τοῦ Πατρός,
τοὺς δὲ πρεσβυτέρους ὡς συνέδριον Θεοῦ καὶ ὡς σύνδεσμον
ἀποστόλων. Χωρὶς τούτων ἐκκλησία οὐ καλεῖται.
39 7, 2. Ὁ ἐντὸς θυσιαστηρίου ὢν καθαρός ἐστιν· ὁ δὲ ἐκτὸς 50
555 θυσιαστηρίου ὢν οὐ καθαρός ἐστιν· τοῦτ' ἔστιν, ὁ χωρὶς
ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτερίου καὶ διακόνων πράσσων τι, οὗτος
οὐ καθαρός ἐστιν τῇ συνειδήσει.
23 376 9, 1. Κωφώθητε οὖν, ὅταν ὑμῖν χωρὶς Ἰησοῦ Χριστοῦ λαλῇ 51
377 τις, τοῦ ἐκ γένους Δαυίδ, τοῦ ἐκ Μαρίας, ὃς ἀληθῶς ἐγεννήθη,
ἔφαγέν τε καὶ ἔπιεν, ἀληθῶς ἐδιώχθη ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου,
ἀληθῶς ἐσταυρώθη καὶ ἀπέθανεν, βλεπόντων τῶν ἐπουρανίων
27 καὶ ἐπιγείων καὶ ὑποχθονίων· 2. ὃς καὶ ἀληθῶς ἠγέρθη ἀπὸ
νεκρῶν, ἐγείραντος αὐτὸν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ.

Epistula ad Romanos.

58 *Inscr.* Ἰγνάτιος, ὁ καὶ Θεοφόρος, τῇ ἠλεημένῃ ἐν μεγα- 52
λειότητι Πατρὸς ὑψίστου καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μόνου Υἱοῦ
αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ ἠγαπημένῃ καὶ πεφωτισμένῃ ἐν θελήματι τοῦ
θελήσαντος τὰ πάντα ἅ ἔστιν, κατὰ ἀγάπην Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ
374 Θεοῦ ἡμῶν, ἥτις καὶ προκάθηται ἐν τόπῳ χωρίου Ῥωμαίων,

---

ciborum et potuum diaconi sunt, sed ecclesiae Dei ministri.
Oportet igitur, ut sibi caveant a criminibus tamquam ab igne.
39 60 3, 1. Cuncti similiter revereantur diaconos ut Iesum Christum, 49
555 sicut et episcopum, qui est typus Patris, presbyteros autem ut
senatum Dei et concilium apostolorum: sine his ecclesia non
vocatur.
39 7, 2. Qui intra altare est, mundus est; qui vero extra altare 50
555 est, non est mundus; hoc est, qui sine episcopo et presbyterio et
diaconis quidpiam agit, is non est mundus in conscientia.
23 376 9, 1. Obturate igitur aures vestras, cum vobis quispiam loquitur 51
377 sine Iesu Christo, qui ex genere David, qui ex Maria, qui vere
natus est, edit et bibit, vere persecutionem passus est sub Pontio
Pilato, vere crucifixus et mortuus est, videntibus caelestibus et
27 terrestribus et subterraneis; 2. qui et vere resurrexit a mortuis,
resuscitante ipsum Patre ipsius.
58 *Inscr.* Ignatius, qui et Theophorus, ecclesiae misericordiam 52
consecutae in magnificentia Patris altissimi et Iesu Christi, Filii
eius unici; ecclesiae dilectae et illuminatae voluntate eius qui vult
omnia quae sunt secundum caritatem Iesu Christi Dei nostri; quae
374 etiam praesidet in loco regionis Romanorum, digna Deo, digna

49. F 1, 244; MG 5, 677. 50. F 1, 246; MG 5, 680.
51. F 1, 248; MG 5, 681. 52. F 1, 252; MG 5, 685.

ἀξιόθεος, ἀξιοπρεπής, ἀξιομακάριστος, ἀξιέπαινος, ἀξιοεπίτευκτος, ἀξιόαγνος καὶ προκαθημένη τῆς ἀγάπης, χριστόνομος, πατρώνυμος, ἣν καὶ ἀσπάζομαι ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, Υἱοῦ Πατρός.

53 3, 1. Οὐδέποτε ἐβασκάνατε οὐδενί, ἄλλους ἐδιδάξατε. Ἐγὼ 58
δὲ θέλω, ἵνα κἀκεῖνα βέβαια ᾖ, ἃ μαθητεύοντες ἐντέλλεσθε.
2. Μόνον μοι δύναμιν αἰτεῖσθε ἔσωθέν τε καὶ ἔξωθεν, ἵνα μὴ 326
μόνον λέγω, ἀλλὰ καὶ θέλω, ἵνα μὴ μόνον λέγωμαι χριστιανός, ἀλλὰ καὶ εὑρεθῶ. Ἐὰν γὰρ εὑρεθῶ, καὶ λέγεσθαι δύναμαι, καὶ τότε πιστὸς εἶναι, ὅταν κόσμῳ μὴ φαίνωμαι.

54 4, 3. Οὐχ ὡς Πέτρος καὶ Παῦλος διατάσσομαι ὑμῖν· ἐκεῖνοι 56
ἀπόστολοι, ἐγὼ κατάκριτος· ἐκεῖνοι ἐλεύθεροι, ἐγὼ δὲ μέχρι νῦν δοῦλος. Ἀλλ' ἐὰν πάθω, ἀπελεύθερος γενήσομαι Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἀναστήσομαι ἐν αὐτῷ ἐλεύθερος. Νῦν μανθάνω δεδεμένος μηδὲν ἐπιθυμεῖν.

55 9, 1. Μνημονεύετε ἐν τῇ προσευχῇ ὑμῶν τῆς ἐν Συρίᾳ 58
ἐκκλησίας, ἥτις ἀντὶ ἐμοῦ ποιμένι τῷ Θεῷ χρῆται. Μόνος αὐτὴν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπισκοπήσει καὶ ἡ ὑμῶν ἀγάπη.

Epistula ad Philadelphenses.

56 3, 2. Ὅσοι γὰρ Θεοῦ εἰσιν καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὗτοι μετὰ 50
τοῦ ἐπισκόπου εἰσίν· καὶ ὅσοι ἂν μετανοήσαντες ἔλθωσιν ἐπὶ 60
τὴν ἑνότητα τῆς ἐκκλησίας, καὶ οὗτοι Θεοῦ ἔσονται, ἵνα ὦσιν
κατὰ Ἰησοῦν Χριστὸν ζῶντες. 3. «Μὴ πλανᾶσθε», ἀδελφοί 47

---

decore, digna quae beata praedicetur, digna laude, digna quae voti compos fiat, digne casta et universo caritatis coetui praesidens, Christi legem habens, Patris nomine insignita, quam et saluto in nomine Iesu Christi, Filii Patris.

53 3, 1. Nemini umquam invidistis, alios docuistis. Ego vero illa 58
quoque firma esse volo, quae docetis et praecipitis. 2. Vires tantum 326
mihi et internas et externas petite, ut non solum loquar, sed et velim, ut non solum dicar christianus, sed et inveniar. Si enim inventus fuero, etiam dici potero christianus, et tunc fidelis esse valebo, cum mundo amplius non apparebo.

54 4, 3. Non ut Petrus et Paulus vobis praecipio; illi apostoli, 56
ego condemnatus; illi liberi, ego usque nunc servus. Sed si patiar, libertus fiam Iesu Christi et in ipso resurgam liber. Nunc vinctus disco nihil concupiscere.

55 9, 1. Memores estote in precibus vestris ecclesiae Syriae, quae 58
mei loco Deo pastore utitur. Solus Iesus Christus illam vice episcopi reget atque vestra caritas.

56 3, 2. Quotquot enim Dei et Iesu Christi sunt, hi sunt cum 50
episcopo; et quotquot paenitentia ducti redierint ad unitatem 60
ecclesiae, et hi Dei erunt, ut secundum Iesum Christum vivant.

---

53. F 1, 254; MG 5, 688. 54. F 1, 256; MG 5, 689.
55. F 1, 262; MG 5, 696. 56. F 1, 266; MG 5, 700.

μου· εἴ τις σχίζοντι ἀκολουθεῖ, «βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομεῖ» [1 Cor 6, 9 sq]· εἴ τις ἐν ἀλλοτρίᾳ γνώμῃ περιπατεῖ, οὗτος τῷ πάθει οὐ συγκατατίθεται.

485 4. Σπουδάσατε οὖν μιᾷ εὐχαριστίᾳ χρῆσθαι· μία γὰρ σὰρξ
511 τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἓν ποτήριον εἰς ἕνωσιν
39 τοῦ αἵματος αὐτοῦ, ἓν θυσιαστήριον, ὡς εἷς ἐπίσκοπος ἅμα
τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ διακόνοις, τοῖς συνδούλοις μου· ἵνα, ὃ
ἐὰν πράσσητε, κατὰ Θεὸν πράσσητε.

13 5, 1. Ἡ προσευχὴ ὑμῶν εἰς Θεόν με ἀπαρτίσει, ἵνα ἐν 57
ᾧ κλήρῳ ἠλεήθην ἐπιτύχω, προσφυγὼν τῷ εὐαγγελίῳ ὡς σαρκὶ
425 Ἰησοῦ καὶ τοῖς ἀποστόλοις ὡς πρεσβυτερίῳ ἐκκλησίας. 2. Καὶ
8 τοὺς προφήτας δὲ ἀγαπῶμεν, διὰ τὸ καὶ αὐτοὺς εἰς τὸ εὐαγ-
γέλιον κατηγγελκέναι καὶ εἰς αὐτὸν ἐλπίζειν καὶ αὐτὸν ἀναμένειν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσώθησαν, ἐν ἑνότητι Ἰησοῦ Χριστοῦ ὄντες, ἀξιαγάπητοι καὶ ἀξιοθαύμαστοι ἅγιοι, ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ μεμαρτυρημένοι· καὶ συνηριθμημένοι ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τῆς κοινῆς ἐλπίδος.

20 7, 1. Εἰ γὰρ καὶ κατὰ σάρκα μέ τινες ἠθέλησαν πλανῆσαι, 58
ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα οὐ πλανᾶται ἀπὸ Θεοῦ ὄν. «Οἶδεν γὰρ πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει» [Io 3, 8], καὶ τὰ κρυπτὰ ἐλέγχει.

522 8, 1. Οὗ δὲ μερισμός ἐστιν καὶ ὀργή, Θεὸς οὐ κατοικεῖ. 59
Πᾶσιν οὖν μετανοοῦσιν ἀφίει ὁ Κύριος, ἐὰν μετανοήσωσιν εἰς ἑνότητα Θεοῦ καὶ συνέδριον τοῦ ἐπισκόπου.

---

47 3. *Ne erretis,* fratres mei: si quis schisma facientem sectatur, *regni divini hereditatem non consequitur;* si quis ambulat in aliena doctrina, cum passione non communicat.

485 4. Studeatis igitur una eucharistia uti: una enim est caro
511 Domini nostri Iesu Christi, et unus calix in unitatem sanguinis
39 ipsius, unum altare, sicut unus episcopus cum presbyterio et dia-
conis, conservis meis; ut, quod faciatis, secundum Deum faciatis.

13 5, 1. Oratio vestra ad Deum me perficiet, ut sorte per miseri- 57
cordiam mihi assignata potiar, confugiens ad evangelium tamquam
ad carnem Iesu, et ad apostolos tamquam ad ecclesiae pres-
425 byterium. 2. Sed et prophetas diligamus, quia et ipsi evangelium
8 annuntiaverint, et in Christum speraverint et ipsum exspectaverint, per quem et credentes salutem consecuti sunt, Iesu Christo uniti, sancti amore et admiratione digni, a Iesu Christo testimonium adepti et connumerati in evangelio spei communis.

20 7, 1. Quamquam enim nonnulli secundum carnem me decipere 58
voluerunt, Spiritus tamen non decipitur a Deo ortus. *Novit* enim *unde veniat et quo vadat,* et secreta coarguit.

522 8, 1. Ubi autem divisio est et ira, ibi Deus non habitat. Omni- 59
bus igitur paenitentibus remittit Deus, si se convertant ad unionem cum Deo et ad communionem cum episcopo.

---

57. F 1, 266; MG 5, 700. 58. F 1, 268; MG 5, 701.
59. F 1, 270; MG 5, 704.

60 8, 2. Ἐπεὶ ἤκουσά τινων λεγόντων ὅτι, ἐὰν μὴ ἐν τοῖς 13
ἀρχείοις εὕρω, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, οὐ πιστεύω· καὶ λέγοντός 16
μου αὐτοῖς, ὅτι γέγραπται, ἀπεκρίθησάν μοι, ὅτι πρόκειται. Ἐμοὶ
δὲ ἀρχεῖά ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός.
61 9, 1. Καλοὶ καὶ οἱ ἱερεῖς, κρεῖσσον δὲ ὁ ἀρχιερεὺς ὁ πεπι- 424
στευμένος τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, ὃς μόνος πεπίστευται τὰ κρυπτὰ
τοῦ Θεοῦ· αὐτὸς ὢν θύρα τοῦ Πατρός, δι' ἧς εἰσέρχονται 11
Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπό- 425
στολοι καὶ ἡ ἐκκλησία. Πάντα ταῦτα εἰς ἑνότητα Θεοῦ.
2. Ἐξαίρετον δέ τι ἔχει τὸ εὐαγγέλιον, τὴν παρουσίαν τοῦ 24
Σωτῆρος, Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ πάθος αὐτοῦ καὶ
τὴν ἀνάστασιν. Οἱ γὰρ ἀγαπητοὶ προφῆται κατήγγειλαν εἰς 8
αὐτόν· τὸ δὲ εὐαγγέλιον ἀπάρτισμά ἐστιν ἀφθαρσίας.

Epistula ad Smyrnaeos.

62 1, 1. Δοξάζω Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Θεὸν τὸν οὕτως ὑμᾶς 38
σοφίσαντα· ἐνόησα γὰρ ὑμᾶς κατηρτισμένους ἐν ἀκινήτῳ πίστει,
ὥσπερ καθηλωμένους ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ
σαρκί τε καὶ πνεύματι καὶ ἡδρασμένους ἐν ἀγάπῃ ἐν τῷ αἵματι
Χριστοῦ, πεπληροφορημένους εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν, ἀληθῶς 376
ὄντα «ἐκ γένους Δαυὶδ κατὰ σάρκα» [Rom 1, 3], Υἱὸν Θεοῦ 375
κατὰ θέλημα καὶ δύναμιν Θεοῦ, γεγεννημένον ἀληθῶς ἐκ παρ- 377
θένου, βεβαπτισμένον ὑπὸ Ἰωάννου, ἵνα «πληρωθῇ πᾶσα δικαιο-

---

60 8, 2. Cum audirem quosdam dicentes: «Nisi invenero in 13
archivis, hoc est in evangelio, non credo»; et dicente me ipsis, 16
quod scriptum est, responderunt mihi hoc esse demonstrandum.
Mihi vero archiva Iesus Christus.
61 9, 1. Boni quidem sunt sacerdotes, praestantior autem est 424
summus pontifex, cui credita sunt sancta sanctorum, cui soli se-
creta Dei sunt tradita; qui ipse est ianua Patris, per quam in- 11
grediuntur Abraham et Isaac et Iacob et prophetae et apostoli et 425
ecclesia. Omnia haec ad unionem cum Deo. 2. Eximium autem 24
quidquam habet evangelium, nimirum adventum Salvatoris, Domini
nostri Iesu Christi, passionem ipsius ac resurrectionem. Dilecti 8
namque prophetae annuntiaverunt eum; evangelium vero est per-
fectio vitae aeternae.
62 1, 1. Glorifico Iesum Christum Deum, qui vos adeo sapientes 38
reddidit; observavi enim perfectos vos esse in fide immobili, ut
clavis affixos cruci Domini Iesu Christi quoad carnem et animam,
et stabilitos in caritate per sanguinem Christi, plena firmaque fide 376
credentes in Dominum nostrum vere oriundum *ex genere David
secundum carnem,* Filium Dei secundum voluntatem et potentiam 375
Dei, natum vere ex virgine, baptizatum a Ioanne, ut *impleretur* 377

60. F 1, 270; MG 5, 704. 61. F 1, 272; MG 5, 704.
62. F 1, 274; MG 5, 708.

419 σύνη ὑπ' αὐτοῦ» [Mt 3, 15]· 2. ἀληθῶς ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου
καὶ Ἡρώδου τετράρχου καθηλωμένον ὑπὲρ ἡμῶν ἐν σαρκί, ἀφ'
35 οὗ καρποῦ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ θεομακαρίστου αὐτοῦ πάθους, ἵνα
«ἄρῃ σύσσημον» [Is 5, 26] εἰς τοὺς αἰῶνας διὰ τῆς ἀναστάσεως
εἰς τοὺς ἁγίους καὶ πιστοὺς αὐτοῦ, εἴτε ἐν Ἰουδαίοις εἴτε ἐν
ἔθνεσιν, ἐν ἑνὶ σώματι τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ.

400 376 2. Ταῦτα γὰρ πάντα ἔπαθεν δι' ἡμᾶς, ἵνα σωθῶμεν· καὶ 63
27 ἀληθῶς ἔπαθεν, ὡς καὶ ἀληθῶς ἀνέστησεν ἑαυτόν, οὐχ ὥσπερ
ἄπιστοί τινες λέγουσιν, τὸ δοκεῖν αὐτὸν πεπονθέναι, αὐτοὶ τὸ
δοκεῖν ὄντες· καὶ καθὼς φρονοῦσιν, καὶ συμβήσεται αὐτοῖς,
οὖσιν ἀσωμάτοις καὶ δαιμονικοῖς.

3, 1. Ἐγὼ γὰρ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν σαρκὶ αὐτὸν
οἶδα καὶ πιστεύω ὄντα. 2. Καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον
19 ἦλθεν, ἔφη αὐτοῖς· «Λάβετε, ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι
οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον» [cf. Lc 24, 39]. Καὶ εὐθὺς αὐτοῦ
ἥψαντο καὶ ἐπίστευσαν, κραθέντες τῇ σαρκὶ αὐτοῦ καὶ τῷ
31 πνεύματι. Διὰ τοῦτο καὶ θανάτου κατεφρόνησαν, ηὑρέθησαν
δὲ ὑπὲρ θάνατον. 3. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν συνέφαγεν αὐτοῖς
καὶ συνέπιεν ὡς σαρκικός, καίπερ πνευματικῶς ἡνωμένος τῷ
Πατρί.

485 7, 1. Εὐχαριστίας καὶ προσευχῆς ἀπέχονται [haeretici docetae], 64
διὰ τὸ μὴ ὁμολογεῖν τὴν εὐχαριστίαν σάρκα εἶναι τοῦ Σωτῆρος
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν παθοῦσαν,

---

419 *ab eo omnis iustitia;* 2. vere sub Pontio Pilato et Herode tetrarcha
clavis confixum pro nobis in carne (ex cuius fructu nos sumus, e
35 divine beata passione eius), ut per resurrectionem suam in saecula
elevet vexillum pro sanctis et fidelibus suis, sive in Iudaeis sive
in gentibus, in uno corpore ecclesiae suae.

400 2. Omnia autem haec passus est propter nos, ut salutem con- 63
376 27 sequeremur; et vere passus est, ut et vere se ipsum resuscitavit;
non, ut quidam infideles dicunt, secundum apparentiam eum passum
esse, ipsi secundum apparentiam exsistentes; et quemadmodum
sapiunt, sic et continget iis, quippe qui sint sine corpore et instar
daemoniorum.

3, 1. Ego enim scio, et post resurrectionem eum in carne
fuisse, et credo eum adhuc in carne esse. 2. Et quando ad Petrum
19 et socios eius venit, dixit iis: *Apprehendite, palpate me et videte,
quod non sim daemonium incorporale.* Et confestim ipsum tetigerunt
31 et crediderunt, commixti carne eius et spiritu. Propter hoc etiam
mortem contempserunt et mortis sunt inventi victores. 3. Post
resurrectionem autem cum illis comedit et bibit ut carnalis, quamvis
spiritualiter unitus esset Patri.

485 7, 1. Ab eucharistia et oratione abstinent [haeretici docetae], eo 64
quod non confitentur eucharistiam carnem esse Salvatoris nostri
Iesu Christi, quae pro peccatis nostris passa est, quamque Pater

---

63. F 1, 276; MG 5, 708. 64. F 1, 280; MG 5, 713.

ἣν τῇ χρηστότητι ὁ Πατὴρ ἤγειρεν. Οἱ οὖν ἀντιλέγοντες τῇ δωρεᾷ τοῦ Θεοῦ συζητοῦντες ἀποθνήσκουσιν. Συνέφερεν δὲ αὐτοῖς ἀγαπᾶν, ἵνα καὶ ἀναστῶσιν.

65 8, 1. Πάντες τῷ ἐπισκόπῳ ἀκολουθεῖτε, ὡς Ἰησοῦς Χριστὸς 39
τῷ Πατρί, καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ ὡς τοῖς ἀποστόλοις· τοὺς δὲ 60
διακόνους ἐντρέπεσθε ὡς Θεοῦ ἐντολήν. Μηδεὶς χωρὶς τοῦ
ἐπισκόπου τι πρασσέτω τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν.
Ἐκείνη βεβαία εὐχαριστία ἡγείσθω, ἡ ὑπὸ ἐπίσκοπον οὖσα ἢ 499
ᾧ ἂν αὐτὸς ἐπιτρέψῃ. 2. Ὅπου ἂν φανῇ ὁ ἐπίσκοπος, ἐκεῖ
τὸ πλῆθος ἔστω, ὥσπερ ὅπου ἂν ᾖ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ
καθολικὴ ἐκκλησία. Οὐκ ἐξόν ἐστιν χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου οὔτε 467
βαπτίζειν οὔτε ἀγάπην ποιεῖν· ἀλλ' ὃ ἂν ἐκεῖνος δοκιμάσῃ,
τοῦτο καὶ τῷ Θεῷ εὐάρεστον, ἵνα ἀσφαλὲς ᾖ καὶ βέβαιον πᾶν
ὃ πράσσεται.

Epistula ad Polycarpum.

66 3, 2. Τὸν ὑπὲρ καιρὸν προσδόκα, τὸν ἄχρονον, τὸν ἀόρατον, 400
τὸν δι' ἡμᾶς ὁρατόν, τὸν ἀψηλάφητον, τὸν ἀπαθῆ, τὸν δι'
ἡμᾶς παθητόν, τὸν κατὰ πάντα τρόπον δι' ἡμᾶς ὑπομείναντα. 410

67 5, 1. Ταῖς ἀδελφαῖς μου προσλάλει, ἀγαπᾶν τὸν Κύριον 582
καὶ τοῖς συμβίοις ἀρκεῖσθαι σαρκὶ καὶ πνεύματι. Ὁμοίως καὶ τοῖς
ἀδελφοῖς μου παράγγελλε ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, «ἀγαπᾶν
τὰς συμβίους ὡς ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν» [Eph 5, 25 29].
2. Εἴ τις δύναται ἐν ἁγνείᾳ μένειν εἰς τιμὴν τῆς σαρκὸς τοῦ
Κυρίου, ἐν ἀκαυχησίᾳ μενέτω. Ἐὰν καυχήσηται, ἀπώλετο, καὶ

---

benignitate sua resuscitavit. Qui ergo contradicunt dono Dei altercantes moriuntur. Melius autem esset illis diligere, ut et resurgerent.

65 8, 1. Omnes episcopo obtemperate ut Iesus Christus Patri, et 39
presbyterio ut apostolis; diaconos autem revereamini ut Dei man- 60
datum. Separatim ab episcopo nemo quidquam faciat eorum quae
ad ecclesiam spectant. Valida eucharistia habeatur illa, quae sub 499
episcopo peragitur, vel sub eo cui ipse concesserit. 2. Ubi com-
paruerit episcopus, ibi et multitudo sit, quemadmodum, ubi fuerit
Christus Iesus, ibi catholica est ecclesia. Non licet sine episcopo 467
neque baptizare neque agapen celebrare; sed quodcumque ille
probaverit, hoc et Deo est beneplacitum, ut firmum et validum
sit omne quod peragitur.

66 3, 2. Eum, qui ultra tempus est, exspecta, intemporalem, in- 400
visibilem, propter nos visibilem, impalpabilem, impatibilem, propter
nos patibilem, qui omni modo propter nos sustinuit. 410

67 5, 1. Sororibus meis dicito, ut Dominum ament et maritis 582
contentae sint carne ac spiritu. Similiter et fratribus meis manda
in nomine Iesu Christi, ut *diligant coniuges suas sicut Dominus
ecclesiam*. 2. Si quis potest in castitate manere ad honorem carnis
Domini, in humilitate maneat. Si glorietur, periit, et si se maiorem

---

65. F 1, 282; MG 5, 713. 66. F 1, 290; MG 5, 721.
67. F 1, 290; MG 5, 724.

570 ἐὰν γνωσθῇ πλέον τοῦ ἐπισκόπου, ἔφθαρται. Πρέπει δὲ τοῖς
γαμοῦσι καὶ ταῖς γαμουμέναις μετὰ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τὴν
ἕνωσιν ποιεῖσθαι, ἵνα ὁ γάμος ᾖ κατὰ Κύριον καὶ μὴ κατ'
ἐπιθυμίαν. Πάντα εἰς τιμὴν Θεοῦ γινέσθω.

366 6, 2. Ἀρέσκετε ᾧ στρατεύεσθε, ἀφ' οὗ καὶ τὰ ὀψώνια 68
κομίζεσθε· μή τις ὑμῶν δεσέρτωρ εὑρεθῇ. Τὸ βάπτισμα ὑμῶν
μενέτω ὡς ὅπλα, ἡ πίστις ὡς περικεφαλαία, ἡ ἀγάπη ὡς δόρυ,
ἡ ὑπομονὴ ὡς πανοπλία· τὰ δεπόσιτα ὑμῶν τὰ ἔργα ὑμῶν,
ἵνα τὰ ἄκκεπτα ὑμῶν ἄξια κομίσησθε. Μακροθυμήσατε οὖν
μετ' ἀλλήλων ἐν πραότητι, ὡς ὁ Θεὸς μεθ' ὑμῶν.

S. Ignatii martyrium colbertinum.

374 2, 4. Τραϊανὸς εἶπεν· Καὶ τίς ἐστιν θεοφόρος; Ἰγνάτιος ἀπ- 69
εκρίνατο· Ὁ Χριστὸν ἔχων ἐν στέρνοις. Τραϊανὸς εἶπεν· Ἡμεῖς
οὖν σοι δοκοῦμεν κατὰ νοῦν μὴ ἔχειν θεούς, οἷς καὶ χρώμεθα
συμμάχοις πρὸς τοὺς πολεμίους; Ἰγνάτιος εἶπεν· Τὰ δαιμόνια
τῶν ἐθνῶν θεοὺς προσαγορεύεις πλανώμενος· εἷς γάρ ἐστιν
Θεός, «ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ
πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς» [Ps 145, 6], καὶ εἷς Χριστὸς Ἰησοῦς, ὁ Υἱὸς
αὐτοῦ ὁ μονογενής, οὗ τῆς φιλίας ὀναίμην. 5. Τραϊανὸς εἶπεν·
Τὸν σταυρωθέντα λέγεις ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου; Ἰγνάτιος εἶπεν·
413 Τὸν ἀνασταυρώσαντα τὴν ἁμαρτίαν μετὰ τοῦ ταύτης εὑρετοῦ
καὶ πᾶσαν καταδικάσαντα δαιμονικὴν κακίαν ὑπὸ τοὺς πόδας
τῶν αὐτὸν ἐν καρδίᾳ φορούντων. 6. Τραϊανὸς εἶπεν· Σὺ οὖν
ἐν ἑαυτῷ φέρεις τὸν Χριστόν; Ἰγνάτιος εἶπεν· Ναί· γέγραπται
γάρ· «Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω» [2 Cor 6, 16].

---

570 episcopo censeat, interiit. Decet vero, ut sponsi et sponsae de
sententia episcopi coniugium faciant, ut nuptiae secundum Dominum
sint, non secundum cupiditatem. Omnia ad honorem Dei fiant.

366 6, 2. Placete illi, cui militatis, a quo et stipendia fertis; nemo 68
vestrum desertor inveniatur. Baptismus vester maneat velut arma,
fides ut galea, caritas ut hasta, patientia ut tota armatura; deposita
vestra sint opera vestra, ut accepta vestra digne reportetis. Longani-
mes igitur estote alter ad alterum in mansuetudine, ut et Deus erga vos.

374 2, 4. At Traianus: Quis est, ait, gestator Dei? Ignatius respon- 69
dit: Is qui habet Christum in pectore. Tum Traianus: Annon vide-
mur tibi, inquit, et nos in animo gestare deos nostros, quibus adversus
hostes adiutoribus utimur? Ignatius respondit: Daemonia gentium
errans vocas deos; est enim unus Deus, *qui caelum et terram et mare
et omnia quae sunt in iis fecit;* et unus Christus Iesus, Filius eius uni-
genitus, cuius amicitia utinam fruar! 5. Traianus dixit: Illum dicis,
413 qui sub Pontio Pilato crucifixus est? Ignatius respondit: Eum, qui in
crucem sustulit peccatum cum eius inventore et omnem daemonia-
cam malitiam damnans subiecit pedibus eorum, qui ipsum in corde
gerunt. 6. At Traianus: Ergo, ait, geris in te Christum? Ignatius
respondit: Immo; scriptum enim est: *Habitabo et ambulabo inter eos.*

68. F 1, 292; MG 5, 724. 69. F 2, 278; MG 5, 981.

70 6, 5. Μόνα γὰρ τὰ τραχύτερα τῶν ἁγίων αὐτοῦ λειψάνων 285
περιελείφθη, ἅτινα εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἀπεκομίσθη καὶ ἐν ληνῷ
κατετέθη, θησαυρὸς ἀτίμητος, ὑπὸ τῆς ἐν τῷ μάρτυρι χάριτος
τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ καταλειφθέντα.

S. POLYCARPUS, 70(?)—156.

Epistula ad Philippenses, paulo post 107.

71 2, 3 . . . μνημονεύοντες δὲ ὧν εἶπεν ὁ Κύριος διδάσκων· 17
«Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε· ἀφίετε, καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν· 19
ἐλεᾶτε, ἵνα ἐλεηθῆτε· ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν»
[Mt 7, 1 2; Lc 6, 36—38]· καὶ ὅτι «μακάριοι οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ
διωκόμενοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία
τοῦ Θεοῦ» [Lc 6, 20; Mt 5, 3 10].
72 3, 2. Ἀπὼν [Παῦλος] ὑμῖν ἔγραψεν ἐπιστολάς, εἰς ἃς ἐὰν ἐγκύπ- 238
τητε, δυνηθήσεσθε οἰκοδομεῖσθαι εἰς τὴν δοθεῖσαν ὑμῖν πίστιν·
3. «ἥτις ἐστὶν μήτηρ πάντων ἡμῶν» [Gal 4, 26], ἐπακολουθούσης
τῆς ἐλπίδος, προαγούσης τῆς ἀγάπης τῆς εἰς Θεὸν καὶ Χριστὸν καὶ
εἰς τὸν πλησίον. Ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς ᾖ, πεπλήρωκεν ἐντολὴν
δικαιοσύνης· ὁ γὰρ ἔχων ἀγάπην μακράν ἐστιν πάσης ἁμαρτίας.
73 6, 1. Καὶ οἱ πρεσβύτεροι δὲ εὔσπλαγχνοι, εἰς πάντας ἐλεή- 61 522
μονες, . . . μὴ ἀπότομοι ἐν κρίσει, εἰδότες ὅτι πάντες ὀφειλέται 545
ἐσμὲν ἁμαρτίας.
74 7, 1. «Πᾶς γὰρ ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν 410
σαρκὶ ἐληλυθέναι, ἀντίχριστός ἐστιν» [1 Io 4, 2 3]· καὶ ὃς ἂν

---

70 6, 5. Solae duriores sanctarum eius reliquiarum partes relictae 285
et Antiochiam ablatae sunt atque in capsa depositae, ut thesaurus
inaestimabilis, ob martyris gratiam sanctae ecclesiae relictae.
71 2, 3. Memores [estote] eorum, quae dixit Dominus docens: *Nolite* 17
iudicare, ne iudicemini; dimittite, et dimittetur vobis; misereminì, 19
ut misericordiam consequamini; qua mensura mensi fueritis, re-
metietur vobis; et: *Beati pauperes et qui persecutionem patiuntur,*
quoniam ipsorum est regnum Dei.
72 3, 2. Absens [Paulus] vobis scripsit epistulas, in quas si intuea- 238
mini, aedificari poteritis in fide, quae vobis est data; 3. *quae est*
mater omnium nostrum, subsequente spe, praecedente caritate in
Deum et in Christum et in proximum. Si quis enim intra haec
fuerit, mandatum iustitiae implevit; nam qui caritatem habet, longe
est ab omni peccato.
73 6, 1. Presbyteri sint ad commiserationem proni, misericordes 61
erga cunctos, . . . non severi nimium in iudicio, scientes nos 522 545
omnes debitores esse peccati.
74 7, 1. *Omnis* enim *qui non confessus fuerit Iesum Christum* 410
in carne venisse, antichristus est; et qui non confessus fuerit testi-

---

70. F 2, 284; MG 5, 985. 71. F 1, 298; MG 5, 1008.
72. F 1, 298; MG 5, 1008. 73. F 1, 302; MG 5, 1009.
74. F 1, 304; MG 5, 1012.

μὴ ὁμολογῇ τὸ μαρτύριον τοῦ σταυροῦ, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· καὶ ὃς ἂν μεθοδεύῃ τὰ λόγια τοῦ Κυρίου πρὸς τὰς ἰδίας ἐπι-
598 601 θυμίας καὶ λέγῃ μήτε ἀνάστασιν μήτε κρίσιν, οὗτος πρωτότοκός
80 ἐστι τοῦ σατανᾶ. 2. Διὸ ἀπολιπόντες τὴν ματαιότητα τῶν πολλῶν καὶ τὰς ψευδοδιδασκαλίας ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παραδοθέντα λόγον ἐπιστρέψωμεν.

410 8, 1. Ἀδιαλείπτως οὖν προσκαρτερῶμεν τῇ ἐλπίδι ἡμῶν 75
καὶ τῷ ἀρραβῶνι τῆς δικαιοσύνης ἡμῶν, ὅς ἐστι Χριστὸς Ἰησοῦς, «ὃς ἀνήνεγκεν ἡμῶν τὰς ἁμαρτίας τῷ ἰδίῳ σώματι ἐπὶ τὸ ξύλον» [1 Petr 2, 24], «ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [1 Petr 2, 22]· ἀλλὰ δι' ἡμᾶς, ἵνα ζήσωμεν ἐν αὐτῷ, πάντα ὑπέμεινεν.

416 12, 2. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ 76
Χριστοῦ καὶ αὐτὸς ὁ αἰώνιος ἀρχιερεύς, Θεὸς Ἰησοῦς Χριστός, οἰκοδομήσαι ὑμᾶς ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ καὶ ἐν πάσῃ πραότητι καὶ ἐν πάσῃ ἀοργησίᾳ καὶ ἐν ὑπομονῇ καὶ μακροθυμίᾳ καὶ προσκαρτερήσει καὶ ἁγνείᾳ, καὶ δώῃ ὑμῖν κλῆρον καὶ μερίδα μετὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ καὶ ἡμῖν μεθ' ὑμῶν καὶ πᾶσιν τοῖς ὑπὸ τὸν οὐρανόν, οἵτινες μέλλουσιν πιστεύειν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ «τὸν Πατέρα αὐτοῦ τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν» [Gal 1, 1].

Martyrium S. Polycarpi, 156/7.

37 *Inscr.* Ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν τῇ 77
38 ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ παροικούσῃ ἐν Φιλομηλίῳ καὶ πάσαις

---

monium crucis, ex diabolo est; et qui eloquia Domini ad desideria
598 sua traduxerit dixeritque nec resurrectionem nec iudicium esse,
601 80 hic primogenitus est satanae. 2. Ideo relinquentes vanitatem multorum et falsas doctrinas, ad traditam nobis ab initio doctrinam revertamur.

410 8, 1. Indesinenter ergo perseveremus in spe nostra et pignore 75
iustitiae nostrae, quod est Iesus Christus, *qui peccata nostra in corpore suo super lignum pertulit, qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore eius;* sed propter nos, ut in ipso vivamus, omnia sustinuit.

416 12, 2. Deus autem et Pater Domini nostri Iesu Christi, et 76
ipse sempiternus pontifex, Dei Filius Iesus Christus, aedificet vos in fide et veritate et in omni mansuetudine et sine iracundia et in patientia et in longanimitate et tolerantia et castitate; et det vobis sortem et partem inter sanctos suos et nobis vobiscum et omnibus qui sunt sub caelo, qui crediturі sunt in Dominum nostrum Iesum Christum et in *ipsius Patrem, qui resuscitavit eum a mortuis.*

37 *Inscr.* Ecclesia Dei quae Smyrnae peregrinatur, ecclesiae Dei 77
38 quae Philomelii peregrinatur, et omnibus ubique terrarum sanctae

---

75. F 1, 304; MG 5, 1012. 76. F 1, 310; MG 5, 1016.
77. F 1, 314; MG 5, 1029.

ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἁγίας καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις· «ἔλεος, εἰρήνη καὶ ἀγάπη» Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ «πληθυνθείη» [Iud 2].

78 2, 3. Προσέχοντες τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι τῶν κοσμικῶν 592
κατεφρόνουν βασάνων [οἱ μάρτυρες], διὰ μιᾶς ὥρας τὴν αἰώνιον 594
κόλασιν ἐξαγοραζόμενοι. Καὶ τὸ πῦρ ἦν αὐτοῖς ψυχρὸν τὸ τῶν ἀπηνῶν βασανιστῶν. Πρὸ ὀφθαλμῶν γὰρ εἶχον φυγεῖν τὸ αἰώνιον καὶ μηδέποτε σβεννύμενον, καὶ τοῖς τῆς καρδίας ὀφθαλμοῖς ἀνέβλεπον τὰ τηρούμενα τοῖς ὑπομείνασιν ἀγαθά.

79 8, 1. Ἐπεὶ δέ ποτε κατέπαυσεν τὴν προσευχήν, μνημο- 51
νεύσας ἁπάντων καὶ τῶν πώποτε συμβεβληκότων αὐτῷ, μικρῶν τε καὶ μεγάλων, ἐνδόξων τε καὶ ἀδόξων καὶ πάσης τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικῆς ἐκκλησίας, τῆς ὥρας ἐλθούσης τοῦ ἐξιέναι, ὄνῳ καθίσαντες αὐτὸν ἤγαγον εἰς τὴν πόλιν, ὄντος σαββάτου μεγάλου.

80 14, 3. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ πάντων σὲ αἰνῶ, σὲ εὐλογῶ, 141
σὲ δοξάζω διὰ τοῦ αἰωνίου καὶ ἐπουρανίου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀγαπητοῦ σου παιδός, δι' οὗ σοὶ σὺν αὐτῷ καὶ Πνεύματι Ἁγίῳ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας. Ἀμήν.

81 17, 3 [Τὸν Χριστὸν] Υἱὸν ὄντα τοῦ Θεοῦ προσκυνοῦμεν· 374
τοὺς δὲ μάρτυρας ὡς μαθητὰς καὶ μιμητὰς τοῦ Κυρίου ἀγα- 395 283
πῶμεν ἀξίως ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον

---

et catholicae ecclesiae paroeciis: *misericordia, pax et caritas* Dei Patris et Domini nostri Iesu Christi *multiplicetur*.

78 2, 3. Ad Christi gratiam attendentes mundana tormenta sper- 592
nebant [martyres], unius horae spatio se ab aeterna poena redimentes. 594
Frigidusque ipsis videbatur ignis crudelium carnificum. Prae oculis enim habebant fugam illius qui aeternus est et numquam exstinguetur, et oculis cordis respiciebant ad ea bona, quae reservantur sustinentibus.

79 8, 1. Cum autem precationem tandem finivisset, in qua men- 51
tionem fecerat omnium qui aliquando cum ipso versati fuerant, parvorum quidem et magnorum, clarorum et obscurorum, totiusque per orbem terrarum catholicae ecclesiae, cumque hora proficiscendi venisset, asino eum imponentes, in urbem duxerunt die magni sabbati.

80 14, 3. Quapropter de omnibus te laudo, tibi benedico, te glori- 141
fico per sempiternum et caelestem pontificem Iesum Christum, dilectum tuum Filium, per quem tibi cum ipso et Spiritu Sancto gloria et nunc et in futura saecula. Amen.

81 17, 3. [Christum] utpote Filium Dei adoramus; martyres vero 374
tamquam Domini discipulos et imitatores merito diligimus propter 395 283

---

78. F 1, 316; MG 5, 1032. 79. F 1, 320; MG 5, 1036.
80. F 1, 330; MG 5, 1040. 81. F 1, 336; MG 5, 1041.

βασιλέα καὶ διδάσκαλον· ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς κοινωνούς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι.

285 18, 1. Ἰδὼν οὖν ὁ κεντυρίων τὴν τῶν Ἰουδαίων γενομένην φιλονεικίαν, θεὶς αὐτὸν ἐν μέσῳ, ὡς ἔθος αὐτοῖς, ἔκαυσεν. 2. Οὕτως τε ἡμεῖς ὕστερον ἀνελόμενοι τὰ τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ δοκιμώτερα ὑπὲρ χρυσίον ὀστᾶ αὐτοῦ ἀπεθέμεθα, ὅπου καὶ ἀκόλουθον ἦν. 3. Ἔνθα ὡς δυνατὸν ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρᾷ παρέξει ὁ Κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον, εἴς τε τὴν τῶν προηθληκότων μνήμην καὶ τῶν μελλόντων ἄσκησίν τε καὶ ἑτοιμασίαν.

HERMAE PASTOR, 140/55.

33 Vis. 2 c. 4, n. 1. Ἀπεκαλύφθη δέ μοι, ἀδελφοί, κοιμωμένῳ 82
ὑπὸ νεανίσκου εὐειδεστάτου λέγοντός μοι· Τὴν πρεσβυτέραν, παρ᾽ ἧς ἔλαβες τὸ βιβλίδιον, τίνα δοκεῖς εἶναι; Ἐγώ φημι· Τὴν Σίβυλλαν. Πλανᾶσαι, φησίν, οὐκ ἔστιν. Τίς οὖν ἐστίν; φημί. Ἡ Ἐκκλησία, φησίν. Εἶπον αὐτῷ· Διατί οὖν πρεσβυτέρα; Ὅτι, φησίν, πάντων πρώτη ἐκτίσθη· διὰ τοῦτο πρεσβυτέρα, καὶ διὰ ταύτην ὁ κόσμος κατηρτίσθη.

198 Vis. 3, 4, 1. Ἀποκριθεὶς λέγω αὐτῇ· Κυρία, μεγάλως καὶ 83
θαυμαστῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα τοῦτο. Οἱ δὲ νεανίσκοι οἱ ἓξ οἱ οἰκοδομοῦντες τίνες εἰσίν, κυρία; Οὗτοί εἰσιν οἱ ἅγιοι ἄγγελοι
209 τοῦ Θεοῦ οἱ πρῶτοι κτισθέντες, οἷς παρέδωκεν ὁ Κύριος πᾶσαν τὴν κτίσιν αὐτοῦ αὔξειν καὶ οἰκοδομεῖν καὶ δεσπόζειν τῆς

---

eximiam ipsorum erga regem ac magistrum suum benevolentiam; quorum utinam et nos fiamus consortes ac condiscipuli.

285 18, 1. Videns autem centurio a Iudaeis ortam contentionem, corpus in medio positum, ut illis mos erat, exussit. 2. Atque ita nos postea ossa illius gemmis pretiosissimis exquisitiora et super aurum probatiora tollentes, ubi decebat, deposuimus. 3. Quo etiam loci nobis, ut fieri poterit, in exsultatione et gaudio congregatis Dominus praebebit natalem martyrii eius diem celebrare, tum in memoriam eorum qui certamina iam pertulerunt, tum ut posteri exercitati sint et parati ad eadem sustinenda.

33 Vis. 2, 4, 1. Revelatum est autem, fratres, mihi dormienti a 82
iuvene speciosissimo dicente mihi: Anum, a qua accepisti libellum, quam putas esse? Ego dico: Sibyllam. Erras, inquit, non est. Quae est ergo? inquam. Respondet: Ecclesia. Dixi ei: Quare igitur anus est? Quoniam, inquit, omnium prima condita est; propter hoc anus est, et propter ipsam mundus creatus est.

198 Vis. 3, 4, 1. Respondens dico ei. Domina, magne et mira- 83
biliter haec res se habet. Iuvenes autem sex, qui aedificabant,
209 qui sunt, domina? Hi sunt, inquit, sancti angeli Dei, qui primi creati sunt, quibus tradidit Dominus omnem creaturam suam, ut

---

82. F 1, 428; MG 2, 897. 83. F 1, 440; MG 2, 901.

κτίσεως πάσης· διὰ τούτων οὖν τελεσθήσεται ἡ οἰκοδομὴ τοῦ
πύργου. 2. Οἱ δὲ ἕτεροι οἱ παραφέροντες τοὺς λίθους τίνες 205
εἰσίν; Καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ· οὗτοι δὲ οἱ ἓξ
ὑπερέχοντες αὐτούς εἰσιν. Συντελεσθήσεται οὖν ἡ οἰκοδομὴ
τοῦ πύργου, καὶ πάντες ὁμοῦ εὐφρανθήσονται κύκλῳ τοῦ πύργου
καὶ δοξάσουσιν τὸν Θεόν, ὅτι ἐτελέσθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου.

84 Vis. 3, 5, 1. Ἄκουε νῦν περὶ τῶν λίθων τῶν ὑπαγόντων 38
εἰς τὴν οἰκοδομήν. Οἱ μὲν οὖν λίθοι οἱ τετράγωνοι καὶ λευ-
κοὶ καὶ συμφωνοῦντες ταῖς ἁρμογαῖς αὐτῶν, οὗτοί εἰσιν οἱ
ἀπόστολοι καὶ ἐπίσκοποι καὶ διδάσκαλοι καὶ διάκονοι οἱ πορευ- 557
θέντες κατὰ τὴν σεμνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπισκοπήσαντες καὶ
διδάξαντες καὶ διακονήσαντες ἁγνῶς καὶ σεμνῶς τοῖς ἐκλεκτοῖς
τοῦ Θεοῦ, οἱ μὲν κεκοιμημένοι, οἱ δὲ ἔτι ὄντες· καὶ πάντοτε
ἑαυτοῖς συνεφώνησαν καὶ ἐν ἑαυτοῖς εἰρήνην ἔσχον καὶ ἀλλή-
λων ἤκουον· διὰ τοῦτο ἐν τῇ οἰκοδομῇ τοῦ πύργου συμ-
φωνοῦσιν αἱ ἁρμογαὶ αὐτῶν.

85 Mand. 1, 1. Πρῶτον πάντων πίστευσον ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ 188
Θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ 189
μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα καὶ πάντα χωρῶν, μόνος δὲ 100
ἀχώρητος ὤν.

86 Mand. 4, 1, 4. Λέγω αὐτῷ· Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ὀλίγα 572
ἐπερωτῆσαί σε. Λέγε, φησίν. Κύριε, φημί, εἰ γυναῖκα ἔχῃ τις 573
πιστὴν ἐν Κυρίῳ καὶ ταύτην εὕρῃ ἐν μοιχείᾳ τινί, ἆρα ἁμαρ-
τάνει ὁ ἀνὴρ συνζῶν μετ' αὐτῆς; 5. Ἄχρι τῆς ἀγνοίας, φησίν,

---

augeant et aedificent et dominentur totius creaturae. Propter hos
igitur consummabitur aedificatio turris. 2. Ceteri autem, qui afferunt 205
lapides, qui sunt? Et ipsi, inquit, sancti sunt angeli Dei; illi
autem sex iis praecellunt. Consummabitur igitur aedificatio turris,
et omnes simul exsultabunt in circuitu turris et glorificabunt Deum,
quoniam consummata est aedificatio turris.

84 Vis. 3, 5, 1. Audi nunc de lapidibus qui vadunt in aedifica- 38
tionem. Lapides igitur quadrati et albi et congruentes commissuris
suis, hi sunt apostoli et episcopi et doctores et diaconi, qui am- 557
bulaverunt in sanctitate Dei, et episcopatum gesserunt et docuerunt
et ministraverunt caste et sancte electis Dei, alii dormientes, alii
adhuc viventes; et semper inter se consenserunt, et inter sese
pacem habuerunt, et alter alterum audierunt: propterea in aedi-
ficatione turris conveniunt commissurae eorum.

85 Mand. 1, 1. Primum omnium crede unum esse Deum, qui 188
omnia creavit et consummavit, et ex nihilo fecit omnia, ut sint, 189
et omnia capit, solus autem incapabilis est. 100

86 Mand. 4, 1, 4. Dico ei: Domine, permitte mihi, ut te pauca 572
interrogem. Dic, inquit. Domine, inquam, si quis uxorem habet 573
fidelem in Domino eamque deprehendit in adulterio aliquo, num-
quid peccat vir, si convivit cum ea? 5. Quamdiu nescit, inquit,

---

84. F 1, 440; MG 2, 903. 85. F 1, 468; MG 2, 913.
86. F 1, 474; MG 2, 918.

οὐχ ἁμαρτάνει· ἐὰν δὲ γνῷ ὁ ἀνὴρ τὴν ἁμαρτίαν αὐτῆς καὶ μὴ μετανοήσῃ ἡ γυνή, ἀλλ᾽ ἐπιμένῃ τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ συνζῇ ὁ ἀνὴρ μετ᾽ αὐτῆς, ἔνοχος γίνεται τῆς ἁμαρτίας αὐτῆς καὶ κοινωνὸς τῆς μοιχείας αὐτῆς. 6. Τί οὖν, φημί, Κύριε, ποιήσῃ ὁ ἀνήρ, ἐὰν ἐπιμείνῃ τῷ πάθει τούτῳ ἡ γυνή; Ἀπολυσάτω, φησίν, αὐτὴν καὶ ὁ ἀνὴρ ἐφ᾽ ἑαυτῷ μενέτω· «ἐὰν δὲ ἀπολύσας τὴν γυναῖκα ἑτέραν γαμήσῃ», καὶ αὐτὸς «μοιχᾶται» [Mc 10, 11; Mt 19, 9].

528 Mand. 4, 3, 6. Μετὰ τὴν κλῆσιν ἐκείνην τὴν μεγάλην καὶ σεμνὴν [baptismum] ἐάν τις ἐκπειρασθεὶς ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἁμαρτήσῃ, μίαν μετάνοιαν ἔχει· ἐὰν δὲ ὑπὸ χεῖρα ἁμαρτάνῃ καὶ μετανοήσῃ, ἀσύμφορόν ἐστι τῷ ἀνθρώπῳ τῷ τοιούτῳ· δυσκόλως γὰρ ζήσεται. 87

577 Mand. 4, 4, 1. Λέγε, φησίν. Ἐὰν γυνή, φημί, Κύριε, ἢ πάλιν ἀνήρ τις κοιμηθῇ καὶ γαμήσῃ τις ἐξ αὐτῶν, μήτι ἁμαρτάνει ὁ γαμῶν; 2. Οὐχ ἁμαρτάνει, φησίν· ἐὰν δὲ ἐφ᾽ ἑαυτῷ μείνῃ τις, περισσοτέραν ἑαυτῷ τιμὴν καὶ μεγάλην δόξαν περιποιεῖται πρὸς τὸν Κύριον· ἐὰν δὲ καὶ γαμήσῃ, οὐχ ἁμαρτάνει. 3. Τήρει οὖν τὴν ἁγνείαν καὶ τὴν σεμνότητα, καὶ ζήσῃ τῷ Θεῷ. 88

148 Sim. 5, 2, 1. Ἄκουε τὴν παραβολήν, ἣν μέλλω σοι λέγειν, ἀνήκουσαν τῇ νηστείᾳ. 2. Εἶχέ τις ἀγρὸν καὶ δούλους πολλοὺς καὶ μέρος τι τοῦ ἀγροῦ ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα· καὶ ἐκλεξάμενος δοῦλόν τινα πιστὸν καὶ εὐάρεστον ἔντιμον, προσεκαλέσατο αὐτὸν καὶ λέγει αὐτῷ· Λάβε τὸν ἀμπελῶνα τοῦτον ὃν ἐφύτευσα, καὶ χαράκωσον αὐτόν, ἕως 89

---

non peccat; si autem vir peccatum eius cognoverit neque paenitentiam egerit mulier, sed permanet in fornicatione sua, ac convivit vir cum ea, particeps fit peccati eius et socius adulterii eius. 6. Quid igitur, inquam, Domine, faciat maritus, si uxor in hac libidine permanserit? Dimittat eam, inquit, et vir maneat secum; *sin vero uxore dimissa aliam duxerit,* et ipse *adulterium committit.*

528 Mand. 4, 3, 6. Post vocationem illam magnam et sanctam [baptismum], si quis tentatus a diabolo peccaverit, unam paenitentiam habet; sin autem subinde peccat et paenitentiam agit, non prodest homini eiusmodi; difficile enim vivet. 87

577 Mand. 4, 4, 1. Dic, inquit. Si mulier, inquam, Domine, aut invicem vir aliquis dormiverit et nupserit aliquis eorum, numquid peccat nubens? 2. Non peccat, inquit; si autem secum quis manet, abundantiorem honorem et magnam gloriam sibi comparat apud Dominum; etsi vero nubit, non peccat. 3. Serva igitur castitatem et pudicitiam, et vives Deo. 88

148 Sim. 5, 2, 1. Audi similitudinem, quam tibi dicturus sum, spectantem ad ieiunium. 2. Quidam habuit agrum servosque multos et in parte aliqua agri plantavit vitem. Et elegit servum quemdam fidelem et acceptum honoratum, advocavit eum et dicit ei: Accipe hanc vineam quam 89

---

87. F 1, 480; MG 2, 919. 88. F 1, 480; MG 2, 922.
89. F 1, 530 538; MG 2, 957 961.

ἔρχομαι, καὶ ἕτερον δὲ μὴ ποιήσῃς τῷ ἀμπελῶνι· καὶ ταύτην μου τὴν ἐντολὴν φύλαξον, καὶ ἐλεύθερος ἔσῃ παρ' ἐμοί. Ἐξῆλθε δὲ ὁ δεσπότης τοῦ δούλου εἰς τὴν ἀποδημίαν.... 5. Μετὰ χρόνον ἦλθεν ὁ δεσπότης τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἀγροῦ καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἀμπελῶνα. Καὶ ἰδὼν τὸν ἀμπελῶνα κεχαρακωμένον εὐπρεπῶς ... ἐχάρη λίαν ἐπὶ τοῖς ἔργοις τοῦ δούλου. 6. Προσκαλεσάμενος οὖν τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἀγαπητόν, ὃν εἶχε κληρονόμον, καὶ τοὺς φίλους, οὓς εἶχε συμβούλους, λέγει αὐτοῖς ὅσα ἐνετείλατο τῷ δούλῳ αὐτοῦ καὶ ὅσα εὗρε γεγονότα. Κἀκεῖνοι συνεχάρησαν τῷ δούλῳ ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ ᾗ ἐμαρτύρησεν αὐτῷ ὁ δεσπότης. 7. Καὶ λέγει αὐτοῖς· Ἐγὼ τῷ δούλῳ τούτῳ ἐλευθερίαν ἐπηγγειλάμην, ἐάν μου τὴν ἐντολὴν φυλάξῃ ἣν ἐνετειλάμην αὐτῷ· ἐφύλαξε δέ μου τὴν ἐντολὴν καὶ προσέθηκε τῷ ἀμπελῶνι ἔργον καλόν, καὶ ἐμοὶ λίαν ἤρεσεν. Ἀντὶ τούτου οὖν τοῦ ἔργου οὗ εἰργάσατο θέλω αὐτὸν συγκληρονόμον τῷ υἱῷ μου ποιῆσαι.

5, 5, 1. Ἐπιλύσω σοι τὴν παραβολὴν τοῦ ἀγροῦ καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἀκολούθων πάντων, ἵνα γνωστὰ πᾶσι ποιήσῃς αὐτά. Ἄκουε νῦν, φησί, καὶ σύνιε αὐτά. 2. Ὁ ἀγρὸς ὁ κόσμος οὗτός ἐστιν· ὁ δὲ κύριος τοῦ ἀγροῦ ὁ κτίσας τὰ πάντα καὶ ἀπαρτίσας αὐτὰ καὶ δυναμώσας· ὁ δὲ υἱὸς τὸ Πνεῦμα τὸ
Ἅγιόν ἐστιν· ὁ δὲ δοῦλος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστίν· αἱ δὲ 375
ἄμπελοι ὁ λαὸς οὗτός ἐστιν, ὃν αὐτὸς ἐφύτευσεν· 3. οἱ δὲ 198
χάρακες οἱ ἅγιοι ἄγγελοί εἰσι τοῦ Κυρίου οἱ συγκρατοῦντες τὸν λαὸν αὐτοῦ· αἱ δὲ βοτάναι αἱ ἐκτετιλμέναι ἐκ τοῦ ἀμπελῶνος αἱ ἀνομίαι εἰσὶ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ· τὰ δὲ ἐδέσματα, ἃ ἔπεμψεν αὐτῷ ἐκ τοῦ δείπνου, αἱ ἐντολαί εἰσιν, ἃς ἔδωκε τῷ λαῷ αὐτοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· οἱ δὲ φίλοι καὶ σύμβουλοι οἱ ἅγιοι ἄγγελοι οἱ πρῶτοι κτισθέντες· ἡ δὲ ἀποδημία τοῦ δεσπότου ὁ χρόνος ὁ περισσεύων εἰς τὴν παρουσίαν αὐτοῦ...

---

plantavi, et obsaepi eam, usquedum veniam, et aliud ne facias vineae; et hoc mandatum meum custodi, et liber eris apud me. Et peregre profectus est dominus servi. . . . 5. Post aliquantum temporis venit dominus servi et agri et intravit in vineam. Et videns vineam decenter obsaeptam ... gavisus est valde de operibus servi. 6. Advocavit itaque filium suum dilectum, quem habebat heredem, et amicos, quos habebat consiliarios, et dicit iis omnia quae praeceperat servo suo quaeque invenerat perfecta. Et illi congratulati sunt servo de testimonio quod dedit ei dominus. 7. Et dicit iis: Ego servo huic libertatem promisi, si mandatum meum custodierit quod mandavi ei; custodivit autem mandatum meum et adiecit vineae opus bonum, mihique valde placuit. Pro hoc igitur opere quod operatus est, volo eum coheredem filii mei facere.

5, 5, 1. Solvam tibi similitudinem agri ac reliquorum omnium, quae sequuntur, ut ea omnibus nota facias. Audi nunc, inquit, et intellege ea. 2. Ager hic mundus est; dominus agri, qui creavit omnia et perfecit ea confirmavitque; filius Spiritus Sanctus est;
servus Filius Dei est; vinea populus hic est, quem plantavit ipse; 375
3. pali sancti angeli sunt Domini, qui continent populum ipsius; 198
herbae e vinea evulsae iniquitates sunt servorum Dei; cibi quos misit iis de cena mandata sunt, quae dedit populo suo per Filium suum; amici et consiliarii sancti angeli, quos primos creavit; absentia patrisfamiliae est tempus quod in adventum eius restat. . . .

6, 2. Ὁ Θεὸς τὸν ἀμπελῶνα ἐφύτευσε, τοῦτ' ἔστι τὸν λαὸν
209 ἔκτισε καὶ παρέδωκε τῷ Υἱῷ αὐτοῦ· καὶ ὁ Υἱὸς κατέστησε
τοὺς ἀγγέλους ἐπ' αὐτοὺς τοῦ συντηρεῖν αὐτούς· καὶ αὐτὸς
413 τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ἐκαθάρισε πολλὰ κοπιάσας καὶ πολλοὺς
κόπους ἠντληκώς· οὐδεὶς γὰρ ἀμπελὼν δύναται σκαφῆναι ἄτερ
κόπου ἢ μόχθου. 3. Αὐτὸς οὖν καθαρίσας τὰς ἁμαρτίας τοῦ
λαοῦ ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς τρίβους τῆς ζωῆς, δοὺς αὐτοῖς τὸν
νόμον, ὃν ἔλαβε παρὰ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. 4. Βλέπεις, φησίν,
ὅτι αὐτὸς κύριός ἐστι τοῦ λαοῦ, ἐξουσίαν πᾶσαν λαβὼν παρὰ
τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. Ὅτι δὲ ὁ κύριος σύμβουλον ἔλαβε τὸν
υἱὸν αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐνδόξους ἀγγέλους περὶ τῆς κληρονομίας
τοῦ δούλου, ἄκουε. 5. Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον τὸ προόν, τὸ
κτίσαν πᾶσαν τὴν κτίσιν, κατῴκισεν ὁ Θεὸς εἰς σάρκα, ἣν
ἠβούλετο. Αὕτη οὖν ἡ σάρξ, ἐν ᾗ κατῴκησε τὸ Πνεῦμα τὸ
Ἅγιον, ἐδούλευσε τῷ Πνεύματι καλῶς ἐν σεμνότητι καὶ ἁγνείᾳ
πορευθεῖσα, μηδὲν ὅλως μιάνασα τὸ Πνεῦμα. 6. Πολιτευ-
σαμένην οὖν αὐτὴν καλῶς καὶ ἁγνῶς καὶ συγκοπιάσασαν τῷ
Πνεύματι καὶ συνεργήσασαν ἐν παντὶ πράγματι, ἰσχυρῶς καὶ
ἀνδρείως ἀναστραφεῖσαν, μετὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου εἵλατο
κοινωνόν· ἤρεσε γὰρ τῷ Θεῷ ἡ πορεία τῆς σαρκὸς ταύτης,
ὅτι οὐκ ἐμιάνθη ἐπὶ τῆς γῆς ἔχουσα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον.
7. Σύμβουλον οὖν ἔλαβε τὸν Υἱὸν καὶ τοὺς ἀγγέλους τοὺς
ἐνδόξους, ἵνα καὶ ἡ σὰρξ αὕτη, δουλεύσασα τῷ Πνεύματι
ἀμέμπτως, σχῇ τόπον τινὰ κατασκηνώσεως καὶ μὴ δόξῃ τὸν
μισθὸν τῆς δουλείας αὐτῆς ἀπολωλεκέναι· πᾶσα γὰρ σὰρξ
357 ἀπολήψεται μισθὸν ἡ εὑρεθεῖσα ἀμίαντος καὶ ἄσπιλος, ἐν ᾗ
τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κατῴκησεν.

6, 2. Deus vineam plantavit, id est populum creavit tradiditque
209 Filio suo; et Filius posuit angelos super eos, ut eos conservarent;
413 et ipse eorum peccata abluit, multa laborans multosque labores
patiens; nulla enim vinea fodi potest sine labore vel dolore. 3. Ipse
igitur peccatis populi ablutis ostendit iis semitas vitae, dans iis
legem quam accepit a Patre suo. 4. Vides, inquit, eum dominum
esse populi, accepta a Patre suo omni potestate. Quod autem
dominus in consilium adhibuit filium suum ac gloriosos angelos
de hereditate servi, audi. 5. Spiritum Sanctum, qui ante erat, qui
creavit omnem creaturam, fundavit Deus in carne, quae ei placuit.
Haec igitur caro, in qua habitavit Spiritus Sanctus, servivit Spiritui
bene in sanctitate et castitate ambulans, neque omnino Spiritum
maculans. 6. Haec igitur cum recte et caste ambularet et laboraret
cum Spiritu ac cooperaretur in omni negotio, fortiter ac viriliter
conversaretur, assumpsit eam sociam ac consortem Spiritus Sancti;
placuit enim Deo conversatio huius carnis, quia non est maculata
in terra, habens Spiritum Sanctum. 7. Itaque in consilium adhibuit
Filium et angelos gloriosos, ut et haec caro, quae Spiritui sine culpa
servivit, locum habitandi aliquem haberet neque mercedem servitii
sui videretur perdidisse; mercedem enim recipiet omnis caro, quae
357 invenitur sine macula et sine labe, in qua Spiritus Sanctus habitavit.

90 Sim. 8, 11, 3. Ἀποκριθείς μοι λέγει· Ὅσοι, φησίν, ἐξ 531
ὅλης καρδίας αὐτῶν μετανοήσωσι καὶ καθαρίσωσιν ἑαυτοὺς
ἀπὸ τῶν πονηριῶν αὐτῶν τῶν προειρημένων καὶ μηκέτι μηδὲν
προσθῶσι ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῶν, λήψονται ἴασιν παρὰ τοῦ
Κυρίου τῶν προτέρων ἁμαρτιῶν, ἐὰν μὴ διψυχήσωσιν ἐπὶ ταῖς
ἐντολαῖς ταύταις, καὶ ζήσονται τῷ Θεῷ. Ὅσοι δέ, φησίν,
προσθῶσι ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῶν καὶ πορευθῶσιν ἐν ταῖς ἐπι-
θυμίαις τοῦ αἰῶνος τούτου, θανάτῳ ἑαυτοὺς κατακρίνουσιν.

91 Sim. 9, 1, 1. Θέλω σοι δεῖξαι, ὅσα σοι ἔδειξε τὸ Πνεῦμα 148
τὸ Ἅγιον τὸ λαλῆσαν μετὰ σοῦ ἐν μορφῇ τῆς ἐκκλησίας· 375
ἐκεῖνο γὰρ τὸ Πνεῦμα ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστίν.

92 Sim. 9, 16, 3. Πρὶν . . . φορέσαι τὸν ἄνθρωπον τὸ ὄνομα 475
τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, νεκρός ἐστιν· ὅταν δὲ λάβῃ τὴν σφραγῖδα,
ἀποτίθεται τὴν νέκρωσιν καὶ ἀναλαμβάνει τὴν ζωήν. 4. Ἡ σφραγὶς 461
οὖν τὸ ὕδωρ ἐστίν· εἰς τὸ ὕδωρ οὖν καταβαίνουσι νεκροὶ καὶ 463
ἀναβαίνουσι ζῶντες.

93 Sim. 9, 17, 4. Πάντα τὰ ἔθνη τὰ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν κατοι- 37
κοῦντα, ἀκούσαντα καὶ πιστεύσαντα ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἐκλήθησαν
τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Λαβόντες οὖν τὴν σφραγῖδα μίαν φρόνησιν 38
ἔσχον καὶ ἕνα νοῦν, καὶ μία πίστις αὐτῶν ἐγένετο καὶ μία 50
ἀγάπη, καὶ τὰ πνεύματα τῶν παρθένων μετὰ τοῦ ὀνόματος
ἐφόρεσαν· διὰ τοῦτο ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου μιᾷ χρόᾳ ἐγένετο
λαμπρὰ ὡς ὁ ἥλιος.

---

90 Sim. 8, 11, 3. Respondens mihi dicit: Quotquot, inquit, ex 531
toto corde suo paenitentiam egerint et se purificaverint ab iniqui-
tatibus suis praedictis neque amplius quidquam adiecerint peccatis
suis, remedium peccatorum priorum a Domino accipient, si non
dubitaverint de mandatis istis, et vivent Deo. Quotquot autem,
inquit, adiecerint peccatis suis et ambulaverint in desideriis huius
saeculi, ad mortem se damnabunt.

91 Sim. 9, 1, 1. Volo tibi ostendere, quaecumque tibi ostendit 148
Spiritus Sanctus, qui in figura ecclesiae tecum locutus est; ille 375
enim Spiritus Filius Dei est.

92 Sim. 9, 16, 3. Priusquam . . . homo nomen filii Dei portaverit, 475
mortuus est; cum autem acceperit sigillum, deponit mortalitatem
et resumit vitam. 4. Sigillum ergo est aqua; in aquam igitur 461
descendunt mortui et ascendunt vivi. 463

93 Sim. 9, 17, 4. Omnes gentes quae sub caelo habitant, post- 37
quam audierunt et crediderunt, in nomine Filii Dei vocati sunt.
Accepto igitur sigillo unam cogitationem habuerunt et unum sensum, 38
et una fides eorum fuit et una caritas, et spiritus virginum porta- 50
verunt cum nomine: ideo structura turris uno colore splendida
fuit ut sol.

---

90. F 1, 574; MG 2, 980. 91. F 1, 576; MG 2, 979.
92. F 1, 608; MG 2, 995. 93. F 1, 610; MG 2, 998.

S. PAPIAS, ca 130.

(Fragm., apud *Eus.*, H. E. 3, 39.)

80 «Εἰ δέ που καὶ παρηκολουθηκώς τις τοῖς πρεσβυτέροις ἔλθοι, 94
15 τοὺς τῶν πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους· τί Ἀνδρέας ἢ τί Πέτρος εἶπεν ἢ τί Φίλιππος ἢ τί Θωμᾶς ἢ Ἰάκωβος ἢ τί Ἰωάννης ἢ Ματθαῖος ἤ τις ἕτερος τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν, ἅ τε Ἀριστίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης, οἱ τοῦ Κυρίου μαθηταί, λέγουσιν. Οὐ γὰρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσοῦτόν με ὠφελεῖν ὑπελάμβανον, ὅσον τὰ παρὰ ζώσης φωνῆς καὶ μενούσης.»

Ἔνθα καὶ ἐπιστῆσαι ἄξιον δὶς καταριθμοῦντι αὐτῷ τὸ Ἰωάννου
75 ὄνομα. . . . Οἷς καὶ ἀναγκαῖον προσέχειν τὸν νοῦν· εἰκὸς γὰρ τὸν δεύτερον, εἰ μή τις ἐθέλοι τὸν πρῶτον, τὴν ἐπ' ὀνόματος φερομένην Ἰωάννου Ἀποκάλυψιν ἑωρακέναι.

18 «Καὶ τοῦτο ὁ πρεσβύτερος ἔλεγε· Μάρκος μὲν ἑρμηνευτὴς 95
Πέτρου γενόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ μέντοι τάξει, τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα· οὔτε γὰρ ἤκουσε τοῦ Κυρίου οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ, ὕστερον δέ, ὡς ἔφην, Πέτρῳ, ὃς πρὸς τὰς χρείας ἐποιεῖτο τὰς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ σύνταξιν τῶν κυριακῶν ποιούμενος λογίων, ὥστε οὐδὲν ἥμαρτε Μάρκος, οὕτως ἔνια γράψας ὡς ἀπεμνημόνευσεν· ἑνὸς γὰρ ἐποιήσατο πρόνοιαν, τοῦ μηδὲν ὧν ἤκουσε παραλιπεῖν ἢ ψεύσασθαί τι ἐν αὐτοῖς.»

---

80 «Quodsi quis interdum mihi occurrebat qui cum senioribus ver- 94
15 satus fuisset, dicta seniorum exquirebam: quid Andreas, quid Petrus, quid Philippus, quid Thomas, quid Iacobus, quid Ioannes, quid Matthaeus, quid ceteri Domini discipuli dicere soliti essent, quidnam Aristion et Ioannes presbyter, discipuli Domini, praedicarent. Neque enim ex librorum lectione tantam me utilitatem capere posse existimabam, quantam ex hominum adhuc superstitum viva voce.»

Hic etiam observandum est, bis ab eo positum esse nomen Ioannis. . . .
75 Atque hoc animadvertere necessarium puto: verisimile est enim Apocalypsim illam Ioannis nomine inscriptam, si non a priore illo, certe ab hoc posteriore visam fuisse.

18 3, 39. «Aiebat etiam presbyter ille: Marcus, Petri interpres, 95
quaecumque memoriae mandaverat, diligenter perscripsit, non tamen ordine, quae a Domino aut dicta aut gesta fuerant. Neque enim ipse Dominum audierat aut sectatus fuerat umquam. Sed cum Petro, ut dixi, postea versatus est, qui pro audientium utilitate, non vero ut sermonum Domini historiam contexeret, evangelium praedicabat. Quocirca nihil peccavit Marcus, qui nonnulla ita scripsit, prout ipse memoria repetebat. Id quippe unum studebat, ut ne quid eorum quae audierat praetermitteret, aut ne quid falsi iis affingeret.»

---

94. F 1, 350; CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 286; MG 20, 297.
95. F 1, 358; CB 2, 290; MG 20, 300.

Ταῦτα μὲν οὖν ἱστόρηται τῷ Παπίᾳ περὶ τοῦ Μάρκου. Περὶ δὲ 17
τοῦ Ματθαίου ταῦτ' εἴρηται·

«Ματθαῖος μὲν οὖν ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο, ἡρμήνευσε δ' αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος.»

Κέχρηται δ' αὐτὸς μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Ἰωάννου προτέρας ἐπι- 75
στολῆς καὶ ἀπὸ τῆς Πέτρου ὁμοίως. Ἐκτέθειται δὲ καὶ ἄλλην ἱστορίαν περὶ γυναικὸς ἐπὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις διαβληθείσης ἐπὶ τοῦ Κυρίου, ἣν τὸ καθ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον περιέχει.

EPISTULA AD DIOGNETUM, saec. II.

96 C. 3, n. 1. Ἑξῆς δὲ περὶ τοῦ μὴ κατὰ τὰ αὐτὰ Ἰουδαίοις 12
θεοσεβεῖν αὐτοὺς [Χριστιανούς] οἶμαί σε μάλιστα ποθεῖν ἀκοῦσαι. 2. Ἰουδαῖοι τοίνυν, εἰ μὲν ἀπέχονται ταύτης τῆς προειρημένης λατρείας, καλῶς Θεὸν ἕνα τῶν πάντων σέβειν καὶ δεσπότην ἀξιοῦσι φρονεῖν· εἰ δὲ τοῖς προειρημένοις ὁμοιοτρόπως τὴν θρησκείαν προσάγουσιν αὐτῷ ταύτην, διαμαρτάνουσιν. . . . 4, 1. Ἀλλὰ μὴν τό γε περὶ τὰς βρώσεις αὐτῶν ψοφοδεὲς καὶ τὴν περὶ τὰ σάββατα δεισιδαιμονίαν καὶ τὴν τῆς περιτομῆς ἀλαζονείαν καὶ τὴν τῆς νηστείας καὶ νουμηνίας εἰρωνείαν, καταγέλαστα καὶ οὐδενὸς ἄξια λόγου, οὐ νομίζω σε χρῄζειν παρ' ἐμοῦ μαθεῖν. 2. Τό τε γὰρ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κτισθέντων εἰς χρῆσιν ἀνθρώπων ἃ μὲν ὡς καλῶς κτισθέντα παραδέχεσθαι, ἃ δ' ὡς ἄχρηστα καὶ περισσὰ παραιτεῖσθαι, πῶς οὐκ ἀθέμιστον;

Haec de Marco Papias narrat. De Matthaeo vero sic habet: 17

«Matthaeus quidem, inquit, hebraico sermone divina scripsit oracula; interpretatus est autem unusquisque illa, prout potuit.»

Idem Papias testimoniis ex priore Ioannis epistula, et ex priore 75
itidem Petri desumptis utitur. Aliam quoque exponit historiam de muliere quae multorum criminum coram Domino accusata est; quae quidem historia in evangelio secundum Hebraeos scripta habetur.

96 3, 1. Deinceps autem de eo, quod non idem cultus divinus iis 12
[Christianis] est atque Iudaeis, te maxime cupidum esse audiendi puto. 2. Iudaei igitur, si quidem abstinent cultu supra memorato [idolorum], bene Deum unum omnium venerari dominumque existimare volunt; si simili tamen modo, quo supra dicti, hoc cultu eum prosequuntur, in errore versantur. . . . 4, 1. At vero eorum quoad cibos timiditatem et circa sabbata superstitionem et circa circumcisionem iactantiam et circa ieiunium et novilunium simulationem, quae ridicula sunt et nulla memoratione digna, non arbitror te necesse habere a me discere. 2. Etenim eorum, quae a Deo in usum hominum creata sunt, alia quidem tamquam bene creata accipere, alia vero ut inutilia et supervacanea recusare, quomodo non est nefas?

---

96. F 1, 394; MG 2, 1172.

29 5, 1. Χριστιανοὶ γὰρ οὔτε γῇ οὔτε φωνῇ οὔτε ἔθεσι διακεκρι- 97
μένοι τῶν λοιπῶν εἰσιν ἀνθρώπων. . . . 5. Πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι· μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται, καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη πατρίς ἐστιν αὐτῶν, καὶ πᾶσα πατρὶς ξένη. 6. Γαμοῦσιν ὡς πάντες, τεκνογονοῦσιν· ἀλλ' οὐ ῥίπτουσι τὰ γεννώμενα. 7. Τράπεζαν κοινὴν παρατίθενται, ἀλλ' οὐ κοίτην. 8. «Ἐν σαρκὶ» τυγχάνουσιν, ἀλλ' «οὐ κατὰ σάρκα» [2 Cor 10, 3] ζῶσιν. 9. Ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται. 10. Πείθονται τοῖς ὡρισμένοις νόμοις, καὶ τοῖς ἰδίοις βίοις νικῶσι τοὺς νόμους. 11. Ἀγαπῶσι πάντας, καὶ ὑπὸ πάντων διώκονται. 12. Ἀγνοοῦνται, καὶ κατακρίνονται· θανατοῦνται, καὶ ζωοποιοῦνται. 13. «Πτωχεύουσι, καὶ πλουτίζουσι πολλούς» [2 Cor 6, 10]· πάντων ὑστεροῦνται, καὶ ἐν πᾶσι περισσεύουσιν. 14. Ἀτιμοῦνται, καὶ ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται· βλασφημοῦνται, καὶ δικαιοῦνται. 15. «Λοιδοροῦνται, καὶ εὐλογοῦσιν» [1 Cor 4, 12]· ὑβρίζονται, καὶ τιμῶσιν. 16. Ἀγαθοποιοῦντες ὡς κακοὶ κολάζονται· κολαζόμενοι χαίρουσιν ὡς ζωοποιούμενοι. . . . 6, 1. Ἁπλῶς δ' εἰπεῖν, ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχή, τοῦτ' εἰσὶν ἐν κόσμῳ Χριστιανοί.
188 7, 2. Αὐτὸς ἀληθῶς ὁ παντοκράτωρ καὶ παντοκτίστης καὶ 98
374 375 ἀόρατος Θεός, αὐτὸς ἀπ' οὐρανῶν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν Λόγον τὸν ἅγιον καὶ ἀπερινόητον ἀνθρώποις ἐνίδρυσε καὶ ἐγκατεστήριξε ταῖς καρδίαις αὐτῶν· οὐ, καθάπερ ἄν τις εἰκάσειεν, ἀνθρώποις

---

29 5, 1. Christiani enim neque regione neque sermone neque 97
vitae institutis distincti a ceteris sunt hominibus. . . . 5. Patrias habitant proprias, sed tamquam inquilini; omnia cum aliis habent communia tamquam cives, et omnia patiuntur tamquam peregrini; omnis peregrina regio eorum est patria, et omnis patria peregrina. 6. Uxores ducunt ut omnes, liberos procreant; sed non abiciunt fetus. 7. Mensam communem habent, non lectum. 8. *In carne* sunt, sed *non secundum carnem* vivunt. 9. In terra degunt, sed in caelo civitatem suam habent. 10. Obsequuntur legibus constitutis, et suo vitae genere superant leges. 11. Amant omnes, et omnes eos persequuntur. 12. Ignorantur, et condemnantur; morte afficiuntur, et vivificantur. 13. *Mendici sunt, et ditant multos;* omnibus rebus indigent, et omnia illis redundant. 14. Dedecorantur, et inter dedecora afficiuntur gloria; fama eorum laceratur, et iustitiae eorum testimonium perhibetur. 15. *Obiurgantur, et benedicunt;* contumeliose tractantur, et honorem deferunt. 16. Cum bonum faciant, tamquam improbi puniuntur; dum puniuntur, gaudent, tamquam vivificentur. . . . 6, 1. Ut autem simpliciter dicam, quod est in corpore anima, hoc sunt in mundo Christiani.
188 7, 2. Ipse vere omnium regnator et omnium conditor et in- 98
374 375 visibilis Deus, ipse e caelis veritatem et Verbum sanctum et incomprehensibile inter homines locavit et cordibus eorum infixit; non, quemadmodum aliquis conicere possit, hominibus ministrum

97. F 1, 396; MG 2, 1173. 98. F 1, 402; MG 2, 1176.

ὑπηρέτην τινὰ πέμψας ἢ ἄγγελον ἢ ἄρχοντα ἤ τινα τῶν διε-
πόντων τὰ ἐπίγεια ἤ τινα τῶν πεπιστευμένων τὰς ἐν οὐρανοῖς
διοικήσεις, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τεχνίτην καὶ δημιουργὸν τῶν ὅλων, 181
ᾧ τοὺς οὐρανοὺς ἔκτισεν, ᾧ τὴν θάλασσαν ἰδίοις ὅροις ἐνέ-
κλεισεν . . . τοῦτον πρὸς αὐτοὺς ἀπέστειλεν. 3. Ἆρά γε, ὡς 411
ἀνθρώπων ἄν τις λογίσαιτο, ἐπὶ τυραννίδι καὶ φόβῳ καὶ κατα-
πλήξει; 4. Οὐ μὲν οὖν· ἀλλ' ἐν ἐπιεικείᾳ καὶ πραΰτητι ὡς
βασιλεὺς πέμπων υἱὸν βασιλέα ἔπεμψεν, ὡς Θεὸν ἔπεμψεν, ὡς
ἄνθρωπον πρὸς ἀνθρώπους ἔπεμψεν, ὡς σώζων ἔπεμψεν, ὡς
πείθων, οὐ βιαζόμενος· βία γὰρ οὐ πρόσεστι τῷ Θεῷ.

99 9, 2. Ἐπεὶ δὲ πεπλήρωτο μὲν ἡ ἡμετέρα ἀδικία καὶ τελείως 408
πεφανέρωτο, ὅτι ὁ μισθὸς αὐτῆς κόλασις καὶ θάνατος προσ- 410
εδοκᾶτο, ἦλθε δὲ ὁ καιρός, ὃν Θεὸς προέθετο λοιπὸν φανε-
ρῶσαι τὴν ἑαυτοῦ χρηστότητα καὶ δύναμιν (ὢ τῆς ὑπερβαλ-
λούσης φιλανθρωπίας καὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ), οὐκ ἐμίσησεν
ἡμᾶς οὐδὲ ἀπώσατο οὐδὲ ἐμνησικάκησεν, ἀλλὰ ἐμακροθύμησεν,
ἠνέσχετο, ἐλεῶν αὐτὸς τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἀνεδέξατο, αὐτὸς
«τὸν ἴδιον Υἱὸν ἀπέδοτο» [Rom 8, 32] λύτρον ὑπὲρ ἡμῶν, τὸν
ἅγιον ὑπὲρ ἀνόμων, τὸν ἄκακον ὑπὲρ τῶν κακῶν, «τὸν δίκαιον
ὑπὲρ τῶν ἀδίκων» [1 Petr 3, 18], τὸν ἄφθαρτον ὑπὲρ τῶν
φθαρτῶν, τὸν ἀθάνατον ὑπὲρ τῶν θνητῶν. 3. Τί γὰρ ἄλλο
τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἠδυνήθη καλύψαι ἢ ἐκείνου δικαιοσύνη;
4. Ἐν τίνι δικαιωθῆναι δυνατὸν τοὺς ἀνόμους ἡμᾶς καὶ ἀσεβεῖς
ἢ ἐν μόνῳ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ; 5. Ὢ τῆς γλυκείας ἀνταλλαγῆς,

---

aliquem mittens aut angelum aut principem aut aliquem eorum
qui terrena gubernant, aut aliquem eorum quibus commissa est
cura rerum in caelis administrandarum, sed ipsum opificem et 181
creatorem omnium, per quem caelos condidit, per quem mare
suis terminis inclusit . . . hunc ad eos misit. 3. An, ut hominum 411
aliquis cogitare possit, tyrannidis exercendae et terroris incutiendi
causa? 4. Minime vero; sed in clementia et lenitate ut rex mittens
filium regem misit eum, ut Deum misit, ut hominem ad homines
misit, ut servans misit, ut persuadens, non violentiam adhibens;
violentia enim non inest Deo.

99 9, 2. Cum autem completa esset iniustitia nostra et plene mani- 408
festum factum esset mercedem eius supplicium et mortem imminere, 410
advenissetque tempus quod Deus praestituerat ad suam deinceps
benignitatem ac potentiam declarandam (o immensam humanitatem
et caritatem Dei), nos odio non habuit neque reiecit neque ultus
est, sed patienter tulit, sustinuit, miserans ipse peccata nostra
suscepit, ipse *proprium Filium dedit* pretium redemptionis pro
nobis, sanctum pro iniquis, mali expertem pro malis, *iustum pro
iniustis,* incorruptibilem pro corruptibilibus, immortalem pro mor-
talibus. 3. Quid enim aliud peccata nostra potuit tegere quam
illius iustitia? 4. In quo alio iniqui nos et impii iustificari potuimus
quam in solo Filio Dei? 5. O dulcem permutationem, o imper-

---

99. F 1, 406; MG 2, 1180.

ὢ τῆς ἀνεξιχνιάστου δημιουργίας, ὢ τῶν ἀπροσδοκήτων εὐεργεσιῶν· ἵνα ἀνομία μὲν πολλῶν ἐν δικαίῳ ἑνὶ κρυβῇ, δικαιοσύνη δὲ ἑνὸς πολλοὺς ἀνόμους δικαιώσῃ.

594 10, 7. Τότε τῆς ἀπάτης τοῦ κόσμου καὶ τῆς πλάνης καταγνώσῃ, ὅταν τὸ ἀληθῶς ἐν οὐρανῷ ζῆν ἐπιγνῷς, ὅταν τοῦ δοκοῦντος ἐνθάδε θανάτου καταφρονήσῃς, ὅταν τὸν ὄντως θάνατον φοβηθῇς, ὃς φυλάσσεται τοῖς κατακριθησομένοις εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, ὃ τοὺς παραδοθέντας αὐτῷ μέχρι τέλους κολάσει. 8. Τότε τοὺς ὑπομένοντας ὑπὲρ δικαιοσύνης θαυμάσεις τὸ πῦρ τὸ πρόσκαιρον καὶ μακαρίσεις, ὅταν ἐκεῖνο τὸ πῦρ ἐπιγνῷς. 100

(?) S. CLEMENS ROMANUS.

Epistula ad Corinthios II, ca 150.

374 C. 1, n. 1. Ἀδελφοί, οὕτως δεῖ ἡμᾶς φρονεῖν περὶ Ἰησοῦ 101
428 Χριστοῦ, ὡς περὶ Θεοῦ, ὡς περὶ «κριτοῦ ζώντων καὶ νεκρῶν» [Act 10, 42].

609 5, 5. Καὶ γινώσκετε, ἀδελφοί, ὅτι ἡ ἐπιδημία ἡ ἐν τῷ κόσμῳ 102
τούτῳ τῆς σαρκὸς ταύτης μικρά ἐστιν καὶ ὀλιγοχρόνιος, ἡ δὲ ἐπαγγελία τοῦ Χριστοῦ μεγάλη καὶ θαυμαστή ἐστιν, καὶ ἀνά-
594 παυσις τῆς μελλούσης βασιλείας καὶ ζωῆς αἰωνίου. . . . 6, 7. Ποιοῦντες γὰρ τὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ εὑρήσομεν ἀνάπαυσιν· εἰ δὲ μήγε, οὐδὲν ἡμᾶς ῥύσεται ἐκ τῆς αἰωνίου κολάσεως, ἐὰν παρακούσωμεν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ.

531 8, 2. Ἕως ἐσμὲν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, ἐν τῇ σαρκὶ ἃ ἐπρά- 103
584 ξαμεν πονηρὰ μετανοήσωμεν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἵνα σωθῶμεν

---

vestigabilem institutionem, o inexspectata beneficia, ut iniquitas quidem multorum abscondatur in uno iusto, iustitia autem unius multos iniustos iustificet!

594 10, 7. Tunc imposturam mundi et errorem damnabis, cum vere in 100
caelo vivere didiceris, cum eam quae hic mors esse censetur contempseris, cum veram mortem formidaveris, quae servatur iis qui damnabuntur ad ignem aeternum, qui sibi traditos usque ad finem supplicio afficiet. 8. Tunc admiraberis eos, qui pro iustitia ignem patiuntur temporarium, et beatos praedicabis, cum ignem illum cognoveris.

374 1, 1. Fratres, ita sentire nos oportet de Iesu Christo tamquam 101
428 de Deo, tamquam de *iudice vivorum et mortuorum.*

609 5, 5. Et scitote, fratres, quod peregrinatio carnis huius in hoc 102
mundo brevis est ac parvi temporis, promissio autem Christi magna et admirabilis est, atque requies futuri regni ac vitae aeternae. . . .
594 6, 7. Facientes enim voluntatem Christi requiem inveniemus; sin minus, nihil nos ab aeterno supplicio eripiet, si mandata illius contemnimus.

531 8, 2. Quamdiu in hoc mundo sumus, peccatorum quae in carne 103
584 gessimus ex toto corde paenitentiam agamus, ut a Domino salve-

---

100. F 1, 408; MG 2, 1181. 101. F 1, 184; MG 1, 329.
102. F 1, 190; MG 1, 336. 103. F 1, 192; MG 1, 341.

ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ἕως ἔχομεν καιρὸν μετανοίας. 3. Μετὰ γὰρ
τὸ ἐξελθεῖν ἡμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου οὐκέτι δυνάμεθα ἐκεῖ ἐξομολο-
γήσασθαι ἢ μετανοεῖν ἔτι.

104 9, 1. Καὶ μὴ λεγέτω τις ὑμῶν, ὅτι αὕτη ἡ σὰρξ οὐ κρίνεται 600
οὐδὲ ἀνίσταται. 2. Γνῶτε· ἐν τίνι ἐσώθητε, ἐν τίνι ἀνεβλέψατε, εἰ
μὴ ἐν τῇ σαρκὶ ταύτῃ ὄντες; 3. Δεῖ οὖν ἡμᾶς ὡς ναὸν Θεοῦ φυλάσ-
σειν τὴν σάρκα. 4. Ὃν τρόπον γὰρ ἐν τῇ σαρκὶ ἐκλήθητε, καὶ ἐν
τῇ σαρκὶ ἐλεύσεσθε. 5. Εἰ Χριστὸς ὁ Κύριος ὁ σώσας ἡμᾶς, ὢν
μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, ἐγένετο σὰρξ καὶ οὕτως ἡμᾶς ἐκάλεσεν,
οὕτως καὶ ἡμεῖς ἐν ταύτῃ τῇ σαρκὶ ἀποληψόμεθα τὸν μισθόν.

105 14, 2. Οὐκ οἴομαι δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ὅτι «ἐκκλησία» ζῶσα 34
«σῶμά ἐστιν Χριστοῦ» [Eph 1, 22 23]· λέγει γὰρ ἡ γραφή·
«Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἄρσεν καὶ θῆλυ» [Gn 1, 27]·
τὸ ἄρσεν ἐστὶν ὁ Χριστός, τὸ θῆλυ ἡ ἐκκλησία· καὶ ἔτι τὰ
βιβλία τῶν προφητῶν καὶ οἱ ἀπόστολοι τὴν ἐκκλησίαν οὐ νῦν 33
εἶναι, ἀλλὰ ἄνωθεν· ἦν γὰρ πνευματική, ὡς καὶ ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν,
ἐφανερώθη δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ἵνα ἡμᾶς σώσῃ.

106 17, 7. Οἱ δὲ δίκαιοι εὐπραγήσαντες καὶ ὑπομείναντες τὰς βα- 594
σάνους καὶ μισήσαντες τὰς ἡδυπαθείας τῆς ψυχῆς, ὅταν θεάσων-
ται τοὺς ἀστοχήσαντας καὶ ἀρνησαμένους διὰ τῶν λόγων ἢ διὰ
τῶν ἔργων τὸν Ἰησοῦν, ὅπως κολάζονται δειναῖς βασάνοις
πυρὶ ἀσβέστῳ, ἔσονται δόξαν διδόντες τῷ Θεῷ αὐτῶν, λέγοντες
ὅτι ἔσται ἐλπὶς τῷ δεδουλευκότι Θεῷ ἐξ ὅλης καρδίας.

*106** *Caii presbyteri fragmentum, apud Eus., H. E. 2, 25, De sepulcris romanis principum apostolorum, v. K 137 sq.*

---

mur, dum paenitentiae tempus habemus. 3. Postquam enim e mundo
exivimus, non amplius possumus ibi confiteri aut paenitentiam agere.

104 9, 1. Et nemo vestrum dicat hanc carnem non iudicari neque 600
resurgere. 2. Agnoscite: in quo servati estis, in quo visum recepistis,
nisi dum in hac carne vivitis? 3. Nos ergo decet carnem sicut
templum Dei custodire. 4. Quemadmodum enim in carne vocati
estis, ita in carne venietis. 5. Si Christus Dominus, qui nos servavit,
cum primum esset spiritus, caro factus est atque sic vocavit nos,
ita etiam nos in hac carne mercedem recipiemus.

105 14, 2. Non autem vos ignorare puto quod *ecclesia* viva *est* 34
corpus Christi; dicit enim scriptura: *Fecit Deus hominem masculum
et feminam;* mas est Christus, femina ecclesia; atque etiam biblia
prophetarum et apostoli dicunt, ecclesiam non ex hoc demum 33
tempore esse, sed a principio; spiritualis enim erat, sicut et Iesus
noster, apparuit autem in novissimis diebus, ut nos salvos faceret.

106 17, 7. Iusti qui bona fecerunt et tormenta sustinuerunt oderuntque 594
animae libidines, ubi videbunt, quomodo qui aberraverunt et dictis
vel factis Iesum abnegaverunt tormentis terribilibus igne inex-
stinguibili puniantur, Deo suo gloriam dabunt dicentes: Erit spes
ei qui Deo ex toto corde servivit.

---

104. F 1, 194; MG 1, 341. 105. F 1, 200; deest apud Migne.
106. F 1, 206.

S. DIONYSIUS CORINTHIUS, med. saec. II.

Epistula ad Romanos.

Fragm., apud Eus., H. E. 2, 25, De cathedra romana S. Petri, v. K 60.
Ibid. 4, 23, De provida caritate Soteris, episc. romani, v. K 61

58 Ibid. 4, 23. Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ καὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους 107
59 μέμνηται ἐπιστολῆς, δηλῶν ἀνέκαθεν ἐξ ἀρχαίου ἔθους ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ποιεῖσθαι· λέγει γοῦν·

«Τὴν σήμερον οὖν κυριακὴν ἁγίαν ἡμέραν διηγάγομεν, ἐν ᾗ ἀνέγνωμεν ὑμῶν τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἕξομεν ἀεί ποτε ἀναγινώσκοντες νουθετεῖσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν.»

HYMNUS VESPERTINUS GRAECORUM,

saec. II vel III.

141 Φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης ἀθανάτου Πατρός, οὐρανίου, ἁγίου, 108
μάκαρος, Ἰησοῦ Χριστέ· ἐλθόντες ἐπὶ τοῦ ἡλίου δύσιν, ἰδόντες φῶς ἑσπερινόν, ὑμνοῦμεν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα
410 Θεοῦ. Ἄξιος εἶ ἐν πᾶσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι φωναῖς ὁσίαις, Υἱὲ Θεοῦ, ζωὴν ὁ διδούς· διὸ ὁ κόσμος σε δοξάζει.

S. QUADRATUS.

Apologia, ca 124.

(Apud *Eus.,* H. E. 4, 3.)

25 Τοῦ δὲ σωτῆρος ἡμῶν τὰ ἔργα ἀεὶ παρῆν, ἀληθῆ γὰρ ἦν, 109
οἱ θεραπευθέντες, οἱ ἀναστάντες ἐκ νεκρῶν, οἳ οὐκ ὤφθησαν

---

58 4, 23. In hac ipsa etiam epistula meminit Clementis epistulae ad 107
59 Corinthios scriptae, quam ex prisca consuetudine in ecclesia legi solitam esse testatur his verbis:

«Hodie, inquit, sacrum diem dominicum transegimus, in quo epistulam vestram legimus, quam quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priorem illam nobis a Clemente scriptam epistulam, optimis praeceptis ac documentis abundabimus.»

141 Lumen hilare sanctae gloriae immortalis Patris, caelestis, sancti, 108
beati, Iesu Christe; cum ad solis occasum pervenerimus, lumen cernentes vespertinum, laudamus Patrem et Filium et Sanctum
410 Spiritum Dei. Dignus es temporibus omnibus sanctis vocibus celebrari, Fili Dei, vitae dator; quapropter te mundus glorificat.

25 Servatoris nostri opera semper conspicua erant, quippe quae 109
vera essent: ii scilicet qui morbis liberati, aut qui ex morte ad

107. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 378; MG 20, 388.
108. Rth (= Routh) 3, 515. 109. CB 2, 302; MG 20, 308; F 1, 376.

μόνον θεραπευόμενοι καὶ ἀνιστάμενοι, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ παρόντες, οὐδὲ ἐπιδημοῦντος μόνον τοῦ σωτῆρος, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγέντος ἦσαν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, ὥστε καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους χρόνους τινὲς αὐτῶν ἀφίκοντο.

ARISTIDES.

Apologia, ca 140.

(Apud *Ioannem,* monachum S[i] Sabae, Vita Barlaam et Ioasaph cc. 26 27.)

110 1. Ἰδὼν δὲ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα ὅτι κατὰ 88
ἀνάγκην κινεῖται, συνῆκα τὸν κινοῦντα καὶ διακρατοῦντα εἶναι
Θεόν· πᾶν γὰρ τὸ κινοῦν ἰσχυρότερον τοῦ κινουμένου, καὶ τὸ
διακρατοῦν ἰσχυρότερον τοῦ διακρατουμένου ἐστίν. Αὐτὸν οὖν 188
λέγω εἶναι Θεὸν τὸν συστησάμενον τὰ πάντα καὶ διακρατοῦντα,
ἄναρχον καὶ ἀΐδιον, ἀθάνατον καὶ ἀπροσδεῆ, ἀνώτερον πάντων 102
τῶν παθῶν καὶ ἐλαττωμάτων, ὀργῆς τε καὶ λήθης καὶ ἀγνοίας 113 115
καὶ τῶν λοιπῶν.

111 4. Ἔλθωμεν οὖν, ὦ βασιλεῦ, ἐπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, ὅπως 101
ἀποδείξωμεν περὶ αὐτῶν, ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοί, ἀλλὰ φθαρτὰ καὶ
ἀλλοιούμενα, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παραχθέντα προστάγματι τοῦ 189
ὄντως Θεοῦ, ὅς ἐστιν ἄφθαρτός τε καὶ ἀναλλοίωτος καὶ
ἀόρατος, αὐτὸς δὲ πάντα ὁρᾷ, καὶ καθὼς βούλεται, ἀλλοιοῖ 98
καὶ μεταβάλλει. 101

112 15. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ γενεαλογοῦνται ἀπὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ 374
Χριστοῦ. Οὗτος δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου ὁμολογεῖται, 410

---

vitam revocati fuerant; qui quidem non solum dum sanabantur, aut dum ad vitam revocabantur, conspecti sunt ab omnibus, sed secuto deinceps tempore. Nec solum quamdiu in terris moratus est servator noster, verum etiam post eius discessum diu superstites fuerunt, adeo ut nonnulli eorum etiam ad nostra usque tempora pervenerint.

110 1. Mundum eaque omnia quae in ipso sunt necessario moveri 88
conspiciens, eum a quo movetur et conservatur Deum esse intellexi. Etenim quidquid movet, eo quod movetur fortius est; et
quod conservat, fortius est eo quod conservatur. Quocirca ipsum 188
Deum esse dico qui omnia procreavit atque conservat, quique sine 102
initio est et aeternus et immortalis et nulla re indigens, omnibus- 113
que perturbationibus et defectibus sublimior, hoc est ira et oblivione 115
et ignorantia reliquisque omnibus eiusmodi.

111 4. Ad ipsa igitur elementa, o rex, accedamus, ut ea deos non 101
esse demonstremus, sed corruptioni et mutationi subiecta, atque 189
ex nihilo in ortum producta esse iussu veri Dei, qui incorruptibilis
et immutabilis est et invisibilis; ipse autem omnia cernit, et arbi- 98
tratu suo immutat atque convertit. 104

112 15. Christiani a Domino nostro Iesu Christo originem ducunt. 374
Hic Dei altissimi Filius esse creditur, qui in Spiritu Sancto de 410

---

110. MG 96, 1108; TS 1, 1 (ed. Rendel Harris, 1893), 100.
111. MG 96, 1109; TS 1, 1, 101. 112. MG 96, 1121; TS 1, 1, 110.

ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ ἀπ' οὐρανοῦ καταβὰς διὰ τὴν σωτηρίαν
430 τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐκ παρθένου ἁγίας γεννηθεὶς ἀσπόρως
377 τε καὶ ἀφθόρως σάρκα ἀνέλαβε, καὶ ἀνεφάνη ἀνθρώποις, ὅπως
141 ἐκ τῆς πολυθέου πλάνης αὐτοὺς ἀνακαλέσηται. . . . Καὶ οὗτοί
[οἱ Χριστιανοί] εἰσιν οἱ ὑπὲρ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς εὑρόντες
188 τὴν ἀλήθειαν· γινώσκουσι γὰρ τὸν Θεόν, κτίστην καὶ δημιουργὸν
τῶν ἁπάντων ἐν Υἱῷ μονογενεῖ καὶ Πνεύματι Ἁγίῳ, καὶ ἄλλον
Θεὸν πλὴν τούτου οὐ σέβονται. Ἔχουσι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ
τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ταῖς καρδίαις κεχαραγμένας,
598 καὶ ταύτας φυλάττουσι, προσδοκῶντες ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ
29 ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Οὐ μοιχεύουσιν, οὐ πορνεύουσιν, οὐ ψευδομαρτυροῦσιν, οὐκ ἐπιθυμοῦσι τὰ ἀλλότρια, τιμῶσι πατέρα καὶ μητέρα, καὶ τοὺς πλησίον φιλοῦσι, δίκαια κρίνουσιν, ὅσα οὐ θέλουσιν αὐτοῖς γίνεσθαι ἑτέρῳ οὐ ποιοῦσι, τοὺς ἀδικοῦντας αὐτοὺς παρακαλοῦσι καὶ προσφιλεῖς αὐτοὺς ἑαυτοῖς ποιοῦσι, τοὺς ἐχθροὺς εὐεργετεῖν σπουδάζουσι, πραεῖς εἰσι καὶ ἐπιεικεῖς, ἀπὸ πάσης συνουσίας ἀνόμου καὶ ἀπὸ πάσης ἀκαθαρσίας ἐγκρατεύονται, χήραν οὐχ ὑπερορῶσιν, ὀρφανὸν οὐ λυποῦσιν, ὁ ἔχων τῷ μὴ ἔχοντι ἀφθόνως ἐπιχορηγεῖ· ξένον ἐὰν ἴδωσιν, ὑπὸ στέγην εἰσάγουσι, καὶ χαίρουσιν ἐπ' αὐτῷ ὡς ἐπὶ ἀδελφῷ ἀληθινῷ· οὐ γὰρ κατὰ σάρκα ἀδελφοὺς ἑαυτοὺς καλοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Ἕτοιμοί εἰσιν ὑπὲρ Χριστοῦ τὰς ψυχὰς αὐτῶν προέσθαι· τὰ γὰρ προστάγματα αὐτοῦ ἀσφαλῶς φυλάττουσιν, ὁσίως καὶ δικαίως ζῶντες, καθὼς Κύριος ὁ Θεὸς αὐτοῖς προσέταξεν.

---

430 caelo descendit ad salvandos homines, et, ex sancta virgine genitus
377 sine semine et sine corruptione, carnem assumpsit et apparuit
141 hominibus, ut eos a polytheismi errore revocaret. . . . Atque hi
sunt [Christiani] qui veritatem supra omnes terrae nationes invenerunt.
188 Siquidem Deum rerum omnium conditorem atque architectum in
Filio unigenito et Spiritu Sancto agnoscunt, nec praeter eum ullum
alium deum venerantur. Habent autem Domini Iesu Christi
598 mandata cordibus suis insculpta eaque custodiunt, mortuorum re-
29 surrectionem ac futuri saeculi vitam exspectantes. Non adulterii, non fornicationis crimine sese devinciunt, non falsum testimonium dicunt, aliena non concupiscunt, patri et matri honorem tribuunt, proximos amant, iustum iudicium ferunt, quae sibi ipsis fieri nolunt aliis non faciunt, eos a quibus laeduntur obsecrant ac sibi eorum amicitiam conciliant; inimicos beneficiis afficere student, lenes et faciles se praebent, ab omni iniquo concubitu atque ab omni impuritate abstinent, viduam non contemnunt, pupillo maerorem non inferunt, qui habet non habenti prolixe subministrat; peregrinum si viderint tecto admittunt eiusque non secus ac veri et germani fratris adventu delectantur: non enim carnis sed animi ratione fratres se vocant; vitam suam Christi causa profundere parati sunt, nam ipsius praecepta firme observant, sancte videlicet ac iuste, quemadmodum Dominus Deus ipsis imperavit, viventes.

S. IUSTINUS, ca 100/10—163/7.

Apologia I, 150/55.

113 6. Ἐνθένδε καὶ ἄθεοι κεκλήμεθα. Καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν 141
νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ πατρὸς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας Θεοῦ· ἀλλ' ἐκεῖνόν τε, καὶ τὸν παρ' 374
αὐτοῦ Υἱὸν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα, καὶ τὸν τῶν ἄλλων ἑπομένων καὶ ἐξομοιουμένων ἀγαθῶν ἀγγέλων στρατόν, 198
Πνεῦμά τε τὸ προφητικὸν σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν, λόγῳ καὶ ἀληθείᾳ τιμῶντες, καὶ παντὶ βουλομένῳ μαθεῖν, ὡς ἐδιδάχθημεν, ἀφθόνως παραδιδόντες.

114 10. Ὃν τρόπον γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντας ἐποίησε, τὸν 189
αὐτὸν ἡγούμεθα τρόπον, διὰ τὸ ἑλέσθαι τοὺς αἱρουμένους τὰ 314
αὐτῷ ἀρεστά, καὶ ἀφθαρσίας καὶ συνουσίας καταξιωθῆναι. Τὸ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν γενέσθαι, οὐχ ἡμέτερον ἦν· τὸ δι' ἐξακολουθῆσαι οἷς φίλον αὐτῷ αἱρουμένους, δι' ὧν αὐτὸς ἐδωρήσατο λογικῶν δυνάμεων, πείθει τε καὶ εἰς πίστιν ἄγει ἡμᾶς.

115 12. Σύμμαχοι πρὸς εἰρήνην ἐσμέν . . . οἳ ταῦτα δοξάζομεν, 594
ὡς λαθεῖν Θεὸν κακοεργὸν . . . ἀδύνατον εἶναι, καὶ ἕκαστον ἐπ' αἰωνίαν κόλασιν ἢ σωτηρίαν κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων πορεύεσθαι. Εἰ γὰρ οἱ πάντες ἄνθρωποι ταῦτα ἐγίνωσκον, οὐκ

---

113 6. Inde et athei appellamur; atque atheos quidem nos esse 141
confitemur, si de opinatis eiusmodi diis agatur; secus vero, si de verissimo illo Deo et iustitiae ac temperantiae ac ceterarum virtutum patre, nulla admixta vitiositate. Sed eum et Filium, qui 374
ab eo venit et nos ista docuit, et ceterorum qui illum assectantur eique assimilati sunt bonorum angelorum exercitum, et Spiritum 198
propheticum colimus et adoramus, ratione et veritate venerantes, et omni discere volenti, sicut ipsi edocti sumus, sine invidia tradentes.

114 10. Quemadmodum enim ab initio [Deus] non exsistentes creavit, 189
eodem modo futurum credimus ut, qui elegerint quae ipsi placent, 314
ob hanc electionem immortalitate et Dei convictu dignentur. Nam ut a principio fieremus, in nobis situm non erat; ut autem ea sequamur, quae ipsi placent, adhibitis ad eligendum rationalibus facultatibus quas ab eo accepimus, id ipse nobis persuadet et ad fidem nos adducit.

115 12. Auxiliarii ad pacem sumus . . . qui haec docemus fieri omnino 594
non posse, . . . ut Deum lateat maleficus atque unumquemque ad aeternam sive poenam sive salutem pro meritis actionum suarum proficisci. Nam si haec cognita omnibus hominibus essent, nemo

---

113. MG 6, 336; Kr (= G. Krüger) 4. Rursus edidit critice *G. Rauschen* in Florilegio patristico, fasc. 2 (1904).
114. MG 6, 341; Kr 7. 115. MG 6, 341; Kr 8.

592 ἄν τις τὴν κακίαν πρὸς ὀλίγον ᾑρεῖτο, γινώσκων πορεύεσθαι
ἐπ' αἰωνίαν διὰ πυρὸς καταδίκην, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου ἑαυτὸν
συνεῖχε καὶ ἐκόσμει ἀρετῇ, ὅπως τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ τύχῃ
ἀγαθῶν, καὶ τῶν κολαστηρίων ἀπηλλαγμένος εἴη.

26 12. Γενήσεσθαι ταῦτα πάντα [sc. persecutiones contra Christianos] 116
προεῖπε, φημί, ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος καὶ τοῦ Πατρὸς πάντων
καὶ Δεσπότου Θεοῦ Υἱὸς καὶ ἀπόστολος ὢν Ἰησοῦς Χριστός,
ἀφ' οὗ καὶ τὸ Χριστιανοὶ ἐπονομάζεσθαι ἐσχήκαμεν· ὅθεν καὶ
βέβαιοι γινόμεθα πρὸς τὰ δεδιδαγμένα ὑπ' αὐτοῦ πάντα, ἐπειδὴ
ἔργῳ φαίνεται γινόμενα ὅσα φθάσας γενέσθαι προεῖπεν· ὅπερ
120 Θεοῦ ἔργον ἐστί· πρὶν ἢ γενέσθαι εἶπε [lege: εἰπεῖν], καὶ οὕτως
δειχθῆναι γινόμενον ὡς προείρηται.

141 13. Ἄθεοι μὲν οὖν ὡς οὐκ ἐσμέν, τὸν δημιουργὸν τοῦδε 117
τοῦ παντὸς σεβόμενοι . . . τίς σωφρονῶν οὐχ ὁμολογήσει; Τὸν
374 διδάσκαλόν τε τούτων γενόμενον ἡμῖν, καὶ εἰς τοῦτο γεννηθέντα
Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, τοῦ
γενομένου ἐν Ἰουδαίᾳ ἐπὶ χρόνοις Τιβερίου Καίσαρος ἐπιτρόπου,
Υἱὸν αὐτοῦ τοῦ ὄντως Θεοῦ μαθόντες, καὶ ἐν δευτέρᾳ χώρᾳ
ἔχοντες, Πνεῦμά τε προφητικὸν ἐν τρίτῃ τάξει, ὅτι μετὰ λόγου
τιμῶμεν, ἀποδείξομεν. Ἐνταῦθα γὰρ μανίαν ἡμῶν καταφαίνονται, δευτέραν χώραν μετὰ τὸν ἄτρεπτον καὶ ἀεὶ ὄντα Θεόν,
καὶ γεννήτορα τῶν ἁπάντων, ἀνθρώπῳ σταυρωθέντι διδόναι
ἡμᾶς λέγοντες· ἀγνοοῦντες τὸ ἐν τούτῳ μυστήριον, ᾧ προσέχειν
ὑμᾶς ἐξηγουμένων ἡμῶν προτρεπόμεθα.

---

592 vitium ad tempus eligeret, cum se ad aeternam ignis condemnationem proficisci sciret, sed se omnino contineret et virtute exornaret, tum ad bona quae a Deo promittuntur consequenda, tum ad fugienda supplicia.

26 12. Futura haec [sc. persecutiones contra Christianos], inquam, omnia 116
praedixit magister noster, Parentis et Domini omnium Dei Filius
et apostolus Iesus Christus, a quo etiam habuimus, ut Christiani
appellaremur. Unde et confirmamur in omnibus, quae ille docuit:
quandoquidem re ipsa videmus evenire quaecumque futura prae-
120 dixit. Quod quidem Dei opus est res antequam fiant praedicere,
easque, ut praedictae fuerunt, ita factas exhiberi.

141 13. Atheos igitur nos non esse, qui opificem huius universi 117
374 colimus . . . quis ratione usus non concedet? Nostrum autem harum
rerum doctorem, natum ad hoc munus, Iesum Christum, ac sub
Pontio Pilato, Iudaeae temporibus Tiberii Caesaris praeside, crucifixum, veri Dei Filium esse edocti, ipsumque secundo loco, Spiritum autem propheticum tertio habentes ordine, non sine ratione a nobis coli demonstrabimus. Hoc enim loco insaniae nos accusant, post immutabilem et sempiternum et patrem omnium Deum homini crucifixo alterum locum a nobis dictitantes deferri, mysterium huius rei ignorantes, quod, dum exponimus, ut attente audiatis hortamur.

---

116. MG 6, 344; Kr 9. 117. MG 6, 345; Kr 9.

118 14. Οἱ πάλαι μὲν πορνείαις χαίροντες, νῦν δὲ σωφροσύνην 30
μόνην ἀσπαζόμενοι· οἱ δὲ καὶ μαγικαῖς τέχναις χρώμενοι, ἀγαθῷ 32
καὶ ἀγεννήτῳ Θεῷ ἑαυτοὺς ἀνατεθεικότες· χρημάτων δὲ καὶ κτημάτων οἱ πόρους παντὸς μᾶλλον στέργοντες, νῦν καὶ ἃ ἔχομεν εἰς κοινὸν φέροντες, καὶ παντὶ δεομένῳ κοινωνοῦντες· οἱ μισάλληλοι δὲ καὶ ἀλληλοφόνοι, καὶ πρὸς τοὺς οὐχ ὁμοφύλους διὰ τὰ ἔθη ἑστίας κοινὰς μὴ ποιούμενοι, νῦν, μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Χριστοῦ, ὁμοδίαιτοι γινόμενοι, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν εὐχόμενοι, καὶ τοὺς ἀδίκως μισοῦντας πείθειν πειρώμενοι, ὅπως οἱ κατὰ τὰς τοῦ Χριστοῦ καλὰς ὑποθημοσύνας βιώσαντες, εὐέλπιδες ὦσι, σὺν ἡμῖν τῶν αὐτῶν παρὰ τοῦ πάντων δεσπόζοντος Θεοῦ τυχεῖν.

119 15. Περὶ μὲν οὖν σωφροσύνης τοσοῦτον εἶπεν· «Ὃς ἂν 572
ἐμβλέψῃ γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσε τῇ 290
καρδίᾳ παρὰ τῷ Θεῷ» [Mt 5, 28] . . ., καί· «Ὃς γαμεῖ ἀπολελυμένην ἀφ' ἑτέρου ἀνδρός, μοιχᾶται» [Mt 5, 32] . . . Ὥσπερ καὶ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας ποιούμενοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσί, καὶ οἱ προσβλέποντες γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς. Οὐ γὰρ μόνον ὁ μοιχεύων ἔργῳ ἐκβέβληται παρ' αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ ὁ μοιχεῦσαι βουλόμενος· ὡς οὐ τῶν ἔργων φανερῶν μόνον τῷ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνθυμημάτων.

120 18. Οἷς [Πυθαγόρᾳ, Πλάτωνι, . . .] κἂν ὁμοίως ἡμᾶς ἀπο- 600
δέξασθε οὐχ ἧττον ἐκείνων Θεῷ πιστεύοντας, ἀλλὰ μᾶλλον, οἳ

---

118 14. Qui olim stupris gaudebamus, nunc castimoniam unice 30
amplectimur; qui magicis etiam artibus utebamur, bono et ingenito 32
nos consecravimus Deo; qui pecuniarum et possessionum vias omnibus antiquiores habebamus, nunc etiam ea quae possidemus in commune conferimus et cum indigentibus quibusque communicamus; qui mutuis odiis et caedibus pugnabamus et cum iis qui tribules nostri non essent communem focum ob diversa instituta non habebamus, nunc, postquam Christus apparuit, convictores sumus, et pro inimicis oramus; et qui nos iniquis odiis prosequuntur, eos suadendo flectere conamur, ut, qui secundum praeclara Christi praecepta vixerint, bonam spem habeant eadem se ac nos a dominatore omnium Deo consecuturos.

119 15. Itaque de castitate tantumdem dixit: *Qui inspexerit mulierem* 572
ad concupiscendum eam, iam moechatus est in corde apud Deum . . ., 290
et: *Qui ducit repudiatam ab altero viro, moechatur*. . . . Quemadmodum etiam ii qui ex lege humana duplex matrimonium ineunt, ita et qui mulierem aspiciunt ad concupiscendum eam, peccatores sunt apud magistrum nostrum. Non enim is solum ab eo eicitur qui re et actu moechatur, sed etiam qui moechari vult; quippe cum Deo non facta solum, sed etiam cogitata pateant.

120 18. Quibus [Pythagorae, Platoni etc.] nos saltem aeque approbate, 600
qui non minus quam illi, immo magis, Deo credimus, quippe cum

---

118. MG 6, 348; Kr 10. 119. MG 6, 349; Kr 11.
120. MG 6, 356; Kr 16.

καὶ τὰ νεκρούμενα καὶ εἰς γῆν βαλλόμενα πάλιν ἀπολήψεσθαι ἑαυτῶν σώματα προσδοκῶμεν· ἀδύνατον μηδὲν εἶναι Θεῷ λέγοντες. 19. Καὶ [τί] κατανοοῦντι ἀπιστότερον ἂν μᾶλλον δόξαι, ἢ εἰ ἐν σώματι μὴ ὑπήρχομεν καί τις ἔλεγεν, ἐκ μικρᾶς τινος ῥανίδος τῆς τοῦ ἀνθρωπείου σπέρματος, δυνατὸν ὀστέα τε καὶ νεῦρα καὶ σάρκας εἰκονοποιηθέντα, οἷα ὁρῶμεν, γενέσθαι; . . . Ἀλλ᾽ ὃν τρόπον τὴν ἀρχὴν οὐκ ἂν ἐπιστεύσατε ἐκ τῆς μικρᾶς ῥανίδος δυνατὸν τοιούτους γενέσθαι, καὶ ὁρᾶτε γινομένους· τὸν αὐτὸν τρόπον λογίσασθε, ὅτι διαλυθέντα καὶ δίκην σπερμάτων εἰς γῆν διαλυθέντα τὰ ἀνθρώπεια σώματα, κατὰ καιρὸν προστάξει Θεοῦ ἀναστῆναι, καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδύσασθαι, οὐκ ἀδύνατον.

594 21. Ἀπαθανατίζεσθαι δὲ ἡμεῖς μόνους δεδιδάγμεθα τοὺς 121
ὁσίως καὶ ἐναρέτως ἐγγὺς Θεῷ βιοῦντας, κολάζεσθαι δὲ τοὺς ἀδίκως, καὶ μὴ μεταβάλλοντας, ἐν αἰωνίῳ πυρὶ πιστεύομεν.

25 30. Ὅπως δὲ μή τις ἀντιτιθεὶς ἡμῖν, τί κωλύει καὶ τὸν 122
παρ᾽ ἡμῖν λεγόμενον Χριστόν, ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων ὄντα, μαγικῇ τέχνῃ ἃς λέγομεν δυνάμεις πεποιηκέναι, καὶ δόξαι διὰ
24 τοῦτο Υἱὸν Θεοῦ εἶναι, τὴν ἀπόδειξιν ἤδη ποιησόμεθα, οὐ τοῖς λέγουσι πιστεύοντες, ἀλλὰ τοῖς προφητεύουσι πρὶν ἢ γενέσθαι, κατ᾽ ἀνάγκην πειθόμενοι, διὰ τὸ καὶ ὄψει ὡς προεφητεύθη ὁρᾶν γενόμενα καὶ γινόμενα· ἥπερ μεγίστη καὶ ἀληθεστάτη ἀπόδειξις καὶ ὑμῖν, ὡς νομίζομεν, φανήσεται.

31. *De Christo praedicto a prophetis, v. K 52.* *122**

---

nostra etiam corpora, mortua et in terram coniecta, nos rursus recepturos speremus, nihil non posse a Deo fieri asserentes. 19. Et quid incredibilius videatur attente consideranti, quam si in corpore non essemus nobisque diceret aliquis ex parva quadam humani seminis gutta ossa et carnes ea quam videmus forma fieri posse? . . . Sed quemadmodum numquam omnino credidissetis tales vos ex parva gutta fieri posse, et tamen factos videtis, eodem modo fieri posse existimate ut dissoluta hominum corpora et instar seminum in terram resoluta, Dei iussu certo tempore resurgant et incorruptionem induant.

594 21. Nos immortalitatem eos consequi solos didicimus, qui se 121
vitae sanctitate et virtute Deo appropinquant; qui autem improbe vivunt nec se convertunt, eos igne aeterno credimus puniri.

25 30. Sed ne quis nobis opponat nihil obstare, quominus et is, 122
qui apud nos dicitur Christus, homo ex hominibus, arte magica quae dicimus miracula ediderit, ac propterea Filius Dei esse visus
24 sit, iam demonstrationem instituemus, non dicentibus credentes, sed futura antequam fiant praedicentibus necessario fidem habentes, eo quod ipsis oculis ita, ut praedicta fuerant, evenisse et evenire videamus: quae sane demonstratio vobis quoque, ut arbitramur, maxima et verissima videbitur.

---

121. MG 6, 361; Kr 18. **122. MG 6, 373; Kr 23.**

123 43. Τὰς τιμωρίας, καὶ τὰς κολάσεις, καὶ τὰς ἀγαθὰς ἀμοιβὰς 366
κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων ἑκάστου ἀποδίδοσθαι διὰ τῶν προ-
φητῶν μαθόντες, καὶ ἀληθὲς ἀποφαινόμεθα. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτό
ἐστιν, ἀλλὰ καθ' εἱμαρμένην πάντα γίνεται, οὔτε τὸ ἐφ' ἡμῖν
ἐστιν ὅλως. Εἰ γὰρ εἵμαρται τόνδε τινὰ ἀγαθὸν εἶναι, καὶ τόνδε 371
φαῦλον, οὔθ' οὗτος ἀποδεκτός, οὐδὲ ἐκεῖνος μεμπτέος. Καὶ 294
αὖ εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρᾳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ
αἱρεῖσθαι τὰ καλά, δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιόν
ἐστι τῶν ὁπωσδήποτε πραττομένων. Ἀλλ' ὅτι ἐλευθέρᾳ προ- 221
αιρέσει καὶ κατορθοῖ καὶ σφάλλεται, οὕτως ἀποδείκνυμεν. Τὸν
αὐτὸν ἄνθρωπον τῶν ἐναντίων τὴν μετέλευσιν ποιούμενον
ὁρῶμεν. . . . Οὐδὲ γὰρ ἦν ἄξιος ἀμοιβῆς ἢ ἐπαίνου, οὐκ ἀφ'
ἑαυτοῦ ἑλόμενος τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ τοῦτο γενόμενος· οὐδ' εἰ
κακὸς ὑπῆρχε, δικαίως κολάσεως ἐτύγχανεν, οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ
τοιοῦτος ὤν, ἀλλ' οὐδὲν δυνάμενος εἶναι ἕτερον παρ' ὃ
ἐγεγόνει.

124 52. Δύο γὰρ αὐτοῦ [Χριστοῦ] παρουσίας προεκήρυξαν οἱ 400
προφῆται· μίαν μέν, τὴν ἤδη γενομένην, ὡς ἀτίμου καὶ παθητοῦ
ἀνθρώπου· τὴν δὲ δευτέραν, ὅταν μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν
μετὰ τῆς ἀγγελικῆς αὐτοῦ στρατιᾶς παραγενήσεσθαι κεκήρυκται,
ὅτε καὶ τὰ σώματα ἀνεγερεῖ πάντων τῶν γενομένων ἀνθρώπων· 599
καὶ τῶν μὲν ἀξίων, ἐνδύσῃ ἀφθαρσίαν· τῶν δ' ἀδίκων, ἐν
αἰσθήσει αἰωνίᾳ μετὰ τῶν φαύλων δαιμόνων εἰς τὸ αἰώνιον 594
πῦρ πέμψει.

---

123 43. Poenas et supplicia et bonas remunerationes secundum 366
meritum actionum cuiusque reddi per prophetas edocti, et verum
manifestamus. Nam si hoc non est, sed secundum fatum omnia
fiunt, nihil omnino est penes nos. Si enim fatum est hunc bonum 371
esse, et hunc malum, neque ille laudandus est, neque iste vitu- 294
perandus. Ac rursus si non electione libera, ad fugiendum turpia
et eligendum honesta virtutem habet humanum genus, innocens
est quidquid agat. Sed libera animi inductione hominem vel bene 221
agere vel male sic demonstramus. Hominem eumdem in contrariis
transcurrere videmus. . . . Non enim remuneratione aut laude dignus
foret, si ex se ipso bonum non eligeret, verum ita natus esset;
nec merito, si malus esset, puniretur, ut qui non ex sese talis
foret, sed aliud ab eo, quod natus fuisset, esse non posset.

124 52. Duos enim illius [Christi] adventus praedixerunt prophetae, 400
unum quidem, qui iam exhibitus est, tamquam despecti et passi-
bilis hominis, alterum autem, quando cum gloria e caelis una cum
angelico suo exercitu adventurus praedicatur; quando et corpora 599
resuscitabit omnium, quicumque exstiterunt, hominum, ac dignorum
quidem corpora induet incorruptione, iniquorum autem in perpetuo
sensu cum pravis daemonibus in ignem perpetuum mittet. 594

123. MG 6, 392; Kr 35.
124. MG 6, 404; Kr 43.

24 53. Τίνι γὰρ ἂν λόγῳ ἀνθρώπῳ σταυρωθέντι ἐπειθόμεθα, 125
428 ὅτι πρωτότοκος τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ ἐστι, καὶ αὐτὸς τὴν κρίσιν τοῦ παντὸς ἀνθρωπείου γένους ποιήσεται, εἰ μὴ μαρτύρια, πρὶν ἢ ἐλθεῖν αὐτὸν ἄνθρωπον γενόμενον, κεκηρυγμένα περὶ αὐτοῦ εὕρομεν, καὶ οὕτως γενόμενα ὁρῶμεν;

55. *De gloria crucis, v. K 53.* 125*

459 61. Ὅσοι ἂν πεισθῶσι καὶ πιστεύωσιν ἀληθῆ ταῦτα τὰ ὑφ' 126
473 ἡμῶν διδασκόμενα καὶ λεγόμενα εἶναι, καὶ βιοῦν οὕτως δύνασθαι ὑπισχνῶνται, εὔχεσθαί τε καὶ αἰτεῖν νηστεύοντες παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν προημαρτημένων ἄφεσιν διδάσκονται, ἡμῶν συνευχομένων καὶ συννηστευόντων αὐτοῖς. Ἔπειτα ἄγονται ὑφ' ἡμῶν
461 ἔνθα ὕδωρ ἐστί, καὶ τρόπον ἀναγεννήσεως, ὃν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ
141 ἀναγεννήθημεν, ἀναγεννῶνται. Ἐπ' ὀνόματος γὰρ τοῦ Πατρὸς
465 τῶν ὅλων καὶ Δεσπότου Θεοῦ, καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ
462 Χριστοῦ, καὶ Πνεύματος Ἁγίου, τὸ ἐν τῷ ὕδατι τότε λουτρὸν ποιοῦνται . . . Καὶ λόγον δὲ εἰς τοῦτο παρὰ τῶν ἀποστόλων ἐμάθομεν τοῦτον.

24 63. Ἀλλ' εἰς ἀπόδειξιν γεγόνασιν οἵδε οἱ λόγοι [προφητικοί], 127
147 ὅτι Υἱὸς Θεοῦ καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦς ὁ Χριστός ἐστι, πρό-
373 375 τερον Λόγος ὤν, καὶ ἐν ἰδέᾳ πυρὸς ποτὲ φανείς, ποτὲ δὲ καὶ
408 ἐν εἰκόνι ἀσωμάτων· νῦν δὲ διὰ θελήματος Θεοῦ ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπείου γένους ἄνθρωπος γενόμενος, ὑπέμεινε καὶ παθεῖν ὅσα αὐτὸν ἐνήργησαν οἱ δαίμονες διατεθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνοήτων

---

24 53. Quomodo enim homini crucifixo crederemus eum esse 125
428 primogenitum ingenito Deo, ac iudicium de universo genere humano facturum, nisi testimonia de eo, antequam homo factus veniret, praedicata inveniremus, eaque eventu confirmata videremus?

459 61. Quicumque persuasum habuerint et crediderint vera esse 126
473 quae a nobis docentur et dicuntur, seque ita vivere posse promiserint, ii precari et ieiunantes priorum peccatorum veniam a Deo petere docentur, nobis una precantibus et ieiunantibus. Deinde
461 eo ducuntur a nobis ubi aqua est, et eodem regenerationis modo
141 regenerantur, quo et ipsi sumus regenerati. Nam in nomine
465 Parentis universorum ac Domini Dei, ac salvatoris nostri Iesu
462 Christi, et Spiritus Sancti, lavacrum in aqua tunc suscipiunt. . . . Hanc autem huius rei rationem ab apostolis accepimus.

24 63. Haec autem [prophetarum testimonia] ideo diximus, ut Filium 127
147 Dei et legatum esse Iesum Christum demonstraremus; qui quidem,
373 375 cum antea Verbum esset, ac modo in specie ignis, modo in
408 imagine incorporea visus esset, nunc voluntate Dei pro humano genere homo factus, ea etiam perpeti sustinuit, quaecumque in eum insani Iudaei, daemonum impulsu, moliti sunt. . . . *Nemo*

---

125. MG 6, 405; Kr 44. 126. MG 6, 420; Kr 51.
127. MG 6, 424; Kr 54.

Ἰουδαίων. . . . «Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, καὶ οἷς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ» [Mt 11, 27]. Ἰουδαῖοι οὖν ἡγησάμενοι ἀεὶ τὸν Πατέρα τῶν ὅλων λελαληκέναι τῷ Μωσεῖ, τοῦ λαλήσαντος αὐτῷ ὄντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ ἄγγελος καὶ ἀπόστολος κέκληται, δικαίως ἐλέγχονται καὶ διὰ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὡς οὔτε τὸν Πατέρα οὔτε τὸν Υἱὸν ἔγνωσαν. Οἱ γὰρ τὸν Υἱὸν Πατέρα φάσκοντες εἶναι ἐλέγχονται μήτε τὸν Πατέρα ἐπιστάμενοι, μήθ' ὅτι ἐστὶν Υἱὸς τῷ Πατρὶ τῶν ὅλων γινώσκοντες· ὃς καὶ Λόγος πρωτότοκος ὢν τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς ὑπάρχει. Καὶ πρότερον διὰ τῆς τοῦ πυρὸς μορφῆς καὶ εἰκόνος ἀσωμάτου τῷ Μωσεῖ καὶ τοῖς ἑτέροις προφήταις ἐφάνη· νῦν δ' ἐν χρόνοις τῆς ὑμετέρας ἀρχῆς, ὡς προείπομεν, διὰ παρθένου ἄνθρωπος γενόμενος κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλήν, ὑπὲρ σωτηρίας τῶν πιστευόντων αὐτῷ, καὶ ἐξουθενηθῆναι
καὶ παθεῖν ὑπέμεινεν, ἵνα ἀποθανὼν καὶ ἀναστὰς νικήσῃ τὸν 414
θάνατον.

128 65. Ἔπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος, 493
καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος· καὶ οὗτος λαβὼν αἶνον καὶ 494
δόξαν τῷ Πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Υἱοῦ καὶ 141
τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου ἀναπέμπει· καὶ εὐχαριστίαν ὑπὲρ τοῦ κατηξιῶσθαι τούτων παρ' αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ ποιεῖται· οὗ συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐχαριστίαν, πᾶς ὁ παρὼν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων· ἀμήν. Τὸ δὲ ἀμὴν τῇ ἑβραΐδι φωνῇ τὸ γένοιτο σημαίνει. Εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος, καὶ

---

cognovit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, et quibus Filius revelaverit. Patrem igitur universorum Iudaei semper cum Moyse collocutum existimantes, cum is qui locutus est Filius Dei esset, qui et angelus et legatus vocatus est, merito et a prophetico Spiritu et ab ipso Christo arguuntur, quod nec Patrem nec Filium noverint. Nam qui Filium Patrem esse dicunt, hi arguuntur, quod nec Patrem sciant, nec Filium esse universorum Patri cognoscant. Qui, cum Verbum sit primogenitum Dei, Deus etiam est. Ac prius quidem Moysi et ceteris prophetis in specie ignis et imagine incorporea visus est; nunc autem, vestri imperii temporibus, ex virgine, ut iam diximus, homo factus secundum Patris voluntatem,
pro eorum salute qui illi credunt et pro nihilo haberi et pati sus- 414
tinuit, ut mortuus et resurgens mortem vinceret.

128 65. Deinde ei qui fratribus praeest panis affertur et poculum 493
aquae et vini; quibus ille acceptis laudem et gloriam universorum 494
Parenti per nomen Filii et Spiritus Sancti emittit, et gratiarum 141
actionem pro his ab illo acceptis donis prolixe exsequitur. Postquam preces et gratiarum actionem absolvit, populus omnis acclamat: amen; amen autem hebraea lingua idem valet ac fiat. Postquam vero is qui praeest gratiarum actionem absolvit, et po-

---

128. MG 6, 428; Kr 56.

ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν
500 502 διάκονοι διδόασιν ἑκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ
557 εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παρ-
οῦσιν ἀποφέρουσι.

505 66. Καὶ ἡ τροφὴ αὕτη καλεῖται παρ' ἡμῖν εὐχαριστία· ἧς
οὐδενὶ ἄλλῳ μετασχεῖν ἐξόν ἐστιν ἢ τῷ πιστεύοντι ἀληθῆ εἶναι
τὰ δεδιδαγμένα ὑφ' ἡμῶν, καὶ λουσαμένῳ τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως
ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ἀναγέννησιν λουτρόν, καὶ οὕτως βιοῦντι ὡς
485 ὁ Χριστὸς παρέδωκεν. Οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον οὐδὲ κοινὸν
410 πόμα ταῦτα λαμβάνομεν· ἀλλ' ὃν τρόπον διὰ Λόγου Θεοῦ
σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν, καὶ σάρκα καὶ
αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτως καὶ τὴν δι' εὐχῆς
λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἐξ ἧς αἷμα
καὶ σάρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκο-
13 ποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι. Οἱ
γὰρ ἀπόστολοι ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύμασιν,
ἃ καλεῖται εὐαγγέλια, οὕτως παρέδωκαν ἐντετάλθαι αὐτοῖς τὸν
486 Ἰησοῦν· λαβόντα ἄρτον, εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· «Τοῦτο ποιεῖτε
495 εἰς τὴν ἀνάμνησίν μου· τουτέστι τὸ σῶμά μου» [Lc 22, 19]·
καὶ τὸ ποτήριον ὁμοίως λαβόντα καὶ εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν·
«Τοῦτό ἐστι αἷμά μου» [Mt 26, 28], καὶ μόνοις αὐτοῖς μεταδοῦ-
ναι. Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις παρέδωκαν
γίνεσθαι μιμησάμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες. Ὅτι γὰρ ἄρτος
καὶ ποτήριον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μυουμένου τελεταῖς
μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἢ ἐπίστασθε, ἢ μαθεῖν δύνασθε.

---

500 pulus omnis acclamavit, ii qui apud nos dicuntur diaconi panem,
502 557 vinum et aquam in quibus gratiae actae sunt unicuique praesentium
participanda distribuunt et ad absentes perferunt.

505 66. Atque hoc alimentum apud nos vocatur eucharistia, cuius
nemini alii licet esse participi, nisi qui credat vera esse quae do-
cemus, atque illo ad remissionem peccatorum et regenerationem
485 lavacro ablutus fuerit, et ita vivat, ut Christus tradidit. Neque
enim ut communem panem neque ut communem potum ista su-
410 mimus; sed quemadmodum per Verbum Dei caro factus Iesus
Christus salvator noster et carnem et sanguinem habuit nostrae
salutis causa, sic etiam illam alimoniam, in qua per precem ipsius
verba continentem gratiae actae sunt, ex qua sanguis et carnes
nostrae per mutationem aluntur, incarnati illius Iesu et carnem
13 et sanguinem esse edocti sumus. Nam apostoli in commentariis
suis, quae vocantur evangelia, ita sibi mandasse Iesum tradiderunt:
486 cum scilicet accepto pane, cum gratias egisset, dixisse: *Hoc facite*
495 *in meam commemorationem; hoc est corpus meum;* et poculo simi-
liter accepto actisque gratiis dixisse: *Hic est sanguis meus,* ipsis-
que solis tradidisse. Atque id quidem etiam in Mithrae mysteriis
ut fieret, pravi daemones imitati docuerunt; nam panem et poculum
aquae in mysteriis eius qui initiatur, quibusdam verbis additis,
apponi, aut scitis aut discere potestis.

129 67. Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ 14
ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπο-
μνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν
ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ.

Apologia II.

130 6. Ὄνομα δὲ τῷ πάντων Πατρὶ θετόν, ἀγεννήτῳ ὄντι, οὐκ 109
ἔστιν· ᾧ γὰρ ἂν καὶ ὀνόματι προσαγορεύηται, πρεσβύτερον
ἔχει τὸν θέμενον τὸ ὄνομα. Τὸ δὲ πατήρ, καὶ θεός, καὶ
κτίστης, καὶ κύριος, καὶ δεσπότης, οὐκ ὀνόματά ἐστιν, ἀλλ' ἐκ
τῶν εὐποιϊῶν καὶ τῶν ἔργων προσρήσεις. Ὁ δὲ Υἱὸς ἐκείνου,
ὁ μόνος λεγόμενος κυρίως υἱός, ὁ Λόγος πρὸ τῶν ποιημάτων, 157
καὶ συνών, καὶ γεννώμενος, ὅτε τὴν ἀρχὴν δι' αὐτοῦ πάντα 181
ἔκτισε καὶ ἐκόσμησε· Χριστὸς μέν, κατὰ τὸ κεχρῖσθαι καὶ κο-
σμῆσαι τὰ πάντα δι' αὐτοῦ τὸν Θεόν, λέγεται· ὄνομα καὶ αὐτὸ
περιέχον ἄγνωστον σημασίαν· ὃν τρόπον καὶ τὸ Θεὸς προσ-
αγόρευμα οὐκ ὄνομά ἐστιν, ἀλλὰ πράγματος δυσεξηγήτου 91
ἔμφυτος τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων δόξα. Ἰησοῦς δὲ καὶ ἀν-
θρώπου καὶ σωτῆρος ὄνομα καὶ σημασίαν ἔχει. Καὶ γὰρ καὶ 413
ἄνθρωπος, ὡς προέφημεν, γέγονε, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ
Πατρὸς βουλὴν ἀποκυηθεὶς ὑπὲρ τῶν πιστευόντων ἀνθρώπων
καὶ καταλύσει τῶν δαιμόνων.

131 13. Τὸν γὰρ ἀπὸ ἀγεννήτου καὶ ἀρρήτου Θεοῦ Λόγον μετὰ 374
τὸν Θεὸν προσκυνοῦμεν καὶ ἀγαπῶμεν, ἐπειδὴ καὶ δι' ἡμᾶς 410

---

129 67. Solis dicta die omnium sive urbes sive agros incolentium 14
in eumdem locum fit conventus, et commentaria apostolorum aut
scripta prophetarum leguntur, quoad licet per tempus.

130 6. Nomen autem universorum Parenti, eo quod ingenitus sit, 109
nullum inditum est; quocumque enim nomine appelletur, anti-
quiorem habet eum qui nomen imposuit. Haec autem, pater,
deus, conditor, dominus, herus, non sunt nomina, sed ex beneficiis
et operibus appellationes. Eius autem Filius, qui solus proprie 157
filius dicitur, Verbum, antequam mundus crearetur; quod et una
cum eo aderat, et genitum est, cum per illud omnia initio condidit 181
et ornavit; hic, inquam, Filius, eo quod unctus sit et per eum
Deus omnia ornaverit, Christus vocatur; quo quidem et ipso nomine
res significatur incognoscibilis, quemadmodum Dei appellatio non
nomen est, sed rei non enarrabilis insita naturae hominum opinio. 91
Iesus autem et hominis et salvatoris nomen et significationem
habet; nam et homo factus est, ut antea diximus, de Dei et Patris 413
voluntate partu editus, pro credentibus hominibus et ad daemonum
eversionem.

131 13. Natum enim ex ingenito et ineffabili Deo Verbum post 374
Deum adoramus et amamus; quandoquidem propter nos homo 410

129. MG 6, 429; Kr 58. 130. MG 6, 453; Kr 65.
131. MG 6, 465; Kr 72.

402 ἄνθρωπος γέγονεν, ὅπως καὶ τῶν παθῶν τῶν ἡμετέρων συμμέτοχος γενόμενος, καὶ ἴασιν ποιήσηται.

Dialogus cum Tryphone Iudaeo, post 150/55.

218 5. Εἰ δ᾽ ὁ κόσμος γεννητός, ἀνάγκη καὶ τὰς ψυχὰς γεγονέναι, καὶ οὐκ εἶναί ποι τάχα. Διὰ γὰρ τοὺς ἀνθρώπους ἐγένοντο 132
καὶ τὰ ἄλλα ζῷα, εἰ ὅλως κατ᾽ ἰδίαν, καὶ μὴ μετὰ τῶν ἰδίων σωμάτων φήσεις αὐτὰς γεγονέναι.

Οὕτως δοκεῖ ὀρθῶς ἔχειν. — Οὐκ ἄρα ἀθάνατοι; — Οὔκ, ἐπειδὴ καὶ ὁ κόσμος γεννητὸς ἡμῖν ἐφάνη. — Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἀποθνήσκειν φημὶ πάσας τὰς ψυχὰς ἐγώ· ἕρμαιον γὰρ ἦν ὡς
586 ἀληθῶς τοῖς κακοῖς. Ἀλλὰ τί; Τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν, ἐν κρείττονί ποι χώρῳ μένειν, τὰς δὲ ἀδίκους καὶ πονηρὰς ἐν χείρονι, τὸν τῆς κρίσεως ἐκδεχομένας χρόνον τότε. Οὕτως αἱ μέν, ἄξιαι τοῦ Θεοῦ φανεῖσθαι, οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι· αἱ δὲ κολάζονται ἔστ᾽ ἂν αὐτὰς καὶ εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ Θεὸς θέλῃ. . . Ὅσα γάρ ἐστι μετὰ τὸν Θεὸν ἢ ἔσται ποτέ, ταῦτα φύσιν φθαρτὴν ἔχειν, καὶ οἷά τε ἐξαφανισθῆναι καὶ μὴ εἶναι ἔτι. Μόνος γὰρ ἀγέννητος καὶ ἄφθαρτος ὁ Θεός, καὶ διὰ τοῦτο Θεός ἐστι· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα μετὰ τοῦτον γεννητὰ καὶ φθαρτά. Τούτου χάριν καὶ ἀποθνήσκουσιν αἱ ψυχαὶ καὶ κολάζονται.

218 6. Ἡ ψυχὴ ἤτοι ζωή ἐστιν, ἢ ζωὴν ἔχει. Εἰ μὲν οὖν ζωή 133
ἐστιν, ἄλλο τι ἂν ποιήσειε ζῆν, οὐχ ἑαυτήν, ὡς καὶ κίνησις

---

402 factus est, ut passionum nostrarum particeps factus medicinam illis faceret.

218 5. Quodsi mundus genitus est, necesse est animas quoque 132
genitas esse, ac posse nullas esse. Sunt enim factae hominum et ceterorum animalium causa, si omnino separatim ac non una cum propriis corporibus genitas dices.

Videtur hoc recte se habere. — Non ergo immortales sunt? — Non: siquidem statuimus mundum esse genitum. — Non tamen perire dico omnes animas: vere enim de lucro id esset improbis.
586 Quid igitur? Piorum quidem animas in meliore loco manere, iniquorum autem et malorum in deteriore, iudicii tempus exspectantes. Sic istae, cum Deo dignae iudicatae fuerint, non iam moriuntur; hae vero puniuntur, quamdiu eas esse et puniri Deus voluerit. . . Quaecumque enim post Deum sunt aut erunt aliquando, ea naturam habent corruptioni obnoxiam, ac talia sunt ut aboleri possint ac iam nulla esse. Solus enim Deus est qui nec genitus sit nec corruptioni obnoxius, ac propterea Deus est; reliqua vero omnia, quae post eum sunt, genita et corruptioni obnoxia. Hoc ipsum causa est, cur animae et moriantur et puniantur.

218 6. Anima vel vita est, vel vitam habet. Quodsi vita est, aliud 133
quidpiam vivere faciat, non se ipsam: sicut et motus aliud quid-

132. MG 6, 488; A (= Archambault) 1, 29.
133. MG 6, 489; A 1, 34.

ἄλλο τι κινήσειε μᾶλλον ἢ ἑαυτήν. Ὅτι δὲ ζῇ ψυχή, οὐδεὶς ἀντείποι. Εἰ δὲ ζῇ, οὐ ζωὴ οὖσα ζῇ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς· ἕτερον δέ τι τὸ μετέχον τινὸς ἐκείνου οὗ μετέχει· ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτὴν ὁ Θεὸς βούλεται· οὕτως ἄρα καὶ οὐ μεθέξει ποτέ, ὅταν αὐτὴν μὴ θέλοι ζῆν. Οὐ γὰρ δι' αὐτῆς ἐστι τὸ ζῆν, ὡς τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ ὥσπερ ἄνθρωπος οὐ διαπαντός ἐστιν, οὐδὲ σύνεστιν ἀεὶ τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα, ἀλλ' ὅτε ἂν δέῃ λυθῆναι τὴν ἁρμονίαν ταύτην, καταλείπει ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα, καὶ ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν· οὕτως καὶ ὅταν δέῃ τὴν ψυχὴν μηκέτι εἶναι, ἀπέστη ἀπ' αὐτῆς τὸ ζωτικὸν πνεῦμα, καὶ οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ ἔτι, ἀλλὰ καὶ αὐτή, ὅθεν ἐλήφθη, ἐκεῖσε χωρεῖ πάλιν.

134 23. Τὴν δὲ περιτομὴν [ὁ Ἀβραάμ] εἰς σημεῖον, ἀλλ' οὐκ εἰς 442
δικαιοσύνην ἔλαβεν, ὡς καὶ αἱ γραφαὶ καὶ τὰ πράγματα ἀναγκάζει ἡμᾶς ὁμολογεῖν. Ὥστε δικαίως εἴρητο περὶ ἐκείνου τοῦ λαοῦ, ὅτι ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς, ἣ οὐ περιτμηθήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ. Καὶ τὸ μὴ δύνασθαι δὲ τὸ θῆλυ γένος τὴν σαρκικὴν περιτομὴν λαμβάνειν, δείκνυσιν ὅτι εἰς σημεῖον ἡ περιτομὴ αὕτη δέδοται, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔργον δικαιοσύνης. Τὰ γὰρ δίκαια καὶ ἐνάρετα ἅπαντα ὁμοίως καὶ τὰς θηλείας δύνασθαι φυλάσσειν ὁ Θεὸς ἐποίησεν.

135 41. Καὶ ἡ τῆς σεμιδάλεως δὲ προσφορά, ὦ ἄνδρες, ἔλεγον, 514
ἡ ὑπὲρ τῶν καθαριζομένων ἀπὸ τῆς λέπρας προσφέρεσθαι παραδοθεῖσα, τύπος ἦν τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας, ὃν εἰς

---

piam moveat potius quam se ipsum. Animam autem vivere, nemo negaverit. Sed si vivit, non ideo vivit, quod vita sit, sed quod vitae particeps. Aliud autem id quod alicuius est particeps, aliud id ipsum cuius est particeps. Vitae autem anima est particeps, eo quod eam Deus vivere velit; sic etiam particeps aliquando non erit, cum eam Deus vivere nolet. Neque enim ut Dei, ita etiam animae propria vita est. Sed quemadmodum homo non semper constat, neque perpetuo corpus cum anima coniunctum est, sed, cum solvi oportet hanc harmoniam, relinquit corpus anima, nec iam exstat homo; sic etiam, cum animam non iam esse oportuerit, discedit ab ea spiritus vitalis, nec iam exstat anima, sed et ipsa, unde educta est, eo revertitur.

134 23. Circumcisionem [Abraham] in signum, non ad iustitiam ac- 442
cepit, ut scripturae et res ipsae nos cogunt confiteri. Quocirca iure de populo illo dictum est animam quae octavo die non circumcideretur ex genere suo exterminatum iri. Nam quod genus muliebre circumcisionem accipere non potest, id argumento est illam in signum datam esse, non ut opus iustitiae; sic enim Deus mulieres fecit, ut, quae iustitiam et virtutem spectant, ea pariter ipsae quoque omnia observare possent.

135 41. Similae quoque oblatio, o viri, aiebam, praescripta pro iis 514
qui a lepra purgabantur, figura erat panis eucharistiae, quem

---

134. MG 6, 528; A 1, 108. 135. MG 6, 564; A 1, 182.

483 ἀνάμνησιν τοῦ πάθους οὗ ἔπαθεν ὑπὲρ τῶν καθαιρομένων τὰς
ψυχὰς ἀπὸ πάσης πονηρίας ἀνθρώπων, Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ
516 Κύριος ἡμῶν παρέδωκε ποιεῖν. . . . Περὶ μὲν τῶν ὑφ' ὑμῶν
τότε προσφερομένων θυσιῶν λέγει ὁ Θεός, ὡς προέφην, διὰ
Μαλαχίου, ἑνὸς τῶν δώδεκα· «Οὐκ ἔστι θέλημά μου ἐν ὑμῖν,
κτλ.» [Mal 1, 10 sqq.] Περὶ δὲ τῶν ἐν παντὶ τόπῳ ὑφ' ἡμῶν
τῶν ἐθνῶν προσφερομένων αὐτῷ θυσιῶν, τουτέστι τοῦ ἄρτου
τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου ὁμοίως τῆς εὐχαριστίας,
προλέγει τότε, εἰπὼν καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ δοξάζειν ἡμᾶς, ὑμᾶς
δὲ βεβηλοῦν.
374 48. Οὐκ ἀπόλλυται τὸ τοιοῦτον εἶναι Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, 136
ἐὰν ἀποδεῖξαι μὴ δύνωμαι ὅτι καὶ προϋπῆρχεν Υἱὸς τοῦ ποιητοῦ
375 τῶν ὅλων, Θεὸς ὤν, καὶ γεγέννηται ἄνθρωπος διὰ τῆς παρ-
377 θένου. Ἀλλὰ ἐκ παντὸς ἀποδεικνυμένου ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ
Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ, ὅστις οὗτος ἔσται, ἐὰν δὲ μὴ ἀποδεικνύω
402 ὅτι προϋπῆρχε, καὶ γεννηθῆναι ἄνθρωπος ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν,
σάρκα ἔχων, κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν ὑπέμεινεν, ἐν τούτῳ
πεπλανῆσθαί με μόνον λέγειν δίκαιον, ἀλλὰ μὴ ἀρνεῖσθαι ὅτι
οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, ἐὰν φαίνηται ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώ-
πων γεννηθείς, καὶ ἐκλογῇ γενόμενος εἰς τὸ[ν] Χριστὸν εἶναι
ἀποδεικνύηται. Καὶ γάρ εἰσί τινες, ὦ φίλοι, ἔλεγον, ἀπὸ τοῦ
ἡμετέρου γένους ὁμολογοῦντες αὐτὸν Χριστὸν εἶναι, ἄνθρωπον
δὲ ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἀποφαινόμενοι· οἷς οὐ συντίθεμαι,
οὐδ' ἂν πλεῖστοι ταὐτά μοι δοξάσαντες εἴποιεν· ἐπειδὴ οὐκ

---

483 Dominus noster Iesus Christus, in recordationem passionis quam
subiit ad purificandas hominum animas ab omni iniquitate, fieri
516 praecepit. . . . De sacrificiis quidem quae a vobis offerebantur, sic
Deus, ut iam dixi, per Malachiam, unum ex duodecim, loquitur:
Non est voluntas mea in vobis, etc. De iis autem sacrificiis, quae
in omni loco a nobis gentibus offeruntur ei, hoc est de pane
eucharistiae et de calice similiter eucharistiae, iam tum praedicit,
illud etiam addens, nomen suum a nobis glorificari, a vobis autem
profanari.
374 48. Nequaquam irritum erit quod demonstravi, hunc esse 136
Christum Dei, si demonstrare non possim illum etiam praeexstitisse
375 Filium creatoris universorum, Deum exsistentem, et hominem ex
377 virgine genitum esse. Sed cum omnino demonstratum sit hunc
esse Christum Dei, qualiscumque ille sit, si non demonstravero
402 praeexstitisse, et hominem perpessionibus nostris obnoxium et
carnem habentem nasci, secundum Patris voluntatem, sustinuisse,
in hoc tantum aequum fuerit dicere me errasse, nequaquam autem
negare eum Christum esse, etiam si homo ex hominibus genitus
videatur, nec quidquam amplius demonstretur nisi eum electione
consecutum esse ut Christus esset. Sunt enim quidam, amici, ex
genere nostro, qui eum Christum esse confitentur, quamvis hominem
ex hominibus genitum esse pronuntient; quibus ego non assentior,
nec assentirer, etiamsi maxima pars quae mecum consentit idem

136. MG 6, 580; A 1, 214.

ἀνθρωπείοις διδάγμασι κεκελεύσμεθα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ
πείθεσθαι, ἀλλὰ τοῖς διὰ τῶν μακαρίων προφητῶν κηρυχθεῖσι
καὶ δι' αὐτοῦ διδαχθεῖσιν.

137 61. Μαρτύριον δὲ καὶ ἄλλο ὑμῖν, ὦ φίλοι, ἔφην, ἀπὸ τῶν 157
γραφῶν δώσω, ὅτι ἀρχὴν πρὸ πάντων τῶν κτισμάτων ὁ Θεὸς
γεγέννηκε δύναμίν τινα ἐξ ἑαυτοῦ λογικήν, ἥτις καὶ δόξα Κυρίου
ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου καλεῖται, ποτὲ δὲ υἱός, ποτὲ 162
δὲ σοφία, ποτὲ δὲ ἄγγελος, ποτὲ δὲ θεός, ποτὲ δὲ κύριος 374
καὶ λόγος· ποτὲ δὲ ἀρχιστράτηγον ἑαυτὸν λέγει, ἐν ἀνθρώπου
μορφῇ φανέντα τῷ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ. Ἔχειν γὰρ πάντα προσ-
ονομάζεσθαι ἔκ τε τοῦ ὑπηρετεῖν τῷ πατρικῷ βουλήματι, καὶ ἐκ
τοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς θελήσει γεγεν[ν]ῆσθαι. ['Ἀλλ' οὐ τοιοῦτον] [1] 163
ὁποῖον καὶ ἐφ' ἡμῶν γενόμενον ὁρῶμεν· λόγον γάρ τινα προ-
βάλλοντες, λόγον γεννῶμεν, οὐ κατὰ ἀποτομήν, ὡς ἐλαττωθῆναι
τὸν ἐν ἡμῖν λόγον, προβαλλόμενοι· καὶ ὁποῖον ἐπὶ πυρὸς ὁρῶμεν
ἄλλο γινόμενον, οὐκ ἐλαττουμένου ἐκείνου ἐξ οὗ ἡ ἄναψις
γέγονεν, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ μένοντος, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀναφθὲν
καὶ αὐτὸ ὂν φαίνεται, οὐκ ἐλαττῶσαν ἐκεῖνο ἐξ οὗ ἀνήφθη.

138 65. Οὐ γὰρ τολμήσω τοῦτό [ἐναντίας εἶναι τὰς γραφὰς ἀλλή- 70
λαις] ποτε ἢ ἐνθυμηθῆναι ἢ εἰπεῖν· ἀλλ' ἐὰν τοιαύτη τις δοκοῦσα
εἶναι γραφὴ προβληθῇ, καὶ πρόφασιν ἔχῃ ὡς ἐναντία οὖσα, ἐκ
παντὸς πεπεισμένος ὅτι οὐδεμία γραφὴ τῇ ἑτέρᾳ ἐναντία ἐστίν,
αὐτὸς μὴ νοεῖν μᾶλλον ὁμολογήσω τὰ εἰρημένα, καὶ τοὺς ἐναν-

---

diceret; neque enim humanis doctrinis iussi sumus ab ipso Christo
credere, sed iis quae a beatis prophetis praedicata et ab ipso
tradita sunt.

137 61. Alio etiam vobis ex scripturis testimonio, amici, demonstrabo 157
Deum ante omnes creaturas principium genuisse ex se ipso virtutem
quamdam rationalem, quae et gloria Domini a Spiritu Sancto
vocatur, ac nunc filius, nunc sapientia, nunc angelus, nunc deus, 162
nunc dominus et verbum, interdum etiam archiducem se ipse 374
appellat, Iesu filio Nave apparens (habet enim has omnes appel-
lationes ex eo, quod Patris voluntati ministret et voluntate de Patre 163
genitus sit). Quale est quod in nobis fieri videmus; aliquem enim
sermonem proferentes, sermonem gignimus, nec tamen cum ab-
scissione qua sermo ille, qui in nobis est, dum eum proferimus,
imminuatur; quale est etiam quod videmus ex igne alium ignem
nasci, non imminuto illo ex quo hic accensus est; et qui ex eo
accensus est, exstat ipse et apparet, nec eum imminuit ex quo
accensus est.

138 65. [Scripturas inter se pugnare] numquam audebo nec cogitare nec 70
dicere, sed si qua proponatur scriptura quae eiusmodi esse videatur
et praetextum, quasi esset alteri contraria, praebeat, cum persuasum
habeam nullam scripturam alteri contrariam esse, fatebor potius
me non intellegere quae dicuntur, et iis, qui scripturas inter se

---

[1] «Videntur haec iniecta ab indocto librario» (Otto).
137. MG 6, 613; A 1, 282. 138. MG 6, 625; A 1, 308.

τίας τὰς γραφὰς ὑπολαμβάνοντας τὸ αὐτὸ φρονεῖν μᾶλλον ἐμοὶ πεῖσαι ἀγωνίσομαι.

14 17 88. Ἰωάννου γὰρ καθεζομένου ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου, καὶ «κη- 139
18 ρύσσοντος βάπτισμα μετανοίας» [Mc 1, 4; Lc 3, 3], καὶ «ζώνην
19 20 δερματίνην καὶ ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου» [Mt 3, 4; cf. Mc
1, 6] μόνον φοροῦντος, καὶ μηδὲν ἐσθίοντος πλὴν «ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον» [Mc 1, 6; cf. Mt 3, 4], οἱ ἄνθρωποι ὑπελάμβανον αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστόν [cf. Lc 3, 15]· πρὸς οὓς καὶ αὐτὸς ἐβόα· «Οὐκ εἰμὶ ὁ Χριστός» [Io 1, 20], ἀλλὰ «φωνὴ βοῶντος» [Mt 3, 3; Mc 1, 3; Lc 3, 4; Io 1, 23]· «ἥξει γὰρ ὁ ἰσχυρότερός μου» [Mc 1, 7; cf. Mt 3, 11; Lc 3, 16], «οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι» [Mt 3, 11].

419 95. Καὶ γὰρ πᾶν γένος ἀνθρώπων εὑρεθήσεται ὑπὸ κατάραν 140
ὄν. . . . Εἰ οὖν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Χριστὸν ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων ὁ Πατὴρ τῶν ὅλων τὰς πάντων κατάρας ἀναδέξασθαι ἐβουλήθη, εἰδὼς ὅτι ἀναστήσει αὐτὸν σταυρωθέντα καὶ ἀποθανόντα, διὰ τί ὡς κεκατηραμένου τοῦ ὑπομείναντος κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν ταῦτα παθεῖν τὸν λόγον ποιεῖτε, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἑαυτοὺς θρηνεῖτε; Εἰ γὰρ καὶ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ καὶ αὐτὸς παθεῖν ταῦτα αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπείου γένους ἐνήργησεν, ὑμεῖς οὐχ ὡς γνώμῃ Θεοῦ ὑπηρετοῦντες τοῦτο ἐπράξατε. Οὐδὲ γὰρ τοὺς προφήτας ἀναιροῦντες εὐσέβειαν εἰργάσασθε. Καὶ μή τις ὑμῶν λεγέτω· Εἰ ὁ Πατὴρ αὐτὸν ἠθέλησε ταῦτα παθεῖν, ἵνα τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἴασις γένηται [cf. Is 53, 5] τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, οὐδὲν ἠδικήσαμεν. Εἰ

---

pugnare suspicantur, ut idem potius ac ego sentiant, persuadere conabor.

14 17 88. Cum sederet ad Iordanem Ioannes et *baptisma paenitentiae* 139
18 *praedicaret,* ac tantummodo *zonam pelliceam et vestem* tantum *ex*
19 *cameli pilis* contextam gestaret, nec quidquam praeter *locustas et*
20 *mel agreste* ederet, suspicabantur homines eum esse Christum.
Ad quos ipse clamabat: *Non ego sum Christus,* sed *vox clamantis; veniet* enim *fortior me, cuius non sum dignus ut calceamenta portem.*

419 95. Omne humanum genus maledictioni obnoxium reperietur. . . . 140
Igitur si pro hominibus ex omni genere suum etiam Christum Parens universorum maledictiones omnium in se suscipere voluit, cum futurum sciret ut eum crucifixum et mortuum suscitaret ad vitam, cur de eo, qui secundum Patris voluntatem haec pati non refugit, quasi is maledictus fuisset, ita loquimini, ac non potius vosmetipsos lugetis? Etsi enim ab ipso etiam illius Patre perfectum est, ut haec pro humano genere pateretur, nequaquam vos id fecistis ut Dei consilio inserviretis; neque enim in prophetis occidendis pietatem coluistis. Nec quisquam ex vobis dicat: Si voluit Pater haec eum pati, ut eius livore genus humanum sanaretur, nihil nos iniqui fecimus. Quodsi haec ita dicitis, ut vos

---

139. MG 6, 688; A 2, 76. 140. MG 6, 701; A 2, 102.

μὲν οὖν μετανοοῦντες ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, καὶ ἐπιγνόντες τοῦτον εἶναι τὸν Χριστόν, καὶ φυλάσσοντες αὐτοῦ τὰς ἐντολάς, ταῦτα φήσετε, ἄφεσις ὑμῖν τῶν ἁμαρτιῶν ὅτι ἔσται προεῖπον.

141 100 Καὶ Υἱὸν Θεοῦ γεγραμμένον αὐτὸν [Χριστόν] ἐν τοῖς 375
ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἔχοντες, καὶ Υἱὸν 14 373
αὐτὸν λέγοντες, νενοήκαμεν καὶ πρὸ πάντων ποιημάτων ἀπὸ τοῦ Πατρὸς δυνάμει αὐτοῦ καὶ βουλῇ προελθόντα (ὃς καὶ σοφία καὶ ἡμέρα καὶ ἀνατολὴ καὶ μάχαιρα καὶ λίθος καὶ ῥάβδος καὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραήλ, κατ᾽ ἄλλον καὶ ἄλλον τρόπον ἐν τοῖς
τῶν προφητῶν λόγοις προσηγόρευται)· καὶ διὰ τῆς παρθένου 433
ἄνθρωπος γεγονέναι, ἵνα καὶ δι᾽ ἧς ὁδοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ ὄφεως παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε, καὶ διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ καὶ κατάλυσιν λάβῃ. Παρθένος γὰρ οὖσα Εὔα καὶ ἄφθορος, τὸν λόγον τὸν ἀπὸ τοῦ ὄφεως συλλαβοῦσα, παρακοὴν καὶ θάνατον ἔτεκε. Πίστιν δὲ καὶ χαρὰν λαβοῦσα Μαρία ἡ παρθένος, εὐαγγελιζομένου αὐτῇ Γαβριὴλ ἀγγέλου, ὅτι Πνεῦμα Κυρίου ἐπ᾽ αὐτὴν ἐπελεύσεται, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει αὐτήν, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς ἅγιόν ἐστιν Υἱὸς Θεοῦ, ἀπεκρίνατο· «Γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου» [Lc 1, 38].

142 102. Ὡς ἐγίνωσκε [ὁ Θεός] καλὸν εἶναι γενέσθαι, ἐποίησεν 203
αὐτεξουσίους πρὸς δικαιοπραξίαν καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώ- 221
πους, καὶ χρόνους ὥρισε μέχρις οὗ ἐγίνωσκε καλὸν εἶναι τὸ αὐτεξούσιον ἔχειν αὐτούς.

---

eorum quae peccastis paeniteat, atque hunc Christum esse agnoscatis eiusque mandata servetis, iam dixi futuram vobis peccatorum remissionem.

141 100. Cum eum [Christum] Filium Dei esse in commentariis apo- 375
stolorum legamus, et Filium dicimus illum et esse intellegimus, 14 373
ac ante omnes res creatas ex Patre, ipsius virtute et voluntate, prodiisse (qui quidem et sapientia et dies et oriens et gladius et lapis et virga et Iacob et Israel alio atque alio modo in prophe-
tarum libris appellatus est), et ex virgine hominem esse factum, 433
ut, qua via initium orta a serpente inoboedientia accepit, eadem et liberationem acciperet. Eva enim cum virgo esset et incorrupta, sermone serpentis concepto, inoboedientiam et mortem peperit. Maria autem virgo, cum fidem et gaudium percepisset, nuntianti angelo Gabrieli laetum nuntium, nempe Spiritum Domini in eam superventurum et virtutem Altissimi ei obumbraturam, ideoque et quod nasceretur ex ea sanctum esse Filium Dei, respondit: *Fiat mihi secundum verbum tuum.*

142 102. Ut praeclarum [Deus] esse iudicabat, liberos ad iustitiae 203
observationem angelos et homines creavit, ac tempore definivit 221
quoad bonum esse iudicaret eos libero uti arbitrio.

---

141. MG 6, 709; A 2, 122.
142. MG 6, 713; A 2, 130.

14 103. Ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι ἅ φημι ὑπὸ τῶν ἀποστόλων 143
αὐτοῦ [Χριστοῦ] καὶ τῶν ἐκείνοις παρακολουθησάντων συντετάχ-
19 θαι, ὅτι «ἱδρὼς ὡσεὶ θρόμβοι κατεχεῖτο» [cf. Lc 22, 44], αὐτοῦ
εὐχομένου καὶ λέγοντος· «Παρελθέτω, εἰ δυνατόν, τὸ ποτήριον
τοῦτο» [Mt 26, 39].

37 110. Καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ ἐκφοβῶν καὶ δουλαγωγῶν ἡμᾶς 144
τοὺς ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν πεπιστευκότας κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν,
31 φανερόν ἐστι. Κεφαλοτομούμενοι γάρ, καὶ σταυρούμενοι, καὶ θηρίοις παραβαλλόμενοι, καὶ δεσμοῖς καὶ πυρί, καὶ πάσαις ταῖς ἄλλαις βασάνοις, ὅτι οὐκ ἀφιστάμεθα τῆς ὁμολογίας, δῆλόν ἐστιν· ἀλλ᾽ ὅσῳπερ ἂν τοιαῦτά τινα γίνηται, τοσούτῳ μᾶλλον ἄλλοι πλείονες πιστοὶ καὶ θεοσεβεῖς διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ γίγνονται. Ὁποῖον ἐὰν ἀμπέλου τις ἐκτέμῃ τὰ καρποφορήσαντα μέρη, εἰς τὸ ἀναβλαστῆσαι ἑτέρους κλάδους καὶ εὐθαλεῖς καὶ καρποφόρους ἀναδίδωσι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐφ᾽ ἡμῶν γίνεται.

117. *De propagatione christianismi, v. K 59.* *144**

154 128. Ἄτμητον δὲ καὶ ἀχώριστον τοῦ Πατρὸς ταύτην τὴν 145
δύναμιν ὑπάρχειν, ὅνπερ τρόπον τὸ τοῦ ἡλίου φασὶ φῶς ἐπὶ γῆς εἶναι ἄτμητον καὶ ἀχώριστον ὄντος τοῦ ἡλίου ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὅταν δύσῃ, συναποφέρεται τὸ φῶς· οὕτως ὁ Πατήρ, ὅταν βούληται, λέγουσι, δύναμιν αὐτοῦ προπηδᾶν ποιεῖ· καὶ ὅταν
198 βούληται, πάλιν ἀναστέλλει εἰς ἑαυτόν. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τοὺς ἀγγέλους ποιεῖν αὐτὸν διδάσκουσιν. Ἀλλ᾽ ὅτι μὲν οὖν εἰσιν ἄγγελοι, καὶ ἀεὶ μένοντες, καὶ μὴ ἀναλυόμενοι εἰς

---

14 103. In commentariis quos ab eius [Christi] apostolis eorumque 143
19 discipulis scriptos dico, proditum est *sudorem veluti guttas sanguinis ex eo defluxisse,* cum precaretur ac diceret: *Si fieri potest, transeat calix iste.*

37 110. Neminem esse qui nos in Iesum per totum orbem terrarum 144
31 credentes exterreat et in servitutem redigat, in promptu est. Dum enim gladio percutimur, dum crucifigimur, dum feris tradimur et vinculis et igni et omnibus aliis tormentis, a confessione, ut manifestum est, non discedimus. Sed quanto magis magisque talia nobis infliguntur, eo plures alii per nomen Iesu fideles et pii fiunt. Quemadmodum vitis, si quis partes illas amputet quae fructum ferunt, ita proficit, ut alios florentes et fructiferos palmites rursus proferat, idem nobis quoque evenit.

154 128. Hanc virtutem a Patre abscindi aut separari non posse, 145
quemadmodum lux solis in terra abscindi et separari nequit a sole qui est in caelo, et cum sol occiderit, lux simul occidit; sic, cum vult Pater, inquiunt, facit ut virtus eius prosiliat; rursus cum vult,
198 illam ad se ipsum reflectit. Eodem modo angelos etiam ab illo fieri docent. Sed angelos quidem semper esse ac semper manere,

---

143. MG 6, 717; A 2, 140. 144. MG 6, 729; A 2, 166.
145. MG 6, 776; A 2, 256.

ἐκεῖνο ἐξ οὗπερ γεγόνασιν, ἀποδέδεικται· καὶ ὅτι δύναμις αὕτη ἣν καὶ Θεὸν καλεῖ ὁ προφητικὸς λόγος, διὰ πολλῶν ὡσαύτως ἀποδέδεικται, καὶ ἄγγελον, οὐχ ὡς τὸ τοῦ ἡλίου φῶς ὀνόματι μόνον ἀριθμεῖται, ἀλλὰ καὶ ἀριθμῷ ἕτερόν τί ἐστι, καὶ ἐν τοῖς προειρημένοις διὰ βραχέων τὸν λόγον ἐξήτασα, εἰπὼν τὴν 156
δύναμιν ταύτην γεγεννῆσθαι ἀπὸ τοῦ Πατρός, δυνάμει καὶ βουλῇ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐ κατὰ ἀποτομήν, ὡς ἀπομεριζομένης τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, ὁποῖα τὰ ἄλλα πάντα μεριζόμενα καὶ τεμνόμενα οὐ τὰ αὐτά ἐστιν ἃ καὶ πρὶν τμηθῆναι· καὶ παραδείγματος χάριν παρειλήφειν τὰ ὡς ἀπὸ πυρὸς ἀναπτόμενα πυρὰ ἕτερα ὁρῶμεν, οὐδὲν ἐλαττουμένου ἐκείνου ἐξ οὗ ἀναφθῆναι πολλὰ δύνανται, ἀλλὰ ταὐτοῦ μένοντος.

146 141. Ἐὰν μετανοήσωσι, πάντες βουλόμενοι τυχεῖν τοῦ παρὰ 355
τοῦ Θεοῦ ἐλέους δύνανται, καὶ μακαρίους αὐτοὺς ὁ λόγος προλέγει εἰπών· «Μακάριος ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν» [Ps 31, 2]· τοῦτο δέ ἐστιν, ὡς μετανοήσας ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι, τῶν ἁμαρτημάτων παρὰ τοῦ Θεοῦ λάβῃ ἄφεσιν, ἀλλ' οὐχ ὡς ὑμεῖς ἀπατᾶτε ἑαυτούς, καὶ ἄλλοι τινὲς ὑμῖν ὅμοιοι κατὰ τοῦτο, οἵ λέγουσιν ὅτι, κἂν ἁμαρτωλοὶ ὦσι, Θεὸν δὲ γινώσκουσιν, οὐ μὴ λογίσηται αὐτοῖς Κύριος ἁμαρτίαν.

[?] De resurrectione.

147 8. Ἀλλὰ μὴν καὶ [ὁ Θεός] κέκληκεν αὐτὴν [τὴν σάρκα] ἐπὶ 598
τὴν ἀνάστασιν, καὶ ἐπαγγέλλεται τὴν αἰωνίαν ζωήν. Ἔνθα γὰρ

---

neque in id, ex quo exstitere, dissolvi demonstratum est. Illam autem virtutem, quam et Deum sermo propheticus, ut multis similiter demonstratum est, et angelum vocat, non solo nomine, ut lucem solis, numerari, sed et numero aliud quid esse, etiam supra breviter disserui; cum virtutem illam ex Patre genitam dicerem, 156
virtute et voluntate ipsius, non vero per abscissionem, quasi Patris substantia divideretur, quemadmodum et cetera omnia, quae dividuntur et scinduntur, non eadem sunt ac antequam scinderentur; ac exempli causa sumpsi ignes, quos ex alio igne accendi videmus, non imminuto illo, ex quo multi accendi possunt, sed eodem manente.

146 141. Si paenitentiam agant, omnes volentes assequi miseri- 355
cordiam a Deo possunt, et beatos illos scriptura praedicat dicens: *Beatus cui non imputavit Dominus peccatum.* Hoc est, si peccatorum eum paeniteat, peccatorum a Deo accipit remissionem, sed non, sicut vosmetipsos decipitis et alii quidam in hoc vobis similes, qui dicunt, etsi peccatores sint, modo Deum noverint, non imputare illis Dominum peccatum.

147 8. Verumtamen carnem quoque ad resurrectionem [Deus] vocavit, 598
eique vitam sempiternam promittit. Dum enim homini salutem

146. MG 6, 797; A 2, 306. 147. MG 6, 1585; CA 3, 238.

τὸν ἄνθρωπον εὐαγγελίζεται σῶσαι, καὶ τῇ σαρκὶ εὐαγγελίζεται. 216 Τί γάρ ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἢ τὸ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστὼς ζῷον λογικόν; Μὴ οὖν καθ' ἑαυτὴν ψυχὴ ἄνθρωπος; Οὔκ· ἀλλ' ἀνθρώπου ψυχή. Μὴ οὖν καλοῖτο σῶμα ἄνθρωπος; Οὔκ· ἀλλ' ἀνθρώπου σῶμα καλεῖται. Εἴπερ οὖν κατ' ἰδίαν μὲν τούτων οὐδέτερον ἄνθρωπός ἐστι, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀμφοτέρων συμπλοκῆς καλεῖται ἄνθρωπος, κέκληκε δὲ ὁ Θεὸς εἰς ζωὴν καὶ ἀνάστασιν τὸν ἄνθρωπον, οὐ τὸ μέρος, ἀλλὰ τὸ ὅλον κέκληκεν, ὅπερ ἐστὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα.

220 10. Ἀνάστασίς ἐστι τοῦ πεπτωκότος σαρκίου. Πνεῦμα γὰρ 148
οὐ πίπτει· ψυχὴ ἐν σώματί ἐστιν, οὐ ζῇ δὲ ἄψυχον. Σῶμα, ψυχῆς ἀπολειπούσης, οὐκ ἔστιν. Οἶκος γὰρ τὸ σῶμα ψυχῆς· πνεύματος δὲ ψυχὴ οἶκος. Τὰ τρία ταῦτα τοῖς ἐλπίδα εἰλικρινῆ καὶ πίστιν ἀδιάκριτον ἐν τῷ Θεῷ ἔχουσι σωθήσεται.

[?] Cohortatio ad Graecos, 250/300.

65 8. Οὐκοῦν ἐπειδήπερ οὐδὲν ἀληθὲς περὶ θεοσεβείας παρὰ 149
τῶν ὑμετέρων διδασκάλων μανθάνειν ἐστὶ δυνατόν, ἱκανὴν ὑμῖν ἀπόδειξιν τῆς ἑαυτῶν ἀγνοίας διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους στάσεως παρεσχηκότων, ἀκόλουθον ἡγοῦμαι ἀνελθεῖν ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους προγόνους, τοὺς καὶ τοὺς χρόνους τῶν παρ' ὑμῖν διδασκάλων πολλῷ προειληφότας, καὶ μηδὲν ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτῶν φαντασίας διδάξαντας ἡμᾶς, μηδὲ πρὸς ἀλλήλους διενεχθέντας, ἢ τὰ ἀλλήλων ἀνατρέπειν πειρωμένους, ἀλλ' ἀφιλονείκως καὶ ἀστασιάστως τὴν παρὰ Θεοῦ δεξαμένους γνῶσιν καὶ ταύτην

---

216 annuntiat, hanc etiam annuntiat carni. Ecquid enim aliud est homo, quam ex anima et corpore animal rationale? An anima singulatim est homo? Nequaquam; sed est hominis anima. Num ergo corpus homo dicetur? Minime; sed hominis corpus dicetur. Quare si neutrum horum singulatim est homo, sed, quod ex amborum complexu constat, nominatur homo; si et Deus ad vitam et resurrectionem hominem vocavit, non partem eius, sed totum, hoc est animam et corpus, vocavit.

220 10. Resurrectio est carnis quae cecidit. Nam spiritus non cadit. 148
Anima in corpore est, quod sine anima non vivit. Corpus, anima discedente, non est. Nam domus est animae corpus, et spiritus domus anima. Tria haec in iis, qui sinceram spem et fidem minime dubiam habuerint in Deo, salvabuntur.

65 8. Igitur cum veri nihil ex magistris vestris de religione disci 149
possit, ut qui vobis idonea suae rerum ignorationis documenta mutuis dissensionibus praebuerint, sequi mihi videtur, ut ad maiores nostros recurramus, qui et multo antiquiores vestris fuere, nec quidquam proprio marte excogitatum nos docuerunt, nec inter se digladiati aut suas invicem opiniones evertere conati sunt, sed sine ullo contentionis et partium studio scientiam a Deo acceperunt

---

148. MG 6, 1589; CA 3, 244. 149. MG 6, 256; CA 3, 40.

διδάσκοντας ἡμᾶς. Οὔτε γὰρ φύσει οὔτε ἀνθρωπίνῃ ἐννοίᾳ οὕτω 66
μεγάλα καὶ θεῖα γινώσκειν ἀνθρώποις δυνατόν, ἀλλὰ τῇ ἄνωθεν
ἐπὶ τοὺς ἁγίους ἄνδρας τηνικαῦτα κατελθούσῃ δωρεᾷ, οἷς οὐ
λόγων ἐδέησε τέχνης, οὐδὲ τοῦ ἐριστικῶς τι καὶ φιλονείκως
εἰπεῖν, ἀλλὰ καθαροὺς ἑαυτοὺς τῇ τοῦ θείου Πνεύματος παρα-
σχεῖν ἐνεργείᾳ, ἵν' αὐτὸ τὸ θεῖον ἐξ οὐρανοῦ κατιὸν πλῆκτρον,
ὥσπερ ὀργάνῳ κιθάρας τινὸς ἢ λύρας τοῖς δικαίοις ἀνδράσι
χρώμενον, τὴν τῶν θείων ἡμῖν καὶ οὐρανίων ἀποκαλύψῃ γνῶσιν.

150 22. Ἀναγκαῖον δὲ οἶμαι καὶ τούτῳ προσέχειν τὸν νοῦν, ὅτι 189
οὐδὲ ποιητὴν αὐτὸν [τὸν Θεόν] ὁ Πλάτων, ἀλλὰ δημιουργὸν
ὀνομάζει θεῶν, καίτοι πολλῆς διαφορᾶς ἐν τούτοις οὔσης κατὰ
τὴν αὐτοῦ Πλάτωνος δόξαν. Ὁ μὲν γὰρ ποιητής, οὐδενὸς
ἑτέρου προσδεόμενος, ἐκ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως καὶ ἐξουσίας
ποιεῖ τὸ ποιούμενον· ὁ δὲ δημιουργός, τὴν τῆς δημιουργίας
δύναμιν ἐκ τῆς ὕλης εἰληφώς, κατασκευάζει τὸ γινόμενον.

151 23. Ὥστε μάτην ἔοικεν ὁ Πλάτων ἀδύνατα χαρίζεσθαι τῷ 196
κατ' αὐτὸν δημιουργῷ, τοὺς ἅπαξ διὰ τὸ ἐξ ὕλης γεγενῆσθαι
φθαρτοὺς καὶ αὐτοὺς γενομένους, αὖθις δι' αὐτοῦ ἀφθάρτους
καὶ ἀλύτους ἐπαγγελλόμενος ἔσεσθαι. Τὴν γὰρ τῆς ὕλης δύναμιν,
ἀγέννητον καὶ ἰσόχρονον καὶ ἡλικιῶτιν, κατὰ τὴν αὐτοῦ δόξαν,
τοῦ δημιουργοῦ οὖσαν, ἀντιστατεῖν εἰκὸς τῇ αὐτοῦ βουλήσει.
Τῷ γὰρ μὴ πεποιηκότι οὐδεμία ἐξουσία πρὸς τὸ μὴ γεγονός·
ὥστε οὐδὲ βιασθῆναι αὐτὴν δυνατόν, τῆς ἔξωθεν πάσης ἀνάγκης
ἐλευθέραν οὖσαν.

---

eamque nos docuerunt. Neque enim natura aut humani ingenii 66
acie res tam magnae ac divinae cognosci ab hominibus possunt,
sed eo quod tum in sanctos homines descendebat dono, quibus
quidem nec verborum artificio opus fuit, nec pugnaciter quidquam
et rixandi studio dicere, sed puros se ipsos divini Spiritus operationi
praebere, ut divinum illud delapsum e caelis plectrum, velut quodam
citharae aut lyrae instrumento, ita iustis hominibus utens, divinarum
nobis et caelestium rerum cognitionem recluderet.

150 22. Necessarium puto et hoc animadvertere, quod non creatorem 189
illum [Deum] Plato, sed opificem appellat deorum; cum inter utrum-
que plurimum sit, ipsius Platonis iudicio, discriminis. Creator
enim, nulla re alia indigens, sua virtute et potestate id quod fit
efficit; opifex vero, accepta ex materia condendi facultate, opus
suum construit.

151 23. Videtur igitur Plato frustra opifici suo impossibilia largiri, 196
dum eos, qui semel corruptioni, utpote facti ex materia, obnoxii
sunt, rursus illius beneficio a corruptione et dissolutione immunes
fore pronuntiat. Nam materiae vim, utpote ingenitam, et, ut ipse
opinatur Plato, aequalem opifici et coaevam, obluctari par est
ipsius voluntati. Ei enim qui non creavit, nulla est in id, quod
est increatum, potestas: unde nec vis ulla ei inferri potest, cum
ab omni externa necessitate libera sit.

---

150. MG 6, 281; CA 3, 78. 151. MG 6, 284; CA 3, 80.

TATIANUS, saec. II.

Adversus Graecos oratio, ca 165.

102 188 4. Θεὸς ὁ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἔχει σύστασιν ἐν χρόνῳ, μόνος 152
98 ἄναρχος ὤν, καὶ αὐτὸς ὑπάρχων τῶν ὅλων ἀρχή. Πνεῦμα ὁ
Θεός, οὐ διῆκον διὰ τῆς ὕλης, πνευμάτων δὲ ὑλικῶν καὶ τῶν
ἐν αὐτῇ σχημάτων κατασκευαστής, ἀόρατός τε καὶ ἀναφής,
87 αἰσθητῶν καὶ ἀοράτων αὐτὸς γεγονὼς πατήρ. Τοῦτον διὰ τῆς
ποιήσεως αὐτοῦ ἴσμεν, καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τὸ ἀόρατον
τοῖς ποιήμασι καταλαμβανόμεθα.

153 5. Θεὸς ἦν ἐν ἀρχῇ· τὴν δὲ ἀρχὴν Λόγου δύναμιν παρειλή- 153
181 φαμεν. Ὁ γὰρ Δεσπότης τῶν ὅλων, αὐτὸς ὑπάρχων τοῦ
παντὸς ἡ ὑπόστασις, κατὰ μὲν τὴν μηδέπω γεγενημένην ποίησιν
μόνος ἦν· καθὸ δὲ πᾶσα δύναμις ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων
αὐτὸς ὑπόστασις ἦν, σὺν αὐτῷ τὰ πάντα διὰ λογικῆς δυνά-
μεως, αὐτὸς καὶ ὁ Λόγος ὃς ἦν ἐν αὐτῷ ὑπέστησε. Θελήματι
δὲ τῆς ἁπλότητος αὐτοῦ προπηδᾷ Λόγος· ὁ δὲ Λόγος, οὐ κατὰ
κενοῦ χωρήσας, ἔργον πρωτότοκον τοῦ Πατρὸς γίνεται. Τοῦτον
158 ἴσμεν τοῦ κόσμου τὴν ἀρχήν. Γέγονε δὲ κατὰ μερισμόν, οὐ
κατὰ ἀποκοπήν. Τὸ γὰρ ἀποτμηθὲν τοῦ πρώτου κεχώρισται·
τὸ δὲ μερισθέν, οἰκονομίας τὴν αἵρεσιν προσλαβόν, οὐκ ἐνδεᾶ
τὸν ὅθεν εἴληπται πεποίηκεν. Ὥσπερ γὰρ ἀπὸ μιᾶς δᾳδὸς
ἀνάπτεται μὲν πυρὰ πολλά, τῆς δὲ πρώτης δᾳδὸς διὰ τὴν

---

102 188 4. Deus noster non esse coepit in tempore, cum, solus sine 152
98 principio, ipse omnium sit principium. Spiritus Deus, non tamen
materiam permeans spiritus, sed materialium spirituum et figura-
rum, quae in materia sunt, opifex; et visu et tactu indeprehensus,
quippe cum ipse sensibilium et invisibilium exstiterit parens. Hunc
87 ex his quae creavit cognoscimus et potentiam invisibilem ex operi-
bus apprehendimus.

153 5. Deus erat in principio; principium autem Verbi potentiam 153
181 esse accepimus. Universorum enim Dominus, qui ipse est universi
hypostasis, quatenus quidem nondum facta erat creatio, solus erat;
quatenus autem ipse omnis potentia, visibilium et invisibilium
hypostasis erat, apud ipsum omnia ab ipso et a Verbo qui in
ipso erat, per rationalem potentiam sustentabantur. Voluntate
autem simplicitatis eius prosilit Verbum; Verbum autem, non in
vacuum progressum, fit opus primogenitum Patris. Hoc scimus
158 esse mundi principium. Natum est autem per communicationem,
non per abscissionem. Nam quod abscissum est, a primo separatur.
Quod autem per communicationem progreditur voluntariam ad-
ministrationem suscipiens, id eum non imminuit ex quo desumptum
est. Quemadmodum enim ex una face multi ignes accenduntur,

---

152. MG 6, 813; TU Band 4, Heft 1 (ed. E. Schwartz, 1888), 4.
153. MG 6, 813; TU 4, 1, 5.

ἔξαψιν τῶν πολλῶν δᾳδῶν οὐκ ἐλαττοῦται τὸ φῶς· οὕτω καὶ ὁ Λόγος, προελθὼν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς δυνάμεως, οὐκ ἄλογον πεποίηκε τὸν γεγεννηκότα.

154 5. Οὔτε γὰρ ἄναρχος ἡ ὕλη καθάπερ ὁ Θεός, οὐδὲ διὰ 196
τὸ ἄναρχον καὶ αὐτὴ ἰσοδύναμος τῷ Θεῷ· γεννητὴ δὲ καὶ οὐχ
ὑπὸ τοῦ ἄλλου γεγονυῖα, μόνου δὲ ὑπὸ τοῦ πάντων δημιουργοῦ 188
προβεβλημένη.

155 6. Καὶ σωμάτων ἀνάστασιν ἔσεσθαι πεπιστεύκαμεν μετὰ τὴν 598
τῶν ὅλων συντέλειαν, οὐχ ὡς οἱ Στωϊκοὶ δογματίζουσι κατά
τινας κύκλων περιόδους, γινομένων ἀεὶ καὶ ἀπογινομένων τῶν
αὐτῶν, οὐκ ἐπί τι χρήσιμον, ἅπαξ δέ, τῶν καθ' ἡμᾶς αἰώνων
πεπερασμένων, καὶ εἰς τὸ παντελές, διὰ μόνων τῶν ἀνθρώπων
τὴν σύστασιν, ἔσεσθαι, χάριν κρίσεως. . . . Κἂν γὰρ πάνυ 600
φληνάφους καὶ σπερμολόγους ἡμᾶς νομίσητε, μέλον οὐκ ἔστιν ἡμῖν, ἐπεὶ τούτῳ τῷ λόγῳ πεπιστεύκαμεν. Ὥσπερ γὰρ οὐκ ὢν πρὶν ἢ γενέσθαι τίς ἤμην οὐκ ἐγίνωσκον, μόνον δὲ ἐν ὑποστάσει τῆς σαρκικῆς ὕλης ὑπῆρχον, γεγονὼς δὲ ὁ μὴ πάλαι διὰ τῆς γενέσεως τὸ εἶναι πεπίστευκα· τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ γενόμενος καὶ διὰ θανάτου μηκέτι ὢν αὖθίς τε μηκέθ' ὁρώμενος, ἔσομαι πάλιν, ὥσπερ μὴ πάλαι γεγονὼς εἶτα γεννηθείς. Κἂν πῦρ ἐξαφανίσῃ μου τὸ σαρκίον, ἐξατμισθεῖσαν τὴν ὕλην ὁ κόσμος κεχώρηκεν· κἂν ἐν ποταμοῖς, κἂν ἐν θαλάσσαις ἐκδαπανηθῶ, κἂν ὑπὸ θηρίων διασπασθῶ, ταμείοις ἐναπόκειμαι πλουσίου Δεσπότου. Καὶ ὁ μὲν πτωχὸς καὶ ἄθεος οὐκ οἶδε

nec tamen primae facis, ob plures accensas faces, lux imminuitur; sic Verbum ex Patris potentia prodiens genitorem Verbi expertem non fecit.

154 5. Non caret initio materia quemadmodum Deus; nec Deo, 196
ut initii expers, parem habet potestatem; verum creata est, nec
ab alio facta, sed a solo universorum opifice producta. 188

155 6. Corporum resurrectionem futuram credimus, cum omnia 598
fuerint absoluta; non, ut Stoici decernunt, secundum quosdam
orbium circuitus iisdem semper nascentibus et pereuntibus, nullam
ob rem utilem, sed semel, saeculis nostris absolutis, et in perpetuum,
propter hominum solorum constitutionem, iudicii causa. . . . Etiamsi 600
vobis omnino nugatores et blaterones videamur, parvi pendimus, cum hac ratione adducti crediderimus. Quemadmodum enim, cum non essem antequam nascerer, ignorabam quis essem, ac tantum in substantia carneae materiae exsistebam; genitus autem qui olim non eram, ex generatione consecutus sum ut me exsistere non dubitem; eodem modo genitus ac per mortem esse ac videri desinens, denuo exsistam, quemadmodum olim, cum non essem, postea genitus sum. Etiamsi mea caro igne evanescat, diffusam instar vaporis materiam mundus excepit. Etiamsi in fluminibus, etiamsi in mari absumar, etiamsi a feris dilanier, thesauris recondor divitis Domini. Ac inopem quidem et atheum latent quae re-

154. MG 6, 817; TU 4, 1, 6. 155. MG 6, 817; TU 4, 1, 6.

τὰ ἀποκείμενα· Θεὸς δὲ ὁ βασιλεύων, ὅτε βούλεται, τὴν ὁρατὴν αὐτῷ μόνῳ ὑπόστασιν ἀποκαταστήσει πρὸς τὸ ἀρχαῖον.

181 7. Λόγος γὰρ ὁ ἐπουράνιος, πνεῦμα γεγονὼς ἀπὸ τοῦ 156
Πατρός, καὶ Λόγος ἐκ τῆς λογικῆς δυνάμεως, κατὰ τὴν τοῦ γεννήσαντος αὐτὸν Πατρὸς μίμησιν, εἰκόνα τῆς ἀθανασίας τὸν ἄνθρωπον ἐποίησεν, ἵνα, ὥσπερ ἡ ἀφθαρσία παρὰ τῷ Θεῷ, τὸν αὐτὸν τρόπον Θεοῦ μοῖραν ἄνθρωπος μεταλαβὼν ἔχῃ καὶ
198 203 τὸ ἀθάνατον. Ὁ μὲν οὖν Λόγος πρὸ τῆς τῶν ἀνδρῶν κατα-
221 σκευῆς ἀγγέλων δημιουργὸς γίνεται. Τὸ δὲ ἑκάτερον τῆς ποιήσεως εἶδος αὐτεξούσιον γέγονε, τἀγαθοῦ φύσιν μὴ ἔχον, ὃ
371 πλὴν μόνον παρὰ τῷ Θεῷ, τῇ δὲ ἐλευθερίᾳ τῆς προαιρέσεως ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκτελειούμενον· ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως κολάζηται δι' αὐτὸν γεγονὼς μοχθηρός, ὁ δὲ δίκαιος χάριν τῶν ἀνδραγαθημάτων ἀξίως ἐπαινῆται, κατὰ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ Θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα.

218 13. Οὐκ ἔστιν ἀθάνατος, ἄνδρες Ἕλληνες, ἡ ψυχὴ καθ' 157
ἑαυτήν, θνητὴ δέ. Ἀλλὰ δύναται ἡ αὐτὴ καὶ μὴ ἀποθνήσκειν. Θνήσκει μὲν γὰρ καὶ λύεται μετὰ τοῦ σώματος, μὴ γινώσκουσα
598 τὴν ἀλήθειαν, ἀνίσταται δὲ εἰς ὕστερον ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ κόσμου σὺν τῷ σώματι, θάνατον διὰ τιμωρίας ἐν ἀθανασίᾳ λαμβάνουσα· πάλιν τε οὐ θνήσκει, κἂν πρὸς καιρὸν λυθῇ, τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ πεποιημένη.

357 13. Γέγονε μὲν οὖν συνδίαιτον ἀρχῆθεν τὸ πνεῦμα τῇ ψυχῇ· 158
364 τὸ δὲ πνεῦμα ταύτην ἕπεσθαι μὴ βουλομένην αὐτῷ καταλέλοιπεν.

---

condita sunt; regnator autem Deus conspicuam sibi soli substantiam, ubi volet, in pristinum statum revocabit.

181 7. Verbum enim illud caeleste, spiritus a Patre genitus, et 156
Verbum ex rationali potentia, ad imitationem Patris, a quo genitum est, imaginem immortalitatis hominem fecit; ut, quemadmodum immortalitas est apud Deum, sic homo, Dei portionis particeps
198 203 factus, immortalitatem etiam habeat. Verbum quidem ante homines
221 creatos angelorum fit opifex. Utraque autem opificii species libera
371 creata est, non habens naturam boni; id enim soli Deo inest, ab hominibus autem libera animi inductione perficitur, ut malus merito puniatur per se improbus factus; iustus autem ob recte facta iure laudetur, ut qui, libero utens arbitrio, voluntatem Dei transgressus non sit.

218 13. Non est immortalis per se ipsa, o Graeci, anima, sed 157
mortalis. Potest tamen eadem non mori. Moritur enim et dis-
598 solvitur cum corpore, si veritatem ignoret; postea autem resurgit in fine mundi una cum corpore, mortem per supplicia in immortalitate accipiens. Rursus autem non moritur, etiamsi solvatur ad tempus, si Dei cognitione instructa sit.

357 13. Initio quidem exstitit spiritus animae convictor; sed spiritus 158
364 eam deseruit, cum nollet ipsum sequi. Ipsa autem, quasi scintillam

156. MG 6, 820; TU 4, 1, 7. 157. MG 6, 833; TU 4, 1, 14.
158. MG 6, 833; TU 4, 1, 14.

Ἡ δέ, ὥσπερ ἔναυσμα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ κεκτημένη καὶ διὰ
τὸν χωρισμὸν τὰ τέλεια καθορᾶν μὴ δυναμένη, ζητοῦσα τὸν
Θεόν, κατὰ πλάνην πολλοὺς θεοὺς ἀνετύπωσε, τοῖς ἀντι-
σοφιστεύουσι δαίμοσι κατακολουθήσασα. Πνεῦμα δὲ τοῦ Θεοῦ
παρὰ πᾶσιν μὲν οὐκ ἔστι, παρὰ δέ τισι τοῖς δικαίως πολι-
τευομένοις καταγόμενον καὶ συμπλεκόμενον τῇ ψυχῇ, διὰ προ-
αγορεύσεων ταῖς λοιπαῖς ψυχαῖς τὸ κεκρυμμένον ἀνήγγειλε.

159 15. Καὶ χρὴ λοιπὸν ἡμᾶς ὅπερ ἔχοντες ἀπολωλέκαμεν, τοῦτο 357
νῦν ἀναζητεῖν, ζευγνύναι τε τὴν ψυχὴν τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ,
καὶ τὴν κατὰ Θεὸν συζυγίαν πραγματεύεσθαι. . . . Ἄσαρκος μὲν
οὖν ὁ τέλειος Θεός, ἄνθρωπος δὲ σάρξ· δεσμὸς δὲ τῆς σαρκὸς 216
ψυχή, σχετικὴ δὲ τῆς ψυχῆς ἡ σάρξ. Τὸ δὲ τοιοῦτον τῆς
συστάσεως εἶδος, εἰ μὲν ὡς ναὸς ᾖ, κατοικεῖν ἐν αὐτῷ βούλεται
Θεὸς διὰ τοῦ πρεσβεύοντος Πνεύματος· τοιούτου δὲ μὴ ὄντος 228
τοῦ σκηνώματος, προὔχει τῶν θηρίων ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν
ἔναρθρον φωνὴν μόνον· τὰ δὲ λοιπά, τῆς αὐτῆς ἐκείνοις
διαίτης ἐστίν, οὐκ ὢν ὁμοίωσις τοῦ Θεοῦ.

160 21. Οὐ γὰρ μωραίνομεν, ἄνδρες Ἕλληνες, οὐδὲ λήρους 374
ἀπαγγέλλομεν, Θεὸν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ γεγονέναι καταγγέλ-
λοντες.

ATHENAGORAS.

Legatio pro Christianis, ca 177.

161 4. Ἡμῖν δέ, διαιροῦσιν ἀπὸ τῆς ὕλης τὸν Θεόν, καὶ δει- 188
κνύουσιν ἕτερον μέν τι εἶναι τὴν ὕλην, ἄλλο δὲ τὸν Θεόν, καὶ

---

virtutis eius possidens, et quia separata erat, non valens ad con-
templandum perfecta, quaerens Deum erravit et multos deos ef-
finxit, ambulans post daemones qui in contrarium fallebant. Spiritus
Dei omnibus quidem non inest, sed in quibusdam, iis qui iuste
conversantur, residens, et conglutinatus animae, per praedictiones
ceteris animabus abscondita nuntiavit.

159 15. Reliquum est, ut nos, quod habentes perdidimus, id nunc 357
requiramus, iungamusque animam Spiritui Sancto et coniunctionem
ad Deum efficiamus. . . . Sine carne est perfectus Deus, homo
autem caro; vinculum carnis, anima; continens autem animam, 216
caro. Talis quidem constitutionis species si est quasi templum,
commorari in ipso vult Deus per legatum Spiritum. Si tale non 228
est tabernaculum, praeest beluis homo per articulatam vocem
tantum, in ceteris vero eiusdem victus est ac illae, non autem
similitudo Dei.

160 21. Non desipimus, o Graeci, neque nugas praedicamus Deum 374
sub hominis forma natum nuntiantes.

161 4. Nobis autem, qui Deum a materia disiungimus, et aliud 188
quidem materiam, aliud vero Deum esse, ac plurimo utrumque

---

159. MG 6, 837; TU 4, 1, 16. 160. MG 6, 852; TU 4, 1, 23.
161. MG 6, 897; Ge (= Geffcken) 123.

102 τὸ διὰ μέσου πολύ, τὸ μὲν γὰρ θεῖον ἀγέννητον εἶναι καὶ
ἀΐδιον, νῷ μόνῳ καὶ λόγῳ θεωρούμενον, τὴν δὲ ὕλην γενητὴν
καὶ φθαρτήν, μήτι οὐκ ἀλόγως τὸ τῆς ἀθεότητος ἐπικαλοῦσιν
ὄνομα;

66 7. Ἡμεῖς δὲ ὧν νοοῦμεν καὶ πεπιστεύκαμεν ἔχομεν προ- 162
φήτας μάρτυρας, οἳ Πνεύματι ἐνθέῳ ἐκπεφωνήκασι καὶ περὶ
254 τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῶν τοῦ Θεοῦ. Εἴποιτε δ' ἂν καὶ ὑμεῖς,
συνέσει καὶ τῇ περὶ τὸ ὄντως θεῖον εὐσεβείᾳ τοὺς ἄλλους
προὔχοντες, ὡς ἔστιν ἄλογον, παραλιπόντας πιστεύειν τῷ παρὰ
τοῦ Θεοῦ Πνεύματι ὡς ὄργανα κεκινηκότι τὰ τῶν προφητῶν
στόματα, προσέχειν δόξαις ἀνθρωπίναις.

66 9. [Οἱ προφῆται] κατ' ἔκστασιν τῶν ἐν αὐτοῖς λογισμῶν, 163
κινήσαντος αὐτοὺς τοῦ θείου Πνεύματος, ἃ ἐνηργοῦντο ἐξ-
εφώνησαν, συγχρησαμένου τοῦ Πνεύματος ὡσεὶ καὶ αὐλητὴς
αὐλὸν ἐμπνεῦσαι.

102 98 10. Τὸ μὲν οὖν ἄθεοι μὴ εἶναι, ἕνα τὸν ἀγένητον καὶ ἀΐδιον 164
108 καὶ ἀόρατον καὶ ἀπαθῆ καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἀχώρητον, νῷ
μόνῳ καὶ λόγῳ καταλαμβανόμενον, φωτὶ καὶ κάλλει καὶ πνεύ-
ματι καὶ δυνάμει ἀνεκδιηγήτῳ περιεχόμενον, ὑφ' οὗ γεγένηται
181 τὸ πᾶν διὰ τοῦ αὐτοῦ Λόγου καὶ διακεκόσμηται καὶ συγκρα-
τεῖται, Θεὸν ἄγοντες, ἱκανῶς μοι δέδεικται. Νοοῦμεν γὰρ καὶ
141 148 Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Καὶ μή μοι γελοῖόν τις νομίσῃ τὸ υἱὸν εἶναι

---

102 intervallo distare demonstramus (Deum enim increatum et aeternum
esse, ac sola mente et ratione cognosci posse, materiam autem
creatam corruptioni obnoxiam), nonne immerito atheorum nomen
imponitur?

66 7. Nos autem eorum quae perspicimus et credimus testes habemus 162
prophetas, qui divino Spiritu afflati de Deo ac rebus divinis pro-
254 nuntiarunt. Atque id quidem ipsi quoque confirmabitis, qui pru-
dentia et pietate in verum numen ceteros superatis, alienum esse
a ratione, ut Dei Spiritui, qui prophetarum ora tamquam instru-
menta pulsavit, credere supersedentes, humanis opinionibus ad-
haereamus.

66 9. [Prophetae] mente et animo extra se rapti, impellente Spiritu 163
Sancto, quae ipsis inspirabantur, ea sunt locuti, utente illis Spiritu
Sancto velut si tibiam inflet tibicen.

102 10. Satis igitur demonstratum a me est atheos nos non esse, 164
98 qui unum ingenitum et aeternum tenemus Deum, invisibilem et
108 impassibilem, qui nec capi aut comprehendi potest, qui sola mente
et ratione cognoscitur, ac luce et pulchritudine et spiritu ac po-
181 tentia non enarrabili circumdatus est, a quo denique omnia per
ipsius Verbum et creata et ornata sunt, et conservantur. Agnoscimus
141 148 enim et Dei Filium. Nec quisquam ridiculum existimet Deo esse

162. MG 6, 904; Ge 125. 163. MG 6, 908; Ge 127.
164. MG 6, 908; Ge 127.

τῷ Θεῷ. Οὐ γάρ, ὡς ποιηταὶ μυθοποιοῦσιν, οὐδὲν βελτίους
τῶν ἀνθρώπων δεικνύντες τοὺς θεούς, ἢ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ
Πατρὸς ἢ περὶ τοῦ Υἱοῦ πεφρονήκαμεν· ἀλλ' ἔστιν ὁ Υἱὸς
τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῦ Πατρὸς ἐν ἰδέᾳ καὶ ἐνεργείᾳ. Πρὸς
αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγένετο, ἑνὸς ὄντος τοῦ Πατρὸς
καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὄντος δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πατρί, καὶ Πατρὸς ἐν
Υἱῷ, ἑνότητι καὶ δυνάμει Πνεύματος, νοῦς καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς
ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ δι' ὑπερβολὴν συνέσεως σκοπεῖν
ὑμῖν ἔπεισιν, ὁ παῖς τί βούλεται, ἐρῶ διὰ βραχέων πρῶτον
γέννημα εἶναι τῷ Πατρί, οὐχ ὡς γενόμενον, ἐξ ἀρχῆς γὰρ ὁ
Θεὸς νοῦς ἀΐδιος ὢν εἶχεν αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ τὸν Λόγον, ἀϊδίως
λογικὸς ὤν, ἀλλ' ὡς τῶν ὑλικῶν ξυμπάντων ἀποίου φύσεως
καὶ γῆς ἀχρείας ὑποκειμένων δίκην, μεμιγμένων τῶν παχυμε-
ρεστέρων πρὸς τὰ κουφότερα ἐπ' αὐτοῖς, ἰδέα καὶ ἐνέργεια
εἶναι προελθών. . . . Καίτοι καὶ αὐτὸ τὸ ἐνεργοῦν τοῖς ἐκφωνοῦσι 167
προφητικῶς Ἅγιον Πνεῦμα ἀπόρροιαν εἶναί φαμεν τοῦ Θεοῦ,
ἀπορρέον καὶ ἐπαναφερόμενον ὡς ἀκτῖνα ἡλίου. Τίς οὖν οὐκ ἂν 152
ἀπορήσαι, λέγοντας Θεὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν Θεὸν καὶ Πνεῦμα
Ἅγιον, δεικνύντας αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τῇ ἑνώσει δύναμιν καὶ
τὴν ἐν τῇ τάξει διαίρεσιν, ἀκούσας ἀθέους καλουμένους; Καὶ
οὐκ ἐπὶ τούτοις τὸ θεολογικὸν ἡμῶν ἵσταται μέρος· ἀλλὰ 198
καὶ πλῆθος ἀγγέλων καὶ λειτουργῶν φαμεν, οὓς ὁ ποιητὴς
καὶ δημιουργὸς κόσμου Θεὸς διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ Λόγου
διένειμε, καὶ διέταξε περί τε τὰ στοιχεῖα εἶναι καὶ τοὺς
οὐρανοὺς καὶ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ καὶ τὴν τούτων
εὐταξίαν.

---

filium. Neque enim, ut poetae fabulantur, qui nihilo meliores
hominibus inducunt deos, ita de Deo et Patre aut de Filio sentimus.
Sed est Filius Dei Verbum Patris in idea et operatione; ab eo
enim et per eum facta omnia, cum Pater et Filius unum sint.
Cum autem Pater sit in Filio, et Filius in Patre, unitate et virtute
Spiritus, mens et Verbum Patris est Filius Dei. Quod si vobis
pro summa vestra intellegentia inquirere subeat, quid sibi velit
filius, dicam breviter primam esse Patris progeniem, non quod
factus sit (ab aeterno enim Deus habebat in se ipso Verbum, utpote
ab aeterno rationalis), sed quod prodierit, ut omnium materialium
rerum, quae instar informis naturae et inertis terrae, partibus
crassioribus commistis cum levioribus, iacebant, idea et actus
foret. . . . Spiritum Sanctum, qui in prophetis operatur, effluentiam 167
Dei esse dicimus, emanantem et redeuntem veluti radium solis.
Quis igitur non miretur, cum atheos vocari audiat eos, qui Deum 152
Patrem et Filium Deum et Spiritum Sanctum asserunt, ac eorum
et in unione potentiam et in ordine distinctionem demonstrant?
Neque his tamen theologiae nostrae ratio continetur; sed et multi- 198
tudinem angelorum et ministrorum agnoscimus, quos creator et
opifex mundi Deus per Verbum suum distribuit et ordinavit, ut
circa elementa, caelos, mundum et quae in eo sunt, eorumque
temperationem versarentur.

141 24. Ὡς γὰρ Θεόν φαμεν καὶ Υἱὸν τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ 165
Πνεῦμα Ἅγιον, ἑνούμενα μὲν κατὰ δύναμιν, τὸν Πατέρα, τὸν
162 Υἱόν, τὸ Πνεῦμα, ὅτι νοῦς, λόγος, σοφία Υἱὸς τοῦ Πατρός,
198 καὶ ἀπόρροια, ὡς φῶς ἀπὸ πυρός, τὸ Πνεῦμα· οὕτως καὶ
ἑτέρας εἶναι δυνάμεις κατειλήμμεθα περὶ τὴν ὕλην ἐχούσας καὶ
δι' αὐτῆς.

118 31. Εἰ μὲν γὰρ ἕνα τὸν ἐνταῦθα βίον βιώσεσθαι πεπείσμεθα, 166
290 κἂν ὑποπτεύειν ἐνῆν δουλεύοντας σαρκὶ καὶ αἵματι ἢ κέρδους
ἢ ἐπιθυμίας ἐλάττους γενομένους ἁμαρτεῖν. Ἐπεὶ δὲ ἐφεστη-
κέναι μὲν οἷς ἐννοοῦμεν, οἷς λαλοῦμεν, καὶ νύκτωρ καὶ μεθ'
ἡμέραν τὸν Θεὸν οἴδαμεν, πάντα δὲ φῶς αὐτὸν ὄντα, καὶ τὰ
ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ὁρᾶν, πεπείσμεθα, τοῦ ἐνταῦθα ἀπαλλα-
γέντες βίου, βίον ἕτερον βιώσεσθαι ἀμείνονα ἢ κατὰ τὸν ἐνθάδε,
610 καὶ ἐπουράνιον, οὐκ ἐπίγειον (ὡς ἂν μετὰ Θεοῦ καὶ σὺν Θεῷ
ἀκλινεῖς καὶ ἀπαθεῖς τὴν ψυχήν, οὐχ ὡς σάρκες, κἂν ἔχωμεν,
592 ἀλλ' ὡς οὐράνιον πνεῦμα, μενοῦμεν)· ἢ συγκαταπίπτοντες τοῖς
λοιποῖς χείρονα καὶ διὰ πυρός (οὐ γὰρ καὶ ἡμᾶς, ὡς πρόβατα
ἢ ὑποζύγια, πάρεργον καὶ ἵνα ἀπολοίμεθα καὶ ἀφανισθείημεν
ἔπλασεν ὁ Θεός), ἐπὶ τούτοις οὐκ εἰκὸς ἡμᾶς ἐθελοκακεῖν, οὐδ'
αὐτοὺς τῷ μεγάλῳ παραδιδόναι κολασθησομένους δικαστῇ.

575
577 33. Οὐ γὰρ μελέτῃ λόγων, ἀλλ' ἐπιδείξει καὶ διδασκαλίᾳ 167
ἔργων τὰ ἡμέτερα· ἢ οἷός τις ἐτέχθη μένειν, ἢ ἐφ' ἑνὶ γάμῳ.

---

141 24. Quemadmodum enim Deum dicimus et Filium Verbum 165
ipsius, et Spiritum Sanctum, unitos secundum virtutem, Patrem et
162 Filium et Spiritum Sanctum, quia mens, verbum et sapientia Filius
198 Patris, effluvium autem, ut lumen ab igne, Spiritus; sic alias esse
potestates accepimus, quae circa materiam et ope materiae prin-
cipatum exercent.

118 31. Si hanc tantum vitam nos victuros crederemus, tum sane 166
290 locus esset suspicandi nos carni et sanguini inservientes, vel avaritia
aut cupiditate victos peccare. Sed cum iis quae cogitamus quae-
que loquimur, Deum noctem diemque adesse sciamus, eumque
persuasum habeamus, cum totus lumen sit, ea etiam quae in cor-
dibus nostris latent, videre, nosque hac vita liberatos aliam ista
610 praestantiorem, ac caelestem, non terrenam victuros (quippe cum
apud Deum et cum Deo extra omnem immutationem et perpessionem
animae, non ut caro, etsi carnem habituri simus, sed ut caelestis
592 spiritus mansuri simus), vel, si aliorum ruinis abripiamur, deteriorem
ac in ignis supplicio victuros (neque enim nos etiam Deus tamquam
pecora et iumenta perfunctorie et ut periremus et evanesceremus
creavit), in his institutis verisimile non est ut libenter peccemus,
nosque magno iudici puniendos tradamus.

575 33. Neque meditatione sermonum, sed demonstratione et disci- 167
577 plina actionum res nostrae continentur, ut quisque vel qualis

---

165. MG 6, 945; Gc 142. 166. MG 6, 961; Gc 150.
167. MG 6, 965; Gc 152.

Ὁ γὰρ δεύτερος εὐπρεπής ἐστι μοιχεία. «Ὃς γὰρ ἂν ἀπολύσῃ, φησί, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται» [Mt 19, 9]· οὔτε ἀπολύειν ἐπιτρέπων ἧς ἔπαυσέ τις τὴν παρθενίαν, οὔτε ἐπιγαμεῖν. Ὁ γὰρ ἀποστερῶν ἑαυτὸν τῆς προτέρας γυναικός, καὶ εἰ τέθνηκε, μοιχός ἐστι παρακεκαλυμμένος, παραβαίνων μὲν τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐν ἀρχῇ ὁ Θεὸς ἕνα ἄνδρα ἔπλασε καὶ μίαν γυναῖκα, λύων δὲ τὴν σάρκα πρὸς σάρκα κατὰ τὴν ἕνωσιν πρὸς μίξιν εἰς τοῦ γένους κοινωνίαν.

De resurrectione mortuorum, paulo post 177.

168 12. Ὁ μέντοι Θεὸς οὔτ' ἂν μάτην ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον, 191
ἔστι γὰρ σοφός, οὐδὲν δὲ σοφίας ἔργον μάταιον· οὔτε διὰ 193
χρείαν ἰδίαν, παντὸς γάρ ἐστιν ἀπροσδεής, τῷ δὲ μηδενὸς δεομένῳ τὸ παράπαν οὐδὲν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων συντελέσειεν ἂν εἰς χρείαν ἰδίαν. Ἀλλ' οὐδὲ διά τινα τῶν ὑφ' αὐτοῦ γενομένων ἔργων ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον· οὐδὲν γὰρ τῶν λόγῳ καὶ κρίσει χρωμένων, οὔτε τῶν μειζόνων οὔτε τῶν καταδεεστέρων γέγονεν ἢ γίνεται πρὸς ἑτέρου χρείαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν τῶν γενομένων ζωήν τε καὶ διαμονήν. . . . Οὐκοῦν, εἰ μήτε ἀναιτίως καὶ μάτην γέγονεν ἄνθρωπος, οὐδὲν γὰρ τῶν ὑπὸ Θεοῦ γενομένων μάταιον κατά γε τὴν τοῦ ποιήσαντος γνώμην, μήτε χρείας ἕνεκεν αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ὑπὸ Θεοῦ γενομένων ποιημάτων, εὔδηλον ὅτι, κατὰ

---

natus est maneat, vel unicis in nuptiis. Secundae enim decorum adulterium. *Quicumque enim dimiserit,* inquit, *uxorem suam et aliam duxerit, moechatur,* nec eam dimitti sinens, cuius virginitati finem quis imposuit, nec aliam insuper duci. Nam qui se ipse prima uxore spoliat, etiamsi mortua sit, occulta quadam ratione est adulter; tum quod manum Dei transgrediatur (nam initio Deus unum hominem finxit ac unam mulierem), tum quod carnis cum carne coniunctionem quodam veluti vinculo ad commiscendum genus colligatam dissolvat.

168 12. Deus autem nec frustra hominem fecit, est enim sapiens, 191
nullum autem sapientiae opus inutile; nec ad proprium suum usum, 193
nulla enim re indiget; qui autem nulla omnino re indiget, sua ei opera nihil ad proprium usum attulerint. Sed nec ob aliquam rerum a se creatarum hominem condidit. Nihil enim ex iis, quae ratione et iudicio utuntur, ad alterius sive superioris sive inferioris usum creatum est aut creatur, sed ad propriam eorum, qui creantur, vitam et perpetuitatem. . . . Quam ob rem si nec sine causa nec frustra creatus est homo (nihil enim inter divina opera inutile, quantum ad auctoris consilium spectat), nec ad ipsius creatoris usum, nec ad alterius cuiuspiam rei ab ipso conditae; liquet Deum, si prima et latius patens consideretur ratio, propter se ipsum et

---

168. MG 6, 996; TU Band 4, Heft 2 (ed. E. Schwartz, 1891), 61.

μὲν τὸν πρῶτον καὶ κοινότερον λόγον, δι᾿ ἑαυτὸν καὶ τὴν ἐπὶ πάσης τῆς δημιουργίας θεωρουμένην ἀγαθότητα καὶ σοφίαν ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατὰ δὲ τὸν προσεχέστερον τοῖς γενομένοις λόγον, διὰ τὴν αὐτῶν τῶν γενομένων ζωήν,
218 οὐκ ἐπὶ μικρὸν ἐξαπτομένην, εἶτα παντελῶς σβεννυμένην.

598 12. Τά γε μὴν δι᾿ αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ ζωὴν καθὼς πέφυκε 169
γενόμενα, ὡς αὐτῆς τῆς αἰτίας τῇ φύσει συνειλημμένης καὶ κατ᾿ αὐτὸ μόνον τὸ εἶναι θεωρουμένης, οὐδεμίαν οὐδέποτε δέξαιτ᾿ ἂν τὴν τὸ εἶναι παντελῶς ἀφανίζουσαν αἰτίαν. Ταύτης δὲ ἐν τῷ εἶναι πάντοτε θεωρουμένης, δεῖ σώζεσθαι πάντως καὶ τὸ γενόμενον ζῷον, ἐνεργοῦν τε καὶ πάσχον ἃ πέφυκεν, ἑκατέρου τούτων ἐξ ὧν γέγονε τὰ παρ᾿ ἑαυτοῦ συνεισφέροντος.

216 15. Εἰ γὰρ πᾶσα κοινῶς ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις ἐκ ψυχῆς 170
219 ἀθανάτου καὶ τοῦ κατὰ τὴν γένεσιν αὐτῇ συναρμοσθέντος σώματος ἔχει τὴν σύστασιν, καὶ μήτε τῇ φύσει τῆς ψυχῆς καθ᾿ ἑαυτὴν μήτε τῇ φύσει τοῦ σώματος χωρὶς ἀπεκλήρωσε Θεὸς τὴν τοιάνδε γένεσιν, ἢ τὴν ζωὴν καὶ τὸν σύμπαντα βίον, ἀλλὰ τοῖς ἐκ τούτων γενομένοις ἀνθρώποις, ἵν᾿ ἐξ ὧν γεννῶνται καὶ ζῶσι διαβιώσαντες, εἰς ἕν τι καὶ κοινὸν καταλήξωσι τέλος, δεῖ πάντως ἑνὸς ὄντος ἐξ ἀμφοτέρων ζῴου, τοῦ καὶ πάσχοντος ὁπόσα πάθη ψυχῆς καὶ ὁπόσα τοῦ σώματος, ἐνερ-

---

elucentem in omnibus ipsius operibus bonitatem et sapientiam adductum fuisse, ut hominem faceret; si vero propior et ipsis hominibus creatis interior ratio spectetur, propter ipsorum vitam, quae
218 quidem non ad breve aliquod tempus succendenda, ac postea omnino exstinguenda sit.

598 12. Quae ob hanc ipsam causam condita sunt ut essent et 169
vitam sibi convenientem degerent, cum haec causa colligata sit cum natura, et in sola exsistendi ratione posita, iis numquam quidquam possit accidere, cur omnino esse desinant. Sed cum causa illa, ob quam condita sunt, semper exsistendi ratione spectetur, necesse est ad perpetuitatem animal ita conditum servari, ea agens et patiens, quae ipsius naturae congruunt, duabus illis partibus, ex quibus constat, quod suum cuiusque est afferentibus.

216 15. Nam si omnis communiter hominum natura ex anima im- 170
219 mortali constat et corpore, quod cum anima in creatione coniunctum fuit, ac neque naturae animae per se ipsam aut corporis naturae separatim Deus eiusmodi creationem ac vitam et totius vitae discursum despondit et destinavit, sed compositis ex utroque hominibus, ut quibus ex rebus constant cum gignuntur et vivunt, cum iisdem ad unum aliquem et communem finem, vita peracta, perveniant; necesse est omnino, ut cum unum sit ex utrisque animal quod patitur quaecumque anima patitur et corpus, et ope-

---

169. MG 6, 997; TU 4, 2, 62.
170. MG 6, 1004; TU 4, 2, 65.

γοῦντός τε καὶ πράττοντος ὁπόσα τῆς αἰσθητικῆς ἢ τῆς λογικῆς δεῖται κρίσεως, πρὸς ἕν τι τέλος ἀναφέρεσθαι πάντα τὸν ἐκ τούτων εἱρμόν.

S. THEOPHILUS ANTIOCHENUS.

Ad Autolycum, ca 181/2.

171 L. 1, n. 4. Ἄναρχος δέ ἐστιν [ὁ Θεός], ὅτι ἀγέννητός ἐστιν· 104
ἀναλλοίωτος δέ, καθότι ἀθάνατός ἐστι. Θεὸς δὲ λέγεται διὰ
τὸ τεθεικέναι τὰ πάντα ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ ἀσφαλείᾳ, καὶ διὰ τὸ
θέειν· τὸ δὲ θέειν ἐστὶν τὸ τρέχειν καὶ κινεῖν καὶ ἐνεργεῖν καὶ 188
τρέφειν καὶ προνοεῖν καὶ κυβερνᾶν καὶ ζωοποιεῖν τὰ πάντα. 235
Κύριος δέ ἐστι διὰ τὸ κυριεύειν αὐτὸν τῶν ὅλων· πατὴρ δὲ
διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πρὸ τῶν ὅλων· δημιουργὸς δὲ καὶ ποιητὴς
διὰ τὸ αὐτὸν εἶναι κτίστην καὶ ποιητὴν τῶν ὅλων· ὕψιστος
δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἀνώτερον τῶν πάντων· παντοκράτωρ
δὲ ὅτι αὐτὸς τὰ πάντα κρατεῖ καὶ ἐμπεριέχει. . . . Καὶ τὰ πάντα 194
ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι, ἵνα διὰ τῶν ἔργων
γινώσκηται καὶ νοηθῇ τὸ μέγεθος αὐτοῦ.

172 1, 6. Κατανόησον, ὦ ἄνθρωπε, τὰ ἔργα αὐτοῦ, καιρῶν 87
μὲν κατὰ χρόνους ἀλλαγήν, καὶ ἀέρων τροπάς, στοιχείων τὸν 88
εὔτακτον δρόμον, ἡμερῶν τε καὶ νυκτῶν καὶ μηνῶν καὶ ἐνιαυτῶν τὴν εὔτακτον πορείαν, . . . τήν τε πρόνοιαν ἣν ποιεῖται ὁ Θεὸς ἑτοιμάζων τροφὴν πάσῃ σαρκί, ἢ τὴν ὑποταγὴν ἣν ὥρισεν ὑποτάσσεσθαι τὰ πάντα τῇ ἀνθρωπότητι. . . . Οὗτος Θεὸς μόνος ὁ ποιήσας ἐκ σκότους φῶς, ὁ ἐξαγαγὼν φῶς ἐκ θη-

---

ratur ac perficit quaecumque sensuum aut rationis iudicio continentur; necesse est, inquam, ut tota eiusmodi rerum series ad unum aliquem finem referatur.

171 1, 4. Caret principio [Deus], quia ingenitus est: immutabilis est 104
quatenus immortalis. Deus [Θεός] dicitur, διὰ τὸ τεθεικέναι, id
est, quia omnia in sua ipsius stabilitate posuit, et διὰ τὸ θέειν,
quod idem est ac currere et movere, et operari, et nutrire, et 188
providere et gubernare et vivificare omnia. Dominus est quia om- 235
nibus dominatur; pater, quia ante omnia; conditor et creator,
quia omnia condidit et creavit; altissimus, quia supra omnia;
omnipotens, quia omnia tenet et complectitur. . . . Atque omnia 194
Deus fecit, cum antea non essent, ut ex operibus cognoscatur et
intellegatur eius maiestas.

172 1, 6. Considera, o homo, eius opera, tempestatum statis tem- 87
poribus vicissitudines, aëris mutationes, astrorum attemperatum 88
cursum, dierum et noctium, mensium et annorum rite descriptas vices, . . . tum providentiam, qua Deus cibum omni carni praeparat, tum servile obsequium, quod homini ab omnibus praestari iussit. . . . Solus ille Deus est, qui lucem ex tenebris fecit, qui

---

171. MG 6, 1029; CA 8, 12. 172. MG 6, 1033; CA 8, 18.

σαυρῶν αὐτοῦ, ταμεῖά τε νότου καὶ θησαυροὺς ἀβύσσου καὶ
ὅρια θαλασσῶν.

598 1, 7. Ὅταν ἀπόθῃ τὸ θνητὸν καὶ ἐνδύσῃ τὴν ἀφθαρσίαν, 173
367 τότε ὄψει κατ' ἀξίαν τὸν Θεόν. Ἀνεγείρει γάρ σου τὴν σάρκα
ἀθάνατον σὺν τῇ ψυχῇ ὁ Θεός· καὶ τότε ὄψει γενόμενος
ἀθάνατος τὸν ἀθάνατον, ἐὰν νῦν πιστεύσῃς αὐτῷ· καὶ τότε
ἐπιγνώσῃ ὅτι ἀδίκως κατελάλησας αὐτοῦ. 8. Ἀλλὰ ἀπιστεῖς
νεκροὺς ἐγείρεσθαι. Ὅτε ἔσται, τότε πιστεύσεις θέλων καὶ
μὴ θέλων· καὶ ἡ πίστις σου εἰς ἀπιστίαν λογισθήσεται, ἐὰν
3 μὴ νῦν πιστεύσῃς. Πρὸς τί δὲ καὶ ἀπιστεῖς; Ἢ οὐκ οἶδας,
257 ὅτι ἁπάντων πραγμάτων ἡ πίστις προηγεῖται; Τίς γὰρ δύναται
θερίσαι γεωργός, ἐὰν μὴ πρῶτον πιστεύσῃ τὸ σπέρμα τῇ γῇ·
ἢ τίς δύναται διαπεράσαι τὴν θάλατταν, ἐὰν μὴ πρῶτον ἑαυτὸν
πιστεύσῃ τῷ πλοίῳ καὶ τῷ κυβερνήτῃ; Τίς δὲ κάμνων δύναται
θεραπευθῆναι, ἐὰν μὴ πρῶτον ἑαυτὸν πιστεύσῃ τῷ ἰατρῷ;
Ποίαν δὲ τέχνην ἢ ἐπιστήμην δύναταί τις μαθεῖν, ἐὰν μὴ πρῶτον
254 ἐπιδῷ ἑαυτὸν καὶ πιστεύσῃ τῷ διδασκάλῳ; Εἰ οὖν γεωργὸς
πιστεύει τῇ γῇ, καὶ ὁ πλέων τῷ πλοίῳ, καὶ ὁ κάμνων τῷ
ἰατρῷ, σὺ οὐ βούλει σεαυτὸν πιστεῦσαι τῷ Θεῷ, τοσούτους
ἀρραβῶνας ἔχων παρ' αὐτοῦ;

476 478 1, 12. Σὺ δὲ οὐ βούλει χρισθῆναι ἔλαιον Θεοῦ; Τοιγαροῦν 174
ἡμεῖς τούτου εἵνεκεν καλούμεθα Χριστιανοί, ὅτι χριόμεθα ἔλαιον
Θεοῦ.

8 1, 14. Ἅμα καὶ ἐπιτυχὼν ἱεραῖς γραφαῖς τῶν ἁγίων προ- 175
66 φητῶν, οἳ καὶ προεῖπον διὰ Πνεύματος Θεοῦ τὰ προγεγονότα

---

lumen e thesauris suis educit, et receptacula austri ac thesauros
abyssi et terminos maris fecit.

598 1, 7. Cum mortalitatem deposueris et immortalitatem indueris, 173
367 tunc Deum pro meritis videbis. Excitat enim tuam carnem cum
anima immortalem Deus, ac tunc factus immortalis, immortalem
videbis, si nunc ei credideris; tunc etiam cognosces te contra illum
inique locutum esse. 8. Sed mortuos excitari non credis. Cum
res eveniet, tunc credes, velis nolis; sed tua fides in incredulitatis
3 loco deputabitur, nisi nunc credas. Sed cur non credis? An
257 ignoras rebus omnibus fidem praeire? Quis enim agricola metere
potest, nisi prius semen terrae crediderit? Aut quis mare trans-
mittere, nisi prius se ipse rati credat et gubernatori? Quis autem
aegrotans sanari potest, nisi prius se ipse medico crediderit? Aut
quam artem quis aut disciplinam ediscere potest, nisi se prius
254 tradiderit et crediderit magistro? Igitur si terrae credit agricola,
si navigaturus rati, si aegrotus medico, non vis tu credere te Deo,
tot ac tantis ab eo pignoribus acceptis?

476 478 1, 12. Tu non vis ungi oleo Dei? Nos enim ideo Christiani 174
vocamur, quod Dei oleo ungimur.

8 1, 14. Simul quod in sacras scripturas incidi sanctorum pro- 175
66 phetarum, qui per Spiritum Dei et praeterita eodem quo gesta

---

173. MG 6, 1036; CA 8, 24. 174. MG 6, 1041; CA 8, 36.
175. MG 6, 1045; CA 8, 42.

ᾧ τρόπῳ γέγονε, καὶ τὰ ἐνεστῶτα τίνι τρόπῳ γίνεται, καὶ τὰ
ἐπερχόμενα ποίᾳ τάξει ἀπαρτισθήσεται· ἀπόδειξιν οὖν λαβὼν 254
τῶν γινομένων καὶ προαναπεφωνημένων, οὐκ ἀπιστῶ, ἀλλὰ
πιστεύω, πειθαρχῶν Θεῷ.

176 1, 14. Ἔντυχε φιλοτίμως ταῖς προφητικαῖς γραφαῖς· καὶ 594
αὗταί σε τρανότερον ὁδηγήσουσι πρὸς τὸ ἐκφυγεῖν τὰς αἰωνίους 609
κολάσεις καὶ τυχεῖν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ 357
δοὺς στόμα εἰς τὸ λαλεῖν, καὶ πλάσας οὖς εἰς τὸ ἀκούειν,
καὶ ποιήσας ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ ὁρᾶν, ἐξετάσει τὰ πάντα καὶ
κρινεῖ τὸ δίκαιον, ἀποδιδοὺς ἑκάστῳ κατὰ ἀξίαν τῶν μισθῶν.
Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν διὰ ἔργων ἀγαθῶν ζητοῦσι τὴν ἀφθαρ- 611
σίαν δωρήσεται ζωὴν αἰώνιον, χαράν, εἰρήνην, ἀνάπαυσιν,
καὶ πλήθη ἀγαθῶν, ὧν «οὔτε ὀφθαλμὸς εἶδεν, οὔτε οὖς
ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη» [1 Cor 2, 9]· τοῖς
δὲ ἀπίστοις καὶ καταφρονηταῖς καὶ «ἀπειθοῦσι τῇ ἀληθείᾳ,
πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ», ἐπὰν ἐμφύρωνται μοιχείαις καὶ
πορνείαις καὶ ἀρσενοκοιτίαις καὶ πλεονεξίαις καὶ ταῖς ἀθεμί-
τοις εἰδωλολατρείαις, ἔσται «ὀργὴ καὶ θυμός, θλῖψις καὶ
στενοχωρίαι» [Rom 2, 8 9], καὶ τὸ τέλος τοὺς τοιούτους καθέξει
πῦρ αἰώνιον.

177 2, 3. Θεοῦ δὲ τοῦ ὑψίστου καὶ παντοκράτορος καὶ τοῦ 100
ὄντως Θεοῦ τοῦτό ἐστι, μὴ μόνον τὸ πανταχόσε εἶναι, ἀλλὰ 118
καὶ πάντα ἐφορᾶν καὶ πάντων ἀκούειν· ὅτι μὴν μηδὲ τὸ ἐν
τόπῳ χωρεῖσθαι· εἰ δὲ μή γε, μείζων ὁ χωρῶν τόπος αὐτοῦ

---

sunt modo, et praesentia eodem quo geruntur praedixerunt, et
futura eodem ordine quo perficientur; cum igitur ea, quae eveniunt 254
et praedicta sunt, demonstrationem mihi exhibeant, non sum in-
credulus, sed credo, obtemperans Deo.

176 1, 14. Lege studiose propheticas scripturas, et ipsae tutius te 594
ducent, ut effugias aeterna supplicia et aeterna Dei bona con- 609
sequaris. Nam qui dedit os ad loquendum, et aures finxit ad 367
audiendum, et oculos fecit ad videndum, excutiet omnia et iustum
feret iudicium, suam cuique pro meritis mercedem tribuens. Iis 611
quidem, qui secundum patientiam bonis operibus incorruptionem
quaerunt, donabit vitam aeternam, gaudium, pacem, quietem,
multitudinem bonorum, quae *nec oculus vidit, nec auris audivit,
nec in cor hominis ascendit.* Incredulis autem et superbis, et iis
qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, cum repleti
fuerint adulteriis, scortationibus, puerorum stupris, avaritia et in-
fandis simulacrorum cultibus, erit *ira et indignatio, tribulatio et
angustiae,* ac tandem tales detinebit ignis aeternus.

177 2, 3. Dei altissimi et omnipotentis et vere Dei est non solum 100
ubique esse, sed etiam omnia inspicere, omnia audire, nedum loco 118
contineri; alioqui continens locus maior eo invenietur; est enim

---

176. MG 6, 1045; CA 8, 42.
177. MG 6, 1049; CA 8, 50.

εὑρεθήσεται· μεῖζον γάρ ἐστι τὸ χωροῦν τοῦ χωρουμένου·
Θεὸς γὰρ οὐ χωρεῖται, ἀλλὰ αὐτός ἐστι τόπος τῶν ὅλων.

196 2, 4. Πλάτων δὲ καὶ οἱ τῆς αἱρέσεως αὐτοῦ Θεὸν μὲν 178
ὁμολογοῦσιν ἀγέννητον καὶ πατέρα καὶ ποιητὴν τῶν ὅλων εἶναι·
εἶτα ὑποτίθενται Θεὸν καὶ ὕλην ἀγένητον, καὶ ταύτην φασὶ
συνηκμακέναι τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ Θεὸς ἀγένητος καὶ ὕλη ἀγένητος,
οὐκ ἔτι ὁ Θεὸς ποιητὴς τῶν ὅλων ἐστὶ κατὰ τοὺς Πλατωνικούς,
οὐδὲ μὴν μοναρχία Θεοῦ δείκνυται, ὅσον τὸ κατ' αὐτούς. Ἔτι
δὲ καὶ ὥσπερ ὁ Θεός, ἀγένητος ὤν, καὶ ἀναλλοίωτός ἐστιν,
οὕτως εἰ καὶ ἡ ὕλη ἀγένητος ἦν, καὶ ἀναλλοίωτος καὶ ἰσόθεος
ἦν· τὸ γὰρ γενητὸν τρεπτὸν καὶ ἀλλοίωτον, τὸ δὲ ἀγένητον
ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον. Τί δὲ μέγα, εἰ ὁ Θεὸς ἐξ ὑπο-
κειμένης ὕλης ἐποίει τὸν κόσμον; Καὶ γὰρ τεχνίτης ἄνθρωπος,
189 ἐπὰν ὕλην λάβῃ ἀπό τινος, ἐξ αὐτῆς ὅσα βούλεται ποιεῖ. Θεοῦ
δὲ ἡ δύναμις ἐν τούτῳ φανεροῦται, ἵνα ἐξ οὐκ ὄντων ποιῇ
ὅσα βούλεται, καθάπερ καὶ τὸ ψυχὴν δοῦναι καὶ κίνησιν οὐχ
ἑτέρου τινός ἐστιν, ἀλλ' ἢ μόνου Θεοῦ.

189 2, 10. Καὶ πρῶτον μὲν [οἱ προφῆται] συμφώνως ἐδίδαξαν 179
196 ἡμᾶς ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα ἐποίησεν. Οὐ γάρ τι τῷ Θεῷ
συνήκμασεν, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτοῦ τόπος ὢν καὶ ἀνενδεὴς ὢν καὶ
194 ὑπερέχων πρὸ τῶν αἰώνων ἠθέλησεν ἄνθρωπον ποιῆσαι ᾧ
γνωσθῇ· τούτῳ οὖν προητοίμασε τὸν κόσμον. Ὁ γὰρ γενητὸς
καὶ προσδεής ἐστιν· ὁ δὲ ἀγένητος οὐδενὸς προσδεῖται. Ἔχων

---

quod continet maius eo quod continetur; Deus autem loco non circumscribitur, sed ipse est omnium locus.

196 2, 4. Plato et qui eum sequuntur, Deum quidem fatentur in- 178
genitum, et patrem et creatorem omnium esse; sed deinde statuunt
duo esse ingenita, Deum et materiam, eamque Deo coaevam esse
dicunt. Quod si Deus ingenitus et materia ingenita, non iam
Deus creator est omnium secundum Platonicos, nec Dei constabit
monarchia, quantum in ipsis est. Deinde, quemadmodum Deus,
quatenus ingenitus, etiam immutabilis est, ita et materia, si esset
ingenita, immutabilis quoque et Deo aequalis foret; quod enim
genitum est, verti et mutari potest, ingenitum autem nec verti
potest nec mutari. Quid autem magni esset, si Deus ex materia
subiecta mundum faceret? Opifex enim apud nos, cum materiam
189 ab aliquo acceperit, ex ea quidquid placuerit effingit. Dei autem
potentia in eo spectatur, ut ex nihilo faciat quaecumque voluerit;
quemadmodum animam et motum dare non est alterius cuiusquam
praeterquam Dei.

189 2, 10. Ac primo quidem [prophetae] summo consensu docuere 179
196 Deum ex nihilo omnia creasse. Nihil enim Deo coaevum, sed,
cum sibi ipse locus sit, nec ulla re egeat, ac saeculis antiquior sit,
194 hominem facere voluit cui innotesceret; huic homini mundum prae-
paravit. Nam qui creatus est, multis rebus eget, increatus autem

---

178. MG 6, 1052; CA 8, 54. 179. MG 6, 1064; CA 8, 78.

οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ Λόγον ἐνδιάθετον ἐν τοῖς ἰδίοις 163
σπλάγχνοις, ἐγέννησεν αὐτὸν μετὰ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας ἐξερευ-
ξάμενος πρὸ τῶν ὅλων. Τοῦτον τὸν Λόγον ἔσχεν ὑπουργὸν 181
τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένων, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκεν.
Οὗτος λέγεται ἀρχή, ὅτι ἄρχει καὶ κυριεύει πάντων τῶν δι'
αὐτοῦ δεδημιουργημένων. Οὗτος οὖν, ὢν πνεῦμα Θεοῦ καὶ 66
ἀρχὴ καὶ σοφία καὶ δύναμις Ὑψίστου, κατήρχετο εἰς τοὺς
προφήτας, καὶ δι' αὐτῶν ἐλάλει τὰ περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ
κόσμου καὶ τῶν λοιπῶν ἁπάντων. Οὐ γὰρ ἦσαν οἱ προφῆται 148
ὅτε ὁ κόσμος ἐγίνετο, ἀλλὰ ἡ σοφία ἡ ἐν αὐτῷ οὖσα ἡ τοῦ
Θεοῦ, καὶ ὁ Λόγος ὁ ἅγιος αὐτοῦ ὁ ἀεὶ συμπαρὼν αὐτῷ. . . .
Μωϋσῆς δὲ ὁ καὶ Σολομῶνος πρὸ πολλῶν ἐτῶν γενόμενος,
μᾶλλον δὲ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ ὡς δι' ὀργάνου δι' αὐτοῦ
φησιν· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν»
[Gn 1, 1].

180 2, 15. Αἱ τρεῖς ἡμέραι [πρὸ] τῶν φωστήρων γεγονυῖαι τύποι 141
εἰσὶν τῆς Τριάδος, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς
Σοφίας αὐτοῦ.

181 2, 16. Ἔτι μὴν καὶ εὐλογήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τῶν 437
ὑδάτων γενόμενα, ὅπως ᾖ καὶ τοῦτο εἰς δεῖγμα τοῦ μέλλειν 475
λαμβάνειν τοὺς ἀνθρώπους μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν
διὰ ὕδατος καὶ «λουτροῦ παλιγγενεσίας» [Tit 3, 5], πάντας
τοὺς προσιόντας τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀναγεννωμένους καὶ λαμ-
βάνοντας εὐλογίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ.

---

nulla omnino. Habens igitur Deus suum ipsius Verbum in propriis 163
visceribus insitum genuit illud cum sua sapientia, proferens ante
omnia. Hoc Verbo usus est administro operum suorum, et per 181
illud omnia condidit. Vocatur principium eo quod principatum
habeat et dominatum eorum omnium, quae per ipsum creata sunt.
Hic igitur cum sit spiritus Dei et principium et sapientia et virtus 66
Altissimi, descendebat in prophetas, ac per eos de mundi creatione
et ceteris rebus loquebatur; nondum enim erant prophetae, cum 148
mundus crearetur, sed tantum sapientia Dei quae est in eo, ac
sanctum Verbum eius quod ei semper adest. . . . Moyses autem,
qui multis annis ante Salomonem fuit, vel potius Verbum Dei sic
per eum veluti per instrumentum loquitur: *In principio creavit
Deus caelum et terram.*

180 2, 15. Tres illi dies, qui ante luminaria fuerunt, imago sunt 141
Trinitatis, Dei, eius Verbi, eiusque Sapientiae.

181 2, 16. Benedixit Deus iis quae ex aquis nata sunt, ut id quo- 437
que signum esset homines paenitentiam et remissionem peccatorum 475
per aquam et *lavacrum regenerationis* accepturos, quotquot ad
veritatem accedunt et regenerantur et benedictionem a Deo ac-
cipiunt.

---

180. MG 6, 1077; CA 8, 102.
181. MG 6, 1077; CA 8, 104.

162 2, 22. Ὁ δὲ Λόγος αὐτοῦ [τοῦ Θεοῦ], δι' οὗ τὰ πάντα 182
147 πεποίηκε, δύναμις ὢν καὶ σοφία αὐτοῦ, ἀναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου τῶν ὅλων, οὗτος παρεγίνετο εἰς τὸν παράδεισον ἐν προσώπῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ὡμίλει τῷ Ἀδάμ. Καὶ γὰρ αὐτὴ ἡ θεία γραφὴ διδάσκει ἡμᾶς τὸν Ἀδὰμ λέγοντα
157 τῆς φωνῆς ἀκηκοέναι. Φωνὴ δὲ τί ἄλλο ἐστὶν ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος
163 ὁ τοῦ Θεοῦ, ὅς ἐστι καὶ Υἱὸς αὐτοῦ, οὐχ ὡς οἱ ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι λέγουσιν υἱοὺς θεῶν ἐκ συνουσίας γεννωμένους, ἀλλά, ὡς ἀλήθεια διηγεῖται, τὸν Λόγον τὸν ὄντα διαπαντὸς ἐνδιάθετον ἐν καρδίᾳ Θεοῦ; Πρὸ γάρ τι γίνεσθαι, τοῦτον εἶχε σύμβουλον, ἑαυτοῦ νοῦν καὶ φρόνησιν ὄντα· ὁπότε δὲ ἠθέλησεν ὁ Θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν Λόγον ἐγέννησε προφορικόν, πρωτότοκον πάσης κτίσεως, οὐ κενωθεὶς αὐτὸς τοῦ Λόγου, ἀλλὰ Λόγον γεννήσας καὶ τῷ Λόγῳ αὐτοῦ διαπαντὸς ὁμιλῶν. Ὅθεν διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ ἅγιαι γραφαί, καὶ πάντες οἱ πνευματοφόροι, ἐξ ὧν Ἰωάννης λέγει· «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν» [Io 1, 1], δεικνὺς ὅτι ἐν πρώτοις μόνος ἦν ὁ Θεός, καὶ ἐν αὐτῷ ὁ Λόγος. Ἔπειτα λέγει· «Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν» [Io 1, 3].
184 Θεὸς οὖν ὢν ὁ Λόγος καὶ ἐκ Θεοῦ πεφυκώς, ὁπότ' ἂν βούληται ὁ Πατὴρ τῶν ὅλων, πέμπει αὐτὸν εἴς τινα τόπον, ὃς παραγινόμενος καὶ ἀκούεται καὶ ὁρᾶται, πεμπόμενος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τόπῳ εὑρίσκεται.

---

162 2, 22. Sed eius [Dei] Verbum, per quod fecit omnia, cum sit 182
147 eius virtus et sapientia, assumens Patris et Domini universorum personam, veniebat in paradisum sub persona Dei et cum Adamo conversabatur. Nam et ipsa nos divina scriptura docet Adamum
157 dixisse auditam a se esse vocem; vox autem illa quid aliud est
163 nisi Verbum Dei, quod est quoque Filius eius, non ut poetae et mythographi fingunt filios deorum ex concubitu genitos, sed, ut veritas narrat, Verbum semper exsistens et in corde Dei insitum? Antequam enim quidquam fieret, eo utebatur consiliario; est enim mens eius et prudentia. Cum autem voluit Deus ea facere quae statuerat, hoc Verbum genuit prolatitium, primogenitum omnis creaturae; non ita tamen ut Verbo vacuus fieret, sed Verbum gignens et cum Verbo suo semper unitus. Haec nos docent scripturae sanctae, et quotquot Spiritu Sancto afflati fuere, inter quos Ioannes dicit: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum,* docens initio solum fuisse Deum et in ipso Verbum. Deinde addit: *Et Deus erat Verbum; omnia per ipsum facta sunt,*
184 *et sine ipso factum est nihil.* Verbum igitur, cum Deus sit et ex Deo genitum, illud Pater universorum, cum voluerit, mittit in aliquem locum, quo cum venerit, auditur et videtur, missum ab illo, et in loco invenitur.

---

182. MG 6, 1088; CA 8, 118.

183 2, 25. Οὕτω καὶ τῷ πρωτοπλάστῳ ἡ παρακοὴ περιεποιή- 300
σατο ἐκβληθῆναι αὐτὸν ἐκ τοῦ παραδείσου, οὐ μέντοι γε ὡς κακοῦ τι ἔχοντος τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως, διὰ δὲ τῆς παρακοῆς ὁ ἄνθρωπος ἐξήντλησε πόνον, ὀδύνην, λύπην, καὶ τὸ 299
τέλος ὑπὸ θάνατον ἔπεσε.

184 2, 27. Ἀλλὰ φήσει οὖν τις ἡμῖν· Θνητὸς φύσει ἐγένετο 231
ὁ ἄνθρωπος; Οὐδαμῶς. Τί οὖν, ἀθάνατος; Οὐδὲ τοῦτό φαμεν. Ἀλλὰ ἐρεῖ τις· Οὐδὲν οὖν ἐγένετο; Οὐδὲ τοῦτο, ἐγὼ μέν. Οὔτε οὖν φύσει θνητὸς ἐγένετο οὔτε ἀθάνατος. Εἰ γὰρ ἀθάνατον αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς ἐπεποιήκει, Θεὸν αὐτὸν ἐπεποιήκει. Πάλιν, εἰ θνητὸν αὐτὸν ἐπεποιήκει, ἐδόκει ἂν ὁ Θεὸς αἴτιος εἶναι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Οὔτε οὖν ἀθάνατον αὐτὸν ἐποίησεν 221
οὔτε μὴν θνητόν, ἀλλά, καθὼς ἐπάνω προειρήκαμεν, δεκτικὸν ἀμφοτέρων, ἵνα ῥέψῃ ἐπὶ τὰ τῆς ἀθανασίας, τηρήσας τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, μισθὸν κομίσηται παρ' αὐτοῦ τὴν ἀθανασίαν καὶ γένηται θεός· εἰ δ' αὖ τραπῇ ἐπὶ τὰ τοῦ θανάτου πράγματα, παρακούσας τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ἑαυτῷ αἴτιος ᾖ τοῦ θανάτου. Ἐλεύθερον γὰρ καὶ αὐτεξούσιον ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἄνθρωπον.

185 3, 12. Ἀκόλουθα εὑρίσκεται καὶ τὰ τῶν προφητῶν καὶ 65
τῶν εὐαγγελίων ἔχειν, διὰ τὸ τοὺς πάντας πνευματοφόρους ἑνὶ Πνεύματι Θεοῦ λελαληκέναι.

186 3, 15. Παρ' οἷς [τοῖς Χριστιανοῖς] σωφροσύνη πάρεστιν, ἐγ- 29
κράτεια ἀσκεῖται, μονογαμία τηρεῖται, ἁγνεία φυλάσσεται, ἀδικία 575
ἐκπορθεῖται, ἁμαρτία ἐκριζοῦται, δικαιοσύνη μελετᾶται, νόμος πολιτεύεται, θεοσέβεια πράσσεται, Θεὸς ὁμολογεῖται, ἀλήθεια

---

183 2, 25. Sic primo homini mandati praetergressio id attulit, ut e 300
paradiso eiceretur; non quod mali quidquam inesset ligno scientiae, sed ex peccato tamquam ex fonte in hominem fluxerunt labores, dolores, molestiae, ac denique mors ipsa. 299

184 2, 27. Sed nobis dicet aliquis: Natura mortalis factus est homo? 231
Minime. Num immortalis? Nihilo magis. Nihil ergo erat? Neque etiam id dicimus. Igitur nec mortalis natura, nec immortalis factus. Nam si immortalem ab initio fecisset, Deum eum fecisset. Rursus si mortalem, videretur Deus causa illius mortis esse. Nec immortalem igitur fecit nec mortalem, sed, ut supra diximus, 221
capacem utriusque, ut, si ad ea ferretur, quae ducunt ad immortalitatem, observandis Dei mandatis, mercedem ab eo acciperet immortalitatem, et deus fieret; si vero deflecteret ad ea, quae ducunt in mortem, non oboediens Deo, ipse sibi mortis auctor esset. Liberum enim Deus et sui iuris hominem fecit.

185 3, 12. Consentaneae inveniuntur prophetarum et evangeliorum 65
sententiae, propterea quod omnes uno Dei afflati Spiritu locuti sunt.

186 3, 15. Apud quos [Christianos] adest temperantia, continentia coli- 29
tur, unicum matrimonium servatur, castimonia custoditur, iniustitia 575
exterminatur, peccatum radicitus evellitur, iustitia exercetur, lex observatur, cultus Dei peragitur, Deus confitendo celebratur, veritas

183. MG 6, 1092; CA 8, 126. 184. MG 6, 1093; CA 8, 130.
185. MG 6, 1137; CA 8, 218. 186. MG 6, 1141; CA 8, 224.

βραβεύει, χάρις συντηρεῖ, εἰρήνη περισκέπει, λόγος ἅγιος ὁδηγεῖ, σοφία διδάσκει, ζωὴ βραβεύει, Θεὸς βασιλεύει.

ABERCII EPITAPHIUM, ca 180.

Ἐκλεκτῆς πόλεως ὁ πολεί̣της τοῦτ' ἐποίησα 187
ζῶν ἵν' ἔχω καιρῷ | σώματος ἔνθα θέσιν.
Οὔνομ' Ἀβέρκιος ὢν ὁ | μαθητὴς ποιμένος ἁγνοῦ,
ὃς βόσκει προβάτων ἀγέλας | ὄρεσιν πεδίοις τε,
ὀφθαλμοὺς ὃς ἔχει μεγάλους | πάντη καθορῶντας·
Οὗτος γάρ μ' ἐδίδαξε | (τὰ ζωῆς [1]) γράμματα πιστά·
58 ΕΙΣΡΩΜΗν ὃς ἔπεμψεν | ΕΜΕΝΒΑΣΙΛείαν ἀθρῆσαι
ΚΑΙΒΑΣΙΛΙΣσαν ἰδεῖν χρυσόσ|ΤΟΛΟΝΧΡυσοπέδιλον·
ΛΑΟΝΔΕΙΔΟΝ ἐκεῖ λαμπρὰν | ΣΦΡΑΓΕΙΔΑΝΕχοντα.
ΚΑΙΣΥΡΙΗΣΠΕδον εἶδον | ΚΑΙΑΣΤΕΑΠΑντα, νίσιβιν
37 ΕΥΦΡΑΤΗΝΔΙΑβάς, πάν|ΤΗΔΕΣΧΟΝΣΥΝΟμίλους
ΠΑΥΛΟΝΕΧΟΝΕΠΟ *** | ΠΙΣΤΙΣ πάντη δὲ προῆγε
485 ΚΑΙΠΑΡΕΘΗΚΕ τροφὴν | ΠΑΝΤΗΙΧΘΥΝ ἀπὸ πηγῆς
508 ΠΑΝΜΕΓΕΘΗΚΑΘαρὸν ὃν | ΕΔΡΑΞΑΤΟΠΑΡΘένος ἁγνή,
ΚΑΙΤΟΥΤΟΝΕΠΕδωκε φί|ΛΟΙΣΕΣΘίειν διὰ παντός,
493 οἶνον χρηστὸν ἔχουσα | κέρασμα διδοῦσα μετ' ἄρτου.
502 Ταῦτα παρεστὼς εἶπον | Ἀβέρκιος ὧδε γραφῆναι,
ἑβδομηκοστὸν ἔτος καὶ | δεύτερον ἦγον ἀληθῶς.
588 Ταῦθ' ὁ νοῶν εὔξαιτο ὑπὲρ | Ἀβερκίου πᾶς ὁ συνῳδός . . .

---

dominatur, gratia custodit, pax communit, sanctum verbum manu ducit, sapientia docet, vita dirigit, Deus regnat.

Electae civitatis civis | hoc feci 187
vivens ut habeam | corporis hic sedem.
Nomen mihi Abercius, | discipulus pastoris casti,
qui pascit ovium greges | in montibus et agris,
cui oculi sunt grandes | ubique conspicientes.
Is me docuit | litteras fideles (vitae);
58 qui Romam me misit | regnum contemplaturum
visurumque reginam aurea | stola, aureis calceis decoram.
Ibique vidi populum splendido | sigillo insignem.
Et Syriae vidi campos | urbesque cunctas, Nisibin quoque,
37 transgresso Euphrate, u|bique vero nactus sum colloquentes,
Paulum habens *** | Fides vero ubique mihi dux fuit,
485 praebuitque cibum | ubique piscem e fonte
508 ingentem, purum, quem | prehendit virgo casta;
deditque a|micis perpetuo edendum,
493 vinum optimum habens | ministrans mixtum cum pane.
502 Haec adstans dictavi | Abercius hic inscribenda,
annum agens septuagesimum et | vere secundum.
588 Haec qui intellegit quique eadem sentit, oret pro | Abercio . . .

---

[1] Haec addenda conicit Pitra.

187. *D. Cabrol,* Dict. d' Archéol. chr. 1, 70. — Litteris maioribus scribuntur quae exhibent fragmenta in museo Lateranensi servata.

S. HEGESIPPUS, ca 180.

(Fragm., apud *Eus.*, H. E. 4, 22.)

188 1. Ὁ μὲν οὖν Ἡγήσιππος ἐν πέντε τοῖς εἰς ἡμᾶς ἐλθοῦσιν ὑπο- 39
μνήμασιν τῆς ἰδίας γνώμης πληρεστάτην μνήμην καταλέλοιπεν· ἐν οἷς 50
δηλοῖ ὡς πλείστοις ἐπισκόποις συμμίξειεν ἀποδημίαν στειλάμενος μέχρι Ῥώμης, καὶ ὡς ὅτι τὴν αὐτὴν παρὰ πάντων παρείληφεν διδασκαλίαν· ἀκοῦσαί γέ τοι πάρεστιν μετά τινα περὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς αὐτῷ εἰρημένα ἐπιλέγοντος ταῦτα·

2. «Καὶ ἐπέμενεν ἡ ἐκκλησία ἡ Κορινθίων ἐν τῷ ὀρθῷ λόγῳ μέχρι Πρίμου ἐπισκοπεύοντος ἐν Κορίνθῳ· οἷς συνέμιξα πλέων εἰς Ῥώμην καὶ συνδιέτριψα τοῖς Κορινθίοις ἡμέρας ἱκανάς, ἐν αἷς συνανεπάημεν τῷ ὀρθῷ λόγῳ. 3. Γενόμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ, 56
διαδοχὴν ἐποιησάμην μέχρις Ἀνικήτου· οὗ διάκονος ἦν Ἐλεύθερος, καὶ παρὰ Ἀνικήτου διαδέχεται Σωτήρ, μεθ' ὃν Ἐλεύθερος. Ἐν ἑκάστῃ δὲ διαδοχῇ καὶ ἐν ἑκάστῃ πόλει οὕτως ἔχει ὡς ὁ 60
νόμος κηρύσσει καὶ οἱ προφῆται καὶ ὁ Κύριος.»

S. MELITO SARDENSIS, † ante 194/5.

189 Fragm. 7. Ὡς οὐδεμία ἀνάγκη τοῖς νοῦν ἔχουσιν, ἐξ ὧν 374
μετὰ τὸ βάπτισμα ὁ Χριστὸς ἔπραξε, παριστᾶν τὸ ἀληθὲς καὶ 376
ἀφάντασστον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ σώματος τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπίνης φύσεως. Τὰ γὰρ μετὰ τὸ βάπτισμα ὑπὸ Χριστοῦ 25

---

188 1. Hegesippus quidem in quinque commentariorum libris, qui ad nos 39
pervenerunt, luculentissima fidei suae testimonia nobis reliquit. Scribit 50
enim se, cum Romam proficisceretur, plurimos episcopos adiisse, et ab omnibus unam eamdemque audivisse doctrinam. Idem postquam de Clementis ad Corinthios epistula quaedam commemoravit, haec addit, quae nos, si placet, audiamus:

2. «Et Corinthiorum quidem, inquit, ecclesia in recta fide permansit usque ad Primum, eiusdem loci episcopum; quibuscum familiariter collocutus sum dum Romam navigarem; nec paucos dies versatus sum cum Corinthiis, mutuamque ex recta fide consolationem cepimus. 3. Romam vero cum venissem, catalogum feci 56
usque ad Anicetum, cuius tum diaconus erat Eleutherus. Post obitum deinde Aniceti successit Soter, quem excepit Eleutherus. In singulis autem episcoporum successionibus et per singulas urbes 60
eadem manent, quae per legem ac prophetas et a Domino ipso praedicata sunt.»

189 Fragm. 7. Non est necessarium his, quos ratio non fugit, ex 374
actionibus Christi post baptismum adstruere et demonstrare animae 376
et corporis eius et humanae naturae nobiscum convenientis veritatem et ab omni fictione remotionem. Nam quae post baptismum 25

---

188. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 368; MG 20, 377.
189. MG 5, 1221; CA 9, 415.

πραχθέντα, καὶ μάλιστα τὰ σημεῖα, τὴν αὐτοῦ κεκρυμμένην ἐν
383 σαρκὶ θεότητα ἐδήλουν καὶ ἐπιστοῦντο τῷ κόσμῳ. Θεὸς γὰρ ὢν ὁμοῦ τε καὶ ἄνθρωπος τέλειος ὁ αὐτός, τὰς δύο αὐτοῦ οὐσίας ἐπιστώσατο ἡμῖν· τὴν μὲν θεότητα αὐτοῦ διὰ τῶν σημείων ἐν τῇ τριετίᾳ τῇ μετὰ τὸ βάπτισμα, τὴν δὲ ἀνθρωπότητα αὐτοῦ ἐν τοῖς τριάκοντα χρόνοις τοῖς πρὸ τοῦ βαπτίσματος, ἐν οἷς, διὰ τὸ ἀτελὲς τὸ κατὰ σάρκα, ἀπέκρυψε τὰ σημεῖα τῆς αὐτοῦ θεότητος, καίπερ Θεὸς ἀληθὴς προαιώνιος ὑπάρχων.

74 Fragm. apud *Eus.*, H. E. 4, 26. Ἀνελθὼν οὖν εἰς τὴν 190
ἀνατολὴν καὶ ἕως τοῦ τόπου γενόμενος ἔνθα ἐκηρύχθη καὶ ἐπράχθη, καὶ ἀκριβῶς μαθὼν τὰ τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία, ὑποτάξας ἔπεμψά σοι· ὧν ἐστι τὰ ὀνόματα· [Μωυσέως πέντε (Γέν., Ἔξ., Ἀρ., Λευ., Δευτ.), Ἰησοῦς Ναυῆ, Κριτ., Ῥούθ, Βασιλειῶν τέσσαρα, Παραλ. δύο, Ψαλμ. Δαυίδ, Σολομῶνος Παροιμίαι ἣ καὶ Σοφία, Ἐκκλ., Ἆισμα Ἀισμ., Ἰώβ, Προφητῶν· Ἡσ., Ἱερ., τῶν δώδεκα ἐν μονοβίβλῳ, Δαν., Ἰεζ., Ἔσδρ.].

Polycratis Ephesini Epistula ad Victorem romanum de quaestione paschali, apud Eus., H. E. 5, 24, v. K 91 sqq. 190*

S. IRENAEUS, ca 140 — ca 202.

Adversus haereses[1].

37 L. 1, c. 10, n. 1. Ἡ μὲν γὰρ ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης 191
80 τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ δὲ
103 τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα τὴν
141 εἰς ἕνα Θεόν, Πατέρα παντοκράτορα, «τὸν πεποιηκότα τὸν
188

---

a Christo gesta sunt, maxime miracula, latentem eius in carne divinitatem potissimum mundo comprobabant et confirmabant.
383 Cum enim idem Deus simul et homo perfectus esset, duas naturas suas nobis patefecit: divinitatem quidem per miracula triennio isto post baptismum patrata, humanitatem vero suam triginta illis annis baptismum antegressis, quibus carnis vilitas tegebat et abscondebat divinitatis signa, tametsi Deus verus esset et sempiternus.

74 Fragm. apud *Eus.*, H. E. 4, 26. Profectus ergo in orientem et 190
in ipso loco exsistens, ubi haec praedicata et gesta sunt, diligenter didici libros veteris testamenti, eorumque subiectum indicem misi tibi: haec sunt nomina: [Mosis libri V (Gen., Ex., Num., Lev., Deut.), Iesus Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV, Paral. II, Ps. Davidis, Salomonis Proverbia, quae et Sapientia, Eccle., Cant. Cant., Iob; Prophetae: Is., Ier., Prophetarum XII lib. I, Dan., Ez., Esdr.].

37 1, 10, 1. Ecclesia enim per universum orbem usque ad fines 191
80 terrae seminata, et ab apostolis et a discipulis eorum accepit eam
103
141 fidem, quae est in unum Deum, Patrem omnipotentem, *qui fecit*
188

---

[1] Latinum textum, etsi quandoque a graeco differt, non emendavimus propter eius peculiarem valorem.

190. CB Eus. 2, 386; MG 20, 396.

191. MG 7, 549; H (= Harvey) 1, 90.

οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰς θαλάσσας καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς» [Ps 145, 6; Act 4, 24; 14, 15], πίστιν· καὶ εἰς ἕνα Χριστὸν Ἰησοῦν, 375
τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας· καὶ εἰς Πνεῦμα Ἅγιον, τὸ διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυχὸς τὰς οἰκονομίας, καὶ τὰς ἐλεύσεις, καὶ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν, 430
καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἔγερσιν ἐκ νεκρῶν, καὶ τὴν ἔνσαρκον 427
εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ ἠγαπημένου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς παρουσίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τὸ «ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα» [Eph 1, 10], καὶ ἀναστῆσαι πᾶσαν σάρκα πάσης ἀνθρω- 599
πότητος, ἵνα Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ Θεῷ καὶ 374
σωτῆρι καὶ βασιλεῖ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀοράτου, «πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται» [Phil 2, 10—11] αὐτῷ, καὶ κρίσιν δικαίαν ἐν τοῖς πᾶσι ποιήσηται, τὰ μὲν «πνευματικὰ τῆς 428
πονηρίας» [Eph 6, 12], καὶ ἀγγέλους παραβεβηκότας καὶ ἐν ἀποστασίᾳ γεγονότας, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους καὶ ἀνόμους καὶ βλασφήμους τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψῃ· 594
τοῖς δὲ δικαίοις καὶ ὁσίοις καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τετηρηκόσι καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ διαμεμενηκόσι, τοῖς ἀπ' ἀρχῆς, τοῖς δὲ ἐκ μετανοίας, ζωὴν χαρισάμενος, ἀφθαρσίαν δωρήσηται καὶ 609
δόξαν αἰωνίαν περιποιήσῃ.

192 1, 10, 2. Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρειληφυῖα καὶ ταύτην τὴν 50
πίστιν, ὡς προέφαμεν, ἡ ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ 80
διεσπαρμένη, ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἕνα οἶκον οἰκοῦσα· καὶ

---

caelum et terram, et mare, et omnia quae in iis sunt; et in unum 375
Iesum Christum, Filium Dei, incarnatum pro nostra salute; et in Spiritum Sanctum, qui per prophetas praedicavit dispositiones Dei, et adventum, et eam quae est ex virgine generationem, et pas- 430
sionem, et resurrectionem a mortuis, et in carne in caelos ascen- 427
sionem dilecti Iesu Christi Domini nostri, et de caelis in gloria Patris adventum eius, ad *recapitulanda universa,* et resuscitandam 599
omnem carnem humani generis, ut Christo Iesu Domino nostro, et Deo, et salvatori, et regi, secundum placitum Patris invisibilis, 374
omne genu curvet caelestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur ei, et iudicium iustum in omnibus faciat: *spiri-* 428
talia quidem *nequitiae,* et angelos transgressos, atque apostatas factos, et impios, et iniustos, et iniquos, et blasphemos homines in aeternum ignem mittat; iustis autem et aequis, et praecepta 594
eius servantibus, et in dilectione eius perseverantibus, quibusdam quidem ab initio, quibusdam autem ex paenitentia, vitam donans, 609
incorruptelam loco muneris conferat, et claritatem aeternam circumdet.

192 1, 10, 2. Hanc praedicationem cum acceperit, et hanc fidem, 50
quemadmodum praediximus, ecclesia, et quidem in universum 80
mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum in-

---

192. MG 7, 552; H 1, 92.

ὁμοίως πιστεύει τούτοις, ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν, καὶ συμφώνως ταῦτα κηρύσσει καὶ διδάσκει καὶ παραδίδωσιν, ὡς ἓν στόμα κεκτημένη. Καὶ γὰρ αἱ κατὰ τὸν κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιοι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καὶ ἡ αὐτή. Καὶ οὔτε αἱ ἐν Γερμανίαις ἱδρυμέναι ἐκκλησίαι ἄλλως πεπιστεύκασιν ἢ ἄλλως παραδιδόασιν, οὔτε ἐν ταῖς Ἰβηρίαις, οὔτε ἐν Κελτοῖς, οὔτε κατὰ τὰς Ἀνατολάς, οὔτε ἐν Αἰγύπτῳ, οὔτε ἐν Λιβύῃ, οὔτε αἱ κατὰ μέσα τοῦ κόσμου ἱδρυμέναι· ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἥλιος, τὸ κτίσμα τοῦ Θεοῦ, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἷς καὶ ὁ αὐτός, οὕτω καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας πανταχῇ φαίνει, καὶ φωτίζει πάντας ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους εἰς
32 ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. Καὶ οὔτε ὁ πάνυ δυνατὸς ἐν λόγῳ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις προεστώτων, ἕτερα τούτων ἐρεῖ (οὐδεὶς γὰρ ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον [Mt 10, 24; Lc 6, 40]), οὔτε ὁ ἀσθενὴς ἐν τῷ λόγῳ ἐλαττώσει τὴν παράδοσιν. Μιᾶς γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως οὔσης, οὔτε ὁ πολὺ περὶ αὐτῆς δυνάμενος εἰπεῖν ἐπλεόνασεν, οὔτε ὁ τὸ ὀλίγον ἠλαττόνησε.

536 1, 13, 7. Τοιαῦτα δὲ [Μάρκου μαθηταί] λέγοντες καὶ πράτ- 193
τοντες, καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κλίμασι τῆς Ῥοδανουσίας, πολλὰς ἐξηπατήκασι γυναῖκας, αἵτινες, «κεκαυτηριασμέναι τὴν συνείδησιν» [1 Tim 4, 2], αἱ μὲν καὶ εἰς φανερὸν ἐξομολογοῦνται, αἱ δὲ δυσωπούμεναι τοῦτο, ἡσυχῇ δέ πως ἑαυτὰς ἀπηλπικυῖαι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, ἔνιαι μὲν εἰς τὸ παντελὲς ἀπέστησαν, ἔνιαι δὲ ἐπαμφοτερίζουσιν.

---

habitans; et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor, et consonanter haec praedicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. Nam etsi in mundo loquelae dissimiles sunt, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et neque hae quae in Germania sunt fundatae ecclesiae aliter credunt, aut aliter tradunt; neque hae quae in Hiberis sunt, neque hae quae in Celtis, neque hae quae in Oriente, neque hae quae in Aegypto, neque hae quae in Libya, neque hae quae in medio mundi constitutae: sed sicut sol, creatura Dei, in universo mundo unus et idem est, sic et lumen, praedicatio veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines qui volunt ad cognitionem veritatis
32 venire. Et neque is qui valde praevalet in sermone, ex iis qui praesunt ecclesiis, alia, quam haec sunt, dicet *(nemo* enim *super magistrum est)*, neque infirmus in dicendo deminorabit traditionem. Cum enim una et eadem fides sit, neque is, qui multum de ea potest dicere, ampliat, neque is qui minus, deminorat.

536 1, 13, 7. Talia autem dicentes et operantes [gnostici, Marci discipuli], et in iis quoque quae sunt secundum nos regiones Rhodanenses, multas seduxerunt mulieres, quae, *cauterizatas conscientias habentes,* quaedam quidem etiam in manifesto exomologesim faciunt, quaedam autem reverentes hoc ipsum in silentio sensim semetipsas retrahunt, desperantes, a vita Dei, quaedam quidem in totum abscesserunt, quaedam autem inter utrumque dubitant. 193

193. MG 7, 592; H 1, 126.

194 1, 22, 1. Cum teneamus autem nos regulam veritatis, id 104
est, quia sit unus Deus omnipotens, qui omnia condidit per 181 188
Verbum suum, et aptavit, et fecit ex eo quod non erat, ad 189
hoc ut sint omnia, quemadmodum scriptura dicit: *Verbo enim Domini caeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis virtus eorum* [Ps 32, 6]; et iterum: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [Io 1, 3], ex omnibus autem nihil subtractum est, sed omnia per ipsum fecit Pater, sive visibilia sive invisibilia, sive sensibilia sive intellegibilia, sive temporalia propter quamdam dispositionem sive sempiterna et aeonia, non per angelos neque per virtutes aliquas abscissas ab eius sententia; nihil enim indiget omnium Deus, sed et per Verbum et Spiritum suum omnia faciens et disponens et gubernans et omnibus esse praestans: . . . hanc ergo tenentes regulam, licet valde varia et multa dicant [haeretici], facile eos deviasse a veritate arguimus.

194 1, 24. De Saturnino et Basilide, v. K 107 sqq.*
1, 26. De Cerintho, Ebionitis et Nicolaitis, v. K 114 sqq.
1, 27, 1. De Cerdone, v. K 117.

195 1, 27, 2. [Marcion] id quod est secundum Lucam evan- 22
gelium circumcidens, et omnia quae sunt de generatione 19
Domini conscripta auferens, et de doctrina sermonum Domini
multa auferens, in quibus manifestissime conditorem huius
universitatis suum Patrem confitens Dominus conscriptus est,
semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi qui evangelium 16
tradiderunt apostoli, suasit discipulis suis, non evangelium sed particulam evangelii tradens iis.

195 1, 28, 1. De Continentibus et Tatiano, v. K 121 sq.*

196 2, 1, 1. Neque ab aliquo motus, sed sua sententia et 191
libere fecit omnia [Deus], cum sit solus Deus, et solus Domi- 103
nus, et solus conditor, et solus Pater, et solus continens omnia, et omnibus, ut sint, ipse praestans.

197 2, 6, 1. Invisibile enim eius [Dei] cum sit potens, magnam 86
mentis intuitionem et sensibilitatem omnibus praestat potentissimae et omnipotentis eminentiae. Unde etiamsi *nemo cognoscit Patrem, nisi Filius, neque Filium, nisi Pater, et quibus Filius revelaverit* [Mt 11, 27; Lc 10, 22], tamen hoc ipsum omnia cognoscunt, quando ratio mentibus infixa moveat ea, et revelet iis, quoniam est unus Deus, omnium Dominus.

198 2, 9, 1. Ipsa enim conditio [mundi] ostendit eum, qui con- 87
didit eam; et ipsa factura suggerit eum, qui fecit; et mundus
manifestat eum, qui se disposuit. Ecclesia autem omnis per 78
universum orbem hanc accepit ab apostolis traditionem.

---

194. MG 7, 669; H 1, 188. 195. MG 7, 688; H 1, 217.
196. MG 7, 710; H 1, 251. 197. MG 7, 724; H 1, 263.
198. MG 7, 734; H 1, 272.

189 2, 10, 4. Homines quidem de nihilo non possunt aliquid 199
facere, sed de materia subiacenti; Deus autem, quam homines
hoc primo melior, eo quod materiam fabricationis suae, cum
ante non esset, ipse adinvenit.

157 2, 13, 8. Generationem prolativi hominum verbi transferunt 200
163 in Dei aeternum Verbum, et prolationis initium donantes et
genesin, quemadmodum et suo verbo. Et in quo distabit Dei
Verbum, immo magis ipse Deus, cum sit Verbum, a verbo
hominum, si eamdem habuerit ordinationem et emissionem
generationis?

412 2, 22, 4. Omnes venit per semetipsum salvare, omnes, 201
473 .
474 inquam, qui per eum renascuntur in Deum, infantes, et par-
vulos, et pueros, et iuvenes, et seniores. Ideo per omnem
venit aetatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes;
in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes aetatem,
simul et exemplum illis pietatis effectus, et iustitiae, et sub-
iectionis; in iuvenibus iuvenis, exemplum iuvenibus fiens et
15 sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus, ut sit per-
fectus magister in omnibus, non solum secundum expositionem
veritatis, sed et secundum aetatem, sanctificans simul et
seniores, exemplum ipsis quoque fiens; deinde et usque ad
mortem pervenit, ut sit *primogenitus ex mortuis, ipse primatum
tenens in omnibus* [Col 1, 18], princeps vitae, prior omnium,
et praecedens omnes.

118 2, 26, 3. Quid autem si quis interroget nos, si omnis 202
numerus omnium, quae sunt facta et quae fiunt, scitur a Deo,
124 et si secundum illius providentiam unusquisque eorum eam
quae secundum se est accepit quantitatem; nobisque con-
sentientibus et confitentibus, quia nihil omnino horum quae
facta sunt et quae fiunt et fient scientiam Dei fugit, sed per
illius providentiam unumquodque eorum et habitum et ordinem
et numerum et quantitatem accipere et accepisse propriam,
. . . accipiens a nobis huiusmodi testimonium et consensum,
pergat ad hoc, ut et arenam enumeret et calculos terrae, sed
et fluctus maris et stellas caeli et causas excogitare numeri
qui putatur inventus: nonne in vanum laborans, et delirus
hic talis, et irrationabilis ab omnibus qui sensum habent iuste
dicetur?

70 2, 28, 2. Si autem omnium quae in scripturis requiruntur 203
103 absolutiones non possumus invenire, alterum tamen Deum
praeter eum qui est non requiramus; impietas enim haec
maxima est. Cedere autem haec talia debemus Deo, qui et
nos fecit, rectissime scientes quia scripturae quidem perfectae
65 sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu eius dictae.

199. MG 7, 736; H 1, 274. 200. MG 7, 747; H 1, 285.
201. MG 7, 784; H 1, 330. 202. MG 7, 801; H 1, 346.
203. MG 7, 804; H 1, 349.

204 2, 28, 6. Irrationabiliter autem inflati audaciter inenarra- 150
bilia Dei mysteria scire vos dicitis: quandoquidem et Domi- 404
nus, ipse Filius Dei, ipsum iudicii diem et horam concessit
scire solum Patrem, manifeste dicens: *De die autem illa et
hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus* [Mc 13, 32]. Si
igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Pa-
trem, sed dixit quod verum est; neque nos erubescamus,
quae sunt in quaestionibus maiora secundum nos, reservare
Deo. *Nemo* enim *super magistrum est* [Mt 10, 24; Lc 6, 40].
Si quis itaque nobis dixerit: Quomodo ergo Filius prolatus
a Patre est? dicimus ei, quia prolationem istam, sive genera-
tionem sive nuncupationem sive adapertionem aut quolibet
quis nomine vocaverit generationem eius inenarrabilem ex-
sistentem, nemo novit; non Valentinus, non Marcion, neque
Saturninus, neque Basilides, neque angeli, neque archangeli,
neque principes, neque potestates, nisi solus qui generavit
Pater, et qui natus est Filius. Inenarrabilis itaque generatio
eius cum sit, quicumque nituntur generationes et prolationes
enarrare, non sunt compotes sui, ea quae inenarrabilia sunt
enarrare promittentes.

205 2, 30, 9. Ipse a semetipso fecit libere et ex sua potestate, 188
et disposuit et perfecit omnia, et est substantia omnium vo- 191
luntas eius; solus hic Deus invenitur, qui omnia fecit solus
omnipotens, et solus Pater condens et faciens omnia, et visi-
bilia et invisibilia, et sensibilia et insensata, et caelestia et
terrena, *Verbo virtutis suae* [Hebr 1, 3]; et omnia aptavit et
disposuit sapientia sua, et omnia capiens, solus autem a ne- 100
mine capi potest; ipse fabricator, ipse conditor, ipse inventor,
ipse factor, ipse Dominus omnium. . . . Hic Pater Domini
nostri Iesu Christi per Verbum suum, qui est Filius eius, per 161
eum revelatur et manifestatur omnibus, quibus revelatur; co-
gnoscunt enim eum hi quibus revelaverit Filius. Semper 157
autem coexsistens Filius Patri, olim et ab initio semper re-
velat Patrem, et angelis et archangelis et potestatibus et vir-
tutibus et omnibus, quibus vult revelare Deus.

206 2, 34, 2. Si qui autem hoc in loco dicant non posse 218
animas eas, quae paulo ante esse coeperint, in multum tem-
poris perseverare, sed oportere eas aut innascibiles esse ut
sint immortales, vel si generationis initium acceperint cum
ipso corpore mori: discant, quoniam sine initio et sine fine, 102
vere et semper idem, et eodem modo se habens solus est
Deus, qui est omnium Dominus. Quae autem sunt ab illo 198
omnia, quaecumque facta sunt et fiunt, initium quidem suum
accipiunt generationis, et per hoc inferiora sunt ab eo qui

204. MG 7, 808; H 1, 355. 205. MG 7, 822; H 1, 367.
206. MG 7, 835; H 1, 382.

ea fecit, quoniam non sunt ingenita; perseverant autem et
extenduntur in longitudinem saeculorum, secundum volunta-
tem factoris Dei, ita ut sic initio fierent, et postea ut sint iis
donat.

196 2, 34, 3. Quemadmodum enim caelum, quod est super 207
nos, firmamentum et sol et luna et reliquae stellae, et omnia
ornamenta ipsorum, cum ante non essent, facta sunt et multo
235 tempore perseverant secundum voluntatem Dei: sic et de
animabus et de spiritibus et omnino de omnibus his, quae
facta sunt, cogitans quis, minime peccabit, quando omnia,
quae facta sunt, initium quidem facturae suae habeant, per-
severant autem quoadusque ea Deus et esse et perseverare
voluerit.

13 3, 1, 1. Non enim per alios dispositionem salutis nostrae 208
cognovimus, quam per eos, per quos evangelium pervenit ad
nos; quod quidem tunc praeconaverunt, postea vero per Dei
voluntatem in scripturis nobis tradiderunt, fundamentum et co-
lumnam fidei nostrae futurum. . . . Exierunt in fines terrae . . .
caelestem pacem hominibus annuntiantes, qui quidem et omnes
pariter et singuli eorum habentes evangelium Dei.

14 17 Ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ
56 αὐτῶν καὶ γραφὴν ἐξήνεγκεν εὐαγγελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ
Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιούντων τὴν ἐκ-
18 κλησίαν. Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον, Μάρκος, ὁ μαθητὴς
καὶ ἑρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα
19 ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκε. Καὶ Λουκᾶς δέ, ὁ ἀκόλουθος
Παύλου, τὸ ὑπ' ἐκείνου κηρυσσόμενον εὐαγγέλιον ἐν βιβλίῳ
20 κατέθετο. Ἔπειτα Ἰωάννης, ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ
τὸ στῆθος αὐτοῦ ἀναπεσών, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸ εὐαγγέλιον,
ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρίβων.

80 3, 3, 1. Traditionem itaque apostolorum in toto mundo 209
manifestatam, in omni ecclesia adest respicere omnibus qui
60 vera velint videre; et habemus annumerare eos, qui ab apo-
stolis instituti sunt episcopi, et successores eorum usque ad
nos, qui nihil tale docuerunt neque cognoverunt, quale ab

---

14 3, 1, 1. Ita Matthaeus in Hebraeis ipsorum lingua scripturam 208
17 56 edidit evangelii, cum Petrus et Paulus Romae evangelizarent et
18 fundarent ecclesiam. Post vero horum excessum, Marcus, disci-
pulus et interpres Petri, et ipse quae a Petro annuntiata erant
19 per scripta nobis tradidit. Et Lucas autem, sectator Pauli, quod
ab illo praedicabatur evangelium in libro condidit. Postea et
20 Ioannes, discipulus Domini, qui et supra pectus eius recumbebat,
et ipse edidit evangelium, Ephesi Asiae commorans.

---

207. MG 7, 836; H 1, 382. 208. MG 7, 844; H 2, 2.
209. MG 7, 848; H 2, 8.

his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quae seorsim et latenter a reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas ecclesias committebant. . . .

210 3, 3, 2. Sed quoniam valde longum est in hoc tali vo- 52
lumine omnium ecclesiarum enumerare successiones, maximae 80
et antiquissimae et omnibus cognitae, a gloriosissimis duobus 58
apostolis Petro et Paulo Romae fundatae et constitutae eccle- 56
siae, eam quam habet ab apostolis traditionem et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo, vel per sibi placentia vel vanam gloriam, vel per caecitatem et malam sententiam, praeterquam oportet colligunt. Ad hanc enim ecclesiam, propter po[ten]tiorem principalitatem, necesse est omnem convenire ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique [*vel:* qui praesunt ecclesiis] conservata est ea quae est ab apostolis traditio.

211 3, 3, 3. Θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι 56
ἀπόστολοι τὴν ἐκκλησίαν, Λίνῳ τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν
ἐνεχείρισαν. Τούτου τοῦ Λίνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον 75
ἐπιστολαῖς μέμνηται. Διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ἀνέγκλητος, μετὰ
τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν
κληροῦται Κλήμης, ὁ καὶ ἑωρακὼς τοὺς μακαρίους ἀποστόλους 80
καὶ συμβεβληκὼς αὐτοῖς, καὶ ἔτι ἔναυλον τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων, οὐ μόνος, ἔτι γὰρ πολλοὶ ὑπελείποντο τότε ὑπὸ τῶν ἀποστόλων δεδι-
δαγμένοι. Ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος, στάσεως οὐκ ὀλίγης 58
τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία ἱκανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμβιβάζουσα αὐτούς, καὶ ἀνανεοῦσα τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἣν νεωστὶ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσιν εἰλήφει. . . .

---

211 3, 3, 3. Fundantes igitur et instruentes beati apostoli ecclesiam, 56
Lino episcopatum administrandae ecclesiae tradiderunt. Huius
Lini Paulus in his quae sunt ad Timotheum epistulis meminit. 75
Succedit autem ei Anacletus; post eum tertio loco ab apostolis
episcopatum sortitur Clemens, qui et vidit ipsos apostolos, et con- 80
tulit cum iis, et cum adhuc insonantem praedicationem apostolorum et traditionem ante oculos haberet, non solus, adhuc enim multi
supererant tunc ab apostolis docti. Sub hoc igitur Clemente, dis- 58
sensione non modica inter eos qui Corinthi essent fratres facta, scripsit quae est Romae ecclesia potentissimas litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans et reparans fidem eorum, et annuntians quam in recenti ab apostolis acceperat traditionem. . . .

---

210. MG 7, 848; H 2, 9. 211. MG 7, 849; H 2, 10.

60 3, 3, 4. Καὶ Πολύκαρπος δὲ οὐ μόνον ὑπὸ ἀποστόλων 212
μαθητευθείς, καὶ συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς τὸν Χριστὸν
ἑωρακόσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀποστόλων κατασταθεὶς εἰς τὴν Ἀσίαν,
15 ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησίᾳ, ἐπίσκοπος, ὃν καὶ ἡμεῖς ἑωράκαμεν
ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ (ἐπιπολὺ γὰρ παρέμεινε, καὶ πάνυ
γηραλέος ἐνδόξως καὶ ἐπιφανέστατα μαρτυρήσας ἐξῆλθε τοῦ
80 βίου), ταῦτα διδάξας ἀεὶ ἃ καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων ἔμαθεν,
ἃ καὶ ἡ ἐκκλησία παραδίδωσιν, ἃ καὶ μόνα ἐστὶν ἀληθῆ.
Μαρτυροῦσιν τούτοις αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐκκλησίαι πᾶσαι, καὶ
οἱ μέχρι νῦν διαδεδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον.

62 3, 4, 1. Tantae igitur ostensiones cum sint, non oportet 213
adhuc quaerere apud alios veritatem, quam facile est ab
80 ecclesia sumere; cum apostoli, quasi in depositorium dives,
82 plenissime in eam contulerint omnia quae sint veritatis, uti
50 omnis quicumque velit sumat ex ea potum vitae. Haec est
enim vitae introitus; omnes autem reliqui fures sunt et la-
trones. Propter quod oportet devitare quidem illos; quae
autem sunt ecclesiae, cum summa diligentia diligere, et
52 apprehendere veritatis traditionem. Quid enim? Et si de
aliqua modica quaestione disceptatio esset, nonne oporteret
in antiquissimas recurrere ecclesias, in quibus apostoli con-
versati sunt, et ab iis de praesenti quaestione sumere quod
certum et re liquidum est? Quid autem, si neque apostoli
quidem scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem
sequi traditionis, quam tradiderunt iis, quibus committebant
ecclesias?

14 3, 11, 7. Tanta est autem circa evangelia haec firmitas, ut 214
22 et ipsi haeretici testimonium reddant iis, et ex ipsis egrediens
unusquisque eorum conetur suam confirmare doctrinam. Ebio-
17 naei etenim, eo evangelio quod est secundum Matthaeum solo
utentes, ex illo ipso convincuntur non recte praesumentes de
19 Domino. Marcion autem, id quod est secundum Lucam cir-
cumcidens, ex his quae adhuc servantur penes eum blasphe-
375 mus in solum exsistentem Deum ostenditur. Qui autem Iesum

---

60 3, 3, 4. Et Polycarpus autem, non solum ab apostolis edoctus, 212
et conversatus cum multis ex iis qui Dominum nostrum viderunt,
sed etiam ab apostolis in Asia, in ea quae est Smyrnis ecclesia,
15 constitutus episcopus, quem et nos vidimus in prima nostra aetate
(multum enim perseveravit, et valde senex gloriosissime et nobi-
80 lissime martyrium faciens exivit de hac vita), haec docuit semper
quae ab apostolis didicerat, quae et ecclesiae tradidit, et sola sunt
vera. Testimonium his perhibent quae sunt in Asia ecclesiae omnes,
et qui usque adhuc successerunt Polycarpo.

---

212. MG 7, 851; H 2, 12. 213. MG 7, 855; H 2, 15.
214. MG 7, 884; H 2, 45.

separant a Christo, et impassibilem perseverasse Christum, pas-
sum vero Iesum dicunt, id quod secundum Marcum est prae- 18
ferentes evangelium, cum amore veritatis legentes illud corrigi
possunt. Hi autem qui a Valentino sunt, eo quod est secun- 20
dum Ioannem plenissime utentes ad ostensionem coniugatio-
num suarum, ex ipso deteguntur nihil recte dicentes.

215 3, 11, 8. Neque autem plura numero quam haec sunt, 14
neque rursus pauciora capit esse evangelia.

Ἐπειδὴ *** τέσσαρα κλίματα τοῦ κόσμου, ἐν ᾧ ἐσμέν, εἰσί,
καὶ τέσσαρα καθολικὰ πνεύματα, κατέσπαρται δὲ ἡ ἐκκλησία 37
ἐπὶ πάσης τῆς γῆς, στύλος δὲ καὶ στήριγμα ἐκκλησίας τὸ
εὐαγγέλιον καὶ πνεῦμα ζωῆς, εἰκότως τέσσαρας ἔχειν αὐτὴν
στύλους, πανταχόθεν πνέοντας τὴν ἀφθαρσίαν καὶ ἀναζω-
πυροῦντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἐξ ὧν φανερὸν ὅτι ὁ τῶν ἁπάν-
των τεχνίτης Λόγος, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβὶμ καὶ συνέχων
τὰ πάντα, φανερωθεὶς τοῖς ἀνθρώποις, ἔδωκεν ἡμῖν τετρά- 13
μορφον τὸ εὐαγγέλιον, ἑνὶ δὲ πνεύματι συνεχόμενον.

216 3, 11, 9. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, μάταιοι πάντες καὶ 14
ἀμαθεῖς, προσέτι δὲ καὶ τολμηροί, οἱ ἀθετοῦντες τὴν ἰδέαν
τοῦ εὐαγγελίου, καὶ εἴτε πλείονα, εἴτε ἐλάττονα τῶν εἰρημένων
παρεισφέροντες εὐαγγελίων πρόσωπα· οἱ μέν, ἵνα πλείονα
δόξωσι τῆς ἀληθείας ἐξευρηκέναι, οἱ δέ, ἵνα τὰς οἰκονομίας
τοῦ Θεοῦ ἀθετήσωσιν.

217 3, 15, 1. Neque enim [Ebionaei] contendere possunt Paulum 36
non esse apostolum, quando in hoc sit electus, neque Lucam
mendacem esse possunt ostendere, veritatem nobis cum omni
diligentia annuntiantem. Fortassis enim et propter hoc opera- 19
tus est Deus plurima evangelii ostendi per Lucam, quibus ne-
cesse haberent omnes uti, ut sequenti testificationi eius, quam
habet de actibus et doctrina apostolorum, omnes sequentes,

---

215 3, 11, 8. Quoniam enim quattuor regiones mundi sunt in quo 14
sumus, et quattuor principales spiritus, et disseminata est ecclesia 37
super omnem terram, columna autem et firmamentum ecclesiae
est evangelium et spiritus vitae, consequens est quattuor habere
eam columnas, undique flantes incorruptibilitatem et vivificantes
homines. Ex quibus manifestum est, quoniam, qui est omnium
artifex Verbum, qui sedet super cherubim et continet omnia, de-
claratus hominibus, dedit nobis quadriforme evangelium, quod uno 13
spiritu continetur.

216 3, 11, 9. His igitur sic se habentibus, vani omnes et indocti 14
et insuper audaces, qui frustrantur speciem evangelii, et vel plures
quam dictae sunt vel rursus pauciores inferunt personas evangelii:
quidam ut plus videantur quam est veritatis adinvenisse, quidam
vero ut reprobent dispositiones Dei.

---

215. MG 7, 885; H 2, 46. 216. MG 7, 890; H 2, 50.
217. MG 7, 917; H 2, 79.

et regulam veritatis inadulteratam habentes, salvari possint. Igitur testificatio eius vera, et doctrina apostolorum manifesta et firma et nihil subtrahens, neque alia quidem in abscondito, alia vero in manifesto docentium.

375 3, 16, 9. Si alter quidem passus est, alter autem impassi- 218
387 bilis mansit; et alter quidem natus est, alter vero in eum, qui natus est, descendit et rursus reliquit eum; non unus, sed duo monstrantur. . . . Nolite errare; unus et idem est Christus Iesus Filius Dei, qui per passionem reconciliavit nos Deo, et resurrexit a mortuis, qui est in dextera Patris, et perfectus in
374 omnibus. . . . Ipse enim vere salvavit, ipse est Verbum Dei, ipse Unigenitus a Patre, Christus Iesus Dominus noster.

356 3, 17, 1. Et iterum potestatem regenerationis in Deum 219
dans discipulis, dicebat iis: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti* [Mt 28, 19].
357 Hunc enim promisit per prophetas [cf. Ioel 2, 28] effundere in novissimis temporibus super servos et ancillas, ut prophetent; unde et in Filium Dei, filium hominis factum, descendit, cum ipso assuescens habitare in genere humano, et requiescere in hominibus, et habitare in plasmate Dei, voluntatem Patris operans in ipsis, et renovans eos a vetustate in novitatem Christi.

308 3, 17, 2. Dominus pollicitus est mittere se Paracletum, qui 220
nos aptaret Deo [Io 16, 7]. Sicut enim de arido tritico massa una fieri non potest sine humore, neque unus panis; ita nec nos multi unum fieri in Christo Iesu poteramus, sine aqua quae de caelo est. Et sicut arida terra, si non percipiat humorem, non fructificat; sic et nos, lignum aridum exsistentes primum numquam fructificaremus vitam, sine superna voluntaria
475 pluvia. Corpora enim nostra per lavacrum illam quae est ad incorruptionem unitatem acceperunt; animae autem per Spiritum. Unde et utraque necessaria, cum utraque proficiunt in vitam Dei.

400 3, 18, 6. Si non vere passus est, nulla gratia ei, cum nulla 221
fuerit passio; et nos cum incipiemus vere pati, seducens videbitur adhortans nos vapulare et alteram praebere maxillam, si ipse illud non prior in veritate passus est; et quemadmodum illos seduxit, ut videretur iis ipse hoc quod non erat, et nos seducit adhortans perferre ea, quae ipse non pertulit. . . .

384 3, 18, 7. Ἥνωσεν οὖν, καθὼς προέφαμεν, τὸν ἄνθρωπον
413 τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ μὴ ἄνθρωπος ἐνίκησε τὸν ἀντίπαλον τοῦ ἀνθρώπου, οὐκ ἂν δικαίως ἐνικήθη ὁ ἐχθρός.

---

384 3, 18, 7. Haerere itaque fecit et adunivit, quemadmodum prae- 221
413 diximus, hominem Deo. Si enim homo non vicisset inimicum hominis, non iuste victus esset inimicus.

---

218. MG 7, 928; H 2, 90. 219. MG 7, 929; H 2, 92.
220. MG 7, 930; H 2, 92. 221. MG 7, 936; H 2, 99.

222 3, 19, 1. Ignorantes autem eum, qui ex virgine est Emmanuel, 430
privantur munere eius, quod est vita aeterna; non recipientes
autem Verbum incorruptionis, perseverant in carne mortali,
et sunt debitores mortis, antidotum vitae non accipientes. . . .
2. Quoniam autem ipse proprie praeter omnes qui fuerunt 374
tunc homines, Deus et Dominus et rex aeternus et Unigenitus 24
et Verbum incarnatum praedicatur et a prophetis omnibus et
apostolis et ab ipso Spiritu, adest videre omnibus qui vel modicum de veritate attigerint. Haec autem non testificarentur
scripturae de eo, si, similiter ut omnes, homo tantum fuisset.
Sed quoniam praeclaram praeter omnes habuit in se eam
quae est ab altissimo Patre genituram, praeclara autem functus
est et ea quae est ex virgine generatione; utraque scripturae
divinae de eo testificantur.

223 3, 21, 10. Recapitulans in se Adam, ipse [Dominus] Verbum 415
exsistens ex Maria, quae adhuc erat virgo, recte accipiebat 429
generationem Adae recapitulationis.

224 3, 22, 4. Quemadmodum illa [Eva] virum quidem habens 230
Adam, virgo tamen adhuc exsistens (*erant enim utrique nudi*
in paradiso, *et non confundebantur* [Gn 2, 25], quoniam paulo
ante facti non intellectum habebant filiorum generationis;
oportebat enim illos primo adolescere, dehinc sic multiplicari),
inoboediens facta, et sibi et universo generi humano causa 302 422
facta est mortis: sic et Maria habens praedestinatum virum, 430
et tamen virgo, oboediens, et sibi et universo generi humano
causa facta est salutis. Et propter hoc lex eam, quae desponsata erat viro, licet virgo sit adhuc, uxorem eius, qui desponsaverat, vocat; eam quae est a Maria in Evam recirculationem
significans; quia non aliter quod colligatum est solveretur, nisi
ipsae compagines alligationis reflectantur retrorsus; ut primae
coniunctiones solvantur per secundas, secundae rursus liberent
primas. . . . Sic autem et Evae inoboedientiae nodus solutionem accepit per oboedientiam Mariae. Quod enim alligavit 433
virgo Eva per incredulitatem, hoc virgo Maria solvit per fidem.

225 3, 23, 5. Retundens petulantem carnis impetum, quoniam 300
indolem et puerilem amiserat sensum et in cogitationem peiorum venerat, frenum continentiae sibi et uxori suae circumdedit, timens Deum et adventum eius exspectans et velut tale
quid significans: Quoniam, inquit, eam, quam habui a Spiritu, 298
sanctitatis stolam amisi per inoboedientiam, et nunc cognosco 229
quod sim dignus tali tegumento, quod delectationem quidem
nullam praestat, mordet autem et pungit corpus.

226 3, 24, 1. Praedicationem vero ecclesiae undique constantem 82
et aequaliter perseverantem et testimonium habentem a 83

222. MG 7, 938; H 2, 102. 223. MG 7, 955; H 2, 120.
224. MG 7, 959; H 2, 123. 225. MG 7, 963; H 2, 128.
226. MG 7, 966; H 2, 131.

prophetis et ab apostolis et ab omnibus discipulis . . . et eam quae secundum salutem hominis est solitam operationem, quae est in fide nostra; quam perceptam ab ecclesia custodimus, et quae semper a Spiritu Dei, quasi in vase bono eximium quoddam depositum iuvenescens et iuvenescere faciens ipsum
47 vas in quo est. . . . *In Ecclesia posuit Deus apostolos, pro-*
49 *phetas, doctores* [1 Cor 12, 28], et universam reliquam operationem Spiritus, cuius non sunt participes omnes qui non currunt ad ecclesiam, sed semetipsos fraudant a vita, per sententiam malam et operationem pessimam. Ubi enim ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, illic ecclesia et omnis gratia; Spiritus autem veritas.

90 4, 6, 4. Ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος ὅτι θεὸν εἰδέναι οὐδεὶς 227
δύναται μὴ οὐχὶ Θεοῦ δοξάζοντος, τουτέστιν, ἄνευ Θεοῦ μὴ γινώσκεσθαι τὸν Θεόν· αὐτὸ δὲ τὸ γινώσκεσθαι τὸν Θεόν, θέλημα εἶναι τοῦ Πατρός. Γνώσονται καὶ αὐτὸν οἷς ἂν ἀποκαλύψῃ ὁ Υἱός.

86 4, 6, 6. Etenim per ipsam conditionem revelat Verbum 228
conditorem Deum, et per mundum fabricatorem mundi Dominum, et per plasma eum, qui plasmaverit, artificem, et per Filium eum Patrem qui generaverit Filium: et haec omnes similiter quidem colloquuntur, non autem similiter credunt.

99 4, 11, 2. Et hoc Deus ab homine differt, quoniam Deus 229
quidem facit, homo autem fit; et quidem qui facit, semper idem est, quod autem fit, et initium et medietatem et adiectionem et augmentum accipere debet. Et Deus quidem bene facit, bene autem fit homini. Et Deus quidem perfectus in omnibus, ipse sibi aequalis et similis, totus cum sit lumen et totus mens et totus substantia et fons omnium bonorum; homo vero profectum percipiens et augmentum ad Deum.

10 4, 12, 3. In lege igitur et in evangelio cum sit primum 230
et maximum praeceptum diligere Dominum Deum ex toto corde, dehinc simile illi, diligere proximum sicut se ipsum, unus et idem ostenditur legis et evangelii conditor. Consummatae enim vitae praecepta in utroque testamento cum sint eadem, eumdem ostenderunt Deum, qui particularia quidem praecepta apta utrisque praecepit, sed eminentiora et summa, sine quibus salvari non est, in utroque eadem suasit.

---

90 4, 6, 4. Edocuit autem Dominus, quoniam Deum scire nemo 227
potest nisi Deo docente, hoc est, sine Deo non cognosci Deum; hoc ipsum autem cognosci eum, voluntatem esse Patris. Cognoscunt enim eum quibuscumque revelaverit Filius.

---

227. MG 7, 988; H 2, 160. 228. MG 7, 989; H 2, 160.
229. MG 7, 1002; H 2, 175. 230. MG 7, 1005; H 2, 178.

231 4, 14, 1. Igitur initio non quasi indigens Deus hominis 193
plasmavit Adam, sed ut haberet in quem collocaret sua beneficia. Non enim solum ante Adam, sed et ante omnem condicionem glorificabat Verbum Patrem suum, manens in eo; et ipse a Patre clarificabatur, quemadmodum ipse ait: *Pater, clarifica me claritate quam habui apud te, priusquam mundus fieret* [Io 17, 5]. Nec nostro ministerio indigens iussit ut eum sequeremur, sed nobis ipsis attribuens salutem.

232 4, 17, 5. Sed et suis discipulis dans consilium primitias 486
Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi 519
nec infructuosi nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est accepit, et gratias egit, dicens: *Hoc est meum corpus* [Mt 26, 26]. Et calicem similiter qui est ex ea creatura quae est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem; quam ecclesia ab apostolis accipiens in 512
universo mundo offert Deo, ei qui alimenta nobis praestat, primitias suorum munerum in novo testamento, de quo in 516
duodecim prophetis Malachias sic praesignificavit: *Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non accipiam de manibus vestris; quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum clarificatur inter gentes, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium purum, quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens* [Mal 1, 10 11]; manifestissime significans per haec, quoniam prior quidem populus cessabit offerre Deo, omni autem loco sacrificium offeretur ei, et hoc purum, nomen autem eius glorificatur in gentibus.

233 4, 18, 2. Non genus oblationum reprobatum est: oblationes 514
enim et illic, oblationes autem et hic, sacrificia in populo, sacrificia in ecclesia; sed species immutata est tantum, quippe cum iam non a servis sed a liberis offeratur.

234 4, 18, 4. Quomodo constabit iis [haereticis] eum panem in 485
quo gratiae actae sint corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis eius, si non ipsum fabricatoris mundi Filium dicant, 181
id est Verbum eius, per quod lignum fructificat, et defluunt fontes, et terra dat primum quidem faenum, post deinde spicam, deinde plenum triticum in spica?

4, 18, 5. Πῶς *** τὴν σάρκα λέγουσιν εἰς φθορὰν χωρεῖν, 510
καὶ μὴ μετέχειν τῆς ζωῆς, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τρεφομένην; Ἢ τὴν γνώμην ἀλλα-

234 4, 18, 5. Quomodo autem rursus dicunt carnem in corrup- 510
tionem devenire et non percipere vitam, quae corpore Domini et sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutent aut abstineant of-

231. MG 7, 1010; H 2, 184. 232. MG 7, 1023; H 2, 197.
233. MG 7, 1025; H 2, 201. 234. MG 7, 1027; H 2, 204.

ξάτωσαν, ἢ τὸ προφέρειν τὰ εἰρημένα παραιτείσθωσαν. Ἡμῶν
δὲ σύμφωνος ἡ γνώμη τῇ εὐχαριστίᾳ, καὶ ἡ εὐχαριστία βεβαιοῖ
τὴν γνώμην. *** Προσφέρομεν δὲ αὐτῷ τὰ ἴδια, ἐμμελῶς κοι-
νωνίαν καὶ ἕνωσιν ἀπαγγέλλοντες, καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς
496 καὶ πνεύματος ἔγερσιν. Ὡς γὰρ ἀπὸ γῆς ἄρτος προσλαμβα-
νόμενος τὴν ἐπίκλησιν[1] τοῦ Θεοῦ, οὐκέτι κοινὸς ἄρτος ἐστίν,
ἀλλ' εὐχαριστία, ἐκ δύο πραγμάτων συνεστηκυῖα, ἐπιγείου τε
καὶ οὐρανίου, οὕτω καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μεταλαμβάνοντα τῆς
εὐχαριστίας, μηκέτι εἶναι φθαρτά, τὴν ἐλπίδα τῆς εἰς αἰῶνας
ἀναστάσεως ἔχοντα.

181 4, 20, 1. Non ergo angeli fecerunt nos nec nos plasma- 235
verunt, nec angeli potuerunt imaginem facere Dei; nec alius
quis, praeter Verbum Domini, nec virtus longe absistens a
Patre universorum. Nec enim indigebat horum Deus ad facien-
dum quae ipse apud se praedefinierat fieri, quasi ipse suas
141 144 non haberet manus. Adest enim ei semper Verbum et Sa-
180 pientia, Filius et Spiritus, per quos et in quibus omnia libere
195 191 et sponte fecit, ad quos et loquitur, dicens: *Faciamus homi-
nem ad imaginem et similitudinem nostram* [Gn 1, 26].

105 4, 20, 5. Secundum magnitudinem quidem eius, et mira- 236
bilem gloriam, *nemo videbit Deum et vivet* [Ex 33, 20]; in-
107 capabilis enim Pater; secundum autem dilectionem et humani-
tatem, et quod omnia possit, etiam hoc concedit iis, qui se
diligunt, id est videre Deum, quod et prophetabant prophe-
tae. Quoniam *quae impossibilia apud homines, possibilia apud
Deum* [Lc 18, 27]. Homo etenim a se non videt Deum. Ille
autem volens videtur hominibus, quibus vult, et quando vult,
et quemadmodum vult. Potens est enim in omnibus Deus;
visus quidem tunc per Spiritum prophetiae, visus autem et
per Filium adoptive, videbitur autem et in regno caelorum
paternaliter, Spiritu quidem praeparante hominem in Filio
Dei, Filio autem adducente ad Patrem, Patre autem incorrup-
607 telam donante in aeternam vitam, quae unicuique evenit ex
eo quod videat Deum.

---

ferendo quae praedicta sunt. Nostra autem consonans est sententia
eucharistiae, et eucharistia rursus confirmat sententiam nostram.
Offerimus enim ei quae sunt eius, congruenter communicationem
496 et unitatem praedicantes carnis et spiritus. Quemadmodum enim
qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, iam non com-
munis panis est, sed eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena
et caelesti, sic et corpora nostra percipientia eucharistiam iam non
sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia.

[1] Sic legendum, cum mss., non autem ἔκκλησιν, cum edd. Cf. *Ad. Harnack,* Die Pfaffschen Irenäus-Fragmente (TU 20 [N. F. 5], 3. Heft 1900), p. 56.

235. MG 7, 1032; H 2, 213. 236. MG 7, 1035; H 2, 216.

237 4, 26, 2. Iis qui in ecclesia sunt presbyteris oboedire 52 60
oportet, his qui successionem habent ab apostolis, sicut osten- 61
dimus; qui cum episcopatus successione charisma veritatis 567
certum secundum placitum Patris acceperunt; reliquos vero,
qui absistunt a principali successione et quocumque loco
colligunt, suspectos habere.

238 4, 27, 2. Dominum in ea, quae sunt sub terra, descen- 426
disse, evangelizantem et illis adventum suum, remissione pec-
catorum exsistente his qui credunt in eum.

239 4, 28, 2. Quemadmodum enim in novo testamento ea 81
quae est ad Deum fides hominum aucta est, additamentum
accipiens Filium Dei, ut et homo fieret particeps Dei; ita et 290
diligentia conversationis aucta est, cum non solum a malis
operibus abstinere iubemur, sed ab ipsis cogitationibus et
otiosis dictionibus et sermonibus vacuis et verbis scurrilibus:
sic et poena eorum, qui non credunt Verbo Dei et con-
temnunt eius adventum et convertuntur retrorsum, adampliata
est; non solum temporalis, sed et aeterna facta. Quibus- 594
cumque enim dixerit Dominus: *Discedite a me, maledicti, in
ignem perpetuum* [Mt 25, 41], isti erunt semper damnati; et
quibuscumque dixerit: *Venite, benedicti Patris mei, percipite* 609
hereditatem regni, quod praeparatum est vobis in sempiternum
[ib. 34], hi semper percipiunt regnum.

240 4, 33, 2. Quomodo autem iuste Dominus, si alterius Patris 486
exsistit, huius condicionis quae est secundum nos accipiens
panem, suum corpus esse confitebatur, et temperamentum 494
calicis suum sanguinem confirmavit?

241 4, 33, 7. Ἀνακρινεῖ δὲ [ὁ ἀλεθῶς πνευματικός] τοὺς τὰ σχίσ- 50
ματα ἐργαζομένους, κενοὺς ὄντας τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης, καὶ τὸ
ἴδιον λυσιτελὲς σκοποῦντας, ἀλλὰ μὴ τὴν ἕνωσιν τῆς ἐκκλησίας,
καὶ διὰ μικρὰς καὶ τὰς ὑψούσας αἰτίας τὸ μέγα καὶ ἔνδοξον
σῶμα τοῦ Χριστοῦ τέμνοντας καὶ διαιροῦντας, καὶ ὅσον τὸ ἐπ'
αὐτοῖς ἀναιροῦντας.

242 4, 33, 8. Γνῶσις ἀληθὴς ἡ τῶν ἀποστόλων διδαχή, καὶ τὸ 78
ἀρχαῖον τῆς ἐκκλησίας σύστημα κατὰ παντὸσ τοῦ κόσμου, ***

---

241 4, 33, 7. Iudicabit autem [discipulus spiritualis] et eos qui schismata 50
operantur, qui sunt inanes, non habentes Dei dilectionem, suamque
utilitatem potius considerantes quam unitatem ecclesiae; et propter
modicas et quaslibet causas magnum et gloriosum corpus Christi
conscindunt et dividunt, et quantum in ipsis est interficiunt.

242 4, 33, 8. Agnitio vera est apostolorum doctrina, et antiquus 78
ecclesiae status, in universo mundo,

---

237. MG 7, 1053; H 2, 236. 238. MG 7, 1058; H 2, 241.
239. MG 7, 1061; H 2, 245. 240. MG 7, 1073; H 2, 257.
241. MG 7, 1076; H 2, 261. 242. MG 7, 1077; H 2, 262.

60 et character corporis Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam quae in unoquoque loco est ecclesiam
79 tradiderunt; quae pervenit usque ad nos custoditione sine fic-
82 tione scripturarum tractatio plenissima, neque additamentum neque ablationem recipiens; et lectio sine falsatione, et secundum scripturas expositio legitima, et diligens, et sine periculo
274 et sine blasphemia; et praecipuum dilectionis munus, quod est pretiosius quam agnitio, gloriosius autem quam prophetia, omnibus autem reliquis charismatibus supereminentius.

31 4, 33, 9. Quapropter ecclesia omni in loco, ob eam quam 243
habet erga Deum dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore praemittit ad Patrem, reliquis autem omnibus non tantum non habentibus hanc rem ostendere apud se, sed nec quidem necessarium esse dicentibus tale martyrium.

221 4, 37, 1. Illud autem, quod ait: *Quoties volui colligere filios* 244
301 *tuos, et noluisti?* [Mt 23, 37] veterem legem libertatis hominis manifestavit: quia liberum eum Deus fecit ab initio, habentem suam potestatem, sicut et suam animam, ad utendum sententia Dei voluntarie, et non coactum a Deo.

332 Βία Θεῷ οὐ πρόσεστιν, ἀγαθὴ δὲ γνώμη πάντοτε συμ-
334 πάρεστιν αὐτῷ.

Et propter hoc consilium quidem bonum dat omnibus. Posuit autem in homine potestatem electionis, quemadmodum
203 et in angelis (etenim angeli rationabiles), uti hi quidem qui oboedissent iuste bonum sint possidentes, datum quidem a
294 Deo, servatum vero ab ipsis. Qui autem non oboedierunt, iuste non invenientur cum bono et meritam poenam percipient; quoniam Deus quidem dedit benigne bonum, ipsi vero non custodierunt diligenter illud neque pretiosum arbitrati sunt, sed supereminentiam bonitatis contempserunt. . . . Et qui operantur quidem illud, gloriam et honorem percipient, quoniam operati sunt bonum, cum possint non operari illud; hi autem qui illud non operantur, iudicium iustum excipient Dei, quoniam non sunt operati bonum, cum possint operari illud.

249 4, 37, 5. Et non tantum in operibus, sed etiam in fide 245
liberum et suae potestatis arbitrium hominis servavit Dominus, dicens: *Secundum fidem tuam fiat tibi* [Mt 9, 29]; propriam fidem hominis ostendens, quoniam propriam suam habet sententiam. Et iterum: *Omnia possibilia sunt credenti* [Mc 9, 22];

---

332 4, 37, 1. Vis enim a Deo non fit, sed bona sententia adest 244
334 illi semper.

---

243. MG 7, 1078; H 2, 263. 244. MG 7, 1099; H 2, 285.
245. MG 7, 1102; H 2, 289.

et: *Vade, sicut credidisti, fiat tibi* [Mt 8, 13]. Et omnia talia suae potestatis secundum fidem ostendunt hominem. Et propter hoc is *qui credit ei habet vitam aeternam; qui autem non credit Filio, non habet vitam aeternam, sed ira Dei manebit super ipsum* [Io 3, 36].

246 4, 37, 7. Pretiosam arbitremur coronam, videlicet quae 366
per agonem nobis acquiritur, sed non ultro coalitam. Et quanto per agonem nobis advenit, tanto est pretiosior; quanto autem pretiosior, tanto eam semper diligamus.

Οὐχ ὁμοίως ἀγαπᾶται τὰ ἐκ τοῦ αὐτομάτου προσγινόμενα τοῖς μετὰ *** σπουδῆς εὑρισκομένοις.

247 4, 39, 2. Facere enim proprium est benignitatis Dei, fieri 332
autem proprium est hominis naturae. Si igitur tradideris ei 335
quod est tuum, id est fidem in eum et subiectionem, recipies eius artem, et eris perfectum opus Dei. 3. Si autem non credideris ei et fugeris manus eius, erit causa imperfectionis in te, qui non oboedisti, sed non in illo, qui vocavit. Ille enim misit, qui vocarent ad nuptias; qui autem non oboedierunt ei, semetipsos privaverunt a regia cena. Non igitur ars deficit Dei; potens est enim de lapidibus suscitare filios Abrahae; sed ille qui non consequitur eam, sibimet suae imperfectionis est causa.

Οὔτε τὸ φῶς ἐξασθενεῖ διὰ τοὺς ἑαυτοῖς τυφλώττοντας· 332
ἀλλ' ἐκείνου μένοντος ὁποῖον καὶ ἐστίν, οἱ τυφλωθέντες παρὰ 335
τὴν αἰτίαν τὴν ἑαυτῶν ἐν ἀορασίᾳ καθίστανται, μήτε τοῦ φωτὸς μετ' ἀνάγκης δουλαγωγοῦντός τινα, μήτε τοῦ Θεοῦ βιαζομένου, εἰ μὴ θέλοι τις κατασχεῖν αὐτοῦ τὴν τέχνην. Τὰ οὖν ἀποστάντα τοῦ πατρικοῦ φωτὸς καὶ παραβάντα τὸν θεσμὸν τῆς ἐλευθερίας, παρὰ τὴν αὐτῶν ἀπέστησαν αἰτίαν, ἐλεύθερα καὶ αὐτεξούσια τὴν γνώμην γεγονότα.

248 5. *Praef.* Oportebit et te et omnes lecturos hanc scrip- 374
turam, impensius legere ea quae a nobis praedicta sunt, ut et argumenta ipsa scias, adversus quae contradictiones facimus. Sic enim et legitime iis [haereticis] contradices, et de prae-

---

246 4, 37, 7. Sed neque similiter diliguntur ea quae ultro adveniunt, 366
quam illa quae cum multa sollicitudine adinveniuntur.

247 4, 39, 3. Nec enim lumen deficit propter eos qui semetipsos 332
excaecaverunt; sed illo perseverante quale et est, excaecati per 335
suam culpam in caligine constituuntur. Neque lumen cum magna necessitate subiciet sibi quemquam, neque Deus coget eum, qui nolit continere eius artem. Qui igitur abstiterunt a paterno lumine et transgressi sunt legem libertatis, per suam abstiterunt culpam, liberi arbitrii et suae potestatis facti.

246. MG 7, 1104; H 2, 291. 247. MG 7, 1110; H 2, 299.
248. MG 7, 1120; H 2, 314.

parato accipies adversus eos contradictiones, illorum quidem
sententias per caelestem fidem, velut stercora, abiciens; solum
autem verum et firmum magistrum sequens, Verbum Dei,
411 Iesum Christum Dominum nostrum, qui propter immensam
suam dilectionem factus est quod sumus nos, uti nos per-
ficeret esse quod est ipse.

413 5, 2, 2. Si autem non salvetur haec [veritas carnis Christi], 249
videlicet nec Dominus sanguine suo redemit nos, neque *calix*
485 *eucharistiae communicatio sanguinis eius est,* neque *panis quem*
frangimus communicatio corporis eius est [1 Cor 10, 16]. . . .

Ἐπειδὴ μέλη αὐτοῦ ἐσμεν, καὶ διὰ τῆς κτίσεως τρεφόμεθα,
τὴν δὲ κτίσιν ἡμῖν αὐτὸς παρέχει, τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων,
καὶ βρέχων, καθὼς βούλεται, τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον
509 αἷμα ἴδιον ὡμολόγησε, ἐξ οὗ τὸ ἡμέτερον δεύει αἷμα, καὶ τὸν
ἀπὸ τῆς κτίσεως ἄρτον ἴδιον σῶμα διεβεβαιώσατο, ἀφ' οὗ τὰ
493 494 ἡμέτερα αὔξει σώματα. 3. Ὁπότε οὖν καὶ τὸ κεκραμένον πο-
489 τήριον καὶ ὁ γεγονὼς ἄρτος ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ
καὶ γίνεται ἡ εὐχαριστία σῶμα Χριστοῦ, ἐκ τούτων δὲ αὔξει
510 καὶ συνίσταται ἡ τῆς σαρκὸς ἡμῶν ὑπόστασις, πῶς δεκτικὴν
μὴ εἶναι λέγουσι τὴν σάρκα τῆς δωρεᾶς τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐστὶ
ζωὴ αἰώνιος, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου
598 τρεφομένην, καὶ μέλος αὐτοῦ ὑπάρχουσαν; . . . Καὶ ὅνπερ
τρόπον τὸ ξύλον τῆς ἀμπέλου κλιθὲν εἰς τὴν γῆν τῷ ἰδίῳ
καιρῷ ἐκαρποφόρησε, καὶ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν
γῆν καὶ διαλυθείς, πολλοστὸς ἐγέρθη διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ
Θεοῦ, τοῦ συνέχοντος τὰ πάντα, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς σοφίας
τοῦ Θεοῦ εἰς χρῆσιν ἐλθόντα ἀνθρώπων, καὶ προσλαμβανόμενα
τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, εὐχαριστία γίνεται, ὅπερ ἐστὶ σῶμα καὶ
αἷμα τοῦ Χριστοῦ· οὕτω καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα ἐξ αὐτῆς

5, 2, 2. Et quoniam membra eius sumus et per creaturam 249
nutrimur, creaturam autem ipse nobis praestat, solem suum oriri
faciens et pluens quemadmodum vult, eum calicem, qui est creatura,
509 suum sanguinem qui effusus est, ex quo auget nostrum sanguinem,
et eum panem, qui est a creatura, suum corpus confirmavit, ex
493 494 quo nostra auget corpora. 3. Quando ergo et mixtus calix et
489 factus panis percipit verbum Dei et fit eucharistia sanguinis et
corporis Christi, ex quibus augetur et consistit carnis nostrae sub-
510 stantia, quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei,
quae est vita aeterna, quae sanguine et corpore Christi nutritur,
598 et membrum eius est? . . . Et quemadmodum lignum vitis depositum
in terram suo fructificat tempore, et granum tritici decidens in
terram et dissolutum multiplex surgit per Spiritum Dei qui con-
tinet omnia, quae deinde per sapientiam in usum hominis veniunt,
et percipientia verbum Dei eucharistia fiunt, quod est corpus et
sanguis Christi; sic et nostra corpora ex ea nutrita et reposita in

249. MG 7, 1124; H 2, 318.

τρεφόμενα, καὶ τεθέντα εἰς τὴν γῆν καὶ διαλυθέντα ἐν αὐτῇ, ἀναστήσεται ἐν τῷ ἰδίῳ καιρῷ, τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τὴν ἔγερσιν αὐτοῖς χαριζομένου εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ Πατρός.

250 5, 3, 2. Λαβὼν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, ἐποίησεν ἄν- 225
θρωπον. Καίπερ πολλῷ δυσκολώτερον καὶ ἀπιστότερον ἦν ἐκ 598
μὴ ὄντων ὀστέων τε καὶ νεύρων *** καὶ τῆς λοιπῆς τῆς κατὰ τὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας ποιῆσαι εἰς τὸ εἶναι, καὶ ἔμψυχον καὶ λογικὸν ἀπεργάσασθαι ζῷον, ἢ τὸ γεγονός, ἔπειτα ἀναλυθὲν εἰς τὴν γῆν *** αὖθις ἀποκαταστῆσαι, εἰς ἐκεῖνα χωρῆσαν ὅθεν τὴν ἀρχὴν μηδέπω γεγονὸς ἐγεγόνει ὁ ἄνθρωπος. Ὁ γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντας ποιήσας ὁπότε ἤθελε, πολλῷ μᾶλλον τοὺς ἤδη γεγονότας αὖθις ἀποκαταστήσει θελήσας εἰς τὴν ἐπ' αὐτοῦ διδομένην ζωήν.

251 5, 6, 1. Perfecti igitur, qui et Spiritum in se perseveran- 354
tem habuerint Dei et animas et corpora sine querela serva- 357
verint; Dei, id est illam quae ad Deum est fidem servantes, et eam quae ad proximum est iustitiam custodientes. 2. Unde et templum Dei plasma esse ait: *Nescitis,* dicens, *quoniam templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos* [1 Cor 3, 16 17]; manifeste corpus templum dicens, in quo habitat Spiritus.

252 5, 7, 1. *Si autem Spiritus eius, qui suscitavit Iesum a mor-* 217
tuis, habitat in vobis: qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra [Rom 8, 11]. Quae sunt ergo mortalia corpora? Numquidnam animae? Sed incorporales animae, quantum ad comparationem mortalium corporum. *Insufflavit* enim *in faciem hominis* Deus *flatum vitae, et factus est homo in animam viventem* [Gn 2, 7], flatus autem vitae in- 218
corporalis. Sed ne mortalem quidem possunt dicere ipsum flatum vitae exsistentem. Et propter hoc David ait: *Et anima mea illi vivet* [Ps 21, 31], tamquam immortali substantia eius

---

terram et resoluta in ea resurgent in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem iis donante in gloriam Dei Patris.

250 5, 3, 2. Sumpsit Deus limum de terra, et formavit hominem. 225
Et quidem multo difficilius et incredibilius est ex non exsistentibus 598
ossibus et nervis et venis et reliqua dispositione, quae est secundum hominem, facere ad hoc ut sit, et quidem animalem et rationabilem facere hominem, quam, quod factum est et deinde resolutum est in terram, propter causas quas praediximus rursus redintegrare, licet in illa cesserit, unde et initio nondum factus, factus est homo. Qui enim initio eum, qui non erat, fecit ut esset quando voluit, multo magis eos, qui iam fuerunt, rursus restituet volens in eam quae ab eo datur vitam.

---

250. MG 7, 1129; H 2, 325. 251. MG 7, 1138; H 2, 335.
252. MG 7, 1139; H 2, 336.

exsistente. Sed neque spiritum possunt dicere mortale cor-
583 pus. . . . Mori enim est vitalem amittere habilitatem, et sine spiramine in posterum et inanimalem et immemorabilem fieri et deperire in illa, ex quibus et initium substantiae habuit. Hoc autem neque animae evenit, flatus est enim vitae; neque spiritui, incompositus est enim et simplex spiritus, qui resolvi non potest, et ipse vita est eorum qui percipiunt illum.

229 5, 10, 1. Et rursus qui infructuosi sunt a iustitia et velut 253
sentibus obvoluti homines, si diligentiam percipiant, et velut insertionem accipientes verbum Dei, in pristinam veniunt hominis naturam, eam quae secundum imaginem et simili-
353 tudinem facta est Dei. 2. Sed quemadmodum oleaster inserta substantiam quidem ligni non amittit, qualitatem autem fructus immutat et aliud percipit vocabulum, iam non oleaster,
354 sed fructifera oliva exsistens edicitur: sic et homo per fidem insertus et assumens Spiritum Dei, substantiam quidem carnis non amittit, qualitatem autem fructus operum immutat et aliud accipit vocabulum, significans illam quae in melius est transmutationem; iam non caro et sanguis, sed homo spiritalis exsistens edicitur.

406 5, 14, 1. Si enim non haberet caro salvari, nequaquam 254
Verbum Dei caro factum esset. Et si non haberet sanguis iustorum inquiri, nequaquam sanguinem habuisset Dominus.

302 5, 16, 3. Ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ Ἀδὰμ προσεκόψαμεν 255
415 [τῷ Θεῷ], μὴ ποιήσαντες αὐτοῦ τὴν ἐντολήν· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ Ἀδὰμ ἀποκατηλλάγημεν, ὑπήκοοι μέχρι θανάτου γενόμενοι. Οὐδὲ γὰρ ἄλλῳ τινὶ ἦμεν ὀφειλέται, ἀλλ' ἢ ἐκείνῳ οὗ καὶ τὴν ἐντολὴν παρέβημεν ἀπ' ἀρχῆς.

160 5, 18, 2. Et sic unus Deus Pater ostenditur, qui est super 256
141 omnia et per omnia et in omnibus. Super omnia quidem Pater, et ipse est caput Christi; per omnia autem Verbum,
35 et ipse est caput ecclesiae; in omnibus autem nobis Spiritus, et ipse est aqua viva, quam praestat Dominus in se recte credentibus et diligentibus se et scientibus, quia *unus Pater, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus nobis* [Eph 4, 6].

60 5, 20, 1. Omnes enim ii [haeretici] valde posteriores sunt 257
quam episcopi quibus apostoli tradiderunt ecclesias. . . . Neces-

---

302 5, 16, 3. [Deum] in primo quidem Adam offendimus, non facientes 255
415 eius praeceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus, oboedientes usque ad mortem facti. Neque enim alteri cuidam eramus debitores, sed illi, cuius et praeceptum transgressi fueramus ab initio.

---

253. MG 7, 1148; H 2, 346. 254. MG 7, 1161; H 2, 360.
255. MG 7, 1168; H 2, 368. 256. MG 7, 1173; H 2, 374.
257. MG 7, 1177; H 2, 377.

sitatem ergo habent . . . alteram et alteram ambulare exorbitantes viam. . . . Eorum autem qui ab ecclesia sunt 80
semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens 50
ab apostolis traditionem, et videre nobis donans omnium unam et eamdem esse fidem.

258 5, 24, 3. Diabolus autem, quippe apostata exsistens angelus, 210
hoc tantum potest, quod detegit in principio, seducere et abstrahere mentem hominis ad transgredienda praecepta Dei, et paulatim obcaecare corda eorum, qui conarentur servire ei, ad obliviscendum quidem verum Deum; ipsum autem quasi Deum adorare.

259 5, 31, 2. Cum enim Dominus *in medio umbrae mortis* 426
[Ps 22, 4] abierit, ubi animae mortuorum erant, post deinde 427
corporaliter resurrexit, et post resurrectionem assumptus est, manifestum est, quia et discipulorum eius, propter quos et 586
haec operatus est Dominus,

αἱ ψυχαὶ ἀπέρχονται εἰς *** τὸν τόπον τὸν ὡρισμένον αὐταῖς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κἀκεῖ μέχρι τῆς ἀναστάσεως φοιτῶσι, περιμένουσαι τὴν ἀνάστασιν· ἔπειτα, ἀπολαβοῦσαι τὰ σώματα 598
καὶ ὁλοκλήρως ἀναστᾶσαι, τουτέστι σωματικῶς, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἀνέστη, οὕτως ἐλεύσονται εἰς τὴν ὄψιν τοῦ Θεοῦ.

260 5, 32, 1. Oportet iustos primos in conditione hac, quae 604
renovatur, ad apparitionem Dei resurgentes recipere promissionem hereditatis, quam Deus promisit patribus, et regnare in ea; post deinde fieri iudicium. In qua enim conditione laboraverunt sive afflicti sunt, omnibus modis probati per sufferentiam, iustum est in ipsa recipere eos fructus sufferentiae; et qua conditione interfecti sunt propter Dei dilectionem, in ipsa vivificari; et in qua conditione servitutem sustinuerunt, in ipsa regnare eos. Dives enim in omnibus Deus, et omnia sunt eius. Oportet ergo et ipsam conditionem reintegratam ad pristinum sine prohibitione servire iustis.

261 5, 33, 3. Presbyteri meminerunt, qui Ioannem discipulum 604
Domini viderunt, audisse se ab eo, quemadmodum de tempori- 15
bus illis docebat Dominus, et dicebat: Venient dies, in quibus vineae nascentur singulae decem milia palmitum habentes, et in uno palmite dena milia bracchiorum, et in uno vero palmite dena milia flagellorum, et in unoquoque flagello dena

---

259 5, 31, 2. animae abibunt in invisibilem locum, definitum iis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorabuntur, sustinentes resurrectionem; post recipientes corpora, et perfecte resurgentes, 598
hoc est corporaliter, quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei.

---

258. MG 7, 1188; H 2, 390. 259. MG 7, 1209; H 2, 412.
260. MG 7, 1210; H 2, 413. 261. MG 7, 1213; H 2, 417.

milia botruum, et in unoquoque botro dena milia acinorum, et unumquodque acinum expressum dabit viginti quinque metretas vini. . . .

5, 33, 4. Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας, Ἰωάννου μὲν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ἑταῖρος γεγονώς, ἀρχαῖος ἀνήρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων· ἔστι γὰρ αὐτῷ πέντε βιβλία συντεταγμένα.

604 5, 36, 1. Παρελθόντος δὲ τοῦ σχήματος τούτου, καὶ ἀνα- 262
νεωθέντος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀκμάσαντος πρὸς τὴν ἀφθαρσίαν, ὥστε μηκέτι δύνασθαι πέρα παλαιωθῆναι, ἔσται ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινή· ἐν τοῖς καινοῖς ἀναμενεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀεὶ καινός, καὶ προσομιλῶν τῷ Θεῷ· *** φησὶν γὰρ Ἡσαΐας· «Ὃν τρόπον γὰρ ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινή, ἃ ἐγὼ ποιῶ, μένει ἐνώπιον ἐμοῦ, λέγει Κύριος, οὕτω στήσεται τὸ σπέρμα ὑμῶν καὶ τὸ ὄνομα ὑμῶν» [Is 66, 22]. Ὡς οἱ πρεσβύτεροι λέγουσι, τότε καὶ οἱ μὲν καταξιωθέντες τῆς ἐν οὐρανῷ διατριβῆς ἐκεῖσε χωρήσουσιν, οἱ δὲ τῆς τοῦ παραδείσου τρυφῆς ἀπολαύσουσιν, οἱ δὲ τὴν λαμπρότητα τῆς πόλεως καθέξουσιν· πανταχοῦ γὰρ ὁ σωτὴρ ὁραθήσεται, καθὼς ἄξιοι ἔσονται οἱ ὁρῶντες αὐτόν.

Demonstratio praedicationis evangelicae (Ἐπίδειξις).

605 61. Quoad unionem, concordiam et pacem inter bestias 263
diversas ac natura sua inter se oppositas et infensas, aiunt seniores sic re vera fore, cum iterum veniet Christus super

---

15 5, 33, 4. Haec autem et Papias Ioannis auditor, Polycarpi 261
autem contubernalis, vetus homo, per scripturam testimonium perhibet, in quarto librorum suorum: sunt enim illi quinque libri conscripti.

604 5, 36, 1. Praetereunte autem figura hac et renovato homine et 262
vigente ad incorruptelam, ut non possit iam veterascere, erit caelum novum et terra nova, in quibus novus perseverabit homo, semper nova confabulans Deo. Et quoniam haec semper perseverabunt sine fine, Isaias ait: *Quemadmodum enim caelum novum et terra nova, quae ego facio, perseverant in conspectu meo, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum.* Et quemadmodum presbyteri dicunt, tunc qui digni fuerint caelorum conversatione, illuc transibunt, id est in caelos; alii tute paradisi deliciis utentur; alii autem speciositatem civitatis possidebunt: ubique autem Deus videbitur, et quemadmodum digni erunt videntes eum.

---

262. MG 7, 1222; H 2, 427.
263. TU 31 [3. Reihe, 1. Bd], 1. Heft (des hl. Irenäus Schrift zum Erweise der apostolischen Verkündigung Εἰς ἐπίδειξιν . . . in armenischer Version entdeckt, herausgegeben und ins Deutsche übersetzt von Lic. Dr Karapet Ter-Mekerttschian und Lic. Dr Erwand Ter-Minassiantz, 1907), p. 45*. Ibi invenies armenianum textum quem latine transtulimus.

universa regnaturus. Per haec enim symbolice significatur 15
homines diversi ac disparati generis, in nomine Christi cum
pace et concordia unanimes esse conventuros. . . . Et haec 30
iam nunc evenerunt; nam ii, qui antea ita nequam erant, ut nullo scelere abstinerent, iam, posteaquam Christum cognoverunt illique crediderunt, simul fidem amplexi sunt moresque ita mutaverunt, ut nihil severissimae iustitiae praetermittant.

Fragmenta.

264 Fragm. 2 (ex epist. ad Florinum), apud *Eus.*, H. E. 5, 20. 80
Ταῦτα τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, . . . οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι.
Εἶδον γάρ σε, παῖς ἔτι ὤν, ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ Πολυκάρπῳ, 15
λαμπρῶς πράσσοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. Μᾶλλον γὰρ τὰ τότε διαμνημονεύω τῶν ἔναγχος γινομένων (αἱ γὰρ ἐκ παίδων μαθήσεις συναύξουσαι τῇ ψυχῇ, ἑνοῦνται αὐτῇ), ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν καὶ τὰς διαλέξεις ἃς
ἐποιεῖτο πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν 16
ὡς ἀπήγγελλεν, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑορακότων τὸν 20
Κύριον, καὶ ὡς ἀπεμνημόνευεν τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου τίνα ἦν ἃ παρ' ἐκείνων ἀκηκόει, καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ τῶν αὐτοπτῶν «τῆς Ζωῆς τοῦ Λόγου» [cf. 1 Io 1, 1] παρειληφὼς ὁ Πολύκαρπος ἀπήγγελλεν πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς. Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ γεγονὸς σπουδαίως

---

264 Fr. 2. Haec dogmata, Florine, . . . hi qui ante nos exstitere 80
presbyteri, quique apostolorum discipuli fuere, minime tibi tradiderunt. Vidi enim te, cum adhuc puer essem, in inferiore Asia 15
apud Polycarpum, cum in imperatoria aula splendide ageres et illi te probare conareris. Nam ea, quae tunc gesta sunt, melius memoria teneo, quam quae nuper acciderunt (quippe, quae pueri discimus, simul cum animo ipso coalescunt eique penitus inhaerent); adeo ut et locum dicere possim, in quo sedens beatus Polycarpus disserebat, processus quoque eius et ingressus, vitaeque modum et corporis speciem, sermones denique quos ad multitudinem habebat; et familiarem consuetudinem, quae illi cum Ioanne ac 16
reliquis qui Dominum viderant, intercessit, ut narrabat, et qualiter 20
dicta eorum commemorabat; quaeque de Domino ex ipsis audiverat, de miraculis illius etiam, ac de doctrina, quae ab iis, qui *Verbum vitae* ipsi conspexerant, acceperat Polycarpus, qualiter referebat, cuncta scripturis consona. Haec iam tunc temporis per Dei clementiam, quae mihi obtigit, studiose audiebam, non in charta,

---

264. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 482; MG 7, 1225; 20, 485; H 2, 471.

ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ ἀεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρυκῶμαι· καὶ δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ὅτι εἴ τι τοιοῦτον ἀκηκόει ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἂν καὶ ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ σύνηθες αὐτῷ εἰπών: «Ὦ καλὲ Θεέ, εἰς οἵους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι», πεφεύγει ἂν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος ἢ ἑστὼς τῶν τοιούτων ἀκηκόει λόγων.

59 Fragm. 3 (ex epist. ad Victorem P.), apud *Eus.,* H. E. 5, 24. 265
Καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀνικήτου καὶ περὶ ἄλλων τινῶν μικρὰ σχόντες πρὸς ἀλλήλους, εὐθὺς εἰρήνευσαν, περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστήσαντες εἰς ἑαυτούς. Οὔτε γὰρ ὁ Ἀνίκητος τὸν Πολύκαρπον πεῖσαι ἐδύνατο μὴ τηρεῖν, ἅτε μετὰ Ἰωάννου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων οἷς συνδιέτριψεν, ἀεὶ τετηρηκότα, οὔτε μὴν ὁ Πολύκαρπος τὸν Ἀνίκητον ἔπεισεν τηρεῖν, λέγοντα τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων ὀφείλειν κατέχειν. Καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκοινώνησαν ἑαυτοῖς, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν τῷ Πολυκάρπῳ, κατ' ἐντροπὴν δηλονότι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης τῆς ἐκκλησίας εἰρήνην ἐχόντων καὶ τῶν τηρούντων καὶ τῶν μὴ τηρούντων.

---

sed in corde meo ea consignans, et semper, per Dei gratiam, exacte ea mente revolvo. Atque in conspectu Dei contestari possum beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclamaturum sane ac, obturatis auribus suis, pro more suo dicturum fuisse: «Deus, quae me in tempora reservasti, ut haec sustinerem!» atque ex loco ipso effugiturum, in quo sedens vel stans eiusmodi sermones audivisset.

59 Fr. 3. Cum beatus Polycarpus Aniceti temporibus Romam 265
venisset, atque inter illos de quibusdam aliis rebus modica esset controversia, statim mutuo pacis osculo se complexi sunt, de hoc capite non magnopere inter se contendentes. Neque enim Anicetus Polycarpo persuadere umquam poterat ut observare [Pascha more asiatico] desineret, quippe qui cum Ioanne Domini nostri discipulo et cum reliquis apostolis, quibuscum familiariter vixerat, eum morem perpetuo observasset. Neque item Polycarpus Aniceto persuadere conatus est ut observaret, cum Anicetus eorum qui ante se fuerant presbyterorum morem sibi retinendum esse diceret. Quae cum ita se haberent, communicarunt sibi invicem, et Anicetus in ecclesia consecrandi munus Polycarpo honoris causa concessit; tandemque cum pace a se invicem discesserunt, tam iis qui observabant quam illis qui minime observabant pacem communionemque totius ecclesiae retinentibus.

---

265. CB 2, 496; MG 7, 1229; 20, 505; H 2, 476.

266 Fragm. 6 (ex serm. ad Demetrium). Immensus cum sit Deus 100 104
et mundi opifex atque omnipotens, immensa et mundi opifice 188
atque omnipotenti voluntate, et effectu novo potenter et efficaciter fecit ut omnis plenitudo eorum quae nata sunt in ortum venirent, cum antea non essent, quidquid scilicet sub aspectum non cadit et quidquid oculis subicitur. Atque adeo continet singula, et ad proprium perducit exitum, ob quem excitata sunt et nata, nullo modo in aliud, quam prius natura fuerat, transmutatum. Nam proprium hoc est operationis Dei, non in infinitatem sensus tantum progredi, aut mentem etiam transgredi, rationem et orationem, tempus et locum et omne aevum; verum etiam excedere substantiam et plenitudinem seu perfectionem.

267 Fragm. 34. Ἐπειδή τινες, οὐκ οἶδ᾽ ὁπόθεν κινηθέντες, δι᾽ 188 196
ἡμισείας τὸ δημιουργικὸν τοῦ Θεοῦ παραιροῦνται, μόνου τοῦ ποιοῦ τοῦ περὶ ὕλην αἴτιον αὐτὸν λέγοντες, ἀγέννητον αὐτὴν τὴν ὕλην εἰπόντες, φέρε πυθώμεθα αὐτῶν, τί ποτε καὶ *** ἀμετάβλητον. Ἀμετάβλητος ἄρα ἡ ὕλη. Εἰ ἀμετάβλητος ἡ ὕλη, τὸ δὲ ἀμετάβλητον οὐ τρέπεται κατὰ ποιότητα, οὐ κοσμοποιεῖται. Δι᾽ οὗ παρέλκον αὐτοῖς φαίνεται τὸν Θεὸν ἐπιβάλλειν ποιότητας τῇ ὕλῃ, ὅλως τῆς ὕλης οὐκ ἐπιδεχομένης τροπήν, ἀγεννήτου καθ᾽ αὑτὴν τυγχανούσης. Ἔτι εἰ ἀγέννητος ἡ ὕλη, πάντως κατά τινα ποιότητα πεποίηται, καὶ ταύτην ἄτρεπτον, οὐκ ἂν εἴη πλειόνων ποιοτήτων δεκτική, οὐδ᾽ ἂν κοσμοποιοῖτο. Μὴ κοσμοποιουμένη δέ, ἐκτὸς ποιεῖ τὸν Θεὸν δι᾽ ὅλων τοῦ δημιουργεῖν.

Fragm. 38 (MG 7, 1253; H 2, 500), de eucharistia et sacrificio missae, non inserimus, cum iam bene compertum sit illud esse spurium. Cf. *Ad. Harnack,* Die Pfaffschen Irenäusfragmente als Fälschungen Pfaffs nachgewiesen, Leipzig, Hinrichs, 1900, p. 34 50 sqq (TU 20 [N. F. 5], 3. Heft).

---

267 Fr. 34. Quandoquidem aliqui, nescio qua ratione moti, ex dimi- 188 196
dia parte Deo vim opificem mundi adimunt, cum solius qualitatis, quae materiae inest, causam asserentes, ipsam vero materiam ingenitam dicentes; agedum inquiramus, quid *** immutabile. Immutabilis itaque est materia. Si immutabilis est materia, immutabile autem non alteratur secundum qualitatem, mundus ex ea non conditur. Quapropter supervacaneum iis videtur, Deum qualitates materiae imprimere; siquidem materia omnino mutationem haud admittit, quod per se sit ingenita. Ulterius, si materia est ingenita, utique cum quadam qualitate, eaque immutabili, facta est; neque iam esset plurium qualitatum capax, neque etiam mundus ex ea conderetur. Mundo autem inde non condito, Deus a creatione mundi prorsus alienus fit.

266. MG 7, 1231; H 2, 478. 267. MG 7, 1248; H 2, 496.

FRAGMENTUM MURATORIANUM, ca 200.

268

. . . .
75 quibus tamen interfuit et ita posuit
14 18 tertio evangelii librum secundo lucan
19 lucas iste medicus post ascensum X̅P̅i
cum eo paulus quasi ut iuris studiosum
secundum adsumsisset numeni suo
ex opinione concribset dn̄m̄ tamen nec ipse
vidit in carne et idē prout asequi potuit
ita et ad nativitate iohannis incipet dicere
20 quarti evangeliorum iohannis ex decipolis
cohortantibus condescipulis et ēp̄s̄ suis
dixit conieiunate mihi odie triduo et quid
cuique fuerit revelatum alterutrum
nobis ennarremus eadem nocte reve
latum andreae ex apostolis ut recognis
centibus cuntis iohannis suo nomine
16 cuncta discriberet et ideo licit varia sin
culis evangeliorum libris principia
doceantur nihil tamen differt creden
tium fidei cum uno ac principali sp̄ū de
clarata sint in omnibus omnia de nativi
tate de passione de resurrectione
de conversatione cum decipulis suis
ac de gemino eius adventu
primo in humilitate dispectus quod fo
it secundum potestate regali . . . pre
clarum quod foturum est quid ergo
mirum si iohannes tam constanter
sincula etiā in epistulis suis proferam
dicens in semeipsu quae vidimus oculis
nostris et auribus audivimus et manus
nostrae palpaverunt haec scripsimus vobis [1 Io 1, 1 sqq]
sic enim non solum visurem sed et auditorem
sed et scriptorē omnium mirabiliū dn̄i per ordi
36 nem profetetur acta autē omniū apostolorum
sub uno libro scribta sunt lucas obtime theofi

---

268. *H. Lietzmann,* Kleine Texte, Heft 1, 2. Aufl. Bonn 1908; *G. Rauschen,* Florilegium patristicum, fasc. 3, Bonnae 1905. — Aliquas annotationes subiungimus, quibus textus facilius legatur (lineas documenti indicamus): 2 tertio = tertium; secundo = secundum; 4 eo = eum; *lege* iuris, *vel* litteris, *vel* itineris socium; 5 secundum = secum; numeni = nomine *vel* numine; 6 concribset = conscripsit; 7 idē = ideo; 8 ad = ab; incipet = incipit; 9 iohannis = *forsan* Iohannes [est auctor]; decipolis = discipulis; 10 ēp̄s̄ = episcopis; 14/5 *lege* recognoscentibus cunctis Iohannes *etc.;* 19 sp̄ū = spiritu; 24/5 foit = fuit; 25 secundum = secundo; 28 proferam = proferat; 29 semeipsu = semetipsum; 34 profetetur = profitetur.

le conprindit quia sub praesentia eius singula
gerebantur sicuti et semote passionē petri
evidenter declarat sed et profectionē pauli ab ur
be ad spaniā proficiscentis epistulae autem
pauli quae a quo loco vel qua ex causa directe
sint volentibus intellegere ipse declarant
primū omnium corintheis scysmae heresis in
terdicens deinceps b callactis circumcisione
romanis autē ordine scripturarum sed et
principium earum . . . esse X̄P̄m intimans
prolexius scripsit de quibus sincolis neces
se est ad nobis desputari cum ipse beatus
apostolus paulus sequens prodecessoris sui
iohannis ordinē non nisi nomenatī semptē
ecclesiis scribat ordine tali a corenthios
prima ad efesius seconda ad philippinses ter
tia ad colosensis quarta ad calatas quin
ta ad tensaolenecinsis sexta ad romanos
septima verum corintheis et thesaolecen
sibus licet pro correbtione iteretur una
tamen per omnem orbem terrae ecclesia 37
deffusa esse denoscitur et iohannis enī in a
pocalebsy licet septē eccleseis scribat
tamen omnibus dicit verū ad filemonem una
et ad titū una et ad tymotheū duas pro affec
to et dilectione in honore tamen eclesiae ca
tholice in ordinatione eclesiastice
discepline sc̄ificate sunt fertur etiam ad
laudecenses alia ad alexandrinos pauli no
mine fincte ad heresem marcionis et alia plu
ra quae in catholicam eclesiam recepi non
potest fel enim cum melle misceri non con
cruit epistola sane iude et superscrictio
iohannis duas in catholica habentur et sapi 74
entia ab amicis salomonis in honorē ipsius
scripta apocalapse etiam iohanis et pe
tri tantum recipimus quam quidam ex nos
tris legi in eclesia nolunt pastorem vero
nuperrim e temporibus nostris in urbe
roma herma conscripsit sedente cathe
tra urbis romae aeclesiae pio ēp̄s fratre
eius et ideo legi eum quidē oportet se pu

37 *lege* semota passione; 40 directe = directae; 41 ipse = ipsae; 42 scysmae heresis = schismae haereses; 43 *lege* Galatis circumcisionem; 44 ordine = ordinem; 49 *lege* nominatim septem; 50 a = ad; 57 iohannis = Iohannes; 60/1 affecto = affectu; 63 scificate = sanctificatae; 64 laudecenses = Laodicenses; 68 superscrictio = superscripti; 69 duas = duae.

plicare vero in eclesia populo neque inter
profetas conpletum numero neqe inter
apostolos in finē temporum potest
arsinoi autem seu valentini vel mitiades
nihil in totum recipemus qui etiam novu
psalmorum librum marcioni conscripse
runt una cum basilide assianom catafry
cum constitutorem . . . .
. . . .

MINUCIUS FELIX.

Octavius, 180/92.

88 18. Quod si ingressus aliquam domum omnia exculta, disposita, ornata vidisses, utique praeesse ei crederes dominum et illis bonis rebus multo esse meliorem. Ita et in hac mundi domo cum caelo terraque perspicias providentiam, ordinem, legem, crede esse universitatis dominum parentemque ipsis sideribus et totius mundi partibus pulchriorem. 269

105 108 18. [Deus] universa quaecumque sunt verbo iubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic non videri potest, visu clarior est, nec comprehendi, tactu purior est, nec aestimari, 270
117 sensibus maior est, infinitus, immensus et soli sibi tantus, quantus est, notus; nobis vero ad intellectum pectus angustum est, et ideo sic eum digne aestimamus dum inaestimabilem dicimus. Eloquar quemadmodum sentio: magnitudinem Dei qui se putat nosse, minuit; qui non vult minuere, non novit. Nec nomen Deo quaeras: Deus nomen est. Illic vocabulis opus est, cum per singulos propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est: Deo qui solus est, Dei vocabulum
112 totum est. Quem si patrem dixero, carnalem opineris; si regem, terrenum suspiceris; si dominum, intelleges utique mortalem. Aufer additamenta nominum et perspicies eius
2 86 claritatem. Quid quod omnium de isto habeo consensum?
91 Audio vulgus: cum ad caelum manus tendunt, nihil aliud quam ‚Deum' dicunt et ‚Deus magnus est' et ‚Deus verus est' et ‚si Deus dederit'. Vulgi iste naturalis sermo est an christiani confitentis oratio?

29 575 31. At nos pudorem non facie, sed mente praestamus; unius matrimonii vinculo libenter inhaeremus, cupiditatem procreandi aut unam scimus aut nullam. Convivia non tantum pudica colimus, sed et sobria; nec enim indulgemus epulis 271

---

79 conpletum = completo; 82 recipemus ≐ recipimus.
269. W (= Waltzing) 24; CV 2 (ed. C. Halm, 1867), 23; ML 3, 288.
270. W 25; CV 2, 24; ML 3, 290.
271. W 54; CV 2, 45; ML 3, 337.

aut convivium mero ducimus, sed gravitate hilaritatem temperamus; casto sermone, corpore castiore plerique inviolati corporis virginitate perpetua fruuntur potius quam gloriantur; tantum denique abest incesti cupido, ut nonnullis rubori sit etiam pudica coniunctio.

272 34. Difficilius est, id quod non sit incipere, quam id quod 598
fuerit iterare. Tu perire et Deo credis, si quid oculis nostris hebetibus subtrahatur? Corpus omne sive arescit in pulverem sive in humorem solvitur vel in cinerem comprimitur vel in nidorem tenuatur, subducitur nobis, sed Deo elementorum custodia reservatur. Nec, ut creditis, ullum damnum sepulturae timemus, sed veterem et meliorem consuetudinem humandi frequentamus. Vide adeo, quam in solacium nostri resurrectionem futuram omnis natura meditetur. Sol demergit et nascitur, astra labuntur et redeunt, flores occidunt et reviviscunt, post senium arbusta frondescunt, semina nonnisi corrupta revirescunt: ita corpus in saeculo[1], ut arbores in hiberno: occultant virorem ariditate mentita. Quid festinas, ut cruda adhuc hieme reviviscat et redeat? Exspectandum nobis etiam corporis ver est. Nec ignoro plerosque conscientia meritorum nihil se esse post mortem magis optare quam credere: malunt enim exstingui penitus quam ad supplicia reparari.

273 35. Nec tormentis aut modus ullus aut terminus. Illic sa- 592 594
piens ignis membra urit et reficit, carpit et nutrit. Sicut ignes 596
fulminum corpora tangunt nec absumunt, sicut ignes Aetnaei montis et Vesuvi montis et ardentium ubique terrarum flagrant nec erogantur: ita poenale illud incendium non damnis ardentium pascitur, sed inexesa corporum laceratione nutritur. Eos autem merito torqueri, qui Deum nesciunt, ut impios, ut iniustos, nisi profanus nemo deliberat, cum parentem omnium et omnium dominum non minoris sceleris sit ignorare quam laedere. Et quamquam imperitia Dei sufficiat ad poenam, 29
ita ut notitia prosit ad veniam, tamen si vobiscum christiani comparemur, quamvis in nonnullis disciplina nostra minor est, multo tamen vobis meliores deprehendemur. Vos enim adulteria prohibetis et facitis, nos uxoribus nostris solummodo viri nascimur; vos scelera admissa punitis, apud nos et cogi- 290
tare peccare est; vos conscios timetis, nos etiam conscientiam solam, sine qua esse non possumus; denique de vestro numero carcer exaestuat, christianus ibi nullus nisi aut reus suae religionis aut profugus.

---

[1] In CV legitur *sepulcro*.
272. W 60; CV 2, 49; ML 3, 347.
273. W 61; CV 2, 50; ML 3, 348.

TERTULLIANUS, ca 160—222/3.

Apologeticus, 197.

28 7. Cum odio sui coepit veritas, simul atque apparuit, inimica 274
29 est. Tot hostes eius, quot extranei, et quidem proprie ex
aemulatione Iudaei, ex concussione milites, ex natura ipsi etiam
domestici nostri. Cotidie obsidemur, cotidie prodimur, in ipsis
etiam plurimum coetibus et congregationibus nostris opprimi-
mur. Quis umquam taliter vagienti infanti supervenit? Quis
cruenta, ut invenerat, Cyclopum et Sirenum ora iudici re-
seravit? Quis vel in uxoribus aliqua immunda vestigia de-
prehendit? Quis talia facinora, cum invenisset, celavit aut
vendidit, ipsos trahens homines? Si semper latemus, quando
proditum est quod admittimus? Immo a quibus prodi potuit?
457 Ab ipsis enim reis non utique, cum vel ex forma omnium
mysteriorum silentii fides debeatur. Samothracia et Eleusinia
reticentur; quanto magis talia, quae prodita interim etiam
humanam animadversionem provocabunt, dum divinitus ser-
vatur? Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei.
Et unde extraneis notitia, cum semper etiam piae initiationes
arceant profanos et ab arbitris caveant, nisi si impii minus
metuunt?

103 17. Quod colimus, Deus unus est; qui totam molem istam 275
189 cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum,
verbo quo iussit, ratione qua disposuit, virtute qua potuit,
194 de nihilo expressit, in ornamentum maiestatis suae: unde et
86 Graeci nomen mundo κόσμον accommodaverunt.... Et haec
est summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare
2 non possunt. Vultis ex operibus ipsius tot ac talibus, quibus
continemur, quibus sustinemur, quibus oblectamur, etiam quibus
exterremur, vultis ex animae ipsius testimonio comprobemus?
Quae, licet carcere corporis pressa, licet institutionibus pravis
circumscripta, licet libidinibus et concupiscentiis evigorata,
licet falsis diis exancillata, cum tamen resipiscit, ut ex crapula,
ut ex somno, ut ex aliqua valetudine, et sanitatem suam
patitur, Deum nominat, hoc solo nomine, quia proprie verus
sic unus: ‚Deus magnus, Deus bonus', et ‚Quod Deus dederit',
omnium vox est. Iudicem quoque contestatur illum, ‚Deus
videt', et ‚Deo commendo', et ‚Deus mihi reddet'. O testi-
monium animae naturaliter christianae! Denique pronuntians
haec, non ad Capitolium, sed ad caelum respicit. Novit enim
sedem Dei vivi; ab illo, et inde descendit.

30 18. Haec [dogmata christiana] et nos risimus aliquando. De 276
vestris sumus. Fiunt, non nascuntur christiani.

---

274. Ra (= Rauschen) 30; ML 1, 307. 275. Ra 58; ML 1, 375.
276. Ra 60; ML 1, 378.

277 21. Eadem semper omnes ingerebant fore, uti sub extimis 373
curriculis saeculi ex omni iam gente et populo et loco cultores 374
sibi adlegeret Deus multo fideliores, in quos gratiam transferret, pleniorem quidem ob disciplinae auctioris capacitatem. Venit igitur qui ad reformandam et illuminandam eam venturus a Deo praenuntiabatur, Christus ille Filius Dei. Huius igitur gratiae disciplinaeque arbiter et magister, illuminator atque deductor generis humani, Filius Dei annuntiabatur, non quidem ita genitus ut erubescat in filii nomine aut de patris
semine. . . . Dei Filius nullam de impudicitia habet matrem; 430
etiam quam videtur habere, non nupserat. Sed prius sub-
stantiam edisseram et ita nativitatis qualitas intellegetur. Iam 181
ediximus Deum universitatem hanc mundi Verbo et Ratione et
Virtute molitum. . . . Et nos autem Sermonem atque Rationem 162
itemque Virtutem, per quae omnia molitum Deum ediximus, propriam substantiam spiritum inscribimus, cui et Sermo insit pronuntianti et Ratio adsit disponenti, et Virtus praesit per-
ficienti. Hunc ex Deo prolatum didicimus, et prolatione 163
generatum, et idcirco Filium Dei et Deum dictum ex unitate 158
substantiae. Nam et Deus spiritus. Et cum radius ex sole porrigitur, portio ex summa; sed sol erit in radio, quia solis est radius, nec separatur substantia, sed extenditur. Ita de Spiritu Spiritus, et de Deo Deus, ut lumen de lumine accensum. Manet integra et indefecta materiae matrix, etsi plures inde traduces qualitatis mutueris. Ita et quod de Deo profectum est Deus est et Dei Filius, et unus ambo. Ita de Spiritu Spiritus et de Deo Deus: modulo alterum numerum, gradu, non statu fecit, et a matrice non recessit, sed excessit.
Iste igitur Dei radius, ut retro semper praedicabatur, delapsus 377
in virginem quamdam et in utero eius caro figuratus, nascitur 384
homo Deo mixtus. Caro spiritu structa nutritur, adolescit, 390
affatur, docet, operatur, et Christus est.

278 22. Operatio eorum [daemonum] est hominis eversio: sic 210
malitia spiritalis a primordio auspicata est in hominis exitium. Itaque corporibus quidem et valetudines infligunt, et aliquos casus acerbos, animae vero repentinos et extraordinarios per
vim excessus. Suppetit illis ad utramque substantiam hominis 200
adeundam mira subtilitas et tenuitas sua. . . . Omnis spiritus ales est. Hoc angeli et daemones. Igitur momento ubique sunt: totus orbis illis locus unus est; quid ubi geratur, tam facile sciunt, quam annuntiant. Velocitas divinitas creditur, quia substantia ignoratur.

279 37. Hesterni sumus et orbem iam et vestra omnia im- 28
plevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra

---

277. Ra 68; ML 1, 394. 278. Ra 76; ML 1, 405.
279. Ra 107; ML 1, 462.

ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum: sola vobis reliquimus templa. Possumus dinumerare exercitus vestros:
31 unius provinciae plures erunt [1]. Cui bello non idonei, non prompti fuissemus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur, si non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quam occidere? Potuimus et inermes, nec rebelles, sed tantummodo discordes, solius divortii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abrupissemus a vobis, suffudisset utique dominationem vestram tot qualiumcumque civium amissio, immo etiam et ipsa destitutione punisset. Procul dubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum et stuporem quemdam quasi mortui orbis; quaesissetis quibus imperaretis. Plures hostes quam cives vobis remansissent.

29 38. Nihil est nobis dictu, visu, auditu, cum insania circi, 280
cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenae, cum xysti vanitate.

29 39. Eiusmodi vel maxime dilectionis operatio notam nobis 281
inurit penes quosdam. Vide, inquiunt, ut invicem se diligant: ipsi enim invicem oderunt; et ut pro alterutro mori sint parati: ipsi enim ad occidendum alterutrum paratiores.

28 40. [Existimant] omnis publicae cladis, omnis popularis in- 282
commodi Christianos esse in causa. Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si caelum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim ‚Christianos ad leonem' adclamatur.

29 44. De vestris semper aestuat carcer, de vestris semper 283
metalla suspirant, de vestris semper bestiae saginantur, de vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. Nemo illic Christianus, nisi hoc tantum, aut si et aliud, iam non Christianus.

594 48. Restituetur omne humanum genus, ad expungendum 284
609 quod in isto aevo boni seu mali meruit, et exinde pendendum in immensam aeternitatis perpetuitatem. Ideoque nec mors iam, nec rursus ac rursus resurrectio, sed erimus idem qui nunc, nec alii post: Dei quidem cultores apud Deum semper, superinduti substantia propria aeternitatis; profani vero et qui
592 non integre ad Deum, in poena aeque iugis ignis, habentes ex ipsa natura eius, divinam scilicet subministrationem incorruptibilitatis. Noverunt et philosophi diversitatem arcani et publici ignis. Ita longe alius est qui usui humano, alius qui iudicio Dei apparet, sive de caelo fulmina stringens, sive

---

[1] Hanc sententiam omittit Rauschen cum pluribus mss.
280. Ra 109; ML 1, 466. 281. Ra 111; ML 1, 471.
282. Ra 115; ML 1, 479. 283. Ra 123; ML 1, 497.
284. Ra 136; ML 1, 527.

de terra per vertices montium eructans; non enim absumit quod exurit, sed, dum erogat, reparat. Adeo manent montes semper ardentes, et qui de caelo tangitur, salvus est, ut nullo iam igni decinerescat. Et hoc erit testimonium ignis aeterni, hoc exemplum iugis iudicii poenam nutrientis. Montes uruntur et durant: quid nocentes et Dei hostes?

285 50. Cruciate, torquete, damnate, atterite nos: probatio est 29
enim innocentiae nostrae iniquitas vestra. Ideo nos haec pati 31
Deus patitur. Nam et proxime, ad lenonem damnando Christianam potius quam ad leonem, confessi estis labem pudicitiae apud nos atrociorem omni poena et omni morte reputari. Nec quidquam tamen proficit exquisitior quaeque crudelitas vestra: illecebra est magis sectae. Plures efficimur, quoties metimur a vobis: semen est sanguis Christianorum.

De testimonio animae, 197/200.

286 3. Satanam in omni vexatione et aspernatione et dete- 298
statione pronuntias, quem nos dicimus malitiae angelum, totius erroris artificem, totius saeculi interpolatorem, per quem homo
a primordio circumventus, ut praeceptum Dei excederet, et 302
propterea in mortem datus exinde totum genus de suo semine infectum suae etiam damnationis traducem fecit.

De spectaculis, ca 200.

287 2. Nemo negat, quia nemo ignorat, quod ultro natura 86
suggerit, Deum esse universitatis conditorem, eamque universitatem tam bonam quam homini mancipatam.

De praescriptione haereticorum, ca 200.

288 7. Nobis curiositate opus non est, post Christum Iesum, 82
nec inquisitione, post evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod ultra credere debeamus.

289 9. In primis hoc propono: unum utique et certum aliquid 264
institutum esse a Christo, quod credere omnimodo debeant nationes, et idcirco quaerere, ut possint, cum invenerint,
credere. Unius porro et certi instituti infinita inquisitio non 82
potest esse, quaerendum est donec invenias, et credendum

285. Ra 141; ML 1, 534.
286. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 138; ML 1, 613.
287. CV 20, 2; ML 1, 631.
288. ML 2, 20; Pr (=Preuschen) 7. Ediderunt etiam critice *G. Rauschen*, Florilegium patristicum, fasc. 4, Bonnae 1906; *P. de Labriolle*, Texte latin, trad. française, Paris 1907.
289. ML 2, 23; Pr 8.

ubi inveneris; et nihil amplius, nisi custodiendum quod credidisti; dum hoc insuper credas, aliud non esse credendum, ideoque nec requirendum, cum id inveneris et credideris, quod ab eo institutum est, qui non aliud tibi mandat inquirendum quam quod instituit. De hoc quidem si quis dubitat, constabit penes nos esse id quod a Christo institutum est.

13. Regula est autem fidei, ut iam hinc quid defendamus 290
103 profiteamur, illa scilicet qua creditur, unum omnino Deum
189 esse, nec alium praeter mundi conditorem; qui universa de
181 nihilo produxerit, per Verbum suum primo omnium emissum;
161 147 id Verbum, Filium eius appellatum, in nomine Dei varie visum
377 a patriarchis, in prophetis semper auditum, postremo delatum
373 ex Spiritu Patris Dei et virtute in virginem Mariam, carnem
375 factum in utero eius, et ex ea natum egisse Iesum Christum;
23 exinde praedicasse novam legem, et novam promissionem regni caelorum; virtutes fecisse; fixum cruci, tertia die resurrexisse; in caelos ereptum sedisse ad dexteram Patris;
185 misisse vicariam vim Spiritus Sancti, qui credentes agat; ven-
428 turum cum claritate ad sumendos sanctos in vitae aeternae
594 et promissorum caelestium fructum, et ad profanos adiudi-
599 candos igni perpetuo, facta utriusque partis resuscitatione cum carnis restitutione.

78 19. Ubi apparuerit esse veritatem et disciplinae et fidei 291
79 christianae, illic erit veritas scripturarum et expositionum et omnium traditionum christianarum.

50 20. Apostoli . . . dehinc in orbem profecti, eamdem doc- 292
52 trinam eiusdem fidei nationibus promulgaverunt, et proinde ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt, a quibus traducem fidei et semina doctrinae ceterae exinde ecclesiae mutuatae sunt, et cotidie mutuantur ut ecclesiae fiant; ac per hoc et ipsae apostolicae deputantur, ut soboles apostolicarum ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur necesse est. Itaque tot ac tantae ecclesiae, una est illa ab apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes prima, et apostolicae, dum una omnes probant unitatem; dum est illis communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis: quae iura non alia ratio regit quam eiusdem sacramenti una traditio.

52 21. Hinc igitur dirigimus praescriptionem: si Dominus 293
80 Iesus Christus apostolos misit ad praedicandum, alios non esse recipiendos praedicatores, quam Christus instituit; quia *nec alius Patrem novit nisi Filius, et cui Filius revelavit* [Mt
82 11, 27], nec aliis videtur revelasse Filius, quam apostolis quos misit ad praedicandum, utique quod illis revelavit. Quid autem

290. ML 2, 26; Pr 11. 291. ML 2, 31; Pr 14.
292. ML 2, 32; Pr 15. 293. ML 2, 33; Pr 15.

praedicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit, et hic praescribam non aliter probari debere nisi per easdem ecclesias, quas ipsi apostoli condiderunt, ipsi iis praedicando, tam viva, quod aiunt, voce, quam per epistulas postea. Si haec ita sunt, constat proinde omnem doctrinam, quae cum illis ecclesiis apostolicis, matricibus et originalibus fidei, conspiret, veritati deputandam, sine dubio tenentem quod ecclesiae ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo accepit; reliquam vero omnem doctrinam de mendacio praeiudicandam, quae sapiat contra veritatem ecclesiarum et apostolorum, et Christi et Dei. Superest ergo uti demonstremus, an haec nostra doctrina, cuius regulam supra edidimus, de apostolorum traditione censeatur, et hoc ipso, an ceterae de mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis apostolicis, quod nulli doctrina diversa: hoc est testimonium veritatis.

294 23. Si reprehensus est Petrus, quod, cum convixisset eth- 63
nicis, postea se a convictu eorum separabat personarum respectu, utique conversationis fuit vitium, non praedicationis.

295 28. Age nunc, omnes [ecclesiae] erraverint; deceptus sit 78
apostolus de testimonio reddendo quibusdam; nullam respexerit 62
Spiritus Sanctus, uti eam in veritatem deduceret, ad hoc missus a Christo, ad hoc postulatus de Patre, ut esset doctor veritatis; neglexerit officium Dei villicus, Christi vicarius, sinens ecclesias aliter interim intellegere, aliter credere, quam ipse per apostolos praedicabat: ecquid verisimile est, ut tot ac tantae in unam fidem erraverint?

296 32. Ceterum, si quae audent interserere se aetati apo- 52
stolicae, ut ideo videantur ab apostolis traditae, quia sub 80
apostolis fuerunt, possumus dicere: Edant ergo origines ecclesiarum suarum; evolvant ordinem episcoporum suorum, ita 60
per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiae apostolicae census suos deferunt: sicut Smyrnaeorum ecclesia Polycarpum ab Ioanne collocatum refert; sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum edit; 56
proinde utique et ceterae exhibent quos ab apostolis in episcopatum constitutos apostolici seminis traduces habeant. Confingant tale aliquid haeretici. Quid enim illis post blasphemiam illicitum est? Sed etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa 50
enim doctrina eorum cum apostolica comparata ex diversitate et contrarietate sua pronuntiabit, neque apostoli alicuius auctoris esse, neque apostolici; quia, sicut apostoli non diversa inter se docuissent, ita et apostolici non contraria apostolis

---

294. ML 2, 36; Pr 18. 295. ML 2, 40; Pr 22.
296. ML 2, 44; Pr 24.

edidissent, nisi illi qui ab apostolis didicerunt aliter praedicaverunt. Ad hanc itaque formam probabuntur ab illis ecclesiis, quae licet nullum ex apostolis vel apostolicis auctorem suum proferant, ut multo posteriores, quae denique cotidie instituuntur; tamen in eadem fide conspirantes non minus apostolicae deputantur, pro consanguinitate doctrinae. Ita omnes haereses, ad utramque formam nostris ecclesiis provocatae, probent se quaqua putant apostolicas. Sed adeo nec sunt, nec probare possunt quod non sunt, nec recipiuntur in pacem et communicationem ab ecclesiis quoquo modo apostolicis, scilicet ob diversitatem sacramenti nullo modo apostolicae.

52 36. Percurre ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc 297
cathedrae apostolorum suis locis praesident; apud quas ipsae authenticae litterae eorum recitantur, sonantes vocem et repraesentantes faciem uniuscuiusque. Proxima est tibi Achaia? Habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere,
55 habes Ephesum. Si autem Italiae adiaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas praesto est. Ita quam felix ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt; ubi Petrus passioni dominicae adaequatur; ubi Paulus Ioannis exitu coronatur; ubi apostolus Ioannes posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur!

80 37. Si haec ita se habent, ut veritas nobis adiudicetur, 298
52 quicumque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit, constat ratio pro-
45 positi nostri, definientis non esse admittendos haereticos ad ineundam de scripturis provocationem, quos sine scripturis probamus ad scripturas non pertinere. Si enim haeretici sunt,
262 christiani esse non possunt, non a Christo habendo quod de sua electione sectati haereticorum nomine admittunt. Ita non christiani, nullum ius capiunt christianarum litterarum. Ad quos merito dicendum est: Qui estis? quando et unde venistis? quid in meo agitis, non mei? quo denique, Marcion, iure silvam meam caedis? qua licentia, Valentine, fontes meos transvertis? qua potestate, Apelles, limites meos commoves? quid hic ceteri ad voluntatem vestram seminatis et pascitis? Mea est possessio; olim possideo; habeo origines firmas, ab ipsis auctoribus, quorum fuit res. Ego sum heres apostolorum. Sicut caverunt testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut adiuraverunt, ita teneo. Vos certe exheredaverunt semper et abdicaverunt ut extraneos, ut inimicos.

---

297. ML 2, 49; Pr 28. 298. ML 2, 50; Pr 29.

299 40. Sequetur, a quo intellectus intervertatur eorum, quae 455
ad haereses faciant? A diabolo scilicet, cuius sunt partes
intervertendi veritatem, qui ipsas quoque res sacramentorum
divinorum idolorum mysteriis aemulatur. Tinguit et ipse 459
quosdam, utique credentes et fideles suos; expositionem de-
lictorum de lavacro repromittit; et si adhuc memini, Mithra 478
signat illic in frontibus milites suos; celebrat et panis ob-
lationem, et imaginem resurrectionis inducit et sub gladio
redimit coronam. Quid? quod et summum pontificem unius 566
nuptiis statuit, habet et virgines, habet et continentes.

300 41. Ipsae mulieres haereticae quam procaces, quae audeant 560
docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere,
forsitan et tinguere! Ordinationes eorum temerariae, leves,
inconstantes: nunc neophytos collocant, nunc saeculo ob-
strictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia
veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur quam in
castris rebellium, ubi ipsum esse illic promereri est. Itaque
alius hodie episcopus, cras alius; hodie diaconus, qui cras 559
lector; hodie presbyter, qui cras laicus; nam et laicis sacer- 554
dotalia munera iniungunt.

De oratione, 200/6.

301 19. Similiter et de stationum diebus non putant plerique 504
sacrificiorum orationibus interveniendum, quod statio solvenda
sit accepto corpore Domini. Ergo devotum Deo obsequium
eucharistia resolvit an magis Deo obligat? Nonne sollemnior
erit statio tua, si et ad aram Deo steteris? Accepto corpore 498
Domini et reservato utrumque salvum est, et participatio
sacrificii et exsecutio officii.

De baptismo, 200/6.

302 1. Felix sacramentum aquae nostrae, quia ablutis delictis 459 461
pristinae caecitatis in vitam aeternam liberamur! . . . Nos 475
pisciculi secundum ἰχθὺν nostrum Iesum Christum in aqua
nascimur, nec aliter quam in aqua permanendo salvi sumus.

303 4. Omnes aquae de pristina originis praerogativa sacra- 438
mentum sanctificationis consequuntur invocato Deo. Supervenit 447
enim statim Spiritus de caelis et aquis superest sanctificans
eas de semetipso, et ita sanctificatae vim sanctificandi com-
bibunt. Quamquam ad simplicem actum competat similitudo, 437
ut, quoniam vice sordium delictis inquinamur, aquis abluamur.

---

299. ML 2, 54; Pr 31. 300. ML 2, 56; Pr 32.
301. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 192; ML 1, 1181.
302. CV 20, 201; ML 1, 1197. Rursus critice edidit *J. M. Lupton* in «Cambridge Patristic Texts» 1908.
303. CV 20, 204; ML 1, 1204.

463 476 7. Exinde egressi de lavacro perungimur benedicta unctione 304
478 de pristina disciplina, qua ungi oleo de cornu in sacerdotio
solebant; ex quo Aaron a Moyse unctus est, unde Christus
dicitur a chrismate, quod est unctio, quae Domino nomen
accommodavit, facta spiritalis, quia Spiritu unctus est a Deo
Patre, sicut in Actis: *Collecti sunt enim vere in ista civitate
adversus sanctum Filium tuum quem unxisti* [Act 4, 27]. Sic et
475 in nobis carnaliter currit unctio, sed spiritaliter proficit; quo-
modo et ipsius baptismi carnalis actus quod in aqua mergimur,
spiritalis effectus quod delictis liberamur.

439 8. Dehinc manus imponitur per benedictionem, advocans
et invitans Spiritum Sanctum.

460 10. In Actis apostolorum invenimus, quoniam, qui Ioannis 305
baptismum habebant, non accepissent Spiritum Sanctum, quem
ne auditu quidem noverant: ergo non erat caeleste, quod
caelestia non exhibebat.

470 12. Praescribitur nemini sine baptismo competere salutem, 306
ex illa maxime pronuntiatione Domini, qui ait: *Nisi natus ex
aqua quis erit, non habet vitam* [Io 3, 5].

141 462 13. Lex tinguendi imposita est et forma praescripta: *Ite,* 307
465 inquit, *docete nationes, tinguentes eas in nomen Patris et Filii
et Spiritus Sancti* [Mt 28, 29].

450 15. Unus omnino baptismus est nobis, tam ex Domini 308
469 evangelio quam ex apostoli litteris, quoniam unus Deus et
unum baptisma et una ecclesia in caelis. Sed circa haereticos
sane quid custodiendum sit, digne quis retractet. Ad nos
45 enim editum est. Haeretici autem nullum habent consortium
nostrae disciplinae, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio
communicationis. Non debeo in illis cognoscere quod mihi
est praeceptum, quia non idem Deus est nobis et illis, nec
unus Christus, id est idem, ideoque nec baptismus unus, quia
non idem; quem cum rite non habeant, sine dubio non habent,
nec capit numerari quod non habetur; ita nec possunt ac-
cipere, quia non habent. Sed de isto plenius iam nobis in
446 Graeco digestum est. Semel ergo lavacrum inimus, semel
delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet.

472 16. Est quidem nobis etiam secundum lavacrum, unum 309
et ipsum, sanguinis scilicet, de quo Dominus: *Habeo,* inquit,
baptismo tingui [Lc 12, 50], cum iam tinctus fuisset; venerat
enim per aquam et sanguinem, sicut Ioannes scripsit, ut aqua
tingueretur, sanguine glorificaretur, perinde nos faceret aqua
vocatos, sanguine electos; hos duos baptismos de vulnere
perfossi lateris emisit, quatenus qui in sanguinem eius crederent

304. CV 20, 206; ML 1, 1206. 305. CV 20, 209; ML 1, 1211.
306. CV 20, 210; ML 1, 1213. 307. CV 20, 212; ML 1, 1215.
308. CV 20, 213; ML 1, 1216. 309. CV 20, 214; ML 1, 1217.

aqua lavarentur, qui aqua lavissent etiam sanguinem portarent; hic est baptismus qui lavacrum et non acceptum repraesentat et perditum reddit.

310 17. Superest ad concludendam materiolam de observatione 467
quoque dandi et accipiendi baptismi commonefacere. Dandi
quidem habet ius summus sacerdos, qui est episcopus; dehinc
presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate,
propter ecclesiae honorem, quo salvo salva pax est; alioquin 468
etiam laicis ius est; quod enim ex aequo accipitur, ex aequo dari potest; nisi episcopi iam aut presbyteri aut diaconi, vocantur discentes; Domini sermo non debet abscondi ab ullo: perinde et baptismus, aeque Dei census, ab omnibus exerceri potest. Sed quanto magis laicis disciplina verecundiae et modestiae incumbit, cum ea maioribus competant, ne sibi assumant dicatum episcopis officium! Episcopatus aemulatio schismatum mater est; omnia licere dixit sanctissimus apostolus, sed non omnia expedire [cf. 1 Cor 6, 12; 10, 23]. Sufficiat scilicet in necessitatibus ut utaris, sicubi aut loci aut temporis aut personae condicio compellit: tunc enim constantia succurrentis excipitur, cum urget circumstantia periclitantis, quoniam reus erit perditi hominis, si supersederit praestare quod libere potuit.

*310** *18. Contra baptismum infantium et de patrinis, v. K 197.*

De paenitentia, 200/6.

311 2. Bonum factum Deum habet debitorem, sicuti et malum, 366
quia iudex omnis remunerator est causae.

312 4. Omnibus ergo delictis, seu carne, seu spiritu, seu facto, 522
seu voluntate commissis, qui poenam per iudicium destinavit,
idem et veniam per paenitentiam spopondit, dicens ad populum: *Paenitere, et salvum faciam te* [Ez 18, 21]; et iterum: *Vivo, inquit Dominus, et paenitentiam malo quam mortem* [Ez
33, 11]. Ergo paenitentia vita est, cum praeponitur morti. 547
Eam tu peccator, mei similis (immo me minor, ego enim praestantiam in delictis meam agnosco), ita invade, ita amplexare, ut naufragus alicuius tabulae fidem. Haec te peccatorum fluctibus mersum prolevabit, et in portum divinae clementiae protelabit.

313 6. Quam porro ineptum, quam paenitentiam non adimplere, 543
et veniam delictorum sustinere, hoc est, pretium non exhibere, ad mercem manum emittere! Hoc enim pretio Dominus

310. CV 20, 214; ML 1, 1217.
311. Pr (= Preuschen) 3; ML 1, 1230. Critice edidit *P. de Labriolle*, Texte latin, trad. franç., Paris 1906.
312. Pr 5; ML 1, 1233. 313. Pr 8; ML 1, 1237.

veniam addicere instituit; hac paenitentiae compensatione redimendam proponit impunitatem.

446 7. Haec igitur venena eius [daemonis] providens Deus, clausa 314
547 licet ignoscentiae ianua et intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo paenitentiam
528 secundam, quae pulsantibus patefaciat; sed iam semel, quia iam secundo; sed amplius numquam, quia proxime frustra. Non enim et hoc semel satis est? Habes quod iam non merebaris: amisisti enim quod acceperas. . . . Verum non statim succidendus ac subruendus est animus desperatione, si secundae quis paenitentiae debitor fuerit; pigeat sane peccare rursus, sed rursus paenitere non pigeat; pigeat iterum periclitari, sed non iterum liberari. Neminem pudeat; iteratae valetudinis iteranda medicina est; gratus in Dominum exstiteris, si, quod tibi Dominus offert, non recusaveris; offendisti, sed reconciliari adhuc potes. Habes cui satisfacias, et quidem volentem.

525 9. Huius igitur paenitentiae secundae et unius, quanto in 315
528 arcto negotium est, tanto operosior probatio, ut non sola conscientia praeferatur, sed aliquo etiam actu administretur.
536 Is actus, qui magis graeco vocabulo exprimitur et frequentatur, ἐξομολόγησις est, qua delictum Domino nostrum confitemur,
530 531 non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione
543 disponitur, confessione paenitentia nascitur, paenitentia Deus mitigatur. Itaque exomologesis prosternendi et humilificandi hominis disciplina est, conversationem iniungens misericordiae illicem; de ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco et cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum maeroribus deicere, illa quae peccavit tristi tractatione mutare; ceterum pastum et potum pura nosse, non ventris scilicet, sed animae causa; plerumque vero ieiuniis preces alere, ingemiscere, lacrimari et mugire dies noctesque ad Dominum Deum tuum, presbyteris advolvi, et caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suae iniungere. Haec omnia exomologesis, ut paenitentiam commendet, ut de periculi timore Dominum honoret, ut in peccatorem ipsa pronuntians pro Dei indignatione fungatur, et temporali afflictatione aeterna supplicia non dicam frustretur, sed expungat. Cum igitur provolvit hominem, magis relevat; cum squalidum facit, magis mundatum reddit; cum accusat, excusat; cum condemnat, absolvit. In quantum non peperceris tibi, in tantum tibi Deus, crede, parcet.

536 10. Plerosque tamen hoc opus, ut publicationem sui, aut 316
suffugere aut de die in diem differre praesumo, pudoris magis

---

314. Pr 12; ML 1, 1241. — 315. Pr 13; ML 1, 1243.
316. Pr 14; ML 1, 1244.

memores quam salutis; velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione conscientiam medentium vitant et ita cum erubescentia sua pereunt. . . . Grande plane emolumentum verecundiae occultatio delicti pollicetur. Videlicet si quid humanae notitiae subduxerimus, proinde et Deum celabimus? Adeone existimatio hominum et Dei conscientia comparantur? An melius est damnatum latere quam palam absolvi?

317 12. Si de exomologesi retractas, gehennam in corde con- 590
sidera, quam tibi exomologesis exstinguet, et poenae prius magnitudinem imaginare, ut de remedii adeptione non dubites.
Quid illum thesaurum ignis aeterni aestimamus, cum fumariola 592
quaedam eius tales flammarum ictus suscitent, ut proximae urbes aut iam nullae exstent aut idem sibi de die sperent?
Dissiliunt superbissimi montes ignis intrinsecus fetu, et, quod 594
nobis iudicii perpetuitatem probat, cum dissiliant, cum devorentur, numquam tamen finiuntur. Quis haec supplicia interim montium non iudicii minantis exemplaria deputabit? Quis scintillas tales non magni alicuius et inaestimabilis foci missilia quaedam et exercitoria iacula consentiet?

Ad uxorem, 200/6.

318 L. 2, c. 5. Non sciet maritus, quid secreto ante omnem 491 498
cibum gustes? Et si sciverit panem, non illum credit esse 503
qui dicitur? Et haec ignorans quisque rationem simpliciter sustinebit, sine gemitu, sine suspicione panis an veneni?

319 2, 7. Si ergo ratum est apud Deum matrimonium huius- 570
modi [fidelis cum infideli], cur non prospere cedat, ut et a pressuris et angustiis et impedimentis et inquinamentis non ita lacessatur, iam habens ex parte divinae gratiae patrocinium?

320 2, 9. Dubitandum et inquirendum et identidem deliberan- 570
dum est, an idoneus sit invectis dotalibus, cui Deus censum suum credidit. Unde sufficiamus ad enarrandam felicitatem eius matrimonii, quod ecclesia conciliat, et confirmat oblatio, et obsignat benedictio, angeli renuntiant, Pater rato habet?

*320** **Adv. Iudaeos,** *7: De universali propagatione christianismi, v. K 207.*

Adversus Hermogenem, 200/6.

321 3. Dei nomen dicimus semper fuisse apud ipsum et in 97
ipso, Domini vero non semper. Diversa enim utriusque con- 101
dicio. Scilicet Deus substantiae ipsius nomen, id est divinitatis, Dominus vero non substantiae, sed potestatis. Substantia

317. Pr 16; ML 1, 1247. 318. ML 1, 1296; O (= Oehler) 1, 690.
319. ML 1, 1299; O 1, 693. 320. ML 1, 1302; O 1, 696.
321. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 128; ML 2, 199.

semper fuit cum suo nomine, quod est Deus; postea Domini, accedentis scilicet rei, mentio.

103 4. Quodsi Deus est, unicum sit necesse est, ut unius sit. 322
196 Aut quid erit unicum et singulare, nisi cui nihil adaequabitur? quid principale, nisi quod super omnia, nisi quod ante omnia et ex quo omnia? Haec Deus [solus] [1] habendo, est, et solus habendo, unus est. Si et alius habuerit, tot iam erunt dii, quot habuerint quae Dei sunt. Ita Hermogenes duos deos infert, ⟨dum⟩ [1] materiam parem Deo infert. [Deum autem unum esse oportet, quia quod summum sit Deus est; summum autem non erit nisi quod unicum fuerit; unicum autem esse non poterit cui aliquid adaequabitur; adaequabitur autem Deo materia, cum aeterna censetur.]

189 8. Putans itaque [Hermogenes] materiam Deo non com- 323
parasse, quam scilicet subiciat illi, atquin etiam praeponit illam Deo et Deum potius subicit materiae, cum vult eum de materia cuncta fecisse. Si enim ex illa usus est ad opera mundi, iam et materia superior invenitur, quae illi copiam operandi subministravit, et Deus subiectus materiae videtur, cuius substantiae eguit. Nemo enim non eget eo, de cuius utitur; nemo non subicitur ei, de cuius eget ut possit uti; sic et nemo de alieno utendo non minor est eo, de cuius utitur, et nemo, qui praestat de suo uti, non in hoc superior est eo, cui praestat uti. Itaque materia ipsa quidem Deo non eguit, sed eguisse ⟨se⟩ Deo praestitit, divite et locuplete et liberali minori, opinor, et invalido et minus idoneo de nihilo facere
104 quae velit. Grande revera beneficium Deo contulit, *** ut haberet hodie per quem Deus cognosceretur et omnipotens vocaretur, nisi quod iam non omnipotens, si non et hoc potens, ex nihilo omnia proferre.

197 16. Nescio qua possit evadere sententia Hermogenes, qui 324
Deum, quoquo modo de materia malum condidit, sive voluntate, sive necessitate, sive ratione, non putet mali auctorem. Porro si mali auctor est ipse qui fecit, plane socia materia per substantiae suggestum, exclusa iam causa materiae introducendae. Nihilominus enim et per materiam Deus auctor mali ostenditur, si ideo materia praesumpta est, ne Deus mali
189 auctor videretur. Exclusa itaque materia, dum excluditur causa eius. Superest, uti Deum omnia ex nihilo fecisse constet. Videbimus an et mala, cum apparuerit quae mala, et an mala interim ea, quae putas. Dignius enim de suo arbitrio produxit, haec quoque producendo de nihilo, quam de praeiudicio alieno, si de materia produxisset. Libertas, non necessitas,

---

[1] Ita Kroymann.
322. CV 47, 131; ML 2, 201. 323. CV 47, 134; ML 2, 204.
324. CV 47, 143; ML 2, 211.

Deo competit. Malo, voluerit mala a semetipso condidisse
quam non potuerit non condidisse.

325 17. Unici Dei status hanc regulam vindicat, non aliter 104
unici nisi quia solius, non aliter solius nisi quia nihil cum 196
illo. Sic et primus erit, quia omnia post illum: sic omnia 189
post illum, quia omnia ab illo: sic ab illo, quia ex nihilo, ut
illi quoque scripturae ratio constet.

326 19. Ipsum principium, in quo Deus fecit caelum et terram, 188
aliquid volunt fuisse quasi substantivum et corpulentum, quod
in materiam interpretari possit. Nos autem unicuique vocabulo
proprietatem cum vindicamus, *** principium initium esse et
competisse ita poni rebus incipientibus fieri. Nihil enim, quod
fieri habet, sine initio esse, quod initium sit illi ipsum, dum
incipit fieri. Ita principium sive initium inceptionis esse
verbum, non alicuius substantiae nomen.

327 20. Auctoritatem scripturae mihi vindico, quod et Deum, 189
qui fecit, et ea, quae fecit, ostendens, unde fecerit non proinde testatur. Nam cum in omni operatione tria sint principalia, qui facit et quod fit et ex quo fit, tria nomina sunt edenda in legitima operis enarratione: persona factoris, species facti, forma materiae. Si materia non edetur, ubi et opera et operae operator eduntur, apparet ex nihilo eum operatum. Proinde enim ederetur ex quo, si ex aliquo fuisset operatus.

328 21. Dico enim, etsi non aperte scriptura pronuntiavit ex 189
nihilo facta omnia, sicut nec ex materia, non tantam fuisse necessitatem aperte significandi de nihilo facta omnia, quanta esset, si ex materia facta fuissent, quoniam, quod fit ex nihilo, eo ipso dum non ostenditur ex aliquo factum, manifestatur ex nihilo factum, et non periclitatur, ne ex aliquo factum existimetur, quando non demonstretur, ex quo sit factum. . . . Ita si ex nihilo Deus cuncta fecit, potuit scriptura non adiecisse illum ex nihilo fecisse. Ex materia eum fecisse omni modo debuit edixisse, ⟨si sci⟩licet ex materia fecisset; quia illud in totum habebat intellegi, et si non significaretur, at istud in dubio, nisi significaretur.

De virginibus velandis, ca 206.

*328** 1. *Regula fidei, v. K 189.*

329 2. Eas ego ecclesias proposui, quas et ipsi apostoli vel 52
apostolici viri condiderunt, et puto ante quosdam. Habent 80
igitur et illae eamdem consuetudinis auctoritatem, tempora et antecessores opponunt magis quam posterae istae. Quod ob-

---

325. CV 47, 144; ML 2, 212. 326. CV 47, 146; ML 2, 214.
327. CV 47, 148; ML 2, 215. 328. CV 47, 149; ML 2, 216.
329. ML 2, 890; O (= Oehler) 1, 885.

servabimus, quid deligemus? Non possumus respuere consuetudinem, quam damnare non possumus, utpote non extraneam, quia non extraneorum, cum quibus scilicet communicamus ius pacis et nomen fraternitatis. Una nobis et illis fides, unus
459 Deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta. Semel dixerim, una ecclesia sumus.

430 6. *Misit,* inquit [apostolus], *Deus Filium suum factum ex mulicre* [Gal 4, 4]; quam utique virginem constat fuisse, licet Hebion resistat. Agnosco et angelum Gabrielem ad virginem missum; sed cum benedicit illam, inter mulieres, non inter virgines deputat: *Benedicta tu inter mulieres* [Lc 1, 28]. Sciebat 330
432 et angelus mulierem etiam virginem dici. . . Hic certe nihil prophetice dictum videri potest, ut futuram mulierem, id est nuptam, apostolus nominarit dicendo: *factum ex muliere.* Non enim poterat posteriorem mulierem nominare, de qua Christus nasci non habebat, id est virum passam, sed illa quae erat praesens, quae erat virgo, et mulier vocabatur per vocabuli huius proprietatem, secundum primordii formam, virgini et ita universo mulierum generi defensam.

Adversus Marcionem, 207/8[1].

103 L. 1, n. 3. Deus, si non unus est, non est, quia dignius 331
credimus non esse quodcumque non ita fuerit, ut esse debebit. Deum autem ut scias unum esse debere, quaere quid sit
110 Deus, et non aliter invenies. Quantum humana condicio de Deo definire potest, id definio, quod et omnium conscientia
102 agnoscet: Deum summum esse magnum in aeternitate constitutum, [innatum, infectum, sine initio, sine fine].

87 1, 10. A primordio rerum conditor harum cum ipsis pariter 332
compertus est, ipsis ad hoc prolatis, ut Deus cognosceretur. . . .
91 Animae enim a primordio conscientia Dei dos est; eadem nec alia et in Aegyptiis et in Syris et in Ponticis.

455 462 1, 14. Sed ille quidem [Christus] usque nunc nec aquam 333
476 reprobavit creatoris, qua suos abluit, nec oleum, quo suos
477 ungit, nec mellis et lactis societatem, qua suos infantat, nec
485 panem, quo ipsum corpus suum repraesentat, etiam in sacramentis propriis egens mendicitatibus creatoris.

86 1, 18. Nos definimus Deum primo natura cognoscendum, 334
93 dehinc doctrina recognoscendum, natura ex operibus, doctrina ex praedicationibus. Sed cui nulla natura est, naturalia in-
4 strumenta non suppetunt. Ergo vel praedicationibus revelationem sui debuerat operari, maxime adversus eum revelandus,

---

[1] Liber 5 scriptus est ca 211.
330. ML 2, 897; O 1, 891.
331. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 293; ML 2, 249.
332. CV 47, 302; ML 2, 257.
333. CV 47, 308; ML 2, 262.
334. CV 47, 313; ML 2, 266.

qui et condicionis et praedicationis operibus tot ac tantis vix
tamen hominem fide impleverat.

335 2, 5. Liberum et sui arbitrii et suae potestatis invenio 221
hominem a Deo institutum, nullam magis imaginem et similitudinem Dei in illo animadvertens quam eiusmodi status
formam. . . . Hunc statum eius confirmavit etiam ipsa lex 294
tunc a Deo posita. Non enim poneretur lex ei, qui non haberet obsequium debitum legi in sua potestate, nec rursus comminatio mortis transgressioni adscriberetur, si non et contemptus legis in arbitrii libertatem homini deputaretur.

336 3, 8. Christus eius [Marcionis], ne mentiretur, ne falleret 376
et hoc modo creatoris forsitan deputaretur, non erat quod videbatur et quod erat mentiebatur: caro nec caro, homo
nec homo. Proinde Deus, opinor, nec Deus. Cur enim non 374
etiam Dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substantia, qui sit de exteriore frustratus? Quomodo verax habebitur in occulto, tam fallax repertus in aperto? . . . Sic
nec passiones Christi eius fidem merebuntur; nihil enim passus 400
est, qui non vere est passus; vere autem pati phantasma non potuit. Eversum est igitur totum Dei opus.

337 3, 19. Hoc lignum [crucis] et Hieremias tibi insinuat, ⟨de⟩ 487
dicturis praedicans Iudaeis: *Venite, iniciamus lignum in panem eius* [Ier 11, 19], utique in corpus. Sic enim Dominus in evangelio quoque vestro revelavit, panem corpus suum appellans, ut et hinc iam eum intellegas corporis sui figuram pani dedisse, cuius retro corpus in panem prophetes figuravit, ipso Domino hoc sacramentum postea interpretaturo.

338 3, 24. Confitemur in terra nobis regnum promissum, sed 604
ante caelum, sed alio statu, utpote post resurrectionem in mille annos in civitate divini operis Hierusalem caelo delatum, quam et apostolus matrem nostram sursum designat. Et politeuma nostrum, id est municipatum, in caelis esse pronuntians, alicui utique caelesti civitati eum deputat. Hanc et Ezechiel novit [cf. Ez 48, 30—35] et apostolus Ioannes vidit [cf. Apc 21, 2] et qui apud fidem nostram est novae prophetiae sermo testatur, ut etiam effigiem civitatis ante repraesentationem eius conspectui futuram in signum praedicarit. Denique proxime expunctum est orientali expeditione. Constat enim ethnicis quoque testibus in Iudaea per dies quadraginta matutinis momentis civitatem de caelo pependisse, omni moeniorum habitu evanescente de profectu diei, et alias de proximo nullam. Hanc dicimus excipiendis ⟨de⟩ resurrectione sanctis et refovendis omnium bonorum, utique spiritalium, copia in compensationem eorum, quae in saeculo vel despeximus vel

335. CV 47, 340; ML 2, 290. 336. CV 47, 389; ML 2, 331.
337. CV 47, 408; ML 2, 348. 338. CV 47, 419; ML 2, 355.

amisimus, a Deo prospectam, siquidem et iustum et Deo dignum illic quoque exsultare famulos eius, ubi sunt et afflicti in nomine ipsius. Haec ratio regni ⟨sub⟩caelestis. Post cuius mille annos, intra quam aetatem concluditur sanctorum resurrectio pro meritis maturius vel tardius resurgentium, tunc, et mundi destructione et iudicii conflagratione commissa, de-
610 mutati in atomo in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelae superindumentum, transferemur in caeleste regnum, de quo nunc sic [ideo] retractatur, quasi non praedicato apud creatorem ac per hoc alterius Dei Christum probante, a quo primo et solo sit revelatum.

14 4, 2. Transeo nunc ad evangelii, sane non iudaici sed 339
22 pontici, interim adulterati, demonstrationem, praestructuram, ordinem quem aggredimur. Constituimus imprimis evangelicum instrumentum apostolos auctores habere, quibus hoc munus
20 evangelii promulgandi ab ipso Domino sit impositum. . . .
17 19 Denique nobis fidem ex apostolis Ioannes et Matthaeus in-
18 sinuant, ex apostolicis Lucas et Marcus instaurant.

22 4, 4. Ego meum [evangelium] dico verum, Marcion suum; 340
ego Marcionis affirmo adulteratum, Marcion meum. Quis inter nos determinabit nisi temporis ratio, ei praescribens auctoritatem, quod antiquius reperietur, et ei praeiudicans vitiationem, quod posterius revincetur? . . . Itaque dum emendat, utrumque confirmat: et nostrum anterius, id emendans quod invenit, et id posterius quod de nostri emendatione constituens suum et novum fecit.

80 4, 5. In summa, si constat id verius quod prius, id prius 341
52 quod ⟨ab initio⟩, id ab initio quod ab apostolis, pariter utique constabit id esse ab apostolis traditum, quod apud ecclesias
73 apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus quod lac a Paulo
75 Corinthii hauserint, ad quam regulam Galatae sint recorrecti,
55 quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii, quid etiam Romani de proximo sonent, quibus evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. Habemus et Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius
60 Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensus in Ioannem stabit auctorem. Sic et ceterarum gene-
19 rositas recognoscitur. Dico itaque apud illas, nec solas iam
22 apostolicas, sed apud universas, quae illis de societate sacramenti confoederantur, id evangelium Lucae ab initio editionis suae stare, quod cum maxime tuemur, Marcionis vero plerisque nec notum. Nullis autem notum ut non eo damnatum? Habet plane et illud ecclesias, sed suas, tam posteras quam adulteras, quarum si censum requiras, facilius apostaticum

339. CV 47, 426; ML 2, 363. 340. CV 47, 428; ML 2, 365.
341. CV 47, 430; ML 2, 366.

invenias quam apostolicum, Marcione scilicet conditore vel
aliquo de Marcionis examine. Faciunt favos et vespae, faciunt
ecclesias et Marcionitae. Eadem auctoritas ecclesiarum apo- 14
stolicarum ceteris quoque patrocinabitur evangeliis, quae pro-
inde per illas et secundum illas habemus, Ioannis dico atque 20
Matthaei, licet et Marcus quod edidit Petri affirmetur, cuius 17
interpres Marcus. Nam et Lucae digestum Paulo adscribere 18
solent.

342 4, 34. Sed ecce sic tuus sit iste Christus contrarium docens 572
Moysi et creatori, ut, si non contrarium ostendero, meus sit.
Dico enim illum condicionaliter nunc fecisse divortii pro-
hibitionem, si ideo quis dimittat uxorem, ut aliam ducat: *Qui
dimiserit,* inquit, *uxorem et aliam duxerit, adulterium commisit,
et qui a marito dimissam duxerit, aeque adulter est* [Lc 16, 18],
ex eadem utique causa dimissam, qua non licet dimitti, ut
alia ducatur; illicite enim dimissam pro indimissa ducens
adulter est. Manet enim matrimonium quod non rite diremptum
est; manente ⟨autem⟩ matrimonio nubere adulterium est. Ita
si condicionaliter prohibuit dimittere uxorem, non in totum
prohibuit, et quod non prohibuit in totum, permisit alias, ubi
causa cessat, ob quam prohibuit; et iam non contrarium
Moysi docet, cuius praeceptum alicubi conservat, nondum
dico confirmat.

343 4, 40. Acceptum panem et distributum discipulis corpus 487
suum illum fecit *hoc est corpus meum* [Lc 22, 19] dicendo, id
est figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis 376
esset corpus. Ceterum vacua res, quod est phantasma, figuram
capere non posset. Aut si propterea panem corpus sibi finxit,
quia corporis carebat veritate, ergo panem debuit tradere
pro nobis.

344 5, 1. Nihil sine origine nisi Deus solus. Quae quantum 260
praecedit in statu omnium rerum, tantum praecedat necesse
est etiam in retractatu earum, ut constare de statu possit,
quia nec habeas dispicere quid quale sit, nisi certus an sit,
cum cognoveris unde sit. Et ideo ex opusculi ordine ad
hanc materiam devolutus, apostoli quoque Pauli originem a
Marcione desidero, novus aliqui discipulus nec ullius alterius
auditor, qui nihil interim credam nisi nihil temere credendum,
temere porro credi quodcumque sine originis agnitione credetur.

345 5, 9. Et ipsum, quod mortuorum resurrectio dicitur, exigit 598
defendi proprietates vocabulorum «mortuorum» ⟨et «resurrec-
tionis»⟩. [Ita] mortuum [vocabulum] non est nisi quod amisit 583
animam, de cuius facultate vivebat; corpus est quod amittit
animam et amittendo fit mortuum: ita mortui vocabulum

342. CV 47, 533; ML 2, 442. 343. CV 47, 559; ML 2, 460.
344. CV 47, 568; ML 2, 468. 345. CV 47, 601; ML 2, 491.

600 corpori competit. Porro si resurrectio mortui est, mortuum autem non aliud est quam corpus, corporis erit resurrectio. Sic et resurrectionis vocabulum non aliam rem vindicat quam quae cecidit. Surgere enim potest dici et quod omnino non cecidit, quod semper retro iacuit. Resurgere autem non est nisi eius quod cecidit; iterum enim surgendo, quia cecidit, resurgere dicitur. «Re» enim syllaba iterationi semper adhibetur. Cadere ergo dicimus corpus in terram per mortem, sicut et res ipsa testatur ex Dei lege. Corpori enim dictum est: *Terra es et in terram ibis* [Gn 3, 19]. Ita quod de terra est ibit in terram, hoc cadit quod in terram ibit, hoc resurgit
299 quod cadit. *Quia per hominem mors, et per hominem resurrectio*
414 [1 Cor 15, 21]. Hic mihi et Christi corpus ostenditur in nomine hominis, qui constat ex corpore, ut saepe iam docuimus. Quodsi sic in Christo vivificamur omnes, sicut mortificamur in Adam, quando in Adam corpore mortificemur, sic necesse est et in Christo [corpore] vivificemur. Ceterum similitudo non constat, si non in eadem substantia mortificationi in Adam vivificatio concurrat in Christo. Sed interposuit aliquid adhuc de Christo et propter praesentem disceptationem non omittendum. Tanto magis enim probabitur carnis resurrectio, quanto Christum eius Dei ostendero, apud quem creditur carnis resurrectio.

De anima, 208/11.

593 7. Dolet apud inferos anima cuiusdam et punitur in flamma 346
et cruciatur in lingua et de digito animae felicioris implorat solacium roris. Imaginem existimas exitum illum pauperis laetantis et divitis maerentis? Et quid illic Lazari nomen, si non in veritate res est? sed et si imago credenda est, testi-
217 monium erit veritatis. Si enim non haberet anima corpus [1], non caperet imago animae imaginem corporis, nec mentiretur de corporalibus membris scriptura, si non erant.

217 9. Quid nunc quod et effigiem animae damus, Platone 347
nolente, quasi periclitetur de animae immortalitate? Omne enim effigiatum compositum et structile affirmat: dissolubile autem omne compositicium et structile; sed animam immortalem, igitur indissolubilem, qua immortalem et ineffigiatam, qua indissolubilem. Ceterum compositiciam et structilem, si effigiatam; tamquam alio eam modo effigians intellectualibus formis, pulchram iustitia et disciplinis philosophiae, deformem vero contrariis artibus. Sed nos corporales quoque illi inscribimus lineas.

---

[1] Cf. n. 355.

346. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 308; ML 2, 656.
347. CV 20, 310; ML 2, 659.

348 21. Non dabit arbor mala bonos fructus, si non inseratur, 308
et bona malos dabit, si non colatur. Et lapides filii Abrahae
fient, si in fidem Abrahae formentur. Et genimina viperarum
fructum paenitentiae facient, si venena malignitatis exspuerint.
Haec erit vis divinae gratiae, potentior utique natura, habens 333
in nobis subiacentem sibi liberam arbitrii potestatem, quod
αὐτεξούσιον dicitur; quae cum sit et ipsa naturalis atque
mutabilis, quoquo vertitur, natura convertitur.

349 22. Definimus animam Dei flatu natam immortalem, cor- 217
poralem [1], effigiatam, substantia simplicem, de suo sapientem, 218
varie procedentem, liberam arbitrii, accidentiis obnoxiam, per 301
ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, divinatricem,
ex una redundantem.

350 41. Solus Deus sine peccato, et solus homo sine peccato 374
Christus, quia et Deus Christus. 398

351 55. Nulli patet caelum, terra adhuc salva, ne dixerim clausa. 536
Cum transactione enim mundi reserabuntur regna caelorum.
Sed in aethere dormitio nostra cum puerariis Platonis aut in
aëre cum Ario aut circa lunam cum Endymionibus Stoicorum.
Immo, inquis, in paradiso, quo iam tunc et patriarchae et
prophetae appendices dominicae resurrectionis ab inferis mi-
graverint. Et quomodo Ioanni in spiritu paradisi regio re-
velata, quae subicitur altari, nullas alias animas apud se praeter
martyrium ostendit [cf. Apc 6, 9]? Quomodo Perpetua fortissima
martyr sub die passionis in revelatione paradisi solos illic
commartyres suos vidit, nisi quia nullis rhomphaea paradisi
ianitrix cedit nisi qui in Christo decesserint, non in Adam?
Nova mors pro Deo et extraordinaria pro Christo alio et
privato excipitur hospitio. Agnosce itaque differentiam ethnici
et fidelis in morte, si pro Deo occumbas, ut Paracletus monet,
non in mollibus febribus et in lectulis, sed in martyriis, si
crucem tuam tollas et sequaris Dominum, ut ipse praecepit
[cf. Mt 10, 38]. Tota paradisi clavis tuus sanguis est. Habes
etiam de paradiso a nobis libellum, quo constituimus omnem
animam apud inferos sequestrari in diem Domini.

352 58. Congruentissimum est animam, licet non exspectata 586
carne, puniri, quod non sociata carne commisit. Sic et ob 290
cogitatus pios et benivolos, in quibus carne non eguit, sine
carne recreabitur. Quid nunc, si et in carnalibus prior est
quae concipit, quae disponit, quae mandat, quae impellit?
Et si quando invita, prior tamen tractat, quod per corpus
actura est. Numquam denique conscientia posterior erit facto.
Ita huic quoque ordini competit eam priorem pensare mer-

---

[1] Cf. n. 355. 348. CV 20, 334; ML 2, 685.
349. CV 20, 335; ML 2, 686. 350. CV 20, 368; ML 2, 720.
351. CV 20, 388; ML 2, 744. 352. CV 20, 395; ML 2, 751.

587 cedes cui priori debeantur. In summa, cum carcerem illum,
quem evangelium demonstrat, inferos intellegimus et novissi-
mum quadrantem modicum quoque delictum mora resurrec-
tionis illic luendum interpretamur, nemo dubitabit animam
aliquid pensare penes inferos salva resurrectionis plenitudine
per carnem quoque.

De carne Christi, 208/11.

376 5. Iam hic responde, interfector veritatis. Nonne vere 353
crucifixus est Deus? nonne vere mortuus, ut vere crucifixus?
nonne vere resuscitatus, ut vere scilicet mortuus? Falso ergo
statuit inter nos scire Paulus tantum Iesum crucifixum? falso
sepultum ingessit? falso resuscitatum inculcavit? Falsa est
igitur et fides nostra, et phantasma est totum quod speramus
a Christo? Scelestissime hominum, qui interemptores excusas
Dei. Nihil enim ab iis passus est Christus, si nihil vere est
passus. Parce unicae spei totius orbis. Quid destruis ne-
257 cessarium dedecus fidei? Quodcumque Deo indignum est,
mihi expedit. Salvus sum, si non confundar de Domino meo.
Qui mei, inquit, *confusus fuerit, confundar et ego eius* [cf. Mc
8, 38]. Alias non invenio materias confusionis, quae me per
contemptum ruboris probent bene impudentem et feliciter
stultum. Natus est Dei Filius: non pudet quia pudendum est;
et mortuus est Dei Filius: prorsus credibile est quia ineptum
est; et sepultus resurrexit: certum est quia impossibile. Sed
377 haec quomodo in illo vera erunt, si ipse non fuit verus, si
non vere habuit in se quod figeretur, quod moreretur, quod
sepeliretur et resuscitaretur, carnem scilicet sanguine suffusam,
ossibus structam, nervis intextam, venis implexam, quae nasci
et mori novit? Humana sine dubio, ut nata de homine;
ideoque mortalis haec erit in Christo, quia Christus homo et
filius hominis. Aut cur homo Christus et filius hominis, si
nihil hominis et nihil ex homine? . . . Quid dimidias mendacio
Christum? Totus veritas fuit. Maluit, crede, nasci quam ex
aliqua parte mentiri, et quidem in semetipsum; ut carnem
gestaret sine ossibus duram, sine musculis solidam, sine san-
guine cruentam, sine tunica vestitam, sine fame esurientem,
sine dentibus edentem, sine lingua loquentem; ut phantasma
auribus fuerit sermo eius per imaginem vocis.
200 6. Constat angelos carnem non propriam gestasse, utpote 354
naturas substantiae spiritalis, et, si corporis alicuius, sui tamen
generis; in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus,
ut videri et congredi cum hominibus possent. Igitur cum

353. ML 2, 760; O (= Oehler) 2, 433.
354. ML 2, 764; O 2, 438.

relatum non sit unde sumpserint carnem, relinquitur intellectui nostro non dubitare hoc esse proprium angelicae potestatis, ex nulla materia corpus sibi sumere.

355 11. Si habet aliquid per quod est, hoc erit corpus eius. Omne quod est, corpus est sui generis: nihil est incorporale, nisi quod non est [1].

356 14. Sed angelum, aiunt, gestavit Christus. Qua ratione? 410
Qua et hominem. Eadem ergo est et causa, ut hominem gestaret Christus: salus hominis fuit causa; scilicet ad restituendum quod perierat. Homo perierat, hominem restitui oportuerat. Ut angelum gestaret Christus, nihil tale de causa est. Nam etsi angelis perditio reputatur, *in ignem praeparatum* 208
diabolo et angelis eius [Mt 25, 41], numquam tamen illis restitutio repromissa est. Nullum mandatum de salute angelorum suscepit Christus a Patre. Quod Pater neque repromisit neque mandavit, Christus administrare non potuit.

357 16. Defendimus autem non carnem peccati evacuatam esse 376
in Christo, sed peccatum carnis, non materiam, sed naturam, 397
nec substantiam, sed culpam, secundum apostoli auctoritatem dicentis: *Evacuavit peccatum in carne* [Rom 8, 3]. Nam et alibi: *In similitudine,* inquit, *carnis peccati* [ib.] fuisse Christum. Non quod similitudinem carnis acceperit, quasi imaginem corporis, et non veritatem; sed similitudinem peccatricis carnis vult intellegi; quod ipsa non peccatrix caro Christi, eius fuit par, cuius erat peccatum, genere, non vitio Adae; quando hinc etiam confirmamus eam fuisse carnem in Christo, cuius natura est in homine peccatrix; et sic in illa peccatum evacuatum, quod in Christo sine peccato habeatur, quae in homine sine peccato non habebatur.

358 17. Deus imaginem et similitudinem suam, a diabolo captam, 430
aemula operatione recuperavit. In virginem enim adhuc Evam 433
irrepserat verbum aedificatorium mortis; in virginem aeque introducendum erat Dei Verbum exstructorium vitae; ut, quod per eiusmodi sexum abierat in perditionem, per eumdem sexum redigeretur in salutem. Crediderat Eva serpenti, credidit Maria Gabrieli. Quod illa credendo deliquit, haec credendo delevit.

359 23. Virgo quantum a viro; non virgo quantum a partu. . . . 431
Et si virgo concepit, in partu suo nupsit, ipsa patefacti corporis lege, in quo nihil interfuit, de vi masculi admissi an emissi, idem illud sexus resignaverit. . . . Utique magis non virgo dicenda est quam virgo, saltu quodam mater ante quam nupta.

[1] Attulimus hunc locum ad explicandum quo sensu intellegendi sint n. 346 349 374.

355. ML 2, 774; O 2, 446. 356. ML 2, 777; O 2, 450. 357. ML 2, 780; O 2, 452. 358. ML 2, 782; O 2, 454. 359. ML 2, 790; O 2, 461.

De carnis resurrectione, 208/11.

225 5. *Et finxit Deus hominem* [Gn 1, 27]. Magnae sine dubio 360
differentiae ratio, pro condicione scilicet rerum. Minora enim
quae fiebant eo, cui fiebant, si quidem homini fiebant, cui
mox a Deo addicta sunt. Merito igitur, ut famula, iussu et
imperio et sola vocali potestate universa processerant, contra
homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso Deo exstructus est.
225 6. ⟨Non⟩ adeo magna res [agebatur], quae ista materia 361
exstruebatur. Itaque totiens honoratur, quotiens manus Dei
patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum
effingitur. Recogita totum illi Deum occupatum ac deditum,
manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia et ipsa
228 imprimis affectione, quae liniamenta ducebat. Quodcumque
enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur, homo futurus,
quod et limus, et caro sermo, quod et terra tunc. Sic enim
praefatio Patris ad Filium: *Faciamus hominem ad imaginem
et similitudinem nostram. Et fecit hominem Deus*, id utique
quod finxit, *ad imaginem Dei fecit illum*, scilicet Christi
[Gn 1, 26].
455 8. Caro salutis est cardo. De qua cum anima Deo alli- 362
459 475 gatur, ipsa est quae efficit ut anima alligari possit. Scilicet
476 caro abluitur, ut anima emaculetur; caro ungitur, ut anima
482 439 consecretur; caro signatur, ut et anima muniatur; caro manus
485 impositione adumbratur, ut et anima spiritu illuminetur; caro
corpore et sanguine Christi vescitur, ut et anima de Deo
508 saginetur. Non possunt ergo separari in mercede, quas opera
coniungit.
189 11. Igitur confide illum totum hoc ex nihilo protulisse, et 363
Deum nosti fidendo, quod tantum Deus valeat. Nam et
quidam, infirmiores hoc prius credere, de materia potius
subiacenti volunt ab illo universitatem dedicatam secundum
philosophos. Porro et si ita in vero haberet, cum tamen
longe alias substantias longeque alias species ex reformatione
materiae diceretur protulisse quam fuisset ipsa materia, non
minus defenderem ex nihilo eum protulisse, si ea protulerat,
quae omnino non fuerant. Quo enim interest ex nihilo quid
proferri an ex aliquo, dum quod non fuit fiat, quando etiam
non fuisse nihil sit fuisse? Sic et fuisse e contrario non nihil
est fuisse. Nunc etsi interest, tamen utrumque mihi applaudit.
598 Sive enim ex nihilo Deus molitus est cuncta, poterit et carnem
in nihilum perductam exprimere de nihilo: sive de materia
modulatus est alia, poterit et carnem quocumque dehaustam
evocare de alio. Et utique idoneus est reficere qui fecit:

360. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 32; ML 2, 801.
361. CV 47, 33; ML 2, 802. 362. CV 47, 36; ML 2, 806.
363. CV 47, 40; ML 2, 809.

quanto plus est fecisse quam refecisse, initium dedisse quam reddidisse, ita restitutionem carnis faciliorem credas institutione.

364 14. Haec erit tota causa, immo necessitas resurrectionis, 598
congruentissima scilicet Deo, destinatori iudicii. De cuius 601
dispositione dispicias, an utrique substantiae humanae diiudicandae censura divina praesideat, tam animae quam et carni. Quod enim congruet iudicari, hoc competet etiam resuscitari. Dicimus plenum primo perfectumque credendum iudicium Dei, ut ultimum iam atque exinde perpetuum, ut sic quoque iustum, dum non in aliquo minus, ut sic quoque Deo dignum, dum pro tanta eius patientia plenum atque perfectum. Atquin plenitudinem perfectionemque iudicii nonnisi de totius hominis repraesentatione constare. Totum porro hominem ex utriusque substantiae concretione parere, idcircoque in utraque exhibendum quem totum oporteat iudicari, qui nisi totus utique non vixerit. Qualis ergo vixerit, talem iudicatum iri, quia de eo, quod vixerit, habet iudicari. Vita est enim causa iudicii, per tot substantias dispungenda, per quot et functa est.

365 63. Resurget igitur caro, et quidem omnis, et quidem ipsa, 599
et quidem integra. In deposito est ubicumque apud Deum 600
per fidelissimum sequestrem Dei et hominum Iesum Christum, qui et homini Deum et hominem Deo reddet, carni spiritum et spíritui carnem.

De exhortatione castitatis, 208/11.

366 7. Differentiam inter ordinem et plebem constituit ecclesiae 554
auctoritas, et honor per ordinis consessum sanctificatus. Adeo, ubi ecclesiastici ordinis non est consessus, et offers, et tinguis,
et sacerdos es tibi solus. . . . Igitur si habes ius sacerdotis 468
in temetipso, ubi necesse est, habeas oportet etiam disciplinam
sacerdotis, ubi necesse sit habere ius sacerdotis. Digamus 577
tinguis? digamus offers? Quanto magis laico digamo capitale 566
est agere pro sacerdote, cum ipsi sacerdoti digamo facto auferatur agere sacerdotem! Sed necessitati, inquis, indulgetur. Nulla necessitas excusatur, quae potest non esse. Noli denique digamus deprehendi, et non committas in necessitatem administrandi quod non licet digamo. Omnes nos Deus ita vult dispositos esse, ut ubique sacramentis eius obeundis apti simus. Unus Deus, una fides, una et disciplina. Usque adeo, nisi et laici ea observent, per quae presbyteri alleguntur, quomodo erunt presbyteri, qui de laicis alleguntur? Ergo pugnare debemus ante laicum iussum a secundo matrimonio abstinere, dum presbyter esse non alius potest quam laicus, qui semel fuerit maritus.

---

364. CV 47, 43; ML 2, 813. 365. CV 47, 123; ML 2, 885.
366. ML 2, 922; O 1, 747.

De corona, 211.

461 3. Ut a baptismate ingrediar, aquam adituri, ibidem, sed 367
et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur
464 nos renuntiare diabolo et pompae et angelis eius; dehinc ter
mergitamur, amplius aliquid respondentes, quam Dominus in
evangelio determinavit. Inde suscepti, lactis et mellis con-
cordiam praegustamus, exque ea die lavacro cotidiano per
totam hebdomadem abstinemus. Eucharistiae sacramentum,
et in tempore victus, et omnibus mandatum a Domino, etiam
antelucanis coetibus, nec de aliorum manu quam praesidentium
520 sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die
588 facimus. Die dominico ieiunium nefas ducimus, vel de geni-
culis adorare. Eadem immunitate a die Paschae in Pentecosten
485 usque gaudemus. Calicis aut panis etiam nostri aliquid de-
287 cuti in terram anxie patimur. Ad omnem progressum atque
promotum, ad omnem aditum et exitum, ad calciatum, ad
lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quae-
cumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo
terimus.

De idololatria, ca 211.

506 7. Zelus fidei perorabit ingemens: Christianum ab idolis 368
in ecclesiam venire, . . . eas manus admovere corpori Domini,
quae daemoniis corpora conferunt? Nec hoc sufficit. Parum
sit, si ab aliis manibus accipiant quod contaminent, sed etiam
ipsae tradunt aliis quod contaminaverunt. Alleguntur in or-
dinem ecclesiasticum artifices idolorum. Pro scelus! Semel
Iudaei Christo manus intulerunt, isti cotidie corpus eius la-
cessunt. O manus praecidendae!

Ad Scapulam, 212.

28 2. Tanta hominum multitudo, pars paene maior civitatis 369
30 cuiusque, in silentio et modestia agimus, singuli forte noti
magis quam omnes; nec aliunde noscibiles quam de emen-
datione vitiorum pristinorum.

De fuga in persecutione, 213.

413 12. Ut redimas hominem tuum nummis, quem sanguine 370
suo redemit Christus, quam indignum Deo et dispositione eius,
qui *Filio suo non pepercit* [Rom 8, 32] pro te, ut fieret maledictum
pro nobis; quia *maledictus qui pependerit in ligno* [Dt 21, 23]; . . .

---

367. ML 2, 79; O 1, 421.
368. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 36; ML 1, 669.
369. ML 1, 700; O 1, 542. 370. ML 2, 114; O 1, 482.

et traditus est in mortem, *mortem autem crucis* [Phil 2, 8]: totum hoc, ut nos a peccatis lucraretur! . . . Et Dominus quidem illum [hominem] redemit ab angelis mundi tenentibus potestatibus, a spiritalibus nequitiae, a tenebris huius aevi, a iudicio aeterno, a morte perpetua.

Adversus Praxean, 213/18.

371 2. Unicum quidem Deum credimus, sub hac tamen dis- 141
pensatione, quam oikonomiam dicimus, ut unici Dei sit et 148
Filius, Sermo ipsius, qui ex ipso processerit, per quem omnia 162
facta sunt et sine quo factum est nihil [cf. Io 1, 3]. Hunc 181
missum a Patre in virginem et ex ea natum, hominem et 375
Deum, filium hominis et Filium Dei, et cognominatum Iesum 377
Christum. . . . Hanc regulam ab initio evangelii decucurrisse, 78
etiam ante priores quosque haereticos, nedum ante Praxean
hesternum, probabit tam ipsa posteritas omnium haereticorum
quam ipsa novellitas Praxeae hesterni. Quo peraeque ad-
versus universas haereses iam hinc praeiudicatum sit id esse
verum, quodcumque primum, id esse adulterum, quodcumque
posterius. Sed salva ista praescriptione ubique tamen propter 83
instructionem et munitionem quorumdam dandus est etiam
retractatibus locus, vel ne videatur unaquaeque perversitas
non examinata, sed praeiudicata damnari, maxime haec, quae 187
se existimat meram veritatem possidere, dum unicum Deum
non alias putat credendum, quam si ipsum eumdemque et
Patrem et Filium et Spiritum dicat; quasi non sic quoque
unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiae scilicet
unitatem, et nihilominus custodiatur oikonomiae sacramentum,
quae unitatem in trinitatem disponit, tres dirigens Patrem 149
et Filium et Spiritum, — tres autem non statu sed gradu,
nec substantia sed forma, nec potestate sed specie, — unius
autem substantiae et unius status et unius potestatis, quia unus
Deus, ex quo et gradus isti et formae et species in nomine
Patris et Filii et Spiritus Sancti deputantur.

372 4. Spiritum non aliunde <de>puto quam a Patre per Filium. 170

373 7. Haec est nativitas perfecta Sermonis, dum ex Deo pro- 153 162
cedit. Conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine sophiae: 163
Dominus condidit me initium viarum [Prv 8, 22], dehinc gene-
ratus ad effectum: *Cum pararet caelum, aderam illi* [ib. 27],
exinde, eum Patrem sibi faciens, de quo procedendo * * *,
Filius factus est, primogenitus, ut ante omnia genitus, et uni-
genitus, ut solus ex Deo genitus, proprie de vulva cordis

371. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 229; ML 2, 156. Rursus edidit *A. Kroymann* in Sammlung . . . von Dr G. Krüger, 1907.
372. CV 47, 232; ML 2, 159. 373. CV 47, 235; ML 2, 161.

ipsius, secundum quod et Pater ipse testatur: *Eructavit cor*
meum sermonem optimum [Ps 44, 2].
98 7. Quis negabit Deum corpus esse [1], etsi Deus spiritus est? 374
Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed si et
invisibilia illa, quaecumque sunt, habent apud Deum et suum
corpus et suam formam, per quae soli Deo visibilia sunt,
153 quanto magis, quod ex ipsius substantia emissum est, sine
substantia non erit? Quaecumque ergo substantia Sermonis
fuit, illam dico personam et illi nomen Filii vindico et, dum
160 Filium agnosco, secundum a Patre defendo.
162 8. Nec dubitaverim Filium dicere et radicis fruticem et 375
fontis fluvium et solis radium, quia omnis origo parens est
et omne, quod ex origine profertur, progenies est, multo
magis Sermo Dei, qui etiam proprie nomen Filii accepit. Nec
frutex tamen a radice nec fluvius a fonte nec radius a sole
171 discernitur, sicut nec a Deo Sermo. . . . Tertius est Spiritus
a Deo et Filio, sicut tertius a radice fructus ex frutice et
tertius a fonte rivus ex flumine et tertius a sole apex ex
radio.
141 9. Hanc me regulam professum, qua inseparatos ab alter- 376
utro Patrem et Filium et Spiritum testor, tene ubique, et ita
149 quid quomodo dicatur agnosces. Ecce enim dico alium esse
Patrem et alium Filium et alium Spiritum, — male accipit
idiotes quisque aut perversus hoc dictum, quasi diversitatem
sonet et ex diversitate separationem protendat Patris et Filii
187 et Spiritus Sancti; necessitate autem hoc dico, cum eumdem
Patrem et Filium et Spiritum contendunt, adversus oikonomiam
monarchiae adulantes — non tamen diversitate alium Filium
a Patre, sed distributione, nec divisione alium, sed distinctione,
quia non sint idem Pater et Filius, vel modulo alius ab alio.
158 Pater enim tota substantia est, Filius vero derivatio totius et
160 portio, sicut ipse profitetur: *Quia Pater maior me est* [Io 14, 28].
A quo et minoratus canitur in psalmo modicum quid citra
159 angelos. Sic et Pater alius a Filio, dum Filio maior, dum
184 alius qui generat, alius qui generatur, dum alius qui mittit,
alius qui mittitur, dum alius qui facit, alius per quem fit.
Bene, quod et Dominus usus hoc verbo in persona Paracleti
non divisionem significavit, sed dispositionem: *Rogabo* enim,
inquit, *Patrem, et alium advocatum mittet vobis, Spiritum veri-*
173 *tatis* [Io 14, 16], sic alium a se *** Paracletum, quomodo et
nos a Patre alium Filium, ut tertium gradum ostenderet in
Paracleto, sicut nos secundum in Filio propter oikonomiae
observationem.

---

[1] Cf. n. 355.

374. CV 47, 237; ML 2, 162. 375. CV 47, 238; ML 2, 163.
376. CV 47, 239; ML 2, 164.

377 13. Duos quidem definimus, Patrem et Filium, et iam tres 141
cum Spiritu Sancto, — secundum rationem oikonomiae, quae
facit numerum, ne, ut vestra perversitas infert, Pater ipse 375
credatur natus et passus, quod non licet credi, quoniam non
ita traditum est — duos tamen Deos et duos Dominos num-
quam ex ore nostro proferimus, non quasi non et Pater Deus
et Filius Deus et Spiritus Deus et Dominus unusquisque, sed 164
quoniam ⟨ideo⟩ retro et duo Dii et duo Domini praedicabantur,
ut, ubi venisset Christus, et Deus agnosceretur et Dominus 374
vocaretur, quia Filius Dei et Domini.
378 25. *De meo sumet* [Io 16, 14], inquit, sicut ipse de Patris. 149
Ita conexus Patris in Filio et Filii in Paracleto tres efficit 168
cohaerentes, alterum ex altero. Qui tres unum sunt, non 146
unus, quomodo dictum est: *Ego et Pater unum sumus* [Io 10, 30],
ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem.
379 27. Quaerendum quomodo Sermo caro sit factus, utrumne 162 382
quasi transfiguratus in carnem, an indutus carnem. Immo 383
indutus. Ceterum Deum immutabilem et informabilem credi
necesse est, ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio
est pristini. Omne enim, quodcumque transfiguratur in aliud,
desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus
autem neque desinit esse neque aliud potest esse. Sermo
autem Deus, et sermo Domini manet in aevum, perseverando
scilicet in sua forma. Quem si non capit transfigurari, con-
sequens est, ut sic caro factus intellegatur, dum fit in carne
et manifestatur et videtur et contrectatur per carnem, quia
et cetera sic accipi exigunt. Si enim Sermo ex transfigura-
tione et demutatione substantiae caro factus est, una iam erit
substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, mixtura quae-
dam, ut electrum ex auro et argento. . . . Videmus duplicem 385
statum, non confusum, sed coniunctum, in una persona, Deum
et hominem Iesum (de Christo enim differo), et adeo salva 390
est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas
egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro pas- 401
siones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Sa- 402
maritide, flens Lazarum, anxia usque ad mortem, denique et
mortua [est]. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum,
ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque
substantiae, sed et spiritus carnalia et caro spiritalia egisset
ex translatione, aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae
alicuius formae ex confusione. Immo aut Sermo mortuus esset,
aut caro mortua non esset, si Sermo conversus esset in carnem;
aut caro enim immortalis fuisset aut Sermo mortalis. Sed quia

377. CV 47, 248; ML 2, 169. 378. CV 47, 276; ML 2, 188.
379. CV 47, 280; ML 2, 190.

substantiae ambae in statu suo quaeque distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt.

De monogamia, ca 217.

430 8. Quis corpus Domini dignius initiaret quam eiusmodi 380
432 caro, qualis et concepit illud et peperit? Et Christum quidem virgo enixa est, semel nuptura post partum, ut uterque titulus sanctitatis in Christi sensu dispungeretur, per matrem et virginem et univiram. . . .

566 8. Petrum solum invenio maritum, per socrum; mono- 381
54 gamum praesumo, per ecclesiam, quae, super illum aedificata, omnem gradum ordinis sui de monogamis erat collocatura. Ceteros cum maritos non invenio, aut spadones intellegam necesse est, aut continentes.

588 10. Pro anima eius [mariti] orat [mulier] et refrigerium in- 382
terim adpostulat ei et in prima resurrectione consortium et offert annuis diebus dormitionis eius.

De pudicitia, 217/23[1].

523 1. Audio etiam edictum esse propositum, et quidem per- 383
59 emptorium. Pontifex scilicet maximus, quod est episcopus episcoporum, edicit: ‚Ego et moechiae et fornicationis delicta paenitentia functis dimitto.' O edictum, cui adscribi non poterit: ‚Bonum factum!'

570 4. Penes nos occultae quoque coniunctiones, id est non 384
prius apud ecclesiam professae, iuxta moechiam et fornicationem iudicari periclitantur.

522 523 5. Adsistit idololatres, adsistit homicida, in medio eorum 385
525 adsistit et moechus. Pariter de paenitentiae officio sedent, in sacco et cinere inhorrescunt, eodem fletu ingemiscunt, iisdem precibus ambiunt, iisdem genibus exorant, eamdem invocant matrem. Quid agis, mollissima et humanissima disciplina?

---

[1] Attende Tertullianum montanistam in libello *de pudicitia* retractare ea quae catholicus docuerat in libello *de paenitentia* de remissione peccatorum; quod ipse fatetur: «Erit igitur et hic adversus psychicos titulus, adversus meae quoque sententiae retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in notam levitatis obiectent. Numquam societatis repudium delicti praeiudicium est; quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. At enim me non magis dedecorabit utilis levitas, quam ornarit nocens. Non suffundor errore, quo carui, quia caruisse delector, quia meliorem me et pudiciorem recognosco» (De pud. 1; ed. Pr. p. 19).

380. ML 2, 939; O (= Oehler) 1, 772.
381. ML 2, 939; O 1, 773. 382. ML 2, 942; O 1, 776.
383. Pr (= Preuschen) 19; ML 2, 980. Ediderunt etiam *A. Reifferscheid* et *G. Wissowa* in CV, et *P. de Labriolle,* Texte latin, trad. fr., Paris 1906.
384. Pr 24; ML 2, 987. 385. Pr 26; ML 2, 989.

Aut omnibus iis hoc esse debebis, *beati* enim *pacifici* [Mt 5, 9], aut, si non omnibus, nostra esse. Idololatren quidem et homicidam semel damnas, moechum vero de medio excipis? Idololatrae successorem, homicidae antecessorem, utriusque collegam? Personae acceptatio est: miserabiliores paenitentias reliquisti.

386 18. Quodsi clementia Dei ignorantibus adhuc et infidelibus 526
competit, utique et paenitentia ad se clementiam invitat, salva 531
illa paenitentiae specie post fidem, quae aut levioribus delictis
veniam ab episcopo consequi poterit, aut maioribus et irre- 522
missibilibus a Deo solo.

387 21. Sed habet, inquis, potestatem ecclesia delicta donandi. 521
Hoc ego magis et agnosco et dispono, qui ipsum Paracletum 522
in prophetis novis habeo dicentem: ‚Potest ecclesia donare delictum, sed non faciam, ne et alia delinquant.‘ Quid, si pseudopropheticus spiritus pronuntiavit? atqui magis eversoris fuisset et semetipsum de clementia commendare et ceteros ad delinquentiam temptare. Aut si et hoc secundum spiritum veritatis adfectare gestivit, ergo spiritus veritatis potest quidem indulgere fornicatoribus veniam, sed cum plurium malo non
vult. De tua nunc sententia quaero, unde hoc ius ecclesiae 54
usurpes. Si quia dixerit Petro Dominus: *Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam; tibi dedi claves regni caelestis,* vel: *Quaecumque alligaveris vel solveris in terra, erunt alligata vel soluta in caelis* [Mt 16, 18 sq]; idcirco praesumis et ad te derivasse solvendi et alligandi potestatem, id est ad omnem ecclesiam Petri propinquam? Qualis es, evertens atque commutans manifestam Domini intentionem personaliter hoc Petro conferentem? *Super te,* inquit, *aedificabo ecclesiam meam,* et: *Dabo tibi claves,* non ecclesiae, et: *Quaecumque solveris vel alligaveris,* non quae solverint vel alligaverint.

S. HIPPOLYTUS, saec. II—III.

De Antichristo, ca 200.

388 2. Οὗτοι γὰρ πνεύματι προφητικῷ οἱ πάντες κατηρτισμένοι 66
καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου ἀξίως τετιμημένοι, ὀργάνων δίκην ἑαυτοῖς ἡνωμένοι ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς ἀεὶ τὸν Λόγον ὡς πλῆκτρον,

388 2. Hi namque patres spiritu prophetiae aptati digneque ab 66
ipso Verbo honorati, quo nimirum velut organa in se ipsis semper unitum Verbum tamquam plectrum haberent, cuius nutu atque

386. Pr 59; ML 2, 1017. 387. Pr 67; ML 2, 1024.
388. CB 1, 2. Hälfte (ed. H. Achelis, 1897), 4; MG 10, 728.

δι' οὗ κινούμενοι ἀπήγγελλον ταῦτα ἅπερ ἤθελεν ὁ Θεός. Οὐ γὰρ ἐξ ἰδίας δυνάμεως οἱ προφῆται ἐφθέγγοντο, μὴ πλανῶ, οὐδὲ ἅπερ αὐτοὶ ἠβούλοντο ταῦτα καὶ ἐκήρυσσον.

125 3. Οὐδένα γὰρ ἀποβάλλεται τῶν ἑαυτοῦ δούλων, οὐδένα 389
βδελύσσεται ὡς μὴ ὄντα ἄξιον τῶν θείων αὐτοῦ μυστηρίων ... πάντας ἐλεῶν καὶ πάντας σώζειν ἐπιθυμῶν, πάντας υἱοὺς Θεοῦ καταρτίσαι θέλων, καὶ τοὺς πάντας ἁγίους εἰς ἕνα τέλειον
410 ἄνθρωπον καλῶν. Εἷς γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς, δι' οὗ καὶ ἡμεῖς
182 τυχόντες τὴν διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀναγέννησιν, εἰς τὸν ἕνα τέλειον καὶ ἐπουράνιον ἄνθρωπον οἱ πάντες καταντῆσαι
377 ἐπιθυμοῦμεν. 4. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ ἄσαρκος ὢν ἐνεδύσατο τὴν ἁγίαν σάρκα ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου ὡς νυμφίος ἱμάτιον, ἐξυφήνας ἑαυτῷ ἐν τῷ σταυρικῷ πάθει, ὅπως συγκεράσας τὸ θνητὸν ἡμῶν σῶμα τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει, καὶ μίξας τὸ φθαρτὸν τῷ ἀφθάρτῳ καὶ τὸ ἀσθενὲς τῷ ἰσχυρῷ σώσῃ τὸν ἀπολλύμενον ἄνθρωπον . . . Οἱ δὲ ἐργαζόμενοι πατριάρχαι τε καὶ προφῆται οἱ τὸν καλὸν ποδήρη καὶ τέλειον χιτῶνα ὑφαίνοντες Χριστοῦ, δι' ὧν ὁ Λόγος διικνούμενος κερκίδος δίκην ἐξυφαίνει δι' αὐτῶν ταῦθ' ἅπερ βούλεται ὁ Πατήρ.

In Danielem, 200/4.

476 1, 16. Πίστις καὶ ἀγάπη τὸ ἔλαιον καὶ τὰ σμήγματα τοῖς 390
λουομένοις ἑτοιμάζουσιν. Τίνα δὲ ἦν τὰ σμήγματα ἀλλ' ἢ αἱ τοῦ Λόγου ἐντολαί; τί δὲ τὸ ἔλαιον ἀλλ' ἢ τοῦ Ἁγίου Πνεύ-

---

afflatu, quae Deus vellet, haec prophetae annuntiabant; non enim ex sua facultate loquebantur, ne erres, nec quae ex animo essent haec praedicabant.

125 3. Nullum suorum servorum reicit, nullum horret ut divinorum 389
mysteriorum indignum . . . omnes volens omnesque salvare desiderans, omnes Dei filios praestare volens sanctosque omnes in
410 unum hominem perfectum vocans. Nam et unus Dei Filius est,
182 cuius etiam nos munere per Spiritum Sanctum adepti regenerationem, in unum perfectum ac caelestem hominem omnes occurrere
377 optamus. 4. Dei enim Verbum, cum esset carnis expers, sanctam carnem ex sancta virgine induit tamquam sponsus sibi ipsi in crucis patibulo vestem contexens; quo nimirum mortale corpus nostrum suae adunando virtuti, et corruptibile incorruptibili, infirmum firmo miscens, homini qui perierat salutem praestaret. . . . Textores artifices [sunt] patriarchae et prophetae, pulchrum Christo contexentes poderem ac perfectam tunicam, per quas Verbum pervadens radiorum more illarum opere contexit ea quae vult Pater.

476 1, 16. Fides et caritas oleum et unguenta lavantibus parant. 390
Quaenam vero unguenta, nisi Verbi mandata? quodnam autem

389. CB 1, 2, 6; MG 10, 732.
390. CB 1, 1. Hälfte (ed. G. N. Bonwetsch, 1897), 26; MG 10, 692.

ματος δύναμις; αἷς μετὰ τὸ λουτρὸν ὡς μύρῳ χρίονται οἱ πιστεύοντες.

390a 4, 6. Οὐδὲν γὰρ ὅλως ψεύδεται ἡ γραφή, οὐδὲ τὸ Πνεῦμα 70
τὸ Ἅγιον πλανᾷ τοὺς δούλους αὐτοῦ τοὺς προφήτας, δι' ὧν
εὐηρέστησεν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ καταγγεῖλαι τοῖς ἀνθρώποις.

•

Contra haeresim Noeti, 200/10.

391 10. Θεὸς μόνος ὑπάρχων, καὶ μηδὲν ἔχων ἑαυτῷ σύγ- 196
χρονον, ἐβουλήθη κόσμον κτίσαι. . . . Οὐδὲν πλὴν αὐτὸς ἦν· 191 157
αὐτὸς δὲ μόνος ὤν, πολὺς ἦν. Οὔτε γὰρ ἄλογος, οὔτε ἄσοφος,
οὔτε ἀδύνατος, οὔτε ἀβούλευτος ἦν. Πάντα δὲ ἦν ἐν αὐτῷ, αὐτὸς
δὲ ἦν τὸ πᾶν. Ὅτε ἠθέλησεν, καθὼς ἠθέλησεν, ἔδειξε τὸν
Λόγον αὐτοῦ καιροῖς ὡρισμένοις παρ' αὐτῷ, δι' οὗ τὰ πάντα 181
ἐποίησεν. . . . Ἐποίησεν οὖν ὡς ἠθέλησεν, Θεὸς γὰρ ἦν. Τῶν
δὲ γινομένων ἀρχηγὸν καὶ σύμβουλον καὶ ἐργάτην ἐγέννα Λόγον, 153
ὃν Λόγον ἔχων ἐν ἑαυτῷ, ἀόρατόν τε ὄντα τῷ κτιζομένῳ
κόσμῳ, ὁρατὸν ποιεῖ, προτέραν φωνὴν φθεγγόμενος, καὶ φῶς
ἐκ φωτὸς γεννῶν, προῆκεν τῇ κτίσει κύριον, τὸν ἴδιον νοῦν.

392 11. Καὶ οὕτως παρίστατο αὐτῷ ἕτερος. Ἕτερον δὲ λέγων 158
οὐ δύο θεοὺς λέγω, ἀλλ' ὡς φῶς ἐκ φωτός, ἢ ὡς ὕδωρ ἐκ
πηγῆς, ἢ ὡς ἀκτῖνα ἀπὸ ἡλίου. Δύναμις γὰρ μία ἡ ἐκ τοῦ
παντός· τὸ δὲ πᾶν Πατήρ, ἐξ οὗ δύναμις Λόγος. Οὗτος δὲ
νοῦς, ὃς προβὰς ἐν κόσμῳ ἐδείκνυτο παῖς Θεοῦ.

---

oleum, nisi virtus Spiritus Sancti? quibus post lavacrum fideles perunguntur.

390a 4, 6. Nihil omnino mentitur scriptura, nec Spiritus Sanctus 70
decipit servos suos prophetas, per quos placuit voluntatem Dei
hominibus annuntiare.

391 10. Deus solus cum esset, nihilque sibi coaevum haberet, voluit 196
mundum efficere. . . . Nihil erat praeter ipsum; ipse solus, multus 191 157
erat. Nec enim erat sine ratione, sine sapientia, sine potentia,
sine consilio. Omnia erant in eo: ipse erat omnia. Quando voluit,
et quomodo voluit, ostendit Verbum suum temporibus apud eum
definitis; per quod omnia fecit. . . . Fecit igitur sicut voluit: Deus 181
enim erat. Eorum autem quae facta sunt, ducem, consiliarium et 153
operarium generabat Verbum; quod Verbum cum in se haberet,
essetque mundo creato inaspectabile, fecit aspectabile, emittens
priorem vocem; et lumen ex lumine generans, deprompsit ipsi
creaturae dominum, sensum suum.

392 11. Atque ita astitit ei alius. Cum alium dico, non duos deos 158
dico; sed tamquam lumen ex lumine et aquam ex fonte, aut radium
a sole. Una enim virtus quae ex toto est; totum vero Pater, ex
quo virtus Verbum. Hoc vero mens est, quod, prodiens in mundum,
ostensum est puer Dei.

390a. CB 1, 1, 198. 391. MG 10, 817.
392. MG 10, 817.

375 15. Ποῖον Υἱὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς διὰ τῆς σαρκὸς κατέπεμ- 393
ψεν, ἀλλ' ἢ τὸν Λόγον, ὃν Υἱὸν προσηγόρευε διὰ τὸ μέλλειν
αὐτὸν γενέσθαι; Καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους
157 φιλοστοργίας ἀναλαμβάνει ὁ Υἱὸς καλούμενος. Οὔτε γὰρ
ἄσαρκος καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος, τέλειος ἦν Υἱός, καίτοι
385 τέλειος Λόγος ὤν, μονογενής. Οὔθ' ἡ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν δίχα
τοῦ Λόγου ὑποστᾶναι ἠδύνατο, διὰ τὸ ἐν Λόγῳ τὴν σύστασιν
ἔχειν. Οὕτως οὖν εἷς Υἱὸς τέλειος Θεοῦ ἐφανερώθη. 16. . . . Ἴδω-
μεν δὲ καὶ τὸ προκείμενον· ὅτι ὄντως, ἀδελφοί, ἡ δύναμις ἡ
πατρῴα, ὅ ἐστιν Λόγος, ἀπ' οὐρανοῦ κατῆλθεν, καὶ οὐκ αὐτὸς
ὁ Πατήρ.

376 17. Πιστεύσωμεν οὖν, μακάριοι ἀδελφοί, κατὰ τὴν παρά- 394
δοσιν τῶν ἀποστόλων, ὅτι Θεὸς Λόγος ἀπ' οὐρανῶν κατῆλθεν
378 εἰς τὴν ἁγίαν παρθένον Μαρίαν, ἵνα σαρκωθεὶς ἐξ αὐτῆς, λαβὼν
398 δὲ καὶ ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνην, λογικὴν δὲ λέγω, γεγονὼς πάντα
415 ὅσα ἐστὶν ἄνθρωπος, ἐκτὸς ἁμαρτίας, σώσῃ τὸν πεπτωκότα,
καὶ ἀφθαρσίαν ἀνθρώποις παράσχῃ τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ
ὄνομα αὐτοῦ. Ἐν πᾶσιν οὖν ἀποδέδεικται ἡμῖν τῆς ἀληθείας
181 λόγος, ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Πατήρ, οὗ πάρεστι Λόγος, δι' οὗ τὰ
πάντα ἐποίησεν· ὃν ὑστέροις καιροῖς, καθὼς εἴπαμεν ἀνωτέρω,
184 ἀπέστειλεν ὁ Πατὴρ πρὸς σωτηρίαν ἀνθρώπων. Οὗτος διὰ
373 νόμου καὶ προφητῶν ἐκηρύχθη παρεσόμενος εἰς τὸν κόσμον.
Καθ' ὃν οὖν τρόπον ἐκηρύχθη, κατὰ τοῦτον καὶ παρὼν ἐφα-
430 νέρωσεν ἑαυτὸν ἐκ παρθένου καὶ Ἁγίου Πνεύματος, καινὸς

---

375 15. Qualem Filium suum Deus per carnem misit nisi Verbum 393
quod Filium vocavit, quia futurum erat ut ortum caperet? Et
cum Filius vocatur, commune nomen amoris erga homines sumit.
157 Neque enim Verbum sine carne et per se perfectus erat Filius,
385 licet fuerit perfectum Verbum, unigenitus. Neque caro per se
sine Verbo subsistere poterat, quia in Verbo habet subsistentiam.
Sic ergo unus Filius Dei perfectus manifestatus est. 16. . . . Videa-
mus nunc quod propositum nobis est: quod vere, fratres, virtus
Patris, id est Verbum, e caelo descendit et non ipse Pater.

376 17. Credamus igitur, dilecti fratres, secundum traditionem apo- 394
stolorum, quod Deus Verbum e caelis descendit in sanctam vir-
378 ginem Mariam, ut ex ea incarnatus sumpta anima humana, rationis
398 inquam participe, factus omnia quaecumque homo est, excepto
415 peccato, salvaret eum qui ceciderat, et immortalitatem hominibus
largiretur iis qui crederent in nomine suo. In omnibus igitur
demonstratum est nobis verbum veritatis, quod unus est Pater,
181 cuius adest Verbum, per quod omnia fecit, quod posterioribus
184 temporibus, sicut superius diximus, misit Pater ad salutem hominum.
373 Ille per legem et prophetas praedicatus est venturus in mundum.
430 Sicut igitur praedicatus est, sic praesens se ipsum manifestum
fecit ex virgine et Spiritu Sancto novus homo factus; habens

---

393. MG 10, 824. 394. MG 10, 825.

ἄνθρωπος γενόμενος· τὸ μὲν οὐράνιον ἔχων τὸ πατρῷον ὡς
Λόγος, τὸ δὲ ἐπίγειον ὡς ἐκ παλαιοῦ Ἀδὰμ διὰ παρθένου
σαρκούμενος. Οὗτος προελθὼν εἰς κόσμον Θεὸς ἐν σώματι 382
ἐφανερώθη, ἄνθρωπος τέλειος προελθών. Οὐ γὰρ κατὰ φαν-
τασίαν ἢ τροπήν, ἀλλ' ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος.

Adversus Graecos, ante 222.

395 2. Ἡμεῖς μὲν οὖν καὶ σῶμα ἀνίστασθαι πεπιστεύκαμεν. Εἰ 600
γὰρ καὶ φθείρεται, ἀλλ' οὐκ ἀπόλλυται· τούτου γὰρ τὰ λείψανα
γῆ ὑποδεξαμένη τηρεῖ, καὶ δίκην σπόρου πιαινομένου καὶ τῷ
γῆς λιπαρωτέρῳ συμπλεκομένου ἀνθεῖ· καὶ τὸ μὲν σπαρὲν κόκκος
γυμνὸς σπείρεται, καὶ κελεύσματι τοῦ δημιουργήσαντος Θεοῦ
θάλλων ἠμφιεσμένος καὶ ἔνδοξος ἐγείρεται, οὐ πρότερον εἰ
μὴ ἀποθανὼν λυθῇ καὶ γῇ συμμιγῇ. Ὥστε τὴν ἀνάστασιν τοῦ
σώματος οὐ μάτην πεπιστεύκαμεν, ἀλλ' εἰ καὶ λύεται πρὸς 299
καιρὸν διὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην παρακοήν, ὡς εἰς χωνευ-
τήριον εἰς γῆν καθίσταται πάλιν ἀναπλασθησόμενον, οὐ τοιοῦτον
φθειρόμενον, ἀλλὰ καθαρὸν καὶ μηκέτι φθειρόμενον, ὡς ἑκάστῳ
σώματι ἡ ἰδία ψυχὴ ἀποδοθήσεται, καὶ τοῦτο ἐπενδυσαμένη 610
οὐκ ἀνιαθήσεται, ἀλλὰ συγχαρήσεται καθαρὰ καθαρῷ παρα-
μείνασα, ὡς ἐν τῷ κόσμῳ νῦν δικαίως συνοδεύσασα καὶ μὴ
ἐπίβουλον ἐν πᾶσιν ἔχουσα, μετὰ πάσης ἀγαλλιάσεως ἀπο-
λήψεται. Οἱ δὲ ἄδικοι οὐκ ἀλλοιωθέντα τὰ σώματα οὐδὲ 599
πάθους ἢ νόσου μεταστάντα οὐδὲ ἐνδοξασθέντα ἀπολήψονται,

caeleste quod paternum erat, tamquam Verbum; terrenum vero
tamquam ex vetere Adam, per virginem incarnatus. Sic in mundum 382
egressus Deus in corpore apparuit, egressus perfectus homo. Non
enim per fictionem aut mutationem, sed vere factus est homo.

395 2. Nos credimus corpus resurrecturum; si enim corrumpitur, 600
non omnino perditur; terra enim, recipiens eius reliquias, eas
servat; et efflorescunt, instar seminis, in terrae pinguedine im-
mersae; et seminatum quidem granum nudum seminatur; ad im-
perium vero Dei creatoris florens, indutum et gloriosum exsurgit,
non antequam moriens dissolvatur et terrae commisceatur. Ita
ut non vane credamus resurrectionem corporum; nam etiamsi ad 299
tempus solvatur corpus, propter transgressionem originaliter per-
petratam, tamquam in conflatorio terrae mandatur, rursum ali-
quando reformandum: non tale corruptibile, sed purum nec iam
corruptioni obnoxium; ideo cuilibet corpori sua propria anima
reddetur; et illo induta non maerebit, sed cum illo gaudebit, pura 610
purum inhabitans: ita ut nunc in mundo iuste comes facta, et
non habens in ulla re illum insidiatorem, hoc rursus accipiet cum
omni gaudio. Iniusti vero non immutata accipient corpora, nec 599
liberata affectibus et morbis, nec glorificata, sed in iis morbis

395. TU 20 [N. F. 5], 2. Heft (Fragmente vornicänischer Kirchenväter . . . ed. K. Holl, 1899), 140; MG 10, 800.

ἀλλ᾿ ἐν οἷς νοσήμασιν ἐτελεύτων καὶ ὁποῖα ἦν τοιαῦτα ἀναβιώσαντα ἐπενδύσονται, καὶ ὁποῖοι ἐν ἀπιστίᾳ γεγένηνται, τοιοῦτοι πιστῶς κριθήσονται.

601 3. Οὗ [τοῦ Θεοῦ Λόγου] κρίσει παραστάντες οἱ πάντες, ἄν- 396
θρωποί τε καὶ ἄγγελοι καὶ δαίμονες, μίαν ἀποφθέγξονται φωνήν, οὕτως λέγοντες· «Δικαία σου ἡ κρίσις» [Ps 118, 137]· ἧς φωνῆς
367 τὸ ἀνταπόδομα ἐπ᾿ ἀμφοτέροις τὸ δίκαιον ἐπάγει, τοῖς μὲν εὖ
594 πράξασι δικαίως τὴν ἀΐδιον ἀπόλαυσιν παρέχοντος, τοῖς δὲ τῶν φαύλων ἐρασταῖς τὴν αἰώνιον κόλασιν ἀπονέμοντος, καὶ
592 τούτοις μὲν τὸ πῦρ ἄσβεστον διαμένει καὶ ἀτελεύτητον, σκώληξ δέ τις ἔμπυρος μὴ τελευτῶν μηδὲ σῶμα διαφθείρων, ἀπαύστως
596 ὀδύνην ἐκ σώματος ἐκβράσσων παραμένει. Τούτους οὐχ ὕπνος ἀναπαύσει, οὐ νὺξ παρηγορήσει, οὐ θάνατος τῆς κολάσεως ἀπολύσει, οὐ παράκλησις συγγενῶν μεσιτευσάντων ὀνήσει. Οὐ γὰρ ἔτι δίκαιοι ὑπ᾿ αὐτῶν ὁρῶνται, οὐδὲ μνήμης γίνονται ἄξιοι.

Philosophumena, post 222.

188 L. 10, c. 32. Θεὸς εἷς, ὁ πρῶτος καὶ μόνος καὶ ἁπάντων 397
196 ποιητὴς καὶ κύριος, σύγχρονον ἔσχεν οὐδέν, οὐ χάος ἄπειρον, οὐχ ὕδωρ ἀμέτρητον ἢ γῆν στερράν, οὐχὶ ἀέρα πυκνόν, οὐ πῦρ θερμόν, οὐ πνεῦμα λεπτόν, οὐκ οὐρανοῦ μεγάλου κυανέαν
191 ὀροφήν· ἀλλ᾿ ἦν εἷς μόνος ἑαυτῷ, ὃς θελήσας ἐποίησε τὰ ὄντα
118 οὐκ ὄντα πρότερον, πλὴν ὅτι ἠθέλησε ποιεῖν, ὡς ἔμπειρος ὢν τῶν ἐσομένων· πάρεστι γὰρ αὐτῷ καὶ πρόγνωσις.

---

quibus vitam finierunt, et eadem quae antea fuerunt resurgentia; et quales in incredulitate vixerunt, tales certe iudicabuntur.

601 3. Cuius [Dei Verbi] iudicio adstantes omnes, homines, angeli, 396
daemones, unam hanc vocem emittent, sic dicentes: *Iustum iudicium tuum.* Cuius vocis aequitatem retributio utrisque facta
367 ostendit; cum bene facientibus iuste fruitio aeterna retribuatur,
594 malorum vero cupidis aeternum supplicium reddatur, et hos manet
592 ignis inexstinguibilis et qui numquam finietur, et vermis igneus non moriens, sed incessabili dolore ex corpore effervescens. Illis
596 non somnus quietem afferet, non nox leniet, non mors supplicia solvet, non iuvabit exhortatio affinium intercessorum. Nam iusti non amplius ab illis videbuntur, nec ulla sunt amplius memoria digni.

188 10, 32. Deus unus, primus et solus et omnium creator et do- 397
196 minus, coaevum habuit nihil, non chaos infinitum, non aquam immensam vel terram solidam, non aëra densum, non ignem calidum, non spiritum tenuem, non caeli magni cyaneam cameram; sed
191 erat unus, solus pro se, qui, dum voluit, fecit omnia quae sunt,
118 quae non erant antea, nisi quod voluit ea facere, utpote gnarus futurorum: est enim ei et praescientia.

---

396. TU 20, 2, 141; MG 10, 801.
397 MG 16, 3, 3446; C (= Cruice) 514.

398 10, 33. Οὗτος οὖν μόνος καὶ κατὰ πάντων Θεὸς Λόγον 163
πρῶτον ἐννοηθεὶς ἀπογεννᾷ, οὐ λόγον ὡς φωνήν, ἀλλ' ἐνδιάθετον τοῦ παντὸς λογισμόν. Τοῦτον μόνον ἐξ ὄντων ἐγέννα,
τὸ γὰρ ὂν αὐτὸς ὁ Πατὴρ ἦν, ἐξ οὗ τὸ γεννηθέν. Αἴτιον τοῖς 181
γινομένοις Λόγος ἦν, ἐν ἑαυτῷ φέρων τὸ θέλειν τοῦ γεγεννηκότος, οὐκ ἄπειρος τῆς τοῦ Πατρὸς ἐννοίας· ἅμα γὰρ τῷ ἐκ τοῦ γεννήσαντος προελθεῖν, πρωτότοκος τούτου γενόμενος φωνή, ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰς ἐν τῷ Πατρὶ προεννοηθείσας ἰδέας, ὅθεν, κελεύοντος Πατρὸς γίνεσθαι κόσμον, τὸ κατὰ ἓν Λόγος ἀπετελεῖτο ἀρέσκων Θεῷ. . . . Ὅσα ἠθέλησεν, ἐποίει ὁ Θεός. Ταῦτα Λόγῳ ἐδημιούργει, ἑτέρως γενέσθαι μὴ δυνάμενα, ἢ ὡς ἐγένετο. Ὅτε δὲ ὡς ἠθέλησε καὶ ἐποίησε, ὀνόματι καλέσας ἐσήμηνεν. Ἐπὶ τούτοις τὸν πάντων ἄρχοντα δημιουργῶν ἐκ πασῶν συνθέτων οὐσιῶν ἐσκεύασεν· οὐ θεὸν θέλων ποιεῖν ἔσφηλεν, οὐδὲ ἄγγελον (μὴ πλανῶ), ἀλλ' ἄνθρωπον. Εἰ γὰρ θεόν σε ἠθέλησε ποιῆσαι, ἐδύνατο· ἔχεις τοῦ Λόγου τὸ παράδειγμα· ἄνθρωπον θέλων ἄνθρωπόν σε ἐποίησεν· εἰ δὲ θέλεις καὶ θεὸς γενέσθαι, ὑπάκουε τῷ πεποιηκότι, καὶ μὴ ἀντίβαινε νῦν, ἵνα ἐπὶ τῷ μικρῷ πιστὸς εὑρεθεὶς καὶ τὸ μέγα πιστευθῆναι δυνηθῇς. Τούτου ὁ Λόγος μόνος ἐξ αὐτοῦ· διὸ καὶ 158
Θεός, οὐσία ὑπάρχων Θεοῦ· ὁ δὲ κόσμος ἐξ οὐδενός· διὸ οὐ 189
Θεός· οὗτος ἐπιδέχεται καὶ λύσιν, ὅτε βούλεται ὁ κτίσας. Ὁ δὲ 197
κτίσας Θεὸς κακὸν οὐκ ἐποίει οὐδὲ ποιεῖ· [ποιεῖ] καλὸν καὶ
ἀγαθόν, ἀγαθὸς γὰρ ὁ ποιῶν. . . . Τοῦτον τὸν Λόγον ἐν 184
375

398 10, 33. Hic igitur solus et super omnia Deus Verbum primum 163
cogitando egignit, non verbum veluti vocem, sed interiorem universi ratiocinationem. Hunc solum ex entibus genuit; ens enim
ipse Pater erat, ex quo id quod genitum est. Causa eorum quae 181
exsistunt Verbum erat, in se ipso gerens voluntatem genitoris, haud ignarum paternae cogitationis. Nam simul atque ex genitore processit, primogenita eius facta vox, habet in semetipso ideas in Patre praecogitatas; quare, iubente Patre fieri mundum, singula Verbum perficiebat placens Deo. . . . Quaecumque voluit, faciebat Deus. Haec per Verbum fabricabantur, quae aliter fieri non possunt atque facta sunt. Quando autem sicuti voluit etiam fecit ea, nomine vocando significavit. Super haec universorum principem fabricans ex omnibus compositis substantiis confecit; non deum volens facere fefellit, neque angelum (ne erres), sed hominem. Nam si deum te voluisset facere, poterat; habes Verbi exemplum; hominem volens, hominem te fecit; sin vero vis et deus fieri, oboedi ei qui te fecit, neque obnitere nunc, ut super parvum fideli tibi reperto magnum etiam concredi possit. Huius Verbum solum ex 158
ipso; ideo et Deus, substantia cum sit Dei. Mundus autem ex 189
nihilo; ideo non Deus; hic etiam dissolvitur, quando vult qui eum
creavit. Deus autem, qui creavit, malum non faciebat neque facit; 197
facit honestum et bonum; bonus est enim qui facit. . . . Hoc 184
375

398. MG 16, 3, 3447; C 515.

373 ὑστέροις ἀπέστελλεν ὁ Πατήρ, οὐκέτι διὰ προφήτου λαλεῖν,
οὐ σκοτεινῶς κηρυσσόμενον ὑπονοεῖσθαι θέλων, ἀλλ' αὐτοψεὶ
φανερωθῆναι τοῦτον λέγων, ἵνα κόσμος ὁρῶν δυσωπηθῇ οὐκ
ἐντελλόμενον διὰ προσώπου προφητῶν, οὐδὲ δι' ἀγγέλου
φοβοῦντα ψυχήν, ἀλλ' αὐτὸν παρόντα τὸν λελαληκότα. Τοῦτον
377 ἔγνωμεν ἐκ παρθένου σῶμα ἀνειληφότα, καὶ τὸν παλαιὸν ἄν-
412 θρωπον διὰ καινῆς πλάσεως πεφορηκότα, ἐν βίῳ διὰ πάσης
ἡλικίας ἐληλυθότα, ἵνα πάσῃ ἡλικίᾳ αὐτὸς νόμος γενηθῇ, καὶ
σκοπὸν τὸν ἴδιον ἄνθρωπον πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιδείξῃ παρών,
καὶ δι' αὐτοῦ ἐλέγξῃ, ὅτι μηδὲ ἐποίησεν ὁ Θεὸς πονηρόν, καὶ
301 ὡς αὐτεξούσιος ὁ ἄνθρωπος ἔχων τὸ θέλειν καὶ τὸ μὴ θέλειν,
379 δυνατὸς ὢν ἐν ἀμφοτέροις· τοῦτον ἄνθρωπον ἴσμεν [ἐκ] τοῦ
καθ' ἡμᾶς φυράματος γεγονέναι. Εἰ γὰρ μὴ ἐκ τοῦ αὐτοῦ
ὑπῆρξε, μάτην νομοθετεῖ μιμεῖσθαι τὸν διδάσκαλον. Εἰ γὰρ
ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος ἑτέρας ἐτύγχανεν οὐσίας, τί τὰ ὅμοια
κελεύει ἐμοὶ τῷ ἀσθενεῖ πεφυκότι, καὶ πῶς οὗτος ἀγαθὸς καὶ
δίκαιος;

374 10, 34. Χριστός ἐστιν ὁ κατὰ πάντων Θεός, ὃς τὴν ἁμαρτίαν 399
413 415 ἐξ ἀνθρώπων ἀποπλύνειν προσέταξε, νέον τὸν παλαιὸν ἄν-
θρωπον ἀποτελῶν, εἰκόνα τοῦτον καλέσας ἀπ' ἀρχῆς διὰ τύπου
τὴν εἴς σε ἐπιδεικνύμενος στοργήν, οὗ προστάγμασιν ὑπακούσας
σεμνοῖς, καὶ ἀγαθοῦ ἀγαθὸς γενόμενος μιμητής, ἔσῃ ὅμοιος ὑπ'
αὐτοῦ τιμηθείς. Οὐ γὰρ πτωχεύει Θεὸς καὶ σὲ θεὸν ποιήσας
εἰς δόξαν αὐτοῦ.

---

373 Verbum posterioribus temporibus mittebat Pater, non amplius per
prophetam loqui neque obscure praedicatum subintellegi illud
volens, sed ipso visu apparere, ut mundus illud videns revereretur
non per prophetas praecipiens, neque per angelum terrens animum,
377 sed ipsum praesens quod locutum est. Hoc novimus ex virgine
corpus assumpsisse, et veterem hominem per novam assumptionem
412 gestasse, in vita per quamque aetatem venisse, ut cuique aetati
ipsum lex fieret, finemque suum proprium hominem esse omnibus
hominibus ostenderet praesens, et per semetipsum argueret nihil
301 Deum fecisse mali, et suae potestatis esse hominem, qui possit
379 velle et nolle, cum ad utrumque valeat; illud hominem ex nostra
massa factum esse scimus. Nisi enim ex eadem exstitit, frustra
legem fert imitandi praeceptorem. Si enim ille homo alius forte
erat substantiae, cur similia imperat mihi debili nato, et quomodo
hic bonus et iustus?

374 10, 34. Christus est Deus super omnia, qui peccatum ab ho- 399
413 415 minibus abluere constituens, novum perficiens veterem hominem,
postquam imaginem eum vocavit ab initio per effigiem quam erga
te habet ostendens caritatem, cuius praeceptis si oboediveris gravi-
bus, et boni bonus factus fueris imitator, eris eius consimilis ab
eo honoratus. Non enim mendicus est Deus, qui et te deum fecit
ad suam gloriam.

---

399. MG 16, 3, 3454; C 524.

Contra Artemonem, ca 230.

400 Fragm. apud *Eus.*, H. E. 5, 28. Ταῖς θείαις γραφαῖς [haeretici] 65
ἀφόβως ἐπέβαλον τὰς χεῖρας, λέγοντες αὐτὰς διωρθωκέναι. . . . 70
Ὅσης δὲ τόλμης ἐστὶ τοῦτο τὸ ἁμάρτημα, εἰκὸς μηδὲ ἐκείνους ἀγνοεῖν. Ἢ γὰρ οὐ πιστεύουσιν Ἁγίῳ Πνεύματι λελέχθαι τὰς θείας γραφάς, καί εἰσιν ἄπιστοι· ἢ ἑαυτοὺς ἡγοῦνται σοφωτέρους τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπάρχειν, καὶ τί ἕτερον ἢ δαιμονῶσιν;

CLEMENS ALEXANDRINUS, ca 150—211/15.

Protrepticus, ca 195.

401 C. 1, n. 7, 1. Αἴτιος γοῦν ὁ Λόγος, ὁ Χριστός, καὶ τοῦ 374
εἶναι πάλαι ἡμᾶς (ἦν γὰρ ἐν Θεῷ), καὶ τοῦ εὖ εἶναι· νῦν δὴ 375 181
ἐπεφάνη ἀνθρώποις αὐτὸς οὗτος ὁ Λόγος, ὁ μόνος ἄμφω, Θεός
τε καὶ ἄνθρωπος, ἁπάντων ἡμῖν αἴτιος ἀγαθῶν, παρ' οὗ τὸ 412
εὖ ζῆν ἐκδιδασκόμενοι εἰς ἀΐδιον ζωὴν παραπεμπόμεθα. . . .
3. Τοῦτό ἐστι τὸ ᾆσμα τὸ καινόν, ἡ ἐπιφάνεια ἡ νῦν ἐκλάμψασα ἐν ἡμῖν τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος καὶ προόντος Λόγου· ἐπεφάνη 157
δὲ ἔναγχος ὁ προὼν σωτήρ, ἐπεφάνη ὁ ἐν τῷ ὄντι ὤν, ὅτι «ὁ Λόγος [ὃς] ἦν πρὸς τὸν Θεόν» [Io 1, 1], διδάσκαλος, ἐπεφάνη ᾧ τὰ πάντα δεδημιούργηται Λόγος, καὶ τὸ ζῆν ἐν ἀρχῇ μετὰ τοῦ πλάσαι παρασχὼν ὡς δημιουργός, τὸ εὖ ζῆν ἐδίδαξεν ἐπιφανεὶς ὡς διδάσκαλος, ἵνα τὸ ἀεὶ ζῆν ὕστερον ὡς Θεὸς χορηγήσῃ.

---

400 Fragm. apud *Eus.*, H. E. 5, 28. [Haeretici] divinis scripturis 65
audacter manus intulerunt, eas a se emendatas esse dicentes . . . 70
Quantae porro audaciae sit eiusmodi facinus, ne ipsos quidem ignorare verisimile est. Aut enim sacras scripturas a Sancto Spiritu dictatas esse non credunt, ac proinde infideles sunt; aut semetipsos Spiritu Sancto sapientiores esse existimant, ac proinde quid aliud sunt quam daemoniaci?

401 1, 7, 1. Hoc igitur Verbum Christus non solum causa fuit ut 374
olim essemus (erat enim in Deo), sed etiam ut bene essemus; et 375 181
nuper hominibus apparuit idem Verbum, qui solus uterque, Deus
et homo, est, nobis omnia bona conferens; a quo bene vivere 412
edocti ad aeternam vitam transmittimur. . . . 3. Hoc est novum
canticum, apparitio, quae inter nos nuper effulsit, Verbi quod erat 157
in principio et ante principium; modo enim apparuit ille, qui olim erat, servator; apparuit qui est ens in ente, cum *Verbum, quod erat apud Deum,* ut praeceptor apparuit, Verbum a quo facta sunt omnia; quod, ut opifex, nobis initio vitam in creatione dederat, ut praeceptor apparens, nos bene vivere docuit, ut postea vitam aeternam nobis ut Deus largiatur.

---

400. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 504; MG 20, 516.
401. CB (ed. O. Stählin, 1905 sqq) 1, 7; MG 8, 61.

188 4, 63, 2. Ἀλλ' ἡ μὲν ἀνθρωπεία τέχνη οἰκίας τε καὶ ναῦς 402
καὶ πόλεις καὶ γραφὰς δημιουργεῖ, Θεὸς δὲ πῶς ἂν εἴποιμι ὅσα ποιεῖ; Ὅλον ἴδε τὸν κόσμον, ἐκείνου ἔργον ἐστίν· καὶ οὐρανὸς καὶ ἥλιος καὶ ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι «ἔργα τῶν δακ-
104 τύλων αὐτοῦ» [Ps 8, 4]. 3. Ὅση γε ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ· μόνον αὐτοῦ τὸ βούλημα κοσμοποιία· μόνος γὰρ ὁ Θεὸς ἐποίησεν, ἐπεὶ καὶ μόνος ὄντως ἐστὶ Θεός· ψιλῷ τῷ βούλεσθαι δημιουργεῖ καὶ τῷ μόνον ἐθελῆσαι αὐτὸν ἕπεται τὸ γεγενῆσθαι.

91 6, 68, 2. Πᾶσιν γὰρ ἁπαξαπλῶς ἀνθρώποις, μάλιστα δὲ 403
τοῖς περὶ λόγους ἐνδιατρίβουσιν ἐνέστακταί τις ἀπόρροια
110 θεϊκή· 3. οὗ δὴ χάριν καὶ ἄκοντες μὲν ὁμολογοῦσιν ἕνα γε εἶναι Θεόν, ἀνώλεθρον καὶ ἀγένητον τοῦτον, ἄνω που περὶ τὰ νῶτα τοῦ οὐρανοῦ ἐν τῇ ἰδίᾳ καὶ οἰκείᾳ περιωπῇ ὄντως ὄντα ἀεί.

65 9, 82, 1. Καὶ μυρίας ἂν ἔχοιμί σοι γραφὰς παραφέρειν, 404
ὧν οὐδὲ «κεραία παρελεύσεται μία» [cf. Mt 5, 18; Lc 16, 17] μὴ οὐχὶ ἐπιτελὴς γενομένη· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἐλάλησεν ταῦτα.

32 10, 110, 1. Τάχει μὲν δὴ ἀνυπερβλήτῳ εὐνοίᾳ τε εὐπροσίτῳ 405
ἡ δύναμις ἡ θεϊκὴ ἐπιλάμψασα τὴν γῆν σωτηρίου σπέρματος ἐνέπλησε τὸ πᾶν. Οὐ γὰρ ἂν οὕτως ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τοσοῦτον ἔργον ἄνευ θείας κομιδῆς ἐξήνυσεν ὁ Κύριος, ὄψει καταφρονούμενος, ἔργῳ προσκυνούμενος, ὁ καθάρσιος καὶ σωτήριος
374 καὶ μειλίχιος, ὁ θεῖος Λόγος, ὁ φανερώτατος ὄντως Θεός, ὁ

---

188 4, 63, 2. Sed humana ars et domicilia et naves et urbes et 402
picturas conficit; Dei autem opera qua ratione enumerem? Aspice hunc mundum universum, eius opus est; et caelum et sol et angeli
104 et homines sunt *opera digitorum ipsius*. 3. Quanta est autem Dei potentia, cuius sola voluntas est mundi creatio! Solus enim Deus mundum creavit, ut qui solus sit vere Deus; is autem opera sua volendo conficit, eiusque velle sequitur fieri.

91 6, 68, 2. Universo enim generi humano, praecipue vero illis 403
qui in studiis litterarum versati sunt, divina quaedam emanatio
110 est instillata; 3. a qua fateri vel inviti et reluctantes coguntur, quod unus sit Deus, interitus ortusque expers, qui supra nos circa dorsa caeli velut in propria et domestica specula semper versetur.

65 9, 82, 1. Possem etiam alias tibi scripturas afferre paene in- 404
numerabiles, quarum *ne apex quidem unus praeteribit,* qui non perficiatur. Os enim Domini, Spiritus Sanctus, ea est elocutus.

32 10, 110, 1. Potentia Dei, incredibili celeritate et accessu facil- 405
lima benevolentia illucens, terram salutari semine implevit universum. Nec enim tam exiguo temporis spatio tantum opus absque divina providentia perfecit Dominus, specie despectus, re ipsa adoratus, expiator et servator et mansuetus, divinum Verbum, evi-

402. CB 1, 48; MG 8, 164. 403. CB 1, 52; MG 8, 173.
404. CB 1, 62; MG 8, 192. 405. CB 1, 78; MG 8, 225.

τῷ δεσπότῃ τῶν ὅλων ἐξισωθείς, ὅτι ἦν υἱὸς αὐτοῦ καὶ «ὁ
Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ» [Io 1, 1], 2. οὔθ' ὅτε τὸ πρῶτον προ-
εκηρύχθη, ἀπιστηθείς, οὔθ' ὅτε τὸ ἀνθρώπου προσωπεῖον 376
ἀναλαβὼν καὶ σαρκὶ ἀναπλασάμενος τὸ σωτήριον δρᾶμα τῆς
ἀνθρωπότητος ὑπεκρίνετο, ἀγνοηθείς· 3. γνήσιος γὰρ ἦν ἀγω-
νιστὴς καὶ τοῦ πλάσματος συναγωνιστής, τάχιστα δὲ εἰς πάντας
ἀνθρώπους διαδοθεὶς θᾶττον ἡλίου ἐξ αὐτῆς ἀνατείλας τῆς
πατρικῆς βουλήσεως, ῥᾷστα ἡμῖν ἐπέλαμψε τὸν Θεόν, ὅθεν 23
τε ἦν αὐτὸς καὶ ὃς ἦν, δι' ὧν ἐδίδαξεν καὶ ἐνεδείξατο, παρα- 424
στησάμενος, ὁ σπονδοφόρος καὶ διαλλακτὴς καὶ σωτὴρ ἡμῶν
Λόγος, πηγὴ ζωοποιός, εἰρηνική, ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς
γῆς χεόμενος, δι' ὃν ὡς ἔπος εἰπεῖν τὰ πάντα ἤδη πέλαγος
γέγονεν ἀγαθῶν.

11, 111, 1. . . . Ὁ πρῶτος [ὅτε] ἐν παραδείσῳ ἔπαιζε 413
λελυμένος, ἐπεὶ παιδίον ἦν τοῦ Θεοῦ· ὅτε δὲ ὑποπίπτων 415
ἡδονῇ . . . παρήγετο ἐπιθυμίαις, ὁ παῖς ἀνδριζόμενος ἀπειθείᾳ
καὶ παρακούσας τοῦ πατρὸς ᾐσχύνετο τὸν Θεόν. . . . 2. Τῶν
δεσμῶν λῦσαι τοῦτον ὁ Κύριος αὖθις ἠθέλησεν, καὶ σαρκὶ
ἐνδεθείς (μυστήριον θεῖον τοῦτο) τὸν ὄφιν ἐχειρώσατο καὶ
τὸν τύραννον ἐδουλώσατο, τὸν θάνατον, καί, τὸ παραδοξότατον,
ἐκεῖνον τὸν ἄνθρωπον τὸν ἡδονῇ πεπλανημένον, τὸν τῇ φθορᾷ
δεδεμένον, χερσὶν ἡπλωμέναις ἔδειξε λελυμένον. 3. Ὢ θαύ-
ματος μυστικοῦ· κέκλιται μὲν ὁ Κύριος, ἀνέστη δὲ ἄνθρωπος,
καὶ ὁ ἐκ τοῦ παραδείσου πεσὼν μεῖζον ὑπακοῆς ἆθλον, οὐρα-
νούς, ἀπολαμβάνει.

---

dentissime verus Deus, Domino universorum aequalis, quia erat 374
Filius eius, et *Verbum erat in Deo;* 2. neque cum primum prae-
dicatus nullam impetravit fidem, neque cum hominis personam 376
indutus et carnis forma suscepta salutare egit humanitatis drama,
ignoratus; 3. legitime enim certavit, et creaturam in certamine
adiuvit; celerrime autem ad universos homines delatus, sole celerius
ex ipsa Patris voluntate ortus, facillime nobis Deum illucescere
fecit; unde et quis ipse esset, doctrina et signis ostendit, foederis 23
praeco et mediator et servator noster Verbum, fons vitae et pacis 424
super universam faciem terrae effusus; per quem, ut ita dicam,
rerum universitas effecta est pelagus bonorum.

11, 111, 1. . . . Primus homo, cum in paradiso erat, ludebat 413
solutus, quia puerulus erat Dei; postquam vero se voluptati sub- 415
iciens . . . seductus est cupiditatibus, puer inoboedientia factus vir,
et patri non parendo, coram Deo erubuit. . . . 2. Vinculis illum
solvere rursus voluit Dominus; et carnem indutus (mysterium
divinum) sic serpentem devicit et tyrannum, scilicet mortem, in
servitutem redegit. Et, quod incredibilissimum est, illum hominem,
voluptate seductum et corruptione illigatum, expansis manibus
ostendit solutum. 3. O mirabile mysterium! Succubuit quidem
Dominus, surrexit autem homo; et qui e paradiso excidit, maius
oboedientiae praemium caelum accipit.

Paedagogus, paulo post 195.

417 L. 1, c. 5, n. 23, 1. Αὖθίς ἐστιν ὁ Ἰσαὰκ (καὶ γὰρ ἔστιν ἑτέρως ἐκλαβεῖν) τύπος [ὅς ἐστι] τοῦ Κυρίου, παῖς μὲν ὡς υἱός (καὶ γὰρ υἱὸς ἦν Ἀβραὰμ ὡς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ), ἱερεῖον δὲ ὡς ὁ Κύριος. Ἀλλ' οὐ κεκάρπωται ὡς ὁ Κύριος, μόνον ἐβάστασε τὰ ξύλα τῆς ἱερουργίας ὁ Ἰσαάκ, ὡς ὁ Κύριος τὸ ξύλον. 2. Ἐγέλα δὲ μυστικῶς, ἐμπλῆσαι ἡμᾶς προφητεύων χαρᾶς τὸν Κύριον τοὺς αἵματι Κυρίου ἐκ φθορᾶς λελυτρωμένους. Οὐκ ἔπαθεν δὲ ⟨οὐ⟩ μόνον εἰκότως ἄρα [ὁ Ἰσαὰκ] τὰ πρωτεῖα 406
374 τοῦ πάθους παραχωρῶν τῷ Λόγῳ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Κυρίου τὴν θειότητα αἰνίττεται μὴ σφαγείς.

475 1, 6, 25, 3. Τελειοῦται δὲ τῷ λουτρῷ μόνῳ [ὁ Χριστός] 407
καὶ τοῦ Πνεύματος τῇ καθόδῳ ἁγιάζεται; Οὕτως ἔχει. 26, 1. Τὸ δὲ αὐτὸ συμβαίνει τοῦτο καὶ περὶ ἡμᾶς, ὧν γέγονεν ὑπογραφὴ
359 ὁ Κύριος· βαπτιζόμενοι φωτιζόμεθα, φωτιζόμενοι υἱοποιούμεθα, υἱοποιούμενοι τελειούμεθα, τελειούμενοι ἀπαθανατιζόμεθα· «Ἐγώ, φησίν, εἶπα, θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες» [Ps 81, 6]. Καλεῖται δὲ πολλαχῶς τὸ ἔργον τοῦτο, χάρισμα
355 καὶ φώτισμα καὶ τέλειον καὶ λουτρόν· λουτρὸν μὲν δι' οὗ τὰς ἁμαρτίας ἀπορρυπτόμεθα, χάρισμα δὲ ᾧ τὰ ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν ἐπιτίμια ἀνεῖται, φώτισμα δὲ δι' οὗ τὸ ἅγιον ἐκεῖνο φῶς τὸ σωτήριον ἐποπτεύεται, τουτέστιν δι' οὗ τὸ θεῖον ὀξυωποῦμεν, τέλειον δὲ τὸ ἀπροσδεὲς φαμεν. 3. Τί γὰρ ἔτι λείπεται τῷ

---

417 1, 5, 23, 1. Est quoque Isaac (aliter enim accipere possumus) 406
typus Domini; puer quidem, ut filius (erat enim filius Abrahae, sicut Christus Dei), hostia quoque sicut Dominus. Sed non immolatus est ut Dominus; tantummodo portavit ligna sacrificii Isaac, sicut lignum Dominus. 2. Risit autem mystice, praedicens fore ut Dominus laetitia nos impleret, qui sanguine Domini a corruptione redempti sumus. Non autem passus est, non solum primas passionis partes Verbo cedens; immo vero, eo quod non
374 fuit occisus, Domini divinitatem testatur.

475 1, 6, 25, 3. Solo autem lavacro [Christus] perficitur et Spiritus 407
descensione sanctificatur? Ita habet. 26, 1. Hoc ipsum nobis quoque evenit, quorum fuit exemplar Dominus. Baptizati illumina-
359 mur; illuminati in filios adoptamur; adoptati perficimur; perfecti immortales reddimur: *Ego,* inquit, *dixi, dii estis et filii Excelsi omnes.* 2. Multis autem modis vocatur illud opus: gratia, illumi-
355 natio, perfectum, et lavacrum. Lavacrum quidem, per quod peccata abstergimus. Gratia autem, qua remittuntur poenae, quae peccatis debentur. Illuminatio autem, per quam sanctam illam et salutarem lucem intuemur, hoc est, per quam Deum perspicimus. Perfectum autem dicimus, cui nihil deest. 3. Quid enim ei desit,

---

406. CB 1, 103; MG 8, 277.
407. CB 1, 105; MG 8, 280.

Θεὸν ἐγνωκότι; Καὶ γὰρ ἄτοπον ὡς ἀληθῶς χάρισμα κεκλῆσθαι
Θεοῦ τὸ μὴ πεπληρωμένον.

408 1, 6, 41, 3. Τοῦ φιλοστόργου καὶ φιλανθρώπου Πατρὸς 508
ἐπομβρήσαντος τὸν Λόγον, αὐτὸς ἤδη τροφὴ γέγονεν πνευ-
ματικὴ τοῖς σώφροσιν. 42, 1. Ὢ θαύματος μυστικοῦ· εἷς μὲν 141
ὁ τῶν ὅλων Πατήρ, εἷς δὲ καὶ ὁ τῶν ὅλων Λόγος, καὶ τὸ
Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πανταχοῦ, μία δὲ μόνη γίνε- 46
ται μήτηρ παρθένος· Ἐκκλησίαν ἐμοὶ φίλον αὐτὴν καλεῖν. Γάλα
οὐκ ἔσχεν ἡ μήτηρ αὕτη μόνη, ὅτι μόνη μὴ γέγονεν γυνή, παρ-
θένος δὲ ἅμα καὶ μήτηρ ἐστίν, ἀκήρατος μὲν ὡς παρθένος,
ἀγαπητικὴ δὲ ὡς μήτηρ, καὶ τὰ αὑτῆς παιδία προσκαλουμένη
ἁγίῳ τιθηνεῖται γάλακτι, τῷ βρεφώδει Λόγῳ. . . . 3. Ὁ Λόγος
τὰ πάντα τῷ νηπίῳ, καὶ πατὴρ καὶ μήτηρ καὶ παιδαγωγὸς καὶ
τροφεύς· «Φάγεσθέ μου, φησί, τὴν σάρκα καὶ πίεσθέ μου τὸ 484
αἷμα» [cf. Io 6, 53]. Ταύτας ἡμῖν οἰκείας τροφὰς ὁ Κύριος
χορηγεῖ καὶ σάρκα ὀρέγει καὶ αἷμα ἐκχεῖ· καὶ οὐδὲν εἰς αὔξησιν
τοῖς παιδίοις ἐνδεῖ. Ὢ τοῦ παραδόξου μυστηρίου.

409 1, 8, 62, 3. Οὐδὲν δὲ ἔστιν, ᾧ μὴ τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι 188 158
ὁ Θεὸς παρέχεται· οὐδὲν ἄρα μισεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· 4. ἀλλ' 159
οὐδὲ ὑπὸ τοῦ Λόγου· ἓν γὰρ ἄμφω, ὁ Θεός, ὅτι εἶπεν· «Ἐν
ἀρχῇ ὁ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1].

410 2, 2, 19, 4. Διττὸν δὲ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου· τὸ μέν ἐστιν 485
αὐτοῦ σαρκικόν, ᾧ τῆς φθορᾶς λελυτρώμεθα, τὸ δὲ πνευμα-

---

qui Deum novit? Est enim revera absurdum, Dei vocari gratiam,
quae non sit perfecta et undequaque plena.

408 1, 6, 41, 3. Cum amans et benignus Pater Verbum impluisset, 508
ipsum iam spiritale alimentum factum est bonis hominibus.
42, 1. O miraculum mysticum! Unus quidem est universorum 141
Pater, unum est etiam Verbum universorum, et Spiritus Sanctus
unus, et ipse est ubique. Una autem sola est mater virgo: mihi 46
autem placet eam vocare Ecclesiam. Lac non habuit mater haec
sola, quoniam sola non fuit mulier. Virgo est autem simul et
mater, integra quidem et inviolata ut virgo, amans autem ut mater,
quae suos accersens infantulos sancto lacte, nempe Verbo infantili,
enutrit. . . . 3. Verbum est omnia infanti, et pater et mater et
paedagogus et altor: *Comedite*, inquit, *meam carnem, et bibite* 484
meum sanguinem. Haec convenientia alimenta nobis suppeditat
Dominus, et carnem praebet, et effundit sanguinem, et ad in-
crementum nihil deest infantulis. O admirabile mysterium!

409 1, 8, 62, 3. Nil est cuius causam essendi non praebet Deus; 188
nil ergo odio habet Deus; 4. sed neque Verbum; ambo enim 158
unum sunt, nempe Deus. Dixit enim: *In principio Verbum erat* 159
in Deo, et Deus erat Verbum.

410 2, 2, 19, 4. Duplex est sanguis Domini: alter enim est car- 485
nalis, quo redempti sumus ab interitu, alter vero spiritualis, quo

---

408. CB 1, 115; MG 8, 300. 409. CB 1, 127; MG 8, 325.
410. CB 1, 167; MG 8, 409.

τικόν, τοῦτ' ἔστιν ᾧ κεχρίσμεθα. Καὶ τοῦτ' ἔστι πιεῖν τὸ αἷμα
τοῦ Ἰησοῦ, τῆς κυριακῆς μεταλαβεῖν ἀφθαρσίας· ἰσχὺς δὲ τοῦ
494 Λόγου τὸ Πνεῦμα, ὡς αἷμα σαρκός. 20, 1. Ἀναλόγως τοίνυν
κίρναται ὁ μὲν οἶνος τῷ ὕδατι, τῷ δὲ ἀνθρώπῳ τὸ Πνεῦμα,
καὶ τὸ μὲν εἰς πίστιν εὐωχεῖ, τὸ κρᾶμα, τὸ δὲ εἰς ἀφθαρσίαν
ὁδηγεῖ, τὸ Πνεῦμα, ἡ δὲ ἀμφοῖν αὖθις κρᾶσις ποτοῦ τε καὶ
508 Λόγου εὐχαριστία κέκληται, χάρις ἐπαινουμένη καὶ καλή, ἧς οἱ
κατὰ πίστιν μεταλαμβάνοντες ἁγιάζονται καὶ σῶμα καὶ ψυχήν,
τὸ θεῖον κρᾶμα τὸν ἄνθρωπον τοῦ πατρικοῦ βουλήματος Πνεύ-
ματι καὶ Λόγῳ συγκίρναντος μυστικῶς.

89 3, 1, 1, 1. Ἦν ἄρα, ὡς ἔοικεν, πάντων μέγιστον μαθη- 411
μάτων τὸ γνῶναι αὑτόν· ἑαυτὸν γάρ τις ἐὰν γνῷ, Θεὸν
εἴσεται.

358 3, 1, 1, 5. Ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ᾧ σύνοικος ὁ Λόγος, 412
οὐ ποικίλλεται, οὐ πλάττεται, μορφὴν ἔχει τὴν τοῦ Λόγου,
ἐξομοιοῦται τῷ Θεῷ, καλός ἐστιν, οὐ καλλωπίζεται· κάλλος
ἐστὶ τὸ ἀληθινόν, καὶ γὰρ ὁ θεός ἐστιν· θεὸς δὲ ἐκεῖνος ὁ
ἄνθρωπος γίνεται, ὅτι βούλεται ὁ Θεός. 2, 1. Ὀρθῶς ἄρα
εἶπεν Ἡράκλειτος· «Ἄνθρωποι θεοί, θεοὶ ἄνθρωποι· λόγος
γὰρ ωὐτός». Μυστήριον ἐμφανές· Θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ, καὶ ὁ
ἄνθρωπος θεός.

39 3, 12, 97, 2. Μυρίαι δὲ ὅσαι ὑποθῆκαι εἰς πρόσωπα ἐκλεκτὰ 413
διατείνουσαι ἐγγεγράφαται ταῖς βίβλοις ταῖς ἁγίαις, αἳ μὲν

---

scilicet uncti sumus. Et hoc est bibere Iesu sanguinem, nempe
fieri participem incorruptionis Domini. Verbi enim virtus est
494 Spiritus, quemadmodum sanguis carnis. 20, 1. Unde sicut vinum
aquae, sic etiam homini Spiritus admiscetur. Ac temperatum
quidem vinum fidem praebet, Spiritus autem deducit ad incorrup-
tionem; amborum autem temperamentum, potus scilicet et Verbi,
508 dicitur eucharistia, scilicet laudabilis et praeclara gratia, cuius qui
secundum fidem sunt participes, sanctificantur et corpore et anima;
quippe divinum temperamentum, hominem scilicet, divina voluntas
Spiritu et Verbo mystice contemperat.

89 3, 1, 1, 1. Est ergo, ut videtur, disciplinarum omnium pul- 411
cherrima et maxima, se ipsum nosse; si quis enim se ipsum norit,
Deum cognoscet.

358 3, 1, 1, 5. Homo autem ille, cui Verbum cohabitat, non variatur, 412
non fingitur, formam habet Verbi, Deo assimilatur; pulcher est,
non se pulchrum fingit; vera est pulchritudo, est enim deus; deus
autem fit ille homo, quia vult idem ac Deus. 2, 1. Recte ergo
dicit Heraclitus: «Homines dii, dii homines, una enim utrique
ratio». Evidens mysterium: Deus in homine, et homo deus.

39 3, 12, 97, 2. Plurima autem alia praecepta, quae ad electas 413
personas pertinent, in sanctis libris scripta sunt: haec quidem

---

411. CB 1, 235; MG 8, 556. 412. CB 1, 236; MG 8, 556.
413. CB 1, 289; MG 8, 676.

πρεσβυτέροις, αἱ δὲ ἐπισκόποις ⟨καὶ⟩ διακόνοις, ἄλλαι χήραις, 555 556
περὶ ὧν ἄλλος ἂν εἴη λέγειν καιρός. 560

414 3, 12, 99, 2. Πάντα ὁ Λόγος καὶ ποιεῖ καὶ διδάσκει καὶ 181
παιδαγωγεῖ. . . . 100, 2. Τοσοῦτος ὁ Λόγος οὗτος ὁ παιδαγωγὸς ὁ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργὸς καὶ δι' αὐτὸν ἤδη καὶ τοῦ κόσμου παιδαγωγός, οὗ τῇ ἐγκελεύσει ἄμφω συνεστήκαμεν προσμένοντες τὴν κρίσιν. . . . 101, 1. Ἵλαθι τοῖς
σοῖς, παιδαγωγέ, παιδίοις, πατήρ, ἡνίοχε Ἰσραήλ, υἱὲ καὶ πατήρ, 159
ἓν ἄμφω, Κύριε . . . Πάρασχε . . . 2. αἰνοῦντας εὐχάριστον 141
αἶνον τῷ μόνῳ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, Υἱῷ καὶ Πατρί, παιδαγωγῷ καὶ διδασκάλῳ Υἱῷ, σὺν καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι. Πάντα τῷ ἑνί, ἐν ᾧ τὰ πάντα, δι' ὃν τὰ πάντα ἕν, δι' ὃν τὸ ἀεί, οὗ μέλη πάντες, οὗ δόξα αἰῶνες.

Stromata, 208/11.

415 1, 20, 97, 1. Ὡς δὲ οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι οἱ καθέλκοντες 312
τὴν ναῦν οὐ πολλὰ αἴτια λέγοιντ' ἄν, ἀλλ' ἐκ πολλῶν αἴτιον ἕν (οὐκ ἔστι γὰρ αἴτιος ἕκαστος τοῦ καθέλκεσθαι τὴν ναῦν, ἀλλὰ σὺν τοῖς ἄλλοις), οὕτω καὶ ἡ φιλοσοφία πρὸς κατάληψιν τῆς ἀληθείας, ζήτησις οὖσα ἀληθείας, συλλαμβάνεται, οὐκ αἰτία οὖσα καταλήψεως, σὺν δὲ τοῖς ἄλλοις αἰτία καὶ συνεργός. Τάχα δὲ καὶ τὸ συναίτιον αἴτιον. . . . 99, 3. Καίτοι καὶ καθ' ἑαυτὴν ἐδικαίου ποτὲ καὶ ἡ φιλοσοφία τοὺς Ἕλληνας, οὐκ εἰς τὴν καθόλου δὲ δικαιοσύνην, εἰς ἣν εὑρίσκεται συνεργός

---

presbyteris, alia vero episcopis, alia diaconis, alia autem viduis, 555 556
de quibus fuerit aliud dicendi tempus. 560

414 3, 12, 99, 2. Omnia Verbum et facit et docet et instituit. . . . 181
100, 2. Tale est Verbum illud, paedagogus, mundi et hominis opifex, et per ipsum mundi quoque paedagogus, cuius iussu ambo constamus, exspectantes iudicium. . . . 101, 1. Sis propitius tuis
pueris, pater, auriga Israel, fili et pater, unum ambo, Domine . . . 159
Praesta . . . 2. ut gratias agentes laudemus unum Patrem et Filium, 141
Filium et Patrem, paedagogum et magistrum Filium, una cum Spiritu Sancto. Omnia uni, in quo omnia, per quem omnia sunt unum, per quem est aeternitas, cuius membra sumus omnes, cuius gloria sunt saecula.

415 1, 20, 97, 1. Quemadmodum multi homines qui navem trahunt 312
non possunt dici multae causae, sed una causa ex multis constans (non est enim unusquisque causa ut navis trahatur, sed cum aliis), ita etiam philosophia confert ad comprehendendam veritatem, cum sit inquisitio veritatis, non quod sit causa comprehensionis, sed causa cum aliis et cooperatrix. Id autem etiam causa est, quod cum aliis causat. . . . 99, 3. Quamquam per se quoque aliquando Graecos iustificabat philosophia, non tamen usque ad universam ac perfectam iustitiam, ad quam consequendam cooperatur (velut

---

414. CB 1, 290; MG 8, 677. 415. CB 2, 62; MG 8, 813.

(καθάπερ καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος βαθμὸς τῷ εἰς τὸ ὑπερῷον ἀνιόντι καὶ ὁ γραμματιστὴς τῷ φιλοσοφήσοντι).

86 2, 2, 5, 2. «Ὅσα τέ ἐστι κρυπτὰ καὶ ἐμφανῆ ἔγνων· ἡ γὰρ 416
πάντων τεχνῖτις ἐδίδαξέ με σοφία» [Sap 7, 21 22]. 3. Ἔχεις ἐν βραχεῖ τὸ ἐπάγγελμα τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας. Ἀνάγει δὲ ἡ τούτων μάθησις, μετὰ ὀρθῆς πολιτείας ἀσκηθεῖσα, διὰ τῆς πάντων τεχνίτιδος σοφίας ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα τοῦ παντός,
109 δυσάλωτόν τι χρῆμα καὶ δυσθήρατον, ἐξαναχωροῦν ἀεὶ καὶ πόρρω ἀφιστάμενον τοῦ διώκοντος.

249 2, 2, 8, 4. Πίστις δέ, ἣν διαβάλλουσι κενὴν καὶ βάρβαρον 417
263 νομίζοντες Ἕλληνες, πρόληψις ἑκούσιός ἐστι, θεοσεβείας συγκατάθεσις, «ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων» [Hebr 11, 1], κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον· «ταύτῃ γὰρ» μάλιστα «ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι· χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατόν ἐστιν εὐαρεστῆσαι» [ib. 2 6] Θεῷ. 9, 1. Ἄλλοι δ' ἀφανοῦς πράγματος ἐννοητικὴν συγκατάθεσιν ἀπέδωκαν εἶναι τὴν πίστιν, ὥσπερ ἀμέλει τὴν ἀπόδειξιν ἀγνοουμένου
254 πράγματος φανερὰν συγκατάθεσιν.... 6. Ὁ πιστεύσας τοίνυν
256 ταῖς γραφαῖς ταῖς θείαις, τὴν κρίσιν βεβαίαν ἔχων, ἀπόδειξιν ἀναντίρρητον τὴν τοῦ τὰς γραφὰς δεδωρημένου φωνὴν λαμβάνει Θεοῦ· οὐκέτ' οὖν πίστις γίνεται δι' ἀποδείξεως ὠχυρωμένη. «Μακάριοι τοίνυν οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες» [Io 20, 29].

---

primus et secundus gradus ei qui ascendit in cenaculum, et grammaticus ei qui est philosophaturus).

86 2, 2, 5, 2. *Et quaecumque sunt occulta et aperta, cognovi. Quae* 416
est enim omnium artifex, me docuit, sapientia. 3. Paucis habes, quid nostra profiteatur philosophia. Illorum autem doctrina cum recta vitae institutione fuerit exercitata, per omnium artificem
109 sapientiam deducit ad eum, qui est princeps universi, qui est difficilis ad apprehendendum et ad capiendum, ut qui semper recedat, et procul se proripiat ab eo, qui persequitur.

249 2, 2, 8, 4. Fides, quam Graeci calumniantur, existimantes 417
263 inanem et barbaram, est voluntaria anticipatio, pietatis assensio, *rerum quae sperantur substantia, argumentum earum quae non videntur,* iuxta divinum apostolum. *Per eam enim* maxime *testimonium acceperunt antiquiores; sine fide autem impossibile est* Deo *placere.* 9, 1. Alii autem tradiderunt fidem esse rei non apparentis intellectualem assensionem, demonstrationem vero esse rei ignoratae
254 evidentem assensionem. . . . 6. Qui divinis ergo scripturis firmo
256 iudicio credit, demonstrationem accipit cui contradici nequit, vocem scilicet Dei, qui scripturas nobis dedit. Ita fides per demonstrationem firmior fieri nequit. *Beati itaque qui non viderunt et crediderunt.*

---

416. CB 2, 115; MG 8, 936.
417. CB 2, 117; MG 8, 940.

418 2, 4, 14, 3. Ἡ μὲν γὰρ ἐπιστήμη ἕξις ἀποδεικτική, ἡ πίστις 256 250
δὲ χάρις ἐξ ἀναποδείκτων εἰς τὸ καθόλου ἀναβιβάζουσα τὸ 251
ἁπλοῦν, ὃ οὔτε σὺν ὕλῃ ἐστὶν οὔτε ὕλη οὔτε ὑπὸ ὕλης. . . .
15, 5. Ἀριστοτέλης δὲ τὸ ἑπόμενον τῇ ἐπιστήμῃ κρῖμα, ὡς
ἀληθὲς τόδε τι, πίστιν εἶναί φησι. Κυριώτερον οὖν τῆς ἐπι-
στήμης ἡ πίστις καὶ ἔστιν αὐτῆς κριτήριον.

419 2, 6, 31, 1. Θεία τοίνυν ἡ τοσαύτη μεταβολὴ ἐξ ἀπιστίας 362
πιστόν τι⟨να⟩ γενόμενον καὶ τῇ ἐλπίδι καὶ τῷ φόβῳ πιστεῦσαι. 363
Καὶ δὴ ἡ πρώτη πρὸς σωτηρίαν νεῦσις ἡ πίστις ἡμῖν ἀναφαί-
νεται, μεθ' ἣν φόβος τε καὶ ἐλπὶς καὶ μετάνοια σύν τε ἐγκρα-
τείᾳ καὶ ὑπομονῇ προκόπτουσαι ἄγουσιν ἡμᾶς ἐπί τε ἀγάπην
ἐπί τε γνῶσιν.

420 2, 23, 145, 3. Ὅτι δὲ γαμεῖν ἡ γραφὴ συμβουλεύει οὐδὲ 572
ἀφίστασθαί ποτε τῆς συζυγίας ἐπιτρέπει, ἄντικρυς νομοθετεῖ·
«Οὐκ ἀπολύσεις γυναῖκα πλὴν εἰ μὴ ἐπὶ λόγῳ πορνείας» [cf. Mt
5, 32; 19, 9]· μοιχείαν δὲ ἡγεῖται τὸ ἐπιγῆμαι ζῶντος θατέρου
τῶν κεχωρισμένων. . . . 146, 2. «Ὁ δὲ ἀπολελυμένην λαμβάνων
γυναῖκα μοιχᾶται» [ib.; Lc 16, 18], φησίν, «ἐὰν» γάρ «τις ἀπολύσῃ
γυναῖκα, μοιχᾶται αὐτήν» [cf. Mc 10, 11], τουτέστιν ἀναγκάζει
μοιχευθῆναι. 3. Οὐ μόνον δὲ ὁ ἀπολύσας αἴτιος γίνεται τού-
του, ἀλλὰ καὶ ὁ παραδεξάμενος αὐτήν, ἀφορμὴν παρέχων τοῦ
ἁμαρτῆσαι τῇ γυναικί· εἰ γὰρ μὴ δέχοιτο, ἀνακάμψει πρὸς τὸν
ἄνδρα.

---

418 2, 4, 14, 3. Est scientia habitus demonstrativus, fides autem 256 250
gratia, quae ex iis, quae demonstrari nequeunt, deducit ad id, quod 251
est simplex, generale et universum, quod neque est cum materia,
neque materia, neque sub materia. . . . 15, 5. Aristoteles autem
iudicium illud, quod consequitur scientiam, quo verum esse hoc
aut illud iudicamus, dicit esse fidem. Est ergo fides praestantior
quam scientia, et eius criterium.

419 2, 6, 31, 1. Haec ergo tanta mutatio a Deo procedit qua fit, 362
ut quis, ex infidelitate fidelis factus, spe et timore credat. At prima 363
quidem ad salutem esse inclinatio nobis fides apparet, post quam
timor et spes ex paenitentia, cum continentia et tolerantia pro-
ficientes nos ducunt ad amorem et ad cognitionem.

420 2, 23, 145, 3. Quod autem consulit scriptura uxorem ducere 572
et nec a coniugio umquam permittit discedere, legem aperte con-
stituit: *Non dimittes uxorem, praeterquam propter fornicationem.*
Adulterium autem existimat coniungi matrimonio, dum vivit alter
ex separatis. . . . 146, 2. *Qui autem dimissam accipit uxorem,
moechatur,* inquit: *si quis* enim *dimiserit uxorem, moechatur ipsam,*
hoc est, cogit eam moechari. 3. Non solum autem qui dimisit est
eius causa, sed etiam qui eam suscepit, praebens mulieri peccandi
occasionem; si enim non suscipiat, revertetur ad virum.

---

418. CB 2, 120; MG 8, 945. 419. CB 2, 129; MG 8, 965.
420. CB 2, 193; MG 8, 1096.

248 5, 1, 3, 2. Εἰ γὰρ φύσει τις τὸν Θεὸν ἐπίσταται, ὡς Βα- 421
249 σιλείδης οἴεται, [τὴν] νόησιν τὴν ἐξαίρετον πίστιν ἅμα καὶ
βασιλείαν καὶ καλῶν κτίσιν, οὐσίας ἀξίαν τοῦ ποιήσαντος πλη-
σίον ὑπάρχειν αὐτήν, ἑρμηνεύων, οὐσίαν, ἀλλ' οὐκ ἐξουσίαν,
καὶ φύσιν καὶ ὑπόστασιν, κτίσεως ἀνυπερθέτου κάλλος ἀδιό-
ριστον, οὐχὶ δὲ ψυχῆς αὐτεξουσίου λογικὴν συγκατάθεσιν λέγει
τὴν πίστιν.

86 5, 1, 6, 1. Τίς ουν οὕτως ἄθεος ⟨ὡς⟩ ἀπιστεῖν Θεῷ καὶ 422
τὰς ἀποδείξεις ὡς παρὰ ἀνθρώπων ἀπαιτεῖν τοῦ Θεοῦ; Πάλιν
τῶν ζητημάτων ἃ μὲν αἰσθήσεως δεῖται, οἷον ἐὰν ζητῇ τις εἰ
τὸ πῦρ θερμὸν ἢ ἡ χιὼν λευκή· τινὰ δὲ νουθεσίας καὶ ἐπι-
πλήξεως, ὥς φησιν Ἀριστοτέλης, ὡς τὸ ἐρώτημα ἐκεῖνο, εἰ χρὴ
124 γονεῖς τιμᾶν. Ἔστιν δὲ ἃ καὶ κολάσεως ἄξια, ὁποῖόν ἐστι τὸ
88 αἰτεῖν ἀποδείξεις, εἰ πρόνοιά ἐστι. 2. Προνοίας τοίνυν οὔσης,
μὴ κατὰ πρόνοιαν γεγονέναι πᾶσαν τήν τε προφητείαν καὶ τὴν
περὶ τὸν σωτῆρα οἰκονομίαν ἡγεῖσθαι ἀνόσιον, καὶ ἴσως οὐδὲ
χρὴ τὰ τοιαῦτα πειρᾶσθαι ἀποδεικνύναι, φανερᾶς οὔσης τῆς
θείας προνοίας ἔκ τε τῆς ὄψεως τῶν ὁρωμένων πάντων,
τεχνικῶν καὶ σοφῶν ποιημάτων, καὶ τῶν μὲν τάξει γινομένων,
τῶν δὲ τάξει φανερουμένων.

113 5, 11, 71, 3. Εἰ τοίνυν, ἀφελόντες πάντα ὅσα πρόσεστι 423
110 99 τοῖς σώμασιν καὶ τοῖς λεγομένοις ἀσωμάτοις, ἐπιρρίψαιμεν
ἑαυτοὺς εἰς τὸ μέγεθος τοῦ Χριστοῦ κἀκεῖθεν εἰς τὸ ἀχανὲς

---

248 5, 1, 3, 2. Si quis natura scit Deum, ut ait Basilides, intel- 421
249 legentiam eximiam vocans simul fidem et regnum et creaturam
essentia dignam, interpretans prope eum qui fecit illam esse quidem
essentiam, sed non potentiam, naturam quoque et substantiam;
dicit fidem esse indefinitam pulchritudinem creaturae, quae superari
non potest, non autem animae liberae rationalem assensionem.

86 5, 1, 6, 1. Quis est ergo adeo impius, ut Deo non credat et 422
probationes a Deo postulet, tamquam ab hominibus? Rursus ex
quaestionibus aliae quidem sensu indigent: ut si quis quaerat, an
ignis sit calidus, aut nix alba; aliquae vero admonitione et in-
crepatione, ut ait Aristoteles: ut illa interrogatio, an oporteat
124 honorare parentes. Sunt etiam quaedam dignae quae puniantur;
88 cuiusmodi est quaerere probationes, an sit providentia. 2. Cum
sit ergo providentia, non ex providentia factam fuisse et pro-
phetiam et, quae in salvatorem facta est, oeconomiam putare est
nefarium. Et fortasse ne conari quidem oportet haec demonstrare,
cum sit manifesta divina providentia, ex aspectu omnium, quae
videntur, effectorum, quae arte constant et sapientia, quorum alia
quidem ordine fiunt, alia vero ordine manifestantur.

113 5, 11, 71, 3. Si ergo, ablatis omnibus quae adsunt corporibus, et 423
110 99 iis quae dicuntur incorporea, nos ipsos proiecerimus in Christi magni-
tudinem; et inde in eius immensitatem sanctitate processerimus, ad

---

421. CB 2, 327; MG 9, 12. 422. CB 2, 329; MG 9, 16.
423. CB 2, 374; MG 9, 109.

ἁγιότητι προΐοιμεν, τῇ νοήσει τοῦ παντοκράτορος ἁμῇ γέ πῃ προσάγοιμεν ⟨ἄν⟩, οὐχ ὅ ἐστιν, ὃ δὲ μή ἐστι γνωρίσαντες· 4. σχῆμα δὲ καὶ κίνησιν ἢ στάσιν ἢ θρόνον ἢ τόπον ἢ δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ τοῦ τῶν ὅλων Πατρὸς οὐδ' ὅλως ἐννοητέον, καίτοι καὶ ταῦτα γέγραπται· ἀλλ' ὃ βούλεται δηλοῦν αὐτῶν ἕκαστον, κατὰ τὸν οἰκεῖον ἐπιδειχθήσεται τόπον. 5. Οὔκουν ἐν τόπῳ τὸ πρῶτον αἴτιον, ἀλλ' ὑπεράνω καὶ τόπου καὶ χρόνου καὶ ὀνόματος καὶ νοήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Μωυσῆς φησιν· «Ἐμφάνισόν μοι σαυτόν» [Ex 33, 13], ἐναργέστατα αἰνισσόμενος μὴ εἶναι διδακτὸν πρὸς ἀνθρώπων μηδὲ ῥητὸν τὸν Θεόν, ἀλλ' ἢ μόνῃ τῇ παρ' αὐτοῦ δυνάμει γνωστόν.

424 5, 12, 81, 6. Οὐδὲ μὴν μέρη τινὰ αὐτοῦ [τοῦ Θεοῦ] λεκτέον· 97
ἀδιαίρετον· γὰρ τὸ ἕν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἄπειρον, οὐ κατὰ τὸ 100
ἀδιεξίτητον νοούμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀδιάστατον καὶ μὴ ἔχον
πέρας, καὶ τοίνυν ἀσχημάτιστον καὶ ἀνωνόμαστον. 82, 1. Κἂν 98
ὀνομάζωμεν αὐτό ποτε, οὐ κυρίως καλοῦντες ἤτοι ἓν ἢ τἀγαθὸν 110
ἢ νοῦν ἢ αὐτὸ τὸ ὂν ἢ Πατέρα ἢ Θεὸν ἢ Δημιουργὸν ἢ Κύριον, οὐχ ὡς ὄνομα αὐτοῦ προφερόμενοι λέγομεν, ὑπὸ δὲ ἀπορίας ὀνόμασι καλοῖς προσχρώμεθα, ἵν' ἔχῃ ἡ διάνοια, μὴ περὶ ἄλλα πλανωμένη, ἐπερείδεσθαι τούτοις. 2. Οὐ γὰρ τὸ καθ' ἕκαστον μηνυτικὸν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀθρόως ἅπαντα ἐνδεικτικὰ τῆς τοῦ παντοκράτορος δυνάμεως· τὰ γὰρ λεγόμενα ἢ ἐκ τῶν προσόντων αὐτοῖς ῥητά ἐστιν ἢ ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα

---

intellegentiam omnipotentis utcumque perveniemus, non ita tamen, ut quod est, sed ut quod non est cognoscamus. 4. Figura autem et motus, vel status, vel sedes, vel locus, vel dextra, vel sinistra, de Patre universorum ne sunt quidem cogitanda, etiamsi haec de ipso scripta sint; sed quid significet unumquodque eorum, ostendetur suo loco. 5. Non est ergo prima causa in loco, sed supra locum et tempus et nomen et intellegentiam. Propterea Moyses quoque dicit: *Ostende mihi te ipsum,* evidentissime innuens Deum non posse doceri nec verbis exprimi ab hominibus, sed sola ea quae ab ipso proficiscitur posse potestate cognosci.

424 5, 12, 81, 6. Neque dicendum est esse aliquas eius [Dei] partes; 97
unum enim non potest dividi. Quin etiam ideo est infinitum, non 100
quod ita concipiatur ut pervadi non possit, sed quatenus nullam suscipit dimensionem et finem non habet: et ideo non habet figuram neque nomen. 82, 1. Et si aliquando eum minus proprie
nominemus, vocantes unum, aut bonum, aut mentem, aut ipsum 98
id quod est, aut Patrem, aut Deum, aut Creatorem, aut Dominum: 110
non id dicimus tamquam nomen eius proferentes, sed propter nominis defectum pulchris utimur nominibus, ut, in aliis non aberrans, illis inniti possit cogitatio. 2. Non enim singula ex his Deum significant, sed omnia simul omnipotentis indicant potentiam. Quae enim dicuntur, ex iis quae ipsis adsunt aut ex ea quae est inter se invicem habitudine ac relatione dicuntur; horum autem

---

424. CB 2, 380; MG 9, 121.

σχέσεως, οὐδὲν δὲ τούτων λαβεῖν οἷόν τε περὶ τοῦ Θεοῦ. 3. Ἀλλ' οὐδὲ ἐπιστήμῃ λαμβάνεται τῇ ἀποδεικτικῇ· αὕτη γὰρ ἐκ προτέρων καὶ γνωριμωτέρων συνίσταται, τοῦ δὲ ἀγεννήτου οὐδὲν προϋπάρχει.

91 5, 13, 87, 1. Νῦν γὰρ ἐδείχθη ἐναργῶς, «ὃ ἑτέραις γενεαῖς 425
οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, νῦν ἀπεκαλύφθη» [Eph 3, 5]. 2. Θεοῦ μὲν γὰρ ἔμφασις ἑνὸς ἦν τοῦ παντοκράτορος παρὰ πᾶσι τοῖς εὖ φρονοῦσι πάντοτε φυσική, καὶ τῆς ἀϊδίου κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν εὐεργεσίας ἀντελαμβάνοντο οἱ πλεῖστοι, οἱ καὶ μὴ τέλεον ἀπηρυθριακότες πρὸς τὴν ἀλήθειαν. . . .

5, 14, 133, 7. Τοῦ Πατρὸς ἄρα καὶ ποιητοῦ τῶν συμπάντων ἐμφύτως καὶ ἀδιδάκτως ἀντιλαμβάνεται πάντα πρὸς πάντων. . . . 8. Γένος δ' οὐδὲν οὐδαμοῦ τῶν γεωργούντων οὐδὲ νομάδων, ἀλλ' οὐδὲ τῶν πολιτικῶν δύναται ζῆν, μὴ προκατειλημμένον τῇ τοῦ κρείττονος πίστει.

400 6, 9, 71, 2. Ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ σωτῆρος τὸ σῶμα ἀπαιτεῖν 426
402 ὡς σῶμα τὰς ἀναγκαίας ὑπηρεσίας εἰς διαμονήν, γέλως ἂν
376 εἴη· ἔφαγεν γὰρ οὐ διὰ τὸ σῶμα, δυνάμει συνεχόμενον ἁγίᾳ, ἀλλ' ὡς μὴ τοὺς συνόντας ἄλλως περὶ αὐτοῦ φρονεῖν ὑπεισέλθοι, ὥσπερ ἀμέλει ὕστερον δοκήσει τινὲς αὐτὸν πεφανερῶσθαι ὑπέλαβον· αὐτὸς δὲ ἁπαξαπλῶς ἀπαθὴς ἦν, εἰς ὃν οὐδὲν παρεισδύεται κίνημα παθητικὸν οὔτε ἡδονὴ οὔτε λύπη.

---

nihil potest de Deo accipi. 3. Sed neque per scientiam attingitur demonstrativam; ea enim ex prioribus constat et ex notioribus: nihil est autem ante ingenitum.

91 5, 13, 87, 1. Nunc aperte est ostensum, *id quod aliis gene-* 425
rationibus notum non evaserat hominum filiis, nunc esse revelatum. 2. Nam Dei quidem unius omnipotentis manifestatio apud omnes, qui recte sapiunt, omnino erat naturalis, et aeternum ex divina providentia beneficium percipiebant plurimi, qui non plane omnem exuerunt pudorem adversus veritatem. . . .

5, 14, 133, 7. Parentis igitur ac rerum omnium effectoris omnia ab omnibus, nativa quadam vi ac sine disciplinae argumento, percipiuntur. . . . 8. Nullum autem genus usquam agricolarum aut pastorum, neque etiam eorum qui in civitate degunt, potest vivere, quin superioris fide praeoccupatus fuerit.

400 6, 9, 71, 2. Sed in servatore quidem corpus ut corpus ne- 426
402 cessaria postulare ministeria, ut in vita permaneat, erit ridiculum.
376 Comedebat enim non propter corpus, quod sancta virtute continebatur, sed ne iis, qui cum eo versabantur, in mentem veniret de eo aliter sentire, sicut postea quidam existimarunt eum apparuisse visione et phantasmate. Ipse autem prorsus passionis erat expers, ut quem nullus subiret motus affectionis neque voluptas neque dolor.

425. CB 2, 383 416; MG 9, 128 196.
426. CB 2, 467; MG 9, 292.

427 6, 13, 107, 2. Καὶ αἱ ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἐκκλησίαν προ- 39
κοπαὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, μιμήματα, οἶμαι, ἀγ- 555
γελικῆς δόξης κἀκείνης τῆς οἰκονομίας τυγχάνουσιν, ἥν ἀναμένειν φασὶν αἱ γραφαὶ τοὺς κατ' ἴχνος τῶν ἀποστόλων ἐν τελειώσει δικαιοσύνης κατὰ τὸ εὐαγγέλιον βεβιωκότας.

428 6, 14, 108, 4. Ὅταν ἀκούσωμεν· «Ἡ πίστις σου σέσωκέν 363
σε» [Mt 9, 22; Mc 5, 34; Lc 8, 48], οὐχ ἁπλῶς τοὺς ὁπωσοῦν πιστεύσαντας σωθήσεσθαι λέγειν αὐτὸν [Χριστόν] ἐκδεχόμεθα, ἐὰν μὴ καὶ τὰ ἔργα ἐπακολουθήσῃ. 5. Αὐτίκα Ἰουδαίοις μόνοις ταύτην ἔλεγε τὴν φωνὴν τοῖς νομικῶς καὶ ἀνεπιλήπτως βεβιωκόσιν, οἷς μόνον ἡ εἰς τὸν Κύριον ὑπελείπετο πίστις.

429 6, 17, 156, 5. Ὁ γάρ τοι Θεὸς πάντα οἶδεν, οὐ μόνον τὰ 118
ὄντα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐσόμενα, καὶ ὡς ἔσται ἕκαστον, τάς τε ἐπὶ μέρους κινήσεις προορῶν πάντ' ἐφορᾷ καὶ πάντ' ἐπακούει, 6. γυμνὴν ἔσωθεν τὴν ψυχὴν βλέπων, καὶ τὴν ἐπίνοιαν τὴν ἑκάστου τῶν κατὰ μέρος ἔχει δι' αἰῶνος, καὶ ὅπερ ἐπὶ τῶν θεάτρων γίνεται, καὶ ἐπὶ τῶν ἑκάστου μερῶν κατὰ τὴν ἐνόρασίν τε καὶ περιόρασιν καὶ συνόρασιν, τοῦτο ἐπὶ τοῦ Θεοῦ γίνεται. 7. Ἀθρόως τε γὰρ πάντα καὶ ἕκαστον ἐν μέρει μιᾷ προσβολῇ προσβλέπει, οὐ πάντα μέντοι κατὰ τὴν προηγουμένην ἐπέρεισιν. 157, 1. Ἤδη γοῦν πολλὰ τῶν ἐν τῷ βίῳ καὶ διά τινος λογισμοῦ ἀνθρωπίνου λαμβάνει τὴν γένεσιν, θεόθεν τὴν ἔναυσιν εἰληφότα.

---

427 6, 13, 107, 2. Hic quoque in ecclesia progressiones episcopo- 39
rum, presbyterorum, diaconorum sunt, ut arbitror, imitationes 555
gloriae angelicae et illius oeconomiae ac dispensationis, quam dicunt scripturae exspectare illos, qui, insistentes vestigiis apostolorum, vixerunt in perfectione iustitiae convenienter evangelio.

428 6, 14, 108, 4. Quando audierimus: *Fides tua te salvam fecit,* 363
non accipimus eum [Christum] dicere simpliciter eos salvos futuros, qui quomodocumque crediderint, nisi opera quoque fuerint secuta. 5. Quippe Iudaeis solis illam dicebat vocem, qui secundum legem et sine reprehensione vixerant, quibus sola deerat fides in Dominum.

429 6, 17, 156, 5. Deus enim novit omnia, non solum ea quae 118
sunt, sed etiam quae futura sunt, et ut erit unumquodque, et eos qui sunt singulares motus praevidens, intuetur omnia et omnia audit, 6. et nudam animam aspiciens intrinsecus, uniuscuiusque ex singularibus etiam habet aeternam intellegentiam, et quod fit in theatris et in partibus rei uniuscuiusque, inspiciendo, circumspiciendo et simul aspiciendo, hoc evenit in Deo. 7. Is enim simul omnia ac unumquodque etiam singillatim aspicit uno intuitu, non tamen omnia per principale institutum. 157, 1. Multa enim ex iis, quae sunt in vita, per humanam rationem ortum accipiunt, cum divinitus acceperint suscitabulum.

---

427. CB 2, 485; MG 9, 328. 428. CB 2, 486; MG 9, 329.
429. CB 2, 512; MG 9, 388.

325 6, 17, 157, 4. Αἱ τῶν ἐναρέτων ἀνθρώπων ἐπίνοιαι κατὰ 430
326 ἐπίπνοιαν θείαν γίγνονται, διατιθεμένης πως τῆς ψυχῆς καὶ
διαδιδομένου τοῦ θείου θελήματος εἰς τὰς ἀνθρωπίνας ψυχάς,
τῶν ἐν μέρει θείων λειτουργῶν συλλαμβανομένων εἰς τὰς τοι-
322 αύτας διακονίας. . . . 161, 3. Ὁτὲ δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπινοίας
τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς ἐπιλογισμοὺς ἐμπνεῖ τι [καὶ] ἡ δύναμις
καὶ ἐντίθησι ταῖς φρεσὶν ἰσχύν τε καὶ συναίσθησιν ἀκριβεστέραν,
μένος τε καὶ θάρσος προθυμίας ἐπί τε τὰς ζητήσεις ἐπί τε τὰ
ἔργα παρέχουσα.

374 7, 1, 2, 2. Τίμιον μὲν οὖν ἅπαν τὸ ὑπερέχον ἡγεῖται [ὁ 431
157 γνωστικός] κατὰ τὴν ἀξίαν· καὶ τιμητέον ἐν μὲν τοῖς αἰσθητοῖς
τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς γονεῖς . . ., ἐν δὲ τοῖς νοητοῖς τὸ
πρεσβύτατον ἐν γενέσει, τὴν ἄχρονον ἄναρχον ἀρχήν τε καὶ
ἀπαρχὴν τῶν ὄντων, τὸν Υἱόν· 3. παρ' οὗ ἐκμανθάνειν ⟨ἔστιν⟩
151 τὸ ἐπέκεινα αἴτιον, τὸν Πατέρα τῶν ὅλων, τὸ πρέσβιστον καὶ
πάντων εὐεργετικώτατον.

607 7, 10, 55, 7. Εἴρηται γάρ· «Τῷ ἔχοντι προστεθήσεται» [cf. 432
609 Mt 25, 29; Lc 19, 26], τῇ μὲν πίστει ἡ γνῶσις, τῇ δὲ γνώσει ἡ
ἀγάπη, τῇ ἀγάπῃ δὲ ἡ κληρονομία. 56, 1. Γίνεται δὲ τοῦτο,
ὁπόταν τις κρεμασθῇ τοῦ Κυρίου διά τε πίστεως διά τε γνώ-
σεως διά τε ἀγάπης, καὶ συναναβῇ αὐτῷ ἔνθα ἐστὶν ὁ τῆς
πίστεως ἡμῶν καὶ ἀγάπης Θεὸς καὶ φρουρός· 2. ὅθεν ἐπὶ
τέλει ἡ γνῶσις παραδίδοται τοῖς εἰς τοῦτο ἐπιτηδείοις καὶ

---

325 6, 17, 157, 4. Eorum cogitationes qui sunt virtute praediti per 430
326 divinam fiunt inspirationem, cum anima quodam modo sit disposita
et divina voluntas in humanas animas transmittatur, certis Dei
322 ministris ad talia ministeria opem ferentibus. . . . 161, 3. Quando-
que autem et per hominum cogitationes et ratiocinationes virtus
aliquid inspirat, et in mentes vim immittit et sensum perfectiorem,
promptitudinem et alacritatem animi praebens et ad quaestiones
et ad opera.

374 7, 1, 2, 2. Quidquid est excellens, existimat [gnosticus] esse 431
157 honorabile pro dignitate; et in rebus quidem sensibilibus esse
honorandos magistratus et parentes . . ., in rebus autem intellegi-
bilibus honorandum esse id, quod est in generatione vetustius,
tempore et principio carens principium et rerum exsistentium pri-
mitias, Filium, 3. a quo discere est ulteriorem causam, nempe
151 universorum Patrem, qui est vetustissimum et beneficentissimum.

607 7, 10, 55, 7. Dictum est enim: *Habenti dabitur*. Fidei quidem 432
609 cognitio, cognitioni autem caritas, caritati autem hereditas. 56, 1. Hoc
autem fit, quando quis pependerit a Domino per fidem, cognitionem
et caritatem, et una cum eo ascenderit ubi est fidei nostrae et
caritatis Deus et custos. 2. Hinc denique traditur cognitio iis, qui
ad hoc sunt apti et selecti, eo quod maiore praeparatione opus

430. CB 2, 513; MG 9, 389. 431. CB 3, 4; MG 9, 404.
432. CB 3, 41; MG 9, 480.

ἐγκρίτοις διὰ τὸ πλείονος παρασκευῆς καὶ προγυμνασίας δεῖσθαι καὶ πρὸς τὸ ἀκούειν τῶν λεγομένων καὶ εἰς καταστολὴν βίου καὶ εἰς τὸ ἐπὶ πλέον τῆς κατὰ νόμον δικαιοσύνης κατ' ἐπίτασιν προεληλυθέναι. 3. Αὕτη πρὸς τέλος ἄγει τὸ ἀτελεύτητον καὶ τέλειον, προδιδάσκουσα τὴν ἐσομένην ἡμῖν κατὰ τὸν Θεὸν μετὰ θεῶν δίαιταν, ἀπολυθέντων ἡμῶν κολάσεως καὶ τιμωρίας ἁπάσης, ἃς ἐκ τῶν ἁμαρτημάτων εἰς παιδείαν ὑπομένομεν σωτήριον· 4. μεθ' ἣν ἀπολύτρωσιν τὸ γέρας καὶ αἱ τιμαὶ τελειωθεῖσιν ἀποδίδονται, πεπαυμένοις μὲν τῆς καθάρσεως, πεπαυμένοις δὲ καὶ λειτουργίας τῆς ἄλλης, κἂν ἁγία ᾖ καὶ ἐν ἁγίοις· 5. ἔπειτα καθαροὺς τῇ καρδίᾳ γενομένους κατὰ τὸ προσεχὲς τοῦ Κυρίου προσμένει τῇ θεωρίᾳ τῇ ἀϊδίῳ ἀποκατάστασις. 6. Καὶ θεοὶ τὴν προσηγορίαν κέκληνται, [οἱ] σύνθρονοι τῶν ἄλλων θεῶν, τῶν ὑπὸ τῷ σωτῆρι πρώτων τεταγμένων, γενησόμενοι.

433 7, 10, 57, 3. Ἡ μὲν οὖν πίστις σύντομός ἐστιν, ὡς εἰπεῖν, 259
τῶν κατεπειγόντων γνῶσις, ἡ γνῶσις δὲ ἀπόδειξις τῶν διὰ 261
πίστεως παρειλημμένων ἰσχυρὰ καὶ βέβαιος, διὰ τῆς κυριακῆς διδασκαλίας ἐποικοδομουμένη τῇ πίστει εἰς τὸ ἀμετάπτωτον
καὶ μετ' ἐπιστήμης [καὶ] καταληπτὸν παραπέμπουσα. 4. Καί 278
μοι δοκεῖ πρώτη τις εἶναι μεταβολὴ σωτήριος ἡ ἐξ ἐθνῶν εἰς
πίστιν, ὡς προεῖπον, δευτέρα δὲ ἡ ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν· ἣ 273
δέ, εἰς ἀγάπην περαιουμένη, ἐνθένδε ἤδη φίλον φίλῳ τὸ γιγνώ- 361

---

sit et praeexercitatione, et ad ea audienda quae dicuntur, et vitam componendam, et ad considerate progrediendum ad id, quod est ultra eam quae est ex lege iustitiam. 3. Ea nos deducit ad finem interminatum et perfectum, prius docens eam quae nobis est futura secundum Deum cum diis vivendi rationem, cum ab omni poena et supplicio fuerimus liberati, quae sustinemus ex peccatis ad salutarem disciplinam. 4. Post quam redemptionem praemium et honores dantur consummatis, cum cessaverint quidem a purgatione, cessaverint autem etiam ab alio quocumque ministerio, quantumvis sancto et inter sanctos; 5. deinde eos, qui fuerint mundi corde, in propinquitatem Domini evectos, manet perpetuae contemplationis restitutio. 6. Et deorum appellantur nomine, qui in iisdem sedibus sunt collocati, in quibus alii dii qui sunt primi sub servatore constituti.

433 7, 10, 57, 3. Fides, ut ita dicam, est compendiosa eorum quae 259
necessaria sunt cognitio. Cognitio autem est firma ac stabilis de- 261
monstratio eorum quae assumpta sunt per fidem, quae per doctrinam Domini super fidem aedificatur, quae ducit ad infallibilitatem et
scientiam et perfectam comprehensionem. 4. Ac mihi quidem ea 278
videtur esse prima salutaris mutatio, quae fit a gentibus ad fidem, ut prius dixi; secunda autem, quae est a fide ad cognitionem.
Haec vero, desinens in caritatem, amicum reddit cognoscentem 273
361

---

433. CB 3, 42; MG 9, 481.

σκον τῷ γιγνωσκομένῳ παρίστησιν. 5. Καὶ τάχα ὁ τοιοῦτος ἐνθένδε ἤδη προλαβὼν ἔχει τὸ ἰσάγγελος εἶναι.

532 7, 12, 78, 7. Ἡ δικαιοσύνη διπλῆ, ἡ μὲν δι' ἀγάπην, ἡ δὲ 434
534 διὰ φόβον. 79, 1. Εἴρηται γοῦν· «Ὁ φόβος τοῦ Κυρίου ἁγνὸς διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος» [Ps 18, 10]. Οἱ γὰρ ἐκ φόβου εἰς πίστιν καὶ δικαιοσύνην ἐπιστρέφοντες εἰς αἰῶνα διαμένουσιν. Αὐτίκα ἀποχὴν κακῶν ἐργάζεται ὁ φόβος.

46 7, 17, 107, 3. Ἐκ τῶν εἰρημένων ἄρα φανερὸν οἶμαι γεγε- 435
50 νῆσθαι μίαν εἶναι τὴν ἀληθῆ ἐκκλησίαν τὴν τῷ ὄντι ἀρχαίαν, εἰς ἣν οἱ κατὰ πρόθεσιν δίκαιοι ἐγκαταλέγονται. . . . 4. Τῇ γοῦν τοῦ ἑνὸς φύσει συγκληροῦται ἐκκλησία ἡ μία, ἣν εἰς πολλὰς κατατέμνειν βιάζονται αἱρέσεις.

„Quis dives salvetur?"

54 C. 21, n. 3. Οὐδὲ τῶν καθευδόντων καὶ βλακευόντων ἐστὶν 436 ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οἱ «βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν» [Mt 11, 12]. . . . 4. Τοιγάρτοι τούτων ἀκούσας ὁ μακάριος Πέτρος, ὁ ἐκλεκτός, ὁ ἐξαίρετος, ὁ πρῶτος τῶν μαθητῶν, ὑπὲρ οὗ μόνου καὶ ἑαυτοῦ τὸν φόρον ὁ σωτὴρ ἐκτελεῖ, ταχέως ἥρπασε καὶ συνέβαλε τὸν λόγον. 5. Καὶ τί φησιν; «Ἰδὲ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι» [Mt 19, 27; Mc 10, 28].

594 33, 2. Σὺ μὲν μὴ κρῖνε, τίς ἄξιος καὶ τίς ἀνάξιος· ἐνδέχεται 437 γάρ σε διαμαρτεῖν περὶ τὴν δόξαν· ὡς ἐν ἀμφιβόλῳ δὲ τῆς

---

cognito. 5. Et fortasse, qui est eiusmodi, iam anticipavit ut sit similis angelis.

532 7, 12, 78, 7. Iustitia est duplex, una quidem propter cari- 434
534 tatem, altera vero propter metum. 79, 1. Dictum quidem certe est: *Timor Domini castus, permanens in saeculum saeculi;* qui enim convertuntur a timore ad fidem et iustitiam, permanent in saeculum; iam vero abstinentiam a malis operatur timor.

46 7, 17, 107, 3. Ex dictis manifestum esse existimo unam esse 435
50 veram ecclesiam, eam quae vere est antiqua, in cuius catalogum referuntur ii, qui sunt iusti ex proposito. . . . 4. In unius ergo naturae sortem cooptatur ecclesia, quae est una, quam conantur haereses in multas discindere.

54 21, 3. Nec dormientium et in deliciis agentium est regnum 436 caelorum; sed *violenti rapiunt illud*. . . . 4. Itaque cum haec audisset beatus Petrus, electus ille et eximius, primus ille discipulorum, pro quo uno et se ipso salvator tributum pendit; sermonem confestim rapuit vimque eius comprehendit. 5. Quid vero ait? *Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te.*

594 33, 2. Tu quidem noli iudicare quis dignus aut indignus sit; 437 fieri enim potest, ut opinione tua erres. Sic vero in proclivi cum

---

434. CB 3, 56; MG 9, 509. 435. CB 3, 76; MG 9, 552.
436. CB 3, 173; MG 9, 625. 437. CB 3, 181; MG 9, 637.

ἀγνοίας ἄμεινον καὶ τοὺς ἀναξίους εὖ ποιεῖν διὰ τοὺς ἀξίους ἢ φυλασσόμενον τοὺς ἧσσον ἀγαθοὺς μηδὲ τοῖς σπουδαίοις περιπεσεῖν. 3. Ἐκ μὲν γὰρ τοῦ φείδεσθαι καὶ προσποιεῖσθαι δοκιμάζειν τοὺς εὐλόγως ἢ μὴ τευξομένους ἐνδέχεταί σε καὶ θεοφιλῶν ἀμελῆσαί τινων, οὗ τὸ ἐπιτίμιον κόλασις ἔμπυρος αἰώνιος.

438 42, 2. Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ τυράννου τελευτήσαντος ἀπὸ τῆς 60
Πάτμου τῆς νήσου μετῆλθεν [ὁ Ἰωάννης] ἐπὶ τὴν Ἔφεσον, 39
ἀπῄει παρακαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησιόχωρα τῶν ἐθνῶν, ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσων, ὅπου δὲ ὅλας ἐκκλησίας 554
ἁρμόσων, ὅπου δὲ κλῆρον ἕνα γέ τινα κληρώσων τῶν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος σημαινομένων.

Fragmenta.

439 *Hypotyposes.* Fragm. apud *Eus.*, H. E. 6, 14. Ὁ Κλήμης 14
. . . περὶ τῆς τάξεως τῶν εὐαγγελίων παράδοσιν τῶν ἀνέκαθεν πρεσβυτέρων τέθειται, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον. Προγεγράφ- 17
θαι ἔλεγεν τῶν εὐαγγελίων τὰ περιέχοντα τὰς γενεαλογίας, τὸ δὲ κατὰ Μάρκον ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκονομίαν. Τοῦ Πέτρου 18
δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον καὶ Πνεύματι τὸ εὐαγγέλιον ἐξειπόντος, τοὺς παρόντας, πολλοὺς ὄντας, παρακαλέσαι τὸν Μάρκον, ὡς ἂν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πόρρωθεν καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα· ποιή-

---

sit error, melius erit ut et indignis benefacias propter dignos, quam ut, dum caves indignos, ne in eos quidem qui bene merentur incidas. 3. Dum enim nimia cautione uteris viderisque probare, quinam merito necne accepturi sint, contingit ut Dei amicos colere neglegas; cuius neglectus poena aeternum ignis supplicium exsistit.

438 42, 2. Cum [Ioannes] post tyranni obitum e Patmo insula Ephesum 60
rediisset, vicinas quoque gentes rogatus visebat, partim quidem ut 39
episcopos constitueret, partim vero ut integras ecclesias disponeret 554
ac formaret, partim etiam ut unumquemque eorum, quos Spiritus designaret, in clerum cooptaret.

439 Fragm. apud *Eus.*, H. E. 6, 14. Clemens . . . traditionem 14
quamdam de ordine evangeliorum, quam a vetustioribus presbyteris acceperat, refert in hunc modum. Dicebat ex evangeliis prius scripta esse illa, quae seriem generis dominici continent. Marci 17
autem evangelium ex huiusmodi occasione scriptum fuisse: cum 18
Petrus in urbe Roma verbum Dei publice praedicasset et Spiritu Sancto afflatus evangelium promulgasset, multi qui aderant Marcum cohortati sunt, utpote qui Petrum iamdudum sectatus fuisset et dicta eius memoria teneret, ut quae ab apostolo praedicata erant conscriberet. Marcus igitur evangelium composuit iisque qui illud

---

438. CB 3, 188; MG 9, 648.
439. CB 3, 197; Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 550; MG 9, 749; 20, 552.

σαντα δὲ τὸ εὐαγγέλιον μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ· ὅπερ ἐπιγνόντα τὸν Πέτρον προτρεπτικῶς μήτε κωλῦσαι μήτε
20 προτρέψασθαι. Τὸν μέντοι Ἰωάννην ἔσχατον, συνιδόντα ὅτι τὰ σωματικὰ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις δεδήλωται, προτραπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων, Πνεύματι θεοφορηθέντα πνευματικὸν ποιῆσαι εὐαγγέλιον.

75 *Hypotyposes.* Fragm. apud. *Eus.*, H. E. 6, 14. Καὶ τὴν 440
πρὸς Ἑβραίους δὲ ἐπιστολὴν Παύλου μὲν εἶναί φησιν [ὁ Κλήμης], γεγράφθαι δὲ Ἑβραίοις ἑβραϊκῇ φωνῇ. Λουκᾶν δὲ φιλοτίμως αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα ἐκδοῦναι τοῖς Ἕλλησιν, ὅθεν τὸν αὐτὸν χρῶτα εὑρίσκεσθαι κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτης τε τῆς ἐπιστολῆς καὶ τῶν Πράξεων.

598 *Adumbrationes in 1 Petr.* 1, 3. Decebat numquam reverti 441
secundo ad corpus animam in hac vita, neque iustam, quae angelica facta est, neque malignam, ne iterum occasionem peccandi per susceptionem carnis accipiat; in resurrectione autem utramque in corpus reverti. Coniunguntur enim sibimet invicem iuxta genus proprium, secundum compositionem alterius se quadam congruentia coaptantes sicut sagena vel aedificatio lapidum.

152 *Adumbrationes in 1 Io.* 1, 1. Cum dicit [Ioannes]: *Quod* 442
157 *erat ab initio* [1 Io 1, 1], generationem tangit sine principio Filii cum Patre simul exstantis. ‚Erat' ergo verbum aeternitatis significativum est non habentis initium, sicut etiam Verbum ipsum (hoc est Filius) quod secundum aequalitatem substantiae unum cum Patre consistit, sempiternum est et infectum. Quod semper erat Verbum, significatur dicendo: *In principio erat Verbum* [Io 1, 1].

ORIGENES, 185/6—254/5.

Περὶ ἀρχῶν, ca 230.

79 L. 1, Praef., n. 2. Cum multi sint qui se putant sentire 443
80 quae Christi sunt, et nonnulli eorum diversa a prioribus

---

ab ipso rogabant impertiit. Quod cum Petrus comperisset, nec
20 prohibuit omnino rem fieri, nec ut fieret incitavit. At Ioannes omnium postremus, cum videret in aliorum evangeliis ea, quae ad corpus Christi pertinent, tradita esse, ipse divino Spiritu afflatus spirituale evangelium familiarium suorum rogatu conscripsit.

75 Fragm. apud *Eus.*, H. E. 6, 14. Et epistulam ad Hebraeos 440
Pauli esse dicit [Clemens], scriptam autem esse Hebraeis hebraico sermone. Lucam vero studio eam transtulisse et dedisse Graecis; unde eumdem stilum inveniri in ista translatione atque in Actibus.

---

440. CB 3, 201; Eus. 2, 550; MG 9, 748; 20, 549.
441. CB 3, 203; MG 9, 729. 442. CB 3, 210; MG 9, 734.
443. CB 5 (ed. P. Koetschau, 1913), 8; MG 11, 116.

sentiant, servetur vero ecclesiastica praedicatio per successionis
ordinem ab apostolis tradita et usque ad praesens in ecclesiis
permanens, illa sola credenda est veritas, quae in nullo ab
ecclesiastica et apostolica traditione discordat.

444 1, Praef., 3. Illud autem scire oportet, quoniam sancti 83
apostoli, fidem Christi praedicantes, de quibusdam quidem
quaecumque necessaria crediderunt omnibus credentibus, etiam
his qui pigriores erga inquisitionem divinae scientiae vide-
bantur, manifestissime tradiderunt, rationem scilicet assertionis
eorum relinquentes ab his inquirendam, qui Spiritus dona
excellentia mererentur et praecipue sermonis, sapientiae et
scientiae gratiam per ipsum Sanctum Spiritum percepissent;
de aliis vero dixerunt quidem quia sint; quomodo autem aut
unde sint siluerunt, profecto ut studiosiores quique ex posteris
suis qui amatores essent sapientiae, exercitium habere possent,
in quo ingenii sui fructum ostenderent, hi videlicet qui dignos
se et capaces ad recipiendam sapientiam praepararent.

445 1, Praef., 4. Species vero eorum quae per praedicationem 80
apostolicam manifeste traduntur istae sunt. Primo quod unus 188
est Deus qui omnia creavit atque composuit, quique, cum 189
nihil esset, esse fecit universa, . . . et quod hic Deus in no- 373
vissimis diebus, sicut per prophetas suos ante promiserat, misit
Dominum Iesum Christum . . . Ipse, qui venit, ante omnem 374
creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione
Patri ministrasset, *per ipsum* namque *omnia facta sunt* [Io 1, 3],
novissimis temporibus se ipsum exinaniens homo factus est,
incarnatus est, cum Deus esset, et homo factus mansit quod
erat, Deus. Corpus assumpsit nostro corpori simile, eo solo
differens, quod natum ex virgine et Spiritu Sancto est. Et
quoniam hic Iesus Christus natus et passus est in veritate, et 400
non per phantasiam, communem hanc mortem vere mortuus;
vere enim et a mortuis resurrexit, et post resurrectionem
conversatus cum discipulis suis assumptus est. Tum deinde
honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt Spiritum 141
Sanctum. In hoc non iam manifeste discernitur, utrum natus
an innatus vel Filius etiam ipse Dei habendus sit necne.

446 1, Praef., 5. Post haec iam quod anima substantiam vitam- 586
que habens propriam, cum ex hoc mundo discesserit, pro
suis meritis dispensabitur, sive vitae aeternae ac beatitudinis
hereditate potitura, si hoc ei sua gesta praestiterint, sive igni 594
aeterno ac suppliciis mancipanda, si in hoc eam scelerum
culpa detorserit; sed et quia erit tempus resurrectionis mor- 600
tuorum, cum corpus hoc, quod nunc *in corruptione seminatur,*

---

444. CB 5, 9; MG 11, 116. **445.** CB 5, 9; MG 11, 117.
446. CB 5, 11; MG 11, 118.

surget in incorruptione, et quod *seminatur in ignominia, surget*
221 *in gloria* [1 Cor 15, 42]. Est et illud definitum in ecclesiastica praedicatione, omnem animam rationabilem esse liberi arbitrii
210 et voluntatis; esse quoque ei certamen adversum diabolum et angelos eius contrariasque virtutes, ex eo quod illi peccatis eam onerare contendant, nos vero, si recte consulteque vivamus, ab huiuscemodi labe exuere nos conemur. Unde et consequens est intellegere non nos necessitati esse subiectos, ut omnimodo, etiamsi nolimus, vel mala vel bona agere
209 cogamur. Si enim nostri arbitrii sumus, impugnare nos fortasse
334 possint aliquae virtutes ad peccatum, et aliae iuvare ad salutem; non tamen necessitate cogimur vel recte agere vel male; quod fieri arbitrantur hi qui stellarum cursum et motus causam dicunt humanorum esse gestorum, non solum eorum, quae extra arbitrii accidunt libertatem, sed et eorum, quae in nostra
224 sunt posita potestate. De anima vero, utrum ex seminis traduce ducatur, ita ut ratio ipsius vel substantia inserta ipsis corporalibus seminibus habeatur, an vero aliud habeat initium, et hoc ipsum initium si genitum est aut non genitum, vel certe si extrinsecus corpori inditur necne: non satis manifesta praedicatione distinguitur.

196 1, Praef., 7. Est praeterea et illud in ecclesiastica prae- 447
dicatione, quod mundus iste factus sit et a certo tempore coeperit, et sit pro ipsa sui corruptione solvendus. Quid tamen ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, iam non pro manifesto multis innotuit. Non enim evidens de his in ecclesiastica praedicatione sermo profertur.

198 1, Praef., 10. Est etiam illud in ecclesiastica praedicatione, 448
209 esse angelos Dei quosdam et virtutes bonas qui ei ministrant ad salutem hominum consummandam; sed quando isti creati sint vel quales aut quomodo sint, non satis in manifesto distinguitur.

354 L. 1, c. 1, n. 3. Sed et cum de Spiritu Sancto multi sancti 449
357 participant, non utique corpus aliquod intellegi potest Spiritus Sanctus, quod divisum in partes corporales percipiat unusquisque sanctorum, sed virtus profecto sanctificans est; cuius participium habere dicuntur omnes, qui per eius gratiam sanctificari meruerint.

108 1, 1, 5. Dicimus secundum veritatem quidem Deum in- 450
115 comprehensibilem esse atque inaestimabilem. Si quid enim illud est, quod sentire vel intellegere de Deo potuerimus, multis longe modis eum meliorem esse ab eo quod sensimus, necesse est credi.

---

447. CB 5, 14; MG 11, 119. 448. CB 5, 16; MG 11, 120.
449. CB 5, 18; MG 11, 122. 450. CB 5, 20; MG 11, 124.

451 1, 1, 6. Quia ergo mens nostra ipsum per se ipsam Deum 105
sicut est non potest intueri, ex pulchritudine operum et decore
creaturarum parentem universitatis intellegit. Non ergo corpus 97
aliquod aut in corpore esse putandus est Deus, sed intellectualis 98
natura simplex, nihil omnino in se adiunctionis admittens, uti ne maius aliquid et inferius in se habere credatur, sed ut sit ex omni parte μονάς, et, ut ita dicam, ἑνάς, et mens, ac fons ex quo initium totius intellectualis naturae vel mentis est.

452 1, 1, 8. Ioannes in evangelio dicens: *Deum nemo vidit* 105
umquam [Io 1, 18], manifeste declarat omnibus qui intellegere 98
possunt, quia nulla natura est cui visibilis sit Deus; non quasi qui visibilis quidem sit per naturam, et velut fragilioris creaturae evadat atque excedat aspectum, sed quoniam naturaliter videri impossibile est. Quodsi requiras a me, quid etiam de ipso Unigenito sentiam, si ne ipsi quidem visibilem dicam naturam Dei, quae naturaliter invisibilis est, non tibi statim vel impium videatur esse vel absurdum: rationem quippe dabimus consequenter. ⟨Sicut enim incongruum est dicere, quod possit Filius videre Patrem, ita inconveniens est opinari, quod Spiritus Sanctus possit videre Filium.⟩ [1] Aliud est videre, aliud cognoscere; videri et videre corporum res est, cognosci et cognoscere intellectualis naturae est. Quidquid ergo proprium corporum est, hoc nec de Patre nec de Filio sentiendum est.

453 1, 2, 1. Primo illud nos scire oportet, quod alia est in 383
Christo deitatis eius natura, quod est unigenitus Filius Patris, et alia humana natura quam in novissimis temporibus pro dispensatione suscepit.

454 1, 2, 10. Quemadmodum pater non potest esse quis, si 196
filius non sit, neque dominus esse quis potest sine possessione vel servo: ita ne omnipotens quidem Deus dici potest, si non sint in quos exerceat potentatum; et ideo ut omnipotens ostendatur Deus, omnia subsistere necesse est. Nam si quis est qui velit vel saecula aliqua transisse vel spatia, vel quodcumque illud nominare vult, cum nondum facta essent quae facta sunt: sine dubio hoc ostendet, quod in illis vel saeculis vel spatiis omnipotens non erat Deus, et postmodum omnipotens factus est, ex quo habere coepit in quos ageret potentatum; et per hoc videbitur profectum quemdam accepisse et ex inferioribus ad meliora venisse; siquidem melius esse non dubitatur esse eum omnipotentem quam non esse.

---

[1] Haec intra uncos scribit Koetschau in CB, quae ex libello Hieronymi Contra Ioan. Hieros. 7 (ML 23, 360) desumuntur.

451. CB 5, 21; MG 11, 124. 452. CB 5, 25; MG 11, 128.
453. CB 5, 27; MG 11, 130. 454. CB 5, 41; MG 11, 138.

110 1, 3, 1. De Deo quidem Patre quamvis digne proloqui 455
nemo valeat, tamen possibile est intellectum aliquem capi ex occasione visibilium creaturarum et ex his quae humana mens naturaliter sentit.

602 1, 6, 1. Quae quidem etiam a nobis cum magno metu 456
et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est quae sint de quibus manifesto dogmate terminandum sit, quod et pro viribus fecisse nos puto, cum de Trinitate loqueremur. De his vero disputandi specie magis quam definiendi, prout possumus, exercemur. Finis ergo mundi et consummatio dabitur, cum unusquisque pro merito peccatorum etiam poenis subicietur; quod tempus Deus solus agnoscit, quando unusquisque quod meretur expendet. In unum sane finem putamus quod bonitas Dei per Christum suum universam revocet creaturam, subactis ac subditis etiam inimicis.

602 1, 6, 3. Iam vero si aliqui ex his ordinibus, qui sub prin- 457
cipatu diaboli agunt ac malitiae eius obtemperant, poterunt aliquando in futuris saeculis converti ad bonitatem, pro eo quod inest in ipsis liberi facultas arbitrii; an vero permanens et inveterata malitia velut in naturam quamdam ex consuetudine convertatur, etiam tu qui legis probato, si omnimodis neque in his quae videntur temporalibus saeculis neque in his quae non videntur et aeterna sunt, penitus pars ista ab illa etiam finali unitate ac convenientia discrepabit. Interim tamen tam in his quae videntur et temporalibus saeculis quam in illis quae non videntur et aeterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo et meritorum dignitatibus dispensantur; ut in primis alii, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus et per maiora ac graviora supplicia necnon et diuturna ac multis, ut ita dicam, saeculis tolerata asperioribus emendationibus reparati et restituti eruditionibus primo angelicis, tum deinde etiam superiorum graduum virtutibus, ut sic per singula ad superiora provecti usque ad ea, quae sunt invisibilia et aeterna, perveniant, singulis videlicet quibusque caelestium virtutum officiis quadam eruditionum specie peragratis.

235 2, 1, 3. Quomodo enim in Deo *vivimus, et movemur, et* 458
sumus [Act 17, 28], nisi quod virtute sua universum constringit et continet mundum? Quomodo autem caelum sedes Dei est, et terra scabellum pedum eius, sicut salvator ipse pronuntiat, nisi quia et in caelo et in terra virtus eius replet universa, sicut et dicit: *Nonne caelum et terram ego repleo, dicit Dominus?* [Ier 23, 24.]

---

455. CB 5, 49; MG 11, 147. 456. CB 5, 78; MG 11, 165.
457. CB 5, 83; MG 11, 169. 458. CB 5, 108; MG 11, 184.

459 2, 1, 4. Nescio quomodo tanti et tales viri ingenitam, id 188
est, non ab ipso Deo factam conditore omnium putaverunt, sed fortuitam quamdam eius naturam virtutemque dixerunt. Et miror quomodo isti culpent eos, qui vel opificem Deum vel providentiam huius universitatis negant et impie eos sentire arguunt, quod tantum mundi opus arbitrentur sine opifice vel provisore constare; cum ipsi quoque similem culpam impietatis incurrant, ingenitam dicentes esse materiam Deoque ingenito coaeternam.

460 2, 6, 3. Neque rursum anima illa [Christi], utpote substantia 378 384
rationabilis, contra naturam habuit capere Deum, in quem, ut 392
superius diximus, velut in Verbum et sapientiam et veritatem tota iam cesserat. Unde et merito pro eo quod vel tota esset in Filio Dei vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea quam assumpserat carne, Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei sapientia appellatur; et rursum Dei Filius, per quem omnia creata sunt, Iesus Christus, et Filius hominis nominatur. Nam et Filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura, quae mortem utique recipere poterat; et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei Patris gloria cum sanctis angelis praedicatur. Et hac de causa per omnem scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinae nuncupationis insignibus decoratur. Magis enim de hoc quam de ullo alio dici potest quod scriptum est, quia *erunt ambo in carne una, et iam non sunt duo, sed caro una* [Gn 2, 24; Mc 10, 8]. Magis enim Verbum Dei cum anima in carne una esse, quam vir cum uxore, putandus est.

461 2, 6, 5. Naturam quidem animae illius [Christi] hanc fuisse 378
quae est omnium animarum, non potest dubitari; alioquin nec 399
dici anima potuit, si vere non fuit anima. Verum quoniam boni malique eligendi facultas omnibus praesto est, haec anima, quae Christi est, ita elegit diligere iustitiam, ut pro immensitate dilectionis inconvertibiliter ei atque inseparabiliter inhaereret, ita ut propositi firmitas et affectus immensitas et dilectionis inexstinguibilis calor omnem sensum conversionis atque immutationis abscideret, ut, quod in arbitrio erat positum, longi usus affectu iam versum sit in naturam: ita et fuisse quidem in Christo humana et rationabilis anima credenda est, et nullum sensum vel possibilitatem eam putandum est habuisse peccati. 6. . . . Illa anima quae, quasi ferrum in igne, sic semper in Verbo, semper in sapientia, semper in Deo posita est, omne quod agit, quod sentit, quod intellegit, Deus est; et ideo nec convertibilis aut mutabilis dici potest, quae inconvertibilitatem

459. CB 5, 110; MG 11, 185. 460. CB 5, 142; MG 11, 211.
461. CB 5, 144; MG 11, 213.

ex Verbi Dei unitate indesinenter ignita possedit. Ad omnes denique sanctos calor aliquis Verbi Dei putandus est pervenisse; in hac autem anima ignis ipse divinus substantialiter requievisse credendus est, ex quo ad ceteros calor aliquis venerit.

193 2, 9, 6. Bonum esse et iustum et omnipotentem Deum 462
creatorem universorum, quibus valuimus ex divinis scripturis assertionibus in superioribus frequenter ostendimus. Hic cum in principio crearet ea, quae creare voluit, id est, rationabiles naturas, nullam habuit aliam creandi causam nisi se ipsum, id est, bonitatem suam.

603 2, 10, 4. Invenimus namque in Isaia propheta designari 463
uniuscuiusque proprium esse ignem quo punitur; ait enim: *Ambulate in lumine ignis vestri et in flamma quam accendistis* vobismet ipsis [Is 50, 11]. Per quos sermones hoc videtur indicari, quod unusquisque peccatorum flammam sibi ipse proprii ignis accendat, et non in aliquem ignem qui antea iam fuerit accensus ab alio, vel ante ipsum substiterit, demergatur. Cuius ignis esca atque materia sunt nostra peccata, quae ab apostolo Paulo ligna et faenum et stipula nominantur. Et arbitror quod, sicut in corpore escae abundantia et qualitas vel quantitas cibi contraria febres generat, et febres diversi vel modi vel temporis secundum eam mensuram, qua intemperies collecta materiam suggesserit ac fomitem febrium, quae materiae qualitas ex diversa intemperie congregata causa vel acerbioris morbi vel prolixioris exsistit; ita anima cum multitudinem malorum operum et abundantiam in se congregaverit peccatorum, competenti tempore omnis illa malorum congregatio effervescit ad supplicium atque inflammatur ad poenas; cum etiam mens ipsa vel conscientia per divinam virtutem omnia in memoriam recipiens, quorum in semetipsa signa quaedam ac formas, cum peccaret, expresserat, et singulorum quae vel foede ac turpiter gesserat vel etiam impie commiserat, historiam quamdam scelerum suorum ante oculos videbit expositam; tunc et ipsa conscientia propriis stimulis agitatur atque compungitur et sui ipsa efficitur accusatrix et testis.

603 2, 10, 6. Si enim ad corporis sanitatem pro his vitiis, quae 464
per escam potumque collegimus, necessariam habemus interdum austerioris ac mordacioris medicamenti curam, nonnumquam vero, si id vitii qualitas depoposcerit, rigore ferri et sectionis asperitate indigemus; quodsi et haec supergressus fuerit morbi modus, ad ultimum conceptum vitium etiam ignis exurit: quanto magis intellegendum est medicum nostrum Deum volentem diluere vitia animarum nostrarum, quae ex peccatorum et

462. CB 5, 169; MG 11, 230. 463. CB 5, 177; MG 11, 236.
464. CB 5, 179; MG 11, 238.

scelerum diversitate collegerant, uti huiuscemodi poenalibus curis, insuper etiam ignis inferre supplicium his qui sanitatem animae perdiderunt? . . . Si qui ergo ex otio de omni scriptura congreget omnes languorum commemorationes, quae in comminatione peccatoribus velut corporearum aegritudinum appellationibus memorantur, inveniet quod animarum vel vitia vel supplicia per haec figuraliter indicentur.

465 3, 1, 18. Οὐκ ἀρκεῖ τὸ ἀνθρώπινον θέλειν πρὸς τὸ τυχεῖν 329
τοῦ τέλους, οὐδὲ τὸ τῶν οἱονεὶ ἀθλητῶν τρέχειν πρὸς τὸ καταλαβεῖν «τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» [Phil 3, 14]· Θεοῦ γὰρ συμπαρισταμένου ταῦτα ἀνύεται.... Καὶ τὸ τοὺς καρποὺς πλήρεις γεγονέναι, οὐκ ἂν εὐσεβῶς λέγοιμεν ἔργον εἶναι τοῦ γεωργοῦ ἢ ἔργον τοῦ ποτίσαντος [cf. 1 Cor 3, 6], ἀλλ' ἔργον τοῦ Θεοῦ· οὕτω καὶ ἡ ἡμετέρα τελείωσις οὐχὶ μηδὲν ἡμῶν πραξάντων γίνεται, οὐ μὴν ἀφ' ἡμῶν ἀπαρτίζεται, ἀλλὰ Θεὸς τὸ πολὺ ταύτης ἐνεργεῖ.

466 3, 3, 5. Illud quoque consequenter requirendum puto, ex 223
quibus causis humana anima nunc quidem a bonis, nunc autem moveatur a malis. . . . Ut mihi videtur, non aliter poterit responderi, ita ut absque omni iniustitiae culpa divina providentia demonstretur, nisi priores quaedam fuisse iis causae dicantur, quibus, antequam in corpore nascerentur animae, aliquid culpae contraxerint in sensibus vel motibus suis, pro quibus haec merito pati a divina providentia iudicatae sint.
Liberi namque arbitrii semper est anima, etiam cum in cor- 221
pore hoc, etiam cum extra corpus est.

467 3, 4, 1. In qua re [tentatione] consequenter arbitror re- 219
quirendum, si in nobis, id est, hominibus, qui ex anima constamus et corpore ac spiritu vitali, est etiam aliud aliquid, quod incitamentum habeat proprium et commotionem ad malum provocantem; sicut haberi a quibusdam quaestio solet huiusmodi: utrumnam velut duae animae in nobis dicendae sunt, una quaedam divinior et caelestis, et alia inferior; an vero ex hoc ipso quod corporibus inhaeremus (quae corpora secundum propriam quidem naturam mortua sunt et penitus exanima, quia ex nobis, id est, ex animabus, corpus materiale

---

465 3, 1, 18. Non sufficit humana voluntas ad consequendum finem, 329
neque cursus, more athletarum, ad accipiendum *bravium supernae vocationis Dei in Christo Iesu.* Deo enim cooperante illa perficiuntur. . . . Quod fructus uberes fiant, non pie diceremus opus esse agricolae vel opus rigantis, sed opus Dei; sic et nostra perfectio nec nobis nihil agentibus fit, nec tamen a nobis consummatur, sed Deus multum ex ea operatur.

---

465. CB 5, 232; MG 11, 289. 466. CB 5, 261; MG 11, 318.
467. CB 5, 263; MG 11, 319.

vivificatur, quod utique contrarium est et inimicum spiritui), trahimur et provocamur ad haec mala quae corpori grata sunt.

602 3, 6, 6. In hunc ergo statum [gloriae] omnem hanc nostram 468
substantiam corporalem putandum est perducendam, tunc cum omnia restituentur ut unum sint, et cum Deus fuerit omnia in omnibus. Quod tamen non ad subitum fieri, sed paulatim et per partes intellegendum est, infinitis et immensis labentibus saeculis, cum sensim et per singulos emendatio fuerit et correctio prosecuta, praecurrentibus aliis et velociore cursu ad summa tendentibus, aliis vero proximo quoque spatio insequentibus, tum deinde aliis longe posterius, et sic per multos et innumeros ordines proficientium et Deo se ex inimicis reconciliantium pervenitur usque ad novissimum inimicum, qui dicitur mors, ut etiam ipse destruatur, ne ultra sit inimicus.
600 Cum ergo restitutae fuerint omnes rationabiles animae in
610 huiuscemodi statum, tunc etiam natura huius corporis nostri in spiritalis corporis gloriam perducetur. Sicut enim de rationabilibus naturis videmus non alias esse quae pro peccatis in indignitate vixerint, et alias quae pro meritis ad beatitudinem invitatae sint, sed has easdem, quae antea fuerant peccatrices, conversas postmodum et Deo reconciliatas videmus ad beatitudinem revocari; ita etiam de natura corporis sentiendum est, quod non aliud corpus est quo nunc in ignobilitate et in corruptione et in infirmitate utimur, et aliud erit illud quo in incorruptione et in virtute et in gloria utemur; sed hoc idem abiectis his infirmitatibus in quibus nunc est, in gloriam transmutabitur spiritale effectum, ut, quod fuit indignitatis vas, hoc ipsum expurgatum fiat vas honoris et beatitudinis habi-
609 taculum. In quo statu etiam permanere semper et immutabiliter creatoris voluntate credendum est, fidem rei faciente sententia apostoli Pauli dicentis: *Domum habemus non manufactam, aeternam in caelis* [2 Cor 5, 1].

77 4, 2, 4 (11). Οὐκοῦν τριχῶς ἀπογράφεσθαι δεῖ εἰς τὴν 469
ἑαυτοῦ ψυχὴν τὰ τῶν ἁγίων γραμμάτων νοήματα· ἵνα ὁ μὲν ἁπλούστερος οἰκοδομῆται ἀπὸ τῆς οἱονεὶ σαρκὸς τῆς γραφῆς, οὕτως ὀνομαζόντων ἡμῶν τὴν πρόχειρον ἐκδοχήν· ὁ δὲ ἐπὶ ποσὸν ἀναβεβηκώς, ἀπὸ τῆς ὡσπερεὶ ψυχῆς αὐτῆς· ὁ δὲ

77 4, 2, 4 (11). Tripliciter ergo describere oportet in anima sua 469
unumquemque divinarum intellegentiam litterarum, id est, ut simpliciores quique aedificentur ab ipso, ut ita dixerim, corpore scripturarum: sic enim appellamus communem istum intellectum; si qui vero aliquantum iam proficere coeperunt, ab ipsa quasi

468. CB 5, 287; MG 11, 338. 469. CB 5, 312; MG 11, 364.

τέλειος καὶ ὅμοιος τοῖς παρὰ τῷ ἀποστόλῳ λεγομένοις· «Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων, κτλ.» [1 Cor 2, 6 7], ἀπὸ τοῦ πνευματικοῦ νόμου σκιὰν περιέχοντος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν.

470 4, 4, 1 (28). Non enim dicimus, sicut haeretici putant, 157
partem aliquam substantiae Dei in Filium versam, aut ex nullis
substantibus Filium procreatum a Patre, id est extra substantiam
suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit; sed, absciso
omni sensu corporeo, ex invisibili et incorporeo Deo Verbum
et sapientiam genitam dicimus absque ulla corporali passione,
velut si voluntas procedat e mente. . . . Hoc autem ipsum
quod dicimus, quia numquam fuit quando non fuit, cum venia
audiendum est. Nam et haec ipsa nomina temporalis vocabuli
significantiam gerunt, id est quando vel numquam; supra 141
omne autem tempus et supra omnia saecula et supra omnem
aeternitatem intellegenda sunt ea, quae de Patre et Filio et
Spiritu Sancto dicuntur. Haec enim sola Trinitas est, quae
omnem sensum intellegentiae non solum temporalis, verum
etiam aeternalis excedit. Cetera vero, quae sunt extra Trinitatem, in saeculis et in temporibus metienda sunt.

In Genesim commentarii, ca 231.

471 Tom. 3, n. 6. Ἐπιβάλλων ὁ Θεὸς τῇ ἀρχῇ τῆς κοσμοποιίας, 118
οὐδενὸς ἀναιτίως γινομένου, ἐπιπορεύεται τῷ νῷ ἕκαστον τῶν
ἐσομένων, ὁρῶν ὅτι, ἐπεὶ τόδε γέγονε, τόδε ἕπεται· ἐὰν δὲ
γένηται τόδε τὸ ἑπόμενον, τόδε ἀκολουθεῖ, οὗ ὑποστάντος
τόδε ἔσται· καὶ οὕτω μέχρι τέλους τῶν πραγμάτων ἐπιπορευθείς, οἶδεν ἃ ἔσται, οὐ πάντως ἑκάστῳ τῶν γινωσκομένων 119
αἴτιος τοῦ αὐτὸ συμβῆναι τυγχάνων.

---

anima scripturae aedificentur; qui vero perfecti sunt et similes his de quibus apostolus dicit: *Sapientiam autem loquimur inter perfectos, sapientiam autem non huius mundi, neque principum huius saeculi, qui destruuntur,* etc., hi tales ab ipsa spiritali lege, quae umbram habet futurorum bonorum.

471 3, 6. Aggrediens Deus initium facturae mundi, quia nihil sine 118
causa fit, percurrit mente unumquodque futurorum, videns quod
quando hoc factum est, hoc sequitur; si autem fiat hoc sequens,
hoc comitatur, quo exstante hoc erit; et sic absque fine rerum
percurrens, scit quae erunt, non exsistens omnino unicuique cogni- 119
torum causa cur eveniat.

470. CB 5, 349; MG 11, 402.
471. MG 12, 64; L (= Lommatzsch) 8, 20.

De oratione, post 231.

98 C. 23, n. 3. Ταῦτα ἡγοῦμαι συνεξητακέναι τῷ «Πάτερ ἡμῶν 472
100 ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» [Mt 6, 9] ὑπὲρ τοῦ ταπεινὴν περὶ Θεοῦ ὑπόληψιν τῶν νομιζόντων αὐτὸν εἶναι τοπικῶς ἐν οὐρανοῖς περιελεῖν καὶ μὴ ἐᾶν τινα ἐν σωματικῷ τόπῳ εἶναι τὸν Θεὸν (ἐπεὶ τούτῳ ἀκόλουθόν ἐστι καὶ σῶμα αὐτὸν εἶναι) λέγειν, ᾧ ἕπεται δόγματα ἀσεβέστατα, τὸ διαιρετὸν καὶ ὑλικὸν καὶ φθαρτὸν αὐτὸν εἶναι ὑπολαμβάνειν· πᾶν γὰρ σῶμα διαιρετόν ἐστι καὶ ὑλικὸν καὶ φθαρτόν.

560 28, 4. Ἔστι τις χήρας προνοουμένης ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας 473 ὀφειλὴ καὶ ἑτέρα διακόνου καὶ ἄλλη πρεσβυτέρου, καὶ ἐπισκόπου δὲ ὀφειλὴ βαρυτάτη ἐστίν, ἀπαιτουμένη ὑπὸ τοῦ τῆς ὅλης ἐκκλησίας σωτῆρος καὶ ἐκδικουμένη, εἰ μὴ ἀποδιδοῖτο.

28, 8—10. Quisnam possit et quibus conditionibus peccata remittere, 473*
v. K 243 sqq.

In Lucam homiliae, paulo post 233.

14 1. Ecclesia quattuor habet evangelia, haereses plurima: e 474
21
22 quibus quoddam scribitur secundum Aegyptios, aliud iuxta duodecim apostolos. Ausus fuit et Basilides scribere evangelium, et suo illud nomine titulare. Multi conati sunt scribere, sed et multi conati sunt ordinare. Quattuor tantum evangelia sunt probata, e quibus sub persona Domini et Salvatoris nostri proferenda sunt dogmata. Scio quoddam evangelium, quod appellatur secundum Thomam, et iuxta Mathiam, et alia plura legimus, ne quid ignorare videremur, propter eos qui se putant aliquid scire si ista cognoverint. Sed in his omnibus nihil aliud probamus nisi quod ecclesia, id est, quattuor tantum evangelia recipienda.

209 12. Unicuique duo assistunt angeli, alter iustitiae, alter 475
210 iniquitatis. Si bonae cogitationes in corde nostro fuerint, et

---

98 23, 3. Illa volui disserere de hoc *Pater noster qui es in caelis,* 472
100 ut tollatur humilis de Deo opinio arbitrantium illum esse localiter in caelis, et ne quis dicat in corporeo loco esse Deum (ad hoc enim consequitur et illum esse corpus), ex quo sequuntur dogmata impiissima, divisibilem et materialem et corruptibilem illum esse opinari, nam omne corpus divisibile est et materiale et corruptibile.

560 28, 4. Est aliquod debitum viduae, cuius ecclesia curam gerit; 473 item aliud diaconi, aliud presbyteri; episcopi denique debitum gravissimum est, quod repetitur a totius ecclesiae salvatore et iudicio vindicatur, ni reddatur.

---

472. CB 2 (ed. P. Koetschau, 1899), 351; MG 11, 488.
473. CB 2, 377; MG 11, 524. 474. MG 13, 1803; L 5, 87.
475. MG 13, 1829; L 5, 127.

in animo iustitia pullularit, haud dubium quin nobis loquatur angelus Domini. Si vero mala fuerint in nostro corde versata, loquitur nobis angelus diaboli. Quomodo igitur per singulos homines bini sunt angeli, sic opinor et in singulis dispares esse provinciis, ut sint et boni, sint et mali.

476 14. Quemcumque enim de utero effusum marem dixeris, 431
non sic aperit vulvam matris suae, ut Dominus Iesus, quia omnium mulierum non partus infantis, sed viri coitus vulvam reserat. Matris vero Domini eo tempore vulva reserata est, quo et partus editus, quia sanctum uterum et omni dignatione venerationis venerandum ante nativitatem Christi masculus omnino non tetigit.

477 17. Si peccaverimus, debemus dicere: *Peccatum meum notum* 536
feci tibi et iniquitatem meam non abscondi; dixi: annuntiabo iniustitiam meam contra me Domino [Ps 32, 5]. Si enim hoc fecerimus et revelaverimus peccata nostra, non solum Deo, sed et his qui possunt mederi vulneribus nostris atque peccatis, delebuntur peccata nostra ab eo qui ait: *Ecce delebo ut nubem iniquitates tuas, et sicut caliginem peccata tua* [Is 44, 22].

In Ioannem commentarii, 228 — post 238.

478 Tom. 1, c. 17 (18), n. 103. Τὸ ἐξ οὗ οἷον τὸ ἐξ ὑποκει- 189
μένης ὕλης, ἀρχὴ παρὰ τοῖς ἀγένητον αὐτὴν ἐπισταμένοις, ἀλλ' οὐ παρ' ἡμῖν τοῖς πειθομένοις, ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα ἐποίησεν ὁ Θεός, ὡς ἡ μήτηρ τῶν ἑπτὰ μαρτύρων ἐν Μακκαβαϊκοῖς [cf. 2 Mach 7, 28] καὶ ὁ τῆς μετανοίας ἄγγελος ἐν τῷ Ποιμένι ἐδίδαξε.

479 2, 10 (6), 75. Ἡμεῖς μέντοι γε τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι 141
τυγχάνειν, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ 151
ἀγέννητον μηδὲν ἕτερον τοῦ Πατρὸς εἶναι πιστεύοντες, ὡς
εὐσεβέστερον καὶ ἀληθὲς προσιέμεθα τὸ πάντων διὰ τοῦ Λόγου 181
γενομένων τὸ Ἅγιον Πνεῦμα πάντων εἶναι τιμιώτερον, καὶ 170

---

478 1, 17 (18), 103. Illud ex quo, tamquam ex materia subiacente, 189
est principium apud eos, qui ingenitam eam esse putant; secus vero apud nos, qui hoc persuasum habemus, quod ex non entibus entia fecit Deus, ut mater illa septem martyrum in Machabaeorum gestis et paenitentiae angelus in Pastore docuit.

479 2, 10 (6), 75. Nos autem, qui tres personas exsistere credimus, 141
Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, et nihil praeter Patrem 151
ingenitum esse profitemur, ut magis pium et ut verum concedimus,
cum omnia per Verbum sint, Spiritum Sanctum omnibus esse 181 170

---

476. MG 13, 1836; L 5, 137. 477. MG 13, 1846; L 5, 150.
478. CB 4 (ed. E. Preuschen, 1903), 22; MG 14, 53.
479. CB 4, 65; MG 14, 128.

τάξει ⟨πρῶτον⟩ πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ Χριστοῦ γεγενημένων.

77 10, 5 (4), 19. Οὐ καταγινώσκω δέ που καὶ τὸ ὡς κατὰ τὴν 480
ἱστορίαν ἑτέρως γενόμενον πρὸς τὸ χρήσιμον τοῦ ⟨τούτ⟩ων μυστικοῦ σκοποῦ μετατιθέναι πως αὐτούς [τοὺς εὐαγγελιστάς], ὥστε εἰπεῖν τὸ ἐν ⟨τῷδε τῷ⟩ τόπῳ γενόμενον ὡς ἐν ἑτέρῳ, ἢ τὸ ἐν τῷδε τῷ καιρῷ ὡς ἐν ἄλλῳ, καὶ τὸ οὑτωσὶ ἀπαγγελλόμενον μετά τινος παραλλαγῆς αὐτοὺς πεποιηκέναι. Προέκειτο γὰρ αὐτοῖς ὅπου μὲν ἐνεχώρει ἀληθεύειν πνευματικῶς ἅμα καὶ σωματικῶς, ὅπου δὲ μὴ ἐνεδέχετο ἀμφοτέρως, προκρίνειν τὸ πνευματικὸν τοῦ σωματικοῦ, σωζομένου πολλάκις τοῦ ἀληθοῦς πνευματικοῦ ἐν τῷ σωματικῷ, ὡς ἂν εἴποι τις, ψεύδει.

363 19, 23 (6), 152. Ὁ δὲ ἀποθνῄσκων ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ἑαυτοῦ, 481
κἂν λέγῃ πιστεύειν τῷ Χριστῷ, ὡς πρὸς τὸ ἀληθὲς οὐ πεπίστευκεν αὐτῷ· ἐὰν δὲ λέγηται μὲν πίστις, χωρὶς δὲ ἔργων τυγχάνῃ, νεκρά ἐστιν ἡ τοιαύτη, ὡς ἐν τῇ φερομένῃ Ἰακώβου
291 ἐπιστολῇ ἀνέγνωμεν [cf. Iac 2, 17]. Τίς οὖν ἄρα ἐστὶν ὁ πιστεύων ἢ ὁ πεπονθὼς ἐκ τοῦ διακεῖσθαι κατὰ τὸν λόγον καὶ συμπεφυκέναι αὐτῷ τὸ μὴ ἐμπεσεῖσθαι ἄν, ὅσον μὲν ἐπὶ τούτοις τοῖς ῥητοῖς, εἰς τὰ λεγόμενα πρὸς θάνατον εἶναι ἁμαρτήματα; [cf. 1 Io 5, 16.]

383 28, 18 (14), 157. Ἄνθρωπος γάρ ἐστιν ἀποθανὼν Ἰησοῦς. 482
392 158. Διὸ καὶ αὐτός φησι· «Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι,

---

praestantiorem, et ordine primum omnium quae a Patre per Verbum sunt.

77 10, 5 (4), 19. Non reprehendo ipsos [evangelistas] aliquo pacto 480
transposuisse ad utilitatem mysticae considerationis id, quod, quantum attinet ad historiam, alio modo factum fuerat, ita ut quod hoc loco factum fuerat, tamquam in alio gestum sit, narrarent, vel quod uno tempore, tamquam in alio, et illud quod uno modo pronuntiatum fuerat, cum quadam alteratione referrent. Propositum enim illis erat verba narrare, et spiritualiter et corporaliter, ubi liceret; ubi autem non contingebat utrumque, rem praeferre spiritualem rei corporeae, servata saepe veritate spirituali in corporali, ut aliquis diceret, mendacio.

363 19, 23 (6), 152. Qui moritur in peccatis suis, etsi dicat se 481
credere Christo, revera non credidit illi; nam etsi dicatur fides, sine operibus autem exsistat, mortua est talis fides, ut legimus in
291 epistula quae Iacobi nomine circumfertur. Quis est igitur credens nisi ille, qui eo pervenit, ut non incidat, secundum haec verba, in peccata quae dicuntur esse ad mortem, quia affectus est iuxta rationem et coaluit cum ea?

383 28, 18 (14), 157. Iesus, qui mortuus est, homo est. 158. Quo- 482
392 circa ipse etiam inquit: *Nunc autem quaeritis me interficere,*

---

480. CB 4, 175; MG 14, 313. 481. CB 4, 325; MG 14, 569.
482. CB 4, 412; MG 14, 720.

ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν λελάληκα» [Io 8, 40]. 159. Καὶ ἐπεὶ ἄνθρωπος μέν ἐστιν ὁ ἀποθανών, οὐκ ἦν δὲ ἄνθρωπος ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ σοφία καὶ εἰρήνη καὶ δικαιοσύνη, καὶ περὶ οὗ γέγραπται· «Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]· οὐκ ἀπέθανεν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ δικαιοσύνη· ἀνεπίδεκτος γὰρ ἡ «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως» [Col 1, 15], θανάτου. 160. Ὑπὲρ τοῦ λαοῦ δὲ ἀπέ- 419
θανεν οὗτος ὁ ἄνθρωπος, τὸ πάντων ζῴων καθαρώτερον, 398
ὅστις τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἦρεν καὶ τὰς ἀσθενείας [cf. Is 53, 4; Mt 8, 17], ἅτε δυνάμενος πᾶσαν τὴν ὅλου τοῦ κόσμου ἁμαρτίαν εἰς ἑαυτὸν ἀναλαβὼν λῦσαι καὶ ἐξαναλῶσαι καὶ ἐξαφανίσαι, ἐπεὶ «μὴ ἁμαρτίαν ἐποίησεν οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [Is 53, 9; 1 Petr 2, 22], οὐδὲ ἔγνω ἁμαρτίαν.

In Psalmos commentarii, ante 244.

483 Ex tomo in Ps. 1, n. 4. Μετὰ πάσης ἀκριβείας ἐξητασ- 65
μένως τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὑποβέβληκεν αὐτὰ [Ps 11, 7] διὰ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ λόγου, μήποτε καὶ ὑμᾶς διαφεύγῃ ἡ ἀναλογία, καθ' ἣν ἐπὶ πᾶσαν ἔφθασε γραφὴν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ θεόπνευστον μέχρι τοῦ τυχόντος γράμματος. . . . Ἡμεῖς ὑπολαμ- 68
βάνομεν περὶ πάντων τῶν ἐξ ἐπιπνοίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος 67
ἀναγεγραμμένων, ὡς τῆς ἐπιδιδούσης τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον σοφίαν ἱερᾶς προνοίας διὰ τῶν γραμμάτων τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, λόγια σωτήρια ἐνεσπαρκυίας, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἑκάστῳ γράμματι κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἴχνη τῆς σοφίας.

---

hominem, qui locutus sum veritatem. 159. Et quoniam homo quidem est qui mortuus est, non erat homo veritas, sapientia, pax et iustitia et de quo scriptum est: *Deus erat Verbum,* non mortuus est ille Deus Verbum et veritas et sapientia et iustitia: si quidem *imago invisibilis Dei, primogenitus omnis creaturae* incapax est mortis. 160. Pro populo autem moritur hic homo omnibus ani- 419
mantibus purior, qui peccata nostra tulit et infirmitates, utpote 398
potens universum totius mundi peccatum in se receptum solvere et consumere et delere, quoniam *peccatum non fecit neque inventus est in ore eius dolus,* neque agnovit peccatum.

483 In Ps. 1, n. 4. Exquisitissima cura et studio Spiritus Sanctus 65
per ministros verbi ista subiecit, ne umquam vobis latere posset ratio secundum quam divina sapientia omnem scripturam divinitus datam vel ad unam usque litterulam attigit. . . . Nos censemus 68
de omnibus ex afflatu Spiritus Sancti scriptis, tamquam illa magna 67
providentia, quae sapientiam humana superiorem tradit, per divinas litteras hominum generi salutaria documenta inseruerit, et singulis, ut ita dicam, litteris, quoad unaquaeque capere potest, vestigia sapientiae impresserit.

---

483. MG 12, 1081; L 11, 375.

74 Fragm. ex comment. in Ps. 1, apud *Eus.*, H. E. 6, 25 [1]. 484
Εἰσὶν δὲ αἱ εἴκοσι δύο βίβλοι καθ' Ἑβραίους αἵδε· [Γέν., Ἔξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ., Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ· Κριτ., Ῥούθ, ἐν ἑνί· Βασιλειῶν α' β', ἕν· Βασιλειῶν γ' δ' ἐν ἑνί· Παραλ. α' β' ἐν ἑνί, Ἔσδρ. α' β' ἐν ἑνί, Ψαλμ., Παροιμ., Ἐκκλ., Ἆισμα ᾀσμ., Ἡσ., Ἱερ. σὺν Θρήνοις καὶ τῇ Ἐπιστολῇ, Δαν., Ἰεζ., Ἰώβ, Ἐσθ.] Ἔξω δὲ τούτων ἐστὶ τὰ Μακκαβαϊκά.

329 Ex tomo in Ps. 4. Ὥσπερ ἐὰν εἴποιμι τὸ γεωργικὸν ἀγαθόν, 485
τὸ ποιητικὸν τοῦ καρποῦ, μικτὸν εἶναι ἐκ προαιρετικοῦ τοῦ κατὰ τὴν τέχνην τοῦ γεωργοῦ, καὶ ἀπροαιρέτου τοῦ παρὰ τῆς προνοίας κατὰ τὴν τῶν ἀέρων εὐκρασίαν, καὶ φορὰν αὐτάρκους ὑετοῦ· οὕτω τὸ τοῦ λογικοῦ ἀγαθὸν μικτόν ἐστιν ἔκ τε τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ καὶ τῆς συμπνεούσης θείας δυνάμεως τῷ
319 τὰ κάλλιστα προελομένῳ. Οὐ μόνον τοίνυν εἰς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν γενέσθαι χρεία καὶ τῆς προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας καὶ τῆς θείας συμπνοίας, ἥτις ἐστὶν ὡς πρὸς ἡμᾶς ἀπροαίρετος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γενόμενον καλὸν καὶ ἀγαθὸν διαμεῖναι ἐν τῇ ἀρετῇ.

In Ps. 37 hom. 2, 6. De confessione privata et publica, v. K 248. 485*

In Ieremiam homiliae, post 244.

302 Hom. 8, 1. Πέπτωκεν ἕκαστος τῶν ἐν τῇ οἰκουμένῃ ἀπὸ 486
ἁμαρτίας. Καὶ «Κύριός ἐστιν ὁ ἀνορθῶν τοὺς κατερραγμένους» καὶ «ὑποστηρίζει πάντας τοὺς καταπίπτοντας» [cf. Ps 144, 14].

---

74 Fragm. ap. *Eus.*, H. E. 6, 25. Sunt autem XXII libri iuxta 484
Hebraeos: [Gen., Ex., Lev., Num., Deut., Iesu Nave, Iud. cum Ruth, I et II Regnorum, III et IV Regnorum, Paral., Esdr., Ps., Prov., Eccl., Cant. cant., Is., Ier. cum Lamentationibus et Epistula, Dan., Ez., Iob, Esth.] Extra horum censum sunt Libri Machabaeorum.

329 In Ps. 4. Quemadmodum si dicerem bonum agriculturae, quod 485
fructum efficit, mixtum esse ex voluntario quod in arte est agricolae et non voluntario quod a providentia est, propter aëris temperiem et imbris sufficientem copiam: sic bonum rationabilis creaturae mixtum est ex voluntate ipsius et conspirante divina virtute in eo
319 qui honestissima suscipit. Non solum igitur ad id, ut honestus et bonus fiat aliquis, opus est voluntate nostra et divina ope conspirante, quae quantum ad nos arbitraria non est, sed ad id etiam, ut qui honestus et bonus evasit in virtute perseveret.

302 8, 1. Corruit unusquisque in orbe per peccatum. Et *Dominus* 486
est qui erigit elisos et *allevat omnes corruentes. In Adam omnes*

[1] Brevitatis causa, seriem tantum librorum indicamus; ideoque intra cancellos [ ] ponimus quod non est ipse scriptoris textus.

484. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 572; MG 12, 1084; 20, 580.
485. MG 12, 1161; L 11, 450.
486. CB 3 (ed. E. Klostermann, 1901), 56; MG 13, 337.

«Ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν», καὶ οὕτως πέπτωκεν ἡ οἰκουμένη καὶ δεῖται ἀνορθώσεως, ἵν' «ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθῶσιν» [cf. 1 Cor 15, 22].

487 18, 1. Ὅσον ἐσμὲν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, μορφούμεθα, ἵν' 584
οὕτως ὀνομάσω, διὰ τὸ πήλινον ἡμῶν σκεῦος, κεραμευτικῶς καὶ μορφούμεθα ἤτοι κατὰ κακίαν ἢ κατὰ ἀρετήν. Πλὴν οὕτως μορφούμεθα ὡς ἐπιδέχεσθαι καὶ τὴν κακίαν ἡμῶν συντριβῆναι, ἵνα γένηται καινὸν κτίσμα βέλτιον, καὶ τὴν προκοπὴν ἡμῶν ἀναλυθῆναι μετὰ τὴν μόρφωσιν αὐτῆς εἰς σκεῦος πήλινον. Ἐπὰν δὲ μετὰ τὸν ἐνεστῶτα αἰῶνα ἥκωμεν, πρὸς τῷ τέλει γενόμενοι τῆς ζωῆς, ἔπειτα πυρωθέντες ἤτοι ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῶν πεπυρωμένων τοῦ πονηροῦ βελῶν γενώμεθα ὁτιπ⟨οτ⟩οῦν γινόμεθα ἢ ὑπὸ τοῦ θείου πυρός (ἐπεὶ καὶ «ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον» [Hebr 12, 29; Dt 4, 24] ἐστίν), ἐὰν γενώμεθά φημι ὑπὸ τοιοῦδε ἢ τοιοῦδε πυρὸς ὅτιποτ' ἂν γενώμεθα, ἐὰν συντριβῶμεν, εἴτε ἀπὸ τοῦ καλὰ σκεύη γεγονέναι συνετρίβημεν καὶ ἀπολώλαμεν εἴτε ἀπὸ τοῦ μοχθηρὰ σκεύη γεγονέναι, οὐκ ἀνακτιζόμεθα οὐδὲ ἐπιδέχεται ἡμῶν ἡ κατασκευὴ βελτίωσιν. Διὰ τοῦτο ὅσον ἐσμὲν ἐνθάδε οἱονεὶ ἐν χειρὶ τοῦ κεραμέως ὄντες, κἂν διαπέσῃ τὸ σκεῦος ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, ἐπιδέχεται θεραπείαν καὶ τὸ ἀνακτισθῆναι.

488 21, 2. Πάντα πνεῖ ⟨αὐ⟩τῶν [τῶν προφητῶν] ἀπὸ πληρώ- 65
ματος· καὶ οὐδέν ἐστιν ἐν προφητείᾳ ἢ νόμῳ ἢ εὐαγγελίῳ ἢ ἀποστόλῳ, ὃ οὐκ ἔστιν ἀπὸ πληρώματος.

---

moriuntur, et ita corruit orbis, et indiget erectione, ut *in Christo omnes vivificentur.*

487 18, 1. Dum sumus in hac vita, formamur, ut sic dicam, propter 584
luteum vas nostrum, fictilium more, et formamur vel ad malitiam vel ad virtutem. Verum quia sic formamur, contingit et malitiam nostram conteri, ita ut fiat nova creatura melior, et progressum nostrum resolvi, postquam formatus sit, in vas luteum. Cum autem transacto hoc saeculo ad vitae finem pervenerimus, postea igniti, vel ab igne igneorum maligni telorum, erimus, quodcumque erimus, vel a divino igne (nam *Deus noster ignis consumens est*); si, inquam, ab hoc vel ab illo igne, quodcumque erimus, si conterimur, sive, postquam bona vasa fueramus, contriti sumus et periimus, sive, postquam mala vasa fueramus, non renovati sumus, neque structura nostra melior fieri potest. Quapropter dum sumus hic et quasi in manu figuli, etsi ceciderit vas e manibus eius, reparari et renovari potest.

488 21, 2. Omnia eorum [prophetarum dicta] a Spiritus plenitudine 65
spirant, nihilque est sive in prophetia, sive in lege, sive in evangelio, sive in apostolo, quod non a plenitudine descendat.

---

487. CB 3, 151; MG 13, 464.
488. CB 3, 196; MG 13, 536.

In Exodum homiliae, post 244.

54 Hom. 5, 4. Vide magno illi ecclesiae fundamento et petrae 489
solidissimae, super quam Christus fundavit ecclesiam, quid
dicatur a Domino: *Modicae*, inquit, *fidei, quare dubitasti?*
[Mt 14, 31.]
485 13, 3. Volo vos admonere religionis vestrae exemplis. 490
Nostis, qui divinis mysteriis interesse consuestis, quomodo,
cum suscipitis corpus Domini, cum omni cautela et veneratione
servatis, ne ex eo parum quid decidat, ne consecrati muneris
aliquid dilabatur; reos enim vos creditis, et recte creditis, si
quid inde per neglegentiam decidat. Quodsi circa corpus eius
conservandum tanta utimini cautela, et merito utimini, quo-
modo putatis minoris esse piaculi verbum Dei neglexisse quam
corpus eius?

In Numeros homiliae, post 244.

459 Hom. 7, 2. Antea in aenigmate fuit baptismus in nube 491
475 et in mari, nunc autem in specie regeneratio est in aqua et
484 in Spiritu Sancto. Tunc in aenigmate erat manna cibus,
nunc autem in specie caro Verbi Dei est verus cibus, sicut
et ipse dicit quia: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus
vere est potus* [Io 6, 56].
413 24, 1. In Paschae festivitate agnus scribitur esse qui puri- 492
416 ficat populum, in aliis vitulus, in aliis hircus aut aries vel
capra vel vitula, sicut ex iis, quae recitata sunt, didicistis.
Unus ergo ex iis animalibus, quae ad purificandum populum
sumuntur, esse dicitur Dominus et salvator noster. Sic enim
intellexit Ioannes, qui est maior omnium prophetarum, et
signavit de ipso dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata
406 mundi* [Io 1, 29]. . . . Donec sunt peccata, necesse est requiri
et hostias pro peccatis. Nam pone, verbi gratia, non fuisse
peccatum: si non fuisset peccatum, non necesse fuerat Filium
Dei agnum fieri, nec opus fuerat eum in carne positum iugu-
lari, sed mansisset hoc quod in principio erat, Deus Verbum. . . .
421 In his omnibus hostiis unus est agnus, qui totius mundi potuit
auferre peccatum, et ideo cessaverunt ceterae hostiae, quia
talis haec fuit hostia, ut una sola sufficeret pro totius mundi
salute. Ceteri enim precibus peccata, hic solus potestate
dimisit.

In Leviticum homiliae, post 244.

475 Hom. 2, 4. Audi nunc, quantae sint remissiones peccatorum 493
in evangeliis. Est ista prima, qua baptizamur in remissionem

489. MG 12, 329; L 9, 55. 490. MG 12, 391; L 9, 156.
491. MG 12, 613; L 10, 56. 492. MG 12, 756; L 10, 292.
493. MG 12, 417; L 9, 192.

peccatorum. Secunda remissio est in passione martyrii. Tertia 472
est quae pro eleemosyna datur. . . . Quarta nobis fit remissio 548
peccatorum per hoc, quod et nos remittimus peccata fratribus nostris. . . . Quinta peccatorum remissio est, cum converterit
quis peccatorem ab errore viae suae. . . . Sexta quoque fit 532
remissio per abundantiam caritatis. . . . Est adhuc et septima, 536
licet dura et laboriosa, per paenitentiam remissio peccatorum, cum lavat peccator in lacrimis stratum suum, et fiunt ei lacrimae
suae panes die ac nocte, et cum non erubescit sacerdoti Do- 540
mini indicare peccatum suum et quaerere medicinam, secundum eum qui ait: *Dixi: pronuntiabo adversum me iniustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei* [Ps 31, 5]. In quo impletur et illud, quod Iacobus apostolus dicit: *Si quis autem infirmatur, vocet presbyteros ecclesiae, et imponant ei manus, ungentes cum oleo in nomine Domini, et oratio fidei salvabit infirmum, et si in peccatis fuerit, remittentur ei* [Iac 5, 14].

494 3, 4. Audi quid legis ordo praecipiat: *Si peccaverit,* inquit, 538
unum aliquid de istis, pronuntiet peccatum quod peccavit [Lv 5, 5]. Est aliquod in hoc mirabile secretum, quod iubet pronuntiare peccatum. Etenim omni genere pronuntianda sunt et in publicum proferenda cuncta quae gerimus. Si quid in occulto gerimus, si quid in sermone solo, vel etiam intra cogitationum secreta commisimus, cuncta necesse est publicari, cuncta proferri, proferri autem ab illo, qui et accusator peccati est et incentor. Ipse enim nunc nos ut peccemus instigat, ipse etiam cum peccaverimus accusat. Si ergo in vita praeveniamus eum, et ipsi nostri accusatores simus, nequitiam diaboli inimici nostri et accusatoris effugimus. . . . Vide ergo quia pronuntiare peccatum remissionem peccati meretur. Praeventus enim diabolus in accusatione ultra nos accusare non poterit; et si ipsi nostri simus accusatores, proficit nobis ad salutem; si vero exspectemus ut a diabolo accusemur, accusatio illa cedit nobis ad poenam.

495 8, 2. *Et locutus est,* inquit, *Dominus ad Moysen dicens:* 431
Loquere filiis Israel et dices ad eos: Mulier quaecumque conceperit semen et pepererit masculum, immunda erit septem diebus [Lv 12, 2].

Παρέλκειν δόξει τὸ «ἐὰν σπερματισθῇ» προτασσόμενον τοῦ «καὶ τέκῃ ἄρσεν». Ἀλλ' ἐφίστημι μήποτε ἵνα προφητικῶς ἡ Μαρία οὐκ ἐκ τοῦ ἐσπερματίσθαι τεκοῦσα ἄρσεν, μὴ νομισθῇ

---

495 8, 2. Illud *si conceperit semen* quod praeponitur his verbis: *et* 431
pepererit masculum, videbitur esse superfluum. Sed haereo num forte totum hoc ideo dictum sit, ne Maria, quae iuxta prophetas

---

494. MG 12, 429; L 9, 208. 495. MG 12, 493; L 9, 314.

ἀκάθαρτος εἶναι γεγεννηκυῖα τὸν σωτῆρα, εἴρηται ὅλον τοῦτο. Ἐδύνατο δὲ καὶ μὴ προσκειμένου τοῦ «ἐὰν σπερματισθῇ» νοεῖσθαι μὴ οὖσα ἀκάθαρτος ἡ Μαρία. Οὐ γὰρ ἁπλῶς ἦν γυνή, ἀλλὰ παρθένος.

Ferant ergo legis onera mulieres, virgines vero ab his habeantur immunes.

302 8, 3. Quaecumque anima in carne nascitur, iniquitatis et 496
470 peccati sorde polluitur. . . . Addi his etiam illud potest, ut requiratur quid causae sit, cum baptisma ecclesiae pro remissione peccatorum detur, secundum ecclesiae observantiam etiam parvulis baptismum dari; cum utique si nihil esset in parvulis quod ad remissionem deberet et indulgentiam pertinere, gratia baptismi superflua videretur.

526 15, 2. In gravioribus criminibus semel tantum paenitentiae 497
528 conceditur locus; ista vero communia, quae frequenter incurrimus, semper paenitentiam recipiunt, et sine intermissione redimuntur.

In Romanos commentarii, post 244.

416 L. 3, n. 8. Cum superius [Paulus] dixisset, quod pro omni 498
413 genere humano redemptionem semetipsum dedisset, ut eos, qui in peccatorum captivitate tenebantur, redimeret [cf. Rom 3, 24; 1 Tim 2, 6], dum sine Deo *pro omnibus mortem gustat* [Hebr 2, 9]; nunc addit aliquid sublimius et dicit quia *proposuit eum Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius* [Rom 3, 25]; quo scilicet per hostiam sui corporis propitium hominibus faceret Deum et per hoc ostenderet iustitiam suam, dum iis remitteret praecedentia delicta, quae pessimis tyrannis serviendo contraxerant eo tempore, quo sustinebat et patiebatur Deus haec fieri.

459 5, 8. Quamvis secundum typum ecclesiis traditum omnes 499
476 baptizati simus in aquis istis visibilibus et in chrismate visibili, tamen qui mortuus est peccato et vere baptizatur in morte Christi, et consepelitur ei per baptismum in mortem, iste vere in Spiritu Sancto et aqua de superioribus baptizatur.

465 5, 8. Requiras fortassis etiam hoc, quod cum ipse Dominus 500
466 dixerit ad discipulos ut baptizarent omnes gentes in nomine

---

semine non suscepto peperit masculum, putaretur immunda esse genito salvatore. Sed absque harum vocum adiectione, *si conceperit semen,* poterat etiam Maria intellegi non esse immunda. Non enim simpliciter erat mulier, sed virgo.

---

496. MG 12, 496; L 9, 318. 497. MG 12, 561; L 9, 425.
498. MG 14, 946; L 6, 204. 499. MG 14, 1038; L 6, 381.
500. MG 14, 1039; L 6, 383.

Patris et Filii et Spiritus Sancti [Mt 28, 19], cur hic apostolus solius Christi in baptismo nomen assumpserit, dicens: *Quicumque baptizati sumus in Christo* [Rom 6, 3], cum utique non habeatur legitimum baptisma nisi sub nomine Trinitatis.

501 5, 9. Ecclesia ab apostolis traditionem suscepit etiam par- 474
vulis baptismum dare; sciebant enim illi, quibus mysteriorum secreta commissa sunt divinorum, quod essent in omnibus genuinae sordes peccati, quae per aquam et Spiritum ablui deberent.

502 7, 13. Sed non advertunt qui haec ita sentiunt, quod, sicut 374
Dominum Iesum Christum non ita unum esse Dominum dixit, ut ex hoc Deus Pater Dominus non dicatur, ita et Deum Patrem non ita dixit esse unum Deum, ut Deus Filius non credatur. Vera est enim scriptura quae dicit: *Scitote quoniam Dominus ipse est Deus* [Ps 99, 2]. Unus autem uterque est Deus, quia non est aliud Filio divinitatis initium quam Pater; sed ipsius unius paterni fontis, sicut Sapientia dicit, *purissima* est *manatio* [Sap 7, 25] Filius. Est ergo Christus *Deus super omnia* [Rom 9, 5]. . . . Qui autem super omnia est, super se 141
neminem habet. Non enim post Patrem est ipse, sed de 148
Patre. Hoc idem autem sapientia Dei etiam de Spiritu Sancto intellegi dedit, ubi dicit: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum, et qui continet omnia scientiam habet vocis* [Sap 1, 7]. Si ergo Filius *Deus super omnia* dicitur, et Spiritus Sanctus continere omnia memoratur, Deus autem Pater est *ex quo omnia* [1 Cor 8, 6], evidenter ostenditur naturam Trinitatis et substantiam unam esse, quae est super omnia.

In Matthaeum commentarii, post 244.

503 Fragm. ex tomo 1, apud *Eus.*, H. E. 6, 25. Ὡς ἐν παρα- 14
δόσει μαθὼν περὶ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων, ἃ καὶ μόνα 75
ἀναντίρρητά ἐστιν ἐν τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ· ὅτι πρῶτον μὲν γέγραπται τὸ κατά τόν ποτε τελώνην, ὕστερον δὲ ἀπόστολον Ἰησοῦ Χριστοῦ Ματθαῖον, ἐκδεδωκότα αὐτὸ τοῖς ἀπὸ ἰουδαϊσμοῦ πιστεύσασι, γράμμασιν ἑβραϊκοῖς συντεταγμένον· δεύτερον δὲ τὸ κατὰ Μάρκον, ὡς Πέτρος ὑφηγήσατο

---

503 Fragm. ex tomo 1, apud *Eus.*, H. E. 6, 25. Sicut ex traditione 14
accepi de quattuor evangeliis, quae sola in universa Dei ecclesia, 75
quae sub caelo est, citra controversiam admittuntur: primum scilicet scriptum esse evangelium secundum Matthaeum, prius quidem publicanum, postea vero apostolum Iesu Christi, qui illud hebraico sermone conscriptum Iudaeis ad fidem conversis publicavit; secundum vero secundum Marcum, qui, prout Petrus ipsi exposuerat, fecit . . .;

501. MG 14, 1047; L 6, 397. 502. MG 14, 1140; L 7, 157.
503. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 576; MG 13, 829; 20, 581.

αὐτῷ, ποιήσαντα . . . καὶ τρίτον τὸ κατὰ Λουκᾶν, τὸ ὑπὸ Παύλου ἐπαινούμενον εὐαγγέλιον, τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πεποιηκότα· ἐπὶ πᾶσι τὸ κατὰ Ἰωάννην.

488 Tom. 11, n. 14. Τὸ «ἁγιαζόμενον διὰ λόγου Θεοῦ καὶ 504
454 ἐντεύξεως» [1 Tim 4, 5] οὐ τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἁγιάζει τὸν χρώμενον· εἰ γὰρ τοῦτο, ἡγίαζε γὰρ ἂν καὶ τὸν ἐσθίοντα ἀναξίως τὸν ἄρτον τοῦ Κυρίου, καὶ οὐδεὶς ἂν διὰ τὸ βρῶμα τοῦτο ἀσθενὴς ἢ ἄρρωστος ἐγίνετο, ἢ ἐκοιμᾶτο· τοιοῦτον γάρ τι ὁ Παῦλος παρέστησεν ἐν τῷ· «Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ
506 ἄρρωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί» [1 Cor 11, 30]. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἄρτου τοίνυν τοῦ Κυρίου ἡ ὠφέλεια τῷ χρωμένῳ ἐστίν, ἐπὰν ἀμιάντῳ τῷ νῷ, καὶ καθαρᾷ τῇ συνειδήσει μεταλαμβάνῃ τοῦ
497 ἄρτου. . . . Εἰ δὲ «πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα εἰς κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται» [Mt 15, 17], καὶ τὸ ἁγιαζόμενον βρῶμα διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως κατ' αὐτὸ μὲν τὸ ὑλικὸν εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται· κατὰ δὲ τὴν ἐπιγενομένην αὐτῷ εὐχήν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ὠφέλιμον γίνεται, καὶ τῆς τοῦ νοῦ αἴτιον διαβλέψεως, ὁρῶντος ἐπὶ τὸ ὠφελοῦν· καὶ οὐχ ἡ ὕλη τοῦ ἄρτου, ἀλλ' ὁ ἐπ' αὐτῷ εἰρημένος λόγος ἐστὶν ὁ ὠφελῶν
487 τὸν μὴ ἀναξίως τοῦ Κυρίου ἐσθίοντα αὐτόν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ τυπικοῦ καὶ συμβολικοῦ σώματος.

570 14, 16. Καὶ ὁ Θεός ἐστιν ὁ συζεύξας τὰ δύο εἰς ἕν, ἵνα 505
μηκέτι ὦσι δύο παρ' οὗ ἁρμόζεται ἀνδρὶ γυνή· καὶ ἐπεὶ ὁ

---

et tertium secundum Lucam, quod a Paulo commendatur evangelium, in gratiam gentium conscriptum; postremum vero secundum Ioannem.

488 11, 14. Id quod *sanctificatum est per verbum Dei et ora-* 504
454 *tionem* non ex se utentem sanctificat; nam, si id ita esset, sanctificaret et illum, qui indigne panem Domini comedit, nec ullus propter cibum hunc infirmus factus fuisset aut imbecillis aut mortuus; tale enim quidpiam Paulus docuit his verbis: *Ideo inter*
506 *vos multi infirmi et imbecilles, et dormiunt multi.* Ac proinde in pane Domini utilitas est ei qui utitur, cum intemerata mente et
497 pura conscientia panis fit particeps. . . . Quodsi vero id *omne, quod intrat in os, in ventrem vadit et in secessum emittitur,* ipse etiam cibus per verbum Dei et orationem consecratus, secundum materiale quidem elementum suum, in ventrem abit et in secessum eicitur; secundum orationem autem, quae illi accessit, iuxta proportionem fidei utilis fit efficitque ut perspicax fiat animus, spectans ad id quod prodest. Nec panis materia, sed super eum prolatum verbum,
487 illud est quod eum iuvat, qui non indigne Deo hunc comedit. Et haec quidem de typico et symbolico corpore.

570 14, 16. Deus quidem is est, qui duo in unum compegit, ut, ex 505
quo mulier viro nupsit, duo amplius non sint; et quoniam con-

---

504. MG 13, 948; L 3, 106. 505. MG 13, 1229; L 3, 307.

Θεὸς συνέζευξε, διὰ τοῦτο χάρισμά ἐστιν ἐν τοῖς ὑπὸ Θεοῦ συνεζευγμένοις, ὅπερ ὁ Παῦλος ἐπιστάμενος, ἐπίσης τῷ εἶναι τὴν ἁγνὴν ἀγαμίαν χάρισμά φησι καὶ τὸν κατὰ Λόγον Θεοῦ γάμον εἶναι χάρισμα [cf. Eph 5, 32].

506 14, 23. Ἤδη δὲ παρὰ γεγραμμένα καί τινες τῶν ἡγουμένων 572
τῆς ἐκκλησίας ἐπέτρεψάν τινα ὥστε ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς γαμεῖσθαι γυναῖκα, παρὰ τὸ γεγραμμένον μὲν ποιοῦντες ἐν ᾧ λέλεκται· «Γυνὴ δέ[δεται] ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς» [1 Cor 7, 39], καὶ τό· «Ἄρα οὖν μοιχαλὶς χρηματίσει ἡ γυνὴ γενομένη ἀνδρὶ ἑτέρῳ, ζῶντος τοῦ ἀνδρός» [Rom 7, 3], οὐ μὴν πάντη ἀλόγως· εἰκὸς γὰρ τὴν συμπεριφορὰν ταύτην συγκρίσει χειρόνων ἐπιτρέπεσθαι παρὰ τὰ ἀπ' ἀρχῆς νενομοθετημένα καὶ γεγραμμένα.

507 14, 24. Καὶ ἀποστερῶν δὲ ἀπὸ τῆς γυναικὸς ἑαυτόν, ποιεῖ 572
αὐτὴν πολλάκις μοιχευθῆναι, μὴ ἐκπληρῶν αὐτῆς τὰς ὀρέξεις, 573
κἂν φαντασίᾳ πλείονος σεμνότητος καὶ σωφροσύνης τὸ τοιοῦτο ποιῇ· καὶ τάχα μᾶλλον οὗτος ἐπίληπτος ὁ τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ ποιῶν αὐτὴν μοιχευθῆναι μὴ ἐκπληρῶν αὐτῆς τὰς ὀρέξεις, ἢ ὁ ἀπολύσας αὐτὴν παρεκτὸς λόγου μὲν πορνείας, ἐπὶ φαρμακείᾳ δέ, ἢ φόνῳ, ἤ τινι τῶν βαρυτάτων ἁμαρτημάτων. Ὥσπερ δὲ μοιχαλίς ἐστι γυνή, κἂν δοκῇ γαμεῖσθαι ἀνδρί, ἔτι ζῶντος τοῦ προτέρου· οὕτως καὶ ἀνὴρ δοκῶν γαμεῖν ἀπολελυμένην οὐ γαμεῖ, κατὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀπόφασιν, ὅσον μοιχεύει.

---

iunxit Deus, propterea iis inest gratia, qui a Deo coniuncti sunt; quod non ignorans Paulus conubium Verbo Dei consentaneum gratiam esse pronuntiat, quemadmodum castus caelibatus gratia est.

506 14, 23. Iam vero contra scripturae legem mulieri, vivente viro, 572
nubere quidam ecclesiae rectores permiserunt, agentes contra id quod scriptum est, in quo sic habetur: *Mulier alligata est quanto tempore vir eius vivit,* et contra illud: *Igitur, vivente viro, mulier vocabitur adultera si fuerit cum alio viro;* non omnino tamen sine ratione, haec enim, contra legem initio latam et scriptam, ad vitanda peiora, alieno arbitrio morem gerentes, eos permisisse verisimile est.

507 14, 24. Is quoque qui uxore abstinet, efficit saepe ut adulterium 572
committat, cum eius libidinem non explet, etiamsi maioris sancti- 573
moniae vel castitatis specie ductus id faciat; et is fortasse maiore reprehensione dignus est, qui, quantum penes se est, efficit ut moechetur libidinem eius non explens, quam qui sine causa stupri, sed propter veneficium vel caedem aut gravius aliquod facinus, eam repudiavit. Quemadmodum autem adultera est uxor, etiamsi viro alteri nupta videatur, priore etiamnum vivo; ita et virum repudiatam duxisse visum non tam ipsius maritum quam adulterum esse dicendum, a servatore nostro demonstratum est.

---

506. MG 13, 1245; L 3, 321.
507. MG 13, 1249; L 3, 324.

16, 8. Ἐπεδήμησε [ὁ Χριστός] τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, ἵνα διακονήσῃ, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὁδεύσῃ διακονῶν ἡμῶν τῇ σωτηρίᾳ, ὡς δοῦναι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν λύτρον ἀντὶ πολλῶν τῶν πιστευσάντων εἰς αὐτόν· καὶ εἰ καθ' ὑπόθεσιν πάντες ἐπίστευον εἰς αὐτόν, δεδώκει ἂν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πάντων. Τίνι δὲ ἔδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν; Οὐ γὰρ δὴ τῷ Θεῷ. Μήτι οὖν τῷ πονηρῷ; Οὗτος γὰρ ἐκράτει ἡμῶν, ἕως δοθῇ τὸ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῷ λύτρον ἡ τοῦ Ἰησοῦ ψυχὴ ἀπατηθέντι. 508

486 Series 85. Panis iste, quem Deus Verbum corpus suum 509
487 esse fatetur, verbum est nutritorium animarum, verbum de Deo Verbo procedens, et panis de pane caelesti, qui positus est super mensam de qua scriptum est: *Praeparasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me* [Ps 22, 5]. Et potus iste, quem Deus Verbum sanguinem suum fatetur, verbum est potans et inebrians praeclare corda bibentium, qui est in poculo de quo scriptum est: *Et poculum tuum inebrians quam praeclarum est!* [ib.] Et est potus iste generatio vitis verae, quae dicit: *Ego sum vitis vera* [Io 15, 1]. Et est sanguis uvae illius, quae missa in torcular passionis protulit potum hunc. Sic et panis est verbum Christi factum de tritico illo quod cadens in terram multum reddidit fructum. Non enim panem illum visibilem, quem tenebat in manibus, corpus suum dicebat Deus Verbum, sed verbum in cuius mysterio fuerat panis ille frangendus. Nec potum illum visibilem sanguinem suum dicebat, sed verbum in cuius mysterio potus ille fuerat effundendus. Nam corpus Dei Verbi aut sanguis, quid aliud esse potest nisi verbum quod nutrit et verbum quod laetificat cor?

Contra Celsum, 248.

L. 1, c. 2. Ἀπὸ ἑλληνικῶν τις δογμάτων καὶ γυμνασίων 510
ἐλθὼν ἐπὶ τὸν λόγον οὐ μόνον κρίνοι ἂν αὐτὰ ἀληθῆ, ἀλλὰ

16, 8. Inter hominum genus conversatus est [Christus], ut ministraret et eo usque saluti nostrae inserviens procederet, ut animam suam pro multis in eum credentibus pretium redemptionis daret; et si, ut hoc ponamus, omnes in eum credidissent, animam suam redemptionis pretium pro omnibus dedisset. Cuinam autem animam suam redemptionis pretium pro multis dedit? Non Deo. Numquid igitur malo? Is enim nos dominabatur, donec pro redemptionis mercede anima Iesu daretur ipsi decepto. 508

1. 2. Si quis graecis disciplinis imbutus in iisque exercitatus 510
ad nos transierit, is non modo iudicabit vera esse quae credimus,

508. MG 13, 1397; L 4, 27. 509. MG 13, 1734; L 4, 416.
510. CB 1 (ed. P. Koetschau, 1899), 57; MG 11, 656.

καὶ ἀσκήσας κατασκευάσαι ἂν καὶ τὸ δοκοῦν ἐλλιπὲς ὡς πρὸς ἑλληνικὴν ἀπόδειξιν ἀναπληρῶσαι, κατασκευάζων τὴν χριστιανισμοῦ ἀληθότητα. Λεκτέον δ' ἔτι πρὸς τοῦτο ὅτι ἔστι τις 32
οἰκεία ἀπόδειξις τοῦ λόγου, θειοτέρα παρὰ τὴν ἀπὸ διαλεκτικῆς ἑλληνικήν.

511 1, 3. Ἐπὶ δὲ Χριστιανοῖς ἡ Ῥωμαίων σύγκλητος βουλὴ 28
καὶ οἱ κατὰ καιρὸν βασιλεῖς καὶ τὰ στρατιωτικὰ καὶ οἱ δῆμοι καὶ οἱ τῶν πιστευόντων συγγενεῖς προσπολεμήσαντες τῷ λόγῳ ἐκώλυσαν ἂν αὐτὸν νικηθέντα ὑπὸ τῆς τῶν τοσούτων ἐπιβουλῆς, εἰ μὴ θείᾳ δυνάμει ὑπερέκυψε καὶ ὑπερανέβη, ὡς νικῆσαι ὅλον κόσμον αὐτῷ ἐπιβουλεύοντα.

512 1, 4. Τοῖς εἰσάγουσι κρίσιν δικαίαν Θεοῦ ἀπεκέκλειστο ἂν 89
ἡ ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις δίκη, μὴ πάντων ἐχόντων κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας πρόληψιν ὑγιῆ περὶ τοῦ ἠθικοῦ τόπου. Διόπερ 91
οὐδὲν θαυμαστὸν τὸν αὐτὸν Θεὸν ἅπερ ἐδίδαξε διὰ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ σωτῆρος ἐγκατεσπαρκέναι ταῖς ἁπάντων ἀνθρώπων ψυχαῖς· ἵν' ἀναπολόγητος ἐν τῇ θείᾳ κρίσει πᾶς ἄνθρωπος ᾖ [cf. Rom 1, 20], ἔχων τὸ βούλημα «τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ» [Rom 2, 15].

513 1, 9. Φησὶ δέ [ὁ Κέλσος] τινας [Χριστιανούς] μηδὲ βουλο- 4
μένους διδόναι ἢ λαμβάνειν λόγον περὶ ὧν πιστεύουσι χρῆσθαι 260
τῷ «Μὴ ἐξέταζε, ἀλλὰ πίστευσον» καὶ «Ἡ πίστις σου σώσει σε». Καί φησιν αὐτοὺς λέγειν· «Κακὸν ἡ ἐν τῷ κόσμῳ σοφία,

---

sed etiam rationum momentis firmabit addetque ea quae deesse videntur, ut graecarum scholarum more demonstret veritatem christianismi. Sed adicio doctrinam christianam sua quadam propria 32
ratione demonstrari: divina est haec ratio, et ad eam Graecorum dialectica ne comparari quidem potest.

511 1, 3. Ad Christianos quod spectat, senatus romanus, impera- 28
tores diversis temporibus, milites, populi, ipsi eorum qui credebant parentes, in eorum doctrinam conspirarunt; ut tot hostium insidiis oppressa fuisset, nisi divina virtute evasisset atque emersisset, ita ut orbem universum vicisset vel in se coniuratum.

512 1, 4. Qui iustum in se Dei iudicium attrahunt, debitam suis 89
peccatis poenam declinarent, si non omnes haberent, secundum communes notiones, opinionem sanam de re morali. Quapropter 91
nihil mirum est quod ipse Deus ea, quae per prophetas et salvatorem docuit, inseverit in omnium hominum animis; ut inexcusabilis in divino iudicio sit omnis homo, habens sensum *legis scriptum in suo corde.*

513 1, 9. «Quidam [Christiani], inquit [Celsus], neque dare neque ac- 4
cipere causas volunt eorum quibus adhaeserunt; sed hoc illorum 260
est: ‚Noli inquirere, crede potius'; et: ‚Fides tua te servabit'». Haec etiam illis verba tribuit: «Mala est huius mundi sapientia,

511. CB 1, 57; MG 11, 661. 512. CB 1, 58; MG 11, 661.
513. CB 1, 61; MG 11, 672.

ἀγαθὸν δ' ἡ μωρία». Λεκτέον δὲ πρὸς τοῦτο ὅτι εἰ μὲν οἷόν τε πάντας καταλιπόντας τὰ τοῦ βίου πράγματα σχολάζειν τῷ φιλοσοφεῖν, ἄλλην ὁδὸν οὐ μεταδιωκτέον οὐδενὶ ἢ ταύτην μόνην. Εὑρεθήσεται γὰρ ἐν τῷ χριστιανισμῷ οὐκ ἐλάττων, ἵνα μὴ φορτικόν τι εἴπω, ἐξέτασις τῶν πεπιστευμένων καὶ διήγησις τῶν ἐν τοῖς προφήταις αἰνιγμάτων καὶ τῶν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις παραβολῶν καὶ ἄλλων μυρίων συμβολικῶς γεγενημένων ἢ νενομοθετημένων. Εἰ δὲ τοῦτ' ἀμήχανον πῇ μὲν διὰ τὰς τοῦ βίου ἀνάγκας, πῇ δὲ καὶ διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν, σφόδρα ὀλίγων ἐπὶ τὸν λόγον ᾀττόντων, ποία ἂν ἄλλη βελτίων μέθοδος πρὸς τὸ τοῖς πολλοῖς βοηθῆσαι εὑρεθείη τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῖς ἔθνεσι παραδοθείσης; Καὶ πυνθανόμεθά γε περὶ τοῦ πλήθους τῶν πιστευόντων, τὴν πολλὴν χύσιν τῆς κακίας ἀποθεμένων, ἐν ᾗ πρότερον ἐκαλινδοῦντο· πότερον βέλτιόν ἐστιν αὐτοῖς ἀλόγως πιστεύουσι κατεστάλθαι πως τὰ ἤθη καὶ ὠφελῆσθαι διὰ τὴν περὶ τῶν κολαζομένων ἐπὶ ἁμαρτίαις καὶ τιμωμένων ἐπὶ ἔργοις χρηστοῖς πίστιν, ἢ μὴ προσίεσθαι αὐτῶν τὴν ἐπιστροφὴν μετὰ ψιλῆς πίστεως, ἕως ἂν ἐπιδῶσιν ἑαυτοὺς ἐξετάσει λόγων; Φανερῶς γὰρ οἱ πάντες παρ' ἐλαχίστους οὐδὲ τοῦτο λήψονται, ὅπερ εἰλήφασιν ἐκ τοῦ ἁπλῶς πεπιστευκέναι, ἀλλὰ μενοῦσιν ἐν κακίστῳ βίῳ.

3 1, 11. Πῶς δ' οὐκ εὐλογώτερον, πάντων τῶν ἀνθρωπίνων 514
257 πίστεως ἠρτημένων, ἐκείνων μᾶλλον πιστεύειν τῷ Θεῷ; Τίς γὰρ πλεῖ ἢ γαμεῖ ἢ παιδοποιεῖται ἢ ῥίπτει τὰ σπέρματα ἐπὶ

---

bona autem stultitia». Ad haec ego: Si fieri posset, ut homines, relictis huius vitae negotiis, in solam philosophiam incumberent, nulla sane via esset potior: invenietur enim in christianismo non minor, ne quid arrogantius dicam, tum eorum quae creduntur disquisitio, tum propheticorum aenigmatum evangelicarumque parabolarum, et sexcentorum id genus quae figurate gesta vel sancita sunt, explanatio. Si autem id ab hominibus impetrari nequit, sive propter huius vitae necessitates, sive propter eorum infirmitatem, ita ut perpauci huic se studio dedant, ecquae ratio maiori hominum parti subveniendi excogitari potest commodior ea quam Iesus gentibus tradidit? Nam sciscitemur ab eorum qui credunt multitudine, quique peccatorum sordes, in quibus antea volutabantur, eluerunt, utrum sit illis melius sine examine credidisse et, credendo supplicium peccata praemiaque virtutem manere, correxisse mores, an, spreta fide simplici, non ante illam morum emendationem aggredi, quam doctrinae principia penitus investigaverint? Manifestum est, perpaucis exceptis, reliquos ne id quidem assecuturos, quod alii simplici fide consecuti sunt, sed in corruptissima sua vita remansuros.

3 1, 11. Quomodo igitur Deo credere non sit rationi consenta- 514
257 neum magis, cum a fide omnia humana pendeant? Quis enim navigat, aut uxorem ducit, aut liberis dat operam, aut in terram

---

514. CB 1, 63; MG 11, 676.

τὴν γῆν μὴ τὰ κρείττονά πιστεύων ἀπαντήσεσθαι, δυνατοῦ
ὄντος καὶ τοῦ ἐναντία γενέσθαι καὶ ἔστιν ὅτε γινομένου;

515 1, 23. Πόσῳ οὖν ἐνεργέστερον καὶ πάντων τούτων τῶν 87
ἀναπλασμάτων βέλτιον τὸ ἐκ τῶν ὁρωμένων πειθόμενον τοῖς 103
κατὰ τὴν εὐταξίαν τοῦ κόσμου σέβειν τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ
ἑνὸς ὄντος ἕνα καὶ συμπνέοντος αὐτοῦ ὅλῳ ἑαυτῷ καὶ διὰ
τοῦτο μὴ δυναμένῳ ὑπὸ πολλῶν δημιουργῶν γεγονέναι.

516 1, 26. Ἆρα τὸ ἐν τοσούτοις ἔτεσι βουληθέντα σπεῖραι τὸν 28
ἑαυτοῦ λόγον καὶ διδασκαλίαν τὸν Ἰησοῦν τοσοῦτον δεδυνῆσθαι,
ὡς πολλαχοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης διατεθῆναι πρὸς τὸν
λόγον αὐτοῦ οὐκ ὀλίγους Ἕλληνας καὶ βαρβάρους, σοφοὺς
καὶ ἀνοήτους, ὥστε μέχρι θανάτου ἀγωνίζεσθαι ὑπὲρ χριστια- 31
νισμοῦ, ἵν' αὐτὸν μὴ ἐξομόσωνται, ὅπερ οὐδεὶς ὑπὲρ ἄλλου
δόγματος ἱστόρηται ποιεῖν, ἀθεεὶ γεγένηται; ... Εἰ δ' ὁ εὐγνω- 30
μόνως ταῦτα κατανοῶν συγκαταθήσεται τῷ μηδὲν κρεῖττον ἐν 49
ἀνθρώποις γεγονέναι ἀθεεί, πόσῳ πλέον τὸ τοσοῦτον περὶ
τοῦ Ἰησοῦ θαρρῶν ἀποφανεῖται, συνεξετάζων πολλῶν προσ-
ερχομένων αὐτοῦ τῷ λόγῳ ἀρχαιοτέρους βίους μεταγενεστέροις
καὶ κατανοῶν, ἐν ὅσαις μὲν ἀκολασίαις, ὅσαις δὲ ἀδικίαις καὶ
πλεονεξίαις ἕκαστος τῶνδε ἦν, πρίν, ὥς φησι Κέλσος καὶ οἱ
τὰ αὐτὰ αὐτῷ νομίζοντες, ἀπατηθῶσι καὶ παραδέξωνται λόγον
λυμαινόμενον, ὡς ἐκεῖνοι λέγουσι, τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, ἐξ
οὗ δὲ παρειλήφασι τὸν λόγον, τίνα τρόπον γεγόνασιν ἐπι-
εικέστεροι καὶ σεμνότεροι καὶ εὐσταθέστεροι, ὥς τινας αὐτῶν
διὰ τὸν ἔρωτα τῆς ὑπερβαλλούσης καθαρότητος καὶ διὰ τὸ

---

spargit semina, quin ad haec facienda fide meliorum adducatur,
quamvis secus possit accidere, et aliquando accidat?

515 1, 23. Quanto igitur efficacius et omnibus istis figmentis melius 87
est hominem, ex visibilibus persuasum bono ordine mundi, venerari 103
creatorem unum illius qui est unus, illius qui secum omni ex parte
consentit, ita ut non possit a pluribus creatoribus fieri.

516 1, 26. An Iesus suam disseminare doctrinam volens sine Deo 28
potuit paucis his annis tantum perficere, ut in multis huiusce nostri
orbis locis multos Graecos et barbaros, multos sapientes et ignaros
ad suam doctrinam alliceret et ita persuaderet, ut, quod de alia 31
religione numquam auditum est, ad mortem certare pro christia-
nismo quam illum eiurare mallent? ... Quodsi quis haec prudenter 30
recogitans concesserit, nihil boni sine Deo hominibus accidere, 49
quanto fidentius id de Iesu affirmabit, cum eorum, qui Christi
doctrinae adhaeserint, pristinos cum novis mores comparabit animad-
vertetque quantis spurcitiis, quantis iniustitiis, quantis cupiditatibus
dediti illi ante fuerint, quam decepti, ut Celsus suique similes lo-
quuntur, fuissent, hancque amplexi essent doctrinam, quae illorum
iudicio est humanae vitae pernicies; quanto autem, ex quo illi
doctrinae se dociles praebuere, aequiores, graviores constantiores-
que sint redditi, ut eorum quidam, cum eximiae puritatis amore,

515. CB 1, 73; MG 11, 701. 516. CB 1, 78; MG 11, 709.

καθαρώτερον θρησκεύειν τὸ θεῖον μηδὲ τῶν συγκεχωρημένων ὑπὸ τοῦ νόμου ἅπτεσθαι ἀφροδισίων; 27. Ἐξετάζων δέ τις τὰ πράγματα ὄψεται ὅτι μείζω τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐτόλμησεν ὁ Ἰησοῦς καὶ τολμήσας ἤνυσε. Πάντων γὰρ ἀρχῆθεν ἀντιπραττόντων τῷ σπαρῆναι τὸν λόγον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ὅλην οἰκουμένην, τῶν τε κατὰ καιροὺς βασιλέων καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῖς ἀρχιστρατήγων καὶ ἡγεμόνων πάντων τε ὡς ἔπος εἰπεῖν τῶν ἡντινοῦν ἐξουσίαν ἐγκεχειρισμένων ἔτι δὲ καὶ τῶν κατὰ πόλεις ἀρχόντων καὶ στρατικῶν καὶ δήμων, ἐνίκησε μὴ πεφυκὼς κωλύεσθαι ὡς λόγος Θεοῦ.

25 1, 68. Ὁ Κέλσος ὑπιδόμενος τὰ ἐπιδειχθησόμενα ὑπὸ τοῦ 517
6 7 Ἰησοῦ γεγενημένα μεγάλα, περὶ ὧν ὀλίγα ἀπὸ πολλῶν εἰρήκαμεν, προσποιεῖται συγχωρεῖν ἀληθῆ εἶναι ὅσα περὶ θεραπειῶν ἢ ἀναστάσεως ἢ περὶ ἄρτων ὀλίγων θρεψάντων πολλοὺς ἀναγέγραπται, ἀφ' ὧν λείψανα πολλὰ καταλέλειπται, ἢ ὅσα ἄλλα οἴεται τερατευσαμένους τοὺς μαθητὰς ἱστορηκέναι, καὶ ἐπιφέρει αὐτοῖς· «Φέρε πιστεύσωμεν εἶναί σοι ταῦτ' εἰργασμένα.» Καὶ εὐθέως κοινοποιεῖ αὐτὰ πρὸς τὰ ἔργα τῶν γοήτων, ὡς ὑπισχνουμένων θαυμασιώτερα, καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν μαθόντων ἀπὸ Αἰγυπτίων ἐπιτελούμενα. . . . Νυνὶ δὲ οὐδεὶς μὲν τῶν γοήτων δι' ὧν ποιεῖ ἐπὶ τὴν τῶν ἠθῶν ἐπανόρθωσιν καλεῖ τοὺς θεασαμένους, οὐδὲ φόβῳ Θεοῦ παιδαγωγεῖ τοὺς καταπλαγέντας τὰ θεάματα, οὐδὲ πειρᾶται πείθειν οὕτω ζῆν τοὺς ἰδόντας ὡς δικαιωθησομένους ὑπὸ Θεοῦ.

---

tum quo castius ad cultum divinum accedant, venereis voluptatibus etiam lege permissis abstineant. 27. Haec qui secum reputaverit, is Iesum et maiora humanis viribus ausum esse et quae ausus est perfecisse intelleget. Nam vel ab initio nemo non impedire conatus est, quominus Iesu doctrina per totum orbem spargeretur, reges cuiusque aetatis, exercituum praefecti et duces, quicumque, ut verbo dicam, aliqua potestate praediti fuerunt, praeterea qui in urbibus auctoritate pollebant, milites, populi: hos omnes vicit, quippe quae doctrina Dei erat, et natura huiusmodi, quae non impediri posset.

25 1, 68. Celsus olfaciens adductum iri quae Iesus fecit miracula, 517
6 7 et ex quibus pauca delibavimus, fingit se concedere vera esse quae scripta sunt de curationibus, de resurrectione, de paucis panibus ex quibus post multos saturatos multa superfuerunt, et quotquot existimat mirum in modum ab apostolis amplificata fuisse; tum: «Age, inquit, damus haec a te gesta». Sed confestim eodem illa numero habenda esse ait ac ea quae praestigiatores faciunt, maiora semper ac maiora pollicentes, et quae faciunt qui sunt aegyptiacis artibus eruditi. . . . Nunc vero nullus praestigiator per ea, quae facit, spectatores ad morum emendationem excitat, aut Dei timorem docet qui spectaculis stupent, aut studet persuadere, ut vivant quasi Deo rationem reddituri.

---

517. CB 1, 121; MG 11, 788.

518 2, 9. Ἐγκαλοῦμεν οὖν Ἰουδαίοις τοῦτον [Ἰησοῦν] μὴ νομίσασι 374
Θεόν, ὑπὸ τῶν προφητῶν πολλαχοῦ μεμαρτυρημένον ὡς μεγάλην 373
ὄντα δύναμιν καὶ Θεὸν κατὰ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ Πατέρα.
Τούτῳ γάρ φαμεν . . . τὸν Πατέρα . . . εἰρηκέναι τό· «Ποιή- 144
σωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν» [Gn 1, 26]·
προσταχθέντα δὲ τὸν Λόγον πεποιηκέναι πάντα ὅσα ὁ Πατὴρ 181
αὐτῷ ἐνετείλατο. . . . Ὅτι δὲ τὸν ἐν τῷ Ἰησοῦ λέγοντα τό· «Ἐγώ 384
εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή» [Io 14, 6], οὐδὲ τὰ εὐαγγέλια οἶδε περιγεγραμμένον τινὰ γεγονέναι, ὡς οὐδαμοῦ ἔξω τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ τυγχάνοντα, δῆλον μὲν καὶ ἀπὸ πολλῶν. . . . Ταῦτα δέ φαμεν οὐ χωρίζοντες τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ· ἓν γὰρ μάλιστα μετὰ τὴν οἰκονομίαν γεγένηται πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα Ἰησοῦ.

519 2, 15. Εἰ γὰρ [οἱ εὐαγγελισταί] μὴ ἦσαν φιλαλήθεις, ἀλλ', 16
ὡς οἴεται Κέλσος, πλάσματα ἀναγράφοντες, οὐκ ἂν Πέτρον ἀνέγραψαν ἀρνησάμενον ἢ τοὺς μαθητὰς Ἰησοῦ σκανδαλιζομένους. Τίς γάρ, εἰ καὶ γέγονε ταῦτα, ἤλεγξε τὸν λόγον, ὅτι οὕτως ἀπήντησε; Καίτοι γε κατὰ τὸ εἰκὸς ἐχρῆν σεσιωπῆσθαι ταῦτα ἀνθρώποις, βουλομένοις διδάσκειν τοὺς ἐντυγχάνοντας τοῖς εὐαγγελίοις θανάτου καταφρονεῖν ὑπὲρ τῆς ὁμολογίας τοῦ χριστιανισμοῦ.

520 2, 16. Ἡμεῖς τὸ δοκεῖν ἐπὶ τοῦ παθεῖν οὐ τάσσομεν, ἵνα 23
μὴ ψευδὴς αὐτοῦ καὶ ἡ ἀνάστασις ᾖ, ἀλλ' ἀληθής. Ὁ γὰρ 400

---

518 2, 9. Damus igitur Iudaeis crimini, quod Iesum non existima- 374
verint Deum esse, quem prophetae magnam potentiam et secundo 373
post rerum omnium Deum et Patrem loco Deum esse testificati
sunt. Asserimus enim Patrem . . . illi dixisse: *Faciamus hominem* 144
ad imaginem et similitudinem nostram; Verbum autem, ut iussum 181
illi fuerat, fecisse omnia, quae illum Pater facere iussit. . . . Iam
eum, qui in Iesu dicit: *Ego sum via, veritas et vita,* non esse 384
secundum evangelia circumscriptum quempiam, ita ut extra animam et corpus non sit, ex pluribus locis effici potest. . . . Haec autem non eo dicimus, ut Filium Dei a Iesu separemus. Verbum enim Dei cum anima et corpore Iesu unum maxime post dispensationem factum est.

519 2, 15. Nisi [evangelistae] sinceri fuissent, sed, ut putat Celsus, 16
figmenta scripsissent, de abnegatione Petri, de discipulorum scandalo numquam fecissent mentionem. Nam, etsi haec acciderint, quis ita accidisse probasset? Quin et huiusmodi facta praetermitti oportebat, siquidem evangelii lectores docere vellent contemnendam esse mortem, cum agitur de christianismi professione.

520 2, 16. Multum abest, ut dicamus Christum specietenus passum 23
esse, ne falsa sit, quae vera est, resurrectio. Qui enim vere mortem 400

---

518. CB 1, 135; MG 11, 809. 519. CB 1, 144; MG 11, 825.
520. CB 1, 145; MG 11, 828.

ἀληθῶς ἀποθανὼν εἰ ἀνέστη, ἀληθῶς ἀνέστη, ὁ δὲ δοκῶν ἀποτεθνηκέναι οὐκ ἀληθῶς ἀνέστη.

119 2, 20. Ὁ μὲν Κέλσος οἴεται διὰ τοῦτο γίνεσθαι τὸ ὑπό 521
τινος προγνώσεως θεσπισθὲν ἐπεὶ ἐθεσπίσθη· ἡμεῖς δὲ τοῦτο οὐ διδόντες φαμὲν οὐχὶ τὸν θεσπίσαντα αἴτιον εἶναι τοῦ ἐσομένου, ἐπεὶ προεῖπεν αὐτὸ γενησόμενον, ἀλλὰ τὸ ἐσόμενον, ἐσόμενον ἂν καὶ μὴ θεσπισθέν, τὴν αἰτίαν τῷ προγινώσκοντι παρεσχηκέναι τοῦ αὐτὸ προειπεῖν. Καὶ ὅλον γε τοῦτο ἐν τῇ προγνώσει τοῦ θεσπίζοντος αὐτὸ τυγχάνει· δυνατοῦ ⟨δὲ⟩ ὄντος τοῦδέ τινος γενέσθαι ⟨δυνατοῦ δὲ⟩ καὶ μὴ γενέσθαι, ἔσται τὸ ἕτερον αὐτῶν τόδε τι. Καὶ οὔ φαμεν ὅτι ὁ προγινώσκων, ὑφελὼν τὸ δυνατὸν εἶναι γενέσθαι καὶ μὴ γενέσθαι, οἱονεὶ τοιοῦτόν τι λέγει· τόδε πάντως ἔσται καὶ ἀδύνατον ἑτέρως γενέσθαι.

25 2, 50. Τὰ δὲ [σημεῖα] τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ 522
καρπὸν ἔσχεν οὐκ ἀπάτην, ἀλλὰ σωτηρίαν ψυχῶν. Τίς γὰρ τὸν κρείττονα βίον καὶ συστέλλοντα τὰ τῆς κακίας ὁσημέραι ἐπὶ τὸ ἔλαττον εὐλόγως φησὶν ἀπὸ ἀπάτης γίνεσθαι;

27 2, 60. Ὁ δὲ Κέλσος . . . θέλει καὶ ὕπαρ ὀνειρώττειν τινὰς 523
καὶ κατὰ τὴν ἑαυτῶν βούλησιν δόξῃ πεπλανημένῃ φαντασιοῦσθαι· ὅπερ ὄναρ μὲν πιστεύειν γίνεσθαι οὐκ ἄλογον, ὕπαρ δὲ ἐπὶ τῶν μὴ πάντῃ ἐκφρόνων καὶ φρενιτιζόντων ἢ μελαγχολώντων οὐ πιθανόν.

25 3, 27. Μέσον τοίνυν σαυτὸν στήσας τῶν τε περὶ τοῦ 524
Ἀριστέου γεγραμμένων καὶ τῶν περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἱστορουμένων,

---

obiit, is, si resurrexerit, vere resurrexit; sed non vere resurrexit is, qui visus est dumtaxat mori.

119 2, 20. Celsus putat rem divinatam per aliquam praenotionem 521
propterea fieri, quod divinata est. Nos vero id non concedentes dicimus non divinantem causam esse rei futurae, quia praedixit quod fieret, sed rem futuram, futuram et si non divinata fuisset, praebuisse praenoscenti causam cur praedixerit. Et totum hoc ipsum in praenotione divinantis exsistit: cum haec res possit fieri et non fieri, e duobus hoc unum erit. Et non dicimus a praenoscente auferri quod possit fieri et non fieri, quasi tale quid dicat: hoc omnino erit, et impossibile est aliter fieri.

25 2, 50. [Miraculorum] Christi et eius discipulorum fructus est non 522
deceptio, sed animarum salus; quis enim dixerit deceptione effici, ut emendetur vita et malitia cotidie magis ac magis minuatur?

27 2, 60. Celsus . . . vult quosdam somniare vigilantes et inani 523
opinione delusos sibi animo exhibere quae desiderent. Hoc quidem per somnium fieri nemo absurde crediderit; idem vero vigilantibus accidere, id non fit verisimile, nisi sint extra se et mente capti aut atra bile laborent.

25 3, 27. Te ipse potius arbitrum constituens inter ea quae de 524
Aristea scripta sunt, et ea quae de Iesu narrantur, vide ex eventu

---

521. CB 1, 148; MG 11, 836. 522. CB 1, 173; MG 11, 876.
523. CB 1, 183; MG 11, 892. 524. CB 1, 224; MG 11, 953.

ἴδε εἰ μὴ ἐκ τοῦ ἀποβάντος καὶ τῶν ὠφελουμένων εἰς ἠθῶν ἐπανόρθωσιν καὶ εὐλάβειαν τὴν πρὸς τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν ἔστιν εἰπεῖν ὅτι πιστευτέον μὲν ὡς οὐκ ἀθεεὶ γενομένοις τοῖς περὶ Ἰησοῦ ἱστορουμένοις οὐχὶ δὲ τοῖς περὶ τοῦ Προκοννησίου Ἀριστέου.

525 3, 29. Αἱ δὲ τοῦ Θεοῦ Χριστῷ μαθητευθεῖσαι ἐκκλησίαι, 29
συνεξεταζόμεναι ταῖς ὧν παροικοῦσι δήμων ἐκκλησίαις, «ὡς 49
φωστῆρές εἰσιν ἐν κόσμῳ» [cf. Phil 2, 15]. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ὁμολογήσαι καὶ τοὺς χείρους τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ συγκρίσει βελτιόνων ἐλάττους πολλῷ κρείττους τυγχάνειν τῶν ἐν τοῖς δήμοις ἐκκλησιῶν;

526 3, 51. Οἵα δ' ἐστὶν αὐτοῖς [Χριστιανοῖς] ἀγωγὴ καὶ περὶ 523
ἁμαρτανόντων καὶ μάλιστα τῶν ἀκολασταινόντων, οὓς ἀπελαύ- 525
νουσι τοῦ κοινοῦ. . . . Οὗτοι δὲ ὡς ἀπολωλότας καὶ τεθνηκότας τῷ Θεῷ τοὺς ὑπ' ἀσελγείας ἤ τινος ἀτόπου νενικημένους ὡς νεκροὺς πενθοῦσι, καὶ ὡς ἐκ νεκρῶν ἀναστάντας, ἐὰν ἀξιόλογον ἐνδείξωνται μεταβολήν, χρόνῳ πλείονι τῶν κατ' ἀρχὰς εἰσαγομένων ὕστερόν ποτε προσίενται· εἰς οὐδεμίαν ἀρχὴν καὶ προστασίαν τῆς λεγομένης ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταλέγοντες τοὺς φθάσαντας μετὰ τὸ προσεληλυθέναι τῷ λόγῳ ἐπταικέναι.

527 3, 62. Ἐπέμφθη οὖν Θεὸς Λόγος καθὸ μὲν ἰατρὸς τοῖς 316
ἁμαρτωλοῖς [cf. Mt 9, 12; Mc 2, 17; Lc 5, 31] . . . [Ὁ Κέλσος] 398
φησί· «Τί δὲ τοῖς ἀναμαρτήτοις οὐκ ἐπέμφθη; τί κακόν ἐστι τὸ μὴ ἡμαρτηκέναι;» Καὶ πρὸς τοῦτό φαμεν ὅτι, εἰ μὲν ἀν-

---

et ex iis, quae ad morum emendationem pietatemque erga summum Deum inducendam uterque fecit, annon hoc iudicium ferri debeat, credendum esse non sine Deo facta fuisse quae de Iesu historia prodidit, non autem quae de Aristea Proconnesio.

525 3, 29. Ecclesiae Dei a Christo edoctae, si cum populorum 29
conciliis quibuscum habitant comparentur, *in mundo tamquam* 49
lumina sunt. Ecquis enim non fateatur eos, qui in ecclesia deteriores sunt et in meliorum comparatione peiores, multo praestantiores esse iis, qui in popularibus coetibus vivunt?

526 3, 51. Ea est agendi ratio in eos, qui peccant et maxime qui 523
libidini se dedunt, ut illos a suo coetu prohibeant [Christiani]. . . . 525
Illi ut perditos et Deo mortuos lugent eos, qui libidine aut quovis alio crimine deiecti sunt; et quasi e mortuis excitatos ducunt, si eam morum mutationem fecerint, cuius ratio haberi debeat; tardius tamen admittuntur quam qui primo recipiuntur; et quia post professam religionem lapsi sunt, ab omni dignitate et praefectura in dicta ecclesia Dei arcentur.

527 3, 62. Missus igitur est Deus Verbum ad peccatores tamquam 316
medicus. . . . Rogat [Celsus]: «Cur non missus est ad immunes a 398
peccatis? Quid malum est non peccasse?» Ad hoc dicimus: Si

---

525. CB 1, 227; MG 11, 957. 526. CB 1, 247; MG 11, 988.
527. CB 1, 256; MG 11, 1001.

ἁμαρτήτους λέγει τοὺς μηκέτι ἁμαρτάνοντας, ἐπέμφθη καὶ τούτοις ὁ σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς, ἀλλ' οὐχ ὡς ἰατρός· εἰ δ' ἀναμαρτήτοις τοῖς μηδεπώποτε ἡμαρτηκόσιν (οὐ γὰρ διεστείλατο ἐν τῇ ἑαυτοῦ λέξει), ἐροῦμεν ὅτι ἀδύνατον εἶναι οὕτως ἄνθρωπον ἀναμάρτητον. Τοῦτο δέ φαμεν ὑπεξαιρουμένου τοῦ κατὰ τὸν Ἰησοῦν νοουμένου ἀνθρώπου, «ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησε» [1 Petr 2, 22].

598 5, 22. Μή ὑπονοείτω δέ τις ἡμᾶς ταῦτα λέγοντας ἀπ' 528
ἐκείνων εἶναι τῶν λεγομένων μὲν Χριστιανῶν, ἀθετούντων δὲ τὸ περὶ ἀναστάσεως κατὰ τὰς γραφὰς δόγμα. . . . 23. Ἡμεῖς μὲν οὖν οὔ φαμεν τὸ διαφθαρὲν σῶμα ἐπανέρχεσθαι εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς φύσιν, ὡς οὐδὲ τὸν διαφθαρέντα «κόκκον τοῦ σίτου» [Io 12, 24] ἐπανέρχεσθαι εἰς τὸν κόκκον τοῦ σίτου. Λέγομεν γάρ, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ κόκκου τοῦ σίτου ἐγείρεται στάχυς, οὕτως λόγος τις ἔγκειται τῷ σώματι, ἀφ' οὗ μὴ φθειρομένου «ἐγείρεται» τὸ σῶμα «ἐν ἀφθαρσίᾳ» [1 Cor 15, 42].

353 5, 23. Εἰ δὲ χρὴ βεβιασμένως ὀνομάσαι, ἐροῦμεν ὅτι ὡς 529
πρὸς τὴν κοινοτέραν νοουμένην φύσιν ἐστί τινα ὑπὲρ τὴν φύσιν, ἃ ποιήσαι ἄν ποτε Θεός, ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀναβιβάζων τὸν ἄνθρωπον καὶ ποιῶν αὐτὸν μεταβάλλειν ἐπὶ φύσιν κρείττονα καὶ θειοτέραν καὶ τηρῶν τοιοῦτον, ὅσον καὶ ὁ τηρούμενος δι' ὧν πράττει παρίστησιν ὅτι βούλεται.

8 6, 10. Τὸ γὰρ χαρακτηρίζον τὴν θεότητα ἡ περὶ μελλόντων 530
ἐστὶν ἀπαγγελία, οὐ κατ' ἀνθρωπίνην φύσιν λεγομένων καὶ ταῖς ἐκβάσεσι κρινομένων ὅτι θεῖον Πνεῦμα ἦν τὸ ταῦτα ἀπαγγέλλον.

---

per immunes a peccatis intellegat qui non amplius peccant, salvator noster ad eos missus est, sed non ut medicus; sin autem eos qui numquam peccaverunt (neque enim haec eius verba aperte distinguunt), impossibile est hominem esse qui numquam peccaverit, excepto tamen homine a Iesu assumpto, qui homo *peccatum non fecit*.

598 5, 22. Ne quis suspicetur nos, haec dicentes, ex illis esse, qui 528
Christiani quidem dicuntur, reiciunt autem dogma quod est secundum scripturas de resurrectione. . . . 23. Nos non dicimus corruptum corpus redire in pristinam naturam, sicut nec corruptum *granum frumenti* redire in granum frumenti. Dicimus enim, sicut de grano frumenti surgit spica, sic ratio quaedam inest corpori, a qua non corrupta *surgit* corpus *in incorruptione*.

353 5, 23. Quodsi verba urgere oportet, dicemus, prout communius 529
intellegitur natura, quaedam esse supra naturam, quae faciat aliquando Deus, supra humanam naturam efferens hominem, et faciens eum participem naturae melioris et divinioris, et servans talem, quamdiu servatus, per ea quae agit, ostendit se velle.

8 6, 10. Propria enim divinitatis nota est res futuras ita prae- 530
dicere, ut praedicendi ratio vires humanas superet, et ex eventu iudicetur divinum Spiritum esse praedictionis auctorem.

---

528. CB 2 (ed. P. Koetschau, 1899), 23; MG 11, 1216.
529. CB 2, 24; MG 11, 1217. 530. CB 2, 80; MG 11, 1305.

531 6, 11. Εἰ μὲν πλείους ἦσαν ὁμοίως τῷ Ἰησοῦ ἱστορού- 23
μενοι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδεδημηκέναι ὡς υἱοὶ Θεοῦ,
καὶ ἕκαστος αὐτῶν περισπάσας τινὰς εἰς αὐτόν, ὥστ' ἀμφήρι-
στον εἶναι διὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς ἐπαγγελίας περὶ τοῦ υἱὸν εἶναι
Θεοῦ τὸν ὑπὸ τῶν πιστευόντων αὐτῷ μαρτυρούμενον, χώραν
ἂν εἶχε τὸ «Ἐὰν οἵδε μὲν εἰσηγῶνται τόνδε, ἄλλοι δὲ ἄλλον, 264
καὶ κοινὸν δὲ πάντων ᾖ καὶ πρόχειρον· πίστευσον, εἰ σωθῆναι
θέλεις, ἢ ἄπιθι», καὶ τὰ ἑξῆς. Νυνὶ δὲ εἰς πᾶσαν τὴν οἰκου- 375
μένην Ἰησοῦς κεκήρυκται ἐπιδημήσας τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων
μόνος Υἱὸς Θεοῦ.

532 6, 62. Οὐδ' ἄλλο φησὶν [ὁ Κέλσος] εἶναι τῷ Θεῷ ὧν ἡμεῖς 110
ἴσμεν. . . . Εἰ δὲ καθόλου ἀκούοιμεν τοῦ «ὧν ἡμεῖς ἴσμεν», 115
πολλῶν ἡμεῖς ἴσμεν ἐξακουομένου· ἔστι γὰρ αὐτῷ ἀρετὴ καὶ
μακαριότης καὶ θειότης. Εἰ δέ τις ἀκούοι ὑψηλότερον τοῦ
«ὧν ἡμεῖς ἴσμεν», ἐπεὶ πάντα ἃ ἴσμεν ἐλάττονά ἐστι τοῦ Θεοῦ,
οὐδὲν ἄτοπον καὶ ἡμᾶς παραδέξασθαι ὅτι οὐδέν ἐστι τῷ Θεῷ
ὧν ἡμεῖς ἴσμεν. Κρείττονα γάρ ἐστι πάντων ὧν οἶδεν οὐ
μόνη ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπεραναβεβηκότων
αὐτὴν τὰ προσόντα τῷ Θεῷ.

533 7, 17. Τὰ περὶ τὸν Ἰησοῦν τοίνυν καθὸ μὲν νενόηται 390
θεότητι ἐν αὐτῷ πραχθέντα, ἐστὶν ὅσια καὶ οὐ μαχόμενα τῇ
περὶ τοῦ θείου ἐννοίᾳ· καθὸ δὲ ἄνθρωπος ἦν, παντὸς μᾶλλον 400
ἀνθρώπου κεκοσμημένος τῇ ἄκρᾳ μετοχῇ τοῦ αὐτολόγου καὶ

---

531 6, 11. Si plures essent quos perinde ac Iesum in hanc vitam 23
venisse ut filios Dei sibique sectatores adscivisse proderent historiae,
ita ut incertum esset discrimen, propterea quod unusquisque eorum
se pariter filium esse Dei polliceretur, cui illi qui crederent per-
hiberent testimonium, tunc locus foret his verbis: «Hunc si alii 264
proponunt, alii alium, omnes tamen dicunt id, quod in promptu
est: Crede, si salvus fieri vis, aut abi», et reliqua. Nunc autem 375
Iesus solus est qui ut Filius Dei per terrarum orbem in hanc
vitam venisse praedicetur.

532 6, 62. Dicit [Celsus] neque aliud inesse Deo eorum, quae nos 110
scimus. . . . Quodsi quis generaliter accipiat illud «eorum quae 115
nos scimus», multa scimus quae in illo sunt, nam inest ei virtus
et beatitudo et divinitas; si quis vero sublimius accipiat illud
«eorum quae nos scimus», cum omnia quae scimus inferiora sint
Deo, nihil absurdum est nos etiam admittere nihil inesse Deo
eorum, quae nos scimus; quae enim sunt in Deo, superant omnia
quae scit non sola natura hominis, sed et eam antecellentium.

533 7, 17. Quoad Iesum vero, si spectantur ea quae a divinitate 390
in eo facta sunt, sancta sunt nec ullo modo Dei notioni repugnant;
quatenus autem homo erat, prae ceteris ornatus summa Verbi 400
ipsius et sapientiae ipsius participatione, passus est ut sapiens et

531. CB 2, 81; MG 11, 1305. 532. CB 2, 132; MG 11, 1393.
533. CB 2, 168; MG 11, 1445.

τῆς αὐτοσοφίας ὑπέμεινεν ὡς σοφὸς καὶ τέλειος ἅπερ ἐχρῆν ὑπομεῖναι τὸν ὑπὲρ παντὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἢ καὶ
413 τῶν λογικῶν πάντα πράττοντα. Καὶ οὐδὲν ἄτοπον καὶ ἀποτεθνηκέναι τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ οὐ μόνον παράδειγμα ἐκκεῖσθαι τοῦ ὑπὲρ εὐσεβείας ἀποθνῄσκειν, ἀλλὰ γὰρ καὶ εἰργάσθαι ἀρχὴν καὶ προκοπὴν τῆς καταλύσεως τοῦ πονηροῦ καὶ διαβόλου, πᾶσαν τὴν γῆν νενεμημένου.

98 7, 37. Οὐδεὶς γὰρ μαθὼν ἀόρατον εἶναι τὸν Θεὸν καὶ 534
εἶναί τινα δημιουργήματα ἀόρατα, τουτέστι νοητά, λέγοι ἂν ὡς ἀπολογούμενος περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀνάστασιν τό· «Πῶς αἰσθήσεσι μὴ καταλαμβανόμενοι γνώσονται τὸν Θεόν;» ἤ· «Τί
86 χωρὶς αἰσθήσεως μαθεῖν δυνατόν ἐστι;» Καὶ οὐκ ἐν ἀνακεχωρηκόσι καὶ ἀναγινωσκομένοις ὑπὸ ὀλίγων μόνον καὶ φιλομαθῶν, ἀλλ' ἐν τοῖς δημωδεστέροις γέγραπται ὅτι «τὰ ἀόρατα» τοῦ Θεοῦ «ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται» [Rom 1, 20]. Δι' ὧν ἔστιν εἰδέναι ὅτι, εἰ καὶ τοὺς ἐν βίῳ ἀνθρώπους χρὴ ἀπὸ αἰσθήσεων ἄρξασθαι καὶ τῶν αἰσθητῶν, μέλλοντας ἀναβαίνειν ἐπὶ τὴν τῶν νοητῶν φύσιν, ἀλλ' οὔτι γε ἐν αἰσθητοῖς καταμένειν χρή.

86 7, 46. «Τὰ γὰρ ἀόρατα» τοῦ Θεοῦ «ἀπὸ κτίσεως κόσμου», 535
τουτέστι τὰ νοητά, «τοῖς ποιήμασι νοούμενα» ἐν τῷ νοεῖσθαι «καθορᾶται» [Rom 1, 20]. Καὶ οὐχ ἵστανταί γε ἀναβάντες ἀπὸ τῶν τοῦ κόσμου κτισμάτων ἐν τοῖς ἀοράτοις τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ γὰρ ἱκανῶς ἐκείνοις ἐγγυμνασάμενοι καὶ συνιέντες αὐτὰ ἀνα-

---

perfectus quaecumque oportebat pati eum, qui generis humani aut
413 etiam naturarum intellegentium gratia omnia faciebat. Ac nihil absurdum est hominem esse mortuum et eius mortem esse non modo exemplum mortis pro pietate obeundae, sed etiam causam, quae incepit et pergit dissolvere malum et diabolum, qui sibi terram universam subiecerat.

98 7, 37. Nemo enim qui didicit invisibilem esse Deum et esse 534
quasdam creaturas invisibiles, id est intellegibiles, dicet, ut defendens ea quae sunt de resurrectione: «Quomodo sensibus non apprehendentes cognoscent Deum?» vel: «Quid extra sensum
86 discere possibile est?» Neque in secretioribus et cognitis a paucis tantum et curiosis, sed in vulgatioribus scriptum est quod *invisibilia* Dei *a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur*. Ex quibus licet scire quod, etsi in hac vita homines oportet a sensibus incipere et sensibilibus, ut ascendant ad intellegibilium naturam, non tamen in sensibilibus sistere oportet.

86 7, 46. *Invisibilia enim* Dei *a creatura mundi*, id est intellegi- 535
bilia, *per ea quae facta sunt intellecta* in intellectione *conspiciuntur*, et non sistunt ascendentes a creatis mundi in invisibilibus Dei; nam satis in his exercitati et illa intellegentes, ascendunt ad aeter-

---

534. CB 2, 187; MG 11, 1473.
535. CB 2, 198; MG 11, 1489.

βαίνουσιν ἐπὶ τὴν ἀΐδιον δύναμιν τοῦ Θεοῦ καὶ ἁπαξαπλῶς τὴν θεότητα αὐτοῦ, ἐπιστάμενοι ὅτι ὁ μὲν φιλάνθρωπος Θεὸς «τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἑαυτοῦ γνωστὸν ἐφανέρωσεν» [cf. ib. 18 19] οὐ μόνον τοῖς ἀνακειμένοις αὐτῷ, ἀλλὰ καί τισι τῶν ἔξω τῆς εἰλικρινοῦς θεοσεβείας καὶ εἰς αὐτὸν εὐσεβείας· τινὲς δὲ τῶν Θεοῦ προνοίᾳ ἀναβεβηκότων ἐπὶ τὴν τῶν τηλικούτων γνῶσιν οὐκ ἄξια τῆς γνώσεως δρῶντες ἀσεβοῦσι καὶ «τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχουσιν» [ib. 18], οὐδ' ἀπολογίας ἔτι χώραν ἐπὶ τῇ γνώσει τῶν τηλικούτων ἔχειν δυνάμενοι παρὰ τῷ Θεῷ.

536 8, 12. Θρησκεύομεν οὖν τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας καὶ τὸν 159 Υἱὸν τὴν ἀλήθειαν, ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἓν δὲ τῇ ὁμονοίᾳ καὶ τῇ συμφωνίᾳ καὶ τῇ ταυτότητι τοῦ βουλήματος· ὡς τὸν ἑωρακότα τὸν Υἱὸν ὄντα «ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως» [cf. Hebr 1, 3] τοῦ Θεοῦ ἑωρακέναι ἐν αὐτῷ ὄντι εἰκόνι τοῦ Θεοῦ τὸν Θεόν.

In Iesu Nave homiliae, 249/51.

537 Hom. 3, n. 5. Si de illo populo vult aliquis salvari, ad 47 hanc domum veniat, ut salutem consequi possit, ad hanc veniat domum, in qua Christi sanguis in signo redemptionis est. . . . Nemo ergo sibi persuadeat, nemo semetipsum decipiat: extra hanc domum, id est extra ecclesiam, nemo salvatur; nam si quis foras exierit, mortis suae ipse fit reus.

538 7, 1. Sacerdotali tuba primus in evangelio suo Matthaeus 75 increpuit; Marcus quoque, Lucas et Ioannes suis singulis tubis 14 17 sacerdotalibus cecinerunt. Petrus etiam duabus epistularum 18 suarum personat tubis, Iacobus quoque et Iudas. Addit nihilo- 19 20 minus adhuc et Ioannes tuba canere per epistulas suas et Apocalypsim, et Lucas apostolorum gesta describens. Novis- 36 sime autem ille veniens, qui dixit: *Puto autem nos Deus novissimos apostolos ostendit* [1 Cor 4, 9], et in quattuordecim

---

nam potentiam Dei, et, uno verbo, ad divinitatem eius, scientes quod hominum amator Deus *veritatem et quod sui notum est manifestavit* non solum iis, qui ipsi adhaerent, sed et quibusdam alienis a sincera religione et pietate in ipsum; quidam autem ex iis, qui Dei providentia ascenderunt ad tantarum rerum cognitionem, non agentes res dignas ea cognitione, impii sunt et *veritatem in iniustitia detinent* neque amplius excusationem, post tantarum rerum cognitionem, habere possunt apud Deum.

536 8, 12. Colimus igitur Patrem veritatis et Filium veritatem, qui 159 sunt hypostasi duae res, una vero consensione et concordia et identitate voluntatis; ita ut videns Filium, qui est *splendor gloriae et figura substantiae* Dei, viderit in eo qui est imago Dei, Deum.

---

536. CB 2, 229; MG 11, 1533. 537. MG 12, 841; L 11, 34.
538. MG 12, 857; L 11, 63.

epistularum suarum fulminans tubis, muros Iericho et omnes idololatriae machinas et philosophorum dogmata usque ad fundamenta deiecit.

Fragmenta.

157 *Ex libris in epist. ad Hebraeos.* Lux autem aeterna quid 539
162 aliud est sentiendum quam Deus Pater, qui numquam fuit quando lux quidem esset, splendor vero ei non adesset? Neque enim lux sine splendore suo umquam intellegi potest. Quodsi verum est, numquam est quando Filius non Filius fuit. Erit autem, non, sicut de aeterna luce diximus, innatus, ne duo principia lucis videamur inducere, sed sicut ingenitae lucis splendor, ipsam illam lucem initium habens ac fontem, natus quidem ex ipsa, sed non erat quando non erat.

162 *Ib.* Sic et sapientia ex eo [Deo] procedens, ex ipsa Dei 540
substantia generatur. Sic nihilominus et secundum similitudinem corporalis aporrhoeae esse dicitur *aporrhoea gloriae*
158 *omnipotentis* pura quaedam et *sincera* [Sap 7, 25]. Quae utraeque similitudines manifestissime ostendunt communionem substantiae esse Filio cum Patre. Aporrhoea enim ὁμοούσιος videtur, id est unius substantiae cum illo corpore, ex quo est vel *aporrhoea* vel *vapor* [ib.].

ADAMANTIUS

seu Dialogus de recta in Deum fide, 295/305.

141 L. 1, c. 2. Ἀδαμάντιος. Ἕνα Θεὸν καὶ κτίστην καὶ 541
153 δημιουργὸν τῶν ἁπάντων εἶναι πεπίστευκα καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ
158 Θεὸν Λόγον ὁμοούσιον, ἀεὶ ὄντα καὶ ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν ἄνθρωπον ἐκ Μαρίας ἀναλαβόντα, καὶ τοῦτον σταυρωθέντα καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν. Πιστεύω δὲ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι τῷ ἀεὶ ὄντι.

104 3, 9. Α. Ἀγνοεῖν ἔοικας τὴν διαφορὰν τοῦ παντεξουσίου 542
καὶ τοῦ αὐτεξουσίου. Τὸν μὲν γὰρ Θεὸν παντεξούσιόν φημι,

---

141 1, 2. *Adamantius.* Deum unum eumque conditorem et effec- 541
153 torem omnium esse credo; Deumque Verbum, qui ex eo natus est
158 eique est consubstantialis, qui semper est et novissimis temporibus hominem ex Maria assumpsit, et crucifixus est et resurrexit a mortuis. Credo etiam Spiritui Sancto, qui semper est.

104 3, 9. *A.* Ignorare videris distinctionem eius quod omnia potest, 542
et eius quod est suae potestatis. Deum enim dico omnipotentem;

---

539. MG 14, 1307; L 5, 297. 540. MG 14, 1308; L 7, 300.
541. CB (ed. W. H. van de Sande Bakhuysen, 1901) 4; MG 11, 1717.
542. CB 128; MG 11, 1800.

τὸν δὲ ἀποστάτην ἄγγελον, τὸν λεγόμενον Σατανᾶν, αὐτεξούσιον 203
λέγω, καὶ τὸν ἄνθρωπον ὁμοίως. — Μαρῖνος. Αὐτεξούσιον 221
φῂς τὸν διάβολον καὶ τὸν ἄνθρωπον; — Α. Τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους αὐτεξουσίους λέγω ὑπὸ Θεοῦ γεγενῆσθαι, ἀλλ' οὐ παντεξουσίους.

543 5, 16. Μ. Ὁρισάσθω Ἀδαμάντιος ποῖον σῶμα ἀνίσταται, 600
τοῦτο ὃ περικείμεθα, εἰς ὃ ἐνδεδέμεθα, ἢ ἄλλο πνευματικόν; — Α. Τοῦτο τὸ σῶμά φημι ἀνίστασθαι ὃ περικείμεθα.

544 5, 28. Εὐτρόπιος. Αὐτῇ μόνη [ἀληθείᾳ], ὡς ἀληθῶς, δι- 49
καίως καὶ εὐσεβῶς καὶ ὁσίως ἡ καθόλου ἐκκλησία πολιτεύεται, 45
ἧς οἱ ἐκτραπέντες καὶ ἀποσφαλέντες πόρρω τῆς ἀληθείας τυγχάνουσι, λόγῳ μὲν ἐπαγγελλόμενοι εἰδέναι ἀλήθειαν, ἔργῳ δὲ μακρὰν ἀφεστηκότες αὐτῆς.

THEOGNOSTUS.

545 Fragm. ex Hypotypos. lib. 2, apud *Athan.,* De decr. nic. 152
syn. 25. Οὐκ ἔξωθέν τις ἐστὶν ἐφευρεθεῖσα ἡ τοῦ Υἱοῦ οὐσία, 153 162
οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισήχθη· ἀλλὰ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἔφυ, ὡς τοῦ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, ὡς ὕδατος ἀτμίς. Οὔτε γὰρ τὸ ἀπαύγασμα, οὔτε ἡ ἀτμίς, αὐτὸ τὸ ὕδωρ ἐστίν, ἢ αὐτὸς ὁ ἥλιος· οὔτε ἀλλότριον, ἀλλ' ἀπόρροια τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, οὐ μερισμὸν ὑπομεινάσης τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας. Ὡς γὰρ μένων ὁ ἥλιος ὁ αὐτὸς οὐ μειοῦται ταῖς ἐκχεομέναις ὑπ' αὐτοῦ αὐγαῖς· οὕτως οὐδὲ ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς ἀλλοίωσιν ὑπέμεινεν, εἰκόνα ἑαυτῆς ἔχουσα τὸν Υἱόν.

---

desertorem autem angelum, qui Satanas dicitur, suae potestatis 203
dico, hominemque eodem modo. — *Marinus.* Suae potestatis esse 221
et diabolum et hominem dicis? — *A.* Angelos et homines suae potestatis factos esse a Deo dico, non autem omnipotentes.

543 5, 16. *M.* Statuat Adamantius, quodnam corpus resurgat, hocne 600
quo circumdati sumus et in quo vincti sumus, an aliud spiritale? — *A.* Hoc ipsum, quo circumdati sumus, dico excitari.

544 5, 28. *Eutropius.* Ipsa sola veritate catholica ecclesia et iuste 49
et pie et sancte vivit, a qua qui deflexerunt et aberrarunt, procul 45
absunt a veritate; iique verbo quidem sibi veritatem cognitam esse profitentur, sed re procul ab ea distant.

545 Fragm. ex Hypotyp. l. 2. Non extrinsecus adinventa est Filii sub- 152
stantia, neque ex nihilo educta, sed ex Patris substantia nata est, ut 153
lucis splendor et aquae vapor. Neque enim splendor aut vapor ipsa 162
aqua vel ipse sol est; neque rursus aliquid est alienum, sed est aliquid emanans ex Patris substantia, ita tamen ut nullam divisionem eadem Patris substantia sit perpessa. Ut enim sol idem manens radiis ab ipso profluentibus non minuitur; ita neque Patris substantia mutationem ullam patitur, cum Filium sui ipsius imaginem habet.

543. CB 204; MG 11, 1853. 544. CB 242; MG 11, 1884.
545. MG 10, 240; 25, 460; *Routh,* Reliquiae sacrae 3, 411.

S. CORNELIUS I, PAPA 251—253.

141 *Epist. ad S. Cyprianum,* apud *Cypr.,* Epist. 49, 2. Nec 546
60 enim [aiunt confessores schisma exuentes] ignoramus unum Deum
esse et unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus,
unum Sanctum Spiritum, unum episcopum in Catholica esse
debere.

Epist. ad Fabium, apud Eus., H. E. 6, 43, De hierarchia eccle- 546*
siastica, cf. DB 45, K 254 sqq.

463 Ex eadem epist., ib. 6, 43, 14. Ὃς [Νοουατιανός] βοηθούμενος 547
ὑπὸ τῶν ἐπορκιστῶν νόσῳ περιπεσὼν χαλεπῇ καὶ ἀποθανεῖσθαι
ὅσον οὐδέπω νομιζόμενος, ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ, οὗ ἔκειτο, περι-
476 χυθεὶς ἔλαβεν, εἴ γε χρὴ λέγειν τὸν τοιοῦτον εἰληφέναι. 15. Οὐ
481 μὴν οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἔτυχεν, διαφυγὼν τὴν νόσον, ὧν χρὴ
μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα, τοῦ τε σφρα-
γισθῆναι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου· τούτων δὲ μὴ τυχών, πῶς ἂν
τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἔτυχεν;

S. CYPRIANUS, ca 200—258.

Ad Donatum, paulò post 246.

315 4. Et ipse quam plurimis vitae prioris erroribus implicatus 548
tenebar, quibus exui me posse non crederem; sic vitiis ad-
haerentibus obsecundans eram, desperatione meliorum malis
475 meis velut iam propriis ac vernaculis et favebam. Sed post-
356 quam undae genetalis auxilio superioris aevi labe detersa in
expiatum pectus ac purum desuper se lumen infudit, post-
quam caelitus spiritu hausto in novum me hominem nativitas
secunda reparavit, mirum in modum protinus confirmare se
326 dubia, patere clausa, lucere tenebrosa, facultatem dare quod
prius difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur,
ut esset agnoscere terrenum fuisse quod prius carnaliter natum
delictis obnoxium viveret, Dei esse coepisse quod iam Spiritus
Sanctus animaret.

---

463 14. Cum [Novatianus] ab exorcistis foveretur, in morbum gravissimum 547
collapsus, dum iamiam moriturus creditur, in ipso in quo iacebat
lectulo perfusus baptismum suscepit, si tamen huiuscemodi baptis-
476 mum suscepisse dicendus est. 15. Sed neque postquam liberatus
481 est morbo, reliqua percepit quae iuxta ecclesiasticam regulam
percipi debent, neque ab episcopo consignatus est. Hoc autem
signaculo minime percepto, quo tandem modo Spiritum Sanctum
potuit accipere?

---

546. CV 3 (ed. G. Hartel, 1868—1871), 2, 611; ML 3, 722.
547. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 620; MG 20, 621; ML 3, 747.
548. CV 3, 1, 5; ML (ep. 1, 4) 4, 200.

Quod idola dii non sint.

549 [Iste libellus nihil est nisi compilatio ex Octavio Minucii Felicis et
550 Apologetico Tertulliani; quapropter duos locos (cc. 9 et 11) hic in
1ª editione citatos delevimus, numeros autem reliquimus, ne ordo mu-
taretur. Ipsos vero locos fere ad verbum invenies sub nn. 270 et 277.]

De lapsis, 251.

551 16. Spretis his omnibus atque contemptis ante expiata 536
delicta, ante exomologesim factam criminis, ante purgatam
conscientiam sacrificio et manu sacerdotis, ante offensam pla- 545
catam indignantis Domini et minantis, vis infertur corpori 506
eius et sanguini et plus modo in Dominum manibus atque
ore delinquunt quam cum Dominum negaverunt.

552 17. Solus Dominus misereri potest. Veniam peccatis quae 419
in ipsum commissa sunt solus potest ille largiri, qui peccata
nostra portavit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro
peccatis nostris. Homo Deo maior non potest esse, nec re-
mittere aut donare indulgentia sua servus potest quod in
Dominum delicto graviore commissum est, ne adhuc lapso et
hoc accedat ad crimen, si nesciat esse praedictum: *Maledictus
homo qui spem habet in hominem* [Ier 17, 5]. Dominus orandus
est, Dominus nostra satisfactione placandus est, qui negantem
negare se dixit, qui omne iudicium de Patre solus accepit. 428
Credimus quidem posse apud iudicem plurimum martyrum 550
merita et opera iustorum, sed cum iudicii dies venerit, cum
post occasum saeculi huius et mundi ante tribunal Christi
populus eius adstiterit.

553 28. Denique, quanto et fide maiore et timore meliore sunt 538
qui, quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti, 540
quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud
sacerdotes Dei dolenter et simpliciter confitentes exomologesim
conscientiae faciant, animi sui pondus exponant, salutarem
medelam parvis licet et modicis vulneribus exquirant, scientes
scriptum esse: *Deus non deridetur* [Gal 6, 7]. Derideri et
circumveniri Deus non potest nec astutia aliqua fallente de-
ludi. . . . 29. Confiteantur singuli, quaeso vos, fratres, delictum 545
suum, dum adhuc qui deliquit in saeculo est, dum admitti
confessio eius potest, dum satisfactio et remissio [facta] per
sacerdotes apud Dominum grata est.

554 32. Agite paenitentiam plenam, dolentis ac lamentantis 531
animi probate maestitiam! 33. Nec vos quorumdam moveat
aut error improvidus aut stupor vanus, qui, cum teneantur in

---

551. CV 3, 1, 248; ML 4, 479. 552. CV 3, 1, 249; ML 4, 480.
553. CV 3, 1, 257; ML 4, 488. 554. CV 3, 1, 261; ML 4, 491.

tam gravi crimine, percussi sunt animi caecitate, ut nec intellegant delicta nec plangant.

36. De fructibus verae paenitentiae, v. K 265. 554*

De catholicae ecclesiae unitate, 251.

54 50 4. Loquitur Dominus ad Petrum: *Ego tibi dico,* inquit, 555
34 *quia tu es Petrus* etc. [Mt 16, 18 sq]. Super unum aedificat ecclesiam [1] [*vel:* Eidem post resurrectionem suam dicit: *Pasce oves meas* (Io 21, 17). Super illum aedificat ecclesiam, et illi pascendas oves mandat], et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat et dicat: *Sicut misit me Pater, et ego mitto vos. Accipite Spiritum Sanctum: si cuius remiseritis peccata, remittentur illi; si cuius tenueritis, tenebuntur* [Io 20, 21 sqq], tamen, ut unitatem manifestaret [unam cathedram constituit], unitatis eiusdem originem [atque rationem] ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique et ceteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris et potestatis, sed exordium ab unitate proficiscitur [et primatus Petro datur], ut ecclesia Christi una [et cathedra una] monstretur. [Et pastores sunt omnes, sed grex unus ostenditur, qui ab apostolis omnibus unanimi consensione pascatur.]

50 5. Quam unitatem tenere firmiter et vindicare debemus, 556
maxime episcopi qui in ecclesia praesidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidem veritatis perfida praevaricatione corrumpat. Episcopatus unus est, cuius a singulis in
51 solidum pars tenetur. Ecclesia una est, quae in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur, quomodo solis multi radii sed lumen unum, et rami arboris multi sed robur unum tenaci radice fundatum, et cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiae largitate, unitas tamen servatur in origine. Avelle radium solis a corpore, divisionem lucis unitas non capit; ab arbore frange ramum, fructus germinare non poterit; a fonte praecide rivum, praecisus arescit. Sic et ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit: unum tamen lumen est quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur. Ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit, profluentes largiter rivos latius pandit: unum tamen caput est et origo una et una mater fecunditatis successibus copiosa: illius fetu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu eius animamur.

47 6. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est et 557
pudica. Unam domum novit, unius cubiculi sanctitatem casto

[1] Addimus intra [ ] lectiones et addita antiquorum codicum.

555. CV 3, 1, 212; ML 4, 498. 556. CV 3, 1, 213; ML 4, 501.
557. CV 3, 1, 214; ML 4, 502.

pudore custodit. Haec nos Deo servat, haec filios regno quos generavit assignat. Quisque ab ecclesia segregatus adulterae iungitur, a promissis ecclesiae separatur, nec perveniet ad Christi praemia qui reliquit ecclesiam Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere non potest Deum patrem qui ecclesiam non habet matrem. Si potuit evadere quisque extra arcam Noe fuit, et qui extra ecclesiam foris fuerit
evadit.... Dicit Dominus: *Ego et Pater unum sumus* [Io 10, 30]. 146
Et iterum de Patre et Filio et Spiritu Sancto scriptum est: *Et tres unum sunt* [1 Io 5, 7]. Et quisquam credit hanc unitatem de divina firmitate venientem, sacramentis caelestibus cohaerentem scindi in ecclesia posse et voluntatum collidentium divortio separari? Hanc unitatem qui non tenet, non tenet Dei legem, non tenet Patris et Filii fidem, vitam non tenet et salutem.

De dominica oratione, 251/2.

558 14. Addimus quoque et dicimus: *Fiat voluntas tua in caelo* 333
et in terra [Mt 6, 10], non ut Deus faciat quod vult, sed ut 308
nos facere possimus quod Deus vult; nam Deo quis obsistit, quominus quod velit faciat? Sed quia nobis a diabolo obsistitur, quominus per omnia noster animus atque actus Deo obsequatur, oramus et petimus, ut fiat in nobis voluntas Dei; quae ut fiat in nobis, opus est Dei voluntate, id est, ope eius et protectione, quia nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia et misericordia tutus est.

559 18. *Ego sum panis vitae qui de caelo descendi. Si qui ederit* 481
de meo pane, vivet in aeternum. Panem autem quem ego dedero 510
caro mea est pro saeculi vita [Io 6, 51 52]. Quando ergo dicit in aeternum vivere si qui ederit de eius pane, ut manifestum est eos vivere qui corpus eius attingunt et eucharistiam iure communicationis accipiunt, ita contra timendum est et orandum, ne, dum quis abstentus separatur a Christi corpore, remaneat a salute, comminante ipso et dicente: *Nisi ederitis carnem Filii hominis et biberitis sanguinem eius, non habebitis*
vitam in vobis [Io 6, 54]. Et ideo panem nostrum, id est 501
Christum, dari nobis cotidie petimus, ut, qui in Christo manemus et vivimus, a sanctificatione eius et corpore non recedamus.

Ad Demetrianum, 252.

560 24. Cremabit addictos ardens semper gehenna et vivacibus 592 594
flammis vorax poena, nec erit unde habere tormenta vel re- 596
quiem possint aliquando vel finem. Servabuntur cum corpori-

---

558. CV 3, 1, 276; ML 4, 528. 559. CV 3, 1, 280; ML 4, 531.
560. CV 3, 1, 368; ML 4, 561.

584 bus suis animae infinitis cruciatibus ad dolorem. . . . Erit tunc sine fructu paenitentiae dolor poenae, inanis ploratio et inefficax deprecatio. In aeternam poenam sero credunt qui in vitam aeternam credere noluerunt.

584 25. Quando istinc recessum fuerit, nullus iam paenitentiae 561
locus est, nullus satisfactionis effectus. Hic vita aut amittitur aut tenetur: hic saluti aeternae cultu Dei et fructu fidei pro-
547 videtur. Nec quisquam aut peccatis retardetur aut annis, quo-
522 minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti paenitentia nulla sera est. Patet ad indulgentiam Dei aditus, et quaerentibus atque intellegentibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu et vitae temporalis occasu pro delictis roges, et Deum, qui unus et verus est, confessione et fide agnitionis eius implores, venia confitenti datur et credenti indulgentia salutaris de divina pietate conceditur et ad immortalitatem sub ipsa morte transitur.

De mortalitate, 252/3.

3 6. Si tibi vir gravis et laudabilis aliquid polliceretur, haberes 562
254 pollicenti fidem nec te falli aut decipi ab eo crederes, quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires. Deus tecum loquitur, et tu mente incredula perfidus fluctuaris? Deus de hoc mundo recedenti immortalitatem atque aeternitatem pollicetur, et dubitas? Hoc est Deum omnino non nosse, hoc est Christum credendi magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est in ecclesia constitutum fidem in domo fidei non habere.

De opere et eleemosynis, 253.

415 1. Multa et magna sunt, fratres carissimi, beneficia divina, 563
quibus in salutem nostram Dei Patris et Christi larga et copiosa clementia et operata sit et semper operetur, quod conservandis et vivificandis nobis Pater Filium misit ut reparare nos posset, quodque Filius missus esse et hominis filius vocari voluit ut nos Dei filios faceret: humiliavit se ut populum qui prius iacebat erigeret, vulneratus est ut vulnera nostra curaret, servivit ut ad libertatem servientes extraheret. Mori sustinuit ut immortalitatem mortalibus exhiberet. . . . Cum Dominus adveniens sanasset illa quae Adam portaverat vulnera et venena serpentis antiqua curasset, legem dedit sano et praecepit ne ultra iam peccaret, ne quid peccanti gravius eveniret

354 14. Eme tibi albam vestem, ut, qui secundum Adam nudus 564
fueras et horrebas ante deformis, indumento Christi candido

561. CV 3, 1, 370; ML 4, 563. 562. CV 3, 1, 300; ML 4, 586.
563. CV 3, 1, 373; ML 4, 601. 564. CV 3, 1, 384; ML 4, 612.

vestiaris. Et quae matrona locuples et dives es, ungue oculos 367
tuos non stibio diaboli sed collyrio Christi, ut pervenire ad videndum Deum possis, dum Deum et moribus et operibus promereris.

De bono patientiae, 256.

565 6. Omnis actus eius [Christi] ab ipso statim adventu patientia 419
comite signatur, quod primum de [illa] sublimitate caelesti ad terrena descendens non aspernatur Dei Filius carnem hominis induere et, cum peccator ipse non esset, aliena peccata portare. Immortalitate interim posita fieri se mortalem patitur, ut innocens pro nocentium salute perimatur.

566 17. Cum in illa prima transgressione praecepti firmitas 231
corporis cum immortalitate discesserit et cum morte infirmitas 299
venerit, nec possit firmitas recipi nisi cum recepta et immortalitas fuerit, oportet in hac fragilitate atque infirmitate corporea luctari semper et congredi.

567 19. Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter 229 298
tulit: inde et perit primus et perdidit. Adam contra caeleste 299
praeceptum cibi letalis impatiens in mortem cecidit nec acceptam divinitus gratiam patientia custode servavit.

Epistulae[1].

568 Ep. 4 [Pomponio, a.?], 4. Si de iis [virginibus Deo dicatis] 580 523
aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat paenitentiam plenam, 525
quia, quae hoc crimen admisit, non mariti sed Christi adultera est, et ideo aestimato iusto tempore postea exomologesi facta ad ecclesiam redeat. Quodsi obstinate perseverant nec se ab invicem separant, sciant se cum hac sua impudica obstinatione numquam a nobis admitti in ecclesiam posse, ne exemplum ceteris ad ruinas delictis suis facere incipiant.

568 15 (ML ep. 10). Contra abusum libellorum martyrum et de reconciliatione episcopo reservata, v. K 267 sqq.*

569 16 [Presbyteris et diaconis, a. 250], 2. Cum in minoribus pec- 525
catis agant peccatores paenitentiam iusto tempore, et secundum disciplinae ordinem ad exomologesim veniant, et per manus 527
impositionem episcopi et cleri ius communicationis accipiant, 439
nunc crudo tempore persecutione adhuc perseverante, nondum restituta ecclesiae ipsius pace, ad communicationem ad-

---

[1] Post numerum epistulae indicatur cui et quando scripta fuerit. Numerus vero datur iuxta editionem CV; quodsi non idem est apud ML, indicatur in notis.

565. CV 3, 1, 401; ML 4, 626. 566. CV 3, 1, 409; ML 4, 633.
567. CV 3, 1, 410; ML 4, 634.
568. CV 3, 2, 476; ML (ep. 62) 4, 370.
569. CV 3, 2, 518; ML (ep. 9) 4, 251.

mittuntur, et offertur nomine eorum, et nondum paenitentia
506 acta, nondum exomologesi facta, nondum manu iis ab episcopo
et clero imposita, eucharistia illis datur, cum scriptum sit:
Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit
corporis et sanguinis Domini [1 Cor 11, 27].

536 18 [Presbyteris et diaconis, a. 250], 1. Quoniam video facul- 570
tatem veniendi ad vos nondum esse et iam aestatem coepisse,
quod tempus infirmitatibus assiduis et gravibus infestat, oc-
550 currendum puto fratribus nostris, ut, qui libellos a martyribus
acceperunt et praerogativa eorum apud Deum adiuvari possunt,
529 si incommodo aliquo et infirmitatis periculo occupati fuerint,
non exspectata praesentia nostra, apud presbyterum quem-
cumque praesentem vel, si presbyter repertus non fuerit et
546 urgere exitus coeperit, apud diaconum quoque exomologesim
527 facere delicti sui possint, ut manu iis in paenitentiam imposita
veniant ad Dominum cum pace, quam dari martyres litteris
ad nos factis desideraverunt.

34 33 [sine inscriptione, a. 250], 1. Dominus noster, cuius prae- 571
54 cepta metuere et servare debemus, episcopi honorem et ec-
clesiae suae rationem disponens in evangelio loquitur et dicit
Petro: *Ego tibi dico, quia tu es Petrus,* etc. [Mt 16, 18 19].
39 Inde per temporum et successionum vices, episcoporum ordi-
natio et ecclesiae ratio decurrit, ut ecclesia super episcopos
constituatur et omnis actus ecclesiae per eosdem praepositos
gubernetur. Cum hoc ita divina lege fundatum sit, miror
quosdam audaci temeritate sic mihi scribere voluisse, ut ec-
clesiae nomine litteras facerent, quando ecclesia in episcopo
et clero et in omnibus stantibus sit constituta.

283 39 [Presbyteris et diaconis et plebi universae, a. 251], 3. Lau- 572
rentius et Egnatius in castris et ipsi quondam saecularibus
militantes, sed veri et spiritales Dei milites, dum diabolum
Christi confessione prosternunt, palmas Domini et coronas
illustri passione meruerunt. Sacrificia pro iis semper, ut
meministis, offerimus, quoties martyrum passiones et dies anni-
versaria commemoratione celebramus.

40 43 [Plebi universae, a. 251], 5. Deus unus est et Christus 573
46 59 unus et una ecclesia et cathedra una super Petrum Domini
voce fundata. Aliud altare constitui et sacerdotium novum
fieri praeter unum altare et unum sacerdotium non potest.
Quisque alibi collegerit, spargit.

58 48 [Cornelio P., a. 251], 3. Placuit ut per episcopos retenta 574
59 a nobis rei veritate et ad comprobandam ordinationem tuam

570. CV 3, 2, 523; ML (ep. 12) 4, 259.
571. CV 3, 2, 566; ML (ep. 27) 4, 298.
572. CV 3, 2, 583; ML (ep. 34) 4, 323.
573. CV 3, 2, 594; ML (ep. 40) 4, 336.
574. CV 3, 2, 607; ML (ep. 45) 3, 711.

facta auctoritate maiore, tunc demum scrupulo omni de sin-
gulorum pectoribus excusso, per omnes omnino istic positos
litterae fierent; sicuti fiunt, ut te universi collegae nostri et
communicationem tuam, id est catholicae ecclesiae unitatem, 53
pariter et caritatem probarent firmiter ac tenerent. Quod
divinitus evenisse et consilium nostrum providenter processisse
gaudemus.

575 55 [Antoniano, a. 251/2], 8. Factus est autem Cornelius 56
episcopus de Dei et Christi eius iudicio, de clericorum paene 58
omnium testimonio, de plebis quae tunc adfuit suffragio, de
sacerdotum antiquorum et bonorum virorum collegio, cum
nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est, cum locus
Petri et gradus cathedrae sacerdotalis vacaret: quo occupato
et de Dei voluntate atque omnium nostrum consensione firmato,
quisque iam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec
habeat ecclesiasticam ordinationem qui ecclesiae non tenet
unitatem.

576 55, 17. Placuit, frater carissime, examinatis causis singulo- 529
rum libellaticos interim admitti, sacrificatis in exitu subveniri,
quia exomologesis apud inferos non est nec ad paenitentiam 584
quis a nobis compelli potest, si fructus paenitentiae subtrahatur.
Si proelium prius venerit, corroboratus a nobis invenietur
[armatus] ad proelium; si vero ante proelium infirmitas urserit,
cum solacio pacis et communicationis abscedit.

577 55, 27. Neminem putamus a fructu satisfactionis et spe 522
pacis arcendum, cum sciamus iuxta scripturarum divinarum
fidem, auctore et hortatore ipso Deo, et ad agendam paeni-
tentiam peccatores redigi et veniam atque indulgentiam paeni-
tentibus non denegari.

578 55, 29. Quodsi invenimus a paenitentia agenda neminem 522
debere prohiberi et deprecantibus atque exorantibus Domini 525
misericordiam, secundum quod ille misericors et pius est, per
sacerdotes eius pacem posse concedi, admittendus est plan- 545
gentium gemitus et paenitentiae fructus dolentibus non ne-
gandus. Et quia apud inferos confessio non est nec exomo- 584
logesis illic fieri potest, qui ex toto corde paenituerint et
rogaverint, in ecclesiam debent interim suscipi et in ipsa
Domino reservari.

579 58 [Plebi Thibari consistenti, a. 253], 10. O dies ille qualis et 594
quantus adveniet, fratres dilectissimi, cum coeperit populum 601
suum Dominus recensere et divinae cognitionis examine sin-
gulorum merita recognoscere, mittere in gehennam nocentes

575. CV 3, 2, 629; ML (ep. 52) 3, 770.
576. CV 3, 2, 636; ML (ep. 52) 3, 783.
577. CV 3, 2, 646; ML (ep. 52) 3, 793.
578. CV 3, 2, 647; ML (ep. 52) 3, 794.
579. CV 3, 2, 665; ML (ep 56) 4, 357.

et persecutores nostros flammae poenalis perpetuo ardore damnare, nobis vero mercedem fidei et devotionis exsolvere.
607 Quae erit gloria et quanta laetitia, admitti ut Deum videas,
611 honorari ut cum Christo Domino Deo tuo salutis ac lucis aeternae gaudium capias, Abraham et Isaac et Iacob et patriarchas omnes et apostolos et prophetas et martyres salutare, cum iustis et Dei amicis in regno caelorum datae immortalitatis voluptate gaudere, sumere illic quod nec oculus vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascendit. Maiora enim nos accipere quam quod hic aut operamur aut patimur apostolus praedicat dicens: *Non sunt condignae passiones huius temporis ad superventuram claritatem quae revelabitur in nobis* [Rom 8, 18]. Cum revelatio illa venerit, cum claritas super nos Dei fulserit, tam beati erimus et laeti dignatione Domini honorati, quam rei remanebunt et miseri qui Dei desertores aut contra Deum rebelles voluntatem fecerunt diaboli, ut eos necesse sit cum ipso simul inexstinguibili igne torqueri.

58 59 [Cornelio P., a 252], 14. Navigare audent [haeretici] et ad 580
63 Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est, ab schismaticis et profanis litteras ferre nec cogitare eos esse Romanos, quorum fides apostolo praedicante laudata est, ad quos perfidia habere non possit accessum?

515 63 [Caecilio, a ?], 4. *Tu es sacerdos in aeternum secundum* 581
493 *ordinem Melchisedech* [Ps 109, 4]. Qui ordo utique hic est de sacrificio illo veniens et inde descendens, quod Melchisedech sacerdos Dei summi fuit, quod panem et vinum obtulit, quod Abraham benedixit. Nam qui magis sacerdos Dei summi quam Dominus noster Iesus Christus, qui sacrificium Deo Patri obtulit, et obtulit hoc idem quod Melchisedech obtulerat, id est panem et vinum, suum scilicet corpus et sanguinem?

493 63, 9. Invenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus 582
obtulit, et vinum fuisse quod sanguinem dixit. Unde apparet
513 sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici, nec sacrificium dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio et sacrificium nostrum responderit passioni.

494 63, 13. Quia nos omnes portabat Christus, qui et peccata 583
nostra portabat, videmus in aqua populum intellegi, in vino vero ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, et credentium plebs ei, in quem credidit, copulatur et iungitur.

512 63, 14. Si Christus Iesus Dominus et Deus noster ipse est 584
499 summus sacerdos Dei Patris, et sacrificium Patri se ipsum

---

580. CV 3, 2, 683; ML (ep. 55) 3, 818.
581. CV 3, 2, 703; ML 4, 376. 582. CV 3, 2, 708; ML 4, 380.
583. CV 3, 2, 711; ML 4, 383. 584. CV 3, 2, 713; ML 4, 385.

obtulit, et hoc fieri in sui commemorationem praecepit, utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur, qui id quod Christus fecit imitatur et sacrificium verum et plenum tunc offert in ecclesia Deo Patri, si sic incipiat offerre secundum quod ipsum Christum videat obtulisse.

585 64 [Cyprianus et ceteri collegae qui in concilio adfuerunt numero LXVI 473
Fido, a. 252], 2. Quantum vero ad causam infantium pertinet 474
quos dixisti intra secundum vel tertium diem quem nati sint constitutos baptizari non oportere et considerandam esse legem circumcisionis antiquae, ut intra octavum diem eum qui natus est baptizandum et sanctificandum non putares, longe aliud in concilio nostro visum est. In hoc enim quod tu putabas esse faciendum, nemo consensit, sed universi potius iudicavimus nulli hominum nato misericordiam Dei et gratiam denegandam.

586 64, 5. Si etiam gravissimis delictoribus et in Deum multum 470
ante peccantibus, cum postea crediderint, remissa peccatorum
datur et a baptismo atque gratia nemo prohibetur, quanto 302
magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil pec- 303
cavit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquae prima nativitate contraxit, qui ad remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit, quod illi remittuntur non propria sed aliena peccata.

587 66 [Florentio, a. 254], 8. Loquitur illic [Io 6, 67—69] Petrus, 50
super quem aedificata fuerat ecclesia, ecclesiae nomine docens et ostendens, quia, etsi contumax ac superba obaudire nolentium multitudo discedat, ecclesia tamen a Christo non recedit, et illi sunt ecclesia plebs sacerdoti adunata et pastori suo grex adhaerens. Unde scire debes episcopum in ecclesia esse et ecclesiam in episcopo, et, si qui cum episcopo non sit, in ecclesia non esse; et frustra sibi blandiri eos, qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt et latenter apud quosdam communicare se credunt, quando ecclesia, quae catholica una est, scissa non sit neque divisa, sed sit utique conexa et cohaerentium sibi invicem sacerdotum glutino copulata.

588 67 [Cyprianus, Caecilius, Primus etc. (37 episcopi) Felici et Aelio 564
et plebi, a. 256], 5. Propter quod diligenter de traditione divina et apostolica observatione servandum est et tenendum, quod apud nos quoque et fere per provincias universas tenetur, ut ad ordinationes rite celebrandas ad eam plebem, cui praepositus ordinatur, episcopi eiusdem provinciae proximi quique conveniant, et episcopus deligatur plebe praesente, quae sin-

---

585. CV 3, 2, 718; ML (ep. 59) 3, 1015.
586. CV 3, 2, 720; ML (ep. 59) 3, 1018.
587. CV 3, 2, 732; ML (ep. 69) 4, 406.
588. CV 3, 2, 739; ML (ep. 68) 3, 1027.

gulorum vitam plenissime novit et uniuscuiusque actum de
eius conversatione perspexit. Quod et apud vos factum videmus
in Sabini collegae nostri ordinatione, ut de universae fraterni-
tatis suffragio et de episcoporum, qui in praesentia convenerant
quique de eo ad vos litteras fecerant, iudicio episcopatus ei
561 deferretur et manus ei in locum Basilidis imponeretur.

46 69 [Magno, a. 255], 3. Ecclesia una est, quae una et intus 589
52 esse et foris non potest. Si enim apud Novatianum est, apud
Cornelium [Papam] non fuit. Si vero apud Cornelium fuit, qui
Fabiano episcopo legitima ordinatione successit et quem praeter
sacerdotii honorem martyrio quoque Dominus glorificavit,
Novatianus in ecclesia non est nec episcopus computari
potest, qui evangelica et apostolica traditione contempta nemini
succedens a se ipso ortus est. Habere namque aut tenere
ecclesiam nullo modo potest qui ordinatus in ecclesia non est.

463 69, 12. Quaesisti etiam, fili carissime, quid mihi de illis 590
videatur, qui in infirmitate et languore gratiam Dei con-
sequuntur, an habendi sint legitimi Christiani eo quod aqua
salutari non loti sint sed perfusi. Qua in parte nemini vere-
cundia et modestia nostra praeiudicat, quo minus unusquisque
quod putat sentiat et quod senserit faciat. Nos, quantum
concipit mediocritas nostra, aestimamus in nullo mutilari et
debilitari posse beneficia divina nec minus aliquid illic posse
contingere, ubi plena et tota fide et dantis et sumentis ac-
437 cipitur quod de divinis muneribus hauritur. . . . In sacramentis
salutaribus necessitate cogente et Deo indulgentiam suam
largiente totum credentibus conferunt divina compendia; nec
quemquam movere debet quod aspergi vel perfundi videntur
aegri, cum gratiam dominicam consequuntur.

469 70 [Cyprianus, Liberalis etc. (31 episc. Africae proconsularis) Ianuario, 591
Saturnino etc. (18 episc. Numidiae), a 255], 1. Sententiam nostram
non novam promimus, sed iam pridem ab antecessoribus
nostris statutam et a nobis observatam vobiscum pari con-
sensione coniungimus, censentes scilicet et pro certo tenentes
neminem baptizari foris extra ecclesiam posse, cum sit baptisma
unum in sancta ecclesia constitutum.

476 478 70, 2. Ungi quoque necesse est eum qui baptizatus est, ut 592
481 accepto chrismate, id est unctione, esse unctus Dei et habere
in se gratiam Christi possit. Porro autem eucharistia est
unde baptizati unguntur oleum in altari sanctificatum[1]. Sancti-
ficare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habuit
450 nec ecclesiam. Unde nec unctio spiritalis apud haereticos

[1] Sic mss; in aliquibus edd. legitur: oleo . . . sanctificato.
589. CV 3, 2, 752; ML (ep. 76) 3, 1140.
590. CV 3, 2, 760; ML (ep. 76) 3, 1147.
591. CV 3, 2, 767; ML 3, 1037. 592. CV 3, 2, 768; ML 3, 1040.

potest esse, quando constet oleum sanctificari et eucharistiam fieri apud illos omnino non posse.

592a 71 [Quinto, a. 256], 1. Nescio qua etenim praesumptione 469
ducuntur quidam de collegis nostris, ut putent eos qui apud haereticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere, eo quod dicant unum baptisma esse. . . . Nos autem 446
dicimus eos qui inde veniunt, non rebaptizari apud nos, sed baptizari. . . . 2. Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi, quando apud veteres haereseos et schismatum prima adhuc fuerint initia, ut hi illic essent qui de ecclesia recedebant et hic baptizati prius fuerant, quos tunc ad ecclesiam revertentes et paenitentiam agentes necesse non erat baptizare. . . . 3. Non est autem de consuetudine praescribendum, sed ratione vincendum. . . . 4. Quod quidem et Agrippinus, bonae memoriae vir, cum ceteris coepiscopis suis, qui illo tempore in provincia Africa et Numidia ecclesiam Domini gubernabant, statuit et librata consilii communis examinatione firmavit. Quorum sententiam religiosam et legitimam, salutarem fidei et ecclesiae catholicae congruentem, nos etiam secuti sumus.

593 73 [Iubaiano, a. 256], 1. Scripsisti mihi, frater carissime, 469
desiderans significari tibi motum animi nostri, quid nobis videatur de haereticorum baptismo, qui foris positi et extra ecclesiam constituti vindicant sibi rem nec iuris sui nec potestatis. Quod nos nec ratum possumus nec legitimum computare, quando hoc apud eos esse constet illicitum. . . . Et nunc quoque cum in unum convenissemus tam provinciae Africae quam Numidiae episcopi numero septuaginta et unus, hoc idem denuo sententia nostra firmavimus, statuentes unum baptisma esse, quod sit in ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rebaptizari sed baptizari a nobis quicumque ab 446
adultera et profana aqua venientes abluendi sint et sanctificandi salutaris aquae veritate.

594 73, 7. Intellegimus non nisi in ecclesia praepositis et evan- 467
gelica lege ac dominica ordinatione fundatis licere baptizare 545
et remissam peccatorum dare, foris autem nec ligari aliquid 450
posse nec solvi, ubi non sit qui aut ligare possit aut solvere.

595 73, 9. Qui legitimum et ecclesiasticum baptisma consecuti 476
fuerant, baptizari eos [Samaritanos] ultra non oportebat, sed tantummodo quod deerat, id a Petro et Ioanne factum est, ut oratione pro iis habita et manu imposita invocaretur et infunderetur super eos Spiritus Sanctus [Act 8, 14 sqq]. Quod nunc quoque apud nos geritur, ut, qui in ecclesia baptizantur, praepositis ecclesiae offerantur et per nostram orationem ac

592a. CV 3, 2, 771; ML 4, 409. 593. CV 3, 2, 778; ML 3, 1110.
594. CV 3, 2, 783; ML 3, 1114. 595. CV 3, 2, 784; ML 3, 1115.

439 manus impositionem Spiritum Sanctum consequantur et signaculo dominico consummentur.

450 73, 12. Si baptizari quis apud haereticos potuit, utique et 596
remissam peccatorum consequi potuit; si peccatorum remissam consecutus est, sanctificatus est; si sanctificatus est, templum Dei factus est; si templum Dei factus est, quaero cuius Dei?
141 Si creatoris, non potuit qui in eum non credidit. Si Christi,
374 nec huius fieri potest templum, qui negat Deum Christum.
148 Si Spiritus Sancti, cum tres unum sint, quomodo Spiritus Sanctus placatus esse ei potest, qui aut Filii aut Patris inimicus est?

465 73, 18. Ubi post resurrectionem a Domino apostoli ad 597
gentes mittuntur, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti
466 baptizare gentiles iubentur. Quomodo ergo quidam dicunt foris extra ecclesiam, immo et contra ecclesiam, modo in nomine Iesu Christi cuiuscumque et quomodocumque gentilem baptizatum remissionem peccatorum consequi posse, quando ipse Christus gentes baptizari iubeat in plena et adunata Trinitate?

472 73, 22. Quidam, quasi evacuare possint humana argumen- 598
tatione praedicationis evangelicae veritatem, catechumenos nobis opponunt, si quis ex his, antequam in ecclesia baptizetur, in confessione nominis apprehensus fuerit et occisus, an spem salutis et praemium confessionis amittat, eo quod ex aqua prius non sit renatus. Sciant igitur eiusmodi homines, suffragatores et fautores haereticorum, catechumenos illos primo integram fidem et ecclesiae veritatem tenere, et ad debellandum diabolum de divinis castris cum plena et sincera Dei Patris et Christi et Spiritus Sancti cognitione procedere, deinde nec privari baptismi sacramento, utpote qui baptizentur gloriosissimo et maximo sanguinis baptismo, de quo et Dominus dicebat habere se aliud baptisma baptizari [Lc 12, 50]. Sanguine autem suo baptizatos et passione sanctificatos consummari et divinae pollicitationis gratiam consequi declarat in evangelio idem Dominus, quando ad latronem in ipsa passione credentem et confitentem loquitur et quod secum futurus sit in paradiso pollicetur.

320 76 [Nemesiano, Felici, etc., in metallo constitutis, a. 257], 4. Quis 599
non pretiosam in conspectu Dei mortem fortiter et constanter excipiat, placiturus eius oculis, qui nos in congressione nominis sui desuper spectans, volentes comprobat, adiuvat dimicantes,
366 vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternae remunerans in nobis quidquid ipse praestitit, et honorans quod ipse perfecit?

596. CV 3, 2, 786; ML 3, 1117. 597. CV 3, 2, 791; ML 3, 1120.
598. CV 3, 2, 795; ML 3, 1124. 599. CV 3, 2, 831; ML (ep. 77) 4, 418.

Sentententiae episcoporum LXXXVII in Concilio Carthaginensi, a. 256.

600 87. *Cyprianus a Carthagine dixit:* Meam sententiam ple- 469
nissime exprimit epistula quae ad Iubaianum collegam nostrum scripta est, haereticos secundum evangelicam et apostolicam contestationem adversarios Christi et antichristos appellatos, quando ad ecclesiam venerint, unico ecclesiae baptismo baptizandos esse, ut possint fieri de adversariis amici, de antichristis christiani.

(?) De rebaptismate, 256.

601 10. Cum salus nostra in baptismate spiritus, quod plerum- 467
que cum baptismate aquae coniunctum est, sit constituta, siquidem per nos baptisma tradetur, integre et sollemniter et per omnia quae scripta sunt assignetur atque sine ulla ullius
rei separatione tradatur; aut si a minore clero per necessitatem 559
traditum fuerit, eventum exspectemus, ut aut suppleatur a nobis aut [a] Domino supplendum reservetur.

*601** *S. Stephani I Papae fragm. epist. ad Cyprianum. De baptismo haereticorum, apud Cypr., ep. 74 et 75, v. DB 46 sq.*

FIRMILIANUS, † 269.

Epistula ad Cyprianum, a. 256.

602 Apud *Cypr.,* Ep. 75, 16. Qualis vero error sit et quanta 450
caecitas eius, qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas haereticorum dari posse nec permanet in fundamento unius ecclesiae, quae semel a Christo super petram solidata est, hinc intellegi potest, quod soli Petro Christus dixerit: *Quaecumque ligaveris* etc. [Mt 16, 19]. . . . Potestas ergo peccatorum 521
remittendorum apostolis data est, et ecclesiis quas illi a Christo 60
missi constituerunt, et episcopis qui iis ordinatione vicaria successerunt.

*602** *Alia fragm. eiusdem epist. De baptismo haereticorum, v. DB 47, not., et K 308 sq.*

NOVATIANUS, † ca 257.

De Trinitate, ante 251.

603 2. Quidquid omnino de illo [Deo] rettuleris, rem aliquam 108
ipsius magis et virtutem quam ipsum explicaveris. Quid enim 110

---

600. CV 3, 1, 461; ML 3, 1074. Rursus edidit critice *H. von Soden* in Nachrichten von der Königl. Gesellsch. der Wissensch. zu Göttingen, Philol.-histor. Kl., 1909, p. 247 sqq.
601. CV 3, 3, 82; ML 3, 1195. 602. CV 3, 2, 820; ML 3, 1168.
603. Fa (= Fausset) 8; ML 3, 890.

de eo condigne aut dicas aut sentias, qui omnibus et sermonibus et sensibus maior est? Nisi quod uno modo (et hoc ipsum quomodo possumus, quomodo capimus, quomodo intellegere licet?) quid sit Deus mente capiemus, si cogitaverimus id illum esse, quod, quale et quantum sit non possit intellegi, nec in ipsam quidem cogitationem possit venire.

376 10. Neque eum haereticorum agnoscimus Christum, qui in 604
imagine (ut dicitur) fuit et non in veritate; nihil enim verum
eorum quae gessit fecerit, si ipse phantasma et non veritas
fuit; neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, dum
379 ex Maria nihil accepit, ne non nobis venerit, dum non in
nostra substantia visus apparuit. Neque illum, qui aethercam
sive sideream, ut alii voluerunt haeretici, induit carnem, nullam
in illo nostro intellegamus salutem, si non etiam nostri corporis cognoscamus soliditatem.

383 11. Verum ne ex hoc, quod Dominum nostrum Iesum 605
Christum Dei creatoris Filium in substantia veri corporis exhibitum asserimus, aliis haereticis hoc in loco hominem tantum et solum defendentibus atque ideo hominem illum nudum et solitarium probare cupientibus aut manus dedisse aut loquendi materiam commodasse videamur; non sic de substantia corporis ipsius exprimimus, ut solum et tantum hominem illum esse dicamus, sed ut, divinitate Sermonis in ipsa concretione permixta, etiam Deum illum secundum scripturas esse teneamus.

384 24. Filius Dei descendit, qui, dum filium hominis in se 606
suscepit, consequenter illum Filium Dei fecit, quoniam illum Filius sibi Dei sociavit et iunxit, ut, dum filius hominis adhaeret in nativitate Filio Dei, ipsa permixtione faeneratum et mutuatum teneret quod ex natura propria possidere non posset. Ac sic facta est angeli voce, quod nolunt haeretici, inter Filium Dei hominisque, cum sua tamen sociatione, distinctio, urgendo illos uti Christum, hominis filium hominem, intellegant quoque Dei Filium, et hominem Dei Filium, id est Dei Verbum (sicut scriptum est), Deum accipiant; atque ideo Christum Iesum Dominum (ut ita dixerim) ex utroque contextum atque concretum et in eadem utriusque substantiae concordia mutui ad invicem foederis confibulatione sociatum, hominem et Deum, scripturae hoc ipsum dicentis veritate, cognoscant.

447 29. Hic est [Spiritus Sanctus] qui operatur ex aquis secundam 607
356
357 nativitatem, semen quoddam divini generis, et consecrator
360 caelestis nativitatis, pignus promissae hereditatis [Eph 1, 14]
et quasi chirographum quoddam aeternae salutis; qui nos Dei faciat templum [1 Cor 3, 17] et nos eius efficiat domum; qui

604. Fa 33; ML 3, 902. 605. Fa 35; ML 3, 903.
606. Fa 90; ML 3, 934. 607. Fa 109; ML 3, 944.

interpellat divinas aures pro nobis gemitibus ineloquacibus [Rom 8, 26], advocationis implens officia et defensionis exhibens munera; inhabitator corporibus nostris datus et sanctitatis effector.

608 31. Est ergo Deus Pater omnium institutor et creator, solus 188 151
originem nesciens, invisibilis, immensus, immortalis, aeternus, 100
unus Deus; cuius neque magnitudini neque maiestati neque 102 103
virtuti quidquam non dixerim praeferri, sed nec comparari
potest. Ex quo, quando ipse voluit, Sermo Filius natus est. . . . 153 154
Hic ergo, cum sit genitus a Patre, semper est in Patre. 157
Semper autem sic dico, ut non innatum sed natum probem.
Sed qui ante omne tempus est, semper in Patre fuisse dicendus
est; nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus
est. Semper enim in Patre, ne Pater non semper sit Pater.
Quia et Pater illum etiam praecedit, quod necesse est prior 160
sit, qua Pater sit; quoniam antecedat necesse est eum qui
habet originem, ille qui originem nescit. . . . Hic ergo, quando
Pater voluit, processit ex Patre; et qui in Patre fuit, quia ex
Patre fuit, cum Patre postmodum fuit, quia ex Patre processit,
substantia scilicet illa divina cuius nomen est Verbum, per
quod facta sunt omnia et sine quo factum est nihil. Omnia 181
enim post ipsum sunt, quia per ipsum sunt, et merito ipse
est ante omnia, sed post Patrem, quando per illum facta sunt
omnia. Qui processit ex eo, ex cuius voluntate facta sunt
omnia, Deus utique procedens ex Deo, secundam personam
efficiens post Patrem, qua Filius, sed non eripiens illud Patri,
quod unus est Deus. Si enim natus non fuisset, innatus
comparatus cum eo qui esset innatus, aequatione in utroque
ostensa, duos faceret innatos et ideo duos faceret deos. Si
non genitus esset, collatus cum eo qui genitus non esset, et
aequales inventi, duos deos merito reddidissent non geniti;
atque ideo duos Christus reddidisset deos.

608* *S. Dionysii Romani fragm. ex epist. contra Sabellianos, ca 260. De Trinitate et Incarnatione, apud Athan., De decr. nic. syn. 26, cf. DB 48 sqq.*

S. DIONYSIUS ALEXANDRINUS, fin. saec. II—264/5.

Fragmenta.

609 *Elenchus et Apologia,* lib. 1. Fragm. apud *Athan.,* De sent. 157
Dion. 15. Οὐ γὰρ ἦν ὅτε ὁ Θεὸς οὐκ ἦν Πατήρ. . . . Ἀπαύγασμα δὲ ὢν [ὁ Υἱός] φωτὸς ἀϊδίου, πάντως καὶ αὐτὸς ἀΐδιός

---

609 Numquam fuit quando Deus non erat Pater. . . . Cum [Filius] 157
sit splendor lucis aeternae, et ipse omnino aeternus est. Luce

---

608. Fa 115; ML 3, 949.
609. MG 25, 501; ML 5, 118; Fe (= Feltoe) 186.

ἐστιν· ὄντος γὰρ ἀεὶ τοῦ φωτός, δῆλον ὡς ἔστιν ἀεὶ τὸ ἀπαύγασμα· τούτῳ γὰρ καὶ ὅτι φῶς ἐστι τῷ καταυγάζειν νοεῖται, καὶ φῶς οὐ δύναται μὴ φωτίζον εἶναι. . . . Ὄντος οὖν αἰωνίου τοῦ Πατρός, αἰώνιος ὁ Υἱός ἐστι, φῶς ἐκ φωτὸς ὤν· ὄντος γὰρ γονέως, ἔστι καὶ τέκνον· εἰ δὲ μὴ τέκνον εἴη, πῶς καὶ τίνος εἶναι δύναται γονεύς; Ἀλλ' εἰσὶν ἄμφω, καὶ εἰσὶν ἀεί.

163 *Id.* Fragm. apud *Athan.*, De sent. Dion. 23. Ἀπόρροια 610
γὰρ νοῦ λόγος· καὶ ὡς ἐπ' ἀνθρώπων εἰπεῖν, ἀπὸ καρδίας διὰ στόματος ἐξοχετεύεται, ἕτερος γενόμενος τοῦ ἐν καρδίᾳ λόγου, ὁ διὰ γλώσσης νοῦς προπηδῶν. Ὁ μὲν γὰρ ἔμεινε προπέμψας, καὶ ἔστιν οἷος ἦν· ὁ δὲ ἐξέπτη προπεμφθεὶς καὶ φέρεται πανταχοῦ· καὶ οὕτως ἐστὶν ἑκάτερος ἐν ἑκατέρῳ, ἕτερος ὢν θατέρου. καὶ ἕν εἰσιν, ὄντες δύο. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἕν, καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐλέχθησαν εἶναι.

Fragm. ex epist. ad Philemonem Romanum. De baptismo haereticorum, 610*
apud Eus., H. E. 7, 7, v. K 313 sqq.

S. GREGORIUS THAUMATURGUS, ca 213—270/5.

Expositio fidei, 260/70.

141 Εἷς Θεός, Πατὴρ Λόγου ζῶντος, σοφίας ὑφεστώσης, καὶ 611
162 157 δυνάμεως, καὶ χαρακτῆρος ἀϊδίου. Τέλειος τελείου γεννήτωρ, Πατὴρ Υἱοῦ μονογενοῦς. Εἷς Κύριος, μόνος ἐκ μόνου, Θεὸς ἐκ Θεοῦ, χαρακτὴρ καὶ εἰκὼν τῆς θεότητος, Λόγος ἐνεργός, σοφία τῆς τῶν ὅλων συστάσεως περιεκτική, καὶ δύναμις τῆς

---

enim semper exsistente, manifestum est et splendorem semper exsistere; eo enim ipso lucem esse intellegitur quod splendeat; ac fieri nequit ut lux non luceat. . . . Cum igitur aeternus sit Pater, aeternus est et Filius, lumen de lumine. Nam si genitor est, est et filius; quodsi filius non est, qua ratione et cuius potest esse genitor? Atqui ambo sunt, et semper sunt.

163 Verbum quippe est mentis emanatio et (ut humano more lo- 610
quamur) ex corde per os emittitur. Mens vero, quae per linguam prosilit, diversa est a verbo quod in corde exsistit; istud enim, postquam illud praemiserit, remanet et est quale antea erat; illud vero praemissum evolat et circumquaque fertur, et sic est utrumque in altero, tametsi diversum est ab altero, et unum sunt, licet duo sint. Sic namque Pater et Filius unum sunt, et in se invicem illos esse comprobatum est.

141 Unus Deus, Pater Verbi viventis, sapientiae subsistentis et 611
162 157 virtutis et figurae aeternae; perfectus perfecti genitor, Pater Filii unigeniti. Unus Dominus, solus ex solo, Deus ex Deo, figura et imago deitatis, Verbum activum, sapientia omnium substantiam comprehendens, et virtus totius creaturae effectrix. Filius verus

---

610. MG 25, 513; ML 5, 122; Fe 191.
611. MG 10, 984; H (= Hahn) 253.

ὅλης κτίσεως ποιητική. Υἱὸς ἀληθινὸς ἀληθινοῦ Πατρός, ἀόρα-
τος ἀοράτου, καὶ ἄφθαρτος ἀφθάρτου, καὶ ἀθάνατος ἀθανάτου,
καὶ ἀΐδιος ἀϊδίου. Καὶ ἓν Πνεῦμα Ἅγιον, ἐκ Θεοῦ τὴν ὕπαρξιν 170
ἔχον, καὶ διὰ Υἱοῦ πεφηνὸς δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις· εἰκὼν 169
τοῦ Υἱοῦ, τελείου τελεία, ζωὴ ζώντων αἰτία, πηγὴ ἁγία, ἁγιότης 175
ἁγιασμοῦ χορηγός· ἐν ᾧ φανεροῦται Θεὸς ὁ Πατήρ, ὁ ἐπὶ 182
πάντων καὶ ἐν πᾶσι, καὶ Θεὸς ὁ Υἱός, ὁ διὰ πάντων. Τριὰς
τελεία, δόξῃ καὶ ἀϊδιότητι καὶ βασιλείᾳ μὴ μεριζομένη, μηδὲ
ἀπαλλοτριουμένη. Οὔτε οὖν κτιστόν τι, ἢ δοῦλον ἐν τῇ Τριάδι, 148
οὔτε ἐπείσακτον, ὡς πρότερον μὲν οὐχ ὑπάρχον, ὕστερον δὲ
ἐπεισελθόν. Οὔτε οὖν ἐνέλιπέ ποτε Υἱὸς Πατρί, οὔτε Υἱῷ τὸ
Πνεῦμα· ἀλλ' ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος ἡ αὐτὴ Τριὰς ἀεί.

611* *S. Petri Alexandrini epist. canon., 9. De romano martyrio SS. Petri et Pauli, v.: K 347.*

S. METHODIUS, † ca 311.

Convivium decem virginum.

612 Or. 3, c. 6. Δεδημιούργητο [ὁ Ἀδάμ] αὐτὸς ἔξω φθορᾶς, 231
ἵνα τὸν βασιλέα γεραίρῃ πάντων καὶ ποιητήν, ἀντίφθογγα μελ-
ῳδῶν ταῖς τῶν ἀγγέλων ἐξ οὐρανοῦ φερομέναις βοαῖς. Ἀλλ'
ἐπεὶ συνέβη παρεληλυθότα τὴν ἐντολήν, ὀλέθριον πτῶμα καὶ 299
δεινὸν πεσεῖν εἰς θάνατον ἀναστοιχειωθέντα· διὰ τοῦτό φησιν
ὁ Κύριος, ἑαυτὸν εἰς τὸν βίον ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐληλυθέναι,
καταλελοιπότα τὰς τάξεις καὶ τὰ στρατόπεδα τῶν ἀγγέλων. . . .
Ἔλειπε γὰρ ἄνθρωπον εἰς τὴν βίβλον ἐγκαταλεχθῆναι ταύτην

---

veri Dei, invisibilis ex invisibili, incorruptibilis ex incorruptibili,
immortalis ex immortali, aeternus ex aeterno. Et unus Spiritus 170
Sanctus, ex Deo substantiam habens, et qui per Filium apparuit
hominibus; imago Filii, perfecti perfecta, vita viventium causa, 169
fons sanctus, sanctitas sanctificationem inducens; in quo Deus 175
Pater manifestatur, qui est super omnia et in omnibus, et Deus 182
Filius, qui est per omnia. Trinitas perfecta, gloria et aeternitate
et regno non divisa, neque abalienata. Neque creatum quid aut 148
serviens in Trinitate neque superinductum, quasi antea non fuisset
et postea supervenisset. Neque ita defuit umquam Filius Patri,
neque Filio Spiritus; sed invertibilis et immutabilis eadem Trini-
tas semper.

612 3, 6. Creatus est [Adam] ipse expers corruptionis, ut laudaret 231
regem et creatorem omnium, altero velut choro respondens angelo-
rum de caelo clamoribus. Sed cum contigisset eum, violato Dei 299
mandato, exitiali et terribili casu cadere in mortem et dissolu-
tionem, propterea dicit Dominus se in mundum e caelis venisse,
relictis angelorum ordinibus et cohortibus. . . . Restabat ut homo
in illum librum et numerum adscriberetur, cum illum Dominus

---

612. MG 18, 69.

ἔτι καὶ τὸν ἀριθμόν, βαστάσαντος αὐτὸν τοῦ Κυρίου καὶ ἀμφι-
εσαμένου· ἵνα μὴ καὶ πάλιν, ὡς ἔφην, ταῖς τρικυμίαις καὶ
415 ταῖς ἀπάταις περικλυσθεὶς καταποντωθῇ. Ταύτῃ γὰρ τὸν ἄν-
θρωπον ἀνείληφεν ὁ Λόγος, ὅπως δὴ δι' αὐτοῦ καταλύσῃ τὴν
409 ἐπ' ὀλέθρῳ γεγονυῖαν καταδίκην, ἡττήσας τὸν ὄφιν. Ἥρμοζε
γὰρ μὴ δι' ἑτέρου νικηθῆναι τὸν πονηρόν, ἀλλὰ δι' ἐκείνου ὃν
δὴ καὶ ἐκόμπαζεν ἀπατήσας αὐτὸν τετυραννηκέναι· ὅτι μὴ ἄλ-
λως τὴν ἁμαρτίαν λυθῆναι καὶ τὴν κατάκρισιν δυνατὸν ἦν, εἰ
μὴ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ἄνθρωπος, δι' ὃν εἴρητο τὸ «Γῆ εἶ,
καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ» [Gn 3, 19], ἀναπλασθεὶς ἀνέλυσε τὴν
ἀπόφασιν, τὴν δι' αὐτὸν εἰς πάντας ἐξενηνεγμένην· ὅπως,
καθὼς ἐν τῷ Ἀδὰμ πρότερον πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω
δὴ πάλιν καὶ ἐν τῷ ἀνειληφότι Χριστῷ τὸν Ἀδὰμ πάντες ζωο-
ποιηθῶσι.

475 8, 8. Ἐγὼ γὰρ τὸν ἄρσενα ταύτῃ γεννᾶν εἰρῆσθαι νομίζω 613
358 τὴν ἐκκλησίαν· ἐπειδὴ τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ἐκτύπωσιν καὶ
τὴν ἀρρενωπίαν τοῦ Χριστοῦ προσλαμβάνουσιν οἱ φωτιζόμενοι,
τῆς καθ' ὁμοίωσιν μορφῆς ἐν αὐτοῖς ἐκτυπουμένης τοῦ Λόγου,
καὶ ἐν αὐτοῖς γεννωμένης κατὰ τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν καὶ πίστιν·
ὥστε ἐν ἑκάστῳ γεννᾶσθαι τὸν Χριστὸν νοητῶς. Καὶ διὰ
τοῦτο ἡ ἐκκλησία σπαργᾷ καὶ ὠδίνει, μέχριπερ ἂν ὁ Χριστὸς
ἐν ἡμῖν μορφωθῇ γεννηθείς [cf. Gal 4, 19], ὅπως ἕκαστος τῶν
ἁγίων, τῷ μετέχειν Χριστοῦ, Χριστὸς γεννηθῇ. Καθ' ὃν λόγον
καὶ ἔν τινι γραφῇ φέρεται· «Μὴ ἅψησθε τῶν χριστῶν μου,
καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύησθε» [Ps 104, 15].

---

suscepisset et induisset, ne rursus, ut dicebam, fraudum fluctibus
415 circumvolutus demergeretur. Ideo enim hominem suscepit Verbum,
ut per se ipsum, devicto serpente, capitis damnationem solveret.
409 Congruebat enim non ab alio vinci malum spiritum nisi ab illo
quem gloriabatur fraude suae subiecisse tyrannidi; nam neque
aliter solvi poterat peccatum et damnatio, nisi rursus idem ille
homo, propter quem dictum erat illud: *Terra es et in terram
reverteris,* renovatus abrogasset sententiam quae propter illum in
omnes ceciderat, ut, sicut prius in Adam omnes moriuntur, sic
rursus in Christo, qui Adam assumpsit, omnes vivificentur.

475 8, 8. Ego enim hac de causa dictum existimo gigni marem 613
358 ab ecclesia, quod nempe ii qui illuminantur Christi lineamenta
effigiemque ac virilem vere animum aspectumque assumunt, Verbi
forma, quae secundum similitudinem est, iis impressa, et per certam
scientiam fidemque in iis progenita, ita ut in unoquoque spiritualiter
nascatur Christus. Ac propterea ecclesia velut fervet turgetque
ac parturit, donec formetur in nobis genitus Christus; quo nimirum
quisque sanctorum, qua ratione Christi particeps est, Christus
nascatur. Iuxta quem sensum in quadam scriptura dicitur: *Nolite
tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari.* Tam-

613. MG 18, 149.

Οἱονεὶ χριστῶν γεγονότων τῶν κατὰ μετουσίαν τοῦ Πνεύματος εἰς Χριστὸν βεβαπτισμένων· συμβαλλούσης ἐνταῦθα τὴν ἐν τῷ Λόγῳ τράνωσιν αὐτῶν καὶ μεταμόρφωσιν τῆς ἐκκλησίας.

De libero arbitrio.

614 C. 2, n. 8. Τὸν δημιουργὸν ἐπαινεῖν ἠρχόμην, τήν τε γῆν 87
πεπηγυῖαν ὁρῶν, καὶ ζῴων διαφοράς, καὶ ποικίλα φυτῶν τὰ 188
ἐξανθήματα. 9. Οὐχ ἵστατο δέ μοι ἐπὶ τούτοις καὶ μόνοις ὁ νοῦς, ἀλλὰ τὸ λοιπόν, ὅθεν ταῦτα τὴν σύστασιν ἔχει, ζητεῖν ἠρχόμην, πότερον ἔκ τινος συνόντος ἀεὶ τῷ Θεῷ, ἢ ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνου, συνυπάρχοντος αὐτῷ οὐδενός. Τὸ γὰρ ἐξ οὐκ 196
ὄντων [τι] γεγονέναι οὐδὲ σκοπεῖν μοι καλῶς ἐδόκει, [μὴ] τέλεον ἀπιθάνου [τοῖς πολλοῖς] ὑπάρχοντος τοῦ λόγου. Τὰ γὰρ γινόμενα ἐξ ὄντων πέφυκε τὴν σύστασιν ἔχειν. Καὶ ὁμοίως ἀληθῶς ἐδόκει μηδὲν λέγειν ἀεὶ συνεῖναι τῷ Θεῷ ἕτερόν τι παρ' αὐτόν, ἀλλ' ἐξ ⟨μόνου⟩ αὐτοῦ τὰ ὄντα γεγονέναι· καὶ γάρ πως ἔπειθέ με τὸ εὔτακτον τῶν στοιχείων καὶ ἡ περὶ αὐτὰ τῆς φύσεως εὐκοσμία.

615 7, 8 (Fragm. apud *Photium*, Biblioth. 236). Ὁ μὲν γὰρ 189
ἄνθρωπος καὶ χωρὶς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔσται, ἡ δ' οὐκ ἔσται, ἐὰν μὴ πρότερον ἄνθρωπος ᾖ. Ὅθεν τὰς τέχνας ἐξ οὐκ ὄντων εἰς ἀνθρώπους πεφυκέναι γίνεσθαι, λέγειν ἀναγκαῖον. 9. Εἰ τοίνυν τοῦτο οὕτως ἔχον ἐπ' ἀνθρώπων ἐδείξαμεν, πῶς οὐχὶ προσῆκε τὸν Θεὸν μὴ μόνον ποιότητας, ἐξ οὐκ ὄντων φάναι

---

quam christi evaserint, per commercium Spiritus, qui in Christum baptizati sunt, suas hic ecclesia conferente partes ad eorum in Verbo effigiem et transformationem.

614 2, 8. Coepi laudare opificem, qui terram fixam animaliumque 87
differentias ac varios plantarum flores aspicerem. 9. Non autem 188
in istis et solis constitit animus, sed de cetero quaerere coepi, unde haec constituta essent; num ex aliquo quod semper coexsistat Deo, vel ex ipso soloque Deo, nulla ei re coexsistente, consisterent. Nam aliquid ex nihilo factum fuisse, ratione non omnino impro- 196
babili plurimis suppetente, non considerandum duxi. Habent enim quae fiunt ex aliquo fieri et constitui; similiter etiam vere dicendum videbatur nihil Deo praeter ipsum coexsistere, esseque res ipso solo creante; id enim suaserat compositus elementorum ordo naturaeque in iis concinnitas.

615 7, 8. Homo quidem etiam sine tectonica erit; at illa nisi prius 189
exsistente homine nulla erit. Quare dicendum necessario, habere artes natura ut ex nihilo fiant in hominibus. 9. Ergo si ita habere ostendimus in hominibus, quomodo non aequum erit dicere posse a Deo non solum qualitates, sed et substantias, fieri ex nihilo?

---

614. Bw (= Bonwetsch) 1, 7; MG 18, 244.
615. Bw 1, 21; MG 18, 256.

δύνασθαι ποιεῖν, ἀλλὰ καὶ οὐσίας; Τῷ γὰρ δυνατὸν φανῆναι γίνεσθαί τι ἐξ ουκ ὄντων τὸ καὶ τὰς οὐσίας οὕτως ἔχειν δείκνυται.

De resurrectione.

598 51 (al. 12), 1. Διὸ ἐπίστησον ὡς καὶ ὁ Κύριος τὰ αὐτὰ ταῦτα διδάσκειν θέλων, μὴ πιστευόντων Σαδδουκαίων εἰς τὴν ἀνάστασιν τῆς σαρκός. Δόγμα γὰρ τοῦτο Σαδδουκαίων. Ὅθεν συσκευασάμενοι τὴν κατὰ τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀδελφοὺς παραβολήν, ἵνα τὸν περὶ ἀναστάσεως τῆς σαρκὸς λόγον ἀπορήσωσι, προσῆλθον αὐτῷ, ἀμέλει αὐτὸς ὁ εὐαγγελιστὴς ἐπεσημήνατο «προσῆλθον δὲ αὐτῷ» εἰπὼν «καὶ Σαδδουκαῖοι, λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν» [Mt 22, 23]. 2. Ὁ οὖν Χριστός, εἰ μὴ ἦν ἀνάστασις σαρκός, ἀλλὰ μόνον ἐσῴζετο [ἡ] ψυχή, συνέθετο ἂν αὐτοῖς, ὡς καλῶς καὶ ὀρθῶς φρονοῦσι. Νυνὶ δὲ ἀποκρούεται λέγων· «Ἐν τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίσκονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι ἐν οὐρανῷ εἰσιν» [ib. 30]· οὐ τῷ σάρκα μὴ ἔχειν, ἀλλὰ τῷ μὴ γαμεῖν καὶ γαμεῖσθαι, ἀλλ' εἶναι λοιπὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ. 616

ARNOBIUS, † ca 327.

Adversus nationes, ca 305.

374 L. 1, c. 42. Natum hominem colitis. Etiamsi esset id verum . . ., tamen pro multis et tam liberalibus donis, quae ab eo profecta in nobis sunt, Deus dici appellarique deberet. Cum vero Deus sit re certa et sine ullius seriae dubitationis ambiguo, infitiaturos arbitramini nos esse, quam maxime illum ab nobis coli et praesidem nostri corporis nuncupari? Ergone, 617

Dum enim possibile videtur ut aliquod ex nihilo fiat, posse etiam substantias ex nihilo fieri ostenditur.

598 51 (al. 12), 1. Ac vide, quaeso, quemadmodum Dominus eadem illa tradere Sadducaeis, qui resurrectionem negabant, voluerit. Est enim hoc Sadducaeorum dogma. Unde composita illa parabola de muliere septemque fratribus, ut de resurrectione carnis sermonem haberent, accesserunt ad eum; unde evangelista ait: *Accesserunt ad eum et Sadducaei, dicentes resurrectionem non esse.* Proinde Christus, si nulla carnis esset resurrectio, sed anima sola salutem consequeretur, illis utique ut recte ac praeclare sentientibus, suam auctoritatem adiungeret. Renuens vero ait: *In resurrectione neque ducunt uxores, neque nubunt, sed ut angeli in caelo sunt;* non quod carnem non habeant, sed quod mutuas nuptias nullas contrahant, sed deinceps sint corruptionis expertes. 616

---

616. Bw 1, 160; MG 18, 281.
617. CV 4 (ed. A. Reifferscheid, 1875) 28; ML 5, 771.

inquiet aliquis furens iratus et percitus, Deus ille est Christus? Deus, respondebimus, et interiorum potentiarum Deus.

618 1, 43. Potestis aliquem nobis designare, monstrare ex om- 25
nibus illis magis, qui umquam fuere per saecula, consimile aliquid Christo millesima ex parte qui fecerit?

619 1, 54. Non creditis gesta haec [miracula Christi]. Sed qui 16
ea conspicati sunt fieri et sub oculis suis viderunt agi, testes 25
optimi certissimique auctores et crediderunt haec ipsi et credenda posteris nobis haud exilibus cum approbationibus tradiderunt. Quinam isti sint, fortasse quaeritis? Gentes, populi, nationes et incredulum illud genus humanum; quod, nisi aperta res esset et luce ipsa, quemadmodum dicitur, clarior, numquam rebus huiusmodi credulitatis suae commodaret assensum. At numquid dicemus illius temporis homines usque adeo fuisse vanos, mendaces, stolidos, brutos, ut, quae numquam viderant, vidisse se fingerent, et quae facta omnino non erant, falsis proderent testimoniis aut puerili assertione firmarent, cumque possent vobiscum et unanimiter vivere et inoffensas ducere coniunctiones, gratuita susciperent odia et exsecrabili haberentur in nomine?

620 1, 58. Sed ab indoctis hominibus et rudibus scripta sunt 16
[evangelia], et idcirco non sunt facili auditione credenda. Vide ne magis haec fortior causa sit, cur illa sint nullis coinquinata mendaciis, mente simplici prodita, et ignara lenociniis ampliare. Trivialis et sordidus sermo est. Numquam enim veritas sectata est fucum, nec, quod exploratum et certum est, circumduci se patitur orationis per ambitum longiorem.

621 2, 5. Nonne vel haec saltem fidem vobis faciunt argumenta 28
credendi, quod iam per omnes terras in tam brevi temporis spatio immensi nominis huius sacramenta diffusa sunt; quod nulla iam natio est tam barbari moris et mansuetudinem 30
nesciens, quae non eius amore versa molliverit asperitatem suam et in placidos sensus assumpta tranquillitate migraverit; quod tam magnis ingeniis praediti oratores, grammatici, rhetores, consulti iuris ac medici, philosophiae etiam secreta rimantes magisteria haec expetunt, spretis quibus paulo ante fidebant?

622 2, 64. Sed si generis Christus humani, inquitis, conservator 347
advenit, cur omnino non omnes aequali munificentia liberat? Non aequaliter liberat qui aequaliter omnes vocat? aut ab 332
indulgentia principali quemquam repellit aut despuit, qui sublimibus, infimis, servis, feminis, pueris uniformiter potestatem veniendi ad se facit? Patet igitur omnibus fons vitae

---

618. CV 4, 28; ML 5, 773. 619. CV 4, 36; ML 5, 792.
620. CV 4, 39; ML 5, 796. 621. CV 4, 50; ML 5, 816.
622. CV 4, 99; ML 5, 910.

neque ab iure potandi quisquam prohibetur aut pellitur. Si tibi fastidium tantum est, ut oblati respuas beneficium muneris, quinimmo si tantum sapientia praevales, ut ea quae offeruntur a Christo ludum atque ineptias nomines, quid invitans exspectatur, cuius solae sunt hae partes, ut sub tui iuris arbitrio fructum suae benignitatis exponat?

112 3, 19. Quidquid de Deo dixeris, quidquid tacitae mentis 623
cogitatione conceperis, in humanum transilit et corrumpitur sensum, nec habet propriae significationis notam quod nostris
109 dicitur verbis atque ad negotia humana compositis. Unus est hominis intellectus de Dei natura certissimus, si scias et sentias nihil de illo posse mortali oratione depromi.

LACTANTIUS.

Divinae institutiones, 305/10.

87 L. 1, c. 2, n. 5. Nemo est tam rudis, tam feris moribus, 624
quin oculos suos in caelum tollens, tametsi nesciat cuius dei providentia regatur hoc omne quod cernitur, aliquam tamen esse intellegat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione, nec posse fieri, quin id quod mirabili ratione constat consilio maiore aliquo sit instructum.

103 1, 3, 7. Dii si plures sint, minus valebunt, aliis tantumdem 625
in se habentibus. Virtutis autem perfecta natura in eo potest esse, in quo totum est, quam in eo, in quo pars exigua de toto est. Deus vero, si perfectus est, ut esse debet, non potest esse nisi unus, ut in eo sint omnia. 8. Deorum igitur virtutes ac potestates infirmiores sint necesse est, quia tantum singulis deerit, quantum in ceteris fuerit: ita, quanto plures, tanto minores erunt.

8 1, 4, 1. Prophetae, qui fuerunt admodum multi, unum Deum 626
praedicant, unum loquuntur, quippe qui unius Dei spiritu pleni quae futura essent pari et consona voce praedixerint. 2. At enim veritatis expertes non putant his esse credendum; illas enim non divinas, sed humanas fuisse voces aiunt, videlicet quia de uno Deo praeconium faciunt, aut insani aut fallaces fuerunt. 3. Atquin impleta esse implerique cotidie illorum vaticinia videmus et in unam sententiam congruens divinatio docet non fuisse furiosos. Quis enim mentis emotae non modo futura praecinere, sed etiam cohaerentia loqui possit? . . . 5. Praeterea voluntas fingendi ac mentiendi eorum est, qui

623. CV 4, 124; ML 5, 962.
624. CV 19 (ed. S. Brandt, 1890) 7; MG 6, 121.
625. CV 19, 8; ML 6, 123. 626. CV 19, 11; ML 6, 127.

opes appetunt, qui lucra desiderant; quae res procul ab illis sanctis viris abfuit. 6. Ita enim delegato sibi officio functi sunt, ut derelictis omnibus ad tutelam vitae necessariis non modo in futurum, sed ne in diem quidem laborarent contenti extemporali cibo quem Deus subministrasset. Et hi non modo quaestum nullum habuerunt, sed etiam cruciatus atque mortem.

627 2, 7 (8), 1. Oportet in ea re [religiosa], maxime in qua vitae 255
ratio versatur, sibi quemque confidere suoque iudicio ac propriis 260
sensibus niti ad investigandam et perpendendam veritatem, quam credentem alienis erroribus decipi tamquam ipsum rationis expertem. 2. Dedit omnibus Deus pro virili portione sapientiam, ut et inaudita investigare possent et audita perpendere. Nec, quia nos illi temporibus antecesserunt, sapientia quoque antecesserunt, quae, si omnibus aequaliter datur, occupari ab antecedentibus non potest. 3. Illibabilis est tamquam lux et claritas solis, quia, ut sol oculorum, sic sapientia lumen est cordis humani. 4. Quare cum sapere, id est veritatem quaerere, omnibus sit innatum, sapientiam sibi adimunt qui sine ullo iudicio inventa maiorum probant et ab aliis pecudum more ducuntur.

628 2, 8 (9), 8. Nemo quaerat, ex quibus ista materiis tam magna, 189
tam mirifica opera Deus fecerit; omnia enim fecit ex nihilo. . . 26. Faber sine ligno nihil aedificabit, quia lignum ipsum facere non potest; non posse autem imbecillitatis humanae est. 27. Deus vero facit sibi ipse materiam, quia potest; posse 104
enim Dei est; nam, si non potest, Deus non est. 28. Homo facit ex eo quod est, quia per mortalitatem imbecillus est, per imbecillitatem definitae ac modicae potestatis; Deus autem facit ex eo quod non est, quia per aeternitatem fortis est, per 102
fortitudinem potestatis immensae, quae fine ac modo careat sicut vita factoris.

629 3, 27, 1. Ad verum frequenter accedunt [philosophi], sed 4
nihil ponderis habent [eorum] praecepta, quia sunt humana, et 255
auctoritate maiore, id est divina, carent. 2. Nemo igitur credit, quia tam se hominem putat esse qui audit, quam est ille qui praecipit.

630 3, 30, 9. Dissolutis religionibus universis et omnibus quae- 250
cumque in earum defensionem dici vel solebant vel poterant refutatis, deinde convictis philosophiae disciplinis, ad veram nobis religionem sapientiamque veniendum est, quoniam est, ut docebo, utrumque coniunctum, ut eam vel argumentis vel exemplis vel idoneis testibus asseramus, et stultitiam, quam

627. CV 19, 124; ML 6, 287. 628. CV 19, 132; ML 6, 297.
629. CV 19, 261; ML 6, 433. 630. CV 19, 272; ML 6, 446.

nobis isti deorum cultores obiectare non desinunt, ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus.

1 4, 4, 1. Quibus rebus apparet, quam inter se coniuncta 631
sint sapientia et religio. Sapientia spectat ad filios, quae exigit amorem, religio ad servos, quae exigit timorem. Nam sicut illi patrem diligere debent et honorare, sic hi dominum colere ac vereri. 2. Deus autem qui unus est, quoniam utramque personam sustinet et patris et domini, et amare eum debemus, quia filii sumus, et timere, quia servi. Non potest igitur nec religio a sapientia separari nec sapientia a religione secerni, quia idem Deus est qui et intellegi debet, quod est sapientiae, et honorari, quod est religionis. 3. Sed sapientia praecedit, religio sequitur, quia prius est Deum scire, consequens colere.

412 4, 8, 1. Testificamur illum [Christum] esse bis natum, primum 632
in spiritu, postea in carne; unde apud Ieremiam ita dicitur: *Priusquam te formarem in utero, novi te* [Ier 1, 5]; item: *Beatus qui erat antequam nasceretur* [ib.?]; quod nulli alii contigit
374 praeter Christum. 2. Qui cum esset a principio Filius Dei,
375 regeneratus est denuo secundum carnem. . . . 6. Quomodo igitur procreavit [Pater]? Primum nec sciri a quoquam possunt
163 nec enarrari opera divina; sed tamen sanctae litterae docent, in quibus cautum est illum Dei Filium Dei esse Sermonem, itemque ceteros angelos Dei spiritus esse; nam sermo est spiritus cum voce aliquid significante prolatus. 7. Sed tamen, quoniam spiritus et sermo diversis partibus proferuntur, siquidem spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter hunc Dei Filium ceterosque angelos differentia est; illi enim ex Deo taciti spiritus exierunt, quia non ad doctrinam Dei tradendam, sed ad ministerium creabantur; 8. ille vero, cum sit et ipse spiritus, tamen cum voce ac sono ex Dei ore processit, sicut verbum, ea scilicet ratione, quia voce eius ad populum fuerat usurus, id est, quod ille magister futurus esset doctrinae Dei et caelestis arcani ad homines perferendi. Ipsum primo locutus est, ut per eum ad nos loqueretur, et ille vocem Dei
161 ac voluntatem nobis revelaret. 9. Merito igitur Sermo ac Verbum Dei dicitur, quia Deus procedentem de ore suo vocalem spiritum, quem non utero sed mente conceperat, inexcogitabili quadam maiestatis suae virtute ac potentia in effigiem, quae proprio sensu et sapientia vigeat, comprehendit; et alios item spiritus suos in angelos figuravit. . . . 11. Nostrae voces, licet aurae misceantur atque vanescant, tamen plerumque permanent litteris comprehensae; quanto magis Dei vocem credendum est et manere in aeternum et sensu ac virtute comitari, quam de Deo Patre tamquam rivus de fonte traduxerit!

631. CV 19, 282; ML 6, 456. 632. CV 19, 295; ML 6, 465.

12. Quodsi quis miratur ex Deo Deum prolatione vocis ac 150
spiritus potuisse generari, si sacras voces prophetarum cognoverit, desinet profecto mirari.

633 4, 12, 1. Descendens itaque de caelo Sanctus ille Spiritus 430
Dei sanctam virginem cuius utero se insinuaret elegit; at illa divino Spiritu hausto repleta concepit et sine ullo attactu viri repente virginalis uterus intumuit.

634 4, 13, 1. Summus igitur Deus ac Parens omnium, cum 412
religionem suam transferre voluisset, doctorem iustitiae misit e caelo, ut novis cultoribus novam legem in eo vel per eum daret, non sicut ante fecerat per hominem, sed tamen nasci eum voluit tamquam hominem, ut per omnia summo Patri
similis exsisteret. 2. Ipse enim Pater Deus, origo et principium 151
rerum, quoniam parentibus caret, ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ a Trismegisto verissime nominatur, quod ex nullo sit procreatus. Idcirco etiam Filium bis nasci oportuit, ut et ipse fieret ἀπάτωρ
atque ἀμήτωρ. 3. In prima enim nativitate spiritali ἀμήτωρ 374
fuit, quia sine officio matris a solo Deo Patre generatus est;
4. in secunda vero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam sine patris 430
officio virginali utero procreatus est, ut mediam inter Deum 414
hominemque substantiam gerens nostram hanc fragilem imbecillamque naturam quasi manu ad immortalitatem posset educere. 5. Factus est et Dei Filius per Spiritum et hominis per carnem, id est, et Deus et homo.

635 4, 28, 2. Hac condicione gignimur, ut generanti nos Deo 1
iusta et debita obsequia praebeamus, hunc solum noverimus, hunc sequamur. 3. Hoc vinculo pietatis obstricti Deo et religati sumus, unde ipsa religio nomen accepit, non, ut Cicero interpretatus est, a relegendo.

636 4, 29, 3. Cum dicimus Deum Patrem et Deum Filium, non 159
diversum dicimus nec utrumque secernimus, quia nec pater a filio potest nec filius a patre secerni, siquidem nec pater sine filio nuncupari nec filius potest sine patre generari.
4. Cum igitur et Pater Filium faciat et Filius Patrem, una 160
utrique mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi exuberans fons est, hic tamquam defluens ex eo rivus; ille tamquam sol, hic quasi radius ex sole porrectus. . . . 13. Quapropter cum mens et voluntas alterius in altero sit vel potius una in utroque, merito unus Deus uterque appellatur, quia quidquid est in Patre ad Filium transfluit, et quidquid est in Filio a Patre descendit.

637 4, 30, 11. Sola igitur catholica ecclesia est quae verum 47
cultum retinet Hic est fons veritatis, hoc domicilium fidei,

---

633. CV 19, 309; ML 6, 478. 634. CV 19, 316; ML 6, 482.
635. CV 19, 388; ML 6, 535. 636. CV 19, 392; ML 6, 538.
637. CV 19, 396; ML 6, 542.

hoc templum Dei; quo si quis non intraverit vel a quo si quis exierit, a spe vitae ac salutis alienus est. Neminem sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. 12. Agitur enim de vita et salute; cui nisi caute ac diligenter consulatur, amissa
521 et exstincta erit. 13. Sed tamen, quia singuli quique coetus haereticorum se potissimum christianos et suam esse catholicam ecclesiam putant, sciendum est illam esse veram in qua est confessio et paenitentia, quae peccata et vulnera, quibus subiecta est imbecillitas carnis, salubriter curat.

24 5, 3, 18. Disce, si quid tibi cordis est, non idcirco [Christum] 638
373 a nobis Deum creditum, quia mirabilia fecit, sed quia vidimus in eo facta esse omnia quae nobis annuntiata sunt vaticinio prophetarum. 19. Fecit mirabilia; magum putassemus, ut et vos nunc putatis et Iudaei tunc putaverunt, si non illa ipsa facturum prophetae omnes uno spiritu praedixissent. 20. Itaque Deum credimus non magis ex factis operibusque mirandis quam ex illa ipsa cruce, quam vos sicut canes lambitis, quoniam simul et illa praedicta est. 21. Non igitur suo testimonio — cui enim de se dicenti potest credi? — sed prophetarum testimonio, qui omnia quae fecit ac passus est multo ante cecinerunt, fidem divinitatis accepit, quod neque Apollonio neque Apuleio neque cuiquam magorum potuit aut potest aliquando contingere.

29 5, 10, 15. Nec est difficile docere, cur deorum cultores 639
boni et iusti esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt qui colunt cruentos deos Martem atque Bellonam? Quomodo aut parentibus parcent qui expulsorem patris sui Iovem, aut natis ex se infantibus, qui Saturnum? Quomodo pudicitiam tuebuntur qui colunt deam nudam et adulteram et quasi apud deos prostitutam? 16. Quomodo se rapinis et fraudibus abstinebunt qui Mercuri furta noverunt docentis non fraudis esse decipere, sed astutiae? Quomodo libidines coercebunt qui Iovem, Herculem, Liberum, Apollinem ceterosque venerantur, quorum adulteria et stupra in mares et feminas non tantum doctis nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris atque cantantur, ut sint omnibus notiora? 17. Possuntne inter haec iusti esse homines, qui, etiamsi natura sint boni, ab ipsis tamen diis erudiantur ad iniustitiam? Ad placandum enim deum quem colas iis rebus opus est, quibus illum gaudere ac delectari scias. Sic fit, ut vitam colentium deus pro qualitate numinis sui formet, quoniam religiosissimus est cultus imitari.

31 5, 13, 11. Cum videat vulgus dilacerari homines variis 640
tormentorum generibus et inter fatigatos carnifices invictam tenere patientiam, existimant, id quod res est, nec consensum

638. CV 19, 409; ML 6, 560. 639. CV 19, 432; ML 6, 583.
640. CV 19, 441; ML 6, 592.

tam multorum nec perseverantiam morientium vanam esse nec ipsam patientiam sine Deo cruciatus tantos posse superare. 12. Latrones et robusti corporis viri eiusmodi lacerationes perferre non queunt, exclamant et gemitus edunt, vincuntur enim dolore, quia deest illis inspirata patientia; nostri autem, ut de viris taceam, pueri et mulierculae tortores suos taciti vincunt, et exprimere illis gemitum nec ignis potest. 13. Eant Romani et Mucio glorientur aut Regulo. . . . 14. Ecce sexus infirmus et fragilis aetas dilacerari se toto corpore urique perpetitur, non necessitate, quia licet vitare si velint, sed voluntate, quia confidunt Deo.

641 6, 5, 11. Sicut virtus non est bonum ac malum scire, ita 237
virtus est bonum facere, malum non facere. Et tamen scientia sic cum virtute coniuncta est, ut scientia praecedat virtutem, virtus sequatur scientiam, quia nihil prodest cognitio, nisi et actio subsequatur.

642 6, 23, 33. Ne quis divina praecepta circumscribere se 572
putet posse, adduntur illa, ut omnis calumnia et occasio fraudis 573
removeatur, adulterum esse qui a marito dimissam duxerit, et eum qui praeter crimen adulterii uxorem dimiserit, ut alteram ducat [Mt 5, 32; 19, 9]; dissociari enim corpus et distrahi Deus noluit.

643 7, 6, 1. Nunc totam rationem brevi circumscriptione signe- 194
mus. Idcirco mundus factus est, ut nascamur; ideo nascimur, ut agnoscamus factorem mundi ac nostri Deum; ideo agnoscimus, ut colamus; ideo colimus, ut immortalitatem pro laborum mercede capiamus, quoniam maximis laboribus cultus Dei constat; ideo praemio immortalitatis afficimur, ut similes angelis effecti summo Patri ac Domino in perpetuum serviamus et simus aeternum Deo regnum. 2. Haec summa rerum est, hoc arcanum Dei, hoc mysterium mundi.

644 7, 7, 4. Quodsi exstitisset aliquis qui veritatem sparsam 4
per singulos [philosophos] per sectasque diffusam colligeret in unum ac redigeret in corpus, is profecto non dissentiret a nobis. Sed hoc nemo facere nisi veri peritus ac sciens potest; verum autem scire non nisi eius est, qui sit doctus a Deo.

645 7, 9, 4. Deus non aspectu nobis aliove fragili sensu com- 86
prehendendus est, sed mentis oculis intuendus, cum opera eius praeclara et miranda videamus. 5. Nam illos, qui nullum omnino deum esse dixerunt, non modo philosophos, sed ne homines quidem fuisse dixerim, qui mutis simillimi ex solo corpore constiterunt nihil cernentes animo et ad sensum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant esse nisi quod oculis contuebantur.

641. CV 19, 497; ML 6, 651. 642. CV 19, 569; ML 6, 720.
643. CV 19, 603; ML 6, 757. 644. CV 19, 606; ML 6, 759.
645. CV 19, 611; ML 6, 764.

593 7, 21, 1. Primum dicimus tantam esse Dei potestatem, ut 646
594 200 etiam incorporalia comprehendat et quemadmodum voluerit
afficiat. Nam et angeli Deum metuunt, quia castigari ab eo
possunt inenarrabili quodam modo, et daemones reformidant,
quia torquentur ab eo ac puniuntur. 2. Quid ergo mirum, si,
cum sint immortales animae, tamen patibiles sint Deo? Nam
cum in se nihil habeant solidum et contrectabile, a solidis et
corporalibus nullam vim pati possunt; sed quia in solis spiri-
tibus vivunt, a solo Deo tractabiles sunt, cui virtus ac sub-
stantia spiritalis est. 3. Sed tamen docent nos sanctae litterae,
quemadmodum poenas impii sint daturi. Nam quia peccata
in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur, ut in cor-
poribus piaculum solvant; et tamen non erit caro illa, quam
Deus homini superiecerit, huic terrenae similis, sed insolubilis
ac permanens in aeternum, ut sufficere possit cruciatibus et
592 igni sempiterno, cuius natura diversa est ab hoc nostro, quo
ad vitae necessaria utimur, qui nisi alicuius materiae fomite
alatur, exstinguitur. . . . 5. Idem divinus ignis una eademque
vi ac potentia et cremabit impios et recreabit, et quantum e
corporibus absumet, tantum reponet ac sibi ipsi aeternum
pabulum subministrabit: quod poetae in vulturem Tityi trans-
tulerunt. Ita sine ullo revirescentium corporum detrimento
587 aduret tantum ac sensu doloris afficiet. 6. Sed et iustos cum
iudicaverit Deus, etiam igni eos examinabit. Tum quorum
peccata vel pondere vel numero praevaluerint, perstringentur
igni atque amburentur, quos autem plena iustitia et maturitas
virtutis incoxerit, ignem illum non sentient; habent enim ali-
quid in se Dei, quod vim flammae repellat ac respuat. 7. Tanta
est vis innocentiae, ut ab ea ignis ille refugiat innoxius, quia
accepit a Deo hanc potentiam, ut impios urat, iustis temperet.
585 Nec tamen quisquam putet animas post mortem protinus iudi-
586 cari: omnes in una communique custodia detinentur, donec
tempus adveniat quo maximus iudex meritorum faciat examen.
8. Tum quorum fuerit probata iustitia, hi praemium immortali-
590 tatis accipient; quorum autem peccata et scelera detecta, non
resurgent, sed cum impiis in easdem tenebras recondentur
ad certa supplicia destinati.

428 7, 24, 1. Veniet summi et maximi Dei Filius, ut vivos ac 647
604 mortuos iudicet. . . . 2. Verum ille, cum deleverit iniustitiam
iudiciumque maximum fecerit, ac iustos, qui a principio fuerunt,
ad vitam instauraverit, mille annos inter homines versabitur
eosque iustissimo imperio reget. . . . 3. Tum qui erunt in cor-
poribus vivi, non morientur, sed per eosdem mille annos in-
finitam multitudinem generabunt, et erit soboles eorum sancta

646. CV 19, 650; ML 6, 800.
647. CV 19, 658; ML 6, 808.

et Deo cara. . . . 5. Sub idem tempus etiam princeps daemonum, qui est machinator omnium malorum, catenis vincietur, et erit in custodia mille annis caelestis imperii, quo iustitia in orbe regnabit, ne quod malum adversus populum Dei moliatur. . . . 7. Mundus denique ipse gaudebit, et omnis rerum natura laetabitur, erepta et liberata dominio mali et impietatis et sceleris et erroris. 8. Non bestiae per hoc tempus sanguine alentur, non aves praeda, sed quieta et placida erunt omnia. . . . 26, 5. Cum vero completi fuerint mille anni, renovabitur mundus a Deo et caelum complicabitur et terra mutabitur. Et transformabit Deus homines in similitudinem angelorum, et erunt candidi sicut nix et versabuntur semper in conspectu Omnipotentis et Domino suo sacrificabunt et servient in aeternum. 6. Eodem tempore fiet secunda illa et 590
publica omnium resurrectio, in qua excitabuntur iniusti ad cruciatus sempiternos.

ARIUS, ca 280—336.

Fragmenta ex Thalia.

648 Fragm. apud *Athan.*, Or. 1 adv. Arianos, c. 5. «Οὐκ ἀεὶ 186
ὁ Θεὸς πατὴρ ἦν· ἀλλ' ἦν ὅτε ὁ Θεὸς μόνος ἦν, καὶ οὔπω πατὴρ ἦν· ὕστερον δὲ ἐπιγέγονε πατήρ. Οὐκ ἀεὶ ἦν ὁ Υἱός· πάντων γὰρ γενομένων ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ πάντων ὄντων κτισμάτων καὶ ποιημάτων γενομένων, καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξ οὐκ ὄντων γέγονε, καὶ ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν· καὶ οὐκ ἦν πρὶν γένηται, ἀλλ' ἀρχὴν τοῦ κτίζεσθαι ἔσχε καὶ αὐτός. Ἦν γάρ, φησί, μόνος ὁ Θεός, καὶ οὔπω ἦν ὁ Λόγος καὶ ἡ Σοφία. Εἶτα θελήσας ἡμᾶς δημιουργῆσαι, τότε δὴ πεποίηκεν ἕνα τινά, καὶ ὠνόμασεν αὐτὸν Λόγον καὶ Σοφίαν καὶ Υἱόν, ἵνα ἡμᾶς δι' αὐτοῦ δημιουργήσῃ. . . . Καὶ τῇ μὲν φύσει, ὥσπερ πάντες, οὕτω καὶ αὐτὸς ὁ Λόγος ἐστὶ τρεπτός, τῷ δὲ ἰδίῳ αὐτεξουσίῳ, ἕως

---

648 Fragm. apud *Athan.*, Or. 1 adv. Arianos, c. 5. «Non semper 186
Deus fuit pater, sed fuit cum Deus solus esset, nondumque pater erat; postea vero factus est pater. Non semper fuit Filius, nam cum omnia ex nihilo sint orta resque omnes creatae sint et factae, ipsum quoque Dei Verbum ex nihilo factum est, et fuit aliquando cum non esset, nec erat antequam fieret; sed habuit quoque creationis initium. Erat enim, inquit, solus Deus, nondumque erat Verbum et Sapientia. Cum autem nos postea voluit creare, tunc profecto unum quemdam fecit, quem et Verbum et Sapientiam et Filium nominavit, ut nos per ipsum crearet. . . . Verbum natura, ut nos omnes, est mutabile suoque arbitrio, quousque volet, bonum

648. MG 26, 21.

βούλεται, μένει καλός· ὅτε μέντοι θέλει, δύναται τρέπεσθαι καὶ αὐτὸς ὥσπερ καὶ ἡμεῖς, τρεπτῆς ὢν φύσεως.»

186 Ib. c. 6. Εἰπεῖν δὲ πάλιν ἐτόλμησεν ὅτι «οὐδὲ Θεὸς ἀλη- 649
θινός ἐστιν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ καὶ λέγεται Θεός, ἀλλ' οὐκ ἀληθινός ἐστιν· ἀλλὰ μετοχῇ χάριτος, ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες, οὕτω καὶ αὐτὸς λέγεται ὀνόματι μόνον Θεός. Καὶ πάντων ξένων καὶ ἀνομοίων ὄντων τοῦ Θεοῦ κατ' οὐσίαν, οὕτω καὶ ὁ Λόγος ἀλλότριος μὲν καὶ ἀνόμοιος κατὰ πάντα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας καὶ ἰδιότητός ἐστι· τῶν δὲ γενητῶν καὶ κτισμάτων ἴδιος καὶ εἷς αὐτῶν τυγχάνει. . . . Καὶ ὅτι μεμερισμέναι τῇ φύσει, καὶ ἀπεξενωμέναι καὶ ἀπεσχοινισμέναι, καὶ ἀλλότριοι, καὶ ἀμέτοχοί εἰσιν ἀλλήλων αἱ οὐσίαι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καί, ὡς αὐτὸς ἐφθέγξατο, ἀνόμοιοι πάμπαν ἀλλήλων ταῖς τε οὐσίαις καὶ δόξαις εἰσὶν ἐπ' ἄπειρον».

186 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 15. «Αὐτὸς 650
γοῦν ὁ Θεὸς καθό ἐστιν, ἄρρητος ἅπασιν ὑπάρχει. Ἴσον οὐδὲ ὅμοιον οὐχ ὁμόδοξον ἔχει μόνος οὗτος. Ἀγέννητον δὲ αὐτόν φαμεν διὰ τὸν τὴν φύσιν γεννητόν· τοῦτον ἄναρχον ἀνυμνοῦμεν διὰ τὸν ἐν χρόνῳ γεγαότα. Ἀρχὴν τὸν Υἱὸν ἔθηκε τῶν γενητῶν ὁ ἄναρχος, καὶ ἤνεγκεν εἰς Υἱὸν ἑαυτῷ τόνδε τεκνοποιήσας. Ἴδιον οὐδὲν ἔχει τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπόστασιν ἰδιότητος· οὐδὲ γάρ ἐστιν ἴσος, ἀλλ' οὐδὲ ὁμοούσιος αὐτῷ.»

---

perseverat: quod si voluerit, potest quoque ut et nos mutari, cum mutabili sit natura.»

186 Ib. c. 6. Praeterea ausus est dicere «Verbum non esse verum 649
Deum. Nam tametsi dicitur Deus, inquit, non tamen verus est Deus; sed gratiae factus particeps non aliter quam alii omnes, ipse quoque nomine dumtaxat dicitur Deus.. Quemadmodum item res omnes secundum naturam diversae et dissimiles Dei sunt, ita et Verbum omnino alienum et dissimile est naturae proprietatisve Dei Patris, sed ad res factas et creatas pertinet, quarum una ipsum est. . . . Addit similiter natura divisas, diversas, disiunctas alienasque nec invicem participes esse Patris, Filii et Sancti Spiritus substantias; quin etiam, ut ipse ait, penitus inter se et substantia et gloria sunt infinite dissimiles».

186 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 15. «Ipse igitur 650
Deus, secundum illud quod est, ineffabilis omnibus est. Hic solus nullum sibi vel aequalem vel similem vel aequalis gloriae habet. Ingenitum autem illum dicimus, propter eum qui natura genitus est: hunc sine principio celebramus, propter eum qui initium habet. Aeternum ipsum veneramur, propter eum qui in tempore natus est. Qui sine initio est, Filium posuit initium creaturarum, huncque tulit ac sibi in Filium adoptavit, qui nihil Deo proprium habet secundum propriam substantiam, non est enim aequalis aut consubstantialis illi.»

---

649. MG 26, 21. 650. MG 26, 705.

Fragmenta ex epistula ad Alexandrum Alexandrinum.

651 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 16. «Οἴδαμεν ἕνα Θεόν, μόνον ἀγέννητον, μόνον ἀΐδιον, μόνον ἄναρχον, μόνον ἀληθινόν, μόνον ἀθανασίαν ἔχοντα, μόνον σοφόν, μόνον ἀγαθόν, μόνον δυνάστην, πάντων κριτήν, διοικητήν, οἰκονόμον, ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον, δίκαιον καὶ ἀγαθόν, νόμου καὶ προφητῶν καὶ καινῆς διαθήκης τοῦτον Θεόν· γεννήσαντα Υἱὸν μονογενῆ πρὸ χρόνων αἰωνίων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας καὶ τὰ ὅλα πεποίηκε. . . . Καὶ ὁ μὲν Θεός, αἴτιος τῶν πάντων τυγχάνων, ἔστιν ἄναρχος μονώτατος. Ὁ δὲ Υἱός, ἀχρόνως γεννηθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατρός, καὶ πρὸ αἰώνων κτισθεὶς καὶ θεμελιωθείς, οὐκ ἦν πρὸ τοῦ γεννηθῆναι, ἀλλ' ἀχρόνως πρὸ πάντων γεννηθείς, μόνος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὑπέστη. Οὐδὲ γάρ ἐστιν ἀΐδιος, ἢ συναΐδιος, ἢ συναγένητος τῷ Πατρί· οὐδὲ ἅμα τῷ Πατρὶ τὸ εἶναι ἔχει, ὥς τινες λέγουσι τὰ πρός τι, δύο ἀγεννήτους ἀρχὰς εἰσηγούμενοι· ἀλλ' ὡς μονὰς καὶ ἀρχὴ πάντων, οὕτως ὁ Θεὸς πρὸ πάντων ἐστί.» 186

651 Epistula de sua doctrina ad Eusebium Nicomediensem, apud Epiph., Haer. 69, v. K 400 sq.*

EUSEBIUS CAESARIENSIS, ca 265—340.

Chronicon *2, 2058. De cathedra romana S. Petri, v. K 421.*

Historia ecclesiastica, 311—325.

652 L. 2, c. 15, n. 1. Τοσοῦτον δ' ἐπέλαμψεν ταῖς τῶν ἀκροατῶν τοῦ Πέτρου διανοίαις εὐσεβείας φέγγος, ὡς μὴ τῇ εἰς 18

---

651 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 16. «Agnoscimus unum Deum, solum ingenitum, solum aeternum, solum principio carentem, solum verum, solum immortalitate praeditum, solum sapientem, solum bonum, solum potentem, omnium iudicem, administratorem, dispensatorem, immutabilem et inalterabilem, iustum et bonum, legis, prophetarum et novi testamenti Deum, qui Filium unigenitum ante tempora aeterna genuit, per quem et saecula et universa condidit. . . . Et Deus quidem, cum omnium sit causa, omnino solus absque principio est; Filius vero sine tempore a Patre genitus et ante saecula creatus et fundatus, non erat priusquam gigneretur; sed sine tempore, ante omnia genitus, solus a Patre exsistit, non enim est aeternus, coaeternus aut una cum Patre ingenitus, neque simul cum Patre habet esse, ut quidam dicunt de iis quae ad aliud referuntur, duo ingenita principia inducentes: sed Deus, ut est unitas et principium omnium, sic ante omnia est.» 186

652 2, 15, 1. Tantus autem veritatis fulgor emicuit in mentibus eorum, qui Petrum audierant, ut parum haberent semel audisse, 18

---

651. MG 26, 708.
652. CB 2 (ed. E. Schwartz, 1903—1909), 140; MG 20, 172.

ἅπαξ ἱκανῶς ἔχειν ἀρκεῖσθαι ἀκοῇ μηδὲ τῇ ἀγράφῳ τοῦ θείου κηρύγματος διδασκαλίᾳ, παρακλήσεσιν δὲ παντοίαις Μάρκον, οὗ τὸ εὐαγγέλιον φέρεται, ἀκόλουθον ὄντα Πέτρου, λιπαρῆσαι ὡς ἂν καὶ διὰ γραφῆς ὑπόμνημα τῆς διὰ λόγου παραδοθείσης αὐτοῖς καταλείψοι διδασκαλίας, μὴ πρότερόν τε ἀνεῖναι ἢ κατεργάσασθαι τὸν ἄνδρα, καὶ ταύτῃ αἰτίους γενέσθαι τῆς τοῦ λεγομένου κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου γραφῆς. 2. Γνόντα δὲ τὸ πραχθέν φασι τὸν ἀπόστολον ἀποκαλύψαντος αὐτῷ τοῦ Πνεύματος, ἡσθῆναι τῇ τῶν ἀνδρῶν προθυμίᾳ κυρῶσαί τε τὴν γραφὴν εἰς ἔντευξιν ταῖς ἐκκλησίαις.

3, 1. De praedicatione apostolorum et de SS. Petri et Pauli romano martyrio, v. K 428. 652*

75 3, 3, 1. Πέτρου μὲν οὖν ἐπιστολὴ μία, ἡ λεγομένη αὐτοῦ προτέρα, ἀνωμολόγηται, ταύτῃ δὲ καὶ οἱ πάλαι πρεσβύτεροι ὡς ἀναμφιλέκτῳ ἐν τοῖς σφῶν αὐτῶν κατακέχρηνται συγγράμμασιν· τὴν δὲ φερομένην δευτέραν οὐκ ἐνδιάθηκον μὲν εἶναι παρειλήφαμεν, ὅμως δὲ πολλοῖς χρήσιμος φανεῖσα, μετὰ τῶν ἄλλων ἐσπουδάσθη γραφῶν. . . . 5. Τοῦ δὲ Παύλου πρόδηλοι καὶ σαφεῖς αἱ δεκατέσσαρες· ὅτι γε μήν τινες ἠθετήκασι τὴν πρὸς Ἑβραίους, πρὸς τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ὡς μὴ Παύλου οὖσαν αὐτὴν ἀντιλέγεσθαι φήσαντες, οὐ δίκαιον ἀγνοεῖν. 653

26 3, 7, 6. Συγκρίνας δέ τις τὰς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν λέξεις ταῖς λοιπαῖς τοῦ συγγραφέως [Ἰωσήπου] ἱστορίαις ταῖς περὶ 654

---

nec contenti essent caelestis verbi doctrinam viva voce, nullis traditam scriptis accepisse; sed Marcum Petri sectatorem, cuius hodieque exstat evangelium, enixe orarent, ut doctrinae illius, quam auditu acceperant, scriptum aliquod monumentum apud se relinqueret. Nec prius destiterunt, quam hominem expugnassent, auctoresque illius quod secundum Marcum dicitur evangelii exstitissent. 2. Quod cum Petrus per revelationem Sancti Spiritus cognovisset, delectatus ardenti hominum studio, librum illum auctoritate sua comprobasse dicitur, ut deinceps in ecclesiis legeretur.

75 3, 3, 1. Quod vero ad Petrum attinet, una eius epistula, quae prior dici solet, sine controversia admittitur. Cuius etiam testimonio veteres presbyteri, utpote extra omnem dubitationem positae, in scriptis suis frequentissime usi sunt. Quae vero secunda appellatur, eam quidem inter sacros novi testamenti libros censitam non esse a maioribus accepimus; sed tamen, cum utilis esse videretur quamplurimis, una cum reliquis sacrae scripturae libris studiose lectitata est. . . . 5. Pauli vero quattuordecim epistulae notae sunt omnibus et perspicuae; sciendum tamen est epistulam ad Hebraeos a nonnullis ideo esse repudiatam, quod dicerent eam ab ecclesia romana pro certa ac genuina Pauli epistula non haberi. 653

26 3, 7, 6. Quodsi quis servatoris nostri verba cum iis comparet, quae ab eodem scriptore [Iosepho] de universo bello [iudaico] com- 654

653. CB 2, 188; MG 20, 216. 654. CB 2, 214; MG 20, 233.

τοῦ παντὸς πολέμου, πῶς οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειεν, θείαν ὡς ἀληθῶς καὶ ὑπερφυῶς παράδοξον τὴν πρόγνωσιν ὁμοῦ καὶ πρόρρησιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ὁμολογήσας;

655 3, 16. Τούτου δὴ οὖν [Κλήμεντος] ὁμολογουμένη μία ἐπιστολὴ 59
φέρεται, μεγάλη τε καὶ θαυμασία, ἣν ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διετυπώσατο, στάσεως τηνικάδε κατὰ τὴν Κόρινθον γενομένης. Ταύτην δὲ καὶ ἐν πλείσταις ἐκκλησίαις ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δεδημοσιευμένην πάλαι τε καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἔγνωμεν.

656 3, 25[1]. [Καινὴ διαθήκη. Ἡ ἁγία τῶν Εὐαγγελίων τετρακτύς, 75
Πράξ. τ. ἀποστ., Παύλου ἐπιστολαί, Ἰωάνν. α', Πέτρ. α', ἐπὶ τούτοις, εἴ γε φανείη, Ἀποκ. Ἰωάνν.] Καὶ ταῦτα μὲν ἐν ὁμολογουμένοις. Τῶν δ' ἀντιλεγομένων, γνωρίμων δ' οὖν ὅμως τοῖς πολλοῖς· [Ἰακ., Ἰούδ., Πέτρ. β', Ἰωάνν. β' καὶ γ',] εἴτε τοῦ εὐαγγελιστοῦ τυγχάνουσαι, εἴτε καὶ ἑτέρου ὁμωνύμου ἐκείνῳ. Ἐν τοῖς νόθοις· [Παύλου Πράξεις, Ποιμήν, Ἀποκάλ. Πέτρου, Βαρναβᾶ ἐπιστ., τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαί.] Ἔτι τε, ὡς ἔφην, ἡ Ἰωάννου Ἀποκάλυψις, εἰ φανείη· ἥν τινες, ὡς ἔφην, ἀθετοῦσιν, ἕτεροι δὲ ἐγκρίνουσιν τοῖς ὁμολογουμένοις. Ἤδη δ' ἐν τούτοις τινὲς καὶ τὸ καθ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον κατέλεξαν, ᾧ μάλιστα Ἑβραίων οἱ τὸν Χριστὸν παραδεξάμενοι χαίρουσιν.

---

memorata sunt, quomodo non admiretur praescientiam ac praedictionem servatoris nostri, eamque vere divinam et supra modum stupendam esse fateatur?

655 3, 16. Huius [Clementis] exstat epistula ab omnibus uno con- 59
sensu recepta, eximia prorsus atque mirabilis, quam nomine ecclesiae romanae ad Corinthiorum ecclesiam scripsit, cum apud eos gravis esset exorta dissensio. Hanc in plerisque ecclesiis et nostra et superiore memoria palam recitari consuevisse comperimus.

656 3, 25[1]. [Canon librorum novi testamenti. Sacra Evangeliorum 75
quadriga, Actus apostolorum, Pauli epistulae, 1. Io., 1. Petr.; postremo, si ita videbitur, Apocalypsis Ioannis.] Et haec communi omnium consensu recepta. Ex iis vero quae in dubium revocantur, sed a plurimis commemorantur: [epistulae Iacobi, Iudae, 2. Petri, 2. et 3. Ioannis,] sive illae ab ipso revera evangelista, sive ab altero eiusdem nominis compositae sunt. Inter spuria: [Actus Pauli, Pastor, Apocalypsis Petri, Barnabae epistula, Institutiones apostolorum.] His adiunge, si lubet, Ioannis Apocalypsin, quam nonnulli, ut superius dixi, ex albo scripturarum expungunt, alii inter libros omnium consensu probatos annumerant. Sed et in eumdem ordinem iam a quibusdam relatum est evangelium secundum Hebraeos, quo maxime delectantur Hebraei illi qui Christi fidem susceperunt.

---

[1] Vide not. 1, p. 177.

655. CB 2, 230; MG 20, 249. 656. CB 2, 250; MG 20, 268.

80 3, 36, 4. [Ἰγνάτιος] τὴν δι' Ἀσίας ἀνακομιδὴν μετ' ἐπιμελεστάτης φρουρῶν φυλακῆς ποιούμενος, τὰς κατὰ πόλιν αἷς ἐπεδήμει, παροικίας ταῖς διὰ λόγων ὁμιλίαις τε καὶ προτροπαῖς ἐπιρρωννύς, ἐν πρώτοις μάλιστα προφυλάττεσθαι τὰς αἱρέσεις ἄρτι τότε πρῶτον ἐπιπολαζούσας παρῄνει προὔτρεπέν τε ἀπρὶξ ἔχεσθαι τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως, ἣν ὑπὲρ ἀσφαλείας καὶ ἐγγράφως ἤδη μαρτυρόμενος διατυποῦσθαι ἀναγκαῖον ἡγεῖτο. 657

3, 39, 4 sqq. Fragm. S. Papiae, v. 91 sq.

604 15 3, 39, 11. Καὶ ἄλλα δὲ ὁ αὐτὸς [Παπίας] ὡς ἐκ παραδόσεως ἀγράφου εἰς αὐτὸν ἥκοντα παρατέθειται, ξένας τέ τινας παραβολὰς τοῦ σωτῆρος καὶ διδασκαλίας αὐτοῦ καί τινα ἄλλα μυθικώτερα· 12. ἐν οἷς καὶ χιλιάδα τινά φησιν ἐτῶν ἔσεσθαι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, σωματικῶς τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἐπὶ ταυτησὶ τῆς γῆς ὑποστησομένης· ἃ καὶ ἡγοῦμαι τὰς ἀποστολικὰς παρεκδεξάμενον διηγήσεις ὑπολαβεῖν, τὰ ἐν ὑποδείγμασι πρὸς αὐτῶν μυστικῶς εἰρημένα μὴ συνεορακότα. 13. Σφόδρα γάρ τοι σμικρὸς ὢν τὸν νοῦν, ὡς ἂν ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων τεκμηράμενον εἰπεῖν, φαίνεται, πλὴν καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν πλείστοις ὅσοις τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῆς ὁμοίας αὐτῷ δόξης παραίτιος γέγονεν τὴν ἀρχαιότητα τἀνδρὸς προβεβλημένοις, ὥσπερ οὖν Εἰρηναίῳ καὶ εἴ τις ἄλλος τὰ ὅμοια φρονῶν ἀναπέφηνεν. 658

4, 3. Fragm. S. Quadrati, v. 109.
4, 22. Fragm. S. Hegesippi, v. 188.
4, 23. Fragm. S. Dionysii Corinthii, v. 107.
4, 26. Fragm. S. Melitonis Sardensis, v. 190.

---

80 3, 36, 4. [Ignatius Antiochenus], cum per Asiam sub accuratissima satellitum custodia duceretur, singularum nihilominus civitatum quas ingrederetur ecclesias sermonibus et cohortationibus suis confirmans monebat imprimis ut ab haeresibus caverent, quae tunc primum copiosius pullulabant, hortatusque est ut apostolorum traditionibus tenaciter inhaererent, quas quidem ad certiorem posteritatis notitiam testimonio suo confirmatas scriptis mandare necessarium duxit. 657

604 15 3, 39, 11. Idem praeterea [Papias] alia nonnulla nudae vocis traditione ad se pervenisse testatur, novas quasdam scilicet servatoris parabolas ac praedicationes aliaque fabulis propiora; 12. inter quae et mille annorum spatium post corporum resurrectionem fore dicit, quo regnum Christi corporaliter stet in orbe terrarum. Quae quidem ita opinatus esse videtur Papias ex male intellectis apostolorum narrationibus, cum ea quae arcano quodam sensu et exempli causa ab illis dicebantur, non satis pervidisset. 13. Fuisse enim videtur mediocri admodum ingenio praeditus, ut ex scriptis illius conicere licet; plerisque tamen post ipsum ecclesiasticis scriptoribus eiusdem erroris occasionem praebuit, hominis vetustate sententiam suam tuentibus, puta Irenaeo, et si quis alius eiusdem opinionis fautor exstitit. 658

---

657. CB 2, 274; MG 20, 288. 658. CB 2, 290; MG 20, 300.

659 4, 29, 6. Ὁ Τατιανὸς συνάφειάν τινα καὶ συναγωγὴν οὐκ 13
οἶδ᾽ ὅπως τῶν εὐαγγελίων συνθείς, Τὸ διὰ τεσσάρων τοῦτο 14
προσωνόμασεν, ὃ καὶ παρά τισιν εἰς ἔτι νῦν φέρεται.
660 5, 10, 3. Ὁ Πάνταινος καὶ εἰς Ἰνδοὺς ἐλθεῖν λέγεται, ἔνθα 17
λόγος εὑρεῖν αὐτὸν προφθάσαν τὴν αὐτοῦ παρουσίαν τὸ κατὰ 37
Ματθαῖον εὐαγγέλιον παρά τισιν αὐτόθι τὸν Χριστὸν ἐπεγνω-
κόσιν, οἷς Βαρθολομαῖον τῶν ἀποστόλων ἕνα κηρῦξαι αὐτοῖς
τε Ἑβραίων γράμμασι τὴν τοῦ Ματθαίου καταλεῖψαι γραφήν,
ἣν καὶ σῴζεσθαι εἰς τὸν δηλούμενον χρόνον.

5, 20 et 24. Fragm. S. Irenaei, v. 264 sq.
5, 28. Fragm. S. Hippolyti (Contra Artemonem), v. 400.
6, 14. Fragm. Clementis Alexandrini, v. 439 sq.
6, 25. Fragm. Origenis, v. 484 503.
6, 43. Fragm. S. Cornelii I P., v. 547.

660 8, 1. De statu ecclesiae ante persecutionem Diocletianam, v. K 444 sq.*

Praeparatio evangelica, 315—320.

661 L. 1, c. 1. Ἐπειδὴ γὰρ τὸν χριστιανισμόν τινες οὐδένα 260
λόγον ἀποσῴζειν, ἀλόγῳ δὲ πίστει καὶ ἀνεξετάστῳ συγκαταθέσει
τοὺς προσηγορίας ἐφιεμένους τὸ δόξαν κυροῦν ὑπειλήφασιν·
μηδὲν φάσκοντες δύνασθαι ἀποδείξεως ἐναργὲς παρέχειν τεκ-
μήριον τῆς ἐν τοῖς ἐπαγγελλομένοις ἀληθείας, πίστει δὲ μόνῃ
προσέχειν ἀξιοῦν τοὺς προσιόντας· παρ᾽ ὃ καὶ πιστοὺς χρη-
ματίζειν, τῆς ἀκρίτου χάριν καὶ ἀβασανίστου πίστεως· εἰκότως

---

659 4, 29, 6. Tatianus catenam et collectionem nescio quam evan- 13
geliorum contexuit, quam Diatessaron, hoc est evangelium ex 14
quattuor evangeliis compositum, nominavit, quod opus a quibus-
dam etiamnum habetur.
660 5, 10, 3. Pantaenus ad Indos usque penetrasse dicitur ibique 17
evangelium Matthaei, quod adventum ipsius iam praevenerat, 37
apud quosdam Christi notitia imbutos repperisse: quibus scilicet
Bartholomaeus, unus ex apostolis, olim, ut fama est, praedi-
caverat, et evangelium Matthaei hebraicis conscriptum litteris re-
liquerat, quod quidem ad praedicta usque tempora servatum esse
memoratur.
661 1, 1. Cum enim nonnulli persuasum habeant christianam doc- 260
trinam nulla posse ratione defendi, sed, qui nomen illud amplec-
tantur, eos, quod semel visum fuerit, inconsiderata fide neglegentique
assensione comprobare; adeoque asseverent evidens certumque ar-
gumentum habere nullum, quo rerum quae promittuntur veritatem
demonstrent, sed ad solam fidem adhaerere velle, eosdemque
propter istam sine ullo iudicio et examine acceptatam fidem fideles
vulgo nominari; iure sane ac merito facturus mihi operae pretium

---

659. CB 2, 392: MG 20, 401. 660. CB 2, 450; MG 20, 456.
661. MG 21, 25; G (= Gaisford) 1, 6.

ἐπὶ τήνδε καθεὶς τὴν πραγματείαν τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως, εἰς προκατασκευὴν τῆς ὅλης ὑποθέσεως, ἡγοῦμαι δεῖν βραχέα προδιαλαβεῖν περὶ τῶν ζητηθέντων ἂν πρὸς ἡμᾶς εὐλόγως ὑπό τε Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐκ περιτομῆς, παντός τε τοῦ μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τὰ καθ' ἡμᾶς διερευνωμένου.

86 2, 6. Φύσει μὲν οὖν καὶ αὐτοδιδάκτοις ἐννοίαις, μᾶλλον 662
δὲ θεοδιδάκτοις, καλόν τι καὶ ὠφέλιμον τυγχάνειν, τὸ σημαῖνον τὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν τε καὶ οὐσίαν. Πάντες
91 γὰρ ἄνθρωποι κοινοῖς λογισμοῖς προειλήφεσαν, τοῦ τῶν ὅλων δημιουργοῦ τοῦτο πάσῃ λογικῇ καὶ νοερᾷ ψυχῇ φυσικαῖς ἐννοίαις ὑποσπείραντος· οὐ μὴν καὶ τῇ προαιρέσει τῇ κατὰ λόγον ἐκέχρηντο.

119 6, 11. Εἰ χρὴ λέγειν, οὐ τὴν πρόγνωσιν αἰτίαν τῶν γινο- 663
122 μένων (οὐ γὰρ ἐφάπτεται τοῦ προεγνωσμένου ἁμαρτησομένου ὁ Θεός, ὅταν ἁμαρτάνῃ), ἀλλὰ παραδοξότερον μέν, ἀληθὲς δὲ ἐροῦμεν, τὸ ἐσόμενον αἴτιον τοῦ τοιάνδε εἶναι τὴν περὶ αὐτοῦ πρόγνωσιν. Οὐ γὰρ ἐπεὶ ἔγνωσται γίνεται, ἀλλ' ἐπεὶ γίνεσθαι ἔμελλεν ἔγνωσται. Διαστολῆς δὲ δεῖται. Εἰ μὲν γὰρ τὸ ‚πάντως ἔσται' οὕτω τις ἑρμηνεύει ὡς ἀνάγκην εἶναι γενέσθαι τὸ προεγνωσμένον, οὐ διδόαμεν αὐτῷ. Οὐ γὰρ ἐροῦμεν, ἐπεὶ προέγνωσται Ἰούδαν προδότην γενέσθαι, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη ἦν Ἰούδαν προδότην γενέσθαι.

---

videor, si, cum hoc evangelicae demonstrationis opus aggrediar, ad totius materiae praeparationem pauca de rebus iis ante definiam, de quibus tum Graeci, tum circumcisi, aut si qui praeterea diligentius res nostras scrutari velint, iustam nobis quaestionem movere posse videantur.

86 2, 6. Natura et cogitationibus per se doctis, magisque a Deo 662
doctis, pulchrum quid et utile exsistere, quod indicat Dei nomen et substantiam; omnes enim homines communibus rationibus prae-
91 sumpserunt, creatore universorum illud omni rationali et intellegenti animae per naturales cogitationes inserente; praesumptione tamen quae secundum naturam est non usi sunt.

119 6, 11. Si oportet dicere non praecognitionem esse causam eorum 663
122 quae eveniunt (non enim potitur praecognito peccatore Deus, quando peccat), sed, quod magis mirum est at verum, dicemus rem futuram esse causam cur talis de ipsa sit praecognitio. Non enim quia cognita fuit evenit, sed quia evenire debebat cognita fuit. Distinctione opus est. Si enim ‚omnino erit' ita aliquis interpretatur, ut necesse sit evenire rem praecognitam, non concedimus ei. Non enim dicemus, quia praecognitum fuit Iudam proditorem evenire, prorsus necesse fuisse ut Iudas proditor eveniret.

---

662. MG 21, 140; G 1, 159.
663. MG 21, 492; G 2, 109.

Demonstratio evangelica, paulo post 315/20.

664 L. 1, c. 10. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλειον παρῆν, . . . πέπαυτο τὰ 416
πρῶτα καὶ λέλυτο παραχρῆμα διὰ τῆς τοῦ κρείττονος καὶ
ἀληθοῦς ἱερουργίας. Οὗτος δ' ἦν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἄνωθεν
ἐκ παλαιῶν χρόνων ἥξειν εἰς ἀνθρώπους, καὶ προβάτου δίκην
ὑπὲρ παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σφαγήσεσθαι προ- 419
αγορευόμενος. . . . Ὅτε τοίνυν κατὰ τὰς τῶν προφητῶν μαρ- 422
τυρίας εὕρηται τὸ μέγα καὶ τίμιον λύτρον Ἰουδαίων ὁμοῦ καὶ
Ἑλλήνων, τὸ τοῦ παντὸς κόσμου καθάρσιον, πάντων ἀνθρώπων
ἀντίψυχον, τὸ πάσης κηλῖδος καὶ ἁμαρτίας καθαρὸν ἱερεῖον,
ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ θεοφιλὲς καὶ ἁγνὸν πρόβατον, τὸ προ- 373
φητευόμενον ἀρνίον, . . . οὐκ ἔθ' ὅσιον ἡγούμεθα καταπίπτειν
ἐπὶ τὰ πρῶτα καὶ ἀσθενῆ στοιχεῖα, σύμβολα καὶ εἰκόνας, ἀλλ'
οὐκ αὐτὴν ἀλήθειαν περιέχοντα.

665 3, 5. Ἆρ' οὖν οἶδε [οἱ μαθηταί] τὸ τέλος οὐ συνεωράκεσαν 27
τοῦ διδασκάλου, καὶ οἵῳ κέχρητο θανάτῳ; Τί δῆτα οὖν καὶ
μετὰ τὸ αἴσχιστον ἐκεῖνο τέλος αὐτοῦ ἐπέμενον, τὸν ἐν νεκροῖς
θεολογοῦντες, τὰ ἴσα παθεῖν; Καὶ τίς πώποτ' ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ
πρόδηλον ἕλοιτο τοιαύτην τιμωρίαν;

666 3, 5. Καὶ μὴν εἴπερ ψεύσματα ἦν [miracula Christi] κατὰ 16
συνθήκην αὐτοῖς [discipulis] πεπλασμένα, θαυμάζειν ἄξιον, ὅπως
τοσοῦτο πλῆθος τὴν συμφωνίαν ἐπὶ τοῖς πλάσμασι καὶ μέχρι

---

664 1, 10. Ubi vero quod perfectum erat advenit, . . . priora illa 416
desierunt et praestantiore et veriore sacrificio illico sublata sunt.
Hic autem fuit Christus Dei, is qui antiquitus, a primis temporibus
dictus est ad homines esse venturus atque pecudis instar pro toto 419
genere humano interficiendus. . . . Quando igitur secundum testi- 422
monia prophetarum inventum est magnum magnique aestimandum
pro redimendis et Iudaeis pariter et Graecis, pretium, illud videlicet
pro toto mundo piaculum, illud pro cunctorum hominum animis
piaculum, illa pro omni macula et peccato hostia purissima, ille
utique agnus Dei, illa Deo accepta et mundissima ovis, ille agnus 373
de quo prophetae tam multa dixerunt, . . . non amplius fas esse
putamus in prima illa et infirma elementa recidere, quae signa
et imagines sed non ipsam veritatem complectuntur.

665 3, 5. Ergo illi [apostoli] praeceptoris sui exitum non viderunt, 27
et quali morte fuerit affectus? Cur igitur, post illam turpissimam
illius necem, de eo qui mortuus esset theologiam proferentes,
exspectabant ut eadem paterentur? Sed quis umquam pro ulla
doctrina eiusmodi supplicium manifestum eligeret?

666 3, 5. Quodsi mendacia haec erant [miracula Christi], quae illi 16
[discipuli] ex composito finxissent, operae pretium erit admirari,
quonam pacto tantus numerus consensum illum inter se in rebus
fictis vel usque ad mortem servaverit, neque ullus umquam earum

664. MG 22, 85; G 1, 99. 665. MG 22, 201; G 1, 248.
666. MG 22, 209; G 1, 259.

θανάτου διεφύλαξεν, οὐδείς τε αὐτῶν πώποτε τὰ συμβάντα
τοῖς προανῃρημένοις τρέσας, ἐξέστη τῆς ἑταιρίας, οὐδ' ἀντε-
κήρυξε τοῖς ἄλλοις, εἰς φῶς ἀγαγὼν τὰ συντεθειμένα.

198 4, 1. [Ἐβούλετο] γὰρ ὁ Θεός, ἅτε μόνος ὡς ἀγαθὸς ἀγαθοῦ 667
τε παντὸς ἀρχὴ καὶ πηγή, τῶν αὐτοῦ θησαυρῶν πλείους ἀπο-
φῦναι κοινωνούς· ἄρτι τε [ἔμελλε] τὴν λογικὴν πᾶσαν προβάλ-
200 λεσθαι κτίσιν, ἀσωμάτους τινὰς νοερὰς καὶ θείας δυνάμεις,
ἀγγέλους τε καὶ ἀρχαγγέλους, ἄϋλά τε καὶ πάντη καθαρὰ πνεύ-
221 ματα, προσέτι δὲ ψυχὰς ἀνθρώπων ἄφετον καὶ ἐλεύθερον τῆς
αὐθεκουσίου περὶ τὸ καλὸν ἢ τοὐναντίον αἱρέσεως τὴν φύσιν
ἐπαγομένας.

150 4, 3. Τά γε μὴν τῆς προκειμένης ἡμῖν θεολογίας ἐπέκεινα 668
παντὸς ὄντα παραδείγματος οὐδὲν μὲν οἷον τὰ ἐκ σωμάτων
153 ἐπάγεται, ὀξυτάτῃ δὲ διανοίᾳ φαντάζεται Υἱὸν γεννητόν, οὐ
157 χρόνοις μέν τισιν οὐκ ὄντα, ὕστερον δέ ποτε γεγονότα, ἀλλὰ
πρὸ χρόνων αἰωνίων ὄντα, καὶ προόντα, καὶ τῷ Πατρὶ ὡς Υἱὸν
διὰ παντὸς συνόντα, καὶ οὐκ ἀγέννητον ὄντα, γεννώμενον δ' ἐξ
ἀγεννήτου Πατρός, μονογενῆ ὄντα, Λόγον καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ·
οὐ κατὰ διάστασιν ἢ τομὴν ἢ διαίρεσιν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς
οὐσίας προβεβλημένον, ἀρρήτως δὲ καὶ ἀνεπιλογίστως ἡμῖν,
ἐξ αἰῶνος, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰώνων, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς
ἀνεκφράστου καὶ ἀπερινοήτου βουλῆς τε καὶ δυνάμεως οὐσιού-
μενον διδάσκοντα.

---

rerum formidine, quae illis qui prius sublati erant accidissent, a
societate desciverit neque reliquis contradixerit, prodens ea quae
inter ipsos composuissent.

198 4, 1. [Voluit] enim Deus, utpote solus bonus bonique omnis 667
principium et fons, suorum thesaurorum plures enasci participes,
200 et iam omnem rationalem creaturam [erat] producturus, incorporeas
aliquas intellegentes et divinas potestates, angelos et archangelos,
221 immateriales et omnino puros spiritus, et praeterea animas homi-
num, quae solutam et liberam voluntariae circa bonum vel con-
trarium electionis naturam acciperent.

150 4, 3. Proposita nobis theologia, quae est ultra omnem com- 668
parationem, nihil corporalibus simile offert, sed acutissimae cogita-
153 tioni praesentat Filium genitum, qui non in temporibus ullis defuit,
157 ut aliquando postea fieret, sed ante tempora aeterna fuit et prae-
cessit et Patri tamquam Filius semper adfuit, et non ingenitus,
sed genitus ex ingenito Patre, unigenitus, Verbum et Deus ex Deo;
illumque non per divisionem aut sectionem aut separationem ex
Patris substantia productum, sed supra omnem sermonem et
cogitationem, ex aevo, magisque ante omnia aeva, ex Patris
ineffabili et incomprehensibili voluntate et potentia nascentem
nos docet.

---

667. MG 22, 252; G 1, 312.
668. MG 22, 257; G 1, 320.

669 4, 12. Οὐ μίαν αἰτίαν [mortis Christi], ἀλλὰ καὶ πλείους εὕροι 413
ἄν τις ἐθελήσας ζητεῖν. Πρώτην μὲν γὰρ ὁ Λόγος διδάσκει,
ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ· δευτέραν δέ, ὅπως τὰς
ἡμετέρας ἀπομάξοιτο ἁμαρτίας, ὑπὲρ ἡμῶν τρωθείς, καὶ γενό- 416
μενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· τρίτην, ὡς ἂν ἱερεῖον Θεοῦ καὶ 422
μεγάλη θυσία ὑπὲρ τοῦ σύμπαντος κόσμου προσαχθείη τῷ
ἐπὶ πάντων Θεῷ· τετάρτην, ὡς ἂν αὐτὸς τῆς πολυπλανοῦς
καὶ δαιμονικῆς ἐνεργείας ἀπορρήτοις λόγοις καθαίρεσιν ἀπερ-
γάσαιτο· πέμπτην ἐπὶ ταύτῃ, ὡς ἂν τοῖς αὐτοῦ γνωρίμοις καὶ 412
μαθηταῖς τῆς μετὰ τὸν θάνατον παρὰ Θεῷ ζωῆς τὴν ἐλπίδα
μὴ λόγοις μηδὲ ῥήμασι καὶ φωναῖς, ἀλλὰ αὐτοῖς ἔργοις παρα-
στήσας, ὀφθαλμοῖς τε παραδοὺς τὴν διὰ τῶν λόγων ἐπαγ-
γελίαν, εὐθαρσεῖς αὐτοὺς καὶ προθυμοτέρους ἀπεργάσαιτο, καὶ
πᾶσιν Ἕλλησιν ὁμοῦ καὶ βαρβάροις τὴν πρὸς αὐτοῦ κατα-
βληθεῖσαν εὐσεβῆ πολιτείαν κηρύξαι.

670 4, 13. Ταῦτα δὴ οὖν ἅπαντα εἰς τὸ χρήσιμον, καὶ πᾶσιν 390
ἡμῖν ὠφέλιμον ὁ πάντα φιλάνθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος ταῖς 383
πατρικαῖς βουλαῖς διηκονεῖτο, μένων πάλιν αὐτὸς ἄϋλος καὶ
ἀσώματος, οἷος καὶ προτοῦ παρὰ τῷ Πατρὶ ἦν, οὔτε μετα- 405
βαλὼν τὴν οὐσίαν, οὐδ' ἀφανισθεὶς τῆς ἑαυτοῦ αὐτὸς φύσεως,
οὐδέ γε τοῖς τῆς σαρκὸς δεσμοῖς πεδηθείς, οὐδὲ ἀποπεσὼν
τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐδὲ τὴν οἰκείαν τοῦ Λόγου παραπολέσας
δύναμιν, οὐδ' ὧδε μὲν ἔνθα ἦν αὐτῷ τὸ ἀνθρώπιον σκεῦος
τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἑτέροις δὲ εἶναι τοῦ παντὸς

---

669 4, 12. Non unam causam [mortis Christi], qui vult quaerere, in- 413
veniet, sed plures. Primam illam ipsum Verbum docet, ut tam in
mortuis quam in vivis dominaretur; alteram, ut nostras abstergeret
maculas peccatorum, qui pro nobis sacrificatus et exsecratio factus 416
sit; tertiam, ut tamquam Dei victima atque ingens sacrificium ipsi 422
supremo Deo offerretur pro universo mundo; quartam, ut sic fal-
laciosae et daemoniacae efficaciae eversionem moliretur; quintam, 412
ut suis familiaribus ac discipulis vitae, quae post mortem apud
Deum futura est, spem, non oratione neque verbis et vocibus, sed
factis repraesentans atque, quod verbis pollicitus fuerat, oculis
ipsis intuendum subiciens confidentiores eos atque alacriores prae-
staret ad eam quae ab ipso instituta fuerat vitae rationem omnibus,
Graecis simul et barbaris, nuntiandam.

670 4, 13. Haec omnia ad usum atque utilitatem omnium nostrum, 390
humanum genus omni prosequens amore, Dei Verbum paternis 383
consiliis administrabat, ipse rursus manens et materiae expers et
incorporeus, cuiusmodi etiam pridem apud Patrem erat, neque 405
mutans essentiam neque perdens quod suae ipsius naturae pro-
prium erat, neque corporis vinculis impeditus aut a sua divinitate
deiectus ac ne domesticam quidem Verbi potestatem amittens,
sed neque illic quidem degens tantum, ubi ipsi humanum vas
aderat, ut in aliis universi partibus esse prohiberetur. Etenim

---

669. MG 22, 284; G 1, 354. 670. MG 22, 285; G 1, 359.

κεκωλυμένος. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν τῷ τότε καθ' ὃ ἐν ἀνθρώποις ἐπολιτεύετο, τὰ πάντα ἐπλήρου, καὶ τῷ Πατρὶ συνῆν, καὶ ἐν αὐτῷ γε ἦν, καὶ τῶν πάντων ἀθρόως καὶ ἐν τῷ τότε τῶν τε κατ' οὐρανὸν καὶ ἐπὶ γῆς ἐπεμέλετο, οὐδαμῶς τῆς πανταχόσε παρουσίας ὁμοίως ἡμῖν ἀποκεκλεισμένος, οὐδὲ τὰ θεῖα πράττειν συνήθως παραποδιζόμενος.

515 5, 3. Ὥσπερ ἐκεῖνος [ὁ Μελχισεδέκ], ἱερεὺς ἐθνῶν τυγχάνων, 671
οὐδαμοῦ φαίνεται θυσίαις σωματικαῖς κεχρημένος, οἴνῳ δὲ μόνῳ καὶ ἄρτῳ τὸν Ἀβραὰμ εὐλογῶν [cf. Gn 14, 18 sqq], τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον πρῶτος μὲν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν,
499 ἔπειτα οἱ ἐξ αὐτοῦ πάντες ἱερεῖς ἀνὰ πάντα τὰ ἔθνη τὴν πνευματικὴν ἐπιτελοῦντες κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς
493 ἱερουργίαν, οἴνῳ καὶ ἄρτῳ, τοῦ τε σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος αἰνίττονται τὰ μυστήρια, τοῦ Μελχισεδὲκ ταῦτα πνεύματι θείῳ προτεθεωρηκότος, καὶ τῶν μελλόντων ταῖς εἰκόσι προκεχρημένου.

147 5, 13. Ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις προφητῶν, Ἡσαΐου, 672
φέρε εἰπεῖν, καὶ Ἱερεμίου, καὶ τῶν παραπλησίων, ἄνθρωπος μὲν ἦν τὸ ὁρώμενον, Θεὸς δὲ ὁ διὰ τοῦ φαινομένου, ὡσὰν δι' ὀργάνου θεσπίζων· καὶ τοτὲ μὲν Χριστοῦ πρόσωπον, τοτὲ δὲ Πνεύματος Ἁγίου, τοτὲ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἦν, διὰ τοῦ προφήτου χρηματίζον· οὕτω δὴ καὶ νῦν εἰσαγομένῳ τῷ Μωσεῖ ὁ ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς διὰ τοῦ φανέντος ἀγγέλου τὰ προκείμενα θεσπίζει.

---

tunc quoque, cum inter homines versabatur, nihilominus omnia complebat, interim et cum Patre idem erat, et in ipso erat, et omnium rerum pariter in eodem tempore tam caelestium quam terrestrium curam gerebat, nusquam ab illa praesentia, qua cunctis rebus adest, nostro more exclusus neque divina ne ageret more suo impeditus.

515 5, 3. Quemadmodum ille [Melchisedech], qui sacerdos gentium 671
erat, nusquam videtur sacrificiis corporalibus functus, sed vino solo et pane, dum ipsi Abraham benedicit, ita sane primus ipse
499 Salvator ac Dominus noster, deinde qui ab ipso profecti sunt sacerdotes in omnibus gentibus, spirituale secundum ecclesiasticas
493 sanctiones sacerdotii munus obeuntes, vino ac pane et corporis illius et salutaris sanguinis mysteria repraesentant, quae sane mysteria Melchisedech tanto ante spiritu divino cognoverat et rerum futurarum imaginibus usus fuerat.

147 5, 13. Sicut apud prophetas in hominibus, Isaiam exempli gratia 672
et Ieremiam et similes, homo erat visus, Deus autem per id quod manifestabatur, tamquam per organum, eloquebatur, et modo Christi persona, modo Spiritus Sancti, modo Dei supremi erat per prophetam respondens; ita et nunc Moysi introducto Deus summus et supremus per manifestatum angelum proposita eloquitur.

---

671. MG 22, 365; G 1, 463. 672. MG 22, 389; G 1, 494.

673 10, 1. [Ὁ Χριστός] τοὺς τῶν πασχόντων μελῶν πόνους εἰς 416
ἑαυτὸν ἀναλαμβάνει, καὶ τὰς ἡμετέρας νόσους ἰδιοποιεῖται, καὶ πάντων ἡμῶν ὑπεραλγεῖ καὶ ὑπερπονεῖ, κατὰ τοὺς τῆς φιλανθρωπίας νόμους. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα πράξας ὁ ἀμνὸς τοῦ 419
Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κολασθεὶς καὶ τιμωρίαν ὑποσχών, ἣν αὐτὸς μὲν οὐκ ὤφειλεν, ἀλλ᾽ ἡμεῖς τοῦ πλήθους ἕνεκεν τῶν πεπλημμελημένων, ἡμῖν αἴτιος τῆς τῶν ἁμαρτημάτων ἀφέσεως κατέστη, ἅτε τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀναδεξάμενος θάνατον, μάστιγάς τε καὶ ὕβρεις, καὶ ἀτιμίας ἡμῖν ἐποφειλομένας εἰς αὐτὸν μεταθείς, καὶ τὴν ἡμῖν προστετιμημένην κατάραν ἐφ᾽ ἑαυτὸν ἑλκύσας, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· καὶ τί γὰρ ἄλλο ἢ ἀντίψυχον;

De ecclesiastica theologia, 337/8.

674 L. 2, c. 14. Δέον ἕν τι θεῖον, ἄρρητον, ἀγαθόν, ἁπλοῦν, 115
ἀσύνθετον, μονοειδὲς τὸ ἐπέκεινα τῶν ὅλων ὁμολογεῖν, αὐτόθεον, αὐτονοῦν, αὐτόλογον, αὐτοσοφίαν, αὐτοφῶς, αὐτοζωήν, αὐτοκαλόν, αὐτοαγαθὸν ὄντα, καὶ τούτων ὅ τι ἄν τις κρεῖττον ἐπινοήσειεν, μᾶλλον δ᾽ ὑπὲρ πάντα νοῦν, καὶ πάσης ἐπέκεινα διανοίας τε καὶ ἐνθυμήσεως, τὸν δὲ τούτου μονογενῆ Υἱόν, 153
ὡς ἂν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς ἐξ αὐτοῦ φύντα πάντη τε καὶ κατὰ 162
πάντα ὁμοιότατον ὄντα τῷ γεγεννηκότι, καὶ αὐτὸν Θεὸν καὶ νοῦν καὶ Λόγον καὶ σοφίαν καὶ ζωὴν καὶ φῶς εἶναι αὐτοῦ τε τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ εἰκόνα, οὐκ αὐτὸν ὄντα τὸν Πατέρα,

---

673 10, 1. [Christus] patientium membrorum labores in se ipsum 416
assumpsit et nostras infirmitates suas fecit et secundum leges amoris erga homines pro omnibus nobis et dolores et labores sustinuit. Neque solum haec faciens Dei agnus, verum etiam pro 419
nobis tormenta passus supplicioque affectus, quo non ipse dignus erat, sed nos ob multitudinem peccatorum, ut peccata nobis dimitterentur auctor exstitit, utpote qui pro nobis et mortem subierit atque verbera et probra et contumelias quibus nos digni eramus in se ipsum transtulerit atque exsecratio pro nobis factus exsecrationem quae nobis debebatur ad se ipsum attraxerit. Quid enim aliud ille ac pro animis nostris pretium?

674 2, 14. Necessario unum aliquid divinum, ineffabile, bonum, 115
simplex, incompositum, uniforme, quod est ultra universa, agnoscendum est, quod est ipse Deus, ipsa mens, ipsum Verbum, ipsa sapientia, ipsum lumen, ipsa vita, ipsum pulchrum, ipsum bonum et quidquid his melius aliquis excogitaret, magisque supra omnem mentem et ultra omnem disquisitionem et cogitationem; eiusque 153
unigenitus Filius, ut imago Patris ex eo natus et omnino et in 162
omnibus simillimus genitori, et qui Deus et mens et Verbum et sapientia et vita et lumen est ipsiusque pulchri et boni imago,

---

673. MG 22, 724; G 1, 922.
674. CB 4 (ed. E. Klostermann, 1906), 115; MG 24, 928.

ἀλλὰ τὸν τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Υἱόν, οὐδ' αὐτὸν ὄντα τὸν ἀγέννητον καὶ ἄναρχον, ἀλλὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ φύντα καὶ ἀρχὴν ἐπιγραφόμενον τὸν γεγεννηκότα.

S. ALEXANDER EPISC. ALEXANDRINUS, † 328.

Epistula ad Alexandrum Constantinopolitanum.

152 4. Περὶ μὲν οὖν ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ οὔτε ἐξ οὐκ ὄντων 675
γεγένηται, οὔτε ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, αὐτάρκης παιδεῦσαι Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστής, γράφων οὕτως περὶ αὐτοῦ· «Ὁ μονογενὴς Υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός» [Io 1, 18]. Προνοούμενος γὰρ ὁ θεῖος δεικνύναι διδάσκαλος, ἀλλήλων ἀχώριστα πράγματα δύο, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὄντα αὐτὸν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς ὠνόμασεν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ὅτι τοῖς ἐξ οὐκ ὄντων γενομένοις ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ συναριθμεῖται, «πάντα δι' αὐτοῦ γεγονέναι» [ib. 1, 3] ὁ αὐτός φησιν Ἰωάννης.

157 7. Ἀσεβεστάτης οὖν φανείσης τῆς ἐξ οὐκ ὄντων ὑποθέσεως, 676
ἀνάγκη τὸν Πατέρα ἀεὶ εἶναι Πατέρα· ἔστι δὲ Πατὴρ ἀεὶ παρόντος τοῦ Υἱοῦ, δι' ὃν χρηματίζει Πατήρ. Ἀεὶ δὲ παρόντος αὐτῷ τοῦ Υἱοῦ, ἀεί ἐστιν ὁ Πατὴρ τέλειος, ἀνελλιπὴς τυγχάνων ἐν τῷ καλῷ· οὐ χρονικῶς, οὐδὲ ἐκ διαστήματος, οὐδὲ ἐξ οὐκ ὄντων γεννήσας τὸν μονογενῆ Υἱόν.

158 9. «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν» [Io 10, 30]. Ὅπερ φησὶν 677
ὁ Κύριος, οὐ Πατέρα ἑαυτὸν ἀναγορεύων, οὐδὲ τὰς τῇ ὑποστάσει δύο φύσεις μίαν εἶναι σαφηνίζων· ἀλλ' ὅτι τὴν πατρικὴν ἐμφέρειαν ἀκριβῶς πέφυκε σῴζειν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρός, τὴν

---

non ipse Pater, sed Patris unigenitus Filius, nec ipse ingenitus et imprincipiatus, sed ex illo natus et principium sibi adscribens genitorem.

152 4. Verum quod Filius Dei neque ex nihilo factus sit, neque 675
tempus fuerit quo non erat, abunde docet Ioannes evangelista, ita scribens de illo: *Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris.* Statuens enim divinus magister ostendere duo esse alterum ab altero inseparabilia, Patrem et Filium, esse illum in sinu Patris dixit. Iam vero quod inter res ex nihilo factas Verbum Dei non computetur, *omnia per ipsum facta sunt,* ipse ait Ioannes.

157 7. Cum impiissima esse videatur suppositio orta ex iis quae 676
non sunt, necesse est Patrem semper esse Patrem; est autem semper Pater quando adest Filius, per quem se habet Patrem. Cum autem semper illi adsit Filius, semper est Pater perfectus, nullo bono carens; qui non in tempore, neque ex intervallo, neque ex his quae non sunt genuit unigenitum Filium.

158 9. *Ego et Pater unum sumus.* Quod dicit Dominus, non Patrem 677
se ipsum annuntians, neque duas persona naturas unam esse declarans; sed, quia paternam similitudinem exacte natus est servare

---

675. MG 18, 553. 676. MG 18, 557. 677. MG 18, 561.

κατὰ πάντα ὁμοιότητα αὐτοῦ ἐκ φύσεως ἀπομαξάμενος, καὶ ἀπαράλλακτος εἰκὼν τοῦ Πατρὸς τυγχάνων, καὶ τοῦ πρωτοτύπου ἔκτυπος χαρακτήρ.

678 11. Φασὶ γὰρ ἡμᾶς οἱ φληνάφων ἐφευρεταὶ μύθων, ἀπο- 152
στρεφομένους τὴν ἐξ οὐκ ὄντων ἀσεβῆ καὶ ἄγραφον κατὰ 153
Χριστοῦ βλασφημίαν, ἀγέννητα διδάσκειν δύο. Δυοῖν θάτερον λέγοντες δεῖν εἶναι οἱ ἀπαίδευτοι, ἢ ἐξ οὐκ ὄντων αὐτὸν εἶναι φρονεῖν, ἢ πάντως ἀγέννητα λέγειν δύο· ἀγνοοῦντες οἱ ἀνάσκητοι, ὡς μακρὸν ἂν εἴη μεταξὺ Πατρὸς ἀγεννήτου καὶ τῶν κτισθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐξ οὐκ ὄντων λογικῶν τε καὶ ἀλόγων.
Ὧν μεσιτεύουσα φύσις μονογενής, δι' ἧς τὰ ὅλα ἐξ οὐκ ὄντων 181
ἐποίησεν ὁ Πατὴρ τοῦ Θεοῦ Λόγου· ἢ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὄντος Πατρὸς γεγέννηται.

679 12. Οὐκοῦν τῷ μὲν ἀγεννήτῳ Πατρὶ οἰκεῖον ἀξίωμα φυλα- 151
κτέον, μηδένα τοῦ εἶναι αὐτῷ τὸν αἴτιον λέγοντας· τῷ δὲ Υἱῷ 157
τὴν ἁρμόζουσαν τιμὴν ἀπονεμητέον, τὴν ἄναρχον αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς γέννησιν ἀνατιθέντας, καὶ ὡς ἐφθάσαμεν, αὐτῷ σέβας ἀπονέμοντες, μόνον εὐσεβῶς καὶ εὐφήμως τὸ ‚ἦν' καὶ τὸ ‚ἀεὶ' καὶ τὸ ‚πρὸ αἰώνων' λέγοντες ἐπ' αὐτοῦ· τὴν μέντοι θεότητα αὐτοῦ μὴ παραιτούμενοι, ἀλλὰ τῇ εἰκόνι καὶ τῷ χαρακτῆρι τοῦ Πατρὸς ἀπηκριβωμένην ἐμφέρειαν κατὰ πάντα ἀνατιθέντες· τὸ δὲ ἀγέννητον τῷ Πατρὶ μόνον ἰδίωμα παρεῖναι δοξάζοντες, ἅτε δὲ καὶ αὐτοῦ φάσκοντος τοῦ σωτῆρος· «Ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστί» [Io 14, 28].

Filius Patris, in omnibus conformitatem illius ex natura impressam habens et immutata imago Patris exsistens, et primi exemplaris exemplatus character.

678 11. Aiunt enim isti ineptarum inventores fabularum, nos, qui 152
aversamur hanc ex nihilo impiam et non scriptam adversus Christum 153
blasphemiam, docere ingenita duo. Duorum dicunt imperiti alterum necessarium esse, vel ex nihilo illum esse arbitrari, vel omnino ingenita dicere duo; ignorant isti rudes quantum intersit inter Patrem ingenitum et creata ab illo ex nihilo rationalia et non
rationalia. Inter utrumque media est natura unigenita, per quam 181
universa ex nihilo fecit Pater Dei Verbi, quae ex ipso exsistente Patre genita est.

679 12. Igitur ingenito Patri propriam dignitatem servemus, dicentes 151
nullam illi esse causam essendi; Filio autem convenientem honorem 157
tribuamus, adscribentes illi generationem ex Patre absque initio; et, ut supra, illi cultum tribuentes, solum dicentes pie sancteque de illo ‚erat' et ‚semper' et ‚ante saecula', divinitatem tamen illius non reicientes, sed imagini et characteri Patris exactam in omnibus similitudinem adscribentes; Patri autem soli proprium inesse existimantes quod sit ingenitus; salvator enim ipse dicit: *Pater* meus *maior me est.*

---

678. MG 18, 564. 679. MG 18, 568.

598 12. Μετὰ τοῦτο τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν οἴδαμεν· ἧς 680
376 429 ἀπαρχὴ γέγονεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, σῶμα φορέσας
413 ἀληθῶς καὶ οὐ δοκήσει, ἐκ τῆς θεοτόκου Μαρίας, ἐπὶ συντελείᾳ
τῶν αἰώνων εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας ἐπιδημήσας τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, σταυρωθεὶς καὶ ἀποθανών, ἀλλ' οὐ διὰ ταῦτα τῆς ἑαυτοῦ θεότητος ἥττων γεγενημένος· ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, ἀναληφθεὶς ἐν οὐρανοῖς, καθήμενος ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης.

APHRAATES, fin. s. III. — med. s. IV.[1]

Demonstrationes, 337—345[2].

188 Dem. 1, n. 19. Haec est fides: ut homo credat in Deum, 681
141 omnium Dominum, qui fecit caelum et terram et mare et
omnia quae in iis sunt; qui fecit hominem ad imaginem suam, et dedit Moysi legem, misitque de Spiritu suo in prophetas,
598 deinde misit in mundum Christum suum; item ut credat homo
459 in resurrectionem mortuorum, atque insuper credat in baptismi
sacramentum. Haec est fides ecclesiae Dei.

394 6, 12. Christus Spiritum non accepit in mensura, verum 682
Pater dilexit eum, et tradidit in manus eius omnia, universoque thesauro suo eum praeposuit. Dixit enim Ioannes: *Non dedit Pater Filio suo Spiritum in mensura, sed dilexit eum, et omnia tradidit in manibus eius* [Io 3, 34 sq].

357 6, 14. Idcirco, carissime, de Spiritu Christi nos etiam 683
accepimus, et Christus in nobis habitat, sicuti scriptum est dixisse Spiritum hunc per os prophetae: *Habitabo in iis, et inambulabo inter illos* [Lev 26, 12]. Praeparemus igitur templa
364 nostra Spiritui Christi, neque ipsum contristemus, ne forte a
475 nobis recedat. . . . A baptismo enim accipimus Spiritum Christi;
et eadem hora qua Spiritum invocant sacerdotes, aperit caelum

---

598 12. Post hoc novimus resurrectionem mortuorum, cuius primitiae 680
376 429 fuit Dominus noster Iesus Christus, qui carnem revera gestavit
413 neque sola specie, sumptam ex Maria deipara, qui in fine saeculorum, ut peccatum tolleretur, ad humanum genus advenit crucique fixus et mortuus est neque tamen idcirco divinitatis suae detrimentum passus est; suscitatus ex mortuis, assumptus est in caelum sedetque ad dexteram maiestatis.

---

[1] Genuinum textum Patrum Syrorum, ut qui plurimis minus sit utilis, non scribimus; latinam autem translationem locorum S. Ephraem, quae in editione Assemani saepius minime fidelis est, accurate iuxta syriacum textum emendavimus.

[2] Auctore *R. Duval,* Anciennes littératures chrétiennes, t. II: La littérature syriaque, 3e éd., Paris 1907, Demonstrationes 1—10 scriptae sunt a. 337, 11—23 ab a. 344 ad 345, 23 a. 345.

680. MG 18, 568. 681. PS 1, 43. 682. PS 1, 287.
683. PS 1, 291.

et descendit, aquis incubat, eumque induunt qui baptizantur. 447
Ab omnibus enim de corpore natis Spiritus abest, donec ad 362
aquae regenerationem accedant; tunc accipiunt Spiritum
Sanctum. In priore quidem generatione nascuntur spiritu 222
animali praediti, qui in homine creatur, nec morietur umquam, 218
sicut scriptum est: *Factus est homo in animam viventem* [Gn 2, 7].
At in altera, baptismi scilicet, regeneratione Spiritum Sanctum
ex ipsa divinitate recipiunt immortalem. Cum ergo moriuntur 583
homines, spiritus animalis absconditur cum corpore, quod
sensu destituitur; Spiritus autem caelestis, quem acceperunt,
ad naturam suam, ad Christum, redit. Porro utramque rem
docet apostolus dicens: *Sepelitur corpus animaliter, et resurgit
spiritualiter* [1 Cor 15, 44]. . . . Ex homine autem, qui Spiritum
ex aqua receptum contristavit, egreditur Spiritus priusquam
ille moriatur, atque ad naturam suam, ad Christum, vadens
hominem accusat a quo contristatus est.

684 7, 1. Ex omnibus qui progeniti sunt corpusque induerunt, 398
unus dumtaxat innocens est, nempe Dominus noster Iesus
Christus, prout ipse de se testimonium perhibet. Ait enim:
Ego vici mundum [Io 16, 33]. De ipso testatur etiam propheta:
Iniquitatem non fecit, neque inventus est in ore eius dolus [Is
53, 9]. . . . Neque ex hominibus ullus alius est qui in stadium 302
descendat quin vulneretur aut feriatur; peccatum enim a tem-
pore quo Adam praeceptum transgressus est regnavit; a multis
autem percussum fuerat, multosque vulneraverat, multos etiam
occiderat, sed nemo ex his interfecit illud, donec advenit sal- 413
vator noster, qui illud sustulit suaeque affixit cruci.

685 7, 3. Non virum in proelio vulneratum sapienti medico 536
se committere piget, eo quod in pugna superatus ceciderit; 540
idemque, cum sanatus fuit, a rege non reicitur, sed exercitui
eius iterum adnumeratur et adscribitur. Ita eum, qui a Satana
percussus fuit, non debet pudere delictum suum confiteri illud-
que relinquere et paenitentiam in remedium postulare. . . . Si
quis autem erubuerit, sanari non poterit, quoniam plagas suas
non vult patefacere medico, qui duos denarios accepit, ut
per hos omnibus qui sauciati fuerint mederetur [cf. Lc 10, 35].
4. Vos igitur, medici, qui insignis medici nostri estis discipuli,
non debetis medicinam iis denegare quibus curatione opus
est. Quicumque vobis suum vulnus detexerit, ei remedium
imponite paenitentiae; eum autem, qui infirmitatem suam mani-
festare erubuerit, ne hanc a vobis abscondat adhortamini;
cumque ipsam vobis revelaverit, nolite eam publicare, ne 511
propter illum ab inimicis et ab iis qui nos oderunt, innocentes
in culpa esse iudicentur.

---

684. PS 1, 314. 685. PS 1, 318.

600 8, 3. Ex his autem disce, insipiens, unumquodque seminum 686
proprium corpus induere; numquam seminas triticum, hordeum
autem metis; numquam vineam plantas quae ficus proferat;
cuncta vero secundum propriam naturam crescunt; ita etiam
corpus quod decidit in terram, idem ipsum resurget. De cor-
poris autem corruptione et dilapsione ex parabola seminis te
oportet discere hoc perinde esse ac semen tuum, quod in
terram cadens putrescit et corrumpitur, atque ex ipsa corrup-
tione crescit, germinat et fructum praebet.

598 8, 6. De hac igitur mortuorum resurrectione, carissime, pro 687
225 meis viribus te erudiam. Deus ab initio creans hominem de
189 pulvere eum finxit, et erexit eum. Si ergo hominem, cum
non exsisteret, e nihilo fecit, quanto nunc ipsi facilius est
eum terrae, seminis instar, mandatum excitare!

586 8, 20. Fides autem nostra docet homines in eum somnum 688
[animarum post mortem] semel lapsos sic consopiri, ut bonum a
malo non discernant; nec iustos promissam retributionem
neque impios debitam poenam excipere, donec iudex adveniat
et homines a dextris vel a sinistris constituat. Scito igitur
ex his quae scripta sunt, cum iudex sederit apertique fuerint
coram eo libri et facta bona et mala recitata, eos qui bene
egerint bona a [Deo] bono accepturos; qui autem mala com-
miserint, a iusto iudice male multabuntur.

186 12, 6. Postquam abiit Iudas ab iis [discipulis, Salvator] accepit 689
panem et benedixit deditque discipulis suis et dixit iis: *Hoc
est corpus meum; accipite, comedite ex eo omnes.* Etiam super
vinum ita benedixit et dixit iis: *Hic est sanguis meus, novum
testamentum, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.
Similiter facite in meam commemorationem, quando congregabimini*
[Mt 26, 26 28]. Porro nondum comprehensus fuerat Dominus.
Hisque dictis, surrexit e loco, ubi pascha fecerat et corpus
suum in escam dederat sanguinemque in potum, et ivit cum
discipulis suis ad locum ubi comprehensus est. Qui autem
corpus suum manducavit et bibit suum sanguinem cum mortuis
reputatur. Dominus autem suismet manibus corpus suum
praebuit manducandum, et, priusquam crucifigeretur, san-
guinem suum potandum dedit.

459 12, 10. Baptizatus est Israel in medio mari hac paschatis 690
456 nocte, in die salvationis; et salvator noster etiam pedes lavit
discipulorum suorum nocte paschatis, quod est sacramentum
baptismi. Noveris etenim, carissime, salvatorem nocte illa
460 dedisse baptismum veritatis. Nam quamdiu cum discipulis
conversatus est, baptismus legis, quo sacerdotes baptizabant,
erat baptismus ille de quo dicebat Ioannes: *Paenitentiam agite*

686. PS 1, 363. 687. PS 1, 370. 688. PS 1, 398.
689. PS 1, 515. 690. PS 1, 527.

a peccatis vestris [Mt 3, 2]. At in ea nocte manifestavit iis
sacramentum baptismi passionis mortis suae, sicuti dixit apo-
stolus: *Consepulti estis cum eo per baptismum in mortem et cum
eo surrexistis per virtutem Dei* [Rom 6, 3 4]. Scito igitur, amice,
baptismum Ioannis nihil valuisse ad remissionem peccatorum,
sed ad paenitentiam.

691 14, 11. Salvator noster, rex magnus, mundum rebellem 413
in gratiam cum Patre suo reduxit; cum peccatores essemus, 419
peccatum omnium nostrum ipse portavit factusque est nuntius
reconciliationis inter Deum et creaturam eius; cum impii et
rebelles essemus, petiit a nobis ut nosmet ei reconciliaremus,
sicut apostolus ait: *Factus est legatus reconciliationis, et recon-
ciliavit nos cum Patre suo* [2 Cor 5, 18]. Decebat quidem nos,
qui peccaveramus et inique egeramus, quaerere et implorare,
ut cum factore nostro in gratiam rediremus; et ipse a nobis
reconciliationem postulavit. Cum enim mali destructor ex-
sisteret, poenam ipse reddendam sibi suscepit.

692 17, 2. Pro certo tenemus Iesum, Dominum nostrum, esse 374
Deum Filium Dei, regem filium regis, lumen de lumine,
creatorem, consiliarium, ducem, viam, salvatorem, pastorem,
congregatorem, portam, margaritam, et lucernam. Et ita
plurimis nominibus designatur. Ceteris autem omissis, de-
monstremus illum esse Filium Dei, ipsumque Deum qui a
Deo prodivit.

693 20, 12. Cum dixit Abraham diviti: *Abyssus magna est inter* 584
nos et vos; neque ex vobis ad nos venient, aut de nobis ad vos
[Lc 16, 26], ostendit post mortem et resurrectionem nullam fore
paenitentiam. Neque impii resipiscent regnumque ingredientur,
neque iusti peccabunt amplius ut ad cruciatum abeant. Haec 608
est abyssus magna.

694 22, 15. Veniet vivificator, interfector mortis, eiusque im- 599
perium a iustis ut ab iniquis tollet. Mortui resurgent in clamore,
et mors omnibus captivis suis destituetur et exspoliabitur. Uni-
versi filii Adam ad iudicium congregabuntur, et unusquisque 601
perget ad locum sibi paratum. Resurrectio iustorum ad vitam
procedet, resurrectio vero impiorum tradetur morti.

695 22, 17. Sed *neque impii resurgent in iudicio, neque peccatores* 586
in concilio iustorum [Ps 1, 5]. Sicut enim iusti in bonis operibus
consummati ad iudicium non convenient iudicandi, ita neque
impii, quorum multiplicata sunt peccata et supereffluens mensura
debitorum, ad iudicium procedere compellentur; verum ut sur-
rexerint, revertentur in infernum, quemadmodum ait David:
*Revertentur peccatores in infernum, et omnes gentes quae obli-
viscuntur Deum* [Ps 9, 18].

691. PS 1, 598. 692. PS 1, 787. 693. PS 1, 911.
694. PS 1, 1023. 695. PS 1, 1026.

612 22, 19. Audi nunc apostolum dicentem: *Unusquisque mer-* 696
cedem accipiet secundum laborem suum [1 Cor 3, 8]. Qui parum laboraverit, prout defatigatus fuerit recipiet. Qui multum cucurrerit, pro modo cursus sui praemium tollet. . . . Et rursum apostolus ait: *Stella stellam antecellit claritate; sic et resurrectio mortuorum* [1 Cor 15, 41 42]. Noveris itaque, etiam cum ad vitam ingredientur homines, mercedem pariter fore mercede ampliorem, gloriam gloria insigniorem, et praemium amplius altero.

595 22, 22. Verum poenas etiam dicam non fore singulis 697
aequales. Qui multum peccavit, multum castigabitur; qui autem minus deliquit, parcius castigabitur. Hi vadent *ad tenebras exteriores, ubi erit fletus et stridor dentium* [Mt 8, 12]. Illi in ignem, prout meruerint, labentur, nec scriptum est eorum dentes collisum iri, aut tenebras illic inveniri. Alii in alterum locum decident, *ubi vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur, et fient stupor universae carni* [Is 66, 24]. Aliis ianua occludetur, iudexque dicet: *Nescio vos* [Mt 15, 12]. Animadverte igitur, sicut praemia, ita et poenas non fore singulis aequales.

302 23, 3. Quia primus homo serpenti auditum praebuit, male- 698
dictionis sententiam suscepit, qua serpenti in praedam cederet; et maledictio in omnes eius posteros descendit. . . . Ad rogandam pacem reclusa est porta, et caligo de mente multorum
476 aufugit; illuxit lumen intellectus, et fructus germinarunt olivae
477 splendidae, in qua signum est sacramenti vitae, quo perficiuntur Christiani et sacerdotes et reges et prophetae; tenebras il-
552 luminat, ungit infirmos, et per arcanum suum sacramentum paenitentes reducit.

353 23, 48. Magnum est [Dei] optimi donum quod apud nos 699
342 est. Libere enim volens nos in peccatis nostris iustificari, licet nil ei prosint opera nostra bona, nos erudit, ut coram eo placeamus; et cum ipsum rogare nolumus, nobis irascitur. Iugiter nobis proclamat: *Petite et accipite, et cum quaesieritis, invenietis* [Mt 7, 7].

377 23, 51. Magnum est donum [Dei] optimi apud nos, quod 700
a rege tamquam pignus sibi simile abductum est, amantissimeque habitum, quodque ad finem usque servabit. Hic est Filius hominis, corpus de Maria, quod ex nobis ad locum vitae deductum est. Debile corpus fortissimum factum est, et splendidiore atque illustriore quam in suo lapsu amisit Adam gloria donatum.

423 23, 61. Nos vero qui cognovimus unum Deum esse, maie- 701
statem eius debemus confiteri, adorare, laudare, exaltare, glori-

696. PS 1, 1030. 697. PS 1, 1031. 698. PS 2, 6.
699. PS 2, 94. 700. PS 2, 99. 701. PS 2, 127.

ficare, sanctificare, celebrare per Iesum, eius Filium, salvatorem
nostrum, qui sibi nos elegit atque ad se vocavit, per quem
cognovimus illum, et facti sumus illius adoratores, populus et
ecclesia et congregatio sancta. Gloria et honor sit Patri et 141
eius Filio eiusque Spiritui vivo et sancto, ab ore omnium qui
ipsum laudant sursum et infra, in saecula saeculorum.

702 23, 63. O tu qui iuras per caput tuum et mentiris! Si tibi 465
vera sunt tria nomina illa inclita et laudanda Patris et Filii
et Spiritus Sancti, super caput tuum commemorata, quando
vitae tuae signum accepisti; si verum tibi est baptisma, ne
per caput tuum iuraveris, et scito potestatem tibi non esse
per caput tuum iurandi.

S. EPHRAEM, ca 306—373[1].

Hymni et sermones.

703 *Hymni de Epiphania,* 10, 1. Adamus peccato suo omnes 300
dolores sibi adscivit, mundus eius vestigiis insistens omnia
debita. Ac veluti si suus lapsus ei placuisset, de sua restitutione 415
non cogitabat. Gloria illi qui venit eum restituere! 2. Haec 459
causa impulit purissimum Dominum, ut ipse veniret baptismum 462
cum impuris peccatoribus suscepturus. Ad gloriam eius caeli
aperti sunt. Qui omnes mundat, communi omnium baptismo
ablui volens descendit in aquas, easque ad nostrum baptismum
sanctificavit.

704 10, 14. Bonus Dominus hisce duobus allaborat: cogere 334
non vult libertatem nostram nec ut remissi simus permittit. 329
Si enim coactione utitur, potestatem arbitrii tollit; si vero
relaxatione, privat animam auxilio suo. 15. Sciens Dominus 325
quod si cogit privat nos, si auxilium retrahit perdit nos, si
docet acquirit nos, non cogit nec auxilium retrahit, ut facit
Malus, sed docet, erudit et acquirit, utpote Bonus.

705 *Sermo de Domino nostro,* 33. Comprehende enim humili- 383
tatem Domini nostri ab utero ad sepulcrum, et vide quomodo
veluti pedissequa adhaeret parvitati magnitudo, humiliationi
exaltatio. Nam ubi variis in rebus magnitudo Domini se
manifestavit, divinitas eius signis praeclaris revelata est, ut
notum fieret illum unum, qui ibi aderat, non unum sed duos
esse. Neque enim sola exstabat natura inferior neque sola 382
natura superna, sed duae sunt naturae, quarum una alteri
immixta erat, una sublimis, altera humilis; propterea duae 390
illae naturae exprimebant affectus suos, ut per affectus duarum

---

[1] Vide not. 1, p. 243.

702. PS 2, 134. 703. La (= Lamy) 1, 98. 704. La 1, 102.
705. La 1, 224.

homines duas eas esse discernerent, et non reputaretur unus et simplex qui duo erat per commixtionem, sed agnosceretur duo esse propter commixtionem qui unus erat propter essentiam.

54 *Sermones in hebdomadam sanctam*, 4, 1. Simon, discipule mi, 706
ego te constitui fundamentum ecclesiae sanctae. Petram vocavi te antea, quia tu sustinebis omnia aedificia; tu es inspector eorum, qui mihi aedificabunt ecclesiam in terra; si quid reprobum aedificare velint, tu fundamentum reprimas eos; tu es caput fontis a quo hauritur doctrina mea, tu es caput discipulorum meorum; per te omnes gentes potabo; tui est suavitas illa vivifica quam largior; te elegi ut sis in mea institutione velut primogenitus et heres efficiaris thesaurorum meorum; claves regni mei dedi tibi. Ecce principem te constitui super omnes meos thesauros.

486 4, 4. Accepit Iesus Dominus noster in manibus suis merum 707
493 in initio panem et benedixit, signavit ac sanctificavit eum in nomine Patris et in nomine Spiritus, et fregit atque distribuit discipulis suis minutatim in sua bonitate propitia, panem vocavit corpus suum vivum, et se ipso atque Spiritu replevit eum; extendens autem manum dedit iis panem quem dextera sua sanctificaverat: Accipite, manducate omnes ex hoc quod sancti-
185 ficavit verbum meum. Quod nunc vobis dedi ne panem existimetis, accipite, manducate hunc panem nec conteratis
492 micas eius; quod vocavi corpus meum, hoc revera est. Una particula e micis eius milia milium sanctificare valet et suf-
488 ficit ut vitam praebeat omnibus, qui manducant eam. Accipite, manducate in fide nihil haesitantes, quia hoc est corpus meum, et qui manducat illud in fide, ignem et spiritum in illo manducat; si quis autem dubitans manducat illud, merus panis fit
508 ei, at qui cum fide manducat panem in nomine meo sanctificatum, si purus sit, purus conservatur, si peccator, condonatur. Qui autem illum despicit aut spernit vel contumelia afficit, pro certo habeat quod contumelia afficit Filium, qui eum vocavit et realiter effecit corpus suum.

485 4, 6. Postquam manducaverunt discipuli panem novum et 708
483 sanctum et fide intellexerunt se per eum manducavisse Christi corpus, continuavit Christus explicare et tradere totum sacramentum. Accepit miscuitque calicem vini; deinde eum benedixit, signavit ac sanctificavit, profitens suum sanguinem esse qui effundendus erat. . . . Iussit eos bibere Christus et explicavit iis sanguinem suum esse calicem quem bibebant: Hic est verus sanguis meus, qui pro vobis omnibus effunditur; accipite, bibite ex eo omnes, quia novum testamentum est in sanguine meo. Sicut vidistis me facientem, sic facietis in meam com-

---

706. La 1, 412. 707. La 1, 416. 708. La 1, 422.

memorationem. Quando congregabimini in nomine meo in
ecclesia ubique locorum, facite quod feci in mei memoriam;
manducate corpus meum, et bibite sanguinem meum, testa-
mentum novum et vetus.

709 6, 9. Sicut per corpus honoratur Christus, sic per illud 400
opprobriis afficitur. Si corpus flagellatur, per naturam suam
corporalem ipse patitur. Corpus vitam non praestat et cadaver
a flagellis nihil patitur. Pati nequit divinitas; nec mori et
rursus vivere potest Deus, qui sempiterna est vita et inscruta-
bilis. In assumpto autem corpore Christus, unicum Dei Verbum,
venit ad nativitatem et incrementum, formam visibilem et
nutrimentum accepit, venit per successionem generationum
temporibus subiectus et numeris. In divinitate et humanitate 385
quae hypostatice unitae fuerunt, in humanitate qua usus est
divinitus et humanitus, in dominatione et subiectione, in re
et actione Filius Dei, qui homo factus est, unus ipse est
absque divisione. Impassibilis cum sit Deus, ipse passibilis et
impassibilis fuit. Non, ut dicunt hodie, corpus tantum cruci 392
affixum fuit. Sed, sicut ego credo, Deus homo crucifixus est.
Qui voce magna clamavit et exspiravit, latusque lancea per-
foratum habuit, ipse est Deus absconditus. Voce clamavit et
obscuratus est sol; unus est in divinitate et humanitate absque
divisione. Humana nostra natura gratias agat enti spirituali
quod corpus induit, et confiteatur illum non duos sed unum
esse ex Patre et ex Maria; qui in duos eum dividit, non
gaudebit cum eo in Eden, et qui Patrem cum Filio confundit,
ab ecclesia secedit et separatur, quia nulla est in divinitate
separatio.

710 *Sermo de magis, incantatoribus, et divinis, et de fine et con-* 609
summatione, 11. Qui bona fecerint, transibunt in locum bonis 592
repletum; remanebunt autem mali in gehenna, ut fiant cibus
ignis, abripient eos fluctus ignis, ut abeat unusquisque in
habitaculum suum; hunc immergent in caenum, unde num- 594
quam extrahetur; illum immittent in ignem, ut ibi in aeternum 595
maneat; alter in tenebras egredietur et ignem numquam videbit;
alius in abyssum descendet et inde numquam ascendet; alius 612
vero in locum sanctum abibit, ut maneat ibi in aeternum. Sunt
qui sedebunt in secundo gradu, alii in tertio, alii exaltabuntur
usque ad quintum gradum, alii ad decimum, alii ad trigesimum,
alii sedebunt in supernis. . . . Unusquisque enim obtinebit ab
ipsa iustitia mercedem iuxta laborem suum.

711 *Hymni de B. Maria,* 18, 12. In sinu Mariae infans factus 377
est, qui ab aeterno aequalis est Patri. Communicavit nobis
magnitudinem suam et acquisivit infirmitatem nostram; factus 414
est nobiscum mortalis, ut, infusa nobis eius vita, non amplius

709. La 1, 476. 710. La 2, 424. 711. La 2, 608.

429 moriamur. . . . 20. Haec virgo facta est mater, servata vir-
430 ginitate et sigillis non solutis, gestat in utero fetum, integris
virginalibus, et facta est Dei mater atque ancilla opusque
eius sapientiae. . . . 32. Maria hominem non ita concepit, ut
natura ingressum infantis sensu apprehenderet; etenim usque
383 in uterum ignis erat et spiritus, in utero matris suae homo
factus est remanens Deus perfectus.

445 *Hymni de oleo et oliva,* 4. Gratum enim Spiritui Sancto 712
est illud oleum, quod ei ministrat eique ut discipulus adhaeret,
quo designantur sacerdotes et uncti. Spiritus Sanctus enim
oleo signum suum ovibus suis imprimit. Sicut anulus in ceram
sigillum suum imprimit, sic occultum Spiritus sigillum per oleum
imprimitur in baptismo, illa vero in baptismo signata sunt.

594 *Sermo de fine et admonitione,* 8. Scimus omnes, dilecti, 713
iudicium tremendum futurum esse. Et non est qui recogitet
corde nec qui stultitiae suae memor sit; severissimum quippe
de peccatore fiet iudicium, et tormentorum eius non erit finis,
596 nec parvo instante quiescet poena a plectendo peccato eius,
quia in aeternum durabit et nullo umquam tempore solvetur
ei; iudicium ultionis erit et cunctis retributionem debitam
reddet.

148 *Hymnus de defunctis et Trinitate,* 11. Pater genitor et Filius 714
171 genitus e sinu eius, Spiritus Sanctus procedens a Patre et
189 181 Filio; Pater factor, qui fecit mundum e nihilo; Filius creator,
195 qui universa condidit cum genitore suo. 12. Spiritus Sanctus
paracletus et miserator, quo perficitur omne quod fuit et erit
et est; Pater mens, Filius autem verbum, Spiritus vox, tria
nomina, una voluntas, una potestas.

302 *Hymni de instauratione ecclesiae.* 4, 1. Adam, suadente 715
serpente, iustitiae debitorem se constituit, et delicti poena in
433 omnes generationes transmissa est. Angelus et puella sese
ordinaverunt, locuti sunt et audierunt et debitum solverunt. . . .
3. Deus constituit mediatores angelum et puellam, ut suis verbis
rem converterent et reconciliatio fieret atque inter supernos
et infimos chirographum debitorum dilaceraretur.

25 *Hymni dispersi.* 15, 1. Cum Dominus in terram descendit 716
non reliquit thronum caelestem, et cum habitavit in Maria non
evacuavit caelum; ipso in navi dormiente non alius increpavit
ventos; cum autem aquam vertit in vinum, separatum non
erat Verbum ab illo corpore, sed hisce omnibus demonstravit
se Deum esse.

302 22, 8. Transgressio mandati in horto chirographum Adamo 717
scripserat, quo reum declarabatur et morti subiectum omne

---

712. La 2, 805 not.; *Assemani,* Biblioth. orient. 1, 94.
713. La 3, 148. 714. La 3, 242. 715. La 3, 974.
716. La 4, 730. 717. La 4, 772.

genus humanum; iustitia Iesu ipsum sustulit in Golgotha; 115
sanguine et aqua lateris sui laceravit chirographum generis
nostri. Benedictus qui in cruce sua suspendit debitum mortis
voracis hominique iustificationem dedit [cf. Col 2, 12—14].

Carmina nisibena.

718 3 [scriptum a. 350], 1. Est aberratio, si investigamus quid 109
sit Deus et cui similis sit. Quomodo enim possumus pingere
in nobis imaginem illius essentiae, quae similis est menti?
2. Non possumus perscrutari aspectum eius, ita ut pingatur 113
in intellectu nostro; audit sine auribus, loquitur sine ore,
operatur sine manibus, videt sine oculis. Non potest eam
comprehendere animus noster et desistit ab ea, cum talis sit;
sed ipsa in bonitate sua induit formam humanam, ut nos
collegeret sibique similes redderet. 3. Discamus quomodo 414
haec essentia sit spiritualis et apparuerit tamquam corporalis,
et iterum sit pura et apparuerit tamquam irata. Fiebant enim
haec propter nostram utilitatem, quia essentia illa nobis similis
facta est, ut nos ei similes fieremus. Revera quidem unus
tantum ei similis est, Filius, qui processit ab ea eiusque
accuratissima imago est.

719 27 [scriptum a. 370], 8. Revera quidem tu [Domine] et mater 435
tua soli estis, qui omni ex parte omnino pulchri estis; non
enim in te, Domine, labes est, nec ulla in matre tua macula.
Infantes autem mei duabus his pulchritudinibus minime similes sunt.

720 35 [scriptum a. 363/73], 8. Vidi prophetas et iustos, inquit 384
Malus sociis suis; et quamquam vires eorum valde fortes erant,
tamen iis inerat odor quidam meae naturae. Figmentum enim
hominum cognatum est fermento nostro. Hic autem indutus
est corpore Adami et perturbat nos, quia non dominatur in
eum fermentum nostrum. Certe et homo est et Deus, quia
humanitas eius mixta est cum divinitate eius.

721 73 [scriptum a. 363/73], 1. Ecce, dilecti mei, sub terra sunt 586
cadavera et corpora sepultorum, et in caelo sunt iusti. Hi
enim duo loci portant deposita hominum; itaque terra et
caelum clamarent, si iusti praemio suo resurrectionis frau- 593
darentur.

Interpretationes in s. scripturam, post 363.

722 In Gen 1. Adamum ad imaginem et similitudinem Dei 228
esse creatum tripliciter intellegimus. Non enim illam creaturam verbum vocaret similitudinem Dei, nisi propter eius

718. Bk (= Bickell) 78. 719. Bk 122. 720. Bk 143.
721. Bk 222. 722. AS 1, 128.

libertatem eiusque in creaturas dominium. Illud quoque talem esse imaginem tripliciter intellegimus. Primum: quia, sicut potestas Dei est in omnia, ita dominium Adam in omnia positum est. Secundo: quia animam puram accepit, quae in se recipit omnia genera virtutum divinaque charismata. Tertio: quia per rationalem partem intellectus et dirigentem se applicat ad omnem locum, et in se excitat imagines omnium quae vult.

226 2. *Accepit Deus costam de Adam et fecit mulierem* [Gn 2, 22], 723
227 ut esset unum caput mundo; quod autem ex eo sumpserit ut illud impleretur: *Masculum et feminam fecit eos* [Gn 1, 27]; haec, ne quis suspicaretur alium fuisse fabricatorem mulieris
224 illumque non insufflasse spiritum in Evam. Non enim anima ex anima generatur: *Os ex ossibus meis,* non: anima ex anima mea; *et erunt ambo corpus unum* [Gn 2, 23 sq], non: anima una.

598 9. Rursus tertium Phase, quod fecerunt filii Israel post 724
reditum in terram promissionis et divisionem hereditatum suarum, figurat resurrectionem mortuorum, atque omnium rationalium universale Phase, cum hominum tum angelorum,
601 et designationem hereditatum eorum. Verum, iuxta ordines eorum, qui ad illud legale Phase veniunt, rursus distingue tres ordines qui ad illud caelestium et terrestrium festum in resurrectione confluunt, eos scilicet qui sunt supra iudicium, et eos qui iudicandi sunt, et eos qui ad iudicium non veniunt. Supra iudicium illi sunt, qui cum apostolis perfecte splendent. Iudicandi illi, qui hic opera sua in igne paenitentiae probaverunt et ad vitam pervenerunt. Illi vero qui non veniunt ad iudicium, ii sunt qui nulla omnino bona egerunt et abeunt
594 in supplicium aeternum, secundum hoc: *Non resurgent impii in iudicio* [Ps 1, 5].

483 In Ioel 2, 24. *Et replebuntur areae vestrae frumento. . . .* 725
476 *Et redundabunt pariter torcularia vino et oleo. . . .* Mystice illud perfectum est a Messia, qui dedit populo a se redempto, ecclesiae scilicet suae, frumentum et vinum et oleum mysticum: frumentum quod est mysterium corporis eius sancti, et vinum sanguinem suum propitiatorium, et rursus oleum in unguentum suave, quo signati sunt baptizati induentesque arma Spiritus Sancti.

285 *Sermones exegetici:* In Is 26, 10. Ecce vita in ossibus mar- 726
tyrum: quis dicat ea non vivere? Ecce monumenta viva, et quis de hoc dubium moveat? Arces sunt inaccessibiles, a latronibus immunes, civitates munitae, a praedatoribus tutae, turres altae et validae ei qui in illis refugium habet, immunes

723. AS 1, 129. 724. AS 1, 255.
725. AS 2, 252. 726. AS 2, 349.

ab occisoribus, ad quas mors non appropinquat. Qui invidia et perfidia consumitur, animam corrumpente veneno, ex illis accipit auxilia ut cesset venenum neque noceat.

Adversus haereses, sermones, post 363.

727 Sermo 2. Potestatem enim fecit discipulis suis ut una vice 446
tantum per aquam peccata purificarent humanae naturae; atque 521
concessit ut solverent et ligarent, ut, qui ligatus est, petat coram illo, qui omnia condonat; qui enim omnia ignoscit, cum dolore nostro nobis ignoscit. Iustum est enim illum exagitari, qui delectando peccaverit.

728 3. Duos esse deos impossibile est, cum nomen adorandum 103
Dei sit unum; nisi Deus unus est, non est Deus. Sed neque unus est, si nec summus est nec super omnia. Impossibile autem est illum summum esse et excelsum super omnia cui coniungitur aliquid aequale. Et si non sunt plures dii, rursus non sunt plura entia suprema. Nomen enim amborum unum est, unaque gloria et entis supremi et Dei; hoc enim est nomen Dei: essentia quae non habet initium, substantia quae prior est et senior omnibus.

729 53. Moysi manifestavit nomen suum, cum ,Qui sum' sese 94
appellavit, quod nomen est essentiae, nec umquam alia entia illo nomine vocavit sicut nominibus suis plura vocavit, ut uno nomine quod emisit doceret se esse solum ens, non vero alia.

Adversus scrutatores, sermones, post 363.

730 Sermo 4. Primogenitus intravit ventrem, nec passa est 377
pura virgo. Intravit, et exiit in partu; inde fremuit illa de- 430
cora: ecce gloriosus et occultus eius ingressus, despectus et patens egressus; Deus enim est in ingressu, homo etiam in egressu.

731 27. Deus est essentialiter. Essentia eius gloriosa est sicut 94
nomen eius. Si essentialiter nomen eius ab omnibus est distinctum, essentialiter et eius generatio omnibus ignota latet. Tantus est ut frustra contendant creaturae illum intellegere, cum nihil in eo creaturae simile sit.

732 32. Ecce propter nos multiplicasti gloriam tuam, ut osten- 376
deres nobis te esse magnum. Essentia tua est magna, et propter homines minuta est gloria tua.... Iam si te minueret similitudo imaginis humanitatis quam mutuando induisses, quanto magis te minuit corpus quod misericordia tua in veritate induisti, et non in similitudine.

727. AS 2, 440. 728. AS 2, 443. 729. AS 2, 555.
730. AS 3, 5. 731. AS 3, 48. 732. AS 3, 58.

112 44. Habet Deus nomina completa et genuina; habet vero 733
etiam metaphorica et transeuntia, quae cito induit et cito de-
ponit, ut si dicatur paenitere et oblivisci et meminisse. Et
sicut tenuisti eum esse iustum et bonum, ita tene eum esse
generatorem, crede eum esse creatorem.

115 45. Ille est perfectus omnino in omnibus, parturiens sine 734
dolore, creans sine labore, habitans sine loco, dives sine
thesauro. Non enim est locus qui eum capiat et includat, nec
est investigans scrutatio quae sufficiat ut comprehendatur.

108 47. Mansio nostra, quae est inter rerum apparentium breves 735
limites, ostendit non pertingere cogitationis nostrae conatus
ad Filium, cum nemo sit qui eius initium comprehendat et
investiget; Pater enim eius ab unoquoque in omnibus est
absconditus; et quantumvis extendit homo propriam scientiam
et cogitationem, impossibile est investigare quomodo sit, aut
114 comprehendere quantus sit. Admirare creaturas et glorifica
creatorem, neve inquiras essentiam omnibus excellentiorem.

465 51. Quis negare possit trina nomina quorum illapsus olim 736
iuxta Iordanem ministerium implevit? Verum est in nominibus
in quibus baptizatum est corpus tuum corpora baptizari; et
quamvis bene multa sint nomina Domini universorum, baptizari
nos iussit distincte in Patre et Filio et Spiritu.

148 73. Typos habes Patris solem, Filii fulgorem, Spiritus 737
Sancti fervorem; et tamen illud unum est, et Trinitas in hoc
se exhibet. Quod non comprehenditur, quis explanabit? Unum
est plures, unum est tres, et tres sunt unum. Aenigma magnum,
admiratio patens. Distinctus est sol a fulgore suo; distincti
sunt, par est tamen, et ipse fulgor solis est sol. Nemo tamen
dicit duos esse soles, licet fulgor eius in res inferiores sit sol;
sic non duos deos vocamus, sicque Dominus noster Deus est
super creaturas.

148 *Adv. scrutatores* (alia series), sermo 2. Esse Patrem con- 738
150 fitere; eum vero ne confitearis esse comprehensibilem. Rursus
crede esse Filium; numquid tamen illum perscrutabilem esse
credes? Spiritum Sanctum esse tene; ne vero teneas illum
esse vestigabilem. Eos esse unum crede; ne tamen dubites
esse tres. . . . Una enim est voluntas in consensu; non est
confusio in coniunctione; magnus enim ordo ibi; ne enim,
cum coniuncti sint, putes ibi adesse confusionem; ne etiam,
cum distincti sint, existimes illud esse divisionem. Coniuncti
sunt, non confusi; distincti, non divisi; coniunctio eorum non
est confusa, nec distinctio eorum divisa. Quis misceat divi-
siones eorum? Quis dividat coniunctiones eorum? Confuge
ad silentium, miser.

733. AS 3, 79. 734. AS 3, 82. 735. AS 3, 85.
736. AS 3, 94. 737. AS 3, 137. 738. AS 3, 194.

Necrosima, seu funebres canones.

739 1. A nobis discesserunt et a nobis longe facti sunt [iusti 586
mortui], sed collocutio eorum nobiscum est, et, licet dor- 218
mientes, docent nos. Vestimenta tantum eorum corrupta sunt, [id est] corpus quod discerpserunt morbi; anima vero servatur in vita sicut est, nullamque patitur corruptionem. Anima iustorum nobiscum est; nam sermo eorum nobiscum est, et tamquam vivi nobiscum colloquuntur in praeceptis et institutis. Anima eorum vivit et cogitat, in paradiso a creatore servata. Et corpora in terra custodiuntur, quasi debitum ad restitutionem.

740 53. Per crucem mors victa est, in paradisum Adam reversus 415
est et heres factus est regni confundens diabolum; splendorem et gloriam quam amiserat Adam cum transgressus est mandatum, reddidit illi Dominus eius in baptismo cum venit; et iterum veniet in fine et resuscitabit eum et pueros eius, illosque gloria induet in thalamo luminis.

Testamentum.

741 72. Quando diem trigesimum complevero, mei memoriam, 587
fratres, facite. Mortui enim oblatione iuvantur quam viventes 588
faciunt. . . . 78. Si viri Mathathiae qui mysteria detinebant, pro exercitibus, ut legistis, oblationibus eorum expiaverunt crimina qui in bello ceciderant et impii suis moribus erant, quanto magis sacerdotes Filii sanctis oblationibus et linguarum suarum orationibus defunctorum crimina expiant!

[Opera graeca.]

742 *Reprehensio sui ipsius.* Εἶδον οἴκους, καὶ ἐνόησα τὸν οἰκο- 88
νόμον. Εἶδον τὸν κόσμον, καὶ συνῆκα τὴν πρόνοιαν. Εἶδον ναῦν δίχα κυβερνήτου βαπτιζομένην· εἶδον τὰς τῶν ἀνθρώπων πράξεις μηδὲν περαινούσας ἄνευ Θεοῦ τοῦ κυβερνῶντος αὐτάς. Εἶδον πόλιν καὶ πολιτείας διαφόρους εἰς σύστασιν, καὶ συνῆκα ὅτι τῇ τοῦ Θεοῦ διατάξει τὰ πάντα συνέστηκεν. Ἐκ τοῦ ποιμένος τὸ ποίμνιον, καὶ ἐκ Θεοῦ τὸ αὔξειν ἐπὶ τῆς γῆς τὰ σύμπαντα.

---

742 Domos vidi et oeconomum adesse cognovi. Mundum vidi et 88
providentiam intellexi. Navem absque gubernatore submergi adspexi, et inanes hominum labores sine Dei gubernatione esse animadverti. Civitates et respublicas diversas bene constitutas vidi, et Dei ordinatione cuncta consistere intellexi. Ex pastore grex, et ex Deo cuncta quae super terram sunt crescunt.

739. AS 3, 225. 740. AS 3, 312. 741. AG 2, 401.
742. AG 1, 123; quae opera graeca vocamus servata sunt in graeca translatione quam damus.

532 *De compunctione.* Ὦ δύναμις δακρύων, πῶς ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἀνάγῃ εἰς οὐρανὸν ἱπταμένη, καὶ τὰ σὰ αἰτήματα λαμβάνεις παρὰ Θεοῦ. Συναντᾷ σοι γὰρ ἱλαρῶς βαστάζων συγχώρησιν. Δώρησαι οὖν, Δέσποτα, ἐμοὶ τῷ ἀναξίῳ δάκρυα καθεκάστην, καὶ ἰσχύν, ἵνα πηγὰς δακρύων μετὰ τῆς γλυκύτητος βρύσουσα διαπαντὸς φωτισθῇ μου ἡ καρδία ἐν προσευχῇ καθαρᾷ, ὅπως ἂν ἐξαλειφθῇ τὸ μέγα γραμματεῖον ἐν δάκρυσιν ὀλίγοις, καὶ κατασβεσθῇ ἐκεῖ δι' ὀλίγου κλαυθμοῦ τὸ πῦρ τὸ καιόμενον. Εἰ γὰρ ἐνταῦθα κλαύσω, ἐκεῖσε ῥυσθήσομαι τοῦ πυρὸς τοῦ ἀσβέστου. 743

536 *De paenitentia, sermo.* Λέγε πρῶτος τὰς ἁμαρτίας, ἵνα δικαιωθῇς, εἶπεν ὁ Θεός. Τοσαύτην συγκατάβασιν εἰς ἀπανθρωπίαν τρέπεις, αἱρετικέ; Ἀπὸ λόγων ποιεῖται τῆς μετανοίας τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ διὰ λόγου ἐξομολόγησις προοίμιον μετανοίας ἐστί. Διὰ τοῦτο καὶ προοίμια σωτηρίας δίδοται τῷ τελώνῃ [cf. Lc 18, 13], οὐ τελείως αὐτὸν ἀπήλλαξε τοῦ ὀφειλήματος, ὅτι ὅπου τελείως μετενόησε. Μάθε τοῦ Θεοῦ τὴν ἀκρίβειαν, καὶ σύνες τῆς μετανοίας τὴν λυσιτέλειαν. Πρὸς τὴν πρᾶξιν δίδωσι τὸν μισθόν. Διὰ τοῦ λόγου ἐξωμολογήσατο, καὶ ἀπεδείχθη πρὸς προκοπὴν μετανοίας ἐνεργοῦς. 744

429 *Oratio ad sanctissimam Dei matrem.* Ἀλλ', ὦ παρθένε δέσ- 745
434 ποινα, ἄχραντε θεοτόκε, κυρία μου ὁλόδοξε, ὑπερπανάγαθέ μου, ὑψηλοτέρα οὐρανῶν, ὑπερκαθαρωτέρα ἡλιακῶν μαρμαρυγῶν, ἀκτίνων, λαμπηδώνων, . . . ῥάβδος ἡ βλαστήσασα τοῦ

---

532 O lacrimarum vis, quomodo in ictu oculi, sublata pennis, in caelum ascendis et postulata tua a Deo obtines, qui occurrit tibi propitius, indulgentiam ac remissionem peccatorum deferens. Largire igitur mihi indigno, Domine, lacrimas per singulos dies atque fortitudinem, ut fontes lacrimarum iugiter cum dulcedine fundens cor meum illustretur in oratione munda, ut magnum illud delictorum meorum chirographum modicis lacrimis deleatur, ignisque ardens exiguo fletu ibi exstinguatur. Nam hic si flevero, illic inexstinguibilem ignem evadam. 743

536 Dic primus peccata tua ut iustificeris, ait Deus. Tantam indulgentiam in crudelitatem convertis, o haeretice? A verbis incohat paenitentiae principium; quoniam quae verbo fit confessio initium paenitentiae est; propterea et salutis initia dantur publicano, nec perfecte ipsum debitis liberarunt, quia nondum perfecte paenitentiam fecerat. Disce Dei rigorem et accuratam exactionem et intellege paenitentiae utilitatem. Pro actionis ratione mercedem tribuit. Verbo confessus est et ad efficacis paenitentiae profectum receptus est. 744

429 At, o virgo domina, immaculata deipara, domina mea glorio- 745
434 sissima, beneficentissima mea, caelis sublimior, multo purior solaribus splendoribus, radiis, fulgoribus, . . . virga illius Aaronis germinans,

743. AG 1, 154. 744. AG 3, 200. 745. AG 3, 545.

Ἀαρὼν ἐκείνου, ῥάβδος ἐδείχθης ἀληθῶς, καὶ ἄνθος ὁ υἱός
σου Χριστὸς ἡμῶν ἀληθινός, Θεὸς καὶ ποιητής μου· σὺ κατὰ
σάρκα τὸν Θεὸν ἐγέννησας καὶ Λόγον, πρὶν τόκου παρθενεύ- 430
ουσα, παρθένος μετὰ τόκον, καὶ κατηλλάγημεν Θεῷ Χριστῷ 432
τῷ υἱῷ σου.

S. ATHANASIUS, 295—373.

Oratio contra gentes, ca 318.

746 34. Κατ' εἰκόνα γὰρ Θεοῦ πεποίηται, καὶ καθ' ὁμοίωσιν 228
γέγονεν [ἡ ψυχή], ὡς καὶ ἡ θεία σημαίνει γραφὴ ἐκ προσώπου
τοῦ Θεοῦ λέγουσα· «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ
καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν» [Gn 1, 26]. Ὅθεν καὶ ὅτε πάντα τὸν
ἐπιχυθέντα ῥύπον τῆς ἁμαρτίας ἀφ' ἑαυτῆς ἀποτίθεται, καὶ
μόνον τὸ κατ' εἰκόνα καθαρὸν φυλάττει, εἰκότως, διαλαμπρυν-
θέντος τούτου, ὡς ἐν κατόπτρῳ θεωρεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς 162
τὸν Λόγον, καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα, οὗ καὶ ἔστιν εἰκὼν ὁ
σωτήρ, λογίζεται. Ἢ εἰ μὴ αὐτάρκης ἐστὶν ἡ παρὰ τῆς ψυχῆς 87
διδασκαλία διὰ τὰ ἐπιθολοῦντα ταύτης ἔξωθεν τὸν νοῦν, καὶ
μὴ ὁρᾶν αὐτὴν τὸ κρεῖττον· ἀλλ' ἔστι πάλιν καὶ ἀπὸ τῶν
φαινομένων τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καταλαβεῖν, τῆς κτίσεως
ὥσπερ γράμμασι διὰ τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας τὸν ἑαυτῆς
δεσπότην καὶ ποιητὴν σημαινούσης καὶ βοώσης.

747 35. Ἀγαθὸς γὰρ οὖν καὶ φιλάνθρωπος ὁ Θεός, καὶ κηδό- 105
μενος τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων ψυχῶν, ἐπειδὴ ἀόρατος καὶ 108

---

virga vere apparuisti, et flos filius tuus verus Christus noster, Deus
et factor meus; tu secundum carnem Deum genuisti et Verbum,
ante partum virginitatem servans, virgo post partum, et reconciliati 430
fuimus cum Deo Christo filio tuo. 432

746 34. Ad imaginem siquidem et similitudinem Dei facta et creata 228
est anima, ut et divina scriptura indicat, quae ex persona Dei ita
loquitur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.*
Quocirca cum omnes peccati maculas, quibus aspersa fuerit, abs-
terserit et solam illam similitudinem puram atque integram serva-
verit, merito in ea perpurgata ac splendescente, tamquam in speculo, 162
Verbum imaginem Patris contemplabitur; et in Verbo Patrem, cuius
et salvator imago est, cogitatione comprehendet. Vel si ipsa per 87
se anima haec praestare iam non queat, cum ob ea quae mentem
extrinsecus turbant et inquinant, tum quia ipsa quid potius eli-
gendum sit non videat; certe ex rebus aspectabilibus Dei cogni-
tionem haurire potest, quandoquidem res creatae, admirabili ordine
et concentu quo compositae sunt, quibusdam veluti litteris, do-
minum et creatorem indicant et quasi voce praedicant.

747 35. Bonus enim et clemens Deus, animarum quas creavit 105
curam gerens, quia eius naturae est quae videri et comprehendi 108

---

746. MG 25, 68. 747. MG 25, 69.

ἀκατάληπτός ἐστι τὴν φύσιν, ἐπέκεινα πάσης γενητῆς οὐσίας
ὑπάρχων, καὶ διὰ τοῦτο ἔμελλε τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀτυχεῖν
τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως, τῷ τὰ μὲν ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι, τὸν
87 δὲ ἀγένητον· τούτου ἕνεκεν τὴν κτίσιν οὕτω διεκόσμησε τῷ
ἑαυτοῦ Λόγῳ ὁ Θεός, ἵν', ἐπειδὴ τὴν φύσιν ἐστὶν ἀόρατος,
κἂν ἐκ τῶν ἔργων γινώσκεσθαι δυνηθῇ τοῖς ἀνθρώποις.

Oratio de incarnatione Verbi, ca 318.

188 2. Ἄλλοι δέ, ἐν οἷς ἐστι καὶ ὁ μέγας παρ' Ἕλλησι Πλάτων, 748
189 ἐκ προϋποκειμένης καὶ ἀγενήτου ὕλης πεποιηκέναι τὸν Θεὸν
τὰ ὅλα διηγοῦνται· μὴ ἂν γὰρ δύνασθαί τι ποιῆσαι τὸν Θεόν,
εἰ μὴ προϋπέκειτο ἡ ὕλη· ὥσπερ καὶ τῷ τέκτονι προϋποκεῖσθαι
δεῖ τὸ ξύλον, ἵνα καὶ ἐργάσασθαι δυνηθῇ. . . . 3. Ταῦτα μὲν
οὗτοι μυθολογοῦσιν· ἡ δὲ ἔνθεος διδασκαλία καὶ ἡ κατὰ Χρι-
στὸν πίστις τὴν μὲν τούτων ματαιολογίαν ὡς ἀθεότητα δια-
191 βάλλει. Οὔτε γὰρ αὐτομάτως, διὰ τὸ μὴ ἀπρονόητα εἶναι, οὔτε
ἐκ προϋποκειμένης ὕλης, διὰ τὸ μὴ ἀσθενῆ εἶναι τὸν Θεόν·
ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων καὶ μηδαμῶς ὑπάρχοντα τὰ ὅλα εἰς τὸ
εἶναι πεποιηκέναι τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Λόγου οἶδεν, ᾗ φησι διὰ
μὲν Μωϋσέως· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ
τὴν γῆν» [Gn 1, 1].
209 4. Ἄνθρωποι δέ, κατολιγωρήσαντες καὶ ἀποστραφέντες τὴν 749
πρὸς τὸν Θεὸν κατανόησιν, λογισάμενοι δὲ καὶ ἐπινοήσαντες
ἑαυτοῖς τὴν κακίαν, ὥσπερ ἐν τοῖς πρώτοις ἐλέχθη, ἔσχον τὴν

---

nequeat omnemque creatam substantiam transcendat, atque idcirco
futurum erat ut humanum genus illius cognitionem non assequeretur, eo quod homo sit ex nihilo factus et Deus sine ullo sit
87 principio: eam ob rem naturam creatam suo Verbo tam apte composuit, ut, quia ipse ex sui natura videri non potest, saltem ex
operibus ab hominibus cognosci posset.
188 2. Alii, inter quos etiam magnus apud gentiles Plato numeratur, 748
189 asseverant Deum omnia fecisse ex materia prius exsistente et non
facta; neque enim Deum aliquid facere potuisse, nisi prius materia
exstitisset; quemadmodum opus est ut lignum, quo faber utitur,
prius exsistat, ut ex eo aliquid facere possit. . . . 3. En ergo quae
illi quidem effutiunt; at divina doctrina et Christi fides procul has
191 illorum ineptias tamquam detestandam impietatem reicit. Novit
enim res non fortuito factas esse, quia providentia gubernatur,
neque ex materia prius exsistente, quia Deus imbecillis non est,
sed Deum omnia, neutiquam prius exsistentia, ex nihilo per Verbum
fecisse ut essent, uti per Moysen ait: *In principio fecit Deus caelum
et terram.*
209 4. Homines, neglecta ac reiecta Dei contemplatione, sibi ipsis 749
malitiam excogitaverunt, uti superiore oratione dictum est, atque
ita in denuntiatam mortis damnationem misere inciderunt. Nec

---

748. MG 25, 100. 749. MG 25, 104.

προαπειληθεῖσαν τοῦ θανάτου κατάκρισιν, καὶ λοιπὸν οὐκ ἔτι,
ὡς γεγόνασι, διέμενον· ἀλλ' ὡς ἐλογίζοντο, διεφθείροντο, καὶ
ὁ θάνατος αὐτῶν ἐκράτει βασιλεύων. Ἡ γὰρ παράβασις τῆς 231
ἐντολῆς εἰς τὸ κατὰ φύσιν αὐτοὺς ἐπέστρεφεν, ἵνα, ὥσπερ οὐκ
ὄντες γεγόνασιν, οὕτως καὶ τὴν εἰς τὸ εἶναι φθορὰν ὑπομεί-
νωσι τῷ χρόνῳ εἰκότως.

750 5. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ μόνον ἐξ οὐκ ὄντων ἡμᾶς πεποίηκεν, 299
ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν ζῆν ἡμῖν ἐχαρίσατο τῇ τοῦ Λόγου
χάριτι· οἱ δὲ ἄνθρωποι, ἀποστραφέντες τὰ αἰώνια, καὶ συμ-
βουλίᾳ τοῦ διαβόλου εἰς τὰ τῆς φθορᾶς ἐπιστραφέντες, ἑαυτοῖς
αἴτιοι τῆς ἐν τῷ θανάτῳ φθορᾶς γεγόνασιν, ὄντες μέν, ὡς 231
προεῖπον, κατὰ φύσιν φθαρτοί, χάριτι δὲ τῆς τοῦ Λόγου μετου-
σίας τοῦ κατὰ φύσιν ἐκφυγόντες, εἰ μεμενήκεισαν καλοί. Διὰ
γὰρ τὸν συνόντα τούτοις Λόγον καὶ ἡ κατὰ φύσιν φθορὰ
τούτων οὐκ ἤγγιζε.

751 9. Συνιδὼν γὰρ ὁ Λόγος, ὅτι ἄλλως οὐκ ἂν λυθείη τῶν 409
ἀνθρώπων ἡ φθορά, εἰ μὴ διὰ τοῦ πάντως ἀποθανεῖν· οὐχ 414
οἷόν τε δὲ ἦν τὸν Λόγον ἀποθανεῖν ἀθάνατον ὄντα καὶ τοῦ
Πατρὸς Υἱόν· τούτου ἕνεκεν τὸ δυνάμενον ἀποθανεῖν ἑαυτῷ
λαμβάνει σῶμα, ἵνα τοῦτο τοῦ ἐπὶ πάντων Λόγου μεταλαβόν,
ἀντὶ πάντων ἱκανὸν γένηται τῷ θανάτῳ, καὶ διὰ τὸν ἐνοι-
κήσαντα Λόγον ἄφθαρτον διαμείνῃ, καὶ λοιπὸν ἀπὸ πάντων ἡ
φθορὰ παύσηται τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι. Ὅθεν ὡς ἱερεῖον 416
καὶ θῦμα παντὸς ἐλεύθερον σπίλου, ὃ αὐτὸς ἑαυτῷ ἔλαβε

---

vero post haec quales creati sunt permansere; sed suis cogita-
tionibus in dies magis corrupti, in mortis ditionem et potestatem
sunt redacti. Nam praecepti transgressio illos ad propriae naturae 231
condicionem revocavit, ut, quemadmodum cum non essent facti
sunt, sic in eo quod sunt corruptionem, labente tempore, paterentur,
idque meritissimo.

750 5. Nam Deus non solum nos ex nihilo fecit, sed etiam divini 299
Verbi gratia secundum Deum vivere concessit. At homines, ab
aeternis rebus aversi et ad res corruptioni subiectas consilio diaboli
conversi, sibi ipsis corruptionis mortis auctores facti sunt; qui, ut 231
dixi, ex natura quidem mortales erant, sed gratia, qua Verbi erant
participes, naturae condicionem haud dubie effugissent, si boni
utique permansissent. Siquidem propter Verbum, quod cum illis
fuisset, ad eos naturalis corruptio non accessisset.

751 9. Nam cum Verbum intellegeret non posse aliter hominum 409
corruptionem solvi, nisi omnino morerentur; cum item fieri non 414
posset ut Verbum, utpote immortale et Patris Filius, moreretur:
idcirco corpus quod mori posset sibi assumpsit, ut illud, Verbi
omnium praesidis factum particeps, morti pro omnibus satis esset
atque propter Verbum in se habitans incorruptum permaneret, ac
denique in posterum corruptio resurrectionis gratia ab omnibus
discederet. Hinc corpus quod sibi ipse accepit velut hostiam et 416

---

750. MG 25, 104. 751. MG 25, 112.

σῶμα προσάγων εἰς θάνατον, ἀπὸ πάντων εὐθὺς τῶν ὁμοίων
419 ἠφάνιζε τὸν θάνατον τῇ προσφορᾷ τοῦ καταλλήλου. Ὑπὲρ
422 πάντας γὰρ ὢν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, εἰκότως, τὸν ἑαυτοῦ ναὸν
καὶ τὸ σωματικὸν ὄργανον προσάγων ἀντίψυχον ὑπὲρ πάντων,
ἐπλήρου τὸ ὀφειλόμενον ἐν τῷ θανάτῳ· καὶ οὕτως συνὼν διὰ
τοῦ ὁμοίου τοῖς πᾶσιν ὁ ἄφθαρτος τοῦ Θεοῦ Υἱός, εἰκότως
τοὺς πάντας ἐνέδυσεν ἀφθαρσίαν ἐν τῇ περὶ τῆς ἀναστάσεως
ἐπαγγελίᾳ.

414 54. Αὐτὸς γὰρ ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν· καὶ 752
αὐτὸς ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου
Πατρὸς ἔννοιαν λάβωμεν· καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν παρ' ἀνθρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς ἀθανασίαν κληρονομήσωμεν.

Apologia contra Arianos, ca 348.

554 75. Θεόγνιος, καὶ Μάρις . . . ἔλεγον καὶ περὶ ποτηρίου κυρια- 753
563 κοῦ κεκλασμένου, ὑποβληθέντος αὐτοῖς ὑπὸ Ἰσχύρα, ὃν ἤγαγον
μεθ' ἑαυτῶν, λέγοντος ἑαυτὸν εἶναι πρεσβύτερον, ὃς οὐκ ἔστι πρεσβύτερος. Ὑπὸ γὰρ Κολλούθου τοῦ πρεσβυτέρου φαντασθέντος ἐπισκοπήν, καὶ ὕστερον ὑπὸ κοινῆς συνόδου Ὁσίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐπισκόπων κελευσθέντος πρεσβυτέρου εἶναι, καθὸ καὶ πρότερον ἦν, κατεστάθη· καὶ κατὰ ἀκολουθίαν πάντες οἱ ὑπὸ Κολλούθου κατασταθέντες ἀνέδραμον εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, εἰς ὃν καὶ πρότερον ἦσαν, ὡς καὶ αὐτὸς Ἰσχύρας λαϊκὸς ὤφθη.

---

victimam omni puram macula morti offerendo, mortem statim ab
419 omnibus similibus, suo pro aliis oblato, propulsavit. Sic enim Dei
422 Verbum superius omnibus exsistens, suum templum et corporeum
instrumentum pro omnibus, uti decebat, devovendo et offerendo, id quod debebatur in morte solvit, atque ita omnibus per simile corpus coniunctus, incorruptus Dei Filius omnes resurrectionis promissione incorruptos iure et merito reddidit.

414 54. Ipse siquidem homo factus est, ut nos dii efficeremur; ipse 752
se ipsum per corpus videndum exhibuit, ut nos invisibilis Patris cognitionem acciperemus; ipse iniurias sibi ab hominibus illatas sustinuit, ut nos immortalitatis heredes institueremur.

554 75. Theognius, et Maris . . . locuti sunt et de calice dominico 753
563 confracto, quod scelus iis delatum fuerat ab Ischyra, quem secum
adducebant, quique se presbyterum iactitabat, tametsi non presbyter. Ordinatus quippe fuit a Collutho presbytero, qui falso episcopi nomine gloriabatur, demumque in communi synodo ab Hosio et sociis eius episcopis celebrata ad priorem presbyteri ordinem redactus est. Ac consequenter quotquot a Collutho fuerant ordinati, ii sunt ad priorem reversi condicionem, ita ut ipse quoque Ischyras inter laicos visus fuerit.

---

752. MG 25, 192. 753. MG 25, 385.

Epistula de decretis nicaenae synodi, ca 350.

754 11. Ὁ Θεὸς κτίζει, καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων δὲ τὸ κτίζειν εἴρηται· 112
καὶ ὁ μὲν Θεὸς ὤν ἐστι· λέγονται δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι, 95
παρὰ Θεοῦ καὶ τοῦτο λαβόντες ἔχειν. Ἆρ' οὖν οὕτως ὁ Θεὸς κτίζει ὡς ἄνθρωποι; Ἢ οὕτως ὤν ἐστιν ὡς ἄνθρωπος; Μὴ γένοιτο· ἄλλως ἐπὶ Θεοῦ τὰς λέξεις λαμβάνομεν, καὶ ἑτέρως
ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ταύτας διανοούμεθα. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς 189
κτίζει, καλῶν τὰ μὴ ὄντα εἰς τὸ εἶναι, οὐδενὸς ἐπιδεόμενος· οἱ δὲ ἄνθρωποι τὴν ὑποκειμένην ὕλην ἐργάζονται, εὐξάμενοι πρότερον, καὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ποιεῖν λαβόντες παρὰ τοῦ
πάντα δημιουργήσαντος Θεοῦ διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου. Πάλιν τε 100
οἱ μὲν ἄνθρωποι, οὐ δυνάμενοι καθ' ἑαυτοὺς εἶναι, ἐν τόπῳ τυγχάνοντές εἰσι περιεχόμενοι, καὶ συνεστῶτες ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ· ὁ δὲ Θεὸς ὤν ἐστι καθ' ἑαυτόν, περιέχων τὰ πάντα, καὶ ὑπ' οὐδενὸς περιεχόμενος· καὶ ἐν πᾶσι μὲν ἔστι κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα καὶ δύναμιν, ἔξω δὲ τῶν πάντων πάλιν ἔστι κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν. Ὥσπερ οὖν οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ ἄνθρωποι κτίζουσιν ὅνπερ τρόπον ὁ Θεὸς κτίζει, οὐδ' οὕτως εἰσὶν οἱ ἄνθρωποι ὥσπερ ἔστιν ὁ Θεός· οὕτως ἄλλως ἔστιν ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις, καὶ ἄλλως ἔστιν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρός. Τῶν μὲν γὰρ ἀνθρώπων τὰ γεννήματα μέρη πως τῶν γεννώντων εἰσίν, ἐπεὶ καὶ αὐτὴ τῶν σωμάτων ἡ φύσις οὐχ ἁπλῆ τίς ἐστιν, ἀλλὰ ῥευστή, καὶ ἐκ μερῶν ἔχει τὴν σύνθεσιν·
. . . ὁ δὲ Θεός, ἀμερὴς ὤν, ἀμερίστως ἐστὶ καὶ ἀπαθὴς τοῦ 97
Υἱοῦ Πατήρ. Οὔτε γὰρ ἀπορροὴ τοῦ ἀσωμάτου ἐστίν, οὔτ'

---

754 11. Deus creat et de hominibus idem quoque dicitur; Deus 112
item is est qui est; homines similiter dicuntur esse, quod ipsum 95
quidem a Deo acceperunt. An ergo ita Deus creat ut homo? An eodem modo est quo homo? Minime, sed aliter has voces
de Deo intellegimus, aliter de hominibus. Nam Deus quidem creat, 189
ea quae non erant vocans ut sint, nullaque re indigens; homines vero non nisi subiecta utuntur materia, postquam a Deo, qui omnia per proprium Verbum creavit, artem agendi precibus obtinuerint.
Praeterea homines, qui per se ipsi esse non possunt, loco circum- 100
scribuntur atque in Dei Verbo consistunt; at Deus, qui per se vere est, omnia continet et a nulla re ipse continetur; in omnibus est sua bonitate et potentia; at extra omnia est propria natura. Quemadmodum ergo non eodem modo creant homines quo Deus creat, nec eodem modo sunt quo ille, ita aliter procreantur homines et aliter Filius ex Patre nascitur. Fetus enim hominum partes quodammodo sunt gignentium, quippe cum nec ipsa corporum natura
simplex sit, sed fluxa atque ex partibus composita; . . . Deus autem 97
individuus est, ac proinde absque divisione nihilque patiendo Filii est Pater. Nihil enim ex re incorporea effluere, nihilve in eam,

---

754. MG 25, 441.

ἐπιρροή τις εἰς αὐτὸν γίνεται, ὡς ἐπ' ἀνθρώπων. Ἁπλοῦς δὲ
163 ὢν τὴν φύσιν, ἑνὸς καὶ μόνου τοῦ Υἱοῦ Πατήρ ἐστι· διὰ τοῦτο
γὰρ καὶ μονογενής ἐστι, καὶ μόνος ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρός
ἐστι, μόνον τε αὐτὸν ἐξ ἑαυτοῦ δείκνυσιν ὁ Πατὴρ λέγων·
«Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ηὐδόκησα» [Mt 3, 17].
Λόγος δέ ἐστιν οὗτος τοῦ Πατρός, ἐν ᾧ τὸ ἀπαθὲς καὶ ἀμερὲς
τοῦ Πατρὸς νοεῖν δυνατόν. Λόγος γὰρ οὐδὲ ὁ τῶν ἀνθρώπων
κατὰ πάθος καὶ μέρος γεννᾶται· μήτι γε ὁ τοῦ Θεοῦ.

158 20. Ἡ ἐκ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ γέννησις ἄλλη παρὰ τὴν ἀν- 755
θρώπων φύσιν ἐστί, καὶ οὐ μόνον ὅμοιος, ἀλλὰ καὶ ἀδιαίρετός
ἐστι τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, καὶ ἕν μέν εἰσιν αὐτὸς καὶ ὁ
Πατήρ, ὡς αὐτὸς εἴρηκεν, ἀεὶ δὲ ἐν τῷ Πατρί ἐστιν ὁ Λόγος,
καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Λόγῳ [Io 10, 30], ὡς ἔστι τὸ ἀπαύγασμα
πρὸς τὸ φῶς· τοῦτο γὰρ καὶ ἡ λέξις σημαίνει· διὰ τοῦτο ἡ
σύνοδος, τοῦτο νοοῦσα, καλῶς ὁμοούσιον ἔγραψεν, ἵνα τήν
τε τῶν αἱρετικῶν κακοήθειαν ἀνατρέψωσι, καὶ δείξωσιν ἄλλον
εἶναι τῶν γενητῶν τὸν Λόγον.

97 22. Εἰ μὲν οὖν τὸν Θεὸν ἡγεῖταί τις εἶναι σύνθετον, ὡς 756
ἐν τῇ οὐσίᾳ τὸ συμβεβηκός, ἢ ἔξωθέν τινα περιβολὴν ἔχειν
καὶ καλύπτεσθαι, ἢ εἶναί τινα περὶ αὐτὸν τὰ συμπληροῦντα
τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ὥστε λέγοντας ἡμᾶς Θεὸν ἢ ὀνομάζοντας
108 Πατέρα μὴ αὐτὴν τὴν ἀόρατον αὐτοῦ καὶ ἀκατάληπτον οὐσίαν
σημαίνειν, ἀλλά τι τῶν περὶ αὐτήν· μεμφέσθωσαν μὲν τὴν

---

uti hominibus accidit, potest influere. Quocirca, cum Deus sit
163 natura simplex, unius quoque ac solius Filii est Pater. Idcirco
enim et unigenitus est et solus est in sinu Patris, eumque solum
ex se ipso esse aperte Pater declarat his verbis: *Hic est Filius
meus dilectus in quo mihi complacui.* Ipse est Verbum Patris,
quem proinde ut Patrem nec quid pati nec dividi posse intellegendum est; quippe cum ipsi etiam homines proprium verbum citra
divisionem ac nihil patiendo producant; multo igitur magis Deus
suum Verbum.

158 20. Cum Filii ex Patre generatio alia plane sit a natura ho- 755
minum, nec solum similis ille sit substantiae Patris, sed dividi ab
ea non queat, cum item unum ipse et Pater sint, ut idem dixit,
semperque Verbum sit in Patre et Pater in Verbo, eo modo quo
splendor se habet ad lucem, id enim dictio ipsa significat: idcirco
synodus, ea re perspecta, eum esse consubstantialem recte scripsit,
ut et haereticorum perversitatem everteret et Verbum aliud a factis
rebus esse ostenderet.

97 22. Si quis ergo Deum compositum esse existimat, ut in sub- 756
stantia accidens, vel ita ut aliquem extrinsecus amictum habeat
quo contegatur, aut quaedam circum eum sint quae eius substantiam compleant, adeo ut, cum Deum dicimus vel Patrem no-
108 minamus, non eius substantiam, quae nec videri nec comprehendi
potest, sed aliquid eorum, quae circum ipsam sunt, significemus;

---

755. MG 25, 452. 756. MG 25, 453.

σύνοδον γράψασαν ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱόν· κατανοείτωσαν δὲ ὅτι δύο ταῦτα βλασφημοῦσιν, οὕτω διανοούμενοι· τόν τε γὰρ Θεὸν σωματικόν τινα εἰσάγουσι, καὶ τὸν Κύριον οὐκ αὐτοῦ τοῦ Πατρός, ἀλλὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἶναι Υἱὸν καταψεύδονται. . . . Εἰ μὲν οὖν μὴ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ 152
Λόγος, ὡς ἂν Υἱὸς εἴη φύσει γνήσιος ἐκ Πατρός, ἀλλ' ὡς τὰ 158
κτίσματα διὰ τὸ δεδημιουργῆσθαι λέγεται καὶ αὐτὸς ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας ἐστὶ τοῦ Πατρός, οὔτε αὐτὸς ὁ Υἱὸς κατ' οὐσίαν ἐστὶν Υἱός, ἀλλ' ἐξ ἀρετῆς, ὡς ἡμεῖς οἱ κατὰ χάριν καλούμενοι υἱοί. Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι μόνος, ὡς Υἱὸς γνήσιος, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστι, λεχθείη ἂν εἰκότως καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱός. 23. Καὶ γὰρ 162
καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἀπαυγάσματος τοιοῦτον ἔχει τὸν νοῦν. Οὐ γὰρ κατὰ τὸ ἐξαπτόμενον ἐκ τῆς θέρμης τοῦ ἡλίου πῦρ, ὅπερ καὶ σβέννυσθαι πάλιν εἴωθεν, εἰρήκασιν οἱ ἅγιοι εἶναι τὸν Λόγον πρὸς τὸν Θεόν· τοῦτο γὰρ ἔργον ἔξωθεν καὶ κτίσμα τοῦ ποιοῦντος ἦν. Ἀλλὰ ἀπαύγασμα αὐτὸν εὐηγγελίσαντο πάντες, ἵνα τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἴδιον καὶ ἀδιαίρετον καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἑνότητα δηλώσωσι.

757 27. Περὶ δὲ τοῦ ἀϊδίως συνεῖναι τὸν Λόγον τῷ Πατρί, καὶ 142
μὴ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ὡς εἰρήκασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐξέστω πάλιν ὑμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὠριγένους. . . . «Κατανοείτω γὰρ ὁ τολμῶν καὶ λέγων· Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός,

---

synodum per me licet incusent, quae Dei Filium ex eius substantia esse scripserit; intellegant tamen se ita sentiendo duplicem impietatem committere; nam quemdam incorporeum inducunt, et Dominum non sui Patris sed rerum quae circum ipsum sunt Filium esse mentiuntur. . . . Si igitur Verbum non ita est ex Deo, 152
ut verus ex Patre natura sit Filius; sed si eo tantum modo ex Deo 158
esse dicitur, quo res omnes creatae, quia nempe a Deo factae sunt: sane neque ex substantia Patris est; neque ipse Filius substantia est Filius, sed solum ex virtute, non aliter ac nos, qui gratia filii vocamur. Sin autem solus ex Deo est, tamquam verus Filius, uti revera est, iure ac merito ex substantia Dei Filius dicendus est.
23. Certe rem ita se habere patet ex exemplo lucis et splendoris. 162
Non enim instar ignis, qui ex calore solis accenditur ac postea solet exstingui, Verbum se ad Deum habere sancti censuere; ita quippe externum et creatum effectoris opus esset. Verum Filium omnes splendorem esse dixere, ut cum proprie ac sine divisione ex substantia esse eiusque cum Patre unitatem significarent.

757 27. Quod autem Verbum ab aeternitate sit cum Patre, nec 142
alterius quam Patris substantiae vel hypostasis proprius sit, ut declaravit synodus, liceat vos iterum a laborioso Origene audire. . . . «Intellegat enim qui dicere audet: Fuit aliquando cum non esset

---

757. MG 25, 465.

ὅτι ἐρεῖ καὶ τό· Σοφία ποτὲ οὐκ ἦν, καὶ Λόγος οὐκ ἦν, καὶ Ζωὴ οὐκ ἦν» . . . Ἰδοὺ ἡμεῖς μὲν ἐκ πατέρων εἰς πατέρας διαβεβηκέναι τὴν τοιαύτην διάνοιαν ἀποδεικνύομεν· ὑμεῖς δέ, ὦ νέοι Ἰουδαῖοι καὶ τοῦ Καϊάφα μαθηταί, τίνας ἄρα τῶν ῥημάτων ὑμῶν ἔχετε δεῖξαι πατέρας; Ἀλλ' οὐδένα τῶν φρονίμων καὶ σοφῶν ἂν εἴποιτε· πάντες γὰρ ὑμᾶς ἀποστρέφονται πλὴν μόνου τοῦ διαβόλου· μόνος γὰρ ὑμῖν οὗτος τῆς τοιαύτης ἀποστασίας πατὴρ γέγονεν. . . . Ἣν γὰρ ἡ σύνοδος ἐγγράφως ὡμολόγησε πίστιν, αὕτη τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐστί. Ταύτην ἐκδικοῦντες οἱ μακάριοι πατέρες οὕτως ἔγραψαν, καὶ κατέκριναν τὴν ἀρειανὴν αἵρεσιν.

152 30. Ὥσπερ οὖν τοῦτο τοιοῦτον ἔχει τὸν νοῦν, οὕτως ὁ 758
βουλόμενος λέγειν τὸν Θεὸν ἀγένητον λεγέτω μήν, εἰ ἅπαξ οὕτως αὐτῷ δοκεῖ, μὴ μέντοι διὰ τὸ εἶναι τὸν Λόγον τῶν γενητῶν, ἀλλ' ὅτι, καθὰ προεῖπον, ὁ Θεὸς οὐ μόνον οὐκ ἔστι
181 γενητός, ἀλλὰ καὶ τῶν γενητῶν ποιητής ἐστι διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου. Καὶ γὰρ καὶ οὕτω λεγομένου τοῦ Πατρός, πάλιν εἰκὼν
158 ὁ Λόγος ἐστὶ καὶ ὁμοούσιος τοῦ Πατρός· εἰκὼν δὲ ὢν αὐτοῦ,
162 ἄλλος ἂν εἴη τῶν γενητῶν καὶ τῶν πάντων· οὗ γάρ ἐστιν εἰκών, τούτου καὶ τὴν ἰδιότητα καὶ τὴν ὁμοίωσιν ἔχει, ὥστε τὸν λέγοντα ἀγένητον καὶ παντοκράτορα τὸν Πατέρα, νοεῖν ἐν τῷ ἀγενήτῳ καὶ τῷ παντοκράτορι καὶ τὸν τούτου Λόγον καὶ τὴν Σοφίαν, ἥτις ἐστὶν ὁ Υἱός.

Filius, idem esse ac si diceret: Sapientia aliquando non erat, Verbum non erat, et Vita non erat» . . . En igitur nos quidem hanc sententiam a patribus ad patres transisse demonstramus; vos vero, o novi Iudaei et Caiphae discipuli, quos patres qui vestris voculis faverint exhibere potestis? Nullum certe prudentem et sapientem umquam proferetis; omnes enim a vobis abhorrent praeter unum diabolum, qui nempe solus huius vestrae defectionis pater et auctor exstitit. . . . Nam fides quam synodus scripto confessa est, ipsa vere est catholicae ecclesiae, quam ut tuerentur, placuit beatis patribus ita scribere, arianamque haeresim condemnare.

152 30. Ut igitur hic est illarum dictionum sensus, sic qui Deum 758
non factum cupit dicere, dicat sane si prorsus ita ipsi videtur, verum non eo utatur nomine ut significet Verbum rebus factis annumerandum esse, sed quia Deus, ut supra dixi, non solum non
181 est factus, sed et rerum factarum per proprium Verbum effector est. Namque etiam cum talis dicitur Pater, nihilominus Verbum
158 et imago Patris et eidem consubstantiale est, ac proinde, cum eius
162 sit imago, aliud certe a rebus factis et ab omnibus esse dicendum est. Cuius enim est imago, eius et proprietatem et similitudinem habet, adeo ut, qui Patrem non factum et omnipotentem appellat, is in non facto et omnipotente huius Verbum et Sapientiam, quae ipse est Filius, intellegat.

---

758. MG 25, 472.

De sententia Dionysii, 350/1.

759 9. «Ἐν ἀρχῇ μὲν ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]· ἡ δὲ παρθένος 377
ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων ἐν γαστρὶ ἔσχε, καὶ γέγονεν ὁ Κύριος 354 390
ἄνθρωπος. Καὶ εἷς μὲν ἔστιν ὁ ἐξ ἀμφοτέρων σημαινόμενος· «Ὁ γὰρ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» [ib. 14]· τὰ δὲ περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως εἰρημένα ῥήματα ἰδίαν καὶ κατάλληλον ἔχει πρὸς ἕκαστον τῶν λεγομένων τὴν ἑρμηνείαν· καὶ ὁ τὰ ἀνθρώπινα τοῦ Λόγου γράφων οἶδε καὶ τὰ περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ· καὶ ὁ περὶ τῆς θεότητος ἐξηγούμενος οὐκ ἀγνοεῖ τὰ ἴδια τῆς ἐνσάρκου παρουσίας αὐτοῦ· ἀλλ' ἕκαστον ὡς ἐπιστήμων καὶ δόκιμος τραπεζίτης διακρίνων, κατ' ὀρθὸν τῆς εὐσεβείας βαδιεῖται. Ὅτε γοῦν αὐτὸν κλαίοντα λέγει, οἶδεν ὅτι ἄνθρωπος γενόμενος ὁ Κύριος δείκνυσι τὸ μὲν κλαίειν τοῦ ἀνθρωπίνου, ἐγείρει δὲ Λάζαρον ὡς Θεός· καὶ πεινῶντα μὲν αὐτὸν καὶ διψῶντα οἶδε σωματικῶς, θεϊκῶς δὲ χορτάζοντα ἀπὸ πέντε ἄρτων πεντακισχιλίους· καὶ κείμενον μὲν οἶδεν ἐν μνημείῳ σῶμα ἀνθρώπινον, ἐγειρόμενον δὲ ὡς Θεοῦ σῶμα παρ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου.

Adversus Arianos orationes IV, 356—362[1].

760 Or. 1, n. 14. Εἰ μὴ ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, ἀλλ' ἀΐδιός ἐστιν 157
ὁ Υἱός, καὶ συνυπάρχει τῷ Πατρί, οὐκέτι υἱόν, ἀλλ' ἀδελφὸν εἶναι τοῦ Πατρὸς λέγετε αὐτόν. Ἀνόητοι καὶ φιλόνεικοι. Εἰ

---

759 9. *In principio* quidem *erat Verbum;* virgo autem circa con- 377
summationem saeculorum in utero habuit, Dominusque homo 354 390
factus est. Atque unus quidem est qui duabus illis sententiis indicatur, nam *Verbum caro factum est.* Quae porro de divinitate et de humanitate eius dicta sunt, propriam et unicuique de quo agitur congruentem habent interpretationem, ita ut, qui humana Verbi scribit, eius quoque divinitatem agnoscat; et qui de divinitate loquitur, minime sit ignarus eorum, quae ad carnalem eius adventum spectant, sed ut peritus et probus trapezita inter singula distinguens, in recta pietatis incedat via. Cum igitur eum lacrimantem dicit, probe novit Dominum hominem factum quoad humanitatem lacrimas profundere, ut Deum vero Lazarum a mortuis suscitare; novit quoque illum esurire corporaliter, ac divinitus ex quinque panibus quinque milia satiare; corpus itidem humanum in sepulcro iacere novit, nec ignorat illud ipsum a Verbo, ut Dei corpus, suscitari.

760 1, 14. Si non fuit aliquando, inquiunt, cum non esset Filius, 157
sed ipse aeternus est unaque cum Patre exsistit, nolite iam eum filium, sed fratrem Patris dicere. O stolidos admodum et litigiosos!

---

[1] Iuxta Loofs scriptae sunt a. 338—339; iuxta Cavallera 347—350.
759. MG 25, 492. 760. MG 26, 40.

μὲν γὰρ ἀϊδίως συνεῖναι μόνον αὐτὸν ἐλέγομεν, καὶ μὴ υἱόν,
153 πιθανή τις ἦν αὐτῶν ἡ προσποίητος εὐλάβεια· εἰ δὲ ἀΐδιον λέγοντες ὁμολογοῦμεν αὐτὸν Υἱὸν ἐκ Πατρός, πῶς ὁ γεννηθεὶς ἀδελφὸς τοῦ γεννήσαντος δύναται νομίζεσθαι; . . . Οὐ γὰρ ἔκ τινος ἀρχῆς προϋπαρχούσης ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐγεννήθησαν, ἵνα καὶ ἀδελφοὶ νομισθῶσιν· ἀλλ᾽ ὁ Πατὴρ ἀρχὴ τοῦ Υἱοῦ καὶ γεννήτωρ ἐστί, καὶ ὁ Πατὴρ πατήρ ἐστι, καὶ οὐχ υἱός τινος γέγονε· καὶ ὁ Υἱὸς δὲ υἱός ἐστι, καὶ οὐκ ἀδελφός. Εἰ δὲ ἀΐδιον γέννημα τοῦ Πατρὸς λέγεται, καλῶς λέγεται. Οὐ γὰρ ἀτελὴς οὐσία τοῦ Πατρὸς ἦν ποτε, ἵνα καὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς ἐπισυμβαίνῃ ταύτῃ· οὐδὲ ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου γεγέννηται ὁ Υἱός, ἵνα καὶ ὑστερίζῃ τῆς πατρῴας ὑπάρξεως· ἀλλὰ Θεοῦ γέννημά ἐστι, καὶ ὡς Θεοῦ τοῦ ἀεὶ ὄντος ἴδιος ὢν Υἱός, ἀϊδίως ὑπάρχει. Ἀνθρώπων μὲν γὰρ ἴδιον τὸ ἐν χρόνῳ γεννᾶν διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς φύσεως· Θεοῦ δὲ ἀΐδιον τὸ γέννημα, διὰ τὸ ἀεὶ τέλειον τῆς φύσεως.

196 1, 29. Ἀλλ᾽ ἰδού, φασί, καὶ ἀεὶ ποιητής ἐστιν ὁ Θεός, καὶ 761
οὐκ ἐπιγέγονεν αὐτῷ τοῦ δημιουργεῖν ἡ δύναμις· ἆρ᾽ οὖν, ἐπειδὴ δημιουργός ἐστιν, ἀΐδιά ἐστι καὶ τὰ ποιήματα, καὶ οὐ θέμις εἰπεῖν οὐδὲ ἐπὶ τούτων· Οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῇ; . . . Ἵνα δέ, κἂν ἀμυδρόν τινα λογισμὸν εὑρόντες, μὴ σιωπήσωμεν, ἀκουέτωσαν ὅτι, εἰ καὶ τῷ Θεῷ δυνατὸν ἀεὶ ποιεῖν, ἀλλ᾽ οὐκ ἠδύνατο τὰ γενητὰ ἀΐδια εἶναι· ἐξ οὐκ ὄντων γάρ ἐστι, καὶ

Si enim eum ab aeternitate tantum simul exstitisse cum Patre nec filium esse asseveraremus, aliquid utique probabilitatis haberet
153 simulata illorum religio. Sin autem, cum eum aeternum dicimus, eumdem confitemur genitum ex Patre Filium, qua, quaeso, ratione genitus genitoris frater possit existimari? . . . Neque enim ex aliquo principio prius exsistente Pater et Filius geniti fuerunt, ut censeantur esse fratres: Pater quidem principium et genitor est Filii, et Pater pater est, nec alicuius fuit filius; Filius autem filius est, non frater. Si idem porro aeternus Patris fetus dicitur, recte omnino dicitur. Nam non aliquando imperfecta fuit Patris natura, ut, quod illius proprium esset, eidem postea accederet; neque ut homo ex homine genitus est Filius, ut Patre exsisteret posterior, sed Dei fetus est, qui, utpote proprius Dei semper exsistentis Filius, ab aeternitate et ipse exsistit. Hominum quidem proprium est in tempore gignere, propter naturae defectum; at aeternus est Dei fetus, quia semper perfectissima fuit Dei natura.

196 1, 29. Atqui, inquiunt, semper quoque Deus fuit effector, nec 761
efficiendi facultas illi postea accessit; num ergo, quia opifex est, aeterna quoque sunt eius opera, nec de his dicere licet: Non erant antequam fierent? . . . Ne autem, vel levem invenientes rationem, sileamus, audiant illi res factas aeternas esse non potuisse,
189 etiamsi eas semper potuerit facere Deus. Illae enim ex nihilo sunt,

---

761. MG 26, 72.

οὐκ ἦν πρὶν γένηται. Τὰ δὲ οὐκ ὄντα πρὶν γένηται, πῶς 189
ἠδύνατο συνυπάρχειν τῷ ἀεὶ ὄντι Θεῷ; Διὸ καὶ πρὸς τὸ
λυσιτελὲς αὐτῶν ἀφορῶν ὁ Θεός, ὅτε εἶδεν ὅτι δύναται γενόμενα διαμένειν, τότε καὶ πεποίηκε πάντα. . . . Ὁ δέ γε Υἱός, 152
οὐκ ὢν ποίημα, ἀλλ' ἴδιος τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός, ἀεὶ ἔστιν· 157
ἀεὶ γὰρ ὄντος τοῦ Πατρός, ἀεὶ εἶναι δεῖ καὶ τὸ ἴδιον τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ὅπερ ἐστὶν ὁ Λόγος αὐτοῦ καὶ ἡ Σοφία. Καὶ τὰ μὲν κτίσματα κἂν μηδέπω ὑπάρχῃ, οὐκ ἐλαττοῖ τὸν ποιητήν· ἔχει γὰρ τὸ δύνασθαι δημιουργεῖν, ὅτε βούλεται· τὸ δὲ γέννημα, ἐὰν μὴ ἀεὶ συνῇ τῷ πατρί, ἐλάττωμα τῆς τελειότητος τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἐστιν. Ὅθεν τὰ μὲν ποιήματα, ὅτε ἠθέλησεν, ἐδημιουργήθη διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ· ὁ δὲ Υἱὸς ἀεί ἐστιν ἴδιον γέννημα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας.

762 1, 42. Οὐ γὰρ ἠλαττώθη ὁ Λόγος σῶμα λαβών, ἵνα καὶ 395
χάριν ζητήσῃ λαβεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐθεοποίησεν ὅπερ ἐνε- 415
δύσατο, καὶ πλέον ἐχαρίσατο τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων τοῦτο. Ὥσπερ γὰρ ἀεὶ προσεκυνεῖτο Λόγος ὢν καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων· οὕτως ὁ αὐτὸς ὢν καὶ ἄνθρωπος γενόμενος, κληθείς τε Ἰησοῦς, οὐδὲν ἧττον ἔχει πᾶσαν ὑπὸ πόδα τὴν κτίσιν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ τὰ γόνατα κάμπτουσαν αὐτῷ, καὶ ἐξομολογουμένην ὅτι καὶ τὸ γενέσθαι σάρκα τὸν Λόγον, καὶ θάνατον ὑπομεῖναι σαρκί, οὐκ ἐπ' ἀδοξίᾳ τῆς θεότητος αὐτοῦ γέγονεν, ἀλλ' εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός. Δόξα δὲ Πατρός ἐστι τὸν γενόμενον ἄνθρωπον καὶ ἀπολόμενον εὑρεθῆναι, καὶ νεκρωθέντα

---

nec erant antequam fierent. Quae autem non erant antequam fierent, quomodo simul cum Deo, qui semper est, possint exsistere? Hinc Deus rerum ipsarum commodo prospiciens tunc omnia fecit,
cum vidit posse facta permanere. . . . At vero Filius, cum non 152
opus, sed naturae Patris sit proprius, semper idcirco est. Cum enim 157
semper sit Pater, semper quoque esse oportet quod eius naturae est proprium, quod idem et Verbum et Sapientia eius est. Ceterum res creatae licet nondum exsistant, nihil tamen suo detrahunt effectori, cum eas pro sua voluntate possit producere; at fetus, nisi semper simul sit cum patre, perfectionis eius naturae sequetur imminutio. Hinc opera quidem, cum voluit, per suum produxit Verbum; Filius vero semper est proprius naturae Patris fetus.

762 1, 42. Nec enim Verbum carne assumpta diminutum est, ut 395
quaereret accipiendam gratiam, sed potius divinum reddidit quod 415
induit, eoque humanum genus munifice locupletavit. Ut enim quatenus Dei Verbum et in forma Dei erat, semper fuit adoratum; ita idem etiam quatenus homo factus et vocatus Iesus, universas res creatas sub pedibus subiectas habet, omnesque in hoc nomine ipsi flectunt genua, confitenturque non ignominiosum eius divinitati, sed gloriosum Deo Patri esse, quod Verbum caro factum sit et mortem carne subierit. Patris scilicet gloria est, factum et postea

---

762. MG 26, 100.

ζωοποιηθῆναι, καὶ ναὸν γενέσθαι Θεοῦ. Καὶ γὰρ καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς δυνάμεων, ἀγγέλων τε καὶ ἀρχαγγέλων ἀεὶ μὲν προσκυνούντων αὐτόν, προσκυνούντων δὲ καὶ νῦν ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ τὸν Κύριον, ἡμῶν ἐστιν αὕτη ἡ χάρις καὶ ὑπερύψωσις, ὅτι τε καὶ ἄνθρωπος γενόμενος προσκυνεῖται ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, καὶ οὐ ξενισθήσονται αἱ οὐράνιοι δυνάμεις βλέπουσαι τοὺς συσσώμους ἐκείνου πάντας ἡμᾶς εἰσαγομένους εἰς τὰς χώρας αὐτῶν.

299 1, 51. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ ἐτράπη, 763
καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, διὰ
τοῦτο τὸν δεύτερον Ἀδὰμ ἔπρεπεν ἄτρεπτον εἶναι· ἵνα κἂν
πάλιν ὁ ὄφις ἐπιχειρήσῃ, αὐτοῦ μὲν τοῦ ὄφεως ἡ ἀπάτη
ἐξασθενήσῃ, τοῦ δὲ Κυρίου ἀτρέπτου καὶ ἀναλλοιώτου ὄντος,
πρὸς πάντας ὁ ὄφις ἀσθενὴς τοῖς ἐπιχειρήμασι γένηται. Ὥσπερ
302 γάρ, τοῦ Ἀδὰμ παραβάντος, εἰς πάντας ἀνθρώπους ἔφθασεν
ἡ ἁμαρτία [cf. Rom 5, 12], οὕτως, τοῦ Κυρίου γενομένου ἀν-
θρώπου, καὶ τὸν ὄφιν ἀνατρέψαντος, εἰς πάντας ἀνθρώπους
ἡ τοιαύτη ἰσχὺς διαβήσεται, ὥστε λέγειν ἕκαστον ἡμῶν· «Οὐ
413 γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν» [2 Cor 2, 11]. Οὐκοῦν εἰ-
κότως ὁ Κύριος, ὁ ἀεὶ καὶ φύσει ἄτρεπτος, ἀγαπῶν δικαιοσύνην,
καὶ μισῶν ἀδικίαν, χρίεται, καὶ αὐτὸς ἀποστέλλεται, ἵνα ὁ
αὐτός τε ὢν καὶ αὐτὸς διαμένων, τὴν τρεπτὴν σάρκα λαβών,
τὴν μὲν ἁμαρτίαν ἐν αὐτῇ κατακρίνῃ [Rom 8, 3], ἐλευθέραν δὲ
αὐτὴν κατασκευάσῃ εἰς τὸ δύνασθαι λοιπὸν τὸ δικαίωμα τοῦ
νόμου πληροῦν ἐν αὐτῇ, ὥστε καὶ λέγειν δύνασθαι· «Ἡμεῖς

---

perditum reperiri hominem, mortuum revocari ad vitam ac templum Dei fieri. Cum enim caeli potestates, angeli et archangeli qui Dominum semper adoravere, nunc eum in nomine Iesu adorent, nostra profecto gratia et gloria est, quod etiam homo factus Dei Filius adoretur, nec virtutibus caelestibus mirum videbitur, cum nos omnes, qui eiusdem ac ille naturae corpora habemus, in suam regionem viderint introduci.

299 1, 51. Cum enim Adam primus homo fuerit mutatus, et mors 763
per peccatum in mundum intraverit, eam ob rem secundum Adam
decebat esse immutabilem, ut, si serpens insidias iterum tenderet,
eius fraudes irritae forent, summamque propter Domini immutabili-
tatem vim nullam adversus quemquam haberent omnes eius co-
302 natus. Nam quemadmodum peccante Adamo peccatum in omnes
homines pertransiit, ita, postquam Dominus factus homo serpentem
devicit, vis illa permanabit in omnes homines, ut singuli nostrum
413 dicant: *Non enim ignoramus cogitationes eius.* Meritissimo igitur
Dominus, qui semper et natura immutabilis est, qui iustitiam amat
et iniquitatem odio habet, ungitur et mittitur, ut idem ipse et
exsistens et permanens, carne mutabili assumpta, peccatum in
ipsa condemnet eamque reddat liberam, ut legis iustitiam possit
deinceps in ipsa implere. Hinc iam licet dicere: *Nos autem non*

---

763. MG 26, 117.

δὲ οὐκ ἐσμὲν ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ἡμῖν» [ib. 9].

764 2, 21. Πῶς γάρ, εἰ καθ' ὑμᾶς ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν, οἷός 152
τέ ἐστι τὰ οὐκ ὄντα εἰς τὸ εἶναι δημιουργεῖν; Εἰ δὲ κτίσμα ὢν 190
δημιουργεῖ καὶ αὐτὸς κτίσμα, ἔσται καὶ ἐφ' ἑκάστου κτίσματος τὸ αὐτὸ νοούμενον, ὥστε δύνασθαι καὶ αὐτὰ δημιουργεῖν. Καὶ εἰ τοῦτο οὕτω βούλεσθε, τίς ἡ χρεία τοῦ Λόγου, δυναμένων τῶν ὑποβεβηκότων παρὰ τῶν ὑπερεχόντων γίνεσθαι, ἢ ὅλως δυναμένου καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἑκάστου τῶν γενομένων ἀκοῦσαι παρὰ τοῦ Θεοῦ· Γενοῦ, καί· Ποιήθητι· καὶ οὕτως ἂν ἕκαστον ἐδημιουργεῖτο; Ἀλλ' οὐδὲ γέγραπται τοῦτο, οὔτε δυνατὸν ἦν. Τῶν γὰρ γινομένων οὐδέν ἐστι ποιητικὸν αἴτιον· πάντα γὰρ 181
διὰ τοῦ Λόγου γέγονεν. οὐκ ἂν ἐργασαμένου καὶ αὐτοῦ τὰ πάντα, εἰ καὶ αὐτὸς ὁ Λόγος τῶν κτισμάτων ἦν· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἄγγελοι δημιουργεῖν δυνήσονται, κτίσματα ὄντες καὶ αὐτοί, κἂν Οὐαλεντῖνος καὶ Μαρκίων καὶ Βασιλείδης τοιαῦτα φρονῶσι, καὶ ὑμεῖς ἐκείνων ζηλωταὶ τυγχάνητε.

765 2, 56. Καὶ γὰρ καὶ εἰ μὴ τὰ ἔργα ἔκτιστο, ἀλλ' ἦν ὁ Λόγος 406
τοῦ Θεοῦ, «καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]. Τὸ δὲ γενέσθαι αὐτὸν ἄνθρωπον οὐκ ἂν ἐγένετο, εἰ μὴ τῶν ἀνθρώπων ἡ χρεία γέγονεν αἰτία. Οὐκ ἔστιν ἄρα κτίσμα ὁ Υἱός· εἰ γὰρ κτίσμα 152
ἦν, οὐκ ἂν εἶπε· «Γεννᾷ με» [Prv 8, 25]· ὅτι τὰ μὲν κτίσματα ἔξωθέν ἐστιν ἔργα τοῦ ποιοῦντος, τὸ δὲ γέννημα οὐκ ἔξωθεν,

---

in carne sed in Spiritu sumus, si quidem Spiritus Dei habitat in nobis.

764 2, 21. Qui enim fieri queat, ut ea quae non sunt efficiat ut 152
sint, si, ut putatis, factus e nihilo est? Quodsi ille, licet creatus, 190
possit producere creaturam, certe idem de singulis creaturis erit intellegendum, nempe illas quoque creare posse. Quod si a vobis conceditur, quid Verbo opus fuit, cum inferiores a superioribus effici queant, vel saltem cum res singulae factae potuerint a Deo initio audire «Fias» et «Efficere», atque ita fuissent productae? Verum neque id scriptum est, neque fieri potuit. Nulla enim rerum quae fiunt causa est efficiens; nam omnia per Verbum facta 181
sunt, quod sane non fecisset omnia, si ipsum quoque Verbum e rebus creatis esset. Nec enim vel angeli poterunt creare, cum ipsi sint creati, licet ita senserint Valentinus, Marcion et Basilides, quorum vos aemulatores estis.

765 2, 56. Etiamsi nulla fuissent creata opera, nihilominus Verbum 406
Dei erat, *et Deus erat Verbum.* Ipsum autem Verbum nequaquam homo factum esset, nisi causa fuisset hominum necessitas. Itaque Filius res creata non est; nam, si res creata esset, non dixisset: 152
Gignit me, cum res creatae externa sint effectoris opera, res autem genitae non sint quid externum, ut opus, sed sunt ex patre, cuius

---

764. MG 26, 189.
765. MG 26, 268.

153 ὡς ἔργον, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρός ἐστιν ἴδιον τῆς οὐσίας. Διόπερ τὰ μὲν κτίσματα, ὁ δὲ Λόγος τοῦ Θεοῦ Υἱὸς μονογενής.

359 2, 59. Αὕτη δὲ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία ἐστίν, ὅτι ὧν ἐστι 766
ποιητής, τούτων καὶ πατὴρ κατὰ χάριν ὕστερον γίνεται· γίνεται δὲ ὅταν οἱ κτισθέντες ἄνθρωποι, ὡς εἶπεν ὁ ἀπόστολος, λάβωσιν «εἰς τὰς καρδίας ἑαυτῶν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ κρᾶζον· Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ» [Gal 4, 6]. Οὗτοι δέ εἰσιν ὅσοι, δεξάμενοι τὸν Λόγον, ἔλαβον ἐξουσίαν παρ' αὐτοῦ τέκνα Θεοῦ
423 γενέσθαι· ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν γένοιντο υἱοί, ὄντες φύσει κτίσματα, εἰ μὴ τοῦ ὄντος φύσει καὶ ἀληθινοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ὑποδέξονται. Διό, ἵνα τοῦτο γένηται, «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» [Io 1, 14], ἵνα τὸν ἄνθρωπον δεκτικὸν θεότητος ποιήσῃ.

407 2, 68. Ἀλλ' ἠδύνατο, φασί, καὶ κτίσματος ὄντος τοῦ σω- 767
409 158 τῆρος, μόνον εἰπεῖν ὁ Θεὸς καὶ λῦσαι τὴν κατάραν. Τὸ αὐτὸ δ' ἂν ἀκούσαιεν καὶ αὐτοὶ παρ' ἑτέρου λέγοντος· Ἠδύνατο καὶ μηδ' ὅλως ἐπιδημήσαντος αὐτοῦ, μόνον εἰπεῖν ὁ Θεὸς καὶ λῦσαι τὴν κατάραν. Ἀλλὰ σκοπεῖν δεῖ τὸ τοῖς ἀνθρώποις λυσιτελοῦν καὶ μὴ ἐν πᾶσι τὸ δυνατὸν τοῦ Θεοῦ λογίζεσθαι.... Ἠδύνατο καὶ χωρὶς Μωσέως καὶ μόνον εἰπεῖν καὶ ἐξαγαγεῖν τὸν λαὸν ἐξ Αἰγύπτου· ἀλλὰ συνέφερε διὰ Μωσέως.... Ἠδύνατο καὶ ἐξ ἀρχῆς ὁ σωτὴρ ἐπιδημῆσαι, ἢ ἐλθὼν μὴ παραδοθῆναι Πιλάτῳ· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων ἦλθε, καὶ ζητούμενος εἶπεν· «Ἐγώ εἰμι» [Io 18, 5]· ὃ γὰρ ποιεῖ, τοῦτο καὶ συμφέρει τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἄλλως οὐκ ἔπρεπε γενέσθαι· καὶ ὅπερ δὲ συμ-

---

153 naturae sunt quid proprium. Hinc illae res sunt creatae; hic vero, Verbum Dei Filius unigenitus est.

359 2, 59. Haec est Dei benignitas, quod, quorum effector est, 766
horum etiam pater gratia postea fiat, quod tunc contingit cum creati homines, ut ait apostolus, *Spiritum Filii eius clamantem: Abba, Pater, in suis cordibus* suscipiunt. Hi porro sunt qui, suscepto Verbo, potestatem ab eo accepere filios Dei fieri. Nec
423 enim alio modo filii possunt fieri, cum ex natura sua sint creati, nisi Spiritum eius qui naturalis et verus est Filius acceperint. Quod ut fieret, *Verbum caro factum est,* ut hominem ad divinitatem recipiendam idoneum redderet.

407 2, 68. Atqui, inquiunt, etiamsi salvator creatus esset, poterat 767
409 158 Deus tantummodo dicere, atque ita solvere maledictionem. At simili modo ipsis ita occurri possit: Etiam sine ullo eius adventu poterat Deus tantummodo dicere, atque ita solvere maledictionem. Verum attendere oportet quid sit hominibus utile, non autem quid in omnibus possit Deus. . . . Poterat quoque absque Moyse solummodo dicere populumque educere ex Aegypto; at id per Moysen fieri conveniebat. . . . Quin etiam ipse salvator poterat ab initio advenire; vel, postquam advenit, poterat non tradi Pilato; attamen in fine saeculorum advenit, et quaesitus dixit: *Ego sum.* Quod enim ille facit, id hominibus expedit, nec aliter fieri decuit; quod

766. MG 26, 273. 767. MG 26, 292.

φέρει καὶ πρέπει, τούτου καὶ πρόνοιαν ποιεῖται.... Εἰ διὰ τὸ δυνατὸν εἰρήκει, καὶ ἐλέλυτο ἡ κατάρα· τοῦ μὲν κελεύσαντος ἡ δύναμις ἐπεδείκνυτο, ὁ μέντοι ἄνθρωπος τοιοῦτος ἐγίνετο, οἷος ἦν καὶ ὁ Ἀδὰμ πρὸ τῆς παραβάσεως, ἔξωθεν λαβὼν τὴν χάριν, καὶ μὴ συνηρμοσμένην ἔχων αὐτὴν τῷ σώματι· τοιοῦτος γὰρ ὢν καὶ τότε τέθειτο ἐν τῷ παραδείσῳ· τάχα δὲ καὶ χείρων ἐγίνετο, ὅτι καὶ παραβαίνειν μεμάθηκεν. Ὢν τοίνυν τοιοῦτος, εἰ καὶ παραπέπειστο ὑπὸ τοῦ ὄφεως, ἐγίνετο πάλιν χρεία προστάξαι τὸν Θεὸν καὶ λῦσαι τὴν κατάραν· καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον ἐγίνετο ἡ χρεία, καὶ οὐδὲν ἧττον οἱ ἄνθρωποι ἔμενον ὑπεύθυνοι,
δουλεύοντες τῇ ἁμαρτίᾳ. . . . 69. Πάλιν τε εἰ κτίσμα ἦν ὁ Υἱός, 414
ἔμενεν ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἧττον θνητός, μὴ συναπτόμενος τῷ 415
Θεῷ· οὐ γὰρ κτίσμα συνῆπτε τὰ κτίσματα τῷ Θεῷ, ζητοῦν καὶ αὐτὸ τὸν συνάπτοντα· οὐδὲ τὸ μέρος τῆς κτίσεως σωτηρία
τῆς κτίσεως ἂν εἴη, δεόμενον καὶ αὐτὸ σωτηρίας. Ἵνα οὖν 419
μηδὲ τοῦτο γένηται, πέμπει τὸν ἑαυτοῦ Υἱόν, καὶ γίνεται υἱὸς 422
ἀνθρώπου, τὴν κτιστὴν σάρκα λαβών· ἵν' ἐπειδὴ πάντες εἰσὶν ὑπεύθυνοι τῷ θανάτῳ, ἄλλος ὢν τῶν πάντων, αὐτὸς ὑπὲρ πάντων τὸ ἴδιον σῶμα τῷ θανάτῳ προσενέγκῃ, καὶ λοιπόν, ὡς πάντων δι' αὐτοῦ ἀποθανόντων, ὁ μὲν λόγος τῆς ἀποφάσεως πληρωθῇ (πάντες γὰρ ἀπέθανον ἐν Χριστῷ)· πάντες δὲ δι' αὐτοῦ γένωνται λοιπὸν ἐλεύθεροι μὲν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν κατάρας, ἀληθῶς δὲ διαμείνωσιν εἰσαεὶ ἀναστάντες ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδυσάμενοι. Τοῦ γὰρ Λόγου ἐνδυσαμένου τὴν σάρκα, καθὼς πολ-

---

autem et expedit et decet, id ipse curat et providet. . . . Si Deus pro sua potentia dixisset solutaque esset maledictio, apparuisset quidem iubentis potestas, talisque factus fuisset homo qualis fuit Adam ante peccatum, qui nimirum gratiam extrinsecus acciperet nec eam corpori conexam haberet. Enimvero cum istiusmodi esset Adam, in paradiso est collocatus, immo vero forte peior factus est, quippe qui peccare didicerit. Quodsi, cum talis fuisset, contigisset quoque ut a serpente deciperetur, Deum iterum iubere et maledictionem solvere opus fuisset, eoque modo nullum finem consecuta esset necessitas, hominesque nihilominus rei mansissent ac
peccato serviissent. . . . 69. Praeterea, si Filius res creata esset, 414
homo nihilominus mortalis remaneret, utpote minime cum Deo 415
copulatus. Nec enim res aliqua creata res alias creatas cum Deo potest coniungere, cum ipsa coniungentem aliquem quaerat. Neque pars aliqua creatae naturae salutem illi posset afferre, cum ipsa salute
quoque indigeat. Quod ne fieret, Deus sui ipsius Filium misit, qui 419
creata carne assumpta factus est filius hominis, ut, quoniam omnes 422
rei essent mortis, ille qui alius est ab omnibus proprium corpus pro omnibus morti offerret, atque ita omnibus veluti per ipsum mortuis sententia adversum nos lata compleretur (omnes enim in Christo mortui sunt), et omnes deinceps a peccato et maledictione, quae ex eo secuta est, per ipsum fierent liberi vereque in perpetuum permanerent, immortalitate et incorruptione, postquam resurrexissent,

λάκις δέδεικται, πᾶν μὲν δῆγμα τοῦ ὄφεως δι᾽ ὅλου κατεσβέν-
νυτο ἀπ᾽ αὐτῆς· εἴ τι ἐκ τῶν σαρκικῶν κινημάτων ἀνεφύετο
κακόν, ἐξεκόπτετο, καὶ συνανῃρεῖτο τούτοις ὁ τῆς ἁμαρτίας
ἀκόλουθος θάνατος.

158 3, 3. «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί» [Io 14, 10]. 768
Ἔστι γὰρ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρί, ὥς γε νοεῖν ἔξεστιν, ἐπειδὴ
σύμπαν τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ, τοῦτο τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἴδιόν
162 ἐστιν, ὡς ἐκ φωτὸς ἀπαύγασμα, καὶ ἐκ πηγῆς ποταμός, ὥστε
τὸν ὁρῶντα τὸν Υἱὸν ὁρᾶν τὸ τοῦ Πατρὸς ἴδιον, καὶ νοεῖν,
ὅτι τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι, ἐκ τοῦ Πατρὸς ὄν, οὕτως ἐν τῷ Πατρί
ἐστιν. Ἔστι δὲ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, ἐπειδὴ τὸ ἐκ τοῦ
Πατρὸς ἴδιον, τοῦτο ὁ Υἱὸς τυγχάνει ὤν, ὡς ἐν τῷ ἀπαυγάσ-
ματι ὁ ἥλιος, καὶ ἐν τῷ λόγῳ ὁ νοῦς, καὶ ἐν τῷ ποταμῷ ἡ
πηγή· οὕτω γὰρ ὁ θεωρῶν τὸν Υἱόν, θεωρεῖ τῆς τοῦ Πατρὸς
οὐσίας τὸ ἴδιον, καὶ νοεῖ, ὅτι ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ ἐστι. Τοῦ
γὰρ εἴδους καὶ τῆς θεότητος τοῦ Πατρὸς οὔσης τὸ εἶναι τοῦ
Υἱοῦ, ἀκολούθως ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρί ἐστι, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν
τῷ Υἱῷ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ εἰκότως εἰρηκὼς πρότερον·
«Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν» [Io 10, 30], ἐπήγαγε τό· «Ἐγὼ
ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί»· ἵνα τὴν μὲν ταὐτότητα
τῆς θεότητος, τὴν δὲ ἑνότητα τῆς οὐσίας δείξῃ.

148 3, 4. Ἓν γάρ εἰσιν, οὐχ ὡς ἑνὸς πάλιν εἰς δύο μέρη διαι-
ρεθέντος, καὶ μηδὲν ὄντων πλὴν ἑνός· οὐδὲ ὡς τοῦ ἑνὸς δὶς
ὀνομαζομένου, ὥστε τὸν αὐτὸν ἄλλοτε μὲν Πατέρα, ἄλλοτε

---

induti. Namque postquam Verbum carnem induit, ut saepe dictum est, ab ea exstinctus penitus est serpentis morsus, et quidquid mali exoriebatur ex carnis motibus praecisum omnino est, ac denique ipsa mors peccati comes fuit simul interempta.

158 3, 3. *Ego in Patre, et Pater in me est.* Filius enim in Patre 768
est, quantum licet intellegere, quia totum, quod est Filius, hoc
162 naturae Patris proprium est, eo modo quo ex luce splendor et ex
fonte fluvius exoritur, adeo ut, qui Filium videt, id quod proprium
est Patris videat, intellegatque Filium idcirco in Patre esse, quia
ex Patre habet ut sit; et vicissim Patrem in Filio esse, quia Filius
est id quod proprium est ex Patre, sicuti sol est in splendore,
mens in verbo, et fons in fluvio. Ita enim, qui Filium contemplatur,
id quod naturae Patris proprium est simul contemplatur Patrem-
que in Filio esse intellegit. Nam cum forma et divinitas Patris
hoc ipsum sit quod est Filius, omnino sequitur ut Filius sit in
Patre et Pater in Filio. Quocirca cum antea dixisset: *Ego et Pater
unum sumus,* hic recte ait: *Ego in Patre, et Pater in me est,*
ut scilicet eamdem amborum divinitatem unamque naturam esse
doceret.

148 3, 4. Unum enim illi sunt, non quod unum in duas partes sit
divisum quae nihil sint praeter unum, neque quod unum bis
nominetur, ita ut idem aliquando Pater, aliquando sui Filius fiat;

768. MG 26, 328.

δὲ Υἱὸν ἑαυτοῦ γίνεσθαι· τοῦτο γὰρ Σαβέλλιος φρονήσας,
αἱρετικὸς ἐκρίθη. Ἀλλὰ δύο μέν εἰσιν, ὅτι ὁ Πατὴρ πατήρ
ἐστι, καὶ οὐχ ὁ αὐτὸς υἱός ἐστι· καὶ ὁ Υἱὸς υἱός ἐστι, καὶ
οὐχ ὁ αὐτὸς πατήρ ἐστι. Μία δὲ ἡ φύσις· οὐ γὰρ ἀνόμοιον
τὸ γέννημα τοῦ γεννήσαντος· εἰκὼν γάρ ἐστιν αὐτοῦ, καὶ πάντα
τὰ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ ἐστι. Διὸ οὐδὲ ἄλλος Θεὸς ὁ Υἱός·
οὐ γὰρ ἔξωθεν ἐπενοήθη· ἐπεὶ πάντως καὶ πολλοί, ξένης παρὰ
τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπινοουμένης θεότητος· εἰ γὰρ καὶ ἕτερόν
ἐστιν ὡς γέννημα ὁ Υἱός, ἀλλὰ ταὐτόν ἐστιν ὡς Θεός· καὶ
ἕν εἰσιν αὐτὸς ὁ Πατὴρ τῇ ἰδιότητι καὶ οἰκειότητι τῆς φύσεως,
καὶ τῇ ταὐτότητι τῆς μιᾶς θεότητος, ὥσπερ εἴρηται.
769 3, 6. Οὐκ ἐκ μέρους δὲ ἡ τῆς θεότητος μορφή, ἀλλὰ τὸ 158
πλήρωμα τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητός ἐστι τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ,
καὶ ὅλος Θεός ἐστιν ὁ Υἱός. Διὰ τοῦτο καὶ ἴσα Θεῷ ὤν,
«οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ» [Phil 2, 6]· καὶ
πάλιν ἐπειδὴ τοῦ Υἱοῦ ἡ θεότης καὶ τὸ εἶδος οὐδενὸς ἄλλου
ἢ τοῦ Πατρός ἐστι, τοῦτό ἐστιν, ὅπερ εἶπε τό· «Ἐγὼ ἐν τῷ
Πατρί» [Io 14, 10]. Οὕτω «Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον ἑαυτῷ 423
καταλλάσσων» [2 Cor 5, 19]· τὸ γὰρ ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς
οὐσίας ἐστὶν ὁ Υἱός, ἐν ᾧ ἡ κτίσις πρὸς τὸν Θεὸν κατηλ-
λάσσετο. Οὕτως ἃ εἰργάζετο ὁ Υἱός, τοῦ Πατρός ἐστιν ἔργα· 180
τὸ γὰρ εἶδος τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητός ἐστιν ὁ Υἱός, ἥτις
εἰργάζετο τὰ ἔργα· οὕτω δὲ ὁ βλέπων τὸν Υἱὸν ὁρᾷ τὸν
Πατέρα· ἐν γὰρ τῇ πατρῴᾳ θεότητί ἐστι καὶ θεωρεῖται ὁ Υἱός·

quae cum sentiret Sabellius, haereticus est iudicatus. Verum duo
quidem sunt, quia Pater pater est, nec ipse est filius; et vicissim
Filius est filius, nec ipse pater est. Una vero illorum natura est,
nec enim genitoris genitus est dissimilis, cum imago eius sit, et
omnia quae Patris sunt sint quoque Filii. Hinc Filius alius non
est Deus, quia non extrinsecus effictus est; alioquin complures dii
inducerentur, si extranea excogitaretur divinitas praeter Patris
divinitatem. Tametsi enim aliud est Filius ut genitus, attamen
idem est ut Deus; atque adeo ipse et Pater unum sunt cum
naturae proprietate, tum eadem et una divinitate, quemadmodum
dictum est.
769 3, 6. Ceterum non ex parte tantum divinitatis forma est, sed 158
hoc quod est Filius, plenitudo est divinitatis Patris, ita ut Filius
totus sit Deus. Hinc cum aequalis Deo esset, *non rapinam arbi-
tratus est Deo aequalem esse.* Similiter, quia Filii divinitas et spe-
cies seu forma nullius alius quam Patris est, hoc ipsum est quod
dixit: *Ego in Patre.* Sic *Deus in Christo erat mundum recon-* 423
cilians sibi. Namque naturae Patris proprius est Filius, in quo
natura creata cum Deo reconciliatur. Sic ea, quae Filius agebat, 180
opera Patris erant, quia Filius species seu forma erat Patris
divinitatis, quae ipsa opera efficiebat. Sic qui videt Filium, Patrem
simul videt, quia in paterna divinitate et est et cernitur Filius;

769. MG 26, 332

καὶ τὸ ἐν αὐτῷ πατρικὸν εἶδος δείκνυσιν ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα·
καὶ οὕτως ἐστὶν ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ.
357 3, 24. Οὐκ ἄρα ὡς ἔστιν ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρί, οὕτω καὶ 770
358 ἡμεῖς γινόμεθα ἐν τῷ Πατρί· οὐ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς μετέχων ἐστὶ
τοῦ Πνεύματος, ἵνα διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Πατρὶ γένηται· οὐδὲ
λαμβάνων ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς τοῖς πᾶσι τοῦτο
170 χορηγεῖ· καὶ οὐ τὸ Πνεῦμα τὸν Λόγον συνάπτει τῷ Πατρί,
161 ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει. Καὶ ὁ
162 μὲν Υἱὸς ἐν τῷ Πατρί ἐστιν, ὡς Λόγος ἴδιος καὶ ἀπαύγασμα
αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ χωρὶς μὲν τοῦ Πνεύματος ξένοι καὶ μακρὰν
ἐσμεν τοῦ Θεοῦ· τῇ δὲ τοῦ Πνεύματος μετοχῇ συναπτόμεθα
τῇ θεότητι· ὥστε τὸ εἶναι ἡμᾶς ἐν τῷ Πατρὶ μὴ ἡμέτερον εἶναι,
ἀλλὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐν ἡμῖν ὄντος καὶ ἐν ἡμῖν μένοντος,
359 ἕως αὐτὸ τῇ ὁμολογίᾳ φυλάττομεν ἐν ἡμῖν. . . . 25. Καὶ ὥσπερ
υἱοὶ καὶ θεοὶ διὰ τὸν ἐν ἡμῖν Λόγον, οὕτως ἐν τῷ Υἱῷ καὶ
ἐν τῷ Πατρὶ ἐσόμεθα, καὶ νομισθησόμεθα ἐν Υἱῷ καὶ ἐν Πατρὶ
ἓν γεγενῆσθαι διὰ τὸ ἐν ἡμῖν εἶναι Πνεῦμα, ὅπερ ἐστὶν ἐν
364 τῷ Λόγῳ τῷ ὄντι ἐν τῷ Πατρί. Ὅτε γοῦν ἐκπίπτει τις ἀπὸ
τοῦ Πνεύματος διά τινα κακίαν, ἡ μὲν χάρις ἀμεταμέλητος
διαμένει τοῖς βουλομένοις, κἄν τις ἐκπεσὼν μετανοῇ· οὐκέτι
δὲ ἐν τῷ Θεῷ ἐστιν ἐκεῖνος ὁ πεσών, διὰ τὸ ἀποστῆναι ἀπ'
αὐτοῦ τὸ ἐν τῷ Θεῷ ἅγιον καὶ παράκλητον Πνεῦμα.
390 3, 31. [Χριστός] Θεὸς ὤν, ἴδιον ἔσχε σῶμα, καὶ τούτῳ 771
401 χρώμενος ὀργάνῳ, γέγονεν ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς. Καὶ διὰ τοῦτο

---

paternaque species, quae in illo est, Patrem in eodem exhibet,
atque hoc modo Pater est in Filio.
357 3, 24. Non igitur ut est Filius in Patre, ita et nos in Patre 770
358 sumus. Namque Filius non fit Spiritus particeps ut sit in Patre,
neque ipse Spiritum accipit, sed eum potius omnibus impertit.
170 Nec item Spiritus Verbum cum Patre coniungit, sed potius Spiritus
161 hoc a Verbo accipit. Denique Filius in Patre est tamquam pro-
162 prium eius Verbum et splendor; nos autem, si quidem absit Spiritus,
alieni et procul a Deo sumus; sed Spiritus participes effecti cum
ipsa coniungimur divinitate, ac proinde non nostrum est nos esse
in Patre, sed Spiritus qui in nobis est et in nobis manet, quamdiu
359 scilicet eum in nobis confessione servamus. . . . 25. Unde quemad-
modum filii et dii efficimur ob Verbum quod in nobis habemus,
ita in Filio et in Patre erimus, unumque in iisdem effecti esse
existimabimur, propterea quod in nobis sit Spiritus qui in Verbo
364 est, quod ipsum Verbum est in Patre. Quocirca cum aliquis vitio
aliquo a Spiritu defecerit, illa quidem gratia apud eos qui volue-
rint irrevocabilis permanet, si modo ipsos postquam ceciderint
paeniteat; verumtamen ille qui cecidit non amplius in Deo est, eo
quod sanctus et paracletus Spiritus, qui in Deo est, ab ipso recesserit.
390 3, 31. [Christus] cum Deus esset, proprium habuit corpus, quo 771
401 ut instrumento utens homo propter nos factus est. Hinc quae

770. MG 26, 373. 771. MG 26, 389.

τὰ μὲν ἴδια ταύτης αὐτοῦ λέγεται, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ ἦν, οἷά ἐστι τὸ πεινῆν, τὸ διψῆν, τὸ πάσχειν, τὸ κοπιᾶν, καὶ τὰ ὅμοια, ὧν ἐστιν ἡ σὰρξ δεκτική· τὰ δὲ αὐτοῦ τοῦ Λόγου ἴδια ἔργα, οἷά ἐστι τὸ ἐγείρειν νεκρούς, καὶ τυφλοὺς ποιεῖν ἀναβλέπειν, καὶ τὴν αἱμορροοῦσαν ἰᾶσθαι αὐτόν, διὰ τοῦ ἰδίου σώματος αὐτὸς ἐποίει· καὶ ὁ μὲν Λόγος τὰς τῆς σαρκὸς ἐβάσταζεν ἀσθενείας, 391
ὡς ἰδίας· αὐτοῦ γὰρ ἦν ἡ σάρξ· καὶ ἡ σὰρξ δὲ ὑπούργει τοῖς τῆς θεότητος ἔργοις, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐγένετο· Θεοῦ γὰρ ἦν σῶμα.

772 3, 34. Ἵνα δὲ καὶ τὸ ἀπαθὲς τῆς τοῦ Λόγου φύσεως, καὶ 400
τὰς διὰ τὴν σάρκα λεγομένας ἀσθενείας αὐτοῦ γινώσκειν τις 401
ἀκριβέστερον ἔχῃ, καλὸν ἀκοῦσαι τοῦ μακαρίου Πέτρου· ἀξιόπιστος γὰρ οὗτος γένοιτ' ἂν μάρτυς περὶ τοῦ σωτῆρος· γράφει τοίνυν ἐν τῇ ἐπιστολῇ λέγων· «Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί» [1 Petr 4, 1]. Οὐκοῦν καὶ ὅταν λέγηται πεινῆν, καὶ διψῆν, καὶ κάμνειν, καὶ μὴ εἰδέναι, καὶ καθεύδειν, καὶ κλαίειν, καὶ αἰτεῖν, καὶ φεύγειν, καὶ γεννᾶσθαι, καὶ παραιτεῖσθαι τὸ ποτήριον, καὶ ἁπλῶς πάντα τὰ τῆς σαρκός, λεχθείη ἂν ἀκολούθως ἐφ' ἑκάστου· Χριστοῦ οὖν πεινῶντος καὶ διψῶντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί· καὶ μὴ εἰδέναι λέγοντος καὶ ῥαπιζομένου, καὶ κάμνοντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί· καὶ ὑψουμένου πάλιν, καὶ γεννωμένου, καὶ αὐξάνοντος σαρκί· καὶ φοβουμένου, καὶ κρυπτομένου σαρκί· καὶ λέγοντος· «Εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο» [Mt 26, 39], καὶ τυπτομένου, καὶ λαμβάνοντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί· καὶ ὅλως πάντα τὰ τοιαῦτα «ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί».

---

carnis sunt propria, illi attribuuntur, quia nempe in ea exsistebat; sic ergo dicitur esurire, sitire, pati, laborare et similia quae ad carnem pertinent. At quae propria Verbi erant opera, ut mortuos ad vitam revocare, caecis visum restituere, haemorrhoissam sanare, per proprium praestabat corpus. Proinde Verbum proprias carnis 391
infirmitates portabat, quia caro sua erat, et vicissim caro divinitatis operibus inserviebat, quia in illa erat, quippe quae Dei corpus esset.

772 3, 34. Ut autem accuratius cognosci possit naturam Verbi pati 400
nihil posse, carnisque infirmitates propter carnem ipsi attribui, 401
haud abs re erit beatum Petrum audire; dignus siquidem testis est cui de salvatore dicenti fides habeatur. Sic ergo in epistula scribit: *Christo igitur pro nobis carne passo.* Proinde cum esurire dicitur et sitire, laborare, ignorare, dormire, flere, postulare, fugere, nasci, calicem deprecari ac denique quaecumque carnis propria sunt, de singulis recte dici possit: Christo igitur carne pro nobis esuriente et sitiente, seque ignorare dicente, colaphis caeso, et laborante pro nobis carne, exaltato item, nascente, crescente carne; timente et latente carne; ac dicente similiter: *Si fieri potest, transeat a me calix iste,* vapulante et accipiente pro nobis carne; in ceteris demum similibus rite addi queat: *pro nobis carne.* Idcirco enim

772. MG 26, 396.

Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ ἀπόστολος διὰ τοῦτ' εἴρηκε· «Χριστοῦ
οὖν παθόντος» οὐ θεότητι, ἀλλ' «ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί», ἵνα μὴ
αὐτοῦ τοῦ Λόγου ἴδια κατὰ φύσιν, ἀλλ' αὐτῆς τῆς σαρκὸς
ἴδια φύσει τὰ πάθη ἐπιγνωσθῇ. Μὴ τοίνυν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων
τις σκανδαλιζέσθω, ἀλλὰ μᾶλλον γινωσκέτω, ὡς τὴν φύσιν
αὐτὸς ὁ Λόγος ἀπαθής ἐστι, καὶ ὅμως δι' ἣν ἐνεδύσατο σάρκα,
λέγεται περὶ αὐτοῦ ταῦτα, ἐπειδὴ τῆς μὲν σαρκὸς ἴδια ταῦτα,
τοῦ δὲ σωτῆρος ἴδιον αὐτὸ τὸ σῶμα.

400 3, 41. Εἰ γὰρ καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἀλλὰ τῆς σαρκὸς 773
390 ἴδια τὰ πάθη· καὶ εἰ ἡ σὰρξ θεοφορεῖται ἐν τῷ Λόγῳ, ἀλλ'
ἡ χάρις καὶ ἡ δύναμίς ἐστι τοῦ Λόγου. Τὰ γοῦν ἔργα τοῦ
Πατρὸς διὰ τῆς σαρκὸς ἐποίει· καὶ οὐδὲν ἧττον πάλιν τὰ
πάθη τῆς σαρκὸς ἐδείκνυτο ἐν αὐτῷ· οἷον ἐπυνθάνετο καὶ
ἤγειρε Λάζαρον, ἐπέπληττε τῇ μητρί, λέγων· «Οὔπω ἥκει ἡ
384 ὥρα μου» [Io 2, 4], καὶ εὐθὺς τὸ ὕδωρ οἶνον ἐποίει. Ἀληθινὸς
γὰρ Θεὸς ἦν ἐν τῇ σαρκί, καὶ ἀληθὴς σὰρξ ἦν ἐν τῷ Λόγῳ.
Διὰ τοῦτο ἐκ μὲν τῶν ἔργων ἐγνώριζεν ἑαυτὸν Υἱόν τε τοῦ
Θεοῦ, καὶ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα· ἐκ δὲ τῶν τῆς σαρκὸς παθῶν
ἐδείκνυεν, ὅτι ἀληθὲς ἐφόρει σῶμα, καὶ ἴδιον ἦν αὐτοῦ τοῦτο.

404 3, 43. Ἀμέλει λέγων ἐν τῷ εὐαγγελίῳ περὶ τοῦ κατὰ τὸ 774
ἀνθρώπινον αὐτοῦ· «Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου
τὸν Υἱόν» [Io 17, 1], δῆλός ἐστιν ὅτι καὶ τὴν περὶ τοῦ πάντων
τέλους ὥραν ὡς μὲν Λόγος γινώσκει, ὡς δὲ ἄνθρωπος ἀγνοεῖ·

---

et ipse apostolus dicit: *Christo igitur passo,* non divinitate, sed
pro nobis carne, ut illae affectiones non propriae Verbi naturae,
sed carnis naturae propriae esse agnoscerentur. Nemini igitur
haec humana sint scandalo, sed omnes potius agnoscamus Verbum
quidem pro naturae suae condicione nihil pati posse, sed propter
carnem quam induit ista illi attribui, quia nempe haec carnis
propria sunt, ipsumque corpus salvatoris est proprium.

400 3, 41. Etsi Verbum caro factum est, propriae nihilominus sunt 773
390 carnis affectiones; et vicissim quamvis caro in Verbo divine
gestatur, gratia tamen et virtus Verbi est. Itaque Patris opera
per carnem efficiebat, sed nihilominus carnis affectiones in illo
exhibebantur, ut, cum sciscitatus est et Lazarum ad vitam re-
vocavit, cum item matrem increpavit dicens: *Nondum venit hora*
384 *mea,* et tamen continuo aquam in vinum convertit. Siquidem
verus Deus in carne, et vera caro erat in Verbo. Idcirco ex
operibus quidem se Filium Dei suumque ostendebat Patrem, sed
ex carnis affectionibus se verum corpus habere illudque proprium
sui esse probabat.

404 3, 43. Certe cum in evangelio de se, ut homine, ita loquitur: 774
Pater, venit hora, glorifica Filium tuum, clare demonstrat se ipsam
quoque horam, qua omnium rerum finis est futurus, ut Verbum
cognoscere, sed ut hominem ignorare. Hominis enim proprium

---

773. MG 26, 409. 774. MG 26, 413.

ἀνθρώπου γὰρ ἴδιον τὸ ἀγνοεῖν, καὶ μάλιστα ταῦτα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τῆς φιλανθρωπίας ἴδιον τοῦ σωτῆρος. Ἐπειδὴ γὰρ γέγονεν ἄνθρωπος, οὐκ ἐπαισχύνεται διὰ τὴν σάρκα τὴν ἀγνοοῦσαν εἰπεῖν· Οὐκ οἶδα, ἵνα δείξῃ ὅτι εἰδὼς ὡς Θεὸς ἀγνοεῖ σαρκικῶς. Οὐκ εἴρηκε γοῦν· Οὐδὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ οἶδεν, ἵνα μὴ ἡ θεότης ἀγνοοῦσα φαίνηται· ἀλλ' ἁπλῶς· «οὐδὲ ὁ Υἱός» [Mc 13, 32]· ἵνα τοῦ ἐξ ἀνθρώπων γενομένου Υἱοῦ ἡ ἄγνοια ᾖ.

775 3, 61. Οὐκοῦν εἰ [ὁ Υἱός] ἄλλος ἐστὶ τῶν πάντων, ὥσπερ καὶ 154
ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἐδείχθη, καὶ μᾶλλον τὰ ἔργα δι' αὐτοῦ γέγονε, μὴ λεγέσθω βουλήσει, ἵνα μὴ καὶ αὐτὸς οὕτως γίνηται, ὥσπερ καὶ τὰ δι' αὐτοῦ γενόμενα συνέστη. Καὶ γὰρ ὁ μὲν Παῦλος, οὐκ ὢν πρότερον, ὕστερον ὅμως διὰ θελήματος Θεοῦ ἀπόστολος γέγονεν [1 Cor 1, 1]· ἡ δὲ κλῆσις ἡμῶν, ὥς ποτε καὶ αὐτὴ μὴ οὖσα, νῦν δὲ ἐπιγενομένη, προηγουμένην ἔχει τὴν βούλησιν, καί, ὡς αὐτὸς πάλιν ὁ Παῦλός φησι, «κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ» [Eph 1, 5] γέγονε. Τό τε διὰ Μωσέως λεγόμενον· «Γενηθήτω φῶς» [Gn 1, 3], καὶ «Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ» [ib. 11], καὶ «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον» [ib. 26], ἡγοῦμαι, καθὰ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, τῆς βουλήσεως τοῦ ποιοῦντος εἶναι τοῦτο σημαντικόν. Τὰ μὲν γὰρ μὴ ὄντα ποτέ, ἀλλ' ἔξωθεν ἐπιγινόμενα, ὁ δημιουργὸς βουλεύεται ποιῆσαι· τὸν δὲ ἴδιον Λόγον ἐξ αὐτοῦ φύσει γεννώμενον οὐ προβουλεύεται. . . . 62. Καταισχυνθέντες [Ariani] ἐπὶ τῷ λέγειν ποίημα 155

---

est ignorare, maximeque res huiusmodi. Verum hoc ipsum singularis salvatoris benevolentiae et benignitatis est effectus. Quoniam enim homo factus est, idcirco propter carnem ignorantem dicere non erubescit: Nescio, ut scilicet ostendat se ut Deum scire, at secundum carnem ignorare. Itaque non dixit: Neque Filius Dei novit, ne divinitas ignorare videretur; sed tantummodo: *neque Filius,* ut nimirum ignoratio Filii ex hominibus nati esse intellegeretur.

775 3, 61. Itaque si [Filius] alius est a rebus omnibus, uti antea 154
probatum est, potiusque opera per eum facta sunt; absit ut voluntate dicatur exstitisse, ne ipse eodem modo fiat, quo ea, quae per ipsum facta sunt, prodierunt. Namque Paulus per voluntatem Dei apostolus postea factus est, cum id antea non esset. Vocatio item nostra, cum aliquando non fuerit, nunc autem facta sit, antecedentem habet Dei voluntatem et, ut idem Paulus loquitur, *secundum propositum eius voluntatis* facta est. Praeterea, quod per Moysen dicitur: *Fiat lux* et *Producat terra* et *Faciamus hominem,* signa reor esse, quemadmodum supra dictum est, voluntatis creatoris. Nam ea quidem, quae aliquando non erant, sed extrinsecus postea fiunt, facere creator deliberat; cum autem Verbum suum ex se ipso natura gignit, praeviam nullam adhibet deliberationem. . . .
62. [Ariani] veriti Verbum Dei factum et creatum dicere, vel non 155

---

775. MG 26, 452.

καὶ κτίσμα, καί· Οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῇ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἄλλως πάλιν κτίσμα λέγουσιν αὐτὸν εἶναι, βούλησιν προβαλλόμενοι καὶ λέγοντες· «Εἰ μὴ βουλήσει γέγονεν, οὐκοῦν ἀνάγκῃ καὶ μὴ θέλων ἔσχεν ὁ Θεὸς Υἱόν.» Καὶ τίς ὁ τὴν ἀνάγκην ἐπιβαλὼν αὐτῷ, πονηρότατοι, καὶ πάντα πρὸς τὴν αἵρεσιν ἑαυτῶν ἕλκοντες; Τὸ μὲν γὰρ ἀντικείμενον τῇ βουλήσει ἑωράκασι· τὸ δὲ μεῖζον καὶ ὑπερκείμενον οὐκ ἐθεώρησαν. Ὥσπερ γὰρ ἀντίκειται τῇ βουλήσει τὸ παρὰ γνώμην, οὕτως ὑπέρκειται καὶ προηγεῖται τοῦ βουλεύεσθαι τὸ κατὰ φύσιν.

148 4, 1. Τοῦ ἑνὸς γὰρ Θεοῦ Υἱὸς ὢν ὁ Λόγος, εἰς αὐτόν, οὗ 776
καὶ ἔστιν, ἀναφέρεται· ὥστε δύο μὲν εἶναι Πατέρα καὶ Υἱόν, μονάδα δὲ θεότητος ἀδιαίρετον καὶ ἄσχιστον. Λεχθείη δ' ἂν καὶ οὕτω μία ἀρχὴ θεότητος, καὶ οὐ δύο ἀρχαί· ὅθεν κυρίως καὶ μοναρχία ἐστίν. Ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς ἀρχῆς ἐστι φύσει Υἱὸς ὁ Λόγος, οὐχ ὡς ἀρχὴ ἑτέρα καθ' ἑαυτὸν ὑφεστὼς οὐδ' ἔξωθεν ταύτης γεγονώς, ἵνα μὴ τῇ ἑτερότητι δυαρχία καὶ πολυαρχία γένηται, ἀλλὰ τῆς μιᾶς ἀρχῆς ἴδιος Υἱός, ἰδία Σοφία, ἴδιος Λόγος, ἐξ αὐτῆς ὑπάρχων.

Epistulae IV ad Serapionem, 356—362.

186 Ep. 1, n. 1. Ἔγραφες . . . ὡς ἐξελθόντων μέν τινων ἀπὸ 777
τῶν Ἀρειανῶν διὰ τὴν κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ βλασφημίαν,

---

fuisse priusquam genitum est, ipsum alia ratione creatum esse conantur ostendere, cum voluntatis nomen praetendunt et haec dictitant: «Si voluntate non factum est, ergo necessitate et nolens Deus Filium habuit.» Ecquis igitur necessitatem illi potest imponere, o sceleratissimi, qui omnia ad vestram haeresim attrahitis? Scilicet viderunt quidem quod voluntati opponitur; at quod maius et superius est, minime intellexerunt. Ut enim voluntati opponitur id quod est praeter mentem, sic deliberationi antecellit et praeit id quod ex natura est.

148 4, 1. Cum enim Verbum unius Dei sit Filius, ad illum cuius 776
est refertur, ita ut duo quidem sint Pater et Filius, unitas vero divinitatis individua sit nulloque modo separabilis; ac proinde dicendum est unum esse divinitatis principium, non duo principia; unde proprie et monarchia est. Ex ipso autem principio Verbum Filius natura exsistit, non ut aliud principium per se ipsum subsistens, neque aliunde quam ex ipso uno principio natus, ne dyarchiam et polyarchiam, id est, duo vel plura principia diversitas inducat, sed unius principii proprius est Filius, propria Sapientia, propriumque Verbum ex eo exsistens.

186 1, 1. Scripsisti . . . quosdam impiam Arianorum in Dei Filium 777
haeresim detestantes ab illis quidem discessise, sed eosdem de

---

776. MG 26, 468. Ista oratio 4ª probabiliter non ab Athanasio, sed eadem fere aetate scripta est.

777. MG 26, 529.

φρονούντων δὲ κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ λεγόντων αὐτὸ μὴ μόνον κτίσμα, ἀλλὰ καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων ἓν αὐτὸ εἶναι, καὶ βαθμῷ μόνον αὐτὸ διαφέρειν τῶν ἀγγέλων. Τοῦτο δέ ἐστι πρὸς μὲν τοὺς Ἀρειανοὺς προσποιητὸς μάχη· ἀληθὴς δὲ ἀντιλογία πρὸς τὴν εὐσεβῆ πίστιν. Ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνοι, ἀρνούμενοι τὸν Υἱόν, ἀρνοῦνται καὶ τὸν Πατέρα· οὕτω καὶ οὗτοι, δυσφημοῦντες εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, δυσφημοῦσι καὶ εἰς τὸν Υἱόν.

778 1, 16. Καὶ ὥσπερ οὐκ ἂν εἴη ποτὲ ὁ Πατὴρ Υἱός, οὕτως 143
οὐκ ἄν ποτε γένοιτο ὁ Υἱὸς Πατήρ. Καὶ ὥσπερ οὐ παύσεταί ποτε ὁ Πατὴρ μόνος ὢν Πατήρ, οὕτως οὐ παύσεταί ποτε ὁ Υἱὸς μόνος ὢν Υἱός. Μανία ἄρα κἂν ὅλως ἐνθυμεῖσθαι καὶ λέγειν ἐπὶ μὲν Υἱοῦ ἀδελφόν, ἐπὶ δὲ Πατρὸς τὸ πάππου ὄνομα.
Οὐδὲ γὰρ ὠνομάσθη ἐν ταῖς γραφαῖς υἱὸς τὸ Πνεῦμα, ἵνα μὴ 173
ἀδελφὸς νομισθῇ· οὐδὲ υἱὸς τοῦ Υἱοῦ, ἵνα μὴ πάππος νοοῖτο ὁ Πατήρ· ἀλλ' ὁ Υἱός, τοῦ Πατρὸς υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς πνεῦμα εἴρηται· καὶ οὕτως τῆς ἁγίας Τριάδος μία ἡ θεότης καὶ πίστις ἐστίν.

779 1, 20. Τοιαύτης δὲ συστοιχίας καὶ ἑνότητος τῆς ἐν τῇ ἁγίᾳ 148
Τριάδι οὔσης, τίς ἂν διέλοι ἢ τὸν Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Πατρός, ἢ
τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ, ἢ αὐτοῦ τοῦ Πατρός; ἢ τίς οὕτω 179
τολμηρὸς ὡς εἰπεῖν ἀνόμοιον καὶ ἑτεροφυῆ τὴν Τριάδα πρὸς
ἑαυτήν, ἢ ἀλλοτριοούσιον τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, ἢ ξένον τὸ 164
Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ; Πῶς δὲ ταῦτά ἐστιν; Ἄν τις πάλιν ἐρωτήσειε 150

Spiritu Sancto prave sentire, contendereque illum non tantum rem creatam, sed etiam unum ex administris spiritibus esse, soloque gradu ab angelis differre. Et haec simulata quidem pugna cum Arianis, sed vera est cum pia fide certatio. Nam ut illi Filium negantes negant et Patrem, ita et isti indigna de Spiritu Sancto loquentes indigna quoque de Filio loquantur necesse est.

778 1, 16. Quemadmodum numquam Pater futurus est Filius, sic 148
numquam Filius futurus est Pater. Et ut numquam Pater desinet solus esse Pater, ita Filius numquam desinet esse solus Filius. Nemo igitur nisi mente captus dixerit vel cogitaverit fratrem esse
Filio et nomen avi Patri convenire. Hinc enim nusquam in scri- 173
pturis sacris Spiritus filius dictus est, ne frater esse existimaretur, uti nec filius Filii, ne Pater avus crederetur. Sed Filius Patris est filius; et Spiritus Patris spiritus dictus est, atque ita una Trinitatis divinitas et fides est.

779 1, 20. Cum igitur ea sit in sancta Trinitate coniunctio et unitas, 148
quis iam vel Filium a Patre vel Spiritum a Filio aut ab ipso Patre
separare audeat? vel quis eo temeritatis deveniet, ut dissimilis et 179
diversae naturae Trinitatem esse, aliamque a Patre substantiam
Filium habere, ac denique Spiritum Filio externum esse contendat? 164
Si quis rursus sciscitetur quonammodo haec esse possint, ut scilicet, 150

---

778. MG 26, 569. 779. MG 26, 576.

ζητῶν· πῶς τοῦ Πνεύματος ὄντος ἐν ἡμῖν, λέγεται ὁ Υἱὸς εἶναι ἐν ἡμῖν, τοῦ τε Υἱοῦ ὄντος ἐν ἡμῖν, λέγεται ὁ Πατὴρ εἶναι ἐν ἡμῖν; ἢ πῶς ὅλως Τριάδος οὔσης, ἐν ἑνὶ σημαίνεται ἡ Τριάς; ἢ πῶς τοῦ ἑνὸς ὄντος ἐν ἡμῖν, ἡ Τριὰς ἐν ἡμῖν λέγεται; διελέτω πρῶτον αὐτὸς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτός, ἢ τὴν σοφίαν τοῦ σοφοῦ· ἢ εἰπάτω, πῶς ἐστι ταῦτα. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο δύναται, πολλῷ πλέον περὶ Θεοῦ τοιαῦτα ζητεῖν μαινομένων ἐστὶ τὸ τόλμημα· ἡ γὰρ θεότης οὐκ ἐν ἀποδείξει λόγων, ὥσπερ εἴρηται, παραδίδοται, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ εὐσεβεῖ λογισμῷ μετ' εὐλαβείας.

357 1, 24. Καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος λεγόμεθα πάντες μέτοχοι 780
358 τοῦ Θεοῦ· «Οὐκ οἴδατε» γάρ, φησίν, «ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν οἰκεῖ; Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός. Ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς» [1 Cor 3, 16 sq]. Εἰ κτίσμα δὲ ἦν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, οὐκ ἄν τις ἐν αὐτῷ μετουσία τοῦ Θεοῦ γένοιτο ἡμῖν· ἀλλ' ἢ ἄρα κτίσματι μὲν συνηπτόμεθα, ἀλλότριοι δὲ τῆς θείας φύσεως ἐγινόμεθα, ὡς κατὰ μηδὲν αὐτῆς μετέχοντες. . . . Εἰ δὲ τῇ τοῦ Πνεύματος μετουσίᾳ γινόμεθα κοινωνοὶ θείας φύσεως, μαίνοιτ' ἄν τις λέγων τὸ Πνεῦμα τῆς κτιστῆς φύσεως, καὶ μὴ τῆς τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἐν οἷς γίνεται, οὗτοι θεοποιοῦνται· εἰ δὲ θεοποιεῖ, οὐκ ἀμφίβολον ὅτι ἡ τούτου φύσις Θεοῦ ἐστι.

---

cum Spiritus in nobis est, Filius in nobis esse dicatur, et cum Filius in nobis est, Pater in nobis esse itidem dicatur; vel quomodo, cum sit Trinitas, in uno tamen significetur Trinitas; quomodo item cum unus in nobis est, Trinitas in nobis esse dici queat; quisquis, inquam, ita interrogaverit, vel prius ipse splendorem a luce et sapientiam a sapiente dividat, vel quomodo haec sint edisserat. Quod si praestare non valeat, multo magis haec de Deo inquirere summae temeritatis et insaniae esse fatendum est; siquidem divinitas, ut dictum est, non argumentis traditur, sed fide, necnon ratione cum pietate coniuncta.

357 1, 24. Omnes similiter per Spiritum Dei participes dicimur: 780
358 *Nescitis,* inquit [Paulus], *quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.* Sed si Spiritus Sanctus res creata esset, nulla sane Dei communicatio nobis in ipso esset; sed rei creatae coniungeremur, et divinae naturae alieni essemus, utpote nulla in parte eius facti participes. . . . Si porro Spiritus communicatione divinae naturae consortes efficimur, nemo certe nisi insanus dixerit Spiritum non Dei, sed creatae esse naturae. Nec enim alia de causa hi in quibus ille est, dii efficiuntur. Quodsi deos efficit, dubium non est, quin eius natura Dei sit.

---

780. MG 26, 585.

781 1, 26. Εἰ δὲ τὸ μὲν Πνεῦμα πάντα πληροῖ, καὶ ἐν τῷ 201
Λόγῳ πάρεστιν ἐν μέσῳ πάντων, οἱ δὲ ἄγγελοι ἐλαττοῦνται
τούτῳ, καὶ ἔνθα ἀποστέλλονται, ἐκεῖ πάρεισιν· οὐκ ἀμφίβολον
οὖν ὅτι οὔτε τῶν γενητῶν, οὔτε ὅλως ἄγγελός ἐστιν, ὡς ὑμεῖς
λέγετε, τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἄνω τῆς τῶν ἀγγέλων φύσεώς ἐστιν.

782 1, 28. Ἴδωμεν δὲ ὅμως καὶ πρὸς τούτοις καὶ αὐτὴν τὴν 142
ἐξ ἀρχῆς παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν καὶ πίστιν τῆς καθολικῆς
ἐκκλησίας, ἣν ὁ μὲν Κύριος ἔδωκεν, οἱ δὲ ἀπόστολοι ἐκήρυξαν,
καὶ οἱ πατέρες ἐφύλαξαν. Ἐν ταύτῃ γὰρ ἡ ἐκκλησία τεθεμε-
λίωται, καὶ ὁ ταύτης ἐκπίπτων οὔτ' ἂν εἴη οὔτ' ἂν ἔτι λέγοιτο
χριστιανός. Τριὰς τοίνυν ἁγία καὶ τελεία ἐστίν, ἐν Πατρὶ καὶ 180
Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι θεολογουμένη, οὐδὲν ἀλλότριον ἢ
ἔξωθεν ἐπιμιγνύμενον ἔχουσα, οὐδὲ ἐκ δημιουργοῦ καὶ γενητοῦ
συνισταμένη, ἀλλ' ὅλη τοῦ κτίζειν καὶ δημιουργεῖν οὖσα· ὁμοία
δὲ ἑαυτῇ καὶ ἀδιαίρετός ἐστι τῇ φύσει, καὶ μία ταύτης ἡ
ἐνέργεια. Ὁ γὰρ Πατὴρ διὰ τοῦ Λόγου ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ τὰ
πάντα ποιεῖ· καὶ οὕτως ἡ ἑνότης τῆς ἁγίας Τριάδος σῴζεται. . . .
Τριὰς δέ ἐστιν οὐχ ἕως ὀνόματος μόνον καὶ φαντασίας λέξεως, 149
ἀλλὰ ἀληθείᾳ καὶ ὑπάρξει Τριάς. Ὥσπερ γὰρ ὁ ὢν ἐστιν ὁ
Πατήρ, οὕτως ὁ ὢν ἐστι καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς ὁ τούτου Λόγος.
Καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὐκ ἀνύπαρκτόν ἐστιν, ἀλλ' ὑπάρχει
καὶ ὑφέστηκεν ἀληθῶς. . . . Καὶ ὅτι αὐτη ἡ πίστις τῆς ἐκκλησίας
ἐστί, μαθέτωσαν πῶς ὁ μὲν Κύριος ἀποστέλλων τοὺς ἀπο-

---

781 1, 26. Si igitur Spiritus omnia implet et in Verbo praesens 201
est in medio omnium; si contra angeli hac in re illi cedunt, atque
illic tantum adsunt quo mittuntur, dubium utique non est, quin
Spiritus nec res facta nec angelus sit, uti contendere audetis, sed
angelorum natura superior certe censendus est.

782 1, 28. Videamus similiter et praeterea hanc ab initio traditionem 142
doctrinamque ac fidem catholicae ecclesiae, quam scilicet Dominus
tradidit, apostoli praedicavere et patres servavere. In ea enim
ecclesia fundata est, a qua si quis exciderit, is nec esse nec
amplius dici christianus ulla ratione poterit. Itaque Trinitas sancta 180
et perfecta est, quae in Patre et Filio et Spiritu Sancto agnoscitur,
nihilque alienum vel extrinsecus admixtum habet, neque ex creatore
et re creata constat, sed tota creandi et efficiendi vi praedita est;
sibi quoque similis et individua est natura, unaque eius est efficacia
et actio. Nam Pater per Verbum in Spiritu Sancto omnia facit,
eoque modo sanctae Trinitatis unitas servatur. . . . Porro Trinitas 149
non nomine tenus et sola verborum specie est Trinitas, sed vere
et reipsa exsistit Trinitas. Nam sicuti vere est Pater, ita et vere
est eius Verbum, quod et ipsum super omnia est Deus. Nec item
Spiritus Sanctus non exsistit, sed utique vere est et exsistit. . . .
Sed ut hanc esse fidem ecclesiae intellegant, eos discere operae
pretium est, quonammodo Dominus mittens apostolos iisdem prae-

---

781. MG 26, 592. 782. MG 26, 593.

στόλους παρήγγειλε τοῦτον θεμέλιον τιθέναι τῇ ἐκκλησίᾳ λέγων· «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» [Mt 28, 19].

158 3, 1. Οἵαν γὰρ ἔγνωμεν ἰδιότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, 783
166 ταύτην ἔχειν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν εὑρήσομεν. Καὶ ὥσπερ ὁ Υἱὸς λέγει· «Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμά ἐστιν» [Io 16, 15], οὕτως ταῦτα πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ εὑρήσομεν ὄντα καὶ ἐν τῷ Πνεύματι. Καὶ ὡς ὁ Πατὴρ ἔδειξε τὸν Υἱὸν λέγων· «Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ηὐδόκησα» [Mt 3, 17],
168 οὕτως τοῦ Υἱοῦ ἐστι τὸ Πνεῦμα· «Ἐξαπέστειλε» γάρ, φησὶν ὁ ἀπόστολος, «τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν κρᾶζον· Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ» [Gal 4, 6]. . . . Οὐκοῦν εἰ ὁ Υἱὸς διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἰδιότητα, καὶ διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ τῆς οὐσίας ἴδιον γέννημα, οὐκ ἔστι κτίσμα, ἀλλ' ὁμοούσιος τοῦ Πατρός, οὕτως οὐκ ἂν εἴη οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κτίσμα· ἀλλὰ καὶ ἀσεβὴς ὁ λέγων τοῦτο, διὰ τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν ἰδιότητα αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ δίδοται πᾶσι, καὶ ἃ ἔχει τοῦ Υἱοῦ ἐστιν.

180 3, 6. Οὕτω δὲ καὶ τοῦ Πνεύματος γενομένου ἐν ἡμῖν, ἐλεύ- 784
σεται ὁ Υἱὸς καὶ ὁ Πατήρ, καὶ μονὴν ποιήσουσιν ἐν ἡμῖν [cf. Io 14, 23]. Ἀδιαίρετος γὰρ ἡ Τριάς, καὶ μία ταύτης ἡ θεότης· καὶ εἷς Θεὸς ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν. Αὕτη
145 τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἡ πίστις· ἐν Τριάδι γὰρ αὐτὴν ἐθεμελίωσε καὶ ἐρρίζωσεν ὁ Κύριος, εἰρηκὼς τοῖς μαθηταῖς·

---

ceperit ut istud fundamentum ecclesiae iacerent: *Euntes,* inquit, *docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.*

158 3, 1. Qualem scimus proprietatem esse Filii ad Patrem, eamdem 783
166 ad Filium habere Spiritum Sanctum comperiemus. Et quemadmodum Filius dicit: *Omnia quaecumque habet Pater, mea sunt,* ita haec omnia per Filium in Spiritu esse deprehendemus. Ac sicut Pater Filium his verbis indicat: *Hic est Filius meus dilectus,*
168 *in quo mihi complacui;* ita quoque Filii est Spiritus: *Misit* enim, ait apostolus, *Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem: Abba, Pater.* . . . Proinde si Filius, propter suam proprietatem ad Patrem et quod sit eius substantiae proprius fetus, non est creatura, sed Patri consubstantialis, sic nec Spiritus Sanctus fuerit creatura; quin etiam qui hoc dicit impius est, ob proprietatem scilicet eius ad Filium; et quia ex ipso datur omnibus, et quae habet ille Filii sunt.

180 3, 6. Itaque Spiritu ad nos veniente, venient Filius et Pater, et 784
mansionem apud nos facient. Indivisa namque est Trinitas et una eius divinitas, et unus Deus super omnia, per omnia et in omnibus.
145 Haec est catholicae ecclesiae fides. In Trinitate enim ipsam fundavit et radicavit Dominus, qui ait discipulis: *Euntes docete*

783. MG 26, 625. 784. MG 26, 633.

«Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» [Mt 28, 19]. Κτίσμα δὲ εἰ ἦν τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἂν 166
συνέταξεν αὐτὸ τῷ Πατρί· ἵνα μὴ ᾖ ἀνόμοιος ἑαυτῇ ἡ Τριάς, ξένου τινὸς καὶ ἀλλοτρίου συντασσομένου αὐτῇ. Τί γὰρ ἔλειπε τῷ Θεῷ, ἵνα ἀλλοτριοούσιον προσλάβηται, καὶ σὺν αὐτῷ δοξάζηται; Μὴ γένοιτο.

Epistula de synodis, 359.

785 5. Οὐ γὰρ προέταξαν [Patres nicaeni] ὑπατείαν, καὶ μῆνα, καὶ 64
ἡμέραν· ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ Πάσχα· «Ἔδοξε τὰ ὑποτεταγμένα»· 80 82
τότε γὰρ ἔδοξε πάντας πείθεσθαι· περὶ δὲ τῆς πίστεως ἔγραψαν, οὐκ «Ἔδοξεν», ἀλλ' «Οὕτως πιστεύει ἡ καθολικὴ ἐκκλησία»· καὶ εὐθὺς ὡμολόγησαν πῶς πιστεύουσιν, ἵνα δείξωσιν ὅτι μὴ νεώτερον, ἀλλ' ἀποστολικόν ἐστιν αὐτῶν τὸ φρόνημα, καὶ ἃ ἔγραψαν, οὐκ ἐξ αὐτῶν εὑρέθη, ἀλλὰ ταῦτ' ἐστίν, ἅπερ ἐδίδαξαν οἱ ἀπόστολοι.

786 35. Εἰ δὲ ὅταν ἀκούομεν· «Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν» [Ex 3, 14], 97
καί· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» 108
[Gn 1, 1], καί· «Ἄκουε, Ἰσραήλ, Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἷς ἐστι» [Dt 6, 4; Mc 12, 29], καί· «Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ» [Gn 17, 1], οὐχ ἕτερόν τι ἀλλ' αὐτὴν τὴν ἁπλῆν καὶ μακαρίαν καὶ ἀκατάληπτον τοῦ ὄντος οὐσίαν νοοῦμεν· κἂν γὰρ ἀδυνάτως ἔχωμεν καταλαβεῖν, ὅ τι ποτέ ἐστιν, ἀλλ'

---

omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Quodsi Spiritus creatura esset, non eum cum Patre co- 166
pulasset, ne Trinitas sibi ipsi dissimilis esset, si extraneum quidpiam et alienum ipsi adiungeretur. Quid enim Deo deerat, ut quemquam diversae substantiae assumeret et cum illo glorificaretur? Absit.

785 5. [Patres nicaeni] non consulatum nec mensem nec diem prae- 64
posuere, sed de Paschate quidem ita scripsere: «Decreta sunt quae 80 82
sequuntur»; tunc enim decretum est ut omnes morem gererent; de fide vero nequaquam dixere «Decretum est», sed «Sic credit catholica ecclesia», statimque confessi sunt quidnam crederent, ut declararent non recentiorem, sed apostolicam esse suam sententiam. Quaeque illi scripto tradidere, non ab illis inventa, sed ea ipsa sunt quae docuerunt apostoli.

786 35. Sin autem, cum audimus: *Ego sum qui sum,* et: *In prin-* 97
cipio fecit Deus caelum et terram, et: *Audi, Israel, Dominus Deus* 108
tuus Dominus unus est, et: *Haec dicit Dominus omnipotens,* non aliud nisi ipsam simplicem, beatam, incomprehensibilem eius qui est substantiam intellegimus; quamvis enim quidnam ille sit comprehendere nequeamus, attamen, cum has voces audimus, Pater, 110

---

785. MG 26, 688. 786. MG 26, 753.

110 ἀκούοντες τὸ Πατήρ, καὶ τὸ Θεός, καὶ τὸ Παντοκράτωρ, οὐχ
ἕτερόν τι, ἀλλ' αὐτὴν τὴν τοῦ ὄντος οὐσίαν σημαινομένην
νοοῦμεν.

158 51. Πάλιν τε εἰ, καθὰ προείπομεν, οὐκ ἐκ μετουσίας ἐστὶν 787
ὁ Υἱός· ἀλλὰ τὰ μὲν γενητὰ πάντα ἐκ μετουσίας ἔχει τὴν
161 παρὰ Θεοῦ χάριν, αὐτὸς δὲ τοῦ Πατρὸς Σοφία καὶ Λόγος
162 ἐστίν, οὗ μετέχει τὰ πάντα· δῆλον ὅτι αὐτὸς ὢν τὸ θεοποιὸν
καὶ φωτιστικὸν τοῦ Πατρός, ἐν ᾧ τὰ πάντα θεοποιεῖται καὶ
ζωοποιεῖται, οὐκ ἀλλοτριοούσιός ἐστι τοῦ Πατρός, ἀλλ' ὁμο-
358 ούσιος. Τούτου γὰρ μεταλαμβάνοντες τοῦ Πατρὸς μετέχομεν
182 διὰ τὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι ἴδιον τὸν Λόγον. Ὅθεν εἰ ἦν ἐκ
μετουσίας καὶ αὐτός, καὶ μὴ ἐξ αὐτοῦ οὐσιώδης θεότης καὶ
εἰκὼν τοῦ Πατρός, οὐκ ἂν ἐθεοποίησε θεοποιούμενος καὶ αὐτός.

De incarnatione Dei Verbi et contra Arianos, ca 365.

359 8. Καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου γέ- 788
393 γονεν, ἵνα οἱ υἱοὶ τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστι τοῦ Ἀδάμ, υἱοὶ τοῦ
375 Θεοῦ γένωνται. Ὁ γὰρ γεννηθεὶς ἄνωθεν ἐκ Πατρὸς Λόγος
ἀρρήτως, ἀφράστως, ἀκαταλήπτως, ἀϊδίως, ὁ αὐτὸς ἐν χρόνῳ
429 γεννᾶται κάτωθεν ἐκ παρθένου θεοτόκου Μαρίας· ἵνα οἱ κά-
τωθεν πρότερον γεννηθέντες ἄνωθεν γεννηθῶσιν ἐκ δευτέρου,
τουτέστιν ἐκ Θεοῦ. Αὐτὸς οὖν μητέρα ἔχει μόνον ἐπὶ γῆς,
καὶ ἡμεῖς Πατέρα μόνον ἔχομεν ἐν οὐρανῷ. Καὶ διὰ τοῦτο
ἑαυτὸν υἱὸν ἀνθρώπου καλεῖ, ἵνα οἱ ἄνθρωποι Θεὸν καλέσωσι

Deus, Omnipotens, nihil aliud quam eius qui est substantiam
indicari concipimus.

158 51. Rursum si, prout supra diximus, non ex participatione sit 787
Filius, sed opificia quidem omnia ex participatione Dei gratiam
161 habeant, ipse vero Patris Sapientia et Verbum sit, qui cum eo
162 communia habet omnia, certe, cum sit ipse id quo Pater deificat
et illuminat, in quo scilicet omnia deificantur et vivificantur, non
358 alienae a Patre substantiae est, sed consubstantialis. Huius enim
182 participatione Patris participes efficimur, eo quod ipse proprium
Patris sit Verbum. Unde si ipse quoque ex participatione esset
et non ex se substantialis divinitas et imago Patris, non dei-
ficaret alios, cum et ipse deificatus esset.

359 8. Idcirco Filius Dei filius hominis factus est, ut filii hominis, 788
393 375 hoc est Adae, filii Dei efficiantur. Quod enim desuper ex Patre
Verbum modo ineffabili, inexplicabili, incomprehensibili et aeterne
429 genitum est, ipsum in tempore inferius generatur ex virgine deipara
Maria, ut, qui inferius antea geniti fuerant, desuper secundo gigne-
rentur, id est ex Deo. Ipse igitur matrem dumtaxat habet in terra;
et nos Patrem dumtaxat habemus in caelo. Quocirca filium ho-
minis se ipsum appellat, ut homines Deum vocarent Patrem in

---

787. MG 26, 784. 788. MG 26, 996.

Πατέρα ἐν τοῖς οὐρανοῖς· «Πάτερ ἡμῶν», φησίν, «ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» [Mt 6, 9]. Ὥσπερ οὖν ἡμεῖς οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ 379
υἱοὶ Θεοῦ γεγόναμεν, οὕτως ὁ Δεσπότης τῶν δούλων υἱὸς τοῦ ἰδίου δούλου γέγονε θνητός, τουτέστι τοῦ Ἀδάμ, ἵνα οἱ 358
υἱοὶ τοῦ Ἀδὰμ θνητοὶ ὄντες υἱοὶ τοῦ Θεοῦ γένωνται, κατὰ τὸ λεγόμενον· «Ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι» [Io 1, 12]. Ὅθεν καὶ θανάτου γεύεται ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν σαρκικὸν αὐτοῦ πατέρα, ἵνα οἱ υἱοὶ τοῦ ἀνθρώπου τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ μεταλάβωσι, διὰ τὸν κατὰ Πνεῦμα αὐτῶν Πατέρα Θεόν. Αὐτὸς οὖν κατὰ φύσιν Υἱός ἐστι τοῦ Θεοῦ, ἡμεῖς δὲ κατὰ χάριν.

789 10. Ὅτε δοξολογοῦσι τὰ σεραφὶμ τὸν Θεόν, λέγοντα τρίτον· 145
«Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος σαβαώθ» [Is 6, 3], Πατέρα καὶ 149
Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα δοξολογοῦσι. Καὶ διὰ τοῦτο, ὥσπερ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ βαπτιζόμεθα, οὕτως καὶ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ γινόμεθα υἱοὶ Θεοῦ, οὐ θεῶν. Πατὴρ γὰρ καὶ Υἱὸς καὶ Ἅγιον Πνεῦμα Κύριος σαβαώθ ἐστι. Μία γὰρ ἡ θεότης καὶ εἷς Θεὸς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι.

790 21. Καὶ ὅταν [ὁ Χριστός] λέγῃ· «Πάτερ, εἰ δυνατόν, τὸ πο- 388
τήριον τοῦτο παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν μὴ τὸ ἐμὸν θέλημα 389
γένηται, ἀλλὰ τὸ σόν» [Mt 26, 39]· καί· «Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής» [ib. 41; Mc 14, 38]· δύο θελήματα ἐνταῦθα δείκνυσι, τὸ μὲν ἀνθρώπινον, ὅπερ ἐστὶ τῆς σαρκός, τὸ δὲ θεϊκόν, ὅπερ Θεοῦ. Τὸ γὰρ ἀνθρώπινον διὰ τὴν ἀσθέ-

---

caelis: *Pater noster,* inquit, *qui es in caelis.* Quemadmodum igitur 379
nos servi Dei filii Dei facti sumus, sic Dominus servorum proprii servi, id est Adami, filius mortalis factus est, ut filii Adami qui 358
mortales erant filii Dei fierent, iuxta illud: *Dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Unde mortem gustat Filius Dei, propter carnalem patrem suum, ut filii hominis vitae Dei participes efficerentur, propter Deum, Patrem suum secundum Spiritum. Ipse igitur secundum naturam Filius est Dei, nos autem per gratiam.

789 10. Cum seraphim Deum glorificant ter dicentes: *Sanctus,* 145
sanctus, sanctus Dominus sabaoth, Patrem et Filium et Spiritum 149
Sanctum glorificant. Quapropter sicut in nomine Patris et Filii baptizamur, ita et in nomine Spiritus Sancti, et efficimur filii Dei, non deorum. Pater enim et Filius et Spiritus Sanctus Dominus sabaoth est. Una enim est divinitas, et unus Deus, in tribus hypostasibus.

790 21. Cum [Christus] ait: *Pater, si possibile est, transeat a me calix* 388
iste; verumtamen non mea voluntas, sed tua fiat, et: *Spiritus* 389
quidem promptus est, caro autem infirma, duas voluntates ibi ostendit: alteram humanam quae est carnis, alteram divinam quae Dei est. Siquidem humana ob infirmitatem carnis deprecatur pas-

---

789. MG 26, 1000. 790. MG 26, 1021.

νειαν τῆς σαρκὸς παραιτεῖται τὸ πάθος· τὸ δὲ θεϊκὸν αὐτοῦ πρόθυμον. Ὥσπερ δὲ ὁ Πέτρος ἀκούσας περὶ τοῦ πάθους ἐδειλίασε, καὶ εἶπεν· «Ἵλεώς σοι, Κύριε»· ἐπιτιμῶν δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος λέγει· «Ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ, σκάνδαλόν μου εἶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων» [Mt 16, 22 sq]· οὕτως καὶ ἐνταῦθα νοεῖται· γενόμενος γὰρ ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων, παραιτεῖται τὸ πάθος, ὡς ἄνθρωπος· Θεὸς δὲ ὢν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν τὴν θεϊκὴν ἀπαθὴς ὑπάρχων, προθύμως ὑπεδέξατο τὸ πάθος καὶ τὸν θάνατον.

Epistula festalis 39ᵃ, 367.

74 [Τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία εἴκοσι δύο· Γέν., Ἔξ., Λευ., Ἀρ., 791
Δευτ., Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, Κριτ., Ῥούθ, Βασιλειῶν τέσσαρα εἰς δύο ἀριθμούμενα, Παραλ. α', β', Ἔσδρ. α', β', Ψαλμ., Παροιμ., Ἐκκλ., Ἆισμα ᾀσμ., Ἰώβ, Προφῆται (οἱ δώδεκα, Ἡσ., Ἱερ. καὶ
75 σὺν αὐτῷ Βαρούχ, Θρῆν., Ἐπιστ., Ἰεζ., Δαν.). Τῆς καινῆς· Εὐαγγ. τέσσαρα (Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω.), Πράξ., Ἐπιστολαὶ καθολικαὶ ἑπτά (Ἰακ., Πέτ. δύο, Ἰω. τρεῖς, Ἰούδ.), Παύλου ἐπιστ. ιδ' (Ῥωμ., Κορ. δύο, Γαλ., Ἐφ., Φιλ., Κολ., Θεσσ. δύο, Ἑβρ., Τιμ. δύο, Τίτ., Φιλήμ.), Ἰωάννου Ἀποκ.] . . . Ἀλλ' ἕνεκά γε πλείονος ἀκριβείας προστίθημι καὶ τοῦτο γράφων ἀναγκαίως, ὡς ὅτι ἐστὶ καὶ ἕτερα βιβλία τούτων ἔξωθεν· οὐ κανονιζόμενα μέν, τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν πατέρων ἀναγινώσκεσθαι τοῖς ἄρτι προσερχομένοις καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσε-

---

sionem; divina autem eius voluntas prompta est. Ut vero Petrus audiens de passione timuit et dixit: *Miserearis tui, Domine;* increpans autem illum Dominus ait: *Vade post me, satana, scandalum es mihi, quia non sapis ea quae Dei sunt, sed ea quae hominum;* ita et hic intellegitur; in similitudinem enim hominum factus deprecatur passionem ut homo; Deus autem cum sit et secundum substantiam divinam impassibilis exsistat, alacriter passionem et mortem excepit.

74 [Canon scripturarum. Veteris testamenti libri XXII: Gen., Ex., 791
Lev., Num., Deut., Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV pro duobus numerata, Paral. II pro uno, Esdr. II pro uno, Ps., Prov., Eccl., Cant. cant., Iob, Prophetae XII pro uno, Is., Ier., et cum
75 ipso Baruch, Lamentationes, Epistula, Ez., Dan. Novi testamenti: Evangelia IV (Mt., Mc., Lc., Io.), Act., Epistulae catholicae VII (Iac., Pet. II, Io. III, Iud.), Pauli epp. XIV (Rom., Cor. II, Gal., Eph., Phil., Col., Thess. II, Hebr., Tim. II, Tit., Philem.), Ioannis Apoc.] . . . Sed maioris accurationis causa illud quoque scripto addere necesse duxi, esse nimirum alios libros praeter istos, non in canonem quidem redactos, sed quos a patribus decretum est legendos ab iis esse, qui nuper ediscendi pietatis verbi gratia ac-

---

791. MG 26, 1176. — Vide not. 1, p. 177.

βείας λόγον· Σοφία Σολομῶντος, καὶ Σοφία Σιράχ, καὶ Ἐσθήρ, καὶ Ἰουδίθ, καὶ Τοβίας, καὶ Διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων, καὶ ὁ Ποιμήν.

Epistula ad Afros, 369/70.

792 2. Τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Κυρίου τὸ διὰ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου 64
ἐν τῇ Νικαίᾳ γενόμενον μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Ἄν τε γὰρ ἀριθμὸν ἀριθμῷ τις συμβάλῃ, πλείους οἱ ἐν Νικαίᾳ τῶν κατὰ μέρος εἰσίν, ὅσον καὶ τὸ ὅλον πλεῖόν ἐστι τοῦ μέρους· ἄν τε τὸ αἴτιον τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ τῶν μετ' αὐτὴν τοσούτων γενομένων συνόδων παρὰ τούτων διαγνῶναί τις ἐθέλοι, εὕροι ἂν τὴν μὲν ἐν Νικαίᾳ ἔχουσαν τὸ αἴτιον εὔλογον, τὰς δὲ ἄλλας διὰ μῖσος καὶ φιλονεικίαν ἐκ βίας συγκροτηθείσας.

De virginitate, ca 370[1].

793 5. Μέγα φάρμακόν ἐστι σωτηρίας ἡ ταπεινοφροσύνη· ὁ 208
γὰρ Σατανᾶς οὐχ ἕνεκεν πορνείας ἢ μοιχείας ἢ κλοπῆς κατηνέχθη ἐκ τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ἡ ὑπερηφανία αὐτὸν κατέβαλεν εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς ἀβύσσου. Οὕτω γὰρ εἴρηκεν· «Ἀναβήσομαι καὶ θήσομαι τὸν θρόνον μου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ» [Is 14, 14]. Καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον κατεβλήθη, καὶ ἐγένετο ἡ κληρονομία αὐτοῦ τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

Epistula ad Epictetum, 370/71.

794 6. Ἰδιοποιεῖτο τὰ τοῦ σώματος ἴδια ὡς ἑαυτοῦ ὁ Λόγος 376
ὁ ἀσώματος. Ἀμέλει τοῦ σώματος τυπτομένου παρὰ τοῦ ὑπηρέ- 400

---

cesserint: Sapientia Salomonis et Sapientia Sirach, Esther, Iudith, Tobias, Doctrina ut vocant apostolorum, et Pastor.

792 2. Domini autem verbum per oecumenicam nicaenam synodum 64
prolatum in aeternum manet. Si enim numerum numero quis compararit, tanto plures sunt nicaeni illis peculiaribus, quanto totum est sua parte maius. Quodsi quis internoscere velit, quid causae sit quod nicaena synodus, et quod tot aliae sint celebratae, is comperiet nicaenam quidem legitimam habere causam, alias autem odio, contentione, vi coactas esse.

793 5. Ingens remedium est ad salutem animi humilitas, siquidem 208
Satanas non ob scortationem aut adulterium aut furtum deiectus est ex caelis, sed superbia illum inde praecipitavit ad inferiores abyssi partes. Sic enim locutus est: *Ascendam et ponam thronum meum e regione Dei et ero similis Altissimo.* Et propter hoc verbum deiectus est, et eius hereditas fuit ignis aeternus.

794 6. Quae corporis erant propria sibi ipsi incorporeum Verbum 376
propria effecit. Quocirca cum a ministro corpus caederetur, quasi 400

---

[1] Iuxta *E. F. v. d. Goltz,* in TU 29 [N. F. 14], Heft 2a, p. 122, scriptus est hic liber inter a. 310 et 330.

792. MG 26, 1032. 793. MG 28, 257. 794. MG 26, 1060.

του, ὡς αὐτὸς πάσχων ἔλεγε· «Τί με δέρεις;» [Io 18, 23]....
Ἃ γὰρ τὸ ἀνθρώπινον ἔπασχε σῶμα τοῦ Λόγου, ταῦτα συνὼν
αὐτῷ ὁ Λόγος εἰς ἑαυτὸν ἀνέφερεν, ἵνα τῆς τοῦ Λόγου θεό-
390 τητος μετασχεῖν δυνηθῶμεν. Καὶ ἦν παράδοξον, ὅτι αὐτὸς
ἦν ὁ πάσχων καὶ μὴ πάσχων· πάσχων μέν, ὅτι τὸ ἴδιον αὐτοῦ
ἔπασχε σῶμα, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πάσχοντι ἦν· μὴ πάσχων δέ,
ὅτι τῇ φύσει Θεὸς ὢν ὁ Λόγος, ἀπαθής ἐστι. Καὶ αὐτὸς μὲν
ὁ ἀσώματος ἦν ἐν τῷ παθητῷ σώματι· τὸ δὲ σῶμα εἶχεν ἐν
ἑαυτῷ τὸν ἀπαθῆ Λόγον, ἀφανίζοντα αὐτοῦ τοῦ σώματος τὰς
416 ἀσθενείας. Ἐποίει δὲ τοῦτο καὶ ἐγένετο οὕτως, ἵνα τὰ ἡμῶν
αὐτὸς δεχόμενος, καὶ προσενεγκὼν εἰς θυσίαν, ἐξαφανίσῃ....
380 7. Οὐ θέσει δὲ ταῦτα ἐγίνετο, μὴ γένοιτο, ὥς τινες πάλιν
ὑπέλαβον· ἀλλ᾽ ὄντως ἀληθείᾳ ἀνθρώπου γενομένου τοῦ σω-
τῆρος, ὅλου τοῦ ἀνθρώπου σωτηρία ἐγίνετο. Εἰ γὰρ θέσει
ἦν ἐν τῷ σώματι ὁ Λόγος, κατ᾽ ἐκείνους, τὸ δὲ θέσει λεγό-
μενον φαντασία ἐστί, δοκήσει εὑρίσκεται καὶ ἡ σωτηρία καὶ ἡ
ἀνάστασις τῶν ἀνθρώπων λεγομένη, κατὰ τὸν ἀσεβέστατον
Μανιχαῖον. Ἀλλὰ μὴν οὐ φαντασία ἡ σωτηρία ἡμῶν, οὐδὲ
σώματος μόνου, ἀλλ᾽ ὅλου τοῦ ἀνθρώπου, ψυχῆς καὶ σώματος
ἀληθῶς, ἡ σωτηρία γέγονεν ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ. Ἀνθρώπινον
ἄρα φύσει τὸ ἐκ τῆς Μαρίας κατὰ τὰς θείας γραφάς, καὶ
379 ἀληθινὸν ἦν τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου· ἀληθινὸν δὲ ἦν, ἐπεὶ ταὐτὸν
ἦν τῷ ἡμετέρῳ.

---

ipsummet pateretur, aiebat: *Quid me caedis?* ... Quae humanum
Verbi corpus patiebatur, haec ipsa Verbum, quod corpori coniunctum
erat, ad se referebat, ut nos Verbi deitatis participes fieri possemus.
390 Ac illud perquam mirabile fuit, idem fuisse patiens et non patiens;
patiens quidem quatenus proprium ipsius corpus patiebatur et
quatenus in ipso patiente erat; non patiens autem, quia Verbum,
cum natura sua Deus sit, impassibile est. Et ipsum quidem in-
corporeum in passibili corpore erat, corpus vero in se ipso habuit
Verbum impassibile, quod ipsius corporis infirmitates absumeret.
416 Ceterum hoc ideo agebat et ita se res habebat, ut nostra Verbum
380 suscipiens offerensque in sacrificium penitus absumeret.... 7. Haec
autem non fictione facta sunt, quemadmodum nonnulli existimarunt,
absit; sed, salvatore vere homine facto, hinc totius hominis salus
consecuta est. Nam si fictione dumtaxat Verbum in corpore fuit,
ut illi autumant, et si, quod dicitur fictione esse phantasia est,
sequitur ut, secundum impiissimum Manichaeum, specie tantum
tenus salus et resurrectio hominum fieri dicatur. Verum nequa-
quam fictitia res est salus nostra neque solius corporis, sed vere
totius hominis, animae scilicet et corporis, salus in ipso Verbo
facta est. Humanum itaque natura erat quod ex Maria prodiit,
secundum divinas scripturas, verumque erat Domini corpus: verum,
379 inquam, fuit, cum idem atque nostrum exstiterit.

Epistula ad Adelphium, ca 371.

795 3. Οὐ κτίσμα προσκυνοῦμεν· μὴ γένοιτο. Ἐθνικῶν γὰρ καὶ 395
Ἀρειανῶν ἡ τοιαύτη πλάνη· ἀλλὰ τὸν Κύριον τῆς κτίσεως 392
σαρκωθέντα τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον προσκυνοῦμεν. Εἰ γὰρ καὶ ἡ
σὰρξ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν μέρος ἐστὶ τῶν κτισμάτων, ἀλλὰ Θεοῦ
γέγονε σῶμα. Καὶ οὔτε τὸ τοιοῦτον σῶμα καθ' ἑαυτὸ διαι-
ροῦντες ἀπὸ τοῦ Λόγου προσκυνοῦμεν· οὔτε τὸν Λόγον προσ-
κυνῆσαι θέλοντες, μακρύνομεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς σαρκός· ἀλλ'
εἰδότες, καθὰ προείπομεν, τὸ «Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» [Io 1, 14],
τοῦτον καὶ ἐν σαρκὶ γενόμενον, ἐπιγινώσκομεν Θεόν. Τίς τοι-
γαροῦν οὕτως ἄφρων ἐστὶν ὡς λέγειν τῷ Κυρίῳ· Ἀπόστα ἀπὸ
τοῦ σώματος, ἵνα σε προσκυνήσω;

[?] Contra Apollinarium [ca 380].

796 L. 1, n. 4. Ἀλλὰ λέγετε ὅτι ἄκτιστος γέγονε τῇ ἑνώσει τῇ 386
πρὸς τὸν ἄκτιστον. Ἐντεῦθεν δὲ ὑμῶν ἡ πλάνη δειχθήσεται
αὐτέλεγκτος· ἡ γὰρ τῆς σαρκὸς ἕνωσις πρὸς τὴν τοῦ Λόγου
θεότητα ἐκ μήτρας γέγονεν· ἐντεῦθεν γὰρ αὐτὴν ἀνεστήσατο
ὁ Λόγος, ἐξ οὐρανῶν ἐπιδημήσας· οὐ προϋπάρξασαν τῆς τοῦ
Λόγου ἐπιδημίας, ἢ τῆς θεοτόκου Μαρίας, μόνης ἐκ τοῦ Ἀδὰμ 430
καταγομένης, καὶ ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἐκ τοῦ Δαβὶδ γενεα-
λογουμένης, σὺν τῷ Ἰωσὴφ τῷ μεμνηστευμένῳ αὐτήν, ὄντων
ἑκατέρων εἰς σάρκα μίαν, καθὼς γέγραπται [Gn 2, 24], οὐ τῇ
πρὸς ἀλλήλους συναφείᾳ, ἀλλὰ τῇ ἐξ ἑνὸς ὑπάρξει· ὅτι γὰρ
ἀθιγεῖς διέμειναν, μεμαρτύρηται.

---

795 3. Itaque rem creatam non adoramus, absit. Ethnicorum enim 395
et Arianorum est huiusmodi error. Sed rerum creatarum Dominum, 392
carnem factum, Dei Verbum adoramus. Etsi enim ipsa caro
seorsum spectata pars sit rerum creatarum, attamen Dei facta est
corpus. Neque vero huiusmodi corpus a Verbo dividentes adora-
mus, neque, cum Verbum volumus adorare, ipsum a carne re-
movemus, sed, ut superius diximus, haec *Verbum caro factum est*
non ignorantes, idem Verbum in carne exsistens Deum agnoscimus.
Quis ergo adeo demens sit, ut Domino dicat: Recede a corpore,
ut te adorem?

796 1, 4. Sed dicitis increatum factum esse, quod unitum sit cum 386
increato. Hinc autem vestrum errorem sese falsi arguere osten-
detur. Nam carnis cum Verbi divinitate coniunctio ex utero facta
est, inde enim ipsi Verbum, cum e caelo advenisset, originem
dedit, quippe quae non erat antequam Verbum adveniret aut ante 430
deiparam Mariam, cuius solius origo ex Adamo et genus ex
Abraham et Davide ortum narratur, et una sponsi sui Ioseph,
qui erant duo in carne una, sicut scriptum est, non mutua inter
se copulatione, sed quod ex uno eodemque originem ducerent;
nam quod illibati remanserint, testatum est.

---

795. MG 26, 1073. 796. MG 26, 1097.

392 1, 12. Διὸ πλανῶνται καὶ οἱ λέγοντες ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ 797
παθὼν Υἱός, καὶ ἄλλος ὁ μὴ παθών. Οὐ γὰρ ἕτερός ἐστι παρὰ
τὸν Λόγον, ὁ τὸν θάνατον καὶ τὸ πάθος ἀναδεδεγμένος. . . .
Καὶ κατὰ φύσιν Θεοῦ γέγονεν, ἰδία οὐχ ὁμοούσιος οὖσα ἡ
387 σὰρξ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος, ὡς συναΐδιος· ἀλλὰ ἰδία κατὰ
φύσιν γενομένη, καὶ ἀδιαίρετος κατὰ ἕνωσιν, ἐκ σπέρματος
Δαβίδ, καὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἀδάμ, ἐξ οὗ καὶ ἡμεῖς γεγεννή-
μεθα. Εἰ δὲ ὁμοούσιος τοῦ Λόγου ἡ σὰρξ καὶ συναΐδιος, ἐκ
τούτου ἐρεῖτε καὶ τὰ πάντα κτίσματα συναΐδια τῷ τὰ πάντα
κτίσαντι Θεῷ. Καὶ πῶς ἔτι Χριστιανοί, οἱ τοιαύταις συμπλεκό-
μενοι στραγγαλιαῖς; Τὸ γὰρ ὁμοούσιον καὶ ἀπαθὲς καὶ ἀνεπί-
δεκτον θανάτου, πρὸς τὸ ὁμοούσιον ἕνωσιν καθ' ὑπόστασιν
οὐκ ἐπιδεχόμενόν ἐστιν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν· καθ' ὑπόστασιν δὲ
τὴν ἰδίαν τελειότητα ἐκδεικνύμενον. Ὥστε τῇ νομιζομένῃ ὑμῶν
εὐφήμῳ ἐφευρέσει, ἢ τὴν ἐκ τῆς παρθένου τῆς θεοτόκου σάρκα
ἀρνεῖσθε, ἢ τὴν θεότητα βλασφημεῖτε. Εἰ δὲ οὕτω καὶ τὸν
Υἱὸν ὁμολογεῖτε ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον,
ὡς τὴν σάρκα τὴν παθοῦσαν, καὶ τί ἔτι ἡμᾶς μέμφεσθε, ὡς
τετράδα ἀντὶ τριάδος λέγοντας, αὐτοὶ τετράδα ἀντὶ τριάδος
καὶ ἄκοντες ὁμολογοῦντες, λέγοντες ὁμοουσίαν εἶναι τῇ τριάδι
τὴν σάρκα;

399 1, 17. Φύσει οὖν καὶ οὐ θέσει τοῦ Κυρίου ἀνθρώπου γενο- 798
μένου, οὔτε κατὰ φύσιν, οὔτε κατὰ πρᾶξιν ἀνθυποφέρειν ὑμᾶς

---

392 1, 12. Quapropter errant qui dicunt alium esse qui passus est 797
Filium, et alium qui passus non est. Non enim alius est quam
ipsum Verbum, quod passionem et mortem susceperit. . . . Caro
secundum naturam propria Deo facta est; nec tamen consubstan-
387 tialis est Verbi deitati, quasi illi coaeterna esset, sed propria illi
secundum naturam facta et indivisibilis propter unionem, ex semine
David, Abrahae et Adae, ex quo et nos progeniti sumus. Quodsi
Verbo consubstantialis est caro et coaeterna, iam hinc dicetis
omnes creaturas omnium creatori Deo coaeternas esse. At qui,
quaeso, adhuc Christiani eritis qui talibus vos laqueis implicatis?
Nam quod consubstantiale, impassibile et mortis incapax est,
unionem cum consubstantiali non admittit secundum hypostasin,
sed secundum naturam; porro secundum hypostasin propriam per-
fectionem exhibet. Itaque per religiosum, ut aestimatis, vestrum
commentum aut carnem ex virgine deipara assumptam negatis,
aut in deitatem blasphematis. Si autem eo modo Filium necnon
Spiritum Sanctum Patri consubstantialem confiteamini, quo carnem
quae passa est, ecquid ergo nos adhuc accusatis, ut qui qua-
ternitatem pro trinitate dicamus, cum ipsi quaternitatem pro
trinitate vel inviti confiteamini, dum dicitis consubstantialem
trinitati carnem esse?

399 1, 17. Cum igitur natura et non fictione Dominus homo factus 798
sit, neque secundum naturam neque secundum operationem pec-

---

797. MG 26, 1113. 798. MG 26, 1124.

δυνατὸν τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῷ δημιουργῷ. . . . Ἡ δὲ τοῦ Λόγου
σάρκωσις κατὰ φύσιν Θεοῦ γενομένη, ἀνεπίδεκτος γέγονε τῶν
ἐν ἡμῖν ἐκ τῆς παλαιότητος ἔτι πολιτευομένων πραγμάτων·
καὶ διὰ τοῦτο διδασκόμεθα ἀπεκδύσασθαι τὸν παλαιὸν καὶ
ἐπενδύσασθαι τὸν νέον. Καὶ ἐν τούτῳ τὸ θαυμαστόν, ὅτι καὶ
ἄνθρωπος γέγονεν ὁ Κύριος, καὶ χωρὶς ἁμαρτίας· ὅτι καινότης
ὅλη γέγονεν, ἵνα ἐνδείξηται τὸ δυνατὸν αὐτοῦ. Καὶ ὅσα μὲν 401
αὐτὸς συνέταξε θελήσας τῇ φύσει, εἰς ἑαυτὸν ἀνεδέξατο, ὅσα 402
ἠθέλησε, τουτέστι γεννήσεως τῆς ἐκ γυναικός, αὐξήσεώς τε
ἡλικίας, ἐτῶν ἀριθμήσεως, κόπου, καὶ πείνης, καὶ δίψης, καὶ
ὕπνου, καὶ λύπης, καὶ θανάτου, καὶ ἀναστάσεως. Διὰ τοῦτο
καὶ ὅπου διεφθάρη τὸ τοῦ ἀνθρώπου σῶμα, ἐκεῖ προΐεται
Ἰησοῦς τὸ ἴδιον σῶμα· καὶ ὅπου κεκράτητο ἡ ψυχὴ ἡ ἀνθρω-
πίνη ἐν θανάτῳ, ἐκεῖ ἐπιδείκνυται ὁ Χριστὸς τὴν ἀνθρωπίνην
ψυχὴν ἰδίαν οὖσαν, ἵνα καὶ παρῇ ὡς ἄνθρωπος ὁ ἀκράτητος
ἐν θανάτῳ, καὶ λύσῃ τὴν κράτησιν τοῦ θανάτου, ὡς Θεός· 414
ἵνα ὅπου ἐσπάρη ἡ φθορά, ἐκεῖ ἀνατείλῃ ἡ ἀφθαρσία· καὶ
ὅπου ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἐν μορφῇ ψυχῆς ἀνθρωπίνης,
παρὼν ὁ ἀθάνατος ἐπιδείξηται τὴν ἀθανασίαν.

799 2, 5. Ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων Λόγος Θεὸς ἐκ Ναζαρὲτ 377
ἄνθρωπος ὤφθη, γεννηθεὶς ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ Πνεύ- 392
ματος Ἁγίου ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐκ σπέρματος Δα-
βὶδ καὶ Ἀβραὰμ καὶ τοῦ Ἀδάμ, ὡς γέγραπται· πάντα λαβὼν
ἐκ παρθένου, ὅσα ἀρχῆθεν ὁ Θεὸς εἰς σύστασιν ἀνθρώπου
ἔπλασε καὶ ἐποίησε χωρὶς ἁμαρτίας· ὡς καὶ ὁ ἀπόστολος λέγει· 398

---

catum in creatorem referre potestis. . . . Verbi autem incarnatio
secundum naturam Dei facta incapax fuit rerum quae in nobis
ex vetustate adhuc gerebantur; quapropter docemur exuere veterem,
et induere novum. Et res mira sane, quod Deus homo factus sit,
et absque peccato, quodque omnia nova facta sint, ut hinc potestas
eius explorata esset. Et quidem quaecumque ipse sua voluntate 401
in natura ordinavit, ea, quantum voluit, in se suscepit, nativitatem 402
ex muliere, augmentum staturae, annorum numerum, laborem,
esuriem et sitim, somnum, dolorem, mortem et resurrectionem.
Ideoque ubi corruptum fuerat hominis corpus, eo Iesus corpus
suum immittit; et ubi anima humana in morte detinebatur, ibi
Christus animam humanam sibi propriam ostendit, ut tamquam
homo adesset, qui in morte detineri non poterat, mortisque im- 414
perium solveret, utpote Deus; ut, ubi seminata erat corruptio,
illic oriretur incorruptio, et ubi regnaverat mors in forma animae
humanae, ibi immortalis ille praesens immortalitatem exhiberet.

799 2, 5. Qui exsistit ante saecula Verbum Deus, ex Nazareth homo 377
visus est: natus ex Maria virgine et Spiritu Sancto, in Bethlehem 392
Iudaeae, ex semine David, Abrahae et Adae, uti scriptum est,
omnia assumpsit ex virgine, quaecumque ab initio Deus ad
constitutionem hominis efformavit et condidit, excepto peccato;

---

799. MG 26, 1140.

382 «Καθ' ὁμοιότητα κατὰ πάντα, χωρὶς ἁμαρτίας» [Hebr 4, 15], οὐ
τῆς θεότητος μεταποίησιν ἐπιδειξάμενος, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπότη-
415 τος καινοποίησιν ἐργασάμενος, κατὰ τὸ αὐτοῦ θέλημα· ὥστε
εἶναι τὰ ἔθνη «σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα» τοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ
ὁ ἀπόστολος γράφει [Eph 3, 6]· ἵνα καὶ ὁ ἄνθρωπος ᾖ Θεὸς
ἀληθῶς, καὶ ὁ Θεὸς ᾖ ἄνθρωπος ἀληθῶς, ἵνα ᾖ καὶ ἄνθρωπος
ἀληθῶς καὶ Θεὸς ἀληθῶς· οὐχὶ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν
ὄντος, ὡς ὑμεῖς συκοφαντοῦντες λέγετε, διασύροντες τὸ τῶν
Χριστιανῶν μυστήριον· ἀλλὰ Θεοῦ τοῦ μονογενοῦς εὐδοκή-
σαντος τῷ πληρώματι τῆς θεότητος αὐτοῦ τὴν τοῦ ἀρχετύπου
πλάσιν ἀνθρώπου, καὶ ποίησιν καινήν, ἐκ μήτρας παρθένου
387 ἀναστήσασθαι ἑαυτῷ, φυσικῇ γεννήσει καὶ ἀλύτῳ ἑνώσει· ἵνα
413 τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων σωτήριον πραγματείαν ποιήσηται, ἐν πάθει
καὶ θανάτῳ καὶ ἀναστάσει τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων κατερ-
γαζόμενος.

377 2, 16. Εἰρήκατε γὰρ ὅτι σάρκα τὴν ἀνυπόστατον συγκεράσας 800
387 ἑαυτῷ ὁ Λόγος ἔδειξε τὸν ὄντως λογικὸν καὶ τέλειον ἄνθρω-
πον. Εἰ τοίνυν ὁ Λόγος ἀπεχώρησε τοῦ σώματος, καὶ οὕτως
ἡ νέκρωσις γέγονε, κατὰ Θεοῦ ἴσχυσαν οἱ Ἰουδαῖοι, λύσαντες
τὴν ἄλυτον σύγκρασιν. Οὔτε οὖν ὁ ἡμέτερος ἐκεῖ γέγονε
θάνατος, εἰ Θεοῦ χωρισθέντος ἡ νέκρωσις τοῦ σώματος γέγονε.
Πῶς δὲ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ χωρισθὲν ἐν ἀφθαρ-
σίᾳ διέμεινεν; Ἔσται δὲ ἡ μὲν τρῶσις τοῦ σώματος, τὸ δὲ
πάθος τοῦ Λόγου. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ Θεὸν παθόντα λέγετε,

---

398 ut apostolus quoque ait: *Pro similitudine per omnia, praeter pec-*
382 *catum;* nec divinitatis mutationem, sed humanitatis innovationem
415 arbitrio suo effecit, quo gentes Christo *concorporales et comparticipes*
fierent, quemadmodum scribit apostolus; utque homo revera Deus,
et Deus revera homo foret, essetque ille vere homo et vere Deus,
non quod homo apud Deum esset, ut vos calumniantes Christia-
norumque mysterio obtrectantes dicitis, sed quod Deo unigenito
placuerit plenitudine suae divinitatis archetypi hominis naturam,
387 novumque opificium, ex utero virginis in seipso per naturalem
generationem et indissolubilem unionem restaurare; ut et pro
413 hominibus salutare negotium perficeret, inque passione, morte et
resurrectione hominum redemptionem absolveret.

377 2, 16. Dixistis enim: Cum carnem non subsistentem sibi com- 800
387 miscuisset Verbum, vere rationalem et perfectum hominem ex-
hibuisse. Si igitur Verbum excessit a corpore, atque ita mors
obvenit, adversus Deum Iudaei invaluerunt, cum indissolubilem
commixtionem solverint. Nec igitur mors nostra illic locum habuit,
si ex Dei separatione corporis exstinctio obtigerit. Quomodo autem
corpus ab incorruptibili Deo separatum in incorruptibilitate re-
manere potuit? Eo autem modo vulneratio quidem corporis, passio
autem Verbi fuerit. Eadem enim de causa et Deum passum esse

---

800. MG 26, 1160.

ἀκολούθως ἑαυτοῖς φθεγγόμενοι, μᾶλλον δὲ συμφώνως τοῖς Ἀρειανοῖς· τοῦτο γὰρ ἐκεῖνοι δογματίζουσιν.

Fragmenta.

801 *Probabiliter ex libris contra Novatianos.* Ὥσπερ ἄνθρωπος 536
ὑπὸ ἀνθρώπου ἱερέως βαπτιζομένου φωτίζεται τῇ τοῦ Ἁγίου 545
Πνεύματος χάριτι, οὕτως καὶ ὁ ἐξομολογούμενος ἐν μετανοίᾳ διὰ τοῦ ἱερέως λαμβάνει τὴν ἄφεσιν χάριτι Χριστοῦ.

802 *Fragm. apud Eutychium.* Τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου, ἐν τῷ εἰς 493
τοὺς βαπτιζομένους λόγῳ. «Ὄψει τοὺς λευίτας φέροντας ἄρτους, καὶ ποτήριον οἴνου, καὶ τιθέντας ἐπὶ τὴν τράπεζαν· καὶ ὅσον οὔπω ἱκεσίαι καὶ δεήσεις γίνονται, ψιλός ἐστιν ὁ ἄρτος καὶ τὸ 497
ποτήριον· ἐπὰν δὲ ἐπιτελεσθῶσιν αἱ μεγάλαι καὶ θαυμασταὶ εὐχαί, τότε γίνεται ὁ ἄρτος σῶμα, καὶ τὸ ποτήριον αἷμα τοῦ 489
Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.» Καὶ πάλιν· «Ἔλθωμεν ἐπὶ τὴν τελείωσιν τῶν μυστηρίων· οὗτος ὁ ἄρτος καὶ τοῦτο τὸ ποτήριον, ὅσον οὔπω εὐχαὶ καὶ ἱκεσίαι γεγόνασι, ψιλά εἰσιν· ἐπὰν δὲ αἱ μεγάλαι εὐχαὶ καὶ αἱ ἅγιαι ἱκεσίαι ἀναπεμφθῶσι, καταβαίνει ὁ Λόγος εἰς τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον, καὶ γίνεται αὐτοῦ σῶμα.»

803 *Fragm. in Matthaeum.* Οἱ δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, 524
ἤγουν εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα, βλασφημήσαντες καὶ λέγοντες ὅτι «Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια» [Lc 11, 15], οὐκ ἀφίενται οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐπισημειώσασθαι δὲ χρή, ὅτι οὐκ εἶπεν

---

ex consequenti loquentes asseveratis, quin et cum Arianis id ipsum docentibus consentitis.

801 Quemadmodum homo a sacerdote baptizatus Spiritus Sancti 536
gratia illuminatur, ita qui confitetur in paenitentia per sacerdotem 545
Christi gratia remissionem accipit.

802 Magni Athanasii ex sermone ad baptizatos. «Videbis levitas panes 493
vinique calicem ferentes mensaeque imponentes. Et quamdiu quidem preces et invocationes nondum sunt peractae, nihil aliud nisi panis 497
calixque est. Postquam autem peractae fuerint magnae miraeque preces, tunc panis fit corpus, calix autem Domini nostri Iesu Christi 489
sanguis.» Et rursus: «Veniamus ad mysteriorum perfectionem. Hic panis et hic calix ante preces et supplicationes nihil ultra naturam propriam habent; ubi autem magnae preces sanctaeque supplicationes edictae fuerint, descendit Verbum in panem et calicem, et fit corpus eius.»

803 Qui in Spiritum Sanctum sive in Christi deitatem blasphema- 524
verunt dicentes: *In Beelzebub, principe daemoniorum, eicit daemonia,* iis sane non remittetur, neque in hoc saeculo neque in futuro. Observandum porro est non dixisse Christum blasphemanti

---

801. MG 26, 1316. 802. MG 26, 1325; 86, 2401.
803. MG 27, 1385.

ὁ Χριστός, τῷ βλασφημήσαντι καὶ μετανοήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται, ἀλλὰ τῷ βλασφημοῦντι εἴτ' οὖν ἐπιμένοντι τῇ βλασφημίᾳ. Ἡ
522 γὰρ ἀξιόλογος μετάνοια πάντα λύει τὰ ἁμαρτήματα.

569 (?) *Fragm. in Ps. 50, 7.* «Ἰδοὺ γὰρ ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, 804
καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου.» Ἐπειδὴ ὁ προηγούμενος σκοπὸς τοῦ Θεοῦ ἦν τοῦ μὴ διὰ γάμου γενέσθαι ἡμᾶς καὶ φθορᾶς, ἡ δὲ παράβασις τῆς ἐντολῆς τὸν γάμον εἰσήγαγε διὰ τὸ ἀνομῆσαι τὸν Ἀδάμ, τουτέστιν ἀθετῆσαι τὸν ἐκ
302 Θεοῦ δοθέντα αὐτῷ νόμον. Πάντες οὖν οἱ ἐξ Ἀδὰμ γενόμενοι ἐν ἀνομίαις συλλαμβάνονται ὑποπίπτοντες τῇ τοῦ προπάτορος καταδίκῃ. Τὸ δέ· «Καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου», σημαίνει ὅτι ἡ Εὔα, ἁπάντων ἡμῶν ἡ μήτηρ, πρώτη ἐκίσσησε τὴν ἁμαρτίαν, ὥσπερ ὀργῶσα τὴν ἡδονήν.

S. CAESARIUS NAZIANZENUS, † 368/9.

Dialogi.

224 Dial. 2, Resp. ad interrog. 102. Ὁ ἄνθρωπος ὄργανον 805
γεννᾷ, τὴν δὲ ψυχὴν τὸ θεῖον ἐνίησιν. Οὐδέπω γὰρ τῇ γραφῇ εἴρηται· Ἐξαγαγέτω ἡ γυνὴ ψυχὴν ζῶσαν· οὐδ' ὅτι συλλαβοῦσα Εὔα ἢ Σάρρα ἢ Ἐλισάβετ ἐξήγαγε ψυχήν, ἀλλ' ὅτι ἐγέννησε παιδίον.

486 3, 169. Ὁ αὐτὸς ὁ ἅγιος Λόγος καθ' ἡμᾶς γενόμενος, καὶ 806
συμβιωτεύων ἡμῖν, ὢν ὅπερ ἦν, καὶ ὁρώμενος ὅπερ οὐκ ἦν, φησὶ τῷ θιάσῳ τῶν ἀποστόλων, ἄρτον ἐπιδιαιρῶν· «Λάβετε,

---

ac postea paenitenti remissionem dandam non esse, sed blas-
522 phemanti et in blasphemia perseveranti; siquidem condigna paenitentia peccata omnia eluit.

569 *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit* 804
me mater mea. Quoniam prior Dei scopus erat, ut non per matrimonium et corruptionem nasceremur, sed transgressio mandati nuptias induxit ob Adami iniquitatem, id est, quod datam sibi a
302 Deo legem vilipendisset. Omnes itaque qui ex Adamo oriuntur in iniquitatibus concipiuntur, proavi sui damnatione collapsi. Illud autem: *Et in peccatis concepit me mater mea,* significat Evam omnium nostrum matrem, ceu voluptate turgentem, concepisse peccatum.

224 2, 102. Homo organum generat, animam autem immittit Deus. 805
Nusquam enim in scriptura dictum est: Producat mulier animam viventem; neque quod Eva concipiens aut Sara aut Elisabeth produxerit animam, sed quod genuerit infantem puerum.

486 3, 169. Idem sanctum Verbum nostri simile factum est, et 806
vitam inter nos agens, cum esset quod erat et cerneretur quod non erat, inquit ad sacrum apostolorum coetum, panem distribuens:

---

804. MG 27, 240. 805. MG 38, 968. 806. MG 38, 1132.

φάγετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» [Mt 26, 26], μήπω τυθεὶς τῇ σαρκί· καί· «Λάβετε, πίετε, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου» [ib. 27 sq], μήπω τρωθεὶς ἐπὶ σταυρῷ δόρει τὴν πλευράν. Καὶ ὁρῶμεν τὸν ἅγιον ἐκεῖνον ἄρτον τήμερον ἐν τῷ 512
ἀναιμάκτῳ θυσιαστηρίῳ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς θείας καὶ μυστικῆς τελετῆς, ἐπὶ τῆς ἀχράντου προτιθέμενον τραπέζης, μὴ ἐοικότα δὲ τῇ εἰκόνι τοῦ σωτηρίου σώματος τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου.... Ἔστι τὸ μὲν ὄρθιον, διηρθρωμένον, πορευτικόν, δραστικόν, τὸ 490
δὲ περιφερές, ἀνάρθρωτον, ἄψυχον, ἄναιμον, ἀκίνητον, οὐθ' ἑτέρῳ ἐοικός, οὐ τῷ ὁρωμένῳ τοῦ ἀοράτου θεότητι· πιστεύομεν δὲ ὅμως τῇ θεηγορίᾳ, καὶ οὐχ ὡς ὅμοιον ἢ ἴσον, ἀλλὰ κυρίως καὶ ἀραρότως αὐτὸ ὑπάρχειν τὸ θεῖον σῶμα, τὸ ἐπὶ τῆς θείας τραπέζης ἱερουργούμενον, καὶ τῷ θιάσῳ πάντη ἀτμήτως διαι- 492
ρούμενον καὶ ἀλήκτως μετεχόμενον.

S. CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS, ca 313—386.

Catecheses, 348.

807 *Monitum post Procatechesin.* Τὰς τῶν φωτιζομένων κατη- 457
χήσεις ταύτας, τοῖς μὲν τῷ βαπτίσματι προσερχομένοις, καὶ τοῖς τὸ λουτρὸν ἔχουσιν ἤδη πιστοῖς, εἰς ἀνάγνωσιν παρεχόμενος, μὴ δὸς τὸ σύνολον μήτε κατηχουμένοις, μήτε ἄλλοις τισὶ τοῖς μὴ οὖσι χριστιανοῖς· ἐπεὶ τῷ Κυρίῳ λόγον δώσεις. Καὶ ἐὰν ποιῇς ἀντίγραφον, ὡς ἐπὶ Κυρίου ταῦτα πρόγραψον.

Accipite, comedite de hoc omnes, hoc est corpus meum, nondum immolatum carne; et: *Accipite, bibite, hic est sanguis meus,* nondum vulneratum in cruce per lanceam in latere. Et videmus 512
sanctum illum panem hodie in ara incruenta tempore divini et mystici officii, in impolluta propositum mensa, non tamen similem imagini salutiferi corporis Dei et Verbi.... Est hoc quidem erectum, 490
artubus compositum, incedendi vim habens et agendi; illud autem rotundum, non articulatum, inanimatum, exsangue, immobile, neque alteri simile, non ei qui cernitur et invisibilis est divinitate. Credimus nihilominus secundum sermonem divinum, etiamsi non sit simile vel aequale, proprie tamen et convenienter id esse corpus divinum, quod in divina mensa sancte consecratur, et universo coetui sacro absque sectione dividitur et absque defectu parti- 492
cipatur.

807 *Monitum post Procatechesin.* Catecheses istas illuminandorum 457
his quidem qui accedunt ad baptismum et fidelibus qui lavacrum iam suscepere legendas exhibeas; catechumenis vero et aliis quibuslibet qui christiani non sint prorsus ne dederis; alioqui redditurus es Domino rationem. Harum autem exemplar si transcribas, id quasi in conspectu Domini facias velim.

---

807. MG 33, 365; R (= Reischl) 1, 26.

340 Cat. 1, c. 3. Ὥσπερ γὰρ οἱ μέλλοντες στρατεύειν ἐρευνῶσι 808
τὰς ἡλικίας καὶ τὰ σώματα τῶν στρατευομένων, οὕτω καὶ ὁ
Κύριος στρατολογῶν τὰς ψυχὰς ἐρευνᾷ τὰς προαιρέσεις· κἂν
μὲν ὑπόκρισιν ἔχῃ τις κρυπτομένην, ἀπέβαλε τὸν ἄνθρωπον
ὡς τῆς ἀληθοῦς στρατείας ἀνεπιτήδειον· εἰ δὲ ἄξιον καταλάβῃ,
τούτῳ δίδωσιν ἑτοίμως τὴν χάριν. Οὐ δίδωσι τὰ ἅγια τοῖς
445 κυσίν, ἀλλ' ὅπου βλέπει τὴν ἀγαθὴν συνείδησιν, ἐκεῖ τὴν σω-
τηριώδη δίδωσι σφραγῖδα, τὴν θαυμασίαν, ἣν τρέμουσι δαί-
314 μονες καὶ γινώσκουσιν ἄγγελοι. . . . Ὥσπερ γὰρ κάλαμος γρα-
φικὸς ἢ καὶ βέλος χρείαν ἔχει τοῦ συνεργοῦντος, οὕτω καὶ ἡ
χάρις χρείαν ἔχει τῶν πιστευόντων. 4. . . . Θεοῦ τὸ χαρίσασθαι,
σὸν δὲ τὸ λαβεῖν καὶ διατηρῆσαι. Μὴ διὰ τὸ δωρεὰν δίδοσθαι
τὴν χάριν καταφρόνει· ἀλλὰ λαβὼν συντήρησον εὐλαβῶς.

443 1, 5. Καθάρισόν σου τὸ ἄγγος, ἵνα πλείονα δέξῃ τὴν χάριν. 809
Ἡ μὲν γὰρ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν ἐξ ἴσου δίδοται τοῖς πᾶσιν·
ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου κοινωνία, κατὰ ἀναλογίαν δε-
δώρηται τῆς ἑκάστου πίστεως. Ἐὰν ὀλίγα κάμῃς, ὀλίγα λαμ-
βάνεις· ἐὰν δὲ ἐργάσῃ πολλά, πολὺς ὁ μισθός.

522 2, 19. Φιλάνθρωπος ὁ Κύριος, καὶ ταχὺς εἰς συγχώρησιν, 810
βραδὺς δὲ εἰς τιμωρίαν. Μηδεὶς οὖν ἀπελπίσῃ τῆς ἑαυτοῦ
54 σωτηρίας. Πέτρος ὁ κορυφαιότατος καὶ πρωτοστάτης τῶν ἀπο-
στόλων, ἐπὶ παιδισκαρίου ἠρνήσατο τρὶς τὸν Κύριον· ἀλλὰ
μεταμεληθεὶς ἔκλαυσε πικρῶς [Mt 26, 75]· τὸ δὲ κλαῦσαι τὴν

---

340 1, 3. Ut enim ii, qui milites conscripturi sunt, adlegendorum 808
aetates et corpora explorant, ita Dominus delectum faciens ani-
marum voluntates inquirit; et si quis hypocrisim abditam gerat,
hunc veluti ad veram militiam ineptum reicit; si vero dignum
deprehenderit, huic promptissime defert gratiam. Non dat sancta
445 canibus, sed, ubi probam conscientiam videt, illic salutare et ad-
mirabile sigillum confert, quod contremiscunt daemones et agno-
314 scunt angeli. . . . Ut enim calamo scriptorio vel telo necessaria
utentis opera est, ita et gratia credentibus opus habet. 4. . . . Dei
est gratiam conferre, tuum vero accipere et custodire. Non ideo
spernas gratiam quia gratis datur; sed religiose potius, cum ac-
ceperis, custodito.

443 1, 5. Munda vas tuum, ut gratiam capias abundantiorem; re- 809
missio enim peccatorum ex aequo datur omnibus, communicatio
vero Spiritus Sancti secundum proportionem uniuscuiusque fidei
conceditur. Si parum laboraveris, parum accipies; si vero multa
operatus fueris, multa erit merces.

522 2, 19. Benignus est Dominus et ad condonandum promptus, 810
tardus autem ad ulciscendum. Nemo igitur suam ipsius salutem
54 desperet. Petrus apostolorum summus et princeps coram vili an-
cillula ter Dominum negavit, sed paenitudine tactus flevit amare;

---

808. MG 33, 372; R 1, 30. 809. MG 33, 377; R 1, 34.
810. MG 33, 408; R 1, 62.

μετάνοιαν τὴν ἐγκάρδιον παρίστησι· καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἔλαβε τὴν ἄφεσιν ἐπὶ τῇ ἀρνήσει, ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα ἔσχεν ἀναφαίρετον.

811 3, 10. Εἴ τις μὴ λάβῃ τὸ βάπτισμα, σωτηρίαν οὐκ ἔχει, 470
πλὴν μόνων μαρτύρων, οἳ καὶ χωρὶς τοῦ ὕδατος λαμβάνουσι 472
τὴν βασιλείαν.

812 3, 12. Κατέρχῃ μὲν γὰρ εἰς τὸ ὕδωρ φορῶν τὰς ἁμαρ- 463
τίας· ἀλλ' ἡ τῆς χάριτος ἐπίκλησις σφραγίσασα τὴν ψυχὴν
οὐ συγχωρεῖ λοιπὸν ὑπὸ τοῦ φοβεροῦ καταποθῆναι δρά-
κοντος· νεκρὸς ἐν ἁμαρτίαις καταβάς, ἀναβαίνεις ζωοποιηθεὶς 475
ἐν δικαιοσύνῃ.

813 3, 14. Ἐὰν καὶ αὐτὸς ἔχῃς ἀνυπόκριτον εὐλάβειαν, κατέρ- 357
χεται καὶ ἐπὶ σὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, καὶ φωνή σοι πατρικὴ 359
ἄνωθεν ἐπηχεῖ· οὐκ «οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου» [Mt 3, 17], ἀλλ'
οὗτος νῦν γέγονεν υἱός μου. Ἐπ' ἐκείνου γὰρ μόνου τὸ «ἐστίν», 157
ἐπειδὴ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν,
καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]· ἐπ' ἐκείνου τὸ «ἐστίν»,
ἐπειδὴ πάντοτέ ἐστιν Υἱὸς Θεοῦ· ἐπὶ δὲ σοῦ τὸ ‚νῦν γέγονεν',
ἐπειδὴ οὐ κατὰ φύσιν ἔχεις, ἀλλὰ κατὰ θέσιν τὴν υἱοθεσίαν 353
λαμβάνεις.

814 4, 4. Πρῶτον τοίνυν ὑμῶν τῇ ψυχῇ τεθεμελιώσθω δόγμα 103
τὸ περὶ Θεοῦ· ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι μόνος, ἀγέννητος, ἄναρχος,
ἄτρεπτος, ἀναλλοίωτος· οὐχ ὑφ' ἑτέρου γεγεννημένος, οὐχ 101
ἕτερον ἔχων τῆς ζωῆς διάδοχον· καὶ οὔτε ἐν χρόνῳ τοῦ ζῆν 151 102
ἀρξάμενος, οὔτε ποτὲ τελευτῶν· καὶ ὅτι αὐτός ἐστιν ἀγαθὸς

---

qui fletus intimam et ex corde paenitentiam declarat, atque idcirco non solum negationis huius veniam accepit, verum etiam apostolicam dignitatem sibi conservatam retinuit.

811 3, 10. Si quis baptisma non recipiat, salutem non habet, solis 470
martyribus exceptis, qui etiam sine aqua regnum recipiunt. 472

812 3, 12. Descendis quidem in aquam ferens peccata, sed gratiae 463
invocatio animam obsignans non te permittit ab immani sorberi
dracone; qui mortuus in peccatis descendisti, ascendis vivificatus 475
in iustitia.

813 3, 14. Si et tu habeas sinceram pietatem, descendit et in te 357
Spiritus Sanctus, et vox paterna tibi desuper resonat: non, *hic est* 359
Filius meus, sed: hic nunc factus est filius meus. Illi enim soli 157
convenit *est,* quoniam *in principio erat Verbum, et Verbum erat*
apud Deum, et Deus erat Verbum; illi convenit *est,* quoniam semper
est Filius Dei, tibi autem ‚nunc factus est', quoniam non per 353
naturam habes sed per adoptionem appellationem filii accipis.

814 4, 4. Primum igitur in anima vestra stabiliatur dogma de Deo: 103
quod Deus unus est solus, ingenitus, absque initio, immobilis, im- 101
mutabilis, nec ab altero genitus, nec alterum habens vitae suc- 151
cessorem, et nec in tempore vivere incipiens, nec umquam desinens; 102

---

811. MG 33, 440; R 1, 76. 812. MG 33, 441; R 1, 80.
813. MG 33, 444; R 1, 82. 814. MG 33, 457; R 1, 92.

καὶ δίκαιος· ἵνα ἐάν ποτε ἀκούσῃς λέγοντος αἱρετικοῦ ἄλλον εἶναι τὸν δίκαιον καὶ ἄλλον τὸν ἀγαθόν, εὐθὺς ὑπομνησθεὶς
188 γνῷς τὸ τῆς αἱρέσεως ἰοβόλον. . . . Εἷς οὖν ἐστι Θεὸς μόνος, ὁ καὶ ψυχῶν καὶ σωμάτων ποιητής. Εἷς ἐστιν ὁ δημιουργὸς οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἀγγέλων τε καὶ ἀρχαγγέλων ποιητής. Ὁ πολλῶν μὲν δημιουργός, ἑνὸς δὲ μόνου Πατὴρ πρὸ αἰώνων, ἑνὸς μόνου τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν
181 Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ καὶ ἐποίησε πάντα, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα.

100 4, 5. Οὗτος ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐ 815
περιγέγραπται ἔν τινι τόπῳ, οὐδέ ἐστι μικρότερος οὐρανοῦ. . . .
118 Προγνώστης ἐστὶ τῶν μελλόντων, καὶ πάντων δυνατώτερος·
104 εἰδὼς ἅπαντα, καὶ ποιῶν ὡς βούλεται· οὐχ ὑποκείμενος πραγμάτων ἀκολουθίαις, οὐδὲ γενέσει, οὐδὲ τύχῃ, οὔθ᾽ εἱμαρμένῃ·
99 ἐν πᾶσι τέλειος, καὶ πᾶσαν ἀρετῆς ἰδέαν ἐν ἴσῳ κεκτημένος·
101 οὔτε μειούμενος, οὔτε αὔξων, ἀλλὰ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχων· ἡτοιμακὼς κόλασιν τοῖς ἁμαρτωλοῖς καὶ στέφανον τοῖς δικαίοις.

153 4, 7. Πίστευε δὲ καὶ εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ἕνα καὶ 816
μόνον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· τὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ Θεὸν γεννηθέντα, τὸν ἐκ ζωῆς ζωὴν γεννηθέντα, τὸν ἐκ φωτὸς φῶς γεννηθέντα, τὸν ὅμοιον κατὰ πάντα τῷ γεννήσαντι· τὸν
157 οὐκ ἐν χρόνοις τὸ εἶναι κτησάμενον, ἀλλὰ πρὸ πάντων τῶν
150 αἰώνων ἀϊδίως καὶ ἀκαταλήπτως ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένον·

---

et quod ille est bonus et iustus, ita ut, si umquam audias haereticum dicentem quod alius est iustus et alius est bonus, statim
188 admonitus agnoscas haereseos iaculum. . . . Unus igitur est Deus solus, et animarum et corporum factor; unus est creator caeli et terrae, angelorumque et archangelorum factor. Multarum quidem rerum creator, unius autem solius Pater ante saecula, unius solius
181 unigeniti Filii sui Domini nostri Iesu Christi, per quem fecit omnia, visibilia et invisibilia.

100 4, 5. Hic Pater Domini nostri Iesu Christi non circumscribitur 815
118 in ullo loco neque est minor caelo. . . . Futurorum praescius est
104 et omnibus potentior; omnia sciens et faciens prout vult; non subiectus rerum seriebus, neque origini, neque fortunae, neque
99 fato; in omnibus perfectus, et omnem virtutis speciem aequaliter
101 possidens; qui nec minuitur nec augetur, sed semper eumdem et eodem modo se habet; qui praeparavit poenam peccatoribus et coronam iustis.

153 4, 7. Crede etiam in Filium Dei, unum et solum, Dominum 816
nostrum Iesum Christum, ex Deo Deum genitum, ex vita vitam genitum, ex lumine lumen genitum, similem in omnibus genitori;
157 qui non in temporibus exsistentiam accepit, sed ante omnia saecula
150 sempiterne et incomprehensibiliter ex Patre genitum; sapientiam
162

---

815. MG 33, 460; R 1, 94. 816. MG 33, 461; R 1, 96.

τὴν σοφίαν Θεοῦ καὶ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν δικαιοσύνην τὴν 162
ἐνυπόστατον· τὸν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων καθεζόμενον.

817 4, 9. Πίστευε δὲ ὅτι οὗτος ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ 376
διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἐξ οὐρανῶν κατῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς, τὴν
ὁμοιοπαθῆ ταύτην ἡμῖν ἀναλαβὼν ἀνθρωπότητα, καὶ γεννηθεὶς 377
ἐξ ἁγίας παρθένου καὶ Ἁγίου Πνεύματος· οὐ δοκήσει καὶ φαντασίᾳ τῆς ἐνανθρωπήσεως γενομένης, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ· οὐδὲ ὥσπερ διὰ σωλῆνος διελθὼν τῆς παρθένου, ἀλλὰ σαρκωθεὶς ἐξ αὐτῆς ἀληθῶς· φαγὼν ὡς ἡμεῖς ἀληθῶς, καὶ πιὼν
ὡς ἡμεῖς ἀληθῶς. Εἰ γὰρ φάντασμα ἦν ἡ ἐνανθρώπησις, 380
φάντασμα καὶ ἡ σωτηρία. Διπλοῦς ἦν ὁ Χριστός, ἄνθρωπος 390
μὲν τὸ φαινόμενον, Θεὸς δὲ τὸ μὴ φαινόμενον· ἐσθίων μὲν 401
ὡς ἄνθρωπος ἀληθῶς ὡς ἡμεῖς (εἶχε γὰρ τῆς σαρκὸς τὸ ὁμοιοπαθὲς ὡς ἡμεῖς), τρέφων δὲ ἐκ πέντε ἄρτων τοὺς πεντακισχιλίους ὡς Θεός [cf. Mt 14, 17 sqq].

818 4, 11. Κατῆλθεν εἰς τὰ καταχθόνια [ὁ Χριστός], ἵνα κἀκεῖθεν 426
λυτρώσηται τοὺς δικαίους. Ἐβούλου γάρ, εἰπέ μοι, τοὺς μὲν ζῶντας ἀπολαῦσαι τῆς χάριτος, καὶ ταῦτα τῶν πλείστων οὐχ ὁσίων ὄντων· τοὺς δὲ ἀπὸ Ἀδὰμ πολυχρονίως ἀποκεκλεισμένους μὴ τυχεῖν τῆς ἐλευθερίας λοιπόν; Ἡσαΐας ὁ προφήτης τοσαῦτα περὶ αὐτοῦ μεγαλοφώνως ἐκήρυξεν· οὐκ ἤθελες ἵνα βασιλεὺς κατελθὼν λυτρώσηται τὸν κήρυκα;

Dei et potentiam et iustitiam subsistentem; in dextera Patris ante omnia saecula sedentem.

817 4, 9. Crede quod hic unigenitus Filius Dei propter peccata 376
nostra de caelis ad terram descendit, assumpta humanitate ista,
iisdem quibus subicimur affectibus obnoxia; natusque est ex sancta 377
virgine et Sancto Spiritu; facta, non secundum opinionem ac fictam speciem, sed secundum veritatem, inhumanatione. Neque per virginem uti per canalem traiectus, sed ex ea vere incarnatus; man-
ducans uti nos vere et vere uti nos bibens. Si enim humanae 380
naturae assumptio phantasma fuit, phantasma itidem fuerit salus.
Duplex erat Christus: homo quidem quantum ad id quod videbatur, 390
Deus vero quantum ad illud quod latebat; ut homo manducans 401
vere sicut et nos (similes enim nobis corporis affectiones habebat), sed ut Deus hominum quinque milia ex quinque panibus nutriens.

818 4, 11. Descendit ad subterranea [Christus], ut illinc iustos re- 426
dimeret. Vellesne enim, quaeso te, vivos quidem gratia frui, idque cum plurimi ex his sancti non sint; eos vero, qui ab Adamo usque longinquo tempore conclusi fuerant, libertatem tandem non consequi? Isaias propheta tam multa de ipso excelsa voce praedicavit: non velles ut rex descendens suum praeconem liberaret?

---

817. MG 33, 465; R 1, 98.
818. MG 33, 469; R 1, 100.

73 4, 35 [1]. Τούτων [τῶν γραφῶν] τὰς εἴκοσι δύο βίβλους ἀνα- 819
γίνωσκε, πρὸς δὲ τὰ ἀπόκρυφα μηδὲν ἔχε κοινόν. Ταύτας μόνας μελέτα σπουδαίως, ἃς καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ μετὰ παρρησίας ἀναγινώσκομεν. Πολύ σου φρονιμώτεροι καὶ εὐλαβέστεροι ἦσαν οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίσκοποι, οἱ τῆς ἐκκλησίας προ-
74 στάται, οἱ ταύτας παραδόντες. [Παλαιὰ διαθήκη· τοῦ νόμου αἱ Μωσέως πέντε βίβλοι (Γέν., Ἔξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ.), Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ, Κριτ. μετὰ τῆς Ῥούθ· ἱστορικὰ βιβλία· α′ καὶ β′ Βασιλ. μία βίβλος, μία δὲ γ′ καὶ δ′, α′ καὶ β′ Παραλ. μία βίβλος, α′ καὶ β′ Ἔσδρ. μία, Ἐσθ.· στιχηρὰ πέντε· Ἰώβ, Ψαλμ., Παροιμ., Ἐκκλ., Ἆισμα ᾀσμ.· προφητικὰ πέντε· ιβ′ προφητῶν μία βίβλος, Ἡσ., Ἱερ. μετὰ Βαροὺχ καὶ Θρήνων καὶ Ἐπιστολῆς,
75 Ἰεζ., Δαν. — Καινὴ διαθήκη· δ′ Εὐαγγ., Πράξ., ζ′ καθολικὰς Ἐπιστολάς· Ἰακ., Πέτρ., Ἰω., Ἰούδ.· Παύλου ιδ′ Ἐπιστολάς.]

248 5, 10. Τὸ γὰρ τῆς πίστεως ὄνομα ἓν μέν ἐστι κατὰ τὴν 820
προσηγορίαν, διχῇ δὲ διαιρεῖται. Ἔστι μὲν γὰρ ἓν εἶδος τῆς πίστεως, τὸ δογματικὸν συγκατάθεσιν τῆς ψυχῆς ἔχον περὶ τοῦδέ τινος· καὶ ὠφελεῖ τὴν ψυχήν, καθώς φησιν ὁ Κύριος· «Ὁ ἀκούων μου τὰ ῥήματα, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται» [Io 5, 24]. . . .
252 11. Δεύτερον δέ ἐστιν εἶδος πίστεως, τὸ ἐν χάριτος μέρει παρὰ τοῦ Χριστοῦ δωρούμενον. «Ὧι μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλῳ

---

73 4, 35. Harum [scripturarum] lege libros XXII, nihilque cum apo- 819
cryphis habeto commune. Eos solos studiose meditare et versa, quos etiam in ecclesia cum certa fiducia legimus; multo prudentiores et religiosiores te erant apostoli et veteres episcopi, ecclesiae rec-
74 tores, qui eos tradidere. [Vetus testamentum: legis libri V (Gen., Ex., Lev., Num., Deut.), Iesu Nave, Iud. cum Ruth; historici: Regnorum libri IV in duobus, Paral. II in uno, Esdr. II in uno, Esth.; poetici V: Iob, Ps., Prov., Eccl., Cant. cant.; prophetici V: Prophetarum XII lib. I, Is., Ier. cum Baruch et Lamentationibus
75 et Epistula, Ez., Dan. — Novum testamentum: Evangelia IV, Act., Epistulae catholicae VII: Iac., Pet., Io. et Iud.; Epistulae Pauli XIV.]

248 5, 10. Fidei nomen appellatione unum est, bifariam vero di- 820
viditur. Est enim unum genus fidei dogmaticum, quod assensionem animae de re quadam includit; et animae utilis est, sicut ait Dominus: *Qui audit verba mea, et credit ei qui misit me, habet vitam*
252 *aeternam, et in iudicium non venit*. . . . 11. Alterum vero genus est fidei, quod tamquam gratia quaedam a Christo donatur. *Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum eumdem Spiritum; alteri vero fides in eodem Spiritu,*

---

[1] Vide not. 1, p. 177.

819. MG 33, 497; R 1, 128. 820. MG 33, 517; R 1, 146.

δὲ χαρίσματα ἰαμάτων» [1 Cor 12, 8 sq]. Αὕτη τοίνυν ἡ κατὰ χάριν δωρουμένη πίστις ἐκ τοῦ Πνεύματος, οὐ δογματικὴ μόνον ἐστίν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνεργητική. Ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ τὴν πίστιν ταύτην, ἐρεῖ τῷ ὄρει τούτῳ· Μετάβα ἐντεῦθεν ἐκεῖ, καὶ μεταβήσεται [cf. Mt 17, 20]. Ὅταν γὰρ κατὰ πίστιν εἴπῃ τόδε τις, πιστεύων ὅτι γίνεται, καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τότε λαμβάνει τὴν χάριν.

821 6, 2. Λέγομεν γὰρ οὐχ ὅσα δεῖ περὶ Θεοῦ (μόνῳ γὰρ 109
αὐτῷ ταῦτα γνώριμα), ἀλλ' ὅσα κεχώρηκεν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, 110 117
καὶ ὅσα ἡ ἡμετέρα ἀσθένεια βαστάσαι δύναται. Οὐ γὰρ τὸ τί ἐστι Θεὸς ἐξηγούμεθα· ἀλλ' ὅτι τὸ ἀκριβὲς περὶ αὐτοῦ οὐκ οἴδαμεν, μετ' εὐγνωμοσύνης ὁμολογοῦμεν· ἐν τοῖς γὰρ περὶ Θεοῦ μεγάλη γνῶσις τὸ τὴν ἀγνωσίαν ὁμολογεῖν.

822 6, 6. Τί οὖν; ἐρεῖ τις· οὐ γέγραπται ὅτι «οἱ ἄγγελοι τῶν 107
μικρῶν βλέπουσιν διὰ παντὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς» [Mt 18, 10]; Ἀλλὰ βλέπουσιν οἱ ἄγγελοι οὐ καθὼς ἔστιν ὁ Θεός, ἀλλὰ καθόσον καὶ αὐτοὶ χωροῦσιν. Αὐτὸς γάρ ἐστιν Ἰησοῦς ὁ λέγων· «Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα ἑώρακέ τις, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἑώρακε τὸν Πατέρα» [Io 6, 46].
Βλέπουσιν οὖν οἱ ἄγγελοι καθ' ὃ χωροῦσι, καὶ ἀρχάγγελοι καθ' 205
ὃ δύνανται· θρόνοι δὲ καὶ κυριότητες μειζόνως μὲν παρὰ τοὺς πρώτους, ἔλαττον δὲ τῆς ἀξίας· μόνον δὲ βλέπειν δύναται ὡς χρή, ἅμα τῷ Υἱῷ, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον.

---

alteri vero curationum dona. Haec igitur secundum gratiam a Spiritu collata fides non solum dogmatica est, verum etiam rerum humanas vires excedentium effectrix. Qui enim habuerit fidem hanc, dicet monti huic: Transi hinc illuc; et transibit. Quando enim per fidem hoc ipsum dixerit quispiam, credens ita futurum, nec haesitaverit in corde suo, tunc illam accipit gratiam.

821 6, 2. Dicimus enim non quantum oportet de Deo (soli enim 109
ipsi haec sunt nota), sed quantum capit natura humana, et quan- 110 117
tum imbecillitas nostra ferre potest. Non enim quid sit Deus declaramus, sed exactam de illo scientiam nobis deesse ingenue confitemur; circa Deum enim magna cognitio est ignorantiam confiteri.

822 6, 6. Quid igitur? inquiet aliquis, non scriptum est quod *angeli* 107
pusillorum semper vident faciem Patris mei qui in caelis est? Sed vident angeli non quemadmodum est Deus, sed in quantum ipsi capiunt. Ipse enim Iesus est dicens: *Non quia Patrem vidit*
quisquam, nisi is qui est ex Deo, hic vidit Patrem. Vident igitur 205
angeli quantum capiunt, et archangeli quantum possunt; throni autem et dominationes plus quidem quam primi, minus autem quam dignum est; solum videre potest ut oportet, una cum Filio, Spiritus Sanctus.

---

821. MG 33, 540; R 1, 156.
822. MG 33, 545; R 1, 160.

153 7, 5. Ἔστι τοίνυν ὁ Θεός, πολλῶν μὲν καταχρηστικῶς 823
Πατήρ, ἑνὸς δὲ μόνου φύσει καὶ ἀληθείᾳ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ,
157 Κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Πατήρ· οὐ χρόνοις τὸ Πατὴρ
εἶναι κτησάμενος, ἀλλ' ἀεὶ Πατὴρ τοῦ Μονογενοῦς τυγχάνων.
Οὐ γὰρ ἄπαις ὢν πρὸ τούτου, πατὴρ γέγονεν ὕστερον μεταβουλευσάμενος· ἀλλὰ πρὸ πάσης ὑποστάσεως, καὶ πρὸ πάσης αἰσθήσεως, πρὸ χρόνων τε καὶ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, τὸ πατρικὸν ἀξίωμα ἔχει ὁ Θεός.

287 10, 19. Πολλαὶ τυγχάνουσιν ἀληθεῖς, ἀγαπητοί, περὶ Χριστοῦ 824
μαρτυρίαι.... Τὸ ξύλον τὸ ἅγιον τοῦ σταυροῦ μαρτυρεῖ, μέχρι σήμερον παρ' ἡμῖν φαινόμενον, καὶ διὰ τῶν κατὰ πίστιν ἐξ αὐτοῦ λαμβανόντων, ἐντεῦθεν τὴν οἰκουμένην πᾶσαν σχεδὸν ἤδη πληρῶσαν.

163 11, 10. Ἐγέννησεν ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν, οὐχ ὡς ἐν ἀνθρώποις 825
γεννᾷ νοῦς λόγον. Ὁ μὲν γὰρ νοῦς ἐν ἡμῖν ἐνυπόστατός ἐστιν· ὁ δὲ λόγος λαληθεὶς καὶ εἰς ἀέρα διαχυθεὶς ἀπόλλυται. Ἡμεῖς δὲ οἴδαμεν τὸν Χριστὸν γεννηθέντα Λόγον οὐ προφορικόν, ἀλλὰ Λόγον ἐνυπόστατον καὶ ζῶντα· οὐ χείλεσι λαληθέντα καὶ διαχυθέντα, ἀλλ' ἐκ Πατρὸς ἀϊδίως καὶ ἀνεκφράστως, καὶ ἐν ὑποστάσει γεννηθέντα.

153 11, 18. Ὁ Πατήρ, γεννήσας τὸν Υἱόν, ἔμεινε Πατήρ, καὶ 826
οὐκ ἠλλοίωται. Σοφίαν ἐγέννησεν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἄσοφος ἐγένετο· καὶ δύναμιν γεννήσας, οὐκ ἠσθένησε· Θεὸν γεννήσας,

---

153 7, 5. Est igitur Deus, multorum quidem abusive Pater, unius 823
vero solius, unigeniti Filii Dominique nostri Iesu Christi, natura
157 et veritate Pater; non temporum successu adeptus ut Pater sit, sed semper Unigeniti Pater exsistens. Non enim, cum esset antea sine prole, postea mutata sententia factus est pater; sed ante omnem substantiam et ante omnem sensum, ante tempora et saecula omnia, paternam dignitatem habet Deus.

287 10, 19. Multa exstant, dilecti, vera de Christo testimonia. . . . 824
Sanctum crucis lignum testatur, quod ad hodiernum usque diem apud nos conspicitur, ac per eos qui fide impellente ex eo frusta decerpunt, orbem fere totum hinc iam opplevit.

163 11, 10. Genuit Pater Filium, non ut in hominibus gignit mens 825
verbum. Mens enim in nobis subsistens est; verbum autem enuntiatum et in aëra diffusum perit. Nos autem scimus Christum genitum esse Verbum non prolatitium, sed Verbum subsistens et vivens; non labiis enuntiatum et diffusum, sed ex Patre sempiterne et ineffabiliter et in subsistentia genitum.

153 11, 18. Pater, genito Filio, remansit Pater, et non mutatus est. 826
Sapientiam genuit, sed non ipse insipiens evasit; et potentiam genuit, non infirmus factus est; Deum genuit, non ipse divinitate

---

823. MG 33, 609; R 1, 212. 824. MG 33, 685; R 1, 284.
825. MG 33, 701; R 1, 302. 826. MG 33, 713; R 1, 312.

οὐκ αὐτὸς τῆς θεότητος ἐστερήθη· καὶ οὔτε τι αὐτὸς ἀπώλεσε μειωθεὶς ἢ ἀλλοιωθείς, οὔτε ὁ γεννηθεὶς ἔχει τι λεῖπον. Τέλειος ὁ γεννήσας, τέλειον τὸ γεννηθέν· Θεὸς ὁ γεννήσας, Θεὸς ὁ γεννηθείς· Θεὸς μὲν τῶν πάντων, Θεὸν δὲ ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα ἐπιγραφόμενος.

827 12, 1. Οὔτε γὰρ τὸν ψιλὸν ἄνθρωπον προσκυνεῖν ὅσιον, 384
οὔτε Θεὸν μόνον λέγειν χωρὶς τῆς ἀνθρωπότητος εὐσεβές. 395
Εἰ γὰρ Θεὸς ὁ Χριστός, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστι, μὴ ἀνέλαβε δὲ τὴν ἀνθρωπότητα, τῆς σωτηρίας ἀλλότριοι καθεστήκαμεν. Προσκυνείσθω μὲν ὡς Θεός, πιστευέσθω δὲ ὅτι καὶ ἐνηνθρώπησεν. Οὔτε γὰρ τὸ λέγειν ἄνθρωπον ἄνευ θεότητος ἐπωφελές, οὔτε τὴν ἀνθρωπότητα μὴ συνομολογεῖν τῇ θεότητι, σωτήριον. Ὁμολογήσωμεν τοῦ βασιλέως καὶ ἰατροῦ τὴν παρουσίαν. Ὁ γὰρ βασιλεὺς Ἰησοῦς ἰατρεύειν μέλλων, λέντιον ἀνθρωπότητος περιζωσάμενος, ἐθεράπευσε τὸ νοσοῦν.

828 12, 14. Πείρας τοίνυν τῆς ἀσθενείας τῆς ἡμετέρας δειχ- 400
θείσης, ἀνέλαβεν ὁ Κύριος τοῦτο ὅπερ ἐπεζήτει ὁ ἄνθρωπος· ἐπειδὴ γὰρ παρὰ ὁμοιοπροσώπου ἐζήτει ἀκούειν ὁ ἄνθρωπος, ἀνέλαβε τὸ ὁμοιοπαθὲς ὁ σωτὴρ ἵν' εὐμαρέστερον παιδευθῶσιν
οἱ ἄνθρωποι. 15. . . . Ἀνέλαβε τὸ ὅμοιον ἡμῶν ἐξ ἡμῶν ὁ 414
Κύριος, ἵνα τὴν ἀνθρωπότητα σώσῃ· ἀνέλαβε τὸ ὅμοιον ἡμῶν, ἵνα τῷ λείποντι μείζονα δῷ τὴν χάριν, ἵνα ἡ ἀνθρωπότης ἡ ἁμαρτωλὸς Θεοῦ γένηται κοινωνός.

---

privatus est; et nec quidquam ipse perdidit imminutus vel mutatus, nec genitus habet quidquam deficiens. Perfectus gignens, perfectum genitum; Deus gignens, Deus genitus; Deus omnium, Deum Patrem suum adscribens.

827 12, 1. Neque enim licet nudum hominem adorare, nec Deum 384
solummodo absque humanitate dicere pium est. Si enim Deus 395
est Christus, uti revera est, humanitatem autem non assumpsit, alieni a salute sumus. Adoretur igitur ut Deus, credatur vero quod humanam quoque naturam induit. Neque enim hominem seclusa divinitate dicere conducibile est, neque a deitatis confessione humanitatem seiungere salutiferum. Confiteamur regis et medici praesentiam. Rex enim Iesus medicinam allaturus, linteo humanitatis se praecingens, quod infirmum erat curavit.

828 12, 14. Experientia igitur imbecillitatis nostrae demonstrata, 400
assumpsit hoc Dominus quod requirebat homo; quandoquidem enim a simili sui specie audire verba cupiebat homo, similium affectionum naturam induit salvator, ut homines facilius erudirentur.
15. . . . Assumpsit ex nobis Dominus quod nostri simile est, ut 414
humanae naturae salutem impertiret; similitudinem nostram assumpsit, ut ei quod defectum patiebatur maiorem conferret gratiam, ut peccatrix humana natura Dei particeps fieret.

---

827. MG 33, 728; R 2 (hoc vol. 2 quamquam edidit J. Rupp, eodem siglo R utimur), 2.

828. MG 33, 741; R 2, 18.

414 13, 2. Καὶ μὴ θαυμάσῃς, εἰ κόσμος ὅλος ἐλυτρώθη. Οὐ 829
415 299 γὰρ ἦν ἄνθρωπος ψιλός, ἀλλὰ Υἱὸς Θεοῦ μονογενής, ὁ ὑπεραποθνήσκων. Καίτοιγε ἴσχυσεν ἑνὸς ἀνδρὸς, τοῦ Ἀδάμ, ἡ ἁμαρτία θάνατον ἐνέγκαι τῷ κόσμῳ. Εἰ δὲ τῷ παραπτώματι τοῦ ἑνὸς θάνατος ἐβασίλευσεν εἰς τὸν κόσμον [Rom 5, 17], πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ ἑνὸς ἡ ζωὴ βασιλεύσει; Καὶ εἰ τότε διὰ τὸ ξύλον τῆς βρώσεως ἐξεβλήθησαν ἐκ παραδείσου, ἆρα διὰ τὸ ξύλον Ἰησοῦ νῦν εὐκοπώτερον οἱ πιστεύοντες εἰς παράδεισον οὐκ εἰσελεύσονται; Εἰ ὁ πρωτόπλαστος ἀπὸ γῆς ἤνεγκεν οἰκουμενικὸν θάνατον· ὁ πλάσας αὐτὸν ἀπὸ γῆς, ἆρα οὐ φέρει ζωὴν αἰώνιον, αὐτὸς ὢν ἡ ζωή; Εἰ Φινεὲς ζηλώσας, καὶ ἀνελὼν τὸν αἰσχροποιόν, κατέπαυσε τοῦ Θεοῦ τὴν ὀργὴν [Nm 25, 8 sqq], Ἰησοῦς οὐκ ἄλλον ἀνελών, ἀλλ' ἑαυτὸν ἀντίλυτρον παραδούς, ἆρα τὴν ὀργὴν οὐ λύει τὴν κατὰ τῶν ἀνθρώπων;

403 13, 6. Οὐκ ἀναγκαστῶς ἀφῆκε τὴν ζωήν [ὁ Χριστός], οὐδὲ 830
βιοσφαγῶς ἀνῃρέθη, ἀλλ' ἑκουσίως· ἄκουε τί λέγει· «Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν» [Io 10, 18]. Βουλόμενος συγχωρῶ τοῖς ἐχθροῖς· εἰ γὰρ μὴ ἐβουλόμην, οὐκ ἐγίνετο. Ἦλθε τοίνυν ἐκ προαιρέσεως ἐπὶ τὸ πάθος, χαίρων ἐπὶ τῷ κατορθώματι, μειδιῶν ἐπὶ τῷ στεφάνῳ, εὐφραινόμενος ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ· οὐκ ἐπαισχυνό-
392 μενος τὸν σταυρόν· ἔσωζε γὰρ τὴν οἰκουμένην. Οὐ γὰρ ἦν ἄνθρωπος εὐτελὴς ὁ πάσχων, ἀλλὰ Θεὸς ἐνανθρωπήσας, καὶ τὸν τῆς ὑπομονῆς ἀγωνιζόμενος ἆθλον.

---

414 13, 2. Neque tibi mirum videatur totum orbem redemptum 829
415 299 esse. Non enim nudus homo, sed unigenitus Dei Filius erat qui ea causa moriebatur. Et quidem unius viri Adam peccatum mortem inferre mundo valuit. Si autem unius ruina mors regnavit in mundum, cur non multo magis per unius iustitiam regnatura sit vita? Et si tunc per lignum de quo ederunt eiecti sunt de paradiso, num per Iesu lignum nunc multo facilius in paradisum non ingressuri sunt credentes? Si primus hominum de terra fictus universalem mortem attulit, qui illum finxit de terra nonne, cum ipse sit vita, aeternam vitam afferet? Si Phinees zelo accensus, interempto foedae actionis auctore, iram Dei placavit; Iesus, non alium interficiens, sed semetipsum in pretium tradens, numquid iram adversus homines non dissolvet?

403 13, 6. Non coacte reliquit vitam [Christus], neque vi allata mactatus 830
est, sed voluntarie. Audi quid dicat: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam.* Volens inimicis concedo; nisi enim vellem, non fieret. Venit igitur ex libero proposito ad passionem, gaudens de eximio opere, laetabundus de corona, plaudens sibi de hominum salute; crucem non erubescens,
392 salutem enim dabat orbi. Neque enim vilis erat homo qui patiebatur, sed Deus inhumanatus, deque oboedientiae praemio decertans.

829. MG 33, 773; R 2, 52. 830. MG 33, 780; R 2, 58.

831 13, 33. Ὑπέμεινε δὲ ταῦτα ὁ σωτήρ, «εἰρηνοποιήσας διὰ 414
τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ γῆς»
[Col 1, 20]. Ἐχθροὶ γὰρ ἦμεν Θεοῦ δι᾽ ἁμαρτίας, καὶ ὥρισεν
ὁ Θεὸς τὸν ἁμαρτάνοντα ἀποθνῄσκειν. Ἔδει οὖν ἓν ἐκ τῶν
δύο γενέσθαι· ἢ ἀληθεύοντα Θεὸν πάντας ἀνελεῖν, ἢ φιλανθρω-
πευόμενον παραλῦσαι τὴν ἀπόφασιν. Ἀλλὰ βλέπε Θεοῦ σοφίαν·
ἐτήρησεν καὶ τῇ ἀποφάσει τὴν ἀλήθειαν, καὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ
τὴν ἐνέργειαν. Ἀνέλαβε Χριστὸς τὰς ἁμαρτίας ἐν τῷ σώματι 419
ἐπὶ τὸ ξύλον, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ταῖς ἁμαρτίαις ἡμεῖς
ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν. Οὐ μικρὸς ἦν ὁ ὑπερ- 421
αποθνῄσκων ἡμῶν· οὐκ ἦν πρόβατον αἰσθητόν· οὐκ ἦν ψιλὸς 392
ἄνθρωπος· οὐκ ἦν ἄγγελος μόνον, ἀλλὰ Θεὸς ἐνανθρωπήσας.
Οὐ τοσαύτη ἦν τῶν ἁμαρτωλῶν ἡ ἀνομία, ὅση τοῦ ὑπερ-
αποθνῄσκοντος ἡ δικαιοσύνη· οὐ τοσοῦτον ἡμάρτομεν, ὅσον
ἐδικαιοπράγησεν ὁ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ ἡμῶν τεθεικώς, ὁ τεθεικὼς 403
ὅτε ἤθελε, καὶ πάλιν λαβὼν ὅτε ἤθελε. Καὶ θέλεις γνῶναι ὅτι
οὐ βιοσφαγῶς ἀπέθετο τὴν ζωήν, οὐδὲ ἀκουσίως παρέδωκε
τὸ πνεῦμα; Προσεφώνει τῷ Πατρὶ λέγων· «Πάτερ, εἰς χεῖράς
σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου» [Lc 23, 46].

832 15, 11. Μέλλοντος Χριστοῦ δεύτερον ἔρχεσθαι τοῦ ἀληθοῦς, 597
ἐφόδιον λαμβάνων τὴν τῶν ἀκάκων προσδοκίαν ὁ ἀντικείμενος,
καὶ μάλιστα τῶν ἐκ περιτομῆς, ἄγει τινὰ ἄνθρωπον μάγον,
καὶ τῆς ἐν φαρμακείαις καὶ ἐπαοιδαῖς ἀπατηλῆς κακοτεχνίας
ἐμπειρότατον, ἁρπάζοντα μὲν ἑαυτῷ τῆς τῶν Ῥωμαίων βασιλείας

---

831 13, 33. Sustinuit haec salvator, *pacificans per sanguinem crucis* 414
quae in caelis et quae in terra sunt. Inimici enim Dei per pec-
catum eramus, et definivit Deus peccantem mori oportere. Ex
duobus igitur alterum fieri necesse erat: ut aut Deus sibi constans
omnes interimeret, aut clementia usus datam sententiam dissolveret.
Verum Dei sapientiam conspicare: suam servavit et sententiae
firmitatem et bonitati efficaciam. Assumpsit Christus peccata in 419
corpore super lignum, ut nos per mortem eius peccatis mortui
iustitiae viveremus. Non minimi pretii erat qui pro nobis morie- 421
batur; non erat ovis sensibilis, non erat nudus homo, non erat 392
solummodo angelus, sed Deus inhumanatus. Non tanta erat pec-
cantium iniquitas, quanta eius qui nostri gratia moriebatur iustitia;
non tantum peccavimus, quantum ille iustitia excelluit qui pro
nobis animam posuit, qui posuit quando voluit, et iterum sumpsit 403
quando voluit. Vis nosse quod non coacte ac vi vitam deposuit,
neque invitus tradidit spiritum? Inclamavit ad Patrem dicens:
Pater, in manus tuas commendo spiritum meum.

832 15, 11. Cum verus Christus secundo venturus erit, simplicium 597
et circumcisorum praesertim exspectationem adversarius in occa-
sionem sumens producet quemdam hominem magum ac fallacis
veneficiorum incantationumque perversae artis peritissimum, qui

831. MG 33, 812; R 2, 94.
832. MG 33, 884; R 2, 168.

τὴν ἐξουσίαν, ψευδῶς δὲ Χριστὸν ἑαυτὸν ἀποκαλοῦντα· καὶ διὰ μὲν τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας, Ἰουδαίους τοὺς τὸν Ἠλειμμένον προσδοκῶντας ἀπατῶντα, τοὺς ἐξ ἐθνῶν δὲ ταῖς μαγικαῖς φαντασίαις ὑπαγόμενον. 12. . . . Τὰ πρῶτα μὲν ἐπιείκειαν, ὡσανεὶ λόγιός τις καὶ συνετός, σωφροσύνην τε καὶ φιλανθρωπίαν ὑποκρίνεται· σημείοις τε καὶ τέρασι, τοῖς ἐκ μαγικῆς ἀπάτης ψεύδεσιν, Ἰουδαίους, ὡσανεὶ Χριστὸς ὁ προσδοκώμενος, ἀπατήσας, παντοίοις ὕστερον ἀπανθρωπίας καὶ παρανομίας ἐπιγραφήσεται κακοῖς, ὡς πάντας ὑπερβαλέσθαι τοὺς πρὸ αὐτοῦ γενομένους ἀδίκους καὶ ἀσεβεῖς· φονικὴν καὶ ἀποτομωτάτην καὶ ἀνηλεῆ καὶ ποικίλην, κατὰ πάντων μέν, ἐξαιρέτως δὲ καθ' ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν τὴν διάνοιαν ἔχων. Ἐπὶ τρία δὲ ἔτη μόνα καὶ μῆνας ἓξ τὰ τοιαῦτα τολμήσας, ὑπὸ τῆς δευτέρας ἐξ οὐρανῶν ἐνδόξου παρουσίας τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ Θεοῦ καταργεῖται, τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ, Χριστοῦ τοῦ ἀληθοῦς· ὃς ἀνελὼν τὸν ἀντίχριστον τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ [cf. 2 Thess 2, 8; Is 11, 4], τῷ τῆς γεέννης τοῦτον παραδώσει πυρί.

324 16, 19. Εἰ δέ ποτε, σοῦ καθεζομένου, περὶ ἁγνείας ἢ 833
παρθενίας ὑπεισῆλθέ σοι λογισμός, ἐκείνου [τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου] ἐστὶ ἡ διδασκαλία. Οὐχὶ πολλάκις κόρη, παρὰ παστάδας οὖσα νυμφικάς, ἔφυγεν, ἐκείνου διδάσκοντος τὰ περὶ παρθενίας; Οὐχὶ πολλάκις ἄνθρωπος ἐν παλατίοις διαπρέπων κατέπτυσε πλούτου καὶ ἀξίας, διδαχθεὶς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου; Οὐχὶ πολλάκις νέος, ὁρῶν κάλλος, ἐκάμμυσε τὸ βλέμμα, καὶ

---

et romani imperii dominationem usurpabit et falso se Christum appellaturus est, et per hanc Christi appellationem Iudaeos qui Unctum exspectant decipiet gentilesque magicis praestigiis pertrahet. 12. . . . Ac primum quidem veluti eruditus ac prudens quispiam clementiam, temperantiam humanitatemque simulabit; et Iudaeis per signa falsaque ex magicis fraudibus prodigia, quasi ille exspectatus Christus esset, deceptis, omnibus deinceps crudelitatis et sceleris inscribetur notis, ita ut omnes iniustos et impios qui ipsum praecessere improbitate superet; sanguinarium, praefractae duritiae, immisericordem et versipellem, cum adversus omnes, tum vero maxime contra nos Christianos animum gerens. Postquam vero tres annos et menses sex talia facere ausus erit, a secundo unigeniti Filii Dei Domini et Salvatoris nostri Iesu, veri Christi, glorioso de caelis adventu abolebitur, qui spiritu oris sui antichristum interficiens illum igni gehennae tradet.

324 16, 19. Si aliquando sedenti tibi de castitate aut virginitate 833
succurrit cogitatio, illius [Spiritus Sancti] doctrina est. Nonne multoties puella, iam ad nuptiales thalamos constituta, aufugit, illo de virginitate instruente? Nonne persaepe homo in palatiis conspicuus opes et dignitatem conspuit, a Spiritu Sancto edoctus? Nonne saepe adulescens, speciosam formam conspiciens, oculos compressit,

---

833. MG 33, 944; R 2, 228.

ἔφυγε τὸ ἰδεῖν, καὶ ἐξέφυγε τὸν μολυσμόν; Πόθεν γέγονε τοῦτο, ζητεῖς; Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐδίδαξε τοῦ νέου τὴν ψυχήν. Τοσαῦται πλεονεξίαι ἐν κόσμῳ, καὶ ἀκτημονοῦσι Χριστιανοί· διὰ τί; Διὰ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπαγγελίαν.

834 16, 24. Πατὴρ μὲν δίδωσιν Υἱῷ, καὶ Υἱὸς μεταδίδωσιν 180
Ἁγίῳ Πνεύματι. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ Ἰησοῦς ὁ λέγων, οὐκ 168
ἐγώ· «Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου» [Mt 11, 27]· καὶ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λέγει· «Ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας», καὶ τὰ ἑξῆς, «ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν» [Io 16, 13 sq]. Ὁ Πατὴρ δι' Υἱοῦ σὺν Ἁγίῳ Πνεύματι τὰ πάντα χαρίζεται. Οὐκ ἄλλα Πατρὸς χαρίσματα καὶ ἄλλα Υἱοῦ καὶ ἄλλα Ἁγίου Πνεύματος· μία γὰρ ἡ σωτηρία, μία ἡ δύναμις, μία ἡ πίστις. Εἷς Θεός, ὁ Πατήρ· εἷς Κύριος, ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱός· ἓν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὁ Παράκλητος. Καὶ αὔταρκες ἡμῖν εἰδέναι 150
ταῦτα· φύσιν δὲ ἢ ὑπόστασιν μὴ πολυπραγμόνει. Εἰ γὰρ ἦν γεγραμμένον, ἐλέγομεν· ὃ οὐ γέγραπται, μὴ τολμήσωμεν. Αὔταρκες ἡμῖν εἰδέναι πρὸς σωτηρίαν ὅτι ἔστι Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ Ἅγιον Πνεῦμα.

835 17, 14. Τὸ μὲν ὕδωρ ἔξωθεν περιχεῖται, τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ 447
τὴν ἔνδοθεν ψυχὴν βαπτίζει ἀπαραλείπτως. Καὶ τί θαυμάζεις; 356
Λαβὲ ὑπόδειγμα σωματικόν, μικρὸν μὲν καὶ εὐτελές, χρήσιμον δὲ τοῖς ἀφελεστέροις. Εἰ τὸ πῦρ διὰ τῆς παχύτητος τοῦ σιδήρου διαβαῖνον ἔνδον τὸ ὅλον ἀπεργάζεται πῦρ, καὶ ὁ

---

et videre declinavit, et inquinamentum effugit? Unde illud factum, rogas? Spiritus Sanctus adulescentis mentem edocuit. Tot sunt avaritiae cupiditates in mundo, et paupertatem voluntariam sectantur Christiani; quam ob rem? Propter Spiritus Sancti intimam praeceptionem.

834 16, 24. Pater dat Filio, et Filius communicat Sancto Spiritui. 180
Ipse enim est Iesus dicens, non ego: *Omnia mihi tradita sunt a* 168
Patre meo; et de Sancto Spiritu dicit: *Cum venerit ille Spiritus veritatis,* etc., *ille me clarificabit, quia de meo accipit, et annuntiabit vobis.* Pater per Filium cum Sancto Spiritu omnia donat. Non alia Patris dona et alia Filii et alia Sancti Spiritus; una enim salus, una potentia, una fides. Unus Deus, Pater; unus Dominus, illius Filius unigenitus; unus Spiritus Sanctus, Paracletus. Et suf- 150
ficit nobis scire illa; de natura vero vel subsistentia ne sis sollicitus. Si enim esset scriptum, diceremus; quod non est scriptum, ne audeamus. Sufficit nobis scire ad salutem quod est Pater et Filius et Sanctus Spiritus.

835 17, 14. Aqua exterius circumfunditur, Spiritus et interius animam 447
abluit absque defectu. Et quid miraris? Sume exemplum cor- 356
poreum, parvum quidem et humile, utile autem simplicioribus. Si ignis per crassitudinem ferri transiens intus totam rem efficit

---

834. MG 33, 952; R 2, 236. 835. MG 33, 985; R 2, 268.

ψυχρὸς γίνεται ζεστός, καὶ ὁ μέλας γίνεται ἐκλάμπων· εἰ σῶμα ὂν τὸ πῦρ, ἐν σώματι σιδήρου ἐνδύνον οὕτως ἀπαρεμποδίστως ἐργάζεται· τί θαυμάζεις εἰ Πνεῦμα Ἅγιον ἐν τοῖς ἐνδοτάτοις τῆς ψυχῆς εἰσέρχεται;

366 18, 1. Ῥίζα πάσης τῆς ἀγαθοεργίας ἡ τῆς ἀναστάσεως 836
ἐλπίς. Ἡ γὰρ προσδοκία τῆς μισθαποδοσίας νευροῖ τὴν ψυχὴν εἰς ἐργασίαν ἀγαθήν. Ἕτοιμος μὲν γὰρ ἅπας ἐργάτης εἰς τὸ ὑπομεῖναι τοὺς καμάτους, ἐὰν προβλέπῃ τῶν καμάτων τὸν μισθόν· τοῖς δὲ ἀμισθὶ κάμνουσι, προκαταπίπτει καὶ ἡ ψυχὴ
600 μετὰ τοῦ σώματος. . . . Ὁ πιστεύων ὅτι μένει τὸ σῶμα εἰς ἀνάστασιν, φείδεται τῆς στολῆς, καὶ οὐ μολύνει τοῦτο πορνείαις· ὁ δὲ ἀπιστῶν τῇ ἀναστάσει, δίδωσιν ἑαυτὸν εἰς πορνείας, ὡς ἀλλοτρίῳ παρακεχρημένος τῷ ἰδίῳ σώματι. Μέγα τοίνυν τῆς ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας παράγγελμα καὶ δίδαγμα, πίστις περὶ νεκρῶν ἀναστάσεως· μέγα καὶ ἀναγκαιότατον, ὑπὸ πολλῶν μὲν ἀντιλεγόμενον, ὑπὸ δὲ τῆς ἀληθείας πιστοποιούμενον.

600 18, 18. Τὸ γὰρ σῶμα τοῦτο ἐγείρεται, οὐ τοιοῦτον μένον 837
610 ἀσθενές, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἐγείρεται. Ἐνδυσάμενον δὲ τὴν ἀφθαρσίαν μεταποιεῖται, ὥσπερ σίδηρος πυρὶ προσομιλήσας γίνεται πῦρ, μᾶλλον δὲ ὡς οἶδεν ὁ ἀνιστῶν Κύριος. Ἐγείρεται μὲν οὖν τοῦτο τὸ σῶμα, ἀλλ' οὐ μένει τοιοῦτον, ἀλλὰ μένει αἰώνιον. Οὐκέτι τροφῶν τοιούτων χρείαν ἔχει πρὸς ζωήν,

---

ignem, et frigidum fit fervidum, et nigrum fit collucens; si ignis, qui corpus est, in corpus ferri penetrans sic absque impedimento operatur, quid miraris, si Spiritus Sanctus in intima animae ingreditur?

366 18, 1. Radix totius bonae operationis est spes resurrectionis; 836
namque mercedis exspectatio animam roborat ad bona opera suscipienda. Etenim ad labores perferendos operarius quisque paratus est, si laborum praemium prospexerit; iis vero, qui nulla proposita mercede laborant, animus una cum corpore ante concidit. . . .
600 Qui credit corpus ad resurrectionem manere, huic vesti parcit nec ipsum scortationibus contaminat; qui vero resurrectioni non credit, semetipsum in fornicationes tradit, proprio corpore abutens quasi alieno. Magna igitur sanctae catholicae ecclesiae praeceptio et institutio est fides de resurrectione mortuorum; magna, inquam, et valde necessaria, quae a multis quidem negatur, sed a veritate comprobatur.

600 18, 18. Hoc enim ipsum corpus resurget, non infirmum quale 837
610 est manens, sed idem ipsum resurget. Incorruptibilitate vero indutum transformabitur, quemadmodum ferrum igni admotum ignis efficitur, vel potius quemadmodum novit qui illud excitat Dominus. Resurget igitur hoc ipsum corpus, sed non tale manebit, at manebit aeternum. Non amplius eiusmodi qualibus utimur cibis ad

---

836. MG 33, 1017; R 2, 298. 837. MG 33, 1040; R 2, 320.

οὐδὲ κλιμάκων πρὸς ἀνάβασιν· γίνεται γὰρ πνευματικόν, θαυμάσιόν τι, καὶ οἷον εἰπεῖν κατ' ἀξίαν οὐκ ἔχομεν. «Τότε οἱ δίκαιοι, φησί, λάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, καὶ ὡς ἡ λαμπρότης τοῦ στερεώματος» [Mt 13, 43; Dn 12, 3]. Καὶ προειδὼς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀπιστίαν ὁ Θεός, σκώληξι μικροτάτοις ἐν τῷ θέρει φωτοειδεῖς δέδωκεν αὐγὰς λάμπειν ἐκ τοῦ σώματος, ἵν' ἐκ τῶν φαινομένων πιστευθῇ τὸ προσδοκώμενον. Ὁ γὰρ τὸ μέρος παρασχὼν δύναται καὶ τὸ ὅλον παρασχεῖν· καὶ ὁ σκώληκα φῶς ἐκλάμπειν ποιήσας, πολλῷ μᾶλλον φωτοποιήσει δίκαιον ἄνθρωπον. 19. Ἐγειρόμεθα τοίνυν, αἰώνια μὲν πάντες 599
ἔχοντες τὰ σώματα, οὐ πάντες δὲ ὅμοια. Ἀλλ' εἰ μέν τίς ἐστι δίκαιος, λαμβάνει σῶμα ἐπουράνιον, ἵνα δύνηται μετὰ ἀγγέλων ἀναστρέφειν ἐπαξίως. Εἰ δέ τις ἁμαρτωλός ἐστι, λαμβάνει 592
σῶμα αἰώνιον, ὑπομονητικὸν τιμωρίας ἁμαρτιῶν, ἵνα ἐν πυρὶ αἰωνίως καιόμενος μηδέποτε ἀναλωθῇ. Καὶ δικαίως ἀμφοτέροις τοῖς τάγμασιν ὁ Θεὸς παρέχει τοῦτο· οὐδὲν γὰρ ἡμῖν χωρὶς σώματός τι πέπρακται. Βλασφημοῦμεν διὰ στόματος, προσευχόμεθα διὰ στόματος· πορνεύομεν διὰ σώματος, ἁγνεύομεν διὰ σώματος· ἁρπάζομεν διὰ χειρός, ἐλεημοσύνας δίδομεν διὰ χειρός, καὶ τὰ λοιπὰ ὁμοίως. Ἐπειδὴ τοίνυν εἰς πάντα ὑπηρετήσατο τὸ σῶμα, καὶ ἐν τοῖς μέλλουσι συναπολαύει τῶν γενομένων.

838 18, 23. Καθολικὴ μὲν οὖν καλεῖται [ἡ ἐκκλησία], διὰ τὸ 51
κατὰ πάσης εἶναι τῆς οἰκουμένης, ἀπὸ περάτων γῆς ἕως πε-

---

vitam opus habebit, neque scalis ad ascensum; fiet enim spiritale, admirabile quidpiam, et quale pro dignitate dicere non sufficimus. *Tunc iusti,* inquit, *splendebunt ut sol et luna, et sicut splendor firmamenti.* Ac praesciens Deus hominum infidelitatem exiguissimis vermibus dedit ut aestate lucidos ex corpore radios emitterent; ut ex his quae conspiciuntur, crederetur id quod exspectatur. Qui enim partem attribuit, poterit et totum praestare; quique vermem splendere lumine fecit, multo magis iustum hominem splendere efficiet. 19. Resurgemus igitur, aeterna quidem omnes, non omnes 599
vero similia habentes corpora. Verum si quis iustus est, caeleste corpus accipiet, ut possit cum angelis digne una versari; si quis 592
autem peccator est, corpus accipiet aeternum perpetiendae peccatorum poenae capax, ut in igne aeterne combustus numquam absumatur. Et merito quidem utroque in ordine id praestat Deus. Nihil enim a nobis absque corpore est gestum. Blasphemamus per os, per os precamur; scortamur per corpus, per corpus puritatem custodimus; rapimus per manum, per manum eleemosynas largimur, et cetera similiter. Quando igitur ad omnia subserviit corpus, in futuris quoque obventurae sortis est particeps.

838 18, 23. Catholica enimvero vocatur [ecclesia], eo quod per totum 51
orbem ab extremis terrae finibus ad extremos usque fines diffusa

---

838. MG 33, 1044; R 2, 324.

ράτων· καὶ διὰ τὸ διδάσκειν καθολικῶς καὶ ἀνελλειπῶς ἅπαντα τὰ εἰς γνῶσιν ἀνθρώπων ἐλθεῖν ὀφείλοντα δόγματα, περί τε ὁρατῶν καὶ ἀοράτων πραγμάτων, ἐπουρανίων τε καὶ ἐπιγείων· καὶ διὰ τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων εἰς εὐσέβειαν ὑποτάσσειν,
49 ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων, λογίων τε καὶ ἰδιωτῶν· καὶ διὰ τὸ καθολικῶς ἰατρεύειν μὲν καὶ θεραπεύειν ἅπαν τὸ τῶν ἁμαρτιῶν εἶδος, τῶν διὰ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπιτελουμένων· κεκτῆσθαι δὲ ἐν αὐτῇ πᾶσαν ἰδέαν ὀνομαζομένης ἀρετῆς, ἐν ἔργοις τε καὶ λόγοις καὶ πνευματικοῖς παντοίοις χαρίσμασιν.

51 18, 26. Κἄν ποτε ἐπιδημῇς ἐν πόλεσι, μὴ ἁπλῶς ἐξέταζε 839
ποῦ τὸ κυριακόν ἐστι, καὶ γὰρ αἱ λοιπαὶ τῶν ἀσεβῶν αἱρέσεις κυριακὰ τὰ ἑαυτῶν σπήλαια καλεῖν ἐπιχειροῦσι· μηδὲ ποῦ ἔστιν ἁπλῶς ἡ ἐκκλησία, ἀλλὰ ποῦ ἔστιν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία· τοῦτο γὰρ ἰδικὸν ὄνομα τυγχάνει τῆς ἁγίας ταύτης καὶ μητρὸς ἡμῶν ἁπάντων.

493 19 *(mystagogica 1)*, 7. Ὥσπερ γὰρ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος 840
496 τῆς εὐχαριστίας πρὸ τῆς ἁγίας ἐπικλήσεως τῆς προσκυνητῆς
489 Τριάδος ἄρτος ἦν καὶ οἶνος λιτός, ἐπικλήσεως δὲ γενομένης ὁ μὲν ἄρτος γίνεται σῶμα Χριστοῦ, ὁ δὲ οἶνος αἷμα Χριστοῦ· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον τὰ τοιαῦτα βρώματα τῆς πομπῆς τοῦ Σατανᾶ, τῇ ἰδίᾳ φύσει λιτὰ ὄντα, τῇ ἐπικλήσει τῶν δαιμόνων βέβηλα γίνεται.

---

est; et quia universe et absque defectu docet omnia quae in hominum notitiam venire debent dogmata, sive de visibilibus et invisibilibus, sive de caelestibus et terrestribus rebus; tum etiam eo quod omne hominum genus recto cultui subiciat, principes et
49 privatos, doctos et imperitos; ac denique, quia generaliter quidem omne peccatorum genus, quae per animam et corpus perpetrantur, curat et sanat; eadem vero omne possidet, quovis nomine significetur, virtutis genus, in factis et verbis et spiritualibus cuiusvis speciei donis.

51 18, 26. Et si quando peregrinatus fueris in civitatibus, ne 839
simpliciter requiras ubi sit dominicum; nam et ceterae impiorum sectae atque haereses suas ipsorum speluncas dominicorum nomine honestare nituntur; neque ubi sit simpliciter ecclesia, sed ubi sit catholica ecclesia; hoc enim proprium nomen est huius sanctae et matris omnium nostrum.

493 19 *(mystagogica 1)*, 7. Quemadmodum enim panis et vinum 840
496 eucharistiae ante sanctam adorandae Trinitatis invocationem nudus
489 panis et vinum erat, invocatione autem peracta panis fit corpus Christi et vinum sanguis Christi, ita et eiusmodi esculenta ad pompam Satanae pertinentia, cum ex natura sua nuda et communia sint, invocatione daemonum profana et contaminata redduntur.

---

839. MG 33, 1048; R 2, 328.
840. MG 33, 1072; R 2, 350.

841 21 *(myst. 3)*, 1. Ὑμῖν . . . ἀναβεβηκόσιν ἀπὸ τῆς κολυμ- 463
βήθρας τῶν ἱερῶν ναμάτων, ἐδόθη χρῖσμα, τὸ ἀντίτυπον οὗ 477
ἐχρίσθη Χριστός· τοῦτο δέ ἐστι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα.

842 21 *(myst. 3)*, 3. Ὥσπερ γὰρ ὁ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας μετὰ 496
τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος οὐκ ἔτι ἄρτος λιτός, ἀλλὰ
σῶμα Χριστοῦ, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον τοῦτο μύρον οὐκ ἔτι ψιλόν, 476
οὐδ' ὡς ἂν εἴποι τις κοινὸν μετ' ἐπίκλησιν, ἀλλὰ Χριστοῦ
χάρισμα καὶ Πνεύματος Ἁγίου, παρουσίᾳ τῆς αὐτοῦ θεότητος
ἐνεργητικὸν γινόμενον· ὅπερ συμβολικῶς ἐπὶ μετώπου καὶ τῶν 478
ἄλλων σου χρίεται αἰσθητηρίων· καὶ τῷ μὲν φαινομένῳ μύρῳ 482
τὸ σῶμα χρίεται, τῷ δὲ ἁγίῳ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι ἡ ψυχὴ
ἁγιάζεται.

843 22 *(myst. 4)*, 1. Καὶ αὕτη τοῦ μακαρίου Παύλου ἡ διδα- 509
σκαλία [1 Cor 11, 23] ἱκανὴ καθέστηκε πληροφορῆσαι ὑμᾶς περὶ
τῶν θείων μυστηρίων, ὧν καταξιωθέντες σύσσωμοι καὶ σύν-
αιμοι τοῦ Χριστοῦ γεγόνατε. Αὐτὸς γὰρ ἀρτίως ἐβόα· «Ὅτι
ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδοτο, κτλ.» [ib.; Mt 26, 26 sqq]. Αὐτοῦ οὖν 486
ἀποφηναμένου, καὶ εἰπόντος περὶ τοῦ ἄρτου· «Τοῦτό μου ἐστὶ
τὸ σῶμα», τίς τολμήσει ἀμφιβάλλειν λοιπόν; Καὶ αὐτοῦ βε-
βαιωσαμένου καὶ εἰρηκότος· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸ αἷμα», τίς
ἐνδοιάσει ποτέ, λέγων μὴ εἶναι αὐτοῦ τὸ αἷμα;

844 22 *(myst. 4)*, 2. Τὸ ὕδωρ ποτὲ εἰς οἶνον μεταβέβληκεν, 489
οἰκεῖον αἵματι, ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας [Io 2, 1 sqq]· καὶ οὐκ

---

841 21 *(myst. 3)*, 1. Vobis . . . postquam ex sacrorum laticum 463
piscina ascendistis, datum est chrisma, illius antitypum quo unctus 477
est Christus, quod est nimirum Spiritus Sanctus.

842 21 *(myst. 3)*, 3. Nam sicut panis eucharistiae post invocationem 496
Sancti Spiritus non est communis panis, sed corpus Christi, ita et 476
sanctum istud unguentum non amplius nudum neque, si quis ita
appellare malit, commune unguentum est post invocationem, sed
Christi donarium et Spiritus Sancti, praesentia divinitatis eius ef-
ficiens factum, quod quidem symbolice fronti aliisque sensibus tuis 478
illinitur; ac dum unguento visibili inungitur corpus, sancto et vivi- 482
fico Spiritu anima sanctificatur.

843 22 *(myst. 4)*, 1. Vel haec sola beati Pauli institutio [1 Cor 11, 23] 509
abunde sufficiens est, ut certam vobis de divinis mysteriis fidem
faciat, quibus digni habiti, concorporei et consangues Christi facti
estis. Ille enim modo clamabat: *Quod in ea nocte qua trade-
batur,* etc. Cum igitur ipse pronuntiaverit et dixerit de pane: 486
Hoc est corpus meum, quis audebit deinceps ambigere? Et cum
ipse asseveraverit et dixerit: *Hic est sanguis meus,* quis umquam
dubitaverit, aiens non esse eius sanguinem?

844 22 *(myst. 4)*, 2. Aquam olim in vinum, quod sanguini affine 489
est, in Cana Galilaeae transmutavit; et cum parum dignum existi-

---

841. MG 33, 1089; R 2, 366. 842. MG 33, 1089; R 2, 368.
843. MG 33, 1097; R 2, 372. 844. MG 33, 1097; R 2, 374.

ἀξιόπιστός ἐστιν, οἶνον μεταβαλὼν εἰς αἷμα; Εἰς γάμον σωματικὸν κληθεὶς ταύτην ἐθαυματούργησε τὴν παραδοξοποιίαν· καὶ τοῖς υἱοῖς τοῦ νυμφῶνος οὐ πολλῷ μᾶλλον τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος δωρησάμενος ὁμολογηθήσεται;

485 22 *(myst. 4)*, 3. Ὥστε μετὰ πάσης πληροφορίας ὡς σώ- 845
502 ματος καὶ αἵματος μεταλαμβάνωμεν Χριστοῦ. Ἐν τύπῳ γὰρ ἄρτου δίδοταί σοι τὸ σῶμα, καὶ ἐν τύπῳ οἴνου δίδοταί σοι τὸ αἷμα, ἵνα γένῃ, μεταλαβὼν σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ,
509 σύσσωμος καὶ σύναιμος αὐτοῦ. Οὕτω γὰρ καὶ χριστοφόροι γινόμεθα, τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος εἰς τὰ ἡμέτερα ἀναδιδομένου μέλη. Οὕτω κατὰ τὸν μακάριον Πέτρον «θείας κοινωνοὶ φύσεως» [2 Petr 1, 4] γινόμεθα.

485 22 *(myst. 4)*, 6. Μὴ πρόσεχε οὖν ὡς ψιλοῖς τῷ ἄρτῳ καὶ 846
τῷ οἴνῳ· σῶμα γὰρ καὶ αἷμα Χριστοῦ κατὰ τὴν δεσποτικὴν
256 τυγχάνει ἀπόφασιν. Εἰ γὰρ καὶ ἡ αἴσθησίς σοι τοῦτο ὑποβάλλει, ἀλλὰ ἡ πίστις σε βεβαιούτω. Μὴ ἀπὸ τῆς γεύσεως κρίνῃς τὸ πρᾶγμα· ἀλλ' ἀπὸ τῆς πίστεως πληροφοροῦ ἀνενδοιάστως σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ καταξιωθείς.

478 22 *(myst. 4)*, 7. «Ἐλίπανας ἐν ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου» 847
[Ps 22, 5]. Ἐλαίῳ ἐλίπανέ σου τὴν κεφαλὴν ἐπὶ μετώπου, διὰ
445 τὴν σφραγῖδα ἣν ἔχεις τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένῃ ἐκτύπωμα σφραγῖδος, ἁγίασμα Θεοῦ.

---

mabimus cui credamus, cum vinum in sanguinem transmutavit? Ad nuptias corporales vocatus stupendum hoc miraculum effecit; et non eum multo magis filiis thalami nuptialis corpus suum et sanguinem fruenda donasse confitebimur?

485 22 *(myst. 4)*, 3. Quare cum omni persuasione tamquam corpus 845
502 et sanguinem Christi sumamus. Nam in figura panis datur tibi corpus, et in figura vini datur tibi sanguis, ut, cum sumpseris
509 corpus et sanguinem Christi, concorporeus et consanguis ipsi efficiaris. Sic enim et christiferi efficimur, distributo in membra nostra corpore eius et sanguine. Sic iuxta beatum Petrum *divinae* fimus *consortes naturae*.

485 22 *(myst. 4)*, 6. Quam ob rem ne tamquam nudis pani et vino 846
attende; sunt enim corpus et sanguis Christi, secundum Domini
256 asseverationem; nam etiamsi illud tibi suggerat sensus, fides tamen te certum et firmum efficiat. Ne iudices rem ex gustu, sed ex fide sine ulla dubitatione certus esto te corporis et sanguinis Christi dono dignatum fuisse.

478 22 *(myst. 4)*, 7. *Impinguasti in oleo caput meum*. Oleo caput 847
445 tuum impinguavit in fronte, per signaculum quod habes Dei, ut efficiaris effigies signaculi, sanctificatio Dei.

---

845. MG 33, 1100; R 2, 374. 846. MG 33, 1101; R 2, 376.
847. MG 33, 1101; R 2, 376.

848 22 *(myst. 4)*, 9. Ταῦτα μαθών, καὶ πληροφορηθεὶς ὡς ὁ 485
φαινόμενος ἄρτος οὐκ ἄρτος ἐστίν, εἰ καὶ τῇ γεύσει αἰσθητός, ἀλλὰ σῶμα Χριστοῦ, καὶ ὁ φαινόμενος οἶνος οὐκ οἶνός ἐστιν, εἰ καὶ ἡ γεῦσις τοῦτο βούλεται, ἀλλὰ αἷμα Χριστοῦ, καὶ ὅτι περὶ τούτου ἔλεγε πάλαι ὁ Δαβὶδ ψάλλων· «Καὶ ἄρτος καρδίαν ἀνθρώπου στηρίζει, τοῦ ἱλαρῦναι πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ» [Ps 103, 15], στηρίζου τὴν καρδίαν, μεταλαμβάνων αὐτοῦ ὡς πνευματικοῦ, καὶ ἱλάρυνον τὸ τῆς ψυχῆς σου πρόσωπον.

*848** *23 (myst. 5), 1 sqq. De ritu eucharistico, v. K 528 sqq.*

849 23 *(myst. 5)*, 6. Μετὰ ταῦτα, μνημονεύομεν οὐρανοῦ καὶ 205
γῆς καὶ θαλάσσης, ἡλίου καὶ σελήνης, ἄστρων καὶ πάσης τῆς κτίσεως λογικῆς τε καὶ ἀλόγου, ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου· ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, δυνάμεων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, θρόνων, τῶν χερουβὶμ τῶν πολυπροσώπων [cf. Ez 10, 21], δυνάμει λέγοντες τὸ τοῦ Δαβίδ· «Μεγαλύνατε τὸν Κύριον σὺν ἐμοί» [Ps 33, 4]. Μνημονεύομεν καὶ τῶν σεραφίμ, ἃ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ ἐθεάσατο Ἡσαΐας, παρεστηκότα κύκλῳ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ» [cf. Is 6, 2].

850 23 *(myst. 5)*, 7. Εἶτα, ἁγιάσαντες ἑαυτοὺς διὰ τῶν πνευ- 496
ματικῶν τούτων ὕμνων, παρακαλοῦμεν τὸν φιλάνθρωπον Θεόν, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐξαποστεῖλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα· ἵνα ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον σῶμα Χριστοῦ, τὸν δὲ οἶνον αἷμα Χριστοῦ.
Πάντως γὰρ οὗ ἐὰν ἐφάψαιτο τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τοῦτο ἡγίασται 489
καὶ μεταβέβληται. 182

---

848 22 *(myst. 4)*, 9. Isthaec edoctus, et certissima imbutus fide 485
quod qui videtur panis panis non est, tametsi gustu sensibilis sit, sed corpus Christi, et quod videtur vinum vinum non est, etiamsi ita gustui videatur, sed sanguis Christi, quodque ea de re antiquitus in psalmis aiebat David: *Et panis cor hominis confirmat ut exhilaret faciem in oleo,* confirma cor tuum, panem illum tamquam spiritualem sumens, et animae tuae faciem exhilara.

849 23 *(myst. 5)*, 6. Post haec mentionem facimus caeli et terrae 205
et maris, solis et lunae, astrorum et omnis creaturae rationalis et irrationalis, visibilis et invisibilis; angelorum, archangelorum, virtutum, dominationum, principatuum, potestatum, thronorum, cherubim multis faciebus, quasi dicentes illud Davidis: *Magnificate Dominum mecum.* Mentionem facimus et seraphim, quae in Spiritu Sancto contemplatus est Isaias, circumstantia thronum Dei.

850 23 *(myst. 5)*, 7. Deinde, postquam nosmetipsos per has spiri- 496
tuales laudes sanctificavimus, Deum benignum exoramus ut emittat Sanctum Spiritum super proposita, ut faciat panem quidem corpus Christi, vinum vero sanguinem Christi. Omnino enim,
quodcumque attigerit Spiritus Sanctus, id sanctificatum et trans- 489
mutatum est. 182

---

848. MG 33, 1104; R 2, 378. 849. MG 33, 1113; R 2, 384.
850. MG 33, 1113; R 2, 384.

512 23 (*myst.* 5), 8. Εἶτα, μετὰ τὸ ἀπαρτισθῆναι τὴν πνευ- 851
520 ματικὴν θυσίαν, τὴν ἀναίμακτον λατρείαν, ἐπὶ τῆς θυσίας ἐκείνης
τοῦ ἱλασμοῦ παρακαλοῦμεν τὸν Θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκ-
κλησιῶν εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου εὐσταθείας, ὑπὲρ βα-
σιλέων, ὑπὲρ στρατιωτῶν καὶ συμμάχων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀσθενείαις,
ὑπὲρ τῶν καταπονουμένων, καὶ ἁπαξαπλῶς ὑπὲρ πάντων βοη-
θείας δεομένων δεόμεθα πάντες ἡμεῖς καὶ ταύτην προσφέρομεν
τὴν θυσίαν.
284 23 (*myst.* 5), 9. Εἶτα μνημονεύομεν καὶ τῶν προκεκοιμη- 852
μένων, πρῶτον πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων,
ὅπως ὁ Θεὸς ταῖς εὐχαῖς αὐτῶν καὶ πρεσβείαις προσδέξηται
588 ἡμῶν τὴν δέησιν· εἶτα καὶ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων πα-
τέρων καὶ ἐπισκόπων καὶ πάντων ἁπλῶς τῶν ἐν ἡμῖν προ-
κεκοιμημένων, μεγίστην ὄνησιν πιστεύοντες ἔσεσθαι ταῖς ψυχαῖς,
ὑπὲρ ὧν ἡ δέησις ἀναφέρεται, τῆς ἁγίας καὶ φρικωδεστάτης
προκειμένης θυσίας.
588 23 (*myst.* 5), 10. Καὶ βούλομαι ὑμᾶς ἀπὸ ὑποδείγματος 853
πεῖσαι. Οἶδα γὰρ πολλοὺς τοῦτο λέγοντας· Τί ὠφελεῖται ψυχὴ
μετὰ ἁμαρτημάτων ἀπαλλασσομένη τοῦδε τοῦ κόσμου ἢ οὐ
μεθ' ἁμαρτημάτων, ἐὰν ἐπὶ τῆς προσευχῆς μνημονεύεται; Ἆρα
γὰρ εἴ τις βασιλεὺς προσκεκρουκότας αὐτῷ ἐξορίστους ποιήσειεν,
εἶτα οἱ τούτοις διαφέροντες, στέφανον πλέξαντες, ὑπὲρ τῶν
ἐν τιμωρίαις αὐτῷ τοῦτον προσενέγκωσιν, οὐκ ἂν αὐτοῖς ἄνεσιν
520 δῴη τῶν κολάσεων; Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ τῶν

---

512 23 (*myst.* 5), 8. Postquam vero perfectum est spirituale sacri- 851
520 ficium, incruentus cultus, super illam propitiationis hostiam ob-
secramus Deum pro communi ecclesiarum pace, pro recta mundi
compositione, pro imperatoribus, pro militibus et sociis, pro iis
qui infirmitatibus laborant, pro his qui afflictionibus premuntur,
et universim pro omnibus qui opis indigent precamur nos omnes
et hanc victimam offerimus.
284 23 (*myst.* 5), 9. Postea recordamur eorum quoque qui ob- 852
dormierunt: primum patriarcharum, prophetarum, apostolorum,
martyrum, ut Deus eorum precibus et legationibus orationem
588 nostram suscipiat; deinde et pro defunctis sanctis patribus et epi-
scopis et omnibus generatim qui inter nos vita functi sunt, maximum
hoc credentes adiumentum illis animabus fore, pro quibus oratio
defertur, dum sancta et tremenda hic iacet victima.
588 23 (*myst.* 5), 10. Huius rei fidem vobis ab exemplo facere 853
volo; novi enim multos ita dicere: Quid iuvat animam ex hoc
mundo in peccatis seu sine peccatis decedentem, quod eius in
oratione mentio fiat? An vero si rex quispiam viros a quibus
offensus fuerit relegarit in exsilium, posteaque illorum propinqui,
coronam plectentes, eam regi pro suis poena ab ipso afflictis ob-
tulerint, nonne ipsis suppliciorum relaxationem gratificaturus sit?

---

851. MG 33, 1116; R 2, 384. 852. MG 33, 1116; R 2, 386.
853. MG 33, 1116; R 2, 386.

κεκοιμημένων αὐτῷ τὰς δεήσεις προσφέροντες, κἂν ἁμαρτωλοὶ
ὦσιν, οὐ στέφανον πλέκομεν, ἀλλὰ Χριστὸν ἐσφαγιασμένον 517
ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων προσφέρομεν, ἐξιλεούμενοι
ὑπὲρ αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν τὸν φιλάνθρωπον Θεόν.

S. HILARIUS, ca 315—366.

In Matthaeum commentarius, 353—355.

854 C. 4, n. 22. *Dictum est autem: quicumque dimiserit uxorem* 572
suam, det illi repudium, etc. [Mt 5, 31]. Aequitatem in omnes 573
concilians, manere eam maxime in coniugiorum pace praecepit, legi addens plura, nihil demens. Nec sane profectus argui potest. Nam cum lex libertatem dandi repudii ex libelli auctoritate tribuisset, nunc marito fides evangelica non solum voluntatem pacis indixit, verum etiam reatum coactae in adulterium uxoris imposuit, si alii ex discessionis necessitate nubenda sit, nullam aliam causam desinendi a coniugio praescribens, quam quae virum prostitutae uxoris societate pollueret.

855 5, 12. Igitur requies nulla gentibus, neque mortis, ut volunt, 594
compendio quies dabitur; sed corporalis et ipsis aeternitas
destinabitur, ut ignis aeterni in ipsis sit aeterna materies, et 592
in universis sempiternis exerceatur ultio sempiterna. Si igitur 609
gentibus idcirco tantum indulgetur aeternitas corporalis, ut mox igni iudicii destinentur, quam profanum est sanctos de gloria aeternitatis ambigere, cum iniquis aeternitatis opus praestetur ad poenam.

856 18, 10. Veniae assiduitas [cf. Mt 18, 22] docet nullum omnino 522
penes nos irae tempus esse oportere, quando omnium omnino peccaminum veniam Deus nobis suo potius munere quam nostro merito largiatur. Neque enim fas est nos ex praescripto legis dandae veniae numero concludi, cum per evangelii gratiam sine modo nobis a Deo fuerit indulta.

De Trinitate, 356—359.

857 L. 1, n. 5. *Ego sum qui sum* [Ex 3, 14]. . . . Admiratus sum 94
plane tam absolutam de Deo significationem, quae naturae

Ad eumdem modum et nos pro defunctis, etiamsi peccatores sint, 520
preces Deo offerentes, non coronam plectimus, sed Christum macta- 517
tum pro peccatis nostris offerimus, clementem Deum cum pro illis tum pro nobis propitiare satagentes.

---

854. ML 9, 939. 855. ML 9, 949. 856. ML 9, 1022.
857. ML 10, 28.

divinae incomprehensibilem cognitionem aptissimo ad intellegentiam humanam sermone loqueretur. Non enim aliud proprium magis Deo quam esse intellegitur; quia id ipsum quod est neque desinentis est aliquando neque coepti; sed id, quod cum incorruptae beatitudinis potestate perpetuum est, non potuit aut poterit aliquando non esse; quia divinum omne neque abolitioni neque exordio obnoxium est. Et cum in nullo a se Dei desit aeternitas, digne hoc solum, quod esset, ad protestationem incorruptae suae aeternitatis ostendit.

465 2, 1. Sufficiebat credentibus Dei sermo, qui in aures nostras 858
evangelistae testimonio cum ipsa veritatis suae virtute transfusus est, cum dicit Dominus: *Euntes nunc docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti,* etc. [Mt 28, 19 20]. Quid enim in eo de sacramento salutis hu-
145 manae non continetur? . . . Baptizare iussit *in nomine Patris*
175 *et Filii et Spiritus Sancti,* id est, in confessione et auctoris et unigeniti et doni. Auctor unus est omnium; unus est enim Deus Pater, ex quo omnia; et unus unigenitus Dominus noster Iesus Christus, per quem omnia; et unus Spiritus, donum in omnibus. Omnia ergo sunt suis virtutibus ac meritis ordinata: una potestas ex qua omnia, una progenies per quam omnia, perfectae spei munus unum. Nec deesse quidquam consummationi tantae reperietur, intra quam sit, in Patre et Filio et Spiritu Sancto, infinitas in aeterno, species in imagine, usus in munere.

150 2, 5. Immensum est autem quod exigitur, incomprehen- 859
sibile est quod audetur, ut ultra praefinitionem Dei sermo de Deo sit. Posuit naturae nomina Patrem, Filium, Spiritum Sanctum. Extra significantiam sermonis est, extra sensus intentionem, extra intellegentiae conceptionem, quidquid ultra quaeritur, non enuntiatur, non attingitur, non tenetur. Verborum significantiam rei ipsius natura consumit, sensus contemplationem imperspicabile lumen obcaecat, intellegentiae capacitatem quidquid fine nullo continetur excedit.

95 2, 6. Pater est, ex quo omne quod est constitit. Ipse in 860
Christo et per Christum origo omnium. Ceterum eius esse in sese est, non aliunde quod est sumens, sed id quod est
100 ex se atque in se obtinens. Infinitus, quia non ipse in aliquo, sed intra eum omnia; semper extra locum, quia non con-
102 tinetur; semper ante aevum, quia tempus ab eo est. . . . Deus autem et ubique est et totus ubicumque est. Ita regionem intellegentiae excedit, extra quem nihil est, et cui est semper ut semper sit. Haec veritas est sacramenti Dei, hoc imper-
108 spicabilis naturae nomen in Patre. Deus invisibilis, ineffabilis,

---

858. ML 10, 50. 859. ML 10, 54. 860. ML 10, 54.

infinitus, ad quem et eloquendum sermo sileat, et investigandum
sensus hebetetur, et complectendum intellegentia coartetur.
Habet tamen, ut diximus, naturae suae nomen in Patre, sed
Pater tantum est. Non enim humano modo habet aliunde
quod Pater est. Ipse ingenitus, aeternus, habens in se semper
ut semper sit.

861 2, 7. Atque haec senserim potius de Patre quam dixerim; 103
nam me non fugit, quod ad ea quae eius sunt eloquenda 109
sermo omnis infirmus sit. Sentiendus est invisibilis, incom-
prehensibilis, aeternus. Ceterum ipsum quod in semetipso et 95
a semetipso sit, et ipse per se sit; quod invisibilis et incom-
prehensibilis et immortalis; in his quidem honoris confessio
est et sensus significatio et quaedam circumscriptio opinandi,
sed naturae sermo succumbit, et rem ut est verba non ex-
plicant.... Deficit ergo in nuncupatione confessio, et quidquid
illud sermonum aptabitur, Deum ut est, quantusque est, non
eloquetur. Perfecta scientia est, sic Deum scire, ut, licet non
ignorabilem, tamen inenarrabilem scias. Credendus est, in-
tellegendus est, adorandus est, et his officiis eloquendus.

862 3, 4. Igitur perfecti Patris perfectus Filius, et ingeniti Dei 159
unigenita progenies, qui ab eo qui habet omnia accepit omnia,
Deus a Deo, spiritus a spiritu, lumen a lumine, confidenter
ait: *Pater in me, et ego in Patre* [Io 10, 38], quia, ut spiritus
Pater, ita et Filius spiritus; ut Deus Pater, ita et Filius Deus;
ut lumen Pater, ita et Filius lumen. Ex iis ergo, quae in
Patre, sunt ea in quibus est Filius, id est, ex toto Patre totus
Filius natus est; non aliunde, quia nihil ante quam Filius;
non ex nihilo, quia ex Deo Filius; non in parte, quia pleni-
tudo deitatis in Filio; neque in aliquibus, quia in omnibus;
sed ut voluit qui potuit, ut scit qui genuit. Quod in Patre 156
est, hoc et in Filio est; quod in ingenito, hoc et in unigenito;
alter ab altero, et uterque unum; non duo unus, sed alius in
alio, quia non aliud in utroque; Pater in Filio, quia ex eo
Filius; Filius in Patre, quia non aliunde quod Filius; uni-
genitus in ingenito, quia ab ingenito unigenitus.

863 3, 11. Multi nos filii Dei, sed non talis hic Filius; hic 393
enim et verus et proprius est Filius, origine non adoptione,
veritate non nuncupatione, nativitate non creatione.

864 4, 42. Habes ergo Deum in terris visum et inter homines 147
conversatum, et requiro quomodo intellegendum existimes:
*Deum nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu
Patris* [Io 1, 18], cum Ieremias Deum praedicet, qui et visus
in terris est, et inter homines conversatus est. Pater certe
non nisi soli Filio visibilis est. Quis ergo iste est qui est

861. ML 10, 56. 862. ML 10, 77. 863. ML 10, 82.
864. ML 10, 127.

visus et conversatus inter homines? Deus certe noster est, et visibilis in homine et contrectabilis Deus.

50 7, 4. Cum ecclesia a Domino instituta et ab apostolis 865
confirmata una omnium sit, ex qua se diversarum impietatum furens error absciderit; nec negari possit ex vitio malae intellegentiae fidei exstitisse dissidium, dum, quod legitur, sensui potius coaptatur, quam lectioni sensus obtemperat; tamen, dum sibi partes singulae adversantur, non solum suis, sed adversantium est intellegenda doctrinis; ut, dum adversum unam eam omnes sunt, impiissimum tamen errorem omnium per id quod sola est atque una confutet. Haeretici igitur omnes contra ecclesiam veniunt; sed, dum haeretici omnes se invicem vincunt, nihil tamen sibi vincunt. Victoria enim eorum ecclesiae triumphus ex omnibus est, dum eo haeresis contra alteram pugnat, quod in haeresi altera ecclesiae fides damnat (nihil enim est, quod haereticis commune est), et inter haec fidem nostram, dum sibi adversantur, affirmant.

153 7, 14. Et primum quaero, quam nativitas Filii naturae 866
158 novitatem potuerit inferre, ne Deus sit. Intellegentiae istud humanae sensus excludit, ut aliquid a natura originis suae nascendo diversum sit. . . . Quis, rogo, furor est, nativitatem unigeniti Dei ad degenerem ex Deo referre naturam, cum nativitas non nisi ex proprietate naturae sit; et iam nativitas non erit, si proprietas naturae in nativitate non fuerit? Hinc
152 ille omnis aestus et furor est, ut in Filio Dei non nativitas sit, sed creatio; ut non naturae suae originem subsistens teneat, sed alienam a Deo de non exstantibus sumat. . . . Dei autem Filius neque ex nihilo Deus coepit esse, sed natus est; neque aliud aliquid fuit, antequam Deus est. Atque ita qui in Deum natus est, nec coepit quod Deus est nec profecit. Tenet itaque nativitas eam ex qua substitit naturam, et Filius Dei non aliud quam quod Deus est subsistit.

178 7, 31. Non habet igitur fides apostolica duos deos, quia 867
nec duos patres habeat, nec duos filios. Confitendo Patrem confessa Filium est; credens in Filium credidit et in Patrem, quia et nomen Patris habet in se Filii nomen. Non enim nisi per Filium Pater est; et significatio Filii demonstratio Patris est, quia non nisi ex Patre sit Filius. In unius itaque confessione non unus est; dum et Patrem consummat Filius, et Filii ex Patre nativitas est. . . . 32. Naturam quoque diversam deputet ad utrumque, qui nesciat Patrem et Filium quod unum sint praedicatos. Deleant haeretici evangelicam Filii de se professionem: *Ego in Patre, et Pater in me* [Io 10, 38], ut possint vel duos deos praedicare, vel solum. Non sunt naturarum significationes in naturae unius proprietate,

---

865. ML 10, 202. 866. ML 10, 210. 867. ML 10, 226.

nec duos deos Dei ex Deo veritas perficit, nec singularem
Deum Dei patitur nativitas, nec non unum sunt qui invicem
sunt. Invicem autem sunt, cum unus ex uno est.

868 7, 37. *Qui me vidit, vidit et Patrem* [Io 14, 9]. . . . Agnitus 158
in eo Deus est, si quibus tamen ipse agnitus est, ex virtute
naturae; et intellectus Deus Filius id praestat, ut intellectus
et Pater sit; dum ita imago est, ut non differat genere, sed
significet auctorem. . . . Viventis vivens imago est, et ex eo 162
natus non habet naturae diversitatem, et in nullo diversus tenet
naturae eius ex qua non diversus est potestatem. Quod ergo
imago est, eo proficit, ut Patrem Deum unigeniti Dei significet
nativitas, significet autem ut forma ipse et imago invisibilis
Dei; et per hoc non amittit naturae unitam similitudinem,
quia nec careat virtute naturae.

869 8, 10. Extra evangelica promissa est quisquis extra fidem 263
eorum est, et impiae intellegentiae crimen spem simplicem
perdidit. Habet enim non tam veniam quam praemium igno-
rare quod credas, quia maximum stipendium fidei est sperare
quae nescias. At vero ultimae impietatis furor est, aut in-
tellecta non credere, aut intellegentiam corrupisse credendi.

870 8, 14. De naturali in nobis Christi veritate quae dicimus, 484
nisi ab eo didicimus, stulte atque impie dicimus. Ipse enim
ait: *Caro mea vere est esca, et sanguis meus vere est potus. Qui
edit carnem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet, et
ego in eo* [Io 6, 56 57]. De veritate carnis et sanguinis non 485
relictus est ambigendi locus. Nunc enim et ipsius Domini
professione et fide nostra vere caro est et vere sanguis est.
Et haec accepta atque hausta id efficiunt, ut et nos in 509
Christo et Christus in nobis sit. Anne hoc veritas non est?
Contingat plane his verum non esse, qui Christum Iesum
verum esse Deum denegant. Est ergo in nobis ipse per
carnem, et sumus in eo; dum secum hoc, quod nos sumus,
in Deo est.

871 8, 19. *Cum venerit advocatus ille, quem ego mittam vobis* 185
*a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre meo procedit, ipse testi-
ficabitur de me* [Io 15, 26]. Advocatus veniet, et hunc mittet
Filius a Patre, et Spiritus veritatis est, qui a Patre procedit. . . .
Qui mittit, potestatem suam in eo quod mittit ostendit. . . .
20. Neque in hoc nunc calumnior libertati intellegentiae, utrum
ex Patre an ex Filio Spiritum paracletum putent esse. Non
enim in incerto Dominus reliquit; nam sub iisdem dictis
haec ita locutus est: *Adhuc multa habeo vobis dicere*, etc.
[Io 16, 12—15]. A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur,
et a Patre procedit. Et interrogo utrum id ipsum sit a Filio

---

868. ML 10, 230. 869. ML 10, 242. 870. ML 10, 247.
871. ML 10, 250.

accipere quod a Patre procedere. Quodsi differre credetur inter accipere a Filio et a Patre procedere, certe id ipsum atque unum esse existimabitur, a Filio accipere, quod sit accipere a Patre.

357 8, 21. Spiritales omnes sumus, si in nobis est Spiritus Dei. 872
168 Sed hic Spiritus Dei et Spiritus Christi est. Et cum Christi
Spiritus in nobis sit, eius tamen Spiritus in nobis est, qui
598 Christum suscitavit a mortuis, et qui suscitavit Christum a
mortuis, corpora quoque nostra mortalia vivificabit propter habitantem Spiritum eius in nobis [cf. Rom 8, 11]. Vivificamur ergo propter habitantem in nobis Spiritum Christi per eum qui Christum suscitavit a mortuis.

376 9, 3. Nescit plane vitam suam, nescit qui Christum Iesum 873
ut verum Deum ita et verum hominem ignorat. Et eiusdem
periculi res est Christum Iesum vel Spiritum Deum vel carnem
423 nostri corporis denegare. . . . Mediator ipse [Christus] in se
ad salutem ecclesiae constitutus, et illo ipso inter Deum et
homines mediatoris sacramento utrumque unus exsistens, dum
385 ipse ex unitis in idipsum naturis naturae utriusque res eadem
est; ita tamen ut neutro careret in utroque, ne forte Deus esse homo nascendo desineret, et homo rursum Deus manendo non esset. Haec itaque humanae beatitudinis fides vera est, Deum et hominem praedicare, Verbum et carnem confiteri, neque Deum nescire quod homo sit, neque carnem ignorare quod Verbum sit.

384 9, 14. Non alius atque diversus est qui se exinanivit et 874
392 qui formam servi accepit; accepisse enim non potest eius
esse qui non sit, quia eius sit qui subsistat accipere. Ergo evacuatio formae non est abolitio naturae; quia qui se evacuat non caret sese, et qui accipit manet. Et cum idem ipse sit evacuans et accipiens, habet quidem in eo sacramentum, quod se evacuat et accipit; non tamen habet interitum, ne non exstet evacuans, et ne non sit accipiens. Itaque evacuatio eo proficit, ut proficiat forma servi, non ut Christus, qui in forma Dei erat, Christus esse non maneat; cum formam servi non nisi Christus acceperit. Qui cum se evacuaverit, ut manens Spiritus Christus idem Christus homo esset, in corpore demutatio habitus et assumptio naturae, naturam manentis divinitatis non peremit; quia unus atque idem Christus sit, et demutans habitum et assumens.

377
378 10, 22. Sed ut per se [Dei Filius] sibi assumpsit ex virgine 875
224 corpus, ita ex se sibi animam assumpsit; quae utique num-
quam ab homine gignentium originibus praebetur. Si enim conceptum carnis nisi ex Deo virgo non habuit, longe magis

---

872. ML 10, 252. 873. ML 10, 282. 874. ML 10, 293.
875. ML 10, 359.

necesse est anima corporis, nisi ex Deo, aliunde non fuerit. Et cum ipse ille filius hominis ipse sit qui et Filius Dei, quia 375
totus hominis filius totus Dei Filius sit, quam ridicule praeter Dei Filium, qui Verbum caro factum est, alium nescio quem tamquam prophetam Verbo Dei animatum praedicabimus, cum Dominus Iesus Christus et hominis filius et Dei Filius sit?

876 10, 23. Homo Iesus Christus unigenitus Deus, per carnem 376
et Verbum ut hominis filius ita et Dei Filius, hominem verum secundum similitudinem nostri hominis, non deficiens a se Deo, sumpsit; in quo, quamvis aut ictus incideret aut vulnus 400
descenderet aut nodi concurrerent aut suspensio elevaret, afferrent quidem haec impetum passionis, non tamen dolorem passionis inferrent. . . . Passus quidem est Dominus Iesus Christus, dum caeditur, dum suspenditur, dum crucifigitur, dum moritur; sed in corpus Domini irruens passio nec non fuit passio nec tamen naturam passionis exseruit; dum et poenali ministerio desaevit, et virtus corporis sine sensu poenae vim poenae in se desaevientis excepit. . . . Caro illa, id est panis ille, de caelis est, et homo ille de Deo est. Habens ad patiendum quidem corpus, et passus est, sed naturam non habens ad dolendum. Naturae enim propriae ac suae corpus illud est, quod in caelestem gloriam conformatur in monte, quod attactu suo fugat febres, quod de sputo suo format oculos.

877 12, 25. Erat igitur [Filius], atque est, quia ab eo est, qui 157
quod est semper est. Ab eo autem esse, id est, ex Patre esse, nativitas est. Esse autem semper ab eo qui est semper aeternitas est; aeternitas vero non ex se, sed ab aeterno. Ex aeterno autem nihil aliud quam aeternum. Quod si non aeternum, iam nec Pater qui generationis est auctor aeternus est. Quod cum illi Patrem semper esse atque huius Filium semper esse sit proprium esse, et in eo quod est significatur aeternitas; per id quoque, cui quod est proprium est, proprium est et aeternum.

878 12, 56. Ut in eo quod ante aeterna tempora Unigenitus 150
tuus ex te natus est, cessante omni ambiguitate sermonis atque intellegentiae difficultate, solum quod natus est manet: ita quod ex te per eum Sanctus Spiritus tuus est, etsi sensu quidem 170
non percipiam, sed tamen teneo conscientia.

De synodis, 359.

879 59. Cum non ex voluntate, ut cetera, Filius subsistere 155
doceretur, ne secundum voluntatem tantum, non etiam se- 156

---

876. ML 10, 361. 877. ML 10, 448. 878. ML 10, 470.
879. ML 10, 520.

cundum naturam haberet essentiam, data haereticis occasio videbatur, ut necessitatem Deo Patri gignendi ex se Filii adscriberent, tamquam naturae lege cogente invitus ediderit. Sed haec passionum non est in Deo Patre condicio: cum inenarrabili et perfecta nativitate Filii nec voluntas sola genuit Filium, nec demutata aut coacta imperio naturalis legis essentia est. Nec ad gignendum quaesita substantia est, nec gignentis in genito diversa natura est, nec in tempore paterni nominis solitudo, sed ante tempora omnia Pater ex naturae suae essentia, impassibiliter volens, Filio dedit naturalis nativitatis essentiam.

151 60. Filium innascibilem confiteri impiissimum est. Iam 880
158 enim non erit Deus unus, quia Deum unum praedicari natura unius innascibilis Dei exigit. Cum ergo unus Deus sit, duo innascibiles esse non possunt; cum idcirco Deus unus sit (cum et Pater Deus sit, et Filius Dei Deus sit), quia innascibilitas sola penes unum sit. Filius autem idcirco Deus, quia ex innascibili essentia natus exsistat. Respuit ergo innascibilem Filium praedicari fides sancta, ut per unum innascibilem Deum unum Deum praedicet, ut naturam unigenitam, ex innascibili genitam essentia, in uno innascibilis Dei nomine complectatur. Caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est. Et ad unum Deum omnia hoc gradu atque hac confessione referuntur, cum ab eo sumant universa principium, cui ipse principium sit.

159 71. Non est, fratres carissimi, una Patris et Filii neganda 881
substantia, sed nec irrationabiliter praedicanda. Sit una substantia ex naturae genitae proprietate; non sit aut ex portione, aut ex unione, aut ex communione. Potest una substantia pie dici et pie taceri. Habes nativitatem, habes similitudinem. Quid verbi calumniam suspiciose tenemus, rei intellegentia non dissidentes? Credamus et dicamus esse unam substantiam; sed per naturae proprietatem, non ad significationem impiae unionis. Una sit ex similitudine, non ex solitudine.

Tractatus super Psalmos, ca 365.

74 *Prolog.* 15[1]. [Canon scripturarum: Veteris testamenti libri 882
XXII: 1—5. Moysis libri quinque, 6. Iesu Nave, 7. Iud. et Ruth, 8. Regnorum I et II, 9. Regnorum III et IV, 10. Paral. I et II, 11. sermones dierum Esdrae, 12. liber Psalm., 13—15. Salomonis Prov., Eccl., Cant. cant., 16. Prophetae minores XII, 17—22. Esaias, Ier. cum Lamentatione et Epistula, Dan., Ez.,

[1] Vide not. 1, p. 177.
880. ML 10, 521. 881. ML 10, 527.
882. CV 22 (ed. A. Zingerle, 1891), 13; ML 9, 241.

Iob, Hester.] Quibusdam autem visum est, additis Tobia et Iudith, viginti quattuor libros secundum numerum graecarum litterarum conumerare.

883 In Ps. 1, n. 18 (13). Iam non, sicut in Adam, donum eius 231
et statuta perturbabuntur, quia ille constitutae immortalitatis beatitudinem peccato transgressae legis amisit, sed per redemptionem ligni vitae, id est dominica passione, cum ipsi ligno vitae similes erimus, iam quidquid in nobis fiet aeternum 610
est, aeternum autem cum beatitudinis sensu. Prosperabuntur enim omnia illa quae fient, non demutatione incerta, non in natura infirma, cum incorruptio corruptionem et aeternitas infirmitatem et forma Dei formam terrenae carnis absorbuerit.

884 2, 15. Hominem, non quod officio eius in aliquo eguerit, 193
[Deus] instituit, sed quia bonus est; participem beatitudinis suae condidit et rationale animal in usum largiendae aeternitatis suae vita sensuque perfecit; et hoc ex ipsius dictis absolute intellegitur.

885 2, 41. Confracta reparabit [Deus], non ex alia aliqua, sed 610
ex vetere atque ipsa originis suae materie speciem illis complaciti sibi decoris impertiens, ut corruptibilium corporum in incorruptionis gloriam resurrectio non interitu naturam perimat, sed qualitatis condicione demutet. Non enim aliud corpus, 600
quamvis in aliud resurget, apostolo dicente: *Seminatur in corruptela, resurget in incorruptione*, etc. [1 Cor 15, 42 sqq]. Fit ergo demutatio, sed non affertur abolitio. Et cum id quod fuit, in id quod non fuit surgit, non amisit originem, sed profecit ad honorem.

886 2, 49 (48). Non morosa haec ira est, per quam a iusta via 584 585
pereunt, ne quis sibi interim poenae lucro inter moras iudicii 586
blandiatur. In brevi namque exardescit ira. Excipit enim nos statim ultor infernus, et decidentes de corpore, si ita vixerimus, confestim viae rectae perimus. Testes nobis sunt evangelicus dives et pauper, quorum unum angeli in sedibus beatorum et in Abrahae sinibus locaverunt, alium statim poenae regio suscepit. Adeo autem statim poena mortuum excepit, ut etiam fratres eius adhuc in supernis manerent. Nihil illic dilationis aut morae est. Iudicii enim dies vel beatitudinis retributio est aeterna, vel poenae. Tempus vero mortis habet interim unumquemque suis legibus, dum ad iudicium unumquemque aut Abraham reservat aut poena.

887 51, 23. Non confessio peccatorum nisi in huius saeculi 584
tempore est, dum voluntati suae unusquisque permissus est et 586
per vitae licentiam habet confessionis arbitrium. Decedentes

883. CV 22, 32; ML 9, 258. 884. CV 22, 47; ML 9, 269.
885. CV 22, 68; ML 9, 285. 886. CV 22, 74; ML 9, 290.
887. CV 22, 116; ML 9, 323.

namque de vita simul et iure decedimus voluntatis. Tunc enim
ex merito praeteritae voluntatis lex iam constituta aut quietis
aut poenae excedentium ex corpore suscipit voluntatem. Cuius
temporis non iam liberam, sed necessariam voluntatem ostendit
propheta, cum dicit: *Non est mihi in diebus illis voluntas*
[cf. Eccle 12, 1]. Cessante enim voluntatis libertate, etiam
voluntatis, si qua erit, cessabit effectus.

86 52, 2. Stultus in corde suo dicit: *Non est Deus;* quia, si vellet 888
verbis oris hoc eloqui, stultus esse, sicuti est, publici assensus
iudicio argueretur. Quis enim mundum contuens Deum esse
non sentiat? Sed fit frequenter ut, cum nos veri necessitas
ad confessionem Dei cogat, oblectatio tamen vitiorum Deum
nobis non esse persuadeat, et, quod contra fidem credimus,
id tamen de consilio impii cordis eloquamur.

417 53, 12. Quod autem et in crucem actum unigenitum Dei 889
Filium et morte damnatum eum qui, nativitate quae sibi ex
aeterno Patre est naturalis, aeternus sit, frequenter, immo
semper, praedicamus, non ex naturae necessitate potius quam
ex sacramento humanae salutis passioni fuisse subditus intel-
403 legendus est et voluisse se magis passioni subici quam coactum....
392 Passus ergo est Deus, quia se subiecit voluntarius passioni; sed
400 suscipiens naturales ingruentium in se passionum, quibus do-
lorem patientibus necesse est eas inferri, virtutes, ipse tamen
413 a naturae suae virtute non excidit ut doleret. 13. . . . Male-
dictorum se ergo obtulit morti, ut maledictum legis dissolveret,
hostiam se ipse Deo Patri voluntarie offerendo, ut per hostiam
voluntariam maledictum, quod ob hostiae necessariae et inter-
missae reatum erat additum, solveretur; cuius sacrificii alio
loco meminit in psalmis: *Hostiam et oblationem noluisti, per-
ficis autem mihi corpus* [Ps 39, 7], Deo Patri, legis sacrificia
respuenti, hostiam placentem suscepti corporis offerendo; cuius
oblationis beatus apostolus ita meminit: *Hoc enim fecit semel
se ipsum offerens hostiam Deo* [Hebr 7, 27], omnem humani
generis salutem oblatione sanctae huius et perfectae hostiae
redempturus.

400 68, 23. Percussus ergo et Dominus peccata nostra suscipiens 890
415 et pro nobis dolens, ut in eo usque ad infirmitatem crucis
mortisque percusso sanitas nobis per resurrectionem ex mortuis
379 redderetur. . . . Non pepercerat [Deus] primo illi de terrae
limo Adae, quem de paradiso post culpam, ne lignum vitae
attingens in aeternitate poenae maneret, eiecit, ut naturam
corporis eius Adam e caelis secundus assumens parique morte
percussus eam rursum in vitam aeternam iam sine poenae
aeternitate revocaret. Hunc igitur ita a Deo percussum per-

888. CV 22, 119; ML 9, 325. 889. CV 22, 144; ML 9, 344.
890. CV 22, 332; ML 9, 484.

secuti sunt, super dolorem vulnerum dolorem persecutionis huius addentes; *pro nobis* enim secundum prophetam *dolet* [Is 53, 4], et idcirco est esse in doloribus aestimatus.

891 118, litt. 8 (Heth), n. 7. Cum in lege sciat [David] dictum 105
quod nemo faciem Dei videat et vivat, et ex evangelica beatitudine non ambigat omnes mundo corde Deum esse visuros, perfectae modestiae temperamento cupiditatem desiderii sui elocutus est dicens: *Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo* [Ps 118, 58]. Scit nunc impossibile sibi esse quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, ut videat. Scit invisibilem esse carnalibus oculis gloriam Dei.

892 118, 14 (Nun), 20. Est quidem in fide manendi a Deo 314
munus, sed incipiendi a nobis origo est. Et voluntas nostra hoc proprium ex se debet ut velit: Deus incipienti incrementum dabit, quia consummationem per se infirmitas nostra non obtinet, meritum tamen adipiscendae consummationis est ex initio voluntatis.

893 118, 19 (Koph), 8. Non corporalibus locis Deus continetur, 100
neque finibus aut spatiis divinae virtutis immensitas coartatur. Adest ubique et totus ubicumque est; non pro parte usquam est, sed in omnibus omnis est. . . . Nihil a Deo vacat, nihil indiget. Ubique est modo animae corporalis, quae in membris omnibus diffusa a singulis quibusque partibus non abest.

894 129, 3. Primum intellegendum est Deum incorporalem 98
esse neque ex partibus quibusdam atque officiis membrorum, ex quibus unum corpus efficitur, consistere. Legimus enim in evangelio: *Quoniam Deus spiritus est* [Io 4, 24], invisibilis scilicet et immensa atque intra se manens et aeterna natura. Scriptum quoque est: *Quoniam spiritus carnem et ossa non habet* [Lc 24, 39]. Ex his enim corporis membra consistunt, quibus substantia Dei non eget. Deus autem, qui et ubique 100
et in omnibus est, totus audit, totus videt, totus efficit, totus incedit.

895 129, 7. Meminimus esse plures spiritales virtutes, quibus 200
angelorum est nomen, vel ecclesiis praesidentes. . . . Inter- 209
cessione itaque horum non natura Dei eget, sed infirmitas nostra. Missi enim sunt propter eos, qui hereditabunt salutem; Deo nihil ex his, quae agimus, ignorante, sed infirmitate nostra ad rogandum et promerendum spiritalis intercessionis ministerio indigente.

896 138, 17. Est maior Pater Filio, sed ut pater filio, gene- 160 153
ratione, non genere; Filius enim est et ex eo exivit. Et licet 158
paternae nuncupationis proprietas differat, tamen natura non

891. CV 22, 426; ML 9, 554. 892. CV 22, 486; ML 9, 598.
893. CV 22, 526; ML 9, 629. 894. CV 22, 649; ML 9, 719.
895. CV 22, 652; ML 9, 722. 896. CV 22, 756; ML 9, 801.

differt; natus enim a Deo Deus non dissimilis est a gignente 178 substantia. Non potest ergo ad eum, ex quo est [exaequari]; nam quamvis alter in altero per uniformem ac similem eiusdem naturae gloriam maneat, tamen ei, ex quo genitus est, non exaequari in eo videtur posse, quod genuit.

[?] POEMA ADVERSUS MARCIONEM, 360/70.

56 L. 3, c. 9. Hac cathedra, Petrus qua sederat ipse, locatum 897
maxima Roma Linum primum considere iussit.
Post quem Cletus et ipse gregem suscepit ovilis.
Huius Anacletus successor sorte locatus;
quem sequitur Clemens, is apostolicis bene notus.
Evaristus ab hoc rexit sine crimine legem.
Sextus Alexander Sixto commendat ovile:
post expleta sui qui lustri tempora tradit
Telesphoro; excellens hic erat, martyrque fidelis;
post illum socius legis, certusque magister.
. . . .
Constabat pietate vigens ecclesia Romae
composita a Petro, cuius successor et ipse
iamque loco nono cathedram suscepit Hyginus.
Post hunc deinde Pius, Hermas cui germine frater
angelicus pastor, quia tradita verba locutus;
atque pio suscepit Anicetus ordine sortem.

S. PHOEBADIUS EP. AGINNENSIS, † post 392.

Liber contra Arianos, 357/8.

149 22. Tenenda est igitur, ut diximus, regula quae Filium in 898 Patre, Patrem in Filio confitetur; quae unam in duabus personis substantiam servans, dispositionem divinitatis agnoscit. Igitur Pater Deus et Filius Deus, quia in Patre Deo Filius Deus. Hoc si cui scandalum facit, audiat a nobis Spiritum esse de Deo; quia illi, cui est in Filio secunda persona, est et tertia in Spiritu Sancto. Denique Dominus: *Petam,* inquit, *a Patre meo, et alium advocatum dabit vobis* [Io 14, 16]. Sic alius a Filio Spiritus, sicut a Patre Filius. Sic tertia in Spiritu, ut in Filio secunda persona; unus tamen Deus omnia, tres 80 unum sunt. Hoc credimus, hoc tenemus, quia hoc accepimus 142 a prophetis, hoc nobis evangelia locuta sunt, hoc apostoli tradiderunt, hoc martyres passione confessi sunt; in hoc mentibus fidei etiam haeremus, contra quod *etiamsi angelus de caelo annuntiaverit, anathema sit* [Gal 1, 8].

897. ML 2, 1077. 898. ML 20, 30.

De fide orthodoxa, 360/1[1].

899 6. Quid est Filius de eo quod Pater est? Alius idem. 179
Nam et ob hoc Verbum nuncupatur, quia ex proprio divino 161
ore processit et nihil Pater sine eo aut iussit aut fecit. Virtus dicitur, quia vere de Deo et semper cum Deo est, et omnis
potestas Patris in ipso consistit. Sapientia appellatur, quia 162
de corde Patris adveniens arcana caelestia credentibus reseravit. . . . Vides ergo per haec vocabula significationes et dispositionum et operum divinorum praeostensas, non tamen ipsum Deum proprie definitum? Est ergo Pater Deus immensus, aeternus, incomprehensibilis, inaestimabilis. Est et Filius eius Deus et Dominus noster, tantus quantus est et Pater; sed non aliunde quam de Patre; quia *Ego*, inquit, *de Patre exivi* [Io 16, 28], hoc est lumen de lumine.

[?] S. GREGORIUS ELIBERITANUS, † post 392.

[Dicti] Tractatus Origenis.

900 Tract. 1. Quidquid de eo [Deo] dixeris, efficientiam operum 108
suorum et dispensationes sacramentorum ipsius nominabis, non tamen ipsum qualis et quantus sit poteris explicare. Tunc enim aestimatur Deus, cum inaestimabilis dicitur.

901 2. Illic [in cruce] suspensus est Dominus, ut peccata nostra, 417
quae nobis ex transgressionis ligno obvenerant, in ligno crucis 410
rursus per eumdem hominem affixa punirentur.

902 6. Salvator noster qui . . . est . . rex regum, propter 159
potentem virtutem qua in morte diabolum vicit, leo est ap- 153
pellatus. Sed quare hic [Gn 49, 9] catulum leonis nominavit, quem alibi de tribu Iuda victorem dixerat? Sed ideo catulum nominavit, ut non ipsum Patrem sed Dei Filium demonstraret. Nam et cum leo et catulus leonis dicitur, et Pater et Filius indicantur, in quibus non natura dividitur, sed personae distinctae monstrantur. Sicut enim ex leone leo nascitur, ita Deus de Deo et lumen ex lumine procedere dicitur. Sicut enim, cum ex leone leo nascitur, non natura mutatur, sed una origo ostenditur, sic et Deus ex Deo natus aliud non potest esse quam Deus.

903 14. Nemo vincit nisi qui Patrem et Filium et Spiritum 179
Sanctum aequali potestate et indifferenti virtute crediderit.

---

[1] Libellus iste potius Gregorio Eliberitano attribuendus est.

899. ML 20, 42.

900. *P. Batiffol*, Tractatus Origenis de libris ss. scripturarum, Parisiis 1900, 8°, p. 11.

901. Ib. 15. 902. Ib. 67. 903. Ib. 157.

Ecce quo sacramento militiae Gedeon hostes suos vicit, quo etiam nos credentes in Christo omnem nequitiam adversae potestatis triumphare consuevimus.

MARIUS VICTORINUS, saec. IV.

Adversus Arium, 356—361.

148 L. 1, c. 13. Dicit ergo [Christus]: *Ex meo accipiet* [Io 16, 14], 904
quod una motio, hoc est, actio agens Christus est, et Spiritus
Sanctus, et primum est vivere, et ab ipso quod est vivere,
170 intellegere: vivere quidem Christus, intellegere Spiritus; ergo
Spiritus a Christo accipit, ipse Christus a Patre, et idcirco et
Spiritus a Patre. 14. Omnia igitur unum, sed a Patre.

382 1, 45. Si manet Trinitas sola, ipse homo et λόγος, quem 905
377 λόγον nos supra Filium demonstravimus. Non autem hoc
significat: et λόγος caro factus est, corruptus λόγος in carnem
conversus est, sed λόγος, per quem effecta sunt omnia, et
omnia effectus, et caro factus est, ut in carne cum esset,
totum hominem sua passione et morte iuxta passiones corporis
mercaretur. Si enim non erat ipse homo de Maria, quare
exinanivit semetipsum? Et quid est *formam servi accipiens*
[Phil 2, 7]? et quid rursus est, *et* λόγος *caro factus est* [Io 1, 14]?

380 3, 3. Assumptus ergo homo totus, et assumptus et liberatus 906
419 422 est; in isto enim omnia universalia fuerunt, universalis caro,
anima universalis, et in crucem sublata atque purgata sunt
per salutarem Deum λόγον, universalium omnium universalem.

375 4, 33. Haec viris fidelibus satis probata sunt: et ante 907
carnem fuisse et in carne eumdem Filium fuisse illum qui
ante saecula est genitus, illum qui ascendit in caelum et inde
182 descendit, illum qui nobis de caelo panis est. . . . Iam vero
Spiritum Sanctum alio quodam modo ipsum esse Iesum Christum
occultum, interiorem, cum animis fabulantem, docentem ista,
170 intellegentiasque tribuentem, et a Patre per Christum genitum,
174 et in Christo: quippe cum unigenitus Filius Christus sit, multis
nos libris exposuimus, et quod exemplis plurimis approbavimus,
satis clarum est. Hoc modo atque hac intellegentia ut Pater
et Deus cum Filio ὁμοούσιον, et Filius quod ipse vita est
cum eo. Quia autem ipse intellegentia est Christus, et Spiritus
148 Sanctus ὁμοούσιον intellegitur. Unde iuncto Patri Filioque
178 accepto, quod sit idem quod Spiritus Sanctus, eo quidem
modo, quo Filius idem est quod Pater, ita tamen ut, quomodo
Pater et Filius unum cum sint, sic tamen Pater sit
etiam Filius, exsistentia unusquisque sua, sed ambo una eadem-

904. ML 8, 1048. 905. ML 8, 1075. 906. ML 8, 1101.
907. ML 8, 1137.

que substantia, sic Christus et Spiritus Sanctus cum ambo unum sint, exsistit tamen Christus sua exsistentia, et Spiritus Sanctus sua, sed ambo una substantia, ex quo omnes, id est, tota Trinitas una, atque eodem modo iuncto Patre cum Filio, Filioque cum Spiritu Sancto. Atque ista ratione Patre cum 149
Spiritu Sancto per Christum iuncto singulis quidem exsistentibus unum omnis Trinitas sit, atque exsistet illud ὁμοούσιος, cum sit omnibus una eademque simul ex aeternitate substantia. Haec nobis salus est, haec liberatio, haec totius hominis plena salvatio, sic Patrem omnipotentem Deum credere, sic Iesum Christum Filium, sic Spiritum Sanctum. Amen.

De generatione divini Verbi.

908 28. Quoniam non est invenire nomen dignum Deo, ab 110
iis quae scimus nominamus Deum; habentes in intellectu, 115
quoniam non proprie nominamus nec appellamus; quemadmodum dicimus: vivit Deus, intellegit Deus. Proinde a nostris actionibus nominamus actiones Dei, exsistente tamen illo super omnia; neque tantum exsistente, sed quasi exsistente, οὐδὲ ὄντως ὑπάρχοντος, ἀλλὰ ὄντος μικροῦ ὑπάρχοντος. Isto etiam modo substantiam, exsistentiam et cetera huiusmodi 112
apponimus Deo, et eius essentiae οὐσίαν aliter dicimus, aliter se habente substantia creata ad quod inest sibi et ad suum etiam esse.

S. EUSTATHIUS EP. ANTIOCHENUS, † med. saec. IV.

[?] In Lazarum, Mariam et Martham homilia.

909 15. Σὺ εἶ ὁ πρωτότοκος καὶ ὁ μονογενὴς καὶ μόνος σὺν 158
Ἁγίῳ Πνεύματι ὁμοούσιός τε καὶ ὁμότιμος καὶ ἰσοδύναμος τῷ 166
γεγεννηκότι, ἄναρχός τε καὶ συναΐδιος Θεῷ Πατρί· σὺ εἶ ὁ 393
Χριστός, οὐχ εἷς τῶν ὑπό σου κτισθέντων ἀοράτων καὶ λει- 392
τουργικῶν σου δυνάμεων, ἀλλὰ φυσικῶς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ Ζῶντος. «Οὐ πρέσβυς γὰρ οὐδὲ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος», φησίν, ὡς εἶπεν Ἡσαΐας, «ἔσωσεν ἡμᾶς, ἔσωσεν αὐτούς» [Is 33, 22;

---

909 15. Tu es primogenitus et unigenitus et solus cum Sancto Spiritu 158
consubstantialis et pari honore habitus et aequalis potentiae cum 166
genitore, ineffabilis, sine principio et coaeternus Deo Patri; tu es 393
Christus, non una ex his a te creatis invisibilibus atque administra- 392
toriis potentiis, sed natura Filius Dei vivi, *non legatus neque angelus, sed ipse Dominus,* ait, quemadmodum dixit Isaias, *salvavit*

908. ML 8, 1033.
909. *F. Cavallera* (primum edidit, Parisiis 1905, Picard), p. 39.

63, 9]· ὥστε οὐκ εἰσὶν οἱ ἄγγελοι χριστοί· σὺ εἶ ὁ Χριστός, τοῦτ᾽ ἔστιν οὐκ ἄνθρωπος Χριστός, ἀλλὰ Θεὸς Χριστός, Θεὸς
408 ἐνανθρωπήσας, οὐκ ἄνθρωπος ἀποθεωθείς, ἀλλὰ χρίσας τὴν οἰκείαν καὶ ἑκούσιον σάρκωσιν τῇ οἰκείᾳ θεότητι . . .· σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ παρὰ πάσης κτίσεως προσκυνούμενος, ὡς εἷς Κύριος καὶ Θεός, ὡς εἷς Υἱός, ὡς εἷς Δεσπότης σὺν Πατρὶ [καὶ] τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι.

150 153 29. Γένοιτο πάντας ἡμᾶς . . . προσκυνοῦντας Κύριον πρὸ 910
157 αἰώνων συναϊδίως τε καὶ συνανάρχως ἀφραστῶς τε καὶ ἀρρεύ-
381 στως ἐκ Πατρός, τοῦτ᾽ ἔστιν ἐκ τῆς ἀκτίστου οὐσίας γεννηθέντα,
430 καὶ ἐπ᾽ ἐσχάτων ἐκ τῆς ἀχράντου παρθένου ἀμεταβλήτως καὶ
382 ἀσυγχύτως ὑπὲρ ἔννοιαν καὶ λόγον σαρκωθέντα, τυχεῖν τοῦ παρ᾽ αὐτοῦ μακαρισμοῦ ἐν ἐλέει καὶ ζωῇ τῇ ἀπεράντῳ, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα σὺν Πατρὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς ἀγηράντους αἰῶνας τῶν αἰώνων.

S. BASILIUS, ca 330—379.

Epistulae.

148 Ep. 8 [ad Caesarienses, a. 360], 2. Δέον ὁμολογεῖν Θεὸν τὸν 911
149 Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱόν, Θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὡς οἱ θεῖοι λόγοι καὶ οἱ τούτους ὑψηλότερον νενοηκότες ἐδίδαξαν. Πρὸς δὲ τοὺς ἐπηρεάζοντας ἡμῖν τὸ τρίθεον ἐκεῖνο λεγέσθω, ὅτιπερ ἡμεῖς ἕνα Θεὸν οὐ τῷ ἀριθμῷ, ἀλλὰ τῇ φύσει ὁμολογοῦμεν. Πᾶν γὰρ ὃ ἓν ἀριθμῷ λέγεται, τοῦτο οὐχ ἓν ὄντως

---

nos, salvavit eos; quare non sunt angeli christi; tu es Christus, hoc est, non homo Christus, sed Deus Christus, Deus homo factus,
408 non homo Deus factus, sed qui propriam et liberam incarnationem unxit propria divinitate . . .; tu es Christus, qui a tota creatione adoraris ut unus Dominus et Deus, ut unus Filius, ut unus Herus cum Patre et Sancto Spiritu.

150 153 29. Utinam nos omnes . . ., adorantes Dominum, ante saecula 910
157 coaeterne et una sine principio, modo ineffabili et supra sermonem,
381 ex Patre, id est ex increata substantia, genitum et in fine tem-
430 porum ex immaculata virgine sine mutatione et confusione supra
382 cogitationem et sermonem incarnatum, possimus attingere quae ab eo est beatificationem in misericordia et vita perpetua, quia ipsi gloria cum Patre et Sancto Spiritu in infinita saecula saeculorum.

148 8, 2. Confiteri oportet Deum Patrem, Deum Filium, Deum 911
149 Spiritum Sanctum, uti eloquia divina, et qui ea sublimius intellexere, docuerunt. Ceterum ad eos qui tres deos nobis exprobrant, illud dicatur: unum nos Deum non numero, sed natura confiteri. Quidquid enim unum numero dicitur, id vere unum non est, neque

---

910. Ib. 50. 911. MG 32, 248.

οὐδ' ἁπλοῦν τῇ φύσει ἐστίν· ὁ δὲ Θεὸς ἁπλοῦς καὶ ἀσύνθετος 97
παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖται.

912 8, 3. Καίτοι ἡμεῖς, κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον, οὔτε ὅμοιον 158
οὔτε ἀνόμοιον λέγομεν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρί. Ἑκάτερον γὰρ αὐτῶν ἐπίσης ἀδύνατον. Ὅμοιον γὰρ καὶ ἀνόμοιον κατὰ τὰς ποιότητας λέγεται· ποιότητος δὲ τὸ θεῖον ἐλεύθερον. Ταυτότητα δὲ τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες καὶ τὸ ὁμοούσιον ἐνδεχόμεθα, καὶ τὸ σύνθετον φεύγομεν, τοῦ κατ' οὐσίαν Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸν κατ' οὐσίαν Θεὸν καὶ Υἱὸν γεγεννηκότος. Ἐκ γὰρ τούτου τὸ ὁμοούσιον δείκνυται.

913 8, 7. Οἱ ἅγιοι μαθηταὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπέκεινα θεωρίας, 105
ὡς ἔνι ἀνθρώποις, ἐλθόντες, καὶ καθαρθέντες ἀπὸ τοῦ λόγου [cf. Io 15, 3], τὸ τέλος ἐπιζητοῦσι, καὶ τὴν ἐσχάτην μακαριότητα γνῶναι ποθοῦσιν, ὅπερ ἀγνοεῖν καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ καὶ αὐτὸν ὁ Κύριος ἡμῶν ἀπεφήνατο, ἡμέραν μὲν λέγων πᾶσαν τὴν ἀκριβῆ κατάληψιν τῶν ἐπινοιῶν τοῦ Θεοῦ. . . . Εἰ τοίνυν 405
ἐκεῖνο λέγεται περὶ ἑαυτοῦ εἰδέναι ὁ Θεὸς ὅπερ ἐστί, κἀκεῖνο μὴ εἰδέναι ὅπερ οὐκ ἔστιν· οὐκ ἔστι δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν κατὰ τὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως ἐπίνοιαν, καὶ παχυτέραν διδασκαλίαν, τὸ ἔσχατον ὀρεκτόν· οὐκ ἄρα οἶδεν ὁ σωτὴρ ἡμῶν τὸ τέλος καὶ τὴν ἐσχάτην μακαριότητα. «Ἀλλ' οὐδὲ οἱ ἄγγελοι», φησίν, «ἴσασι» [Mc 13, 32]· τουτέστιν, οὐδὲ ἡ ἐν αὐτοῖς θεωρία καὶ οἱ λόγοι τῶν διακονιῶν εἰσι τὸ ἔσχατον ὀρεκτόν. Παχεῖα γὰρ

---

natura simplex; Deum vero simplicem et incompositum confitentur 97
omnes.

912 8, 3. Nos, secundum veram doctrinam, neque similem neque 158
dissimilem Patri Filium dicimus. Nam aeque utrumque horum repugnat. Enimvero simile et dissimile qualitatum habita ratione dicuntur, Deus autem liber est a qualitate. Verum identitatem naturae confitentes et consubstantiale admittimus et compositionem fugimus; cum is qui secundum essentiam Deus et Pater est, Deum secundum essentiam et Filium genuerit. Ex hoc enim consubstantiale ostenditur.

913 8, 7. Sancti discipuli salvatoris nostri, cum ad summum con- 105
templationis, quantum hominibus fas est, pervenissent, et Christi sermone expurgati fuissent, finem quaerunt et beatitudinem extremam nosse desiderant; id quod et a suis angelis et a se ipso ignorari Dominus pronuntiavit, diem appellans accuratam omnem consiliorum Dei comprehensionem. . . . Itaque si dicitur Deus 405
id quod est nosse de se ipso, atque id nescire quod non est, non est autem Dominus noster secundum incarnationis considerationem, et crassiorem doctrinam, extremum illud bonum desiderabile; non igitur cognovit salvator noster finem et extremam beatitudinem. *Sed neque angeli,* inquit, *sciunt,* hoc est, neque contemplatio quae in ipsis est, neque rationes ministeriorum sunt extremum illud bonum desiderabile. Nam horum etiam scientia

---

912. MG 32, 249. 913. MG 32, 256.

καὶ τούτων ἡ γνῶσις συγκρίσει τοῦ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.
117 Μόνος δὲ ὁ Πατήρ, φησίν, ἐπίσταται [ib.]· ἐπεὶ καὶ αὐτός ἐστι τὸ τέλος καὶ ἡ ἐσχάτη μακαριότης. Ὅταν γὰρ μηκέτι Θεὸν ἐν τοῖς κατόπτροις, μηδὲ διὰ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιγινώσκωμεν [cf. 1 Cor 13, 12], ἀλλ' αὐτῷ ὡς μόνῳ καὶ ἑνὶ προσέλθωμεν, τότε καὶ τὸ ἔσχατον τέλος εἰσόμεθα. Χριστοῦ γὰρ βασιλείαν φασὶν εἶναι πᾶσαν τὴν ἔνυλον γνῶσιν, τοῦ δὲ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὴν ἄϋλον καί, ὡς ἂν εἴποι τις, αὐτῆς τῆς θεότητος θεωρίαν. Ἔστι δὲ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ αὐτὸς τὸ τέλος καὶ ἡ ἐσχάτη μακαριότης κατὰ τὴν τοῦ Λόγου ἐπίνοιαν.

175 8, 10. Κτίσμα λέγεις τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Πᾶν δὲ κτίσμα 914
δοῦλόν ἐστι τοῦ κτίσαντος· «Τὰ γὰρ σύμπαντα», φησί, «δοῦλα σά» [Ps 118, 91]. Εἰ δὲ δοῦλόν ἐστι, καὶ ἐπίκτητον ἔχει τὴν ἁγιότητα· πᾶν δὲ ὃ ἐπίκτητον ἔχει τὴν ἁγιότητα, οὐκ ἀνεπίδεκτόν ἐστι κακίας· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, κατ' οὐσίαν ὂν ἅγιον, πηγὴ ἁγιασμοῦ προσηγόρευται [cf. Rom 1, 4]· οὐκ ἄρα
166 κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Εἰ δὲ μὴ κτίσμα, ὁμοούσιόν ἐστι τῷ Θεῷ.

182 38 [Ad Gregorium fratrem, a. 369/70], 4. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ 915
167 Ἅγιον Πνεῦμα, ἀφ' οὗ πᾶσα ἐπὶ τὴν κτίσιν ἡ τῶν ἀγαθῶν χορηγία πηγάζει, τοῦ Υἱοῦ μὲν ἤρτηται, ᾧ ἀδιαστάτως συγκαταλαμβάνεται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται· τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν

---

117 crassa est, si comparetur cum ea, quae est facie ad faciem. Solus autem Pater, inquit, novit, quippe ipse est et finis et extrema beatitudo. Cum enim non amplius Deum in speculis neque per aliena cognoscemus, sed ad ipsum veluti solum et unum accedemus, tunc et extremum finem sciemus. Nam Christi regnum esse ferunt omnem materialem cognitionem, Dei vero et Patris immaterialem et, ut ita dixerim, ipsius divinitatis contemplationem. Atque etiam Dominus noster et ipse finis est et extrema beatitudo secundum Verbi considerationem.

175 8, 10. Spiritum Sanctum creaturam dicis. Omnis autem creatura 914
serva est creatoris: *Omnia enim,* inquit, *sunt serva tua.* Si vero servus est, adventitiam quoque habet sanctitatem; quidquid autem adventitiam sanctitatem habet, capax est malitiae; at Spiritus Sanctus, cum secundum essentiam sanctus sit, fons appellatur
166 sanctitatis; non est igitur creatura Spiritus Sanctus. Quodsi creatura non est, consubstantialis est Deo.

182 38, 4. Quoniam igitur Spiritus Sanctus, a quo omnis in rem 915
167 creatam bonorum largitio scaturit, Filio quidem cohaeret ac coniunctus est, quocum simul sine ullo intervallo concipitur, habet vero esse ex ea causa, quae Pater est, conexum, unde et procedit; illius secundum hypostasim proprietas hoc signo declaratur, quod

---

914. MG 32, 261. 915. MG 32, 329.

αὐτῷ γνωρίζεσθαι, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι. Ὁ δὲ
Υἱός, ὁ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι᾽ ἑαυτοῦ 178
καὶ μεθ᾽ ἑαυτοῦ γνωρίζων, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου
φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδεμίαν, κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων,
τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ἢ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ
Ἅγιον· ἀλλὰ τοῖς εἰρημένοις σημείοις μόνος γνωρίζεται. Ὁ δὲ
ἐπὶ πάντων Θεὸς ἐξαίρετόν τι γνώρισμα τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως, 151
τὸ Πατὴρ εἶναι, καὶ ἐκ μηδεμιᾶς αἰτίας ὑποστῆναι, μόνος ἔχει· 160
καὶ διὰ τούτου πάλιν τοῦ σημείου καὶ αὐτὸς ἰδιαζόντως ἐπι-
γινώσκεται. . . . Ἀλλ᾽ ὁ τὸν Πατέρα νοήσας αὐτόν τε ἐφ᾽ ἑαυτοῦ 149
ἐνόησε, καὶ τὸν Υἱὸν τῇ διανοίᾳ συμπαρεδέξατο. Ὁ δὲ τοῦτον
λαβὼν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀπεμέρισεν, ἀλλ᾽ ἀκολούθως
μὲν κατὰ τὴν τάξιν, συνημμένως δὲ κατὰ τὴν φύσιν τῶν τριῶν
κατὰ ταὐτὸν συγκεκραμένην ἐν ἑαυτῷ τὴν πίστιν ἀνετυπώσατο.
Καὶ ὁ τὸ Πνεῦμα μόνον εἰπὼν συμπεριέλαβε τῇ ὁμολογίᾳ
ταύτῃ καὶ τὸν οὗ ἐστι τὸ Πνεῦμα. Καὶ ἐπειδὴ τοῦ Χριστοῦ 168
ἐστι τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καθώς φησιν ὁ Παῦλος
[Rom 8, 9], ὥσπερ ἐξ ἁλύσεως ὁ τοῦ ἑνὸς ἄκρου ἁψάμενος καὶ
τὸ ἕτερον ἄκρον συνεπεσπάσατο, οὕτως ὁ τὸ Πνεῦμα ἑλκύσας,
καθώς φησιν ὁ προφήτης [Ps 118, 131], δι᾽ αὐτοῦ καὶ τὸν Υἱὸν
καὶ τὸν Πατέρα συνεφειλκύσατο. Καὶ εἰ τὸν Υἱὸν ἀληθινῶς
τις λάβοι, ἕξει αὐτὸν ἑκατέρωθεν, πῇ μὲν τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα,
πῇ δὲ τὸ ἴδιον Πνεῦμα συνεπαγόμενον. . . . Οὐ γὰρ ἔστιν 148
ἐπινοῆσαι τομὴν ἢ διαίρεσιν κατ᾽ οὐδένα τρόπον, ὡς ἢ Υἱὸν
χωρὶς Πατρὸς νοηθῆναι, ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ διαζευχθῆναι·

---

post Filium et cum Filio cognoscitur, et quod ex Patre subsistit.
Filius vero, qui ex Patre procedentem Spiritum per sese ac secum 178
notum facit, ac solus unigenite ex ingenita luce effulsit, nullam,
quod ad signorum quibus dignoscitur proprietatem attinet, cum
Patre aut Spiritu Sancto communitatem habet; sed iis quae dixi
signis solus agnoscitur. Qui autem est super omnia Deus, prae- 151
cipuam quamdam suae hypostasis notam, quod Pater est et quod 160
nulla subsistit ex causa, solus habet; hocque rursus indicio et ipse
proprie cognoscitur. . . . Sed qui Patrem intellexit, et eum in se 149
ipso intellexit, et Filium animi perceptione simul est complexus.
Qui autem percepit Filium, a Filio Spiritum non separavit, sed
consequenter quidem secundum ordinem, coniuncte vero secundum
naturam, trium simul permixtam in se ipso fidem expressit. Et
qui Spiritum tantum dixit, comprehendit simul hac confessione et
eum cuius Spiritus est. Et quia Christi est Spiritus, et ex Deo, 168
quemadmodum dicit Paulus, ut ex catena extremum unum qui
apprehendit alterum etiam extremum simul attraxit, ita qui Spiritum
attraxit, ut ait propheta, et Filium et Patrem per ipsum simul
traxit. Quin etiam Filium si quis vere apprehenderit, habebit
eum utrinque, hinc quidem Patrem suum, illinc vero Spiritum
proprium una secum adducentem. . . . Non enim potest ullo modo 148
sectio aut divisio excogitari, ita ut aut Filius absque Patre intel-
legatur, aut Spiritus seiungatur a Filio; sed in his ineffabilis 150

150 ἀλλά τις ἄρρητος καὶ ἀκατανόητος ἐν τούτοις καταλαμβάνεται
καὶ ἡ κοινωνία καὶ ἡ διάκρισις, οὔτε τῆς τῶν ὑποστάσεων δια-
φορᾶς τὸ τῆς φύσεως συνεχὲς διασπώσης, οὔτε τῆς κατὰ τὴν
οὐσίαν κοινότητος τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων ἀναχεούσης.

504 93 [ad Caesariam patriciam, ca a 372]. Καὶ τὸ κοινωνεῖν δὲ καθ' 916
ἑκάστην ἡμέραν, καὶ μεταλαμβάνειν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ
484 αἵματος τοῦ Χριστοῦ, καλὸν καὶ ἐπωφελές, αὐτοῦ σαφῶς
λέγοντος· «Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα,
508 ἔχει ζωὴν αἰώνιον» [Io 6, 55]. Τίς γὰρ ἀμφιβάλλει ὅτι τὸ
μετέχειν συνεχῶς τῆς ζωῆς οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ζῆν πολλαχῶς;
Ἡμεῖς μέντοιγε τέταρτον καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα κοινωνοῦμεν,
ἐν τῇ κυριακῇ, ἐν τῇ τετράδι, καὶ ἐν τῇ παρασκευῇ, καὶ τῷ
σαββάτῳ, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἡμέραις ἐὰν ᾖ μνήμη ἁγίου τινός.
500 Τὸ δὲ ἐν τοῖς τοῦ διωγμοῦ καιροῖς ἀναγκάζεσθαί τινα, μὴ
παρόντος ἱερέως ἢ λειτουργοῦ, τὴν κοινωνίαν λαμβάνειν τῇ
ἰδίᾳ χειρί, μηδαμῶς εἶναι βαρὺ περιττόν ἐστι ἀποδεικνύναι, διὰ
τὸ καὶ τὴν μακρὰν συνήθειαν τοῦτο δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων
498 πιστώσασθαι. Πάντες γὰρ οἱ κατὰ τὰς ἐρήμους μονάζοντες,
ἔνθα μὴ ἔστιν ἱερεύς, κοινωνίαν οἴκοι κατέχοντες, ἀφ' ἑαυτῶν
μεταλαμβάνουσιν.

151 125 [Exemplar fidei cui subscripsit Eustathius episc. Sebastiae, 917
a. 373], 3. Οὔτε ἀγέννητον λέγομεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· ἕνα
γὰρ οἴδαμεν ἀγέννητον καὶ μίαν τῶν ὄντων ἀρχήν, τὸν Πατέρα
174 τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὔτε γεννητόν· ἕνα γὰρ

---

quaedam et incomprehensibilis deprehenditur cum societas tum distinctio, neque hypostaseon differentia naturae coniunctionem divellente, neque essentiae communitate indiciorum proprietatem confundente.

504 93. Singulis etiam diebus communicare, ac participem esse 916
sancti corporis et sanguinis Christi, bonum est et perutile, cum
484 ipse perspicue dicat: *Qui comedit meam carnem et bibit meum*
508 *sanguinem, habet vitam aeternam.* Quis enim dubitat quin vitae
continenter esse participem nihil aliud sit quam multiplici ratione
vivere? Nos quidem quater singulis hebdomadibus communicamus,
dominica die, quarta die, in parasceve et sabbato, et aliis diebus
500 si sancti alicuius memoria recolatur. Quod autem persecutionum
temporibus cogitur quis, absente sacerdote aut diacono, com-
munionem sua ipsius manu accipere, id grave non esse super-
vacuum est ostendere, quia hoc diuturna consuetudo ipsis rebus
498 confirmat. Omnes enim in solitudinibus monachi, ubi non est
sacerdos, communionem domi servantes, suis ipsorum manibus
sumunt.

151 125, 3. Neque ingenitum dicimus Spiritum Sanctum; unum 917
enim novimus ingenitum et unum rerum principium, Patrem
174 Domini nostri Iesu Christi; neque genitum; unum enim esse uni-

---

916. MG 32, 484. **917.** MG 32, 549.

μονογενῆ ἐν τῇ παραδόσει τῆς πίστεως δεδιδάγμεθα· τὸ δὲ 78
Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι διδαχθέντες, 167
ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁμολογοῦμεν ἀκτίστως. . . . Ἀναγκαῖόν ἐστι 145
καὶ τοῦτο προσδιαστείλασθαι, ὅτι φεύγειν δεῖ καὶ τοὺς τὴν ἀκολουθίαν ἣν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Κύριος ἐναμείβοντας, ὡς φανερῶς μαχομένους τῇ εὐσεβείᾳ, καὶ Υἱὸν μὲν προτάσσοντας τοῦ Πατρός, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον προτιθέντας. Ἀκίνητον γὰρ καὶ ἀπαρεγχείρητον φυλάσσειν προσήκει τὴν ἀκολουθίαν, ἣν ἐξ αὐτῆς τοῦ Κυρίου τῆς φωνῆς παρελάβομεν εἰπόντος· «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» [Mt 28, 19].

918 160 [ad Diodorum, ca a. 373], 2. Πρῶτον μὲν οὖν, ὃ μέγιστον 578
ἐπὶ τῶν τοιούτων [scil. de matrimonio] ἐστί, τὸ παρ' ἡμῖν ἔθος, ὃ ἔχομεν προβάλλειν, νόμου δύναμιν ἔχον, διὰ τὸ ὑφ' ἁγίων ἀνδρῶν τοὺς θεσμοὺς ἡμῖν παραδοθῆναι. Τοῦτο δὲ τοιοῦτόν ἐστιν· ἐάν τις πάθει ἀκαθαρσίας ποτὲ κρατηθεὶς ἐκπέσῃ πρὸς δυεῖν ἀδελφῶν ἄθεσμον κοινωνίαν, μήτε γάμον ἡγεῖσθαι τοῦτον, μήθ' ὅλως εἰς ἐκκλησίας πλήρωμα παραδέχεσθαι πρότερον ἢ διαλῦσαι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων.

919 188 [canonica 1, ad Amphilochium, a. 374], can. 1. Οἱ δὲ τῆς 553
ἐκκλησίας ἀποστάντες οὐκέτι ἔσχον τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου Πνεύ- 450
ματος ἐφ' ἑαυτοῖς· ἐπέλιπε γὰρ ἡ μετάδοσις τῷ διακοπῆναι τὴν ἀκολουθίαν. Οἱ μὲν γὰρ πρῶτοι ἀναχωρήσαντες παρὰ
τῶν πατέρων ἔσχον τὰς χειροτονίας, καὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως 561 439

---

genitum in fidei traditione didicimus; Spiritum autem veritatis ex 78
Patre procedere edocti, ex Deo esse confitemur citra creationem. . . . 167
Necesse est hoc quoque declarare, eos etiam qui ordinem nobis 145
a Domino traditum invertunt et Filium ante Patrem et Spiritum Sanctum ante Filium collocant, fugiendos esse, ut qui aperte cum pietate pugnent. Immotus enim et inviolabilis custodiendus ordo, quem ex ipsa Domini voce traditum accepimus dicentis: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.*

918 160, 2. Primum itaque, quod in eiusmodi rebus [matrimonialibus] 578
maximum est, morem nostrum obicere possumus, ut vim legis habentem, eo quod nobis a viris sanctis traditae sint regulae. Mos autem ille est eiusmodi, ut, si quis impuritatis vitio aliquando victus in illicitam duarum sororum coniunctionem inciderit, neque id matrimonium existimetur, neque omnino in ecclesiae coetum admittantur priusquam a se invicem dirimantur.

919 188, 1. Qui ab ecclesia se separaverant, non habebant amplius 553
in se gratiam Spiritus Sancti; defecerat enim communicatio, inter- 450
rupta continuatione. Qui enim primi recesserant, ordinationem a
patribus habebant, et per manuum eorum impositionem habebant 561 439

---

918. MG 32, 624. 919. MG 32, 668.

554 τῶν χειρῶν αὐτῶν εἶχον τὸ χάρισμα τὸ πνευματικόν· οἱ δὲ ἀπορραγέντες, λαϊκοὶ γενόμενοι, οὔτε τοῦ βαπτίζειν, οὔτε τοῦ χειροτονεῖν εἶχον τὴν ἐξουσίαν, οὐκέτι δυνάμενοι χάριν Πνεύματος Ἁγίου ἑτέροις παρέχειν, ἧς αὐτοὶ ἐκπεπτώκασι.

165 189 [ad Eustathium archiatrum, a. 374/5], 7. Ἁγιάζει καὶ ζωο- 920
180 ποιεῖ καὶ φωτίζει καὶ παρακαλεῖ καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ὁμοίως ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Καὶ μηδεὶς κατ' ἐξαίρετον ἀπονεμέτω τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Πνεύματος τὴν ἁγιαστικὴν ἐξουσίαν, ἀκούσας τοῦ σωτῆρος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ περὶ τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν Πατέρα λέγοντος· «Πάτερ, ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου» [cf. Io 17, 17]. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ ἄλλα πάντα κατὰ τὸ ἴσον ἐνεργεῖται τοῖς ἀξίοις παρὰ τοῦ Πατρός τε καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος· πᾶσα χάρις καὶ δύναμις, ἡ ὁδηγία, ἡ ζωή, ἡ παράκλησις, ἡ πρὸς τὸ ἀθάνατον μεταβολή, ἡ εἰς ἐλευθερίαν μετάστασις, καὶ εἴ τι ἄλλο ἐστὶν
149 ἀγαθόν, ὃ μέχρις ἡμῶν καταβαίνει.... Οὐκοῦν ἡ τῆς ἐνεργείας ταυτότης ἐπὶ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος Ἁγίου δείκνυσι σαφῶς τὸ τῆς φύσεως ἀπαράλλακτον. Ὥστε κἂν φύσιν σημαίνῃ τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, κυρίως καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι τὴν προσηγορίαν ἐφαρμόζεσθαι ταύτην ἡ τῆς οὐσίας κοινότης συντίθεται.

580 199 [canonica 2, ad Amphilochium, a. 375], can. 18. Ὥσπερ 921
οὖν τὸν ἀλλοτρίᾳ γυναικὶ συνιόντα μοιχὸν ὀνομάζομεν, οὐ πρότερον παραδεξάμενοι εἰς κοινωνίαν, πρὶν ἢ παύσασθαι τῆς ἁμαρτίας· οὕτω δηλονότι καὶ ἐπὶ τοῦ τὴν παρθένον ἔχοντος

---

554 donum spirituale; qui autem resecti sunt, laici effecti, nec baptizandi nec ordinandi habebant potestatem, ut qui non possent amplius Spiritus Sancti gratiam aliis praebere, a qua ipsi exciderant.

165 189, 7. Sanctificat et vivificat et illuminat et consolatur et omnia 920
180 eiusmodi pariter facit Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Nec quisquam praecipue tribuat Spiritui Sancto potestatem sanctificandi, cum audiat salvatorem in evangelio de discipulis dicentem Patri: *Pater, sanctifica eos in nomine tuo.* Similiter autem et reliqua omnia ex aequo peraguntur in iis, qui digni sunt, a Patre et Filio et Spiritu Sancto; omnis gratia et virtus, ductus, vita, consolatio, ad immortalitatem transmutatio, transitus ad libertatem, et si quid
149 aliud boni, quod ad nos usque pertingat. . . . Itaque operationis identitas in Patre et Filio et Spiritu Sancto perspicue ostendit absolutissimam naturae similitudinem. Quare etiamsi divinitatis nomen naturam indicet, proprie tamen appellationem illam Sancto quoque Spiritui aptari essentiae communio demonstrat.

580 199, 18. Quemadmodum igitur eum qui cum aliena est muliere, 921
adulterum nominamus, non prius admittentes ad communionem, quam a peccato cessaverit, ita profecto et de eo qui virginem

---

920. MG 32, 693. 921. MG 32, 720.

διατεθησόμεθα. Ἐκεῖνο δὲ νῦν προδιομολογεῖσθαι ἡμῖν ἀναγκαῖον, ὅτι παρθένος ὀνομάζεται ἡ ἑκουσίως ἑαυτὴν προσαγαγοῦσα τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποταξαμένη τῷ γάμῳ, καὶ τὸν ἐν ἁγιασμῷ βίον προτιμήσασα.

922 199, can. 48. Ἡ δὲ ἐγκαταλειφθεῖσα παρὰ τοῦ ἀνδρός, 572
κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, μένειν ὀφείλει. Εἰ γὰρ ὁ Κύριος εἶπεν 573
ὅτι «Ἐάν τις καταλίπῃ γυναῖκα ἐκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι» [Mt 5, 32], ἐκ τοῦ μοιχαλίδα αὐτὴν ὀνομάσαι ἀπέκλεισεν αὐτὴν τῆς πρὸς ἕτερον κοινωνίας. Πῶς γὰρ δύναται ὁ μὲν ἀνὴρ ὑπεύθυνος εἶναι, ὡς μοιχείας αἴτιος, ἡ δὲ γυνὴ ἀνέγκλητος εἶναι, ἡ μοιχαλὶς παρὰ τοῦ Κυρίου διὰ τὴν πρὸς ἕτερον ἄνδρα κοινωνίαν προσαγορευθεῖσα;

*922** *217 [canonica 3, ad Amphilochium, a. 375], 75. De quattuor classibus paenitentium, v. K 593 sqq.*

923 234 [ad Amphilochium, a. 376], 1. Αἱ μὲν ἐνέργειαι [τοῦ Θεοῦ] 97
ποικίλαι, ἡ δὲ οὐσία ἁπλῆ. Ἡμεῖς δὲ ἐκ μὲν τῶν ἐνεργειῶν 114
γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δὲ οὐσίᾳ αὐτῇ προσ- 109
εγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα. Αἱ μὲν γὰρ ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς
ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος. 2. ... Γί- 108
νωσκε τοίνυν ὅτι παιζόντων ἐστὶν ἡ φωνή· Εἰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀγνοεῖς, ὃ μὴ γινώσκεις σέβεις. Ἐγὼ δὲ ὅτι μὲν ἔστιν οἶδα· τί δὲ ἡ οὐσία, ὑπὲρ διάνοιαν τίθεμαι. Πῶς οὖν σῴ-
ζομαι; Διὰ τῆς πίστεως. Πίστις δὲ αὐτάρκης εἰδέναι ὅτι ἔστι 246
Θεός, οὐχὶ τί ἐστι· καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται. Εἴδησις ἄρα τῆς θείας οὐσίας ἡ αἴσθησις αὐτοῦ τῆς

---

habet statuemus. Illud autem nunc in antecessum statuere nobis necesse est, virginem vocari quae se sua sponte obtulit Domino, ac nuntium nuptiis remisit, et sanctimoniae institutum amplexa est.

922 199, 48. Quae a marito relicta est, mea quidem sententia, 572
manere debet. Si enim Dominus dixit: *Si quis relinquat uxorem,* 573
excepta fornicationis causa, facit eam moechari, ex eo quod eam adulteram vocet, praeclusit ei coniunctionem cum alio. Quomodo enim possit vir quidem esse reus, ut adulterii causa, mulier vero inculpata, quae adultera a Domino ob coniunctionem cum alio appellata est?

923 234, 1. Variae quidem operationes [Dei], essentia vero simplex. 97
Nos autem ex operationibus cognosci a nobis dicimus Deum no- 114
strum, sed ad ipsam essentiam accessuros non pollicemur. Ipsius 109
siquidem operationes ad nos descendunt, essentia autem illius
manet inaccessa. 2. . . . Scito itaque vocem esse ludificantium: 108
Si essentiam Dei ignoras, quod ignoras colis. Ego vero illum esse novi; quid autem essentia, supra intellegentiam esse duco.
Quomodo igitur salvor? Per fidem. Fides porro satis idonea est 246
Deum esse scire, non quid sit; cumque remuneratorem esse eorum qui ipsum quaerunt. Cognitio igitur essentiae in hoc posita, ut

922. MG 32, 732. 923. MG 32, 869.

ἀκαταληψίας· καὶ σεπτὸν οὐ τὸ καταληφθὲν τίς ἡ οὐσία, ἀλλ' ὅτι ἔστιν ἡ οὐσία.

260 235 [ad Amphilochium, a. 376], 1. Τί πρότερον ἡ γνῶσις ἢ ἡ πίστις; Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι καθόλου μὲν ἐπὶ τῶν μαθημάτων πίστις γνώσεως προηγεῖται· ἐπὶ δὲ τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου, κἂν λέγῃ τις προκατάρχειν τὴν γνῶσιν τῆς πίστεως, οὐ διαφερόμεθα· γνῶσιν μέντοι τὴν τῇ ἀνθρωπίνῃ καταλήψει σύμμετρον. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν μαθημάτων πιστεῦσαι δεῖ πρῶτον ὅτι ἄλφα λέγεται, καὶ μαθόντα τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ἐκφώνησιν, ὕστερον λαβεῖν καὶ τὴν ἀκριβῆ κατανόησιν τῆς δυνάμεως τοῦ
86 στοιχείου· ἐν δὲ τῇ περὶ Θεοῦ πίστει ἡγεῖται μὲν ἡ ἔννοια ἡ
87 περὶ τοῦ ὅτι ἔστι Θεός· ταύτην δὲ ἐκ τῶν δημιουργημάτων συνάγομεν. Σοφὸν γὰρ καὶ δυνατὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ «πάντα αὐτοῦ τὰ ἀόρατα ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως νοοῦντες» [Rom 1, 20] ἐπιγινώσκομεν. Οὕτω δὴ καὶ δεσπότην ἑαυτῶν αὐτὸν καταδεχόμεθα. Ἐπειδὴ γὰρ παντὸς μὲν τοῦ κόσμου δημιουργὸς ὁ Θεός, μέρος δὲ κόσμου ἡμεῖς, καὶ ἡμῶν ἄρα δημιουργὸς ὁ Θεός. Ταύτῃ δὲ τῇ γνώσει ἡ πίστις ἀκολουθεῖ, καὶ τῇ τοιαύτῃ πίστει ἡ προσκύνησις. 924

404 236 [ad Amphilochium, a. 376], 2. Τὸ δὲ Μάρκου [13, 32], ἐπειδὴ φανερῶς δοκεῖ καὶ τὸν Υἱὸν ἀπομερίζειν τῆς γνώσεως, οὕτω νοοῦμεν· ὅτι οὐδεὶς οἶδεν, οὔτε οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ,
160 ἀλλ' οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· τουτέστιν, ἡ αἰτία τοῦ εἰδέναι τὸν Υἱὸν παρὰ τοῦ Πατρός. Καὶ ἀβίαστός ἐστι 925

---

ipsum non posse comprehendi perspiciamus; illudque colimus, de quo cognovimus, non quid sit eius essentia, sed hanc exsistere essentiam.

260 235, 1. Priorne cognitio an fides? Nos porro dicimus generatim quidem in disciplinis fidem cognitioni praeire; at in nostra doctrina, si quis dicat praeire cognitionem fidei, non contendemus: cognitionem quidem humano captui accommodatam. Nam in disciplinis quidem oportet primum credere hoc elementum alpha esse, et ubi figuras et pronuntiationem didiceris, tum demum accuratam per-
86 cipere notionem potestatis elementi. At in fide quae circa Deum
87 versatur, praeit illa cogitatio, Deum esse; hanc autem ex creaturis colligimus. Sapientiam namque et potentiam et bonitatem et *omnia eius invisibilia ex mundi creatione intellegentes,* sic cognoscimus. Ita sane illum ut nostrum ipsorum Dominum suscipimus. Quoniam enim totius mundi conditor Deus, nos autem mundi pars sumus, noster igitur etiam conditor Deus. Cognitionem istam fides sequitur, et fidem talem adoratio. 924

404 236, 2. Marci verba [13, 32], quia aperte videntur ipsum Filium a cognitione excludere, ita intellegimus: Nemo novit, neque angeli
160 Dei, sed nec Filius nosset, nisi nosset Pater; hoc est, causa et principium cognitionis Filii a Patre est. Ac violenta quidem non 925

---

924. MG 32, 872. 925. MG 32, 880.

τῷ εὐγνωμόνως ἀκούοντι ἡ ἐξήγησις αὕτη, ἐπειδὴ οὐ πρόσκειται
τὸ «μόνος», ὡς καὶ παρὰ τῷ Ματθαίῳ [24, 36]. Ἔστιν οὖν ὁ
νοῦς ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ τοιοῦτος· Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης
ἢ ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὔτε οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐδ'
ἂν ὁ Υἱὸς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· ἐκ γὰρ τοῦ Πατρὸς αὐτῷ
ὑπῆρχε δεδομένη ἡ γνῶσις.

926 236, 6. Οὐσία δὲ καὶ ὑπόστασις ταύτην ἔχει τὴν διαφορὰν 149
ἣν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ καθ' ἕκαστον, οἷον ὡς ἔχει τὸ ζῷον 178
πρὸς τὸν δεῖνα ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο οὐσίαν μὲν μίαν ἐπὶ
τῆς θεότητος ὁμολογοῦμεν, ὥστε τὸν τοῦ εἶναι λόγον μὴ δια-
φόρως ἀποδιδόναι, ὑπόστασιν δὲ ἰδιάζουσαν, ἵν' ἀσύγχυτος
ἡμῖν καὶ τετρανωμένη ἡ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύ-
ματος ἔννοια ἐνυπάρχῃ. Μὴ γὰρ νοούντων ἡμῶν τοὺς ἀφωρισ-
μένους περὶ ἕκαστον χαρακτῆρας, οἷον πατρότητα καὶ υἱότητα
καὶ ἁγιασμόν, ἀλλ' ἐκ τῆς κοινῆς ἐννοίας τοῦ εἶναι ὁμολογούν- 175
των Θεόν, ἀμήχανον ὑγιῶς τὸν λόγον τῆς πίστεως ἀποδίδοσθαι.
Χρὴ οὖν τῷ κοινῷ τὸ ἰδιάζον προστιθέντας οὕτω τὴν πίστιν
ὁμολογεῖν· κοινὸν ἡ θεότης, ἴδιον ἡ πατρότης· συνάπτοντας
δὲ λέγειν· Πιστεύω εἰς Θεὸν Πατέρα. Καὶ πάλιν ἐν τῇ τοῦ
Υἱοῦ ὁμολογίᾳ τὸ παραπλήσιον ποιεῖν, τῷ κοινῷ συνάπτειν τὸ
ἴδιον, καὶ λέγειν· Πιστεύω εἰς Θεὸν Υἱόν. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ
τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου κατὰ τὸ ἀκόλουθον τῆς ἐκφωνήσεως
τὴν προφορὰν σχηματίζοντας λέγειν· Πιστεύω καὶ εἰς τὸ θεῖον 164
Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· ὥστε δι' ὅλου καὶ τὴν ἑνότητα σῴζεσθαι

---

est, si quis aequo animo audiat, haec expositio, quandoquidem
non adicitur *solus,* ut apud Matthaeum. Mens igitur Marci est
eiusmodi: De die autem illa aut hora nemo scit, neque angeli
Dei, sed nec Filius quidem nosset, nisi nosset Pater; siquidem ei
a Patre data cognitio.

926 236, 6. Eadem est differentia inter essentiam et hypostasim 149
ac inter commune et singulare, inter animal et illum hominem. 178
Quapropter essentiam quidem unam in divinitate confitemur, adeo
ut essentiae definitio non diverse reddatur, hypostasim vero pro-
priam et singularem, ut inconfusa nobis et clara de Patre et Filio
et Spiritu Sancto insit notio. Si enim non consideremus definitas
uniuscuiusque proprietates, puta paternitatem, filiationem et sancti- 175
ficationem, sed ex communi essentiae ratione Deum confiteamur,
fieri non potest ut sana fidei ratio reddatur. Oportet igitur ut
communi proprium adiungentes ita fidem profiteamur: commune
deitas, proprium paternitas; atque haec coniungendo dicamus:
Credo in Deum Patrem. Ac rursus in Filii confessione faciendum
est similiter; adiungendum est communi proprium, ac dicendum:
Credo in Deum Filium. Pariter et de Spiritu Sancto ad appel-
lationis rationem accommodanda pronuntiatio ac dicendum: Credo
et in divinum Spiritum Sanctum; adeo ut omnino et unitas ser- 164

926. MG 32, 884.

ἐν τῇ τῆς μιᾶς θεότητος ὁμολογίᾳ, καὶ τὸ τῶν προσώπων ἰδιάζον ὁμολογεῖσθαι ἐν τῷ ἀφορισμῷ τῶν περὶ ἕκαστον νοουμένων ἰδιωμάτων.

434 260 [ad Optimum episcopum, a. 377], 9. Ἐπειδὴ τοίνυν πᾶσα 927
ψυχὴ παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους οἱονεὶ διακρίσει τινὶ ὑπεβάλλετο, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν εἰπόντος ὅτι «Πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί» [Mt 26, 31]· προφητεύει ὁ Συμεὼν καὶ περὶ αὐτῆς τῆς Μαρίας ὅτι παρεστῶσα τῷ σταυρῷ καὶ βλέπουσα τὰ γινόμενα καὶ ἀκούουσα τῶν φωνῶν, μετὰ τὴν τοῦ Γαβριὴλ μαρτυρίαν, μετὰ τὴν ἀπόρρητον γνῶσιν τῆς θείας συλλήψεως, μετὰ τὴν μεγάλην τῶν θαυμάτων ἐπίδειξιν, γενή-
422 σεται, φησί, τὶς καὶ περὶ τὴν σὴν ψυχὴν σάλος. Ἔδει γὰρ τὸν Κύριον ὑπὲρ παντὸς γεύσασθαι θανάτου, καὶ ἱλαστήριον γενόμενον τοῦ κόσμου πάντας δικαιῶσαι ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι. Καὶ σοῦ οὖν αὐτῆς, τῆς ἄνωθεν δεδιδαγμένης τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἅψεταί τις διάκρισις. Τουτέστι ἡ ῥομφαία [cf. Lc 2, 35].

376 261 [ad Sozopolitanos, a. 377], 2. Εἰ τοίνυν μὴ γέγονε τοῦ 928
Κυρίου ἡ ἐν σαρκὶ ἐπιδημία, οὐκ ἔδωκε μὲν ὁ λυτρωτὴς τὸ ὑπὲρ ἡμῶν τίμημα τῷ θανάτῳ, οὐ διέκοψε δὲ τοῦ θανάτου
380 413 τὴν βασιλείαν δι' ἑαυτοῦ. Εἰ γὰρ ἄλλο μὲν ἦν τὸ βασιλευό-
415 μενον ὑπὸ τοῦ θανάτου, ἄλλο δὲ τὸ παρὰ τοῦ Κυρίου προσληφθέν, οὐκ ἂν μὲν ἐπαύσατο τὰ ἑαυτοῦ ἐνεργῶν ὁ θάνατος, οὐκ ἂν δὲ ἡμέτερον κέρδος ἐγένετο τῆς σαρκὸς τῆς θεοφόρου τὰ πάθη, οὐκ ἀπέκτεινε δὲ τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, οὐκ

---

vetur in unius deitatis confessione, et id quod personarum proprium est confiteamur in discretione earum proprietatum, quae in unaquaque intelleguntur.

434 260, 9. Quoniam igitur omnis anima passionis tempore cuidam 927
veluti dubitationi subiecta fuit, secundum Domini vocem dicentis: *Omnes scandalizabimini in me;* vaticinatur Simeon et de ipsa Maria adstante cruci et vidente quae gerebantur et voces audiente; post Gabrielis testimonium, post arcanam divinae conceptionis cognitionem, post plurima exhibita miracula, erit, inquit, quaedam
422 et circa animam tuam fluctuatio. Oportebat enim Dominum pro omnibus gustare mortem, ac propitiationem mundi factum omnes iustificare in suo sanguine. Et te igitur ipsam, quae caelitus didicisti quae ad Dominum spectant, tanget quaedam dubitatio. Hoc designat gladius.

376 261, 2. Itaque si Domini in carne adventus non fuit, non dedit 928
redemptor pro nobis pretium morti, nec per se ipsum mortis
380 413 regnum resecuit. Si enim aliud esset quod mortis imperio sub-
415 iectum erat, aliud quod assumptum a Domino, non desiisset mors ea quae sua sunt operari, nec lucrum nostrum factae fuissent deiferae carnis passiones, non interemisset peccatum in carne, non

---

927. MG 32, 965. 928. MG 32, 969.

ἐζωοποιήθημεν ἐν τῷ Χριστῷ οἱ ἐν τῷ Ἀδὰμ ἀποθανόντες, οὐκ ἀνεπλάσθη τὸ διαπεπτωκός, οὐκ ἀνωρθώθη τὸ κατερραγμένον, οὐ προσῳκειώθη τῷ Θεῷ τὸ διὰ τῆς ἀπάτης τοῦ ὄφεως ἀλλοτριωθέν.

929 261, 3. Φαίνεται ὁ Κύριος τὰ μὲν φυσικὰ πάθη παρα- 402
δεξάμενος εἰς βεβαίωσιν τῆς ἀληθινῆς καὶ οὐ κατὰ φαντασίαν 396
ἐνανθρωπήσεως, τὰ δὲ ἀπὸ κακίας πάθη, ὅσα τὸ καθαρὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐπιρρυπαίνει, ταῦτα ὡς ἀνάξια τῆς ἀχράντου θεότητος ἀπωσάμενος. Διὰ τοῦτο εἴρηται «ἐν ὁμοιώματι γεγενῆσθαι σαρκὸς ἁμαρτίας» [Rom 8, 3]· οὐ γὰρ ἐν ὁμοιώματι σαρκός, ὡς τούτοις δοκεῖ, ἀλλ' «ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας». Ὥστε σάρκα μὲν τὴν ἡμετέραν ἀνέλαβε μετὰ τῶν φυσι- 398
κῶν αὐτῆς παθῶν, «ἁμαρτίαν δὲ οὐκ ἐποίησεν» [1 Petr 2, 22; cf. Is 53, 9].

Adversus Eunomium, 363—365.

930 L. 1, n. 10. Ἓν μὲν οὐδέν ἐστιν ὄνομα ὃ πᾶσαν ἐξαρκεῖ 110
τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν περιλαβὸν ἱκανῶς ἐξαγγεῖλαι· πλείω δὲ καὶ ποικίλα κατ' ἰδίαν ἕκαστον σημασίαν, ἀμυδρὰν μὲν παντελῶς καὶ μικροτάτην, ὡς πρὸς τὸ ὅλον, ἡμῖν γε μὴν ἐξαρκοῦσαν τὴν ἔννοιαν συναθροίζει. Ἐν τοίνυν τοῖς περὶ Θεοῦ λεγο- 116
μένοις ὀνόμασι, τὰ μὲν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ δηλωτικά ἐστι, τὰ δὲ τὸ ἐναντίον, τῶν μὴ προσόντων. Ἐκ δύο γὰρ τούτων οἱονεὶ χαρακτήρ τις ἡμῖν ἐγγίνεται τοῦ Θεοῦ, ἔκ τε τῆς τῶν ἀπεμφαινόντων ἀρνήσεως καὶ ἐκ τῆς τῶν ὑπαρχόντων ὁμολογίας.

---

in Christo vivificati fuissemus, qui eramus in Adamo mortui, non resartum fuisset quod collapsum erat, non instauratum quod confractum, non coniunctum Deo quod serpentis fraude fuerat abalienatum.

929 261, 3. Liquet Dominum naturales quidem affectus suscepisse 402
ad confirmationem verae nec phantasticae incarnationis, vitiosos 396
vero affectus, qui nostrae vitae puritatem coinquinant, ut intaminata divinitate indignos reiecisse. Eam ob causam dictum est factum eum fuisse *in similitudine carnis peccati;* non utique in similitudine carnis, ut his videtur, sed *in similitudine carnis peccati.* Quare carnem nostram una cum naturalibus ipsius affectibus assumpsit, 398
peccatum vero *non fecit.*

930 1, 10. Nullum quidem nomen est quod totam Dei naturam 110
complexum sat eam possit enuntiare; plura vero et varia, singula in propria significatione, obscuram quidem omnino et perquam exiguam, si cum toto comparetur, nobis tamen sufficientem intellegentiam congerunt. Itaque inter nomina ea, quae de Deo di- 116
cuntur, aliqua significant quae Deo insunt; aliqua vero e contrario indicant quae ei non insunt. Ex his enim duobus, et ex eorum quae absunt negatione, et ex eorum quae adsunt confessione, velut quidam Dei character nobis imprimitur.

---

929. MG 32, 972. 930. MG 29, 533.

108 1, 14. Οἶμαι δὲ οὐκ ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν 931
λογικὴν φύσιν ὑπερβαίνειν αὐτῆς [τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ] τὴν
117 κατάληψιν. Λογικὴν δὲ νῦν τὴν ἐν τῇ κτίσει λέγω. Υἱῷ γὰρ
μόνῳ γνωστὸς ὁ Πατὴρ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι· ὅτι «Οὐδεὶς
οἶδε τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός» [Mt 11, 27], καὶ «Τὸ Πνεῦμα
πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ» [1 Cor 2, 10]. . . . Εἰκὸς
αὐτὴν μὲν τὴν οὐσίαν ἀπερίοπτον εἶναι παντὶ πλὴν εἰ τῷ Μο-
114 νογενεῖ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι· ἐκ δὲ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ
ἀναγομένους ἡμᾶς, καὶ διὰ τῶν ποιημάτων τὸν ποιητὴν ἐν-
νοοῦντας, τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας λαμβάνειν
τὴν σύνεσιν. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ ὃ πᾶσιν
ἀνθρώποις ὁ Θεὸς ἐφανέρωσεν [cf. Rom 1, 19].

95 1, 15. Ἐξετάζων γὰρ ἡμῶν ὁ νοῦς εἰ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς 932
151 [cf. Rom 9, 5] ἑαυτοῦ τινα αἰτίαν ὑπερκειμένην ἔχει, εἶτα οὐ
δυνάμενος ἐπινοεῖν οὐδεμίαν, τὸ ἄναρχον αὐτοῦ τῆς ζωῆς ἀγέν-
νητον προσηγόρευσεν. . . . Ὥσπερ οὖν ἐκεῖνος [ὁ Λουκᾶς] εἶπεν ὅτι
ὁ Ἀδὰμ ἐκ τοῦ Θεοῦ [Lc 3, 38], οὕτως ἡμεῖς ἑαυτοὺς ἐρωτήσωμεν,
ὁ δὲ Θεὸς ἐκ τίνος; Ἆρα οὐχὶ πρόχειρόν ἐστιν ἐν τῇ ἑκάστῳ
διανοίᾳ ὅτι ἐξ οὐδενός; Τὸ δὲ ἐξ οὐδενὸς τὸ ἄναρχόν ἐστι
δηλονότι· τὸ δὲ ἄναρχον τὸ ἀγέννητον. Ὡς οὖν ἐπὶ ἀνθρώ-
πων οὐκ ἦν οὐσία τὸ ἔκ τινος, οὕτως οὐδὲ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν
ὅλων οὐσίαν ἐστὶν εἰπεῖν τὸ ἀγέννητον, ὅπερ ἴσον ἐστὶ τῷ ἐξ
οὐδενός.

---

108 1, 14. Ego vero ipsius [essentiae Dei] comprehensionem non 931
homines solum sed omnem etiam rationalem naturam excedere
117 arbitror. Nunc autem cum dico rationalem, creatam dico. Nam
soli Filio notus est Pater et Spiritui Sancto; *Nemo* enim *novit
Patrem nisi Filius*, et *Spiritus omnia scrutatur, etiam profunditates
Dei*. . . . Constat ipsam quidem essentiam nulli nisi Unigenito et
114 Spiritui Sancto cogitabilem esse, sed ab operationibus Dei sub-
vectos nos et per ea, quae condita sunt, conditorem intellegentes,
sic bonitatem ac sapientiam eius percipere. De Deo enim notum
est quod cunctis hominibus Deus manifestavit.

95 1, 15. Nam cum mens nostra expendit, an Deus qui est super 932
151 omnia causam aliquam se superiorem habeat, nec tamen ullam
excogitare potest, eius vitam principio carentem ingenitam ap-
pellavit. . . . Quemadmodum igitur ille [Lucas] dixit Adam ex Deo
esse, sic nos nosmetipsos percontemur: Deus autem ex quo? Nonne
in uniuscuiusque mente promptum fuerit respondere: ex nullo?
Quod autem ex nullo est, utique sine principio est; et quod sine
principio est, id ingenitum est. Sicut ergo in hominibus origo ex
aliquo non est eorum essentia, sic neque in Deo universorum
ipsum esse ingenitum, quod idem est atque ex nullo esse, eius
essentiam dicere possumus.

---

931. MG 29, 544.
932. MG 29, 545.

933 2, 9. Τίς οὐκ οἶδεν ὅτι τῶν ὀνομάτων τὰ μὲν ἀπολελυ- 116 μένως καὶ καθ' ἑαυτὰ προφερόμενα τῶν ὑποκειμένων αὐτοῖς πραγμάτων ἐστὶ σημαντικά, τὰ δὲ πρὸς ἕτερα λεγόμενα τὴν σχέσιν μόνην ἐμφαίνει τὴν πρὸς ἃ λέγεται; Οἷον, ἄνθρωπος μέν, καὶ ἵππος, καὶ βοῦς, αὐτὸ ἕκαστον τῶν ὀνομαζομένων παρίστησιν· υἱὸς δέ, ἢ δοῦλος, ἢ φίλος, μόνης τῆς πρὸς τὸ συνεζευγμένον ὄνομα συναφείας ἐστὶ δηλωτικά. Ὁ τοίνυν ἀκούσας γεννήματος οὐκ ἐπί τινα οὐσίαν τῇ διανοίᾳ φέρεται, ἀλλ' ὅτι ἑτέρῳ ἐστὶ συναπτόμενον ἐννοεῖ. Τὸ γὰρ γέννημά τινος λέγεται γέννημα.

934 2, 12. Ὁ δὲ Θεὸς τῶν ὅλων ἐξ ἀπείρου ἐστὶ Πατήρ, οὐκ 157 ἀρξάμενός ποτε τοῦ εἶναι Πατήρ. Οὔτε γὰρ τῇ τῆς δυνάμεως ἐνδείᾳ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θελήματος ἐκωλύετο, οὔτε αἰώνων τινῶν περίοδον ἀνέμενεν, ἵνα ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λοιπῶν ζῴων, μετὰ τὴν τῆς ἡλικίας συμπλήρωσιν τῆς εἰς τὸ γεννᾶν αὐτῷ δυνάμεως προσελθούσης τὸ σπουδαζόμενον περιγένηται (μαινομένων γὰρ ταῦτα καὶ ἐννοῆσαι καὶ φθέγξασθαι), ἀλλὰ τῇ ἑαυτοῦ ἀϊδιότητι συμπαρεκτεινομένην ἔχει τήν, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, πατρότητα. Οὐκοῦν καὶ ὁ Υἱός, πρὸ αἰῶνος ὢν καὶ ἀεὶ ὤν, οὐκ ἤρξατο τοῦ εἶναί ποτε, ἀλλ' ἀφ' οὗ Πατήρ, καὶ Υἱός, καὶ εὐθὺς τῇ τοῦ Πατρὸς ἐννοίᾳ ἡ τοῦ Υἱοῦ συνεισέρχεται. Ὁ γὰρ Πατὴρ Υἱοῦ Πατὴρ δηλονότι. Ἀρχὴ μὲν οὖν Πατρὸς οὐδεμία, ἀρχὴ δὲ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ· 151 μέσον δὲ τούτων οὐδέν.

---

933 2, 9. Quis nescit nomina ea, quae absolute et per se proferuntur, 116 subiectas sibi res significare, ea vero, quae respectu aliorum dicuntur, habitum solum, quem ad ea quae dicuntur habent, indicare? Exempli causa, homo, equus, bos, unamquamque rem quae nominatur indicant; filius vero, aut servus, aut amicus, solam quam cum coniuncto nomine habent affinitatem significant. Itaque qui genituram audit, non ad quamdam substantiam excogitandam mente fertur, sed cum alio iunctam eam esse intellegit. Genitura enim alicuius genitura dicitur.

934 2, 12. Deus universorum Pater est ex infinito, nec umquam 157 Pater esse coepit. Neque enim potentiae defectu, ne expleret voluntatem, detinebatur, neque ullorum saeculorum circuitus exspectavit, ut, sicut in hominibus et reliquis animalibus, ei generandi facultate post completam aetatem accedente, quod volebat assequeretur (insanientium enim est haec cogitare et loqui), sed, ut ita dicam, coextentam habet cum sua aeternitate paternitatem. Quamobrem et Filius, cum ante saecula sit et semper sit, numquam esse incepit, sed ex quo Pater est, et Filius est, et statim una cum Patris notione Filii quoque notio subrepit. Nam Pater Filii utique est Pater. Patris igitur origo nulla, origo vero Filii, 151 Pater; inter hos nihil est medii.

933. MG 29, 588. 934. MG 29, 593.

186 2, 14. Εὐνόμιος. Ἤτοι γὰρ ὄντα, φησίν, ἐγέννησεν ὁ 935
Θεὸς τὸν Υἱόν, ἢ οὐκ ὄντα. Ἀλλ' εἰ μὲν οὐκ ὄντα, μηδείς μοι, φησί, τόλμαν ἐπεγκαλείτω· εἰ δὲ ὄντα, οὐκ ἀτοπίας μόνον καὶ βλασφημίας, ἀλλὰ καὶ πάσης εὐηθείας ὑπερβολὴν ὁ λόγος ἔχει· τῷ γὰρ ὄντι οὐ δεῖ γεννήσεως. — Βασίλειος. . . .
157 Ἡμεῖς δὲ πρῶτον ἐκεῖνο τοὺς ἀκροατὰς ὑπομνήσομεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ διὰ τὴν τῶν πολλῶν ἄγνοιαν ἀνθρωπικῶς ἐξακουόντων τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ εἰς ἀνάγκην ἐληλυθὼς τῶν λόγων τούτων.

157 2, 17. Οὐδὲν γὰρ ἀλλοιότερον ἐρωτᾷ [Εὐνόμιος], ἢ εἰ καὶ 936
περὶ τοῦ Πατρὸς ἐπυνθάνετο, πότερον ὑπῆρχε πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως ἢ οὐχί. Ὡς γὰρ ἐκεῖ ἀνόητον τὸ ἐρώτημα, ἐπὶ
151 τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀγεννήτου ζητεῖν τὸ ἀνώτερον, οὕτω καὶ ἐνταῦθα, ἐπὶ τοῦ ἐξ ἀϊδίου τῷ Πατρὶ συνόντος, καὶ οὐδὲν ἔχοντος μέσον ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ γεννήσαντος, χρονικὰς ποιεῖσθαι τοῦ προτέρου τὰς ἐρωτήσεις, τῆς ἴσης ὄντως ἀνοίας. Παραπλήσιον γὰρ ἐρωτᾶν τί ἔσται μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ ἀθανάτου, καὶ ἐπιζητεῖν τί ὑπῆρχε πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἀϊδίου. Οἱ δέ, ἐπειδὴ τὸ ἄναρχον τοῦ Πατρὸς ἀΐδιον ὀνομάζεται, ταὐτὸν τῷ ἀνάρχῳ τὸ ἀΐδιον ἀποφαίνουσι, καὶ ἐπειδὴ μὴ ἀγέννητος ὁ Υἱός, οὐδὲ ἀΐδιόν εἶναι ὁμολογοῦσι. Πλεῖστον δὲ διαφέρει κατὰ τὴν ἔννοιαν. Ἀγέννητον μὲν γὰρ λέγεται τὸ μηδεμίαν ἀρχὴν ἑαυτοῦ μηδὲ αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι· ἀΐδιον δὲ τὸ χρόνου

---

186 2, 14. *Eunomius.* Aut enim exsistentem, inquit, genuit Deus 935
Filium, aut non exsistentem. Atqui si non exsistentem, nemo, inquit, incuset me temeritatis. Sin exsistentem, non absurditatem solum et blasphemiam, sed stoliditatem etiam omnem hic sermo excedit;
157 etenim qui est, generatione non indiget. — *Basilius.* . . . Nos illud primum auditores admonebimus, hunc illum esse qui, quod non pauci ex ignorantia generationem Filii humano more acciperent, coactus in hos sermones incidit.

157 2, 17. Nihil enim alienius quaerit [Eunomius], quam si de Patre 936
etiam percontaretur, utrum ante suam constitutionem fuerit annon.
151 Etenim ut illic quaestio stulta est, quaerere videlicet in eo, qui principio caret ac ingenitus est, superius quiddam, ita hic quoque de eo, qui ab aeterno est cum Patre nihilque habet medii inter se et genitorem, temporales facere de priore quaestiones, aequalis plane dementiae est. Nam perinde erit, ac si quis interroget quid futurum sit post obitum eius qui immortalis est, quaeratque quid exstiterit ante generationem sempiterni. Hi autem, quia principii in Patre privatio aeternitas nominatur, privationem principii decernunt idem esse atque aeternitatem, et quoniam Filius non est ingenitus, ne aeternum quidem esse profitentur. Sed tamen haec differunt plurimum significatione. Nam ingenitum dicitur quod neque principium sui ipsius neque causam ut sit habet; aeternum

935. MG 29, 597. 936. MG 29, 608.

παντὸς καὶ αἰῶνος κατὰ τὸ εἶναι πρεσβύτερον. Ὅθεν καὶ ὁ Υἱός, καὶ οὐκ ἀγέννητος, καὶ ἀΐδιος.

937 2, 18. Παντὶ οὖν δῆλον ὅτι ἔνθα καὶ ἄγγελος καὶ Θεὸς 147
ὁ αὐτὸς προσηγόρευται, ὁ Μονογενής ἐστι δηλούμενος, ἐμφανίζων ἑαυτὸν κατὰ γενεὰν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῖς ἁγίοις ἑαυτοῦ διαγγέλλων. Ὥστε καὶ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως ὄντα ἑαυτὸν ὀνομάσας, οὐκ ἄλλος τις παρὰ τὸν Θεὸν Λόγον, τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα πρὸς τὸν Θεόν [cf. Io 1, 2], νοηθείη.

938 2, 22. Εὐνόμιος. Οὐ χρή, φησί, τῇ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ 186
Υἱοῦ προσέχοντας προσηγορίᾳ ἀνθρωπικὴν αὐτοῦ τὴν γέννησιν 112
ἐννοεῖν, κἀκ τῶν ἐν ἀνθρώποις γενέσεων ἀναγομένους, τοῖς τῆς μετουσίας ὀνόμασι καὶ πάθεσιν ὑπάγειν τὸν Θεόν. . . . 23. Βασιλεῖος. Καὶ μὴν οὐδὲ ἐκεῖνό γε ἂν εἴποι, ὡς κυρίως καὶ πρώτως ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τεταγμένων τῶν ὀνομάτων τούτων καταχρηστικῶς ἡμεῖς ἐπιλέγομεν τῷ Θεῷ. Ὁ γάρ τοι Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, πρὸς τὴν πάντων ἀρχὴν καὶ τὴν ἀληθῆ τῶν ὄντων αἰτίαν ἐπανάγων ἡμᾶς· «Ὑμεῖς δὲ μὴ καλέσητε, φησί, πατέρα ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστι Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος» [Mt 23, 9]. Πῶς οὖν ὡς σαρκικῶν παθῶν προηγουμένως ἐνδεικτικὰς ταύτας ἡμᾶς ἀξιοῖ τὰς φωνὰς ἀποπέμπεσθαι, ἃς ὁ Κύριος, ὡς τῇ ἀπαθείᾳ τοῦ Θεοῦ πρεπούσας, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτὸν μετατίθησιν;

939 2, 28. Εἰ δ', ὅπερ ἐστὶν ἀληθές, γνωριστικάς τινας ἰδιότητας 178
ἐπιθεωρουμένας τῇ οὐσίᾳ δέχοιτό τις εἶναι τὸ γεννητὸν καὶ τὸ

---

vero, quod tempore omni et aevo secundum esse antiquius est. Unde et Filius, et est non ingenitus, et aeternus.

937 2, 18. Quare compertum est omnibus et exploratum, ubicumque 147
idem et angelus et Deus appellatus est, Unigenitum significari, cum se hominibus per singulas generationes manifestet, suisque sanctis Patris nuntiet voluntatem. Itaque qui et coram Moyse se ipse eum qui est nominavit, non alius praeter Deum Verbum, qui erat in principio apud Deum, intellegi poterit.

938 2, 22. *Eunomius.* Non oportet, inquit, cum Patris ac Filii 186
appellationem audimus, eius generationem humanam intellegere, 112
nec hominum generatione adductos Deum communionis nominibus aut passionibus subicere. . . . 23. *Basilius.* Neque vero illud dixerit, nomina haec, quae proprie ac primario de hominibus usurpata sunt, de Deo a nobis dici per abusum. Etenim Dominus noster Iesus Christus ad omnium principium et veram rerum causam nos reducens: *Vos autem nolite vocare,* inquit, *patrem vestrum in terra; unus enim est Pater vester caelestis.* Quomodo igitur voces has, tamquam si praecipue carnales affectus significarent, repudiandas censet, quas Dominus noster velut Dei apathiam decentes ab hominibus ad ipsum transfert?

939 2, 28. Quodsi quispiam, id quod verum est, genitum et in- 178
genitum vult esse indices quasdam proprietates, quae in substantia

---

937. MG 29, 612 938. MG 29, 620. 939. MG 29, 637.

ἀγέννητον, πρὸς τὴν τρανὴν καὶ ἀσύγχυτον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ
χειραγωγούσας ἔννοιαν, τόν τε τῆς ἀσεβείας διαφεύξεται κίν-
δυνον, καὶ τὸ ἐν τοῖς λογισμοῖς ἀκόλουθον διασώσει. Αἱ γάρ
τοι ἰδιότητες, οἱονεὶ χαρακτῆρές τινες καὶ μορφαὶ ἐπιθεωρού-
μεναι τῇ οὐσίᾳ, διαιροῦσι μὲν τὸ κοινὸν τοῖς ἰδιάζουσι χαρα-
κτῆρσι· τὸ δὲ ὁμοφυὲς τῆς οὐσίας οὐ διακόπτουσιν. Οἷον,
κοινὴ μὲν ἡ θεότης, ἰδιώματα δέ τινα πατρότης καὶ υἱότης·
ἐκ δὲ τῆς ἑκατέρου συμπλοκῆς, τοῦ τε κοινοῦ καὶ τοῦ ἰδίου,
ἡ κατάληψις ἡμῖν τῆς ἀληθείας ἐγγίνεται.
160 3, 1. Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρός, ὅτι 940
ἀπ' ἐκείνου, καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία, τῷ εἶναι αὐτοῦ
Πατέρα, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρόσοδος καὶ προσαγωγὴ πρὸς
τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος, διότι ἡ θεότης
166 ἐν ἑκατέρῳ μία· οὕτω δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, εἰ
καὶ ὑποβέβηκε τὸν Υἱὸν τῇ τε τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι (ἵνα καὶ
ὅλως συγχωρήσωμεν), οὐκέτ' ἂν εἰκότως, ὡς ἀλλοτρίας ὑπάρχον
209 φύσεως, ἀκολουθεῖν, ἐκεῖθεν δῆλον. Ἄγγελοι πάντες, ὥσπερ
προσηγορίας μιᾶς, οὕτω καὶ φύσεως πάντως τῆς αὐτῆς ἀλλή-
λοις τυγχάνουσιν· ἀλλ' ὅμως οἱ μὲν αὐτῶν ἐθνῶν προεστήκασιν,
οἱ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ τῶν πιστῶν εἰσι παρεπόμενοι.
206 3, 2. Ἀρχαὶ μὲν γὰρ καὶ ἐξουσίαι, καὶ πᾶσα ἡ τοιαύτη κτίσις, 941
353 ἐκ προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας τὸν ἁγιασμὸν ἔχουσαι, οὐκ ἂν
εἰκότως φύσει ἅγιαι εἶναι λέγοιντο. Ἐπορεγόμεναι γὰρ τον

considerentur quaeque ad claram ac inconfusam Patris et Filii
notionem quasi manu ducant, is et impietatis periculum effugiet
et ratiocinationis consecutionem tuebitur. Nam proprietates, quae
veluti quidam characteres ac formae in substantia considerantur,
id quod commune est distinguunt quidem propriis characteribus,
at substantiae communitatem non dirimunt. Exempli causa, deitas
communis est, proprietates vero sunt paternitas et filiatio. Ex
utriusque autem complexu, cum communis tum proprii, innascitur
nobis comprehensio veritatis.
160 3, 1. Quemadmodum enim Filius ordine quidem a Patre se- 940
cundus est, quoniam ab illo est, ac dignitate, quoniam origo
eius est et causa, ea re quod ipsius est Pater, et quoniam per
ipsum accessus aditusque est ad Deum et Patrem, non autem
166 natura secundus, quoniam deitas in utroque una est, ita profecto
et Spiritus Sanctus, etsi cum ordine tum dignitate secundus a Filio
est (ut tandem hoc etiam concedamus), tamen non iure sequi ut
209 sit alienae naturae hinc patet. Nimirum angeli omnes, ut appella-
tionem unam, ita etiam eamdem omnino inter se naturam habent;
sed tamen ex iis alii quidem praefecti sunt gentibus, alii vero
unicuique fidelium adiuncti comites sunt.
206 3, 2. Principatus enim et potestates ac reliquae eiusmodi crea- 941
353 turae, quae ex attentione ac studio sanctificationem habent, dici
natura sanctae iure non possunt. Ita enim bonum appetunt, ut

940. MG 29, 656 941. MG 29, 660.

καλοῦ, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, καὶ τοῦ μέτρου τῆς ἁγιωσύνης μεταλαμβάνουσι. . . . Διαφορὰ δὲ 175
αὐταῖς πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον αὕτη, ὅτι τῷ μὲν φύσις ἡ ἁγιωσύνη, ταῖς δὲ ἐκ μετουσίας ὑπάρχει τὸ ἁγιάζεσθαι.

942 4, 3 (Ὅτι οὐ κτίσμα ὁ Υἱός), 1. Εἰ κτίσμα Θεοῦ ὁ Υἱός, 152
πᾶν δὲ κτίσμα δοῦλον τοῦ κτίστου· δοῦλος ὁ Χριστός, καὶ 153
οὐχ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Οὐκ ἔλαβεν οὖν μορφὴν δούλου, κύριος ὤν, ἀλλ' ἦν δοῦλος. Τὸ ποίημα τῷ ποιητῇ τῆς αὐτῆς δυνάμεως 190
οὐ κοινωνεῖ· οὐδὲν ἄρα κοινόν ἐστιν Υἱοῦ καὶ Πατρός, οὐδὲ ἡ κτίσις, εἴπερ ποίημα καὶ οὐ γέννημα ὁ Υἱός.

De Spiritu Sancto, 375.

943 C. 8, n. 21. Ὅταν ἡμᾶς περὶ τοῦ Πατρὸς ἐκπαιδεύσῃ, οἶδε 183
ταῖς αὐθεντικαῖς καὶ δεσποτικαῖς κεχρῆσθαι φωναῖς λέγων· «Θέλω, καθαρίσθητι» [Mt 8, 3]· καί· «Σιώπα, πεφίμωσο» [Mc 4, 39]· καί· «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν» [Mt 5, 22 sqq]· καὶ τό· «Ἄλαλον καὶ κωφὸν δαιμόνιον, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω» [Mc 9, 25]· καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἵνα διὰ τούτων μὲν τὸν δεσπότην ἡμῶν καὶ ποιητὴν γνωρίσωμεν, δι' ἐκείνων δὲ τὸν Πατέρα τοῦ δεσπότου ἡμῶν καὶ ποιητοῦ διδαχθῶμεν. Οὕτω πανταχόθεν ὁ λόγος ἀληθὴς ἐπιδείκνυται ὅτι τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν 181
τὸν Πατέρα οὔτε ἀτελῆ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦ θελήματος παριστᾷ. Ὥστε ἡ ,δι' οὗ' φωνὴ

---

pro ratione amoris in Deum sanctitatis mensuram accipiant. . . . Ipsae autem in eo a Sancto Spiritu differunt, quod huius natura 175
sanctitas est, illis vero ex participatione inest sanctimonia.

942 4, 3 (*Quod Filius creatura non est*), 1. Si Filius creatura Dei 152
est, omnis autem creatura creatoris serva, Christus Dei servus est, 153
non filius. Non igitur sumpsit formam servi, cum esset dominus, sed erat servus. Potestas eadem non communis est facturae cum 190
factore; nihil ergo commune est Patri cum Filio, ne creatio quidem, si factura, non genitura Filius est.

943 8, 21. Postquam nos de Patre erudivit [Christus], authenticis et 183
herilibus vocibus uti solet, dicens: *Volo, mundare;* et: *Tace, obmutesce;* et: *Ego autem dico vobis;* et illud: *Mutum et surdum daemonium, ego tibi praecipio;* et quaecumque alia id genus, ut ex his quidem dominum et conditorem nostrum agnosceremus, per illa vero Patrem domini et conditoris nostri disceremus. Ita doctrina undelibet vera monstratur, scilicet ex eo quod Pater per 181
Filium creet, neque propterea Patris vim creandi imperfectam argui, neque Filii operationem ostendi infirmam, sed voluntatis unitatem coniunctionemque declarari. Itaque haec vox ,per quem'

---

942. MG 29, 688. Iste liber 4 adv. Eunom. probabilissime Didymo Alex. attribuendus est.
943. MG 32, 105.

ὁμολογίαν τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ἔχει, οὐκ ἐπὶ κατηγορίᾳ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται.

357 9, 22. Τὸ Πνεῦμα ἑκάστῳ τῶν δεκτικῶν ὡς μόνῳ παρὸν 944
358 διαρκῆ τοῖς πᾶσι τὴν χάριν ὁλόκληρον ἐπαφίησιν· οὗ ἀπολαύει τὰ μετέχοντα, ὅσον αὐτὰ πέφυκεν, οὐχ ὅσον ἐκεῖνο δύναται. 23. . . . Τοῦτο τοῖς ἀπὸ πάσης κηλῖδος κεκαθαρμένοις ἐλλάμπον, τῇ πρὸς ἑαυτὸ κοινωνίᾳ πνευματικοὺς ἀποδείκνυσι. Καὶ ὥσπερ τὰ λαμπρὰ καὶ διαφανῆ τῶν σωμάτων, ἀκτῖνος αὐτοῖς ἐμπεσούσης, αὐτά τε γίνεται περιλαμπῆ, καὶ ἑτέραν αὐγὴν ἀφ' ἑαυτῶν ἀποστίλβει· οὕτως αἱ πνευματοφόροι ψυχαί, ἐλλαμφθεῖσαι παρὰ τοῦ Πνεύματος, αὐταί τε ἀποτελοῦνται πνευματικαί, καὶ εἰς ἑτέρους τὴν χάριν ἐξαποστέλλουσιν. Ἐντεῦθεν . . . ἡ ἐν Θεῷ διαμονή, ἡ πρὸς Θεὸν ὁμοίωσις, τὸ ἀκρότατον τῶν ὀρεκτῶν, θεὸν γενέσθαι.

465 12, 28. Καὶ μηδένα παρακρουέσθω τὸ τοῦ ἀποστόλου, ὡς 945
466 τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τῆς τοῦ βαπτίσματος μνήμης πολλάκις παραλιμπάνοντος, μηδὲ διὰ τοῦτο ἀπαρατήρητον οἰέσθω τὴν ἐπίκλησιν εἶναι τῶν ὀνομάτων. «Ὅσοι», φησίν, «εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε» [Gal 3, 27]· καὶ πάλιν· «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθητε» [Rom 6, 3]. Ἡ γὰρ τοῦ Χριστοῦ προσηγορία τοῦ παντός ἐστιν ὁμολογία· δηλοῖ γὰρ τόν τε χρίσαντα Θεόν, καὶ τὸν χρισθέντα Υἱόν, καὶ τὸ χρίσμα
176 τὸ Πνεῦμα. . . . Εἰ τοίνυν ἐν τῷ βαπτίσματι ὁ χωρισμὸς τοῦ

---

confessionem habet causae principalis, non autem sumitur ad insectationem ac reprehensionem causae efficientis.

357 9, 22. Spiritus unicuique capacium cum adsit quasi soli, suf- 944
358 ficientem omnibus gratiam atque integram infundit; quo fruuntur quaecumque de illo participant, quantum ipsis fas est natura, non quantum ille potest. 23. . . . Hic iis, qui ab omni sorde purgati sunt, illucescens per communionem quam cum ipso habent, spirituales reddit. Et quemadmodum corpora nitida pellucidaque, contacta radio, fiunt et ipsa supra modum splendida, et alium fulgorem ex sese profundunt; ita animae, quae Spiritum ferunt illustranturque a Spiritu, fiunt et ipsae spirituales et in alios gratiam emittunt. Hinc . . . in Deo perseverantia, hinc similitudo cum Deo, et, quo nihil sublimius expeti potest, hinc est ut deus fias.

465 12, 28. Neminem vero in fraudem inducat illud apostoli, quod 945
466 Patris et Spiritus Sancti nomen in baptismatis commemoratione frequenter omittit, neque ideo putet indifferentem esse nominum invocationem. *Quicumque,* inquit, *in Christum baptizati estis, Christum induistis,* et rursus: *Quicumque in Christo baptizati estis, in mortem illius baptizati estis.* Nam Christi appellatio totius est professio, declarat siquidem et Deum qui unxit, et Filium qui
176 unctus est, et Spiritum qui est unctio. . . . Proinde si in baptismo

944. MG 32, 109. 945. MG 32, 116.

Πνεύματος ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐπικίνδυνος μὲν τῷ βαπτίζοντι, ἀνωφελὴς δὲ τῷ δεχομένῳ, πῶς ἡμῖν ἀσφαλὲς ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διασπᾶν τὸ Πνεῦμα; . . . Ὡς γὰρ πιστεύομεν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, οὕτω καὶ βαπτιζόμεθα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

946 15, 35. Ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν περὶ τὸν ἄνθρωπον 415
οἰκονομία ἀνάκλησίς ἐστιν ἀπὸ τῆς ἐκπτώσεως καὶ ἐπάνοδος εἰς οἰκείωσιν Θεοῦ ἀπὸ τῆς διὰ τὴν παρακοὴν γενομένης ἀλλοτριώσεως. Διὰ τοῦτο ἡ μετὰ σαρκὸς ἐπιδημία Χριστοῦ, αἱ τῶν εὐαγγελικῶν πολιτευμάτων ὑποτυπώσεις, τὰ πάθη, ὁ σταυρός, ἡ ταφή, ἡ ἀνάστασις· ὥστε τὸν σῳζόμενον ἄνθρωπον διὰ μιμήσεως Χριστοῦ τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην υἱοθεσίαν ἀπολαβεῖν.

947 15, 35. Τοῦτο οὖν ἐστι τὸ ἄνωθεν γεννηθῆναι ἐξ ὕδατος 447
καὶ Πνεύματος [cf. Io 3, 5]· ὡς τῆς μὲν νεκρώσεως ἐν τῷ ὕδατι τελουμένης, τῆς δὲ ζωῆς ἡμῶν ἐνεργουμένης διὰ τοῦ Πνεύματος. Ἐν τρισὶν οὖν καταδύσεσι καὶ ἰσαρίθμοις ταῖς ἐπικλήσεσι 464
τὸ μέγα μυστήριον τοῦ βαπτίσματος τελειοῦται, ἵνα καὶ ὁ τοῦ θανάτου τύπος ἐξεικονισθῇ, καὶ τῇ παραδόσει τῆς θεογνωσίας τὰς ψυχὰς φωτισθῶσιν οἱ βαπτιζόμενοι. Ὥστε εἴ τίς ἐστιν ἐν τῷ ὕδατι χάρις, οὐκ ἐκ τῆς φύσεώς ἐστι τοῦ ὕδατος, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος παρουσίας.

948 15, 36. Διὰ Πνεύματος Ἁγίου ἡ εἰς παράδεισον ἀποκατά- 359
στασις, ἡ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἄνοδος, ἡ εἰς υἱοθεσίαν

---

separare Spiritum a Patre et Filio ut periculosum est baptizanti ita baptismum accipienti inutile, quomodo nobis tutum fuerit a Patre et Filio distrahere Spiritum? . . . Sicut enim credimus in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, sic et baptizamur in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.

946 15, 35. Dei ac servatoris nostri circa hominem dispensatio 415
revocatio est a lapsu reditusque ad Dei familiaritatem ab alienatione quam induxit inoboedientia. Hanc ob causam adventus Christi in carne, evangelicae conversationis formae, afflictiones, crux, sepultura, resurrectio, ut homo, qui salvus fit per imitationem Christi, veterem illam filiorum adoptionem recipiat.

947 15, 35. Hoc igitur est denuo nasci ex aqua et Spiritu, quippe 447
quia mors perficitur in aqua, vitam vero nostram operatur Spiritus. Tribus igitur demersionibus ac totidem invocationibus magnum 464
baptismatis mysterium peragitur, ut et mortis figura exprimatur, et per traditionem divinae scientiae animus illustretur eorum qui baptizantur. Itaque si qua est gratia in aqua, non est ex ipsius aquae natura, sed ex Spiritus praesentia.

948 15, 36. Per Spiritum Sanctum datur in paradisum restitutio, 359
ad regnum caelorum ascensus, in adoptionem filiorum reditus;

---

946. MG 32, 128. 947. MG 32, 129.
948. MG 32, 132.

ἐπάνοδος, ἡ παρρησία τοῦ καλεῖν ἑαυτῶν Πατέρα τὸν Θεόν, κοινωνὸν γενέσθαι τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, τέκνον φωτὸς χρηματίζειν, δόξης ἀϊδίου μετέχειν, καὶ ἁπαξαπλῶς ἐν παντὶ πληρώματι εὐλογίας γενέσθαι ἔν τε τῷ αἰῶνι τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· τῶν ἐν ἐπαγγελίαις ἀποκειμένων ἡμῖν ἀγαθῶν, ὧν διὰ πίστεως ἀπεκδεχόμεθα τὴν ἀπόλαυσιν, ὡς ἤδη παρόντων, τὴν χάριν ἐνοπτριζόμενοι.

180 16, 38. Ἐν δὲ τῇ τούτων [τῶν ἀγγέλων] κτίσει ἐννόησόν 949
181
183 μοι τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν τῶν γινομένων τὸν Πατέρα, τὴν δημιουργικὴν τὸν Υἱόν, τὴν τελειωτικὴν τὸ Πνεῦμα· ὥστε βουλήματι μὲν τοῦ Πατρὸς τὰ λειτουργικὰ πνεύματα ὑπάρχειν, ἐνεργείᾳ δὲ Υἱοῦ εἰς τὸ εἶναι παράγεσθαι, παρουσίᾳ δὲ τοῦ Πνεύματος τελειοῦσθαι. Τελείωσις δὲ ἀγγέλων ἁγιασμός, καὶ ἡ ἐν τούτῳ διαμονή. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω με ἢ τρεῖς εἶναι λέγειν ἀρχικὰς ὑποστάσεις, ἢ ἀτελῆ φάσκειν τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐνέργειαν. Ἀρχὴ γὰρ τῶν ὄντων μία, δι' Υἱοῦ δημιουργοῦσα, καὶ τελειοῦσα ἐν Πνεύματι. Καὶ οὔτε Πατήρ, ὁ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργῶν, ἀτελῆ ἔχει τὴν ἐνέργειαν· οὔτε Υἱὸς ἐλλιπῆ τὴν δημιουργίαν, μὴ τελειουμένην παρὰ τοῦ Πνεύματος. Οὕτω γὰρ ἂν οὔτε Πατὴρ προσδεηθείη Υἱοῦ, μόνῳ τῷ θέλειν δημιουργῶν, ἀλλ' ὅμως θέλει διὰ Υἱοῦ· οὔτ' ἂν συνεργίας προσδεηθείη, καθ' ὁμοιότητα τοῦ Πατρὸς ἐνεργῶν· ἀλλὰ καὶ Υἱὸς θέλει διὰ τοῦ Πνεύματος τελειοῦν.

---

datur fiducia Deum appellandi Patrem suum, consortem fieri gratiae Christi, filium lucis appellari, aeternae gloriae participem esse, et, ut semel omnia dicam, esse in omni benedictionis plenitudine, cum in praesenti hoc saeculo, tum in futuro, repositorum nobis in promissis bonorum, quae per fidem fruenda exspectamus, perinde quasi iam adsint, gratiam velut in speculo contemplantes.

180 16, 38. In horum autem [angelorum] creatione cogita mihi pri- 949
181 mariam causam eorum, quae fiunt, Patrem, conditricem Filium,
183 perfectricem Spiritum Sanctum, ut voluntate quidem Patris sint administratorii spiritus, Filii vero operatione perducantur ut sint, Spiritus autem praesentia perficiantur. Porro angelorum perfectio est sanctificatio, et in hac perseverantia. Ac nemo me credat tres originales hypostases ponere, aut Filii operationem dicere imperfectam. Principium enim eorum, quae sunt, unum est, per Filium condens et perficiens in Spiritu. Ac nec Pater, qui operatur omnia in omnibus, imperfectam habet operationem, neque Filius inconsummatam creationem, nisi a Spiritu perficiatur. Hoc enim pacto nec Pater opus habebit Filio, sola voluntate creans; attamen vult creare per Filium; neque Filius egebit auxilio, iuxta Patris similitudinem operans; sed et Filius vult per Spiritum perficere.

---

949. MG 32, 136.

950 16, 38. Οὐ γὰρ φύσει ἅγιαι αἱ τῶν οὐρανῶν δυνάμεις· ἢ 206 353
οὕτω γ' ἂν οὐδεμίαν πρὸς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα τὴν διαφορὰν 175
ἔχοιεν· ἀλλὰ κατὰ ἀναλογίαν τῆς πρὸς ἀλλήλας ὑπεροχῆς, τοῦ ἁγιασμοῦ τὸ μέτρον παρὰ τοῦ Πνεύματος ἔχουσαι. Ὡς γὰρ ὁ καυτὴρ μετὰ τοῦ πυρὸς νοεῖται, καὶ ἄλλο μέντοι ἡ ὑποκειμένη ὕλη καὶ ἄλλο τὸ πῦρ· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἡ μὲν οὐσία αὐτῶν ἀέριον πνεῦμα, εἰ τύχοι, ἢ πῦρ 200
ἄϋλον, κατὰ τὸ γεγραμμένον· «Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα» [Ps 103, 4]· διὸ καὶ ἐν τόπῳ εἰσί, καὶ ὁρατοὶ γίνονται, ἐν τῷ εἴδει τῶν οἰκείων αὐτῶν σωμάτων τοῖς ἀξίοις ἐμφανιζόμενοι. Ὁ μέντοι ἁγιασμός, ἔξωθεν ὢν τῆς οὐσίας, τὴν τελείωσιν αὐτοῖς ἐπάγει διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ Πνεύματος. Φυλάσσουσι δὲ τὴν ἀξίαν 203
τῇ ἐπιμονῇ τοῦ καλοῦ, ἔχουσαι μὲν ἐν προαιρέσει τὸ αὐτεξούσιον, οὐδέποτε δὲ ἐκ τῆς τοῦ ὄντως ἀγαθοῦ προσεδρείας ἐκπίπτουσαι.

951 17, 43. Εἰ δὲ τῷ Πνεύματι πρέπειν οἴονται μόνῳ τὴν 168
ὑπαρίθμησιν, μανθανέτωσαν ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συνεκ- 172
φωνεῖται τῷ Κυρίῳ τὸ Πνεῦμα, καθ' ὃν καὶ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί. Τὸ γὰρ ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος ὁμοίως ἐκδέδοται. Ὡς τοίνυν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, οὕτω πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν ἐν τῷ βαπτίσματι παραδεδομένην τοῦ λόγου σύνταξιν. Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ συντέτακται, ὁ δὲ Υἱὸς τῷ Πατρί, δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα

---

950 16, 38. Neque enim caelorum virtutes suapte natura sanctae 206
sunt; alioquin nihil differrent a Spiritu Sancto; sed iuxta pro- 353 175
portionem, qua se invicem superant, a Spiritu habent sanctificationis mensuram. Quemadmodum enim cauterium non sine igne intellegitur, cum aliud sit subiecta materia et aliud ignis, itidem et in caelestibus virtutibus substantia quidem earum puta spiritus 200
est aërius, aut ignis immaterialis, iuxta id quod scriptum est: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis;* quapropter et in loco sunt, et fiunt visibiles, dum iis, qui digni sunt, apparent in specie propriorum corporum. Sed sanctificatio, quae est extra substantiam illorum, perfectionem illis affert per communionem Spiritus. Conservant autem dignitatem per perseveran- 203
tiam in bono, habentes quidem in eligendo liberum arbitrium, numquam tamen ab eius, qui vere bonus est, consortio excidentes.

951 17, 43. Quodsi soli Spiritui putant convenire subnumerationem, 168
discant Spiritum eodem modo pronuntiari cum Domino, quomodo 172
et Filius pronuntiatur cum Patre. Nomen enim Patris et Filii et Spiritus Sancti similiter editum est. Itaque quemadmodum se habet Filius ad Patrem, ita ad Filium sese habet Spiritus, secundum traditum in baptismo verborum ordinem. Quodsi Spiritus Filio iunctus est, Filius autem Patri, liquet ipsum etiam Spiritum

---

950. MG 32, 136. 951. MG 32, 148.

τῷ Πατρί. Τίνα οὖν ἔχει χώραν τὸ μὲν συναριθμεῖσθαι, τὸ δὲ ὑπαριθμεῖσθαι λέγειν, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ συστοιχίᾳ κατατεταγμένων τῶν ὀνομάτων;

158 18, 45. Θεὸν γὰρ ἐκ Θεοῦ προσκυνοῦντες, καὶ τὸ ἰδιάζον 952
τῶν ὑποστάσεων ὁμολογοῦμεν, καὶ μένομεν ἐπὶ τῆς μοναρχίας, εἰς πλῆθος ἀπεσχισμένον τὴν θεολογίαν μὴ σκεδαννύντες, διὰ
159 τὸ μίαν ἐν Θεῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ μονογενεῖ τὴν οἱονεὶ μορφὴν θεωρεῖσθαι, τῷ ἀπαραλλάκτῳ τῆς θεότητος ἐνεικονιζομένην. Υἱὸς γὰρ ἐν τῷ Πατρί, καὶ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ· ἐπειδὴ καὶ οὗτος τοιοῦτος οἷος ἐκεῖνος, κἀκεῖνος οἷόσπερ οὗτος· καὶ ἐν τούτῳ τὸ ἕν. Ὥστε κατὰ μὲν τὴν ἰδιότητα τῶν προσώπων εἷς καὶ εἷς, κατὰ δὲ τὸ κοινὸν τῆς φύσεως ἓν οἱ ἀμφότεροι. Πῶς οὖν, εἴπερ εἷς καὶ εἷς, οὐχὶ δύο θεοί; Ὅτι βασιλεὺς
162 λέγεται καὶ ἡ τοῦ βασιλέως εἰκών, καὶ οὐ δύο βασιλεῖς. Οὔτε γὰρ τὸ κράτος σχίζεται, οὔτε ἡ δόξα διαμερίζεται. Ὡς γὰρ ἡ κρατοῦσα ἡμῶν ἀρχὴ καὶ ἡ ἐξουσία μία, οὕτω καὶ ἡ παρ'
286 ἡμῶν δοξολογία μία, καὶ οὐ πολλαί· διότι ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει. Ὃ οὖν ἐστιν ἐνταῦθα μιμητικῶς ἡ εἰκών, τοῦτο ἐκεῖ φυσικῶς ὁ Υἱός.

149 18, 47. Ἡ τοίνυν ὁδὸς τῆς θεογνωσίας ἐστὶν ἀπὸ ἑνὸς 953
170 Πνεύματος διὰ τοῦ ἑνὸς Υἱοῦ ἐπὶ τὸν ἕνα Πατέρα. Καὶ ἀνάπαλιν ἡ φυσικὴ ἀγαθότης καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἁγιασμὸς καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Μονογενοῦς ἐπὶ τὸ Πνεῦμα

Patri adiungi. Quem igitur locum habet, ut dicant alterum conumerari, alterum subnumerari, cum in una eademque serie nomina sint ordinata?

158 18, 45. Nam Deum ex Deo adorantes etiam proprietatem pro- 952
fitemur hypostaseon, manemusque in uno principatu, non dissi-
159 pantes theologiam in scissam multitudinem, eo quod unam in Deo Patre et Deo unigenito formam, ut ita loquar, contemplamur, in una et omnino simili deitate expressam. Filius enim in Patre, et Pater in Filio; quandoquidem hic talis est qualis ille, et ille qualis hic; atque in hoc unum sunt. Itaque iuxta personarum proprietatem unus et unus; at iuxta communem naturam unum sunt ambo. Quomodo igitur si unus et unus sunt, non sunt duo dii?
162 Quoniam rex dicitur et regis imago, non autem duo reges. Neque enim potestas scinditur, neque gloria dividitur. Quemadmodum enim principatus ac potestas nobis dominans una est, sic et glo-
286 rificatio quam illi deferimus una est, non multae; nam imaginis honor ad exemplar transit. Quod igitur hic est per imitationem imago, hoc illic natura Filius.

149 18, 47. Proinde via ad Dei cognitionem est ab uno Spiritu 953
170 per unum Filium ad unum Patrem. Ac rursus nativa bonitas et naturalis sanctimonia et regalis dignitas ex Patre per Unigenitum,

---

952. MG 32, 149. 953. MG 32, 153.

διήκει. Οὕτω καὶ αἱ ὑποστάσεις ὁμολογοῦνται, καὶ τὸ εὐσεβὲς
δόγμα τῆς μοναρχίας οὐ διαπίπτει.
954 27, 66. Τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένων δογμάτων καὶ 78
κηρυγμάτων τὰ μὲν ἐκ τῆς ἐγγράφου διδασκαλίας ἔχομεν, τὰ
δὲ ἐκ τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως διαδοθέντα ἡμῖν ἐν
μυστηρίῳ παρεδεξάμεθα· ἅπερ ἀμφότερα τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ἔχει
πρὸς τὴν εὐσέβειαν. Καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀντερεῖ, οὐκοῦν ὅστις
γε κατὰ μικρὸν γοῦν θεσμῶν ἐκκλησιαστικῶν πεπείραται. Εἰ
γὰρ ἐπιχειρήσαιμεν τὰ ἄγραφα τῶν ἐθῶν ὡς μὴ μεγάλην ἔχοντα
τὴν δύναμιν παραιτεῖσθαι, λάθοιμεν ἂν εἰς αὐτὰ τὰ καίρια
ζημιοῦντες τὸ εὐαγγέλιον, μᾶλλον δὲ εἰς ὄνομα ψιλὸν περι-
ιστῶντες τὸ κήρυγμα. . . . Τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα ἐπὶ τῇ 496
ἀναδείξει τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς
εὐλογίας τίς τῶν ἁγίων ἐγγράφως ἡμῖν καταλέλοιπεν; Οὐ γὰρ
δὴ τούτοις ἀρκούμεθα, ὧν ὁ ἀπόστολος ἢ τὸ εὐαγγέλιον ἐπεμνή-
σθη, ἀλλὰ καὶ προλέγομεν καὶ ἐπιλέγομεν ἕτερα, ὡς μεγάλην
ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τὴν ἰσχύν, ἐκ τῆς ἀγράφου διδα-
σκαλίας παραλαβόντες. Εὐλογοῦμεν δὲ τό τε ὕδωρ τοῦ βαπτί- 461
σματος, καὶ τὸ ἔλαιον τῆς χρίσεως, καὶ προσέτι αὐτὸν τὸν 477
βαπτιζόμενον· ἀπὸ ποίων ἐγγράφων; Οὐκ ἀπὸ τῆς σιωπωμένης
καὶ μυστικῆς παραδόσεως; Τί δέ, αὐτὴν τοῦ ἐλαίου τὴν χρίσιν 478
τίς λόγος γεγραμμένος ἐδίδαξε; Τὸ δὲ τρὶς βαπτίζεσθαι τὸν 464
ἄνθρωπον, πόθεν; Ἄλλα δὲ ὅσα περὶ τὸ βάπτισμα, ἀποτάσ-
σεσθαι τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, ἐκ ποίας ἐστὶ

---

ad Spiritum permanat. Ad hunc modum et hypostases profitemur,
nec pium monarchiae dogma labefactatur.
954 27, 66. Ex asservatis in ecclesia dogmatibus et praedicationibus 78
alia quidem habemus e doctrina scripto prodita, alia vero nobis
in mysterio tradita recepimus ex traditione apostolorum, quorum
utraque vim eamdem habent ad pietatem; nec iis quisquam contra-
dicet, nullus certe qui vel tenui experientia noverit quae sint ec-
clesiae instituta. Nam si consuetudines, quae scripto proditae
non sunt, tamquam haud multum habentes momenti aggrediamur
reicere, imprudentes evangelium in ipsis rebus praecipuis laedemus,
immo potius praedicationem ad nudum nomen contrahemus. . . .
Invocationis verba, cum conficitur panis eucharistiae et poculum 496
benedictionis, quis sanctorum in scripto nobis reliquit? Nec enim
his contenti sumus quae commemorat apostolus aut evangelium,
verum alia quoque et ante et post dicimus, tamquam multum
habentia momenti ad mysterium, quae ex traditione non scripta
accepimus. Benedicimus autem et aquam baptismatis et oleum 461
unctionis, immo ipsum etiam qui baptismum accipit; ex quibus 477
scriptis? Nonne a tacita secretaque traditione? Ipsam vero olei 478
unctionem quis sermo scripto proditus docuit? Iam ter immergi 464
hominem, unde haustum? Reliqua autem quae fiunt in baptismo,
veluti renuntiare Satanae et angelis eius, ex qua scriptura ha-

954. MG 32, 188.

457 γραφῆς; Οὐκ ἐκ τῆς ἀδημοσιεύτου ταύτης καὶ ἀπορρήτου διδασκαλίας, ἣν ἐν ἀπολυπραγμονήτῳ καὶ ἀπεριεργάστῳ σιγῇ οἱ πατέρες ἡμῶν ἐφύλαξαν, καλῶς ἐκεῖνο δεδιδαγμένοι τῶν μυστηρίων τὸ σεμνὸν σιωπῇ διασώζεσθαι; ... Κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ οἱ τὰ περὶ τὰς ἐκκλησίας ἐξαρχῆς διαθεσμοθετήσαντες ἀπόστολοι καὶ πατέρες ἐν τῷ κεκρυμμένῳ καὶ ἀφθέγκτῳ τὸ σεμνὸν τοῖς μυστηρίοις ἐφύλασσον. Οὐδὲ γὰρ ὅλως μυστήριον τὸ εἰς τὴν δημώδη καὶ εἰκαίαν ἀκοὴν ἔκφορον.

In Psalmos homiliae, ante 370.

240 In Ps. 1, n. 4. Κλίμακι γὰρ προσεοικέναι φαίην ἂν ἔγωγε 955
τῆς εὐσεβείας τὴν ἄσκησιν· κλίμακι ἐκείνῃ, ἣν εἶδέ ποτε ὁ μακάριος Ἰακώβ, ἧς τὰ μὲν ἦν πρόσγειά τε καὶ χαμαίζηλα, τὰ δὲ ὑπὲρ αὐτὸν ἤδη τὸν οὐρανὸν ἀνετείνετο. Ὥστε δεῖ τοὺς εἰσαγομένους πρὸς τὸν κατ᾽ ἀρετὴν βίον τοῖς πρώτοις βαθμοῖς ἐπιβάλλειν τὸ ἴχνος, κἀκεῖθεν ἀεὶ τῶν ἐφεξῆς ἐπιβαίνειν, ἕως ἂν πρὸς τὸ ἐφικτὸν ὕψος τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει διὰ τῆς κατ᾽ ὀλίγον προκοπῆς ἀναβῶσιν.

587 7, 2. Ὁ τοίνυν ὑπὸ τὸν θάνατον ὤν, εἰδὼς ὅτι εἷς ὁ 956
σώζων, εἷς ὁ λυτρούμενος· «Ἐπὶ σοί», φησίν, «ἤλπισα, σῶσόν με» ἀπὸ τῆς ἀσθενείας «καὶ ῥῦσαί με» ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας [Ps 7, 2]. Οἶμαι δὲ ὅτι οἱ γενναῖοι τοῦ Θεοῦ ἀθληταί, ἱκανῶς παρὰ πάντα τὸν ἑαυτῶν βίον τοῖς ἀοράτοις ἐχθροῖς προσπαλαίσαντες, ἐπειδὰν πάσας αὐτῶν ὑπεκφύγωσι τὰς διώξεις,

---

457 bemus? Nonne ex minime publicata et arcana hac doctrina, quam patres nostri silentio quieto minimeque curioso servarunt, quippe illud probe didicerant, mysteriorum reverentiam silentio conservari? . . . Ad eumdem profecto modum, et qui initio certos ecclesiae ritus praescripserunt apostoli et patres, in occulto silentioque mysteriis suam servavere dignitatem. Neque enim omnino mysterium est quod ad populares ac vulgares aures effertur.

240 1, 4. Ego equidem pietatis exercitationem scalae consimilem esse 955
crediderim, videlicet scalae illi, quam beatus Iacob olim vidit, cuius quidem pars terram tangebat eratque humi depressa, pars vero altera ultra ipsum caelum porrigebatur. Quare necesse est, ut ii, qui sunt ad virtutem instituendi, primis gradibus admoveant vestigium, indeque ad sequentes gradus semper progressi, tandem paulatim progrediendo, ad altitudinem humanae naturae non imparem perveniant.

587 7, 2. Cui imminet et impendet mors, is sciens unum esse 956
salvatorem atque unum liberatorem, ait: *In te speravi, salvum me fac* ab infirmitate, *et libera me* a captivitate. Existimo autem strenuos Dei athletas, qui cum invisibilibus inimicis per omnem suam vitam valde colluctati sunt, postquam eorum omnes insecta-

955. MG 29, 217. 956. MG 29, 232.

πρὸς τῷ τέλει τοῦ βίου γενόμενοι, ἐρευνῶνται ὑπὸ τοῦ 585
ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος, ἵνα, ἂν μὲν εὑρεθῶσιν ἔχοντες τραύματα ἀπὸ τῶν παλαισμάτων ἢ σπίλους τινὰς καὶ τύπους τῆς ἁμαρτίας, κατασχεθῶσιν· ἐὰν δὲ ἄτρωτοι εὑρεθῶσι καὶ ἄσπιλοι, ὡς ἀκράτητοι ὄντες, ὡς ἐλεύθεροι ὑπὸ Χριστοῦ ἀναπαύσωνται.

957 7, 5. Οἶμαι δὲ ὅτι οὐχ ὁμοίως κριθήσονται πάντες οἱ τὸ 292
γήϊνον τοῦτο σῶμα ἀναλαβόντες παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ, διότι τὰ ἔξωθεν συμπίπτοντα ἑκάστῳ ἡμῶν παρὰ πολὺ διαφέροντα παραλλαγῆναι ποιεῖ τὴν ἑκάστου κρίσιν. Ἢ γὰρ βαρύνει ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα ἢ καὶ κουφίζει ἡ τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἀλλ' ἀκουσίως περιϊσταμένων ἡμᾶς συνδρομή. Ὑποκείσθω γὰρ πορνείαν εἶναι τὸ κρινόμενον. Ἀλλὰ ταύτην ὁ μέν τις ἥμαρτε πονηροῖς ἤθεσι τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐντεθραμμένος· καὶ γὰρ καὶ ὑπὸ γονέων ἀσελγῶν εἰς τὸν βίον παρήχθη, καὶ συνανετράφη τῇ περὶ τὰ φαῦλα συνηθείᾳ, μέθαις καὶ κώμοις καὶ αἰσχροῖς διηγήμασιν. Ἄλλος δέ τις, πολλὰ ἔχων τὰ προκαλούμενα αὐτὸν ἐπὶ τὰ κάλλιστα, ἀνατροφήν, διδασκάλους, ἀκρόασιν λόγων θειοτέρων, ἀναγνώσματα σωτήρια, νουθέτησιν γονέων, διηγήματα πρὸς σεμνότητα καὶ σωφροσύνην τυποῦντα, δίαιταν κατεσταλμένην, εἶτα ὑπενεχθεὶς εἰς τὴν ὁμοίαν ἁμαρτίαν τῷ ἑτέρῳ, καὶ διδοὺς λόγον τῶν βεβιωμένων, πῶς οὐχὶ βαρυτέρας παρὰ τὸν ἕτερον ὁ τοιοῦτος δικαίως τιμωρίας ἀξιωθήσεται;

---

tiones effugerint, prope vitae finem constitutos a saeculi principe 585
examinari, ut, si reperiantur aut vulnera ex certaminibus aut aliquas maculas aut peccati vestigia retinuisse, detineantur, sin autem inveniantur invulnerati et sine maculis, tamquam invicti et liberi sub Christo requiescant.

957 7, 5. Arbitror autem omnes, quotquot hoc terrestre corpus re- 292
cepere, pari modo a iusto illo iudice non esse iudicandos, quod, quae forinsecus unicuique nostrum accidunt, utpote longe inter se diversa, uniuscuiusque iudicium varium efficiant. Nam earum rerum concursus, quae in nostra non sunt potestate, sed nos circumdant vel invitos, aut aggravat peccata nostra aut efficit leviora. Ponas enim de stupro ferri iudicium. Sed qui id admisit peccati, pravis erat ab initio institutus moribus: siquidem ex impudicis parentibus natus fuerat, et in flagitiorum consuetudine educatus, in ebrietatibus, in comessationibus, in obscenis sermonibus. Contra, aliquis alius, quem plurima ad optima quaeque sectanda invitabant, educatio, magistri, diviniores sermones ab eo auditi, lectiones salutares, monita parentum, colloquia ad gravitatem et ad pudicitiam informantia, victus moderatus: is si deinceps in simile peccatum atque alius delapsus est, nonne vitae peractae rationem redditurus poenas graviores quam alter iure optimo dabit?

---

957. MG 29, 240.

592 28, 6. Οἶμαι δὲ ὅτι τὸ πῦρ τὸ ἡτοιμασμένον εἰς κόλασιν 958
τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ διακόπτεται τῇ φωνῇ τοῦ Κυρίου· ἵνα, ἐπειδὴ δύο εἰσὶν ἐν τῷ πυρὶ δυνάμεις, ἥ τε καυστικὴ καὶ ἡ φωτιστική, τὸ μὲν δριμὺ καὶ κολαστικὸν τοῦ πυρὸς τοῖς ἀξίοις τῆς καύσεως προσαπομείνῃ, τὸ δὲ φωτιστικὸν αὐτοῦ καὶ λαμπρὸν τῇ φαιδρότητι τῶν εὐφραινομένων ἀποκληρωθῇ.

87 32, 3. «Πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει» [Ps 32, 4]. Τί 959
οὖν ἐστιν ὃ λέγει; Ἐάν τε οὐρανόν, φησίν, ἴδῃς, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τάξιν, πίστεώς ἐστιν ὁδηγός· δείκνυσι γὰρ τὸν τεχνίτην δι' ἑαυτοῦ· ἐάν τε τὰς περὶ τὴν γῆν διακοσμήσεις, πάλιν καὶ διὰ τούτων αὔξεταί σοι ἡ περὶ τὸν Θεὸν πίστις. Οὐ γὰρ σαρκίνοις ὀφθαλμοῖς καταμαθόντες τὸν Θεὸν πεπιστεύκαμεν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ τῇ τοῦ νοῦ δυνάμει διὰ τῶν ὁρωμένων τὸν ἀόρατον καθορῶμεν.

182 32, 4. Οὐδὲν γὰρ ἁγιάζεται εἰ μὴ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Πνεύ- 960
ματος. Ἀγγέλων γοῦν τὴν μὲν εἰς τὸ εἶναι πάροδον ὁ δη-
206 μιουργὸς Λόγος ὁ ποιητὴς τῶν ὅλων παρείχετο· τὸν ἁγιασμὸν
353 δὲ αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον συνεπέφερεν. Οὐ γὰρ νήπιοι κτισθέντες οἱ ἄγγελοι, εἶτα τελειωθέντες τῇ κατ' ὀλίγον μελέτῃ, οὕτως ἄξιοι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποδοχῆς γεγόνασιν· ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ συστάσει καὶ τῷ οἱονεὶ φυράματι τῆς οὐσίας αὐτῶν συγκαταβληθεῖσαν ἔσχον τὴν ἁγιότητα.

409 48, 4. Μήτε οὖν τὸν ἀδελφὸν ζήτει εἰς ἀπολύτρωσιν, ἀλλὰ 961
τὸν ὑπερβαίνοντά σου τὴν φύσιν· μήτε ἄνθρωπον ψιλόν, ἀλλ'

---

592 28, 6. Ignem qui diabolo et angelis eius in supplicium paratus 958
est, voce Domini separari opinor; ut, cum duae sint in igne facultates, combustiva una, illuminativa altera, ignis quidem asperitas ac torquendi proprietas iis, qui adustione digni sunt, servetur, illius vero splendor et claritas ad hilaritatem eorum, qui laetam ac beatam vitam acturi sunt, destinetur.

87 32, 3. *Omnia opera eius in fide.* Quid igitur est quod dicit? 959
Sive, inquit, contemplere caelum eiusque ordinem, fidei dux est; artificem enim per se ipsum ostendit; sive terrae ornatum, rursus quoque hoc pacto augetur tua in Deum fides. Non enim carneis oculis Deum edocti in ipsum credidimus, sed vi mentis per visibilia invisibilem conspicimus.

182 32, 4. Nihil enim sanctitatem adipiscitur nisi per Spiritus 960
Sancti praesentiam. Itaque quod angeli sunt, ab opifice Verbo
206 universorum conditore habent; iis vero sanctitatem Spiritus Sanctus
353 impertivit. Non enim infantes creati sunt angeli, deinde paulatim exercitio perfecti, sic facti sunt digni qui Spiritum reciperent; sed in prima constitutione et una cum substantiae suae quasi mixtura infusam habuere sanctitatem.

409 48, 4. Neque fratrem in redemptionem quaere, sed aliquem 961
qui tuam excedat naturam; neque hominem nudum, sed hominem

---

958. MG 29, 297. 959. MG 29, 329. 960. MG 29, 333.
961. MG 29, 440.

ἄνθρωπον Θεὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὃς καὶ μόνος δύναται δοῦναι ἐξίλασμα τῷ Θεῷ ὑπὲρ πάντων ἡμῶν.... Τί γὰρ δύναται ἄνθρωπος εὑρεῖν τηλικοῦτον, ἵνα δῷ ὑπὲρ λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Ἀλλ' εὑρέθη ἓν ὁμοῦ πάντων ἀνθρώπων ἀντάξιον, ὃ ἐδόθη εἰς τιμὴν λυτρώσεως τῆς ψυχῆς ἡμῶν, τὸ ἅγιον καὶ πολυτίμητον αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃ ὑπὲρ ἡμῶν ἐξέχεε πάντων· διόπερ καὶ «τιμῆς ἠγοράσθημεν» [1 Cor 6, 20]. Εἰ οὖν ἀδελφὸς οὐ λυτροῦται, λυτρώσεται ἄνθρωπος; Εἰ δὲ ἄνθρωπος λυτρώσασθαι ἡμᾶς οὐ δύναται, ὁ λυτρωσάμενος ἡμᾶς οὐκ ἄνθρωπος.

962 114, 5. «Ἐπίστρεψον εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος 370
εὐηργέτησέ σε» [Ps 114, 7]. Πρόκειται γὰρ ἀνάπαυσις αἰωνία τοῖς νομίμως τὸν ἐνταῦθα διαθλήσασι βίον, οὐ κατὰ ὀφείλημα τῶν ἔργων ἀποδιδομένη, ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ μεγαλοδώρου Θεοῦ τοῖς εἰς αὐτὸν ἠλπικόσι παρεχομένη.

963 [?] 115, 1. Πίστις ἡγείσθω τῶν περὶ Θεοῦ λόγων, πίστις, 253
καὶ μὴ ἀπόδειξις· πίστις, ἡ ὑπὲρ τὰς λογικὰς μεθόδους τὴν 256
ψυχὴν εἰς συγκατάθεσιν ἕλκουσα· πίστις, οὐχ ἡ γεωμετρικαῖς 9
ἀνάγκαις ἀλλ' ἡ ταῖς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείαις ἐγγινομένη. 314

[?] Commentarius in Isaiam.

964 C. 1, n. 43. Πρέπον γέ ἐστι τὴν θείαν κρίσιν μὴ τυραν- 601
νικὴν εἶναι, ἀλλὰ κοινωνικὴν μᾶλλον τῶν ἐν ἀνθρώποις δικαστῶν, τόπον ἀπολογίας τοῖς δικαζομένοις παρεχομένην· ἵνα

Deum Iesum Christum, qui solus pro nobis omnibus Deo dare potest placationem.... Quid enim tanti potest homo invenire, ut det pro redemptione animae suae? Sed unum inventum est pro omnibus simul hominibus sufficientissimum, quod in pretium redemptionis animae nostrae datum est, sanctus ille ac pretiosus sanguis Domini nostri Iesu Christi, quem pro nobis omnibus effudit; quam ob rem *pretio* etiam *empti sumus*. Itaque si frater non redimit, redimet homo? Si vero redimere nos non potest homo, qui redemit nos homo non est.

962 114, 5. *Convertere in requiem tuam, quia Dominus benefecit* 370
tibi. Siquidem iis, qui legitime in hac vita decertarunt, sempiterna requies proposita est, quae non ex operum debito tribuitur, sed ex Dei munificentissimi gratia iis, qui in ipso spem habuere, datur.

963 115, 1. Fides sermonibus qui de Deo fiunt praeeat, fides, non 253
demonstratio; fides, quae animum ad assensionem trahit magis 256
quam methodi rationales; fides, quae non necessariis geometriae 9
illationibus, sed Spiritus Sancti opera gignitur. 314

964 1, 43. Divinum iudicium decet non esse tyrannicum, sed potius 601
aliquid habere commune cum his qui inter homines sunt iudices, defensionis locum praebens iudicandis; ut, dum videt quis sen-

962. MG 29, 492. 963. MG 30, 104. 964. MG 30, 201.

βλέπων τις τὴν δίκην σαφηνιζομένην αὐτῷ, καὶ ἐπὶ τῇ κολάσει συνευδοκῇ τοῖς ἀναντιρρήτοις κρίμασι τοῦ Θεοῦ, ὡς κατὰ πᾶσαν δικαιοσύνην προσαχθεῖσιν αὐτῷ συντιθέμενος· ἵνα καὶ τὴν ἄφεσιν τῶν συγχωρουμένων θεωρήσῃ, λόγῳ καὶ τάξει περὶ αὐτὸν γιγνομένην. . . . Εἰκὸς δὲ ὅτι ἀφάτῳ τινὶ δυνάμει ἐν ῥοπῇ καιροῦ πᾶσα ἡ κατὰ τὸν βίον ἡμῶν πραγματεία, οἷον ἔν τινι πίνακι, τῷ μνημονευτικῷ τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ἐντυπωθήσεται.

590 1, 64. Δῆλον ὅτι ἑκάστῳ τὰ ἔργα αἴτια τῶν ἐν κολάσει πόνων γενήσεται, ἑαυτοὺς ἡμῶν καὶ ἐπιτηδείους καύσει παρασκευαζόντων, καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς ὥσπερ σπινθῆρας πυρὸς εἰς ἔξαψιν τῆς ἐν γεέννῃ φλογὸς ἐπαγομένων· ὡς καὶ ὁ καταξηραινόμενος ἐν τῇ φλογὶ πλούσιος ὑπὸ τῶν ἰδίων ἡδονῶν 595 κατεφρύσσετο. Κατὰ γὰρ τὴν ἀναλογίαν ὧν δεχόμεθα βελῶν ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, τῆς εἰς πλέον ἢ ἔλαττον καύσεως μεθέξομεν. 965

Homiliae.

366 584 Hom. 7 *(in divites)*, n. 8. Ποίων, εἰπέ μοι, καιρῶν τοὺς μισθοὺς ἀπαιτήσεις, τῶν ἐν τῇ ζωῇ, ἢ τῶν μετὰ τὴν ἀποβίωσιν; Ἀλλ' ὃν μὲν ἔζης χρόνον, καθηδυπαθῶν τοῦ βίου καὶ τῇ τρυφῇ διαρρέων, οὐδὲ προσβλέπειν ἠνείχου τοὺς πένητας· ἀποθανόντος δὲ ποία μὲν πρᾶξις; ποῖος δὲ μισθὸς ἐργασίας ὀφείλεται; Δεῖξον τὰ ἔργα, καὶ ἀπαίτει τὰς ἀνταποδόσεις. . . . Οὐ τοίνυν οὐδὲ μετὰ τὴν ζωὴν ἔστιν εὐσεβεῖν δηλονότι. 966

---

tentiam adversum se clare pronuntiatam, etiam dum punitur, iudiciis Dei, quibus contradici non potest, assentiat, iisque tamquam secundum omnem iustitiam in se prolatis astipuletur; ut etiam contempletur condonatorum delictorum veniam sibi ratione et ordine concessam. . . . Verisimile est ineffabili quadam virtute in temporis momento quamlibet vitae nostrae actionem veluti in tabula quadam, quae rerum praeteritarum memoriam animae nostrae exhibeat, esse imprimendam.

590 1, 64. Compertum est futurum esse, ut opera in causa sint cur supplicii poenae ab unoquoque perferantur, quandoquidem nos ipsos ustioni reddimus idoneos, atque animae vitia tamquam ignis scintillas ad accendendam gehennae flammam exsuscitamus, quemadmodum et dives ille in flamma arefactus a propriis voluptatibus 595 torrebatur. Etenim pro ratione iaculorum quae a maligno exceperimus, plus aut minus exuremur. 965

366 584 7, 8. Dic mihi, quaeso, quorumnam temporum mercedem exposces, eorumne quibus vixisti, an eorum quae post mortem secuta sunt? Sed quo tempore vivebas, voluptatibus vitae deditus et deliciis diffluens ne aspicere quidem egenos sustinuisti; iam autem quaenam actio est mortui? quae quoque operis merces debetur? Ostende opera, et reposce remunerationem. . . . Neque igitur post vitam locus ullus est pietatis excolendae. 966

---

965. MG 30, 229. 966. MG 31, 301.

967 8 *(dicta tempore famis et siccitatis)*, 7. Δὸς ὀλίγα, καὶ πολλὰ 302
κτῆσαι· λῦσον τὴν πρωτότυπον ἁμαρτίαν τῇ τῆς τροφῆς μεταδόσει. Ὡς γὰρ Ἀδὰμ κακῶς φαγὼν τὴν ἁμαρτίαν παρέπεμψεν, οὕτως ἐξαλείφομεν ἡμεῖς τὴν ἐπίβουλον βρῶσιν, ἐὰν χρείαν ἀδελφοῦ καὶ λιμὸν θεραπεύσωμεν.

968 13 *(in sanctum baptisma)*, 5. Βάπτισμα αἰχμαλώτοις λύτρον, 475
ὀφλημάτων ἄφεσις, θάνατος ἁμαρτίας, παλιγγενεσία ψυχῆς,
ἔνδυμα φωτεινόν, σφραγὶς ἀνεπιχείρητος, ὄχημα πρὸς οὐρανόν, 445
βασιλείας πρόξενον, υἱοθεσίας χάρισμα.

969 16 *(in illud «In principio erat Verbum»)*, 3. Τίς ἦν ἐν 161
ἀρχῇ; «Ὁ Λόγος», φησί [Io 1, 1]. . . . Διὰ τί Λόγος; Ἵνα 163
δειχθῇ ὅτι ἐκ τοῦ νοῦ προῆλθε. Διὰ τί Λόγος; Ὅτι ἀπαθῶς ἐγεννήθη. Διὰ τί Λόγος; Ὅτι εἰκὼν τοῦ γεννήσαντος, ὅλον 162
ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς τὸν γεννήσαντα, οὐδὲν ἐκεῖθεν ἀπομερίσας, καὶ τέλειος ὑπάρχων καθ' ἑαυτόν· ὡς καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος ὅλην ἡμῶν ἀπεικονίζει τὴν ἔννοιαν.

970 24 *(contra Sabellianos et Arium et Anomoeos)*, 3. Εἷς Θεὸς 159
ὅτι καὶ Πατήρ, εἷς Θεὸς δὲ καὶ ὁ Υἱός, καὶ οὐ δύο θεοί, ἐπειδὴ ταυτότητα ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Οὐ γὰρ ἄλλην ἐν Πατρὶ καθορῶ θεότητα, καὶ ἄλλην ἐν Υἱῷ· οὐδ' ἑτέραν φύσιν ἐκείνην, καὶ ἑτέραν ταύτην. Ἵνα μὲν οὖν τρανωθῇ σοι τῶν προσώπων ἡ ἰδιότης, ἀρίθμει ἰδίᾳ Πατέρα καὶ ἰδίᾳ Υἱόν· ἵνα δὲ μὴ εἰς πολυθεΐαν ἀποσχισθῇς, μίαν ὁμολόγει ἐπ' ἀμφοῖν τὴν οὐσίαν.

---

967 8, 7. Dato pauca, et multa comparato; exsolvito primigenium 302
peccatum cibariorum largitione. Quemadmodum enim Adam improbo esu peccatum transmisit, sic nos insidiantem escam abolemus, si fratris necessitatem famemque curamus.

968 13, 5. Baptismus captivis est redemptionis pretium, debitorum 475
condonatio, mors peccati, regeneratio animae, indumentum lucidum, sigillum infrangibile, vehiculum ad caelum, regni conciliator, 445
adoptionis donum.

969 16, 3. Quis erat in principio? *Verbum,* inquit. . . . Cur Verbum? 161
Ut perspicuum sit processisse ex mente. Cur Verbum? Quia citra 163
passionem genitum est. Cur Verbum? Quia imago est genitoris, 162
totum in se ipso genitorem ostendens, nihil inde separans, et per se perfectum exsistens; quemadmodum et verbum nostrum totius nostrae cogitationis refert imaginem.

970 24, 3. Unus Deus et Pater, unus Deus et Filius, non dii duo, 159
cum Filius identitatem habeat cum Patre. Non enim aliam in Patre intueor divinitatem, aliam in Filio; neque aliam naturam illam, et aliam hanc. Quam ob rem perspicua ut sit tibi personarum proprietas, numera separatim Patrem, et separatim Filium; sed ne scindaris in multitudinem deorum, unam in utroque essentiam confiteare.

---

967. MG 31, 324. 968. MG 31, 433. 969. MG 31, 476.
970. MG 31, 605.

159 24, 4. Ὅταν δὲ εἴπω μίαν οὐσίαν, μὴ δύο ἐξ ἑνὸς μερι- 971
σθέντα νόει, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ὑπο-
στάντα, οὐ Πατέρα καὶ Υἱὸν ἐκ μιᾶς οὐσίας ὑπερκειμένης.
Οὐ γὰρ ἀδελφὰ λέγομεν, ἀλλὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν ὁμολογοῦμεν.
152 Τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτόν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, οὐ
156 προστάγματι ποιηθείς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως γεννηθείς, οὐκ
ἀπομερισθεὶς τοῦ Πατρός, ἀλλὰ μένοντος τελείου τέλειος
ἀπολάμψας.

De fide.

250 1. Πίστις μὲν οὖν ἐστι συγκατάθεσις ἀδιάκριτος τῶν ἀκου- 972
σθέντων ἐν πληροφορίᾳ τῆς ἀληθείας τῶν κηρυχθέντων Θεοῦ
262 χάριτι. . . . Φανερὰ ἔκπτωσις πίστεως καὶ ὑπερηφανίας κατη-
82 γορία, ἢ ἀθετεῖν τι τῶν γεγραμμένων, ἢ ἐπεισάγειν τῶν μὴ
γεγραμμένων.

[?] Sermo asceticus.

229 1. Ὁ ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐγένετο καὶ ὁμοίωσιν 973
[cf. Gn 1, 26]· ἡ δὲ ἁμαρτία τὸ κάλλος τῆς εἰκόνος ἠχρείωσεν,
εἰς τὰς ἐμπαθεῖς ἐπιθυμίας τὴν ψυχὴν καθέλκουσα. Ὁ δὲ
Θεός, ὁ ποιήσας τὸν ἄνθρωπον, ἡ ἀληθινή ἐστι ζωή. Ὁ οὖν
ἀπολέσας τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοιότητα ἀπώλεσε τὴν πρὸς
τὴν ζωὴν οἰκειότητα· τὸν δὲ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ ὄντα, ἐν τῇ
356 μακαρίᾳ ζωῇ γενέσθαι ἀμήχανον. Οὐκοῦν ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν
364 ἐξ ἀρχῆς χάριν, ἧς διὰ τῆς ἁμαρτίας ἠλλοτριώθημεν. Καὶ πάλιν

---

159 24, 4. Sed cum essentiam unam dico, cave intellegas duo ex 971
uno divisa, sed ex principio Patre Filium subsistentem, non Patrem
et Filium ex una superiore essentia emergentes. Non enim fratres
152 dicimus, sed Patrem et Filium confitemur. At essentiae identitas
156 est, quia ex Patre Filius, non praecepto factus, sed ex natura
genitus, non dissectus a Patre, sed eo manente perfecto perfectus
illucescens.

250 1. Est igitur fides assensus haud haesitans super iis quae audita 972
sunt, veritatem eorum quae Dei gratia praedicata sunt, persua-
262 sissimam habens. . . . Manifestus a fide lapsus est ac superbiae
82 crimen, si quis aut quidquam eorum quae scripta sunt reprobet,
aut aliquid ex iis quae scripta non sunt introducat.

229 1. Homo ad imaginem et similitudinem Dei factus est; sed 973
peccatum, anima ad vitiosas cupiditates impulsa, deformavit ima-
ginis pulchritudinem. Deus autem, qui hominem condidit, vera
est vita. Itaque qui Dei similitudinem amisit, is perdidit vitae
consortium; qui vero extra Deum est, vitam beatam degere non
356 potest. Revertamur igitur ad gratiam initio nobis concessam, ex
364 qua excidimus per peccatum; et rursus iuxta Dei imaginem ex-

---

971. MG 31, 605. 972. MG 31, 677.
973. MG 31, 869.

κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα ἑαυτοὺς καλλωπίσωμεν, διὰ τῆς ἀπαθείας ὁμοιωθέντες τῷ κτίσαντι.

Regulae brevius tractatae, post 370.

974 Interr. 172. Ποταπῷ φόβῳ, ἢ ποίᾳ πληροφορίᾳ, ἢ ποίᾳ 506
διαθέσει μεταλάβωμεν τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ; *Resp.* Τὸν μὲν φόβον διδάσκει ἡμᾶς ὁ ἀπόστολος λέγων· «Ὁ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ
πίνει» [1 Cor 11, 29]· τὴν δὲ πληροφορίαν ἐμποιεῖ ἡ πίστις 486
τῶν ῥημάτων τοῦ Κυρίου εἰπόντος· «Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν» [Lc 22, 19].

975 Resp. ad interr. 229. Ἡ ἐξαγόρευσις τῶν ἁμαρτημάτων 540
τοῦτον ἔχει τὸν λόγον, ὃν ἔχει ἡ ἐπίδειξις τῶν σωματικῶν 545
παθῶν. Ὡς οὖν τὰ πάθη τοῦ σώματος οὐ πᾶσιν ἀποκαλύπτουσιν οἱ ἄνθρωποι, οὔτε τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐμπείροις τῆς τούτων θεραπείας· οὕτω καὶ ἡ ἐξαγόρευσις τῶν ἁμαρτημάτων γίνεσθαι ὀφείλει ἐπὶ τῶν δυναμένων θεραπεύειν, κατὰ τὸ γεγραμμένον· «Ὑμεῖς οἱ δυνατοί, τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζετε» [Rom 15, 1]· τουτέστι, αἴρετε διὰ τῆς ἐπιμελείας.

976 267. Τοῦ οὖν Κυρίου ποτὲ μὲν ἀποφαινομένου ὅτι «ἀπε- 594
λεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον» [Mt 25, 46], ποτὲ δὲ ἐκπέμποντός τινας «εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ» [ib. 41]· καὶ ἄλλοτε

---

ornemus nosmetipsos, ac conditori per omnem affectuum vacuitatem similes efficiamur.

974 172. Quali cum timore, aut qua animi persuasione, aut quo 506
affectu corpus et sanguis Christi nobis accipienda sint? — Timorem quidem docet nos apostolus, cum ait: *Qui manducat et bibit in-*
digne, iudicium sibi manducat et bibit; persuasio vero habetur ex 486
fide verborum Domini, qui dixit: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur; hoc facite in meam commemorationem.*

975 229. Servanda est ratio eadem in peccatorum confessione quae 540
in detegendis corporis morbis adhibetur. Quemadmodum igitur 545
corporis morbos non omnibus patefaciunt homines, neque quibusvis, sed iis qui horum curandorum periti sunt, ita fieri quoque debet peccatorum confessio coram iis qui curare haec possint, prout scriptum est: *Vos qui fortes estis, infirmitates debilium portate,* hoc est, cura ac diligentia vestra tollite.

976 267. Cum igitur Dominus pronuntiet aliquando *hos in supplicium* 594
aeternum ituros, aliquando vero mittat quosdam *in ignem aeternum paratum diabolo et angelis eius,* et alibi, gehennae ignis mentione facta, subiciat illud: *ubi vermis eorum non moritur, et ignis non*

---

974. MG 31, 1196. 975. MG 31, 1236.
976. MG 31, 1264.

ὀνομάζοντος γέενναν πυρός, καὶ ἐπιφέροντος· «ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται» [Mc 9, 45]· καὶ ἔτι πάλαι διὰ τοῦ προφήτου περί τινων προειρηκότος ὅτι «ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται» [Is 66, 24]· τούτων καὶ τῶν τοιούτων πολλαχοῦ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς κειμένων, ἓν καὶ τοῦτο τῆς μεθοδείας τοῦ διαβόλου, τὸ τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων, ὥσπερ ἐπιλαθομένους τῶν τοσούτων καὶ τοιούτων τοῦ Κυρίου ῥημάτων καὶ ἀποφάσεων, τέλος κολάσεως εἰς τὸ μᾶλλον κατατολμᾶν τῆς ἁμαρτίας ἑαυτοῖς ὑπογράφειν. Εἰ γὰρ τῆς αἰωνίου κολάσεως ἔσται ποτὲ τέλος, τέλος ἕξει πάντως καὶ ἡ αἰώνιος ζωή. Εἰ δὲ ἐπὶ τῆς ζωῆς τοῦτο νοῆσαι οὐ καταδεχόμεθα, ποῖον ἔχει λόγον τῇ κολάσει τῇ αἰωνίῳ τέλος διδόναι; Ἡ γὰρ τοῦ ‚αἰωνίου' προσθήκη ἐφ' ἑκατέρων ἴσως κεῖται. «Ἀπελεύσονται γάρ», φησίν, «οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.» Τούτων οὖν οὕτως ὁμολογουμένων, εἰδέναι χρὴ ὅτι καὶ τὸ «δαρήσεται πολλάς» καὶ τὸ «δαρήσεται ὀλίγας» [cf. Lc 12, 47 48] οὐχὶ τέλος, ἀλλὰ διαφορὰν κολάσεως δηλοῖ.

288. Ἀναγκαῖον τοῖς πεπιστευμένοις τὴν οἰκονομίαν τῶν 977
μυστηρίων τοῦ Θεοῦ ἐξομολογεῖσθαι τὰ ἁμαρτήματα. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ πάλαι μετανοοῦντες ἐπὶ τῶν ἁγίων εὑρίσκονται πεποιηκότες. Γέγραπται γὰρ ἐν μὲν τῷ εὐαγγελίῳ ὅτι τῷ Βαπτιστῇ Ἰωάννῃ ἐξωμολογοῦντο τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν [Mt 3, 6]· ἐν δὲ ταῖς Πράξεσι, τοῖς ἀποστόλοις, ὑφ' ὧν καὶ ἐβαπτίζοντο ἅπαντες [Act 19, 18].

---

exstinguitur; olimque etiam de quibusdam praedixerit per prophetam quod *vermis eorum non morietur et ignis eorum non exstinguetur:* haec igitur et horum similia cum in multis divinae scripturae locis habeantur, hoc quoque unum est ex artificiis diaboli, ut plerique homines velut obliti tot et talium Domini verborum ac sententiarum, quo maiore cum audacia peccent, supplicii sibi finem praescribant. Etenim si aeterni supplicii futurus est aliquando finis, finem utique habitura est etiam vita aeterna. Quodsi non possumus illud de vita aeterna intellegere, qua ratione supplicio aeterno adscribitur finis? Nam aequaliter pro utroque habetur ‚aeterni' adiectio. *Ibunt enim,* inquit, *hi in supplicium aeternum, iusti autem in vitam aeternam.* Itaque, cum haec ita sint in confesso, sciendum est neque illud *vapulabit multis* neque illud *vapulabit paucis* significare finem, sed diversitatem supplicii.

288. Peccata iis confiteri necesse est, quibus mysteriorum Dei 977
concredita dispensatio est. Sic enim et qui olim paenitentiam egerunt, coram sanctis fecisse comperiuntur. Scriptum est enim in evangelio quod peccata sua Ioanni Baptistae confitebantur; in Actibus vero, apostolis ipsis, a quibus etiam baptizabantur cuncti.

---

977. MG 31, 1284.

978 Interr. 293. Πῶς δεῖ προσφέρεσθαι τοῖς τὰ μείζονα τῶν 291
ἁμαρτημάτων παραιτουμένοις, τὰ δὲ μικρὰ ἀδιαφόρως ποιοῦσιν; *Resp.* Πρῶτον μὲν εἰδέναι χρὴ ὅτι ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ ταύτην τὴν διαφορὰν οὐκ ἔστι μαθεῖν. Μία γὰρ ἀπόφασις κατὰ πάντων ἁμαρτημάτων κεῖται τοῦ Κυρίου εἰπόντος ὅτι «Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας» [Io 8, 34]. . . . Ὅλως δέ, εἰ ἐπιτρεπόμεθα λέγειν μικρὸν καὶ μέγα ἁμάρτημα, ἀναντίρρητον ἔδει τὴν ἀπόδειξιν ἑκάστῳ μέγα εἶναι τὸ ἑκάστου κρατοῦν, καὶ μικρὸν τοῦτο, οὗ ἕκαστος κρατεῖ· ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀθλητῶν ὁ μὲν νικήσας ἐστὶν ἰσχυρότερος, ὁ δὲ ἡττηθεὶς ἀσθενέστερος τοῦ ἐπικρατεστέρου, ὅστις ἂν ᾖ.

S. GREGORIUS NAZIANZENUS, ca 329—389/90.

Orationes.

979 Or. 2 (habita a. 362), n. 105. Ἡμεῖς δέ, οἱ καὶ μέχρι τῆς 68
τυχούσης κεραίας καὶ γραμμῆς τοῦ Πνεύματος τὴν ἀκρίβειαν ἕλκοντες, οὔποτε δεξόμεθα, οὐ γὰρ ὅσιον, οὐδὲ τὰς ἐλαχίστας πράξεις εἰκῇ σπουδασθῆναι τοῖς ἀναγράψασι, καὶ μέχρι τοῦ παρόντος μνήμῃ διασωθῆναι.

980 16 (a. 373), 7. Οἶδα ἐκτιναγμὸν καὶ ἀνατιναγμὸν καὶ βρασμὸν 590
καὶ καρδίας θραυσμὸν καὶ παράλυσιν γονάτων, καὶ τοιαῦτα ὄντα τὰ τῶν ἀσεβῶν ἐπιτίμια· ἐῶ γὰρ λέγειν τὰ ἐκεῖθεν δικαιωτήρια, οἷς ἡ ἐνταῦθα φειδὼ παραδίδωσιν, ὡς βέλτιον

---

978 293. Quomodo cum iis agendum est, qui devitant graviora 291
peccata, patrant vero leviora indiscriminatim? — Primum quidem nosse oportet hanc differentiam in novo testamento non reperiri. Una namque habetur sententia adversus quaelibet peccata, cum Dominus dicat: *Qui facit peccatum, servus est peccati*. . . . Uno verbo, si parvum et magnum peccatum liceat nobis dicere, sine controversia negari non potest hoc cuique magnum esse cuius quisque subicitur dominio, illud vero parvum cui quisque dominatur; ut in athletis fortior est qui vincit, victus vero debilior victore est, quisquis ille sit.

979 2, 105. Nos, qui Spiritus diligentiam vel usque ad levem apicem 68
et lineam extendimus, numquam, nec enim fas est, ne minimas quidem actiones a scriptoribus temere perscriptas et elaboratas memoriaque ad haec usque tempora conservatas esse concedemus.

980 16, 7. Scio concussionem et excussionem et ebullitionem cordis- 590
que confractionem ac genuum dissolutionem atque eiusmodi supplicia, quibus impiorum scelera vindicantur. Mitto enim dicere futurae vitae tribunalia, quibus huiusce vitae indulgentia et impunitas eos tradit; ita ut satius sit nunc castigari et purgari quam

---

978. MG 31, 1288. 979. MG 35, 504.
980. MG 35, 944.

εἶναι νῦν παιδευθῆναι καὶ καθαρθῆναι, ἢ τῇ ἐκεῖθεν βασάνῳ
584 παραπεμφθῆναι, ἡνίκα κολάσεως καιρός, οὐ καθάρσεως.
316 16, 15. Γνῶμεν ὅτι τὸ μὲν μηδὲν ἁμαρτεῖν ὄντως ὑπὲρ 981
ἄνθρωπον, καὶ μόνου Θεοῦ.
43 18 (*funebris in patrem,* a. 374), 6. Ἐκεῖνος καὶ πρὸ τῆς 982
312 ἡμετέρας αὐλῆς [1] ἦν ἡμέτερος· εἰσεποίει γὰρ αὐτὸν ἡμῖν ὁ
τρόπος. Ὥσπερ γὰρ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων οὐ μεθ' ἡμῶν εἰσιν,
οὓς ὁ βίος ἀλλοτριοῖ τοῦ κοινοῦ σώματος· οὕτω πολλοὶ τῶν
ἔξωθεν πρὸς ἡμῶν, ὅσοι τῷ τρόπῳ τὴν πίστιν φθάνουσι, καὶ
δέονται τοῦ ὀνόματος, τὸ ἔργον ἔχοντες. Τούτων καὶ ὁ ἐμὸς
ἦν πατήρ, πτόρθος ἀλλότριος, τῷ βίῳ πρὸς ἡμᾶς ἐπικλίνων.
151 25 (a. 379), 16. Μήτε ἀγέννητον [dicamus] τὸν Υἱόν, εἷς γὰρ 983
173 ὁ Πατήρ· μήτε Υἱὸν τὸ Πνεῦμα, εἷς γὰρ ὁ Μονογενής· ἵνα καὶ
174 τοῦτο θεϊκὸν ἔχωσι, τὸ μοναδικόν, ὁ μὲν τῆς υἱότητος, τὸ δὲ
178 τῆς προόδου, καὶ οὐχ υἱότητος. Ἀληθῶς πατέρα τὸν Πατέρα,
καὶ πολύ γε τῶν παρ' ἡμῖν ἀληθέστερον, ὅτι μόνως, ἰδιοτρόπως
γάρ, καὶ οὐχ ὡς τὰ σώματα· καὶ μόνος, οὐ γὰρ μετὰ συζυγίας·
καὶ μόνου, Μονογενοῦς γάρ· καὶ μόνον, οὐ γὰρ υἱὸς πρότερον·
καὶ ὅλον πατήρ, καὶ ὅλου, τὸ γὰρ ἡμέτερον ἄδηλον· καὶ ἀπ'
ἀρχῆς, οὐ γὰρ ὕστερον. Ἀληθῶς υἱὸν τὸν Υἱόν, ὅτι μόνος,
καὶ μόνου, καὶ μόνως, καὶ μόνον· οὐ γὰρ καὶ πατήρ, καὶ ὅλον

---

584 ad cruciatum illum transmitti, cum iam poenae tempus erit, non
purgationis.
316 16, 15. Illud cognitum habeamus, quod omni vitio carere vere 981
hominis modulum excedit, soliusque Dei est.
43 18, 6. Ille, ante etiam quam ad nostram aulam se contulisset [1], 982
312 noster erat. Mores quippe ipsum nobis adsciscebant. Ut enim
multi ex nostris nobiscum non sunt, quos scilicet a communi
corpore vita removet, sic contra multi exterorum ad nos pertinent,
quicumque nimirum fidem moribus antevertunt ac solo nomine
carent, cum rem ipsam teneant. Quo in numero meus quoque
pater erat, ramus quidem ille alienus, vita vero ad nos propendens.
151 25, 16. Neque ingenitum [dicamus] Filium, unus enim Pater in- 983
173 genitus; nec Spiritum Sanctum Filium, unus enim est Unigenitus;
174 ut hoc quoque divinum habeant, singularitatem ille filiationis, hic
178 processionis, non autem filiationis. Patrem vere patrem, ac multo
quidem verius quam qui apud nos id nomen obtinent, tum quia
proprio et singulari modo pater est, non autem sicut corpora;
tum quia solus, non enim ex coniunctione; tum quia solius, nempe
Unigeniti; tum quia solum, non enim filius antea; tum quia in
totum et totius pater, quod de nobis affirmari nequit; tum quia
ab initio, nec enim postea. Filium vere filium, quod et solus sit,
et solius, ac singulari modo, et solum; non enim pater quoque

---

[1] Gregorius, pater S. Gregorii, in secta Hypsistariorum primo degebat.
981. MG 35, 953. 982. MG 35, 992.
983. MG 35, 1221.

υἱός, καὶ ὅλου, καὶ ἀπ' ἀρχῆς, οὔποτε τοῦ εἶναι υἱὸς ἠργμένος·
οὐ γὰρ ἐκ μεταμελείας ἡ θεότης, οὐδὲ ἐκ προκοπῆς ἡ θέωσις,
ἵνα λείπῃ ποτέ, τῷ μὲν τὸ εἶναι πατρί, τῷ δὲ τὸ εἶναι υἱῷ.
Ἀληθῶς ἅγιον τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· οὐ γὰρ καὶ ἄλλο τοιοῦτον, 175
οὐδὲ οὕτως, οὐδὲ ἐκ προσθήκης ὁ ἁγιασμός, ἀλλ' αὐτοαγιότης·
οὐδὲ μᾶλλον καὶ ἧττον, οὐδὲ ἀρξάμενον χρονικῶς ἢ παυσόμενον.
Κοινὸν γὰρ Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ μὴ 167
γεγονέναι, καὶ ἡ θεότης· Υἱῷ δὲ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ ἐκ
τοῦ Πατρός. Ἴδιον δὲ Πατρὸς μέν, ἡ ἀγεννησία· Υἱοῦ δέ, ἡ 153
γέννησις· Πνεύματος δέ, ἡ ἔκπεμψις.

984 28 (*theologica 2*, a. 380), 5. «Ὄψομαι τοὺς οὐρανούς, ἔργα 87
τῶν δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας» [Ps 8, 4], καὶ τὸν
ἐν αὐτοῖς πάγιον λόγον· ὡς οὐχὶ νῦν ὁρῶν, ὀψόμενος δὲ
ἔστιν ὅτε· ἀλλὰ πολὺ πρὸ τούτων ἡ ὑπὲρ ταῦτα, καὶ ἐξ ἧς 108
ταῦτα, φύσις ἄληπτός τε καὶ ἀπερίληπτος· λέγω δέ, οὐχ ὅτι
ἔστιν, ἀλλ' ἥτις ἐστίν. . . . 6. Τοῦ μὲν γὰρ εἶναι Θεόν, καὶ τὴν 86
πάντων ποιητικήν τε καὶ συνεκτικὴν αἰτίαν, καὶ ὄψις διδάσκαλος,
καὶ ὁ φυσικὸς νόμος· ἡ μὲν τοῖς ὁρωμένοις προσβάλλουσα,
καὶ πεπηγόσι καλῶς καὶ ὁδεύουσι, καὶ ἀκινήτως, ἵνα οὕτως
εἴπω, κινουμένοις καὶ φερομένοις· ὁ δὲ διὰ τῶν ὁρωμένων
καὶ τεταγμένων τὸν ἀρχηγὸν τούτων συλλογιζόμενος.

---

simul est, et in totum filius, et totius, et a principio, ut numquam
filius esse coeperit; non enim ex consilii mutatione est deitas,
neque ex progressu deificatio, ut ille aliquando pater, hic aliquando
filius esse desinat. Spiritum Sanctum vere sanctum; neque enim 175
alius talis est, nec eodem modo, neque ex accessione sanctitatem
habet, sed est ipsamet sanctitas, nec magis et minus, nec, quoad
tempus, originem umquam habuit, nec finem habiturus est. Hoc
enim Patri et Filio et Spiritui Sancto commune est, quod minime 167
creati sunt, et divinitas. Hoc autem Filio et Spiritui Sancto,
quod uterque eorum ex Patre est. At vero Patris proprietas haec
est, quod ingenitus sit; Filii, quod genitus; Spiritus Sancti, quod 153
procedat.

984 28 (*theologica 2*), 5. *Videbo caelos, opera digitorum tuorum,* 87
lunam et stellas, eamque, quae ipsis inest, stabilem rationem,
perinde scilicet atque in hac vita ea minime videns, sed aliquando
perspecturus; sed multo magis natura illa [Dei] his sublimior, et ex 108
qua haec originem traxerunt, captum omnem et comprehensionem
superat. Et hoc dico, non quasi percipi non posse dicam quod
sit Deus, sed quale sit. . . . 6. Etenim quod Deus sit, ac causa 86
quae res omnes procrearit atque conservet, cum oculi ipsi tum
lex naturalis docent; illi, dum rebus in aspectum cadentibus aciem
affigunt, easque et pulchre stabiles esse, et progredi, atque immote,
ut ita dicam, moveri volvique perspiciunt; haec autem, dum per
res oculis subiectas ac recto ordine collocatas auctorem earum
ratiocinando assequitur.

984. M (= Mason) 28; MG 36, 32.

110 28 *(theol. 2)*, 9. Ἀλλ' εἰ ἀσώματον [τὸν Θεὸν λέγομεν], οὔπω 985
μὲν οὐδὲ τοῦτο τῆς οὐσίας παραστατικόν τε καὶ περιεκτικόν, ὥσπερ οὐδὲ τὸ ἀγέννητον, καὶ τὸ ἄναρχον, καὶ τὸ ἀναλλοίωτον, καὶ τὸ ἄφθαρτον, καὶ ὅσα περὶ Θεοῦ ἢ περὶ Θεὸν εἶναι λέγεται. Τί γὰρ ὄντι αὐτῷ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὑπόστασιν ὑπάρχει τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχειν, μηδὲ ἐξίστασθαι, μηδὲ περατοῦσθαι;

105 28 *(theol. 2)*, 12. Ἡμῖν δ' οὖν ἐκεῖνο γνώριμον, «τοῖς 986
δεσμίοις τῆς γῆς», ὅ φησιν ὁ θεῖος Ἱερεμίας [Thr 3, 34], καὶ τὸ παχὺ τοῦτο σαρκίον περιβεβλημένοις, ὅτι ὥσπερ ἀδύνατον ὑπερβῆναι τὴν ἑαυτοῦ σκιάν, καὶ τῷ λίαν ἐπειγομένῳ (φθάνει γὰρ ἀεὶ τοσοῦτον, ὅσον καταλαμβάνεται), ἢ τοῖς ὁρατοῖς πλησιάσαι τὴν ὄψιν δίχα τοῦ ἐν μέσῳ φωτὸς καὶ ἀέρος, ἢ τῶν ὑδάτων ἔξω τὴν νηκτὴν φύσιν διολισθαίνειν, οὕτως ἀμήχανον τοῖς ἐν σώμασι δίχα τῶν σωματικῶν πάντῃ γενέσθαι μετὰ τῶν νοουμένων.

87 28 *(theol. 2)*, 16. Ἔστω γὰρ τὸ γενέσθαι τοῦ αὐτομάτου. 987
88 235 Τίνος τὸ τάξαι; Καὶ τοῦτο, εἰ δοκεῖ, δῶμεν. Τίνος τὸ τηρῆσαι καὶ φυλάξαι καθ' οὓς πρῶτον ὑπέστη λόγους; Ἑτέρου τινός, ἢ τοῦ αὐτομάτου; Ἑτέρου δηλαδὴ παρὰ τὸ αὐτόματον. Τοῦτο δὲ
91 τί ποτε ἄλλο πλὴν Θεός; Οὕτως ὁ ἐκ Θεοῦ λόγος, καὶ πᾶσι σύμφυτος, καὶ πρῶτος ἐν ἡμῖν νόμος, καὶ πᾶσι συνημμένος,

---

110 28 *(theol. 2)*, 9. Verum, utcumque incorporeum [Deum dicamus], 985
nondum tamen hoc naturam illius essentiamque complectitur et declarat; quemadmodum nec ingenitum, nec principii expers, nec immutabile, nec incorruptibile ceteraque omnia, quae de Deo vel circa Deum praedicantur. Quid enim prodest ad indicandam ipsius naturam et subsistentiam qua exsistit, si dicas eum initium non habere, nec a se umquam desciscere, nec ullis terminis includi?

105 28 *(theol. 2)*, 12. Nobis utique *vinctis terrae*, ut Ieremiae verbis 986
utar, crassaque hac carne obtectis, hoc perspicuum est, quod, quemadmodum nulla ratione fieri potest ut quispiam, quamlibet gressum urgeat, umbram suam praetereat (quantum enim eam assequeris, tantum etiam illa semper antevertit), aut oculus rebus in aspectum cadentibus citra intermediam lucem et aërem coniungatur, aut pisces extra aquas natent; ita etiam impossibile est iis, qui corporibus inclusi sunt, sine corporearum rerum adminiculo rebus iis, quae intelleguntur, omnino coniungi.

87 28 *(theol. 2)*, 16. Ut enim hoc demus, casu omnia exstitisse, 987
88 235 cui tandem eorum dispositio tribuenda erit? Atque ut hoc quoque ipsum, si ita lubet, concedamus, cuiusnam, quaeso, fuerit haec tueri atque conservare iuxta eas rationes, quibus primum creata sunt? Alteriusne cuiuspiam, an casus? Alterius profecto, non casus. Hoc autem quid tandem aliud esse queat, quam Deus?
91 Sic ratio, quae ex Deo est et cunctis insita, et prima in nobis lex

---

985. M 35; MG 36, 36. 986. M 41; MG 36, 41.
987. M 47; MG 36, 48.

ἐπὶ Θεὸν ἡμᾶς ἀνήγαγεν ἐκ τῶν ὁρωμένων. Καὶ δὴ λέγωμεν ἀρξάμενοι πάλιν.

988 28 *(theol. 2),* 17. Θεόν, ὅ τί ποτε μέν ἐστι τὴν φύσιν καὶ 109
τὴν οὐσίαν, οὔτε τις εὗρεν ἀνθρώπων πώποτε, οὔτε μὴ εὕρῃ.
Ἀλλ' εἰ μὲν εὑρήσει ποτέ, ζητείσθω τοῦτο καὶ φιλοσοφείσθω 107
παρὰ τῶν βουλομένων. Εὑρήσει δέ, ὡς ἐμὸς λόγος, ἐπειδὰν τὸ θεοειδὲς τοῦτο καὶ θεῖον, λέγω δὲ τὸν ἡμέτερον νοῦν τε καὶ λόγον, τῷ οἰκείῳ προσμίξῃ, καὶ ἡ εἰκὼν ἀνέλθῃ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, οὗ νῦν ἔχει τὴν ἔφεσιν. Καὶ τοῦτο εἶναί μοι δοκεῖ τὸ πάνυ φιλοσοφούμενον, ἐπιγνώσεσθαί ποτε ἡμᾶς ὅσον ἐγνώσμεθα [cf. 1 Cor 13, 12]. Τὸ δὲ νῦν εἶναι βραχεῖά τις ἀπορροὴ πᾶν τὸ εἰς ἡμᾶς φθάνον, καὶ οἷον μεγάλου φωτὸς μικρὸν ἀπαύγασμα.

989 28 *(theol. 2),* 31. Πνεῦμα δὲ ἀκούει [ὁ ἄγγελος] καὶ πῦρ 199
[cf. Ps 103, 4; Hebr 1, 7]· τὸ μὲν ὡς νοητὴ φύσις, τὸ δὲ ὡς 200
καθάρσιος· ἐπεὶ καὶ τῆς πρώτης οὐσίας τὰς αὐτὰς οἶδα κλήσεις. Πλὴν ἡμῖν γε ἀσώματος ἔστω, ἢ ὅτι ἐγγύτατα. Ὁρᾷς ὅπως
ἰλιγγιῶμεν περὶ τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἔχομεν οἷ προέλθωμεν, ἢ 205
τοσοῦτον ὅσον εἰδέναι ἀγγέλους τινὰς καὶ ἀρχαγγέλους, θρόνους, κυριότητας, ἀρχάς, ἐξουσίας, λαμπρότητας, ἀναβάσεις, νοερὰς δυνάμεις, ἢ νόας, καθαρὰς φύσεις καὶ ἀκιβδήλους,
ἀκινήτους πρὸς τὸ χεῖρον ἢ δυσκινήτους, περὶ τὸ πρῶτον 207

---

cunctisque innexa, nos ab iis rebus, quae oculis cernuntur, ad Deum subvexit. Ac proinde hoc pacto rursus exordiamur.

988 28 *(theol. 2),* 17. Quid tandem Deus natura sua et essentia 109
sit, nec hominum quisquam umquam invenit, nec invenire potest.
An vero aliquando sit inventurus, quaerat hoc qui volet ac per- 107
scrutetur. Mea quidem sententia tum demum hoc inveniet, cum deiforme hoc atque divinum, id est, mens nostra et ratio, cum natura cognata coniuncta fuerit, et imago ad exemplar illud suum, cuius nunc desiderio tangitur, ascenderit. Atque illud mihi esse videtur, quod primarium philosophiae caput est, nempe nos aliquando tantum cognituros, quantum cogniti sumus. At in hac mortali vita quidquid ad nos usque pertingit, aliud nihil est quam exiguus quidam rivulus, ac velut parvus magnae lucis radius.

989 28 *(theol. 2),* 31. Spiritus porro atque ignis [angelus] appellatur: 199
illud, quia intellectuali natura est praeditus, hoc, quia purgandis 200
animis nostris adhibetur; quandoquidem primaria quoque illa essentia iisdem nominibus nuncupatur. Sed sint sane nobis illi incorporei, aut quam proxime ad hoc accedentes. Vides enim quomodo circa huiusmodi sermonem aestuemus, nec quo progrediamur habeamus; aut certe non ultra progredi possimus, quam
quod angelos quosdam et archangelos scimus, thronos, potestates, 205
principatus, dominationes, splendores, ascensus, intellegentes virtutes, vel mentes potius, puras naturas, minimeque adulterinas, ad
malum immobiles vel certe non facile mobiles, perpetuos choros 207

---

988. M 47; MG 36, 48. 989. M 70; MG 36, 72.

107 αἴτιον ἀεὶ χορευούσας· . . . ὑμνῳδοὺς θείας μεγαλειότητος, θεωροὺς δόξης ἀϊδίου καὶ ἀϊδίως, οὐχ ἵνα δοξασθῇ Θεός (οὐ γάρ ἐστιν ὃ προστεθήσεται τῷ πλήρει, τῷ καὶ τοῖς ἄλλοις χορηγῷ τῶν καλῶν), ἀλλ' ἵνα μὴ λείπῃ τὸ εὐεργετεῖσθαι καὶ ταῖς πρώταις μετὰ Θεὸν φύσεσι.

178 29 (*theol. 3*, a. 380), 16. Οὔτε οὐσίας ὄνομα ὁ Πατήρ, ὦ 990 σοφώτατοι, οὔτε ἐνεργείας, σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πῶς ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ, ἢ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Ὡς γὰρ παρ' ἡμῖν αἱ κλήσεις αὗται τὸ γνήσιον καὶ οἰκεῖον γνωρίζουσιν, οὕτω κἀκεῖ τὴν τοῦ γεγεννημένου πρὸς τὸ γεγεννηκὸς ὁμοφυΐαν σημαίνουσιν.

95 30 (*theol. 4*, a. 380), 2. Τί τῶν ὄντων ἀναίτιον; Θεότης. 991 Οὐδεὶς γὰρ αἰτίαν εἰπεῖν ἔχει Θεοῦ· ἢ τοῦτο ἂν εἴη Θεοῦ
410 πρεσβύτερον. Τίς δὲ τῆς ἀνθρωπότητος, ἣν δι' ἡμᾶς ὑπέστη Θεός, αἰτία; Τὸ σωθῆναι πάντως ἡμᾶς. Τί γὰρ ἕτερον;

404 30 (*theol. 4*), 15. Δέκατον αὐτοῖς ἐστιν ἡ ἄγνοια, καὶ τὸ 992 «μηδένα γινώσκειν τὴν τελευταίαν ἡμέραν ἢ ὥραν, μηδὲ τὸν Υἱὸν αὐτόν, εἰ μὴ τὸν Πατέρα» (Mc 13, 32). Καίτοι πῶς ἀγνοεῖ τι τῶν ὄντων ἡ Σοφία; . . . Πῶς δὲ τὰ μὲν πρὸ τῆς ὥρας ἀκριβῶς ἐπίσταται, καὶ τὰ οἷον ἐν χρῷ τοῦ τέλους, αὐτὴν δὲ ἀγνοεῖ τὴν ὥραν; Αἰνίγματι γὰρ τὸ πρᾶγμα ὅμοιον, ὥσπερ ἂν

---

107 circa principem illam causam agitantes; . . . divinae maiestatis laudes canentes, ac sempiternam illam gloriam sempiterne intuentes, non ut inde gloriae Dei aliquid accrescat (nihil enim est, quod ei, qui plenus est aliisque honorum auctor, accrescere queat); sed ne etiam primae illae post Deum naturae beneficio affici desinant.

178 29 *(theol. 3)*, 16. Nec essentiae nomen est Pater, o viri acutis- 990 simi, nec actionis; sed relationem eam indicat, quam Pater erga Filium habet, vel Filius erga Patrem. Ut enim apud nos haec nomina germanam quamdam coniunctionem et necessitudinem declarant, ad eumdem modum illic quoque genitorem ac genitum eamdem naturam habere significant.

95 30 *(theol. 4)*, 2. Quid est ex omnibus rebus quod causae sit 991 expers? Divinitas. Nemo enim est qui Dei causam dicere queat;
410 alioqui id Deo antiquius esset. Quae autem humanitatis a Deo propter nos susceptae causa exstitit? Profecto ut nobis salus pararetur. Quid enim aliud causae afferri possit?

404 30 *(theol. 4)*, 15. Decimo loco ignorantiam ponunt illudque 992 quod *extremum diem et horam nemo cognoscat, ne Filius quidem, sed solus Pater.* At quomodo fieri potest, ut Sapientia quidquam eorum quae sunt ignoret? . . . Quomodo ea, quae horam illam antecedunt et quae in momento ipso finis sunt, accurate scit, ipsam autem horam nescit? Aenigmati res haec similis est, perinde

---

990. M 98; MG 36, 96. 991. M 110; MG 36, 105.
992. M 131; MG 36, 124.

εἴ τις τὰ μὲν πρὸ τοῦ τείχους ἀκριβῶς ἐπίστασθαι λέγοι, αὐτὸ δὲ ἀγνοεῖ τὸ τεῖχος· ἢ τὸ τῆς ἡμέρας τέλος εὖ ἐπιστάμενος, τὴν ἀρχὴν τῆς νυκτὸς μὴ γινώσκειν· ἔνθα ἡ τοῦ ἑτέρου γνῶσις ἀναγκαίως συνεισάγει τὸ ἕτερον. Ἢ πᾶσιν εὔδηλον ὅτι γινώσκει μὲν ὡς Θεός, ἀγνοεῖν δέ φησιν ὡς ἄνθρωπος, ἄν τις τὸ φαινόμενον χωρίσῃ τοῦ νοουμένου;

993 30 *(theol. 4)*, 18. Ὅσον δ' οὖν ἐκ τῶν ἡμῖν ἐφικτῶν, ὁ 94
μὲν Ὢν καὶ ὁ Θεὸς μᾶλλόν πως τῆς οὐσίας ὀνόματα· καὶ 95
τούτων μᾶλλον ὁ Ὤν· οὐ μόνον ὅτι τῷ Μωυσεῖ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους, καὶ τὴν κλῆσιν ἀπαιτούμενος, ἥ τίς ποτε εἴη, τοῦτο προσεῖπεν ἑαυτὸν, «Ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με» [Ex 3, 14] τῷ λαῷ κελεύσας εἰπεῖν· ἀλλ' ὅτι καὶ κυριωτέραν ταύτην εὑρίσκομεν.... Ἡμεῖς δὲ φύσιν ἐπιζητοῦμεν, ᾗ τὸ εἶναι καθ' ἑαυτό, καὶ οὐκ ἄλλῳ συνδεδεμένον· τὸ δὲ ὂν ἴδιον ὄντως Θεοῦ, καὶ ὅλον, μήτε τῷ πρὸ αὐτοῦ, μήτε τῷ μετ' αὐτόν (οὐ γὰρ ἦν ἢ ἔσται), περατούμενον ἢ περικοπτόμενον.

994 30 *(theol. 4)*, 20. Δοκεῖ γάρ μοι λέγεσθαι Υἱὸς μέν, ὅτι 158
ταὐτόν ἐστι τῷ Πατρὶ κατ' οὐσίαν· καὶ οὐκ ἐκεῖνο μόνον, ἀλλὰ κἀκεῖθεν. Μονογενὴς δέ, οὐχ ὅτι μόνος ἐκ μόνου καὶ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ μονοτρόπως, οὐχ ὡς τὰ σώματα. Λόγος δέ, ὅτι 161
οὕτως ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον 163
διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφές, καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν.

---

videlicet ac si quis ea, quae ante murum sunt, certissime se nosse dicat, murum autem ignoret, aut diei finem probe sciens noctis initium nescit, ubi cognitio unius alterum necessario secum ducit. Nonne omnibus apertum est eum id scire ut Deum, sed nescire ut hominem, si quis quod apparet disiungat ab intellegibili?

993 30 *(theol. 4)*, 18. Quantum ergo nobis assequi concessum est, 94
Ens et Deus magis quodam modo essentiae nomina sunt; ex iis- 95
que etiam vox Ens aptior est; non solum quod ipse, cum Moysi in monte oraculum ederet, quaereretque ille quo nomine vocaretur, ita se ipsum appellavit, edicens videlicet ei, ut ad populum his verbis uteretur; *Qui est, misit me,* sed etiam quia nomen illud magis proprium esse comperimus. . . . At nos naturam eiusmodi exquirimus, quae ipsum esse per se habeat, ac non cum alio quopiam copuletur. Ens vero proprium sane est Dei, ac totum nec priore aliqua re nec posteriore (nec enim erat, aut erit) definitum ac circumcisum.

994 30 *(theol. 4)*, 20. Filius mihi dici videtur, quia essentia idem 158
est cum Patre, neque id solum, sed quia etiam ex illo est. Unigenitus autem, non quia solus ex solo et solum, sed etiam quia unico modo ac non ut corpora. Verbum porro quia ita se habet 161
ad Patrem ut verbum ad mentem, non modo propter generationem 163
passionis omnis expertem, verum etiam propter coniunctionem ipsius cum Patre vimque enuntiatricem.

993. M 135; MG 36, 125. 994. M 138; MG 36, 128.

412 30 *(theol. 4)*, 21. Ἄνθρωπος μέν [λέγεται ὁ Χριστός] . . . ἵνα 995
καὶ ἁγιάσῃ δι' ἑαυτοῦ τὸν ἄνθρωπον, ὥσπερ ζύμη γενόμενος
τῷ παντὶ φυράματι [cf. 1 Cor 5, 6], καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἑνώσας
398 τὸ κατακριθὲν ὅλον λύσῃ τοῦ κατακρίματος, πάντα ὑπὲρ πάντων
377 γενόμενος, ὅσα ἡμεῖς, πλὴν τῆς ἁμαρτίας, σῶμα, ψυχή, νοῦς,
378 δι' ὅσων ὁ θάνατος· τὸ κοινὸν ἐκ τούτων, ἄνθρωπος, Θεὸς
ὁρώμενος, διὰ τὸ νοούμενον. Υἱὸς δὲ ἀνθρώπου, καὶ διὰ τὸν
Ἀδὰμ καὶ διὰ τὴν παρθένον, ἐξ ὧν ἐγένετο· τοῦ μὲν ὡς προ-
430 πάτορος, τῆς δὲ ὡς μητρός, νόμῳ καὶ οὐ νόμῳ γεννήσεως.
394 Χριστὸς δέ, διὰ τὴν θεότητα· χρίσις γὰρ αὕτη τῆς ἀνθρω-
πότητος, οὐκ ἐνεργείᾳ κατὰ τοὺς ἄλλους χριστοὺς ἁγιάζουσα,
παρουσίᾳ δὲ ὅλου τοῦ χρίοντος· ἧς ἔργον ἄνθρωπον ἀκοῦσαι
τὸ χρίον, καὶ ποιῆσαι Θεὸν τὸ χριόμενον. Ὁδὸς δέ, ὡς δι'
ἑαυτοῦ φέρων ἡμᾶς.

164 31 (*theol. 5,* a. 380), 8. . . . «Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὃ παρὰ 996
τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» [Io 15, 26]· ὃ καθ' ὅσον μὲν ἐκεῖθεν
173 ἐκπορεύεται, οὐ κτίσμα· καθ' ὅσον δὲ οὐ γεννητόν, οὐχ Υἱός·
174 καθ' ὅσον δὲ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ μέσον, Θεός. . . . Τίς
150 οὖν ἡ ἐκπόρευσις; Εἰπὲ σὺ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ Πατρός, κἀγὼ
τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ φυσιολογήσω καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ
Πνεύματος, καὶ παραπληκτίσωμεν ἄμφω εἰς Θεοῦ μυστήρια
178 παρακύπτοντες. . . . 9. Τί οὖν ἐστί, φησίν, ὃ λείπει τῷ Πνεύ-
ματι, πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν; Εἰ γὰρ μὴ λεῖπόν τι ἦν, Υἱὸς ἂν
ἦν. Οὐ λείπειν φαμέν· οὐδὲ γὰρ ἐλλειπὴς Θεός· τὸ δὲ τῆς

---

412 30 *(theol. 4)*, 21. Homo [dicitur Christus] . . ., ut per se hominem 995
sanctitate afficiat, fermentique instar universae massae sit, sibique
uniens quod condemnatum fuerat totum illud a condemnatione
398 liberet, omnia pro nobis, quae nos sumus, excepto peccato, factus,
377 corpus, anima, mens, per quae videlicet mors pervaserat; et, quod
378 ex his commune est, homo, visibilis Deus, propter id quod mente
intellegitur. Filius hominis propter Adamum ac virginem, ex quibus
430 exstitit, illo nimirum ut generis auctore, hac autem ut matre, iuxta
legem, et non iuxta legem generationis. Christus propter divini-
394 tatem; ea enim humanitatis unctio est, non operatione, ut in aliis
christis, sed totius ungentis praesentia sanctificans. Cuius hic
effectus est, ut id, quod ungit, homo vocetur, et quod ungitur,
Deus fiat. Via, ut per se nos ducens.

164 31 *(theol. 5)*, 8. . . . *Spiritus Sanctus, qui a Patre procedit;* 996
173 qui, quatenus ab illo procedit, creatura non est; quatenus rursus
174 genitus non est, Filius non est; quatenus autem inter ingenitum
150 et genitum medius est, Deus est. . . . Quae ergo est haec pro-
cessio? Dic tu quae Patris ingenitura sit, et ego Filii generationem
et Spiritus processionem explicare aggrediar, quo fiet ut ambo
178 deliremus, in Dei mysteria oculos inicientes. . . . 9. Quid ergo est,
inquiunt, quod Spiritui deest, ad hoc ut sit Filius? Nisi enim ali-
quid deesset, Filius esset. Deesse nihil dicimus. Non enim Deo

995. M 142; MG 36, 132. 996. M 154; MG 36, 141.

ἐκφάνσεως, ἵν' οὕτως εἴπω, ἢ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλῆσιν πεποίηκεν. Οὐδὲ γὰρ 149
τῷ Υἱῷ λείπει τι πρὸς τὸ εἶναι Πατέρα (οὐδὲ γὰρ ἔλλειψις ἡ υἱότης), ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο Πατήρ. Ἢ οὕτω γε καὶ τῷ Πατρὶ λείψει τι πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν· οὐ γὰρ Υἱὸς ὁ Πατήρ. Ἀλλ' οὐκ ἐλλείψεως ταῦτά ποθεν, οὐδὲ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ὑφέσεως· αὐτὸ δὲ τὸ μὴ γεγεννῆσθαι, καὶ τὸ γεγεννῆσθαι, καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι, τὸν μὲν Πατέρα, τὸν δὲ Υἱόν, τὸ δὲ τοῦθ' ὅπερ λέγεται Πνεῦμα Ἅγιον προσηγόρευσεν, ἵνα τὸ ἀσύγχυτον σῴζηται τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν τῇ μιᾷ φύσει τε καὶ ἀξίᾳ τῆς θεότητος. Οὔτε γὰρ ὁ Υἱὸς Πατήρ, εἷς γὰρ Πατήρ, ἀλλ' ὅπερ ὁ Πατήρ· οὔτε τὸ Πνεῦμα Υἱός, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ, εἷς γὰρ ὁ μονογενής, ἀλλ' ὅπερ ὁ Υἱός· ἓν τὰ τρία
τῇ θεότητι, καὶ τὸ ἓν τρία ταῖς ἰδιότησιν· ἵνα μήτε τὸ ἓν 187
Σαβέλλιον ᾖ, μήτε τὰ τρία τῆς πονηρᾶς νῦν διαιρέσεως.
10. Τί οὖν; Θεὸς τὸ Πνεῦμα; Πάνυ γε. Τί οὖν, ὁμοούσιον; 166
Εἴπερ Θεός.

997 31 *(theol. 5)*, 14. Ὁ δὲ κοινὸς ἡμῖν πρὸς ἀμφοτέρους τίς 149
ἀγών τε καὶ λόγος; Ἡμῖν εἷς Θεός, ὅτι μία θεότης· καὶ πρὸς ἓν τὰ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει, κἂν τρία πιστεύηται. Οὐ γὰρ τὸ μὲν μᾶλλον, τὸ δὲ ἧττον Θεός· οὐδὲ τὸ μὲν πρότερον, τὸ δὲ ὕστερον· οὐδὲ βουλήσει τέμνεται, οὐδὲ δυνάμει μερίζεται, οὐδέ τι τῶν ὅσα τοῖς μεριστοῖς ὑπάρχει, κἀνταῦθα λα-

---

quidquam deest. Verum manifestationis, ut ita dicam, mutuaeque eorum relationis differentia, diversa quoque ipsis nomina procreavit.
Neque enim Filio aliquid deest ad hoc ut sit Pater (nec enim de- 149
fectus est filiatio), nec propterea tamen Pater est. Alioqui eadem ratione Patri aliquid deerit ad hoc ut sit Filius; nec enim Pater Filius est. Sed haec defectum procul dubio undequaque non arguunt nec essentiae submissionem; quin potius ex hoc ipso, quod ingenitus sit, et quod genitus, et quod procedat, hoc effectum est, ut alius Pater, alius Filius, alius Spiritus Sanctus appelletur, atque ita inconfusa trium personarum distinctio in una divinitatis natura et dignitate conservetur. Neque enim Filius est Pater, unus enim est Pater, sed est id quod Pater; nec Spiritus est Filius, quia ex Deo est, unus enim unigenitus, sed est id quod Filius; tria haec unum, si divinitatem spectes, et unum tria, si proprietatum rationem
habeas, ut nec unum Sabellio faveat, nec tria pestiferae divisioni, 187
quae viget. 10. Quid ergo? Spiritus Sanctus est Deus? Maxime. 166
Consubstantialis igitur? Prorsus, siquidem Deus.

997 31 *(theol. 5)*, 14. At vero quodnam nobis est cum utrisque 149
certamen, et quaenam oratio? Nobis Deus unus est, quoniam una deitas; atque ad unum ea, quae ex eo sunt, referuntur, etiamsi tres personas credamus. Neque enim hoc magis, illud minus est Deus; nec hoc prius, illud posterius. Nec voluntate scinduntur, nec potentia dividuntur, nec denique quidquam eorum, quae divi-

---

997. M 162; MG 36, 148.

βεῖν ἔστιν· ἀλλὰ ἀμέριστος ἐν μεμερισμένοις, εἰ δεῖ συντόμως
εἰπεῖν, ἡ θεότης· καὶ οἷον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἐχομένοις ἀλλήλων,
μία τοῦ φωτὸς σύγκρασις.

422 33 (a. 379/380), 9. Ἐγὼ δὲ οὕτως ἀρχαίως ἔχω καὶ φιλο- 998
σόφως, ὥστε ἕνα μὲν οὐρανὸν καὶ κοινὸν ἅπασι τὸν αὐτὸν
ὑπολαμβάνω, κοινὴν δὲ ἡλίου καὶ σελήνης περίοδον, . . . καὶ
ἔτι πρὸ τούτων, κοινὸν λόγον, νόμον, προφήτας, αὐτὰ τὰ
Χριστοῦ πάθη, δι' ὧν ἀνεπλάσθημεν, οὐχ ὁ μέν, ὁ δ' οὔ,
πάντες δὲ οἱ τοῦ αὐτοῦ Ἀδὰμ μετασχόντες, καὶ ὑπὸ τοῦ
415 ὄφεως παραλογισθέντες, καὶ τῇ ἁμαρτίᾳ θανατωθέντες, καὶ
διὰ τοῦ ἐπουρανίου Ἀδὰμ ἀνασωθέντες, καὶ πρὸς τὸ ξύλον
τῆς ζωῆς ἐπαναχθέντες, διὰ τοῦ ξύλου τῆς ἀτιμίας, ὅθεν ἀπο-
πεπτώκαμεν.

149 33, 16. Αὐτοὶ δὲ [fideles] προσκυνοῦσι τὸν Πατέρα καὶ τὸν 999
164 Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, μίαν θεότητα· Θεὸν τὸν Πατέρα,
Θεὸν τὸν Υἱόν, Θεόν (εἰ μὴ τραχύνῃ) τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον,
μίαν φύσιν ἐν τρισὶν ἰδιότησι, νοεραῖς, τελείαις, καθ' ἑαυτὰς
ὑφεστώσαις, ἀριθμῷ διαιρεταῖς, καὶ οὐ διαιρεταῖς θεότητι.

465 33, 17. Εἰς τί ἐβαπτίσθης; Εἰς Πατέρα; Καλῶς· πλὴν 1000
ἰουδαϊκὸν ἔτι. Εἰς Υἱόν; Καλῶς· οὐκ ἔτι μὲν ἰουδαϊκόν, οὔπω
δὲ τέλειον. Εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα; Ὑπέρευγε· τοῦτο τέλειον.

384 37 (a. 380), 2. [Ὁ Χριστός] ὃ ἦν ἐκένωσε, καὶ ὃ μὴ ἦν προσ- 1001
έλαβεν· οὐ δύο γενόμενος, ἀλλ' ἓν ἐκ τῶν δύο γενέσθαι

---

duis rebus contingunt, hic quoque reperitur. Sed individua in
dividuis, ut uno verbo dicam, est divinitas, ac velut in tribus solibus
inter se cohaerentibus una lucis commixtio.

422 33, 9. Ego vero ita antiquorum et philosophorum more sentio, 998
ut unum idemque caelum omnibus commune esse existimem, com-
munem item solis et lunae conversionem, . . . et etiam praeter haec,
communem rationem, legem, prophetas, ipsos Christi cruciatus,
per quos reformati sumus, non quidem hic et non ille, sed eiusdem
415 Adam omnes participantes, et a serpente decepti, et per peccatum
morte affecti, et per caelestem Adam rursus salvati, et ad lignum
vitae, unde excideramus, per lignum ignominiae revocati.

149 33, 16. Ipsi [fideles] Patrem et Filium et Spiritum Sanctum 999
164 adorant, deitatem unam; Deum Patrem, Deum Filium, Deum (nisi
hoc tibi molestum sit) Spiritum Sanctum, unam naturam in tribus
proprietatibus, intellegentibus, perfectis, per se subsistentibus, nu-
mero quidem distinctis, non autem distinctis divinitate.

465 33, 17. In cuius nomine baptizatus es? Patris? Recte, verum 1000
id adhuc iudaïcum. Filii? Praeclare; hoc iam minime iudaïcum,
sed nondum tam plenum ac perfectum. Spiritus Sancti? Optime:
hoc est perfectum.

384 37, 2. [Christus] id quod erat exinanivit, et quod non erat as- 1001
sumpsit; non duo factus, sed unum ex duobus fieri sustinens.

998. MG 36, 225. 999. MG 36, 236. 1000. MG 36, 236.
1001. MG 36, 284.

ἀνασχόμενος. Θεὸς γὰρ ἀμφότερα, τό τε προσλαβὸν καὶ τὸ προσληφθέν· δύο φύσεις εἰς ἓν συνδραμοῦσαι, οὐχ υἱοὶ δύο, μὴ καταψευδέσθω ἡ σύγκρασις.

1002 37, 6. Τί δήποτε γὰρ τὸ μὲν θῆλυ ἐκόλασαν [οἱ Φαρισαῖοι, 572
cf. Mt 19, 1 sqq], τὸ δὲ ἄρρεν ἐπέτρεψαν; Καὶ γυνὴ μὲν κακῶς βουλευσαμένη περὶ κοίτην ἀνδρὸς μοιχᾶται, καὶ πικρὰ ἐντεῦθεν τὰ τῶν νόμων ἐπιτίμια· ἀνὴρ δὲ καταπορνεύων γυναικός, ἀνεύθυνος; Οὐ δέχομαι ταύτην τὴν νομοθεσίαν, οὐκ ἐπαινῶ τὴν συνήθειαν.

1003 37, 13. Ἐπειδὴ γάρ εἰσί τινες οἱ τοσοῦτον μεγαλοφρο- 308
νοῦντες ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, ὥστε τὸ πᾶν ἑαυτοῖς διδόναι, καὶ μηδὲν τῷ ποιήσαντι καὶ σοφίσαντι καὶ χορηγῷ τῶν καλῶν, διδάσκει τούτους ὁ λόγος [«Οὐ τοῦ θέλοντος οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ» (Rom 9, 16)], ὅτι καὶ τὸ βούλεσθαι καλῶς δεῖται τῆς παρὰ Θεοῦ βοηθείας· μᾶλλον δὲ αὐτὸ τὸ προαιρεῖσθαι τὰ δέοντα, θεῖόν τι καὶ ἐκ Θεοῦ δῶρον φιλανθρωπίας· δεῖ γὰρ καὶ τὸ ἐφ᾽ ἡμῖν εἶναι καὶ τὸ ἐκ Θεοῦ σῴ- 329
ζεσθαι. Διὰ τοῦτό φησιν· «Οὐ τοῦ θέλοντος», τοῦτ᾽ ἔστιν, οὐ μόνον τοῦ θέλοντος, «οὐδὲ τοῦ τρέχοντος» μόνον, «ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ». Εἶτα, ἐπειδὴ καὶ τὸ βούλεσθαι παρὰ Θεοῦ, τὸ πᾶν εἰκότως ἀνέθηκε τῷ Θεῷ. Ὅσον ἂν δράμῃς, ὅσον ἂν ἀγωνίσῃ, χρῄζῃς τοῦ διδόντος τὸν στέφανον.

1004 37, 15. Φοβοῦμαι μὴ καὶ ἄτοπός τις εἰσέλθῃ λογισμός, 223
ὡς τῆς ψυχῆς ἀλλαχοῦ πολιτευσαμένης, εἶτα τῷ σώματι τούτῳ

Ambo enim Deus sunt: et assumens et assumptum; duae naturae in unum concurrentes, non duo filii, ne falsa sit commixtio.

1002 37, 6. Quid enim causae fuit cur mulierem coercerent [Pharisaei, 572
cf. Mt 19, 1 sqq], marito contra indulgerent eumque liberum relinquerent? Et mulier quidem, quae improbum consilium adversus viri sui cubile suscepit, adultera sit acerbissimisque legum poenis excrucietur, vir autem, qui fidem uxori datam violaverit, nulli supplicio obnoxius sit? Hanc legem non probo, hanc consuetudinem non laudo.

1003 37, 13. Quoniam enim nonnulli sunt qui ob recte facta ita 308
animis efferuntur, ut id totum sibi ipsis adscribant, nec quidquam creatori et sapientiae eorum auctori ac bonorum omnium suppeditatori acceptum ferant, eos edocet sermo *[Non est volentis neque currentis, sed miserentis Dei]* quod ipsum etiam recte velle divino auxilio indigeat; immo ipsa electio eorum, quae recta sunt, divinum quoddam est atque donum a Dei benignitate manans. Quod enim salvamur, id et a nobis et a Deo esse oportet. Idcirco 329
ait: *Non volentis,* id est, non solum volentis, *nec currentis* solum, *sed* etiam *miserentis Dei.* Ita, quoniam velle quoque ipsum a Deo est, optimo iure totum Deo assignavit. Quantumlibet curras, quantumlibet certes, opus habes eo qui det coronam.

1004 37, 15. Vereor, ne absurda etiam cogitatio cuiquam obrepat, 223
tamquam anima alibi usquam versata sit ac deinde corpori huic

1002. MG 36, 289. 1003. MG 36, 297. 1004. MG 36, 300.

ἐνδεθείσης· καὶ ἐκ τῆς ἐκεῖθεν πολιτείας, τῶν μὲν λαβόντων τὴν προφητείαν, τῶν δὲ κατακρινομένων, ὅσοι κακῶς βεβιώκασιν. . . . Τοῦτο ὑπολαβεῖν λίαν ἄτοπον, καὶ οὐκ ἐκκλησιαστικόν.

193 38 (a. 380), 9. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἤρκει τῇ ἀγαθότητι τοῦτο τὸ 1005
κινεῖσθαι μόνον τῇ ἑαυτῆς θεωρίᾳ, ἀλλ' ἔδει χεθῆναι τὸ ἀγαθὸν καὶ ὁδεῦσαι, ὡς πλείονα εἶναι τὰ εὐεργετούμενα (τοῦτο γὰρ τῆς ἄκρας ἦν ἀγαθότητος), πρῶτον μὲν ἐννοεῖ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ οὐρανίους· καὶ τὸ ἐννόημα ἔργον ἦν, Λόγῳ συμ-
199 πληρούμενον, καὶ Πνεύματι τελειούμενον. Καὶ οὕτως ὑπέστησαν λαμπρότητες δεύτεραι, λειτουργοὶ τῆς πρώτης λαμπρότητος·
200 εἴτε νοερὰ πνεύματα, εἴτε πῦρ οἷον ἄϋλον καὶ ἀσώματον, εἴτε τινὰ φύσιν ἄλλην, ὅτι ἐγγυτάτω τῶν εἰρημένων, ταύτας ὑποληπτέον.

409 38, 13. Ταῦτα [ἁμαρτήματα] ἐπειδὴ μείζονος ἐδεῖτο τοῦ 1006
βοηθήματος, μείζονος καὶ τυγχάνει· τὸ δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ
162 Θεοῦ Λόγος . . . ἡ ἀπαράλλακτος εἰκών, ὁ τοῦ Πατρὸς ὅρος καὶ λόγος· ἐπὶ τὴν ἰδίαν εἰκόνα χωρεῖ, καὶ σάρκα φορεῖ διὰ τὴν σάρκα, καὶ ψυχῇ νοερᾷ διὰ τὴν ἐμὴν ψυχὴν μίγνυται, τῷ
398 ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον ἀνακαθαίρων. Καὶ πάντα γίγνεται, πλὴν τῆς ἁμαρτίας, ἄνθρωπος [cf. Hebr 4, 15]· κυηθεὶς μὲν ἐκ τῆς παρθένου, καὶ ψυχὴν καὶ σάρκα προκαθαρθείσης τῷ Πνεύματι (ἔδει γὰρ καὶ γέννησιν τιμηθῆναι, καὶ παρθενίαν προτιμηθῆναι)· προ-
383 ελθὼν δὲ Θεὸς μετὰ τῆς προσλήψεως, ἓν ἐκ δύο τῶν ἐναντίων,

---

adstricta fuerit; atque, prout illic se gesserit, alii prophetiam accipiant, alii, qui improbe vixerunt, condemnentur. . . . Hoc existimare nimium absurdum est atque ab ecclesiastica fide alienum.

193 38, 9. Quoniam bonitati nequaquam satis erat sua ipsius solum 1005
contemplatione moveri, sed bonum diffundi ac propagari oportebat (id enim summae bonitatis erat), primum angelicas et caelestes virtutes cogitavit; atque illa cogitatio opus erat, quod Verbo con-
199 ficiebatur, ac Spiritu explebatur. Atque ita secundi splendores pro-
200 creati sunt, primi splendoris administri; sive intellegentes spiritus, sive ignem velut immaterialem et incorporeum, sive aliam quamdam naturam, quam proxime ad has accedentem, eas existimare oportet.

409 38, 13. Haec [crimina] quoniam maiore auxilio indigebant, maius 1006
etiam acceperunt; illud autem fuit ipsum Dei Verbum. . . . illa
162 perfecte similis imago, ille Patris terminus et verbum; ad propriam venit imaginem, et carnem gerit propter carnem, et cum anima rationali iungitur propter animam meam, ut simile per simile puri-
398 ficet. Et secundum omnia, praeter peccatum, fit homo: conceptus ex virgine, quoad animam et carnem prius a Spiritu purificata (debebatur enim generationi honor, maior autem honor virginitati);
383 procedens autem Deus cum assumpta humanitate, unum ex duobus

---

1005. MG 36, 320. 1006. MG 36, 325.

σαρκὸς καὶ Πνεύματος, ὧν τὸ μὲν ἐθέωσε, τὸ δὲ ἐθεώθη.
Ὢ τῆς καινῆς μίξεως, ὢ τῆς παραδόξου κράσεως.

1007 38, 16. Ὄψει . . . Ἰησοῦν . . . σταυρούμενον, καὶ συσταυ- 413
ροῦντα τὴν ἐμὴν ἁμαρτίαν· ὡς ἀμνὸν προσαγόμενον, καὶ ὡς 418
ἱερέα προσάγοντα, ὡς ἄνθρωπον θαπτόμενον, καὶ ὡς Θεὸν
ἐγειρόμενον, εἶτα καὶ ἀνερχόμενον, καὶ ἥξοντα μετὰ τῆς ἑαυτοῦ
δόξης. Πόσαι μοι πανηγύρεις καθ' ἕκαστον τῶν τοῦ Χριστοῦ
μυστηρίων; Ὧν ἁπάντων κεφάλαιον ἕν, ἡ ἐμὴ τελείωσις καὶ 415
ἀνάπλασις, καὶ πρὸς τὸν πρῶτον Ἀδὰμ ἐπάνοδος.

1008 39 (*in sancta lumina,* a. 381), 11. Θεὸν δὲ ὅταν εἴπω, ἑνὶ 149
φωτὶ περιαστράφθητε καὶ τρισί· τρισὶ μὲν κατὰ τὰς ἰδιότητας,
εἴτουν ὑποστάσεις, εἴ τινι φίλον καλεῖν, εἴτε πρόσωπα (οὐδὲν
γὰρ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχήσομεν, ἕως ἂν πρὸς τὴν
αὐτὴν ἔννοιαν αἱ συλλαβαὶ φέρωσιν)· ἑνὶ δὲ κατὰ τὸν τῆς
οὐσίας λόγον εἴτουν θεότητος. Διαιρεῖται γὰρ ἀδιαιρέτως, ἵν'
οὕτως εἴπω, καὶ συνάπτεται διῃρημένως. Ἓν γὰρ ἐν τρισὶν
ἡ θεότης, καὶ τὰ τρία ἕν· τὰ ἐν οἷς ἡ θεότης, ἤ, τό γε ἀκρι-
βέστερον εἰπεῖν, ἃ ἡ θεότης.

1009 39, 12. Πατὴρ ὁ Πατήρ, καὶ ἄναρχος· οὐ γὰρ ἔκ τινος. 178 151
Υἱὸς ὁ Υἱός, καὶ οὐκ ἄναρχος· ἐκ τοῦ Πατρὸς γάρ. Εἰ δὲ 157
τὴν ἀπὸ χρόνου λαμβάνοις ἀρχήν, καὶ ἄναρχος· ποιητὴς γὰρ
χρόνων, οὐχ ὑπὸ χρόνον. Πνεῦμα ἅγιον ἀληθῶς τὸ Πνεῦμα, 167
προϊὸν μὲν ἐκ τοῦ Πατρός, οὐχ υἱκῶς δέ, οὐδὲ γὰρ γεννητῶς, 173
174

---

oppositis, carne nimirum et Spiritu, quorum alterum fuit deificans,
alterum deificatum. O novam mixtionem, o miram fusionem!

1007 38, 16. Videbis . . . Iesum . . . in crucem tolli, et peccatum 413
meum secum crucifigentem; ut agnum offerri et ut sacerdotem 418
offerre; ut hominem sepeliri et ut Deum resurgere, ac postea in
caelum ascendere et cum gloria sua venturum esse. Quot mihi
festi dies in his singulis Christi mysteriis! Quorum omnium summa 415
una est, mea perfectio et instauratio, et ad primum Adam reditus.

1008 39, 11. Deum cum dico, uno lumine perstringamini ac trino: 149
trino quidem quantum ad proprietates sive hypostases, si cui hoc
verbum magis arridet, sive personas (neque enim de vocabulis
dissidebimus, quamdiu syllabae ad eamdem sententiam ferent);
uno autem quantum ad substantiae sive divinitatis rationem.
Distinguitur enim indistinctim, ut sic loquar, et distinctim co-
nectitur. Unum enim in tribus divinitas est, et tria unum; ea,
inquam, in quibus divinitas est, vel, ut magis proprie dicam, quae
divinitas est.

1009 39, 12. Pater pater est, et sine principio; non enim ex aliquo. 178 151
Filius filius est, ac non sine principio est; ex Patre siquidem. Si 157
vero temporis principium accipis, et sine principio est; temporum
enim effector non subest tempori. Spiritus vere spiritus sanctus
est, procedens quidem ex Patre, non tamen filiationis modo, neque 167 173
174

1007. MG 36, 329. 1008. MG 36, 345. 1009. MG 36, 348.

ἀλλ' ἐκπορευτῶς· εἰ δεῖ τι καὶ καινοτομῆσαι περὶ τὰ ὀνόματα σαφηνείας ἕνεκεν. Οὔτε τοῦ Πατρὸς ἐκστάντος τῆς ἀγεννησίας, διότι γεγέννηκεν· οὔτε τοῦ Υἱοῦ τῆς γεννήσεως, ὅτι ἐκ τοῦ ἀγεννήτου. Πῶς γάρ; Οὔτε τοῦ Πνεύματος, ἢ εἰς Πατέρα μεταπίπτοντος, ἢ εἰς Υἱόν, ὅτι ἐκπεπόρευται, καὶ ὅτι Θεὸς κἂν μὴ δοκῇ τοῖς ἀθέοις· ἡ γὰρ ἰδιότης ἀκίνητος. Ἢ πῶς ἂν ἰδιότης μένοι, κινουμένη καὶ μεταπίπτουσα;

472 39, 17. Οἶδα καὶ τέταρτον βάπτισμα, τὸ διὰ μαρτυρίου 1010
καὶ αἵματος, ὃ καὶ αὐτὸς Χριστὸς ἐβαπτίσατο, καὶ πολύ γε τῶν ἄλλων αἰδεσιμώτερον, ὅσῳ δευτέροις ῥύποις οὐ μολύνεται.

356 40 (*in sanctum baptisma,* a. 381), 7. Ὥσπερ οὐκ ὄντας ὑπέστη- 1011
σεν [ὁ Θεός], οὕτως ὑποστάντας ἀνέπλασε, πλάσιν θειοτέραν
445 τε καὶ τῆς πρώτης ὑψηλοτέραν· ἣ τοῖς μὲν ἀρχομένοις ἐστὶ σφραγίς, τοῖς δὲ τελειοτέροις τὴν ἡλικίαν καὶ χάρισμα, καὶ τῆς πεσούσης εἰκόνος διὰ τὴν κακίαν ἐπανόρθωσις.

306 40, 23. Ὥστε καὶ τῶν ἀποτυγχανόντων [τοῦ βαπτίσματος] 1012
οἱ μέν εἰσι παντελῶς κτηνώδεις ἢ θηριώδεις, ὡς ἂν ἀνοίας ἢ πονηρίας ἔχωσιν· οἷς μετὰ τῶν ἄλλων κακῶν οὐδὲ τὸ χάρισμα, οἶμαι, σφόδρα αἰδέσιμον, ἀλλ' ὄντως χάρισμα, εἰ μὲν δοθείη, στεργόμενον, εἰ δὲ μὴ δοθείη, περιφρονούμενον. Οἱ δὲ γινώσκουσι μὲν καὶ τιμῶσι τὴν δωρεάν· ἀναβάλλονται δὲ οἱ μὲν διὰ ῥαθυμίαν, οἱ δὲ δι' ἀπληστίαν. Οἱ δὲ οὐδέ εἰσιν ἐν δυνάμει

---

per generationem, sed per processionem; liceat enim perspicuitatis causa de nominibus innovare. Neque enim Pater eo ingenitus esse destitit quia genuit, nec Filius genitus esse quia ex ingenito est. Quomodo enim desineret? Nec Spiritus idcirco vel in Patrem vel in Filium migrat, quia processit, ac Deus est etiamsi impiis aliter videatur; proprietas enim moveri non potest. Nam alioqui quomodo proprietas maneret, si moveretur et mutaretur?

472 39, 17. Novi etiam quartum baptismi genus [praeter baptismum 1010
Moysis, Ioannis et Iesu], nempe quod martyrio et sanguine comparatur, quo ipse quoque Christus bapti-atus est, et quidem eo ceteris augustius, quod nullis postea sordibus contaminatur.

356 40, 7. Quemadmodum nos non exsistentes [Deus] produxit, ita 1011
productos refinxit, et quidem figmento diviniore primumque fig-
445 mentum superanti, quod et vitae cursum ineuntibus sigillum est, et iis, qui adultiore aetate sunt, gratia etiam est, ac collapsae per malum imaginis erectio.

306 40, 23. De iis autem, qui [baptismum] non assequuntur, alii sunt 1012
omnino pecudibus vel feris similes, prout amentiam vel pravitatem habent; qui ad cetera mala hoc adiunxerunt, ut nec donum baptismi, ut opinor, magnopere venerentur (et tamen realiter donum est), et si quidem detur, suscipiant, si vero non detur, nihili faciant. Alii donum quidem agnoscunt atque honorantur, verum moras producunt, illi ob ignaviam, isti ob irrita desideria. Alii ne accipere

1010. MG 36, 356. 1011. MG 36, 365. 1012. MG 36, 389.

τοῦ δέξασθαι, ἢ διὰ νηπιότητα τυχόν, ἤ τινα τελέως ἀκούσιον περιπέτειαν, ἐξ ἧς οὐδὲ βουλομένοις αὐτοῖς ὑπάρχει τυχεῖν τοῦ χαρίσματος. . . . Καὶ ἡγοῦμαι τοὺς μὲν καὶ δίκας ὑφέξειν, ὥσπερ καὶ τῆς ἄλλης πονηρίας, οὕτω καὶ τῆς τοῦ λουτροῦ περιφρονήσεως· τοὺς δὲ ὑφέξειν μέν, ἧττον δὲ ὅτι μὴ κακίᾳ μᾶλλον ἢ ἀνοίᾳ τὴν ἀποτυχίαν εἰργάσαντο· τοὺς δὲ μήτε δοξασθήσεσθαι, μήτε κολασθήσεσθαι παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ, ὡς ἀσφραγίστους μέν, ἀπονήρους δέ, ἀλλὰ παθόντας μᾶλλον τὴν ζημίαν ἢ δράσαντας.

1013 40, 36. Οἶδα γὰρ πῦρ καθαρτήριον, ὃ Χριστὸς ἦλθε βαλεῖν 592
ἐπὶ τῆς γῆς [cf. Lc 12, 49], πῦρ καὶ αὐτὸς ἀναγωγῆς λόγοις 594
καλούμενος. . . . Οἶδα καὶ πῦρ οὐ καθαρτήριον, ἀλλὰ καὶ κολαστήριον· εἴτε καὶ σοδομιτικόν [cf. Gn 19, 24], ὃ πᾶσιν ἁμαρτωλοῖς ἐπιβρέχει θείῳ καὶ καταιγίδι μιγνύμενον [Ps 10, 7]· εἴτε «τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ» [Mt 25, 41]· εἴτε ὃ πρὸ προσώπου Κυρίου πορεύεται «καὶ φλογιεῖ κύκλῳ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ» [Ps 96, 3]· καὶ τὸ τούτων ἔτι φοβερώτερον, ὃ τῷ ἀκοιμήτῳ σκώληκι συντέτακται, μὴ σβεννύμενον [cf. Is 66, 24; Mc 9, 44], ἀλλὰ διαιωνίζον τοῖς πονηροῖς.
Πάντα γὰρ ταῦτα τῆς ἀφανιστικῆς ἐστι δυνάμεως· εἰ μή τῳ 603
φίλον κἀνταῦθα νοεῖν τοῦτο φιλανθρωπότερον καὶ τοῦ κολάζοντος ἐπαξίως.

1014 40, 45. Πίστευε τὸν σύμπαντα κόσμον, ὅσος τε ὁρατὸς 188
καὶ ὅσος ἀόρατος, ἐξ οὐκ ὄντων παρὰ Θεοῦ γενόμενον, καὶ 189

---

quidem possunt, vel propter infantiam fortasse, vel propter involuntarium prorsus aliquem casum, quo efficitur ut ne volentibus quidem gratia potiri liceat. . . . Ac futurum existimo, ut primi quidem cum aliorum scelerum tum etiam baptismi contempti poenas luant; alii autem poenas quidem, sed leviores pendant, ut qui non tam malitia quam stultitia a baptismo aberrarint; postremi denique nec glorificentur nec suppliciis a iusto iudice afficiantur, utpote qui licet non signati fuerint, non improbi tamen sint, sed damnum passi potius fuerint quam fecerint.

1013 40, 36. Ignem enim purgantem novi, ad quem mittendum 592
Christus in terram venit, qui et ipse mystice ignis appellatur. . . . 594
Novi etiam ignem non purgantem, sed supplicio afficientem, sive sodomiticum qui in omnes peccatores funditur, sulfure et procella permixtum, sive illum *qui diabolo et angelis eius paratus est,* sive illum qui ante faciem Domini procedit, *et in circuitu inimicos eius inflammat;* et illum his etiam formidabiliorem, qui cum insomni verme coniunctus est neque exstinguitur, sed perversis
aeternus est. Hi enim omnes vim habent destructivam, nisi cui 603
placeat etiam ibi intellegere illud mitiore modo et eo qui punit digniore.

1014 40, 45. Crede mundum universum, tam qui visibilis est quam 188
qui invisibilis, ex nihilo a Deo factum esse, et creatoris providentia 189 124

1013. MG 36, 409. 1014. MG 36, 424.

124 προνοίᾳ τοῦ ποιήσαντος διοικούμενον, δέξεσθαι τὴν εἰς τὸ
157 κρεῖττον μεταβολήν. . . . Πίστευε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν
προαιώνιον Λόγον, τὸν γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀχρόνως
καὶ ἀσωμάτως, τοῦτον ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν γεγενῆσθαι
431 διὰ σὲ καὶ υἱὸν ἀνθρώπου, ἐκ τῆς παρθένου προελθόντα
381 Μαρίας, ἀρρήτως καὶ ἀρυπάρως (οὐδὲν γὰρ ῥυπαρὸν οὗ Θεός,
καὶ δι' οὗ σωτηρία), ὅλον ἄνθρωπον, τὸν αὐτὸν καὶ Θεόν,
413 ὑπὲρ ὅλου τοῦ πεπονθότος, ἵνα ὅλῳ σοι τὴν σωτηρίαν χαρίση-
400 ται, ὅλον τὸ κατάκριμα λύσας τῆς ἁμαρτίας· ἀπαθῆ θεότητι,
παθητὸν τῷ προσλήμματι· τοσοῦτον ἄνθρωπον διά σε, ὅσον
σὺ γίνῃ δι' ἐκεῖνον θεός· τοῦτον ὑπὲρ τῶν ἀνομιῶν ἦχθαι
εἰς θάνατον, σταυρωθέντα τε καὶ ταφέντα, ὅσον θανάτου
γεύσασθαι, καὶ ἀναστάντα τριήμερον, ἀνεληλυθέναι εἰς τοὺς
428 οὐρανούς, ἵνα σε συναγάγῃ κάτω κείμενον· ἥξειν τε πάλιν μετὰ
τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας, κρίνοντα ζῶντας καὶ νεκρούς·
οὐκ ἔτι μὲν σάρκα, οὐκ ἀσώματον δέ, οἷς αὐτὸς οἶδε λόγοις,
θεοειδεστέρου σώματος.

102 45 (p. 383), 3. Θεὸς ἦν μὲν ἀεί, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται· μᾶλλον 1015
δὲ ἔστιν ἀεί. Τὸ γὰρ ἦν καὶ ἔσται τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου
94 τμήματα καὶ τῆς ῥευστῆς φύσεως· ὁ δὲ ὢν ἀεί, καὶ τοῦτο
αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει, τῷ Μωϋσεῖ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους
[Ex 3, 14]. Ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ εἶναι, μήτε
108 ἀρξάμενον, μήτε παυσόμενον, οἷόν τι πέλαγος οὐσίας ἄπειρον
110 καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκπίπτον ἔννοιαν, καὶ χρόνου καὶ

gubernari, et in meliorem statum immutationem accepturum. . . .
157 Crede Dei Filium, Verbum omnibus saeculis antiquius, genitum
ex Patre absque tempore et incorporeo modo, hunc ultimis diebus
431 filium quoque hominis pro te factum esse, ex virgine Maria genitum
381 modo arcano et sine ulla inquinatione (nihil enim inquinatum, ubi
Deus est, per quem venit salus), qui totus est, idemque Deus est;
413 veniens pro toto homine laeso, ut tibi toti salutem largiatur, totam
400 peccati damnationem rescindens; impassibilis divinitate, passibilis
assumpta humanitate; tantum propter te factus homo, quantum
propter illum deus efficeris; crede hunc propter peccata ductum
fuisse ad mortem, crucifixum et sepultum, ita ut mortem gustaret,
et tertia die surrexisse, et in caelos ascendisse, ut te iacentem
428 sursum secum duceret; et rediturum esse in glorioso suo adventu,
iudicantem vivos et mortuos; nec iam carneum, nec tamen in-
corporeum, sed divinius corpus habens, qualiter ipse novit.

102 45, 3. Deus et semper erat, et est, et erit; vel potius est 1015
semper. Nam ‚erat' et ‚erit' huius nostri temporis et fluxae naturae
94 segmenta sunt; ille autem semper est, atque hoc modo se ipsum
nominat, cum in monte Moysi oraculum edit. Universum enim
esse in se ipso complectitur, quod nec principium habuit, nec
108 finem habiturum est, quasi pelagus quoddam essentiae immensum
110 et interminatum, omnem tum temporis tum naturae cogitationem

1015. MG 36, 625.

φύσεως· νῷ μόνῳ σκιαγραφούμενος, καὶ τούτῳ λίαν ἀμυδρῶς καὶ μετρίως, οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν, ἄλλης ἐξ ἄλλου φαντασίας συλλεγομένης, εἰς ἕν τι τῆς ἀληθείας ἴνδαλμα, πρὶν κρατηθῆναι φεῦγον, καὶ πρὶν νοηθῆναι διαδιδράσκον. . . . Ἄπειρον οὖν τὸ θεῖον καὶ δυσθεώρητον· καὶ τοῦτο πάντη καταληπτὸν αὐτοῦ μόνον, ἡ ἀπειρία· κἂν τις οἴηται τῷ ἁπλῆς εἶναι φύσεως, ἢ ὅλον ἄληπτον εἶναι, ἢ τελέως ληπτόν.

1016 45, 22. Τίνι γὰρ τὸ ὑπὲρ ἡμῶν αἷμα, καὶ περὶ τίνος ἐχέθη, 420
τὸ μέγα καὶ περιβόητον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀρχιερέως καὶ θύματος; 418
Κατειχόμεθα μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, πεπραμένοι ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ἀντιλαβόντες τῆς κακίας τὴν ἡδονήν. Εἰ δὲ τὸ λύτρον οὐκ ἄλλου τινός, ἢ τοῦ κατέχοντος γίνεται, ζητῶ τίνι τοῦτο εἰσηνέχθη, καὶ δι' ἥντινα τὴν αἰτίαν; Εἰ μὲν τῷ πονηρῷ, φεῦ τῆς ὕβρεως. . . . Εἰ δὲ τῷ Πατρί, πρῶτον μὲν πῶς; Οὐχ ὑπ' ἐκείνου γὰρ ἐκρατούμεθα. . . . Ἢ δῆλον, ὅτι λαμβάνει μὲν ὁ Πατήρ, οὐκ αἰτήσας, οὐδὲ δεηθείς, ἀλλὰ διὰ τὴν οἰκονομίαν, καὶ τὸ χρῆναι ἁγιασθῆναι τῷ ἀνθρωπίνῳ 414
τοῦ Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον· ἵν' αὐτὸς ἡμᾶς ἐξέληται, τοῦ τυράννου βίᾳ κρατήσας, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐπαναγάγῃ διὰ τοῦ 423
Υἱοῦ μεσιτεύσαντος.

---

superans; mente sola is adumbratus, et quidem perexigue ac perobscure, non ex his quae in ipso sunt, sed ex his quae circa ipsum, alia nimirum ex alia imagine collecta, ad unum aliquod veritatis simulacrum exprimendum, quod priusquam teneatur effugit, et priusquam percipiatur se ipsum fuga proripit. . . . Immensus igitur est Deus, et ad contemplandum difficilis, idque solum in eo plane comprehendi potest, quod immensus sit; quamvis aliquis existimet eum, quia simplicis naturae sit, aut plane incomprehensibilem esse, aut perfecte comprehensibilem.

1016 45, 22. Cui enim ille pro nobis sanguis et quam ob causam 420
fusus est, magnus et nobilis Dei sanguis, pontificis et victimae? 418
Nos a diabolo detinebamur, venumdati sub peccato, et pro vitio voluptatem consecuti. Si autem redemptionis pretium non alii solvitur nisi illi qui captivos tenet, quaeso, cui oblatum est, et quam ob causam? Si maligno, o contumeliam! . . . Si autem Patri, primum quomodo id factum est? Nec enim ab illo detinebamur. . . . Perspicuum sane est Patrem quidem accepisse, non tamen quod petierit aut indiguerit, sed propter redemptionis oeconomiam, et quia oportebat humanitate Dei sanctificari hominem; 414
ut ipse nos liberaret, tyranno per vim superato, et ad se reduceret 423
per Filium mediatorem.

1016. MG 36, 653.

Epistulae.

429 101 [ad Cledonium, a. 382]. Εἴ τις οὐ θεοτόκον τὴν ἁγίαν Μαρίαν 1017
430 ὑπολαμβάνει, χωρίς ἐστι τῆς θεότητος. Εἴ τις [Χριστὸν] ὡς διὰ
σωλῆνος τῆς παρθένου δραμεῖν, ἀλλὰ μὴ ἐν αὐτῇ διαπεπλάσθαι
λέγοι θεϊκῶς ἅμα καὶ ἀνθρωπικῶς, θεϊκῶς μὲν ὅτι χωρὶς ἀνδρός,
ἀνθρωπικῶς δὲ ὅτι νόμῳ κυήσεως, ὁμοίως ἄθεος. Εἴ τις
386 διαπεπλάσθαι τὸν ἄνθρωπον, εἶθ' ὑποδεδυκέναι λέγοι Θεόν,
κατάκριτος. Οὐ γὰρ γέννησις Θεοῦ τοῦτό ἐστιν, ἀλλὰ φυγὴ
385 γεννήσεως. . . . Εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἄλλο μὲν καὶ ἄλλο τὰ
ἐξ ὧν ὁ σωτήρ, εἴπερ μὴ ταὐτὸν τὸ ἀόρατον τῷ ὁρατῷ, καὶ
τὸ ἄχρονον τῷ ὑπὸ χρόνον, οὐκ ἄλλος δὲ καὶ ἄλλος· μὴ
γένοιτο. Τὰ γὰρ ἀμφότερα ἓν τῇ συγκράσει, Θεοῦ μὲν ἐνανθρω-
πήσαντος, ἀνθρώπου δὲ θεωθέντος, ἢ ὅπως ἄν τις ὀνομάσειε.
149 Λέγω δὲ ἄλλο καὶ ἄλλο, ἔμπαλιν ἢ ἐπὶ τῆς Τριάδος ἔχει.
Ἐκεῖ μὲν γὰρ ἄλλος καὶ ἄλλος, ἵνα μὴ τὰς ὑποστάσεις συγ-
χέωμεν, οὐκ ἄλλο δὲ καὶ ἄλλο, ἓν γὰρ τὰ τρία καὶ ταὐτὸν τῇ
θεότητι.

380 101. Εἴ τις εἰς ἄνουν ἄνθρωπον ἤλπικεν, ἀνόητος ὄντως 1018
ἐστί, καὶ οὐκ ἄξιος ὅλως σῴζεσθαι. Τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον,
ἀθεράπευτον· ὃ δὲ ἥνωται τῷ Θεῷ, τοῦτο καὶ σῴζεται. Εἰ
ἥμισυς ἔπταισεν ὁ Ἀδάμ, ἥμισυ καὶ τὸ προσειλημμένον καὶ τὸ
σῳζόμενον· εἰ δὲ ὅλος, ὅλῳ τῷ γεννηθέντι ἥνωται, καὶ ὅλως
σῴζεται.

---

429 101. Si quis sanctam Mariam deiparam esse non credit, extra 1017
430 divinitatem est. Si quis [Christum] per virginem tamquam per
canalem fluxisse, non autem in ea divino simul et humano modo
formatum esse dixerit, divino quia sine viro, humano quia iuxta
386 consuetas leges conceptus, similiter atheus est. Si quis formatum
hominem fuisse, Deumque postea subintrasse dicat, damnabilis
est; hoc enim non Dei generatio est, sed generationis fuga. . . .
385 Ut paucis dicam, aliud quidem et aliud sunt ea ex quibus constat
salvator; non enim idem est invisibile ac visibile, neque id quod
sine tempore est ac quod tempori subest; non tamen est alius
atque alius, absit. Ambo enim unum sunt per coniunctionem,
Deo humanitatem et homine divinitatem suscipiente, aut quocum-
149 que verbo id exprimere velis. Dico autem aliud et aliud, secus
atque in Trinitate se habet; illic enim alius est et alius, ne per-
sonas confundamus, non autem aliud et aliud, cum tria unum sint
et idem quoad divinitatem.

380 101. Si quis in hominem mente carentem sperat, amens vere 1018
est, nec dignus cui salus omnino afferatur. Quod enim assumptum
non est, sanari nequit; quod autem Deo unitum est, hoc quoque
salvatur. Si dimidia tantum ex parte Adam lapsus esset, dimidiatum
quoque esset et assumptum et salvatum; si autem totus peccavit,
totus quoque genito unitur, et totus salvatur.

1017. MG 37, 177. 1018. MG 37, 181.

1019 171 [ad Amphilochium, ca 383]. Μὴ κατόκνει καὶ προσεύχεσθαι 512
καὶ πρεσβεύειν ὑπὲρ ἡμῶν, ὅταν λόγῳ καθέλκῃς τὸν Λόγον,
ὅταν ἀναιμάκτῳ τομῇ σῶμα καὶ αἷμα τέμνῃς δεσποτικόν, φωνὴν
ἔχων τὸ ξίφος.

Carmina.

1020 L. 1, carmen 12 [1]. [Ἱστορικαὶ βίβλοι ιβ'· Γέν., Ἔξ., Λευ., 74
Ἀρ., Δευτ., Ἰησ., Κριτ., Ῥούθ, Πράξεις βασιλήων, Παραλ.,
Ἔσδρ. Στιχηραὶ ε'· Ἰώβ, Δαυΐδ, Σολομωντίαι γ' (Ἐκκλ., Ἆισμ.,
Παροιμ.). Πνεύματος προφητικοῦ ε'· οἱ δώδεκα (Ὠσ., Ἀμ.,
Μιχ., Ἰωήλ, Ἰων., Ἀβδ., Να., Ἀββ., Σοφ., Ἀγγ., Ζαχ., Μαλ.),
Ἡσ., Ἱερ., Ἰεζ., Δαν. Ἀρχαίας κβ' βίβλοι. — Νέον μυστήριον· 75
Ματθ., Μάρκ., Λουκ., Ἰω., Πράξ., Παύλου ιδ' ἐπιστ., ζ' καθολικαί· Ἰακ., Πέτρ. β', Ἰω. γ', Ἰούδ.]

S. GREGORIUS NYSSENUS, ca 335—394.

De hominis opificio, 379.

1021 14. Ἐπειδὴ δὲ τρεῖς κατὰ τὴν ζωτικὴν δύναμιν διαφορὰς 219
ὁ λόγος εὗρε, τὴν μὲν τρεφομένην χωρὶς αἰσθήσεως, τὴν δὲ 220
τρεφομένην μὲν καὶ αἰσθανομένην, ἀμοιροῦσαν δὲ τῆς λογικῆς ἐνεργείας, τὴν δὲ λογικὴν καὶ τελείαν δι' ἁπάσης διήκουσαν τῆς δυνάμεως, ὡς καὶ ἐν ἐκείναις εἶναι καὶ τῆς νοερᾶς τὸ πλέον ἔχειν· μηδεὶς διὰ τούτων ὑπονοείτω τρεῖς συγκεκροτῆσθαι ψυχὰς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ συγκρίματι, ἐν ἰδίαις περιγραφαῖς

1019 171. Ne cuncteris et orare et legatione fungi pro nobis, quando 512
verbo Verbum attraxeris, quando incruenta sectione secaveris corpus et sanguinem dominicum, vocem adhibens pro gladio.

1020 1, 12. [Canon scripturarum. Historici XII: Gen., Ex., Lev., 74
Num., Deut., Ios., Iud., Ruth, Reg., Paral., Esdr. Poetici V: Iob, David, Salomonis III (Eccl., Cant., Prov.). Prophetici V: libri XII in uno (Os., Am., Mich., Ioel, Ion., Abd., Nah., Hab., Soph., Agg., Zach., Mal.), Is., Ier., Ez., Dan. Veteris testamenti XXII. —
Novi testamenti: Mt., Mc., Lc., Io., Act., Pauli epp. XIV, catho- 75
licae VII: Iac., Pet. II, Io. III, Iud.]

1021 14. Ceterum, etsi superiore oratione declaratum est triplex esse 219
in vivendi facultate discrimen, ut alia sit vita quae quidem nutriatur, 220
expers tamen sit sensus; alia et nutriatur et sentiat, careat autem facultate rationis; alia denique et ratione utatur et perfecta sit perque facultates ceteras omnes diffusa, ut et in iis exsistat et tamquam eximium quiddam intellegentiae vim habeat; nemo tamen idcirco existimet tres in humano opificio animas exsistere, seorsum

---

[1] Vide not. 1, p. 177.
1019. MG 37, 280. 1020. MG 37, 472.
1021. MG 44, 176.

θεωρουμένας, ὥστε συγκρότημά τι πολλῶν ψυχῶν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν εἶναι νομίζειν. Ἀλλ' ἡ μὲν ἀληθής τε καὶ τελεία
217 ψυχὴ μία τῇ φύσει ἐστίν, ἡ νοερά τε καὶ ἄϋλος, ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων τῇ ὑλικῇ καταμιγνυμένη φύσει.

De vita Moysis, ca 390.

209 Λόγος τις ἔστιν ἐκ πατρικῆς παραδόσεως τὸ πιστὸν ἔχων, 1022
ὅς φησι, πεσούσης ἡμῶν εἰς ἁμαρτίαν τῆς φύσεως, μὴ παριδεῖν τὸν Θεὸν τὴν πτῶσιν ἡμῶν ἀπρονόητον· ἀλλ' ἄγγελόν τινα τῶν τὴν ἀσώματον εἰληχότων φύσιν παρακαθιστᾶν εἰς συμ-
210 μαχίαν τῇ ἑκάστου ζωῇ, ἐκ δὲ τοῦ ἐναντίου, τὸν φθορέα τῆς φύσεως ἀντιμηχανᾶσθαι τὸ ἴσον διὰ πονηροῦ τινος καὶ κακοποιοῦ δαίμονος, τῇ τοῦ ἀνθρώπου ζωῇ λυμαινόμενον. Ἐν μέσῳ δὲ ὄντα τῶν δύο τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἑκατέρου τῶν παρεπομένων σκοπὸν ὑπεναντίως πρὸς τὸν ἕτερον ἔχοντα,
301 δι' ἑαυτοῦ ποιεῖν κατὰ τοῦ ἄλλου ἐπικρατέστερον. Προδεικνύοντος τοῖς λογισμοῖς τοῦ μὲν ἀγαθοῦ τὰ τῆς ἀρετῆς ἀγαθά, ὅσα δι' ἐλπίδος τοῖς κατορθοῦσιν ὁρᾶται· τοῦ δὲ ἑτέρου, τὰς ὑλώδεις ἡδονάς, ἀφ' ὧν ἐλπὶς μὲν ἀγαθῶν οὐδεμία, τὸ δὲ παρὸν καὶ μετεχόμενον καὶ ὁρώμενον τὰς αἰσθήσεις τῶν ἀνοητοτέρων ἀνδραποδίζεται.

108 Προϊὼν δὲ ὁ νοῦς, καὶ διὰ μείζονος ἀεὶ καὶ τελειοτέρας 1023
προσοχῆς ἐν περινοίᾳ γινόμενος τῆς ὄντως κατανοήσεως, ὅσῳ προσεγγίζει μᾶλλον τῇ θεωρίᾳ, τοσούτῳ πλέον ὁρᾷ τὸ τῆς

---

certis quasi limitibus circumscriptas, ut naturam hominis ex pluribus animis conflatam putare debeamus. Nam vera et perfecta
217 anima reapse unica quaedam est, intellegens, immaterialis, sed per sensus naturae illi crassae mixta.

209 Sermo quidam est, ex paterna traditione fidem habens, qui 1022
dicit, natura nostra in peccatum lapsa, Deum non reliquisse miseriam nostram absque patrocinio, sed ab eo angelum aliquem, ex iis qui incorpoream naturam sortiti sunt, constitutum esse ad
210 auxiliandum uniuscuiusque vitae, e contrario autem corruptorem naturae machinari pariter per pravum aliquem et maleficum daemona et inficere vitam hominis; hominem vero inter hos duos medium esse, utroque comitantium finem oppositum ad alterum
301 habente, ipsumque per se efficere uter praevaleat; bono quidem offerente cogitationibus bona virtutis, quae per spem a rectis conspiciuntur; altero autem, sordidas delectationes, a quibus nulla spes est bonorum, at res praesentes et possidendae et visibiles in servitutem sensus insipientium redigunt.

108 Mens procedens et per maiorem semper et perfectiorem atten- 1023
tionem facta intellegens intellectum qui est, quo magis appropinquat ad visionem, eo melius cernit divinae naturae invisibili-

1022. MG 44, 337. 1023. MG 44, 376.

θείας φύσεως ἀθεώρητον. . . . Ἐν τούτῳ γὰρ ἡ ἀληθής ἐστιν εἴδησις τοῦ ζητουμένου, τὸ ἐν τούτῳ τὸ ἰδεῖν, ἐν τῷ μὴ ἰδεῖν· ὅτι ὑπέρκειται πάσης εἰδήσεως τὸ ζητούμενον, οἷόν τινι γνόφῳ τῇ ἀκαταληψίᾳ πανταχόθεν διειλημμένον.

In Ecclesiasten homiliae.

1024 8. Τῇ πίστει γὰρ [ὁ Παῦλος] τὴν δικαιοσύνην συμπλέξας καὶ 362
συνυφάνας, διὰ τούτων κατασκευάζει τῷ ὁπλίτῃ τὸν θώρακα, 363
καλῶς καὶ ἀσφαλῶς δι' ἀμφοτέρων θωρακίζων τὸν στρατιώτην. Οὐ γὰρ ἔστιν ἕτερον τοῦ ἑτέρου διεζευγμένον ἀσφαλὲς ὅπλον ἐφ' ἑαυτοῦ τῷ μεταχειριζομένῳ γενέσθαι. Οὔτε γὰρ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης ἱκανὴ περισώσασθαι [cf. Iac 2, 14]· οὐδ' αὖ πάλιν ἡ τοῦ βίου δικαιοσύνη ἀσφαλής ἐστιν εἰς σωτηρίαν καθ' ἑαυτήν, διεζευγμένης τῆς πίστεως.

In Canticum canticorum homiliae.

1025 1. Ὁ γὰρ «πάντας θέλων σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀλη- 274
θείας ἐλθεῖν» [1 Tim 2, 4], τὸν τελειότατον ἐνταῦθα καὶ μακάριον τῆς σωτηρίας ὑποδείκνυσι τρόπον, τὸν διὰ τῆς ἀγάπης λέγω. Ἔστι μὲν γὰρ καὶ διὰ φόβου τισὶ γινομένη ἡ σωτηρία, ὅταν 534
πρὸς τὰς ἀπειλὰς τῆς ἐν τῇ γεέννῃ κολάσεως βλέποντες τοῦ κακοῦ χωριζώμεθα. Εἰσὶ δέ τινες οἱ καὶ διὰ τὴν ἀποκειμένην 271
τοῖς εὐσεβῶς βεβιωκόσι τὸν μισθὸν ἐλπίδα τὴν ἀρετὴν κατορθοῦντες, οὐκ ἀγάπῃ τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἀμοιβῆς κατακτώμενοι.

---

tatem. . . . In hoc enim vera est visio quaesiti, in hoc videtur, quia non videtur; nam quaesitum excedit omnem visionem, incomprehensibilitate quasi caligine ex omni parte inclusum.

1024 8. [Paulus] cum fide iustitiam conectens et contexens, per eas 362
loricam armato parat, recte et tuto per utramque loricans militem. 363
Impossibile est enim utentem armari tuto per alteram ab altera disiunctam. Nec enim fides absque operibus iustitiae est sufficiens ad salvandum; nec rursus vitae iustitia per se ad salutem secura est, disiuncta fide.

1025 1. Qui enim *vult omnes esse salvos et venire ad agnitionem* 274
veritatis, ostendit hic perfectissimum et beatum modum salutis, eum dico qui fit per caritatem. Nam nonnullis fit etiam salus 534
per timorem, quando, intuentes ad minas supplicii gehennae, separamur a malo. Sunt etiam aliqui qui propter spem mercedis 271
repositam iis qui pie vixerint, se recte et ex virtute gerunt, non caritate bonum possidentes, sed exspectatione remunerationis.

1024. MG 44, 748. 1025. MG 44, 765.

De oratione dominica.

200 Or. 4. Μεμέρισται πᾶσα ἡ λογικὴ κτίσις εἴς τε τὴν ἀσώματον 1026
καὶ τὴν ἐνσώματον φύσιν. Ἔστι δὲ ἀγγελικὴ μὲν ἡ ἀσώματος· τὸ δὲ ἕτερον εἶδος ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι. Ἡ μὲν οὖν νοητή, ἅτε δὴ τοῦ βαροῦντος κεχωρισμένη σώματος (τούτου λέγω τοῦ ἀντιτύπου τε καὶ εἰς γῆν βρίθοντος), τὴν ἄνω λῆξιν ἐπιπορεύεται, τοῖς κούφοις τε καὶ αἰθεριώδεσι τόποις ἐνδιατρίβουσα, ἐν ἐλαφρᾷ τε καὶ εὐκινήτῳ τῇ φύσει· ἡ δὲ ἑτέρα διὰ τὴν τοῦ σώματος ἡμῶν πρὸς τὸ γεῶδες συγγένειαν, οἷόν τινα ἰλύος ὑποστάθμην, κατ' ἀνάγκην τὸν περίγειον τοῦτον εἴληχε βίον.

De beatitudinibus.

353 Or. 7. Τούτῳ μέν τοι τῷ τοιούτῳ καὶ τοσούτῳ πράγματι 1027
[τῇ θείᾳ φύσει], ὃ οὔτε ἰδεῖν ἔστιν, οὔτε ἀκοῦσαι, οὔτε λογίσασθαι, ὁ ἀντ' οὐδενὸς ἐν τοῖς οὖσι λελογισμένος ἄνθρωπος, ἡ σποδός, ὁ χόρτος, ἡ ματαιότης, οἰκειοῦται, εἰς υἱοῦ τάξιν παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων προσλαμβανόμενος. Τί τῆς χάριτος ταύτης ἔστιν εὑρεῖν εἰς εὐχαριστίαν ἐπάξιον; Ποίαν φωνήν, ποίαν διάνοιαν, ποίαν ἐνθυμήσεως κίνησιν, δι' ἧν τὴν τῆς χάριτος ὑπερβολὴν ἀνυμνήσει; Ἐκβαίνει τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ὁ ἄνθρωπος, ἀθάνατος ἐκ θνητοῦ, καὶ ἐξ ἐπικήρου ἀκήρατος, καὶ ἐξ ἐφημέρου ἀΐδιος, καὶ τὸ ὅλον θεὸς ἐξ ἀνθρώπου γινόμενος. Ὁ γὰρ Θεοῦ υἱὸς γενέσθαι ἀξιωθεὶς ἕξει πάντως ἐν ἑαυτῷ τοῦ πατρὸς τὸ ἀξίωμα, καὶ πάντων γίνεται τῶν πατρικῶν ἀγαθῶν κληρονόμος. Ὦ τῆς μεγαλοδωρεᾶς τοῦ πλουσίου Δεσπότου.

---

200 4. Divisa est omnis rationalis creatura in incorpoream et in 1026
corpoream naturam. Incorporea est angelica; altera autem species, nos homines. Illa igitur intellectualis, quae remota est a gravante corpore (ab hoc, dico, rebelli et ad terram vergente), supernam partem sortita, levibus et aethereis locis commoratur, agili et expedita natura; altera vero, propter cognationem corporis nostri ad terrestria, tamquam faecis sedimentum, hanc terrestrem vitam necessario sortita est.

353 7. Huic tali ac tantae rei [naturae divinae], quae nec videri potest, 1027
nec audiri, nec existimari, homo qui pro nihilo in mundo existimatur, cinis, faenum, vanitas, familiaris fit, in filii locum a Deo universorum assumptus. Quid gratia illa dignum est invenire ad gratiarum actionem? Quam vocem, quam cogitationem, quem animi motum, per quem gratia insuperabilis celebretur? Excedit suam naturam homo, immortalis factus ex mortali, incorruptibilis ex corruptibili, aeternus ex caduco, et in summa deus ex homine. Nam dignus habitus, qui Dei filius fiat, habebit omnino in se patris dignitatem, et omnium fit paternorum bonorum heres. O liberalitatem divitis Domini!

1026. MG 44, 1165. 1027. MG 44, 1280.

Oratio catechetica, 385 aut post.

1028 1. Δύναμίς τις καὶ ζωὴ καὶ σοφία περὶ τὸ ἀνθρώπινον 112
βλέπεται· ἀλλ' οὐκ ἄν τις ἐκ τῆς ὁμωνυμίας τοιαύτην καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὴν ζωὴν ἢ τὴν δύναμιν ἢ τὴν σοφίαν ὑπονοήσειεν, ἀλλὰ πρὸς τὸ τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας μέτρον συνταπεινοῦνται καὶ αἱ τῶν τοιούτων ὀνομάτων ἐμφάσεις. Ἐπειδὴ γὰρ φθαρτὴ καὶ ἀσθενὴς ἡμῶν ἡ φύσις, διὰ τοῦτο ὠκύμορος ἡ ζωή, ἀνυπόστατος ἡ δύναμις, ἀπαγὴς ὁ λόγος. Ἐπὶ δὲ τῆς ὑπερκειμένης 115
φύσεως τῷ μεγαλείῳ τοῦ θεωρουμένου πᾶν τὸ περὶ αὐτῆς λεγόμενον συνεπαίρεται.

1029 3. Τὸν ἀκριβῶς τὰ βάθη τοῦ μυστηρίου διασκοπούμενον 149
ἐν μὲν τῇ ψυχῇ κατὰ τὸ ἀπόρρητον μετρίαν τινὰ κατανόησιν 150
τῆς κατὰ τὴν θεογνωσίαν διδασκαλίας λαμβάνειν, μὴ μέντοι δύνασθαι λόγῳ διασαφεῖν τὴν ἀνέκφραστον ταύτην τοῦ μυστηρίου βαθύτητα· πῶς τὸ αὐτὸ καὶ ἀριθμητόν ἐστι καὶ διαφεύγει τὴν ἐξαρίθμησιν, καὶ διῃρημένως ὁρᾶται καὶ ἐν μονάδι καταλαμβάνεται, καὶ διακέκριται τῇ ὑποστάσει καὶ οὐ διώρισται τῷ ὑποκειμένῳ.

1030 8. Ἐπειδὴ δὲ σύνδεσίς τις καὶ κοινωνία τῶν κατὰ ἁμαρτίαν 583
παθημάτων γίνεται τῇ τε ψυχῇ καὶ τῷ σώματι, καί τις ἀναλογία τοῦ σωματικοῦ θανάτου πρὸς τὸν ψυχικὸν ἔστι θάνατον· ὥσπερ γὰρ ἐν σαρκὶ τὸ τῆς αἰσθητῆς χωρισθῆναι ζωῆς προσαγορεύομεν θάνατον, οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τὸν τῆς ἀληθοῦς ζωῆς 296
χωρισμὸν θάνατον ὀνομάζομεν.

1028 1. Virtus quaedam et vita et sapientia in homine cernuntur, 112
sed nemo ex nominum identitate similem apud Deum vitam vel virtutem vel sapientiam esse intelleget; sed secundum modum naturae nostrae sensus similium nominum deprimuntur. Quia enim corruptibilis et imbecilla est natura nostra, brevis est vita, infirma virtus, inconstans sermo. In suprema autem natura quidquid de 115
ipsa dicitur, simul cum magnitudine spectati extollitur.

1029 3. Qui diligenter profunditatem mysterii considerat, in anima 149
quidem secreto mediocrem aliquam scientiae Dei doctrinam capit, 150
nequit tamen sermone manifestare ineffabilem illam mysterii profunditatem: quomodo idem et sit numeratum et numerationem fugiat, et divisim cernatur et in unitate comprehendatur, et distinguatur hypostasi et non separetur subiecto.

1030 8. Quoniam autem et corpori est quaedam societas et com- 583
munio earum quae ex peccato exsistunt affectionum, et mortis corporalis est quaedam analogia cum morte animae; quomodo enim in carne a sensili vita separatum esse mortem dicimus, ita 296
etiam in anima appellamus mortem a vera vita separationem.

1028. Sr (= Srawley) 8; MG 45, 13. 1029. Sr 15; MG 45, 17.
1030. Sr 45; MG 45, 36.

381 11. Εἰ δὲ ζητεῖς πῶς κατακιρνᾶται θεότης πρὸς τὸ ἀν- 1031
θρώπινον, ὥρα σοι πρὸ τούτου ζητεῖν τί πρὸς τὴν σάρκα τῆς ψυχῆς ἡ συμφυία. Εἰ δὲ τῆς σῆς ἀγνοεῖται ψυχῆς ὁ τρόπος καθ' ὃν ἑνοῦται τῷ σώματι, μηδὲ ἐκεῖνο πάντως οἴου δεῖν ἐντὸς γενέσθαι τῆς σῆς καταλήψεως· ἀλλ' ὥσπερ ἐνταῦθα καὶ ἕτερον εἶναί τι παρὰ τὸ σῶμα τὴν ψυχὴν πεπιστεύκαμεν ἐκ
583 τοῦ μονωθεῖσαν τῆς ψυχῆς τὴν σάρκα νεκράν τε καὶ ἀνενέργητον γίνεσθαι, καὶ τὸν τῆς ἑνώσεως οὐκ ἐπιγινώσκομεν τρόπον, οὕτω κἀκεῖ διαφέρειν μὲν ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον τὴν θείαν φύσιν πρὸς τὴν θνητὴν καὶ ἐπίκηρον ὁμολογοῦμεν, τὸν δὲ τῆς ἀνακράσεως τρόπον τοῦ θείου πρὸς τὸν ἄνθρωπον συνιδεῖν
25 οὐ χωροῦμεν. Ἀλλὰ τὸ μὲν γεγενῆσθαι Θεὸν ἐν ἀνθρώπου φύσει διὰ τῶν ἱστορουμένων θαυμάτων οὐκ ἀμφιβάλλομεν.

88 12. Ὥσπερ τοίνυν εἰς τὸ πᾶν ἀφορῶντες, καὶ τὰς κατὰ 1032
τὸν κόσμον οἰκονομίας ἐπισκοποῦντες καὶ τὰς εὐεργεσίας τὰς θεόθεν κατὰ τὴν ζωὴν ἡμῶν ἐνεργουμένας, ὑπερκεῖσθαί τινα δύναμιν ποιητικὴν τῶν γιγνομένων καὶ συντηρητικὴν τῶν ὄντων
25 καταλαμβάνομεν, οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ διὰ σαρκὸς ἡμῖν φανερωθέντος Θεοῦ ἱκανὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐπιφανείας τῆς θεότητος τὰ κατὰ τὰς ἐνεργείας θαύματα πεποιήμεθα, πάντα τοῖς ἱστορηθεῖσιν ἔργοις, δι' ὧν ἡ θεία χαρακτηρίζεται φύσις, κατανοήσαντες.

602 26. Καθάπερ οἱ ἐπὶ θεραπείᾳ τεμνόμενοί τε καὶ καιόμενοι 1033
χαλεπαίνουσι τοῖς θεραπεύουσι, τῇ ὀδύνῃ τῆς τομῆς δριμυσ-

---

381 11. Si vero quaeris quomodo divinitas cum humanitate con- 1031
iungatur, tibi prius quaerendum est quae sit unio animae cum carne. Si autem ignoratur modus quo tua anima unitur corpori, ne putes illud omnino oportere a te comprehendi; sed sicut hic
583 credimus animam esse aliquid aliud ac corpus, eo quod caro separata ab anima mortua fiat nec possit operari, et tamen modum unionis ignoramus; ita etiam illic confitemur divinam naturam differre quoad maiestatem a natura quae morti et interitui obnoxia est, modum autem coniunctionis divinitatis cum humanitate per-
25 spicere non valemus. Deum tamen in hominis natura genitum esse, propter ea quae narrantur miracula non dubitamus.

88 12. Quemadmodum in universum intuentes, et mundi guber- 1032
nationem considerantes, et beneficia quibus divinitus vita nostra afficitur, apprehendimus summam esse virtutem effectricem eorum
25 quae fiunt et conservantem ea quae sunt; ita etiam de Deo nobis per carnem manifestato sufficientem manifestationis divinitatis demonstrationem fecimus per operationis miracula, animadvertentes in narratis operibus omnia per quae divina natura insignitur.

602 26. Quo modo qui, ut curentur, secantur et uruntur, irascuntur 1033
iis qui curant, dolore sectionis excitati; quodsi acciderit ut per

---

1031. Sr 57; MG 45, 44. 1032. Sr 58; MG 45, 44.
1033. Sr 99; MG 45, 69.

σόμενοι, εἰ δὲ τὸ ὑγιαίνειν διὰ τούτων προσγένοιτο καὶ ἡ τῆς καύσεως ἀλγηδὼν παρέλθοι, χάριν εἴσονται τοῖς τὴν θεραπείαν ἐπ' αὐτῶν ἐνεργήσασι· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ταῖς μακραῖς περιόδοις ἐξαιρεθέντος τοῦ κακοῦ τῆς φύσεως, τοῦ νῦν αὐτῇ καταμιχθέντος καὶ συμφυέντος, ἐπειδὰν ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασις τῶν νῦν ἐν κακίᾳ κειμένων γένηται, ὁμόφωνος ἡ εὐχαριστία παρὰ πάσης ἔσται τῆς κτίσεως, καὶ τῶν ἐν τῇ καθάρσει κεκολασμένων καὶ τῶν μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπιδεηθέντων καθάρσεως.

1034 31. Ἀλλ' οὐκ ἀποροῦσιν οὐδὲ πρὸς τὰ τοιαῦτα [infideles] τῆς 334
ἐριστικῆς ἀντιλογίας. Λέγουσι γὰρ δύνασθαι τὸν Θεόν, εἴπερ ἐβούλετο, καὶ τοὺς ἀντιτύπως ἔχοντας ἀναγκαστικῶς ἐφελκύσασθαι πρὸς τὴν παραδοχὴν τοῦ κηρύγματος. Ποῦ τοίνυν ἐν τούτοις τὸ αὐτεξούσιον; Ποῦ δὲ ἡ ἀρετή; Ποῦ δὲ τῶν κατορθούντων ὁ ἔπαινος; Μόνων γὰρ τῶν ἀψύχων ἢ τῶν ἀλόγων ἐστὶ τῷ ἀλλοτρίῳ βουλήματι πρὸς τὸ δοκοῦν περιάγεσθαι.

1035 37. Δειχθέντος μὴ εἶναι δυνατὸν ἐν ἀθανασίᾳ γενέσθαι τὸ 510
ἡμέτερον σῶμα μὴ διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀθάνατον κοινωνίας ἐν μετουσίᾳ τῆς ἀφθαρσίας γινόμενον, σκοπῆσαι προσήκει πῶς 492
ἐγένετο δυνατὸν τὸ ἓν ἐκεῖνο σῶμα ταῖς τοσαύταις τῶν πιστῶν μυριάσι κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην εἰς ἀεὶ καταμεριζόμενον ὅλον ἑκάστου διὰ τοῦ μέρους γίνεσθαι καὶ αὐτὸ μένειν ἐφ' ἑαυτοῦ ὅλον. . . . Τὸ δὲ σῶμα τῇ ἐνοικήσει τοῦ Θεοῦ Λόγου 489
πρὸς τὴν θεϊκὴν ἀξίαν μετεποιήθη. Καλῶς οὖν καὶ νῦν τὸν

eos sani fiant, et dolor transeat sectionis, habebunt gratiam iis qui ipsos curaverint; eodem modo cum per longum tempus ablatum fuerit naturae malum, quod nunc est ei immixtum et coalitum, et eorum, qui nunc iacent in malis, facta fuerit in antiquum statum restitutio, una voce agentur gratiae ab omni creatura, et ab iis qui castigati fuerunt in purgatione, et ab iis qui ne initio quidem purgatione opus habuerunt.

1034 31. Sed neque ad haec [infideles] in litigiosa deficiunt contra- 334
dictione. Dicunt enim Deum posse, si velit, eos etiam, qui resistunt, necessario compellendo attrahere ad suscipiendam praedicationem. Ubi est ergo in his liberum arbitrium? Ubi virtus? Ubi laus eorum, qui recte se gerunt? Est enim solum inanimorum aut irrationalium aliena voluntate ad id quod apparet adduci.

1035 37. Cum ostensum sit aliter fieri non posse ut nostrum corpus 510
sit in immortalitate, nisi per communionem cum immortali factum sit particeps incorruptionis, oportet considerare, quomodo fieri po- 492
tuerit ut unum illud corpus, quod tam multis fidelium milibus in universo orbe terrarum semper distribuitur, totum per partem sit unicuique, et ipsum in se totum maneat. . . . Corpus inhabitatione 489
Dei Verbi ad divinam transmutatum est dignitatem; recte ergo

1034. Sr 113; MG 45, 77.
1035. Sr 144; MG 45, 93.

τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἁγιαζόμενον ἄρτον εἰς σῶμα τοῦ Θεοῦ
Λόγου μεταποιεῖσθαι πιστεύομεν. Καὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ σῶμα
ἄρτος τῇ δυνάμει ἦν, ἡγιάσθη δὲ τῇ ἐπισκηνώσει τοῦ Λόγου
τοῦ σκηνώσαντος ἐν τῇ σαρκί. Οὐκοῦν ὅθεν ὁ ἐν ἐκείνῳ τῷ
σώματι μεταποιηθεὶς ἄρτος εἰς θείαν μετέστη δύναμιν, διὰ
τοῦ αὐτοῦ καὶ νῦν τὸ ἴσον γίνεται. Ἐκεῖ τε γὰρ ἡ τοῦ Λόγου
χάρις ἅγιον ἐποίει τὸ σῶμα ᾧ ἐκ τοῦ ἄρτου ἡ σύστασις ἦν,
497 καὶ τρόπον τινὰ καὶ αὐτὸ ἄρτος ἦν· ἐνταῦθά τε ὡσαύτως ὁ
ἄρτος, καθώς φησιν ὁ ἀπόστολος, ἁγιάζεται διὰ λόγου Θεοῦ
καὶ ἐντεύξεως, οὐ διὰ βρώσεως προϊὼν εἰς τὸ σῶμα γενέσθαι
τοῦ Λόγου, ἀλλ' εὐθὺς πρὸς τὸ σῶμα διὰ τοῦ λόγου μετα-
ποιούμενος, καθὼς εἴρηται ὑπὸ τοῦ Λόγου ὅτι «Τοῦτό ἐστι
509 τὸ σῶμά μου» [Mt 26, 26; Mc 14, 22; Lc 22, 19]. . . . Πᾶσι
τοῖς πεπιστευκόσι τῇ οἰκονομίᾳ τῆς χάριτος ἑαυτὸν ἐνσπείρει
502 διὰ τῆς σαρκός, ἧς ἡ σύστασις ἐξ οἴνου τε καὶ ἄρτου ἐστί,
τοῖς σώμασι τῶν πεπιστευκότων κατακιρνάμενος, ὡς ἂν τῇ
πρὸς τὸ ἀθάνατον ἑνώσει καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀφθαρσίας
μέτοχος γένοιτο. Ταῦτα δὲ δίδωσι τῇ τῆς εὐλογίας δυνάμει
πρὸς ἐκεῖνο μεταστοιχειώσας τῶν φαινομένων τὴν φύσιν.

502 40. Οὔτε μὴν ἡ ἀλγεινὴ τῶν πεπλημμεληκότων ζωὴ πρός 1036
τι τῶν τῇδε λυπούντων τὴν αἴσθησιν ὁμοτίμως ἔχει. Ἀλλὰ
κἂν ἐπονομασθῇ τι τῶν ἐκεῖ κολαστηρίων τοῖς ὧδε γνωριζο-
μένοις ὀνόμασιν, οὐκ ἐν ὀλίγῳ τὴν παραλλαγὴν ἔχει. Πῦρ γὰρ
ἀκούων ἄλλο τι παρὰ τοῦτο νοεῖν ἐδιδάχθης ἐκ τοῦ προσκεῖσθαί

---

nunc quoque panem Dei verbo sanctificatum in Dei Verbi corpus
credimus transmutari. Etenim panis erat potestate illud corpus;
fuit autem sanctificatus habitatione Verbi, quod tamquam in
tabernaculo habitavit in carne. Igitur unde panis in illo cor-
pore transmutatus transit in divinam virtutem, per idem nunc
fit similiter. Nam et illic gratia Verbi sanctum fecit corpus, cui
ex pane erat substantia, et quodam modo ipsum quoque erat
497 panis; et hic similiter panis, sicut dicit apostolus, sanctificatur
per verbum Dei et orationem, non eo quidem quod cibo me-
diante in Verbi corpus evadat, sed quod statim in corpus per
verbum transmutatur, sicut dictum est a Verbo: *Hoc est corpus*
509 *meum*. . . . Per suae gratiae dispensationem se per carnem, quae
502 constat ex pane et vino, inserit omnibus credentibus, commixtus
corporibus credentium, ut per unionem cum eo quod est im-
mortale homo etiam fiat particeps incorruptionis. Haec autem
dat transelementando in illud, per virtutem benedictionis, naturam
eorum quae apparent.

502 40. Nec misera peccatorum vita ad aliquid eorum, quae sensum 1036
illic cruciant, aequiparatur. Sed etsi nominetur aliqua earum poena-
rum nominibus hic cognitis, non parvum discrimen habet. Ignem
enim audiens, alium atque hunc intellegere didicisti, quia adiacet

---

1036. Sr 163; MG 45, 104.

τι τῷ πυρὶ ἐκείνῳ, ὃ ἐν τούτῳ οὐκ ἔστι· τὸ μὲν γὰρ οὐ σβέν-
νυται, τούτου δὲ πολλὰ παρὰ τῆς πείρας ἐξεύρηται τὰ σβε-
στήρια, πολλὴ δὲ τοῦ σβεννυμένου πρὸς τὸ μὴ παραδεχόμενον
σβέσιν ἡ διαφορά.

Quod non sint tres dii [Ad Ablabium].

1037 Πᾶσα ἐνέργεια ἡ θεόθεν ἐπὶ τὴν κτίσιν διήκουσα, καὶ κατὰ 180
τὰς πολυτρόπους ἐννοίας ὀνομαζομένη, ἐκ Πατρὸς ἀφορμᾶται
καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ πρόεισι, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ τε-
λειοῦται. Διὰ τοῦτο εἰς πλῆθος τῶν ἐνεργούντων τὸ ὄνομα
τῆς ἐνεργείας οὐ διασχίζεται.
1038 Τὸ ἀπαράλλακτον τῆς [θείας] φύσεως ὁμολογοῦντες, τὴν 172
κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ
μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ
τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου· καὶ τοῦ ἐξ
αἰτίας ὄντος, πάλιν ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν· τὸ μὲν γὰρ
προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ
πρώτου, ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ
μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, 167
τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ αὐτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης,
καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ
ἀπειργούσης.

De communibus notionibus.

1039 Ἓν γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον τοῦ Πατέρος, ἐξ οὗ ὁ Υἱὸς 153
γεννᾶται, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ καὶ κυρίως 167

---

aliquid illi igni quod in hoc non est. Ille enim non exstinguitur,
hunc autem multa per experientiam inventa sunt quae exstinguant;
qui exstinguitur autem, a non admittente exstinctionem multum
differt.
1037 Omnis operatio divinitus ad creaturam perveniens, et secundum 180
varios conceptus nominata, ex Patre oritur et per Filium progre-
ditur et in Spiritu Sancto perficitur. In multitudinem operantium
nomen operationis non dividitur.
1038 Naturam [divinam] absque varietate esse profitentes, non nega- 172
bimus causae et causati discrimen, in quo solo alterum ab altero
distingui apprehendimus, quia alterum causa esse creditur, alterum
ex causa; et in eo quod est ex causa, rursus aliud discrimen
intellegimus; alterum enim ex primo continenter est; alterum per
id quod est ex primo continenter; ita ut unigenitum esse maneat
indubitate in Filio, et ex Patre esse Spiritum non dubitetur; quia 167
medietas Filii servat ei unigeniti proprietatem, et habitus ad Patrem
naturalis non excludit Spiritum.
1039 Una enim est et eadem persona Patris, ex quo Filius gene- 153
ratur et Spiritus Sanctus procedit. Ideo proprie unum qui est 167

1037. MG 45, 125. 1038. MG 45, 133. 1039. MG 45, 180.

τὸν ἕνα αἴτιον ὄντα τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν, ἕνα Θεόν φαμεν·
180 ἐπεὶ καὶ συνυπάρχει αὐτοῖς. Οὔτε γὰρ χρόνῳ διαιρεῖται ἀλ-
λήλων τὰ πρόσωπα τῆς θεότητος, οὔτε τόπῳ, οὐ βουλῇ, οὐκ
ἐπιτηδεύματι, οὐκ ἐνεργείᾳ, οὐ πάθει οὐδενὶ τῶν τοιούτων,
178 οἷάπερ θεωρεῖται ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· ἢ μόνον ὅτι ὁ Πατὴρ
Πατήρ ἐστι, καὶ οὐχ Υἱός· Υἱὸς Υἱός ἐστι, καὶ οὐ Πατήρ·
ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὐδὲ Πατὴρ οὐδὲ Υἱός.

Contra Eunomium.

151 L. 1. Πατὴρ μὲν ἄναρχος καὶ ἀγέννητος καὶ ἀεὶ Πατὴρ 1040
157 νοεῖται· ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως ὁ μονο-
170 γενὴς Υἱὸς τῷ Πατρὶ συνεπινοεῖται· δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ'
αὐτοῦ, πρίν τι κενόν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμ-
πεσεῖν νόημα, εὐθὺς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον συνημμένως
166 καταλαμβάνεται· οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὕπαρξιν μετὰ τὸν
Υἱόν· ὥστε ποτὲ τὸν Μονογενῆ δίχα τοῦ Πνεύματος νοηθῆναι·
ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων, καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον
τοῦ εἶναι, ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς, διὰ δὲ τοῦ ἀλη-
θινοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν· οὔτε διαστήματι, οὔτε φύσεως ἑτερό-
τητι τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Μονογενοῦς ἀποτέμνεται.
97 1. Ἀλλ' οὔτε ἔστιν οὔτε μὴ γένηται δόγμα τοιοῦτον ἐν 1041
ἐκκλησίᾳ Θεοῦ· ὥστε τὸν ἁπλοῦν καὶ ἀσύνθετον μὴ μόνον
πολυειδῆ καὶ ποικίλον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐναντίων συγκείμενον ἀπο-
φαίνεσθαι. Ἡ γὰρ ἁπλότης τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων τὸν

---

causa causatorum ipsius, unum Deum asserimus, quia coexsistit
180 illis. Neque enim tempore dividuntur ab invicem personae divi-
nitatis, neque loco, neque voluntate, neque occupatione, neque
operatione, neque ullo eorum affectuum quales conspiciuntur apud
178 homines; sed solum quia Pater Pater est et non Filius; Filius
Filius est et non Pater; similiter et Spiritus Sanctus nec Pater
nec Filius.
151 1. Pater principii expers et ingenitus et semper Pater intel- 1040
157 legitur; ex ipso constanter et indesinenter unigenitus Filius una
170 cum Patre intellegitur; per ipsum et cum ipso, antequam aliquid
inane et non subsistens intellectum in medium incidat, statim
166 Spiritus Sanctus et coniunctim apprehenditur. Non posterior est
Filio in exsistentia, quasi umquam Unigenitus absque Spiritu in-
tellegeretur; sed ex Deo universorum ipse habet causam cur sit,
ex quo unigenitum est lumen, per verum autem lumen lucet;
nec igitur intervallo, nec naturae diversitate a Patre vel Unigenito
separatur.
97 1. At nec est nec oriatur talis doctrina in ecclesia Dei, quae 1041
simplicem et incompositum non solum multiformem et varium
praedicet, sed etiam ex contrariis constantem. Simplicitas enim

---

1040. MG 45, 369; O (= Oehler) 1, 98.
1041. MG 45, 461; O 1, 159.

Θεὸν ὅπερ ἔστιν ὑποτίθεται· οὔτε ὀνόματι, οὔτε διανοήματι, 108
οὔτε τινὶ ἄλλῃ καταληπτικῇ ἐπινοίᾳ περιληφθῆναι δυνάμενον· οὐ μόνον ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ καὶ ἀγγελικῆς καὶ πάσης ὑπερκοσμίου καταλήψεως ὑψηλότερον μένοντα, ἄφραστόν τε καὶ ἀνεκφώνητον, καὶ πάσης τῆς διὰ λόγων σημασίας ἀνώτερον.

1042 3. Εἰ δέ τις ἀπαιτοίη τῆς θείας οὐσίας ἑρμηνείαν τινὰ 108
καὶ ὑπογραφὴν καὶ ἐξήγησιν, ἀμαθεῖς εἶναι τῆς τοιαύτης σοφίας οὐκ ἀρνησόμεθα· τοσοῦτον ὁμολογοῦντες μόνον, ὅτι οὐκ 99
ἔστι τὸ ἀόριστον κατὰ τὴν φύσιν ἐπινοίᾳ τινὶ ῥημάτων διαληφθῆναι.

1043 4. Κἀκεῖνος τοίνυν τοῦτο πρῶτον ἐπιδειξάτω, τὸ μάτην 153
πεπιστευκέναι τὴν ἐκκλησίαν ἀληθῶς εἶναι τὸν μονογενῆ Υἱόν, οὐ κατὰ θέσιν εἰσποιηθέντα ψευδωνύμῳ Πατρί, ἀλλὰ κατὰ φύσιν γεννητῶς ἐκ τοῦ ὄντος ὄντα, μὴ ἀπεξενωμένον τῆς τοῦ 158
γεννήσαντος φύσεως. . . . Καί μοι μηδεὶς ὑποκρουέτω καὶ τὸ 80
παρ' ἡμῶν διομολογούμενον διὰ κατασκευῆς κυρωθῆναι· ἀρκεῖ γὰρ εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἡμετέρου λόγου τὸ ἔχειν πατρόθεν ἥκουσαν πρὸς ἡμᾶς τὴν παράδοσιν, οἷόν τινα κλῆρον δι' ἀκολουθίας ἐκ τῶν ἀποστόλων διὰ τῶν ἐφεξῆς ἁγίων παραπεμφθέντα.

1044 5. [Ἴσμεν] ὅτι ἡ μὲν θεία φύσις ἀεὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ καὶ 390
ὡσαύτως ἔχουσα· ἡ δὲ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν μέν ἐστι τοῦτο ὅπερ καταλαμβάνει περὶ αὐτῆς ὁ λόγος τε καὶ ἡ αἴσθησις· ἀνακρα-

---

doctrinae veritatis Deum ponit sicut est: nec nomine, nec cogi- 108
tatione, nec ulla alia mentis apprehensione comprehensibilem; non solum humana, sed etiam angelica et omni suprahumana apprehensione altiorem manentem, ineffabilem et inenarrabilem, et omni vocum significatione excelsiorem.

1042 3. Si quis postulat divinae substantiae interpretationem aliquam 108
et descriptionem et enarrationem, ignaros nos esse talis scientiae non negabimus, hoc solum profitentes, quod infinitum secundum 99
naturam conceptu aliquo vocum comprehendi nequit.

1043 4. Ille igitur hoc primum ostendat, ecclesiam frustra credidisse 153
vere esse unigenitum Filium, non adoptione adscitum falsi nominis Patri, sed secundum naturam per generationem ex eo qui est exsistentem, non alienum ab eius qui genuit natura. . . . Neque 158
ullus mihi succrepet quod illud etiam, quod a nobis pro confesso 80
habetur, rationibus et argumentis indigeat confirmari et probari; sufficit enim ad nostri sermonis demonstrationem quod habeamus a patribus venientem ad nos traditionem, velut hereditatem quamdam per successionem ex apostolis per sanctos sequentes transmissam.

1044 5. [Scimus] quod divina quidem natura semper una et eadem 390
est et eodem modo se habet; caro autem per se illud est quod de ipsa concipit ratio et sensus; sed coniuncta cum divinitate, non

---

1042. MG 45, 601; O 1, 254. 1043. MG 45, 653; O 1, 287.
1044. MG 45, 705; O 1, 320.

θεῖσα δὲ πρὸς τὸ θεῖον, οὐκέτι ἐν τοῖς ἑαυτῆς ὅροις τε καὶ ἰδιώμασι μένει, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν τε καὶ ὑπερέχον ἀναλαμβάνεται. Διαμένει δὲ ἀσύγχυτος τῶν τε τῆς σαρκὸς καὶ τῶν τῆς θεότητος ἰδιωμάτων ἡ θεωρία, ἕως ἂν ἐφ' ἑαυτῶν θεωρεῖται τούτων ἑκάτερον· οἷόν τι λέγων· Ὁ Λόγος πρὸ τῶν αἰώνων ἦν, ἡ σὰρξ δὲ ἐπὶ τῶν ἐσχάτων ἐγένετο χρόνων. . . . Ποία μορφὴ ἐπὶ τοῦ πάθους ῥαπίζεται, καὶ ποία ἐξ ἀϊδίου δοξάζεται; Φανερὰ γὰρ ταῦτα κἂν μή τις ἐφερμηνεύσῃ τῷ λόγῳ, ὅτι αἱ μὲν πληγαὶ τοῦ δούλου, ἐν ᾧ ὁ δεσπότης, αἱ
392 δὲ τιμαὶ τοῦ δεσπότου περὶ ὃν ὁ δοῦλος· ὡς διὰ τὴν συνάφειάν τε καὶ συμφυΐαν κοινὰ γίνεσθαι ἑκατέρας τὰ ἀμφότερα, τοῦ δεσπότου τοὺς δουλικοὺς μώλωπας εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνοντος, καὶ τοῦ δούλου τῇ δεσποτικῇ δοξαζομένου τιμῇ· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῦ Κυρίου τῆς δόξης ὁ σταυρὸς λέγεται.

65 7. Ἡ θεόπνευστος γραφή, καθὼς ὁ θεῖος ἀπόστολος αὐτὴν 1045
67 ὀνομάζει, τοῦ Ἁγίου Πνεύματός ἐστι γραφή. Τὸ δὲ βούλημα ταύτης, ἡ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν ὠφέλεια. «Πᾶσα» γάρ, φησί, «γραφὴ θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος» [2 Tim 3, 16].

94 8. Ἓν γνώρισμα τῆς ἀληθινῆς θεότητος ὁ τῆς ἁγίας γραφῆς 1046
ὑποδείκνυσι λόγος, ὃ διὰ τῆς ἄνωθεν φωνῆς ἐδιδάχθη ὁ Μωσῆς, ἀκούσας τοῦ εἰπόντος ὅτι «Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν» [Ex 3, 14]. Οὐκοῦν τοῦτο μόνον θεῖον εἶναι ὡς ἀληθῶς πιστεύειν οἰόμεθα δεῖν, ὃ κατὰ τὸ ἀΐδιόν τε καὶ ἀόριστον ἐν τῷ εἶναι καταλαμβάνεται·

---

iam in suis terminis et proprietatibus manet, sed assumitur ad id quod validius et superius est. Adhuc tamen separatim considerari possunt proprietates carnis et divinitatis, si in se ipso utrumque spectatur, ut si dicitur: Verbum ante saecula erat, caro autem in extremis temporibus facta est. . . . Quae facies in passione colaphis caeditur, et quae ab aeterno glorificatur? Hoc clarum est, etiamsi quis sermone non explicet, quod plagae sunt servi, in quo est dominus, honores autem domini, circa quem est servus; ita ut
392 propter coniunctionem et unionem naturalem ambo fiant utriusque communia, domino serviles vibices in se ipsum assumente, et servo per domini honorem glorificato. Propterea enim crux quoque dicitur Domini gloriae.

65 7. Divinitus inspirata scriptura, sicut ipsam divinus apostolus 1045
67 nominat, Sancti Spiritus est scriptura; huius autem voluntas, hominum est utilitas. *Omnis* enim, inquit, *scriptura divinitus inspirata et utilis.*

94 8. Unum indicium verae divinitatis ostendit sermo sanctae scrip- 1046
turae, quod per supernam vocem didicit Moyses, audiens dicentem: *Ego sum qui sum.* Igitur illud solum divinum esse vere credendum arbitramur, cuius exsistentia aeterna et infinita apprehenditur;

1045. MG 45, 741; O 1, 345.
1046. MG 45, 768; O 1, 362.

καὶ πᾶν τὸ περὶ αὐτὸ θεωρούμενον ἀεὶ ὡσαύτως ἔχει, οὔτε 101
προσγινόμενον οὔτε ἀπογινόμενον.

1047 12. Εἴρηται παρ' ἡμῶν, οἰκειοῦμαι γὰρ τοῦ διδασκάλου 110
τὸν λόγον, ὅτι τῆς θείας φύσεως ἀμυδρὰν μὲν καὶ βρα-
χυτάτην ἔχομεν διὰ τῶν λογισμῶν τὴν ἀντίληψιν· ἀποχρῶσαν 111
δ' ὅμως τῇ βραχύτητι τῆς δυνάμεως ἡμῶν διὰ τῶν ὀνομά-
των τῶν περὶ αὐτὴν εὐσεβῶς λεγομένων τὴν γνῶσιν ἐρανιζό-
μεθα. Τούτων δέ φαμεν τῶν ὀνομάτων οὐ μονοειδῆ πάντων 116
εἶναι τὴν σημασίαν, ἀλλὰ τὰ μὲν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ,
τὰ δὲ τῶν ἀποπεφυκότων ἔχει τὴν ἔμφασιν· οἷον, δίκαιον
αὐτὸν καὶ ἄφθαρτον λέγομεν, τῷ μὲν δικαίῳ τὸ προσεῖναι
δικαιοσύνην, τῷ δὲ ἀφθάρτῳ τὸ μὴ προσεῖναι φθορὰν ἐνδει-
κνύμενοι.

1048 12. Ἡ δὲ ἀνθρωπίνη διάνοια πολυπραγμονοῦσα καὶ διερευ- 110
νωμένη δι' ὧν ἂν ᾖ δυνατὸν λογισμῶν, ἐπορέγεται καὶ θιγγάνει
τῆς ἀπροσπελάστου καὶ ὑψηλῆς φύσεως· οὔτε τοσοῦτον ὀξυω- 109
ποῦσα, ὡς ἐναργῶς ἰδεῖν τὸ ἀόρατον, οὔτε καθάπαξ ἀπεσχοι-
νισμένη τῆς προσεγγίσεως ὡς μηδεμίαν δύνασθαι τοῦ ζητου-
μένου λαβεῖν εἰκασίαν. . . . Οὐ μὴν αὐτὴν ἐκείνην ἥτις ἐστὶ 113
περὶ ἣν ταῦτα λογίζεται, κατιδεῖν ἠδυνήθη, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν 115
προσόντων τε καὶ μὴ προσόντων γνώσεως εἶδεν, ὃ μόνον
ὀφθῆναι δυνατόν ἐστιν. . . . Ἐκ δὲ τῆς ἀρνήσεως τῶν μὴ
προσόντων καὶ ἐκ τῆς ὁμολογίας τῶν εὐσεβῶς περὶ αὐτοῦ
νοουμένων, ὅ τι ἐστί, καταλαμβάνεται.

---

et quidquid in ipso conspicitur, semper eodem modo se habet, 101
neque accedens neque deficiens.

1047 12. Dictum est a nobis, meum enim facio magistri sermo- 110
nem, divinae naturae confusam et perexiguam perceptionem nos
habere per ratiocinia; per nomina tamen quae de illa pie di- 111
cuntur, sufficientem exiguitati facultatis nostrae scientiam colligi-
mus. Omnium autem eorum nominum non uniformem esse 116
significationem praedicamus, sed alia indicant quae Deo insunt,
alia quae absunt; sic, quando iustum et incorruptibilem illum
dicimus, iusto inesse iustitiam ostendimus, incorruptibili non in-
esse corruptionem.

1048 12. Humanus intellectus, sollicite investigans, quibus potest 110
ratiociniis, expetit et attingit inaccessibilem et excelsam naturam;
nec tam acute cernens ut clare videat invisibile, nec omnino re- 109
motus ab appropinquatione ut nullam possit quaesiti capere simili-
tudinem. . . . Non tamen potuit videre qualis sit ea de qua haec 113
ratiocinatur, sed ex scientia eorum quae insunt et eorum quae 115
non insunt, vidit quod solum videri possibile est. . . . Ex negatione
eorum quae non insunt, et ex affirmatione eorum quae de eo [Deo]
pie intelleguntur, quid sit, apprehenditur.

1047. MG 45, 953; O 1, 484.
1048. MG 45, 956; O 1, 485.

109 12. Ὅ τί ποτε ἦν [ὁ Θεός] κατ' οὐσίαν διὰ τῶν εἰρημένων 1049
110 οὐ διδασκόμεθα. Φεύγοντες δὲ παντὶ τρόπῳ τῶν ἀτόπων
116 τινῶν νοημάτων ἐν ταῖς περὶ Θεοῦ δόξαις συνενεχθῆναι, πολλαῖς καὶ ποικίλαις ἐπωνυμίαις κατ' αὐτοῦ κεχρήμεθα, κατὰ τὴν τῶν ἐπινοιῶν διαφορὰν τὰς προσηγορίας ἁρμόζοντες.

87 12. Ἐπειδή, καθώς φησιν ὁ ἀπόστολος, «ἡ ἀΐδιος αὐτοῦ 1050
114 δύναμις καὶ θειότης ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως νοουμένη καθορᾶται» [Rom 1, 20], διὰ τοῦτο πᾶσα ἡ κτίσις, καὶ πρό γε πάντων, καθώς φησιν ὁ λόγος, ἡ ἐν τοῖς οὐρανοῖς διακόσμησις, διὰ τῆς ἐμφαινομένης τοῖς γεγονόσι τέχνης, τὴν τοῦ πεποιηκότος σοφίαν ἐνδείκνυται.

233 12. Ὥστε τὸ μὲν καθ' ὑπόστασιν ὂν πρᾶγμα τῆς τοῦ 1051
πεποιηκότος δυνάμεως ἔργον εἶναι, τὰς δὲ γνωριστικὰς τῶν ὄντων φωνάς, δι' ὧν τὰ καθ' ἕκαστον πρὸς ἀκριβῆ τε καὶ ἀσύγχυτον διδασκαλίαν ἐπισημειοῦται ὁ λόγος, ταῦτα τῆς λογικῆς δυνάμεως ἔργα τε καὶ εὑρήματα· αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν λογικὴν δύναμίν τε καὶ φύσιν, ἔργον Θεοῦ.

Adversus Apollinarium, Antirrheticus.

380 17. Ὁ μονογενὴς Θεὸς αὐτὸς ἀνίστησι τὸν ἀνακραθέντα 1052
378 ἄνθρωπον αὐτῷ, καὶ χωρίσας τοῦ σώματος τὴν ψυχήν, καὶ ἑνώσας πάλιν ἀμφότερα, καὶ οὕτως ἡ κοινὴ γίνεται σωτηρία
413 τῆς φύσεως· ὅθεν καὶ ἀρχηγὸς ζωῆς ὀνομάζεται· ἐν γὰρ τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι, τὸν κόσμον ἑαυτῷ κατήλ-
379 λαξεν ὁ μονογενὴς Θεός, οἷόν τινας δορυαλώτους, ἡμᾶς διὰ

---

109 12. Quid [Deus] sit secundum substantiam, per dicta non edo- 1049
110 cemur. Caventes omni modo ne falsos quosdam conceptus in
116 opinionibus de Deo conferamus, multis et variis cognominibus quoad ipsum usi sumus, appellationes secundum cogitationum differentiam accommodantes.

87 12. Quoniam, ut ait apostolus, *sempiterna eius virtus et divinitas* 1050
114 *a creatura mundi intellecta conspicitur*, propterea omnis creatura, sed ante omnia, ut ait sermo, ornatus qui est in caelis, per artem in factis ostensam, conditoris sapientiam demonstrat.

233 12. Quare res quidem quae substat virtutis conditoris opus est, 1051
voces autem quae res notificant, per quas sermo singulas res ad exactam et inconfusam doctrinam designat, logicae virtutis opera et inventa sunt; ipsa vero logica virtus et natura, opus Dei.

380 17. Unigenitus Deus ipse suscitavit hominem sibi unitum, et 1052
378 separans a corpore animam et illa inter se rursus coniungens; et sic communis peragitur naturae nostrae salus; unde et princeps
413 vitae nominatur; nam in illo, qui pro nobis mortuus est et resurrexit,
379 mundum sibi ipsi reconciliavit unigenitus Deus, nos omnes, qui communem cum illo habemus carnem et sanguinem, tamquam

---

1049. MG 45, 957; O 1, 487. 1050. MG 45, 985; O 1, 504.
1051. MG 45, 993; O 1, 510. 1052. MG 45; 1156.

τοῦ συγγενοῦς ἡμῶν αἵματος, πάντας τοὺς κεκοινωνηκότας αὐτῷ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος ἐξωνησάμενος.

1053 29. «Ὁ Πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, καὶ ὁ 159
Υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ» [Io 5, 21], οὐχ ὥς τινων ἀποβαλλομένων τοῦ ζωοποιοῦ θελήματος, ἐκ τούτου νοοῦμεν· ἀλλ' ἐπειδὴ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ εἶναι καὶ ἠκούσαμεν καὶ πιστεύομεν, δηλονότι καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρός, ὡς ἓν
τῶν πάντων, ἐν τῷ Υἱῷ καθορῶμεν. Εἰ οὖν ἐν τῷ Υἱῷ τὸ 125
πατρικόν ἐστι θέλημα, ὁ δὲ Πατήρ, καθώς φησιν ὁ ἀπόστολος, 140
«πάντας θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» [1 Tim 2, 4], δηλαδὴ ὁ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς κεκτημένος, καὶ ὅλον ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, ὅλον ἔχει πάντως ἐν ἑαυτῷ μετὰ τῶν ἄλλων τῶν τοῦ Πατρὸς ἀγαθῶν καὶ τὸ σωτήριον θέλημα. Εἰ οὖν οὐκ ἀπολείπεται τοῦ τελείου θελήματος, πάντως δῆλον ὅτι οὓς ὁ Πατὴρ θέλει ζωοποιηθῆναι, καὶ αὐτὸς ζωοποιεῖ, οὐκ ἐλαττούμενος ἐν τῷ φιλανθρώπῳ θελήματι, καθώς φησιν ὁ Ἀπολινάριος, ὅτι τινὰς ἠθέλησεν, οὐ πάντας, ζωοποιηθῆναι. Οὐ γὰρ παρὰ τὴν τοῦ κυριακοῦ θελήματος αἰτίαν οἱ μὲν σῴζονται, οἱ δὲ ἀπόλλυνται· ἢ οὕτω γ' ἂν εἰς ἐκεῖνο ἐπανίοι ἡ τῶν ἀπολλυμένων αἰτία· ἀλλὰ παρὰ τὴν προαίρεσιν τῶν δεχομένων τὸν λόγον, συμβαίνει τὸ σῴζεσθαί τινας ἢ ἀπόλλυσθαι.

1054 42. Καθάπερ ἐπὶ τοῦ πελάγους γίνεται, εἰ γάρ τις σταγόνα 382
ὄξους ἐπιβάλῃ θαλάττῃ, καὶ ἡ σταγὼν θάλασσα γίνεται, συμμεταποιηθεῖσα τῇ θαλασσίᾳ ποιότητι, οὕτως ὁ ἀληθινὸς Υἱὸς

---

captivos quosdam redimens per suum sanguinem, qui eiusdem naturae est ac noster.

1053 29. *Pater suscitat mortuos et vivificat, et Filius quos vult vivi-* 159
ficat; haec non ita accipimus, ac si qui a vivificante voluntate reiciantur; sed quia omnia quae Patris sunt Filii esse audivimus et credimus, profecto et voluntatem Patris, quae est unum ex his
omnibus, in Filio conspicimus. Si igitur in Filio paterna est 125
voluntas, Pater autem, sicut ait apostolus, *omnes vult salvos fieri* 140
et ad agnitionem veritatis venire, profecto qui omnia quae Patris sunt possidet et totum habet in se Patrem, totam habet omnino in se cum ceteris Patris bonis et salvificam voluntatem. Si igitur non caret perfecta voluntate, profecto patet quod eos, quos Pater vult vivificari, et ipse vivificat; non inferior benefica in homines voluntate, sicut ait Apollinarius, quia aliquos voluit, non omnes, salvos fieri. Non enim dominica voluntas causa est cur alii salventur, alii pereant, secus ad eam referenda esset causa horum perditionis, sed ex electione accipientium verbum contingit salvari aliquos aut perire.

1054 42. Sicut in pelago accidit, si quis aceti guttam in illud inicit 382
et gutta transmutata in marinam qualitatem fit mare, sic verus

---

1053. MG 45, 1188.
1054. MG 45, 1221.

καὶ μονογενὴς Θεός, . . . ὁ διὰ σαρκὸς φανερωθεὶς τοῖς ἀνθρώποις ἐστί. Τῆς δὲ σαρκὸς τῇ ἰδίᾳ φύσει σαρκὸς οὔσης, μεταποιηθείσης δὲ πρὸς τὸ τῆς ἀφθαρσίας πέλαγος, καθώς φησιν ὁ ἀπόστολος, ὅτι «κατεπόθη τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς» [2 Cor 5, 4], συμμετεβλήθη καὶ πάντα τὰ κατὰ τὴν σάρκα τότε φαινόμενα πρὸς τὴν θείαν τε καὶ ἀκήρατον φύσιν.

383 55. Ἡ θεότης καὶ οὐ τέθνηκε καὶ ἐγήγερται· οὐ τέθνηκε 1055
387 γὰρ ὅτι τὸ μὴ συντεθὲν οὐ διαλύεται, ἐγήγερται δὲ ὅτι ἐν τῷ λυθέντι οὖσα, ἑαυτῇ συνεπαρθῆναι τὸν κατὰ τὸν νόμον τῆς
380 ἀνθρωπίνης πεσόντα φύσεως παρεσκεύασεν, ὡς ἂν ἑκατέρῳ μέρει τὸ οἰκεῖον προφερομένῳ παροῦσα, τὴν τῶν σωμάτων φύσιν διὰ τοῦ σώματος, τὴν δὲ τῶν ψυχῶν διὰ τῆς ψυχῆς ἐξιάσαιτο· πάλιν δὲ δι᾽ ἑαυτῆς τὸ διακεκριμένον ἑνώσασα, ἐν τῷ ἐπαιρομένῳ ἀνίσταται.

De anima et resurrectione.

219 Ψυχή ἐστιν οὐσία γεννητή, οὐσία ζῶσα, νοερά, σώματι 1056
ὀργανικῷ καὶ αἰσθητικῷ δύναμιν ζωτικὴν καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντιληπτικὴν δι᾽ ἑαυτῆς ἐνιοῦσα, ἕως ἂν ἡ δεκτικὴ τούτων συνέστηκε φύσις.

266 Ἡ γὰρ ἐλπὶς μέχρι ἐκείνου κινεῖται, ἕως ἂν μὴ παρείη τῶν 1057
268 ἐλπιζομένων ἀπόλαυσις, καὶ ἡ πίστις ὡσαύτως ἔρεισμα τῆς τῶν
263 ἐλπιζομένων ἀδηλίας γίνεται. Οὕτω γὰρ αὐτὴν καὶ [ὁ Παῦλος]

Filius et unigenitus Deus, . . . qui per carnem hominibus manifestatus est. Caro autem, quae quidem sua propria natura caro est, transmutata est in incorruptibilitatis pelagus secundum illud apostoli: *Absorptum est a vita quod mortale est,* atque quaecumque tunc secundum carnem apparuerunt, commutata sunt in divinam et incontaminatam naturam.

383 55. Divinitas et non mortua est et resurrexit; non mortua est, 1055
387 quia incompositum non dissolvitur, resurrexit vero, quia in eo quod erat dissolutum exsistens, effecit, ut id, quod secundum leges humanae naturae ceciderat, una secum suscitaretur, in hunc finem
380 ut, in utraque parte naturae suae proprietates exhibente manens, naturam corporum per corpus et naturam animarum per animam sanaret; atque rursus divinitas per se ipsam quod disiunctum erat uniens, in eo qui exaltatur resurgit.

219 Anima est essentia generata, essentia vivens, intellectualis, cor- 1056
poreis sensuum instrumentis vivendi, atque ea, quae cadunt sub sensus, percipiendi facultatem per sese suggerens, quamdiu capax earum rerum natura constare videatur.

266 Nam spes interim movetur, dum non licet potiri iis rebus, quae 1057
268 sperantur, et itidem fides sustentaculum ac firmamentum est inevi-
263 dentiae earum rerum quae sperantur. Nam et ita eam definivit [Paulus],

---

1055. MG 45, 1257. 1056. MG 46, 29.
1057. MG 46, 96.

ὡρίσατο λέγων· «Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις» [Hebr 11, 1]. Ἐπειδὰν δὲ ἔλθῃ τὸ ἐλπιζόμενον, τῶν ἄλλων 243
εὐτηρεμόντων[1] πάντων, ἡ κατὰ τὴν ἀγάπην ἐνέργεια μένει, τὸ διαδεχόμενον αὐτὴν οὐχ εὑρίσκουσαν.

1058 Τὸ δὲ ζητούμενον ἦν εἰ προϋφεστήκασιν αἱ ψυχαὶ τῶν σω- 223
μάτων, πότε ἢ πῶς γίνονται. . . . Εἰ γὰρ δοθείη τὸ πρὸ τοῦ σώματος ἐν ἰδιαζούσῃ τινὶ καταστάσει τὴν ψυχὴν βιοτεύειν, ἀνάγκη πᾶσα τὰς ἀτόπους ἐκείνας δογματοποιίας ἰσχὺν ἔχειν νομίζειν τῶν διὰ κακίας τὰς ψυχὰς εἰσοικιζόντων τοῖς σώμασιν. . . . Λείπεται οὖν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ψυχῆς τε καὶ σώματος ἀρχὴν τῆς συστάσεως οἴεσθαι.

De infantibus qui praemature abripiuntur.

1059 Τὸν γὰρ ἐγνωκότα ἐπίσης τῷ παρεληλυθότι τὸ μέλλον, ἐπι- 118
κωλύειν εἰκὸς τὴν ἐπὶ τὸ τέλειον τῆς ζωῆς τοῦ νηπίου πρόοδον, 123
ὡς ἂν μὴ τῇ προγνωστικῇ δυνάμει τὸ κατανοηθὲν κακὸν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος οὕτως βιώσεσθαι τελειωθείη, καὶ γένηται τῷ τῇ τοιαύτῃ προαιρέσει συζήσεσθαι μέλλοντι ὕλη κακίας ὁ βίος. . . . Ὃ δὴ καὶ περὶ τοῦ θανάτου τῶν ἀρτιτόκων ὑπενοήσαμεν, ὅτι ὁ λόγῳ τὰ πάντα ποιῶν ὑπὸ φιλανθρωπίας ἀφαιρεῖται τῆς κακίας τὴν ὕλην, μὴ διδοὺς καιρὸν τῇ προαιρέσει τῇ διὰ τῆς προγνωστικῆς δυνάμεως γνωρισθείσῃ διὰ τῶν ἔργων ἐν κακίας ἐξοχῇ δειχθῆναι οἵα ἐστίν, ὅταν πρὸς τὸ κακὸν τὴν ὁρμὴν ἔχοι.

---

cum diceret: *Est autem fides rerum quae sperantur substantia.* Cum autem venerit id quod speratur, aliis omnibus quiescentibus, 243
caritatis efficientia manet, quippe cum non inveniat quod in locum eius succedat.

1058 Quaestio erat, an praeexstiterint animae corporibus, quando et 223
quomodo fiant. . . . Si enim detur animam ante corpus in propria quadam condicione vivere, prorsus necesse est existimemus valere absurdas illas sententias eorum, qui propter peccatum animas inhabitare faciunt corporibus. . . . Restat igitur unum et idem animae et corporis initium subsistentiae putare.

1059 Consentaneum est eum, qui futurum aeque ac praeteritum co- 118
gnoscit, progressum infantis ad adultam aetatem prohibere, ne 123
malum perficeretur, quod in eo, si ita victurus fuisset, vi praescia cognitum est, atque ei qui tali voluntate libera victurus fuisset, nequitiae materia vita fiat. . . . Hoc de morte infantium opinamur, quod, qui ratione omnia facit, ex benignitate sua materiam subtrahit improbitatis, non concedens tempus liberae electioni per vim praesciam cognitae, ut per opera in nequitiae fastigio sese exsereret, cum ad malum impetum habeat.

---

[1] Lege ἀτρεμούντων vel ἠρεμούντων.
1058. MG 46, 125. 1059. MG 46, 184.

Adversus eos qui castigationes aegre ferunt.

594 Ἐπιμελεῖς εἰσι καὶ μὴ παιζόμενοι οἱ τῆς βασιλείας θυρωροί· 1060
ὁρῶσι τὴν ψυχὴν τὰ τοῦ ἀφορισμοῦ φέρουσαν σύμβολα. . . . Ἡ δὲ ἀθλία τότε πολλὰ τῆς ἀβουλίας ἑαυτὴν καταμεμφομένη, οἰμώζουσα δὲ καὶ ὀδυρομένη, καὶ στένουσα, καὶ σκυθρωπῷ τινι τόπῳ, οἷον γωνίᾳ, προσερριμμένη διατελέσει, τὸν ἄληκτον ὀδυρμὸν καὶ ἀπαραμύθητον εἰς αἰῶνας ἐκτίνουσα.

Orationes.

587 *Or. de mortuis.* Εἰ μὲν [ὁ ἄνθρωπος] διακρίνοιτο τοῦ ἀλόγου 1061
τὸ ἴδιον, καὶ πρὸς ἑαυτὸν βλέποι διὰ τῆς ἀστειοτέρας ζωῆς, καθάρσιον τῆς ἐμμιχθείσης κακίας τὸν παρόντα βίον ποιήσεται, κρατῶν διὰ τοῦ λόγου τῆς ἀλογίας. Εἰ δὲ πρὸς τὴν ἄλογον τῶν παθημάτων ῥοπὴν ἐπικλιθείη, τῷ τῶν ἀλόγων δέρματι συνεργῷ χρησάμενος πρὸς τὰ πάθη, ἄλλως μετὰ ταῦτα βουλεύσεται πρὸς τὸ κρεῖττον, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἔξοδον γνοὺς τῆς ἀρετῆς τὸ πρὸς τὴν κακίαν διάφορον, ἐν τῷ μὴ δύνασθαι μετασχεῖν τῆς θειότητος, μὴ τοῦ καθαρσίου πυρὸς τὸν ἐμμιχθέντα τῇ ψυχῇ ῥύπον ἀποκαθήραντος.

493 *Or. in diem luminum* sive *in baptismum Christi* (a. 383). 1062
489 Ὁ ἄρτος πάλιν ἄρτος ἐστὶ τέως κοινός· ἀλλ' ὅταν αὐτὸν τὸ μυστήριον ἱερουργήσῃ, σῶμα Χριστοῦ λέγεταί τε καὶ γίνεται.
477 Οὕτως τὸ μυστικὸν ἔλαιον, οὕτως ὁ οἶνος· ὀλίγου τινὸς ἄξια ὄντα πρὸ τῆς εὐλογίας, μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τὸν τοῦ Πνεύματος,

---

594 Diligentes sunt neque ludunt illius regni [caelestis] ianitores; 1060
vident animam separationis notas ferentem. . . . Misera vero tum suae se temeritatis vehementer accusans, lugensque ac plorans et gemens, in locum quemdam tristem, tamquam angulum, abiecta permanebit, luctu numquam finituro ac insolabili in aeternum poenas luens.

587 *Or. de mortuis.* Si [homo] distinxerit ab irrationali quod sui 1061
proprium est et sibi invigilaverit per urbaniorem vitam, praesenti hac vita peccatum admixtum expiabit, superans per rationem irrationale. Si vero ad irrationalem passionum impetum declinaverit, pelle irrationalium cooperanti utens ad passiones, aliter post ea decernet ut ad bonum perveniat, post exitum e corpore, cognoscens virtutis discrimen a peccato; non enim poterit participare divinitatem, nisi ignis purgatorius maculam animo immixtam purgaverit.

493 *Or. in diem luminum* sive *in baptismum Christi.* Panis rursus 1062
489 panis est initio communis; sed ubi eum mysterium sacrificaverit,
477 dicitur et fit corpus Christi. Sic mysticum oleum, sic vinum, cum sint res exigui pretii ante benedictionem, post sanctificationem

---

1060. MG 46, 312. 1061. MG 46, 525.
1062. MG 46, 581.

ἑκάτερον αὐτῶν ἐνεργεῖ διαφόρως. Ἡ αὐτὴ δὲ τοῦ λόγου 438 553
δύναμις καὶ τὸν ἱερέα ποιεῖ σεμνὸν καὶ τίμιον, τῇ καινότητι 554
τῆς εὐλογίας τῆς πρὸς τοὺς πολλοὺς κοινότητος χωριζόμενον.
Χθὲς γὰρ καὶ πρώην εἷς ὑπάρχων τῶν πολλῶν καὶ τοῦ δήμου, 567
ἀθρόον ἀποδείκνυται καθηγεμών, πρόεδρος, διδάσκαλος εὐσεβείας, μυστηρίων λανθανόντων μυσταγωγός.

1063 *In Christi resurrectionem,* or. 1. Ὁ γὰρ πάντα κατὰ τὴν 403
δεσποτικὴν αὐθεντίαν οἰκονομῶν οὐκ ἀναμένει τὴν ἐκ τῆς προδοσίας ἀνάγκην, καὶ τὴν ληστρικὴν ἔφοδον τῶν Ἰουδαίων, καὶ τὴν τοῦ Πιλάτου παράνομον κρίσιν, ὥστε τὴν ἐκείνων κακίαν ἀρχηγὸν καὶ αἰτίαν τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας γενέσθαι· ἀλλὰ προλαμβάνει τῇ οἰκονομίᾳ τὴν ἔφοδον, κατὰ τὸν 418
ἄρρητον τῆς ἱερουργίας τρόπον, καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἀόρατον, καὶ ἑαυτὸν προσήνεγκε προσφορὰν καὶ θυσίαν ὑπὲρ ἡμῶν, ὁ ἱερεὺς ἅμα, καὶ «ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου» [Io 1, 29]. Πότε τοῦτο; Ὅτε βρωτὸν ἑαυτοῦ τὸ 512 483
σῶμα [καὶ[1] πότιμον τὸ αἷμα τοῖς συνοῦσιν ἐποίησεν· παντὶ γὰρ 485
τοῦτο δῆλόν ἐστιν, ὅτι οὐκ ἂν βρωθείη παρὰ ἀνθρώπου πρόβατον, εἰ μὴ τῆς βρώσεως ἡ σφαγὴ καθηγήσαιτο. Ὁ τοίνυν δοὺς τὸ σῶμα τοῖς μαθηταῖς ἑαυτοῦ] εἰς βρῶσιν σαφῶς ἐνδείκνυται τῷ ἤδη γεγενῆσθαι ἐντελῆ τοῦ ἀμνοῦ τὴν θυσίαν [al. τῷ εἴδει τοῦ ἀμνοῦ τὴν θυσίαν ἐντελῆ γεγενῆσθαι]. . . . Ἤδη κατὰ τὸ θελητὸν τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ τὸ μυστήριον οἰκονομοῦντος ἀρρήτως τε καὶ ἀοράτως τὸ σῶμα ἐτέθυτο.

---

quae a Spiritu procedit utrumque eorum excellenter operatur.
Eadem verbi vis etiam sacerdotem augustum et honorandum facit, 438
novitate benedictionis a communitate vulgi segregatum. Cum enim 553 554
heri et antea unus e multitudine ac plebe esset, repente redditur 567
praeceptor, praeses, doctor pietatis, mysteriorum latentium praesul.

1063 *In Christi resurrectionem,* or. 1. Qui enim potestate sua cuncta 403
disponit, non necessitatem sibi ex proditione impendentem, non Iudaeorum quasi praedonum impetum, non iniquam Pilati sententiam exspectat, ut eorum malitia sit communis hominum salutis principium et causa; sed consilio suo antevertit, et arcano sacri- 418
ficii genere, quod ab hominibus cerni non poterat, se ipsum pro nobis hostiam offert, et victimam immolat, sacerdos simul exsistens et *agnus Dei, ille qui mundi peccatum tollit.* Quando id prae- 512
stitit? Cum corpus suum edendum [et sanguinem bibendum di- 483 485
scipulis congregatis praebuit. Cuivis enim hoc perspicuum est, ab hominibus comedi ovem non posse, nisi, antequam comedatur, mactatio praecedat. Qui ergo corpus discipulis suis tradit] in cibum, aperte declarat figura agni sacrificium iam esse perfectum. . . . Iam arcana et invisibili ratione corpus erat immolatum, ut ipsius mysterium peragentis potestati placuerat.

[1] Haec intra cancellos posita desunt in MG et etiam in editione benedictina antiqua, sed inveniuntur in alq. mss. (cf. not. in MG 46, 1207).
1063. MG 46, 612.

598 Or. 3. Ὡς οὖν τὸ σπέρμα ὑπάρχον ἄμορφον ἐν ἀρχαῖς, 1064
εἰς σχῆμα τυποῦται, καὶ εἰς ὄγκους ἁδρύνεται, τῇ ἀπορρήτῳ
τοῦ Θεοῦ κατασκευαζόμενον τέχνῃ· οὕτως οὐδὲν ἀπεικός, ἀλλὰ
καὶ πάνυ ἀκόλουθον, τὴν ἐν τοῖς τάφοις ὕλην, τήν ποτε οὖσαν
ἐν εἴδει, αὖθις εἰς τὴν παλαιὰν ἀνακαινισθῆναι διάπλασιν, καὶ
πάλιν γενέσθαι τὸν χοῦν ἄνθρωπον, ὥσπερ δὴ καὶ τὸ πρῶτον
ἐκεῖθεν ἔσχε τὴν γένεσιν.

598 Or. 3. Εἰ τοίνυν ἐν κατορθώμασι [τὸ σῶμα] συμμοχθεῖ τῇ 1065
ψυχῇ, καὶ ἐν ἁμαρτήμασιν οὐκ ἀπολιμπάνεται, πόθεν ὁρμώμενος
μόνην τὴν ἀσώματον ἐπὶ τὸ δικαστήριον ἄγεις; Ἀλλ᾽ οὐκ ἔστιν
οὔτε δίκαιος οὔτε σωφρονούντων ὁ λόγος. Εἰ μόνη καὶ γυμνὴ
διήμαρτε, μόνην καὶ κολάσει· εἰ δὲ φανερὸν ἔχει τὸν συνεργόν,
593 οὐκ ἀφήσει τοῦτον ὁ κριτὴς δίκαιος ὤν. Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦτο
τῆς γραφῆς ἀκούω λεγούσης ὅτι τοῖς κατεγνωσμένοις ἐπιτε-
θήσονται δίκαιαι τιμωρίαι, πῦρ καὶ σκότος καὶ σκώληξ. Ἃ πάντα
τῶν συνθέτων καὶ ὑλικῶν σωμάτων κολάσεις εἰσίν. . . . Καὶ
διὰ τοῦτο τοῖς ἀκολούθοις λογισμοῖς πανταχόθεν συνελαυνό-
μεθα πρὸς συγκατάθεσιν τῆς ἐγέρσεως τῶν νεκρῶν, ἣν τοῖς
καθήκουσι χρόνοις ἐκτελέσει ὁ Θεός, ἔργοις βεβαιῶν τὰς ἰδίας
ἐπαγγελίας.

DIDYMUS ALEXANDRINUS, ca 313—398.

De Spiritu Sancto, ante 381.

97 35. Deus simplex et incompositae spiritualisque naturae 1066
98 neque aures neque organa, quibus vox emittitur, habet; sed
solitaria incomprehensibilisque substantia nullis membris parti-

---

598 Or. 3. Igitur sicut semen, exsistens initio informe, figuratur in 1064
speciem et in corpora crescit, ineffabili Dei arte praeparatum;
sic minime absonum est, sed prorsus consentaneum, materiam,
quae in sepulcris est, quae olim formam habuit, rursus in pristinam
renovari constitutionem, et iterum fieri pulverem hominem, quem-
admodum primo inde habuit generationem.

598 Or. 3. Si in praeclaris factis [corpus] compatitur animae, et in 1065
peccatis non abest, unde proficiscens solam incorpoream in iudi-
cium adducis? At nec iustus est nec sapientium sermo. Si sola
et nuda peccavit, solam puniet; si vero manifestum habet coope-
593 rantem, non hunc iustus iudex dimittet. Etiam scripturam audio
dicentem quod condemnatis apponentur iusta supplicia, ignis et
tenebrae et vermis. Quae omnia compositorum et materialium
corporum poenae sunt. . . . Propterea consentaneis rationibus ex
omni parte compellimur ad comprobandam resurrectionem mor-
tuorum, quam convenientibus temporibus perficiet Deus, operibus
firmans suas promissiones.

1064. MG 46, 668. 1065. MG 46, 677. 1066. MG 39, 1064.

busque componitur. Quae quidem de Filio et de Spiritu Sancto similiter accipienda.

1067 37. *De meo accipiet* [Io 16, 15]. Quomodo igitur supra de 171
naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum Sanctum a Filio accipere id quod suae fuerat naturae cognoscendum est, et non dantem et accipientem, sed unam
significare substantiam. Siquidem et Filius eadem a Patre 172
accipere dicitur, quibus ipse subsistit. Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quae ei dantur a Patre, neque alia substantia est Spiritus Sancti praeter id, quod datur ei a Filio. Propterea autem ista dicuntur, ut eamdem in Trinitate credamus esse naturam Spiritus Sancti, quae est Patris et Filii.

De Trinitate, post 381.

1068 L. 1, c. 15. Ὥσπερ γὰρ ἀδύνατόν ἐστιν μὴ τὸν Πατέρα 148
ἀνάρχως τε καὶ ἀληθῶς εἶναι Πατέρα (οὐ γὰρ χρόνῳ, οὐδ' ἐπίθετον ἔσχεν τὸ ὄνομα τοῦτο), οὕτως ἀδύνατόν ἐστιν μὴ τὸν Υἱὸν Λόγον καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἀνάρχως τε καὶ φύσει εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· ἅμα γὰρ Πατήρ (συγχωρηθῇ δὲ τὸ οὕτως εἰπεῖν), ἀδιαστάτως ὁ μὲν ἐγεννήθη, τὸ δὲ ἐξ-
επορεύθη. Καὶ τοῦ εἶναι οὖν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τοῦ 174
ἔχειν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐκπορευόμενον παρ' αὐτοῦ, οὐ παρῄρηται· καὶ διὰ τὸ εἶναι Πατέρα, οὔτε χρόνῳ, οὔτε οὐσίᾳ, διαφέρει τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ.

1069 2, 4. Πῶς τοῦ πνεύματος πνεῦμα τὸ Ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; 150
Ὅτι δὲ τοῦτο γέγραπται, δέδεικται· τὸ δὲ πῶς, νοῦ καὶ λόγου
τοῦ καθ' ἡμᾶς, ἔτι δὲ καὶ ἀγγέλων γνώσεως, ἐπέκεινα τυγχάνει. 166
Ὡς γὰρ πνεύματος ὑπάρχοντος αὐτοῦ, ἐγεννήθη ἐξ αὐτοῦ ὁ Θεὸς Λόγος, οὕτως ἐξ αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ ἐξεφάνη τὸ Ἅγιον

1068 1, 15. Sicut impossibile est Patrem non esse ab aeterno et 148
vere Patrem (non enim in tempore, nec superadditum habuit hoc nomen), ita impossibile est Filium Verbum et Spiritum ipsius non esse ab aeterno et natura ex hypostasi eius: simul enim ac Pater fuit (concedatur ita loqui), continue alter genitus est, alter pro-
cessit. Et esse Patrem Unigeniti, et habere Spiritum ipsius pro- 174
cedentem ab ipso, non ablatum est; et ex eo quod est Pater, nec tempore nec substantia differt a Filio et Spiritu ipsius.

1069 2, 4. Quomodo potest Spiritus Sanctus esse spiritus illius qui 150
est spiritus? Quod hoc scriptum sit, ostensum est; quomodo vero id fiat intellegere excedit mentem et rationem nostram, immo etiam
angelorum cognitionem. Nam sicut cum ipse Pater esset spiritus, 166
genitus ex ipso fuit Deus Verbum, ita ex ipso et cum ipso eluxit Spiritus Sanctus. . . . Non potest autem Spiritus non esse con

1067. MG 39, 1065. 1068. MG 39, 320.
1069. MG 39, 481.

Πνεῦμα.... Οὐκ ἐγχωρεῖ δὲ τὸ Πνεῦμα μὴ εἶναι ὁμοούσιον καὶ ἰσότιμον ἐκείνου ἐξ οὗ ἔστι· διόπερ ἐστὶν καὶ ἅγιον φυσικῶς.

201 2, 6, 2. Οὐδὲν κτιστὸν πληροῖ τὴν οἰκουμένην, ἢ συνέχει 1070
100 τὰ πάντα, καὶ ἐν πᾶσιν τυγχάνει· ἀλλὰ καὶ τῶν νοερῶν δυνάμεων πέρας ἐστίν, καὶ ὡρισμένη ποσότης· μόνως γὰρ ταῦτα
165 τῆς θεότητος ἴδια. Ἡ δὲ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μεγαλωσύνη, ἀδιάλυτος, ἀπέραντος, καὶ πανταχοῦ καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ἀεί ἐστιν· πληροῦσα μὲν τὸν κόσμον καὶ συνέχουσα κατὰ τὴν θεότητα, ἀχώρητος δὲ κατὰ τὴν δύναμιν, καὶ μετροῦσα μέν, οὐ μετρουμένη δέ.

357 2, 6, 7. Ἡ κτίσις ἀμέθεκτός ἐστιν οὐσιωδῶς τῇ λογικῇ 1071
ψυχῇ, ὡς ἐνοικίζεσθαι αὐτήν· μόνου γὰρ Θεοῦ ἴδιον τὸ οὕτως μετέχεσθαι. Τὸ δ' Ἅγιον Πνεῦμα μεθεκτὸν οὐσιωδῶς ὑπάρχει, ὡς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ εἴρηται λόγῳ.
180 Ἐπεὶ κἀνταῦθα, τοῦ Πατρὸς ἅπαξ ἐνοικοῦντος τοῖς ἀξίοις, ποῖον ἦν ἀναγκαῖον, εἰ μὴ δι' ἑνότητα τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ πλήρωσιν τὴν εἰς ἡμᾶς, συνεισβάλλειν καὶ συνειστρέχειν καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα; Ἀμέλει τοι οὐκ ἄν τίς ποτε
149 ἕλοιτο φάναι πληθὺν οἱονείπως θεῶν κατοικεῖν ἐν ἡμῖν, ἀλλ' ἕνα κατά γε τὸ ἓν ἑνάδι θεότητος ὑπάρχειν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις.

158 3, 2, 8. Εἰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀνειδέου καὶ ἀοράτου καὶ ἀν- 1072
162 άρχου, ὡς Παῦλος Ἑβραίοις γράφει, «ἀπαύγασμά ἐστιν τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως» [Hebr 1, 3], καὶ εἰκὼν

---

substantialis et aequalis illi ex quo exsistit; ideoque est etiam natura sanctus.

201 2, 6, 2. Nulla res creata implet orbem terrarum, aut continet 1070
100 omnia et in omnibus exsistit; sed intellegentium quoque virtutum terminus quidam est et quantitas definita; quae vero dixi, solius
165 deitatis propria sunt. At vero Spiritus Sancti maiestas perpetua est, interminata, et ubique et per omnia et in omnibus semper exsistit, mundum quidem implens et continens secundum divinitatem, sed incapabilis secundum potentiam, et mensurans quidem, sed non mensurata.

357 2, 6, 7. Creatura nequit ita participari substantialiter anima 1071
rationali, ut in hac inhabitet; solius enim Dei proprium est ita participari. Sanctus autem Spiritus participabilis substantialiter exsistit, ut Pater et Filius, sicut in primo sermone dictum est. Nam
180 etiam simulac Pater inhabitat in iis qui sunt digni, quid est necesse, nisi, per unitatem divinae naturae et plenitudinem in nos, congrediantur et concurrant et Filius et Sanctus Spiritus? Sane nemo umquam vellet dicere multitudinem quodammodo deorum habitare
149 in nobis, sed unum in unitate divinitatis exsistere tres personas.

158 3, 2, 8. Si Dei carentis forma et invisibilis et aeterni, ut Paulus 1072
162 Hebraeis scribit, *splendor* est *gloriae et figura substantiae* et imago

---

1070. MG 39, 509. 1071. MG 39, 529.
1072. MG 39, 789.

ὁ Μονογενής, καὶ εἰ αὐτὸς ἀληθεύει λέγων· «Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακεν τὸν Πατέρα» [Io 14, 9], καὶ «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν» [Io 10, 30], ὁμοούσιός ἐστιν καὶ συνάναρχος καὶ ἴσος καὶ ἀπαράλλακτος τῷ Θεῷ Πατρί. Καὶ γὰρ ἐκ φωτὸς φῶς οὐχ ἑτεροουσίως οὐδὲ μετέπειτα γεννᾶται· καὶ χαρακτὴρ ὑποστάσεως τὸ ταὐτὸν καὶ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως καὶ δόξης καὶ παντοκρατορίας δηλοῖ.

1073 3, 4. Συναντιλαμβάνεται δὲ ἡμῖν εἰς μὲν τὸ πρωτότοκος καὶ 432 μονογενὴς τὸ διηγήσασθαι τὸν εὐαγγελιστὴν ὅτι ἔμεινε παρθένος «ἕως ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον» [Mt 1, 25]· οὔτε γὰρ ἐγαμήθη τινὶ ἡ τιμιωτέρα πάντων καὶ εὐκλεεστάτη Μαρία, οὔτ' ἄλλου μήτηρ ἐγένετό ποτε· ἔμεινε δὲ καὶ μετὰ κυοφορίαν ἀεὶ καὶ διὰ παντὸς ἄμωμος παρθένος.

1074 3, 12. Καὶ τὸ «Ἐγὼ καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα 388 ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός» [Io 6, 38 sq], τοῦτο δηλοῖ. Οὐχ ἵνα τὸ τῆς ἀνθρωπότητος, φησί, θέλημα πράττω ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει, ἀλλὰ τὸ τῆς θεότητος. Οὐ γάρ ἐστι θέλημα τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς κεχωρισμένον· ἓν γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ θέλημά ἐστι τῇ Τριάδι.

1075 3, 16. Ὁ δὲ Θεὸς ὑπὲρ τὸ ἀόρατον καὶ ἀφανέστατον, καὶ 105 108 ὑπὲρ πάντα νοῦν ὑπάρχων, οὐ μόνον ὄψει καὶ συνόλως αἰσθήσει 98 μὴ ὑποπίπτειν, ἀλλὰ μήτε νῷ αὐτῶν ἀγγέλων ἐνορᾶσθαι, διὰ

Unigenitus, et si ipse verax est dicens: *Qui videt me, videt et Patrem,* et *Ego et Pater unum sumus*, consubstantialis est et coaeternus et aequalis et perfecte similis Deo Patri. Etenim ex lumine lumen non alterius naturae nec posterius generatur; et figura substantiae identitatem et perfectam similitudinem naturae et gloriae et omnipotentiae ostendit.

1073 3, 4. Suffragatur nobis quoad denominationes quidem primo- 432 geniti et unigeniti evangelista, narrans Mariam mansisse virginem *donec peperit filium suum primogenitum;* nam neque cuiquam nupsit Maria prae omnibus honoranda et maxime inclita, nec alterius mater umquam facta est; sed post puerperium quoque mansit semper et omni tempore immaculata virgo.

1074 3, 12. Verba illa: *Ego descendi de caelo, non ut faciam volun-* 388 *tatem meam, sed eius qui misit me, Patris,* ita accipienda sunt quasi dicat: non ut humanitatis voluntatem faciam in incarnatione, sed voluntatem deitatis. Nec enim est voluntas dilecti Filii a voluntate Dei et Patris separata; una enim et eadem voluntas est Trinitati.

1075 3, 16. Deus cum supra invisibile, et supra id quod maxime 105 occultum est, et supra omnem mentem exsistat, non modo sub 108 98 visionem aut omnino sub sensum cadere non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspici, quod sit incomprehensibilis et

---

1073. MG 39, 832. 1074. MG 39, 860. 1075. MG 39, 873.

86 τὸ ἀκατάληπτον καὶ ἀπρόσιτον, πέφυκεν. Ὅτι μὲν γάρ ἐστι Θεός, πᾶσι γνώριμον· τί δέ, ἢ πῶς ὑπάρχει θεωρῆσαι, πάντων τῶν φυσικῶν δυσαλωτότατον καθέστηκεν.

376 3, 21. Πῶς δὲ ἂν εὐκρινὲς κατέστη ὡς [ὁ Χριστὸς] σὰρξ 1076
378 ἔμψυχος ἐγένετο ἀληθῶς, καὶ οὐ φαντασίᾳ, οἰηθέντων αὐτὸν Μανιχαίων μὲν σῶμα δοκήσει ἐσχηκέναι, Ἀρειανῶν δὲ ἄψυχον γεγενῆσθαι, εἰ μὴ εἶπε· «Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου» [Mt 26, 38], καὶ δειλίαν ἔδειξε, καὶ βρωμάτων καὶ πομάτων καὶ ὕπνου μετέλαβε; Τὰ γὰρ τοιαῦτα οὔτε θεότητι ἁρμόττει, οὔτε
402 σαρκὶ ἀψύχῳ. Περὶ μὲν τὸ σῶμα θεωρεῖται τὰ πάθη μόνον τὰ αὐτοῦ τοῦ σώματος φθαρτικά, οὐ μὴν τὰ λογισμῶν ἐρημίᾳ τῶν χρησίμων ἡμῖν ἐπιγιγνόμενα· περὶ δὲ τὴν ψυχὴν περιλαμβάνονται αἱ ὑπὲρ τῶν παθῶν φροντίδες.

Contra Manichaeos.

430 8. Πάλιν εἰ [ὁ Χριστὸς] ἐκ συνδυασμοῦ ἀνειλήφει σῶμα, οὐκ 1077
ἔχων τὸ παρηλλαγμένον, ἐνομίσθη ἂν καὶ αὐτὸς ὑπεύθυνος
302 εἶναι ἐκείνῃ τῇ ἁμαρτίᾳ, ἧπερ καὶ οἱ ἐκ τοῦ Ἀδὰμ πάντες κατὰ
303 διαδοχὴν ὑπῆρχον. Εἰ δὲ λέγοιεν [οἱ Μανιχαῖοι]· «Εἰ σὰρξ ἁμαρτίας ἐστὶν ἡ ἐκ συνουσίας ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς τεχθεῖσα, κακὸς ὁ γάμος»· ἀκουέτωσαν ὅτι πρὸ τῆς τοῦ σωτῆρος ἐπιδημίας, τοῦ ἄραντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι, ὥσπερ τὰ ἄλλα μετὰ κακίας ἔπραττον, οὕτω καὶ

---

86 inaccessibilis. Quod enim Deus exsistat, omnibus notum est; quid autem aut quomodo sit intellegere, difficillimum est inter omnia quae in natura exsistant.

376 3, 21. Quomodo nosse potuissemus eum [Christum] factum esse 1076
378 carnem animatam vere, non vero imaginarie, cum ipsum putent Manichaei quidem corpus apparenter habuisse, Ariani vero fuisse inanimatum, nisi dixisset: *Tristis est anima mea*, et timorem ostendisset, et cibum ac potum et somnum cepisset? Haec enim
402 neque deitati conveniunt, neque carni inanimatae. Nam quod spectat quidem ad corpus, eae tantum in ipso passiones intelleguntur, quae corpus corrumpere valent, non vero animae passiones, quae ob penuriam rerum necessariarum in nobis exoriuntur. Quod vero spectat ad animam, in ea deprehenduntur sollicitudines ob ipsas passiones susceptae.

430 8. Rursus si [Christus] ex copula accepisset corpus, non habens 1077
discrimen, existimaretur et ipse obnoxius esse huic peccato, quod
302 et omnes ex Adamo per successionem contrahunt. Si vero di-
303 xerint [Manichaei]: «Si caro peccati est quae ex coniunctione viri et feminae editur, malae sunt nuptiae», audiant quod ante salvatoris adventum, qui abstulit peccatum mundi, omnes homines, sicut cetera cum malitia agebant, sic et nuptias cum peccato

---

1076. MG 39, 904. 1077. MG 39, 1096.

τὸν γάμον ἁμαρτητικῶς εἶχον. Δι' ὃ τὰ ἐκ τοῦ γάμου γεν-
νώμενα σώματα νοητέον· καὶ οὕτως, ἐπεὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν
ἡ σύνοδος γέγονεν τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας, διὰ τοῦτο σὰρξ
ἁμαρτίας εἴρηται. . . . Ἀλλ' ἐπιδημήσαντος τοῦ σωτῆρος, ὡς 413
ἀπὸ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἀφαίρεσις ἁμαρτίας γέγονεν, οὕτω
καὶ ἀπὸ τοῦ γάμου. . . . 9. Καὶ ἑτέρως δὲ φυσικώτερον λεχθή- 581
σεται· Ἡ παρθενία θεῖόν τι χρῆμα τυγχάνει, καὶ ὡς ἐν ἀρεταῖς 582
ὑπάρχει. Εἴ τις οὖν συγκρίνων ταύτῃ τὸν γάμον, λέγοι αὐτὸν
ἁμαρτίαν εἶναι, οὐκ ἀπολελυμένως ἁμαρτία ἐστίν.

S. AMPHILOCHIUS ICONIENSIS, 340/5 — post 394.

Carmen ad Seleucum.

(Apud *Greg. Naz.*, Carmina, l. 2, carm. 8.)

1078 Vers. 264. [Κανὼν τῶν θεοπνεύστων γραφῶν· Παλαιὰ 74
διαθήκη· Πεντάτευχος (Κτίσις, Ἔξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ.), Ἰησ.,
Κριτ., Ῥούθ, Βασιλειῶν τέσσαρες, Παραλ. ξυνωρίς, Ἔσδρ. δύο,
Ἰώβ, Ψαλμ., Σολομ. τρεῖς (Παροιμ., Ἐκκλ., Ἆισμ.), προφῆται
δώδεκα (Ὠσ., Ἀμ., Μιχ., Ἰωήλ, Ἀβδ., Ἰων., Να., Ἀββ., Σοφ.,
Ἀγγ., Ζαχ., Μαλ.), προφῆται τέσσαρες (Ἡσ., Ἱερ., Ἰεζ., Δαν.).]
Τούτοις προσεγκρίνουσι τὴν Ἐσθὴρ τινες. [Καινὴ διαθήκη· 75
Εὐαγγελισταὶ τέσσαρες (Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω.), βίβλος Λουκᾶ ἡ
δευτέρα (Πραξ.), Παύλου ἐπιστ. δὶς ἑπτά (Ῥωμ., Κορ. δύο,
Γαλ., Ἐφ., Φιλ., Κολ., Θεσσ. δύο, Τιμ. δύο, Τίτ., Φιλήμ., Ἑβρ.).]
Τινὲς δέ φασι τὴν πρὸς Ἑβραίους νόθον, οὐκ εὖ λέγοντες·
γνησία γὰρ ἡ χάρις. Καθολικῶν ἐπιστολῶν τινες μὲν ἑπτά

---

habebant. Unde corpora ex nuptiis genita intellegenda sunt; et
sic, quia post peccatum societas facta est Adami et Evae, ex hoc
caro peccati dicta est. . . . Sed adveniente salvatore, sicut a ceteris 413
rebus ablatio peccati facta est, ita et a nuptiis. . . . 9. Aliter etiam 581
magis naturaliter dicetur: Virginitas divina res est, et sic inter 582
virtutes exsistit. Si quis igitur conferens cum illa nuptias, dixerit
illas peccatum esse, non absolute sunt peccatum.

1078 [Canon scripturarum: Vetus testamentum: Pentateuchus (Gen., 74
Ex., Lev., Num., Deut.), Ios., Iud., Ruth, Regnorum IV, Paral. II,
Esdr. II, Iob, Ps., Salomonis III (Prov., Eccl., Cant. cant.), pro-
phetae XII (Os., Am., Mich., Ioel, Abd., Ion., Nah., Hab., Soph.,
Agg., Zach., Mal.), prophetae insuper IV (Is., Ier., Ez., Dan.).]
His addunt Esther nonnulli. [Novi testamenti: Evangelistae IV 75
(Mt., Mc., Lc., Io.), Lucae liber secundus (Act.), Pauli epistulae XIV
(Rom., Cor. II, Gal., Eph., Phil., Col., Thess. II, Tim. II, Tit.,
Philem., Hebr.).] Nonnulli autem dicunt epistulam ad Hebraeos esse
spuriam, nec recte dicunt; genuina enim est gratia. Catholicas

---

1078. MG 37, 1594. — Vide p. 177, not. 1.

φασιν, οἱ δὲ τρεῖς μόνας χρῆναι δέχεσθαι, τὴν Ἰακώβου μίαν, μίαν δὲ Πέτρου, τήν τ' Ἰωάννου μίαν. Τινὲς δὲ τὰς τρεῖς, καὶ πρὸς αὐταῖς τὰς δύο Πέτρου δέχονται, τὴν Ἰούδα δ' ἑβδόμην. Τὴν δ' Ἀποκάλυψιν τὴν Ἰωάννου πάλιν τινὲς μὲν ἐγκρίνουσιν, οἱ πλείους δέ γε νόθον λέγουσιν.

Fragmenta.

382 9. Καὶ λέλυται τοῦ σώματος ναὸς κατὰ τὸν τοῦ πάθους 1079
387 καιρόν, ἐν τῇ τριημέρῳ ταφῇ βουλομένου· καὶ πάλιν ἀνέστησεν αὐτὸν καὶ ἡνώθη αὐτῷ, ἀρρήτῳ καὶ ἀφράστῳ λόγῳ· οὐ κεκραμμένος ἐν αὐτῷ ἢ ἀποσεσαρκωμένος, ἀλλ' ἀποσῴζων ἐν αὐτῷ τῶν δύο φύσεων τῶν ἑτερουσίων ἀσύγχυτον τὴν ἰδιότητα.
383 12. Διάκρινόν μοι λοιπὸν τὰς φύσεις, τήν τε τοῦ Θεοῦ, τήν 1080
τε τοῦ ἀνθρώπου· οὔτε γὰρ κατ' ἔκπτωσιν ἐκ Θεοῦ γέγονεν ἄνθρωπος, οὔτε κατὰ προκοπὴν ἐξ ἀνθρώπου Θεός. Θεὸν
390 γὰρ καὶ ἄνθρωπον λέγω. Ὅταν δὲ τὰ παθήματα τῇ σαρκὶ καὶ τὰ θαύματα τῷ Θεῷ δῷς, ἀνάγκη καὶ μὴ θέλων δίδως τοὺς μὲν ταπεινοὺς λόγους τῷ ἐκ Μαρίας ἀνθρώπῳ, τοὺς δὲ ἀνηγμένους καὶ θεοπρεπεῖς τῷ ἐν ἀρχῇ ὄντι Λόγῳ.

S. EPIPHANIUS, ca 315—403.

Ancoratus, 374.

151 7. Πατὴρ οὖν ἀγέννητος καὶ ἄκτιστος καὶ ἀκατάληπτος· 1081
152 Υἱὸς γεννητός, ἀλλὰ καὶ ἄκτιστος καὶ ἀκατάληπτος· Πνεῦμα

---

epistulas nonnulli quidem VII numerant, alii autem III dumtaxat, Iacobi I, Petri I et Ioannis I; quidam autem Ioannis III ac praeterea Petri II recipiunt, et Iudae I, quae septima est. Apocalypsim autem Ioannis quidam quidem admittunt, pars vero maior spuriam asserunt.
382 9. Solutum est templum corporis sub tempus passionis, triduo 1079
387 sepulturae, ipso volente: rursumque illud excitavit et est ei unitus ratione ineffabili; non commixtionem in ipso passus aut carnem abiciens, sed duplicis secundum essentiam diversae naturae inconfusa proprietate servata.
383 12. Discerne mihi deinceps naturas, Dei et hominis. Neque 1080
enim excidens ex Deo factus est homo neque proficiens ex homine
390 Deus. Deum enim dico et hominem. Cum autem passiones carni Deoque miracula dederis, necessario, quamvis nolens, tribuis humiles quidem sermones homini ex Maria nato, sublimiores vero et Deo congruentes Verbo quod erat in principio.
151 7. Pater est ingenitus et increatus et incomprehensibilis; Filius 1081
152 genitus, sed increatus et incomprehensibilis; Spiritus Sanctus

---

1079. MG 39, 105. 1080. MG 39, 109.
1081. D (= Dindorf) 1, 94; MG 43, 28.

Ἅγιον ἀεί, οὐ γεννητόν, οὐ κτιστόν, οὐ συνάδελφον, οὐ πατρά- 174
δελφον, οὐ προπάτορον, οὐκ ἔκγονον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας 166
Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, Πνεῦμα Ἅγιον. «Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός» [Io 4, 24].

1082 8. Ἕκαστον δὲ τῶν ὀνομάτων μονώνυμον, μὴ ἔχον δευ- 178
τέρωσιν. Καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ πατήρ, καὶ οὐκ ἔχει ἀντιπαράθετον, οὐδὲ ἑτέρῳ πατρὶ συζευγνύμενον, ἵνα μὴ δύο θεοί. Καὶ Υἱὸς μονογενής, Θεὸς ἀληθινὸς ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, οὐ Πατρὸς ἔχων ὄνομα, οὐδὲ ἀλλότριον Πατρός, ἀλλ' ἑνὸς Πατρὸς ὑπάρχων· Μονογενὴς δέ, ἵνα μονώνυμος ᾖ ὁ Υἱός, καὶ Θεὸς ἐκ Θεοῦ, ἵνα εἷς Θεὸς Πατὴρ καὶ Υἱὸς καλῆται· καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον μονογενές, οὐχ Υἱοῦ ἔχον ὄνομα, οὐ Πατρὸς τὴν ὀνομασίαν, ἀλλὰ Πνεῦμα Ἅγιον οὕτω καλούμενον, οὐκ ἀλλότριον Πατρός. Αὐτὸς γὰρ ὁ Μονογενὴς λέγει· «τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρός» [Mt 10, 20], καί· «Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τοῦ
ἐμοῦ λήψεται» [Io 15, 26; 16, 14], ἵνα μὴ ἀλλότριον νομισθείη 166
Πατρός, μηδὲ Υἱοῦ, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς οὐσίας, τῆς αὐτῆς θεό-
τητος, Πνεῦμα θεῖον, . . . τὸ Θεοῦ καὶ Θεός. Πνεῦμα γὰρ 168
Θεοῦ καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς καὶ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὐ κατά τινα σύνθεσιν, καθάπερ ἐν ἡμῖν ψυχὴ καὶ σῶμα, ἀλλ' ἐν μέσῳ
Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τρίτον τῇ 171
ὀνομασίᾳ.

1083 33. Πῶς γὰρ εὑρίσκεται ἡ οἰκονομία ἐν ἀληθείᾳ οὖσα, εἰ 376
μὴ εἶχε τὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως χρειώδη συνήθειαν; . . . Ἐν τῷ γὰρ εἰπεῖν ἐσθίειν καὶ πίνειν σάρκα ἀληθινὴν [Χριστὸς]

semper est, non genitus, non creatus, non frater, non patruus, non 174
avus, non nepos, sed ex eadem Patris Filiique substantia Spiritus 166
Sanctus: *Spiritus enim Deus est.*

1082 8. Unaquaeque appellationum singularis est; neque quidquam 178
habet quod secundo significetur. Etenim Pater est pater; neque quidquam habet quod ex adverso comparatum sit, aut cum altero patre copulatum, ne duo sint dii. Et Filius unigenitus, Deus verus ex Deo vero, non Patris nomen habens, nec alienus a Patre, sed unius Patris exsistens; Unigenitus vero, ut singulari sit appellatione Filius; et Deus ex Deo, ut unus Deus Pater et Filius appelletur. Et Spiritus Sanctus unigenitus, non Filii nomen, non appellationem Patris habens; sed Spiritus Sanctus sic vocatus, non alienus a Patre. Ipse enim Unigenitus loquitur de *Spiritu Patris*
et dicit: *Qui a Patre procedit et de meo accipiet,* ut ne alienus a 166
Patre vel Filio crederetur, sed eiusdem substantiae, eiusdem divinitatis, Spiritus divinus, . . . qui ex Deo et Deus est. Spiritus
enim Dei, et Spiritus Patris, et Spiritus Filii; non secundum com- 168
positionem aliquam, sicut in nobis anima et corpus, sed in medio
Patris et Filii, ex Patre et Filio, appellatione tertius. 171

1083 33. Quomodo enim vera esse inveniretur incarnatio, si non 376
necessariam humanitatis consuetudinem haberet? . . . Eo quod dicitur [Christus] manducasse et bibisse, veram fuisse carnem de-

---

1082. D 1, 94; MG 43, 29. 1083. D 1, 125; MG 43, 77.

ὑποδείκνυσιν. . . . Ἔσχε δὲ πᾶσαν τὴν οἰκονομίαν ἐλθὼν ὁ
378 Λόγος, καὶ σάρκα καὶ ψυχὴν καὶ ὅσαπέρ ἐστιν ἐν ἀνθρώπῳ.

486 57. Ὁρῶμεν γὰρ ὅτι ἔλαβεν ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ, 1084
ὡς ἔχει ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, ὅτι ἀνέστη ἐν τῷ δείπνῳ καὶ ἔλαβε
457 τάδε, καὶ εὐχαριστήσας εἶπε· «Τοῦτό μου ἐστὶ τόδε.» Καὶ
490 ὁρῶμεν ὅτι οὐκ ἴσον ἐστὶν οὐδὲ ὅμοιον, οὐ τῇ ἐνσάρκῳ εἰκόνι, οὐ τῇ ἀοράτῳ θεότητι, οὐ τοῖς χαρακτῆρσι τῶν μελῶν. Τὸ μὲν γάρ ἐστι στρογγυλοειδὲς καὶ ἀναίσθητον, ὡς πρὸς τὴν δύναμιν, καὶ ἠθέλησεν χάριτι εἰπεῖν· «Τοῦτό μου ἐστὶ τόδε», καὶ οὐδεὶς ἀπιστεῖ τῷ λόγῳ. Ὁ γὰρ μὴ πιστεύων εἶναι αὐτὸν ἀληθινόν, ὡς εἶπεν, ἐκπίπτει τῆς χάριτος καὶ τῆς σωτηρίας.

413 65. Ἐν ᾧ ἐγὼ ἠσθένουν διὰ τῆς σαρκός, ἀπεστάλη μοι ὁ 1085
σωτὴρ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας [cf. Rom 8, 3], οἰκονομίαν τοιαύτην πληρῶν, ἵνα με δουλείας ἐξαγοράσῃ, ἵνα με φθορᾶς, ἵνα με θανάτου. Καὶ «ἐγένετό μοι δικαιοσύνη καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις» [1 Cor 1, 30]· δικαιοσύνη μὲν διὰ πίστεως αὐτοῦ ἁμαρτίας λύσας· ἁγιασμὸς δὲ δι' ὕδατος καὶ πνεύματος,
416 καὶ ἐν ῥήματι αὐτοῦ ἐλευθερώσας· ἀπολύτρωσις δὲ τὸ αἷμα αὐτοῦ.

152 171 75. Πατὴρ ἦν ἀεί, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πνέει, 1086
181 καὶ οὔτε ὁ Υἱὸς κτιστὸς οὔτε τὸ Πνεῦμα κτιστόν. . . . Δι' αὐτοῦ τοίνυν τοῦ Λόγου πάντα τὰ κτιστὰ γέγονε, τοῦ βασιλέως τοῦ οὐρανίου, τοῦ ἐνυποστάτου Λόγου, τοῦ σωτῆρος ἡμῶν

---

monstratur. . . . Veniens Verbum totam humanitatis oeconomiam
378 habuit, et carnem et animam et quidquid est in homine.

486 57. Videmus patrem in manus suas accepisse, ut in evangelio 1084
legitur, quod a cena surgens haec acceperit et gratias agens dixerit:
457 *Hoc meum est hoc.* Atque videmus aequale illud non esse nec
490 simile, non susceptae carnis imagini, non divinitati invisibili, non membrorum lineamentis. Illud enim rotundum est, et, quod ad vim attinet, sensus expers; et nihilominus ex gratia dicere voluit: *Hoc meum est hoc;* neque quisquam est qui ei sermoni fidem non adhibeat; nam qui verum illum esse non credit, sicut dixit, a gratia et salute prorsus excidit.

413 65. Cum ego carne imbecillis essem, salvator ad me sub carnis 1085
peccati specie missus est, qui hoc negotium conficeret, ut me a servitute, et a corruptione, et a morte redimeret. Et mihi *iustitia, sanctificatio ac redemptio factus est:* iustitia quidem, quia per fidem suam peccatum dissolvit; sanctificatio, quia per aquam et spiritum
416 et in verbo suo libertatem dedit; redemptio, sanguis eius.

152 171 75. Semper Pater exsistebat, et Spiritus ex Patre et Filio spirat, 1086
181 neque creatus est Filius neque creatus est Spiritus. . . . Per ipsum Verbum creatae res omnes exstiterunt, per caelestem illum regem, per Verbum subsistens, servatorem nostrum et benefactorem.

1084. D 1, 151; MG 43, 117. 1085. D 1, 161; MG 43, 133.
1086. D 1, 175; MG 43, 157.

καὶ εὐεργέτου. Αὐτὸς γὰρ ὁ σωτὴρ ὁ ἅγιος ἀπ' οὐρανῶν κατελθών, ὁ ἐν ἐργαστηρίῳ παρθένῳ καταξιώσας τὴν ἡμετέραν ποιήσασθαι σωτηρίαν, . . . ὁ μὴ τραπεὶς τὴν φύσιν, ὁ σὺν τῇ 383
θεότητι λαβὼν τὴν ἀνθρωπότητα, . . . ὁ τὴν σάρκα καὶ ψυχὴν 377 378
τὴν ἀνθρωπίνην λαβών, τέλειος ὢν παρὰ Πατρός, ἐνανθρωπήσας 376
ἐν ἡμῖν, οὐ δοκήσει, ἀλλ' ἀληθείᾳ, τέλειον εἰς ἑαυτὸν ἀναπλάσας ἄνθρωπον ἀπὸ Μαρίας τῆς θεοτόκου διὰ Πνεύματος Ἁγίου. . . . 429
Αὐτὸς «ὁ Λόγος σὰρξ γενόμενος» [Io 1, 14], οὐ τραπεὶς τοῦ 382
εἶναι σάρξ, οὐ μεταβαλὼν τὴν θεότητα εἰς ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ σὺν τῷ ἰδίῳ σώματι τῆς αὐτοῦ θεότητος, καὶ τῇ ἰδίᾳ ὑποστάσει τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ἐνυποστάτου συμπεριλαβὼν τὸ εἶναι ἄνθρωπος. Ἄνθρωπον δὲ λέγω τέλειον, ὅσα ἐν ἀνθρώπῳ καὶ οἷα ἄνθρωπος, καὶ εἴ τι ἐστὶν ἄνθρωπος.

1087 80. Ἀλλὰ τί οἱ τοιοῦτοι νομίζουσι λέγειν, ἐὰν εἴπωμεν 398
τέλειον ἄνθρωπον ἐκ Μαρίας τὸν Χριστὸν γεγονότα, ἢ νοῦν ἐσχηκότα; Μὴ ὑπονοήσομεν αὐτὸν ἁμαρτίαις ὑποπεσόντα; Μὴ γένοιτο.

1088 87. Περὶ δὲ τῶν δοκούντων Χριστιανῶν εἶναι, Ὠριγένει δὲ 600
πειθομένων, καὶ τὴν μὲν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν ὁμολογούντων, σαρκός τε τῆς ἡμετέρας καὶ σώματος τοῦ Κυρίου, τοῦ ἁγίου ἐκείνου τοῦ ἀπὸ Μαρίας ἀνειλημμένου, ταύτην δὲ τὴν σάρκα λεγόντων μὴ ἐγείρεσθαι, ἀλλ' ἄλλην ἀντὶ ταύτης ἐκ Θεοῦ δίδοσθαι, πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων εἴποιμεν ἀσεβεστέραν ἔχειν ὑπόληψιν;

Hic ipse enim est servator sanctus qui e caelis descendit et in virginis officina nostram salutem facere dignatus est, . . . qui, non 383
immutatus quoad naturam, cum divinitate assumpsit humanitatem, . . . qui carnem et animam humanam assumpsit atque, licet per- 377 378
fectus apud Patrem, in nobis incarnatus est non in specie, sed in 376
veritate, et perfectum effinxit in se hominem e Maria deipara per 429
Spiritum Sanctum. . . . *Verbum* ipsum *caro factum est,* non mutatus 382
ut caro esset, non divinitatem convertens in humanitatem, sed τὸ ‚esse homo' adiungens propriae et subsistenti hypostasi Dei Verbi. Hominem dico perfectum, hoc est, quaecumque insunt in homine et qualis est homo et quidquid est.

1087 80. Quidnam autem se dicere posse isti putant, si asserimus 398
Christum ex Maria genitum esse perfectum hominem aut mente praeditum? An suspicamur illum peccatis obnoxium fore? Absit!

1088 87. Quod ad eos attinet, qui se Christianos profitentur, sed 600
Origenem sequuntur, et mortuorum quidem resurrectionem admittentes cum carnis nostrae tum sancti Domini corporis illius, quod ex Maria susceptum est, dicentes autem eamdem carnem non excitari, sed aliam in eius locum a Deo dari: nonne hanc ipsam opinionem ceteras omnes impietate superare dicemus?

1087. D 1, 181; MG 43, 168.
1088. D 1, 189; MG 43, 177.

410 93. Οὐδὲ γὰρ ἐπ' ἀνθρώπῳ ἡμῶν ἡ ἐλπὶς τῆς σωτηρίας. 1089
Οὐδεὶς γὰρ πάντων τῶν ἀπὸ Ἀδὰμ ἀνθρώπων ἠδυνήθη ἐργά-
376 σασθαι τὴν σωτηρίαν. . . Ὅθεν ἀπὸ τῆς ἡμῶν σαρκὸς ἀνέλαβεν ὁ Κύριος ἐλθὼν τὴν σάρκα, καὶ ἄνθρωπος γέγονεν ἡμῖν ὅμοιος ὁ Θεὸς Λόγος, ἵνα ἐν τῇ θεότητι δώῃ ἡμῖν τὴν σωτηρίαν, καὶ ἐν τῇ αὐτοῦ ἀνθρωπότητι πάθῃ ὑπὲρ ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, πάθος διὰ τοῦ πάθους λύσας καὶ θάνατον διὰ θανάτου τοῦ
392 ἰδίου θανατώσας. . . . Ἐλογίσθη αὐτῷ τὸ πάθος τῆς σαρκὸς εἰς θεότητα, μηδὲν αὐτῆς παθούσης, ἵνα μὴ εἰς ἄνθρωπον ἔχῃ ὁ κόσμος τὴν ἐλπίδα, ἀλλ' ἐν τῷ Κυριακῷ ἀνθρώπῳ, τῆς θεότητος ἀναδεχομένης λογισθῆναι εἰς αὐτὴν τὸ πάθος.

120. Symbolum Epiphanii, cf. DB 13 sq. *1089**

Adversus haereses Panarium, 374—377.

143 Haer. 8, c. 5. Ἡ δὲ νομοθεσία ἡ ἐκ Θεοῦ αὐτοῖς [τοῖς 1090
Ἰουδαίοις] δοθεῖσα . . . ἐδίδαξε . . . εἰδέναι Θεὸν μόνον καὶ αὐτῷ λατρεύειν. Ἐν μοναρχίᾳ μὲν κηρυττόμενον τὸ ὄνομα, ἐν δὲ τῇ μοναρχίᾳ ἡ Τριὰς κατηγγέλλετο καὶ ἐπιστεύετο παρὰ τοῖς ἐξοχωτάτοις αὐτῶν, τουτέστι προφήταις καὶ ἡγιασμένοις.

74 8, 6[1]. [Canon veteris testamenti: 1. Γέν., 2. Ἔξ., 3. Λευ., 1091
4. Ἀριθμ., 5. Δευτ., 6. Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, 7. Κριτ., 8. Ῥούθ, 9. Ἰώβ, 10. Ψαλτήριον, 11. Παροιμίαι Σολομῶντος, 12. Ἐκκλησ., 13. Ἆισμα τῶν ᾀσμ., 14—17. Βασιλ. δ', 18—19. Παραλ. β', 20. Δωδεκαπρόφητον, 21. Ἡσ., 22. Ἱερ. μετὰ τῶν Θρήνων

---

410 93. Non enim in homine spes est salutis nostrae. Nemo enim 1089
omnium hominum qui ex Adam orti sunt potuit nostram operari
376 salutem . . . Hinc e nostra carne veniens Dominus carnem assumpsit, et homo nobis similis factus est Deus Verbum, ut in sua divinitate daret nobis salutem, et in sua humanitate pateretur pro nobis hominibus, passionem passione solvens, et mortem propria
392 morte occidens. . . . Passio carnis in ipso divinitati tributa est, licet nihil ipsa passa sit, ut mundus spem haberet non in homine sed in homine Dominico, cum divinitas sibi ipsi passionem referri voluerit.

143 8, 5. Lex a Deo eis [Iudaeis] data . . . praescripsit . . . solum Deum 1090
cognoscere et adorare; in unitate praedicatum nomen, in unitate Trinitas nuntiabatur et credebatur apud optimos eorum, scilicet prophetas et sanctos.

74 8, 6. [Canon veteris testamenti: 1. Gen., 2. Ex., 3. Lev., 4. Num., 1091
5. Deut., 6. Iesu Nave, 7. Iud., 8. Ruth, 9. Iob, 10. Psalterium, 11. Parabolae Salomonis, 12. Eccl., 13. Cant. cant., 14—17. Regnorum IV, 18—19. Paral. II, 20. Prophetarum XII, 21. Is., 22. Ier.

---

[1] Vide p. 177, not. 1.

1089. D 1, 194; MG 43, 185. 1090. D 1, 298; MG 41, 212.
1091. D 1, 299; MG 41, 213.

καὶ ἐπιστολῶν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Βαρούχ, 23. Ἰεζ., 24. Δαν., 25—26. Ἔσδρ. β', 27. Ἐσθ., Τωβ., Ἰουδίθ.] Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι δύο βίβλοι παρ' αὐτοῖς ἐν ἀμφιλέκτῳ, ἡ Σοφία τοῦ Σειρὰχ καὶ ἡ τοῦ Σολομῶντος, χωρὶς ἄλλων τινῶν βιβλίων ἐναποκρύφων.

1092 27, 6. Ἐν Ῥώμῃ γὰρ γεγόνασι πρῶτοι Πέτρος καὶ Παῦλος 55
ἀπόστολοι καὶ ἐπίσκοποι· εἶτα Λῖνος, εἶτα Κλῆτος, εἶτα Κλήμης, 56
σύγχρονος ὢν Πέτρου καὶ Παύλου, οὗ ἐπιμνημονεύει Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους [Φιλιππ.] ἐπιστολῇ. Καὶ μηδεὶς θαυμαζέτω, ὅτι πρὸ αὐτοῦ ἄλλοι τὴν ἐπισκοπὴν διεδέξαντο ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, ὄντος τούτου συγχρόνου Πέτρου καὶ Παύλου· καὶ οὗτος γὰρ σύγχρονος γίνεται τῶν ἀποστόλων. . . . Ἡ τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐπισκόπων διαδοχὴ ταύτην ἔχει τὴν ἀκολουθίαν· Πέτρος καὶ Παῦλος, Λῖνος καὶ Κλῆτος, Κλήμης, Εὐάρεστος, Ἀλέξανδρος, Ξύστος, Τελέσφορος, Ὑγῖνος, Πῖος, Ἀνίκητος, ὁ ἄνω ἐν τῷ καταλόγῳ προδεδηλωμένος.

1093 33, 9. Ὃ δὲ ἔγραψε Μωυσῆς, οὐκ ἐκτὸς βουλήσεως Θεοῦ 10
ἔγραψεν· ἀλλὰ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου ἐνομοθέτησε. . . . Καὶ ὅτι
μὲν νομοθεσία Θεοῦ ἐστι, τοῦτο δῆλον. Πανταχοῦ δὲ Θεὸς
νομοθετεῖ τὰ μὲν εἰς χρόνους, τὰ δὲ εἰς τύπους, τὰ δὲ εἰς 11
ἀποκάλυψιν τῶν μελλόντων ἔσεσθαι ἀγαθῶν, ὧν ἐλθὼν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἔδειξε τὴν πλήρωσιν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

---

cum Lamentationibus et Epistulis tam eius quam Baruch, 23. Ez., 24. Dan., 25—26. Esdr. II, 27. Esth., Tob., Iudith.] Sunt et alii duo libri, quos illi pro dubiis habent, nimirum Sirach et Salomonis Sapientia, praeter alios quosdam qui apocryphi dicuntur.

1092 27, 6. Romae primi omnium Petrus et Paulus apostoli pariter 55
atque episcopi fuerunt. Inde Linus, tum Cletus, post hunc Clemens, 56
Petri et Pauli temporum aequalis, de quo Paulus meminit ad Romanos [*lege:* Philippenses] scribens. Neque vero miretur aliquis quod ante ipsum in pontificiam dignitatem alii apostolis successerint, cum ille Petri ac Pauli esset aequalis, iisdem enim temporibus vixit. . . . Romanorum pontificum ista successio est: Petrus et Paulus, Linus ac Cletus, Clemens, Evaristus, Alexander, Xystus, Telesphorus, Hyginus, Pius, Anicetus, qui est a me paulo ante in episcoporum ordine numeratus.

1093 33, 9. Iam quod Moyses scripsit, non citra Dei voluntatem 10
scripsit, sed Sancto Spiritu impellente constituit. . . . Illam a Deo
profectam esse legem nemini obscurum arbitror. Idem ille vero
ubique decernere solet, partim quae temporibus congruunt, partim 11
quae certis rebus adumbrandis serviunt, partim quibus futura bona declarantur; quae in evangelio demum adventu suo Christus Iesus Dominus noster implevit.

1092. D 2, 68; MG 41, 372.
1093. D 2, 209; MG 41, 572.

568 51, 30. Ἐκεῖ μὲν γὰρ γάμος ἦν αἰσθητὸς ἐν Κανᾷ τῆς 1094
570 Γαλιλαίας, καὶ ὕδωρ ἀληθῶς οἶνος γεγονὸς ἐκλήθη κατὰ δύο τρόπους, ἵνα τὸ ὑδαρὲς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἐκβακχευομένων ἐπιστύψῃ τοῦ γάμου εἰς σωφροσύνην καὶ εἰς σεμνότητα, καὶ ἵνα τὸ λοιπὸν ἐπιδιορθώσηται εἰς εὐφρασίαν τοῦ λυσιπόνου οἴνου καὶ τῆς χάριτος· ἵνα κατὰ πάντα τρόπον φράξῃ τὰ στόματα τῶν κατὰ Κυρίου ἐπεγειρομένων, καὶ ἵνα δείξῃ ὅτι αὐτός ἐστι Θεὸς σὺν Πατρὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ αὐτοῦ Πνεύματι.

547 59, 2. Ὡς γὰρ ὁ τὴν παρθενίαν ἀπολέσας ἀδυνάτως ἔχει 1095
ταύτην κτήσασθαι σωματικῶς, μὴ ἐνδεχομένης τῆς φύσεως, οὕτω καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ λουτροῦ ἐν μεγάλοις τισὶ παραπτώμασι περιπεσών· καὶ ὥσπερ ὁ ἀπὸ παρθενίας παραπεσὼν δευτέραν τιμὴν τὴν ἐγκράτειαν ἔχει, οὕτω καὶ ὁ εἰς [μετὰ] τὸ λουτρὸν ἐν παραπτώματι μείζονι γενόμενος ἔχει δευτέραν ἴασιν.

566 59, 4. Καὶ γὰρ τῷ μὲν ὄντι οὐ δέχεται εἰς ἱερωσύνην τὸ 1096
ἅγιον τοῦ Θεοῦ κήρυγμα μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐνδημίαν οὐδὲ τοὺς ἀπὸ πρώτου γάμου, τελευτησάσης τῆς αὐτῶν γυναικός, δευτέρῳ γάμῳ συναφθέντας διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς τιμῆς τῆς ἱερωσύνης. Καὶ ταῦτα ἀσφαλῶς ἡ ἁγία Θεοῦ ἐκκλησία μετὰ ἀκριβείας παραφυλάττεται. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἔτι βιοῦντα καὶ τεκνογονοῦντα, μιᾶς γυναικὸς ὄντα ἄνδρα, οὐ δέχεται, ἀλλὰ ἀπὸ μιᾶς ἐγκρατευσάμενον ἢ χηρεύσαντα, διάκονόν τε καὶ πρεσβύτερον,

---

568 51, 30. In Cana Galilaeae externae sunt celebratae nuptiae, 1094
570 et aqua revera in vinum conversa dicta est duabus de causis, ut diffluentem furiosorum hominum in mundo libidinem nuptiarum castimonia et honestate constringeret, et ut quod deerat emendaret ac iucundissimi vini suavitate mulceret et gratia; necnon ut eorum obturaret ora, qui adversus Dominum insurgunt, atque ut eumdem se cum Patre et Spiritu Sancto declararet esse Deum.

547 59, 2. Ut is, qui virginitatem amisit, illam quoad corpus re- 1095
cuperare non potest, cum id minime natura patiatur, ita qui post baptismum in maiora quaedam crimina prolapsus est; et sicut qui virginitate excidit, secundum habet in continentia honoris gradum, sic ille post baptismum graviore obstrictus scelere secundum habet sanitatis genus.

566 59, 4. Ita profecto sese res habet, ut, post Christi in orbem 1096
terrarum adventum, eos qui post priores nuptias, mortua uxore, secundis sese nuptiis illigarint, sanctissima Dei disciplina ad sacerdotium non admittat, propterea quod incredibilis est sacerdotii honor ac dignitas. Atque istud ipsum sacrosancta Dei ecclesia cum omni provisione diligentiaque servat. Quin eum insuper, qui adhuc vitam degit ac liberis dat operam, tametsi unius sit uxoris vir, nequaquam tamen ad diaconi, presbyteri, episcopi aut subdiaconi ordinem admittit, sed eum dumtaxat, qui ab unius uxoris

---

1094. D 2, 496; MG 41, 941. 1095. D 2, 550; MG 41, 1020.
1096. D 2, 552; MG 41, 1024.

καὶ ἐπίσκοπον, καὶ ὑποδιάκονον, μάλιστα ὅπου ἀκριβεῖς κανόνες οἱ ἐκκλησιαστικοί.

1097 59, 4. Ἔξεστι δὲ τῷ λαῷ δι' ἀσθένειαν διαβαστάζεσθαι, 577
καὶ μὴ δυνηθέντας ἐπὶ τῇ πρώτῃ γαμετῇ στῆναι, δευτέρᾳ μετὰ θάνατον τῆς πρώτης συναφθῆναι. Καὶ ὁ μὲν μίαν ἐσχηκὼς ἐν ἐπαίνῳ μείζονι καὶ τιμῇ παρὰ πᾶσιν ἐκκλησιαζομένοις ἐνυπάρχει· . . . οὐχ ἵνα δύο γυναῖκας ἐπὶ τὸ αὐτὸ σχοίῃ ἔτι πε- 575
ριούσης μιᾶς, ἀλλ' ἀπὸ μιᾶς ἀποσχισθεὶς δευτέρᾳ ἐννόμως, εἰ τύχοι, συναφθῇ.

1098 61, 6. Ἀλλὰ πάντα τὰ θεῖα ῥήματα οὐκ ἀλληγορίας δεῖται 78
ὡς ἔχει δυνάμεως. Θεωρίας δὲ δεῖται καὶ αἰσθήσεως, εἰς τὸ 79
εἰδέναι ἑκάστης ὑποθέσεως τὴν δύναμιν. Δεῖ δὲ καὶ παραδόσει κεχρῆσθαι· οὐ γὰρ πάντα ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς δύναται λαμβάνεσθαι. Διὸ τὰ μὲν ἐν γραφαῖς, τὰ δὲ ἐν παραδόσεσιν παρέδωκαν οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι.

1099 62, 4. Ἀεὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, οὐ συνάδελ- 171
φον Πατρί, οὐ γεννητόν, οὐ κτιστόν, οὐκ ἀδελφὸν Υἱοῦ, οὐκ ἔκγονον Πατρός, ἐκ Πατρὸς δὲ ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον, οὐκ ἀλλότριον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἀλλὰ ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας, ἐκ τῆς αὐτῆς θεότητος, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἐνυπόστατον ἀεὶ Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα θεῖον, Πνεῦμα δόξης, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα Πατρός. «Τὸ γὰρ Πνεῦμα 168
τοῦ Πατρὸς τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν» [Mt 10, 20]· καὶ «τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν» [Agg 2, 6]. Τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ,

consuetudine sese continuerit aut ea sit orbatus: quod in illis locis praecipue fit, ubi ecclesiastici canones accurate servantur.

1097 59, 4. In populo, propter eius imbecillitatem, tolerari istud 577
potest, ut, qui uxore prima contenti esse non possunt, ea mortua secundam sibi copulent. Quamquam qui unam dumtaxat habuit, maiore laude et honore, ecclesiae iudicio, dignus est; . . . non ita 575
tamen, ut duas altera superstite uxores simul habeat, sed ut, ab una separatus, alteram sibi legitime, si libet, adiungat.

1098 61, 6. Divina autem omnia verba non egent allegoria prout 78
vim habent. Consideratione vero ac sensu opus habent, ut argu- 79
menti cuiusque vis intellegatur. Sed traditione quoque opus est; neque enim ex scripturis peti possunt omnia; idcirco alia in scripturis, in traditionibus alia sancti apostoli reliquerunt.

1099 62, 4. Semper enim cum Patre Filioque Spiritus est, non Patris 171
confrater, non genitus, non creatus, non Filii frater, non Patris nepos, sed a Patre procedens, et accipiens a Filio, a Patre Filioque non alienus, eadem autem ex substantia, eademque divinitate, ex Patre et Filio, cum Patre et Filio, subsistens semper Spiritus sanctus, Spiritus divinus, Spiritus gloriae, Spiritus Christi, Spiritus 168
Patris. Nam *Spiritus Patris qui in vobis loquitur* et *Spiritus meus in medio vestri consistit.* Appellatione tertius, divinitate

1097. D 2, 552; MG 41, 1024. 1098. D 2, 570; MG 41, 1047.
1099. D 2, 575; MG 41, 1053.

176 ἴσον τῇ θεότητι, οὐκ ἠλλοιωμένον παρὰ Πατέρα καὶ Υἱόν, σύν-
δεσμος τῆς Τριάδος, ἐπισφραγὶς τῆς ὁμολογίας.

598 64, 35. Ἀνάστασις γὰρ οὐκ ἐπὶ τοῦ μὴ πεπτωκότος, ἀλλ' 1100
ἐπὶ τοῦ πεπτωκότος λέγεται καὶ ἀνισταμένου. . . . Οὐ γὰρ τὸ
μὴ θνῆσκον, ἀλλὰ τὸ θνῆσκον κλίνεται. Θνήσκει δὲ σάρξ·
218 ψυχὴ γὰρ ἀθάνατος.

198 65, 5. Τηλαυγῶς γὰρ σημαίνει ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ὅτι οὔτε 1101
μετὰ τὰ ἄστρα γεγόνασιν ἄγγελοι, οὔτε πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς,
σαφῶς ἀμεταθέτου ὄντος τοῦ ῥητοῦ, τοῦ ὅτι πρὸ οὐρανοῦ
καὶ γῆς οὐδὲν ἦν τῶν ἐκτισμένων· ὅτι «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ
Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» [Gn 1, 1], ὡς ἀρχῆς οὔσης
κτίσεως, καὶ οὐδὲν πρὸ αὐτῆς τῶν κεκτισμένων.

154 69, 26. Ἀλλὰ πάντως ἐρεῖς μοι· Θέλων ἐγέννησεν, ἢ μὴ 1102
155 θέλων. Καὶ οὐκ εἰμὶ κατὰ σέ, ὦ φιλόνεικε, ἵνα ἕν τι τοιοῦτον
εἰς Θεὸν διανοηθῶ. Εἰ μὲν γὰρ μὴ βουλόμενος ἐγέννησεν,
ἄκων ἐγέννησε· καὶ εἰ βουλόμενος ἐγέννησεν, ἄρα ἦν τὸ βούλημα
πρὸ τοῦ Υἱοῦ· καὶ ἔσται κἂν ῥοπὴ χρόνου μεταξὺ Υἱοῦ διὰ
τοῦ βουλήματος. Ἐν Θεῷ δὲ οὐ χρόνος εἰς βουλήν, οὐ βού-
156 λησις εἰς διανόησιν. Οὔτε οὖν θέλων ἐγέννησεν, οὔτε μὴ
θέλων, ἀλλὰ ἐν τῇ ὑπὲρ βουλὴν φύσει.

408 69, 52. Ἀναίτιος ὁ δημιουργὸς Θεὸς Λόγος, ὁ σὺν Πατρὶ 1103
κτίσας τὸν ἄνθρωπον, καὶ σὺν τῷ Ἁγίῳ αὐτοῦ Πνεύματι,

176 aequalis, non a Patre Filioque discrepans, Trinitatis nexus, con-
fessionis sigillum.

598 64, 35. Resurrectio non de eo, quod numquam cecidit, sed de 1100
eo, quod cecidit atque iterum assurgit, dicitur. . . . Non enim quod
non moritur, sed quod moritur inclinari dicitur. Moritur autem
218 caro; anima enim immortalis est.

198 65, 5. Illud evidenter sermo Dei declarat, neque post astra 1101
productos esse angelos, neque ante caelum et terram constitutos.
Est enim immutabilis et certa illa sententia: ante caelum ac terram
nihil omnino conditarum rerum exstitisse, quoniam *in principio
creavit Deus caelum et terram,* ut illud sit creandi principium, ante
quod creatis ex rebus omnino nulla fuerit.

154 69, 26. At utique dices mihi: Vel voluntate, vel praeter vo- 1102
155 luntatem genuit. Ego vero non sum tui similis, homo contentiose,
ut de Deo quidquam eiusmodi cogitem. Si enim praeter volun-
tatem genuit, invitus genuit; sin autem voluntate genuit, haec
voluntas fuit ante Filium; unde vel minimum saltem momentum
propter illud voluntatis decretum ante Filium intercipi poterit. At
in Deo non est tempus ad consilium, nec voluntas ad cogitationem.
156 Neque ergo volens genuit neque nolens, sed in natura quae con-
silio superior est.

408 69, 52. Deus Verbum creator, causae expers, qui cum Patre eius- 1103
381 que Sancto Spiritu hominem creavit, immortalis, impollutus, arcano

1100. D 2, 639; MG 41, 1125. 1101. D 3, 9; MG 42, 20.
1102. D 3, 172; MG 42, 245. 1103. D 3, 200; MG 42, 284.

ἀθάνατος καὶ ἄχραντος, ἰδίᾳ δοκήσει ἀρρήτῳ τινὶ σοφίας 381
μυστηρίῳ ἐνηνθρώπησε, τελείως τὰ πάντα ἀναδεξάμενος ὑπὲρ 411
τοῦ ἰδίου πλάσματος δι' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας, οὐ μετὰ
ἀνάγκης, ἀλλ' ἑκουσίᾳ γνώμῃ, ἵνα ἐν τῇ σαρκὶ κατακρίνῃ τὴν 413
ἁμαρτίαν, καὶ ἐπὶ τῷ σταυρῷ διαλύσῃ τὴν κατάραν, καὶ ἐν τῷ 417
μνήματι καταφαίρετον ποιήσῃ τὴν φθοράν, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ σὺν 426
τῇ ψυχῇ κατελθὼν ἐν τῇ θεότητι κλάσῃ τὸ κέντρον τοῦ θανάτου,
καὶ διαλύσῃ τὴν πρὸς τὸν ᾅδην διαθήκην.

1104 69, 62. Ἤμελλε γὰρ ἡ θεότης τελειοῦν τὰ πάντα, τὰ κατὰ 426
τὸ μυστήριον τοῦ πάθους, καὶ σὺν τῇ ψυχῇ κατελθεῖν ἐπὶ τὰ καταχθόνια ἐπὶ τὸ ἐργάσασθαι τὴν ἐκεῖ τῶν προκεκοιμημένων σωτηρίαν, φημὶ δὲ ἁγίων πατριαρχῶν.

1105 70, 5. Καὶ τῶν λεγόντων τὸ σῶμα εἶναι κατ' εἰκόνα δια- 98
πίπτει πάλιν ὁ λόγος. Πῶς γὰρ δυνατὸν εἶναι τὸ ὁρατὸν τῷ ἀοράτῳ παραπλήσιον; Πῶς τὸ σωματικὸν τῷ ἀσωμάτῳ; Πῶς τὸ ἁφὴν ἔχον τῷ ἀκαταλήπτῳ;

1106 70, 7. Καὶ ἀδύνατόν ἐστιν ἰδεῖν Θεόν, μάλιστα ἀνθρωπίνην 105
φύσιν· καὶ οὐκ ἐγχωρεῖ τὸ ὁρατὸν ὁρᾶν τὸ ἀόρατον. Ἀλλ' ὁ
ἀόρατος Θεός, ἐν φιλανθρωπίᾳ καὶ δυνάμει ἐνισχύσας τὸ 107
ἀδύνατον, κατηξίωσε τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει, ὅπως ἴδῃ τὸ ἀόρατον, καὶ ὃ εἶδε τὸ ἀόρατόν τε καὶ ἄπειρον, οὐ καθὼς ἔσχε τὸ ἄπειρον, ἀλλ' ὡς ἠδύνατο χωρεῖν ἡ φύσις, ἐνδυναμωθεῖσα τοῦ
ἀδυνάτως ἔχοντος πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ δυνατοῦ. Καὶ οὐδὲν 70

---

quodam sapientiae mysterio sua sponte incarnatus est atque per-
fecte cuncta opificii sui in se transtulit ob abundantem erga ho- 411
minem amorem, non necessitate impulsus, sed voluntario consilio,
ut peccatum in carne condemnaret, et in cruce exsecrationem 413
dilueret, et in sepulcro corruptionem e medio tolleret, et ad inferos 417 426
cum anima in divinitate descendens stimulum mortis infringeret
foedusque cum inferis initum dissolveret.

1104 69, 62. Decreverat divinitas omnia quae ad passionis mysterium 426
pertinebant perficere, et cum anima ad inferos descendere, ut salutem operaretur eorum, qui antea mortui erant, id est, sanctorum patriarcharum.

1105 70, 5. Nec minus et aliorum reiicienda sententia, qui corpus 98
ad imaginem Dei esse dicunt. Nam quomodo fieri potest ut visibile invisibili simile sit? Quomodo corporeum incorporeo? Quomodo contrectabile incomprehensibili?

1106 70, 7. Deum quidem videri, praesertim ab humana natura, 105
est impossibile; nec licet visibile videre invisibile. Sed hic in- 107
visibilis Deus pro sua humanitate ac potentia corroborans impotens, virtute sua efficit ut invisibile aspiciat, quod invisibile et infinitum aspicit, non quatenus est infinitum, sed quantum illius, quod imbecillum est, natura capere potest, eiusmodi vi ac virtute con-
firmata, ut ad potentis illius notitiam adaequare se possit. Et nihil 70

1104. D 3, 218; MG 42, 305. 1105. D 3, 248; MG 42, 345.
1106. D 3, 251; MG 42, 349.

διοίσει ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ, οὔτε ἀντίθετος λέξις πρὸς λέξιν εὑρεθήσεται.

80 73, 34. [Ἀντιόχειοι] . . . ὁμοούσιον ὁμολογοῦντες Πατέρα 1107
142 καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, τρεῖς ὑποστάσεις, μίαν οὐσίαν, μίαν θεότητα· καθώς ἐστιν ἡ ἀληθινὴ πίστις, ἡ ἀπὸ τῶν ἀνέκαθεν, προφητική τε καὶ εὐαγγελικὴ καὶ ἀποστολική· ἣν ὡμολόγησαν οἱ συνελθόντες πατέρες ἡμῶν καὶ ἐπίσκοποι ἐν τῇ Νικαίᾳ συνόδῳ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ μακαριωτάτου βασιλέως.

556 75, 4. Καὶ ὅτι μὲν ἀφροσύνης ἐστὶ τὸ πᾶν ἔμπλεων, τοῖς 1108
σύνεσιν κεκτημένοις τοῦτο δῆλον· τὸ λέγειν αὐτὸν ἐπίσκοπον καὶ πρεσβύτερον ἴσον εἶναι. Καὶ πῶς ἔσται τοῦτο δυνατόν;
563 Ἡ μὲν γάρ ἐστι πατέρων γεννητικὴ τάξις· πατέρας γὰρ γεννᾷ
467 τῇ ἐκκλησίᾳ· ἡ δέ, πατέρας μὴ δυναμένη γεννᾶν, διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας τέκνα γεννᾷ τῇ ἐκκλησίᾳ, οὐ μὴν πατέρας ἢ διδασκάλους. Καὶ πῶς οἷόν τε ἦν τὸν πρεσβύτερον καθιστᾶν,
561 μὴ ἔχοντα χειροθεσίαν τοῦ χειροτονεῖν, ἢ εἰπεῖν αὐτὸν εἶναι ἴσον τῷ ἐπισκόπῳ;

586 75, 8. Ἔπειτα δὲ περὶ τοῦ ὀνόματα λέγειν τῶν τελευτη- 1109
σάντων, τί ἂν εἴη τούτου προὐργιαίτερον; Τί τούτου καιριώτερον καὶ θαυμασιώτερον, πιστεύειν μὲν τοὺς παρόντας ὅτι οἱ ἀπελθόντες ζῶσι, καὶ ἐν ἀνυπαρξίᾳ οὐκ εἰσίν· ἀλλὰ εἰσί, καὶ ζῶσι παρὰ τῷ Δεσπότῃ· καὶ ὅπως ἂν τὸ σεμνότατον

---

discrepabit in divina scriptura, neque sententia alteri opposita invenietur.

80 73, 34. [Antiocheni] consubstantialem esse confitentur Patrem, et 1107
142 Filium, et Spiritum Sanctum, tres hypostases, unam essentiam, unam divinitatem; quod quidem vera fides est, quae a maioribus tradita est, et prophetica, et evangelica, et apostolica est, quam professi sunt patres nostri et episcopi, qui in nicaena synodo, Constantino magno et beatissimo imperatore, collecti sunt.

556 75, 4. Totum illud stoliditatis esse plenum, prudentibus hoc 1108
est manifestum, dicere episcopum et presbyterum aequales esse.
563 Et quomodo hoc fieri poterit? Ille enim ordo ad gignendos patres
467 pertinet, patres enim gignit ecclesiae; hic vero, cum patres non possit gignere, filios ecclesiae regenerationis lavacro gignit, non tamen patres aut magistros. Et quomodo fieri potest ut is pres-
561 byterum constituat, ad quem creandum manuum imponendarum ius nullum habeat? Aut quomodo ille episcopo dici potest aequalis?

586 75, 8. Porro de nominibus mortuorum dicendis, quid eo esse 1109
possit utilius? Quid opportunius et admiratione dignius, nempe ut qui adsunt sibi persuadeant mortuos vivere nec in nihilum redactos esse, sed exsistere et apud Dominum vivere; tum ut religiosissimum

---

1107. D 3, 327; MG 42, 468. 1108. D 3, 358; MG 42, 508.
1109. D 3, 361; MG 42, 513.

κήρυγμα διηγήσοιντο, ὡς ἐλπίς ἐστιν ὑπὲρ ἀδελφῶν εὐχομένοις, ὡς ἐν ἀποδημίᾳ τυγχανόντων; Ὠφελεῖ δὲ καὶ ἡ ὑπὲρ αὐτῶν 588
γινομένη εὐχή, εἰ καὶ τὰ ὅλα τῶν αἰτιαμάτων μὴ ἀποκόπτοι· ἀλλ' οὖν γε διὰ τὸ πολλάκις ἐν κόσμῳ ἡμᾶς ὄντας σφάλλεσθαι ἀκουσίως τε καὶ ἑκουσίως, ἵνα τὸ ἐντελέστερον σημανθῇ. Καὶ γὰρ ὑπὲρ δικαίων ποιούμεθα τὴν μνήμην, καὶ ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν· ὑπὲρ μὲν ἁμαρτωλῶν, ὑπὲρ ἐλέους Θεοῦ δεόμενοι, ὑπὲρ δὲ 283
δικαίων καὶ πατέρων καὶ πατριαρχῶν, προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ εὐαγγελιστῶν καὶ μαρτύρων καὶ ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων τε καὶ ἀναχωρητῶν καὶ παντὸς τοῦ τάγματος, ἵνα τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἀφορίσωμεν ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων τάξεως διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν τιμῆς, καὶ σέβας αὐτῷ ἀποδῶμεν, ἐν ἐννοίᾳ ὄντες, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐξισούμενος ὁ Κύριός τινι τῶν ἀνθρώπων, κἂν τε μυρία καὶ ἐπέκεινα ἐν δικαιοσύνῃ ὑπάρχῃ ἕκαστος ἀνθρώπων.

1110 77, 29. Οὐ δύο Χριστοὺς ἔχομεν, οὐ δύο βασιλέας Υἱοὺς 385
Θεοῦ, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν Θεόν, τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον· οὐχ ὡς ἐν ἀνθρώπῳ οἰκήσαντα, ἀλλ' αὐτὸν ὅλον ἐνανθρωπήσαντα . . . 376
«Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» [Io 1, 14]. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἡ σὰρξ Λόγος ἐγένετο, ἵνα δείξῃ πρῶτον Λόγον ἀπ' οὐρανῶν ἐλθόντα, εἰς ἑαυτὸν δὲ ὑποστήσαντα τὴν σάρκα ἀπὸ τῆς μήτρας τῆς ἁγίας παρθένου, καὶ πᾶσαν τὴν ἐνανθρώπησιν τελείως εἰς ἑαυτὸν ἀναπλασάμενον.

---

praeconium praedicetur, quo spes est illis, qui pro fratribus precantur, quasi peregre profectis? Utiles enim sunt preces quae pro 588
illis concipiuntur, tametsi non omnes culpas exstinguant. Verum ex eo prosunt, quod plerumque, dum adhuc in terra degimus, sponte aut inviti titubemus, ut id, quod perfectius est, significetur. Nam iustorum mentionem facimus et peccatorum: peccatorum quidem, pro iis a Domino misericordiam implorantes; iustorum 283
autem et patrum et patriarcharum, prophetarum et apostolorum et evangelistarum et martyrum et confessorum, et episcoporum et anachoretarum et coetus illius universi, ut Dominum Iesum Christum singulari honore ab hominum ordine segregemus, debitumque cultum illi tribuamus, dum illud cum animo nostro reputamus: non esse Dominum cum ullis mortalibus adaequandum, quamvis singuli infinita quadam aut etiam ampliore iustitia praediti sint.

1110 77, 29. Non duos Christos habemus, aut duos reges Dei Filios, 385
sed eumdem Deum, eumdem hominem, non quod Verbum habitavit in homine, sed quod ipsum totum factum est homo. . . . *Verbum* 376
caro factum est. Non dixit: Caro facta est Verbum, quo nimirum ostenderet imprimis Verbum descendisse de caelo et in se ipso subsistentem fecisse carnem ex utero sanctae virginis, integramque humanam naturam perfecte in se ipsum affinxisse.

1110. D 3, 488; MG 42, 684.

432 78, 6. Τίς ποτε, ἢ ἐν ποίᾳ γενεᾷ τετόλμηκε καλεῖν τὸ ὄνομα 1111
Μαρίας τῆς ἁγίας, καὶ ἐρωτώμενος οὐκ εὐθὺς ἐπήνεγκε τὸ παρθένος; Ἐξ αὐτῶν γὰρ τῶν ἐπιθέτων ὀνομάτων καὶ τῆς ἀρετῆς ὑποφαίνει τὰ τεκμήρια. . . . Καὶ τῇ ἁγίᾳ Μαρίᾳ τὸ παρθένος [προσετέθη] καὶ οὐ τραπήσεται. Ἄχραντος γὰρ διέμεινεν ἡ ἁγία.

560 79, 3. Καὶ ὅτι μὲν διακονισσῶν τάγμα ἐστὶν εἰς τὴν ἐκ- 1112
κλησίαν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τὸ ἱερατεύειν, οὐδέ τι ἐπιχειρεῖν ἐπιτρέπειν, ἕνεκεν δὲ σεμνότητος τοῦ γυναικείου γένους, ἢ δι' ὥραν λουτροῦ, ἢ ἐπισκέψεως πάθους, ἢ πόνου, καὶ ὅτε γυμνωθείη σῶμα γυναίου, ἵνα μὴ ὑπὸ ἀνδρῶν ἱερουργούντων θεαθείη, ἀλλ' ὑπὸ τῆς διακονούσης.

THEODORUS MOPSUESTENUS, † ca 428.

De Incarnatione.

385 7. Ὅταν τοίνυν [ὁ Θεὸς] ἢ ἐν τοῖς ἀποστόλοις ἢ ὅλως ἐν 1113
τοῖς δικαίοις ἐνοικεῖν λέγηται, ὡς ἐν δικαίοις εὐδοκῶν ποιεῖται τὴν ἐνοίκησιν, ὡς ἐναρέτοις κατὰ τὸν τρόπον ἀρεσκόμενος. Ἐν αὐτῷ μέντοι [τῷ Χριστῷ] τὴν ἐνοίκησιν οὐχ οὕτω φαμὲν γεγενῆσθαι, μὴ γὰρ ἂν τοσοῦτο μανείημέν ποτε, ἀλλ' ὡς ἐν Υἱῷ. Οὕτω γὰρ εὐδοκήσας ἐνῴκησεν. Τί δέ ἐστι τὸ ὡς ἐν Υἱῷ; Ὥστε ἐνοικήσας ὅλον μὲν ἑαυτῷ τὸν λαμβανόμενον ἥνωσεν, παρεσκεύασε δὲ αὐτὸν συμμετασχεῖν αὐτῷ πάσης τῆς

---

432 78, 6. Quis aut quo tempore umquam exstitit, qui ausus sit 1111
vocare nomen sanctae Mariae, et rogatus non statim addiderit: virginis? Nam in vocabulis sic additis virtutis quoque indicia apparent. . . . Sic sanctae Mariae nomen virginis [datum est], nec umquam mutabitur; sancta enim illa incorrupta permansit.

560 79, 3. Quamquam diaconissarum in ecclesia ordo sit, non tamen 1112
ad sacerdotii functionem aut ullam eiusmodi administrationem institutus est, sed ut muliebris sexus honestati consulatur, sive ut baptismi tempore adsit, sive ut inspiciat si quid passa sit aut molestiae pertulerit, sive ut, cum nudandum est mulieris corpus, interveniat, ne virorum qui sacris operantur aspectui sit exposita, sed a sola diaconissa videatur.

385 7. Cum ergo [Deus] vel in apostolis vel denique in iustis in- 1113
habitare dicitur, tamquam in iustis beneplacens inhabitationem facit, veluti in virtute praeditis acquiescens. In ipso tamen [Christo] non sic dicimus factam esse inhabitationem, numquam enim eo dementiae procedemus, sed tamquam in Filio. Sic enim beneplacens inhabitavit. Quid autem est illud ‚tamquam in Filio'? Quia scilicet, cum inhabitasset, totum quem assumpserat sibi univit, et

---

1111. D 3, 504; MG 42, 705. 1112. D 3, 531; MG 42, 744.
1113. Sw (= Swete) 2, 295; MG 66, 976.

τιμῆς, ἧς αὐτὸς ὁ ἐνοικῶν Υἱὸς ὢν φύσει μετέχει ὡς συντελεῖν μὲν εἰς ἓν πρόσωπον, κατά γε τὴν πρὸς αὐτὸν ἕνωσιν, πάσης δὲ αὐτῷ κοινωνεῖν τῆς ἀρχῆς· οὕτω δὲ πάντα κατεργάζεσθαι ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ τὴν τοῦ παντὸς κρίσιν τε καὶ ἐξέτασιν δι' αὐτοῦ τε καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἐπιτελεῖν τῆς διαφορᾶς ἐν τοῖς κατὰ τὴν φύσιν χαρακτηρίζουσι δῆλον ὅτι νοουμένης.

1113a 8. Ὅταν μὲν γὰρ τὰς φύσεις διακρίνωμεν, τελείαν τὴν φύσιν 385
τοῦ Θεοῦ Λόγου φαμὲν καὶ τέλειον τὸ πρόσωπον· οὐδὲ γὰρ ἀπρόσωπον ἔστιν ὑπόστασιν εἰπεῖν· τελείαν δὲ καὶ τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καὶ τὸ πρόσωπον ὁμοίως· ὅταν μέντοι ἐπὶ τὴν συνάφειαν ἀπίδωμεν, ἓν πρόσωπον τότε φαμέν.

1113b 15. Ὅταν τοίνυν ἐρωτῶσιν: «Ἀνθρωποτόκος ἢ θεοτόκος ἡ 385
Μαρία;» λεγέσθω παρ' ἡμῶν· ἀμφότερα· τὸ μὲν γὰρ τῇ φύσει 429
τοῦ πράγματος, τὸ δὲ τῇ ἀναφορᾷ. Ἀνθρωποτόκος μὲν γὰρ τῇ φύσει, ἐπείπερ ἄνθρωπος ἦν ὁ ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς Μαρίας, ὡς καὶ προῆλθεν ἐκεῖθεν· θεοτόκος δέ, ἐπείπερ Θεὸς ἦν ἐν τῷ τεχθέντι ἀνθρώπῳ, οὐκ ἐν αὐτῷ περιγραφόμενος κατὰ τὴν φύσιν, ἐν αὐτῷ δὲ ὢν κατὰ τὴν σχέσιν τῆς γνώμης.

Epistula ad Domnum.

1113c Ὁ δὲ τῆς κατ' εὐδοκίαν ἑνώσεως τρόπος ἀσυγχύτους 385
φυλάττων τὰς φύσεις, καὶ ἀδιαιρέτως ἓν ἀμφοτέρων τὸ πρό-

---

fecit eum comparticipare totum honorem, quem qui inhabitabat natura Filius communem cum eo habere voluit, ut ad unam quidem personam pertineret secundum unionem cum ipso, omnem autem principatum cum eo communicaret; sic omnia in eo agere voluit, ut totius mundi iudicium et examinationem per ipsum eiusque adventum facturus sit, ita scilicet ut differentia in iis, quae secundum naturam propria sunt, intellegatur.

1113a 8. Quando etenim naturas discernimus, perfectam naturam Dei 385
Verbi dicimus et perfectam personam: nec enim sine persona est subsistentiam dicere perfectam, perfectam autem et hominis naturam et personam similiter. Quando autem ad coniunctionem respicimus, unam personam tunc dicimus.

1113b 15. Cum igitur interrogant: «Estne Maria hominipara an dei- 385
para?» dicatur a nobis: utrumque: illud quidem natura rei, hoc vero 429
relatione. Hominipara quidem natura, quandoquidem homo erat qui in ventre Mariae fuit et ex eo prodivit; deipara vero, quia Deus erat in homine quem peperit, non in eo circumscriptus secundum naturam, sed in ipso exsistens secundum habitudinem voluntatis.

1113c Unitionis secundum beneplacitum modus, inconfusas servans 385
naturas, et indivisim unam utriusque personam ostendit, unamque

---

1113a. Sw 2, 299; MG 66, 981. 1113b. Sw 2, 310; MG 66, 992.
1113c. Sw 2, 339; MG 66, 1013.

σωπον δείκνυσιν, καὶ μίαν τὴν θέλησιν, καὶ μίαν τὴν ἐνέργειαν, μετὰ τῆς ἑπομένης τούτοις μιᾶς αὐθεντίας καὶ δεσποτείας.

Contra Apollinarium.

385 3. Ἔστι μὲν γὰρ ἀνόητον τὸ τὸν Θεὸν ἐκ τῆς παρθένου 1113d
429 γεγενῆσθαι λέγειν. Τοῦτο γὰρ οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἐκ σπέρματος αὐτὸν λέγειν Δαβίδ, ἐκ τῆς οὐσίας τῆς παρθένου τετεγμένον, καὶ ἐν αὐτῇ διαπεπλασμένον· ἐπεί γε τὸ ἐκ σπέρματος Δαβίδ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τῆς παρθένου συστὰν ἐν τῇ μητρῴᾳ γαστρί, καὶ τῇ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διαπλασθὲν δυνάμει, γεγενῆσθαί φαμεν ἐκ τῆς παρθένου.

Fragmenta.

486 *In Matth. 26, 26.* Οὐκ εἶπε· Τοῦτό ἐστι τὸ σύμβολον τοῦ 1113e
σώματός μου, καὶ τοῦτο τοῦ αἵματός μου, ἀλλά· «Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου καὶ τὸ αἷμά μου» [Mt 26, 26 28], διδάσκων ἡμᾶς
489 μὴ πρὸς τὴν φύσιν ὁρᾶν τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ διὰ τῆς γενομένης εὐχαριστίας εἰς σάρκα καὶ αἷμα μεταβάλλεσθαι.

S. IOANNES CHRYSOSTOMUS, 344—407.

Ad Theodorum lapsum, 371/8.

107 I. 1, n. 11. Ἄκουσον τί φησιν ὁ μακάριος Πέτρος· «Καλόν 1114
ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι» [Mt 17, 4]. Εἰ δὲ ἐκεῖνος ἀμυδράν τινα τῶν μελλόντων εἰκόνα ἰδὼν πάντα ἐξαίφνης ἔρριψεν ἀπὸ τῆς ψυχῆς διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ὄψεως ἐκείνης ἡδονὴν αὐτοῦ ἐντεθεῖσαν

---

voluntatem et unam operationem, cum una quae ista consequitur auctoritate et dominatu.

385 3. Est enim fatuum dicere esse Deum ex virgine genitum. 1113d
429 Hoc enim nihil aliud est quam dicere eum esse ex semine David, ex substantia virginis editum et in ipsa formatum; siquidem quod ex semine David et ex substantia virginis concretum est in materno utero, et virtute Spiritus Sancti formatum, ex virgine factum esse dicimus.

486 *Fragm.* Non dixit: Hoc est symbolum corporis mei, et hoc 1113e
symbolum sanguinis mei, sed: *Hoc est corpus meum et sanguis*
489 *meus,* docens nos non attendere naturam rei propositae, sed eam per gratiarum actionem in carnem et sanguinem transmutari.

107 1, 11. Audi quid dicat beatus Petrus: *Bonum est nos hic esse.* 1114
Quodsi ille, obscura quadam conspecta futurorum imagine, omnia statim reiecit ab animo, ob inditam a tali visione voluptatem:

1113d. Sw 2, 314; MG 66, 997. 1113e. MG 66, 713.
1114. MG 47, 292.

τῇ ψυχῇ· τί ἄν τις εἴποι, ὅταν αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἡ ἀλήθεια παραγένηται, ὅταν, τῶν βασιλείων ἀνοιγέντων, κατοπτεύειν ἐξῇ τὸν βασιλέα αὐτόν, μηκέτι ἐν αἰνίγματι, μηδὲ δι' ἐσόπτρου, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον [cf. 1 Cor 13, 12], μηκέτι διὰ πίστεως, ἀλλὰ διὰ εἴδους;

1115 2, 3. Δίκαιος ὁ γάμος, σύμφημι κἀγώ· «Τίμιος» γάρ, φησίν, 581
«ὁ γάμος, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ
ὁ Θεός» [Hebr 13, 4]· σοὶ δὲ οὐκέτι δυνατὸν τὰ δίκαια τοῦ 580
γάμου φυλάξαι. Τὸν γὰρ ἐπουρανίῳ συναφθέντα νυμφίῳ, τοῦτον μὲν ἀφεῖναι, γυναικὶ δὲ ἑαυτὸν συνάψαι, μοιχεία τὸ πρᾶγμα, κἂν μυριάκις αὐτὸ γάμον καλῇς· μᾶλλον δὲ καὶ μοιχείας τοσούτῳ δεινότερον, ὅσῳ κρείττων ἀνθρώπων Θεός.

De virginitate.

1116 10. Καλὸν ἡ παρθενία· σύμφημι κἀγώ· ἀλλὰ καὶ τοῦ γάμου 582
κρείττων· καὶ τοῦτο συνομολογῶ. Καὶ εἰ βούλει, καὶ τὸ ὅσον κρείττων προστίθημι, ὅσον τῆς γῆς ὁ οὐρανός, ὅσον τῶν ἀνθρώπων οἱ ἄγγελοι· εἰ δὲ χρή τι καὶ βιασάμενον εἰπεῖν, καὶ πλέον.

De diabolo tentatore.

1117 Hom. 2, n. 3. Οὐ γάρ ἐστι πονηρά [ἡ κτίσις], ἀλλὰ καὶ 87
καλὴ καὶ δεῖγμα τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ φιλανθρωπίας ἐστίν. . . . Ἄκουσον καὶ τοῦ Παύλου λέγοντος· «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα

---

quid dicetur quando ipsa rerum veritas aderit, quando, apertis regiis aedibus, ipsum regem conspicere licebit, non ultra in aenigmate neque per speculum, sed facie ad faciem, non ultra per fidem, sed per speciem?

1115 2, 3. Legitima res est coniugium, id ego confiteor: *Honorabile* 581
enim, ait, *est conubium, et torus immaculatus; fornicatores autem*
et adulteros iudicabit Deus. Sed tibi iam non est integrum iura 580
conubii servare. Eum enim, qui semel caelesti sponso iunctus est, si ab eo divellatur et uxorem ducat, adulterium admittere certum est, quamvis millies hoc ipsum nuptias voces; immo id tanto gravius adulterio est, quanto praestantior Deus hominibus.

1116 10. Bonum est virginitas, et ego consentio; ac matrimonio 582
etiam melior, et hoc confiteor. Et si placet, quanto etiam melior sit addam: quanto caelum terra, quanto hominibus angeli; immo ut fortius aliquid dicam, etiam magis.

1117 2, 3. Non mala est [creatura], sed et bona et sapientiae Dei, 87
virtutis ac benignitatis est argumentum. . . . Audi etiam Paulum dicentem: *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea, quae*

1115. MG 47, 312. 1116. MG 48, 540.
1117. MG 49, 260.

καθορᾶται» [Rom 1, 20]. Τούτων γὰρ ἕκαστος ᾐνίξατο δι' ὧν εἶπεν, ὅτι αὕτη πρὸς θεογνωσίαν ἡμᾶς χειραγωγεῖ, ὅτι αὕτη ποιεῖ ἐπιγινώσκειν τὸν Δεσπότην.

De sacerdotio, 381—385.

512 L. 3, n. 4. Ὅταν γὰρ ἴδῃς τὸν Κύριον τεθυμένον καὶ κεί- 1118
517 μενον, καὶ τὸν ἀρχιερέα ἐφεστῶτα τῷ θύματι καὶ ἐπευχόμενον, καὶ πάντας ἐκείνῳ τῷ τιμίῳ φοινισκομένους αἵματι, ἆρα ἔτι μετὰ ἀνθρώπων εἶναι νομίζεις καὶ ἐπὶ γῆς ἑστάναι, ἀλλ' οὐκ εὐθέως ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς μετανίστασαι;

521 545 3, 5. Οἱ γὰρ τὴν γῆν οἰκοῦντες καὶ ἐν ταύτῃ ποιούμενοι τὴν 1119
567 διατριβὴν τὰ ἐν οὐρανοῖς διοικεῖν ἐπετράπησαν, καὶ ἐξουσίαν ἔλαβον, ἣν οὔτε ἀγγέλοις οὔτε ἀρχαγγέλοις ἔδωκεν ὁ Θεός. Οὐ γὰρ πρὸς ἐκείνους εἴρηται· «Ὅσα ἂν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὅσα ἂν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ» [Mt 18, 18]. Ἔχουσι μὲν γὰρ καὶ οἱ κρατοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς τὴν τοῦ δεσμεῖν ἐξουσίαν, ἀλλὰ σωμάτων μόνον· οὗτος δὲ ὁ δεσμὸς αὐτῆς ἅπτεται τῆς ψυχῆς, καὶ διαβαίνει τοὺς οὐρανούς, καὶ ἅπερ ἂν ἐργάσωνται κάτω οἱ ἱερεῖς, ταῦτα ὁ Θεὸς ἄνω κυροῖ, καὶ τὴν τῶν δούλων γνώμην ὁ Δεσπότης βεβαιοῖ. Καὶ τί γὰρ ἀλλ' ἢ πᾶσαν αὐτοῖς τὴν οὐράνιον ἔδωκεν ἐξουσίαν; «Ὧν γὰρ ἄν», φησίν, «ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφέωνται· καὶ ὧν ἂν κρατῆτε, κεκράτηνται» [Io 20, 23]. Τίς ἂν γένοιτο ταύτης ἐξουσία μείζων; «Πᾶσαν τὴν κρίσιν ἔδωκεν ὁ

---

facta sunt, intellecta conspiciuntur. Horum enim quisque per ea, quae dixit, nos ab ea quasi manu duci ad Dei cognitionem subindicavit, illa effici, ut Dominum agnoscamus.

512 3, 4. Cum enim videris Dominum immolatum et iacentem, et 1118
517 summum sacerdotem sacrificio incumbentem ac precantem, omnesque pretioso illo sanguine rubentes, an putas te adhuc cum hominibus et in terra esse, annon potius in caelos transferris?

521 545 3, 5. Qui enim terram incolunt in eaque commorantur, ad ea 1119
567 quae in caelis sunt dispensanda commissi sunt, potestatemque acceperunt quam neque angelis neque archangelis dedit Deus. Neque enim illis dictum est: *Quaecumque ligaveritis in terra erunt ligata et in caelo, et quaecumque solveritis in terra erunt soluta et in caelo.* Habent quidem ii, qui in terra imperant, potestatem ligandi, verum corpora solum; hoc autem vinculum ipsam attingit animam caelosque transcendit; ac quaecumque inferne sacerdotes faciunt, eadem Deus superne confirmat, servorumque sententiam ipse Dominus ratam facit. Quid enim aliud illis dedit quam omnem caelestium potestatem? Nam: *Quorum,* inquit, *remiseritis peccata, remittuntur, et quorum retinueritis, retenta sunt.* Quae maior hac

---

1118. N (= Nairn) 52; MG 48, 642.
1119. N 54; MG 48, 643.

Πατὴρ τῷ Υἱῷ» [Io 5, 22]· ὁρῶ δὲ πᾶσαν αὐτὴν τούτους ἐγχειρισθέντας ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ.

1120 3, 6. Λέπραν σώματος ἀπαλλάττειν, μᾶλλον δὲ ἀπαλλάττειν 545
μὲν οὐδαμῶς, τοὺς δὲ ἀπαλλαγέντας δοκιμάζειν μόνον, εἶχον 567
ἐξουσίαν οἱ τῶν Ἰουδαίων ἱερεῖς· καὶ οἶσθα πῶς περιμάχητον
ἦν τὸ τῶν ἱερέων τότε. Οὗτοι δὲ οὐ λέπραν σώματος, ἀλλ'
ἀκαθαρσίαν ψυχῆς, οὐκ ἀπαλλαγεῖσαν δοκιμάζειν, ἀλλ' ἀπαλ-
λάττειν παντελῶς ἔλαβον ἐξουσίαν. . . . Οὐ γὰρ ἐν τῷ κο- 467
λάζειν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ποιεῖν εὖ, μείζονα τοῖς ἱερεῦσιν ἔδωκε δύναμιν τῶν φυσικῶν γονέων ὁ Θεός· καὶ τοσοῦτον ἀμφοτέρων τὸ διάφορον, ὅσον τῆς παρούσης καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς. Οἱ μὲν γὰρ εἰς ταύτην, οἱ δὲ εἰς ἐκείνην γεννῶσι· κἀκεῖνοι μὲν οὐδὲ τὸν σωματικὸν αὐτοῖς δύναιντ' ἂν ἀμῦναι θάνατον, οὐ νόσον ἐπενεχθεῖσαν ἀποκρούσασθαι, οὗτοι δὲ καὶ κάμνουσαν καὶ ἀπόλλυσθαι μέλλουσαν τὴν ψυχὴν πολλάκις ἔσωσαν, τοῖς μὲν πραοτέραν τὴν κόλασιν ἐργασάμενοι, τοὺς δὲ οὐδὲ παρὰ τὴν ἀρχὴν ἀφέντες ἐμπεσεῖν, οὐ τῷ διδάσκειν μόνον καὶ νουθετεῖν, ἀλλὰ καὶ τῷ δι' εὐχῶν βοηθεῖν. Οὐ γὰρ ὅταν ἡμᾶς ἀναγεννῶσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ μετὰ ταῦτα συγχωρεῖν ἔχουσιν ἐξουσίαν ἁμαρτήματα. «Ἀσθενεῖ γάρ τις», φησίν, «ἐν ὑμῖν; Προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου· καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς, ἀφεθήσονται αὐτῷ» [Iac 5, 14 sq].

---

potestas fuerit? *Omne iudicium dedit Pater Filio,* videoque ipsum omne illis traditum a Filio esse.

1120 3, 6. Corporis lepram purgare, immo potius nullatenus purgare 545
sed purgatos probare tantum, Iudaeorum sacerdotibus licebat; et 567
tamen nosti quanta tunc esset pro sacerdotali dignitate concertatio.
Hi vero non lepram corporis, sed immunditiam animae, non pur-
gatam probandi sed prorsus purgandi potestatem acceperunt. . . .
Non enim in puniendo solum, sed etiam in benefaciendo maiorem 467
sacerdotibus quam parentibus potestatem dedit Deus; tantaque est inter utrosque differentia, quanta inter praesentem et futuram vitam. Nam illi quidem in hanc vitam, hi in futuram gignunt; atque illi ne corporalem quidem interitum a liberis amoliri possunt, non ingruentem morbum depellere, hi vero aegram et mox interituram animam saepe servarunt, aliis remissiorem poenam reddentes, alios prorsus labi non sinentes; idque non docendo solum et admonendo, sed etiam orationibus auxiliando. Neque enim tantum cum nos regenerant, sed etiam post regenerationem admissa peccata condonare possunt. Nam: *Infirmatur,* inquit, *quis in vobis? Advocet presbyteros ecclesiae, et orent super eo, ungentes eum oleo in nomine Domini. Et oratio fidei salvabit infirmum, et excitabit eum Dominus, et si peccata fecerit remittentur ei.*

1120. N 56; MG 48, 644.

De incomprehensibili, 386/7.

109 247 Hom. 1, n. 3. Εἰπὼν γάρ· «Ὅτε ἤμην νήπιος» [1 Cor 13, 11], ἐπήγαγε· «Βλέπομεν νῦν δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι» [ib. 12]. Ἰδοὺ γὰρ δεύτερον ὑπόδειγμα τῆς παρούσης ἀσθενείας, καὶ τοῦ ἀτελῆ τὴν γνῶσιν εἶναι· τρίτον πάλιν τὸ «ἐν αἰνίγματι». Καὶ γὰρ τὸ παιδίον ὁρᾷ μὲν πολλὰ καὶ ἀκούει καὶ φθέγγεται, τρανὸν δὲ οὐδὲν οὔτε ὁρᾷ, οὔτε ἀκούει, οὔτε φθέγγεται· καὶ φρονεῖ μέν, οὐδὲν δὲ διηρθρωμένον. Οὕτω καὶ ἐγὼ οἶδα μὲν πολλά, οὐκ ἐπίσταμαι δὲ αὐτῶν τὸν τρόπον. Ὅτι μὲν γὰρ πανταχοῦ ἔστιν ὁ Θεὸς οἶδα, καὶ ὅτι ὅλως ἔστι πανταχοῦ οἶδα· τὸ δὲ πῶς οὐκ οἶδα· ὅτι ἄναρχός ἐστι καὶ ἀγέννητος καὶ ἀΐδιος, οἶδα· τὸ δὲ πῶς οὐκ οἶδα· οὐ γὰρ δέχεται λογισμὸς εἰδέναι πῶς οἷόν τε οὐσίαν εἶναι, μήτε παρ' ἑαυτῆς μήτε παρ' ἑτέρου τὸ εἶναι ἔχουσαν. Οἶδα ὅτι ἐγέννησεν Υἱόν, τὸ δὲ πῶς ἀγνοῶ· οἶδα ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ πῶς ἐξ αὐτοῦ οὐκ ἐπίσταμαι. 1121

109 110 97 1, 5. [Τὸν Θεὸν] οὖν καὶ ἐκ μέρους γινώσκει [1 Cor 13, 9]. «Ἐκ μέρους» δὲ εἶπεν, οὐχ ὅτι τὸ μὲν αὐτοῦ τῆς οὐσίας γινώσκει, τὸ δὲ ἀγνοεῖ, ἁπλοῦς γὰρ ὁ Θεός· ἀλλ' ἐπειδὴ ὅτι μὲν ἔστι Θεὸς οἶδε, τὸ δὲ τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ἀγνοεῖ. 1122

105 1, 6. Ἀλλὰ γάρ, εἰ δοκεῖ, τὸν Παῦλον ἀφέντες καὶ τοὺς προφήτας, ἀνέλθωμεν εἰς τοὺς οὐρανούς· μή ποτε ἐκεῖ τινές εἰσιν εἰδότες τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός. Μάλιστα μὲν γάρ, 1123

---

109 247 1, 3. Postquam dixerat enim: *Cum essem parvulus,* intulit: *Videmus autem nunc per speculum in aenigmate.* En quippe secundum exemplum infirmitatis praesentis, quodque imperfecta sit scientia; tertio probatur his verbis: *In aenigmate.* Namque parvulus multa quidem videt, audit et loquitur, nihil tamen dilucide vel videt vel audit vel loquitur; et sapit quidem, sed nihil integre. Ita et ego scio quidem multa, sed eorum non novi modum. Deum enim ubique esse novi, totum item ubique esse novi, quomodo autem nescio; sine principio, non genitum, sempiternum novi, quomodo autem nescio. Neque humana ratio capere valet, quomodo possit esse substantia, quae nec a se ipsa nec ab alio quopiam esse acceperit. Scio ipsum genuisse Filium, quomodo autem ignoro; novi Spiritum ex ipso esse, quomodo autem ex ipso sit nescio. 1121

109 110 97 1, 5. [Deum] igitur ex parte cognoscit; *ex parte* vero dixit, non quod aliud ex eius substantia cognoscat, aliud ignoret, Deus enim simplex est; sed quod quidem sciat Deum esse, quid autem quoad substantiam sit ignoret. 1122

105 1, 6. Verum, si placet, dimisso Paulo atque prophetis, ascendamus in caelos: an forte quipiam ibi sint qui Dei substantiam norint. Licet si qui ibi sint qui norint, nihil commune nobiscum 1123

1121. MG 48, 704. 1122. MG 48, 706.
1123. MG 48, 707.

κἂν εὑρεθῶσιν εἰδότες, οὐδὲν κοινὸν πρὸς ἡμᾶς· πολὺ γὰρ τὸ μέσον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων· πλὴν ἀλλ' ἵνα ἐκ περιουσίας μάθῃς, ὅτι οὐδὲ ἐκεῖ τις οἶδε κτιστὴ δύναμις τοῦτο, ἀκούσωμεν τῶν ἀγγέλων. Τί οὖν; Περὶ τῆς οὐσίας ταύτης ἐκεῖ διαλέγονται, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ζητοῦσιν; Οὐδαμῶς.

1124 2, 3. Ἐτόλμησεν ἄνθρωπος εἰπεῖν ὅτι· Θεὸν οἶδα ὡς αὐτὸς 108
ὁ Θεὸς ἑαυτὸν οἶδε. Ταῦτα οὖν ἐλέγχου δεῖται; Ταῦτα ἀποδείξεως; Οὐκ ἀρκεῖ μόνη ἡ προφορὰ τῶν ῥημάτων δεῖξαι πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν; Καὶ γὰρ μανία τίς ἐστι ταῦτα σαφής, παραπληξία ἀσύγγνωστος, καινότερος ἀσεβείας τρόπος. Οὐδεὶς τοιοῦτον οὐδὲν οὐδέποτε οὔτε εἰς νοῦν βαλέσθαι, οὔτε διὰ τῆς γλώττης προενεγκεῖν ἐτόλμησεν.

1125 3, 1. Καλῶμεν τοίνυν αὐτὸν τὸν ἀνέκφραστον τὸν ἀπερι- 108
νόητον Θεόν, τὸν ἀόρατον, τὸν ἀκατάληπτον, τὸν νικῶντα 105
γλώττης δύναμιν ἀνθρωπίνης, τὸν ὑπερβαίνοντα θνητῆς διανοίας κατάληψιν, τὸν ἀνεξιχνίαστον ἀγγέλοις, τὸν ἀθέατον τοῖς σεραφίμ, τὸν ἀκατανόητον τοῖς χερουβίμ, τὸν ἀόρατον ἀρχαῖς, ἐξουσίαις, δυνάμεσι, καὶ ἁπλῶς πάσῃ τῇ κτίσει, ὑπὸ δὲ Υἱοῦ μόνου καὶ Πνεύματος Ἁγίου γνωριζόμενον.

1126 3, 3. «Καὶ τὰ σεραφὶμ εἱστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ, ἓξ πτέ- 105
ρυγες τῷ ἑνί, καὶ ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνί, καὶ ταῖς μὲν δυσὶ κατεκάλυπτον τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας» [Is 6, 2]. Τίνος ἕνεκεν, εἰπέ μοι, καλύπτουσι τὰ πρόσωπα καὶ προβάλλονται τὰς πτέρυγας; Τίνος δὲ ἕνεκεν ἑτέρου ἀλλ' ἢ διὰ τὸ μὴ φέρειν τὴν ἐκ τοῦ θρόνου πηδῶσαν ἀστραπὴν καὶ τὰς

---

habent; magnum enim discrimen angelos inter et homines. Verum ut ex abundanti discas nullam ibi creatam virtutem id nosse, ipsos audiamus angelos. Quid igitur? an de substantia illa ibi disserunt et quaestionem mutuo habent? Minime.

1124 2, 3. Ausus est homo dicere: Deum novi ut ipse Deus se ipsum 108
novit. Haeccine confutatione indigent? Haeccine demonstratione? Annon satis est haec solum verba proferre, ut tota eorum impietas reveletur? Etenim haec insania est perspicua, amentia inexcusabilis, novus impietatis modus. Nemo quidpiam huiusmodi vel mente concipere vel lingua proferre ausus est.

1125 3, 1. Vocemus itaque ipsum ineffabilem, inintellegibilem Deum, 108
invisibilem, incomprehensibilem, humanae linguae vim superantem, 105
mortalis mentis comprehensionem excedentem, angelis non vestigabilem, seraphinis invisibilem, cherubinis inintellegibilem, inaspectabilem principatibus, potestatibus, virtutibus ac simpliciter omni creaturae, a solo autem Filio et a Spiritu Sancto cognitum.

1126 3, 3. *Et seraphim stabant in circuitu eius, sex alae uni et sex* 105
alae alteri, et duabus quidem obvelabant facies suas, et duabus pedes. Dic, quaeso, cur obvelant facies suas alasque praetendunt? Cur, inquam, nisi quia fulgur e throno progrediens radiosque illos ferre

---

1124. MG 48, 712. 1125. MG 48, 720. 1126. MG 48, 721.

μαρμαρυγὰς ἐκείνας; Καίτοι γε οὐκ αὐτὸ ἄκρατον ἑώρων τὸ φῶς, οὐδ' αὐτὴν ἀκραιφνῆ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ συγκατάβασις ἦν τὰ ὁρώμενα. Τί δέ ἐστι συγκατάβασις; Ὅταν μὴ ὡς ἔστιν ὁ Θεὸς φαίνηται, ἀλλ' ὡς ὁ δυνάμενος αὐτὸν θεωρεῖν οἷός τέ ἐστιν, οὕτως ἑαυτὸν δεικνύῃ, ἐπιμετρῶν τῇ τῶν ὁρώντων ἀσθενείᾳ τῆς ὄψεως τὴν ἐπίδειξιν.

108 4, 2. Καὶ ἐγὼ τοίνυν καθάπερ βιβλίον ἀναπτύξας τὴν μνήμην 1127
τῆς διανοίας τῆς ὑμετέρας, ὥσπερ δακτύλῳ τινὶ τῷ λόγῳ τὰ καταβληθέντα ἐπιδείξας, ἐπὶ τὰ λειπόμενα βαδιοῦμαι λοιπόν. Τί οὖν ἦν τὸ ὑπολελειμμένον; Δεῖξαι ὅτι οὔτε ἀρχαί, οὔτε ἐξουσίαι, οὔτε κυριότητες, οὔτε εἴ τις ἑτέρα κτιστὴ δύναμίς ἐστιν, ἣ ἔχει τοῦ Θεοῦ τὴν ἀκριβῆ κατάληψιν.

105 4, 3. Πῶς οὖν ὁ Ἰωάννης φησὶν ὅτι «τὸν Θεὸν οὐδεὶς 1128
108 ἑώρακε πώποτε» [Io 1, 18]; Ἵνα μάθῃς ὅτι τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ
κατάληψιν καὶ τὴν τετρανωμένην γνῶσιν λέγει. Ὅτι γὰρ πάντα
ἐκεῖνα συγκατάβασις ἦν, καὶ ἀκραιφνῆ τὴν οὐσίαν οὐδεὶς εἶδεν
97 ἐκείνων, δῆλον ἐκ τοῦ διαφόρως ἕκαστον ὁρᾶν. Ὁ γὰρ Θεὸς
98 ἁπλοῦς καὶ ἀσύνθετος καὶ ἀσχημάτιστος· οὗτοι δὲ ἅπαντες
σχήματα ἔβλεπον διάφορα.... Ὥστε ὅταν ἀκούσῃς ὅτι «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε», ἐκεῖνο νόμιζε ἀκούειν, ὅτι τὸν Θεὸν οὐδεὶς ἔγνω οὐσιωδῶς μετὰ ἀκριβείας ἁπάσης.... Ὅταν οὖν λέγῃ ὁ προφήτης ὅτι [τὰ σεραφὶμ καὶ χερουβὶμ] συγκαταβαίνοντα τὸν Θεὸν ἰδεῖν οὐκ ἤνεγκαν, οὐδὲν ἄλλο λέγει ἀλλ' ἢ ὅτι τὴν γνῶσιν αὐτοῦ τετρανωμένην καὶ ἀκριβῆ τῆς καταλήψεως ἐνεγκεῖν

---

non possunt? Quamquam non ipsum sine temperamento lumen, neque ipsam puram substantiam videbant, sed quae videbantur attemperata erant. Quid autem est illa attemperatio? Quando Deus non sicut est apparet, sed ad modum eius, qui ipsum visurus est, sese attemperat videntiumque infirmitati sese accommodat.

108 4, 2. Ego similiter, aperto memoriae vestrae libro, atque iis 1127
quae iam soluta sunt quasi digito demonstratis, ad reliqua demum propero. Quid igitur residuum erat? Ut ostenderemus neque principatus, neque potestates, neque dominationes, neque aliam ullam creatam virtutem esse, quae Deum perfecte comprehendat.

105 4, 3. Cur ergo Ioannes ait: *Deum nemo vidit umquam?* Ut 1128
108 ediscas eum de perfecta comprehensione et clara cognitione loqui.
Quod enim illa omnia per attemperationem facta sint, neque puram illius substantiam quisquam illorum viderit, hinc palam est quod
97 varie quisque viderit. Etenim Deus simplex est, incompositus et
98 figurae expers; illi vero figuras viderunt varias. . . . Itaque cum
audis: *Deum nemo vidit umquam,* id intellege, nullum esse qui Deum substantialiter omnino perfecte cognoscat. . . . Cum itaque propheta dicit illas virtutes Deum quamvis sese attemperantem non ferre potuisse, nihil aliud significat quam eius cognitionem claram et accuratam comprehensionemque ferre non posse, neque

---

1127. MG 48, 729. 1128. MG 48, 730.

οὐ δύνανται, οὐδὲ τολμῶσιν ἀτενὲς ἰδεῖν πρὸς τὴν ἀκραιφνῆ καὶ ἀκέραιον οὐσίαν, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν συγκατάβασιν. Τὸ δὲ ἀτενὲς ἰδεῖν τὸ γνῶναί ἐστι.

1129 5, 3. Ἕνα Θεὸν τὸν Πατέρα ἐκάλεσεν [ὁ Παῦλος, cf. 1 Cor 8, 6], 143
οὐκ ἐκβάλλων τὸν Υἱὸν τῆς θεότητος, ὥσπερ οὖν καὶ ἕνα Κύριον τὸν Υἱόν, οὐκ ἐκβάλλων τῆς κυριότητος τὸν Πατέρα, ἀλλὰ τὴν ἐκείνων [τῶν Κορινθίων] ἀσθένειαν διορθούμενος, καὶ μηδεμίαν αὐτοῖς δοῦναι λαβὴν βουλόμενος. Τοῦτο γοῦν καὶ αἴτιον γέγονε τοῦ μὴ σαφῶς μηδὲ φανερῶς, ἀλλ' ἀμυδρῶς πως καὶ σπανίως διὰ τῶν προφητῶν γνωρισθῆναι τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Ἄρτι γὰρ τῆς πολυθέου πλάνης ἀπαλλαγέντες, εἰ πάλιν ἤκουσαν Θεὸν καὶ Θεόν, πρὸς τὴν αὐτὴν ἂν ὑπέστρεψαν νόσον. Διὰ τοῦτο ἄνω καὶ κάτω συνεχῶς οἱ προφῆται λέγουσιν ὅτι «εἷς Θεός, καὶ πλὴν αὐτοῦ οὐκ ἔστιν» [cf. Dt 4, 35]· οὐχὶ τὸν Υἱὸν ἀθετοῦντες, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ τὴν ἐκείνων ἀσθένειαν θεραπεῦσαι βουλόμενοι, καὶ πεῖσαι τέως τῆς τῶν πολλῶν θεῶν καὶ οὐκ ὄντων ὑπονοίας ἀπαλλαγῆναι.

1130 5, 5. Ὅτι γὰρ τοσοῦτον ἀπαιτούμεθα μόνον εἰδέναι ὅτι 86
ἔστι Θεός, οὐχὶ περιεργάζεσθαι αὐτοῦ τὴν οὐσίαν, ἄκουσον τί 109
φησιν ὁ Παῦλος· «Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ ὅτι ἔστι» [Hebr 11, 6]. Καὶ πάλιν ὁ προφήτης ἐγκαλῶν ἀσέβειάν τινι, οὐ τοῦτο ἐγκαλεῖ, ὅτι οὐκ οἶδε τί ἐστιν ὁ Θεός, ἀλλ' ὅτι οὐκ οἶδεν ὅτι ἔστι Θεός. «Εἶπε γάρ», φησίν, «ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐκ ἔστι Θεός» [Ps 13, 1].

---

audere puram illam perfectamque substantiam intueri, ne quidem cum sese attemperat. Nihil autem aliud est intueri quam cognoscere.

1129 5, 3. Unum Deum Patrem vocavit [Paulus, cf. 1 Cor 8, 6], non 143
ut eiceret Filium a deitate; sicut et Filium unum Dominum, non ut eiceret Patrem a dominatione, sed ut illorum [Corinthiorum] infirmitatem emendaret nullamque illis praeberet ansam. Quod ipsum in causa fuit, cur Iudaeis non clare et manifeste, sed obscure raroque Filius Dei a prophetis significaretur. Cum enim nuper ab errore plurium deorum abducti essent, si rursum audissent Deum et Deum, rursus in eumdem recidissent morbum. Ideo frequenter prophetae dicunt: *Unus est Deus, et praeter eum nullus est;* non quod Filium negent, absit; sed ut illorum infirmitatem curarent ipsisque interim suaderent, ut a multorum nec vere exsistentium deorum opinione absisterent.

1130 5, 5. Quod autem id solum requiratur a nobis, ut sciamus 86
Deum esse, non ut eius substantiam curiose scrutemur, audi Pau- 109
lum loquentem: *Credere enim oportet eum, qui ad Deum accedit, quia est.* Rursum propheta, cum impietatis quempiam accusaret, non ei vitio vertit, quod ignoraret quid sit Deus, sed quod eum esse nesciret. Nam ait: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.*

1129. MG 48, 740. 1130. MG 48, 743.

537 5, 7. Παρακαλῶ καὶ δέομαι καὶ ἀντιβολῶ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Θεῷ συνεχῶς. Οὐδὲ γὰρ εἰς θέατρόν σε ἄγω τῶν συνδούλων τῶν σῶν, οὐδὲ ἐκκαλύψαι τοῖς ἀνθρώποις ἀναγκάζω τὰ ἁμαρτήματα· τὸ συνειδὸς ἀνάπτυξον ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτῷ δεῖξον τὰ τραύματα, καὶ παρ' αὐτοῦ τὰ φάρμακα αἴτησαι· δεῖξον τῷ μὴ ὀνειδίζοντι, ἀλλὰ θεραπεύοντι· κἂν γὰρ σὺ σιγήσῃς, οἶδεν ἐκεῖνος ἅπαντα. 1131

De Lazaro homiliae, 388.

537 531 540 Hom. 4, n. 4. Εἰ δὲ καὶ μέχρι τούτου ῥᾳθυμήσαιμεν, ἐξελθοῦσαν εἰς ἔργον τὴν ἁμαρτίαν ἀποκτείνειν πάλιν δι' ἐξομολογήσεως καὶ δακρύων, διὰ τοῦ κατηγορεῖν ἑαυτῶν. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ὀλέθριον τῇ ἁμαρτίᾳ, ὡς κατηγορία καὶ κατάγνωσις σὺν μετανοίᾳ καὶ δάκρυσι. Κατέγνως σου τὴν ἁμαρτίαν; Ἀπέθου τὸ φορτίον. Καὶ τίς ταῦτά φησιν; Αὐτὸς ὁ δικάζων Θεός. «Λέγε σὺ τὰς ἁμαρτίας σου πρῶτος, ἵνα δικαιωθῇς» [Is 43, 26]. Τίνος γὰρ ἕνεκεν αἰσχύνῃ καὶ ἐρυθριᾷς, εἰπέ μοι, τὰ ἁμαρτήματα εἰπεῖν; Μὴ γὰρ ἀνθρώπῳ λέγεις, ἵνα ὀνειδίσῃ σε; Μὴ γὰρ τῷ συνδούλῳ ὁμολογεῖς, ἵνα ἐκπομπεύσῃ; Τῷ Δεσπότῃ, τῷ κηδεμόνι, τῷ φιλανθρώπῳ, τῷ ἰατρῷ τὸ τραῦμα ἐπιδεικνύεις. . . Ἂν μὴ εἴπῃς τοῦ χρέους τὸ μέγεθος, οὐκ ἐπιγινώσκεις τῆς χάριτος τὴν ὑπερβολήν. Οὐκ ἀναγκάζω, φησίν, εἰς μέσον ἐλθεῖν σε θέατρον, καὶ μάρτυρας περιστῆσαι πολλούς· ἐμοὶ τὸ ἁμάρτημα εἰπὲ μόνῳ κατ' ἰδίαν, ἵνα θεραπεύσω τὸ ἕλκος, καὶ ἀπαλλάξω τῆς ὀδύνης. 1132

---

537 5, 7. Etiam atque etiam hortor, rogo et oro, ut frequenter Deo confiteamini. Non te in theatrum conservorum tuorum duco, neque hominibus peccata revelare cogo; conscientiam tuam expande coram Deo, ostende ipsi vulnera et ab eo medicamenta postula; ostende non exprobranti, sed curanti; licet enim taceas, ipse novit omnia. 1131

537 531 540 4, 4. Si huc usque fuerimus neglegentes, iniquitatem in opus progressam mox occidamus per confessionem, per lacrimas, per propriorum commissorum accusationem. Nihil enim tam exitiale peccato quam peccati accusatio condemnatioque cum paenitudine lacrimisque coniuncta. Condemnasti tuum peccatum? Deposuisti sarcinam. Quis haec dicit? Ipse iudex Deus: *Dic tu peccata tua prior, ut iustificeris.* Cur igitur te, quaeso, pudet, et erubescis dicere peccata tua? Num enim homini dicis, ut te probro afficiat? Num conservo confiteris, ut in publicum proferat? Ei qui Dominus est, qui de te curat, qui humanus est, qui medicus est, ostendis vulnera. . . . Nisi dixeris debiti magnitudinem, non agnosces gratiae eminentiam. Non, inquit, cogo te in medium prodire theatrum ac multos adhibere testes; mihi soli dic peccatum privatim, ut sanem ulcus teque dolore liberem. 1132

1131. MG 48, 746. 1132. MG 48, 1012.

De consubstantiali, contra Anomoeos, 386—404.

1133 Hom. 7 [habita a. 387], 6. Οὔτε γὰρ ἀγωνίαν μόνον ἐμφαίνει 388
τὰ ῥήματα, ἀλλὰ καὶ δύο θελήματα, ἓν μὲν Υἱοῦ, ἓν δὲ Πατρός, ἐναντία ἀλλήλοις· τὸ γὰρ εἰπεῖν· «Οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ» [Mt 26, 39], τοῦτό ἐστιν ἐμφαίνοντος. Τοῦτο δὲ οὐδὲ ἐκεῖνοί ποτε συνεχώρησαν, ἀλλ' ἡμῶν ἀεὶ λεγόντων τό· «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν» [Io 10, 30], ἐπὶ τῆς δυνάμεως, ἐκεῖνοι ἐπὶ τῆς θελήσεως τοῦτο εἰρῆσθαί φασι, λέγοντες Πατρὸς καὶ Υἱοῦ μίαν εἶναι βούλησιν. Εἰ τοίνυν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ μία βούλησίς ἐστι, πῶς φησιν ἐνταῦθα· «Πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ»; Ἂν μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς θεότητος τὸ εἰρημένον ᾖ τοῦτο, ἐναντιολογία τις γίνεται, καὶ πολλὰ ἄτοπα ἐκ τούτου τίκτεται· ἂν δὲ ἐπὶ τῆς σαρκός, ἔχει λόγον τὰ εἰρημένα, καὶ οὐδὲν γένοιτ' ἂν ἔγκλημα.

1134 12 [a. 398], 4. Οὐ γὰρ παρήγαγε μόνον τὴν κτίσιν [ὁ Θεός], 124
ἀλλὰ καὶ παραχθεῖσαν αὐτὴν συγκροτεῖ· κἂν ἀγγέλους εἴπῃς, 235
κἂν ἀρχαγγέλους, κἂν τὰς ἄνω δυνάμεις, κἂν πάντα ἁπλῶς τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, τῆς προνοίας ἀπολαύει τῆς ἐκείνου· κἂν ἔρημα γένηται τῆς ἐνεργείας ἐκείνης, οἴχεται καὶ διαρρεῖ καὶ ἀπόλλυται.

Quod Christus sit Deus, 387 (?).

1135 11. Πῶς οὖν ἔτι τολμᾷς ἀπιστεῖν, τοιαύτας λαβὼν αὐτοῦ 24
[τοῦ Χριστοῦ] ἀποδείξεις τῆς δυνάμεως, ῥήματα πρὸ τοσούτου

1133 7, 6. Neque enim agoniam solum haec verba significant, sed 388
etiam duas voluntates, unam Filii et alteram Patris, inter se oppositas; quod enim dixit: *Non sicut ego volo, sed sicut tu,* hoc indicantis est. At neque hoc illi umquam admiserunt; sed nobis semper dicentibus illud: *Ego et Pater unum sumus,* de maiestate, illi de voluntate dictum esse asserunt, dicentes Patris et Filii unam esse voluntatem. Si ergo Patris et Filii una est voluntas, quomodo hic dicit: *Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu*? Si enim in divinitate hoc dictum est, exoritur quaedam contradictio, et multa absurda inde nascuntur; sin autem in carne, rationi consentanea sunt, neque reprehendi quidquam poterit.

1134 12, 4. Non enim solum protulit [Deus] creaturam, verum etiam 124
prolatam tuetur et fovet; sive angelos dixeris sive archangelos, 235
sive superiores potestates sive omnia prorsus quae sub aspectum cadunt et quae non cadunt: cuncta fruuntur providentia illius, et si destituantur efficaci illius actione, diffluunt, dilabuntur, pereunt.

1135 11 Quomodo ergo adhuc incredulus manere audes, talibus 24
acceptis eius [Christi] virtutis demonstrationibus, cum verba videas

1133. MG 48, 765. 1134. MG 48, 810.
1135. MG 48, 828.

χρόνου ἀναφωνηθέντα, καὶ πράγματα τοῖς ῥήμασι συμβαίνοντα βλέπων, καὶ οὐδὲν ὅλως διαπεσόν; Καὶ ὅτι οὐ πλάσματα ἡμέτερα μαρτυροῦσιν οἱ τὰ βιβλία καὶ πρῶτοι δεξάμενοι καὶ νῦν κατέχοντες, ἐχθροί τε ὄντες, καὶ τῶν ἐσταυρωκότων ἔκγονοι, καὶ νῦν αὐτὰ κατέχοντες καὶ διατηροῦντες.

De paenitentia homiliae.

537 Hom. 3, n. 4. Ἥμαρτες; Εἴσελθε εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ 1136
ἐξάλειψόν σου τὴν ἁμαρτίαν. Ὁσάκις ἂν πέσῃς εἰς τὴν ἀγοράν, τοσαυτάκις ἐγείρῃ· οὕτως ὁσάκις ἂν ἁμαρτήσῃς, μετανόησον ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ· μὴ σαυτοῦ ἀπογνῷς· κἂν δεύτερον ἁμάρτῃς, δεύτερον μετανόησον, μὴ διὰ ῥᾳθυμίαν τέλεον ἐκπέσῃς τῆς τῶν προκειμένων ἀγαθῶν ἐλπίδος· κἂν ἐν ἐσχάτῃ πολιᾷ ᾖς καὶ ἁμάρτῃς, εἴσελθε, μετανόησον· ἰατρεῖον γάρ ἐστιν ἐνταῦθα, οὐ δικαστήριον, οὐκ εὐθύνας ἁμαρτημάτων ἀπαιτοῦν, ἀλλὰ συγχώρησιν ἁμαρτημάτων παρέχον. Θεῷ μόνῳ εἰπὲ τὴν ἁμαρτίαν σου· «Σοὶ μόνῳ ἥμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα» [Ps 50, 6]· καὶ συγχωρεῖταί σου ἡ ἁμαρτία.

489 9. Μὴ ὅτι ἄρτος ἐστὶν ἴδῃς, μηδ' ὅτι οἶνός ἐστι νομίσῃς· 1137
οὐ γὰρ ὡς αἱ λοιπαὶ βρώσεις εἰς ἀφεδρῶνα χωρεῖ· ἄπαγε, μὴ τοῦτο νόει· ἀλλὰ ὥσπερ κηρὸς πυρὶ προσομιλήσας οὐδὲν ἀπουσιάζει, οὐδὲν περισσεύει, οὕτω καὶ ὧδε νόμιζε συναναλίσκεσθαι τὰ μυστήρια τῇ τοῦ σώματος οὐσίᾳ.

584 9. Ταῦτα εἰδότες, καὶ τὴν φοβερὰν ἡμέραν ἐκείνην ἐνθυμη- 1138
θέντες, καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο, καὶ τὰ φοβερὰ κολαστήρια εἰς νοῦν

---

tam diu ante praenuntiata, resque videas accidere verbis consonas, ita ut nihil omnino excidat? Quodque haec non figmenta nostra sint, testificantur ii qui primi libros acceperunt et etiam nunc conservant, inimici nostri, abnepotesque eorum qui Dominum crucifixerunt; qui libros, inquam, apud se retinent et conservant.

537 3, 4. Peccasti? Ecclesiam ingredere atque tuum dele peccatum. 1136
Quoties cecideris in foro, toties exsurgis; sic quoties peccaveris, peccati paeniteat neque desperes; tametsi secundo peccaveris, secundo paeniteat, neque animo consternatus a spe repositorum bonorum cadas. Quamvis in extrema canitie peccaveris, ingredere, paenitentiam age; medicinae locus est hic, non iudicii, non poenas exigens, sed peccatorum remissionem tribuens. Deo soli dic peccatum tuum:
Tibi soli peccavi, et malum coram te feci; et dimittitur tibi peccatum. 1137

489 9. Ne quasi panem id respicias, neu quasi vinum existimes; neque enim haec sicut reliqui cibi in secessum vadunt. Absit! ne sic cogites. Quemadmodum enim, cera igni admota, nihil substantiae amittitur, nihil superfluit, sic et hic puta mysteria consumi corporis substantia.

584 9. Cum haec sciamus, ac diem illum terribilem nobis repute- 1138
mus, et ignem illum, et terribilem tormentorum locum in mentem

---

1136. MG 49, 297. 1137. MG 49, 345. 1138. MG 49, 346.

λαβόντες, ἐπιστρέψωμεν λοιπὸν ἐκ τῆς πεπλανημένης ὁδοῦ ἡμῶν. Ἐλεύσεται γὰρ ὥρα ὅταν τὸ θέατρον τοῦ κόσμου τούτου διαλυθήσεται· καὶ οὕτως οὐκ ἔστι λοιπὸν ἀγωνίζεσθαι· οὐκ ἔστι μετὰ τὴν πάροδον τοῦ βίου πραγματεύσασθαι, οὐκ ἔστι μετὰ τὴν τοῦ θεάτρου ἀπόλυσιν στεφανωθῆναι. Οὗτος ὁ καιρὸς μετανοίας, ἐκεῖνος κρίσεως.

Sermones panegyrici, 387.

1139 *In S. Lucianum.* 2. Καὶ μὴ θαυμάσητε εἰ βάπτισμα τὸ 472
μαρτύριον ἐκάλεσα· καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα τὸ Πνεῦμα μετὰ πολλῆς ἐφίπταται τῆς δαψιλείας, καὶ ἁμαρτημάτων ἀναίρεσις καὶ ψυχῆς γίνεται καθαρμὸς θαυμαστός τις καὶ παράδοξος· καὶ ὥσπερ οἱ βαπτιζόμενοι τοῖς ὕδασιν, οὕτως οἱ μαρτυροῦντες τῷ ἰδίῳ λούονται αἵματι.

1140 *In S. Romanum.* Hom. 1, 1. Πόδες ἐσμὲν ἡμεῖς, οἱ μάρτυρες 284
κεφαλή· ἀλλ' «οὐ δύναται εἰπεῖν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί· Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω» [1 Cor 12, 21]. Ἔνδοξα τὰ μέλη, ἀλλ' ἡ ὑπεροχὴ τῆς δόξης οὐ ποιεῖ τῆς πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη συναφείας ἀλλοτρίωσιν· ταύτῃ γὰρ μάλιστα ἔνδοξα γίνεται, ὅταν τὴν πρὸς ἡμᾶς συνάφειαν μὴ διακρούσηται· ἐπεὶ καὶ ὀφθαλμός, τοῦ λοιποῦ παντὸς σώματος λαμπρότερος ὤν, τότε τὴν οἰκείαν διατηρεῖ δόξαν, ὅταν μὴ τοῦ λοιποῦ σώματος ἀποσχίζηται.

1141 *De resurrectione mortuorum.* 7. Καὶ μή μοι λέγε· Πῶς δύνα- 598
ται ἀναστῆναι τὸ σῶμα πάλιν καὶ γενέσθαι ἄφθαρτον; Ὅταν

---

accipiamus, convertamus nos in posterum a via qua erravimus. Veniet enim hora quando theatrum vitae huius solvetur, et nullus postea certabit; non est post huius vitae finem negotiatio; hoc soluto theatro coronas mereri non datur. Hoc tempus est paenitentiae, illud iudicii.

1139 *In S. Lucianum.* 2. Neque miremini quod baptismum mar- 472
tyrium nuncuparim; nam et hic Spiritus cum multa advolat ubertate, ac peccatorum abolitio et animae fit purgatio quaedam mirabilis ac stupenda; et quemadmodum ii qui baptizantur aquis, ita qui martyrium patiuntur proprio sanguine abluuntur.

1140 *In S. Romanum.* Hom. 1, 1. Nos pedes sumus, martyres autem 284
caput. Sed *non potest caput dicere pedibus: Vobis non egeo.* Gloriosa sunt membra, sed gloriae excellentia non aliena illa facit a coniunctione quae est cum reliquis partibus; tunc enim fiunt maxime gloriosa, quando eam quae nobiscum est coniunctionem non abruperint; nam oculus quoque, licet reliquo toto corpore sit splendidior, suam tunc gloriam conservat, quando a reliquo corpore non abscinditur.

1141 *De resurrectione mortuorum.* 7. Neque mihi dicas: Quo potest 598
modo resurgere corpus, fierique corruptionis immune? Cum enim

1139. MG 50, 522. 1140. MG 50, 606.
1141. MG 50, 429.

γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις ἐργάζηται, τὸ πῶς μὴ προσκείσθω....
198 Τὰς γὰρ ἀπείρους δυνάμεις, καὶ τοὺς δήμους τῶν ἀγγέλων,
205 τοὺς ἀρχαγγέλους, τὰ ἀνώτερα τάγματα τούτων, πῶς ἐποίησεν;
εἰπέ μοι. Ἐγὼ μὲν γὰρ τὸν τρόπον οὐκ ἂν ἔχοιμι λέγειν, ὅτι
200 δὲ ἤρκεσεν αὐτῷ τὸ θελῆσαι μόνον. Εἶτα ὁ τοσαύτας στρατιὰς
ἀσωμάτους ἐργασάμενος, ἀνθρώπου σῶμα διαφθαρὲν ἀνανεῶσαι πάλιν οὐ δύναται καὶ εἰς μείζονα ἀγαγεῖν ἀξίαν;
599 *Ibid.* 8. Ἐπεὶ οὖν καθολικὴ πᾶσίν ἐστιν ἡ ἀνάστασις, καὶ 1142
κοινὴ καὶ εὐσεβῶν καὶ ἀσεβῶν, καὶ πονηρῶν καὶ χρηστῶν ἀνθρώπων, ἵνα μὴ ἀπὸ τούτου νομίσῃς ἄδικόν τινα γίνεσθαι κρίσιν, μηδὲ λέγῃς πρὸς σεαυτόν· Τί ποτε τοῦτό ἐστιν; Ἐγὼ ὁ σπουδαῖος καὶ τοσαῦτα πονέσας καὶ ταλαιπωρηθεὶς ἀνίσταμαι, καὶ ὁ Ἕλλην, καὶ ὁ ἀσεβήσας, καὶ προσκυνήσας εἰδώλοις, καὶ τὸν Χριστὸν ἀγνοήσας, καὶ αὐτὸς ἀνίσταται ὁμοίως, καὶ
594 τῆς αὐτῆς ἀπολαύει τιμῆς; . . . Καὶ γὰρ τὰ σώματα τῶν ἁμαρτωλῶν ἄφθαρτα ἀνίστανται καὶ ἀθάνατα· ἀλλ' ἡ τιμὴ αὕτη ἐφόδιον αὐτοῖς κολάσεως γίνεται καὶ τιμωρίας· ἄφθαρτα γὰρ ἀνίσταται, ἵνα διαπαντὸς καίηται.

Ad populum Antiochenum, de statuis, 387.

534 Hom. 15, n. 1. Τί γεέννης χαλεπώτερον; Ἀλλ' οὐδὲν τοῦ 1143
ταύτης χρησιμώτερον φόβου· ὁ γὰρ τῆς γεέννης φόβος τὸν τῆς βασιλείας ἡμῖν κομίζει στέφανον. . . . Οὐδὲν γὰρ οὕτω κατεσθίει μὲν ἁμαρτήματα, ἀρετὴν δὲ αὔξεσθαι ποιεῖ καὶ θάλλειν, ὡς διηνεκὴς φόβου φύσις.

Dei potentia operatur, illud ,quomodo' non est addendum. . . .
198 Quomodo, quaeso, fecit virtutes immensas, turmas caelestes ange-
205 lorum et archangelorum, superioraque his agmina? Dic, oro, modum quo fecit. Hic nihil dicere aliud possum, quam quod
200 sola voluntas ad haec suffecerit. Ergone qui tot incorporeos formavit exercitus, hominis corpus corruptum renovare iterum et in maiorem provehere dignitatem nequit?
599 *Ibid.* 8. Quia ergo communis est omnibus resurrectio, et piis 1142
et impiis, et malis et bonis, ne propterea putes iniustum fieri iudicium, neque apud te dicas: Quidnam est hoc? Ego qui in multo studio, in multo labore et miseria vixi, resurgo; et Graecus, et impius, et idololatra, et Christum ignorans, ipse etiam similiter
594 resurgit, et eodem honore fruitur quo ego? . . . Peccatorum quoque corpora incorruptibilia resurgunt et immortalia; sed hic honor illis est praeparatio suppliciorum et ultionis; incorruptibilia enim resurgunt ut semper urantur.
534 15, 1. Quid gehenna gravius? Sed huius metu nihil utilius; 1143
gehennae namque timor regni nobis affert coronam. . . . Nihil enim tantum peccata consumit, virtutemque crescere facit et germinare, quantum assidui timoris natura.

1142. MG 50, 430. 1143. MG 49, 154.

Catecheses ad illuminandos, 388/9.

1144 Cat. 1, n. 3. Ὥσπερ οὖν ἀνδριάντα χρυσοῦν πολλῷ τῷ χρόνῳ καὶ τῷ καπνῷ καὶ τῇ κόνει καὶ ἰῷ ῥυπωθέντα λαβών τις καὶ χωνεύσας, καθαρώτατον ἡμῖν καὶ ἀστράπτοντα ἀποδίδωσιν, οὕτω καὶ τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν ὁ Θεὸς ἰωθεῖσαν τῷ τῆς ἁμαρτίας ἰῷ, καὶ πολὺν δεξαμένην τὸν καπνὸν τὸν ἀπὸ τῶν πλημμελημάτων, καὶ τὸ κάλλος ἀπολέσασαν, ὅπερ παρ' αὐτοῦ παρὰ τὴν ἀρχὴν ἐγκατέθηκε, λαβὼν ἄνωθεν ἐχώνευσε, καὶ καθάπερ εἰς χωνευτήριον ἐμβαλὼν τὰ ὕδατα, καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπαφεὶς χάριν ἀντὶ φλογός, εἶτα νεοπαγεῖς ἐκεῖθεν καὶ καινοὺς γενομένους ἀντιβλέψαι λοιπὸν ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτῖσι μετὰ πολλῆς ἀνάγει τῆς λαμπρότητος, τὸν μὲν παλαιὸν συντρίψας ἄνθρωπον, νέον δὲ κατασκευάσας τοῦ προτέρου λαμπρότερον. 356

1145 2, 4. Οὐ τοῦτο δὲ μόνον ἐστὶ τὸ θαυμαστόν, ὅτι [ὁ Θεός] ἀφίησιν ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα, ἀλλ' ὅτι αὐτὰ οὐδὲ ἐκκαλύπτει οὐδὲ ποιεῖ φανερὰ καὶ δῆλα, οὐδὲ ἀναγκάζει παρελθόντας εἰς μέσον ἐξειπεῖν τὰ πεπλημμελημένα, ἀλλ' αὐτῷ μόνῳ ἀπολογήσασθαι κελεύει καὶ πρὸς αὐτὸν ἐξομολογήσασθαι. Καίτοι γε ἐκ τῶν ἔξωθεν δικαστῶν εἴ τις εἶπέ τινι τῶν ἁλόντων λῃστῶν ἢ τυμβωρύχων εἰπεῖν τὰ πεπλημμελημένα, καὶ ἀφεθῆναι τῆς κολάσεως, πάσῃ προθυμίᾳ ἂν κατεδέξαντο τοῦτο, τῇ τῆς σωτηρίας ἐπιθυμίᾳ τῆς αἰσχύνης καταφρονοῦντες. Ἐνταῦθα δὲ οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ἀφίησι τὰ ἁμαρτήματα καὶ οὐκ ἀναγκάζει παρόντων τινῶν αὐτὰ ἐκπομπεύειν, ἀλλ' ἓν μόνον ζητεῖ, ὅπως αὐτὸς ὁ τῆς ἀφέσεως ἀπολαύων μάθοι τῆς δωρεᾶς τὸ μέγεθος. 537

1144 1, 3. Quemadmodum si quis auream statuam, tempore, fumo, pulvere, rubigine foedatam denuo conflaverit, eam nobis purissimam atque fulgentem restituit, sic et naturam nostram Deus, peccati rubigine foedatam multoque affectam delictorum fumo, illa pulchritudine destitutam, quam ipsi ab initio indiderat, denuo conflavit, et in aquas ceu in conflatorium iniciens, et pro igne Spiritus gratiam immittens, hinc renovatos, cum solaribus radiis splendore decertantes educit, contrito vetere homine, novo autem splendidiore quam vetus erat condito. 356

1145 2, 4. Nec hoc tantum est mirabile, quod [Deus] nobis peccata dimittat, verum et quod ipsa non revelet nec manifesta faciat, nec accedentes cogat in medio patrata edicere, sed sibi soli rationem reddere iubeat et sibi confiteri. Etenim ex saecularibus iudicibus si quis alicui captorum latronum, vel eorum qui sepulcra effodiunt, diceret ut peccata confiteretur, quo sibi poena dimitteretur, cum omni certe alacritate hoc susciperent, salutis cupiditate pudorem contemnentes. Hic vero nihil tale est; verum et peccata dimittit nec cogit praesentibus quibusdam ipsa enuntiari, sed unum solum exigit, ut ipse, remissione fruens, doni magnitudinem discat. 537

1144. MG 49, 227. 1145. MG 49, 236.

De Anna sermones, 387.

87 Serm. 1, n. 3. Εἷς μὲν οὖν θεογνωσίας τρόπος, ὁ διὰ τῆς 1146
89 κτίσεως ἁπάσης· ἕτερος δὲ οὐκ ἐλάττων, ὁ τοῦ συνειδότος,
ὃν καὶ τοῦτον ἅπαντα τότε διὰ πλειόνων ἐξεθέμεθα λόγων,
δεικνύντες πῶς αὐτοδίδακτος ἡμῖν ἐστιν ἡ τῶν καλῶν καὶ τῶν
οὐ τοιούτων γνῶσις, καὶ πῶς ἔνδοθεν ἡμῖν τὸ συνειδὸς ἅπαντα
ἐνηχεῖ ταῦτα. Δύο γὰρ οὗτοι διδάσκαλοι γεγόνασιν ἡμῖν ἐξ-
αρχῆς, ἡ κτίσις καὶ τὸ συνειδός· καὶ οὐδέτερος αὐτῶν φωνὴν
ἀφιεὶς σιγῇ τοὺς ἀνθρώπους ἐπαίδευον.

In Genesim homiliae, 388.

188 Hom. 2, n. 2. Τὸ γὰρ λέγειν ἐξ ὑποκειμένης ὕλης τὰ ὄντα 1147
189 γεγενῆσθαι, καὶ μὴ ὁμολογεῖν ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων αὐτὰ παρήγαγεν
ὁ τῶν ἁπάντων δημιουργός, τῆς ἐσχάτης παραφροσύνης ἂν
εἴη σημεῖον.

199 4, 5. Εἰ δὲ τὰ ὁρώμενα ἱκανὰ διδάξαι τὸ μέγεθος τῆς τοῦ 1148
δημιουργοῦ δυνάμεως, ἐὰν καὶ ἐπὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἔλθῃς,
205 καὶ τὸν λογισμὸν ἀνατείνῃς ἐπὶ τὰς τῶν ἀγγέλων στρατιάς,
τῶν ἀρχαγγέλων, τῶν ἄνω δυνάμεων, τῶν θρόνων, τῶν κυριο-
τήτων, τῶν ἀρχῶν, τῶν ἐξουσιῶν, τῶν χερουβίμ, τῶν σεραφίμ,
ποία διάνοια, ποῖος λόγος ἀρκεῖ ἐξειπεῖν τὴν μεγαλωσύνην
αὐτοῦ τὴν ἀνεδιήγητον;

225 13, 1. Εἶδες πῶς λόγῳ τὰ πάντα ἐδημιουργήθη; Ἀλλ᾽ ἴδω- 1149
μεν λοιπὸν ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίας τί φησι. «Καὶ

---

87 1, 3. Unus ergo modus est cognitionis Dei, per universam 1146
89 nempe rerum naturam; alter vero nihilo minor, is quem suppeditat
conscientia, quem ipsum tunc pluribus verbis exposuimus, simulque
ostendimus insitam esse nobis a natura bonarum malarumque rerum
cognitionem, et conscientiam nobis interius haec cuncta dictare.
Duo quippe nobis a principio dati sunt a natura doctores, creatura
et conscientia, qui sine voce ulla homines instituebant.

188 2, 2. Dicere enim ea quae sunt ex subiecta materia esse facta, 1147
189 et non confiteri omnium opificem ea ex nihilo creavisse, desipientiae
extremae signum fuerit.

199 4, 5. Quodsi visibilia sola sufficiunt nobis ad docendam potentiae 1148
conditoris magnitudinem, et si ad invisibiles veneris virtutes, et
205 mentem extenderis ad angelorum exercitus, archangelorum, super-
narum virtutum, thronorum, dominationum, principatuum, pote-
statum, cherubim, seraphim, quae mens, qui sermo poterit enarrare
magnificentiam eius ineffabilem?

225 13, 1. Vidisti quomodo verbo omnia formata sint? Sed videa- 1149
mus postea quid in creatione hominis dicat. *Et formavit Deus*

1146. MG 54, 636. 1147. MG 53, 28. 1148. MG 53, 44.
1149. MG 53, 106.

ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον» [Gn 2, 7]. Ὅρα πῶς διὰ τῆς τῶν ῥημάτων συγκαταβάσεως, οἷς διὰ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν ἐχρήσατο, ὁμοῦ καὶ τὸν τρόπον τῆς δημιουργίας διδάσκει, καὶ τὸ ἐνηλλαγμένον καὶ μονονουχί, ἵνα ἀνθρωπίνως εἴπω, ταῖς χερσὶν αὐτὸν διαπλαττόμενον ὑποδείκνυσι τοῦ Θεοῦ, καθὼς καὶ ἕτερος προφήτης φησίν· «Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με» [Iob 10, 8].

1150 15, 4. Μετὰ γὰρ τὴν παράβασιν τὰ τῆς συνουσίας γέγονεν· 569
ἐπεὶ μέχρις ἐκείνου καθάπερ ἄγγελοι οὕτω διῃτῶντο ἐν τῷ 230
παραδείσῳ, οὐχ ὑπὸ ἐπιθυμίας φλεγόμενοι, οὐχ ὑπὸ ἑτέρων
παθῶν πολιορκούμενοι, οὐ ταῖς ἀνάγκαις τῆς φύσεως ὑποκεί-
μενοι, ἀλλὰ δι' ὅλου ἄφθαρτοι κτισθέντες καὶ ἀθάνατοι, ὅπου 231
γε οὐδὲ τῆς τῶν ἱματίων περιβολῆς ἐδέοντο. «Ἦσαν γάρ,
φησίν, οἱ δύο γυμνοί, καὶ οὐκ ᾐσχύνοντο» [Gn 2, 25]. Οὐδέπω
γὰρ τῆς ἁμαρτίας ὑπεισελθούσης καὶ τῆς παρακοῆς, τῇ ἄνωθεν
ἦσαν δόξῃ ἠμφιεσμένοι, δι' ὃ οὐδὲ ᾐσχύνοντο· μετὰ δὲ τὴν 300
παράβασιν τῆς ἐντολῆς, τότε καὶ ἡ αἰσχύνη ἐπεισῆλθε καὶ ἡ
γνῶσις τῆς γυμνότητος.

1151 22, 1. Οὐκ εὔδηλον ὅτι διὰ τὸ ἕκαστον οἰκείᾳ προαιρέσει 221
ἢ τὴν κακίαν ἢ τὴν ἀρετὴν αἱρεῖσθαι; Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο ἦν, μηδὲ 294
ἐν τῇ φύσει τῇ ἡμετέρᾳ τὰ τῆς ἐξουσίας ἔκειτο, οὔτε ἐκείνους
κολάζεσθαι ἔδει, οὔτε τούτους ἀμοιβὰς λαμβάνειν τῆς ἀρετῆς. 334
Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ προαιρέσει τῇ ἡμετέρᾳ κατέλιπε μετὰ τὴν
ἄνωθεν χάριν τὸ πᾶν, διὰ τοῦτο καὶ τοῖς ἁμαρτάνουσι κολάσεις
ἀπόκεινται, καὶ τοῖς κατορθοῦσιν ἀντιδόσεις καὶ ἀμοιβαί.

---

hominem. Vide quomodo verborum attemperatione, quibus ob nostram infirmitatem usus est, simul et modum creationis doceat, et diversitatem qua, ut humano more loquar, veluti Dei manibus formatum ipsum indicat, sicut et alius propheta dicit: *Manus tuae fecerunt me, et plasmaverunt me.*

1150 15, 4. Congressus enim ille post praevaricationem fuit; nam 569
usque ad illam quasi angeli versabantur in paradiso, non con- 230
cupiscentiis flagrantes, non ab aliis affectionibus infestati, non
naturae necessitatibus obnoxii, sed prorsus incorruptibiles et im- 231
mortales conditi, neque vel vestimentorum amictu ibi egebant.
Erant enim, inquit, *ambo nudi, et non erubescebant.* Peccato enim
et praevaricatione nondum praesente, gloria, quae superne venerat,
vestiti erant, et ideo non erubescebant; post transgressionem autem 300
praecepti introgressa est et erubescentia et nuditatis agnitio.

1151 22, 1. Nonne manifestum sua quemque voluntate vel malitiam 221
vel virtutem eligere? Nam nisi ita esset, et nisi naturae nostrae 294
potestas insita esset, neque illos puniri, neque istos virtutis praemia
accipere oportebat. Verum quia in nostra voluntate totum post 334
gratiam Dei relictum est, ideo et peccantibus supplicia parata sunt,
et bene operantibus mercedes et praemia.

1150. MG 53, 123. 1151. MG 53, 187.

200 22, 2. Ποίας οὐκ ἂν εἴη ἀνοίας ἀνάμεστον τὸ λέγειν ὅτι 1152
ἄγγελοι πρὸς συνουσίαν γυναικῶν κατηνέχθησαν, καὶ ἡ ἀσώματος ἐκείνη φύσις πρὸς τὴν συναλλαγὴν τῶν σωμάτων ὑπήχθη; Ἢ οὐκ ἀκούεις τοῦ Χριστοῦ λέγοντος περὶ τῆς τῶν ἀγγέλων οὐσίας· «Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίσκονται, ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι Θεοῦ» [Mt 22, 30. Mc 12, 25. Lc 20, 35]; Οὐδὲ γὰρ οἷόν τε τὴν ἀσώματον φύσιν ἐκείνην τοιαύτην ἐπιθυμίαν δέξασθαί ποτε.

308 25, 7. Ἀναμένει [ὁ Θεός] τὰς παρ' ἡμῶν ἀφορμάς, ἵνα 1153
πολλὴν ἐπιδείξηται τὴν φιλοτιμίαν. Μὴ τοίνυν διὰ ῥᾳθυμίαν ἀποστερῶμεν ἑαυτοὺς τῶν παρ' αὐτοῦ δωρεῶν, ἀλλὰ σπεύδωμεν, καὶ ἐπειγώμεθα τῆς ἀρχῆς ἐπιλαβέσθαι, καὶ τῆς ὁδοῦ
319 τῆς ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἅψασθαι, ἵνα τῆς ἄνωθεν συμμαχίας ἀπολαύοντες καὶ πρὸς τὸ τέλος φθάσαι δυνηθῶμεν. Οὐδὲ γὰρ οἷόν τέ τι χρηστὸν ἡμᾶς ποτε κατορθῶσαι μὴ τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς ἀπολαύσαντας.

282 30, 5. Μέγα ἀγαθὸν ἡ εὐχή. Εἰ γὰρ ἀνθρώπῳ τις δια- 1154
λεγόμενος ἐναρέτῳ οὐ μικρὰν ἐξ αὐτοῦ καρποῦται τὴν ὠφέλειαν, ὁ Θεῷ διαλέγεσθαι καταξιωθεὶς πόσων οὐκ ἀπολαύσεται τῶν ἀγαθῶν; Ἡ γὰρ εὐχὴ διάλεξίς ἐστι πρὸς τὸν Θεόν. . . . Μὴ γὰρ καὶ πρὶν ἢ αἰτήσωμεν, οὐκ ἠδύνατο παρασχεῖν; Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἀναμένει, ἵνα ἀφορμὴν λάβῃ παρ' ἡμῶν τοῦ δικαίως ἡμᾶς ἀξιοῦν τῆς παρ' αὐτοῦ προνοίας.

314 42, 1. Ὅτι γὰρ οὐ παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι, ἀλλὰ παρὰ τὸ μὴ 1155
340 βούλεσθαι ἔρημοι πάντων ἐσμὲν τῶν ἀγαθῶν, σαφὴς ἀπόδειξις

---

200 22, 2. Quanta non fuerit dementia plenum dicere angelos ita 1152
deiectos, ut cum mulieribus rem haberent, et incorporea illa natura copularetur corporibus? Annon audis Dominum dicentem de angelorum substantia: *In resurrectione enim neque matrimonium contrahunt neque nubunt, sed sunt sicut angeli Dei*? Neque enim possibile est incorpoream naturam talem umquam concupiscentiam habere.

308 25, 7. Exspectat [Deus] occasiones ex nobis, ut multam exhibeat 1153
liberalitatem. Itaque ne propter desidiam privemus nos illius donis, sed festinemus et urgeamus ut principium apprehendamus et viam
319 quae ad virtutem inducit, ut superno adiuti subsidio etiam ad finem pervenire valeamus. Neque enim possibile est bonum aliquod nos recte agere non adiutos superna gratia.

282 30, 5. Magnum bonum precatio. Nam si quis homini loquens 1154
virtute praedito non parvum inde fructum percipit, quantis bonis non fruetur is cui cum Deo colloquium fuerit? Oratio enim colloquium est cum Deo. . . . Annon enim praestare potest priusquam petamus? Verum propter hoc differt et exspectat, ut occasionem accipiat qua iuste nos sua providentia dignos faciat.

314 42, 1. Quod non quia non possumus, sed quia nolumus, a 1155
340 bonis omnibus simus alieni, illud manifeste indicat, quod multi

---

1152. MG 53, 188. 1153. MG 53, 228. 1154. MG 53, 280.
1155. MG 54, 385.

τὸ πολλοὺς τῶν ὁμογενῶν ἡμῖν εὑρεῖν διαλάμποντας ἐν ἀρετῇ. Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ τὸν πατριάρχην [Abraham] καὶ πρὸ τῆς χάριτος καὶ πρὸ τοῦ νόμου γεγονότα, οἴκοθεν καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ φύσει κειμένης γνώσεως εἰς τοσοῦτον μέτρον ἀρετῆς ἐλθεῖν, πάσης ἡμᾶς ἀπολογίας ἀποστερῆσαι δυνήσεται. Ἀλλ' ἴσως ἐροῦσί τινες ὅτι πολλῆς ἀπέλαυσε τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας ὁ ἀνήρ, καὶ πολλὴν ἐπεδείξατο τὴν περὶ αὐτὸν πρόνοιαν ὁ τῶν ὅλων Θεός. Ναί, ὁμολογῶ· ἀλλ' εἰ μὴ πρότερος τὰ παρ' ἑαυτοῦ καὶ αὐτὸς ἐπεδείξατο, οὐκ ἂν τῶν παρὰ τοῦ Δεσπότου ἀπήλαυσε. Μὴ τοίνυν τοῦτο μόνον ὅρα, ἀλλὰ καθ' ἕκαστον ἐξετάζων καταμάνθανε, πῶς πρότερον τῆς οἰκείας ἀρετῆς ἐν πᾶσι τὴν βάσανον παρεσχηκώς, οὕτως ἠξιοῦτο τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ συμμαχίας.

In principium Actorum homiliae, 388.

1156 Hom. 4, n. 8. Εἰ καὶ τετελευτήκει Χριστὸς καὶ οὐκ ἀνέστη, 27
πῶς εἶχε λόγον τοὺς ἡνίκα ἔζη φυγόντας διὰ τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, ἡνίκα ἐτελεύτησε μυρίοις ἑαυτοὺς δι' ἐκεῖνον περιβάλλειν κινδύνοις; Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι πάντες ἔφυγον, Πέτρος δὲ καὶ ἠρνήσατο μεθ' ὅρκου τρίτον, καὶ ὁ μεθ' ὅρκου τρίτον αὐτὸν ἀρνησάμενος καὶ θεραπαινιδίου φόβον εὐτελοῦς δείσας, ἐπειδὴ ἐτελεύτησε, βουλόμενος ἡμᾶς πεῖσαι διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὅτι εἶδεν αὐτὸν ἀναστάντα, οὕτως ἀθρόον μετεβάλλετο ὡς ὁλοκλήρου καταγελάσαι δήμου, καὶ εἰς μέσον τῶν Ἰουδαίων τὸ θέατρον εἰσπηδῆσαι καὶ εἰπεῖν ὅτι ὁ σταυρωθεὶς καὶ ταφεὶς

---

eiusdem naturae homines inveniantur virtutibus conspicui. Et vero istud ipsum quod patriarcha [Abraham], qui ante gratiae tempus et ante legem fuit, a se ipso et a scientia quae naturae insita est in tantum pervenit virtutis fastigium, sufficit ut omnes nostras excusationes refutet. At fortasse nonnulli dicent eum magnam a Deo gratiam esse consecutum, multamque circa eum providentiam Deum universi testatum esse. Id esse fateor. Verum si non ipse prior quae sua erant exhibuisset, non quae sunt a Domino suscepisset. Non igitur hoc solum considera, sed per singula inspiciens disce quomodo propriae virtutis in omnibus prius specimen ediderit, atque sic divinum auxilium meruerit.

1156 4, 8. Si mortuus fuisset Christus neque resurrexisset, qui fieri 27
potuisset ut qui, dum superstes esset, ob periculum imminens fugerant, eo iam vita functo, propter illum mille periculis se ipsos obicerent? Ac ceteri quidem omnes fugerunt, Petrus vero etiam cum iuramento ter illum negavit; et qui ter illum cum iuramento negaverat et vilis ancillulae fuerat timore perculsus, posteaquam obierat, nobis rebus ipsis volens fidem facere se suscitatum illum a mortuis vidisse, sic repente mutatus est, ut integrum populum aspernaretur, et in medium Iudaeorum theatrum prosiliret, diceret-

---

1156. MG 51, 109.

ἀνέστη ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνέβη, καὶ μηδὲν αὐτὸν ὑποδεῖσθαι δεινόν. Πόθεν οὖν τὸ θαρρεῖν αὐτῷ ἐγένετο; Πόθεν ἄλλοθεν ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῆς πληροφορίας τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν;

De proditione Iudae homiliae, 388.

518 Hom. 1, n. 6. Πάρεστιν ὁ Χριστός, καὶ νῦν ἐκεῖνος ὁ τὴν 1157
τράπεζαν διακοσμήσας ἐκείνην, οὗτος καὶ ταύτην διακοσμεῖ
489 νῦν. Οὐδὲ γὰρ ἄνθρωπός ἐστιν ὁ ποιῶν τὰ προκείμενα γενέσθαι σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀλλ' αὐτὸς ὁ σταυρωθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν Χριστός. Σχῆμα πληρῶν ἕστηκεν ὁ ἱερεύς, τὰ ῥήματα φθεγγόμενος ἐκεῖνα, ἡ δὲ δύναμις καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐστι.
495 «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα» [Mt 26, 26], φησί. Τοῦτο τὸ ῥῆμα μεταρρυθμίζει τὰ προκείμενα.

In Ioannem homiliae, ca 389.

347 Hom. 8, n. 1. Εἰ «φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς 1158
332 τὸν κόσμον» [Io 1, 9], πῶς ἀφώτιστοι μεμενήκασι τοσοῦτοι; Οὐ γὰρ δὴ πάντες ἐπέγνωσαν τοῦ Χριστοῦ τὸ σέβας. Πῶς οὖν φωτίζει πάντα ἄνθρωπον; Τό γε εἰς αὐτὸν ἧκον. Εἰ δέ τινες ἑκόντες τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς μύσαντες μὴ βούλοιντο παραδέξασθαι τοῦ φωτὸς τούτου τὰς ἀκτῖνας, οὐ παρὰ τὴν τοῦ φωτὸς φύσιν ἡ σκότωσις ἐκείνοις, ἀλλὰ παρὰ τὴν κακουργίαν τῶν ἑκοντὶ ἀποστερούντων ἑαυτοὺς τῆς δωρεᾶς.
332 10, 1. Φιλάνθρωπος ὢν ὁ Θεός, ἀγαπητέ, καὶ εὐεργετικός, 1159
πάντα ποιεῖ καὶ πραγματεύεται ὥστε ἡμᾶς κατ' ἀρετὴν λάμπειν·

---

que illum qui crucifixus fuerat ac sepultus, a mortuis die tertia surrexisse atque in caelos ascendisse, neque se mali quidquam reformidare. Unde igitur factum erat ut adeo confidens esset? Unde nisi ex eo quod de resurrectione certior factus esset?

518 1, 6. Adest Christus, et nunc is, qui mensam illam apparavit, 1157
489 hic ipse hanc nunc exornat. Non enim homo est qui facit ut proposita efficiantur corpus et sanguis Christi, sed ipse Christus qui pro nobis crucifixus est. Figuram implens stat sacerdos verba
495 illa proferens, virtus autem et gratia Dei est. *Hoc est corpus meum,* inquit. Hoc verbum transformat ea quae proposita sunt.

347 8, 1. Si *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum,* 1158
332 quomodo tot homines non illuminati manent? Non enim omnes Christi cultum agnoscunt. Quomodo ergo illuminat omnem hominem? Quantum in ipso est. Si qui vero sponte sua mentis oculos claudentes huius lucis radios percipere nolint, non ex natura lucis evenit quod in tenebris maneant, sed ex nequitia eorum, qui sponte se hoc privant munere.

332 10, 1. Deus, utpote clemens et beneficus, dilecte, omnia agit 1159
334 326 et operatur ut nos virtute splendidi simus; et cum nos velit

---

1157. MG 49, 380. 1158. MG 59, 65. 1159. MG 59, 73.

καὶ βουλόμενος ἡμᾶς εὐδοκίμους εἶναι, βίᾳ μὲν οὐδένα οὐδὲ 331
ἀνάγκῃ, πειθοῖ δὲ καὶ τῷ ποιεῖν εὖ τοὺς βουλομένους ἅπαντας 326
ἕλκει, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπᾶται. Διὰ τοῦτο ἐλθόντα αὐτὸν
οἱ μὲν ἔλαβον, οἱ δὲ οὐκ ἐδέξαντο [Io 1, 11]. Οὐδένα γὰρ
βούλεται ἄκοντα οὐδὲ ἠναγκασμένον ἔχειν οἰκέτην, ἀλλ' ἑκόντας
ἅπαντας καὶ προαιρουμένους, καὶ χάριν αὐτῷ τῆς δουλείας
εἰδότας.

1160 11, 2. Ἐπειδὴ γὰρ εἰσὶν οἱ λέγοντες ὅτι φαντασία τις ἦν 376
καὶ ὑπόκρισις καὶ ὑπόνοια τὰ τῆς οἰκονομίας ἅπαντα, ἄνωθεν
αὐτῶν προαναιρῶν τὴν βλασφημίαν, τὸ «ἐγένετο» [Io 1, 14]
τέθεικεν, οὐ μεταβολὴν οὐσίας, ἄπαγε, ἀλλὰ σαρκὸς ἀληθινῆς 382
ἀνάληψιν παραστῆσαι βουλόμενος. . . . Τῇ γὰρ ἑνώσει καὶ τῇ 383
συναφείᾳ ἕν ἐστιν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ἡ σάρξ, οὐ συγχύσεως
γενομένης, οὐδὲ ἀφανισμοῦ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ' ἑνώσεως ἀρρήτου 381
τινὸς καὶ ἀφράστου. . . . Πεπτώκει γὰρ ὄντως, πεπτώκει πτῶμα
ἀνίατον ἡ φύσις ἡ ἡμετέρα, καὶ τῆς κραταιᾶς ἐκείνης ἐδεῖτο
μόνης χειρός. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἑτέρως ἀναστῆναι αὐτήν, μὴ τοῦ
τὴν ἀρχὴν διαπλάσαντος αὐτὴν χεῖρα ὀρέξαντος, καὶ διατυπώ- 415
σαντος ἄνωθεν τῇ δι' ὕδατος ἀναγεννήσει καὶ Πνεύματος.

1161 15, 1. «Ἐγὼ ὁράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ προφητῶν 105
ὡμοιώθην» [Os 12, 10]· τουτέστι· Συγκατέβην, οὐ τοῦτο ὅπερ 108
ἤμην ἐφάνην. Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλεν αὐτοῦ ὁ Υἱὸς δι' ἀληθινῆς
σαρκὸς φανήσεσθαι ἡμῖν, ἄνωθεν αὐτοὺς προεγύμναζεν ὁρᾶν
τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν, ὡς αὐτοῖς δυνατὸν ἦν ἰδεῖν. Ἐπεὶ αὐτὸ

---

acceptos et probatos esse, non vi aut necessitate, sed suasione et
beneficiis suis volentes omnes allicit et ad se trahit. Propterea
venientem illum alii receperunt, alii non. Nullum enim vult in-
vitum vel necessitate coactum servum habere, sed omnes libenter
et ex voluntatis proposito venire, ac de tali servitute gratiam ipsi
habere.

1160 11, 2. Quia enim sunt qui dicant ea, quae incarnationis oeco- 376
nomiam spectent, phantasiam et fabulam et figmentum esse, iam
tunc illorum blasphemiam tollens, posuit illud *factum est,* non 382
mutationem substantiae, absit, sed verae carnis assumptionem 383
declarare volens. . . . Nam unitate et coniunctione unum sunt Deus
Verbum et caro; nulla facta confusione, nec substantiarum ablatione, 381
sed ineffabili quadam et inexplicabili unione. . . . Vere ceciderat,
ceciderat casu incurabili natura nostra, et potenti illa sola manu
egebat. Neque enim poterat aliter resurgere, nisi is, qui in principio
illam efformaverat, ipsi manum porrigeret, et superne illam re- 415
formaret per regenerationem aquae et Spiritus.

1161 15, 1. *Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum* 105
assimilatus sum, id est: Me ipsum demisi, neque id quod eram 108
apparui. Quia enim Filius eius in vera carne ad nos venturus
erat, iam olim illos exercitabat ut Dei substantiam viderent, quantum

---

1160. MG 59, 79. 1161. MG 59, 98.

ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεός, οὐ μόνον προφῆται, ἀλλ' οὐδὲ ἄγγελοι
117 εἶδον, οὔτε ἀρχάγγελοι. . . . Μόνος οὖν αὐτὸν ὁρᾷ ὁ Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. . . . 2. «Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός» [Mt 11, 27]. Τί οὖν; Πάντες ἐν ἀγνοίᾳ ἐσμέν;
109 Μὴ γένοιτο· ἀλλ' οὕτως οὐδεὶς οἶδεν ὡς ὁ Υἱός. Ὥσπερ οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ πολλοὶ κατὰ τὴν ἐγχωροῦσαν αὐτοῖς ὄψιν, τὴν δὲ οὐσίαν οὐδεὶς ἐθεάσατο, οὕτω καὶ νῦν ἴσμεν πάντες μὲν τὸν Θεόν, τὴν δὲ οὐσίαν οὐδεὶς οἶδεν ὅ τί ποτέ ἐστιν, εἰ μὴ μόνος ὁ γεννηθεὶς ἐξ αὐτοῦ. Γνῶσιν γὰρ ἐνταῦθα τὴν ἀκριβῆ λέγει θεωρίαν τε καὶ κατάληψιν, καὶ τοσαύτην ὅσην ὁ Πατὴρ ἔχει περὶ τοῦ Παιδός. «Καθὼς γὰρ γινώσκει με ὁ Πατήρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν Πατέρα» [Io 10, 15].

309 27, 2. Οὐκ εἰσὶ καὶ Χριστιανοὶ τὰ φαῦλα πράσσοντες καὶ 1162
312 313 Ἕλληνες ἐν φιλοσοφίᾳ ζῶντες; Χριστιανοὶ μὲν ὅτι φαῦλα πράσσοντές εἰσιν οἶδα κἀγώ· εἰ δὲ καὶ Ἕλληνες ὀρθῶς βιοῦντες, τοῦτο οὐκ ἔτι οἶδα σαφῶς. Μή γάρ μοι τοὺς ἀπὸ φύσεως εἴπῃς ἐπιεικεῖς καὶ κοσμίους· οὐ γάρ ἐστι τοῦτο ἀρετή· ἀλλ' εἰπὲ τὸν πολλὴν ἀπὸ τῶν παθῶν ὑπομένοντα βίαν καὶ φιλοσοφοῦντα. Ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοις. . . . Πλὴν ἀλλ' ἵνα μὴ δόξωμέν τισιν εἶναι φιλόνεικοι, συγχωρήσωμεν ὀρθῶς βιοῦντας εἶναι ἐν Ἕλλησιν· οὐδέποτε γὰρ τοῦτο ἐναντιοῦται τῷ λόγῳ. Τὸ γὰρ ἐπὶ πολὺ συμβαῖνον εἶπεν, οὐ τὸ σπανιάκις γινόμενον.

362 31, 1. «Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον» 1163
[Io 3, 36]. . . . Ἆρα οὖν ἀρκεῖ τὸ πιστεῦσαι εἰς τὸν Υἱόν, φησί,

---

videre poterant. Nam id quod Deus est, non modo prophetae,
117 sed neque angeli neque archangeli viderunt. . . . Solus ergo Filius illum videt, itemque Spiritus Sanctus. . . . 2. *Nemo novit Patrem nisi Filius.* Quid igitur? Omnesne in ignorantia sumus? Absit;
109 sed nemo sic novit ut Filius. Ut igitur multi pro captu suo ipsum viderunt, substantiam vero nemo vidit, sic et nunc omnes Deum novimus, substantiam vero eius quae sit nemo novit, nisi is qui ex ipso natus est. Cognitionem enim hic dicit certam visionem et comprehensionem, talemque qualem Pater de Filio habet. *Sicut enim cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem.*

309 27, 2. Quid igitur? Nonne et Christiani male agentes et 1162
312 313 gentiles viventes philosophice reperiuntur? Novi quidem ego Christianos male agentes; quod autem gentiles bene vivant, nondum mihi constat. Neque tu dixeris aliquos esse natura aequos et modestos; non enim id virtus est; sed loquere de iis, qui multam sustinentes passionum vim tamen philosophantur. Tales autem non habes. . . . Attamen, ne contentiosi videamur, concedamus apud gentiles esse qui recte vivant; nihil enim hoc orationi nostrae adversatur; sermo enim erat de eo quod ut plurimum, non de eo quod raro contingit.

362 31, 1. *Qui credit in Filium, habet vitam aeternam.* . . . Num 1163
ergo sufficit, inquies, credere in Filium ut vita aeterna habeatur?

1162. MG 59, 164. 1163. MG 59, 175.

πρὸς τὸ ζωὴν ἔχειν αἰώνιον; Οὐδαμῶς. Καὶ ἄκουε τοῦ Χριστοῦ
τοῦτο δεικνύντος καὶ λέγοντος· «Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε,
Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» [Mt 7, 21]·
καὶ ἡ εἰς τὸ Πνεῦμα δὲ βλασφημία ἀρκεῖ καὶ μόνη εἰς γέενναν
ἐμβαλεῖν. Καὶ τί λέγω περὶ μέρους δόγματος; Κἂν γὰρ εἰς 363
τὸν Πατέρα τις καὶ τὸν Υἱὸν ὀρθῶς πιστεύσῃ καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα
τὸ Ἅγιον, βίον δὲ μὴ ἔχῃ ὀρθόν, οὐδὲν αὐτῷ κέρδος τῆς
πίστεως εἰς σωτηρίαν.

1164 34, 3. Μιμησώμεθα δὴ τὴν γυναῖκα [Samaritanam] καὶ ἡμεῖς, 536
καὶ ἐπὶ τοῖς οἰκείοις ἁμαρτήμασι μὴ αἰσχυνώμεθα ἀνθρώπους,
ἀλλὰ φοβώμεθα ὡς χρὴ Θεὸν τὸν καὶ νῦν ὁρῶντα τὸ γινόμενον,
καὶ τότε κολάζοντα τοὺς μὴ μετανοήσαντας νῦν.... Παρακαλῶ
τοίνυν, κἂν μηδεὶς ἴδῃ τὰ ἡμέτερα, ἕκαστον ἡμῶν εἰς τὸ ἑαυτοῦ
συνειδὸς εἰσελθεῖν, καὶ καθίσαι ἑαυτῷ δικαστὴν τὸν λογισμόν,
καὶ εἰς μέσον ἄγειν τὰ πεπλημμελημένα. Καὶ εἰ μὴ βούλοιτο
ἐκπομπευθῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ φοβερᾷ, ἐπιτιθέτω τὰ φάρμακα
τῆς μετανοίας, καὶ ἰασάσθω τὰ τραύματα.

1165 46, 1. «Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός μέ, ἐὰν μὴ ὁ Πατὴρ 334
ὁ πέμψας με ἑλκύσῃ αὐτόν» [Io 6, 44]. Τούτῳ ἐπιπηδῶσι 314
Μανιχαῖοι λέγοντες ὅτι οὐδὲν ἐφ' ἡμῖν κεῖται· ὅπερ μάλιστα
βεβαιοῖ κυρίους ὄντας τῆς γνώμης. Εἰ γάρ τις ἔρχεται πρὸς
αὐτόν, φησί, τί δεῖ τῆς ἕλξεως; Ὃ καὶ αὐτὸ οὐ τὸ ἐφ' ἡμῖν
ἀναιρεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐμφαίνει ἡμᾶς βοηθείας δεομένους, ὅτι
δείκνυσιν ἐνταῦθα, οὐ τὸν τυχόντα ἐρχόμενον, ἀλλὰ τὸν πολλῆς
ἀπολαύοντα συμμαχίας.

Nequaquam. Audi Christum hoc ipsum declarantem his verbis:
*Non omnis qui dicit mihi Domine, Domine, intrabit in regnum
caelorum;* et blasphemia in Spiritum sufficit ut in gehennam quis
detrudatur. Et quid dico de parte dogmatis? Nam et si quis 363
recte credat in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, si recte
non vivat, nihil ipsi fides proderit ad salutem.

1164 34, 3. Hanc ergo mulierem [Samaritanam] et nos imitemur, et in 536
peccatis nostris vulgandis ne vereamur homines; sed Deum ut
par est timeamus, qui et nunc facinora nostra videt, et tunc puniturus est eos, qui nunc paenitentiam non agunt. . . . Rogo igitur,
etsi nemo nostra videat, singuli in suam conscientiam ingrediantur
et iudicem sibi rationem constituant, peccata in medium agant.
Et nisi velint ea in die illa terribili promulgari, paenitentiae remedia apponant ac vulnera sanent.

1165 46, 1. *Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me* 334
traxerit eum. Hic insultant Manichaei, dicentes nihil nostri esse 314
arbitrii; quod maxime nos illius dominos esse confirmat. Si enim
quis ad eum venit, inquiunt illi, quid opus est eum trahi? At hoc
ipsum libertatem non tollit, sed potius divino auxilio nos indigere
ostendit, nec quemlibet passim venire, sed eum qui multo gratiae
adiutorio praeditus sit.

1164. MG 59, 196. 1165. MG 59, 257.

511 46, 2. «Ἓν σῶμα γινόμεθα, καὶ μέλη ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ 1166
καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ» [Eph 5, 30].... 3. Ἵν᾿ οὖν μὴ μόνον
κατὰ τὴν ἀγάπην τοῦτο γενώμεθα, ἀλλὰ καὶ κατ᾿ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα,
508 εἰς ἐκείνην ἀνακερασθῶμεν τὴν σάρκα, διὰ τῆς τροφῆς γὰρ
τοῦτο γίνεται ἧς ἐχαρίσατο, βουλόμενος ἡμῖν δεῖξαι τὸν πόθον,
509 ὃν ἔχει περὶ ἡμᾶς, διὰ τοῦτο ἀνέμιξεν ἑαυτὸν ἡμῖν, καὶ ἀνέφυρε
τὸ σῶμα αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς, ἵνα ἕν τι ὑπάρξωμεν, καθάπερ σῶμα
κεφαλῇ συνημμένον.

379 63, 2. [Οἱ εὐαγγελισταί] ἐν τῷ πάθει πολὺ τὸ ἀνθρώπινον 1167
402 αὐτῷ [τῷ Χριστῷ] προσάπτουσιν, ἀπὸ τούτου δηλοῦντες ὅτι
ἀλήθεια τὰ τῆς οἰκονομίας. Καὶ ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τῆς
ἀγωνίας καὶ τοῦ θορύβου καὶ ἀπὸ τοῦ ἱδρῶτος, οὗτος [Ἰωάννης]
δὲ ἀπὸ τοῦ πένθους πιστοῦται. Οὐκ ἂν δέ, εἰ μὴ τῆς φύσεως
ἦν τῆς ἡμετέρας, ὑπὸ τοῦ πένθους ἐκρατήθη καὶ ἅπαξ καὶ
δεύτερον.

158 74, 1. «Εἴ τις εἶδεν ἐμέ, τὸν Πατέρα μου εἶδε» [Io 14, 9], 1168
φησίν. Εἰ δὲ ἑτέρας οὐσίας ἦν, οὐκ ἂν τοῦτο εἶπεν. Ἵνα δὲ
καὶ παχυτέρου ἅψωμαι λόγου, οὐδεὶς χρυσὸν ἀγνοῶν, ἐν ἀρ-
γύρῳ τοῦ χρυσίου τὴν οὐσίαν ἰδεῖν δύναται· οὐ γὰρ ἄλλη δι᾿
ἄλλης φαίνεται φύσις.

449 86, 4. Οὔτε ἄγγελος οὔτε ἀρχάγγελος ἐργάσασθαί τι δύ- 1169
180 ναται εἰς τὰ δεδομένα παρὰ Θεοῦ· ἀλλὰ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ
Ἅγιον Πνεῦμα πάντα οἰκονομεῖ· ὁ δὲ ἱερεὺς τὴν ἑαυτοῦ δανείζει
451 γλῶτταν, καὶ τὴν ἑαυτοῦ παρέχει χεῖρα. Καὶ γὰρ οὐδὲ δίκαιον ἦν

---

511 46, 2. *Unum corpus sumus, et membra ex carne et ossibus* 1166
eius.... 3. Ut ergo hoc simus non solum per dilectionem, sed
508 etiam re ipsa, cum illa carne commisceamur, id enim efficitur per
cibum quem ille dedit, ut ostendat nobis quanto erga nos ferveat
509 amore, ideo se nobis commiscuit et in unum corpus totum con-
stituit, ut unum simus quasi corpus iunctum capiti.

379 63, 2. [Evangelistae] in passione multa illi [Christo] adscribunt, hinc 1167
402 ostendentes veritatem incarnationis; Matthaeus per agoniam, per
turbationem, per sudorem, hic autem [Ioannes] per luctum fidem
facit. Si enim nostrae non fuisset naturae, non a luctu semel et
iterum correptus fuisset.

158 74, 1. *Qui videt me, videt et Patrem,* inquit. Si alterius esset 1168
substantiae, non hoc dixisset. Ut autem crassiore utar sermone:
nemo qui aurum ignoret, in argento auri substantiam videre potest;
non enim alia natura per aliam dignoscitur.

449 86, 4. Neque angelus neque archangelus in iis quae a Deo 1169
180 data sunt aliquid efficere potest; sed Pater et Filius et Spiritus
Sanctus omnia administrat; sacerdos vero linguam suam commodat,
451 manum porrigit. Neque enim iustum fuisset ut propter alterius

---

1166. MG 59, 260. 1167. MG 59, 350. 1168. MG 59, 401.
1169. MG 59, 472.

διὰ τὴν ἑτέρου κακίαν εἰς τὰ σύμβολα τῆς σωτηρίας ἡμῶν τοὺς πίστει προσιόντας παραβλάπτεσθαι.

In Matthaeum homiliae, ca 390.

1170 Hom. 1, n. 2. Πολλαχοῦ γὰρ [οἱ εὐαγγελισταί] διαφωνοῦντες 16
ἐλέγχονται. Αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μέγιστον δεῖγμα τῆς ἀληθείας ἐστίν. Εἰ γὰρ πάντα συνεφώνησαν μετὰ ἀκριβείας, καὶ μέχρι καιροῦ, καὶ μέχρι τόπου, καὶ μέχρι ῥημάτων αὐτῶν, οὐδεὶς ἂν ἐπίστευσε τῶν ἐχθρῶν, ὅτι μὴ συνελθόντες ἀπὸ συνθήκης τινὸς ἀνθρωπίνης ἔγραψαν ἅπερ ἔγραψαν· οὐ γὰρ εἶναι τῆς ἁπλότητος τὴν τοσαύτην συμφωνίαν. Νυνὶ δὲ καὶ ἡ δοκοῦσα ἐν μικροῖς εἶναι διαφωνία πάσης ἀπαλλάττει αὐτοὺς ὑποψίας, καὶ λαμπρῶς ὑπὲρ τοῦ τρόπου τῶν γραψάντων ἀπολογεῖται.

1171 2, 2. Υἱὸς ὢν τοῦ ἀνάρχου Θεοῦ, καὶ γνήσιος Υἱός, ἠνέσχετο 359
ἀκοῦσαι καὶ Δαυὶδ υἱός, ἵνα σε ποιήσῃ υἱὸν Θεοῦ· ἠνέσχετο πατέρα αὐτῷ γενέσθαι δοῦλον, ἵνα σοι τῷ δούλῳ πατέρα ποιήσῃ τὸν Δεσπότην. Εἶδες ἐκ προοιμίων εὐθέως οἷα τὰ εὐαγγέλια; Εἰ δὲ ἀμφιβάλλεις περὶ τῶν σῶν, ἀπὸ τῶν ἐκείνου καὶ ταῦτα πίστευε. Πολὺ γὰρ δυσκολώτερον, ὅσον εἰς ἀνθρώπινον λογισμόν, Θεὸν ἄνθρωπον γενέσθαι, ἢ ἄνθρωπον υἱὸν Θεοῦ χρηματίσαι. Ὅταν οὖν ἀκούσῃς, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ υἱὸς τοῦ Δαυίδ ἐστι καὶ τοῦ Ἀβραάμ, μὴ ἀμφίβαλλε λοιπὸν ὅτι καὶ σύ, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀδάμ, υἱὸς ἔσῃ τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ

---

improbitatem illi qui fidem sunt amplexi in symbolis salutis nostrae laederentur.

1170 1, 2. Saepe enim [evangelistae] inter se dissentire deprehenduntur. 16
Certe illud ipsum magnum est pro veritate argumentum. Si enim omnia accurate consonassent, et quantum ad tempus et quantum ad loca et quantum ad ipsa verba, ex inimicis nemo crediturus erat, sed ex mutuo humanoque consensu haec scripta fuisse putassent, atque huiusmodi consonantiam non ex sinceritate procedere. Iam vero illa quae in exiguis rebus deprehendi videtur diversitas, omnem ab ipsis suspicionem depellit scribentiumque fidem clare vindicat.

1171 2, 2. Filius, et genuinus Filius, Dei sine principio exsistentis se 359
filium Davidis audire passus est, ut te faceret Dei filium; passus est se patrem habere servum, ut tibi servo patrem faceret Dominum. Viden statim a principio quaenam sint evangelia? Quodsi de tuis dubitas, ab iis, quae ad ipsum spectant, haec ut credas inducaris. Longe enim difficilius est, quantum ad humanum intellectum pertinet, Deum hominem fieri, quam hominem Dei filium esse. Cum igitur audis Filium Dei filium esse Davidis et Abrahae, dubitare iam desine te, filium Adae, filium Dei futurum esse. Ne-

---

1170. MG 57, 16; Fi (= Field) 1, 4.
1171. MG 57, 25; Fi 1, 18.

εἰκῆ καὶ μάτην τοσοῦτον ἑαυτὸν ἐταπείνωσεν, εἰ μὴ ἔμελλεν
ἡμᾶς ἀνυψοῦν. Ἐγεννήθη γὰρ κατὰ σάρκα, ἵνα σὺ γεννηθῇς
κατὰ πνεῦμα· ἐγεννήθη ἐκ γυναικός, ἵνα σὺ παύσῃ γυναικὸς
ὢν υἱός.

584 14, 4. Θαρρήσωμεν τοίνυν αὐτοῦ τῇ φιλανθρωπίᾳ, καὶ 1172
μετάνοιαν ἐπιδειξώμεθα μεμεριμνημένην, πρὶν ἢ τὴν ἡμέραν
ἐπιστῆναι τὴν οὐκ ἐῶσαν ἡμᾶς κερδᾶναι ἐκ τούτου. Νῦν μὲν
γὰρ ἐφ' ἡμῖν τὸ πᾶν κεῖται· τότε δὲ ὁ δικάζων μόνος τῆς
ψήφου γίνεται κύριος. «Προφθάσωμεν τοίνυν τὸ πρόσωπον
αὐτοῦ ἐν ἐξομολογήσει» [Ps 94, 2], κλαύσωμεν, θρηνήσωμεν.
Ἂν γὰρ δυνηθῶμεν παρακαλέσαι τὸν δικαστὴν πρὸ τῆς κυρίας
ἀφεῖναι ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα, οὐδὲ εἰσόδου χρεία λοιπόν·
601 ὥσπερ οὖν ἐὰν μὴ τοῦτο γένηται, δημοσίᾳ τῆς οἰκουμένης
παρούσης ἡμῶν ἀκούσεται, καὶ οὐδεμία ἡμῖν ἔσται λοιπὸν
συγγνώμης ἐλπίς.

519 25, 3. Φυλακὴ γὰρ εὐεργεσίας ἀρίστη ἡ τῆς εὐεργεσίας 1173
μνήμη, καὶ διηνεκὴς εὐχαριστία. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ τὰ φρικώδη
μυστήρια, καὶ πολλῆς γέμοντα τῆς σωτηρίας, τὰ καθ' ἑκάστην
τελούμενα σύναξιν, εὐχαριστία καλεῖται, ὅτι πολλῶν ἐστιν
εὐεργετημάτων ἀνάμνησις, καὶ τὸ κεφάλαιον τῆς τοῦ Θεοῦ
προνοίας ἐνδείκνυται, καὶ διὰ πάντων παρασκευάζει εὐχαριστεῖν.

524 41, 3. «Ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται» 1174
[Mt 12, 31], οὐδὲ μετανοοῦσι. Καὶ πῶς ἂν ἔχοι τοῦτο λόγον; Καὶ

---

que enim frustra et incassum se ipsum ita humiliasset, nisi nos
exaltaturus esset. Natus est enim secundum carnem, ut tu nasceveris
secundum spiritum; natus est ex muliere, ut tu desineres
filius esse mulieris.

584 14, 4. Eius benignitati fidamus et paenitentiam sollicite ex- 1172
hibeamus, priusquam dies ille veniat, in quo nihil nobis paenitentia
proderit. Nunc enim in nobis tota res sita est; tunc vero iudex
solus erit iudicii et calculi ferendi dominus. *Praeoccupemus* igitur
faciem eius in confessione, fleamus, lugeamus. Si enim poterimus
ante definitam illam diem placare iudicem, ut nobis peccata re-
601 mittat, non ultra introitu nobis opus erit; at e converso, si non
hoc ita fiat, toto orbe praesente palam nos iudicabit, et nulla
nobis ultra spes veniae supererit.

519 25, 3. Beneficii enim optima custodia est beneficii memoria 1173
et assidua gratiarum actio. Ideoque tremenda illa mysteria tam
salutaria, quae in singulis conventibus celebramus, eucharistia appellantur,
quia beneficiorum multorum commemoratio sunt, caputque
ipsum divinae providentiae ostendunt, nosque per omnia apparant
ad gratias agendas.

524 41, 3. *Blasphemia Spiritus non remittetur,* ne paenitentibus 1174
quidem. Et qua ratione stare possit illud? Nam et hoc peccatum

---

1172. MG 57, 222; Fi 1, 184. 1173. MG 57, 331; Fi 1, 363.
1174. MG 57, 449; Fi 1, 561.

γὰρ καὶ αὕτη ἀφείθη μετανοοῦσι. Πολλοὶ γοῦν τῶν ταῦτα εἰρηκότων ἐπίστευσαν ὕστερον, καὶ πάντα αὐτοῖς ἀφείθη. Τί οὖν ἐστιν ὅ φησιν; Ὅτι ὑπὲρ πάντα αὕτη ἡ ἁμαρτία ἀσύγγνωστος.

1175 59, 1. «Ἀνάγκη γάρ ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα» [Mt 18, 7]. . . . 121
Ὅταν δὲ ἀνάγκην εἴπῃ, οὐ τὸ αὐθαίρετον τῆς ἐξουσίας ἀναιρῶν, 122
οὐδὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς προαιρέσεως, οὐδὲ ἀνάγκῃ τινὶ πραγμάτων ὑποβάλλων τὸν βίον, φησὶ ταῦτα· ἀλλὰ τὸ πάντως ἐσόμενον προλέγει· ὅπερ ὁ Λουκᾶς ἑτέρᾳ λέξει παρέστησεν, εἰπὼν οὕτως· «Ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα» [Lc 17, 1]. . . . Οὐ τοίνυν ἡ πρόρρησις αὐτοῦ τὰ σκάνδαλα ἄγει· 119
ἄπαγε· οὐδὲ ἐπειδὴ προεῖπε, διὰ τοῦτο γένεται· ἀλλ' ἐπειδὴ πάντως ἔμελλεν ἔσεσθαι, διὰ τοῦτο προεῖπεν· ὡς εἴγε μὴ ἐβούλοντο οἱ φέροντες αὐτὰ πονηρεύεσθαι, οὐδ' ἂν ἦλθον· εἰ δὲ μὴ ἔμελλον ἔρχεσθαι, οὐδ' ἂν προερρήθη.

1176 62, 1. «Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» 575
[Mt 19, 6]. Ὅρα σοφίαν διδασκάλου. Ἐρωτηθεὶς γὰρ «εἰ ἔξεστιν», 570
οὐκ εὐθέως εἶπεν· οὐκ ἔξεστιν, ἵνα μὴ θορυβηθῶσι καὶ ταραχθῶσιν· ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀποφάσεως διὰ τῆς κατασκευῆς κατέστησε δῆλον τοῦτο, δεικνὺς ὅτι καὶ αὐτὸ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἐστι τὸ πρόσταγμα, καὶ ὅτι οὐκ ἐναντιούμενος Μωϋσεῖ ταῦτα ἐπέταξεν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα συμβαίνων. . . . Νῦν δὲ καὶ τῷ τρόπῳ τῆς δημιουργίας καὶ τῷ τρόπῳ τῆς νομοθεσίας ἔδειξεν, ὅτι ἕνα δεῖ μιᾷ συνοικεῖν διαπαντός, καὶ μηδέποτε διαρρήγνυσθαι.

---

paenitentibus remissum fuit. Multi enim eorum, qui talia dixerunt, postea crediderunt, omniaque ipsis remissa sunt. Quid igitur hic dicit? Nempe hoc peccatum prae omnibus venia carere.

1175 59, 1. *Necesse est ut veniant scandala*. . . . Cum autem necessi- 121
tatem dicit, non liberum arbitrium tollit, neque voluntatis liber- 122
tatem, neque rerum necessitati cuipiam vitam subiciens haec ait, sed quod omnino futurum erat praedicit, quod Lucas aliis verbis declaravit, sic dicens: *Impossibile est ut non veniant scandala*. . . . Non igitur praedictio eius scandala adducit, absit; neque quia 119
praenuntiavit ideo eveniunt; sed ideo praedixit quia eventura erant, ita ut, si noluissent ii qui illa inferunt, numquam venissent, et nisi eventura essent, non praedicta fuissent.

1176 62, 1. *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet*. Vide 575
sapientiam magistri. Interrogatus enim *si licet*, non statim dicit: 570
non licet, ne murmurarent et perturbarentur; sed, antequam sententiam diceret, per apparatum illum id liquido statuit, ostendens Patris sui esse praeceptum, nec Moysi adversatum se hoc praecepisse, sed plane conveniens. . . . Nunc autem et ex modo creationis et ex forma legis ostendit unum debere semper cum una habitare, neque umquam separari.

1175. MG 58, 574; Fi 2, 178.
1176. MG 58, 597; Fi 2, 216.

314 318 69, 2. Τὸ μὲν κληθῆναι καὶ καθαρθῆναι, χάριτος ἦν· τὸ δὲ κληθέντα καὶ καθαρὰ ἐνδυσάμενον μεῖναι τοιαῦτα διατηροῦντα, τῆς τῶν κληθέντων σπουδῆς. Τὸ κληθῆναι οὐκ ἀπὸ τῆς ἀξίας γέγονεν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς χάριτος. 1177

404 77, 1. «Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, οὐδὲ ὁ Υἱός, εἰ μὴ ὁ Πατήρ» [Mt 24, 36]. Τῷ μὲν εἰπεῖν· «οὐδὲ οἱ ἄγγελοι», ἐπεστόμισεν αὐτούς, ὥστε μὴ ζητῆσαι μαθεῖν ὅπερ ἐκεῖνοι οὐκ ἴσασι· τῷ δὲ εἰπεῖν· «οὐδὲ ὁ Υἱός», κωλύει οὐ μόνον μαθεῖν, ἀλλὰ καὶ ζητῆσαι. . . . Αὐτὸ τῷ Πατρὶ αὐτοῦ ἀνατίθησι, καὶ φοβερὸν τὸ πρᾶγμα ποιῶν, καὶ ἐκείνων ἀποτειχίζων τῇ πεύσει τὸ εἰρημένον· ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτό ἐστιν, ἀλλ' ἀγνοεῖ, πότε εἴσεται; Ἆρα μεθ' ἡμῶν; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἴποι; Καὶ τὸν μὲν Πατέρα οἶδε σαφῶς, καὶ οὕτω σαφῶς ὡς ἐκεῖνος τὸν Υἱόν· τὴν δὲ ἡμέραν ἀγνοεῖ; . . . 2. Διὰ τοῦτό φησιν· «Ὅτε οὐ προσδοκᾶτε, τότε ἥξει» [Mt 24, 44], ἐναγωνίους εἶναι βουλόμενος, καὶ διαπαντὸς ἐν ἀρετῇ. Ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· εἰ ᾔδεσαν οἱ πολλοὶ πότε ἀποθανοῦνται, πάντως ἂν κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐσπούδασαν. 1178

3 254 82, 4. Πειθώμεθα τοίνυν πανταχοῦ τῷ Θεῷ, καὶ μηδὲν ἀντιλέγωμεν, κἂν ἐναντίον εἶναι δοκῇ τοῖς ἡμετέροις λογισμοῖς καὶ ταῖς ὄψεσι τὸ λεγόμενον· ἀλλ' ἔστω καὶ λογισμῶν καὶ ὄψεως κυριώτερος αὐτοῦ ὁ λόγος. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν μυστηρίων ποιῶμεν, οὐ τοῖς κειμένοις μόνον ἐμβλέποντες, ἀλλὰ τὰ ῥήματα 1179

---

314 318 69, 2. Vocatio quidem et purificatio ex gratia sunt; vocatum autem et puris indutum vestibus manere, et haec servare, id ex vocatorum studio proficiscitur. Vocamur autem non ex merito, sed ex gratia. 1177

404 77, 1. *De die autem illa et hora nullus novit, neque angeli caelorum, neque Filius, nisi solus Pater.* Quod ergo dixit: *neque angeli,* reprimit eos, ne discere quaerant id quod angeli nesciunt; cum autem dicit: *neque Filius,* prohibet non modo ne discant, sed etiam ne quaerant. . . . Patri suo illud tribuit, hinc rem tremendam ostendens, prohibensque ne de illa re interrogarent. Nisi enim illud ita sit, et si vere Filius id ignorat, quandonam id sciet? An nobiscum? Quis hoc dixerit? Patrem clare novit, et tam clare quam ille novit Filium, et diem illam ignorabit? . . . 2. Propterea dicit: *Qua hora non exspectatis veniet,* ut sollicitos reddat et virtutis colendae studiosos. Hoc autem significat: si scirent plerique homines quandonam sint morituri, diligentiam suam ad illam horam remitterent. 1178

3 254 82, 4. Deo ubique obsequamur, nec contradicamus ei, etiamsi id quod dicit rationi et intellegentiae nostrae contrarium videatur, sed praevaleat eius sermo rationi et intellegentiae nostrae. Sic etiam in mysteriis faciamus, non ea solum, quae sub sensum cadunt, 1179

1177. MG 58, 650; Fi 2, 308. 1178. MG 58, 702; Fi 2, 399.
1179. MG 58, 743; Fi 2, 468.

αὐτοῦ κατέχοντες. Ὁ μὲν γὰρ λόγος αὐτοῦ ἀπαραλόγιστος·
ἡ δὲ αἴσθησις ἡμῶν εὐεξαπάτητος. Οὗτος οὐδέποτε διέπεσεν·
αὕτη δὲ τὰ πλείονα σφάλλεται. Ἐπεὶ οὖν ὁ λόγος φησί· 485
«Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» [Mt 26, 26], καὶ πειθώμεθα καὶ 486 490
πιστεύωμεν, καὶ νοητοῖς αὐτὸ βλέπωμεν ὀφθαλμοῖς. Οὐδὲν
γὰρ αἰσθητὸν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Χριστός, ἀλλ' ἐν αἰσθητοῖς 487
μὲν πράγμασι, πάντα δὲ νοητά. Οὕτω καὶ ἐν τῷ βαπτίσματι,
δι' αἰσθητοῦ μὲν πράγματος γίνεται τοῦ ὕδατος τὸ δῶρον,
νοητὸν δὲ τὸ ἀποτελούμενον, ἡ γέννησις καὶ ἡ ἀνακαίνισις.
Εἰ μὲν γὰρ ἀσώματος ἦς, γυμνὰ ἂν αὐτά σοι τὰ ἀσώματα
παρέδωκε δῶρα· ἐπειδὴ δὲ σώματι συμπέπλεκται ἡ ψυχή, ἐν
αἰσθητοῖς τὰ νοητά σοι παραδίδωσι. Πόσοι νῦν λέγουσιν·
Ἐβουλόμην αὐτοῦ τὴν μορφὴν ἰδεῖν, τὸν τύπον, τὰ ἱμάτια, τὰ
ὑποδήματα. Ἰδοὺ αὐτὸν ὁρᾷς, αὐτοῦ ἅπτῃ, αὐτὸν ἐσθίεις.

1180 82, 5. Ἐννόησον πῶς ἀγανακτεῖς κατὰ τοῦ προδότου, κατὰ 506
τῶν σταυρωσάντων. Σκόπει τοίνυν, μὴ καὶ αὐτὸς ἔνοχος γένῃ
τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖνοι κατέσφαξαν
τὸ πανάγιον σῶμα, σὺ δὲ ῥυπαρᾷ ὑποδέχῃ ψυχῇ μετὰ τοσαύτας
εὐεργεσίας. Οὐδὲ γὰρ ἤρκεσεν αὐτῷ τὸ γενέσθαι ἄνθρωπον,
τὸ ῥαπισθῆναι καὶ σφαγῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀναφύρει ἑαυτὸν ἡμῖν·
καὶ οὐ τῇ πίστει μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ τῷ πράγματι σῶμα 509
ἡμᾶς αὐτοῦ κατασκευάζει. Τίνος οὖν οὐκ ἔδει καθαρώτερον
εἶναι τὸν ταύτης ἀπολαύοντα τῆς θυσίας;

---

respicientes, sed verba eius retinentes; verbum quippe eius fallere
nequit, sensus vero noster facile decipitur; verbum eius numquam
excidit, sensus vero saepe fallitur. Quoniam vero ille dixit: *Hoc* 485
est corpus meum, obtemperemus, credamus et spiritualibus oculis 486 490
ipsum respiciamus; nihil enim sensibile nobis Christus dedit, sed 487
rebus etiam sensibilibus omnia sunt spiritualia. Sic enim et in
baptismo per rem sensibilem donum aquae conceditur; quod autem
efficitur spirituale est: generatio et renovatio. Nam si incorporeus
esses, nuda tibi illa et incorporea dona tribuisset; sed quia corpori
coniuncta est anima, in sensibilibus spiritualia tibi largitur. Quot
sunt qui modo dicunt: Vellem eius formam, typum, vestimenta,
calceamenta videre. Ecce illum vides, ipsum tangis, ipsum comedis.

1180 82, 5. Cogita quantum contra proditorem indigneris et contra 506
eos, qui Christum crucifixerunt; cave ergo ne tu ipse reus sis
corporis et sanguinis Christi. Illi sacrum corpus trucidarunt, tu
post tot beneficia cum sordida suscipis anima. Neque enim satis
habuit hominem fieri, alapis caedi, immolari, sed se ipsum com-
miscet nobiscum, non fide tantum, sed re ipsa nos corpus suum 509
constituit. Quanta ergo puritate oportet eum esse, qui hoc fruitur
sacrificio?

1180. MG 58, 743; Fi 2, 469.

In epistulam ad Romanos homiliae, 391.

82 Hom. 1, n. 3. «Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς 1181
253 ὑπακοὴν πίστεως» [Rom 1, 5]. . . . Οὐκ εἶπεν· εἰς ζήτησιν καὶ κατασκευήν, ἀλλ' «εἰς ὑπακοήν». Οὐδὲ γὰρ ἐπέμφθημεν, φησί, συλλογίζεσθαι, ἀλλ' ὅπερ ἐνεχειρίσθημεν ἀποδοῦναι. Ὅταν γὰρ ὁ Δεσπότης ἀποφήνηταί τι, τοὺς ἀκούοντας οὐ περιεργάζεσθαι χρὴ τὰ λεγόμενα καὶ πολυπραγμονεῖν, ἀλλὰ δέχεσθαι μόνον. Οἱ γὰρ ἀπόστολοι διὰ τοῦτο ἐπέμφθησαν, ἵνα ἅπερ ἤκουσαν εἴπωσιν, οὐχ ἵνα οἴκοθέν τι προσθῶσι· καὶ ἡμεῖς δὲ λοιπόν, ἵνα πιστεύσωμεν.

91 3, 2. Τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν ἐξ ἀρχῆς τοῖς ἀνθρώποις 1182
ἐνέθηκεν ὁ Θεός, ἀλλὰ ταύτην τὴν γνῶσιν οἱ Ἕλληνες ξύλοις περιθέντες καὶ λίθοις, ἠδίκησαν τὴν ἀλήθειαν, τό γε αὐτῶν μέρος· ἐκείνη γὰρ ἄτρεπτος μένει, τὴν οἰκείαν δόξαν ἔχουσα ἀκίνητον. Καὶ πόθεν δῆλον ὅτι ἐνέθηκεν αὐτοῖς τὴν γνῶσιν, ὦ Παῦλε; «Ὅτι», φησί, «τὸ γνωστὸν αὐτοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς» [Rom 1, 19]. Ἀλλὰ τοῦτο ἀπόφασίς ἐστιν, οὐκ ἀπόδειξις· σὺ δέ μοι κατασκεύασον, καὶ δεῖξον ὅτι ἡ γνῶσις ἡ περὶ τοῦ
90 Θεοῦ δήλη ἦν αὐτοῖς, καὶ ἑκόντες παρέδραμον. Πόθεν οὖν δήλη ἦν; Φωνὴν αὐτοῖς ἄνωθεν ἀφῆκεν; Οὐδαμῶς· ἀλλ' ὃ φωνῆς αὐτοὺς ἐφέλκεσθαι μᾶλλον ἠδύνατο, τοῦτο ἐποίησε,
87 τὴν κτίσιν εἰς μέσον προθείς, ὥστε καὶ σοφὸν καὶ ἰδιώτην καὶ Σκύθην καὶ βάρβαρον διὰ τῆς ὄψεως καταμαθόντα τῶν δρωμένων τὸ κάλλος, ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναβαίνειν.

---

82 1, 3. *Per quem accepimus gratiam et apostolatum in oboedien-* 1181
253 *tiam fidei*. . . . Non dixit: in inquisitionem vel in argumentum, sed: *in oboedientiam*. Neque enim missi sumus, inquit, ut syllogismos afferamus, sed ut quod accepimus reddamus. Cum enim Dominus aliquid pronuntiat, non debent auditores curiose scrutari vel indagare, sed solum accipere. Nam apostoli ideo missi sunt, ut quae audierunt dicant, non ut aliquid de suo addant; et nos, solum ut credamus.

91 3, 2. Cognitionem sui Deus hominibus a principio indidit, sed 1182
illam cognitionem gentiles lignis et lapidibus attribuentes, veritatem, quantum in ipsis fuit, iniuria affecerunt; illa enim immutabilis manet, gloriam suam habens immotam. Et unde notum est, o Paule, quod Deus ipsis cognitionem indiderit? *Quia,* inquit, *quod notum est eius, manifestum est in illis.* At hoc sententia est, non demonstratio; tu vero mihi proba et ostende cognitionem Dei
90 manifestam fuisse illis, sed sponte illos praetermisisse. Unde ergo manifesta erat? Vocemne illis emisit? Minime; verum id effecit,
87 quod magis illos quam vox quaelibet attrahere poterat: creatum orbem in medio posuit, ita ut sapiens, idiota, Scytha, barbarus, ex solo visu visibilium pulchritudinem edoctus, ad Deum conscendere posset.

1181. MG 60, 398; Fi 1, 13. 1182. MG 60, 412; Fi 1, 37.

1183 8, 8. Αἰδέσθητε τοίνυν, αἰδέσθητε τὴν τράπεζαν ταύτην, ἧς 512
κοινωνοῦμεν ἅπαντες, τὸν δι' ἡμᾶς σφαγέντα Χριστόν, τὸ θῦμα 517
τὸ ἐπ' αὐτῆς κείμενον.

1184 10, 1. Τί δέ ἐστιν «ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον» [Rom 5, 12]; 302
Ἐκείνου πεσόντος, καὶ οἱ μὴ φαγόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου γεγόνασιν ἐξ ἐκείνου πάντες θνητοί. . . . Ὅθεν δῆλον ὅτι οὐχ αὕτη ἡ ἁμαρτία ἡ τῆς τοῦ νόμου παραβάσεως, ἀλλ' ἐκείνη ἡ τῆς τοῦ Ἀδὰμ παρακοῆς, αὕτη ἦν ἡ πάντα λυμαινομένη. Καὶ τίς ἡ τούτου ἀπόδειξις; Τὸ καὶ πρὸ τοῦ νόμου πάντας ἀποθνήσκειν. «Ἐβασίλευσε γὰρ ὁ θάνατος», φησίν, «ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωϋσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας» [ib. 14]. Πῶς ἐβασίλευσεν; «Ἐν τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδάμ, ὅς ἐστι τύπος τοῦ μέλλοντος» [ib.]. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τύπος ἐστὶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ Ἀδάμ. . . . Ἵν' ὅταν λέγῃ σοι ὁ Ἰουδαῖος· 422
Πῶς, ἑνὸς κατορθώσαντος τοῦ Χριστοῦ, ἡ οἰκουμένη ἐσώθη; δυνηθῇς αὐτῷ λέγειν· Πῶς, ἑνὸς παρακούσαντος τοῦ Ἀδάμ, ἡ οἰκουμένη κατεκρίθη;

1185 10, 2. Κολάσεως ἀπηλλάγημεν, καὶ κακίαν ἀπεδυσάμεθα 421
πᾶσαν, καὶ ἀνεγεννήθημεν ἄνωθεν, καὶ ἀνέστημεν τοῦ παλαιοῦ 415
ταφέντος ἀνθρώπου, καὶ ἀπελυτρώθημεν, καὶ ἡγιάσθημεν, καὶ εἰς υἱοθεσίαν ἤχθημεν, καὶ ἐδικαιώθημεν, καὶ ἐγενόμεθα ἀδελφοὶ τοῦ Μονογενοῦς, καὶ συγκληρονόμοι καὶ σύσσωμοι αὐτοῦ κατέστημεν, καὶ εἰς τὴν σάρκα αὐτοῦ τελοῦμεν, καὶ ὥσπερ σῶμα κεφαλῇ, οὕτως ἡνώμεθα. Ταῦτα οὖν ἅπαντα περισσείαν χάριτος

1183 8, 8. Revereamini igitur, revereamini hanc mensam, cuius 512
participes sumus omnes, Christum pro nobis occisum, sacrificium 517
huic mensae impositum.

1184 10, 1. Quid est *in quo omnes peccaverunt*? Illo lapso, ii etiam, 302
qui de ligno non comederant, effecti sunt ex illo omnes mortales. . . . Unde liquet quod non ipsum peccatum transgressionis legis [mosaicae], sed peccatum illud inoboedientiae Adami ipsummet erat peccatum quod omnia perdebat. Et quaenam huius rei probatio est? Nempe quod omnes ante legem morerentur. *Regnavit enim mors,* inquit, *ab Adam usque ad Moysen etiam in eos, qui non peccaverunt.* Quomodo regnavit? *In similitudinem praevaricationis Adae, qui est forma futuri.* Ideo enim typus est Christi Adam. . . .
Ut, cum tibi dixerit Iudaeus: Quomodo, uno recte agente Christo, 422
orbis salvatus est? possis ipsi dicere: Quomodo, uno inoboediente Adamo, orbis condemnatus est?

1185 10, 2. A supplicio liberati sumus, et nequitiam omnem exuimus, 421
et regenerati sumus, et resurreximus, vetere sepulto homine, et 415
redempti sumus, et sanctificati, et in adoptionem adducti, et iustificati, et facti sumus fratres Unigeniti, et constituti sumus eius coheredes et concorporei, et in carnem eius transimus, illique coniungimur sicut corpus capiti. Haec itaque omnia abundantiam

1183. MG 60, 465; Fi 1, 126. 1184. MG 60, 474; Fi 1, 142.
1185. MG 60, 476; Fi 1, 145.

353 ἐκάλεσεν ὁ Παῦλος [Rom 5, 17], δεικνὺς ὅτι οὐ φάρμακον ἐλάβομεν ἀντίρροπον τοῦ τραύματος μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑγιείαν καὶ εὐμορφίαν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ ἀξιώματα πολὺ τὴν ἡμετέραν ὑπερβαίνοντα φύσιν. Καὶ τούτων μὲν ἕκαστον ἱκανὸν ἦν καθ' ἑαυτὸ λῦσαι τὸν θάνατον· ὅταν δὲ ἅπαντα ὁμοῦ συντρέχοντα φαίνηται, οὐδὲ ἴχνος αὐτοῦ λοιπόν, οὐδὲ σκιὰν φανῆναι δυνατόν, ἄρδην ἀφανισθέντος.... Πολλῷ γὰρ πλείονα ὧν ὀφείλομεν κατέβαλεν ὁ Χριστός, καὶ τοσούτῳ πλείονα ὅσῳ
302 πρὸς ῥανίδα μικρὰν πέλαγος ἄπειρον.... «Ὥσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτω καὶ διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι καταστaθήσονται οἱ πολλοί» [Rom 5, 19].... 3. Τί οὖν ἐστιν ἐνταῦθα τὸ «ἁμαρτωλοί»; Ἐμοὶ δοκεῖ τὸ ὑπεύθυνοι κολάσει καὶ καταδεδικασμένοι θανάτῳ.

357 13, 8. Ὁ τὸ Πνεῦμα ἔχων, οὐ μόνον τοῦ Χριστοῦ χρηματίζει, 1186
180 ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἔχει τὸν Χριστόν. Οὐ γάρ ἐστι, Πνεύματος παρόντος, μὴ καὶ Χριστὸν παρεῖναι. Ὅπου γὰρ ἂν μία τῆς Τριάδος ὑπόστασις παρῇ, πᾶσα πάρεστιν ἡ Τριάς· ἀδιασπάστως γὰρ ἔχει πρὸς ἑαυτήν, καὶ ἥνωται μετ' ἀκριβείας ἁπάσης.

266 14, 6. Τί οὖν σε ἔσωσε; Τὸ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίσαι μόνον, 1187
268 καὶ πιστεῦσαι αὐτῷ περὶ ὧν ἐπηγγείλατο καὶ ἔδωκε, καὶ πλέον οὐδὲν ἔσχες εἰσενεγκεῖν. Εἰ τοίνυν αὕτη σε ἔσωσε, ταύτην κάτεχε καὶ νῦν. Ἡ γὰρ τοσαῦτά σοι παρασχοῦσα ἀγαθά, εὔδηλον ὅτι οὐδὲ περὶ τῶν μελλόντων σε ψεύσεται. Ὅπου γὰρ νεκρὸν λαβοῦσα καὶ ἀπολωλότα καὶ αἰχμάλωτον καὶ ἐχθρόν,

---

353 gratiae vocavit Paulus, ostendens nos pharmacum accepisse, non modo par vulneri, sed etiam sanitatem, pulchritudinem, honorem, gloriam et dignitates longe naturam nostram superantes. Quorum singula sola poterant mortem solvere; cum autem omnia simul concurrunt, neque vestigium neque umbra illius iam apparet, cum radicitus deleta fuerit. . . . Longe plura quam debeamus solvit Christus, et tanto plura quanto prae parva stilla pelagus im-
302 mensum. . . . *Sicut enim per unius hominis inoboedientiam homines multi peccatores effecti sunt, sic et per unius oboedientiam iusti constituentur multi*. . . . 3. Quid igitur hic significat illud *peccatores*? Mihi quidem videtur supplicio obnoxios et ad mortem damnatos.

357 13, 8. Qui Spiritum habet, non modo Christi esse dicitur, sed 1186
180 etiam ipsum habere Christum. Non potest enim, Spiritu praesente, non adesse Christus. Ubi enim una Trinitatis hypostasis adest, tota adest Trinitas; non potest enim omnino separari, et accuratissime unita in se est.

266 14, 6. Quid ergo te salvum fecit? Spes in Deum sola, et quod 1187
268 fidem habeas ipsi pro iis, quae promisit et dedit; nec quidquam aliud offerendum habuisti. Si haec igitur fides te salvum fecit, hanc et nunc retine; quae enim tot tibi contulit bona, tibi procul dubio circa futura non mentietur. Ea enim quae mortuum, per-

1186. MG 60, 519; Fi 1, 216. 1187. MG 60, 532; Fi 1, 238.

φίλον ἐποίησε καὶ υἱὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ δίκαιον καὶ συγκληρο- 361 359
νόμον, καὶ τοσαῦτα παρέσχεν ὅσα μηδὲ προσεδόκησέ τίς ποτε· 360
πῶς μετὰ τὴν τοσαύτην φιλοτιμίαν τε καὶ οἰκείωσιν οὐ προσ-
ήσεταί σε ἐν τοῖς ἑξῆς; . . . Τί οὖν ἐστιν ἡ ἐλπίς; Τὸ τοῖς
μέλλουσι θαρρεῖν.

1188 18, 5. Καὶ εἰ χάριτι [cf. Rom 11, 6], φησίν, διὰ τί μὴ πάντες 332
σῳζόμεθα; Ὅτι μὴ βούλεσθε· ἡ γὰρ χάρις, κἂν χάρις ᾖ, τοὺς 334
ἐθέλοντας σῴζει, οὐ τοὺς μὴ βουλομένους καὶ ἀποστρεφο-
μένους αὐτήν, καὶ πολεμοῦντας αὐτῇ διηνεκῶς καὶ ἐναντιου-
μένους.

In epistulam I ad Corinthios homiliae, ca 392.

1189 Hom. 8, n. 1. Συμβαίνει γὰρ ἄρχοντας μὲν εἶναι φαύλους 451
καὶ μιαρούς, τοὺς δὲ ἀρχομένους ἐπιεικεῖς καὶ μετρίους, καὶ
λαϊκοὺς μὲν ἐν εὐλαβείᾳ ζῆν, ἱερέας δὲ ἐν πονηρίᾳ· καὶ οὐκ
ἔμελλεν οὐδὲ βάπτισμα εἶναι, οὔτε σῶμα Χριστοῦ, οὔτε προσ-
φορὰ δι' ἐκείνων εἰ πανταχοῦ τὴν ἀξίαν ἡ χάρις ἐζήτει. Νυνὶ
δὲ καὶ δι' ἀναξίων εἴωθεν ἐνεργεῖν ὁ Θεός, καὶ οὐδὲν τοῦ
βαπτίσματος ἡ χάρις παρὰ τοῦ βίου τοῦ ἱερέως παραβλάπτεται·
ἐπεὶ ἔμελλεν ὁ λαμβάνων ἐλαττοῦσθαι.

1190 19, 3. «Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω» [1 Cor 7, 15]. 574
Ἐνταῦθα γὰρ οὐκέτι πορνεία τὸ πρᾶγμά ἐστι. Τί δέ ἐστιν·
«Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται»; Οἷον εἰ κελεύει σοι θύειν καὶ

---

ditum, captivum et inimicum, amicum effecit, filium, liberum, iustum 361
et coheredem ipsique tanta praebuit quanta numquam quis ex- 359
spectavisset; quomodo, post tantam liberalitatem et benevolentiam, 360
te in posterum non admittet? . . . Quid igitur est spes? De futuris
confidere.

1188 18, 5. Si per gratiam, inquit, cur non omnes salvamur? 332
Quia non vultis. Gratia enim, licet gratia sit, volentes salvat, non 334
nolentes, qui eam repellunt, contra eam perpetuo pugnant eique
obsistunt.

1189 8, 1. Contingit enim principes esse malos et sceleratos, sub- 451
ditosque bonos et moderatos, et laicos in pietate vitam agere,
sacerdotes autem in nequitia; neque confici debebat baptismus
neque corpus Christi neque oblatio per illos, si dignos ubique
gratia requireret. Nunc autem etiam per indignos Deus solet
operari, et nihil laeditur gratia baptismi per vitam sacerdotis;
tunc enim frustratus esset ille qui accipiebat.

1190 19, 3. *Si autem infidelis discedit, discedat.* Hic enim nulla est 574
fornicatio. Quid sibi vult autem illud: *Infidelis si discedit*? Verbi
gratia si te iubet sacrificare aut sociam impietatis esse propter

---

1188. MG 60, 579; Fi 1, 320. 1189. MG 61, 69; Fi 2, 90.
1190. MG 61, 155; Fi 2, 220.

κοινωνεῖν αὐτῷ τῆς ἀσεβείας διὰ τὸν γάμον, ἢ ἀναχωρεῖν, βέλτιον διασπασθῆναι τὸν γάμον καὶ μὴ τὴν εὐσέβειαν.

315 24, 1. «Πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι 1191
ὑπὲρ ὃ δύνασθε» [1 Cor 10, 13]. Ἄρα εἰσὶ πειρασμοὶ οὓς οὐ δυνατὸν ὑπενεγκεῖν. Καὶ τίνες οὗτοι; Πάντες, ὡς εἰπεῖν· τὸ γὰρ δυνατὸν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ ῥοπῇ κεῖται, ἣν διὰ τῆς ἡμετέρας ἐπισπώμεθα γνώμης. Διόπερ ἵνα μάθῃς ἀκριβῶς ὅτι οὐ μόνον ἐκείνους τοὺς ὑπερβαίνοντας ἡμῶν τὴν δύναμιν, ἀλλ' οὐδὲ τούτους τοὺς ἀνθρωπίνους ἔνι χωρὶς τῆς ἐκεῖθεν βοηθείας ῥᾳδίως ἐνεγκεῖν, ἐπήγαγεν· «Ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ δύνασθαι ὑπενεγκεῖν» [ib.].

483 24, 1. «Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοι- 1192
485 νωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι;» [1 Cor 10, 16.] Σφόδρα πιστῶς καὶ φοβερῶς εἴρηκεν. Ὃ γὰρ λέγει τοῦτό ἐστιν, ὅτι τοῦτο τὸ ἐν τῷ ποτηρίῳ ὄν, ἐκεῖνό ἐστι τὸ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ῥεῦσαν, καὶ ἐκείνου μετέχομεν. Ποτήριον δὲ εὐλογίας ἐκάλεσεν, ἐπειδὴ αὐτὸ μετὰ χεῖρας ἔχοντες, οὕτως αὐτὸν ἀνυμνοῦμεν, θαυμάζοντες καὶ ἐκπληττόμενοι τῆς ἀφάτου δωρεᾶς, εὐλογοῦντες ὅτι καὶ αὐτὸ τοῦτο ἐξέχεεν, ἵνα μὴ μείνωμεν ἐν τῇ πλάνῃ· καὶ οὐ μόνον ἐξέχεεν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἡμῖν αὐτοῦ μετέδω-
512 κεν. Ὥστε εἰ αἵματος ἐπιθυμεῖς, φησί, μὴ τὸν τῶν εἰδώλων
517 βωμὸν τῷ τῶν ἀλόγων φόνῳ, ἀλλὰ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐμὸν τῷ ἐμῷ φοίνισσε αἵματι. Τί τούτου φρικωδέστερον; Τί δὲ φιλοστοργότερον; εἰπέ μοι.

---

conubium, vel discedere, melius est disrumpi conubium quam piam religionem.

315 24, 1. *Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari supra id quod* 1191
potestis. Ergo sunt tentationes quae ferri non possunt. Et quaenam illae? Omnes, ut ita dicam; potestas enim in Dei auxilio sita est, quam per voluntatem nostram attrahimus. Quamobrem, ut discas accurate quod non solum illas quae nostram superant potestatem, sed neque hasce humanas possimus sine illius auxilio facile ferre, subiunxit: *Sed faciet cum tentatione proventum, ut possitis sustinere.*

483 24, 1. *Calix benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio* 1192
485 *sanguinis Christi est?* Valde fideliter dixit et terribiliter; hoc enim vult significare: hoc quod in calice est, illud ipsum est quod ex latere fluxit, et illius sumus participes. Calicem autem benedictionis vocavit, quia illum prae manibus habentes sic ipsum celebramus, admirantes, terrore perculsi de ineffabili dono, benedicentes quod ipsum effuderit, ut ne in errore maneremus, et non solum effuderit,
512 sed etiam eum ipsum nobis omnibus impertierit. Itaque si san-
517 guinem cupis, inquit, ne idolorum aram brutorum caede, sed altare meum sanguine meo cruenta. Quid hac re horribilius? Quid, quaeso, amabilius?

1191. MG 61, 198; Fi 2, 286. 1192. MG 61, 199; Fi 2, 288.

1193 24, 2. Ἐν μὲν τῇ παλαιᾷ, ἐπειδὴ ἀτελέστερον διέκειντο, 514
ὃ τοῖς εἰδώλοις προσέφερον αἷμα, τοῦτο αὐτὸς [ὁ Θεός] ὑπέμεινε καταδέξασθαι, ἵνα ἀποστήσῃ ἐκείνων, ὃ καὶ αὐτὸ πάλιν ἀφάτου φιλοστοργίας ἦν· ἐνταῦθα δὲ ἐπὶ τὸ πολλῷ φρικω- 512
δέστερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον τὴν ἱερουργίαν μετεσκεύασε, καὶ τὴν θυσίαν αὐτὴν ἀμείψας, καὶ ἀντὶ τῆς τῶν ἀλόγων σφαγῆς 517
ἑαυτὸν προσφέρειν κελεύσας.

1194 24, 2. «Ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμά ἐσμεν οἱ πολλοί» [1 Cor 509
10, 17]. Τί γὰρ λέγω κοινωνίαν [ib. 16], φησίν; Αὐτό ἐσμεν ἐκεῖνο τὸ σῶμα. Τί γάρ ἐστιν ὁ ἄρτος; Σῶμα Χριστοῦ. Τί δὲ γίνονται 485
οἱ μεταλαμβάνοντες; Σῶμα Χριστοῦ· οὐχὶ σώματα πολλά, ἀλλὰ σῶμα ἕν. Καθάπερ γὰρ ὁ ἄρτος ἐκ πολλῶν συγκείμενος κόκκων 511
ἥνωται, ὡς μηδαμοῦ φαίνεσθαι τοὺς κόκκους, ἀλλ' εἶναι μὲν αὐτούς, ἄδηλον δὲ αὐτῶν εἶναι τὴν διαφορὰν τῇ συναφείᾳ· οὕτω καὶ ἀλλήλοις καὶ τῷ Χριστῷ συναπτόμεθα. Οὐ γὰρ ἐξ ἑτέρου μὲν σώματος σύ, ἐξ ἑτέρου δὲ ἐκεῖνος τρέφεται, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντες.

1195 24, 4. Ὅταν αὐτὸ [τὸ σῶμα Χριστοῦ] προκείμενον ἴδῃς, λέγε 483
πρὸς σεαυτόν· Διὰ τοῦτο τὸ σῶμα οὐκέτι γῆ καὶ σποδὸς 485
ἐγώ, οὐκέτι αἰχμάλωτος, ἀλλ' ἐλεύθερος· διὰ τοῦτο τοὺς οὐρανοὺς ἐλπίζω, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ἀπολήψεσθαι ἀγαθά, τὴν ἀθάνατον ζωήν, τὴν τῶν ἀγγέλων λῆξιν, τὴν μετὰ Χριστοῦ ὁμιλίαν· τοῦτο τὸ σῶμα προσηλούμενον καὶ μαστιζόμενον οὐκ ἤνεγκεν ὁ θάνατος· . . . τοῦτο ἐκεῖνο τὸ σῶμά ἐστι τὸ ἡμαγ-

---

1193 24, 2. In vetere quidem lege, quia imperfectiores erant, quem 514
idolis offerebant sanguinem, eum ipse [Deus] excipere sustinuit, ut ab illis abduceret, quod ipsum rursus erat amoris ineffabilis; hic autem in rem horribiliorem et magnificentiorem transtulit sacerdo- 512
talem operationem, ipso mutato sacrificio, et pro brutorum macta- 517
tione se ipsum iussit offerri.

1194 24, 2. *Quoniam unus panis et unum corpus multi sumus.* Quid 509
enim, inquit, dico communicationem? Illud ipsum corpus sumus. Quid est enim panis? Corpus Christi. Quid autem fiunt com- 485
municantes? Corpus Christi; non corpora multa, sed unum corpus. Sicut enim panis, ex multis granis constans, unitus est ita ut grana 511
nusquam appareant, sed sint quidem ipsa, non manifesta autem sit illorum differentia propter coniunctionem; sic nos et mutuo et cum Christo coniungimur. Non enim ex altero corpore hic, ex altero ille nutritur, sed ex eodem ipso omnes.

1195 24, 4. Cum ipsum [corpus Christi] videris propositum, tibi ipsi 483
dic: Propter hoc corpus non sum ego amplius terra et cinis, non 485
ultra captivus, sed liber; ideo caelos spero et bona illic reposita me accepturum esse, immortalem vitam, angelorum sortem, cum Christo consuetudinem; hoc corpus clavis confixum, flagris caesum, mors non tulit; . . . hoc est illud corpus quod cruentatum fuit,

---

1193. MG 61, 200; Fi 2, 288. 1194. MG 61, 200; Fi 2, 289.
1195. MG 61, 203; Fi 2, 293.

μένον, τὸ λόγχῃ πληγέν, καὶ τὰς σωτηρίους πηγὰς ἀναβλύσαν, τὴν τοῦ αἵματος, τὴν τοῦ ὕδατος τῇ οἰκουμένῃ πάσῃ. . . . Τοῦτο τὸ σῶμα ἔδωκεν ἡμῖν καὶ κατέχειν καὶ ἐσθίειν, ὅπερ ἀγάπης ἐπιτεταμένης ἦν.

537 28, 1. Φησί· «Δοκιμαζέτω δὲ ἑαυτὸν» ἕκαστος [1 Cor 11, 28], 1196
καὶ τότε προσίτω. Καὶ οὐχ ἕτερον ἑτέρῳ κελεύει δοκιμάσαι, ἀλλ' αὐτὸν ἑαυτόν, ἀδημοσίευτον ποιῶν τὸ δικαστήριον, ἀμάρτυρον τὸν ἔλεγχον.

200 32, 3. Γλῶτταν δὲ ἀγγέλων ἐνταῦθά φησιν [1 Cor 13, 1], 1197
204 οὐχὶ σῶμα περιτιθεὶς ἀγγέλοις, ἀλλ' ὃ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· Κἂν οὕτω φθέγγωμαι, ὡς ἀγγέλοις νόμος πρὸς ἀλλήλους διαλέγεσθαι, ταύτης ἄνευ οὐδέν εἰμι, ἀλλὰ καὶ ἐπαχθὴς καὶ φορτικός. Οὕτω γοῦν καὶ ἀλλαχοῦ ὅταν λέγῃ ὅτι «Αὐτῷ κάμψει πᾶν γόνυ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων» [Phil 2, 10], οὐ γόνατα καὶ ὀστᾶ περιτιθεὶς τοῖς ἀγγέλοις ταῦτα λέγει, ἄπαγε, ἀλλὰ τὴν ἐπιτεταμένην προσκύνησιν διὰ τοῦ παρ' ἡμῖν σχήματος αἰνίξασθαι βούλεται. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα γλῶσσαν ἐκάλεσεν, οὐ σαρκὸς ὄργανον δηλῶν, ἀλλὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν ὁμιλίαν τῷ γνωρίμῳ παρ' ἡμῖν τρόπῳ αἰνίξασθαι βουλόμενος.

398 38, 2. Πῶς δὲ ὅλως [ὁ Χριστός] ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν ἀπέθανεν, 1198
413 εἴ γε αὐτὸς ἐν ἁμαρτίαις ἦν; Τὸν γὰρ ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν ἀποθνήσκοντα, αὐτὸν ἀναμάρτητον δεῖ εἶναι· ἐπεὶ εἰ καὶ αὐτὸς ἁμαρτάνει, πῶς ὑπὲρ ἄλλων ἁμαρτωλῶν ἀποθανεῖται; Εἰ δὲ ὑπὲρ ἁμαρτιῶν ἄλλων ἀπέθανεν, ἀναμάρτητος ὢν ἀπέθανεν.

---

lancea perfossum, quod salutares fontes scaturivit orbi, alium sanguinis, alium aquae. . . . Hoc corpus dedit nobis et tenendum et comedendum, quod intensae dilectionis fuit.

537 28, 1. Ait: *Probet autem se ipsum* unusquisque, et tunc ac- 1196
cedat. Nec praecipit ut alter alterum probet, sed ut quisque se ipsum, iudicium statuens quod non sit publicum, et probationem sine testibus.

200 32, 3. Linguam autem angelorum hic dicit, non corpus angelis 1197
204 tribuens, sed hoc vult significare: Etiamsi ita loquar, ut angeli solent inter se colloqui, sine caritate nihil sum; immo onerosus et molestus. Sic enim alibi quoque cum dicit: *Ipsi flectetur omne genu caelestium, terrestrium et infernorum*, non genua et ossa angelis attribuens haec dicit, absit; sed et intensam et grandem adorationem, per illum quo apud nos fit modum, subindicare vult. Sic et hoc loco linguam vocavit, non carnis organum significans, sed illorum mutuum colloquium noto apud nos modo adumbrare voluit.

398 38, 2. Quomodo [Christus] mortuus est pro peccatoribus, si ipse 1198
413 in peccatis fuit? Nam eum, qui moritur pro peccatoribus, oportet esse sine peccato; si enim ipse peccat, quomodo ipse morietur pro aliis peccatoribus? Si autem mortuus est pro peccatis aliorum, mortuus est nullum peccatum habens.

1196. MG 61, 233; Fi 2, 339. 1197. MG 61, 268; Fi 2, 392.
1198. MG 61, 324; Fi 2, 474.

1199 40, 1. Βούλομαι μὲν σαφῶς αὐτὸ [baptismi ritum] εἰπεῖν, οὐ 457
τολμῶ δὲ διὰ τοὺς ἀμυήτους· οὗτοι γὰρ δυσκολωτέραν ἡμῖν
ποιοῦσι τὴν ἐξήγησιν, ἀναγκάζοντες ἢ μὴ λέγειν σαφῶς, ἢ εἰς
αὐτοὺς ἐκφέρειν τὰ ἀπόρρητα. Πλὴν ἀλλ' ὡς ἂν οἷός τε ὦ,
συνεσκιασμένως ἐρῶ.

1200 42, 3. Δέομαι καὶ παρακαλῶ καὶ αὐτῶν ἅπτομαι τῶν γο- 584
νάτων, ἕως ἂν ἔχωμεν τὸ μικρὸν τοῦτο τῆς ζωῆς ἐφόδιον,
κατανυγῆναι τοῖς εἰρημένοις, ἐπιστραφῆναι, βελτίους γενέσθαι,
ἵνα μὴ κατὰ τὸν πλούσιον ἐκεῖνον [Lc 16, 19 sqq] ἀνήνυτα ἐκεῖ
θρηνῶμεν ἀπελθόντες, καὶ ἀνίατα λοιπὸν ὀδυρώμεθα. Κἂν γὰρ
πατέρα ἔχῃς, κἂν υἱόν, κἂν φίλον, κἂν ὁντιναοῦν παρρησίαν
ἔχοντα πρὸς τὸν Θεόν, οὐδείς σέ ποτε ἐξαιρήσεται τούτων
ὑπὸ τῶν οἰκείων ἔργων προδιδόμενον. Τοιοῦτον γὰρ ἐκεῖνο 585
τὸ δικαστήριον· ἀπὸ τῶν πράξεων δικάζει μόνων, καὶ ἄλλως
ἐκεῖ σωθῆναι οὐκ ἔνι. . . . Ἂν μὲν γὰρ ῥαθυμήσωμεν, οὐ δίκαιος,
οὐ προφήτης, οὐκ ἀπόστολος, οὐδεὶς ἡμῖν παραστήσεται.

In epistulam ad Galatas commentarius, 393/7.

1201 Cap. 2, n. 8. Ὑπὸ τὴν ἀπόφασιν ἡμᾶς κειμένους ἠλευ- 413
θέρωσεν ὁ Χριστός· καὶ γὰρ οἱ πάντες ἀπέθανον, εἰ καὶ μὴ
τῇ πείρᾳ, ἀλλὰ τῇ ἀποφάσει· καὶ τὴν πληγὴν ἐκδεχομένους
ἀπήλλαξεν. . . . Ἡ μὲν οὖν θυσία ὑπὲρ πάσης προσενήνεκτο 416
τῆς φύσεως, καὶ ἱκανὴ πάντας ἦν σῶσαι· οἱ δὲ τῇ εὐεργεσίᾳ
χρησάμενοι οἱ πιστεύοντές εἰσι μόνοι.

1199 40, 1. Volo quidem aperte hoc [baptismi ritum] dicere; non autem 457
audeo propter eos, qui non sunt initiati; ii enim expositionem nobis
faciunt difficiliorem, ut qui nos cogant vel non aperte dicere aut iis
arcana enuntiare. Sed tamen dicam, quoad potero, adumbrate.

1200 42, 3. Rogo et obsecro et vestra apprehendens genua supplico, 584
donec habemus hoc parvum vitae viaticum, ut iis, quae dicta sunt,
compungamur, convertamur, reddamur meliores, ne sicut ille dives
inutiliter illic lamentemur cum excesserimus, fletus autem nihil
nobis remedii afferat. Nam sive patrem habeas sive filium sive
amicum sive quemvis alium qui apud Deum habeat fiduciam, nemo
te eripiet, cum propria tua facta te prodant. Tale est enim illud 585
iudicium: iudicat solum ex operationibus, neque aliter illic salvum
esse licet. . . . Si socordes fuerimus, non iustus, non propheta,
non apostolus, nemo nobis aderit.

1201 2, 8. Cum essemus obnoxii sententiae damnationis, liberavit 413
nos Christus; omnes enim perierant, si non facto, saltem iudicio;
et plagam exspectantes liberavit. . . . Victima ergo pro tota natura 416
oblata est, et omnibus salvandis par erat; non autem profuit bene-
ficium nisi solis credentibus.

1199. MG 61, 348; Fi 2, 508. 1200. MG 61, 367; Fi 2, 533.
1201. MG 61, 646; Fi 4, 49.

In epistulam ad Ephesios homiliae, 392/7.

125 Hom. 1, n. 2. «Κατὰ τὴν εὐδοκίαν», φησί, «τοῦ θελήματος 1202
αὐτοῦ» [Eph 1, 5], τουτέστιν διὰ τὸ σφοδρῶς θελῆσαι. Ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ, ὡς ἄν τις εἴποι, αὕτη ἐστί· πανταχοῦ γὰρ εὐδοκία τὸ θέλημά ἐστι τὸ προηγούμενον. Ἔστι γὰρ καὶ ἄλλο θέλημα· οἷον θέλημα πρῶτον τὸ μὴ ἀπολέσθαι ἡμαρτηκότας,
139 θέλημα δεύτερον, τὸ γενομένους κακοὺς ἀπολέσθαι. Οὐ γὰρ δὴ ἀνάγκη αὐτοὺς κολάζει, ἀλλὰ θέλημα. Τοιοῦτον καὶ ἐπὶ Παύλου ἔστιν ἰδεῖν, οἷον ὡς ὅταν λέγῃ· «Θέλω πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτόν» [1 Cor 7, 7], καὶ πάλιν· «Θέλω νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν» [1 Tim 5, 14]. Εὐδοκίαν οὖν τὸ πρῶτον θέλημά φησι, τὸ σφοδρὸν θέλημα, τὸ μετὰ ἐπιθυμίας θέλημα, τὸ πεῖσμα. . . . Ὃ οὖν λέγει, τοῦτό ἐστι· σφόδρα ἐφίεται, σφόδρα ἐπιθυμεῖ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας.

356 1, 3. Ὁ γὰρ ἐπαινῶν καὶ θαυμάζων τὴν εἰς αὐτὸν χάριν 1203
361 γεγενημένην, προσεκτικώτερος ἔσται καὶ σπουδαιότερος. «Ἧς ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς» [Eph 1, 6], φησίν. Οὐκ εἶπεν· ἧς ἐχαρίσατο, ἀλλ' «ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς»· τουτέστιν οὐ μόνον ἁμαρτημάτων ἀπήλλαξεν, ἀλλὰ καὶ ἐπεράστους ἐποίησε. Καθάπερ ἂν εἴ τις λαβὼν ψωραλέον τινὰ καὶ λοιμῷ καὶ νόσῳ διεφθαρμένον καὶ γήρᾳ καὶ πενίᾳ καὶ λιμῷ, εὐθέως εὔμορφον νεώτερον ἐργάσαιτο, πάντας ἀνθρώπους νικῶντα τῷ κάλλει, σφοδρὰν μὲν τὴν αὐγὴν ἀφιέντα ἀπὸ τῶν παρειῶν, καὶ τὰς μαρμαρυγὰς τοῦ ἡλίου ἀποκρύπτοντα ταῖς τῶν ὀφθαλμῶν βολαῖς, εἶτα ἐν αὐτῷ

---

125 1, 2. *Secundum propositum*, inquit, *voluntatis suae*, id est, 1202
propterea quod valde velit. Hoc est, ut ita dicam, eius desiderium. Ubique enim beneplacitum est voluntas praecedens. Est enim alia voluntas: scilicet voluntas prima est ut non pereant qui peccarunt,
139 voluntas secunda ut pereant qui male egerunt. Non enim necessitas eos punit, sed voluntas. Hoc etiam apud Paulum legi potest, ut quando dicit: *Volo omnes homines esse sicut me ipsum,* et rursus: *Volo iuniores nubere, filios procreare.* Beneplacitum ergo dicit primam voluntatem, voluntatem vehementem, voluntatem cum cupiditate, persuasionem. . . . Quod ergo dicit Paulus, hoc est: vehementer intendit, vehementer cupit nostram salutem.

356 1, 3. Qui laudat et admiratur eam quae in se facta est gratiam, 1203
361 attentior erit et diligentior. *Qua gratificavit nos,* inquit. Non dixit: quam gratis donavit [ἧς ἐχαρίσατο], sed: nos gratos fecit [ἐχαρίτωσεν], hoc est, non solum liberavit a peccatis, sed etiam fecit amabiles. Quemadmodum enim si quis scabiosum et peste ac morbo senioque et paupertate ac fame confectum et perditum statim formosum fecerit iuvenem, omnes homines pulchritudine vincentem, e genis quidem splendorem valde emittentem et micantium oculorum eiaculationibus solis fulgores occultantem; deinde

---

1202. MG 62, 13; Fi 4, 109. 1203. MG 62, 13; Fi 4, 111.

καταστήσειε τῷ τῆς ἡλικίας ἄνθει, καὶ μετὰ τοῦτο ἁλουργίδα περιβάλοι καὶ διάδημα καὶ πάντα τὸν κόσμον τὸν βασιλικόν· οὕτως ἐξήσκησε τὴν ψυχὴν ἡμῶν, καὶ καλὴν καὶ ποθεινὴν καὶ ἐπέραστον ἐποίησεν.

1204 4, 2. «Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι» [Eph 2, 8], φησίν. 314
Ἵνα γὰρ μὴ τὸ μέγεθος τῶν εὐεργεσιῶν ἐπάρῃ σε, ὅρα πῶς
σε καταστέλλει· «Τῇ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι», φησί, «διὰ
πίστεως.» Εἶτα ἵνα μὴ πάλιν τὸ αὐτεξούσιον λυμήνηται, ἔθηκε 334
καὶ τὰ ἡμῶν· καὶ πάλιν αὐτὸ ἀνεῖλε, καί φησι· «Καὶ τοῦτο
οὐκ ἐξ ἡμῶν» [ib.]. Οὐδὲ ἡ πίστις, φησίν, ἐξ ἡμῶν· εἰ γὰρ 251
μὴ ἦλθεν, εἰ γὰρ μὴ ἐκάλεσε, πῶς ἠδυνάμεθα πιστεῦσαι; «Πῶς
γάρ», φησί, «πιστεύσουσιν, ἐὰν μὴ ἀκούσωσιν;» [Rom 10, 14.]
Ὥστε οὐδὲ τὸ τῆς πίστεως ἡμέτερον. «Θεοῦ», φησί, «τὸ δῶρον» [Eph 2, 8].

In epistulam ad Philippenses homiliae, 393/7.

1205 Hom. 1, n. 1. «Συνεπισκόποις καὶ διακόνοις» [Phil 1, 1]. 39 61
Τί τοῦτο; Μιᾶς πόλεως πολλοὶ ἐπίσκοποι ἦσαν; Οὐδαμῶς· 555
ἀλλὰ τοὺς πρεσβυτέρους οὕτως ἐκάλεσε. Τότε γὰρ τέως
ἐκοινώνουν τοῖς ὀνόμασι, καὶ διάκονος ὁ ἐπίσκοπος ἐλέγετο.
Διὰ τοῦτο γράφων καὶ Τιμοθέῳ ἔλεγε· «Τὴν διακονίαν σου
πληροφόρησον» [2 Tim 4, 5], ἐπισκόπῳ ὄντι. Ὅτι γὰρ ἐπίσκοπος ἦν, φησὶ πρὸς αὐτόν· «Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει» 561
[1 Tim 5, 22], καὶ πάλιν· «Ὃ ἐδόθη σοι μετὰ ἐπιθέσεως τῶν

---

eum constituerit in ipso flore aetatis, et postea eum purpura induerit et diadema imposuerit, et omni regio ornatu decorarit: ita nostram instruxit et ornavit animam, pulchramque fecit, desiderabilem et amabilem.

1204 4, 2. *Gratia enim estis salvati,* inquit. Nam ne beneficiorum 314
magnitudo te extollat, vide quomodo te coercet: *Gratia enim,*
inquit, *estis salvati, per fidem.* Deinde rursus, ne liberum destrue- 334
retur arbitrium, posuit etiam quae sunt nostra; et rursus eum
sustulit, et dicit: *Et hoc non ex nobis.* Ne fides quidem, inquit, 251
est ex nobis; nam si non venisset, si non vocasset, quomodo
potuissemus credere? *Quomodo* enim, inquit, *credent, nisi audierint?*
Quare fidei non nostrum, sed *Dei,* inquit, *est donum.*

1205 1, 1. *Coepiscopis et diaconis.* Quid hoc? An unius civitatis 39 61
multi erant episcopi? Nequaquam, sed presbyteros isto nomine 555
appellavit. Tunc enim nomina adhuc erant communia, atque
ipse etiam episcopus vocabatur diaconus. Idcirco ad Timotheum
scribens inquit: *Ministerium tuum imple,* cum tamen ille episcopus esset, quod constat ex verbis illis ad eumdem scriptis:
Manus cito nemini imposueris, et rursus: *Quae data est tibi* 561

1204. MG 62, 33; Fi 4, 140.
1205. MG 62, 183; Fi 5, 8.

564 χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου» [ib. 4, 14]· οὐκ ἂν δὲ πρεσβύτεροι
556 ἐπίσκοπον ἐχειροτόνησαν.

590 3, 4. Κλαῦσον τοὺς ἀπίστους, κλαῦσον τοὺς οὐδὲν ἐκείνων 1206
ἀπέχοντας, τοὺς χωρὶς φωτίσματος ἀπερχομένους, τοὺς χωρὶς
470 σφραγῖδος· οὗτοι ὄντως θρήνων ἄξιοι, οὗτοι ὀδυρμῶν· ἔξω τῶν βασιλείων εἰσὶ μετὰ τῶν καταδίκων, μετὰ τῶν κατεγνωσμένων. «Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» [Io 3, 5]. Κλαῦσον τοὺς ἐν πλούτῳ τετελευτηκότας καὶ μηδεμίαν ἀπὸ τοῦ πλούτου παραμυθίαν ταῖς ἑαυτῶν ψυχαῖς ἐπινοήσαντας, τοὺς λαβόντας ἐξουσίαν ἀπολούσασθαι αὐτῶν τὰ
588 ἁμαρτήματα καὶ μὴ βουληθέντας. . . . Κλαίωμεν οὖν τούτους, βοηθῶμεν αὐτοῖς κατὰ δύναμιν, ἐπινοήσωμεν αὐτοῖς τινα βοήθειαν, μικρὰν μέν, βοηθεῖν δὲ ὅμως δυναμένην. Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ; Αὐτοί τε εὐχόμενοι καὶ ἑτέρους παρακαλοῦντες εὐχὰς ὑπὲρ αὐτῶν ποιεῖσθαι, πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόντες συν-
520 εχῶς. . . . Οὐκ εἰκῇ ταῦτα ἐνομοθετήθη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, τὸ ἐπὶ τῶν φρικτῶν μυστηρίων μνήμην γίνεσθαι τῶν ἀπελθόντων· ἴσασιν αὐτοῖς πολὺ κέρδος γινόμενον, πολλὴν τὴν ὠφέλειαν. Ὅταν γὰρ ἑστήκῃ λαὸς ὁλόκληρος χεῖρας ἀνατείνοντες, πλήρωμα ἱερατικόν, καὶ προκέηται ἡ φρικτὴ θυσία, πῶς οὐ δυσωπήσομεν ὑπὲρ τούτων τὸν Θεὸν παρακαλοῦντες; Ἀλλὰ τοῦτο μὲν περὶ τῶν ἐν πίστει παρελθόντων.

---

564 *cum impositione manuum presbyterii;* presbyteri vero episcopum
556 non ordinassent.

590 3, 4. Luge infideles, luge eos qui nihil ab infidelibus differunt, 1206
470 qui sine illuminatione, sine signaculo decesserunt; hi vere lamentis digni, hi lacrimis; extra regiam sunt una cum iis, qui poenae sunt obnoxii, una cum damnatis. *Amen dico vobis, nisi quis natus fuerit ex aqua et Spiritu, non introibit in regnum caelorum.* Luge eos, qui in divitiis sunt mortui, cum ex divitiis nullum animabus suis solatium comparassent, eos quibus abluendi peccata sua po-
588 testas facta erat et noluerunt. . . . Hos igitur lugeamus, opem pro viribus feramus, aliquod ipsius auxilium comparemus, exiguum illud quidem, sed quod tamen auxiliari queat. Quomodo, quave ratione? Cum ipsi preces fundentes, tum alios ut pro ipsis fundant obsecrantes, ac pro ipsis frequenter dantes eleemosynas pauperi-
520 bus. . . . Non frustra haec ab apostolis sunt legibus constituta, ut in venerandis atque horrificis mysteriis memoria eorum fiat, qui decesserunt. Noverant hinc multum ad eos lucri accedere, multum utilitatis. Eo enim tempore, quo universus populus stat manibus expansis ac coetus sacerdotalis, et adest illud tremendum sacrificium, quomodo Deum non placabimus pro istis orantes? Atque id quidem de iis, qui in fide decesserunt.

1206. MG 62, 203; Fi 5, 37.

In epistulam II ad Timotheum homiliae, 393/7.

1207 Hom. 2, n. 4. Ἡ προσφορὰ ἡ αὐτή ἐστι, κἂν ὁ τυχὼν 499
προσενέγκῃ, κἂν Παῦλος, κἂν Πέτρος· ἡ αὐτή ἐστιν ἣν ὁ
Χριστὸς τοῖς μαθηταῖς ἔδωκε καὶ ἣν νῦν οἱ ἱερεῖς ποιοῦσιν·
οὐδὲν αὕτη ἐλάττων ἐκείνης, ὅτι καὶ ταύτην οὐκ ἄνθρωποι 518
ἁγιάζουσιν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ καὶ ἐκείνην ἁγιάσας. Ὥσπερ γὰρ τὰ 495
ῥήματα ἅπερ ὁ Θεὸς ἐφθέγξατο τὰ αὐτά ἐστιν ἅπερ ὁ ἱερεὺς
καὶ νῦν λέγει, οὕτω καὶ ἡ προσφορὰ ἡ αὐτή ἐστι, καὶ τὸ
βάπτισμα ὅπερ ἔδωκεν. Οὕτω τὸ πᾶν τῆς πίστεώς ἐστιν.
Ἐπεπήδησεν εὐθέως τὸ Πνεῦμα ἐπὶ Κορνήλιον [cf. Act 10, 44], 314
ἐπειδὴ προλαβὼν τὰ παρ' ἑαυτοῦ ἐπεδείξατο, καὶ τὴν πίστιν
εἰσήνεγκε. Καὶ τοῦτο τοίνυν σῶμά ἐστι, κἀκεῖνο· ὁ δὲ νομίζων 485
τοῦτο ἔλαττον ἐκείνου εἶναι, οὐκ οἶδεν ὅτι ὁ Χριστὸς καὶ νῦν
πάρεστι καὶ νῦν ἐνεργεῖ.

In Psalmos expositio, 393/7.

1208 In Ps. 44, n. 2. «Ἐξεχύθη χάρις ἐν χείλεσί σου» [Ps 44, 3]. 394
Ὁρᾷς ὅτι περὶ τῆς οἰκονομίας ὁ λόγος; Τίς δέ ἐστιν αὕτη ἡ 424
χάρις; Δι' ἧς ἐδίδασκε, δι' ἧς ἐθαυματοποίει. Τὴν χάριν ἐν-
ταῦθα λέγει τὴν ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὴν σάρκα· «Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς
τὸ Πνεῦμα», φησί, «καταβαῖνον ὡσεὶ περιστεράν, καὶ μένον ἐπ'
αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων» [Io 1, 33]. Πᾶσα γὰρ ἡ χάρις
ἐξεχύθη εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον· οὐ γὰρ ἐν μέτρῳ δίδωσιν ἐκείνῳ
τὸ Πνεῦμα· «Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐλά-
βομεν» [Io 1, 16]. Ὁ δὲ ναὸς ἐκεῖνος ὁλόκληρον τὴν χάριν

1207 2, 4. Oblatio eadem est, quisquis offerat, sive Paulus sive 499
Petrus; eadem est quam Christus dedit discipulis et quam nunc
sacerdotes faciunt; haec illa nihil minor est, quia non homines 518
hanc sanctificant, sed is ipse qui illam sanctificavit. Sicut enim 495
verba quae Deus locutus est eadem sunt quae nunc sacerdos dicit,
sic oblatio eadem ipsa est, ut et baptisma quod dedit. Sic totum
fidei est. Insiliit statim Spiritus in Cornelium, quia prius ille quae 314
sua erant fecerat et fidem contulerat. Et hoc igitur corpus Christi 485
est, et illud; qui vero putat hoc minus illo esse, is nescit Christum
etiam nunc adesse et operari.

1208 In Ps. 44, 2. *Diffusa est gratia in labiis tuis.* Vides sermonem 394
esse de incarnatione? Quae est autem haec gratia? Illa per quam 424
docuit, per quam fecit miracula. Gratiam hic dicit eam quae venit
in carnem: *Super quem,* inquit, *videris Spiritum descendentem
sicut columbam, et manentem super ipsum, is est qui baptizat.*
Omnis enim gratia effusa est in illud templum; non dat enim illi
Spiritum in mensura: *Nos enim de plenitudine eius accepimus.*
Illud autem templum integram et universam accepit gratiam. . .

1207. MG 62, 612; Fi 6, 182. 1208. MG 55, 185.

ἔλαβε. . . . Ἐκεῖ μὲν ὁλόκληρος ἡ χάρις, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων μικρόν τι, καὶ ῥανὶς ἀπὸ τῆς χάριτος ἐκείνης.

Homiliae in quosdam locos Novi Testamenti, 398.

108 *Hom. in illud: Pater, si possibile est, etc.* 3. Ἐννόησον 1209
γὰρ ἡλίκον ἦν ἀκοῦσαι καὶ μαθεῖν ὅτι ὁ Θεός, ὁ ἄρρητος,
ὁ ἄφθαρτος, ὁ ἀπερινόητος, ὁ ἀόρατος, ὁ ἀκατάληπτος, . . .
οὗτος ὁ πάντα νοῦν ὑπερβαίνων καὶ πάντα λογισμὸν νικῶν,
παραδραμὼν ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους, πάσας τὰς ἄνω νοερὰς
376 δυνάμεις, κατεδέξατο γενέσθαι ἄνθρωπος, καὶ σάρκα τὴν ἀπὸ
430 γῆς καὶ πηλοῦ πλασθεῖσαν ἀναλαβεῖν, καὶ εἰς μήτραν ἐλθεῖν
373 παρθενικήν. . . . Πρῶτον προφήτας προπέμπει τοῦτο αὐτὸ
ἀπαγγέλλοντας.

315 *In paralyticum demissum per tectum.* 2. Μὴ ἀποστερήσῃς 1210
τῶν ἐγκωμίων τὸν παράλυτον, μήτε ἐκεῖνον, μήτε ἄλλον τινὰ πειραζόμενον ἄνθρωπον καὶ καρτεροῦντα. Κἂν γὰρ μυριάκις φιλοσοφῶμεν, κἂν ἁπάντων ὦμεν ἰσχυρότεροι καὶ δυνατώτεροι, τῆς παρ᾿ αὐτοῦ ῥοπῆς ἀπούσης, οὐδὲ πρὸς τὸν τυχόντα ἀντιστῆναι δυνησόμεθα πειρασμόν. Καὶ τί λέγω περὶ ἡμῶν τῶν εὐτελῶν καὶ ἀπερριμμένων; Κἂν γὰρ Παῦλός τις ᾖ καὶ Πέτρος, κἂν Ἰάκωβος, κἂν Ἰωάννης, τῆς ἄνωθεν βοηθείας ἀποστερηθεὶς ἐλέγχεται ῥᾳδίως καὶ ὑποσκελίζεται καὶ καταπίπτει. . . . Οὔτε γὰρ μόνον ἐν τοῖς ὑπὲρ δύναμιν κινδύνοις, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς κατὰ δύναμιν τῆς ἄνωθεν δεόμεθα βοηθείας, εἰ μέλλοιμεν ἑστάναι γενναίως.

Illic quidem est integra gratia, in hominibus autem parum quid, et stilla ex illa gratia.

108 *Hom. in illud: Pater, si possibile est, etc.* 3. Cogita quale 1209
illud fuerit, audire et discere Deum ineffabilem, incorruptibilem,
qui nec percipi potest nec videri nec comprehendi, . . . hunc qui
mentem omnem exsuperat omnemque vincit cogitationem, praeter-
missis angelis, archangelis omnibusque caelestibus et spiritualibus
376 illis virtutibus, hominem fieri dignatum esse, carnemque de terra
430 et luto formatam assumere, et in virgineum uterum venire. . . .
373 Primum quidem prophetas ad ipsum annuntiandum praemisit.

315 *In paralyticum demissum per tectum.* 2. Noli paralyticum 1210
laude privare, nec illum nec alium hominem quemvis qui tentetur et patienter ferat. Quantumvis enim saepe philosophemur, quamvis omnium robustissimi simus ac validissimi, si Dei absit auxilium, ne mediocri quidem poterimus tentationi resistere. Sed quid ego de nobis vilibus et abiectis loquor? Licet Paulus sit aliquis aut Petrus, licet Iacobus aut Ioannes, subsidio caelesti privatus facile vincitur et supplantatur et concidit. . . . Neque tantum in periculis, quae vires nostras excedunt, sed in ipsis etiam quae non excedunt, caelesti auxilio indigemus, ut generose possimus obsistere.

1209. MG 51, 37. 1210. MG 51, 51.

1211 *De ferendis reprehensionibus.* 6. Ἀνάγκῃ καὶ βίᾳ οὐδένα 137
προσάγεταί ποτε ὁ Θεός, ἀλλὰ θέλει μὲν ἅπαντας σωθῆναι, 125
οὐκ ἀναγκάζει δὲ οὐδένα, καθὼς καὶ Παῦλός φησιν· «Ὁ θέλων πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» [1 Tim 2, 4]. Πῶς οὖν οὐχ ἅπαντες σῴζονται, εἰ θέλει πάντας σωθῆναι; Ἐπειδὴ οὐχ ἁπάντων τὸ θέλημα τῷ θελήματι αὐτοῦ ἕπεται, αὐτὸς δὲ οὐδένα βιάζεται.

1212 *In illud: Mulier alligata est legi, etc.,* sive *De libello re-* 572
pudii. 1. Τίς οὖν ἐστιν ὁ νόμος ὃν ὁ Παῦλος ἡμῖν ἔθηκε; «Γυνή», φησί, «δέδεται νόμῳ» [1 Cor 7, 39]. Οὐκοῦν οὐ δεῖ ἀποσχίζεσθαι ζῶντος τοῦ ἀνδρός, οὐδὲ ἕτερον ἐπεισάγειν νυμφίον, οὐδὲ δευτέροις ὁμιλεῖν γάμοις. Καὶ ὅρα πῶς μετὰ ἀκριβείας καὶ αὐτῇ τῶν λέξεων τῇ φύσει κέχρηται. Οὐ γὰρ εἶπε· Συνοικείτω τῷ ἀνδρὶ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ· ἀλλὰ τί; «Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς»· ὥστε κἂν βιβλίον ἀποστασίου δῷ καὶ τὴν οἰκίαν ἀφῇ, κἂν πρὸς ἄλλον ἀπέλθῃ, τῷ νόμῳ δέδεται, καὶ μοιχαλίς ἐστιν ἡ τοιαύτη. . . .
Μὴ γάρ μοι τοὺς παρὰ τοῖς ἔξωθεν κειμένους νόμους ἀναγνῷς, 579
τοὺς κελεύοντας διδόναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀφίστασθαι. Οὐ γὰρ δὴ κατὰ τούτους σοι μέλλει κρίνειν τοὺς νόμους ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἀλλὰ καθ' οὓς αὐτὸς ἔθηκε.

In epistulam II ad Thessalonicenses homiliae, 400.

1213 Hom. 4, n. 2. «Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε, καὶ κρατεῖτε 78
τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἐπι-

1211 *De ferendis reprehensionibus.* 6. Necessitate ac vi neminem 137
umquam adigit Deus, sed vult quidem omnes salvos fieri, nemini 125
vero necessitatem inducit, quemadmodum et Paulus dicit: *Qui vult omnes homines salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire.* Quomodo igitur non omnes salvi fiunt, si vult omnes salvos fieri? Quia non omnium voluntas eius voluntatem sequitur, ille vero nemini vim infert.

1212 *In illud: Mulier alligata est legi, etc.,* sive *De libello repudii.* 572
1. Igitur, quaenam est lex illa, quam nobis Paulus posuit? *Mulier,* inquit, *alligata est legi.* Oportet igitur ut minime separetur, vivente viro, neque alium superinducat maritum, neque secundas nuptias adeat. Et vide quanta cum diligentia verborum usus sit proprietate. Non enim dixit: Cohabitet viro quoad vixerit; sed: *Mulier alligata est legi quanto tempore vixerit vir illius;* atque adeo etiamsi libellum repudii det, etiamsi domum relinquat, etiamsi ad alium
abeat, legi adstricta adulteraque est. . . . Ne mihi leges ab exteris 579
conditas legas, praecipientes dari libellum repudii, et divelli. Neque enim iuxta illas iudicaturus est te Deus in die illa, sed secundum eas quas ipse statuit.

1213 4, 2. *Itaque, fratres, state, et tenete traditiones quas didicistis* 78
sive per sermonem sive per epistulam nostram. Hinc est per-

1211. MG 51, 144. 1212. MG 51, 218. 1213. MG 62, 488; Fi 5, 476.

στολῆς ἡμῶν» [2 Thess 2, 15]. Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι οὐ πάντα δι' ἐπιστολῆς παρεδίδοσαν, ἀλλὰ πολλὰ καὶ ἀγράφως· ὁμοίως δὲ κἀκεῖνα καὶ ταῦτά ἐστιν ἀξιόπιστα. Ὥστε καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ἐκκλησίας ἀξιόπιστον ἡγώμεθα· παράδοσίς ἐστι, μηδὲν πλέον ζήτει.

In Actus apostolorum homiliae, 400/1.

553 Hom. 14, n. 3. Ὅρα πῶς οὐκ ἔστι περιττὸς ὁ συγγραφεύς 1214
562 [cf. Act 6, 6]· οὐ γὰρ λέγει πῶς, ἀλλ' ἁπλῶς ὅτι ἐχειροτονή-
561 θησαν διὰ προσευχῆς· τοῦτο γὰρ ἡ χειροτονία ἐστίν. Ἡ χεὶρ ἐπίκειται τοῦ ἀνδρός, τὸ δὲ πᾶν ὁ Θεὸς ἐργάζεται, καὶ ἡ αὐτοῦ χείρ ἐστιν ἡ ἁπτομένη τῆς κεφαλῆς τοῦ χειροτονουμένου, ἐὰν ὡς δεῖ χειροτονῆται.

476 18, 3. Καὶ διὰ τί οὐκ ἦσαν οὗτοι [Samaritani, Act 8, 16] 1215
λαβόντες Πνεῦμα Ἅγιον βαπτισθέντες; Ἤτοι τῷ μὴ δοῦναι
479 Φιλίππου τούτῳ τιμῶντος τάχα τοὺς ἀποστόλους· ἤτοι τῷ μὴ ἔχειν χάρισμα τοιοῦτον (τῶν ἑπτὰ γὰρ ἦν), ὅπερ καὶ μᾶλλόν ἐστιν εἰπεῖν. Ὅθεν μοι δοκεῖ οὗτος ὁ Φίλιππος τῶν ἑπτὰ εἶναι, ὁ Στεφάνου δεύτερος.

355 40, 2. Τὸ κεφάλαιον ἔχομεν τῶν ἀγαθῶν διὰ τοῦ βαπ- 1216
357 τίσματος· ἄφεσιν ἁμαρτημάτων ἐλάβομεν, ἁγιασμόν, Πνεύματος
359 μετάληψιν, υἱοθεσίαν, ζωὴν αἰώνιον. Τί βούλεσθε πλέον;
238 Σημεῖα; Ἀλλὰ καταργεῖται. Πίστιν ἔχεις, ἐλπίδα, ἀγάπην, τὰ
274 μένοντα· ταῦτα ζήτει, ταῦτα σημείων μείζω. Οὐδὲν ἀγάπης ἴσον· «Μείζων πάντων ἡ ἀγάπη» [1 Cor 13, 13].

---

spicuum quod non omnia tradiderunt per epistulam, sed multa etiam sine scriptis, et ea quoque sunt fide digna. Quamobrem ecclesiae quoque traditionem censeamus esse fide dignam; est traditio, nihil quaeras amplius.

553 14, 3. Vide quam non superflue scriptor loquatur; non enim 1214
562 dicit quomodo, sed simpliciter quod ordinati sint per orationem;
561 hoc enim est ordinatio; manus viri superponitur, totum vero Deus operatur, eiusque manus est quae tangit caput ordinandi, si quemadmodum oportet ordinetur.

476 18, 3. Et cur hi baptizati [Samaritani, Act 8, 16] non acceperant 1215
Spiritum Sanctum? Vel quia Philippus dare ausus non erat, hunc
479 reservans apostolis honorem, sive quia hoc charisma non habebat (erat enim ex illis septem), id quod magis videtur dicendum; puto certe hunc Philippum ex septem illis esse, secundum a Stephano.

355 40, 2. Caput bonorum habemus per baptismum; peccatorum 1216
357 remissionem accepimus, sanctificationem, Spiritus participationem,
359 adoptionem, vitam aeternam. Quid amplius vultis? Signa? Sed
238 cessaverunt. Fidem habes, spem, caritatem, quae manent; haec
274 quaere; haec signis sunt maiora. Nihil par caritati: *Maior omnium est caritas.*

1214. MG 60, 116. 1215. MG 60, 144. 1216. MG 60, 285.

In epistulam ad Hebraeos homiliae, ca 402.

1217 Hom. 3, n. 2. Τοῦτο ἀγγέλων λειτουργία, τὸ διακονεῖν τῷ 209
Θεῷ εἰς σωτηρίαν ἡμετέραν. Ὥστε ἀγγελικὸν ἔργον τοῦτό ἐστι, τὸ πάντα ποιεῖν εἰς σωτηρίαν τῶν ἀδελφῶν· μᾶλλον δὲ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὸ ἔργον ἐστίν· αὐτὸς μὲν γὰρ ὡς δεσπότης σῴζει, οὗτοι δὲ ὡς δοῦλοι.

1218 5, 1. Οὐδὲ γάρ ἐστιν ἄλλη τις αἰτία τῆς οἰκονομίας ἢ μόνη 406
αὕτη· εἶδε γὰρ χαμαὶ ἐρριμμένους, ἀπολλυμένους, ὑπὸ τοῦ 413
θανάτου τυραννουμένους, καὶ ἠλέησεν. «Εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι», φησί, «τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ, ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεύς» [Hebr 2, 17]. Τί ἐστι «πιστός»; Ἀληθής, δυνάμενος· ἀρχιερεὺς γάρ ἐστι μόνος πιστὸς ὁ Υἱός, δυνάμενος τούτους ὧν ἐστιν ἀρχιερεὺς ἀπαλλάξαι τῶν ἁμαρτημάτων.

1219 12, 3. Πάντα μὲν ἐπὶ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οὐχ οὕτως ὥστε τὸ 334
αὐτεξούσιον ἡμῶν βλάπτεσθαι. Εἰ τοίνυν ἐπὶ τῷ Θεῷ, φησί, 329
τί ἡμᾶς αἰτιᾶται; Διὰ τοῦτο εἶπον· οὐχ οὕτως ὥστε τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν βλάπτεσθαι. Ἐφ' ἡμῖν ἐστι τοίνυν καὶ ἐπ' αὐτῷ· 314
δεῖ γὰρ ἡμᾶς πρῶτον ἑλέσθαι τὰ ἀγαθά, καὶ ὅτε ἑλώμεθα ἡμεῖς, τότε καὶ αὐτὸς τὰ παρ' ἑαυτοῦ εἰσάγει. Οὐ προφθάνει τὰς ἡμετέρας βουλήσεις, ἵνα μὴ λυμήνηται τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν· ὅταν δὲ ἡμεῖς ἑλώμεθα, τότε πολλὴν εἰσάγει τὴν βοήθειαν ἡμῖν. . . . Ἡμῶν γὰρ τὸ προελέσθαι καὶ βουληθῆναι, Θεοῦ δὲ τὸ ἀνύσαι καὶ εἰς τέλος ἀγαγεῖν. Ἐπεὶ οὖν ἐκείνου τὸ πλέον ἐστί, τὸ πᾶν ἐκείνου εἶναί φησι, κατὰ τὴν συνήθειαν τὴν ἀν-

---

1217 3, 2. Hoc est munus angelorum, ministrare Deo ad nostram 209
salutem. Quamobrem hoc est angeli opus, omnia facere ad fratrum salutem; immo vero est opus ipsius Christi; nam ipse quidem dat salutem ut dominus, ipsi autem tamquam servi.

1218 5, 1. Non est enim alia incarnationis causa nisi haec sola: 406
vidit nos humi abiectos, pereuntes, mortis tyrannide oppressos, et 413
misertus est. *Ut repropitiaret*, inquit, *delicta populi, ut misericors fieret et fidelis pontifex*. Quid est: *fidelis*? Verus, potens; solus enim pontifex fidelis est Filius, potens eos, quorum est pontifex, liberare a peccatis.

1219 12, 3. In Dei quidem potestate sunt omnia, sed non ita, ut 334
nostrum liberum laedatur arbitrium. Si ergo, inquit, est in Dei 329
potestate, cur in nos confert culpam? Propterea dixi: ita ut non laedatur nostrum liberum arbitrium. Est ergo in nostra et in eius 314
potestate; oportet enim nos primum bona eligere, et cum elegerimus, tunc affert quae sua sunt. Non praevenit nostras voluntates, ne perdat nostrum liberum arbitrium; quando autem nos elegerimus, tunc nobis multum affert auxilium. . . . Nostrum quidem est praeeligere et velle, Dei autem est perficere et ad finem deducere. Quoniam ergo quod plus est est illius, totum illius esse dicit,

---

1217. MG 63, 30; Fi 7, 35. 1218. MG 63, 47; Fi 7, 64.
1219. MG 63, 99; Fi 7, 153.

308 θρωπίνην τοῦτο λέγων. . . . Κἂν τρέχῃς τοίνυν, κἂν σπουδάζῃς,
φησί [cf. Rom 9, 16], μὴ νόμιζε σὸν εἶναι τὸ κατόρθωμα· ἂν
γὰρ μὴ τῆς ἄνωθεν τύχῃς ῥοπῆς, πάντα εἰκῇ. Πλὴν ὅτι τεύξῃ
τοῦ σπουδαζομένου μετὰ τῆς ἐκεῖθεν συμμαχίας, εὔδηλόν ἐστιν·
ἀλλ' ἂν τρέχῃς καὶ σύ, ἂν θέλῃς.

310 16, 4. Οὐκ ἔστι γὰρ εἰπεῖν· Οὐ δύναμαι· τοῦτο γὰρ κατη- 1220
γορῆσαί ἐστι τοῦ δημιουργοῦ· εἰ γὰρ ἀδυνάτους ἡμᾶς ἐποίησεν,
346 εἶτα ἐπιτάττει, κατηγορία αὐτοῦ ἐστι. Πῶς οὖν, φησί, πολλοὶ
οὐ δύνανται; Ὅτι οὐ θέλουσιν. Πόθεν δὲ οὐ θέλουσιν; Ἀπὸ
329 ῥᾳθυμίας· ὥστε εἰ θελήσουσι, πάντως δυνήσονται. . . . Ἔχομεν
332 γὰρ συνεργοῦντα καὶ συμπράττοντα τὸν Θεόν· μόνον ἑλώμεθα,
μόνον ὡς ἔργῳ προσενεχθῶμεν τῷ πράγματι, μόνον μεριμνή-
σωμεν, μόνον εἰς νοῦν βαλώμεθα, καὶ πάντα ἕπεται.

416 17, 2. «Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἅπαξ προσενεχθείς» [Hebr 9, 28]. 1221
418 Ὑπὸ τίνος προσενεχθείς; Ὑφ' ἑαυτοῦ δηλονότι. Ἐνταῦθα
οὐδὲ ἱερέα δείκνυσιν αὐτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ θῦμα καὶ ἱερεῖον.
Εἶτα προστίθησι τὴν αἰτίαν τοῦ ‚προσενεχθείς'· «Ἅπαξ», φησί,
«προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας» [ib.]. Διὰ
422 τί δὲ ‚πολλῶν' εἶπε καὶ μὴ ‚πάντων'; Ἐπειδὴ μὴ πάντες ἐπί-
στευσαν. Ὑπὲρ ἁπάντων μὲν γὰρ ἀπέθανεν, εἰς τὸ σῶσαι
πάντας, τὸ αὐτοῦ μέρος· ἀντίρροπος γὰρ ἦν ὁ θάνατος ἐκεῖνος
τῆς πάντων ἀπωλείας· οὐ πάντων δὲ τὰς ἁμαρτίας ἀνήνεγκε,
413 διὰ τὸ μὴ θελῆσαι αὐτούς. . . . Ἰδοὺ ἀνήνεγκε τὰ ἁμαρτήματα·

---

308 loquens convenienter humanae consuetudini. . . . Etiamsi curras,
etiamsi studium adhibeas, ne tuum existimes, si quid recte gestum
est. Nisi enim caelesti auxilio potiaris, omnia frustra sunt. Sed
est perspicuum fore ut illo auxiliante assequaris id, in quo ponis
studium, si tamen tu quoque curras et velis.

310 16, 4. Non licet dicere: Non possum; id enim est accusare 1220
creatorem. Nam si nos fecit imbecilles et iubeat, ipsius est accu-
346 satio. Quomodo ergo, inquit, multi non possunt? Quia nolunt.
Quomodo non volunt? Prae desidia; nam si voluerint, poterunt
329 omnino. . . . Habemus enim Deum cooperantem et nobiscum
332 agentem; solum eligamus, solum ad rem tamquam ad opus ac-
cedamus, solum simus solliciti, solum mentem adhibeamus, et
omnia sequuntur.

416 17, 2. *Sic et Christus semel oblatus est.* A quo oblatus? A se 1221
418 ipso. Hic non solum eum dicit sacerdotem, sed et hostiam et
sacrificium. Deinde causam affert cur sit oblatus: *Semel,* inquit,
422 *oblatus ad multorum exhaurienda peccata.* Cur multorum et non
omnium? Quoniam non omnes crediderunt. Pro omnibus quidem
mortuus est, ut omnes servaret, quantum ad ipsum attinet; mors
enim illa ex aequo respondebat omnium interitui; non autem ex-
413 hausit et sustulit omnium peccata, quia ipsi noluerunt. . . . Peccata

---

1220. MG 63, 127; Fi 7, 201.
1221. MG 63, 129; Fi 7, 205.

ἦρεν αὐτὰ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀνήνεγκε τῷ Πατρί, οὐχ
ἵνα τι ὁρίσῃ κατ' αὐτῶν, ἀλλ' ἵνα αὐτὰ ἀφῇ.

1222 17, 3. Τί οὖν, ἡμεῖς καθ' ἑκάστην ἡμέραν οὐ προσφέρομεν; 512
Προσφέρομεν μέν, ἀλλ' ἀνάμνησιν ποιούμενοι τοῦ θανάτου 513
αὐτοῦ· καὶ μία ἐστὶν αὕτη, καὶ οὐ πολλαί. Πῶς μία, καὶ οὐ
πολλαί; Ἐπειδὴ ἅπαξ προσηνέχθη, ὥσπερ ἐκείνη ἡ εἰς τὰ ἅγια
τῶν ἁγίων. Τοῦτο ἐκείνης τύπος ἐστί, καὶ αὕτη ἐκείνης· τὸν 514
γὰρ αὐτὸν ἀεὶ προσφέρομεν, οὐ νῦν μὲν ἕτερον πρόβατον, 517
αὔριον δὲ ἕτερον, ἀλλ' ἀεὶ τὸ αὐτό· ὥστε μία ἐστὶν ἡ θυσία.
Ἐπεὶ τῷ λόγῳ τούτῳ, ἐπειδὴ πολλαχοῦ προσφέρεται, καὶ
πολλοὶ Χριστοί; Ἀλλ' οὐδαμῶς, ἀλλ' εἷς πανταχοῦ ὁ Χριστός, 492
καὶ ἐνταῦθα πλήρης ὤν, καὶ ἐκεῖ πλήρης, ἓν σῶμα. Ὥσπερ
οὖν πολλαχοῦ προσφερόμενος ἓν σῶμά ἐστι, καὶ οὐ πολλὰ
σώματα, οὕτω καὶ μία θυσία.

1223 21, 2. «Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων, 256
ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ 263
πρεσβύτεροι» [Hebr 11, 1 sq]. Βαβαί, οἵᾳ λέξει ἐχρήσατο εἰπών·
«ἔλεγχος οὐ βλεπομένων»· ἔλεγχος γὰρ λέγεται ἐπὶ τῶν λίαν
δήλων. Ἡ πίστις τοίνυν ἐστὶν ὄψις τῶν ἀδήλων, φησί, καὶ εἰς
τὴν αὐτὴν τοῖς ὁρωμένοις φέρει πληροφορίαν τὰ μὴ ὁρώμενα.
Οὔτε οὖν ἐν τοῖς ὁρωμένοις ἀπιστῆσαι ἔστιν, οὔτε πάλιν, εἰ μὴ
τῶν ὁρωμένων σαφέστερον περὶ τῶν ἀοράτων πεπληροφόρηταί
τις, πίστις εἶναι δύναται. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίδι ἀνυπόστατα

---

abstulit ab hominibus et Patri obtulit, non ut aliquid adversus
ipsos statueret, sed ut ipsa remitteret.

1222 17, 3. Quid vero, annon nos cotidie offerimus? Offerimus 512
quidem, sed eius mortem revocamus in memoriam, et ipsa una 513
est, non multae. Quomodo una est, non multae? Quoniam semel
fuit oblata, sicut illa fuit in sancta sanctorum. Hoc est figura 514
illius et ipsa istius; eumdem enim semper offerimus, non nunc 517
aliam, cras aliam ovem, sed semper eamdem. Quamobrem unum
est sacrificium propter hanc rationem; alioquin hac ratione, quoniam
multis in locis offertur, multine sunt Christi? Nequaquam, sed 492
unus ubique Christus, qui et hic est plenus, et illic est plenus,
unum corpus. Ut ergo multis in locis oblatus unum est corpus
et non multa corpora, ita etiam unum est sacrificium.

1223 21, 2. *Est autem fides sperandarum substantia rerum, argu-* 256
mentum non apparentium. In hac enim testimonium consecuti 263
sunt senes. Papae! quali dictione usus est, dicens: *argumentum
non apparentium;* argumentum enim solet dici de iis quae sunt
valde manifesta. Fides ergo, inquit, est visio eorum quae non
sunt manifesta; et ea quae non videntur, deducunt ad eamdem
certam persuasionem, ad quam quae videntur. Neque ergo in iis
quae videntur licet fidem non habere; atque rursus, si cui de in-
visibilibus non apertius fuerit persuasum quam de visibilibus, non
potest esse fides. Nam, quoniam quae sunt in spe non videntur

---

1222. MG 63, 131; Fi 7, 208. 1223. MG 63, 150; Fi 7, 242.

εἶναι δοκεῖ, ἡ πίστις ὑπόστασιν αὐτοῖς χαρίζεται· μᾶλλον δὲ οὐ χαρίζεται, ἀλλ' αὐτό ἐστιν οὐσία αὐτῶν· οἷον ἡ ἀνάστασις οὐ παραγέγονεν, οὐδέ ἐστιν ἐν ὑποστάσει, ἀλλ' ἡ ἐλπὶς ὑφίστησιν αὐτὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ. Τοῦτό ἐστιν ὑπόστασις πραγμάτων ἐλπιζομένων. Εἰ τοίνυν ἔλεγχός ἐστιν οὐ βλεπομένων, τί δὴ βούλεσθε αὐτὰ ἰδεῖν, ἵνα ἐκπέσητε τῆς πίστεως καὶ τοῦ δίκαιοι εἶναι, εἴ γε «ἐκ πίστεως ὁ δίκαιος ζήσεται» [Hebr 2, 4]; Ὑμεῖς δὲ εἰ βούλεσθε αὐτὰ ἰδεῖν, οὐκέτι ἐστὲ πιστοί.

403 28, 2. Ἐξῆν αὐτῷ [τῷ Χριστῷ] μηδὲν παθεῖν, εἴπερ ἐβούλετο. 1224
398 «Οὐδὲ γὰρ ἁμαρτίαν ἐποίησεν, οὐδὲ δόλος εὑρέθη ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [Is 53, 9; 1 Petr 2, 22]· καθὼς καὶ αὐτός φησιν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις· «Ἔρχεται ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, καὶ οὐκ ἔχει ἐν ἐμοὶ οὐδέν» [Io 14, 30]. Προὔκειτο τοίνυν αὐτῷ, εἴπερ ἐβούλετο, μὴ ἐλθεῖν εἰς τὸν σταυρόν· «Ἐξουσίαν γὰρ ἔχω», φησί, «θεῖναι τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν» [Io 10, 18]. Εἰ τοίνυν ὁ μηδεμίαν ἔχων ἀνάγκην τοῦ σταυρωθῆναι ἐσταυρώθη ἡμῶν ἕνεκεν, πόσῳ μᾶλλον ἡμᾶς δίκαιον πάντα γενναίως ὑπομένειν;

[Homiliae ineditae.][1]

536 *Quod frequenter sit conveniendum.* 2. Μὴ τοίνυν, ἐπειδὴ 1225
ἥμαρτες, αἰσχυνθῇς παραγενέσθαι, ἀλλὰ δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο ἀπάντησον. Οὐδεὶς γὰρ λέγει· Ἐπειδὴ ἕλκος ἔχω, οὐκ ἐπιζητῶ τὸν ἰατρόν, ἀλλ' οὐδὲ καταδέχομαι φάρμακον· ἀλλὰ

---

posse subsistere, fides iis donat substantiam; vel potius non donat, sed hoc ipsum est eorum essentia: ut, exempli causa, non advenit resurrectio, necdum est in substantia, sed spes facit ut subsistat in nostra anima. Hoc est substantia rerum quae sperantur. Si est ergo argumentum invisibilium, quid ea vultis videre, ut a fide excidatis et a iustitia, siquidem *iustus ex fide vivet*? Vos autem, si ea vultis videre, non estis amplius fideles.

403 28, 2. Licebat [Christo] nihil pati, si voluisset. *Neque* enim 1224
398 *peccatum fecit, neque inventus est dolus in ore eius,* sicut ipse quoque dicit in evangeliis: *Venit mundi princeps et in me non habet quidquam.* Poterat ergo, si voluisset, non venire ad crucem; *Potestatem enim,* inquit, *habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo rursus recipiendi illam.* Si ergo, qui minime necesse habebat crucifigi, propter nos fuit crucifixus, quanto magis par est ut nos omnia fortiter feramus?

536 *Quod frequenter sit conveniendum.* 2. Ne igitur, quia peccasti, 1225
te pudeat accedere; immo ob hoc ipsum accede. Nemo enim dicit: Quia ulcus habeo, medicum non accerso, neque pharmacum accipio:

---

[1] Ita apud Migne.
1224. MG 63, 194; Fi 7, 314. 1225. MG 63, 463.

δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μάλιστα καὶ τοὺς ἰατρεύοντας καὶ τῶν φαρμάκων τὴν δύναμιν ἐπιζητεῖν ἀναγκαῖον. Ἴσμεν γὰρ καὶ ἡμεῖς συγγινώσκειν, ἅτε καὶ αὐτοὶ ἑτέροις ἁμαρτήμασιν ὄντες ὑπεύθυνοι.

1226 *Adv. Catharos.* 2. Ὑμᾶς δὲ παρακαλῶ . . . πειρᾶσθαι μετὰ 531
σπουδῆς ἁπάσης τά τε ὄντα ἁμαρτήματα ἀποσμήχειν, τά τε προσιόντα ἀποκρούεσθαι. Κἂν γὰρ μυρία ἡμᾶς περιστοιχίζηται κακά, ἐὰν σωφρονῶμεν καὶ ἐγρηγορότες ὦμεν, δυνησόμεθα πολλῆς ἀπολογίας τυχεῖν, πολλῆς τῆς συγγνώμης, καὶ ἀπονίψασθαι τὰ πεπλημμελημένα. Καὶ πῶς ἔσται τοῦτο ἄκουσον· 518
ἂν εἰς ἐκκλησίαν ἀπαντῶμεν, ἂν στενάζωμεν ἐπὶ τοῖς πεπλημμελημένοις, ἂν ὁμολογῶμεν τὰ ἡμαρτημένα, ἂν ἐλεημοσύνας ποιῶμεν, ἂν εὐχὰς ἐπιδειξώμεθα, ἂν ἀδικουμένοις βοηθῶμεν, ἂν τοῖς ἐχθροῖς τὰ ἁμαρτήματα συγχωρῶμεν, ἂν δακρύωμεν ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις· ταῦτα γὰρ ἅπαντα φάρμακα τῶν ἁμαρτημάτων ἐστί.

[?] Epistula ad Caesarium monachum.

1227 Deus et homo Christus: Deus propter impassibilitatem, homo 385
propter passionem; unus Filius, unus Dominus, idem ipse 400
procul dubio unitarum naturarum unam dominationem, unam potestatem possidens, etiamsi non consubstantiales exsistunt, et unaquaeque incommixtam proprietatis conservat agnitionem, 383
propter hoc quod inconfusa sunt duo. Sicut enim antequam 489
sanctificetur panis, panem nominamus, divina autem illum sanctificante gratia, mediante sacerdote, liberatus est quidem 499
ab appellatione panis, dignus autem habitus dominici corporis appellatione, etiamsi natura panis in ipso permansit, et non duo corpora, sed unum corpus Filii praedicamus; sic et hic, divina ἐνιδρυσάσης, id est, insidente corpori natura, unum Filium, unam personam utraque haec fecerunt.

---

immo ob hoc ipsum maxime et medici advocandi sunt et pharmacorum vim requirere opus est. Scimus etiam nos ignoscere, quia et ipsi aliis peccatis sumus obnoxii.

1226 *Adv. Catharos.* 2. Vos rogo . . . ut cum omni studio curetis 531
admissa peccata abluere et accedentia propellere. Etiamsi enim innumera nos circumdant mala, si sapiamus et vigiles simus, poterimus et excusationem multam et veniam consequi, atque delicta abluere. Et quomodo id eventurum sit audi: si in ecclesiam 518
nos conferamus, si de peccatis nostris ingemiscamus, si ipsa peccata confiteamur, si eleemosynas erogemus, si preces emittamus, si iniuria affectos iuvemus, si inimicis peccata condonemus, si ob delicta lacrimas emittamus: haec quippe omnia sunt peccatorum pharmaca.

1226. MG 63, 492. 1227. MG 52, 758.

Fragmenta.

475 *Ex homilia ad Neophytos,* apud *Aug.* C. Iul. 1, 6, 21. Ecce 1228
libertatis serenitate perfruuntur qui tenebantur paulo ante
captivi, et cives ecclesiae sunt qui fuerunt in peregrinationis
errore, et iustitiae in sorte versantur qui fuerunt in confusione
peccati. Non enim tantum sunt liberi sed et sancti, non
359 tantum sancti sed et iusti, non solum iusti sed et filii, non
360 solum filii sed et heredes, non solum heredes sed et fratres
Christi, nec tantum fratres Christi sed et coheredes, non
solum coheredes sed et membra, non tantum membra sed
et templum, non tantum templum sed et organa Spiritus.
354 Vides quot sunt baptismatis largitates, et nonnulli deputant
caelestem gratiam in peccatorum tantum remissione consistere;
474 nos autem honores computavimus decem. Hac de causa etiam
infantes baptizamus, cum non sint coinquinati peccato, ut iis
addatur sanctitas, iustitia, adoptio, hereditas, fraternitas Christi,
ut eius membra sint.

302 De quibus ait Augustinus ib. 1, 6, 22: Vides certe non ab eo
dictum esse «parvulos non coinquinatos esse peccato», sive
«peccatis», sed «non habere peccata»: intellege propria, et
nulla contentio est. At, inquies, cur non ipse addidit «propria»?
83 Cur, putamus, nisi quia disputans in catholica ecclesia non
se aliter intellegi arbitrabatur, tali quaestione nullius pulsabatur, vobis nondum litigantibus securius loquebatur?

302 *Ex eadem homilia,* apud *Aug.* C. Iul. 1, 6, 26. «Ἔρχεται 1229
ἅπαξ ὁ Χριστός, εὗρεν ἡμῶν χειρόγραφον πατρῷον, ὅ τι
ἔγραφεν ὁ Ἀδάμ. Ἐκεῖνος τὴν ἀρχὴν εἰσήγαγεν τοῦ χρείους,
ἡμεῖς τὸν δανεισμὸν ηὐξήσαμεν ταῖς μεταγενεστέραις ἁμαρτίαις.»
Quae verbum e verbo interpretata sic se habent: «Venit
semel Christus, invenit nostrum chirographum paternum, quod
scripsit Adam. Ille initium induxit debiti, nos foenus auximus
posterioribus peccatis.» Numquid contentus fuit dicere: «paternum chirographum», nisi adderet: «nostrum»? Ut sciremus,
antequam foenus peccatis nostris posterioribus augeremus, iam
illius chirographi paterni ad nos debitum pertinere.

529 Fragm. apud *Photium,* Biblioth. Cod. 59 [Inter crimina obiecta 1230
in synodo «ad Quercum» contra Chrysostomum]. Ἕκτον, ὅτι
ἄδειαν παρέχει τοῖς ἁμαρτάνουσι, διδάσκων· Ἐὰν πάλιν ἁμάρτῃς,
πάλιν μετανόησον, καὶ ὁσάκις ἂν ἁμάρτῃς, ἐλθὲ πρός με, καὶ
ἐγώ σε θεραπεύσω.

---

529 Sextum, quod licentiam peccantibus praebeat, sic docens: Si 1230
iterum peccasti, te paeniteat iterum; et quoties peccaveris, veni ad
me, ego te sanabo.

1228. ML 44, 654. 1229. ML 44, 658. 1230. MG 103, 112.

CONSTITUTIONES APOSTOLORUM, ca 400.

1231 L. 3, c. 16, n. 1. Προχείρισαι δὲ [ὦ ἐπίσκοπε] καὶ διάκονον πιστὴν καὶ ἁγίαν εἰς τὰς τῶν γυναικῶν ὑπερεσίας. Ἔστι γὰρ ὁπόταν ἔν τισιν οἰκίαις ἄνδρα διάκονον γυναιξὶν οὐ δύνασαι πέμπειν διὰ τοὺς ἀπίστους· ἀποστελεῖς οὖν γυναῖκα διάκονον διὰ τὰς τῶν φαύλων διανοίας. 2. Καὶ γὰρ εἰς πολλὰς χρείας γυναικὸς χρῄζομεν διακόνου. Καὶ πρῶτον μὲν ἐν τῷ φωτίζεσθαι γυναῖκας ὁ διάκονος χρίσει μὲν μόνον τὸ μέτωπον αὐτῶν τῷ ἁγίῳ ἐλαίῳ, καὶ μετ' αὐτὸν ἡ διάκονος ἀλείψει αὐτάς· οὐ γὰρ ἀνάγκη τὰς γυναῖκας ὑπὸ ἀνδρῶν κατοπτεύεσθαι. 560 557

1232 5, 7, 19. Μὴ ὄντα τὸν ἄνθρωπον ἐκ διαφόρων ἐποίησεν, δοὺς αὐτῷ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, νῦν δὲ ταῖς οὔσαις ψυχαῖς τὰ διαλυθέντα σώματα ἀποτίσει. Κειμένων γάρ ἐστιν ἡ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ μὴ ὑπαρχόντων. 20. Ὁ οὖν τὰ πρῶτα σώματα ἐκ μὴ ὄντων ποιήσας καὶ ἐξ αὐτῶν διάφορα δημιουργήσας, οὗτος καὶ τοὺς θανόντας ζωοποιήσας ἀναστήσει. Ὁ γὰρ ἐν τῇ κοιλίᾳ τὸν ἄνθρωπον ἐκ μικροῦ σπέρματος μορφῶν καὶ ψυχὴν αὐτῷ οὐκ οὖσαν ἐνδημιουργῶν . . . αὐτὸς καὶ πάντας ἀνθρώπους ἀναστήσει αὐτοῦ ὄντας ποιήματα. 225 222 598 599

1233 7, 22, 2. Χρίσεις δὲ πρῶτον ἐλαίῳ ἁγίῳ, ἔπειτα βαπτίσεις ὕδατι, καὶ τελευταῖον σφραγίσεις μύρῳ, ἵνα τὸ μὲν χρῖσμα μετοχὴ ᾖ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ δὲ ὕδωρ σύμβολον τοῦ θανάτου, τὸ δὲ μύρον σφραγὶς τῶν συνθηκῶν. 476 445

1231 3, 16, 1. Elige [episcope] diaconissam fidelem et sanctam, ad mulierum ministeria. Fit enim nonnumquam ut in quibusdam domibus virum diaconum ad mulieres non possis mittere propter infideles; destinabis igitur mulierem diaconissam ob improborum cogitationes. 2. Diaconissa siquidem femina ad multos usus indigemus: ac in primis quidem, cum baptizantur mulieres, diaconus tantum earum frontem unget oleo sancto, et postea diaconissa eas illinet; non enim oportet ut feminae aspiciantur a viris. 560 557

1232 5, 7, 19. Hominem qui non erat, ex diversis in hominem constituit, data ei ex nihilo anima; nunc vero restituet exsistentibus animabus corpora dissoluta. Nam resurrectio eorum est quae iacent, non autem eorum quae non sunt. 20. Itaque qui prima corpora ex nihilo effecit et ex ipsis varia condidit, hic etiam defunctos, vita reddita, suscitabit. Et qui in utero hominem ex semine exiguo format, et animam ex non ente creans ipsi indit . . . idem et omnes homines ad vitam revocabit, utpote quos fecit. 225 222 598 599

1233 7, 22, 2. Unges autem prius oleo sancto; deinde baptizabis aqua, et tandem signabis unguento, ut oleum quidem sit participatio Spiritus Sancti, aqua vero symbolum mortis, unguentum autem sigillum pactionum. 476 445

1231. F (= Funk) 1, 209; MG 1, 796.
1232. F 1, 259; MG 1, 849. 1233. F 1, 406; MG 1, 1012.

521 8, 5, 7. ['Επίκλησις ἐπὶ χειροτονίας ἐπισκόπων.] Δὸς αὐτῷ, 1234
563 δέσποτα παντοκράτορ, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου τὴν μετουσίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὥστε ἔχειν ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας κατὰ τὴν ἐντολήν σου, διδόναι κλήρους κατὰ τὸ πρόσταγμά σου, λύειν δὲ πάντα σύνδεσμον κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ἣν ἔδωκας τοῖς ἀποστόλοις.

564 8, 27, 2. Ἐπίσκοπος ὑπὸ τριῶν ἢ δύο ἐπισκόπων χειροτο- 1235
νείσθω· ἐὰν δέ τις ὑπὸ ἑνὸς χειροτονηθῇ ἐπισκόπου, καθαιρείσθω καὶ αὐτὸς καὶ ὁ χειροτονήσας αὐτόν. 3. Ἐὰν δὲ ἀνάγκη καταλάβῃ ὑπὸ ἑνὸς χειροτονηθῆναι διὰ τὸ μὴ δύνασθαι πλείονας παραγενέσθαι, διωγμοῦ ὄντος ἢ ἄλλης τοιαύτης αἰτίας, ψήφισμα κομιζέτω τῆς ἐπιτροπῆς πλειόνων ἐπισκόπων.

555 556 8, 28, 2. Ἐπίσκοπος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται· χειροθετεῖ, 1236
439 χειροτονεῖ, προσφέρει· εὐλογίαν παρὰ ἐπισκόπων λαμβάνει,
563 567 παρὰ δὲ πρεσβυτέρων οὐδαμῶς. Ἐπίσκοπος καθαιρεῖ πάντα κληρικὸν ἄξιον ὄντα καθαιρέσεως πλὴν ἐπισκόπου· μόνος γὰρ οὐχ οἷός τε. 3. Πρεσβύτερος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται, εὐλογίας δέχεται παρὰ ἐπισκόπου καὶ συμπρεσβυτέρου, ὡσαύτως ἐπιδίδωσιν συμπρεσβυτέρῳ· χειροθετεῖ, οὐ χειροτονεῖ, οὐ καθαιρεῖ, ἀφορίζει δὲ τοὺς ὑποβεβηκότας, ἐὰν ὦσιν ὑπεύθυνοι τῇ τοιαύτῃ
557 τιμωρίᾳ. 4. Διάκονος οὐκ εὐλογεῖ· οὐ δίδωσιν εὐλογίαν, λαμβά-
467 νει δὲ παρὰ ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρου· οὐ βαπτίζει, οὐ προσ-
500 φέρει· τοῦ δὲ ἐπισκόπου προσενεγκόντος ἢ τοῦ πρεσβυτέρου,

---

521 8, 5, 7. [Invocatio in ordinatione episcoporum.] Da illi, Domine omni- 1234
563 potens, per Christum tuum participationem Sancti Spiritus, ut habeat potestatem remittendi peccata secundum mandatum tuum, dandi ordines iuxta praeceptum tuum, et solvendi omne vinculum secundum potestatem quam tribuisti apostolis.

564 8, 27, 2. Episcopus a tribus vel duobus episcopis ordinetur. 1235
Si quis autem ordinatus fuerit ab uno episcopo, deponatur et ipse et is qui ordinavit eum. 3. Quodsi necessitas incidens coegerit ab uno ordinari, eo quod propter persecutionem aut aliam similem causam plures interesse non possint, afferat auctoritatem mandati plurium episcoporum.

555 556 8, 28, 2. Episcopus benedicit, non benedicitur; manus imponit, 1236
439 ordinat, offert; benedictionem ab episcopis accipit, a presbyteris
563 vero nequaquam; episcopus deponit omnem clericum dignum qui
567 deponatur, excepto episcopo; hoc enim solus non potest. 3. Presbyter benedicit, non benedicitur; benedictionem recipit ab episcopo et compresbytero, eamque pariter compresbytero dat; manus imponit, non ordinat; non deponit, excommunicat autem inferiores,
557 si eam poenam mereantur. 4. Diaconus non benedicit, non dat
467 benedictionem, accipit vero ab episcopo et presbytero; non baptizat,
500 non offert; ipse vero, cum episcopus aut presbyter obtulit, dat

---

1234. F 1, 476; MG 1, 1073. 1235. F 1, 530; MG 1, 1124.
1236. F 1, 530; MG 1, 1124.

αὐτὸς ἐπιδίδωσιν τῷ λαῷ, οὐχ ὡς ἱερεύς, ἀλλ' ὡς δια-
κονούμενος ἱερεῦσιν. 5. Τῶν δὲ ἄλλων κληρικῶν τὸ τοῦ δια-
κόνου ἔργον ποιῆσαι οὐδενὶ ἐξόν. 6. Διακόνισσα οὐκ εὐλογεῖ, 560
ἀλλ' οὐδέ τι ὧν ποιοῦσιν οἱ πρεσβύτεροι ἢ οἱ διάκονοι
ἐπιτελεῖ, ἀλλ' ἢ τοῦ φυλάττειν τὰς θύρας καὶ ἐξυπηρετεῖσθαι
τοῖς πρεσβυτέροις ἐν τῷ βαπτίζεσθαι τὰς γυναῖκας διὰ τὸ
εὐπρεπές. 7. Διάκονος ἀφορίζει ὑποδιάκονον, ἀναγνώστην, 558
ψάλτην, διακόνισσαν, ἐὰν ᾖ τι τοιοῦτον μὴ παρόντος πρεσβυ- 559
τέρου. 8. Ὑποδιακόνῳ οὐκ ἔξεστιν ἀφορίσαι, οὔτε μὴν ἀνα-
γνώστῃ οὔτε ψάλτῃ οὔτε διακονίσσῃ, οὐ κληρικόν, οὐ λαϊκόν· 554
ὑπηρέται γάρ εἰσιν διακόνων.

CANONES APOSTOLORUM, ca 400.

1237 1. Ἐπίσκοπος τοίνυν ὑπὸ ἐπισκόπων χειροτονείσθω δύο ἢ 564
τριῶν, πρεσβύτερος ὑπὸ ἑνὸς ἐπισκόπου, καὶ διάκονος καὶ οἱ 563
λοιποὶ κληρικοί.
1238 39. Οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι ἄνευ γνώμης τοῦ ἐπι- 556
σκόπου μηδὲν ἐπιτελείτωσαν· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ πεπιστευμένος
τὸν λαὸν Κυρίου, καὶ τὸν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν αὐτῶν λόγον
ἀπαιτηθησόμενος.
1239 85 [1]. [Μωσέως πέντε (Γέν., Ἔξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ.), Ἰησοῦς 74
Ναυή, Κριτ., Ῥούθ, Βασιλείων τέσσαρα, Παραλ. δύο, Ἔσδρα
δύο, Ἐσθ., Ἰουδίθ, Μακκ. τρία, Ἰώβ, Ψαλμ., Σολομῶντος τρία
(Παροιμ., Ἐκκλ., Ἆισμα ᾀσμ.), Προφῆται δέκα ἕξ, Σοφία Σιράχ.

populo, non tamquam sacerdos sed tamquam ministrans sacer-
dotibus. 5. Nulli autem ex reliquis clericis licet opus diaconi
facere. 6. Diaconissa non benedicit, sed nec peragit quidquam 560
eorum, quae presbyteri aut diaconi faciunt; tantummodo ianuas
custodit, et presbyteris, quando baptizantur mulieres, ministrat,
propter decorum. 7. Diaconus excommunicat subdiaconum, lecto- 558
rem, cantorem, diaconissam, si absente presbytero res id postulet. 559
8. Subdiacono non licet excommunicare, neque lectori neque cantori
neque diaconissae, non clericum, non laicum; ministri enim sunt 554
diaconorum..
1237 1. Episcopus igitur ab episcopis ordinetur duobus vel tribus, 564
presbyter ab uno episcopo, ac diaconus et reliqui clerici. 563
1238 39. Presbyteri et diaconi absque sententia episcopi nihil per- 556
agant; ipse enim est, cui commissus est populus Domini et a quo
de animabus eorum ratio poscetur.
1239 85. [Canon scripturarum. — Veteris testamenti: Moysis V (Gen., 74
Ex., Lev., Num., Deut.), Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV, De-
relictorum ex libro dierum II, Esdrae II, Hester, Iudith, Mach. III,
Iob, Ps., Salomonis III (Prov., Eccl., Cant. cant.), Prophetarum XVI,

[1] Vide p. 177, not. 1.
1237. F 1, 564. 1238. F 1, 576. 1239. F 1, 590.

75 Εὐαγγ. τέσσαρα (Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω.), Παύλου ἐπιστολαὶ δεκατέσσαρες, Ἰακ., Ἰω. τρεῖς, Ἰούδα, Πέτρου δύο], Κλήμεντος δύο, καὶ αἱ διαταγαὶ ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις δι' ἐμοῦ Κλήμεντος ἐν ὀκτὼ βιβλίοις προσπεφωνημέναι, ἃς οὐ χρὴ δημοσιεύειν ἐπὶ πάντων διὰ τὰ ἐν αὐταῖς μυστικά· καὶ αἱ Πράξεις ἡμῶν τῶν ἀποστόλων.

SACRAMENTARIUM SERAPIONIS, saec. IV.

13. Anaphora seu Oratio oblationis eucharisticae, v. K 476 sqq.

476 25. Εὐχὴ εἰς τὸ χρῖσμα ἐν ᾧ χρίονται οἱ βαπτι- 1240
477 σθέντες. 1. Ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, ὁ βοηθὸς πάσης ψυχῆς ἐπιστρεφούσης ἐπί σε καὶ γενομένης ὑπὸ τὴν κραταιάν σου χεῖρα τοῦ Μονογενοῦς, ἐπικαλούμεθά σε, ὥστε διὰ τῆς θείας καὶ ἀοράτου σου δυνάμεως τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνεργῆσαι ἐν τῷ χρίσματι τούτῳ ἐνέργειαν θείαν καὶ οὐράνιον, 2. ἵνα οἱ βαπτισθέντες καὶ χριόμενοι ἐν αὐτῷ τὸ ἐκτύπωμα τοῦ σημείου τοῦ σωτηριώδους σταυροῦ τοῦ Μονογενοῦς, δι' οὗ σταυροῦ διετράπη καὶ ἐθριαμβεύθη Σατανᾶς
475 καὶ πᾶσα δύναμις ἀντικειμένη, ὡς ἀναγεννηθέντες καὶ ἀνανεω-
482 θέντες διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας καὶ οὗτοι μέτοχοι
445 γένωνται τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀσφαλισθέντες τῇ σφραγῖδι ταύτῃ διαμείνωσιν «ἑδραῖοι καὶ ἀμετακίνητοι» [1 Cor 15, 58], ἀβλαβεῖς καὶ ἄσυλοι. . . .

552 29. Εὐχὴ εἰς ἔλαιον νοσούντων ἢ εἰς ἄρτον ἢ 1241
εἰς ὕδωρ. 1. Ἐπικαλούμεθά σε τὸν ἔχοντα πᾶσαν ἐξουσίαν

---

75 Sapientia Sirach. — Novi testamenti: Evangelia IV (Mt., Mc., Lc., Io.), Pauli epistulae XIV, Iac., Ioannis III, Iud., Petri II], Clementis epistulae II, et praeceptiones quae vobis episcopis per me Clementem in libris VIII nuncupatae sunt, quas omnibus publicare non oportet ob quaedam arcana quae in se continent; et Actus nostri apostolorum.

476 25. *Oratio in oleum quo unguntur baptizati.* 1. Deus virtutum, 1240
477 auxiliator omnis animae, quae se ad te convertit, ac fit sub potenti manu tua Unigeniti, invocamus te, ut per divinam et invisibilem virtutem tuam domini et salvatoris nostri Iesu Christi opereris in hoc oleo operationem divinam ac caelestem, 2. ut baptizati et uncti in eo effigie signi salutaris crucis Unigeniti, per quam crucem depulsus et triumphatus est Satanas et omnis potestas
475 adversaria, tamquam regenerati ac renovati per lavacrum re-
482 generationis, ipsi quoque participes fiant doni Spiritus Sancti et
445 hoc sigillo confirmati permaneant *stabiles et immobiles,* innocui et inviolati. . . .

552 29. *Oratio in oleum aegrotorum vel in panem vel in aquam.* 1241
1. Invocamus te, qui habes omnem potestatem et virtutem, salva-

---

1240. F 2, 186. 1241. F 2, 190.

καὶ δύναμιν, τὸν σωτῆρα πάντων ἀνθρώπων, Πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δεόμεθα, ὥστε ἐκπέμψαι δύναμιν ἰατικὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν τοῦ Μονογενοῦς ἐπὶ τὸ ἔλαιον τοῦτο, ἵνα γένηται τοῖς χριομένοις ἢ μεταλαμβάνουσιν τῶν κτισμάτων σου τούτων εἰς ἀποβολὴν «πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας» [Mt 4, 23; 9, 35; 10, 1], εἰς ἀλεξιφάρμακον παντὸς δαιμονίου, εἰς ἐκχωρισμὸν παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου, εἰς ἀφορισμὸν παντὸς πνεύματος πονηροῦ, εἰς ἐκδιωγμὸν παντὸς πυρετοῦ καὶ ῥίγους καὶ πάσης ἀσθενείας, εἰς χάριν ἀγαθὴν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτημάτων, εἰς φάρμακον ζωῆς καὶ σωτηρίας, εἰς ὑγείαν καὶ ὁλοκληρίαν ψυχῆς σώματος πνεύματος, εἰς ῥῶσιν τελείαν.

S. OPTATUS MILEVITANUS, floruit ca 370.

Contra Parmenianum Donatistam, ca 370.

1242 2, 2. Negare non potes scire te in urbe Roma Petro primo 56
cathedram episcopalem esse collatam, in qua sederit omnium 50
apostolorum caput Petrus, unde et Cephas est appellatus, in
qua una cathedra unitas ab omnibus servaretur, ne ceteri 58
apostoli singulas sibi quisque defenderent, ut iam schismaticus 40
et peccator esset qui contra singularem cathedram alteram
collocaret. 3. Ergo cathedram unicam, quae est prima de 52
dotibus, sedit prior Petrus. . . . Vestrae cathedrae vos originem reddite, qui vobis vultis sanctam ecclesiam vindicare.

S. PACIANUS, † ca 390.

Epistulae.

1243 Ep. 1, c. 4. Christianus mihi nomen est, catholicus vero 51
cognomen; illud me nuncupat, istud ostendit; hoc probor, inde significor. . . . Quare ab haeretico nomine noster populus hac appellatione dividitur, cum catholicus nuncupatur.

---

torem omnium hominum, Patrem domini nostri et salvatoris Iesu Christi, et oramus, ut emittas vim sanationis e caelis Unigeniti super hoc oleum, ut iis, qui his tuis creaturis unguntur vel eas percipiunt, fiat in depulsionem *omnis languoris et omnis infirmitatis,* in remedium adversus omne daemonium, in expulsionem omnis spiritus immundi, in segregationem omnis spiritus nequam, in exstirpationem omnis febris et frigoris et omnis imbecillitatis, in gratiam bonam et remissionem peccatorum, in remedium vitae et salutis, in sanitatem et integritatem animae et corporis et spiritus, in valetudinem perfectam.

1242. CV 26 (ed. C. Ziwsa, 1893), 36; ML 11, 947. 1243. ML 13, 1055.

521 1, 6. Numquam Deus non paenitenti comminaretur, nisi 1244
ignosceret paenitenti. Solus hoc, inquies, Deus poterit. Verum
515 est; sed et quod per sacerdotes suos facit, ipsius potestas est. Nam quid est illud quod apostolis dicit: *Quae ligaveritis in terris, ligata erunt et in caelis; et quaecumque solveritis in terris, soluta erunt et in caelis* [Mt 16, 19; Io 20, 23]? Cur hoc, si ligare hominibus ac solvere non licebat? An tantum hoc solis
476 apostolis licet? Ergo et baptizare solis licet, et Spiritum Sanctum dare solis, et solis gentium peccata purgare; quia totum hoc non aliis quam apostolis imperatum est. Quodsi uno in loco et resolutio vinculorum et sacramenti potestas
60 datur, aut totum ad nos ex apostolorum forma et potestate deductum est, aut nec illud ex decretis relaxatum est. . . .
479 Si ergo et lavacri et chrismatis potestas, maiorum et longe charismatum, ad episcopos inde descendit, et ligandi quoque ius adfuit atque solvendi.

522 3, 12. *Quaecumque solveritis in terra, soluta erunt et in* 1245
caelis [Mt 16, 19; Io 20, 23]. . . . *Quaecumque solveritis,* inquit; omnino nihil excipit. *Quaecumque,* inquit: vel magna, vel modica.

FAUSTINUS, ex. saec. IV.

De Trinitate, ca 380.

145 7, 3. Cum praecipit Dominus ut *gentes in nomine Patris* 1246
166 *et Filii et Spiritus Sancti baptizentur* [Mt 28, 19], apertissimum est Spiritum Sanctum non esse creaturam vel ex ipsa societate quae illi una cum Patre et Filio est, vel quod numquam praeciperet Dominus, ut in creaturae nomine aliquis baptizaretur; multum enim divinae potentiae derogaretur, si cum confessione divini nominis par quoque creaturae confessio poneretur. Et bene quod unum nomen posuit dicens: *In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti,* ut una principalis auctoritas crederetur indivisibilis et perfectae Trinitatis.

S. AMBROSIUS, ca 340—397.

Epistulae.

366 Ep. 2 [Constantio, a. 379], c. 16. Pendet singulis nostrorum 1247
statera meritorum, atque exiguis vel boni operis vel degeneris flagitii momentis huc atque illuc saepe inclinatur. . . . In die iudicii aut nostra opitulabuntur nobis opera, aut ipsa nos in profundum, tamquam molari depressos lapide, mergent.

1244. ML 13, 1057. 1245. ML 13, 1071. 1246. ML 13, 78.
1247. ML 16, 883; B (= Ballerini) 5, 327.

1248 18 [Imperatori Valentiniano, a. 384], 7. Sacrificium vestrum 254
ritus est bestiarum cruore respergi. Quid in mortuis pecudibus 256
quaeritis Dei voces? Venite et discite in terris caelestem militiam; hic vivimus, et illic militamus. Caeli mysterium doceat me Deus ipse qui condidit, non homo qui se ipsum ignoravit. Cui magis de Deo quam Deo credam? Quomodo possum vobis credere, qui fatemini vos ignorare quod colitis?

1249 19 [Vigilio, a. 385], 7. Sed prope nihil gravius quam copulari 579
alienigenae, ubi et libidinis et discordiae incentiva et sacrilegii flagitia conflantur. Nam cum ipsum coniugium velamine sacerdotali et benedictione sanctificari oporteat, quomodo potest coniugium dici, ubi non est fidei concordia?

1250 21 [Imperatori Valentiniano, a. 386], 14. Hoc [negatio divinitatis 64
Christi, etc.] scriptum est in ariminensi synodo, meritoque concilium illud exhorreo, sequens tractatum concilii nicaeni, a quo me nec mors nec gladius poterit separare.

1251 37 [Simpliciano, p. 387], 23. Docuit me tamen apostolus quod 274
ultra ipsam libertatem sit, ut servire libertas sit: *Cum liber*, inquit, *essem, omnium me servum feci, ut plures lucrifacerem* [1 Cor 9, 19]. Quid est ultra libertatem, nisi habere Spiritum gratiae, habere caritatem? Libertas enim liberum facit hominibus, caritas amicum Deo. 273

1252 41 [sorori, a. 388], 7. Redegerat [diabolus] humanum genus 413
in perpetuam captivitatem obnoxiae hereditatis gravi foenore, quod obaeratus auctor ad posteros de foenerata successione
transmiserat. Venit Dominus Iesus, mortem suam pro morte 419
omnium obtulit, sanguinem suum pro sanguine fudit uni- 224
versorum.

1253 42 [Siricio P., ca 392], 3. Neque nos negamus sanctificatum a Christo esse coniugium, divina voce dicente: *Erunt ambo in carne una* [Mt 19, 5] et in uno spiritu, sed prius est quod nati sumus, quam quod effecti; multoque praestantius divini operis mysterium quam humanae fragilitatis remedium. Iure laudatur bona uxor, sed melius pia virgo praefertur.

1254 48 [Sabino, ca 390], 5. [Confitemur] sicut in Dei forma nihil 570 582
ei defuit divinae naturae et plenitudinis, sic in illa forma hominis nihil ei defuisse, quo imperfectus homo iudicaretur; qui ideo venit, ut totum hominem salvum faceret. Neque enim decebat, ut, qui perfectum opus in aliis consummaverat, hoc imperfectum in se esse pateretur; si enim aliquid ei defuit,
non totum redemit; si non totum redemit, fefellit igitur qui 376 380
dixit ideo se venisse, ut totum hominem salvum faceret. Sed

1248. ML 16, 974; B 5, 378.
1249. ML 16, 984; B 5, 388.
1250. ML 16, 1005; B 5, 410.
1251. ML 16, 1090; B 5, 475.
1252. ML 16, 1115; B 5, 169.
1253. ML 16, 1124; B 5, 291.
1254. ML 16, 1153; B 5, 522.

quia *impossibile est mentiri Deo* [Hebr 6, 18], non fefellit; ergo
quia ita venit, ut totum redimeret et salvum faceret, totum
utique suscepit, quod erat humanae perfectionis.
85 48, 6. Nostra sententia huiusmodi est, ut meministi. Si 1255
verba alicubi movent, non praeiudicant fidei; etenim sermonem
dubium mens non dubia obumbrat et defendit a lapsu.
355 70 [Horontiano, a.?], 23. *Quis Deus sicut tu, auferens peccata* 1256
et transferens impietates? [Mich 7, 18.] Qui non fuisti memor
indignationis tuae, sed sicut in mari mersisti omnes iniquitates
nostras, sicut Aegyptium plumbum, et redisti ad misericordiam
voluntarius, quam gemino contulisti munere, dimittens peccata
549 atque abscondens. . . . Quod ergo ait: *auferens peccata,* ad
remissionem pertinet; quia penitus ea tollit, ita ut non sint
quorum memor non erit.
413 72 [Constantio, a.?], 8. Redempti sumus non corruptibilibus 1257
argento et auro, sed pretioso sanguine Domini nostri Iesu
Christi [cf. 1 Petr 1, 18 sq]. . . . Pretium autem nostrae liberationis
420 erat sanguis Domini Iesu, quod necessario solvendum erat ei,
cui peccatis nostris venditi eramus.

Enarrationes in 12 Psalmos davidicos.

592 In Ps. 36 [scripta post a. 393], 26. In mare Rubrum demersus 1258
populus est Aegyptiorum, transivit autem populus Hebraeorum.
Moyses pertransivit, praecipitatus est Pharao, quoniam graviora
eum peccata merserunt. Eo modo praecipitabuntur sacrilegi in
lacum ignis ardentis, qui superba in Deum iactavere convicia.
538 37 [post a. 393], 57. Non solum confitetur [peccator] peccata 1259
540 sua, sed etiam enumerat et accusat; non vult enim latere sua
delicta. Nam ut febres, cum in alto sunt, non queunt mitigari,
cum foras erumpunt, spem afferunt desinendi; ita peccatorum
morbus dum tegitur inardescit, si confessionibus proditur
evaporat.
518 38 [post a. 393], 25. Vidimus principem sacerdotum ad nos 1260
venientem, vidimus et audivimus offerentem pro nobis san-
499 guinem suum; sequimur, ut possumus, sacerdotes, ut offeramus
pro populo sacrificium; etsi infirmi merito, tamen honorabiles
sacrificio; quia, etsi nunc Christus non videtur offerri, tamen
ipse offertur in terris quando Christi corpus offertur; immo
495 ipse offerre manifestatur in nobis, cuius sermo sanctificat
sacrificium quod offertur.
53 40 [post a. 393], 30. Ipse est Petrus cui dixit: *Tu es Petrus,* 1261
54 *et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam* [Mt 16, 18]. Ubi

1255. ML 16, 1153; B 5, 523.
1256. ML 16, 1240; B 5, 606.
1257. ML 16, 1245; B 5, 611.
1258. ML 14, 981; B 2, 219.
1259. ML 14, 1037; B 2, 279.
1260. ML 14, 1051; B 2, 294.
1261. ML 14, 1082; B 2, 326.

ergo Petrus, ibi ecclesia; ubi ecclesia, ibi nulla mors, sed vita aeterna.

1262 43 [a. 397], 19. Nomen ergo proprietas uniuscuiusque est, 94
quo possit intellegi. Unde arbitror quod et Moyses volens proprium Dei et aliquid de eo speciale cognoscere . . . interrogavit: *Quod est nomen tuum?* [Ex 3, 13.] Denique cognoscens mentem eius Deus, non respondit nomen, sed negotium; hoc est, rem expressit, non appellationem, dicens: *Ego sum qui sum* [ib. 14]; quia nihil tam proprium Dei quam semper esse. Qui ergo negant Christum coaeternum Patri, 157
videant quia Deum negant, cuius est semper esse nec aliquando non fuisse.

1263 43, 71. Si consideres quia iustus vix salvus fit, intellegis 315
profecto et ipsius nonnumquam titubare vestigia, et auctorem declinationis eorum Deum videri; quia ipse quoque patitur iustos saepe tentari, quo magis probentur tentationibus eruditi. Quis est autem tam fortis, ut nequaquam in tentatione moveatur, nisi Dominus adiutor ei assistat?

De fide, ad Gratianum, 378/9.

1264 L. 1, c. 2, n. 16. Certe, ne quis possit errare, sequatur 162
ea, quibus scriptura sancta ut intellegere possimus Filium significavit. Verbum dicitur, Filius dicitur, Dei virtus dicitur, dicitur Dei sapientia. Verbum, quia immaculatus; virtus, quia perfectus; Filius, quia genitus ex Patre; sapientia, quia unum 158
cum Patre, unum aeternitate, unum divinitate. Non enim 178
Pater ipse qui Filius, sed inter Patrem et Filium generationis expressa distinctio est, ut ex Deo Deus, ex manente manens, plenus e pleno sit. 17. Non sunt igitur haec nuda nomina, sed operatricis virtutis indicia; est enim plenitudo divinitatis in Patre, est plenitudo divinitatis in Filio, non discrepans, sed una divinitas. Nec confusum quod unum est, nec multiplex quod indifferens.

1265 1, 5, 42. Omnem enim vim venenorum suorum in dia- 9
lectica disputatione constituunt [Ariani], quae philosophorum sententia definitur non adstruendi vim habere, sed studium destruendi. Sed non in dialectica complacuit Deo salvum facere populum suum: *Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis* [1 Cor 4, 20].

1266 1, 16, 106. Deus naturae simplicis est, non coniunctae 97
atque compositae; cui nihil accedat, sed solum quod divinum est in natura habeat sua; complens omnia, nusquam ipse 100

1262. ML 14, 1100; B 2, 345. 1263. ML 14, 1123; B 2, 369.
1264. ML 16, 532; B 4, 577. 1265. ML 16, 537; B 4, 582.
1266. ML 16, 552; B 4, 597.

confusus; penetrans omnia, nusquam ipse penetrandus; ubique
totus, eodemque tempore vel in caelo, vel in terris, vel in
108 novissimo maris praesens; visu incomprehensibilis, fatu in-
interpretabilis, sensu inaestimabilis, fide sequendus, religione
115 venerandus; ut, quidquid religiosius sentiri potest, quidquid
praestantius ad decorem, quidquid sublimius ad potestatem,
hoc Deo intellegas convenire.

390 2, 7, 56. Ut homo ergo dubitat [Christus], ut homo tur- 1267
383 batur. Non turbatur eius virtus, non turbatur eius divinitas,
sed turbatur anima; turbatur secundum humanae fragilitatis
402 assumptionem. Et ideo quia suscepit animam, suscepit et
animae passiones; non enim Deus, eo quod Deus erat, aut
392 turbari aut mori potuisset. . . . 58. Unde illud quod lectum est,
Dominum maiestatis crucifixum esse, non quasi in maiestate
sua crucifixum putemus, sed quia idem Deus idem homo, per
divinitatem Deus, per susceptionem carnis homo Iesus Christus,
Dominus maiestatis dicitur crucifixus.

418 3, 11, 87. Sacerdos enim aliquid debet offerre et se- 1268
cundum legem in sancta intrare per sanguinem; ergo, quia
sanguinem taurorum hircorumque repudiaverat Deus, hunc
utique sacerdotem per suum sanguinem, sicut legisti, in
sancta sanctorum caeli summa penetrantem oportebat intrare,
ut aeterna nostrorum esset oblatio peccatorum. Idem ergo
sacerdos, idem et hostia, et sacerdotium tamen et sacri-
ficium humanae condicionis officium est; nam et agnus ad
immolandum ductus est, et sacerdos est secundum ordinem
Melchisedech.

148 4, 8, 91. Est quaedam indistincta distinctae incomprehensi- 1269
150 bilis et inenarrabilis substantia Trinitatis. Distinctionem etenim
accepimus Patris et Filii et Spiritus Sancti, non confusionem;
distinctionem, non separationem; distinctionem, non plurali-
tatem. Divino itaque admirandoque mysterio manentem
semper accipimus Patrem, semper Filium, semper Spiritum
Sanctum, non duos Patres, non duos Filios, non duos Spiritus. . . .
Distinctionem scimus, secreta nescimus; causas non discutimus,
sacramenta servamus.

484 4, 10, 124. *Caro mea vere est esca, et sanguis meus est* 1270
483 *potus* [Io 6, 56]. Carnem audis, sanguinem audis, mortis do-
minicae sacramenta cognoscis; et divinitati calumniaris? Audi
dicentem ipsum: *Quia spiritus carnem et ossa non habet*
[Lc 24, 39]. Nos autem quotiescumque sacramenta sumimus,
497 quae per sacrae orationis mysterium in carnem transfigurantur
489 et sanguinem, mortem Domini annuntiamus [cf. 1 Cor 11, 26].

1267. ML 16, 571; B 4, 616. 1268. ML 16, 607; B 4, 653.
1269. ML 16, 634; B 4, 681. 1270. ML 16, 641; B 4, 687.

1271 4, 10, 132. Sed obiciendum putant quia dixerat: *Ego vivo* 158
propter Patrem [Io 6, 58]. Utique si ad divinitatem referunt, propter Patrem vivit Filius, quia ex Patre Filius est; propter Patrem, quia unius substantiae cum Patre; propter Patrem,
quia eructatum est Verbum ex Patris corde [cf. Ps 44, 1], quia 153
a Patre processit, quia ex paterno generatus est utero, quia fons Pater Filii est, quia radix Pater Filii est.

1272 5, 6, 83. Denique ad Patrem referens, addidit: *quibus* 120
paratum est [Mt 20, 23], ut ostenderet Patrem quoque non 138
petitionibus deferre solere, sed meritis, quia *Deus personarum acceptor non est* [Act 10, 34]. Unde et apostolus ait: *quos praescivit, et praedestinavit* [Rom 8, 29]: non enim ante praedestinavit quam praesciret, sed quorum merita praescivit, eorum praemia praedestinavit.

1273 5, 7, 90. Numquid sic diligi possunt a Deo homines quem- 359
admodum Filius, in quo complacuit Pater? Ille per se complacet, nos per ipsum; in quibus enim Deus Filium suum ad imaginem suam cernit, eos per Filium adsciscit in gratiam filiorum, ut, quemadmodum per imaginem ad imaginem sumus, sic per generationem Filii in adoptionem vocemur. Alius igitur naturae amor sempiternus, alius gratiae.

1274 5, 12, 150. Sumus regnum Christi ante, postea Patris; quia 424
scriptum est: *Nemo venit ad Patrem nisi per me* [Io 14, 6]. Cum in via sum, Christi sum; cum pervenero, Patris sum; sed ubique per Christum, et ubique sub Christo.

De excessu fratris sui Satyri, 377/8.

1275 L. 2, c. 46. Unius morte mundus redemptus est. Potuit 403
enim Christus non mori, si voluisset; sed neque refugiendam 422
mortem quasi ignavam putavit, neque melius nos quam moriendo servasset. Itaque mors eius vita est omnium.

1276 2, 87. Si terra renovatur et caelum, cur dubitemus hominem 598
posse renovari, propter quem terra facta et caelum est? Si praevaricator servatur ad poenam, cur iustus non perpetuatur ad gloriam? Si vermis non moritur peccatorum, quemadmodum interibit caro iustorum? Haec est enim resurrectio, sicut verbi ipsius sonus exprimit, ut, quod cecidit, hoc resurgat; quod mortuum fuerit, reviviscat. 88. Et haec est series et causa iustitiae, ut, quoniam corporis animique communis est actus (quia quae animus cogitavit, corpus effecit), utrumque in iudicium veniat, utrumque aut poenae dedatur, aut gloriae reservetur.

1271. ML 16, 642; B 4, 689. 1272. ML 16, 665; B 4, 713.
1273. ML 16, 666; B 4, 715. 1274. ML 16, 678; B 4, 726.
1275. ML 16, 1327; B 5, 58. 1276. ML 16, 1340; B 5, 71.

253 2, 89. Plena, ni fallor, et iusta ratio; sed ego rationem a 1277
Christo non exigo. Si ratione convincor, fidem abnuo. Credidit Abraham Deo; et nos credamus, ut, qui sumus generis, etiam fidei simus heredes.

De paradiso, ca 375.

226 C. 10, n. 48. Nec illud otiosum, quod non de eadem terra 1278
de qua plasmatus est Adam, sed de ipsius Adae costa facta sit mulier, ut sciremus unam in viro et muliere corporis esse
227 naturam, unum fontem generis humani. Ideo non duo a principio facti vir et mulier, neque duo viri, neque duae mulieres, sed primum vir, deinde ex eo mulier. Unam enim naturam volens hominem constituere Deus, ab uno principio creaturae huius incipiens multarum et disparium naturarum eripuit facultatem.

De Cain et Abel, post 375.

125 L. 2, c. 3, n. 11. Videbat enim laborantes non posse sine 1279
140 remedio salvari, et ideo medicinam tribuebat aegris, ideo omnibus opem sanitatis detulit, ut, quicumque perierit, mortis suae causas sibi adscribat, qui curari noluit, cum remedium haberet quo posset evadere, Christi autem manifesta in omnes
424 praedicetur misericordia, eo quod ii, qui pereunt, sua pereant neglegentia, qui autem salvantur, secundum Christi sententiam liberentur, *qui omnes homines vult salvos fieri et in agnitionem veritatis venire* [1 Tim 2, 4].

De Spiritu Sancto, 381/2.

449 *Prologus,* n. 18. Non mundavit Damasus, non mundavit 1280
Petrus, non mundavit Ambrosius, non mundavit Gregorius; nostra enim servitia, sed tua sunt sacramenta. Neque enim humanae opis est divina conferre, sed tuum, Domine, munus et Patris est.

465 L. 1, c. 3, n. 42. Plenum est [baptisma], si Patrem et 1281
Filium Spiritumque Sanctum fatearis. Si unum neges, totum subrues. Et quemadmodum si unum in sermone comprehendas, aut Patrem, aut Filium, aut Spiritum Sanctum, fide autem nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum Sanctum abneges, plenum
469 est fidei sacramentum; ita etiam quamvis et Patrem, et Filium, et Spiritum dicas, et aut Patris, aut Filii, aut Spiritus Sancti minuas potestatem, vacuum est omne mysterium [1].

---

[1] De interpretatione huius textus cf. DTC 2, 184.
1277. ML 16, 1340; B 5, 71.
1278. CV 32, 1 (ed. C. Schenkl, 1897), 306; ML 14, 298.
1279. CV 32, 1, 388; ML 14, 346.
1280. ML 16, 708; B 4, 758. 1281. ML 16, 714; B 4, 764.

1282 1, 6, 77. Si qua in aqua gratia, non ex natura aquae, 447 182
sed ex praesentia est Spiritus Sancti. . . . 79. Signati ergo 354
Spiritu a Deo sumus. Sicut enim in Christo morimur ut renascamur, ita etiam Spiritu signamur ut splendorem atque
imaginem eius et gratiam tenere possimus; quod est utique 445
spiritale signaculum. Nam etsi specie signemur in corpore, veritate tamen in corde signamur, ut Spiritus Sanctus exprimat in nobis imaginis caelestis effigiem.

1283 1, 6, 80. Quis audeat dicere discretum a Deo Patre et 165
Christo esse Spiritum Sanctum; cum per ipsum ad imaginem et similitudinem Dei esse mereamur, et per ipsum fiat, quem-
admodum Petrus apostolus dixit, ut *divinae* simus *consortes* 358
naturae [2 Petr 1, 4]?

1284 1, 15, 152. Accipe nunc quia, sicut Pater fons vitae est, 171
ita etiam Filium plerique fontem vitae memorarunt significatum; eo quod apud te, inquit, Deus omnipotens, Filius tuus fons vitae sit, hoc est, fons Spiritus Sancti; quia Spiritus vita est, sicut Dominus ait: *Verba quae ego locutus sum vobis, spiritus et vita sunt* [Io 6, 64]; quia, ubi Spiritus, et vita est, et ubi vita est, etiam Spiritus Sanctus.

1285 3, 11, 79. Per scabellum [cf. Is 66, 1] terra intellegitur; 395
per terram autem caro Christi, quam hodieque in mysteriis adoramus, et quam apostoli in Domino Iesu, ut supra diximus,
adorarunt; neque enim divisus est Christus sed unus, neque 384
cum adoratur tamquam Dei Filius, natus ex virgine denegatur. Cum igitur incarnationis adorandum sit sacramentum, in-
carnatio autem opus Spiritus, . . . haud dubie etiam Sanctus 165
Spiritus adorandus est, quando adoratur ille, qui secundum
carnem natus ex Spiritu Sancto est. 80. Ac ne quis hoc 283
derivet ad Mariam virginem: Maria erat templum Dei, non Deus templi. Et ideo ille solus adorandus, qui operabatur in templo.

1286 3, 16, 112. Quomodo igitur non omnia habet quae Dei 166
sunt, qui cum Patre et Filio a sacerdotibus in baptismate nominatur, et in oblationibus invocatur, cum Patre et Filio a seraphim in caelestibus praedicatur, cum Patre et Filio habitat
in sanctis, infunditur iustis, inspiratur prophetis? Unde et in 65
scriptura divina θεόπνευστος omnis ex hoc dicitur, quod Deus inspiret quae locutus est Spiritus [cf. 2 Tim 3, 16].

1287 3, 18, 137. Ecce quia per Spiritum Sanctum peccata do- 521
nantur. Homines autem in remissionem peccatorum ministerium suum exhibent, non ius alicuius potestatis exercent. Neque

1282. ML 16, 723; B 4, 772. 1283. ML 16, 723; B 4, 773.
1284. ML 16, 739; B 4, 789. 1285. ML 16, 794; B 4, 848.
1286. ML 16, 803; B 4, 857. 1287. ML 16, 808; B 4, 862.

enim in suo, sed in Patris et Filii et Spiritus Sancti nomine
544 peccata dimittunt. Isti rogant, divinitas donat; humanum enim
obsequium, sed munificentia supernae est potestatis.

De incarnationis dominicae sacramento, 382.

383 C. 5, n. 35. Adversum omnes tamen generalis ista est 1288
385 fides, quia Christus est Dei Filius, et sempiternus ex Patre,
et natus ex Maria virgine. . . . Cum Deus semper esset aeternus,
incarnationis sacramenta suscepit, non divisus, sed unus; quia
utrumque unus, et unus in utroque, hoc est, vel divinitate
vel corpore; non enim alter ex Patre, alter ex virgine, sed
idem aliter ex Patre, aliter ex virgine. 36. Generatio genera-
390 tioni non praeiudicat, nec caro divinitati. . . . 37. Ergo et
moriebatur secundum nostrae susceptionem naturae, et non
376 moriebatur secundum aeternae substantiam vitae; et patiebatur
secundum corporis susceptionem, ut suscepti corporis veritas
crederetur; et non patiebatur secundum Verbi impassibilem
divinitatem, quod totius exsors doloris est.

383 6, 54. Ergo ex nobis accepit quod proprium offerret pro 1289
390 nobis, ut nos redimeret ex nostro. . . . De nostro sacrificium,
de suo praemium est, multaque in eodem et secundum naturam
invenies et ultra naturam. Secundum condicionem etenim
corporis in utero fuit, natus est, lactatus est, in praesepio est
430 collocatus, sed supra condicionem virgo concepit, virgo gene-
431 ravit, ut crederes quia Deus erat qui novabat naturam; et
homo erat qui secundum naturam nascebatur ex homine. . . .
416 56. Didicistis igitur quia sacrificium de nostro obtulit. Nam
quae erat causa incarnationis, nisi ut caro quae peccaverat per
se redimeretur? Quod peccaverat igitur, hoc redemptum est.

Apologia prophetae David, 383/9.

302 L. 1, c. 11, n. 56. Antequam nascimur, maculamur con- 1290
tagio, et ante usuram lucis, originis ipsius excipimus iniuriam. In iniquitate concipimur [cf. Ps 50, 7] — non expressit utrum parentum an nostra — et in delictis generat unumquemque mater sua. Nec hic declaravit utrum in delictis suis mater pariat, an iam sint aliqua delicta nascentis. Sed vide ne utrumque intellegendum sit. Nec conceptus exsors iniquitatis est, quoniam et parentes non carent lapsu. Et si nec unius diei infans sine peccato, multo magis nec illi materni conceptus dies sine peccato sunt. Concipimur ergo in peccato parentum et in delictis eorum nascimur.

1288. ML 16, 827; B 4, 884. 1289. ML 16, 832; B 4, 889.
1290. CV 32, 2 (ed. C. Schenkl, 1897), 337; ML 14, 873.

1291 2, 12, 71. Omnes in primo homine peccavimus, et per 302
naturae successionem culpae quoque ab uno in omnes transfusa successio est. . . . Adam ergo in singulis nobis est. In illo enim condicio humana deliquit, quia per unum in omnes pertransivit peccatum.

De paenitentia, 380/90.

1292 L. 1, c. 1, n. 4. Quid autem durius, quam ut [Novatiani] 272
indicant paenitentiam, quam non relaxent; cum utique veniam negando incentivum auferant paenitentiae? Nemo enim potest bene agere paenitentiam, nisi qui speraverit indulgentiam.

1293 1, 2, 7. Quibus donatum utrumque est [ius ligandi et solvendi], 521
aut utrumque licere manifestum est, aut utrumque non licere
certum est. Ecclesiae utrumque licet, haeresi utrumque non 450
licet; ius enim hoc solis permissum sacerdotibus est. 545

1294 1, 3, 10. Sed aiunt [Novatiani] se, exceptis gravioribus 522
criminibus, relaxare veniam levioribus. Non hoc quidem auctor vestri erroris Novatianus, qui nemini paenitentiam dandam putavit. . . . Sed Deus distinctionem non facit, qui miseri-
cordiam suam promisit omnibus et relaxandi licentiam sacer- 545
dotibus suis sine ulla exceptione concessit.

1295 1, 8, 36. Cur ergo manus imponitis et benedictionis opus 439
creditis, si quis forte revaluerit aegrotus? Cur praesumitis 527
aliquos a colluvione diaboli per vos mundari posse? Cur
baptizatis, si per hominem peccata dimitti non licet? In 475
baptismo utique remissio peccatorum omnium est; quid inter-
est, utrum per paenitentiam an per lavacrum hoc ius sibi 545
datum sacerdotes vindicent? Unum in utroque mysterium est.

1296 1, 15, 80. Velut operibus quibusdam totius populi purgatur, 551
et plebis lacrimis abluitur, qui orationibus et fletibus plebis redimitur a peccato, et in homine mundatur interiore. Donavit enim Christus ecclesiae suae, ut unum per omnes redimeret, quae Domini Iesu meruit adventum, ut per unum omnes redimerentur.

1297 2, 2, 12. Quae impossibilia sunt apud homines, possibilia 521
sunt apud Deum; et potens est Deus, quando vult, donare nobis peccata, etiam quae putamus non posse concedi. Et ideo quod nobis impossibile impetratu videtur, Deo donare
possibile est. Nam et impossibile videbatur ut peccatum 459
ablueret aqua. . . . Sed quod impossibile erat, fecit Deus esse possibile, qui tantam nobis donavit gratiam. Similiter im-

---

1291. CV 32, 2, 406; ML 14, 915. 1292. ML 16, 466; B 4, 510.
1293. ML 16, 468; B 4, 512. 1294. ML 16, 469; B 4, 513.
1295. ML 16, 477; B 4, 521. 1296. ML 16, 490; B 4, 534.
1297. ML 16, 499; B 4, 543.

545 possibile videbatur per paenitentiam peccata dimitti; concessit hoc Christus apostolis suis, quod ab apostolis ad sacerdotum officia transmissum est. Factum est igitur possibile quod impossibile videbatur.

522 2, 3, 19. Evidentissime Domini praedicatione mandatum 1298
536 est etiam gravissimi criminis reis, si ex toto corde et manifesta confessione peccati paenitentiam gerant, sacramenti caelestis refundendam gratiam. Unde nihil vobis ad excusationem resedisse certum est.

536 2, 6, 40. Si vis iustificari, fatere delictum tuum. Solvit enim 1299
criminum nexus verecunda confessio peccatorum. 41. Vides quid a te exigat Deus tuus, ut memor sis eius quam accepisti gratiae, et non glorieris quasi non acceperis. Vides qua remissionis pollicitatione te provocet ad confitendum.

528 2, 10, 95. Merito reprehenduntur qui saepius agendam 1300
paenitentiam putant, quia luxuriantur in Christo. Nam si vere agerent paenitentiam, iterandam postea non putarent; quia, sicut unum baptisma, ita una paenitentia, quae tamen publice agitur; nam cotidiani nos debet paenitere peccati;
291 sed haec delictorum leviorum, illa graviorum.

Expositio evangelii secundum Lucam, 385/9.

448 2, 83. Baptizatus est Dominus, non mundari volens, sed 1301
459 mundare aquas, ut ablutae per carnem Christi, quae peccatum
475 non cognoscit, baptismatis ius haberent. Et ideo qui ad Christi lavacrum venerit peccata deponit.

303 2, 84. Time Dominum, et praesume de Domino; *Immittet* 1302
enim *angelos Dominus in circuitu timentium eum, et eripiet eos* [Ps 33, 8]. Vides utique quia ubique Domini virtus studiis cooperatur humanis, ut nemo possit aedificare sine Domino, nemo custodire sine Domino, nemo quidquam incipere sine Domino.

247 4, 71. Quam [divinam generationem] licet mens non queat hu- 1303
mana plenae rationis investigatione comprehendere, fidei tamen plenitudo complectitur. Nam etsi non licet mihi scire quemadmodum natus sit, non licet tamen nescire quod natus sit. Seriem generationis ignoro, sed auctoritatem generationis agnosco. Non interfuimus cum ex Patre Dei Filius nasceretur;
254 sed interfuimus cum a Patre Dei Filius diceretur. Si Deo
256 non credimus, cui credimus? Omnia enim quae credimus,

1298. ML 16, 501; B 4, 544. 1299. ML 16, 507; B 4, 551.
1300. ML 16, 520; B 4, 563.
1301. CV 32, 4 (ed. C. Schenkl, 1902), 87; ML 15, 1583.
1302. CV 32, 4, 88; ML 15, 1583.
1303. CV 32, 4, 175; ML 15, 1633.

vel visu credimus vel auditu. Visus saepe fallitur, auditus in fide est. An asserentis persona discutitur? Si viri boni dicerent, nefas putaremus non credere; Deus asserit, probat Filius.

1304 6, 101. Videtis quod in uno Christi nomine omnia sint. 262
Ipse est enim Christus qui natus ex virgine est, ipse est qui mirabilia fecit in populo, ipse qui mortuus est pro peccatis nostris, et resurrexit a mortuis. Unum horum si retraxeris, retraxisti salutem tuam. Nam etiam haeretici habere sibi Christum videntur; nemo enim Christi nomen negat, sed negat Christum qui non omnia quae Christi sunt confitetur.

1305 7, 156. Sicut qui pecuniam solvunt debitum reddunt, nec 543
prius evacuatur faenoris nomen, quam totius sortis ad nummum usque, quocumque solutionis genere, quantitas universa sol-
vatur: sic compensatione caritatis actuumque reliquorum, vel 533
satisfactione quacumque, peccati poena dissolvitur.

1306 7, 205. Neque corporalium stridor aliqui(s) dentium, neque 603
ignis aliqui(s) perpetuus flammarum corporalium, neque vermis est corporalis. Sed haec ideo [ponuntur], quia, sicut ex multa cruditate et febres nascuntur et vermes: ita, si quis non decoquat peccata sua, . . . igne aduretur proprio et suis vermibus consumetur. Unde et Esaias ait: *Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis* [Is 50, 11]. Ignis est quem generat maestitia delictorum; vermis est eo quod irrationabilia animae peccata mentem rei sensumque compungant et quaedam exedant viscera conscientiae.

7, 234. Hunc locum, ab Augustino allatum, vide infra n. 2007.

1307 8, 2. Si omne coniugium a Deo, omne coniugium non 574
licet solvi. Et quomodo apostolus dixit: *Quodsi infidelis discedit, discedat* [1 Cor 7, 15]? In quo mirabiliter et noluit apud Christianos causam residere divortii, et ostendit non a Deo omne coniugium; neque enim Christianae gentilibus Dei iudicio copulantur, cum lex prohibeat.

1308 8, 5. Dimittis ergo uxorem quasi iure, sine crimine; et 572
putas id tibi licere quia lex humana non prohibet; sed divina 579
prohibet. Qui hominibus obsequeris, Deum verere. Audi legem Domini, cui obsequuntur etiam qui leges ferunt: *Quae Deus coniunxit, homo non separet* [Mt 19, 6].

1309 10, 60. Quod autem ait: *Non mea voluntas, sed tua fiat* 388
[Lc 22, 42], suam ad hominem rettulit, Patris ad divinitatem; voluntas enim hominis temporalis, voluntas divinitatis aeterna. Non alia voluntas Patris, alia Filii; una enim voluntas, ubi una divinitas.

1304. CV 32, 4, 276; ML 15, 1695. 1305. CV 32, 4, 352; ML 15, 1740.
1306. CV 32, 4, 374; ML 15, 1754. 1307. CV 32, 4, 392; ML 15, 1765.
1308. CV 32, 4, 394; ML 15, 1767. 1309. CV 32, 4, 478; ML 15, 1819.

531 10, 88. Petrus doluit et flevit, quia erravit ut homo. Non 1310
363 invenio quid dixerit, invenio quod fleverit; lacrimas eius lego, satisfactionem non lego; sed quod defendi non potest, ablui potest. Lavent lacrimae delictum, quod voce pudor est confiteri. . . . 89. Bonae lacrimae quae lavant culpam.

Sermo contra Auxentium, 386.

41 35. Tributum Caesaris est, non negatur; ecclesia Dei est, 1311
Caesari utique non debet addici; quia ius Caesaris esse non potest Dei templum. 36. Quod cum honorificentia imperatoris dictum nemo potest negare. Quid enim honorificentius, quam ut imperator ecclesiae filius esse dicatur? Quod cum dicitur, sine peccato dicitur, cum gratia dicitur. Imperator enim intra ecclesiam, non supra ecclesiam est; bonus enim imperator quaerit auxilium ecclesiae, non refutat.

Expositio in Psalmum CXVIII, 387/8.

269 Serm. 3, c. 2. *Retribue servo tuo* [Ps 118, 17]. . . . 3. Non 1312
270 est alienum nec arrogans, si etiam David remunerationem a Domino Deo suo pro egregiis laboribus postulet. Praerogativa est fidei atque iustitiae, de Domini favore mercedem usurpare. Denique reprehenditur Petrus; quia super fluctus ambulans humano magis dubitavit affectu, quam apostolica auctoritate
252 praesumpsit. In evangelio quoque docemur habere fidem et non haesitare de iis, quae supra hominem sunt, gerendis. . . . Utique non insolentis arrogantiae, sed innocentis est conscientiae ab ipso cui servieris petere mercedem; quoniam desperare segnitiei est materia; sperare autem incentivum laboris est.

347 8, 57. Plena est ergo terra misericordiae Domini; quia 1313
omnibus est data remissio peccatorum. Super omnes sol oriri iubetur. Et hic quidem sol cotidie super omnes oritur.
422 Mysticus autem sol ille iustitiae omnibus ortus est, omnibus venit, omnibus passus est et omnibus resurrexit; ideo autem passus est ut tolleret peccatum mundi. Si quis autem non credit in Christum, generali beneficio ipse se fraudat.

435 22, 30. Veni ergo et quaere ovem tuam, iam non per 1314
servulos, non per mercenarios, sed per temetipsum. Suscipe me in carne, quae in Adam lapsa est. Suscipe me non ex Sara, sed ex Maria; ut incorrupta sit virgo, sed virgo per gratiam ab omni integra labe peccati.

1310. CV 32, 4, 489; ML 15, 1825.
1311. ML 16, 1018; B 5, 154.
1312. ML 15, 1223; B 2, 462.
1313. ML 15, 1318; B 2, 564.
1314. ML 15, 1521; B 2, 780.

Hexaemeron, 386/9.

1315 L. 1, c. 4, n. 16. Rerum visibilium summa caelum et terra 87
est, quae non solum ad mundi huius spectare videntur or-
natum, sed etiam ad indicium rerum invisibilium et quoddam
argumentum eorum quae non videntur, ut est illud pro-
pheticum: *Caeli enarrant gloriam Dei, et opera manuum eius
annuntiat firmamentum* [Ps 18, 2]. Quod secutus apostolus aliis
verbis in eamdem conclusit sententiam, dicens: *Quia invisibilia
eius per ea, quae facta sunt, intelleguntur* [Rom 1, 20]. Auctorem
enim angelorum et dominationum et potestatum facile intel-
legimus eum, qui momento imperii sui hanc tantam pulchri- 189
tudinem mundi ex nihilo fecit esse, quae non erat, et non
exstantibus aut rebus aut causis donavit habere substantiam.
1316 1, 5, 19. Factus est ergo mundus, et coepit esse qui non 157
erat; Verbum autem Dei in principio erat, et erat semper.
Sed etiam angeli, dominationes et potestates, etsi aliquando 198
coeperunt, erant tamen iam quando hic mundus est factus.
Omnia namque creata et *condita sunt, visibilia et invisibilia,* 188
sive sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates
[Col 1, 16].
1317 2, 1, 2. Si increata materia, videtur ergo Deo creandae 196
potestas materiae defuisse, et ab ea operationi subiacentia
mutuatus. Si vero incomposita, mirum admodum coaeternam
Deo materiam decorem sibi non potuisse conferre, quae sub-
stantiam non a creatore acceperit, sed sine tempore ipsa
possederit. Plus ergo invenit operator omnium, quam con-
tulit. Invenit materiem, in qua posset operari; contulit autem
figuram, quae decorem inventis rebus afferret.
1318 6, 7, 42. Illa anima a Deo pingitur, quae habet in se vir- 353
tutum gratiam renitentem splendoremque pietatis. Illa anima
bene picta est, in qua elucet divinae operationis effigies. Illa
anima bene picta est, in qua est splendor gloriae et paternae
imago substantiae. Secundum hanc imaginem, quae refulget,
pictura pretiosa est. Secundum hanc imaginem Adam ante 229
peccatum; sed ubi lapsus est, deposuit imaginem caelestis, 298
sumpsit terrestris effigiem.
1319 6, 8, 46. Utrum igitur secundum corpus, an secundum 354
animam iustificatio tibi conferri videatur, quaeso, respondeas.
Sed dubitare non potes, cum iustitia, unde iustificatio derivata
est, mentis utique, non corporis sit. 47. Pictus es ergo, o

1315. CV 32, 1 (ed. C. Schenkl, 1897), 14; ML 14, 130.
1316. CV 32, 1, 15; ML 14, 131.
1317. CV 32, 1, 41; ML 14, 145.
1318. CV 32, 1, 233; ML 14, 258.
1319. CV 32, 1, 237; ML 14, 260.

homo, pictus a Domino Deo tuo. Bonum habes artificem atque pictorem. Noli bonam delere picturam, non fuco sed veritate fulgentem, non cera expressam sed gratia.

De officiis ministrorum, post 386.

112 L. 3, c. 2, n. 11. Denique in iisdem verbis frequenter dis- 1320
cretio est. Aliter enim bonum Deum dicimus, aliter hominem; aliter iustum Deum appellamus, aliter hominem. Similiter et
99 sapientem Deum aliter dicimus, aliter hominem. . . . Duplex enim forma perfectionis: alia medios, alia plenos numeros habens; alia hic, alia ibi; alia secundum hominis possibilitatem, alia secundum perfectionem futuri. Deus autem iustus per omnia, sapiens super omnia, perfectus in omnibus.

De Abraham, 387.

258 254 L. 1, c. 3, n. 21. Bonum est ut rationem praeveniat fides, 1321
3 ne tamquam ab homine ita a Domino Deo nostro rationem videamur exigere. Etenim quam indignum ut humanis testimoniis de alio credamus, Dei oraculis de se non credamus!

575 1, 7, 59. Nulli licet scire mulierem praeter uxorem. Ideo- 1322
que coniugii tibi ius datum est, ne in laqueum incidas et
572 cum aliena muliere delinquas. *Vinctus es uxori, noli quaerere solutionem* [1 Cor 7, 27]; quia non licet tibi, uxore vivente, uxorem ducere. Nam et aliam quaerere, cum habeas tuam, crimen est adulterii, hoc gravius, quod putas peccato tuo auctoritatem lege quaerendam.

470 2, 11, 79. Pretio sanguinis Christi redempta ecclesia. Ergo 1323
et Iudaeus et Graecus quicumque crediderit, debet scire se circumcidere a peccatis, ut possit salvus fieri; . . . quia nemo ascendit in regnum caelorum nisi per sacramentum baptismatis.

470 2, 11, 84. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto,* 1324
473 *non potest introire in regnum Dei* [Io 3, 5]. Utique nullum
474 excipit, non infantem, non aliqua praeventum necessitate. Habeant tamen illam opertam poenarum immunitatem, nescio an habeant regni honorem.

De bono mortis, 388/90.

299 C. 4, n. 15. Si recolamus quod Deus mortem non fecerit, 1325
sed, postquam homo lapsus in flagitium est praevaricationis

1320. ML 16, 148; B 4, 148. 1321. CV 32, 1, 517; ML 14, 428.
1322. CV 32, 1, 540; ML 14, 442.
1323. CV 32, 1, 632; ML 14, 494.
1324. CV 32, 1, 635; ML 14, 497.
1325. CV 32, 1, 716; ML 14, 547.

et fraudis, sententia comprehenderit, ut in terram suam terra remearet, inveniemus mortem finem esse peccati, ne, quo esset 584
vita diuturnior, eo fieret culpa numerosior.

De institutione virginis, 391/2.

1326 C. 6, n. 41. Nec illud moveat, quod ait quia *Ioseph accepit* 571
coniugem suam et profectus est in Aegyptum [Mt 1, 24; 2, 14]; desponsata enim viro coniugis nomen accepit. Cum enim initiatur coniugium, tunc coniugii nomen adsciscitur; non enim defloratio virginitatis facit coniugium, sed pactio coniugalis. Denique cum iungitur puella, coniugium est, non cum virili admixtione cognoscitur.

1327 8, 52. Quae est haec porta [cf. Ez 44, 1 sqq], nisi Maria? ideo 431
clausa, quia virgo? Porta igitur Maria, per quam Christus intravit in hunc mundum, quando virginali fusus est partu et genitalia virginitatis claustra non solvit.

De obitu Valentiniani consolatio, 392.

1328 51. Sed audio vos dolere, quod non acceperit sacramenta 471
baptismatis. Dicite mihi, quid aliud in nobis est, nisi voluntas, nisi petitio? Atqui etiam dudum hoc voti habuit, ut, et antequam in Italiam venisset, initiaretur, et proxime baptizari se a me velle significavit, et ideo prae ceteris causis me accersendum putavit. Non habet ergo gratiam quam desideravit? Non habet quam poposcit? Certe, quia poposcit, accepit. Et unde illud est: *Iustus quacumque morte praeventus fuerit, anima eius in requie erit* [Sap 4, 7]?

De mysteriis, a.?

1329 C. 3, n. 8. Quid vidisti? Aquas utique, sed non solas; 438
levitas illic ministrantes, summum sacerdotem interrogantem
et consecrantem. . . . Crede ergo divinitatis illic adesse prae- 447
sentiam. Operationem credis, non credis praesentiam? Unde sequeretur operatio, nisi praecederet ante praesentia?

1330 4, 20. Ideoque legisti quod *tres* testes in baptismate *unum* 465
sunt, aqua, sanguis et Spiritus [cf. 1 Io 5, 8]; quia, si in unum
horum detrahas, non stat baptismatis sacramentum. Quid est 461
enim aqua sine cruce Christi? Elementum commune, sine ullo sacramenti effectu. Nec iterum sine aqua regenerationis mysterium est: *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei* [Io 3, 5]. Credit

1326. ML 16, 316; B 4, 326. 1327. ML 16, 320; B 4, 330.
1328. ML 16, 1374; B 5, 109. 1329. ML 16, 391; B 4, 429.
1330. ML 16, 394; B 4, 432.

autem etiam catechumenus in crucem Domini Iesu, qua et
470 ipse signatur; sed nisi baptizatus fuerit in nomine Patris et
Filii et Spiritus Sancti, remissionem non potest accipere peccatorum, nec spiritualis gratiae munus haurire.

456 6, 32. Mundus erat Petrus, sed plantam lavare debebat; 1331
habebat enim primi hominis de successione peccatum, quando
eum supplantavit serpens et persuasit errorem. Ideo planta
475 eius abluitur, ut hereditaria peccata tollantur; nostra enim
propria per baptismum relaxantur.

476 445 7, 42. Accepisti signaculum spiritale, spiritum sapientiae 1332
245 et intellectus, spiritum consilii atque virtutis, spiritum cognitionis atque pietatis, spiritum sancti timoris: et serva quod
accepisti. Signavit te Deus Pater, confirmavit te Christus
Dominus, et dedit pignus Spiritus in cordibus tuis.

485 9, 50. Forte dicas: Aliud video; quomodo tu mihi asseris 1333
quod Christi corpus accipiam? Et hoc nobis adhuc superest
ut probemus. Quantis igitur utimur exemplis! Probemus non
497 hoc esse quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit; maioremque vim esse benedictionis quam naturae,
489 quia benedictione etiam natura ipsa mutatur.

485 490 9, 58. In illo sacramento [eucharistiae] Christus est, quia 1334
corpus est Christi; non ergo corporalis esca, sed spiritalis
est. Unde et apostolus de typo eius ait: *Quia patres nostri
escam spiritalem manducaverunt, et potum spiritalem biberunt*
[1 Cor 10, 3 4]. Corpus enim Dei corpus est spiritale.

[?] De lapsu virginis consecratae [1].

580 C. 5, n. 21. Dicit aliquis: *Melius est nubere quam uri* 1335
[1 Cor 7, 9]. Hoc dictum ad nondum pollicitam pertinet, ad
necdum velatam. Ceterum quae se Christo spondit, iam
nupsit, iam immortali coniuncta est viro. Quae si voluerit
nubere communi lege coniugii, adulterium perpetrat, ancilla
mortis efficitur.

[?] De sacramentis [2].

475 L. 3, c. 1, n. 7. In baptismate omnis culpa diluitur. Re- 1336
456 cedit ergo culpa; sed quia Adam supplantatus a diabolo est
et venenum ei effusum est supra pedes, ideo lavas pedes, ut

---

[1] Hoc opusculum forsan non Ambrosio tribuendum est, sed Nicetae Remesianensi.

[2] Hic liber, iuxta multos, non scriptus est ante saec. V. vel VI.

1331. ML 16, 398; B 4, 436. 1332. ML 16, 402; B 4, 440.

1333. ML 16, 405; B 4, 442. 1334. ML 16, 408; B 4, 446.

1335. *A. E. Burn*, Niceta of Remesiana (1905), p. 119; ML 16, 372; B 4, 391.

1336. ML 16, 433; B 4, 476.

in ea parte, in qua insidiatus est serpens, maius subsidium
sanctificationis accedat, quo postea te supplantare non possit.
Lavas ergo pedes ut laves venena serpentis.

1337 3, 2, 8. Sequitur [baptismum] spiritale signaculum quod 476 445
audistis hodie legi; quia post fontem superest ut perfectio 245
fiat, quando ad invocationem sacerdotis Spiritus Sanctus in-
funditur, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii
atque virtutis, spiritus cognitionis atque pietatis, spiritus sancti
timoris: septem quasi virtutes Spiritus.

1338 4, 4, 13. Ergo auctor sacramentorum quis est nisi Do- 418
minus Iesus? De caelo ista sacramenta venerunt; consilium
enim omne de caelo est.

1339 4, 4, 14. Tu forte dicis: Meus panis est usitatus. Sed panis 489
iste panis est ante verba sacramentorum; ubi accesserit con-
secratio, de pane fit caro Christi. Hoc igitur adstruamus. Quo-
modo potest qui panis est corpus esse Christi? Consecratione.
Consecratio autem quibus verbis est, cuius sermonibus? Do- 495
mini Iesu. Nam et reliqua omnia quae dicuntur in superio-
ribus, a sacerdote dicuntur, laudes Deo deferuntur, oratio 499
petitur pro populo, pro regibus, pro ceteris; ubi venitur ut 520
conficiatur venerabile sacramentum, iam non suis sermonibus
utitur sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. Ergo sermo 449
Christi hoc conficit sacramentum.

1340 4, 5, 23. Antequam consecretur, panis est; ubi autem 493 495
verba Christi accesserint, corpus est Christi. Denique audi 489
dicentem: *Accipite et edite ex eo omnes; hoc est enim corpus* 486
meum [Lc 22, 19]. Et ante verba Christi calix est vini et 494
aquae plenus; ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis
Christi efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte quantis
generibus potens est sermo Christi universa convertere.

AMBROSIASTER, 370/5.

1341 *In Rom 5, 12. In quo,* id est in Adam, *omnes peccaverunt.* 302
Ideo dixit *in quo,* cum de muliere loquatur, quia non ad
speciem rettulit, sed ad genus. Manifestum itaque est in
Adam omnes peccasse quasi in massa; ipse enim per peccatum
corruptus, quos genuit, omnes nati sunt sub peccato. Ex eo
igitur cuncti peccatores, quia ex eo ipso sumus omnes; hic
enim beneficium Dei perdidit, dum praevaricavit.

1342 *In 2 Cor 5, 21. Eum qui non noverat peccatum, pro nobis* 398
peccatum fecit. Deum dicit Patrem peccatum fecisse Filium 419
suum Christum, eum utique qui peccatum nesciebat, id est

1337. ML 16, 434; B 4, 476.
1338. ML 16, 439; B 4, 482.
1339. ML 16, 439; B 4, 482.
1340. ML 16, 444; B 4, 487.
1341. ML 17, 92; B 3, 430.
1342. ML 17, 298; B 3, 695.

qui non peccaverat; quia factus caro non immutatus, sed incarnatus factus est peccatum.... Propter quod autem omnis caro sub peccato est, ideo factus caro, factus est etiam peccatum. Et quoniam oblatus est pro peccatis, non immerito peccatum factus dicitur; quia et hostia, in lege, quae pro peccatis offerebatur, peccatum nuncupabatur.

125 *In 1 Tim 2, 4. Vult* Deus *omnes homines salvos fieri,* sed 1343
si accedant ad eum; non enim sic vult, ut nolentes salventur; sed vult illos salvari, si et ipsi velint. Nam utique qui legem omnibus dedit, nullum excepit a salute. Numquid medicus non idcirco proponit in publico, ut omnes se ostendat velle salvare, si tamen ab aegris requiratur? Non est enim vera salus, si nolenti tribuatur.

RUFINUS, ca 345—410.

Commentarius in symbolum apostolorum, ca 404.

74 37 [1]. [Canon scripturarum. Veteris testamenti: Moysis quin- 1344
que libri (Gen., Ex., Lev., Num., Deut.), Iesus Nave, Iud. simul cum Ruth, Regnorum IV, Paral. qui dierum dicitur liber, Esdr. II, Hester, Prophetarum (Esaias, Ier., Ez., Dan., XII prophetarum liber unus), Iob, Ps. David, Salomonis III (Prov., Eccl., Cant. cant.).] In his concluserunt numerum libro-
75 rum veteris testamenti. Novi vero, quattuor Ev. (Mt., Mc., Lc., Io.), Actus apostolorum quos describit Lucas. Pauli apostoli Epist. XIV. Petri apostoli duae. Iacobi fratris Domini et apostoli una. Iudae una. Ioannis tres. Apoc. Ioannis. Haec sunt quae Patres intra canonem concluserunt et ex quibus fidei nostrae assertiones constare voluerunt. 38. Sciendum tamen est quod et alii libri sunt, qui non canonici, sed ecclesiastici a maioribus appellati sunt: [Sap. Salomonis, Sap. Sirach (= Eccli.), Tob., Iudith, Mach. libri]. In novo testamento libellus qui dicitur Pastoris sive Hermas: qui appellatur Duae viae, vel Iudicium Petri. Quae omnia legi quidem in ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Ceteras vero scripturas apocryphas nominarunt, quas in ecclesiis legi noluerunt.

S. HIERONYMUS, ca 342—419.

Epistulae.

554 Ep. 14 [ad Heliodorum, a. 374/9], c. 8. Absit ut quidquam de 1345
his [clericis] sinistrum loquar, qui apostolico gradui succedentes

[1] Vide p. 177, not. 1. 1343. ML 17, 466; B 3, 911.
1344. ML 21, 373. 1345. CV 54 (ed. I. Hilberg, 1910), 55; ML 22, 352.

Christi corpus sacro ore conficiunt, per quos nos etiam 499
Christiani sumus, qui claves regni caelorum habentes quodam 521
modo ante iudicii diem iudicant, qui sponsam Domini sobria
castitate conservant.

1346 15 [ad Damasum, a. 374/9], 2. Ego nullum primum nisi 59
Christum sequens beatitudini tuae, id est cathedrae Petri, com-
munione consocior. Super illam petram aedificatam ecclesiam
scio. Quicumque extra hanc domum agnum comederit, pro- 47
fanus est. Si quis in Noe arca non fuerit, periet regnante
diluvio.

1347 27 [ad Marcellam, a. 382/5], 1. Ita responsum habeant [ob- 70
trectatores mei]: Non adeo hebetis fuisse me cordis et tam
crassae rusticitatis . . . ut aliquid de dominicis verbis aut cor-
rigendum putaverim, aut non divinitus inspiratum; sed latino- 76
rum codicum vitiositatem, quae ex diversitate librorum omnium
comprobatur, ad graecam originem, unde et ipsi translata non
denegant, voluisse revocare.

1348 36 [ad Damasum, a. 382/4], 15. Quaeris, quare vir iustus ali- 404
quid ignoraverit et contra suam fecerit voluntatem [cf. Gn 27, 23].
Ad quod districta responsio est, nullum hominem, excepto eo
qui ob nostram salutem carnem est dignatus assumere, plenam
habuisse scientiam et certissimam veritatem.

1349 48 [ad Pammachium, a. 392/3], 9. Erubescat calumniator meus 581
dicens me prima damnare matrimonia, quando legit: «Non 577
damno digamos, immo nec trigamos et si dici potest octo-
gamos» [Adv. Iovin. 1, 15 (ML 23, 234)]. Aliud est non dam-
nare, aliud praedicare; aliud est veniam concedere, aliud
laudare virtutem. Si autem in eo durus videor, quia dixi:
«quidquid aequaliter licet, aequa lance pensandum est» [ib.],
puto non me crudelem iudicabit et rigidum, qui alia loca 582
virginitati et nuptiis, alia trigamis et octogamis et paenitentibus
legerit praeparata.

1350 48, 21. Christus virgo, virgo Maria, utrique sexui virginitatis 566
dedicavere principia. Apostoli, vel virgines, vel post nuptias
continentes. Episcopi, presbyteri, diaconi, aut virgines eliguntur, 555
aut vidui, aut certe post sacerdotium in aeternum pudici.

1351 55 [ad Amandum, forsan ante a. 398], 3. Omnes igitur causa- 572
tiones apostolus amputans apertissime definivit, vivente viro,
adulteram esse mulierem quae alteri nupserit. . . . Quamdiu
vivit vir, licet adulter sit, licet sodomita, licet flagitiis omnibus 573
coopertus et ab uxore propter haec scelera derelictus, maritus
eius reputatur, cui alterum virum accipere non licet.

1346. CV 54, 63; ML 22, 355.
1347. CV 54, 224; ML 22, 431.
1348. CV 54, 281; ML 22, 459.
1349. CV 54, 363; ML 22, 499.
1350. CV 54, 386; ML 22, 510.
1351. CV 54, 493; ML 22, 562.

572 77 [ad Oceanum, a. 399], 3. Aliae sunt leges Caesarum, aliae 1352
579 Christi; aliud Papinianus, aliud Paulus noster praecipit. Apud illos in viris pudicitiae frena laxantur et, solo stupro atque adulterio condemnato, passim per lupanaria et ancillulas libido permittitur; quasi culpam dignitas faciat, non voluptas. Apud nos, quod non licet feminis, aeque non licet viris; et eadem servitus pari condicione censetur.

603 84 [ad Pammachium et Oceanum, a. 401], 2. Obiciunt mihi, 1353
quare Originem aliquando laudaverim. Ni fallor, duo loca sunt: praefatiuncula ad Damasum in homiliis Cantici canticorum et prologus in librum hebraicorum nominum. Quid ibi de dogmatibus ecclesiae dicitur? Quid de Patre et Filio et Spiritu Sancto? Quid de carnis resurrectione? Quid de animae statu atque substantia? Simplex interpretatio, atque doctrina simplici voce laudata est. Nihil ibi de fide, nihil de dogmatibus comprehensum est. Moralis tantum tractatur locus et allegoriae nubilum serena expositione discutitur. Laudavi interpretem, non dogmatisten; ingenium, non fidem; philosophum, non apostolum. Quodsi volunt super Origene meum scire iudicium, legant in Ecclesiasten commentarios [n. 1373]; replicent in epistulam ad Ephesios tria volumina [n. 1370], et intellegent me semper eius dogmatibus contra isse. . . . 3. Si mihi creditis, Origeniastes numquam fui; si non creditis, nunc esse cessavi. Quodsi nec sic adducimini ad fidem, compellitis me ad defensionem mei contra amasium vestrum scribere, ut, si non creditis neganti, credatis saltem accusanti.

390 120 [ad Hedibiam, post a. 406], 9. Gloria salvatoris patibulum 1354
triumphantis est. Crucifigitur ut homo, glorificatur ut Deus. . . .
385 Haec dicimus, non quod alium Deum et alium hominem esse credamus et duas personas faciamus in uno Filio Dei, sicut nova haeresis calumniatur; sed unus atque idem Filius Dei et filius hominis est.

350 133 [ad Ctesiphontem, a. 415], 1. Illi [haeretici Pelagiani], quae 1355
Graeci appellant πάθη, nos perturbationes possumus dicere, aegritudinem videlicet et gaudium, spem et metum, quorum duo praesentia, duo futura sunt, asserunt exstirpari posse de mentibus et nullam fibram radicemque vitiorum in homine omnino residere meditatione et assidua exercitatione virtutum.

350 133, 7. Audite, quaeso, audite sacrilegum. «Si», inquit 1356
[Pelagius], «voluero curvare digitum, movere manum, sedere, stare, ambulare, discurrere, sputa iacere, . . . semper mihi auxilium Dei necessarium erit?» Audi, ingrate, immo sacrilege,

1352. CV 55 (ed. I. Hilberg, 1912), 39; ML 22, 691.
1353. CV 55, 121; ML 22, 744. 1354. CV 55, 497; ML 22, 996.
1355. ML 22, 1148. 1356. ML 22, 1155.

apostolum praedicantem: *Sive manducatis, sive bibitis, sive aliud quid agitis, omnia in nomine Dei agite* [1 Cor 10, 31].

1357 146 [ad Evangelum, a. ?], 1. Audio quemdam in tantam eru- 556
pisse vecordiam, ut diaconos presbyteris, id est episcopis, 557
anteferret. Nam cum apostolus perspicue doceat eosdem esse presbyteros quos episcopos, quid patitur mensarum et viduarum
minister, ut supra eos se tumidus efferat, ad quorum preces 499
Christi corpus sanguisque conficitur? Quaeris auctoritatem?...
In Actibus apostolorum ad unius ecclesiae sacerdotes ita Paulus 39
loquitur: *Attendite vobis et cuncto gregi, in quo vos Spiritus Sanctus posuit episcopos, ut regeretis ecclesiam Domini, quam*
acquisivit sanguine suo [Act 20, 28]. Ac ne quis contentiose in 61
una ecclesia plures episcopos fuisse contendat, audi et aliud testimonium, in quo manifestissime comprobatur eumdem esse episcopum atque presbyterum. *Propter hoc reliqui te in Creta, ut quae deerant corrigeres et constitueres presbyteros per civitates, sicut et ego tibi mandavi. Si quis est sine crimine, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriae, aut non subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse, quasi Dei dispensatorem* [Tit 1, 5 sqq]. . . . Quod autem postea unus electus est qui ceteris praeponeretur, in schismatis remedium factum est, ne unusquisque ad se trahens Christi ecclesiam rumperet. Nam et Alexandriae a Marco evangelista usque ad Heraclam et Dionysium episcopos, presbyteri semper unum ex se electum, in excelsiore gradu collocatum, episcopum nominabant; quomodo si exercitus imperatorem faciat, aut diaconi eligant de se quem industrium noverint, et archidiaconum vocent. Quid enim facit, excepta ordinatione, episcopus quod presbyter non faciat?

Dialogus contra Luciferianos, ca 382.

1358 8. An nescis etiam ecclesiarum hunc esse morem, ut 476
baptizatis postea manus imponantur, et ita invocetur Spiritus Sanctus? Exigis ubi scriptum sit? In Actibus apostolorum.
Etiam si scripturae auctoritas non subesset, totius orbis in 78
hanc partem consensus instar praecepti obtineret. Nam et multa alia, quae per traditionem in ecclesiis observantur, auctoritatem sibi scriptae legis usurpaverunt.

1359 9. Non quidem abnuo hanc esse ecclesiarum consuetudinem, 467
ut ad eos, qui longe a maioribus urbibus per presbyteros et
diaconos baptizati sunt, episcopus ad invocationem Sancti 479
Spiritus manum impositurus excurrat. . . . Ecclesiae salus in 439
summi sacerdotis dignitate pendet; cui si non exsors quaedam et ab omnibus eminens detur potestas, tot in ecclesiis

1357. ML 22, 1192. 1358. ML 23, 163.
1359. ML 23, 164.

556 efficientur schismata quot sacerdotes. Inde venit, ut sine chrismate et episcopi iussione neque presbyter neque diaconus
438 ius habeant baptizandi. Quod frequenter, si tamen necessitas cogit, scimus etiam licere laicis. Ut enim accipit quis, ita et dare potest.

469 450 11. Si in fide sua [haeretica] baptizato baptizans nocere non 1360
565 potuit, et in fide sua sacerdotem constitutum constituens non inquinavit.

De perpetua virginitate B. Mariae, adversus Helvidium, ca 383.

430 19. Natum Deum esse de virgine credimus, quia legimus; 1361
432 Mariam nupsisse post partum non credimus, quia non legimus.
581 Nec hoc ideo dicimus, quo nuptias condemnemus: ipsa quippe
571 virginitas fructus est nuptiarum. . . . Tu dicis Mariam virginem non permansisse; ego mihi plus vindico, etiam ipsum Ioseph virginem fuisse per Mariam, ut ex virginali coniugio virgo filius nasceretur.

In epistulam ad Galatas commentarii, 386/7.

363 L. 2, c. 3, v. 11. *Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud* 1362
Deum, manifestum est, quia iustus ex fide vivit [Gal 3, 11]. . . . Considerandum itaque quia non dixerit: homo aut vir ex fide vivit, ne occasionem tribueret ad virtutum opera contemnenda; sed: *iustus ex fide vivit,* ut, quicumque fidelis esset et per fidem victurus, non aliter posset ad fidem venire, vel in ea vivere, nisi prius iustus fuisset et puritate vitae, quasi quibusdam ad fidem gradibus, ascendisset.

275 3, 5, 22. *Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax,* 1363
longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, adversus huiusmodi non est lex [Gal 5, 22 sq]. Et quae alia inter fructus spiritus debuit tenere primatum nisi caritas, sine qua virtutes ceterae non reputantur esse virtutes, et ex qua nascuntur universa quae bona sunt?

584 3, 6, 10. *Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad* 1364
omnes, maxime autem ad domesticos fidei [Gal 6, 10]. Tempus sementis, ut diximus, tempus est praesens, et vita quam currimus. In hac licet nobis quod volumus seminare; cum ista vita transierit, operandi tempus aufertur. Unde et salvator ait: *Operamini, dum dies est; veniet nox, quando iam nullus poterit operari* [Io 9, 4].

1360. ML 23, 166. 1361. ML 23, 203.
1362. ML 26, 358. 1363. ML 26, 418.
1364. ML 26, 432.

In epistulam ad Ephesios commentarii, 386/7.

1365 L. 1, c. 1, v. 7. Dupliciter sanguis Christi et caro intel- 484
legitur: vel spiritualis illa atque divina, de qua ipse dixit: 490
Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus [Io 6, 56],
et: *Nisi manducaveritis carnem meam, et sanguinem meum bibe-*
ritis, non habebitis vitam aeternam [ib. 54]; vel caro et sanguis
quae crucifixa est et qui militis effusus est lancea. Iuxta hanc
divisionem et in sanctis eius diversitas sanguinis et carnis ac-
cipitur, ut alia sit caro quae visura est salutare Dei, alia caro
et sanguis quae regnum Dei non queant possidere.

1366 1, 1, 11. *In quo et sorte vocati sumus, praedestinati secundum* 104
propositum eius, qui universa operatur secundum consilium volun-
tatis suae [Eph 1, 11]. . . . Considerandum quod et hic προ-
ορισμός et πρόθεσις, id est *praedestinatio* et *propositum,* simul
posita sint, iuxta quae operatur omnia Deus secundum con-
silium voluntatis suae. Non quo omnia, quae in mundo fiant,
Dei voluntate et consilio peragantur, alioquin et mala Deo 197
poterunt imputari; sed quo universa quae facit consilio faciat
et voluntate, quod scilicet et ratione plena sint et potestate
facientis. . . . *Vult salvari omnes et in agnitionem veritatis* 125
venire [1 Tim 2, 4]. Sed quia nullus absque propria voluntate 137
salvatur (liberi enim arbitrii sumus), vult nos bonum velle,
ut, cum voluerimus, velit in nobis et ipse suum implere con-
silium.

1367 2, 3, 14. Loquitur in Exodo Dominus: *Ego sum qui sum;* 94
et: *Haec dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos* [Ex 3, 14]. 95
Numquid solus Deus erat, et cetera non erant? . . . Cetera,
ut sint, Dei sumpsere beneficio. Deus vero, qui semper est,
nec habet aliunde principium, et ipse sui origo est suaeque
causa substantiae, non potest intellegi aliunde habere quod
substitit.

1368 2, 4, 5. Unus est Dominus, et unus est Deus, quia Patris 148
et Filii dominatio, una divinitas est. Propterea et fides una
dicitur, quia similiter in Patrem, et in Filium, et in Spiritum
Sanctum credimus. Et baptisma unum, eodem enim modo, 465
et in Patrem, et in Filium, et in Spiritum Sanctum baptizamur.
Et ter mergimur, ut Trinitatis unum appareat sacramentum. 464
Et non baptizamur in nominibus Patris, et Filii, et Spiritus
Sancti, sed in uno nomine, quod intellegitur Deus.

1369 2, 4, 10. Descendit ergo in inferiora terrae, et ascendit 426
super omnes caelos Filius Dei, ut non tantum legem pro-
phetasque compleret, sed et alias quasdam occultas dispensa-
tiones, quas solus ipse novit cum Patre. Neque enim scire 410

1365. ML 26, 451. 1366. ML 26, 454. 1367. ML 26, 488.
1368. ML 26, 496. 1369. ML 26, 499.

possumus quomodo et angelis et his qui in inferno erant sanguis Christi profuerit, et tamen quin profuerit nescire non possumus.

593 3, 5, 6. Sunt plerique qui dicunt non futura pro peccatis 1370
602 esse supplicia nec extrinsecus adhibenda tormenta, sed ipsum peccatum et conscientiam delicti esse pro poena, dum vermis in corde non moritur, et in animo ignis accenditur, in similitudinem febris, quae non torquet extrinsecus aegrotantem, sed corpora ipsa corripiens punit, sine cruciatuum forinsecus adhibitione quod possidet. Has itaque persuasiones et decipulas fraudulentas verba inania appellavit et vacua, quae videntur florem quemdam habere sermonum, et blandiri peccantibus; sed, dum fiduciam tribuunt, magis eos ferunt ad aeterna supplicia.

In epistulam ad Titum commentarii, 386/7.

556 L. 1, c. 1, v. 5. Idem est ergo presbyter qui et episcopus, 1371
et antequam diaboli instinctu studia in religione fierent, et diceretur in populis: *Ego sum Pauli, ego Apollo, ego autem Cephae* [1 Cor 1, 12], communi presbyterorum consilio ecclesiae
39 gubernabantur. Postquam vero unusquisque eos, quos bapti-
61 zaverat, suos putabat esse, non Christi, in toto orbe decretum est ut unus de presbyteris electus superponeretur ceteris, ad quem omnis ecclesiae cura pertineret, et schismatum semina tollerentur. [Citat exempla ecclesiae Philipporum (cf. Phil 1, 1 2), Ephesi (cf. Act 20, 17 28), et 1 Petr 5, 1 2.]

***Translatio homiliarum Origenis in Lucam**, 388/91, cf. n. 474 sqq.* 1371*

Praefatio in libros Salomonis, 389/90.

74 Fertur et πανάρετος Iesu filii Sirach liber, et alius ψευδεπί- 1372
γραφος, qui Sapientia Salomonis inscribitur. Quorum priorem hebraicum repperi, non Ecclesiasticum, ut apud Latinos, sed Parabolas praenotatum; cui iuncti erant Ecclesiastes et Canticum canticorum, ut similitudinem Salomonis non solum librorum numero, sed etiam materiarum genere coaequaret. Secundus apud Hebraeos nusquam est, quia et ipse stilus graecam eloquentiam redolet; et nonnulli scriptorum veterum hunc esse Iudaei Philonis affirmant. Sicut ergo Iudith et Tobi et Machabaeorum libros legit quidem ecclesia, sed inter canonicas scripturas non recipit: sic et haec duo volumina legat ad aedificationem plebis, non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam.

1370. ML 26, 522. 1371. ML 26, 562.
1372. ML 28, 1242.

In Ecclesiasten commentarius, 389/90.

1373 C. 1, v. 15. *Perversus non poterit adornari, et imminutio* 602 *non poterit numerari* [Eccl 1, 15]. . . . Potest et hic esse sensus: Tanta malitia in mundi huius capacitate versatur, ut ad integrum boni statum mundus redire vix valeat, nec possit facile recipere ordinem et perfectionem suam, in quibus primum conditus est. Aliter, omnibus per paenitentiam in integrum restitutis, solus diabolus in suo permanebit errore. . . . Denique tantus est numerus seductorum et eorum, qui de grege Domini ab eo rapti sunt, ut supputatione non queat comprehendi.

1374 9, 1. *Omne hoc dedi in corde meo, ut considerarem universa,* 365 *quia iusti et sapientes et opera eorum in manu Domini. Et quidem caritatem et quidem odium, non est cognoscens homo omnia in facie eorum* [Eccl 9, 1 2]. . . . Porro hic sensus est: Etiam in hoc dedi cor meum et scire volui quos Deus diligeret, quos odisset. Et inveni iustorum quidem opera in manu Dei esse, et tamen utrum amentur a Deo annon, nunc eos scire non posse et inter ambiguum fluctuare.

1375 10, 11. Si quem serpens diabolus occulte momorderit et 536
nullo conscio eum peccati veneno infecerit; si tacuerit qui 540
percussus est et non egerit paenitentiam, nec vulnus suum fratri et magistro voluerit confiteri, magister et frater, qui linguam habent ad curandum, facile ei prodesse non poterunt. Si enim erubescat aegrotus vulnus medico confiteri, quod ignorat medicina non curat.

In Michaeam commentarii, ca 392.

1376 L. 2, c. 5, v. 2. Sunt autem qui asserant in omnibus paene 72 testimoniis, quae de vetere testamento sumuntur, istiusmodi esse errorem, ut aut ordo mutetur, aut verba, et interdum sensus quoque ipse diversus sit, vel apostolis vel evangelistis non ex libro carpentibus testimonia, sed memoriae credentibus, quae nonnumquam fallitur.

In Habacuc commentarii, ca 392.

1377 L. 1, c. 1, v. 14. Sicut in hominibus etiam per singulos Dei 124 currit providentia, sic in ceteris animalibus generalem quidem dispensationem et ordinem cursumque rerum intellegere possumus. Verbi gratia, quomodo nascatur piscium multitudo et vivat in aquis, quomodo reptilia et quadrupedia oriantur in
terra et quibus alantur cibis. Ceterum absurdum est ad hoc 118

1373. ML 23, 1022. 1374. ML 23, 1080. 1375. ML 23, 1096.
1376. ML 25, 1197. 1377. ML 25, 1286.

Dei deducere maiestatem, ut sciat per momenta singula quot nascantur culices, quotve moriantur, quae cimicum et pulicum et muscarum sit in terra multitudo, quanti pisces in aqua natent, et qui de minoribus maiorum praedae cedere debeant. Non simus tam fatui adulatores Dei, ut, dum potentiam eius etiam ad ima detrahimus, in nos ipsos iniuriosi simus, eamdem rationabilium quam irrationabilium providentiam esse dicentes.

Adversus Iovinianum, ca 393.

581 L. 1, n. 13. *Si autem acceperis uxorem, non peccasti* [1 Cor 1378
580 7, 28]. Aliud est non peccare, aliud bene facere. *Et si nupserit*
virgo, non peccavit [ib.]. Non illa virgo, quae se semel Dei
cultui dedicavit; harum enim si qua nupserit, habebit dam-
nationem, quia primam fidem irritam fecit.

54 1, 26. Super Petrum fundatur ecclesia: licet id ipsum in 1379
alio loco super omnes apostolos fiat, et cuncti claves regni
50 caelorum accipiant, et ex aequo super eos ecclesiae fortitudo
40 solidetur, tamen propterea inter duodecim unus eligitur, ut,
capite constituto, schismatis tollatur occasio.

221 2, 3. Liberi arbitrii nos condidit Deus; nec ad virtutes 1380
371 nec ad vitia necessitate trahimur. Alioquin ubi necessitas,
nec corona est. Sicut in bonis operibus perfector est Deus,
non est enim *volentis, neque currentis, sed miserentis* et adiu-
vantis *Dei* [Rom 9, 16], ut pervenire valeamus ad calcem: sic
in malis atque peccatis semina nostra sunt incentiva, et per-
fectio diaboli.

292 2, 25. In passione Christi *omnes declinaverunt, simul in-* 1381
utiles facti sunt; et *non fuit qui faceret bonum, non fuit usque ad unum* [Ps 13, 1 3; 52, 2 4]. Audebisne igitur dicere sic negasse Petrum et ceteros apostolos qui fugerunt, quomodo Caiphan et Pharisaeos, et clamantem populum: *Crucifige, crucifige* talem [Lc 23, 21; Io 19, 6]? Et ut de apostolis taceam, eiusdemne tibi sceleris videbitur reus Anna, et Caiphas, et Iudas proditor, cuius et Pilatus, qui nolens compulsus est contra Dominum ferre sententiam?

291 2, 30. Sunt peccata levia, sunt gravia. Aliud est decem 1382
548 milia talenta debere, aliud quadrantem. . . . Cernis quod, si
pro peccatis minoribus deprecemur, impetremus veniam, si
pro maioribus, difficilis impetratio sit; et inter peccata et
peccata magnam esse distantiam.

366 2, 32. Iam nostri laboris est, pro diversitate virtutum di- 1383
612 versa nobis praemia praeparare. 33. . . . Si omnes in caelo

1378. ML 23, 229. 1379. ML 23, 247. 1380. ML 23, 286.
1381. ML 23, 322. 1382. ML 23, 327. 1383. ML 23, 329.

aequales futuri sumus, frustra nos hic humiliamus, ut ibi possimus esse maiores. ... 34. Quid perseverant virgines? Quid laborant viduae? Cur maritatae se continent? Peccemus omnes, et post paenitentiam idem erimus quod apostoli sunt.

In Ionam commentarii, ca 394.

1384 C. 3, v. 6. Si omnes rationabiles creaturae aequales sunt, 594
et vel ex virtutibus vel ex vitiis sponte propria aut sursum
eriguntur aut in ima merguntur, et longo post circuitu atque
infinitis saeculis omnium rerum restitutio fiet, et una dignitas
militantium, quae distantia erit inter virginem et prostibulum?
Quae differentia erit inter matrem Domini et (quod dictu
quoque scelus est) victimas libidinum publicarum? Idemne
erit Gabriel et diabolus? Idem apostoli et daemones?

Contra Ioannem Hierosolymitanum, 398/9.

1385 22. Cain et Abel, primi ex primis hominibus, unde habuere 222
animas? Omne deinceps humanum genus, quibus animarum
censetur exordiis? Utrum ex traduce, iuxta bruta animalia,
ut, quomodo corpus ex corpore, sic anima generetur ex anima? ... An certe ... cotidie Deus fabricatur animas, cuius
velle fecisse est, et conditor esse non cessat?

In evangelium Matthaei commentarii, 398.

1386 L. 3, c. 16, v. 19. Legimus in Levitico [cf. Lv 13, 2 sqq] 521
de leprosis, ubi iubentur ut ostendant se sacerdotibus, et si 540
lepram habuerint, tunc a sacerdote immundi fiant; non quo
sacerdotes leprosos faciant et immundos, sed quo habeant
notitiam leprosi et non leprosi, et possint discernere qui
mundus quive immundus sit. Quomodo ergo ibi leprosum 545
sacerdos mundum vel immundum facit, sic et hic alligat vel
solvit episcopus et presbyter, non eos qui insontes sunt vel
noxii, sed pro officio suo, cum peccatorum audierit varietates, 538
scit qui ligandus sit quive solvendus.

1387 3, 18, 10. Magna dignitas animarum, ut unaquaeque habeat 209
ab ortu nativitatis in custodiam sui angelum delegatum.

1388 3, 19, 9. Ubicumque est igitur fornicatio, et fornicationis 572
suspicio, libere uxor dimittitur. Et quia poterat accidere ut
aliquis calumniam faceret innocenti, et ob secundam copulam
nuptiarum veteri crimen impingeret, sic priorem dimittere
iubetur uxorem, ut secundam, prima vivente, non habeat.

1384. ML 25, 1142. 1385. ML 23, 372. 1386. ML 26, 118.
1387. ML 26, 130. 1388. ML 26, 135.

404 4, 24, 36. Apostolus super salvatore scribit: *In quo sunt* 1389
omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi [Col 2, 3]. Sunt ergo omnes thesauri in Christo sapientiae et scientiae, sed absconditi sunt. Quare absconditi sunt? Post resurrectionem interrogatus ab apostolis de die manifestius respondit: *Non est vestrum scire tempora vel momenta quae Pater posuit in sua potestate* [Act 1, 7]. Quando dicit: *Non est vestrum scire,* ostendit quod ipse sciat, sed non expediat nosse apostolis, ut, semper incerti de adventu iudicis, sic cotidie vivant, quasi die alia iudicandi sint.

483 4, 26, 26. Postquam typicum pascha fuerat impletum, et 1390
515 agni carnes cum apostolis comederat, assumit panem, qui confortat cor hominis, et ad verum paschae transgreditur sacramentum, ut, quomodo in praefiguratione eius Melchisedech, summi Dei sacerdos, panem et vinum offerens fecerat, ipse quoque in veritate sui corporis et sanguinis repraesentaret.

In Psalmos breviarium, tractatus, commentarioli, 392—401.

202 [?] *Breviar. in Ps 16, 20. Inimici mei animam meam circum-* 1391
210 *dederunt* [Ps 16, 20]. Iudaei Christum in passione. Animam dixi[t], non corpus; quia diabolus in anima intrinsecus nescit quid cogitet homo, nisi per exteriores motus intellegat, et in quo unumquemque delectari videt, diversas suggestiones infert.

86 *Tract. in Ps 95.* Et nos, et omne humanum genus natura- 1392
liter intellegit Deum. Nullae enim gentes sunt quae naturaliter non intellegant creatorem suum. Licet enim lapides et ligna venerentur, tamen intellegunt aliquid maius esse quam ipsi sunt, et in errore suo iudicant se habere sapientiam, hoc est, nulla gens est quae naturaliter non intellegat Deum.

108 *Comm. in Ps 138.* Quomodo autem tuam possum com- 1393
164 prehendere notitiam, cum in te sint omnia, nihilque sit quod te fugiat, et ubique sit Spiritus tuus? Ex quo intellegimus Deum esse, qui totus ubique sit.

Apologia adversus libros Rufini, 401.

205 L. 1, n. 23. Quomodo archangelus non dicitur nisi qui prior 1394
est angelorum: sic principatus et potestates et dominationes non appellantur nisi subiectos aliquos habeant et inferioris
556 gradus. . . . Quomodo et inter homines ordo dignitatum ex laboris varietate diversus est, cum episcopus et presbyter et omnis ecclesiae gradus habeat ordinem suum, et tamen omnes

---

1389. ML 26, 181. 1390. ML 26, 195. 1391. ML 26, 860.
1392. Anecdota Maredsolana 3, 2, 137.
1393. Anecd. Mareds. 3, 1, 95. 1394. ML 23, 416.

homines sunt: sic inter angelos merita esse diversa et tamen in angelica omnes persistere dignitate.

1395 2, 4. Anima ista, quam suscepit Iesus, eratne antequam 378
nasceretur ex Maria? An in origine virginali, quae de Spiritu 224
Sancto nascebatur, cum corpore simul creata est, vel iam in utero corpore figurato statim facta et missa est de caelo? E tribus unum quid sentias, scire desidero. Si fuit antequam nasceretur ex Maria, necdum ergo erat anima Iesu et agebat aliquid, ac propter merita virtutum postea facta est anima eius. Si cepit ex traduce, humanarum igitur animarum, quas aeternas fatemur, et brutorum animantium, quae cum corpore dissolvuntur, una condicio est. Sin autem, figurato corpore, statim creatur et mittitur, fatere simpliciter et nos scrupulo libera.

Contra Vigilantium, 406.

1396 6. Dicis in libello tuo quod, dum vivimus, mutuo pro nobis 284
orare possumus, postquam autem mortui fuerimus, nullius sit pro alio exaudienda oratio; praesertim cum martyres ultionem sui sanguinis obsecrantes impetrare non quiverint. Si apostoli et martyres adhuc in corpore constituti possunt orare pro ceteris, quando pro se adhuc debent esse solliciti, quanto magis post coronas, victorias et triumphos?

Prologus in libros Samuel et Malachim, 406.

1397 [Canon scripturarum: Moysis quinque libri (Gen., Ex., Lev., 74
Num., Deut.); Prophetae: Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum II, Regum II, Is., Ier., Ez., Prophetae XII; Hagiographa: Iob, David Ps., Salomon (Prov., Eccl., Cant. cant.), Dan., Paral. II, Esdr. II, Esth.] [1]. Hic prologus scripturarum, quasi galeatum principium, omnibus libris, quos de hebraeo vertimus in latinum, convenire potest, ut scire valeamus, quidquid extra hos est, inter ἀπόκρυφα esse ponendum. Igitur Sapientia, quae vulgo Salomonis inscribitur, et Iesu filii Sirach liber et Iudith et Tobias et Pastor non sunt in canone. Machabaeorum primum librum hebraicum repperi. Secundus graecus est, quod ex ipsa quoque φράσει probari potest.

In Isaiam commentarii, 408—410.

1398 L. 1, c. 1, v. 10. Homo igitur Dei faciem videre non 105
potest. Angeli autem etiam minimorum in ecclesia semper 107
vident faciem Dei [cf. Mt 18, 10]. Et *nunc in speculo videmus*

---

[1] Vide p. 177, not. 1.

1395. ML 23, 427. 1396. ML 23, 344. 1397. ML 28, 552.
1398. ML 24, 33.

et in aenigmate, tunc autem facie ad faciem [1 Cor 13, 12]; . . . licet faciem Dei iuxta naturae suae proprietatem nulla videat creatura, et tunc mente cernatur quando invisibilis creditur.

144 3, 6, 8. Quando autem ex Dei persona dicitur: *nobis,* illo 1399
sensu accipiendum est, quo et in Genesi legitur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* [Gn 1, 26], ut sacramentum indicet Trinitatis. Quomodo enim in evangelio legimus, dicente Domino: *Ego et Pater unum sumus* [Io 10, 30], et *unum* ad naturam referimus, *sumus* ad personarum diversitatem: sic, Domino iubente, Trinitas imperat.

429 3, 7, 15. *Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum* 1400
et eligere bonum. . . . Non mireris ad rei novitatem, si virgo Deum pariat, qui tantam habeat potestatem, ut multo post
147 tempore nasciturus te nunc liberet invocatus. Ipse est enim
376 qui visus est Abraham et locutus est cum Mose. Dicam et aliud mirabilius, ne eum putes in phantasmate nasciturum: cibis utetur infantiae, butyrum comedet et lac. Et licet post saecula de eo evangelista testetur: *Puer autem proficiebat sapientia et aetate et gratia apud Deum et homines* [Lc 2, 52], et hoc dicatur ut veritas humani corporis approbetur, tamen adhuc pannis involutus et butyro pastus ac melle habebit boni
404 malique iudicium, ut reprobans mala eligat bona. Non quod hoc fecerit, aut reprobaverit, vel elegerit; sed quod scierit reprobare et eligere, ut per haec verba noscamus infantiam humani corporis divinae non praeiudicasse sapientiae.

413 14, 53, 5. Ille autem *vulneratus est propter iniquitates* 1401
419 *nostras,* dicens in psalmo: *Foderunt manus meas et pedes* [Ps 21, 18], ut suo vulnere vulnera nostra curaret, et *attritus est* sive infirmatus *propter scelera nostra,* ut factus pro nobis maledictum nos liberaret de maledicto.

602 18, 66, 24. Qui volunt supplicia aliquando finiri, et licet 1402
post multa tempora, tamen terminum habere tormenta, his utuntur testimoniis: *Cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiet* [Rom 11, 29 sq]. . . . Sicut diaboli et omnium negatorum atque impiorum, qui dixerunt *in corde suo: Non est Deus* [Ps 13, 1; 52, 2], credimus aeterna tormenta; sic
596 peccatorum atque impiorum et tamen Christianorum, quorum opera in igne probanda sunt atque purganda, moderatam arbitramur et mixtam clementiae sententiam iudicis.

Dialogus adversus Pelagianos, 415.

236 L. 1, n. 3. *Critobulus.* Si in singulis rebus quas gerimus, 1403
Dei utendum est adiutorio, ergo et calamum temperare ad

1399. ML 24, 97. 1400. ML 24, 110. 1401. ML 24, 507.
1402. ML 24, 677. 1403. ML 23, 500.

scribendum et temperatum pumice terere, manumque aptare litteris, tacere, loqui, sedere, stare, ambulare, currere, comedere, ieiunare, flere, ridere, et cetera huiusmodi, nisi Deus iuverit, non poterimus? — *Atticus.* Iuxta meum sensum non posse perspicuum est.

1404 2, 16. Salvator in passione ab angelo confortatur, et Crito- 315
bulus meus non indiget auxilio Dei, habens liberi arbitrii potestatem. . . . *Quid,* inquit, *dormitis? Surgite et orate, ne intretis in tentationem* [Mt 26, 41]. Debuit iuxta vos dicere: Quid dormitis? surgite et resistite, liberum enim habetis arbitrium, et semel vobis concessa a Domino potestate, nullius alterius indigetis auxilio. Si enim hoc feceritis, non intrabitis in tentationem.

1405 3, 6. Quaerit hoc Marcion et omnes haereticorum canes, 120
qui vetus laniant testamentum, et huiuscemodi syllogismum 122
texere consueverunt: Aut scivit Deus hominem in paradiso positum praevaricaturum esse mandatum illius, aut nescivit. Si scivit, non est in culpa is, qui praescientiam Dei vitare non potuit, sed ille, qui talem condidit, ut Dei non posset scientiam devitare. Si nescivit, cui praescientiam tollis, aufers et divinitatem. Hoc enim genere in culpa erit qui elegit Saul futurum postea regem impiissimum. Et salvator aut ignorantiae aut iniustitiae tenebitur reus, cur in evangelio sit locutus: *Nonne vos duodecim ego elegi apostolos, et unus de vobis diabolus est?* [Io 6, 71.] Interroga eum, cur Iudam elegerit proditorem, cur ei loculos commiserit, quem furem esse non ignorabat. Vis audire rationem? Deus praesentia iudicat, non futura. Nec condemnat ex praescientia quem noverit talem
fore, qui sibi postea displiceat; sed tantae bonitatis est et 316
ineffabilis clementiae, ut eligat eum, quem interim bonum cernit et scit malum futurum, dans ei potestatem conversionis
et paenitentiae. . . . Neque enim ideo peccavit Adam, quia 121
Deus hoc futurum noverat; sed praescivit Deus, quasi Deus, quod ille erat propria voluntate facturus.

1406 3, 12. Hoc est quod tibi in principio dixeram, in nostra 301
esse positum potestate vel peccare vel non peccare, et vel ad 294
bonum vel ad malum extendere manum, ut liberum servetur arbitrium; sed hoc pro modo et tempore et condicione fra-
gilitatis humanae; perpetuitatem autem impeccantiae soli reser- 315
vari Deo et ei, qui Verbum caro factus carnis detrimenta et 398
peccata non pertulit. Nec quia ad breve possum, coges me ut possim iugiter. Possum ieiunare, vigilare, ambulare, legere, psallere, sedere, dormire: numquid in perpetuum?

1404. ML 23, 552. 1405. ML 23, 575.
1406. ML 23, 581.

In Ieremiam commentarii, 415—420.

604 L. 4, c. 19, v. 10. Post captivitatem autem, quae sub 1407 Vespasiano et Tito et postea accidit sub Hadriano, usque ad consummationem saeculi ruinae Ierusalem permansurae sunt, quamquam sibi Iudaei auream atque gemmatam Ierusalem restituendam putent, rursumque victimas et sacrificia et coniugia sanctorum, et regnum in terris Domini salvatoris. Quae licet non sequamur, tamen damnare non possumus, quia multi ecclesiasticorum virorum et martyres ista dixerunt.

119 5, 26, 3. *Si forsitan audiant et convertantur* [Ier 26, 3]. 1408 Verbum ambiguum *forsitan* maiestati Domini non potest convenire, sed nostro loquitur affectu, ut liberum homini servetur arbitrium, ne ex praescientia eius, quasi necessitate, vel facere quid vel non facere cogatur.

71 5, 28, 10. Prophetam non dixere [Septuaginta] Ananiam, 1409 ne scilicet prophetam viderentur dicere qui propheta non erat; quasi non multa in scripturis sanctis dicantur iuxta opinionem illius temporis, quo gesta referuntur, et non iuxta quod rei veritas continebat.

In evangelium Marci tractatus, a.?

404 C. 13, v. 32. De Filio dicitur: *De die autem illo et hora* 1410
465 *nemo scit, neque angeli in caelo, neque Filius, nisi Pater*; si aequaliter accipimus baptisma in Patrem, Filium et Spiritum Sanctum, et unum nomen eius, Patris et Filii et Spiritus Sancti, quod est Deus, credere debemus; si unus Deus est, quomodo in una divinitate diversa scientia est? Quod est plus, Deum esse an scire omnia? Si Deus est, quomodo ignorat?

PELAGIUS.

Epistula ad Demetriadem, 412/13.

348 3. Volens namque Deus rationabilem creaturam voluntarii 1411
350 boni munere et liberi arbitrii potestate donare, utriusque partis possibilitatem homini inserendo, proprium eius fecit esse quod velit, ut boni ac mali capax naturaliter utrumque posset et ad alterutrum voluntatem deflecteret. . . . Quam multos enim philosophorum et audivimus et legimus et ipsi vidimus, castos, patientes, modestos, liberales, abstinentes, benignos et honores mundi simul et delicias respuentes et

---

1407. ML 24, 802. 1408. ML 24, 844.
1409. ML 24, 855. 1410. Anecd. Mareds. 3, 2, 365.
1411. ML 30, 17; 33, 1100.

amatores iustitiae non minus quam scientiae? Unde, quaeso, hominibus alienis a Deo ista quae Deo placent? Unde autem illis bona, nisi de naturae bono? Et cum ista, quae dixi, vel omnia in uno vel singula in singulis haberi videamus, cum omnium natura una sit, exemplo suo sibi invicem ostendunt omnia in omnibus esse posse, quae vel omnia in omnibus vel singula in singulis inveniantur. Quodsi etiam sine Deo homines ostendunt quales a Deo facti sunt, vide quid Christiani facere possunt, quorum in melius per Christum natura et vita instructa est, et qui divinae quoque gratiae iuvantur auxilio. . . . 4. Est enim, inquam, in animis nostris naturalis quaedam, ut ita dixerim, sanctitas, quae velut in arce animi praesidens exercet mali bonique iudicium.

1412 8. Neque vero nos ita defendimus naturae bonum, ut eam 348
dicamus malum non posse facere, quam utique boni ac mali capacem etiam profitemur; sed ab hac eam tantummodo iniuria vindicamus, ne eius vitio ad malum videamur impelli, qui nec bonum sine voluntate faciamus vel malum, et quibus liberum est unum semper ex duobus agere, cum semper utrumque possimus. . . . Si etiam ante legem, ut diximus, et multo 349
ante Domini nostri salvatoris adventum iuste quidam vixisse et sancte referantur, quanto magis post illustrationem adventus eius nos id posse credendum est, qui instructi per Christi gratiam et in meliorem hominem renati sumus, qui sanguine eius expiati atque mundati illiusque exemplo ad perfectam iustitiam incitati meliores illis esse debemus, qui ante legem fuerunt, meliores etiam quam fuerunt sub lege, dicente apostolo: *Peccatum in vobis iam non dominabitur; non estis enim sub lege, sed sub gratia* [Rom 6, 14].

De libero arbitrio.

1413 Fragm. libri 3, apud *Aug.*, De gratia Christi 4, 5. Nos 348 349
sic tria ista distinguimus et certum velut in ordinem digesta 350
partimur. Primo loco posse statuimus, secundo velle, tertio esse. Posse in natura, velle in arbitrio, esse in effectu locamus. Primum illud, id est posse, ad Deum proprie pertinet, qui illud creaturae suae contulit; duo vere reliqua, hoc est velle et esse, ad hominem referenda sunt, quia de arbitrii fonte descendunt. Ergo in voluntate et opere bono laus hominis est; immo et hominis et Dei, qui ipsius voluntatis et operis possibilitatem dedit, quique ipsam possibilitatem gratiae suae adiuvat semper auxilio. Quod vero potest homo velle bonum atque perficere, solius Dei est.

1412. ML 30, 22; 33, 1104.
1413. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha, 1902), 127; ML 44, 362.

CAELESTIUS.

348 Fragm. apud *Hier.*, Ep. 133, 5. Si nihil ago absque Dei 1414
auxilio, et per singula opera eius est omne quod gessero, ergo
366 non ego qui laboro, sed Dei in me coronabitur auxilium, frustraque dedit arbitrii potestatem, quam implere non possum nisi ipse me semper adiuverit. Destruitur enim voluntas quae alterius ope indiget. Sed liberum dedit arbitrium Deus, quod aliter liberum non erit nisi fecero quod voluero.

IULIANUS.

348 Fragm. apud *Aug.*, Op. imperf. c. Iul. l. 1, c. 78. Libertas 1415
arbitrii, qua a Deo emancipatus homo est, in admittendi peccati et abstinendi a peccato possibilitate consistit.

348 Fragm., ib. 5, 41. Subsistere non potest [voluntas] nisi in 1416
motu animi, cogente nullo. Si ergo cogat aliquis, est quidem motus; sed non est voluntas, cuius vim illa definitionis pars secunda complevit, id est, nullo cogente. Si ergo voluntas nihil est aliud quam motus animi, cogente nullo, male prorsus quaeritur origo rei, cuius condicio, si praevenitur, interit.

S. AUGUSTINUS, 354—430.

Epistulae.

70 Ep. 28 [Hieronymo, a. 394/5], c. 3, n. 3. Mihi enim videtur 1417
exitiosissime credi aliquod in libris sanctis esse mendacium.... Admisso enim semel in tantum auctoritatis fastigium officioso aliquo mendacio, nulla illorum librorum particula remanebit, quae non ut cuique videbitur vel ad mores difficilis vel ad fidem incredibilis eadem perniciosissima regula ad mentientis auctoris consilium officiumque referatur.

56 53 [Generoso, ca 400], 1, 2. Si enim ordo episcoporum sibi 1418
succedentium considerandus est, quanto certius et vere salubriter ab ipso Petro numeramus, cui totius ecclesiae figuram gerenti Dominus ait: *Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non vincent eam* [Mt 16, 18]. Petro enim successit Linus, Lino Clemens, Clementi Anacletus, Anacleto Evaristus, Evaristo Sixtus, Sixto Telesphorus, Telesphoro Hyginus, Hygino Anicetus, Aniceto Pius, Pio Soter, Soteri Alexander, Alexandro Victor, Victori Zephyrinus, Zephy-

---

1414. ML 22, 1154. 1415. ML 45, 1102. 1416. ML 45, 1477.
1417. CV 34 (ed. A. Goldbacher, 1895), 1, 107; ML 33, 112.
1418. CV 34, 2, 153; ML 33, 196.

rino Calistus, Calisto Urbanus, Urbano Pontianus, Pontiano Antherus, Anthero Fabianus, Fabiano Cornelius, Cornelio Lucius, Lucio Stephanus, Stephano Sixtus, Sixto Dionysius, Dionysio Felix, Felici Eutychianus, Eutychiano Gaius, Gaio Marcellus, Marcello Eusebius, Eusebio Melchiades, Melchiadi Silvester, Silvestro Marcus, Marco Iulius, Iulio Liberius, Liberio Damasus, Damaso Siricius, Siricio Anastasius.

1419 54 [Ianuario, ca 400], 1, 1. Primo itaque tenere te volo, 448
quod est huius disputationis caput, Dominum nostrum Iesum
Christum, sicut ipse in evangelio loquitur, leni iugo suo nos
subdidisse et sarcinae levi; unde sacramentis numero pau-
cissimis, observatione facillimis, significatione praestantissimis,
societatem novi populi colligavit, sicuti est baptismus Trinitatis 455
nomine consecratus, communicatio corporis et sanguinis ipsius,
et si quid aliud in scripturis canonicis commendatur, exceptis 441
his quae servitutem populi veteris pro congruentia cordis
illorum et prophetici temporis onerabant, quae et in quinque
libris Moysi leguntur. Illa autem, quae non scripta sed tradita 78
custodimus, quae quidem toto terrarum orbe servantur, datur
intellegi vel ab ipsis apostolis vel plenariis conciliis, quorum 64
est in ecclesia saluberrima auctoritas, commendata atque
statuta retineri.

1420 54, 5, 7. Liquido apparet, quando primo acceperunt disci- 507
puli corpus et sanguinem Domini, non eos accepisse ieiunos.
6, 8. Numquid tamen propterea calumniandum est universae
ecclesiae, quod a ieiunis semper accipitur?

1421 82 [Hieronymo, paulo post 405], 1, 3. Solis iis scripturarum 70
libris, qui iam canonici appellantur, didici hunc timorem honoremque deferre, ut nullum eorum auctorem scribendo errasse aliquid firmissime credam, ac, si aliquid in iis offendero litteris, quod videatur contrarium veritati, nihil aliud quam vel mendosum esse codicem vel interpretem non assecutum esse quod dictum est, vel me minime intellexisse non ambigam.

1422 93 [Vincentio, ca 408], 7, 23. Acutum autem aliquid videris 51
dicere, cum catholicae nomen non ex totius orbis communione interpretaris, sed ex observatione praeceptorum omnium divinorum atque omnium sacramentorum, quasi nos, etiam si forte hinc sit appellata catholica, quod totum veraciter teneat, cuius veritatis nonnullae particulae etiam in diversis inveniuntur haeresibus, huius nominis testimonio nitimur ad demonstrandam ecclesiam in omnibus gentibus, et non promissis Dei et tam multis tamque manifestis oraculis ipsius veritatis.

1419. CV 34, 2, 159; ML 33, 200. 1420. CV 34, 2, 166; ML 33, 203.
1421. CV 34, 2, 354; ML 33, 277. 1422. CV 34, 2, 468; ML 33, 333.

447 98 [Bonifacio, ca 408], 2. Ut autem possit regenerari per 1423
officium voluntatis alienae, cum offertur consecrandus, facit
hoc unus Spiritus, ex quo regeneratur oblatus. Non enim
scriptum est: Nisi quis renatus fuerit ex parentum voluntate,
aut ex offerentium vel ministrantium fide; sed: *Nisi quis*
437 *renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto* [Io 3, 5]. Aqua igitur
exhibens forinsecus sacramentum gratiae, et Spiritus operans
intrinsecus beneficium gratiae . . . regenerant hominem in uno
Christo ex uno Adam generatum.

517 98, 9. Nonne semel immolatus est Christus in se ipso, et 1424
512 tamen in sacramento non solum per omnes paschae sollemnitates, sed omni die populis immolatur, nec utique mentitur,
437 qui interrogatus eum responderit immolari? Si enim sacramenta quamdam similitudinem rerum earum, quarum sacramenta sunt, non haberent, omnino sacramenta non essent.
Ex hac autem similitudine plerumque iam ipsarum rerum
487 nomina accipiunt. Sicut ergo secundum quemdam modum
sacramentum corporis Christi corpus Christi est, sacramentum
sanguinis Christi sanguis Christi est, ita sacramentum fidei
fides est. Nihil est autem aliud credere quam fidem habere.
238 Ac per hoc cum respondetur parvulus credere, qui fidei
nondum habet affectum, respondetur fidem habere propter
fidei sacramentum.

238 98, 10. Itaque parvulum, etsi nondum fides illa, quae in 1425
239 credentium voluntate consistit, iam tamen ipsius fidei sacramentum fidelem facit. Nam sicut credere respondentur, ita
etiam fideles vocantur, non rem ipsam mente annuendo, sed
ipsius rei sacramentum percipiendo.

425 102 [Deogratias, a. 408/9], 12. Itaque ab exordio generis 1426
humani, quicumque in eum [Christum] crediderunt, eumque
utcumque intellexerunt, et secundum eius praecepta pie iusteque vixerunt, quandolibet et ubilibet fuerint, per eum procul
dubio salvi facti sunt.

129 102, 14. Quid respondebunt [pagani], si excepta illa alti- 1427
338 tudine sapientiae et scientiae Dei, ubi fortassis aliud divinum
consilium longe secretius latet, sine praeiudicio etiam aliarum
forte causarum, quae a prudentibus investigari queunt, hoc
solum iis, brevitatis gratia, in huius quaestionis disputatione
dicamus, tunc voluisse hominibus apparere Christum et apud
eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat
esse qui in eum fuerant credituri? [v. n. 1985.]

129 102, 15. Ita salus religionis huius, per quam solam veram 1428
salus vera veraciterque promittitur, nulli umquam defuit qui

1423. CV 34, 2, 521; ML 33, 360. 1424. CV 34, 2, 530; ML 33, 363.
1425. CV 34, 2, 531; ML 33, 364. 1426. CV 34, 2, 554; ML 33, 374.
1427. CV 34, 2, 556; ML 33, 375. 1428. CV 34, 2, 557; ML 33, 376.

dignus fuit, et cui defuit dignus non fuit. Et ab exordio
propagationis humanae usque in finem quibusdam ad prae-
mium, quibusdam ad iudicium praedicatur.

1429 120 [Consentio, ca 410], 1, 3. Absit namque ut hoc in nobis 248
Deus oderit, in quo nos reliquis animantibus excellentiores
creavit. Absit, inquam, ut ideo credamus, ne rationem ac- 257
cipiamus sive quaeramus; cum etiam credere non possemus,
nisi rationales animas haberemus. Ut ergo in quibusdam 258
rebus ad doctrinam salutarem pertinentibus, quas ratione per-
cipere nondum valemus, sed aliquando valebimus, fides prae-
cedat rationem, qua cor mundetur, ut magnae rationis capiat
et perferat lucem, et hoc utique rationis est. Et ideo rationa-
biliter dictum est per prophetam: *Nisi credideritis, non intel-
legetis* [Is 9, 7. LXX]. Ubi procul dubio discrevit haec duo 259
deditque consilium, quo prius credamus, ut id quod credimus
intellegere valeamus. Proinde ut fides praecedat rationem,
rationabiliter iussum est.

1430 137 [Volusiano, a. 412], 2, 8. Ipsa enim magnitudo virtutis 431
eius, quae nullas in angusto sentit angustias, uterum virginalem
non adventitio sed indigena puerperio fecundavit. . . . Ipsa
virtus per inviolata matris virginea viscera membra infantis
eduxit, quae postea per clausa ostia membra iuvenis intro-
duxit. Hic si ratio quaeritur, non erit mirabile; si exemplum 381
poscitur, non erit singulare. Demus Deum aliquid posse quod
nos fateamur investigare non posse. In talibus rebus tota
ratio facti est potentia facientis.

1431 137, 3, 11. Sic autem quidam reddi sibi rationem flagitant, 381
quomodo Deus homini permixtus sit, ut una fieret persona 385
Christi, cum hoc semel fieri oportuerit; quasi rationem ipsi
reddant de re quae cotidie fit, quomodo misceatur anima
corpori, ut una persona fiat hominis. Nam sicut in unitate
personae anima utitur corpore, ut homo sit, ita in unitate
personae Deus utitur homine, ut Christus sit.

1432 138 [Marcellino, a. 412], 1, 6. Nec illorum ergo sacrificiorum 437
[veteris legis] egebat Deus, nec cuiusquam eget umquam, sed
rerum divinitus impertitarum, vel imbuendo virtutibus animo,
vel aeternae saluti adipiscendae, quaedam signa sunt, quorum
celebratione atque functione, non Deo, sed nobis utilia pietatis
exercentur officia. 7. Nimis autem longum est convenienter
disputare de varietate signorum, quae, cum ad res divinas
pertinent, sacramenta appellantur.

1433 140 [Honorato, a. 412], 3, 9. Haec est gratia novi testamenti, 353
quod in vetere latuit, nec tamen figuris obumbrantibus pro- 359

1429. CV 34, 2, 706; ML 33, 453.
1430. CV 44 (ed. A. Goldbacher, 1904), 107; ML 33, 519.
1431. CV 44, 109; ML 33, 520. 1432. CV 44, 131; ML 33, 527.
1433. CV 44, 161; ML 33, 541.

phetari praenuntiarique cessavit, ut intellegat anima Deum suum, et gratia eius renascatur illi. Haec quippe nativitas spiritalis est, ideo non ex sanguinibus, non ex voluntate viri, nec ex voluntate carnis, sed ex Deo [cf Io 1, 13]. 4, 10. Haec etiam adoptio vocatur. Eramus enim aliquid antequam essemus filii Dei, et accepimus beneficium, ut fieremus quod non eramus: sicut qui adoptatur, antequam adoptaretur nondum erat filius eius, a quo adoptatur, iam tamen erat qui adoptaretur.
393 Et ab hac generatione gratiae discernitur ille Filius, qui, cum esset Filius Dei, venit ut fieret filius hominis, donaretque nobis, qui eramus filii hominis, filios Dei fieri [cf. Io 1, 12].

525 153 [Macedonio, ca 413], 3, 6. Quosdam, quorum crimina 1434
543 manifesta sunt, a vestra severitate liberatos a societate tamen removemus altaris, ut paenitendo placare possint quem peccando contempserant, seque ipsos puniendo.

525 153, 3, 7. In tantum autem hominum iniquitas aliquando 1435
progreditur, ut etiam post actam paenitentiam, post altaris
527 reconciliationem, vel similia vel graviora committant; et tamen Deus *facit* etiam super tales *oriri solem suum* [Mt 5, 45], nec minus tribuit, quam antea tribuebat, largissima munera vitae ac
528 salutis. Et quamvis iis in ecclesia locus ille paenitentiae non concedatur, Deus tamen super eos suae patientiae non obliviscitur. . . . Quamvis ergo caute salubriterque provisum sit, ut locus illius humillimae paenitentiae semel in ecclesia concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset aegrotis, quae tanto magis salubris erit, quanto minus contemptibilis fuerit; quis tamen audeat Deo dicere: Quare huic homini, qui post primam paenitentiam rursus se laqueis iniquitatis obstringit, adhuc iterum parcis?

334 157 [Hilario, a. 414], 2, 10. Neque enim voluntatis arbitrium 1436
ideo tollitur, quia iuvatur; sed ideo iuvatur, quia non tollitur. Qui enim Deo dicit: *Adiutor meus esto* [Ps 26, 9], confitetur se velle implere quod iussit, sed ab eo, qui iussit, adiutorium poscere ut possit.

86 162 [Evodio, a. 415], 2[1]. Habes etiam in libro de religione 1437
[cf. De vera relig. 31, 58; ML 34, 147], quae si recoleres atque perspiceres, numquam tibi videretur ratione cogi Deum esse, vel ratiocinando effici Deum esse debere, quandoquidem in ratione numerorum, quam certe in usu cotidiano habemus, si dicimus: septem et tria decem esse debent, minus considerate loquimur; non enim decem esse debent, sed decem sunt.

---

[1] His Augustinus respondet Evodio, qui movens quaestionem de ratione et Deo, scripserat ipsi: «Deum esse, vel esse debuisse, nec aliter fieri debere quam ut Deus esset, ratio demonstrat» (inter epp. Aug. ep. 160, 1 [CV 44, 503; ML 33, 701]).

1434. CV 44, 401; ML 33, 655. 1435. CV 44, 401; ML 33, 655.
1436. CV 44, 455; ML 33, 677. 1437. CV 44, 513; ML 33, 705.

1438 166 [Hieronymo, a. 415], 2, 4. Incorpoream quoque esse 217
animam, etsi difficile tardioribus persuaderi potest, mihi tamen
fateor esse persuasum. . . . Per totum quippe corpus, quod
animat, non locali diffusione, sed quadam vitali intentione
porrigitur. Nam per omnes eius particulas tota simul adest,
nec minor in minoribus et in maioribus maior, sed alicubi
intensius, alicubi remissius, et in omnibus tota et in singulis
tota est.

1439 166, 7, 21. Quisquis dixerit quod in Christo vivificabuntur 479
etiam parvuli, qui sine sacramenti eius participatione de vita 474
exeunt, hic profecto et contra apostoli praedicationem venit
et totam condemnat ecclesiam, ubi propterea cum baptizandis
parvulis festinatur et curritur, quia sine dubio creditur aliter
eos in Christo vivificari omnino non posse.

1440 166, 8, 23. Beatus Cyprianus [ep. 64, v. n. 585 sq] non ali- 474
quod decretum condens novum, sed ecclesiae fidem firmissi-
mam servans, ad corrigendos eos, qui putabant ante octavum
diem nativitatis non esse parvulum baptizandum, non carnem
sed animam dixit non esse perdendam, et mox natum rite
baptizari posse cum suis quibusdam coepiscopis censuit.

1441 166, 8, 25. Quae cum ita sint, quaerenda causa atque 306
reddenda est, quare damnentur animae quae novae creantur 222
singulis quibusque nascentibus, si praeter Christi sacramentum
parvuli moriantur. Damnari enim eas, si sic de corpore ex-
ierint, et sancta scriptura et sancta est testis ecclesia. Unde
illa de animarum novarum creatione sententia, si hanc fidem
fundatissimam non oppugnat, sit et mea; si oppugnat, non
sit et tua.

1442 167 [Hieronymo, a. 415], 2, 4. Hoc autem de parilitate pec- 292
catorum soli Stoici ausi sunt disputare, contra omnem sensum
generis humani; quam eorum vanitatem in Ioviniano illo, qui
in hac sententia Stoicus erat, in aucupandis autem et defensi-
tandis voluptatibus Epicureus, de scripturis sanctis dilucidissime
convicisti.

1443 177 [Innocentio, a. 416], 7. [Pelagius] illam confiteatur aper- 349
tissime gratiam, quam doctrina christiana demonstrat et prae-
dicat esse propriam Christianorum, quae non est natura, sed
qua salvatur iuvaturque natura, non auribus sonante doctrina 324
vel aliquo adiumento visibili, sicut plantatur quodammodo et
irrigatur extrinsecus, sed subministratione spiritus et occulta
misericordia, sicut facit ille *qui dat incrementum Deus* [1 Cor
3, 7]. Etsi enim quadam non improbanda ratione dicitur gratia 322
Dei qua creati sumus, ut nonnihil essemus, nec ita essemus

1438. CV 44, 550; ML 33, 721. 1439. CV 44, 576; ML 33, 730.
1440. CV 44, 579; ML 33, 731. 1441. CV 44, 580; ML 33, 731.
1442. CV 44, 592; ML 33, 735. 1443. CV 44, 675; ML 33, 767.

aliquid ut cadaver quod non vivit, et arbor quae non sentit, aut pecus quod non intellegit, sed homines qui ut essemus, et viveremus, et sentiremus, et intellegeremus, et de hoc tanto
340 beneficio creatori nostro gratias agere valeamus, unde merito et ista gratia dici potest, quia non praecedentium aliquorum operum meritis, sed gratuita Dei bonitate donata est, alia est tamen qua praedestinati vocamur, iustificamur, glorificamur.

524 185 [Bonifacio, ca 417], 11, 49. Cum dixit: *Qui peccaverit in* 1444
Spiritum Sanctum, vel: *Qui verbum dixerit adversus Spiritum Sanctum* [Mt 12, 32], non utique omne quod in Spiritum Sanctum peccatur facto sive dicto, sed aliquod certum et proprium intellegi voluit. Hoc est autem duritia cordis usque ad finem huius vitae, qua homo recusat in unitate corporis Christi, quod vivificat Spiritus Sanctus, remissionem accipere peccatorum.

362 186 [Paulino, a. 417], 3, 7. Si quis autem dixerit, quod 1445
274 gratiam bene operandi fides mereatur, negare non possumus, immo vero gratissime confitemur. Hanc enim fidem volumus
275 habeant, qua impetrent caritatem, quae sola vere bene operatur, isti fratres nostri, qui multum de suis operibus gloriantur. Caritas autem usque adeo donum Dei est, ut Deus dicatur [cf. 1 Io 4, 8].

362 186, 3, 10. Nec dicat sibi: Si ex fide, quomodo gratis 1446
369 [cf Rom 5, 1; 3, 24]? Quod enim fides meretur, cur non potius redditur quam donatur? Non dicat ista homo fidelis, quia, cum dixerit: Ut merear iustificationem habeo fidem, respondetur ei: *Quid enim habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7.] Cum ergo fides impetrat iustificationem, *sicut unicuique Deus partitus est* etiam ipsius *mensuram fidei* [Rom 12, 3], non gratiam Dei
368 aliquid meriti praecedit humani, sed ipsa gratia meretur augeri, ut aucta mereatur et perfici, comitante non ducente, pedissequa non praevia voluntate.

129 190 [Optato, a. 418], 3, 9. Cur autem creentur etiam illi, 1447
133 quos creator novit ad damnationem, non ad gratiam pertinere, beatus apostolus tanto succinctiore brevitate, quanto maiore auctoritate commemorat. . . . Merito autem videretur iniustum, quod fiunt inde vasa irae ad perditionem [cf. Rom 9, 22], si non esset ipsa universa ex Adam massa damnata. Quod ergo fiunt inde nascendo vasa irae, pertinet ad debitam poenam, quod autem fiunt renascendo vasa misericordiae, pertinet ad indebitam gratiam.

217 190, 4, 14. Illi qui animas ex una propagari asserunt, 1448
224 quam Deus homini primo dedit, atque ita eas ex parentibus

1444. CV 57 (ed. A. Goldbacher, 1911), 42; ML 33, 814.
1445. CV 57, 50; ML 33, 818. 1446. CV 57, 52; ML 33, 819.
1447. CV 57, 144; ML 33, 859. 1448. CV 57, 148; ML 33, 861.

trahi dicunt, si Tertulliani opinionem sequuntur, profecto eas non spiritus, sed corpora esse contendunt et corpulentis seminibus exoriri: quo perversius quid dici potest? Neque hoc Tertullianum somniasse mirandum est, qui etiam ipsum creatorem Deum non esse nisi corpus opinatur [v. n. 346 374].

1449 194 [Sixto, a. 418], 3, 6. Quae igitur sua merita iactaturus 369
est liberatus, cum, si digna suis meritis redderentur, non esset nisi damnatus? Nullane igitur sunt merita iustorum? Sunt 366
plane, quia iusti sunt. Sed ut iusti fierent, merita non fuerunt. 372

1450 194, 3, 9. Possunt quidem dicere remissionem peccatorum 314
esse gratiam, quae nullis praecedentibus meritis datur. Quid 311
enim habere possunt boni meriti peccatores? Sed nec ipsa remissio peccatorum sine aliquo merito est, si fides hanc impetrat. Neque enim nullum est meritum fidei, qua fide ille 362
dicebat: *Domine, propitius esto mihi peccatori* [Lc 18, 13]; et descendit iustificatus merito fidelis humilitatis, quoniam *qui se humiliat exaltabitur* [ib. 14]. Restat igitur ut ipsam fidem, 264
unde omnis iustitia sumit initium, . . . non humano, quod isti 351
extollunt, tribuamus arbitrio nec ullis praecedentibus meritis, quoniam inde incipiunt bona quaecumque sunt merita; sed gratuitum Dei donum esse fateamur.

1451 194, 4, 16. Si dixerimus meritum praecedere orationis, ut 340
donum gratiae consequatur, impetrando quidem oratio quidquid impetrat, evidenter ostendit donum Dei esse, ne homo existimet a se ipso sibi esse quod, si in potestate haberetur, non utique posceretur; verum tamen ne saltem orationis putentur praecedere merita, quibus non gratuita daretur gratia, sed iam nec gratia esset, quia debita redderetur, etiam ipsa oratio inter gratiae munera reperitur.

1452 194, 5, 19. Quod est ergo meritum hominis ante gratiam, 340
quo merito percipiat gratiam, cum omne bonum meritum 366
nostrum non in nobis faciat nisi gratia, et, cum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronet quam munera sua?

1453 194, 5, 20. Cum enim dixisset: *Stipendium peccati mors* 367
[Rom 6, 23], quis non eum congruentissime et consequenter addere iudicaret, si diceret: Stipendium autem iustitiae vita aeterna? Et verum est; quia, sicut merito peccati tamquam stipendium redditur mors, ita merito iustitiae tamquam stipendium vita aeterna.

1454 194, 6, 27. Inexcusabilis est omnis peccator vel reatu 294
originis vel additamento etiam propriae voluntatis, sive qui novit sive qui ignorat, sive qui iudicat sive qui non iudicat;

1449. CV 57, 181; ML 33, 876. 1450. CV 57, 183; ML 33, 877.
1451. CV 57, 188; ML 33, 879. 1452. CV 57, 190; ML 33, 880.
1453. CV 57, 191; ML 33, 881. 1454. CV 57, 197; ML 33, 883.

quia et ipsa ignorantia in iis, qui intellegere noluerunt, sine dubitatione peccatum est, in iis autem, qui non potuerunt, poena peccati.

308 215 [Valentino, a. 427], 4. Quantum potuimus ergo, egimus 1455
cum istis et vestris et nostris fratribus, ut in fide sana catholica perseverent, quae neque liberum arbitrium negat, sive in vitam malam sive in bonam, neque tantum ei tribuit, ut sine Dei gratia valeat aliquid, sive ut ex malo convertatur in bonum, sive ut in bonum perseveranter proficiat, sive ut ad bonum sempiternum perveniat, ubi iam non timeat ne deficiat.

223 217 [Vitali, ca 427], 5, 16. Quoniam ergo propitio Christo 1456
Christiani catholici sumus: 1. Scimus nondum natos nihil egisse in vita propria boni seu mali, nec secundum merita prioris alicuius vitae, quam nullam propriam singuli habere potuerunt,
303 in huius vitae venire miserias; sed tamen secundum Adam carnaliter natos contagium mortis antiquae prima nativitate
306 contrahere, nec liberari a supplicio mortis aeternae, quod trahit ex uno in omnes transiens iusta damnatio, nisi per
340 gratiam renascantur in Christo. 2. Scimus gratiam Dei nec
308 parvulis nec maioribus secundum merita nostra dari. 3. Scimus maioribus ad singulos actus dari. 4. Scimus non omnibus hominibus dari et, quibus datur, non solum secundum merita operum non dari, sed nec secundum merita voluntatis eorum
339 quibus datur; quod maxime apparet in parvulis. 5. Scimus
343 iis, quibus datur, misericordia Dei gratuita dari. 6. Scimus
601 iis, quibus non datur, iusto iudicio Dei non dari. 7. Scimus quod *omnes adstabimus ante tribunal Christi, ut ferat unusquisque secundum ea, quae per corpus gessit*, non secundum ea, quae si diutius viveret gesturus fuit, *sive bonum sive malum* [Rom 14, 10; 2 Cor 5, 10]. 8. Scimus etiam parvulos secundum ea, quae per corpus gesserunt, recepturos vel bonum vel malum. Gesserunt autem non per se ipsos, sed per eos, quibus pro illis respondentibus et renuntiare diabolo dicuntur et credere in Deum. . . . 9. Scimus felices esse mortuos qui in Domino moriuntur, nec ad eos pertinere quidquid acturi fuerant si tempore diuturniore vixissent. 10. Scimus eos, qui corde proprio credunt in Dominum, sua id facere voluntate ac
342 libero arbitrio. 11. Scimus pro iis, qui nolunt credere, nos qui iam credimus recta fide agere cum Deum oramus ut velint. 12. Scimus pro iis, qui ex illis crediderunt, tamquam de beneficiis, recte atque veraciter et debere nos agere Deo gratias et solere.

126 217, 6, 19. Sicut illud quod dictum est: *Omnes in Christo* 1457
vivificabuntur [1 Cor 15, 22], cum tam multi aeterna morte

1455. CV 57, 390; ML 33, 973. 1456. CV 57, 414; ML 33, 984.
1457. CV 57, 417; ML 33, 985.

puniantur, ideo dictum est, quia omnes quicumque vitam
aeternam percipiunt, non percipiunt nisi in Christo; ita quod
dictum est: *Omnes homines vult Deus salvos fieri* [1 Tim 2, 4],
cum tam multos nolit salvos fieri, ideo dictum est, quia omnes
qui salvi fiunt, nisi ipso volente non fiunt.

1458 217, 6, 25. Manifestum est ex illis duodecim sententiis 327
[v. n. 1456], quas pertinere ad catholicam fidem negare non 326
sineris, non solum omnibus, verum etiam singulis id confici,
ut confiteamur gratia Dei praeveniri hominum voluntates, et
per hanc eas potius praeparari, quam propter earum meri- 340
tum dari.

1459 238 [Pascentio, a. ?], 2, 14. Fides autem nostra est Patrem 178
et Filium et Spiritum Sanctum unum Deum credere et con-
fiteri; nec tamen eum, qui Filius est, Patrem dicere, nec eum,
qui Pater est, Filium, nec eum, qui Spiritus Patris et Filii 168
est, aut Patrem aut Filium nuncupare. His enim appella-
tionibus hoc significatur, quo ad se invicem referuntur, non
ipsa substantia, qua unum sunt.

1460 238, 4, 24. Si natus est Dei Filius de Patre, iam Pater 157
destitit gignere, et si destitit, coepit; si autem coepit gignere,
fuit aliquando sine Filio; sed numquam fuit sine Filio, quia
Filius eius sapientia eius est, quae candor est lucis aeternae. 162
Ergo semper gignit Pater, et semper nascitur Filius.

Enarrationes in Psalmos [1]

1461 In Ps 18, enarr. 1, n. 7. *Et non est qui se abscondat a* 347
calore eius [Ps 18, 7]. Cum autem *Verbum* etiam *caro factum*
est et habitavit in nobis [Io 1, 14] mortalitatem nostram sus-
cipiens, non permisit ullum mortalium excusare se de umbra
mortis; et ipsam enim penetravit Verbi calor.

1462 29, 2, 1. Inter illam Trinitatem et hominum infirmitatem 423
et iniquitatem mediator factus est homo, non iniquus, sed 401
tamen infirmus; ut ex eo quod non iniquus, iungeret te Deo,
ex eo quod infirmus, propinquaret tibi: atque ita, ut inter
hominem et Deum mediator exsisteret, *Verbum caro factum*
est [Io 1, 14], id est, Verbum homo factum est.

1463 31, 2, 4. Quid ergo? Debemus nulla opera praeponere 312
fidei, id est, ut ante fidem quisquam dicatur bene operatus?
Ea enim ipsa opera, quae dicuntur ante fidem, quamvis vide-
antur hominibus laudabilia, inania sunt. Ita mihi videntur esse,
ut magnae vires et cursus celerrimus praeter viam.

[1] Scriptae sunt variis incertisque temporibus ab a. 391.
1458. CV 57, 421; ML 33, 987. 1459. CV 57, 543; ML 33, 1043.
1460. CV 57, 552; ML 33, 1047.
1461. ML 36, 155. 1462. ML 36, 216. 1463. ML 36, 259.

486 33, 1, 10. *Et ferebatur in manibus suis* [1 Rg 21, 13: LXX]. 1464
Hoc vero, fratres, quomodo posset fieri in homine quis intellegat? Quis enim portatur in manibus suis? Manibus aliorum potest portari homo, manibus suis nemo portatur. Quomodo intellegatur in ipso David secundum litteram non invenimus; in Christo autem invenimus. Ferebatur enim Christus in manibus suis, quando commendans ipsum corpus suum ait: *Hoc est corpus meum* [Mt 26, 26; Mc 14, 22; Lc 22, 19]. Ferebat enim illud corpus in manibus suis.

31 34, 2, 13. *Intende iudicio meo, Deus meus et Dominus meus,* 1465
in causam meam [Ps 34, 23]. Non in poenam meam, sed in causam meam. . . . Nam poena similis est bonis et malis. Itaque martyres non facit poena, sed causa. Nam si poena martyres faceret, omnia metalla martyribus plena essent, omnes catenae martyres traherent, omnes qui gladio feriuntur coronarentur.

254 36, 2, 2. Tu diem iniusti quo poenas pensurus est igno- 1466
rabas, sed qui scit, non te celavit. Non parva pars scientiae est scienti coniungi. Ille habet oculos cognitionis, tu habeto credulitatis. Quod videt Deus, crede tu.

587 37, 3. *Domine, ne in indignatione tua arguas me, neque in* 1467
594 *ira tua emendes me* [Ps 37, 2]. . . . In hac vita purges me et talem me reddas, cui iam emendatorio igne non opus sit, propter illos qui salvi erunt, *sic tamen quasi per ignem* [1 Cor 3, 15]. . . . Dicitur enim: *Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem.* Et quia dicitur: *salvus erit,* contemnitur ille ignis. Ita plane, quamvis salvi per ignem, gravior tamen erit ille ignis, quam quidquid potest homo pati in hac vita.

358 49, 2. Manifestum est ergo, quia homines dixit deos, ex 1468
gratia sua deificatos, non de substantia sua natos. Ille enim iustificat, qui per semetipsum, non ex alio iustus est; et ille deificat, qui per se ipsum, non alterius participatione Deus
359 est. Qui autem iustificat, ipse deificat, quia iustificando filios Dei facit. *Dedit* enim *eis potestatem filios Dei fieri* [Io 1, 12]. Si filii Dei facti sumus, et dii facti sumus; sed hoc gratiae est adoptantis, non naturae generantis.

238 55, 19. Quid daturus es quod ab illo non accepisti? *Quid* 1469
enim *habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7.] De corde dabis? Ipse dedit fidem, spem et caritatem: hoc prolaturus, hoc
241 sacrificaturus es. Sed plane omnia illa cetera potest tibi auferre inimicus invito, hoc auferre non potest nisi volenti. Illa perdet et invitus; et volens habere aurum perdet aurum; et
242 volens habere domum perdet domum: fidem nemo perdet nisi qui spreverit.

1464. ML 36, 306. 1465. ML 36, 340. 1466. ML 36, 364.
1467. ML 36, 397. 1468. ML 36, 565. 1469. ML 36, 659.

1470 56, 9. Quando enim volumus ostendere prophetatum Christum, proferimus paganis istas litteras. Et ne forte dicant, duri ad fidem, quia nos illas Christiani composuimus, ut cum evangelio, quod praedicamus, finxerimus prophetas, per quos praedictum videretur quod praedicamus; hinc eos convincimus, quia omnes ipsae litterae, quibus Christus prophetatus est, apud Iudaeos sunt, omnes ipsas litteras habent Iudaei. Proferimus codices ab inimicis, ut confundamus alios inimicos. In quali ergo opprobrio sunt Iudaei? Codicem portat Iudaeus, unde credat Christianus. Librarii nostri facti sunt, quomodo solent servi post dominos codices ferre, ut illi portando deficiant, illi legendo proficiant. 24 373

1471 63, 15. Concussa terra Dominus resurrexit; miracula facta sunt talia circa sepulcrum, ut et ipsi milites qui custodes advenerant testes fierent, si vellent vera nuntiare; sed avaritia illa quae captivavit discipulum comitem Christi, captivavit et militem custodem sepulcri. Damus, inquiunt, vobis pecuniam: et *dicite quia vobis dormientibus venerunt discipuli eius et abstulerunt eum* [Mt 28, 13]. Vere *defecerunt scrutantes scrutationes* [Ps 63, 9]. Quid est quod dixisti, o infelix astutia? Tantumne deseris lucem consilii pietatis, et in profunda versutiae demergeris, ut hoc dicas: Dicite quia vobis dormientibus venerunt discipuli eius et abstulerunt eum? Dormientes testes adhibes: vere tu ipse obdormisti, qui scrutando talia defecisti. Si dormiebant, quid videre potuerunt? Si nihil viderunt, quomodo testes sunt? 27

1472 67, 41. Ea sola bona opera dicenda sunt, quae fiunt per dilectionem Dei. Haec autem necesse est antecedat fides, ut inde ista, non ab istis incipiat illa; quoniam nullus operatur per dilectionem Dei, nisi prius credat in Deum. 311 278

1473 70, 2, 1. Gratia gratis data est. Nam nisi gratis esset, gratia non esset. Porro autem si propterea gratia est, quia gratis est, nihil tuum praecessit ut acciperes. Nam si aliqua bona opera tua praecesserunt, pretium accepisti, non gratis: pretium autem, quod nobis debebatur, supplicium est. 340

1474 72, 32. *Deus cordis mei, et pars mea Deus in saecula* [Ps 72, 26]. Factum est cor castum, gratis iam amatur Deus, non ab illo petitur aliud praemium. Qui aliud praemium petit a Deo et propterea vult servire Deo, carius facit quod vult accipere, quam ipsum a quo vult accipere. Quid ergo, nullum praemium Dei? Nullum, praeter ipsum. Praemium Dei ipse Deus est. Hoc amat, hoc diligit; si aliud dilexerit, non erit castus amor. . . . 34. *Adhaerere,* inquit, *Deo bonum est* [Ps 72, 28]; sed modo in peregrinatione, quia nondum venit res. 276 271 267

1470. ML 36, 666. 1471. ML 36, 767. 1472. ML 36, 838.
1473. ML 36, 891. 1474. ML 36, 928.

Ponere in Deo spem meam [ib.]; quamdiu ergo nondum adhaesisti, ibi pone spem. Fluctuas, praemitte ad terram ancoram. Nondum haeres per praesentiam, inhaere per spe.

437 73, 2. Si discernimus duo testamenta, vetus et novum, 1475
441 non sunt eadem sacramenta, nec eadem promissa. . . . Sacramenta non eadem, quia alia sunt sacramenta dantia salutem, alia promittentia salvatorem. Sacramenta novi testamenti dant salutem, sacramenta veteris testamenti promiserunt salvatorem.

244 83, 11. *Ambulabunt a virtutibus in virtutem* [Ps 83, 8]. . . . 1476
Virtutes agendae vitae nostrae quattuor describuntur a multis, et in scriptura inveniuntur. . . . Istae virtutes nunc in convalle plorationis per gratiam Dei dantur nobis. Ab his virtutibus imus in illam virtutem. Et quae erit illa virtus nisi solius contemplationis Dei?

366 83, 16. Indulgentiam donavit, coronam reddet: donator 1477
est indulgentiae, debitor coronae. Unde debitor? Accepit ali-
370 quid? . . . Debitorem Dominus ipse se fecit, non accipiendo, sed promittendo. Non ei dicitur: Redde quod accepisti; sed: Redde quod promisisti.

45 88, 2, 14. Amemus Dominum Deum nostrum, amemus 1478
ecclesiam eius: illum sicut patrem, istam sicut matrem; illum sicut dominum, hanc sicut ancillam eius; quia filii ancillae ipsius sumus. Sed matrimonium hoc magna caritate compaginatur; nemo offendit unum, et promeretur alterum. Nemo dicat: Ad idola quidem vado, arreptitios et sortilegos consulo; sed tamen Dei ecclesiam non relinquo, catholicus sum. Tenens patrem, offendisti matrem. Alius item dicit: Absit a me; non consulo sortilegum, non quaero arreptitium, non quaero divinationes sacrilegas, non eo ad adoranda daemonia, non servio lapidibus, sed tamen in parte Donati sum. Quid tibi prodest non offensus Pater, qui offensam vindicat matrem?... Tenete ergo, carissimi, tenete omnes unanimiter Deum patrem, et matrem ecclesiam.

31 90, 2, 1. Dominus noster Iesus Christus, tamquam totus 1479
perfectus vir et caput et corpus. . . . Corpus huius capitis ecclesia est, non quae hoc loco est, sed et quae hoc loco et
33 per totum orbem terrarum; nec illa quae hoc tempore, sed ab ipso Abel usque ad eos, qui nascituri sunt usque in finem et credituri in Christum, totus populus sanctorum ad unam civitatem pertinentium, quae civitas corpus est Christi, cui
65 caput est Christus. . . . Et de illa civitate, unde peregrinamur,
67 litterae nobis venerunt; ipsae sunt scripturae quae nos hortantur ut bene vivamus.

1475. ML 36, 930. 1476. ML 37, 1065. 1477. ML 37, 1068.
1478. ML 37, 1140. 1479. ML 37, 1159.

1480 98, 9. *Nisi quis manducaverit carnem meam, non habebit* 484
vitam aeternam [Io 6, 54]: acceperunt [Capharnaitae] illud stulte,
carnaliter illud cogitaverunt, et putaverunt quod praecisurus
esset Dominus particulas quasdam de corpore suo, et daturus
illis. . . . Ille autem instruxit eos et ait illis: *Spiritus est qui*
vivificat [ib. 64] . . . Spiritualiter intellegite quod locutus sum:
non hoc corpus quod videtis, manducaturi estis, et bibituri
illum sanguinem quem fusuri sunt qui me crucifigent. Sacra-
mentum aliquod vobis commendavi; spiritualiter intellectum
vivificabit vos.

1481 101, 2, 10. Aeternitas ipsa Dei substantia est, quae nihil 102
habet mutabile; ibi nihil est praeteritum, quasi iam non sit; 96
nihil est futurum, quasi nondum sit. Non est ibi nisi ‚est'.

1482 102, 8. Erige spem tuam ad bonum bonorum omnium. 267
Ipse erit bonum tuum, a quo tu in tuo genere factus es bonus,
et omnia in suo genere facta sunt bona. Fecit enim Deus
omnia bona valde [Gn 1, 31].

1483 102, 16. Vocat undique ad correctionem, vocat undique 323
ad paenitentiam, vocat beneficiis creaturae, vocat impertiendo
tempus vivendi, vocat per lectorem, vocat per tractatorem,
vocat per intimam cogitationem, vocat per flagellum cor- 325
reptionis, vocat per misericordiam consolationis: *Longanimis*
et multum misericordiae [Ps 102, 8].

1484 103, 1, 15. Spiritus autem angeli sunt; et cum spiritus 200
sunt, non sunt angeli; cum mittuntur, fiunt angeli. Angelus
enim officii nomen est, non naturae. Quaeris nomen huius
naturae, spiritus est; quaeris officium, angelus est; ex eo quod
est, spiritus est; ex eo quod agit, angelus est.

1485 118, 17, 3. Docet Deus suavitatem inspirando delecta- 325
tionem, docet disciplinam temperando tribulationem, docet 326
scientiam insinuando cognitionem. Cum itaque alia sint quae
ideo discimus, ut tantummodo sciamus, alia vero ut etiam
faciamus; quando Deus ea docet, sic docet ut scienda sciamus
aperiendo veritatem, sic docet ut facienda faciamus inspirando
suavitatem.

1486 118, 18, 3. Quamvis enim nisi aliquid intellegat, nemo 255
possit credere in Deum; tamen ipsa fide qua credit sanatur, 259
ut intellegat ampliora. Alia sunt enim, quae nisi intellegamus
non credimus; et alia sunt, quae nisi credamus non intel-
legimus. Nam cum *fides* sit *ex auditu, auditus autem per verbum*
Christi [Rom 10, 17], quomodo credit praedicanti fidem qui,
ut alia taceam, linguam ipsam quam loquitur non intellegit?
Sed nisi essent rursus aliqua quae intellegere non possumus 258

1480. ML 37, 1264. 1481. ML 37, 1311. 1482. ML 37, 1322.
1483. ML 37, 1330. 1484. ML 37, 1348. 1485. ML 37, 1549.
1486. ML 37, 1552.

nisi ante credamus, propheta non diceret: *Nisi credideritis,*
261 *non intellegetis* [Is 7, 9: LXX]. Proficit ergo noster intellectus
ad intellegenda quae credat, et fides proficit ad credenda quae
intellegat; et eadem ipsa ut magis magisque intellegantur, in
251 ipso intellectu proficit mens. Sed hoc non fit propriis tamquam
naturalibus viribus, sed Deo adiuvante atque donante; sicut medicina fit non natura, ut vitiatus oculus vim cernendi recipiat.

534 127, 7. *Ubi vermis eorum non morietur, et ignis eorum non* 1487
exstinguetur [Is 66, 24; Mc 9, 44]. Audiunt haec homines; et quia vere futura sunt impiis, timent et continent se a peccato. Habent timorem, et per timorem continent se a peccato. Timent quidem, sed non amant iustitiam. Cum autem per timorem continent se a peccato, fit consuetudo iustitiae, et incipit quod durum erat amari, et dulcescit Deus; et iam incipit homo propterea iuste vivere, non quia timet poenas, sed quia amat aeternitatem.

210 130, 7. Dolores autem corporum plerumque inmittuntur 1488
ab angelis satanae; sed hoc non possunt nisi permissi. Nam et Iob sanctus sic probatus est.

94 134, 4. Sublatis de medio omnibus quibus appellari posset 1489
95 et dici Deus, ipsum esse se vocari respondit; et tamquam hoc esset ei nomen: *Hoc dices eis,* inquit: *Qui est, misit me* [Ex 3, 14]. Ita enim ille est, ut in eius comparatione ea, quae facta sunt, non sint. Illo non comparato, sunt, quoniam ab illo sunt; illi autem comparata, non sunt, quia verum esse incommutabile esse est, quod ille solus est.

188 134, 10. Inconcusse credere et tenere debemus quoniam, 1490
quidquid creaturarum in caelo, quidquid in terra, quidquid in mari et in omnibus abyssis, a Domino factum est; quia *omnia quae voluit fecit in caelo et in terra, in mari et in*
191 *omnibus abyssis* [Ps 134, 6], sicut iam diximus. Non omnia quae fecit, coactus est facere, sed *omnia quaecumque voluit fecit.* Causa omnium quae fecit, voluntas eius est. Facis tu domum quia, si nolles facere, sine habitatione remaneres; necessitas cogit te facere domum, non libera voluntas. . . . Deus bonitate fecit, nullo quod fecit eguit; ideo *omnia quaecumque voluit fecit.*

271 134, 11. Hoc est gratis amare, non quasi proposita ac- 1491
276 ceptione mercedis; quia ipsa merces tua summa Deus ipse erit, quem gratis diligis; et sic amare debes, ut ipsum pro mercede desiderare non desinas, qui solus te satiet, sicut Philippus desiderabat, cum diceret: *Ostende nobis Patrem, et sufficit nobis* [Io 14, 8].

1487. ML 37, 1680. 1488. ML 37, 1708.
1489. ML 37, 1741. 1490. ML 37, 1745.
1491. ML 37, 1745.

Sermones[1].

1492 3. Sara dixit: *Eice ancillam et filium eius; non enim heres* 45
erit filius ancillae cum filio meo Isaac [Gn 21, 10]. Et ecclesia dicit: Eice haereses et filios earum; non enim heredes erunt haeretici cum catholicis. Sed quare non erunt heredes? Nonne de semine Abrahae nati? Et quomodo baptismum ecclesiae 469
habent? Baptismum habent; heredem faceret semen Abrahae, nisi ab hereditate superbia excluderet. Eodem verbo nasceris, eodem sacramento; sed ad eamdem hereditatem vitae aeternae non pervenis, nisi ad ecclesiam catholicam reversus fueris.

1493 7, 7. Iam ergo angelus, et in angelo Dominus, dicebat 94
Moysi quaerenti nomen suum: *Ego sum qui sum; dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos* [Ex 3, 14]. Esse nomen est 101
incommutabilitatis. Omnia enim quae mutantur, desinunt esse quod erant, et incipiunt esse quod non erant. Esse verum, esse sincerum, esse germanum, non habet nisi qui non mutatur.

1494 20 [paulo post a. 391], 2. Si vis ut ille [Deus] ignoscat, tu 530
agnosce. Impunitum non potest esse peccatum, impunitum 543
esse non decet, non oportet, non est iustum. Ergo quia impunitum non debet esse peccatum, puniatur a te, ne puniaris pro illo. Peccatum tuum iudicem te habeat, non patronum. In tribunal mentis tuae ascende contra te, et reum constitue te ante te.

1495 26 [a. 417], 7, 8. Attendite quam sit quasi acute excogi- 348
tatum quod dicere voluerunt [Pelagiani]. Hoc ipso, inquit, quia liberum arbitrium hominis defendo, et dico quia liberum arbitrium sufficiens est ut iustus sim, non sine gratia Dei dico. . . . Cum dico, inquit, liberum hominis arbitrium, vide quia hominis dico. Quid deinde? Hominem quis creavit? Deus. Quis ei liberum arbitrium dedit? Deus. Si ergo hominem Deus creavit, et homini Deus liberum donavit arbitrium, quidquid potest homo de libero arbitrio, cuius gratiae debetur, nisi eius qui eum condidit cum libero arbitrio? Et hoc quasi acute ab ipsis dictum.

1496 27 [ante a. 416], 6, 6. Cum pervenerimus ad speciem, aequi- 343
tatem Dei videbimus; et iam non erit ibi dicere: Quare huic 340
subvenit, et huic non? Quare iste adductus est a gubernatione Dei, ut baptizaretur; ille autem, cum bene catechumenus vixerit, subita ruina mortuus est, et ad baptismum non per-

---

[1] Habiti sunt variis incertisque temporibus; quaedam tamen determinavit (quae indicavimus post numerum sermonis) *A. Degert,* Quid ad mores ingeniaque Afrorum cognoscenda conferant S. Augustini sermones, Paris 1894.

1492. ML 38, 33. 1493. ML 38, 66. 1494. ML 38, 139.
1495. ML 38, 174. 1496. ML 38, 181.

130 venit? ... Quaere merita; non invenies, nisi poenam; quaere
gratiam; *O altitudo divitiarum!* [Rom 11, 33] Petrus negat,
latro credit; *O altitudo divitiarum!*

8 38, 10. Regnum super regnum est, terrae motus sunt, 1497
calamitatum sunt exaggerationes, abundantia scandalorum,
frigus caritatis, copia iniquitatis. Haec omnia lege, praedicta
sunt. Lege, vide, quia omnia quae vides praedicta sunt; et
crede te visurum esse quod nondum venit, numerans quanta
venerunt.

263 43, 1, 1. Initium bonae vitae, cui vita etiam aeterna de- 1498
367 betur, recta fides est. Est autem fides credere quod nondum
vides; cuius fidei merces est videre quod credis. Tempore
igitur fidei tamquam tempore sementis non deficiamus, et
usque in finem non deficiamus; sed perseveremus, donec
quod seminavimus metamus.

258 43, 6, 7. Quid inter nos agebatur? Tu dicebas: intellegam, 1499
ut credam; ego dicebam: ut intellegas, crede. Nata est contro-
versia, veniamus ad iudicem, iudicet propheta, immo vero
Deus iudicet per prophetam. Ambo taceamus. Quid ambo
dixerimus, auditum est. Intellegam, inquis, ut credam; crede,
inquam, ut intellegas. Respondeat propheta: *Nisi credideritis,
non intellegetis* [Is 7, 9: LXX].

423 47 [ante a. 411], 12, 21. [Christus] et *mediator Dei et homi-* 1500
num [1 Tim 2, 5]: quia Deus cum Patre, quia homo cum ho-
minibus. Non mediator homo praeter deitatem; non mediator
Deus praeter humanitatem. Ecce mediator; divinitas sine hu-
manitate non est mediatrix, humanitas sine divinitate non est
mediatrix, sed inter divinitatem solam et humanitatem solam
mediatrix est humana divinitas et divina humanitas Christi.

524 71, 4, 7. Nonnullis videtur eos tantummodo peccare in 1501
Spiritum Sanctum, qui lavacro regenerationis abluti in ecclesia,
et accepto Spiritu Sancto, velut tanto postea dono salvatoris
523 ingrati, mortifero aliquo peccato se immerserint: qualia sunt
vel adulteria, vel homicidia, vel ipsa discessio sive omni modo
a nomine christiano, sive a catholica ecclesia. Sed iste sensus
522 unde probari possit ignoro, cum et paenitentiae quorumque
criminum locus in ecclesia non negetur.

367 87, 4, 6. Erimus ergo in illa mercede omnes aequales, 1502
tamquam primi novissimi et novissimi primi; quia denarius
ille [Mt 20, 2] vita aeterna est, et in vita aeterna omnes
612 aequales erunt. Quamvis enim meritorum diversitate fulgebunt,
alius magis, alius minus; quod tamen ad vitam aeternam per-
tinet, aequalis erit omnibus.

1497. ML 38, 241. 1498. ML 38, 254. 1499. ML 38, 257.
1500. ML 38, 310. 1501. ML 38, 448. 1502. ML 38, 533.

1503 90, 8. Non vos exhortor ut habeatis fidem, sed caritatem. 278
Non potestis enim habere caritatem sine fide; caritatem enim 281
dico Dei et proximi. Unde potest ista esse sine fide? Quomodo amat Deum qui non credit in Deum?

1504 99 [a. 411], 6. O tu qui dicis te non multa commisisse; 323
quare? quo regente? . . . Hoc tibi dicit Deus tuus: «Regebam te mihi, servabam te mihi. Ut adulterium non committeres, suasor defuit; ut suasor deesset, ego feci. Locus et tempus defuit; et ut haec deessent, ego feci. Adfuit suasor, non defuit locus, non defuit tempus; ut non consentires, ego terrui. Agnosce ergo gratiam eius, cui debes et quod non admisisti. Mihi debet iste quod factum est, et dimissum vidisti; mihi debes et tu quod non fecisti.» Nullum est enim peccatum quod fecit homo, quod non possit facere et alter homo, si desit rector a quo factus est homo.

1505 117, 3, 5. De Deo loquimur, quid mirum si non com- 108
prehendis? Si enim comprehendis, non est Deus. Sit pia confessio ignorantiae magis quam temeraria professio scientiae. Attingere aliquantum mente Deum magna beatitudo est, comprehendere autem omnino impossibile.

1506 126, 4, 5. Fecit ista [miracula Christus], et contemptus est 25
a multis, plus attendentibus non quam magna faceret, sed quam parvus; tamquam dicentibus apud se: ista divina sunt, sed iste homo est. Duo ergo vides, divina et hominem. Si divina non possunt fieri nisi a Deo, vide ne in homine lateat Deus. Attende, inquam, quae vides; crede quae non vides.
Non te deseruit qui vocavit ut credas; quamvis iuberet te 255
illud credere, quod non potes videre, non tamen te dimisit nihil videntem, unde possis credere quod non vides. Parvane
signa, parvane indicia sunt creatoris ipsa creatura? Venit 23
etiam, fecit miracula. Non poteras videre Deum, poteras hominem; Deus factus est homo, ut in uno tibi esset et quod videres et quod crederes.

1507 131 [a. 417], 10, 10. De hac causa [Pelagianorum] duo con- 59
cilia missa sunt ad sedem apostolicam: inde etiam rescripta 63
venerunt. Causa finita est: utinam aliquando finiatur error!

1508 141, 2, 2. Unde illi impii [cf. Rom 1, 18] veritatem detinent? 87
Numquid Deus ad quemquam eorum locutus est? Numquid 90
legem acceperunt, sicut Israelitarum populus per Moysen? Unde ergo detinent veritatem, vel in ipsa iniquitate? Audite quod sequitur, et ostendit. *Quia quod notum est Dei,* inquit, *manifestum est in illis: Deus enim illis manifestavit* [ib. 19]. Manifestavit illis quibus legem non dedit? Audi quomodo

1503. ML 38, 564. 1504. ML 38, 598.
1505. ML 38, 663. 1506. ML 38, 700.
1507. ML 38, 734. 1508. ML 38, 776.

manifestavit. *Invisibilia enim eius per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur* [ib. 20]. Interroga mundum, ornatum caeli, fulgorem dispositionemque siderum . . . interroga omnia, et vide si non sensu suo tamquam tibi respondent: Deus nos fecit. Haec et philosophi nobiles quaesierunt, et ex arte artificem cognoverunt.

316 151 [a. 417], 7, 7. Quod ergo bonum ago? Quia con- 1509
cupiscentiae malae non consentio. Ago bonum, et non perficio bonum; et concupiscentia hostis mea agit malum, et non perficit malum. Quomodo ago bonum, et non perficio bonum? Ago bonum, cum malae concupiscentiae non consentio; sed non perficio bonum, ut omnino non concupiscam. Rursus ergo et hostis mea quomodo agit malum, et non perficit malum? Agit malum, quia movet desiderium malum; non perficit malum, quia me non trahit ad malum. Et in isto bello est tota vita sanctorum.

334 156 [a. 417], 11, 11. Dicit mihi aliquis: Ergo agimur, non 1510
329 agimus. Respondeo: Immo et agis, et ageris; et tunc bene agis, si a bono agaris. Spiritus enim Dei qui te agit, agenti adiutor est tibi. Ipsum nomen adiutoris praescribit tibi, quia et tu ipse aliquid agis.

370 158, 2, 2. Debitor enim factus est [Deus], non aliquid a 1511
nobis accipiendo, sed quod ei placuit promittendo. Aliter enim dicimus homini: Debes mihi quia dedi tibi; et aliter dicimus: Debes mihi quia promisisti mihi. . . . Illo ergo modo possumus exigere Dominum nostrum, ut dicamus: Redde quod promisisti, quia fecimus quod iussisti; et hoc tu fecisti, quia laborantes iuvisti.

272 158, 8, 8. Quid spes? Erit ibi? Spes iam non erit, quando 1512
erit res. Etenim ipsa spes peregrinationi necessaria est, ipsa est quae consolatur in via. Viator enim, quando laborat ambulando, ideo laborem tolerat, quia pervenire sperat. Tolle illi spem perveniendi, continuo franguntur vires ambulandi. Ergo et spes quae hic est, ad iustitiam pertinet peregrinationis nostrae.

472 159, 1, 1. Habet ecclesiastica disciplina, quod fideles no- 1513
verunt, cum martyres eo loco recitantur ad altare Dei, ubi
588 non pro ipsis oretur; pro ceteris autem commemoratis defunctis oratur. Iniuria est enim pro martyre orare, cuius nos debemus orationibus commendari.

534 161, 8, 8. *Eum timete, qui habet potestatem et corpus et* 1514
animam occidere in gehennam ignis: ita dico vobis, hunc timete [Lc 12, 5]. Cum ergo Dominus timorem incusserit, et vehe-

1509. ML 38, 818. 1510. ML 38, 855.
1511. ML 38, 863. 1512. ML 38, 866.
1513. ML 38, 868. 1514. ML 38, 882.

menter incusserit, et repetendo verbum comminationem geminaverit, dicturus ego sum: Male times? Ista non dicam. Plane time, nihil melius times; nihil est quod magis timere debeas.

1515 169 [ante a. 416], 11, 13. Eris opus Dei, non solum quia 329
homo es, sed etiam quia iustus es. Melius est enim iustum 363
esse quam te hominem esse. Si hominem te fecit Deus, et
iustum tu te facis; melius aliquid facis quam fecit Deus. Sed
sine te fecit te Deus. Non enim adhibuisti aliquem consensum, ut te faceret Deus. Quomodo consentiebas qui non eras? Qui ergo fecit te sine te, non te iustificat sine te. Ergo fecit nescientem, iustificat volentem.

1516 172, 2, 2. Orationibus vero sanctae ecclesiae, et sacrificio 520
salutari, et eleemosynis, quae pro eorum spiritibus erogantur, 588
non est dubitandum mortuos adiuvari, ut cum iis misericordius agatur a Domino, quam eorum peccata meruerunt. Hoc enim a patribus traditum universa observat ecclesia, ut pro iis, qui in corporis et sanguinis Christi communione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur. Cum vero eorum commendandorum causa opera misericordiae celebrantur, quis iis dubitet suffragari, pro quibus orationes Deo non inaniter allegantur? Non omnino ambigendum est ista prodesse defunctis; sed talibus qui ita vixerint ante mortem, ut possint iis haec utilia esse post mortem.

1517 174, 2, 2. Si homo non perisset, Filius hominis non venisset. 406
Ergo perierat homo, venit Deus homo, et inventus est homo.
Perierat homo per liberam voluntatem; venit Deus homo per 408
gratiam liberatricem. . . . Prorsus nusquam sic apparet benignitas gratiae et liberalitas omnipotentiae Dei, quam in homine *mediatore Dei et hominum, homine Christo Iesu* [1 Tim 2, 5]. . . .
Novimus et tenemus *mediatorem Dei et hominum, hominem* 379
Christum Iesum, in quantum homo erat, eius esse naturae, cuius et nos sumus. Non enim alterius naturae caro nostra
et caro illius, nec alterius naturae anima nostra et anima 378
illius. Hanc suscepit naturam, quam salvandam esse iudicavit. Nihil minus habebat in natura, sed nihil habebat in culpa.

1518 186, 1, 1. Istum diem [natalem Domini] nobis non sol iste 430 431
visibilis, sed creator ipsius invisibilis consecravit, quando eum 432
pro nobis visibilem factum, a quo invisibili et ipsa creata est, visceribus fecundis et genitalibus integris virgo mater effudit. Concipiens virgo, pariens virgo, virgo gravida, virgo feta,
virgo perpetua. . . . Idem Deus qui homo, et qui Deus idem 385
homo, non confusione naturae, sed unitate personae. Denique 375

1515. ML 38, 923. 1516. ML 38, 936. 1517. ML 38, 940.
1518. ML 38, 999.

qui Filius Dei generanti est coaeternus semper ex Patre, idem filius hominis esse coepit ex virgine. Ac sic et Filii divinitati est addita humanitas; et tamen non est personarum facta quaternitas, sed permanet trinitas.

485 227. Debetis scire quid accepistis, quid accepturi estis, 1519
504 quid cotidie accipere debeatis. Panis ille quem videtis in
493 altari, sanctificatus per verbum Dei, corpus est Christi. Calix ille, immo quod habet calix, sanctificatum per verbum Dei,
483 sanguis est Christi. Per ista voluit Dominus Christus commendare corpus et sanguinem suum, quem pro nobis fudit
511 in remissionem peccatorum. Si bene accepistis, vos estis quod accepistis. Apostolus enim dicit: *Unus panis, unum corpus multi sumus* [1 Cor 10, 17]. Sic exposuit sacramentum mensae dominicae: *Unus panis, unum corpus multi sumus.* Commendatur vobis in isto pane quomodo unitatem amare debeatis. Numquid enim panis ille de uno grano factus est? Nonne multa erant tritici grana? Sed antequam ad panem venirent, separata erant; per aquam coniuncta sunt, et post quamdam contritionem.

457 234, 2. Dominus Iesus ab iis, quorum oculi tenebantur 1520
ne illum agnoscerent, in fractione panis voluit se agnosci. Norunt fideles quid dicam; norunt Christum in fractione panis.
497 Non enim omnis panis, sed accipiens benedictionem Christi,
489 fit corpus Christi.

604 259, 2. Octavus ergo iste dies in fine saeculi novam vitam 1521
significat, septimus quietem futuram sanctorum in hac terra. Regnabit enim Dominus in terra cum sanctis suis, sicut dicunt scripturae, et habebit hic ecclesiam, quo nullus malus intrabit, separatam atque purgatam ab omni contagione nequitiae.

598 264, 6. Resurget caro, sed quid fit? Immutatur, et fit 1522
200 ipsa corpus caeleste et angelicum. Numquid carnem habent
600 angeli? Sed hoc interest, quia ista caro resurget, ista ipsa quae sepelitur, quae moritur; ista quae videtur, quae palpatur, cui opus est manducare et bibere, ut possit durare; quae aegrotat, quae dolores patitur, ipsa habet resurgere, malis ad poenas sempiternas, bonis autem ut commutentur.

43 267, 4, 4. Quod autem est anima corpori hominis, hoc 1523
est Spiritus Sanctus corpori Christi, quod est ecclesia; hoc agit Spiritus Sanctus in tota ecclesia, quod agit anima in omnibus membris unius corporis. Sed videte quid caveatis, videte quid observetis, videte quid timeatis. Contingit ut in corpore humano, immo de corpore, aliquod praecidatur membrum, manus, digitus, pes. Numquid praecisum sequitur

1519. ML 38, 1099. 1520. ML 38, 1116. 1521. ML 38, 1197.
1522. ML 38, 1217. 1523. ML 38, 1231.

anima? Cum in corpore esset, vivebat; praecisum, amittit
vitam. Sic et homo christianus catholicus est, dum in corpore
vivit; praecisus, haereticus factus est; membrum amputatum 45
non sequitur Spiritus.

1524 272. Quod videtis, panis est et calix; quod vobis etiam 493
oculi vestri renuntiant; quod autem fides vestra postulat in- 485
struenda, panis est corpus Christi, calix sanguis Christi.
Breviter quidem hoc dictum est, quod fidei forte sufficiat;
sed fides instructionem desiderat. . . . Quomodo est panis
corpus eius? Et calix, vel quod habet calix, quomodo est
sanguis eius? Ista, fratres, ideo dicuntur sacramenta, quia in 437
iis aliud videtur, aliud intellegitur. Quod videtur, speciem
habet corporalem; quod intellegitur, fructum habet spiritualem.
Corpus ergo Christi si vis intellegere, apostolum audi dicentem
fidelibus: *Vos autem estis corpus Christi et membra* [1 Cor 12, 27]. 509
Si ergo vos estis corpus Christi et membra, mysterium vestrum
in mensa dominica positum est: mysterium vestrum accipitis.
Ad id quod estis, Amen respondetis, et respondendo sub-
scribitis. Audis enim: Corpus Christi, et respondes: Amen.
Esto membrum corporis Christi, ut verum sit Amen.

1525 294 [a. 413], 2, 2. Parvulus, inquiunt [Pelagiani], etsi non 306 307
baptizetur, merito innocentiae, eo quod nullum habeat omnino 470
nec proprium nec originale peccatum, nec ex se nec de
Adam tractum, necesse est, aiunt, ut habeat salutem et vitam
aeternam, etiamsi non baptizetur; sed propterea baptizandus
est, ut intret etiam in regnum Dei, hoc est, in regnum
caelorum. . . . Ergo est vita aeterna extra regnum caelorum?
3, 3. Primus hic error aversandus ab auribus, exstirpandus a
mentibus. Hoc novum in ecclesia prius inauditum est: esse
vitam aeternam praeter regnum caelorum, esse salutem aeter-
nam praeter regnum Dei. Primo vide, frater, ne forte hinc
consentire nobis debeas, quisquis ad regnum Dei non pertinet,
eum ad damnationem sine dubio pertinere. Venturus Dominus
et iudicaturus de vivis et mortuis, sicut evangelium loquitur,
duas partes facturus est, dextram et sinistram, sinistris dicturus:
Ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius
[Mt 25, 41], dextris dicturus: *Venite, benedicti Patris mei, per-
cipite regnum, quod vobis paratum est ab origine mundi* [ib. 34].
Hac regnum nominat, hac cum diabolo damnationem. Nullus
relictus est medius locus, ubi ponere queas infantes. De vivis
et mortuis iudicabitur: alii erunt ad dextram, alii ad sinistram:
non novi aliud.

1526 295, 2, 2. Dominus Iesus discipulos suos ante passionem 54
suam, sicut nostis, elegit, quos apostolos appellavit. Inter hos

---

1524. ML 38, 1246. 1525. ML 38, 1336.
1526. ML 38, 1349.

paene ubique solus Petrus totius ecclesiae meruit gestare personam. Propter ipsam personam, quam totius ecclesiae solus gestabat, audire meruit: *Tibi dabo claves regni caelorum* [Mt
521 16, 19]. Has enim claves non homo unus, sed unitas accepit ecclesiae. Hinc ergo Petri excellentia praedicatur, quia ipsius universitatis et unitatis ecclesiae figuram gessit, quando ei dictum est *tibi trado,* quod omnibus traditum est.

413 344, 4. Redemit te a barbaris argentum tuum, redemit 1527
te a prima morte pecunia tua, redemit te a secunda morte sanguis Domini tui. Habuit ille sanguinem, unde nos redimeret; et ad hoc accepit sanguinem, ut esset quem pro nobis redimendis effunderet. Sanguis Domini tui, si vis, datus est pro te: si nolueris esse, non est datus pro te. Forte enim dicis: Habuit sanguinem Deus meus, quo me redimeret; sed iam cum passus est, totum dedit; quid illi remansit quod det et pro me? Hoc est magnum, quia semel dedit, et pro
422 omnibus dedit. Sanguis Christi volenti est salus, nolenti
424 supplicium.

276 349, 1, 1. Caritas alia est divina, alia humana; alia est 1528
277 humana licita, alia illicita. . . . 2, 2. Licita est humana caritas, qua uxor diligitur; illicita, qua meretrix vel uxor aliena. . . . Licitam ergo caritatem habete: humana est; sed, ut dixi, licita est. Non solum autem ita licita est ut concedatur, sed ita licita ut, si defuerit, reprehendatur. Liceat vobis humana caritate diligere coniuges, diligere filios, diligere amicos vestros, diligere cives vestros. Omnia enim ista nomina habent ne-
309 311 cessitudinis vinculum, et gluten quodam modo caritatis. Sed
312 videtis istam caritatem esse posse et impiorum, id est, paganorum, Iudaeorum, haereticorum.

291 351 [ante finem a. 395], 3, 5. Quam multa sunt alia 1529
peccata, sive in loquendo de rebus et negotiis alienis, quae non ad te pertinent; sive in vanis cachinnationibus . . ., sive in ipsis escis, quae ad necessitatem sustentandae huius vitae praeparantur, avidior atque immoderatior appetitus. . . . Quae
293 quamvis singula non lethali vulnere ferire sentiantur, sicuti homicidium et adulterium vel cetera huiusmodi, tamen omnia simul congregata velut scabies, quo plura sunt necant, aut nostrum decus ita exterminant, ut ab illius sponsi *speciosi forma prae filiis hominum* [Ps 44, 3] castissimis amplexibus separent, nisi medicamento cotidianae paenitentiae desiccentur.

526 529 351, 4, 9. Iudicet ergo se ipsum homo in istis [peccatis 1530
530 suis] voluntate, dum potest, et mores convertat in melius; ne, cum iam non poterit, etiam praeter voluntatem a Domino
531 iudicetur. Et cum ipse in se protulerit severissimae medicinae,

---

1527. ML 39, 1515. 1528. ML 39, 1529.
1529. ML 39, 1541. 1530. ML 39, 1545.

sed tamen medicinae, sententiam, veniat ad antistites, per 521
quos illi in ecclesia claves ministrantur; et tamquam bonus
iam incipiens esse filius, maternorum membrorum ordine
custodito, a praepositis sacramentorum accipiat satisfactionis 543
suae modum; ut in offerendo sacrificio cordis contribulati
devotus et supplex, id tamen agat quod non solum ipsi prosit
ad recipiendam salutem, sed etiam ceteris ad exemplum; ut
si peccatum eius, non solum in gravi eius malo, sed etiam 525
in tanto scandalo aliorum est, atque hoc expedire utilitati
ecclesiae videtur antistiti, in notitia multorum, vel etiam totius
plebis agere paenitentiam non recuset, non resistat, non lethali
et mortiferae plagae per pudorem addat tumorem.

1531 351, 5, 12. Non sufficit mores in melius commutare et a 530
factis malis recedere, nisi etiam de his quae facta sunt satisfiat Deo per paenitentiae dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis sacrificium, cooperantibus eleemosynis.

1532 352, 3, 8. Restat paenitentiae tertium genus [1], unde aliquid 525
breviter dicam, ut adiuvante Domino proposita et promissa persolvam. Est paenitentia gravior atque luctuosior, in qua proprie vocantur in ecclesia paenitentes, remoti etiam a sacra- 506
mento altaris participandi, ne accipiendo indigne, iudicium sibi manducent et bibant [cf. 1 Cor 11, 29]. Illa ergo paenitentia luctuosa est. Grave vulnus est: adulterium forte commissum 523
est, forte homicidium, forte aliquod sacrilegium; gravis res, grave vulnus, lethale, mortiferum; sed omnipotens medicus. . . . 522
Carissimi, hoc genus paenitentiae nemo sibi proponat, ad hoc genus nemo se praeparet; tamen si forte contigerit, nemo desperet.

1533 352, 3, 9. Fuerunt qui dicerent quibusdam peccatis non 522
esse dandam paenitentiam; et exclusi sunt de ecclesia, et haeretici facti sunt. In quibuscumque peccatis non perdit viscera pia mater ecclesia.

1534 392, 3, 3. Qui post uxores vestras vos illicito concubitu 523
maculastis, si praeter uxores vestras cum aliqua concubuistis, agite paenitentiam, qualis agitur in ecclesia, ut oret pro vobis ecclesia.

De symbolo sermo ad catechumenos.

1535 Serm. 1, c. 6, n. 14. Ipsa est ecclesia sancta, ecclesia 48
una, ecclesia vera, ecclesia catholica, contra omnes haereses pugnans; pugnare potest, expugnari tamen non potest. Hae- 34
reses omnes de illa exierunt, tamquam sarmenta inutilia de

---

[1] De his tribus paenitentiae generibus cf. n. 1536.

1531. ML 39, 1549. 1532. ML 39, 1558.
1533. ML 39, 1559. 1534. ML 39, 1711.
1535. ML 40, 635.

vite praecisa; ipsa autem manet in radice sua, in vite sua, in caritate sua.

475 1, 7, 15. Propter omnia peccata baptismus inventus est; 1536
316 propter levia, sine quibus esse non possumus, oratio inventa.
458 Quid habet oratio? *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* [Mt 6, 12]. Semel abluimur baptismate, cotidie abluimur oratione. Sed nolite illa committere, pro quibus necesse est ut a Christi corpore separemini, quod
525 absit a vobis. Illi enim quos videtis agere paenitentiam, scelera commiserunt, aut adulteria, aut aliqua facta immania;
518 inde agunt paenitentiam. Nam si levia peccata ipsorum essent, ad haec cotidiana oratio delenda sufficeret. 8, 16. Ergo tribus modis dimittuntur peccata in ecclesia: in baptismate, in oratione, in humilitate maiore paenitentiae.

De ordine, 386.

233 L. 2, c. 12, n. 35. Illud quod in nobis est rationale . . . 1537
vidit esse imponenda rebus vocabula, id est significantes quosdam sonos: ut, quoniam sentire animos suos non poterant [homines], ad eos sibi copulandos sensu quasi interprete uterentur. Sed audiri absentium verba non poterant; ergo illa ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguae sonis, atque discretis.

De moribus ecclesiae catholicae, 388.

275 L. 1, c. 25, n. 46. Quid amplius de moribus disputem? Si 1538
276 enim Deus est summum hominis bonum, quod negare non potestis, sequitur profecto, quoniam summum bonum appetere est bene vivere, ut nihil sit aliud bene vivere, quam toto corde, tota anima, tota mente Deum diligere: a quo exsistit, ut incorruptus in eo amor atque integer custodiatur, quod est temperantiae; et nullis frangatur incommodis, quod est fortitudinis; nulli alii serviat, quod est iustitiae; vigilet in discernendis rebus, ne fallacia paulatim dolusve subrepat, quod est prudentiae.

De Genesi contra Manichaeos, 388/90.

347 L. 1, c. 3, n. 6. Illud autem lumen [cf. Io 1, 9] non irra- 1539
tionabilium avium oculos pascit, sed pura corda eorum, qui Deo credunt, et ab amore visibilium rerum et temporalium se ad eius praecepta implenda convertunt. Quod omnes homines possunt si velint, quia illud lumen *omnem hominem illuminat venientem in hunc mundum* [v. n. 1968].

1536. ML 40, 636. 1537. ML 32, 1011.
1538. ML 32, 1330. 1539. ML 34, 176.

1540 1, 6, 10. Deus rectissime creditur omnia de nihilo fecisse, 189
quia, etiamsi omnia formata de ista materia facta sunt, haec
ipsa materia tamen de omnino nihilo facta est. Non enim
debemus esse similes istis qui omnipotentem Deum non cre-
dunt aliquid de nihilo facere potuisse, cum considerant fabros
et quoslibet opifices non posse aliquid fabricare nisi habuerint
unde fabricent.

1541 1, 7, 11. Informis ergo illa materia quam de nihilo Deus 212
fecit, appellata est primo caelum et terra, et dictum est: *In
principio fecit Deus caelum et terram* [Gn 1, 1]; non quia iam
hoc erat, sed quia hoc esse poterat; nam et caelum scribitur
postea factum. Quemadmodum si semen arboris considerantes
dicamus ibi esse radices et robur et ramos et fructus et folia,
non quia iam sunt, sed quia inde futura sunt, sic dictum est:
In principio fecit Deus caelum et terram, quasi semen caeli et
terrae, cum in confuso adhuc esset caeli et terrae materia;
sed quia certum erat inde futurum esse caelum et terram,
iam et ipsa materia caelum et terra appellata est.

1542 1, 14, 20. *Et facta est vespera, et factum est mane* [Gn 1, 19]. . . . 214
Restat ergo ut intellegamus, in ipsa quidem mora temporis
ipsas distinctiones operum sic appellatas, vesperam propter
transactionem consummati operis, et mane propter incohationem
futuri operis, de similitudine scilicet humanorum operum, quia
plerumque a mane incipiunt, et ad vesperam desinunt. Habent
enim consuetudinem divinae scripturae de rebus humanis ad
divinas res verba transferre.

1543 2, 12, 17. Etsi visibilis femina secundum historiam de 226
corpore viri primo facta est a Domino Deo, non utique sine
causa ita facta est, nisi ut aliquod secretum intimaret. Num
enim aut limus defuit unde femina formaretur; aut, si vellet,
Dominus homini vigilanti costam sine dolore detrahere non
posset? Sive ergo ista figurate dicta sint, sive etiam figurate
facta sint, non frustra hoc modo dicta vel facta sunt, sed
sunt plane mysteria et sacramenta, sive hoc modo quo tenuitas
nostra conatur, sive aliquo alio meliore, secundum sanam
tamen fidem sunt interpretanda et intellegenda.

1544 2, 20, 30. Qui coluerit agrum istum [cf. Gn 3, 17] interius, 587
et ad panem suum quamvis cum labore pervenerit, potest usque
ad finem vitae huius hunc laborem pati; post hanc autem
vitam non est necesse ut patiatur. Sed qui forte agrum non
coluerit et spinis eum opprimi permiserit, habet in hac vita
maledictionem terrae suae in omnibus operibus suis, et post
hanc vitam habebit vel ignem purgationis vel poenam aeternam.

1540. ML 34, 178. 1541. ML 34, 178.
1542. ML 34, 183. 1543. ML 34, 205.
1544. ML 34, 212.

De libero arbitrio, 388/95.

92 L. 2, c. 6, n. 14. *Aug.* Sed quaeso te, si non inveneris 1545
esse aliquid supra nostram rationem, nisi quod aeternum atque
incommutabile est, dubitabisne hunc Deum dicere? . . . *Evod.*
Hunc plane fatebor Deum, quo nihil superius esse constiterit.
A. Bene habet; nam mihi satis erit ostendere esse aliquid
huiusmodi, quod aut fateberis Deum esse, aut, si aliquid supra
est, eum ipsum Deum esse concedes.

288 2, 20, 54. Omne bonum ex Deo; nulla ergo natura est 1546
289 quae non sit ex Deo. Motus ergo ille aversionis [a Deo], quod
fatemur esse peccatum, quoniam defectivus motus est, omnis
autem defectus ex nihilo est, vide quo pertineat, et ad Deum
non pertinere ne dubites. Qui tamen defectus, quoniam est
voluntarius, in nostra est positus potestate.

119 3, 4, 11. Sicut tu memoria tua non cogis facta esse quae 1547
praeterierunt, sic Deus praescientia sua non cogit facienda
quae futura sunt. Et sicut tu quaedam quae fecisti meministi,
122 nec tamen quae meministi omnia fecisti, ita Deus omnia
quorum ipse auctor est praescit, nec tamen omnium quae
praescit ipse auctor est. Quorum autem non est malus auctor,
iustus est ultor.

De vera religione, 389/91.

51 C. 7, n. 12. Tenenda est nobis christiana religio, et eius 1548
ecclesiae communicatio, quae catholica est, et catholica nominatur,
non solum a suis, verum etiam ab omnibus inimicis.
Velint nolint enim ipsi quoque haeretici, et schismatum alumni,
quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, catholicam
nihil aliud quam catholicam vocant. Non enim possunt intellegi,
nisi hoc eam nomine discernant, quo ab universo orbe nuncupatur.

289 14, 27. Defectus autem iste, quod peccatum vocatur, si tam- 1549
quam febris invitum occuparet, recte iniusta poena videretur
quae peccantem consequitur, et quae damnatio nuncupatur.
294 Nunc vero usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut
nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium [v. n. 1969].

189 18, 36. Etiam si de aliqua informi materia factus est mun- 1550
dus, haec ipsa facta est omnino de nihilo. . . . Ita omne quod
est, in quantum est, et omne quod nondum est, in quantum
esse potest, ex Deo habet. Quod alio modo sic dicitur: omne
formatum, in quantum formatum est, et omne quod nondum
formatum est, in quantum formari potest, ex Deo habet.

1545. ML 32, 1248. 1546. ML 32, 1270.
1547. ML 32, 1276. 1548. ML 34, 128.
1549. ML 34, 133. 1550. ML 34, 137.

1551 25, 46. Prima disceptatio est, utrum iis potius credamus, 103
qui ad multos deos, an iis, qui ad unum Deum colendum 260
nos vocant. Quis dubitet eos potissimum sequendos qui ad unum vocant, praesertim cum illi multorum cultores de hoc uno Domino cunctorum et rectore consentiant? Et certe ab uno incipit numerus. Prius ergo isti sequendi sunt, qui unum Deum summum solum verum Deum et solum colendum esse dicunt. Si apud hos veritas non eluxerit, tum demum migrandum est [v. n. 1970].

De diversis quaestionibus LXXXIII, 389/96.

1552 Q. 35, n. 2. Quid est aliud beate vivere, nisi aeternum 609
aliquid cognoscendo habere? Aeternum est enim de quo 607
solo recte fiditur, quod amanti auferri non potest: idque ipsum est, quod nihil sit aliud habere quam nosse. . . . Quidquid autem mente habetur, noscendo habetur; nullumque bonum perfecte noscitur, quod non perfecte amatur.

1553 46, 2. Singula igitur propriis sunt creata rationibus. Has 192
autem rationes ubi arbitrandum est esse, nisi in ipsa mente creatoris? Non enim extra se quidquam positum intuebatur, ut secundum id constitueret quod constituebat; nam hoc opinari sacrilegum est. Quodsi hae rerum omnium creandarum creatarumve rationes in divina mente continentur, neque in divina mente quidquam nisi aeternum atque incommutabile potest esse, atque has rerum rationes principales appellat ideas Plato, non solum sunt ideae, sed ipsae verae sunt, quia aeternae sunt, et eiusmodi atque incommutabiles manent; quarum participatione fit, ut sit quidquid est, quoquo modo est.

1554 48. Credibilium tria sunt genera. Alia sunt quae semper 258
creduntur et numquam intelleguntur: sicut est omnis historia, temporalia et humana gesta percurrens. Alia quae mox, ut creduntur, intelleguntur: sicut sunt omnes rationes humanae, vel de numeris, vel de quibuslibet disciplinis. Tertium, quae primo creduntur, et postea intelleguntur: qualia sunt ea, quae de divinis rebus non possunt intellegi, nisi ab his qui mundo sunt corde.

1555 60. Cum [Deus] dicitur nescire [cf. Mt 24, 36], aut pro eo 404
dicitur quod non approbat, id est, in disciplina et doctrina sua non agnoscit, sicut dictum est: *Nescio vos* [Mt 25, 12], aut pro eo quod utiliter nescientes facit, quod scire inutile est. Ideo bene accipitur id, quod dictum est solum scire Patrem, sic dictum esse, quia facit Filium scire, et quod dictum est

1551. ML 34, 142. 1552. ML 40, 24.
1553. ML 40, 30. 1554. ML 40, 31.
1555. ML 40, 48.

nescire Filium, sic dictum esse, quia facit nescire homines, id est, non prodit iis quod inutiliter scirent.

324 68, 5. Et quoniam nec velle quisquam potest nisi ad- 1556
327 monitus et vocatus, sive intrinsecus ubi nullus hominum videt,
322 sive extrinsecus per sermonem sonantem, aut per aliqua signa visibilia; efficitur ut etiam ipsum *velle Deus operetur in nobis*
330 [Phil 2, 13]. Ad illam enim cenam, quam Dominus dicit in evangelio [cf. Lc 14, 16 sqq] praeparatam, nec omnes qui vocati sunt venire voluerunt, neque illi qui venerunt venire possent, nisi vocarentur. Itaque nec illi debent sibi tribuere qui venerunt, quia vocati venerunt; nec illi qui noluerunt venire, debent alteri tribuere, sed tantum sibi, quoniam ut venirent
334 vocati erant in libera voluntate.

De utilitate credendi, 391/2.

88 C. 16, n. 34. Si enim Dei providentia non praesidet rebus 1557
humanis, nihil est de religione satagendum. Sin vero et species rerum omnium, quam profecto ex aliquo verissimae pulchri-
9 tudinis fonte manare credendum est, et interior nescio qua
89 conscientia Deum quaerendum Deoque serviendum meliores quosque animos quasi publice privatimque cohortatur, non est
4 desperandum ab eodem ipso Deo auctoritatem aliquam constitutam, quo velut gradu certo innitentes attollamur in Deum.

De duabus animabus, contra Manichaeos, 391/2.

294 C. 11, n. 15. Sine prius etiam peccatum definiamus, quod 1558
sine voluntate esse non posse omnis mens apud se divinitus conscriptum legit. Ergo peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat et unde liberum est abstinere. Quamquam si liberum non sit, non est voluntas. Sed malui grossius quam scrupulosius definire [v. n. 1792]

Contra Fortunatum Manichaeum, 392.

222 13. Animam dico factam a Deo, ut cetera omnia quae a 1559
Deo facta sunt, et inter illa, quae Deus omnipotens fecit, principalem locum datum esse animae. Si autem quaeris, unde Deus fecit animam, memento confiteri me tecum esse Deum omnipotentem.

294 17. Ergo nunc quaero abs te, secundum eam lectionem 1560
quae lecta est, quomodo habeamus peccata, si natura con-

1556. ML 40, 73.
1557. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 42; ML 42, 89.
1558. CV 25, 1, 70; ML 42, 105. 1559. CV 25, 1, 90; ML 42, 117.
1560. CV 25, 1, 93; ML 42, 119.

traria nos cogit facere quod facimus. Qui enim cogitur necessitate aliquid facere, non peccat; qui autem peccat, libero arbitrio peccat.

De fide et symbolo, 393.

1561 C. 9, n. 19. De Spiritu autem Sancto nondum tam copiose 165
ac diligenter disputatum est a doctis et magnis divinarum
scripturarum tractatoribus, ut intellegi facile possit eius pro-
prium, quo proprio fit ut eum neque Filium neque Patrem
dicere possimus, sed tantum Spiritum Sanctum, nisi quod eum
donum Dei esse praedicant, ut Deum credamus non se ipso 175
inferius donum dare.

1562 10, 21. Credimus et in sanctam ecclesiam, utique catholicam. 51
Nam haeretici et schismatici congregationes suas ecclesias
vocant. Sed haeretici de Deo falsa sentiendo ipsam fidem
violant; schismatici autem discissionibus iniquis a fraterna cari-
tate dissiliunt, quamvis ea credant quae credimus. Quapropter 45
nec haeretici pertinent ad ecclesiam catholicam, quoniam
diligit Deum, nec schismatici, quoniam diligit proximum.

1563 10, 23. Et quoniam tria sunt quibus homo constat: spiritus, 216
anima, et corpus: quae rursus duo dicuntur, quia saepe anima
simul cum spiritu nominatur (pars enim quaedam eiusdem ratio-
nalis, qua carent bestiae, spiritus dicitur), principale nostrum
spiritus est.

De Genesi ad litteram imperfectus liber, 393/4.

1564 1. Hanc ergo Trinitatem dici unum Deum, eumque fecisse 188
et creasse omnia quae sunt, in quantum sunt, disciplina catholica 189
credi iubet, ita ut creatura omnis sive intellectualis sive cor-
poralis, vel quod brevius dici potest secundum verba scrip-
turarum divinarum, sive invisibilis sive visibilis, non de Deo
nata, sed a Deo sit facta de nihilo; nihilque in ea esse quod 195
ad Trinitatem pertineat, nisi quod Trinitas condidit, ista con-
dita est. Quapropter creaturam universam neque consubstan- 196
tialem Deo, neque coaeternam fas est dicere aut credere.

De sermone Domini in monte, 393/96.

1565 L. 1, c. 12, n. 34. Tria sunt quibus impletur peccatum: 288
suggestione, delectatione, et consensione. Suggestio sive per 294
memoriam fit sive per corporis sensus, cum aliquid videmus,
vel audimus, vel olfacimus, vel gustamus, vel tangimus. Quo

1561. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 22; ML 40, 191.
1562. CV 41, 27; ML 40, 193. 1563. CV 41, 28; ML 40, 193.
1564. CV 28, 2 (ed. I. Zycha, 1894), 459; ML 34, 221.
1565. ML 34, 1246.

si frui delectaverit, delectatio illicita refrenanda est. . . . Si autem consensio facta fuerit, plenum peccatum erit, notum Deo in corde nostro, etiamsi facto non innotescat hominibus.

Contra Adimantum, 393/6.

487 C. 12, n. 3. Ex eo, quod scriptum est sanguinem pecoris 1566
animam eius esse, praeter id, quod supra dixi, non ad me pertinere, quid agatur de pecoris anima, possum etiam interpretari praeceptum illud in signo esse positum. Non enim Dominus dubitavit dicere: *Hoc corpus meum* [Mt 26, 26], cum signum daret corporis sui.

10 17, 2. Haec est brevissima et apertissima differentia duorum 1567
testamentorum: timor et amor: illud ad veterem, hoc ad novum hominem pertinet; utrumque tamen unius Dei misericordissima dispensatione prolatum atque coniunctum.

Epistulae ad Galatas expositio, 393/6.

336 49. Quod enim amplius nos delectat, secundum id operemur 1568
necesse est: ut verbi gratia occurrit forma speciosae feminae
326 et movet ad delectationem fornicationis; sed si plus delectat
333 pulchritudo illa intima et sincera species castitatis, per gratiam quae est in fide Christi, secundum hanc vivimus et secundum hanc operamur; ut non regnante in nobis peccato ad oboediendum desideriis eius, sed regnante iustitia per caritatem cum magna delectatione faciamus quidquid in ea Deo placere cognoscimus.

De diversis quaestionibus, ad Simplicianum, 396/7.

314 L. 1, q. 2, n 2. Multis locis hoc saepe testatur [Paulus], 1569
fidei gratiam praeponens operibus, non ut opera exstinguat,
308 sed ut ostendat non esse opera praecedentia gratiam, sed consequentia; ut scilicet non se quisque arbitretur ideo percepisse gratiam, quia bene operatus est, sed bene operari non posse, nisi per fidem perceperit gratiam.

131 1, 2, 6. An dicendum est quod nulla electio fuerit non 1570
exsistente aliqua diversitate in utero matris vel fidei, vel operum, vel quorumlibet omnino meritorum? Sed dictum est: *Ut secundum electionem propositum Dei maneret* [Rom 9, 11]. . . . Non ergo secundum electionem propositum Dei manet, sed ex proposito electio, id est, non quia invenit Deus opera bona in hominibus quae eligat, ideo manet propositum iusti-

1566. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 140; ML 42, 144.
1567. CV 25, 1, 166; ML 42, 159. 1568. ML 35, 2141.
1569. ML 40, 111. 1570. ML 40, 114.

ficationis ipsius; sed quia illud manet ut iustificet credentes, ideo invenit opera quae iam eligat ad regnum caelorum. Nam nisi esset electio, non essent electi; nec recte diceretur: *Quis accusabit adversus electos Dei?* [Rom 8, 33.] Non tamen electio praecedit iustificationem, sed electionem iustificatio. Nemo enim eligitur, nisi iam distans ab illo qui reicitur. Unde quod dictum est quia *elegit nos Deus ante mundi constitutionem* [Eph 1, 4], non video quomodo sit dictum nisi praescientia.

1571 1, 2, 10. Nemo itaque credit non vocatus, sed non omnis 314
credit vocatus. *Multi enim sunt vocati, pauci vero electi* [Mt 20, 16]; utique ii, qui vocantem non contempserunt, sed credendo secuti sunt, volentes autem sine dubio crediderunt. 331
Quid est ergo quod sequitur: *Igitur non volentis neque cur-* 329
rentis, sed miserentis est Dei [Rom 9, 16]? An quia nec velle possumus nisi vocati, et nihil valet velle nostrum, nisi ut perficiamus adiuvet Deus? Opus est ergo velle et currere. Non enim frustra diceretur: *Et in terra pax hominibus bonae voluntatis* [Luc 2, 14], et: *Sic currite ut comprehendatis* [1 Cor 9, 24]. Non tamen volentis neque currentis, sed miserentis est Dei, ut quod volumus adipiscamur, et quo volumus perveniamus. Noluit ergo Esau et non cucurrit, sed etsi voluisset et cucurrisset, Dei adiutorio pervenisset, qui ei etiam velle et currere vocando praestaret, nisi vocatione contempta reprobus fieret.

1572 1, 2, 12. *Deus enim est qui operatur in vobis et velle et* 326
operari pro bona voluntate [Phil 2, 13]. Ubi satis ostendit [Paulus] etiam ipsam bonam voluntatem in nobis operante Deo fieri. Nam si propterea solum dictum est: *Non volentis neque*
currentis, sed miserentis est Dei [Rom 9, 16], quia voluntas 308
hominis sola non sufficit ut iuste recteque vivamus, nisi adiuvemur misericordia Dei; potest et hoc modo dici: Igitur
non miserentis est Dei, sed volentis est hominis, quia miseri- 334
cordia Dei sola non sufficit, nisi consensus nostrae voluntatis addatur. At illud manifestum est, frustra nos velle, nisi Deus misereatur; illud autem nescio quomodo dicatur, frustra Deum misereri, nisi nos velimus. Si enim Deus miseretur, etiam volumus; ad eamdem quippe misericordiam pertinet ut velimus;
Deus enim est qui operatur in nobis et velle et operari pro 333
bona voluntate. Nam si quaeramus, utrum Dei donum sit
voluntas bona, mirum si negare quisquam audeat. At enim 327
quia non praecedit voluntas bona vocationem, sed vocatio bonam voluntatem, propterea vocanti Deo recte tribuitur quod bene volumus, nobis vero tribui non potest quod vocamur.

1571. ML 40, 117. 1572. ML 40, 118.

Non igitur ideo dictum putandum est: *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei,* quia nisi eius adiutorio non possumus adipisci quod volumus, sed ideo potius, quia nisi eius vocatione non volumus.

333 1, 2, 13. Sed si vocatio ista ita est effectrix bonae volun- 1573
tatis, ut omnis eam vocatus sequatur, quomodo verum erit:
334 *Multi vocati, pauci electi* [Mt 22, 14]? Quod si verum est, et non consequenter vocationi vocatus obtemperat, atque ut non obtemperet in eius est positum voluntate, recte etiam dici potest: Igitur non miserentis Dei, sed volentis atque currentis est hominis, quia misericordia vocantis non sufficit, nisi vocati
338 oboedientia consequatur. An forte illi, qui hoc modo vocati non consentiunt, possent alio modo vocati accommodare fidei voluntatem, ut et illud verum sit: *Multi vocati, pauci electi,* ut, quamvis multi uno modo vocati sint, tamen, quia non omnes uno modo affecti sunt, illi soli sequantur vocationem, qui ei capiendae reperiuntur idonei; et illud non minus verum sit: *Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei* [Rom 9, 16], qui hoc modo vocavit, quomodo aptum erat iis, qui secuti sunt vocationem? Ad alios autem vocatio quidem pervenit, sed quia talis fuit, qua moveri non possent nec eam capere apti essent, vocati quidem dici potuerunt, sed non electi; et non iam similiter verum est: Igitur non miserentis Dei, sed volentis atque currentis est hominis, quoniam non potest effectus misericordiae Dei esse in hominis potestate, ut frustra ille misereatur, si homo nolit; quia, si vellet etiam ipsorum misereri, posset ita vocare, quomodo illis aptum esset, ut et moverentur et intellegerent et sequerentur. Verum est ergo: *Multi vocati, pauci electi.* Illi enim electi, qui congruenter vocati; illi autem qui non congruebant neque contemperabantur vocationi, non electi, quia non secuti, quamvis vocati. Item verum est: *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei,* quia, etiamsi multos vocet, eorum tamen miseretur, quos ita vocat, quomodo iis vocari aptum est, ut sequantur.

338 1, 2, 14. Cum ergo alius sic, alius autem sic moveatur ad 1574
fidem, eademque res saepe alio modo dicta moveat, alio modo dicta non moveat, aliumque moveat, alium non moveat: quis audeat dicere defuisse Deo modum vocandi, quo etiam Esau ad eam fidem mentem applicaret voluntatemque coniungeret, in qua Iacob iustificatus est?

367 1, 2, 21. Praecipitur ut recte vivamus, hac utique mer- 1575
cede proposita ut in aeternum beate vivere mereamur. Sed
372 quis potest recte vivere et bene operari, nisi iustificatus ex fide?

1573. ML 40, 118. 1574. ML 40, 119. 1575. ML 40, 126.

1576 1, 2, 22. Restat ergo ut voluntates eligantur. Sed voluntas 326
ipsa, nisi aliquid occurrerit quod delectet atque invitet animum,
moveri nullo modo potest; hoc autem ut occurrat, non est
in hominis potestate.

De agone christiano, 396/7.

1577 C. 11, n. 12. Sunt autem stulti qui dicunt: Non poterat 407
aliter sapientia Dei homines liberare, nisi susciperet hominem,
et nasceretur de femina, et a peccatoribus illa omnia pateretur?
Quibus dicimus: Poterat omnino, sed si aliter faceret, similiter
vestrae stultitiae displiceret. . . . Ostendebatur enim nobis ad
quam fragilitatem homo sua culpa pervenerit, et ex qua
fragilitate divino auxilio liberetur.
1578 22, 24. Nec eos audiamus, qui tale corpus Dominum 377
nostrum habuisse dicunt, quale apparuit in columba, quam
vidit Ioannes Baptista descendentem de caelo et manentem
super eum in signo Spiritus Sancti. . . . Quare autem Spiritus 380
Sanctus non est natus de columba, quemadmodum Christus
de femina, illa causa est, quia non columbas liberare venerat
Spiritus Sanctus, sed hominibus significare innocentiam et
amorem spiritalem, quod in columbae specie visibiliter figu-
ratum est. Dominus autem Iesus Christus, qui venerat ad
homines liberandos, in quibus et mares et feminae pertinent
ad salutem, nec mares fastidivit, quia marem suscepit, nec
feminas, quia de femina natus est. Huc accedit magnum 433
sacramentum, ut, quoniam per feminam nobis mors acciderat,
vita nobis per feminam nasceretur; ut de utraque natura, id
est feminina et masculina, victus diabolus cruciaretur.
1579 31, 33. Nec eos audiamus, qui negant ecclesiam Dei omnia 521
peccata posse dimittere. Itaque miseri, dum in Petro petram
non intellegunt et nolunt credere datas ecclesiae claves regni
caelorum, ipsi eas de manibus amiserunt.

Contra epistulam Manichaei quam vocant fundamenti, 397.

1580 C. 4, n. 5. In catholica enim ecclesia, ut omittam sin- 48
cerissimam sapientiam, ad cuius cognitionem pauci spiritales
in hac vita perveniunt, ut eam, ex minima quidem parte,
quia homines sunt, sed tamen sine dubitatione cognoscant
— ceteram quippe turbam non intellegendi vivacitas, sed cre-
dendi simplicitas tutissimam facit — ut ergo hanc omittam

1576. ML 40, 128.
1577. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 114; ML 40, 297.
1578. CV 41, 124; ML 40, 302. 1579. CV 41, 135; ML 40, 308.
1580. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 196; ML 42, 175.

sapientiam, quam in ecclesia esse catholica non creditis, multa sunt alia quae in eius gremio me iustissime teneant. Tenet
51 consensio populorum atque gentium; tenet auctoritas miraculis incohata, spe nutrita, caritate aucta, vetustate firmata; tenet
52 ab ipsa sede Petri apostoli, cui pascendas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad praesentem episcopatum successio sacerdotum; tenet postremo ipsum Catholicae nomen, quod non sine causa inter tam multas haereses sic ista ecclesia sola obtinuit, ut, cum omnes haeretici se catholicos dici velint, quaerenti tamen alicui peregrino, ubi ad Catholicam conveniatur, nullus haereticorum vel basilicam suam vel domum audeat ostendere.

62 5, 6 Si invenires aliquem, qui evangelio nondum credit, 1581
79 quid faceres dicenti tibi: non credo? Ego vero evangelio non crederem, nisi me catholicae ecclesiae commoveret auctoritas.

De doctrina christiana, 397.

179 L. 1, c. 5, n. 5. Pater et Filius et Spiritus Sanctus, et 1582 singulus quisque horum Deus et simul omnes unus Deus, et singulus quisque horum plena substantia et simul omnes una
178 substantia. Pater nec Filius est nec Spiritus Sanctus, Filius nec Pater est nec Spiritus Sanctus, Spiritus Sanctus nec Pater est nec Filius; sed Pater tantum Pater et Filius tantum Filius et Spiritus Sanctus tantum Spiritus Sanctus. Eadem tribus aeternitas, eadem incommutabilitas, eadem maiestas, eadem
176 potestas. In Patre unitas, in Filio aequalitas, in Spiritu Sancto unitatis aequalitatisque concordia, et tria haec unum omnia propter Patrem, aequalia omnia propter Filium, conexa omnia propter Spiritum Sanctum.

277 1, 22, 21. Haec enim regula dilectionis divinitus constituta 1583
281 est: *Diliges*, inquit, *proximum tuum sicut te ipsum, Deum* vero *ex toto corde et ex tota anima et ex tota mente* [Lv 19, 18; Mt 22, 37 39], ut omnes cogitationes tuas et omnem vitam et omnem intellectum in illum conferas, a quo habes ea ipsa quae confers.

73 2, 8, 12. In canonicis scripturis ecclesiarum catholicarum 1584 quamplurium auctoritatem sequatur; inter quas sane illae sint, quae apostolicas sedes habere et epistulas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum in scripturis canonicis, ut eas quae ab omnibus accipiuntur ecclesiis catholicis, praeponat iis quas quaedam non accipiunt; in iis vero quae non accipiuntur ab omnibus, praeponat eas quas plures gravioresque

1581. CV 25, 197; ML 42, 176.
1582. ML 34, 21. 1583. ML 34, 27.
1584. ML 34, 40.

accipiunt, iis quas pauciores minorisque auctoritatis ecclesiae tenent.

1585 2, 8, 13[1]. [Canon scripturarum: Quinque Moyseos (Gen., 74
Ex., Lev., Num., Deut.), Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV, Paral. II, Iob, Tob., Esth., Iudith, Mach. II, Esdr. II; Prophetae: David liber Ps., Salomonis III (Prov., Cant. cant., Eccl.), Sap., Eccli., Prophetarum XII (Os., Ioel, Am., Abd., Ion., Mich., Nah., Hab., Soph., Agg., Zach., Mal.), Prophetae IV maiores (Is., Ier., Dan., Ez.). Testamenti veteris libri XLIV. — Novi autem, quattuor libri Evangelii (Mt., Mc., 75
Lc., Io.), Epist. Pauli XIV (Rom., Cor. II, Gal., Eph., Phil., Thess. II, Col., Tim. II, Tit., Philem., Hebr.), Petri II, Ioannis III, Iud., Iac., Act., Apoc. Ioannis.]

1586 3, 10, 16. Caritatem voco motum animi ad fruendum Deo 276
277
propter ipsum, et se atque proximo propter Deum; cupiditatem 278
autem motum animi ad fruendum se et proximo et quolibet corpore non propter Deum.

1587 3, 16, 24. *Nisi manducaveritis*, inquit, *carnem filii hominis* 434
et sanguinem biberitis, non habebitis vitam in vobis [Io 6, 54]. Facinus vel flagitium videtur iubere; figura est ergo, praecipiens passioni dominicae communicandum et suaviter atque 483
utiliter recondendum in memoria quod pro nobis caro eius crucifixa et vulnerata sit.

1588 3, 27, 38. Quando ex iisdem scripturae verbis non unum 77
aliquid, sed duo vel plura sentiuntur, etiam si latet quid senserit ille qui scripsit, nihil periculi est, si quodlibet eorum congruere veritati ex aliis locis sanctarum scripturarum doceri potest, id tamen eo conante, qui divina scrutatur eloquia, ut ad voluntatem perveniatur auctoris, per quem scripturam illam Sanctus operatus est Spiritus.

De catechizandis rudibus, 400.

1589 C. 4, n. 7. Quae autem maior causa est adventus Domini, 411
nisi ut ostenderet Deus dilectionem suam in nobis, commendans eam vehementer; quia, cum adhuc inimici essemus, Christus pro nobis mortuus est [cf. Rom 5, 6—9]? Hoc autem 279
ideo, quia *finis praecepti* et *plenitudo legis caritas est* [1 Tim 1, 5; Rom 13, 10], ut et nos invicem diligamus, et quemadmodum *ille pro nobis animam suam posuit,* sic *et nos pro fratribus animam ponamus* [1 Io 3, 16], et ipsum Deum, *quoniam prior dilexit nos* [ib. 4, 10] et *Filio suo* unico *non pepercit, sed pro*

[1] Vide p. 177, not. 1.

1585. ML 34, 41. 1586. ML 34, 72. 1587. ML 34, 74.
1588. ML 34, 80.
1589. ML 40, 314. Rursus edidit *G. Krüger* in Sammlung . . . von Dr G. Krüger, 4. Heft, 1909 (2., durchgesehene Auflage der 2. Ausgabe)

nobis omnibus tradidit eum [Rom 8, 32], si amare pigebat, saltem nunc redamare non pigeat. Nulla est enim maior ad amorem invitatio quam praevenire amando, et nimis durus est animus, qui dilectionem, si nolebat impendere, nolit rependere. . . .
412 8. Dominus Iesus Christus, Deus homo, et divinae in nos dilectionis indicium est et humanae apud nos humilitatis exemplum, ut magnus tumor noster maiore contraria medicina sanaretur. Magna est enim miseria, superbus homo; sed maior misericordia, humilis Deus.

363 5, 9. Rarissime quippe accidit, immo vero numquam, ut 1590
quisquam veniat volens fieri christianus, qui non sit aliquo Dei timore perculsus. Si enim aliquod commodum exspectando ab hominibus, quibus se aliter placiturum non putat, aut aliquod ab hominibus incommodum devitando, quorum offensionem aut inimicitias reformidat, vult fieri christianus, non fieri vult potius quam fingere.

Confessiones, 400.

606 L. 1, c. 1, n. 1. Laudare te vult homo, aliqua portio 1591
creaturae tuae. Tu excitas ut laudare te delectet, quia fecisti nos ad te, et inquietum est cor nostrum donec requiescat in te.

323 2, 7, 15. Gratiae tuae deputo et misericordiae tuae, quod 1592
peccata mea tamquam glaciem solvisti. Gratiae tuae deputo et quaecumque non feci mala. Quid enim non facere potui, qui etiam gratuitum facinus amavi? Et omnia mihi dimissa esse fateor, et quae mea sponte feci mala et quae te duce
315 non feci. Quis est hominum qui suam cogitans infirmitatem audet viribus suis tribuere castitatem atque innocentiam suam, ut minus amet te, quasi minus ei necessaria fuerit misericordia tua, qua donas peccata conversis ad te?

508 7, 10, 16. Inveni longe me esse a te in regione dis- 1593
similitudinis, tamquam audirem vocem tuam de excelso: Cibus
509 sum grandium, cresce et manducabis me. Nec tu me in te mutabis sicut cibum carnis tuae, sed tu mutaberis in me. Et
9 cognovi quoniam *pro iniquitate erudisti hominem et tabescere fecisti sicut araneam animam meam* [Ps 38, 12], et dixi: Numquid nihil est veritas, quoniam neque per finita neque per infinita locorum spatia diffusa est? Et clamasti de longinquo:
86 *Ego sum qui sum* [Ex 3, 14]. Et audivi sicut auditur in corde,
256 et non erat prorsus unde dubitarem; faciliusque dubitarem

1590. ML 40, 316.

1591. CV 33 (ed. P. Knoell, 1896), 1; ML 32, 661. Ediderunt rursus J. Gibb et W. Montgomery in «Cambridge Patristic Texts» 1908.

1592. CV 33, 41; ML 32, 681. 1593. CV 33, 157; ML 32, 742.

vivere me, quam non esse veritatem, quae *per ea quae facta sunt intellecta* [Rom 1, 20] conspicitur.

1594 8, 8, 20. Si vulsi capillum, si percussi frontem, si con- 326
sertis digitis amplexatus sum genu: quia volui, feci. Potui
autem velle et non facere, si mobilitas membrorum non obsequeretur. Tam multa ergo feci, ubi non hoc erat velle quod posse, et non faciebam, quod et incomparabili affectu amplius mihi placebat et mox ut vellem possem, quia mox ut vellem utique vellem. Ibi enim facultas ea quae voluntas, et ipsum velle iam facere erat, et tamen non fiebat.

1595 10, 43, 68. Hic [Christus] demonstratus est antiquis sanctis, 425
ut ita ipsi per fidem futurae passionis eius, sicut nos per fidem
praeteritae, salvi fierent. In quantum enim homo, in tantum 423
mediator; in quantum autem Verbum, non medius, quia
aequalis Deo et Deus apud Deum et simul unus Deus. 69. In 411
quantum nos amasti, Pater bone, *qui Filio tuo unico non pepercisti, sed pro nobis impiis* [Rom 8, 32] tradidisti eum! Quomodo nos amasti, pro quibus ille, *non rapinam arbitratus esse aequalis* tibi, *factus est subditus usque ad mortem crucis* [Phil 2, 6 8],
unus ille *in mortuis liber potestatem* habens *ponendi animam* 403
suam et *potestatem* habens *iterum sumendi eam* [Ps 87, 6]; pro
nobis tibi victor et victima, et ideo victor, quia victima; pro 418
nobis tibi sacerdos et sacrificium, et ideo sacerdos, quia sacrificium, faciens tibi nos de servis filios, de te nascendo, tibi serviendo.

1596 11, 4, 6. Ecce sunt caelum et terra, clamant quod facta 93
sint; mutantur enim atque variantur. Quidquid autem factum 188
non est et tamen est, non est in eo quidquam quod ante non erat, quod est mutari atque variari. Clamant etiam quod se ipsa non fecerint: «Ideo sumus, quia facta sumus; non ergo eramus antequam essemus, ut fieri possemus a nobis.»
Et vox dicentium est ipsa evidentia. Tu ergo, Domine, fecisti 114
ea qui pulcher es, pulchra sunt enim; qui bonus es, bona
sunt enim; qui es, sunt enim. Nec ita pulchra sunt, nec ita 112
bona sunt, nec ita sunt, sicut tu conditor eorum, quo comparato nec pulchra sunt, nec bona sunt, nec sunt.

Contra Faustum Manichaeum, 400.

1597 L. 11, c. 5. Ibi [in scriptura] si quid velut absurdum moverit, 70
non licet dicere: auctor huius libri non tenuit veritatem; sed: aut codex mendosus est, aut interpres erravit, aut tu non intellegis. . . . In illa canonica eminentia sacrarum litterarum, 14

1594. CV 33, 187; ML 32, 758. 1595. CV 33, 278; ML 32, 808.
1596. CV 33, 284; ML 32, 811.
1597. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 320; ML 42, 249.

etiamsi unus propheta seu apostolus aut evangelista aliquid in suis litteris posuisse ipsa canonis confirmatione declaratur, non licet dubitare quod verum sit; alioquin nulla erit pagina, qua humanae imperitiae regatur infirmitas, si librorum saluberrima auctoritas aut contempta penitus aboletur aut interminata confunditur.

262 17, 3. Aperte dicite non vos credere Christi evangelio; 1598
nam qui in evangelio quod vultis creditis, quod vultis non creditis, vobis potius quam evangelio creditis.

11 18, 4. Ea Christiani ex lege et prophetis non faciunt, 1599
12 quibus significata sunt ista quae faciunt. Illae quippe erant figurae futurorum, quas, rebus ipsis per Christum revelatis et praesentatis, auferri oportebat, ut eo quoque ipso, quod haec ablata sunt, lex et prophetae implerentur.

11 18, 6. De sacrificiis autem animalium quis nostrum nesciat, 1600
magis ea perverso populo congruenter imposita, quam Deo
373 desideranti oblata? Sed tamen etiam in his figurae nostrae fuerunt, quia nostra mundatio et Dei propitiatio nobis sine sanguine nulla est. Sed illarum figurarum veritas Christus est, cuius sanguine redempti et mundati sumus.

437 19, 11. In nullum autem nomen religionis, seu verum seu 1601
falsum, coagulari homines possunt, nisi aliquo signaculorum vel sacramentorum visibilium consortio colligentur: quorum sacramentorum vis inenarrabiliter valet plurimum et ideo contempta sacrilegos facit.

11 19, 13. Proinde prima sacramenta, quae observabantur et 1602
12 celebrabantur ex lege, praenuntiativa erant Christi venturi; quae, cum suo adventu Christus implevisset, ablata sunt, et ideo ablata, quia impleta; non enim venit *legem solvere, sed adimplere* [Mt 5, 17]; et alia sunt instituta virtute maiora, utilitate meliora, actu faciliora, numero pauciora, tamquam iustitia fidei revelata et *in libertatem vocatis* filiis Dei *iugo servitutis* ablato [Gal 5, 1 13], quod duro et carni dedito populo congruebat.

283 20, 21. Populus christianus memorias martyrum religiosa 1603
284 sollemnitate concelebrat et ad excitandam imitationem et ut meritis eorum consocietur atque orationibus adiuvetur, ita tamen ut nulli martyrum, sed ipsi Deo martyrum, quamvis in memoriis martyrum, constituamus altaria. Quis enim antistitum in locis sanctorum corporum assistens altari aliquando dixit: Offerimus tibi, Petre, aut Paule, aut Cypriane; sed quod of-
1 fertur offertur Deo, qui martyres coronavit. . . . At illo cultu, quae graece λατρεία dicitur, latine uno verbo dici non potest,

1598. CV 25, 1, 486; ML 42, 342. 1599. CV 25, 1, 492; ML 42, 345.
1600. CV 25, 1, 494; ML 42, 346. 1601. CV 25, 1, 510; ML 42, 355.
1602. CV 25, 1, 510; ML 42, 355. 1603. CV 25, 1, 562; ML 42, 384.

cum sit quaedam proprie divinitati debita servitus, nec colimus nec colendum docemus nisi unum Deum.

1604 20, 21. In psalmis canitur: *Sacrificium laudis glorificabit* 514
me, et illic via est, ubi ostendam illi salutare meum [Ps 49, 23].
Huius sacrificii caro et sanguis ante adventum Christi per
victimas similitudinum promittebatur, in passione Christi per 513
ipsam veritatem reddebatur, post ascensum Christi per sacra- 483
mentum memoriae celebratur.

1605 22, 27. Ergo peccatum est factum vel dictum vel con- 288
cupitum aliquid contra aeternam legem. Lex vero aeterna est ratio divina vel voluntas Dei, ordinem naturalem conservari iubens, perturbari vetans. Quisnam igitur sit in homine naturalis ordo, quaerendum est. Constat enim homo ex anima et corpore, sed hoc et pecus. Nulli autem dubium est animam corpori naturali ordine praeponendam. Verum animae hominis inest ratio, quae pecori non inest. Proinde sicut anima corpori, ita ipsius animae ratio ceteris eius partibus, quas habent et bestiae, naturae lege praeponitur.

1606 28, 2. Sicut ergo ego credo illum librum esse Manichaei, 17
quoniam ex ipso tempore, quo Manichaeus vivebat in carne, per discipulos eius certa successione praepositorum vestrorum ad vestra usque tempora custoditus atque perductus est: sic et istum librum credite esse Matthaei, quem ex illo tempore, quo Matthaeus ipse in carne vixit, non interrupta serie temporum, ecclesia certa conexionis successione usque ad tempora ista perduxit.

1607 33, 6. Quae umquam litterae ullum habebunt pondus 73
auctoritatis, si evangelicae, si apostolicae non habebunt? De quo libro certum erit cuius sit, si litterae quas apostolorum dicit et tenet ecclesia ab ipsis apostolis propagata et per omnes gentes tanta eminentia declarata, utrum apostolorum sint incertum est? Et hoc erit certum scripsisse apostolos, quod huic ecclesiae contrarii haeretici proferunt auctorum suorum nominibus appellati, longe post apostolos exsistentium?

De consensu evangelistarum, 400.

1608 L. 1, c. 3, n. 6. Cum ergo Matthaeus circa regis, Lucas 418
circa sacerdotis personam gereret intentionem, utique humanitatem Christi maxime commendarunt. Secundum hominem quippe Christus et rex et sacerdos effectus est, cui dedit *Deus sedem David patris* sui, ut *regni eius non* esset *finis* [Lc 1, 32 sq] et esset ad interpellandum pro nobis *mediator Dei et hominum homo Christus Iesus* [1 Tim 2, 5].

1604. CV 25, 1, 564; ML 42, 385. 1605. CV 25, 1, 621; ML 42, 418.
1606. CV 25, 1, 739; ML 42, 485. 1607. CV 25, 1, 791; ML 42, 514.
1608. CV 43 (ed. F. Weihrich, 1904), 6; ML 34, 1044.

66 1, 35, 54. Cum illi [evangelistae] scripserunt quae ille [Christus] 1609
ostendit et dixit, nequaquam dicendum est quod ipse non
scripserit, quandoquidem membra eius id operata sunt, quod
dictante capite cognoverunt. Quidquid enim ille de suis factis
et dictis nos legere voluit, hoc scribendum illis tamquam
suis manibus imperavit.

571 2, 1, 2. Exsequitur ergo humanam generationem Christi 1610
Matthaeus, ab Abraham generatores commemorans, quos per-
ducit ad Ioseph *virum Mariae, de qua natus est Iesus* [Mt 1, 16].
Neque enim fas erat ut eum ob hoc a coniugio Mariae se-
parandum putaret, quod non ex eius concubitu, sed virgo
peperit Christum. Hoc enim exemplo magnifice insinuatur
fidelibus coniugatis, etiam servata pari consensu continentia,
posse permanere vocarique coniugium, non permixto corporis
sexu, sed custodito mentis affectu.

71 2, 12, 29. Utilis igitur modus et memoriae maxime com- 1611
mendandus, cum de convenientia dicimus evangelistarum, non
esse mendacium. Cum quisque etiam dicens aliquid aliud
quod etiam ille non dixit, de quo aliquid narrat, voluntatem
tamen eius hanc explicat, quam etiam ille qui eius verba
commemorat. Ita enim salubriter discimus nihil aliud esse
quaerendum quam quid velit qui loquitur.

70 2, 21, 51. Quid interest, quis quo loco ponat sive quod 1612
ex ordine inserit, sive quod omissum recolit, sive quod postea
factum ante praeoccupat, dum tamen non adversentur eadem
69 vel alia narranti nec sibi nec alteri? Quia enim nullius in
potestate est, quamvis optime fideliterque res cognitas quo
quisque ordine recordetur — quid enim prius posteriusve
homini veniat in mentem, non est ut volumus, sed ut datur —
satis probabile est quod unusquisque evangelistarum eo se
ordine credidit debuisse narrare, quo voluisset Deus ea ipsa
quae narrabat eius recordationi suggerere in iis dumtaxat
rebus, quarum ordo, sive ille sive ille sit, nihil minuit auctoritati
veritatique evangelicae.

De fide rerum quae non videntur, 400.

247 C. 1, n. 1. Sunt qui putant christianam religionem propterea 1613
257 ridendam potius quam tenendam, quia in ea non res quae
videatur ostenditur, sed fides rerum quae non videntur ho-
260 minibus imperatur. Nos ergo ad hos refellendos, qui prudenter
sibi videntur nolle credere quod videre non possunt, etsi non
valemus humanis adspectibus monstrare divina quae credimus,

1609. CV 43, 60; ML 34, 1070. 1610. CV 43, 82; ML 34, 1071.
1611. CV 43, 130; ML 34, 1092. 1612. CV 43, 152; ML 34, 1102.
1613. ML 40, 171.

tamen humanis mentibus etiam illa, quae non videntur, credenda esse monstramus.

1614 4, 7. Me attendite, vobis dicit ecclesia; me attendite, quam 42
videtis, etiamsi videre nolitis. Qui enim temporibus illis in iudaea terra fideles fuerunt, ex virgine nativitatem mirabilem ac passionem, resurrectionem, ascensionem Christi, omnia divina dicta eius et facta praesentes praesentia didicerunt. Haec vos non vidistis, propterea credere recusatis. Ergo haec adspicite, in haec intendite, haec quae cernitis cogitate, quae vobis non praeterita narrantur, nec futura praenuntiantur, sed praesentia demonstrantur. An vobis inane vel leve videtur 28
et nullum vel parvum putatis esse miraculum divinum, quod in nomine unius crucifixi universum genus currit humanum?

1615 7, 10. Quando tantum crucifixus ille potuisset, nisi Deus 8
hominem suscepisset, etiamsi nulla per prophetas futura talia 24
praedixisset? Cum vero tam magnum pietatis sacramentum habuerit antecedentes vates suos atque praecones, quorum divinis vocibus est praenuntiatum, et sic venerit quemadmodum est praenuntiatum, quis ita sit demens, ut dicat apostolos de 16
Christo fuisse mentitos, quem sic venisse praedicaverunt, quemadmodum eum venturum prophetae ante praedixerunt, qui nec de ipsis apostolis vera futura tacuerunt?

Contra epistulam Parmeniani, 400.

1616 L. 2, c. 10, n. 22. Hoc paene in omnibus talibus quae 451
stionibus intellegendum admonemus, quia scilicet omnia sacra- 452
menta, cum obsunt indigne tractantibus, prosunt tamen per eos digne sumentibus, sicut et verbum Dei.

1617 2, 13, 28. Utrumque [baptismus et ordo] sacramentum est 459
et quadam consecratione utrumque homini datur, illud cum 553
baptizatur, illud cum ordinatur, ideoque in Catholica utrumque 446
non licet iterari. Nam si quando ex ipsa parte venientes etiam praepositi, bono pacis correcto schismatis errore, suscepti sunt, etiamsi visum est opus esse ut eadem officia gererent quae gerebant, non sunt rursus ordinati, sed sicut baptismus in iis, ita ordinatio mansit integra, quia in praecisione fuerat vitium quod unitatis pace correctum est, non in sacramentis, quae ubicumque sunt ipsa sunt.

1618 2, 13, 29. Quamquam etsi laicus aliqua pereuntis necessitate 468
compulsus dederit [baptisma], quod, cum ipse acciperet, quomodo dandum esset addidicit, nescio utrum quisquam pie dixerit esse repetendum. Nulla enim cogente necessitate si

---

1614. ML 40, 176. 1615. ML 40, 180.
1616. CV 51 (ed. M. Petschenig, 1908), 70; ML 43, 65.
1617. CV 51, 79; ML 43, 70. 1618. CV 51, 80; ML 43, 71.

fiat, alieni muneris usurpatio est; si autem necessitas urgeat, aut nullum aut veniale delictum est. Sed et si nulla necessitate usurpetur et a quolibet cuilibet detur, quod datum fuerit non potest dici non datum, quamvis recte dici possit illicite datum.

445 446 2, 13, 29. Si quisque, sive desertor sive qui numquam 1619
omnino militavit, nota militari privatum aliquem signet, nonne, ubi fuerit deprehensus, ille signatus pro desertore punitur . . .? At si forte illum militiae characterem in corpore suo non militans pavidus exhorruerit et ad clementiam imperatoris confugerit, ac prece fusa et impetrata venia militare iam coeperit, numquid homine liberato atque correcto character ille repetitur, ac non potius agnitus approbatur? An forte minus haerent sacramenta christiana quam corporalis haec nota, cum videamus nec apostatas carere baptismate, quibus utique per paenitentiam redeuntibus non restituitur et ideo amitti non potuisse iudicatur?

445 2, 13, 30. Si nos male facimus, ipsi explicent quomodo 1620
sacramentum baptizati non possit amitti et sacramentum ordinati possit amitti, quoniam dicunt: «Recedens ab ecclesia baptismum quidem non amittit, ius dandi tamen amittit.» Si enim utrumque sacramentum est, quod nemo dubitat, cur illud non amittitur, et illud amittitur? Neutri sacramento iniuria facienda est.

De baptismo, 400.

450 L. 1, c. 12, n. 18. Sicut enim in illo, qui fictus accesserat, 1621
fit ut non denuo baptizetur, sed ipsa pia correctione et veraci confessione purgetur, quod non posset sine baptismo, sed ut quod ante datum est tunc valere incipiat ad salutem, cum
469 illa fictio veraci confessione recesserit; sic etiam iste qui baptisma Christi, quod non amiserunt qui se separaverunt, inimicus caritatis et pacis Christi in aliqua haeresi aut schismate accepit, quo sacrilego scelere peccata eius non dimittebantur, cum se correxerit et ad ecclesiae societatem unitatemque
446 venerit, non iterum baptizandus est, quia ipsa ei reconciliatione
444 ac pace praestatur, ut ad remissionem peccatorum eius in unitate iam prodesse incipiat sacramentum, quod acceptum in schismate prodesse non poterat.

549 1, 12, 20. Redire dimissa peccata, ubi fraterna caritas non 1622
est, apertissime Dominus in evangelio docet de illo servo, quem cum invenisset debitorem decem milium talentorum, deprecanti omnia dimisit [cf. Mt 18, 23 sqq]. Ille autem conservum suum qui ei debebat centum denarios, cum miseratus non fuisset, iussit eum dominus reddere quae ei dimiserat. . .

1619. CV 51, 80; ML 43, 71. 1620. CV 51, 81; ML 43, 72.
1621. CV 51, 162; ML 43, 119. 1622. CV 51, 164; ML 43, 120.

Sic non impeditur baptismi gratia, quominus omnia peccata 475
dimittat, etiamsi odium fraternum in eius cui dimittuntur animo perseverat. . . . Deinceps autem continuo reus esse incipit, non solum consequentium, sed etiam praeteritorum dierum, horarum, momentorum, redeuntibus omnibus, quae dimissa sunt. Et saepe ista contingunt in ecclesia.

1623 2, 7, 12. Nolite ergo nobis auctoritatem obicere Cypriani 85
ad baptismi repetitionem, sed tenete nobiscum exemplum Cypriani ad unitatis conservationem. Nondum enim erat diligenter illa quaestio baptismi pertractata, sed tamen saluberrimam consuetudinem tenebat ecclesia, in ipsis quoque schismaticis et haereticis corrigere quod pravum est, non iterare 446
quod datum est, sanare quod vulneratum est, non curare 469
quod sanum est. Quam consuetudinem credo ex apostolica 80
traditione venientem, sicut multa quae non inveniuntur in litteris eorum neque in conciliis posterorum, et tamen, quia per universam custodiuntur ecclesiam, non nisi ab ipsis tradita et commendata creduntur.

1624 3, 10, 13. Aliud est non habere aliquid, aliud non iure 451
habere vel illicite usurpare. Non itaque ideo non sunt sacra- 452
menta Christi et ecclesiae, quia iis illicite utuntur, non haeretici solum, sed etiam omnes iniqui et impii. Sed tamen illi corrigendi aut puniendi, illa vero agnoscenda et veneranda sunt.

1625 3, 13, 18. Si autem, quamvis apud haereticos vel schis- 469
maticos idem sit baptismus Christi, non tamen ibi operatur remissionem peccatorum propter eamdem discordiae foeditatem et dissensionis iniquitatem, tunc incipit valere idem 444
baptismus ad dimittenda peccata, cum ad ecclesiae pacem venerint, ut vere dimissa non retineantur, neque ut ille baptismus quasi alienus aut alius improbetur, ut alter tradatur, sed ut idem ipse, qui propter discordiam foris operabatur mortem, propter pacem intus operetur salutem.

1626 3, 15, 20. Quamobrem si evangelicis verbis *in nomine* 469
Patris et Filii et Spiritus Sancti [Mt 28, 19] Marcion baptismum consecrabat, integrum erat sacramentum, quamvis eius fides sub iisdem verbis aliud opinantis quam catholica veritas docet, non esse integra, sed fabulosis falsitatibus inquinata.

1627 3, 16, 21. Manus autem impositio non sicut baptismus 439 446
repeti non potest. Quid est enim aliud nisi oratio super 544
hominem?

1628 4, 10, 16. Quantum arbitror, iam claret et liquet, in ista 450
quaestione de baptismo non esse cogitandum quis det, sed 468

1623. CV 51, 186; ML 43, 133. 1624. CV 51, 205; ML 43, 144.
1625. CV 51, 208; ML 43, 146. 1626. CV 51, 211; ML 43, 147.
1627. CV 51, 213; ML 43, 149. 1628. CV 51, 240; ML 43, 164.

quid det; aut quis accipiat, sed quid accipiat; aut quis habeat, sed quid habeat.

471 4, 21, 28. Nec ego dubito catechumenum catholicum divina 1629
caritate flagrantem haeretico baptizato anteponere. Sed etiam in ipsa intus Catholica bonum catechumenum malo baptizato anteponimus; nec ideo tamen sacramento baptismatis, quo iste nondum, ille iam imbutus est, facimus iniuriam aut catechumeni sacramentum sacramento baptismi praeferendum putamus, cum aliquem catechumenum aliquo baptizato fideliorem melioremque cognoscimus. Melior enim centurio Cornelius nondum baptizatus Simone baptizato. Iste enim et ante baptismum Sancto Spiritu impletus est, ille et post baptismum immundo spiritu inflatus est.

472 4, 22, 29. Baptismi sane vicem aliquando implere passio- 1630
nem, de latrone illo, cui non baptizato dictum est: *Hodie mecum eris in paradiso* [Lc 23, 43], non leve documentum idem
471 beatus Cyprianus assumit. Quod etiam atque etiam considerans invenio non tantum passionem pro nomine Christi id quod ex baptismo deerat posse supplere, sed etiam fidem conversionemque cordis, si forte ad celebrandum mysterium baptismi in angustiis temporum succurri non potest.

78 4, 24, 31. Quod universa tenet ecclesia nec conciliis in- 1631
stitutum, sed semper retentum est, non nisi auctoritate apostolica traditum rectissime creditur.

474 4, 24, 31. Cum pro iis [parvulis] alii respondent, ut impleatur 1632
erga eos celebratio sacramenti, valet utique ad eorum con-
453 secrationem, quia ipsi respondere non possunt. At si pro eo, qui respondere potest, alius respondeat, non itidem valet.

488 5, 8, 9. Sicut Iudas, cui buccellam tradidit Dominus, non 1633
506 malum accipiendo sed male accipiendo locum in se diabolo praebuit, sic indigne quisque sumens dominicum sacramentum non efficit, ut, quia ipse malus est, malum sit, aut, quia non ad salutem accipit, nihil acceperit. Corpus enim Domini et sanguis Domini nihilominus erat etiam illis quibus dicebat apostolus: *Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit* [1 Cor 11, 29].

460 5, 10, 12. Quaero itaque, si baptismo Ioannis peccata 1634
dimittebantur, quid amplius praestari potuit per baptismum Christi iis, quos apostolus Paulus post Ioannis baptismum Christi baptismo voluit baptizari [cf. Act 19, 4 5]?

451 5, 20, 28. Si ergo ad hoc valet quod dictum est in evan- 1635
gelio: *Deus peccatorem non audit* [Io 9, 31], ut per peccatorem

---

1629. CV 51, 255; ML 43, 172.
1630. CV 51, 257; ML 43, 173.
1631. CV 51, 259; ML 43, 174.
1632. CV 51, 260; ML 43, 175.
1633. CV 51, 270; ML 43, 181.
1634. CV 51, 272; ML 43, 183.
1635. CV 51, 285; ML 43, 190.

sacramenta non celebrentur, quomodo exaudit homicidam de-
precantem vel super aquam baptismi, vel super oleum, vel 455
super eucharistiam, vel super capita eorum quibus manus
imponitur? Quae tamen omnia et fiunt et valent etiam per
homicidas, id est, per eos qui oderunt fratres, etiam in ipsa
intus ecclesia.

1636 5, 23, 33. Quemadmodum Spiritum Sanctum, sicut habent 469
filii dilecti, non habent filii maligni, et tamen baptismum
habent, sic et ecclesiam, sicut habent catholici, non habent
haeretici, et tamen baptismum habent.

1637 6, 9, 14. Si non esset baptisma unum et verum nisi in 469
ecclesia, non utique esset in iis, qui ab unitate discedunt.
Est autem in iis; nam non id recipiunt redeuntes, non ob
aliud nisi quia non amiserant recedentes. . . . Venientibus 444
enim ad catholicam pacem prodesse incipiunt quae foris in-
erant, sed non proderant.

1638 6, 25, 47. Deus adest evangelicis verbis suis, sine quibus 448
baptismus Christi consecrari non potest, et ipse sanctificat 449
sacramentum suum, ut homini, sive antequam baptizetur, sive 444
cum baptizatur, sive postea quandoque veraciter ad se con-
verso id ipsum valeat ad salutem, quod ad perniciem, nisi con-
verteretur, valeret. Ceterum quis nesciat non esse baptismum 465
Christi, si verba evangelica, quibus symbolum constat, illic
defuerint? Sed facilius inveniuntur haeretici qui omnino non
baptizent, quam qui non illis verbis baptizent.

1639 7, 53, 102. Si quis me forte in eo concilio constitutum, 463
ubi talium rerum quaestio versaretur, non praecedentibus 469
talibus, quorum sententias sequi mallem, urgeret ut dicerem
quid ipse sentirem; si eo modo affectus essem, quo eram
cum ista dictarem, nequaquam dubitarem habere baptismum
eos, qui ubicumque et a quibuscumque illud verbis evangelicis
consecratum sine sua simulatione et cum aliqua fide accepissent, 453
quamquam iis ad salutem spiritalem non prodesset, si caritate
caruissent, qua catholicae insererentur ecclesiae.

De bono coniugali, 400/1.

1640 C. 3, n. 3. Bonum ergo coniugii, quod etiam Dominus in 568
evangelio confirmavit, non solum quia prohibuit dimittere 570
uxorem nisi ex causa fornicationis [Mt 19, 9], sed etiam quia
venit invitatus ad nuptias [Io 2, 2], cur sit bonum merito
quaeritur. Quod mihi non videtur propter solam filiorum pro-
creationem, sed propter ipsam etiam naturalem in diverso

1636. CV 51, 290; ML 43, 193. 1637. CV 51, 308; ML 43, 204.
1638. CV 51, 324; ML 43, 214. 1639. CV 51, 373; ML 43, 243.
1640. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 190; ML 40, 375.

sexu societatem. . . . Habent etiam id bonum coniugia, quod
carnalis vel iuvenalis incontinentia, etiamsi vitiosa est, ad
propagandae prolis redigitur honestatem, ut ex malo libidinis
aliquid boni faciat copulatio coniugalis.
576 17, 19. Tunc [in V. T.] ipsius pietatis erat operatio etiam 1641
carnaliter filios propagare, quia illius populi generatio nuntia
futurorum erat et ad dispensationem propheticam pertinebat.
20. Ideoque non sicut uni viro etiam plures habere licebat
uxores, ita uni feminae plures viros, nec prolis ipsius causa,
si forte illa parere posset, ille generare non posset.
568 24, 32. Bonum igitur nuptiarum per omnes gentes atque 1642
omnes homines in causa generandi est et in fide castitatis;
quod autem ad populum Dei pertinet, etiam in sanctitate
572 sacramenti, per quam nefas est etiam repudio discedentem
alteri nubere, dum vir eius vivit, nec saltem ipsa causa
pariendi; quae cum sola sit qua nuptiae fiunt, nec ea re non
subsequente propter quam fiunt solvitur vinculum nuptiale
553 nisi coniugis morte. Quemadmodum si fiat ordinatio cleri
445 ad plebem congregandam, etiamsi plebis congregatio non
subsequatur, manet tamen in illis ordinatis sacramentum ordi-
nationis, et, si aliqua culpa quisquam ab officio removeatur,
sacramento Domini semel imposito non carebit, quamvis ad
iudicium permanente.

De sancta virginitate, 400/1.

432 C. 4, n. 4. Christus nascendo de virgine, quae antequam 1643
434 sciret quis de illa fuerat nasciturus, virgo statuerat permanere,
virginitatem sanctam approbare maluit quam imperare. Ac sic
etiam in ipsa femina in qua formam servi accepit, virginitatem
esse liberam voluit.
377 6, 6. Illa una femina, non solum spiritu verum etiam cor- 1644
pore, et mater est et virgo. Et mater quidem spiritu, non
capitis nostri, quod est ipse salvator, ex quo magis illa spi-
ritaliter nata est, quia omnes qui in eum crediderint, in quibus
433 et ipsa est, recte *filii sponsi* [Mt 9, 15] appellantur, sed plane
mater membrorum eius, quod nos sumus, quia cooperata est
caritate, ut fideles in ecclesia nascerentur, quae illius capitis
membra sunt, corpore vero ipsius capitis mater.

Contra litteras Petiliani Donatistae, 400—402.

451 L. 2, c. 35, n. 82. Cum ergo vobis fuerit manifestatum, nec 1645
454 illum qui ministravit, nec illum qui accepit baptismum, puram

---

1641. CV 41, 213; ML 40, 387. 1642. CV 41, 226; ML 40, 394.
1643. CV 41, 238; ML 40, 398. 1644. CV 41, 239; ML 40, 399.
1645. CV 52 (ed. M. Petschenig, 1909), 68; ML 43, 288.

habuisse conscientiam, denuo baptizandum esse censebitis? Nequaquam hoc dicturus, nequaquam facturus es. Baptismi ergo puritas a puritate vel immunditia conscientiae, sive dantis sive accipientis, omnino distincta est.

1646 2, 72, 162. Quia ex occasione, praetermittendum non 442
est: certe antiquus populus Dei circumcisionem pro baptismo habebat.

1647 2, 104, 239. Sacramentum chrismatis . . . in genere visi- 476 437
bilium signaculorum sacrosanctum est, sicut ipse baptismus; 459
sed potest esse et in hominibus pessimis, in operibus carnis vitam consumentibus et regnum caelorum non possessuris. . . .
Discerne ergo visibile sanctum sacramentum, quod esse et in 454
bonis et in malis potest, illis ad praemium, illis ad iudicium, ab invisibili unctione caritatis, quae propria bonorum est.

[?] De unitate ecclesiae, 402.

1648 C. 10, n. 50. Nec nos propterea dicimus nobis credi opor- 7
tere, quod in ecclesia Christi sumus, quia ipsam quam tenemus, commendavit Milevitanus Optatus, vel Mediolanensis Ambrosius, vel alii innumerabiles nostrae communionis episcopi; aut quia nostrorum collegarum conciliis ipsa praedicata est; aut quia per totum orbem in locis sanctis, quae frequentat nostra communio, tanta mirabilia vel exauditionum vel sanitatum fiunt. . . . Quaecumque talia in Catholica fiunt, ideo sunt approbanda, quia in Catholica fiunt; non ideo ipsa Catholica manifestatur,
quia haec in ea fiunt. Ipse Dominus Iesus, cum resurrexisset 24
a mortuis et discipulorum oculis videndum manibusque tangendum suum corpus offerret, ne quid tamen fallaciae se pati arbitrarentur, magis eos testimoniis legis et prophetarum et psalmorum confirmandos esse iudicavit, ostendens ea de se impleta, quae fuerant tanto ante praedicta. Sic et ecclesiam suam commendavit dicens *praedicari in nomine suo paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Ierusalem* [Lc 24, 44 sqq]. Hoc in lege et prophetis et psalmis esse scriptum ipse testatus est; hoc eius ore commendatum tenemus. Haec sunt causae nostrae documenta, haec fundamenta, haec firmamenta.

De Trinitate, 400—416.

1649 L. 1, c. 1, n. 2. Quae vero proprie de Deo dicuntur, quae- 94
que in nulla creatura inveniuntur, raro ponit scriptura divina; sicut illud quod dictum est ad Moysen: *Ego sum qui sum,* et: *Qui est, misit me ad vos* [Ex 3, 14]. Cum enim esse aliquo

1646. CV 52, 103; ML 43, 309. 1647. CV 52, 154; ML 43, 342.
1648. CV 52, 297; ML 43, 430. 1649. ML 42, 821.

modo dicatur et corpus et animus, nisi proprio quodam modo
vellet intellegi, non id utique diceret.

141 1, 4, 7. Omnes quos legere potui, qui ante me scripserunt 1650
de Trinitate, quae Deus est, divinorum librorum veterum et
novorum catholici tractatores, hoc intenderunt secundum scrip-
149 turas docere, quod Pater et Filius et Spiritus Sanctus unius
eiusdemque substantiae inseparabili aequalitate divinam in-
sinuent unitatem; ideoque non sint tres dii sed unus Deus,
quamvis Pater Filium genuerit, et ideo Filius non sit qui
Pater est; Filiusque a Patre sit genitus, et ideo Pater non
sit qui Filius est; Spiritusque Sanctus nec Pater sit nec Filius,
168 sed tantum Patris et Filii Spiritus, Patri et Filio etiam ipse
166 coaequalis, et ad Trinitatis pertinens unitatem.

391 1, 13, 28. Nisi tamen ipse idem esset filius hominis propter 1651
formam servi quam accepit, qui est Filius Dei propter Dei
formam in qua est, non diceret Paulus apostolus de principibus
huius saeculi: *Si enim cognovissent, numquam Dominum gloriae crucifixissent* [1 Cor 2, 8]. Ex forma enim servi crucifixus est,
et tamen Dominus gloriae crucifixus est. Talis enim erat
illa susceptio, quae Deum hominem faceret et hominem Deum.

485 3, 4, 10. Potuit [Paulus] significando praedicare Dominum 1652
Iesum Christum, aliter per linguam suam, aliter per epistulam,
aliter per sacramentum corporis et sanguinis eius; nec linguam
quippe eius, nec membranas, nec atramentum, nec significantes
sonos lingua editos, nec signa litterarum conscripta pelliculis,
corpus Christi et sanguinem dicimus, sed illud tantum quod
497 ex fructibus terrae acceptum et prece mystica consecratum
508 rite sumimus ad salutem spiritualem in memoriam pro nobis
483 dominicae passionis.

105 3, 11, 21. Substantia vel, si melius dicitur, essentia Dei, 1653
ubi pro modulo nostro ex quantulacumque particula intel-
legimus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, quandoquidem
nullo modo mutabilis est, nullo modo potest ipsa per semet-
147 ipsam esse visibilis. 22. Proinde illa omnia quae patribus
visa sunt, cum Deus illis secundum suam dispensationem
temporibus congruam praesentaretur, per creaturam facta esse
manifestum est. Et si nos latet quomodo ea ministris angelis
fecerit, per angelos tamen esse facta non ex nostro sensu
dicimus, ne cuiquam videamur plus sapere, sed sapimus ad
temperantiam [Rom 12, 3].

403 4, 13, 16. Demonstravit spiritus mediatoris, quam nulla 1654
poena peccati usque ad mortem carnis accesserit, quia non
eam deseruit invitus, sed quia voluit, quando voluit, quo-
modo voluit.

1650. ML 42, 824. 1651. ML 42, 840. 1652. ML 42, 873.
1653. ML 42, 881. 1654. ML 42, 898.

1655 4, 13, 17. Morte sua quippe uno verissimo sacrificio pro 416
nobis oblato, quidquid culparum erat unde nos principatus 413
et potestates ad luenda supplicia iure detinebant, purgavit,
abolevit, exstinxit; et sua resurrectione in novam vitam nos
praedestinatos vocavit, vocatos iustificavit, iustificatos glorificavit
[Rom 8, 30]. . . . Quocirca etiam ipso Domino se credebat
diabolus superiorem, in quantum illi Dominus in passionibus
cessit; quia et de ipso intellectum est quod in psalmo legitur:
Minuisti eum paulo minus ab angelis [Ps 8, 6], ut ab iniquo
velut aequo iure adversum nos agente, ipse occisus innocens
eum iure aequissimo superaret, atque ita *captivitatem* propter
peccatum factam *captivaret* [Eph 4, 8], nosque liberaret a
captivitate propter peccatum iusta, suo iusto sanguine iniuste
fuso mortis chirographum delens et iustificandos redimens
peccatores.

1656 4, 20, 27. Si autem secundum hoc missus a Patre Filius 184
dicitur, quia ille Pater est, ille Filius, nullo modo impedit ut
credamus aequalem Patri esse Filium et consubstantialem et 158
coaeternum, et tamen a Patre missum Filium. Non quia ille 160
maior est, ille minor, sed quia ille Pater, ille Filius; ille
genitor, ille genitus; ille a quo est qui mittitur, ille qui est
ab eo qui mittit.

1657 4, 20, 28. Pater, cum ex tempore a quoquam cognoscitur, 151
non dicitur missus; non enim habet de quo sit, aut ex quo
procedat. Sapientia quippe dicit: *Ego ex ore Altissimi prodivi* [Eccli 24, 5]. Et de Spiritu Sancto dicitur: *A Patre procedit* [Io 15, 26]; Pater vero a nullo.

1658 5, 1, 2. Quod ergo non invenimus in meliore nostro, non 113
debemus in illo quaerere, quod longe melius est meliore
nostro, ut sic intellegamus Deum, si possumus, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine
indigentia creatorem, sine situ praesidentem, sine habitu
omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore
sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia facientem,
nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum
potest omni modo invenire quid sit, pie tamen cavet, quantum potest, aliquid de eo sentire quod non sit.

1659 5, 3, 4. Inter multa quae Ariani adversus catholicam fidem 186
solent disputare, hoc sibi maxime callidissimum machinamentum proponere videntur, cum dicunt: Quidquid de Deo dicitur
vel intellegitur, non secundum accidens, sed secundum substantiam dicitur. Quapropter ingenitum esse Patri secundum
substantiam est et genitum esse Filio secundum substantiam

1655. ML 42, 899. 1656. ML 42, 906.
1657. ML 42, 908. 1658. ML 42, 912.
1659. ML 42, 913.

est. Diversum est autem ingenitum esse et genitum esse· diversa est ergo substantia Patris et Filii.

97 5, 5, 6. In rebus creatis atque mutabilibus quod non se- 1660
cundum substantiam dicitur, restat ut secundum accidens dicatur. . . . In Deo autem nihil quidem secundum accidens dicitur, quia nihil in eo mutabile est; nec tamen omne quod
178 dicitur, secundum substantiam dicitur. Dicitur enim ad aliquid, sicut pater ad filium et filius ad patrem, quod non est accidens: quia et ille semper pater et ille semper filius, et non ita semper quasi ex quo natus est Filius, ut ex eo quod numquam desinat esse filius, Pater non desinat esse pater; sed ex eo quod semper natus est Filius, nec coepit umquam esse filius. . . . Quamobrem quamvis diversum sit patrem esse et filium esse, non est tamen diversa substantia, quia hoc non secundum substantiam dicuntur, sed secundum relativum; quod tamen relativum non est accidens, quia non est mutabile.

180 5, 13, 14. Cum dicimus et Patrem principium et Filium 1661
principium, non duo principia creaturae dicimus, quia et Pater et Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut unus creator, sicut unus Deus.

171 5, 14, 15. Si ergo et quod datur, principium habet eum 1662
a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso procedit, fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus Sancti, non duo principia, sed sicut Pater et Filius unus Deus et ad creaturam relative unus creator et unus Dominus, sic relative ad Spiritum Sanctum unum principium,
180 ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus Sanctus unum
195 principium, sicut unus creator et unus Dominus.

101 5, 16, 17. Quod ergo temporaliter dici incipit Deus quod 1663
antea non dicebatur, manifestum est relative dici; non tamen secundum accidens Dei quod ei aliquid acciderit, sed plane secundum accidens eius ad quod dici aliquid Deus incipit relative. Et quod amicus Dei iustus esse incipit, ipse mutatur; Deus autem absit ut temporaliter aliquem diligat, quasi nova dilectione quae in illo ante non erat, apud quem nec praeterita transierunt et futura iam facta sunt.

96 6, 4, 6. Humano quippe animo non hoc est esse quod 1664
est fortem esse, aut prudentem, aut iustum, aut temperantem: potest enim esse animus et nullam istarum habere virtutem. Deo autem hoc est esse quod est fortem esse, aut iustum esse, aut sapientem esse, et si quid de illa simplici multiplicitate, vel multiplici simplicitate dixeris, quo substantia eius significetur.

1660. ML 42, 914. 1661. ML 42, 920.
1662. ML 42, 921. 1663. ML 42, 923.
1664. ML 42, 927.

1665 6, 5, 7. Etiam Spiritus Sanctus in eadem unitate substan- 176
tiae et aequalitate consistit [cum Patre et Filio]. Sive enim sit unitas amborum, sive sanctitas, sive caritas, sive ideo unitas quia caritas, et ideo caritas quia sanctitas, manifestum est quod non aliquis duorum est quo uterque coniungitur, quo genitus a gignente diligatur, generatoremque suum diligat.

1666 6, 7, 8. Deus vero multipliciter quidem dicitur magnus, 96
bonus, sapiens, beatus, verus et quidquid aliud non indigne dici videtur; sed eadem magnitudo eius est, quae sapientia, non enim mole magnus est, sed virtute, et eadem bonitas quae sapientia et magnitudo, et eadem veritas quae illa omnia, et non est ibi aliud beatum esse, et aliud magnum, aut sapientem, aut verum, aut bonum esse, aut omnino ipsum esse.

1667 6, 7, 9. Nec quoniam Trinitas est, ideo triplex putandus 177
est: alioquin minor erit Pater solus, aut Filius solus, quam simul Pater et Filius. Quamquam non inveniatur quomodo dici possit aut Pater solus, aut Filius solus; cum semper atque inseparabiliter et ille cum Filio sit et ille cum Patre; non ut ambo sint Pater, aut ambo Filius, sed quia semper in invicem, neuter solus.

1668 7, 4, 8. Quod de personis secundum nostram, hoc de sub- 149
stantiis secundum Graecorum consuetudinem, ea quae diximus, oportet intellegi. Sic enim dicunt illi tres substantias, unam essentiam, quemadmodum nos dicimus tres personas, unam essentiam vel substantiam.

1669 7, 5, 10. Res ergo mutabiles neque simplices proprie di- 96
cuntur substantiae. . . . Nefas est autem dicere ut subsistat et 97
subsit Deus bonitati suae, atque illa bonitas non substantia sit vel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in illo sit tamquam in subiecto: unde manifestum est Deum abusive substantiam vocari, ut nomine usitatiore intellegatur essentia, quod vere ac proprie dicitur; ita ut fortasse solum Deum dici oporteat essentiam. Est enim vere solus, quia 94
incommutabilis est, idque nomen suum famulo suo Moysi enuntiavit, cum ait: *Ego sum qui sum,* et: *Dices ad eos: Qui est, misit me ad vos* [Ex 3, 14].

1670 8, Prooemium, 1. Diximus alibi, ea dici proprie in illa 178
Trinitate distincte ad singulas personas pertinentia, quae relative dicuntur ad invicem: sicut Pater et Filius et utrius- 175
que donum Spiritus Sanctus: non enim pater Trinitas, aut filius Trinitas, aut Trinitas donum. Quod vero ad se dicuntur singuli, non dici pluraliter tres, sed unum ipsam Trinitatem: sicut Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus 164
Sanctus; et bonus Pater, bonus Filius, bonus Spiritus Sanctus;

1665. ML 42, 927. 1666. ML 42, 929. 1667. ML 42, 929.
1668. ML 42, 941. 1669. ML 42, 942. 1670. ML 42, 946.

et omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus Sanctus: nec tamen tres dii, aut tres boni, aut tres omnipotentes, sed unus Deus, bonus, omnipotens ipsa Trinitas; et quidquid aliud non ad invicem relative, sed ad se singuli dicuntur. Hoc enim secundum essentiam dicuntur, quia hoc est ibi esse, quod magnum esse, quod bonum esse, quod sapientem esse, et quidquid aliud ad se unaquaeque ibi persona vel ipsa Trinitas dicitur. Ideoque dici tres personas, vel tres substantias, non ut aliqua intellegatur diversitas essentiae, sed ut vel uno aliquo vocabulo responderi possit, cum dicitur quid tres, vel quid tria; tantamque esse aequalitatem in ea Trinitate, ut non solum Pater non sit maior quam Filius, quod attinet ad divinitatem, sed nec Pater et Filius simul
177 maius aliquid sint quam Spiritus Sanctus, aut singula quaeque persona quaelibet trium minus aliquid sit quam ipsa Trinitas.

115 8, 3, 4. Bonum hoc et bonum illud: tolle hoc et illud, et 1671
vide ipsum bonum, si potes: ita Deum videbis, non alio bono bonum, sed bonum omnis boni. Neque enim in his omnibus bonis, vel quae commemoravi, vel quae alia cernuntur sive cogitantur, diceremus aliud alio melius cum vere iudicamus, nisi esset nobis impressa notio ipsius boni, secundum quod et
276 probaremus aliquid et aliud alii praeponeremus. Sic amandus est Deus, non hoc et illud bonum, sed ipsum bonum.

261 9, 1, 1. Ea recta intentio est, quae proficiscitur a fide. 1672
Certa enim fides utcumque incohat cognitionem; cognitio vero certa non perficietur nisi post hanc vitam, cum *videbimus facie*
150 *ad faciem* [1 Cor 13, 12]. . . . Quod ergo ad istam quaestionem
148 attinet, credamus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum esse unum Deum, universae creaturae conditorem atque rectorem; nec Patrem esse Filium, nec Spiritum Sanctum vel Patrem
178 esse vel Filium, sed Trinitatem relatarum ad invicem personarum et unitatem aequalis essentiae. Hoc autem quaeramus intellegere, ab eo ipso, quem intellegere volumus, auxilium precantes.

228 12, 6, 6. Dixit enim Deus: *Faciamus hominem ad imaginem* 1673
144 *et similitudinem nostram* [Gn 1, 26]. Paulo post autem dictum est: *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei* [ib. 27]. *Nostram* certe, quia pluralis est numerus, non recte diceretur, si homo ad unius personae imaginem fieret, sive Patris, sive Filii, sive Spiritus Sancti. Sed quia fiebat ad imaginem Trinitatis, propterea dictum est: *ad imaginem nostram.* Rursus autem ne in Trinitate credendos arbitraremur tres deos, cum sit eadem Trinitas unus Deus, *Et fecit,* inquit, *Deus hominem ad imaginem Dei,* pro eo ac si diceret: ad imaginem suam.

1671. ML 42, 949. 1672. ML 42, 961.
1673. ML 42, 1001.

1674 13, 8, 11. Cum ergo beati esse omnes homines velint, si 609
vere volunt, profecto et esse immortales volunt: aliter enim
beati esse non possent. Denique et de immortalitate inter-
rogati, sicut et de beatitudine, omnes eam se velle respondent.

1675 13, 14, 18. Quae est igitur iustitia, qua victus est diabolus? 413
Quae, nisi iustitia Iesu Christi? Et quomodo victus est? Quia,
cum in eo nihil morte dignum inveniret, occidit eum tamen.
Et utique iustum est ut debitores quos tenebat liberi dimit-
tantur, in eum credentes, quem sine ullo debito occidit. Hoc
est quod iustificari dicimur in Christi sanguine [Rom 5, 9].
Sic quippe in remissionem peccatorum nostrorum innocens 419
sanguis ille effusus est. . . . Numquid isto iure aequissimo
diabolus vinceretur, si potentia Christus cum illo agere, non
iustitia voluisset? Sed postposuit quod potuit, ut prius ageret
quod oportuit. Ideo autem illum esse opus erat et hominem 409
et Deum. Nisi enim homo esset, non posset occidi; nisi Deus
esset, non crederetur noluisse quod potuit, sed non potuisse
quod voluit; nec ab eo iustitiam potentiae praelatam fuisse,
sed ei defuisse potentiam putaremus. Nunc vero humana
pro nobis passus est, quia homo erat; sed si noluisset, etiam
hoc non pati potuisset, quia et Deus erat. . . . 15, 19. In 420
hac redemptione tamquam pretium pro nobis datus est sanguis
Christi, quo accepto diabolus non ditatus est, sed ligatus, ut
nos ab eius nexibus solveremur.

1676 15, 13, 22. Quae autem scientia Dei est, ipsa et sapientia; 96
et quae sapientia, ipsa essentia sive substantia; quia in illius
naturae simplicitate mirabili non est aliud sapere, aliud esse;
sed quod est sapere, hoc est et esse.

1677 15, 14, 23. Verbum ergo Dei Patris unigenitus Filius, per 158
omnia Patri similis et aequalis, Deus de Deo, lumen de lu-
mine, sapientia de sapientia, essentia de essentia; est hoc 179
omnino quod Pater, non tamen Pater; quia iste Filius, ille
Pater. Ac per hoc novit omnia quae novit Pater, sed ei
nosse de Patre est, sicut esse. Nosse enim et esse ibi unum
est. Et ideo, Patri sicut esse non est a Filio, ita nec nosse.
Proinde tamquam se ipsum dicens, Pater genuit Verbum sibi 163
aequale per omnia. Non enim se ipsum integre perfecteque
dixisset, si aliquid minus aut amplius esset in eius Verbo
quam in ipso.

1678 15, 17, 29. Et tamen non frustra in hac Trinitate non 161
dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec donum Dei nisi Spiritus 175
Sanctus, nec de quo genitum est Verbum et de quo procedit 172
principaliter Spiritus Sanctus nisi Deus Pater. Ideo autem
addidi ‚principaliter', quia et de Filio Spiritus Sanctus pro- 171

1674. ML 42, 1022. 1675. ML 42, 1027. 1676. ML 42, 1076.
1677. ML 42, 1076. 1678. ML 42, 1081.

cedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit, non iam exsistenti et nondum habenti, sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet et Spiritus Sanctus spiritus esset amborum.

274 15, 18, 31. *Dilectio Dei diffusa est in cordibus nostris, per* 1679
Spiritum Sanctum qui datus est nobis [Rom 5, 5]. 32. Nullum est isto Dei dono excellentius. Solum est quod dividit inter filios regni aeterni et filios perditionis aeternae. Dantur et alia per Spiritum Sanctum munera, sed sine caritate nihil
242 prosunt. . . . Sine caritate quippe fides potest quidem esse, sed non et prodesse.

394 15, 26, 46. Dominus ipse Iesus Spiritum Sanctum non 1680
solum dedit ut Deus, sed etiam accepit ut homo; propterea dictus est *plenus gratia* [Io 1, 14] et *Spiritu Sancto* [Lc 4, 1]. Et manifestius de illo scriptum est in Actibus apostolorum: *Quoniam unxit eum Deus Spiritu Sancto* [Act 10, 38]: non utique oleo visibili, sed dono gratiae, quod visibili significatur unguento, quo baptizatos unguit ecclesia. Nec sane tunc unctus est Christus Spiritu Sancto, quando super eum baptizatum velut columba descendit [Mt 3, 16]; tunc enim corpus suum, id est ecclesiam suam, praefigurare dignatus est, in qua praecipue baptizati accipiunt Spiritum Sanctum; sed ista mystica et invisibili unctione tunc intellegendus est unctus,
385 quando *Verbum* Dei *caro factum est* [Io 1, 14], id est, quando
386 humana natura, sine ullis praecedentibus bonorum operum meritis, Deo Verbo est in utero virginis copulata, ita ut cum illo fieret una persona.

171 15, 26, 47. Si enim quidquid habet, de Patre habet Filius; 1681
de Patre habet utique ut et de illo procedat Spiritus Sanctus. . . .
151 Pater enim solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenitus, non quidem in scripturis, sed in consuetudine disputantium, et de re tanta sermonem qualem valuerint pro-
172 ferentium. Filius autem de Patre natus est; et Spiritus Sanctus de Patre principaliter, et ipso sine ullo temporis intervallo
174 dante, communiter de utroque procedit. Diceretur autem filius Patris et Filii, si, quod abhorret ab omnium sanorum sensibus, eum ambo genuissent. Non igitur ab utroque est genitus, sed procedit ab utroque amborum Spiritus.

15, 27, 48. De processione Spiritus Sancti locum transfert Augustinus, qui habetur In Io. tr. 99, 8 sq, cf. n. 1840.

145 15, 28, 51. Domine Deus noster, credimus in te Patrem, 1682
148 et Filium, et Spiritum Sanctum. Neque enim diceret veritas: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus*

1679. ML 42, 1082. 1680. ML 42, 1093. 1681. ML 42, 1094.
1682. ML 42, 1097.

Sancti [Mt 28, 19], nisi Trinitas esses. Nec baptizari nos iuberes, Domine Deus, in eius nomine, qui non est Dominus Deus. Neque diceretur voce divina: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est* [Dt 6, 4], nisi Trinitas ita esses, ut unus Dominus Deus esses. Et si tu Deus Pater ipse esses, et Filius Verbum tuum Iesus Christus ipse esses, et donum vestrum Spiritus Sanctus, non legeremus in litteris veritatis: *Misit Deus Filium suum* [Gal 4, 4; Io 3, 17]. Nec tu, o Unigenite, diceres de Spiritu Sancto: *Quem mittet Pater in nomine meo* [Io 14, 26], et: *Quem ego mittam vobis a Patre* [ib. 15, 26].

De Genesi ad litteram, 401—415.

1683 L. 1, c. 18, n. 37. In rebus obscuris atque a nostris oculis 215
remotissimis, si qua inde scripta etiam divina legerimus, quae possint, salva fide qua imbuimur, alias atque alias parere sententias, in nullam earum nos praecipiti affirmatione ita proiciamus, ut, si forte diligentius discussa veritas eam recte labefactaverit, corruamus, non pro sententia divinarum scripturarum, sed pro nostra ita dimicantes, ut eam velimus scripturarum esse, quae nostra est, cum potius eam, quae scripturarum est, nostram esse velle debeamus.

1684 1, 19, 39. Plerumque enim accidit ut aliquid de terra, de 215
caelo, de ceteris mundi huius elementis, de motu et conversione vel etiam magnitudine et intervallis siderum, de certis defectibus solis ac lunae, de circuitibus annorum et temporum, de naturis animalium, fruticum, lapidum atque huiusmodi ceteris, etiam non christianus ita noverit, ut certissima ratione vel experientia teneat. Turpe est autem nimis et perniciosum ac maxime cavendum, ut christianum de his rebus, quasi secundum christianas litteras loquentem, ita delirare audiat, ut, quemadmodum dicitur, toto caelo errare conspiciens risum tenere vix possit.

1685 1, 20, 40. Ad hoc enim considerandum et observandum 215
libri Geneseos multipliciter, quantum potui, enucleavi protulique sententias de verbis ad exercitationem nostram obscure positis, non aliquid unum temere affirmans cum praeiudicio alterius expositionis fortasse melioris.

1686 1, 21, 41. Dicet aliquis: Quid tu tanta tritura dissertationis 215
huius, quid granorum exuisti, quid eventilasti? Cur propemodum in quaestionibus adhuc latent omnia? Affirma aliquid eorum, quae multa posse intellegi disputasti. Cui respondeo, ad eum ipsum me suaviter cibum pervenisse, quod didici non

1683. CV 28, 2 (ed. I. Zycha, 1894), 27; ML 34, 260.
1684. CV 28, 2, 28; ML 34, 261. 1685. CV 28, 2, 29; ML 34, 261.
1686. CV 28, 2, 30; ML 34, 262.

haerere hominem in respondendo secundum fidem, quod
respondendum est hominibus qui calumniari libris nostrae
salutis affectant, ut, quidquid ipsi de natura rerum veracibus
documentis demonstrare potuerint, ostendamus nostris litteris
non esse contrarium, quidquid autem de quibuslibet suis vo-
luminibus his nostris litteris, id est catholicae fidei, contrarium
protulerint, aut aliqua etiam facultate ostendamus, aut nulla
dubitatione credamus esse falsissimum.

67 72 2, 9, 20. Sed quia de fide agitur scripturarum, propter 1687
215 illam causam, quam non semel commemoravi, ne quisquam
eloquia divina non intellegens, cum de his rebus tale aliquid
vel invenerit in libris nostris vel ex illis audierit, quod per-
ceptis a se rationibus adversari videatur, nullo modo iis cetera
utilia monentibus vel narrantibus vel praenuntiantibus credat;
breviter dicendum est de figura caeli hoc scisse auctores
nostros, quod veritas habet; sed Spiritum Dei, qui per eos
loquebatur, noluisse ista docere homines nulli saluti profutura.

235 4, 12, 22. Potest etiam intellegi Deum requievisse a con- 1688
dendis generibus creaturae, quia ultra iam non condidit aliqua
genera nova; deinceps autem usque nunc et ultra operari
eorumdem generum administrationem, quae tunc instituta sunt,
non ut ipso saltem die septimo potentia eius a caeli et terrae
omniumque rerum quas condiderat gubernatione cessaret,
alioquin continuo dilaberentur.

213 4, 22, 39. Et quia ceterae creaturae, quae infra ipsam 1689
[angelicam] fiunt, sine cognitione eius non fiunt, propterea
nimirum idem dies ubique repetitur, ut eius repetitione fiant
tot dies, quotiens distinguuntur rerum genera creatarum, per-
fectione senarii numeri terminanda; ut vespera primi diei sit
etiam sui cognitio, non se esse quod Deus est; mane autem
post hanc vesperam, quo concluditur dies unus et incohatur
secundus, conversio sit eius, qua id, quod creata est, ad laudem
referat creatoris, et percipiat de Verbo Dei cognitionem crea-
turae quae post ipsam fit, hoc est, firmamenti. . . . Deinde
fit vespera illius lucis, cum ipsum firmamentum, non in
Verbo Dei sicut ante, sed in ipsa eius natura cognoscit; quae
cognitio, quoniam minor est, recte nomine vesperae signi-
ficatur.

214 4, 27, 44. Istos septem dies, qui pro illis agunt hebdomada, 1690
cuius cursu et recursu tempora rapiuntur, in qua dies unus
est a solis ortu usque in ortum circuitus, sic illorum vicem
quamdam exhibere credamus, ut non eos illis similes, sed
multum impares minime dubitemus.

1687. CV 28, 2, 46; ML 34, 270. 1688. CV 28, 2, 108; ML 34, 304.
1689. CV 28, 2, 121; ML 34, 312. 1690. CV 28, 2, 126; ML 34, 314.

1691 4, 32, 49. Mens itaque humana prius haec quae facta sunt 87 per sensus corporis experitur, eorumque notitiam pro infirmitatis humanae modulo capit; et deinde quaerit eorum causas, si quo modo possit ad eas pervenire principaliter atque incommutabiliter manentes in Verbo Dei, ac sic *invisibilia eius, per ea, quae facta sunt, intellecta conspicere* [Rom 1, 20]. . . . Mens vero angelica pura caritate inhaerens Verbo Dei, postea 198 quam illo ordine creata est, ut praecederet cetera, prius ea 199 vidit in Verbo Dei facienda, quam facta sunt.

1692 4, 33, 52. De quo enim creatore scriptura ista narravit, 211 quod sex diebus consummaverit opera sua, de illo alibi non utique dissonanter scriptum est, quod creaverit omnia simul [Eccli 18, 1]. Ac per hoc et istos dies sex vel septem, vel potius unum sexies septiesve repetitum simul fecit, qui fecit omnia simul.

1693 5, 16, 34. Propinquior nobis est qui fecit, quam multa 86 quae facta sunt. *In illo enim vivimus, et movemur, et sumus* [Act 17, 28]. . . . Ex quo fit, ut maior ad illa invenienda sit labor, quam ad illum a quo facta sunt, cum sit incomparabili felicitate praestantius illum ex quantulacumque particula pia mente sentire, quam illa universa comprehendere.

1694 5, 20, 40. Sunt qui arbitrentur tantummodo mundum ipsum 235 factum a Deo, cetera iam fieri ab ipso mundo, sicut ille ordinavit et iussit, Deum autem ipsum nihil operari. Contra quos profertur illa sententia Domini: *Pater meus usque modo operatur* [Io 5, 17]. . . Sic ergo credamus, vel, si possumus, etiam intellegamus, usque nunc operari Deum, ut, si conditis ab eo rebus operatio eius subtrahatur, intercidant.

1695 5, 23, 45. Sicut autem in ipso grano invisibiliter erant 211 omnia simul quae per tempora in arborem surgerent, ita 212 ipse mundus cogitandus est, cum Deus simul omnia creavit, habuisse simul omnia quae in illo cum illo facta sunt, quando factus est dies: non solum caelum cum sole et luna et sideribus, quorum species manet motu rotabili, et terram et abyssos, quae velut inconstantes motus patiuntur, atque inferius adiuncta partem alteram mundo conferunt; sed etiam illa quae aqua et terra produxit potentialiter atque causaliter, priusquam per temporum moras ita exorirentur, quomodo nobis iam nota sunt in iis operibus, quae Deus usque nunc operatur.

1696 6, 13, 23. Sed quomodo eum [Adam] fecit Deus de limo 225 terrae? Utrum repente in aetate perfecta, hoc est virili atque iuvenali, an sicut nunc usque format in uteris matrum? Neque enim alius haec fecit, quam ille qui dixit: *Priusquam te*

1691. CV 28, 2, 129; ML 34, 316.
1692. CV 28, 2, 133; ML 34, 318.
1693. CV 28, 2, 159; ML 34, 333.
1694. CV 28, 2, 163; ML 34, 335.
1695. CV 28, 2, 168; ML 33, 338.
1696. CV 28, 2, 187; ML 34, 348.

formarem in utero, novi te [Ier 1, 5]; ut illud tantum proprium habuerit Adam, quod non ex parentibus natus est, sed factus ex terra; eo tamen modo, ut in hoc perficiendo et per aetates augendo hi temporum numeri complerentur, quos naturae humani generis attributos videmus. An potius hoc non est requirendum? Utrumlibet enim fecerit, hoc fecit quod Deum et omnipotentem et sapientem posse ac facere congruebat.

5 6, 13, 24. Num Dominus lignum quaesivit aut terram aut 1697
has temporum moras, cum aquam miro compendio convertit in vinum, et tale vinum quod etiam ebrius conviva laudaret? . . . Num exspectati sunt hi dies, ut in draconem virga converteretur de manu Moysi et Aaron? Nec ista, cum fiunt, contra naturam fiunt, nisi nobis quibus aliter naturae cursus innotuit; non autem Deo, cui hoc est natura quod fecerit.

354 6, 24, 35. Quomodo ergo, inquiunt, renovari dicimur, si 1698
non hoc recipimus, quod perdidit primus homo, in quo omnes moriuntur? Hoc plane recipimus secundum quemdam modum, et non hoc recipimus secundum quemdam modum. Non itaque immortalitatem spiritalis corporis recipimus, quam nondum
229 298 habuit homo; sed recipimus iustitiam, ex qua per peccatum
610 lapsus est homo. Renovabimur ergo a vetustate peccati, non in pristinum corpus animale, in quo fuit Adam, sed in melius, id est in corpus spiritale, cum efficiemur aequales angelis Dei [Mt 22, 30], apti caelesti habitationi, ubi esca quae corrumpitur non egebimus. Renovabimur ergo spiritu mentis nostrae [Eph 4, 23] secundum imaginem eius qui creavit nos, quam peccando Adam perdidit.

231 6, 25, 36. Illud quippe [corpus] ante peccatum et mortale 1699
secundum aliam et immortale secundum aliam causam dici poterat: id est mortale, quia poterat mori; immortale, quia poterat non mori. Aliud est enim non posse mori, sicut quasdam naturas immortales creavit Deus; aliud est autem posse non mori, secundum quem modum primus homo creatus est immortalis; quod ei praestabatur de ligno vitae, non de
299 constitutione naturae; a quo ligno separatus est cum peccasset, ut posset mori, qui, nisi peccasset, posset non mori. Mortalis ergo erat condicione corporis animalis, immortalis autem beneficio conditoris.

217 7, 28, 43. Nunc tamen de anima, quam Deus inspiravit 1700
homini, sufflando in eius faciem, nihil confirmo, nisi quia ex Deo sic est, ut non sit substantia Dei, et sit incorporea, id
222 est non sit corpus, sed spiritus; non de substantia Dei genitus, nec de substantia Dei procedens, sed factus a Deo; nec ita factus, ut in eius naturam natura ulla corporis vel irrationalis

1697. CV 28, 2, 188; ML 34, 349. 1698. CV 28, 2, 196; ML 34, 353.
1699. CV 28, 2, 197; ML 34, 354. 1700. CV 28, 2, 228; ML 34, 372.

animae verteretur, ac per hoc de nihilo, et quod sit immortalis 218
secundum quemdam vitae modum, quem nullo modo potest amittere; secundum quamdam vero mutabilitatem, qua potest vel deterior vel melior fieri, non immerito etiam mortalis possit intellegi; quoniam veram immortalitatem solus ille habet, de quo proprie dictum est: *Qui solus habet immortalitatem* [1 Tim 6, 16].

1701 8, 12, 26. Sicut aer praesente lumine non factus est lucidus, 354
sed fit; quia, si factus esset, non autem fieret, etiam absente lumine lucidus maneret, sic homo Deo sibi praesente illuminatur, absente autem continuo tenebratur; a quo non locorum intervallis, sed voluntatis aversione disceditur. 364

1702 9, 15, 26. Natura mulieris creata est, quamvis ex virili, 226
quae iam erat, non aliquo motu iam exsistentium naturarum. Angeli autem nullam omnino possunt creare naturam; solus 190
enim unus cuiuslibet naturae, seu magnae seu minimae, creator 195
est Deus, id est ipsa Trinitas, Pater et Filius et Spiritus Sanctus.

1703 9, 17, 32. Elementa mundi huius corporei habent definitam 212
vim qualitatemque suam, quid unumquodque valeat vel non valeat, quid de quo fieri possit vel non possit. Ex his velut primordiis rerum, omnia quae gignuntur, suo quaeque tempore exortus processusque sumunt, finesque et decessiones sui cuiusque generis. Unde fit ut de grano tritici non nascatur faba, vel de faba triticum, vel de pecore homo, vel de homine pecus. Super hunc autem motum cursumque rerum naturalem potestas creatoris habet apud se posse de his omnibus facere aliud, quam eorum quasi seminales rationes habent, non tamen id, quod non in iis posuit ut de his fieri vel ab ipso possit.

1704 10, 18, 32. Quid incoinquinatius illo utero virginis, cuius 435
caro, etiamsi de peccati propagatione venit, non tamen de peccati propagatione concepit, ut ne ipsum quidem corpus Christi ea lex severit in utero Mariae, quae in membris posita corporis mortis repugnat legi mentis? . . . Proinde corpus 397
Christi, quamvis ex carne feminae assumptum est, quae de illa carnis peccati propagine concepta fuerat, tamen quia non sic in ea conceptum est, quomodo fuerat illa concepta, nec ipsa erat caro peccati, sed similitudo carnis peccati.

1705 10, 23, 39. Consuetudo matris ecclesiae in baptizandis 80
parvulis nequaquam spernenda est, neque ullo modo superflua 471
deputanda, nec omnino credenda, nisi apostolica esset traditio. Habet enim et illa parva aetas magnum testimonii pondus, quae prima pro Christo meruit sanguinem fundere.

1701. CV 28, 2, 250; ML 34, 383. 1702. CV 28, 2, 286; ML 34, 403.
1703. CV 28, 2, 291; ML 34, 406. 1704. CV 28, 2, 320; ML 34, 422.
1705. CV 28, 2, 327; ML 34, 426.

230 11, 1, 3. *Erant* ergo *ambo nudi* [Gn 2, 25]; verum est, 1706
omnino nuda erant corpora duorum hominum in paradiso
conversantium. *Nec pudebat eos* [ib.]; quid enim puderet,
quando nullam *legem* senserant *in membris* suis *repugnantem*
298 *legi mentis* suae [Rom 7, 23]? Quae illos poena peccati post
perpetrationem praevaricationis secuta est, usurpante inoboedientia prohibitum, et iustitia puniente commissum. Quod antequam fieret, nudi erant, ut dictum est, et non confundebantur: nullus erat motus in corpore, cui verecundia deberetur; nihil putabant velandum, quia nihil senserant refrenandum.

120 11, 9, 12. Praesciebat [Deus] quod eorum [protoparentum] 1707
futura esset voluntas mala. Praesciebat sane, et quia falli
non potest eius praescientia, ideo non ipsius, sed eorum est
122 voluntas mala. Cur ergo eos creavit, quos tales futuros esse
123 praesciebat? Quia, sicut praevidit quid mali essent facturi,
sic etiam praevidit de malis factis eorum quid boni esset ipse
134 facturus. Sic enim eos fecit, ut iis relinqueret unde et ipsi
aliquid facerent, quo, quidquid etiam culpabiliter eligerent, illum de se laudabiliter operantem invenirent. A se quippe habent voluntatem malam, ab illo autem et naturam bonam et iustam poenam; sibi debitum locum, aliis exercitationis
333 adminiculum et timoris exemplum. 10, 13. Sed posset, inquit, etiam ipsorum voluntatem in bonum convertere, quoniam omnipotens est. Posset plane. Cur ergo non fecit? Quia noluit. Cur noluerit, penes ipsum est.

208 11, 14, 18. Nonnulli dicunt ipsum ei [diabolo] fuisse casum 1708
a supernis sedibus, quod inviderit homini facto ad imaginem Dei. Porro autem invidia sequitur superbiam, non praecedit: non enim causa superbiendi est invidia, sed causa invidendi superbia.

Contra Felicem Manichaeum, 404.

67 L. 1, c. 10. Quia dixisti, quod Manichaeus vos docuerit 1709
initium, medium et finem, et quomodo vel quare factus sit mundus, de cursu solis et lunae et de aliis quae commemorasti, non legitur in evangelio Dominum dixisse: Mitto vobis Paracletum qui vos doceat de cursu solis et lunae. Christianos enim facere volebat, non mathematicos.

334 2, 4. *Aut facite arborem bonam et fructum eius bonum, aut* 1710
facite arborem malam et fructum eius malum [Mt 12, 33]. Cum ergo dicit: *Aut* hoc *facite, aut* illud *facite,* potestatem indicat, non naturam. Nemo enim nisi Deus facere arborem potest,

1706. CV 28, 2, 335; ML 34, 430. 1707. CV 28, 2, 342; ML 34, 434.
1708. CV 28, 2, 346; ML 34, 436.
1709. CV 25, 2 (ed. I. Zycha, 1892), 811; ML 42, 525.
1710. CV 25, 2, 831; ML 42, 538.

sed habet unusquisque in voluntate aut eligere quae bona
sunt, et esse arbor bona, aut eligere quae mala sunt, et esse
arbor mala.

1711 2, 18. Omnia quae fiunt et quod quisque facit, aut de se 189
est, aut ex aliquo, aut ex nihilo. Homo, quia non est omni-
potens, de se filium facit, ex aliquo, sicut artifex ex ligno
arcam, ex argento vasculum. Potuit enim facere vasculum,
sed non potuit facere argentum; potuit facere arcam, sed non
potuit facere lignum. Ex nihilo autem, ex eo quod prorsus
non est, facere ut sit, nullus hominum potest. Deus autem, 104
quia omnipotens est, et de se Filium genuit, et ex nihilo 190
mundum fecit, et ex limo hominem formavit, ut per istas tres
potentias ostenderet effectionem suam in omnibus valentem.

De natura boni, 405.

1712 22. Deus autem nec modum habere dicendus est, ne finis 99
eius dici putetur. Nec ideo tamen immoderatus est, a quo
modus omnibus rebus tribuitur, ut aliquo modo esse possint.
Nec rursum moderatum oportet dici Deum, tamquam ab aliquo
modum acceperit. Si autem dicamus eum summum modum,
forte aliquid dicimus; si tamen in eo quod dicimus summum
modum, intellegamus summum bonum.

Contra Cresconium Donatistam, 406.

1713 L. 1, c. 30, n. 35. Neque enim propterea mutandus vel 445
improbandus est regius character in homine, si erroris sui
veniam et militandi ordinem a rege impetraverit, quia eumdem
characterem quo sibi satellites congregaret, desertor infixit;
aut propterea signa mutanda sunt ovibus, cum dominico gregi
sociantur, quia iis dominicum signum fugitivus servus impressit.

Breviculus collationis cum Donatistis, 411.

1714 Coll. 3, c. 10, n. 20. De duabus etiam ecclesiis calumniam 43
eorum Catholici refutarunt, identidem expressius ostendentes 44
quid dixerint, id est, non eam ecclesiam quae nunc habet per-
mixtos malos alienam se dixisse a regno Dei, ubi non erunt
mali commixti, sed eamdem ipsam unam et sanctam ecclesiam
nunc esse aliter, tunc autem aliter futuram; nunc habere malos
mixtos, tunc non habituram; sicut nunc mortalem, quod ex
mortalibus constaret hominibus, tunc autem immortalem, quod
in ea nullus esset vel corpore moriturus.

1711. CV 25, 2, 847; ML 42, 547. 1712. CV 25, 2, 864; ML 42, 558.
1713. CV 52 (ed. M. Petschenig, 1909), 355; ML 43, 464.
1714. CV 53 (ed. M. Petschenig, 1910), 69; ML 43, 635.

De peccatorum meritis et remissione, 412.

354 L. 1, c. 9, n. 10. Christum imitantur sancti eius ad se- 1715
412 quendam iustitiam. Unde et idem apostolus dicit: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* [1 Cor 11, 1]. Sed praeter hanc imitationem gratia eius illuminationem iustificationemque nostram etiam intrinsecus operatur, illo opere de quo idem praedicator eius dicit: *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed*
475 *qui incrementum dat Deus* [ib. 3, 7]. Hac enim gratia baptizatos quoque parvulos suo inserit corpori, qui certe imitari aliquem
414 nondum valent. Sicut ergo ille in quo omnes vivificantur, praeter quod se ad iustitiam exemplum imitantibus praebuit, dat etiam sui spiritus occultissimam fidelibus gratiam, quam
302 latenter infundit et parvulis: sic et ille in quo omnes moriuntur, praeter quod iis, qui praeceptum Domini voluntate transgrediuntur, imitationis exemplum est, occulta etiam tabe carnalis concupiscentiae suae tabificavit in se omnes de sua stirpe
303 venientes. . . . Hoc propagationis est, non imitationis.

501 1, 20, 27. An vero quisquam etiam hoc dicere audebit, 1716
505 quod ad parvulos haec sententia non pertineat, possintque sine participatione corporis huius et sanguinis in se habere vitam, quia non ait: Qui non manducaverit, sicut de baptismo: *Qui non renatus fuerit* [Io 3, 5]; sed ait: *Si non manducaveritis* [Io 6, 54], velut eos alloquens qui audire et intellegere poterant, quod utique non valent parvuli? Sed qui hoc dicit, non attendit quia, nisi omnes ista sententia teneat, ut sine corpore et sanguine Filii hominis vitam habere non possint, frustra etiam aetas maior id curat.

470 1, 24, 34. Optime Punici Christiani baptismum ipsum nihil 1717
501 aliud quam salutem, et sacramentum corporis Christi nihil aliud quam vitam vocant. Unde, nisi ex antiqua, ut existimo, et apostolica traditione, qua ecclesiae Christi insitum tenent, praeter baptismum et participationem mensae dominicae, non solum ad regnum Dei, sed nec ad salutem et vitam aeternam posse quemquam hominum pervenire? Hoc enim et scriptura testatur.

350 2, 3, 3. Acute autem sibi videntur dicere [Pelagiani], quasi 1718
nostrum hoc ullus ignoret, quod «si nolumus, non peccamus; nec praeciperet Deus homini, quod esset humanae impossibile
315 voluntati». Sed hoc non vident, quod ad nonnulla superanda, vel quae male cupiuntur, vel quae male metuuntur, magnis aliquando et totis viribus opus est voluntatis, quas nos non perfecte in omnibus adhibituros praevidit.

1715. ML 44, 114. 1716. ML 44, 124. 1717. ML 44, 128.
1718. ML 44, 152.

1719 2, 5, 5. Ad peccandum namque non adiuvamur a Deo; 313
iusta autem agere vel iustitiae praeceptum omni ex parte
implere non possumus, nisi adiuvemur a Deo. Sicut enim 308
corporis oculus non adiuvatur a luce ut ab eadem luce clausus
aversusve discedat, ut autem videat adiuvatur ab ea, neque
hoc omnino nisi illa adiuverit potest; ita Deus, qui lux est
hominis interioris, adiuvat nostrae mentis obtutum, ut non
secundum nostram, sed secundum eius iustitiam boni aliquid
operemur.

1720 2, 6, 7. Si a me quaeratur, utrum homo sine peccato 316
possit esse in hac vita, confitebor posse per Dei gratiam et
liberum eius arbitrium, ipsum quoque liberum arbitrium ad
Dei gratiam, hoc est, ad Dei dona, pertinere non ambigens,
nec tantum ut sit, verum etiam ut bonum sit, id est, ad fa-
cienda mandata Domini convertatur; atque ita Dei gratia 325
non solum ostendat quid faciendum sit, sed adiuvet etiam ut 326
possit fieri quod ostenderit. . . . Dubitare non possum, nec
Deum aliquid impossibile homini praecepisse, nec Deo ad
opitulandum et adiuvandum, quo fiat quod iubet, impossibile
aliquid esse. Ac per hoc potest homo, si velit, esse sine
peccato, adiutus a Deo. 7, 8. Si autem, quod secundo loco
posueram, quaeratur utrum sit, esse non credo.

1721 2, 11, 16. Secundum illam iustitiam qua se noverat iustum, 399
se vituperavit [Iob 42, 5 6] atque distabuit, aestimavitque se
terram et cinerem; mente conspiciens Christi iustitiam, in
cuius non tantum divinitate, sed nec in anima nec in carne
ullum potuit esse peccatum.

1722 2, 17, 26. Cum, voluntatem humanam gratia adiuvante 316
divina, sine peccato in hac vita possit homo esse, cur non
sit, possem facillime ac veracissime respondere, quia homines 334
nolunt; sed si ex me quaeritur, quare nolunt, imus in longum.
Verumtamen etiam hoc sine praeiudicio diligentioris inquisi-
tionis breviter dicam. Nolunt homines facere quod iustum
est, sive quia latet an iustum sit, sive quia non delectat. . . . 336
Ut autem innotescat quod latebat, et suave fiat quod non 325 326
delectabat, gratiae Dei est, quae hominum adiuvat voluntates;
qua ut non adiuventur, in ipsis itidem causa est, non in Deo,
sive damnandi praedestinati sint propter iniquitatem superbiae, 135
sive contra ipsam suam superbiam iudicandi et erudiendi, si
filii sint misericordiae.

1723 2, 18, 28. Ne sic defendamus gratiam, ut liberum arbitrium 334
auferre videamur; rursus ne liberum sic asseramus arbitrium,
ut superba impietate ingrati Dei gratiae iudicemur.

1719. ML 44, 153. 1720. ML 44, 155.
1721. ML 44, 161. 1722. ML 44, 167.
1723. ML 44, 168.

325 2, 19, 32. Nos quantum concessum est sapiamus; et in- 1724
326 tellegamus, si possumus, Dominum Deum bonum ideo etiam
sanctis suis alicuius operis iusti aliquando non tribuere vel
336 certam scientiam vel victricem delectationem, ut cognoscant
non a se ipsis, sed ab illo sibi esse lucem, qua illuminentur
tenebrae eorum, et suavitatem qua det fructum suum terra
341 eorum. 33. Cum autem ab illo illius adiutorium deprecamur
ad faciendam perficiendamque iustitiam, quid aliud depre-
camur, quam ut aperiat quod latebat, et suave faciat quod
non delectabat?

474 2, 27, 43. Quisquis vero adhuc movetur, quare baptizentur 1725
qui iam de baptizatis nascuntur, hoc breviter accipiat. . . .
475 Sacramentum autem baptismi profecto sacramentum regenera-
tionis est. Quocirca sicut homo qui non vixerit, mori non
potest, et qui mortuus non fuerit, resurgere non potest; ita
qui natus non fuerit, renasci non potest. Ex quo conficitur,
neminem in suo parente renasci potuisse non natum.

475 2, 28, 46. In hac non iam praeterita, sed adhuc manente 1726
lege concupiscentiae, reatus eius solvitur, et non erit, cum fit
in baptismo plena remissio peccatorum. Denique si continuo
consequatur ab hac vita emigratio, non erit omnino quod ob-
noxium hominem teneat, solutis omnibus quae tenebant.

425 2, 34, 55. Sicut ergo illi primi homines postea iuste vivendo, 1727
3 0 unde merito creduntur per Domini sanguinem ab extremo sup-
plicio liberati, non tamen in illa vita meruerunt ad paradisum
revocari: sic et caro peccati, etiam si remissis peccatis homo
in ea iuste vixerit, non continuo meretur eam mortem non
perpeti, quam traxit de propagine peccati.

303 3, 7, 14. In Adam omnes tunc peccaverunt, quando in 1728
eius natura illa insita vi, qua eos gignere poterat, adhuc omnes
ille unus fuerunt.

De spiritu et littera, 412.

312 C 3, n. 5. Neque liberum arbitrium quidquam nisi ad 1729
peccandum valet, si lateat veritatis via; et cum id quod agen-
dum et quo nitendum est coeperit non latere, nisi etiam de-
lectet et ametur, non agitur, non suscipitur, non bene vivitur.

354 9, 15. *Iustitia Dei manifestata est* [Rom 3, 21]; non dixit: 1730
iustitia hominis, vel iustitia propriae voluntatis; sed: *iustitia
Dei,* non qua Deus iustus est, sed qua induit hominem, cum
iustificat impium.

1724. ML 44, 170. 1725. ML 44, 177.
1726. ML 44, 179. 1727. ML 44, 183.
1728. ML 44, 194. 1729. ML 44, 203.
1730. ML 44, 209.

1731 19, 32. Illa [lex] sine adiuvante spiritu procul dubio est 313
littera occidens; cum vero adest vivificans spiritus, hoc ipsum
intus conscriptum facit diligi, quod foris scriptum lex faciebat
timeri.

1732 27, 47. Nec moveat, quod *naturaliter* eos dixit *quae legis* 354
sunt facere [Rom 2, 14], non spiritu Dei, non fide, non gratia.
Hoc enim agit spiritus gratiae, ut imaginem Dei, in qua na- 228
turaliter facti sumus, instauret in nobis.

1733 27, 48. Si autem hi qui *naturaliter quae legis sunt faciunt* 309
[Rom 2, 14], nondum sunt habendi in numero eorum, quos
Christi iustificat gratia, sed in eorum potius, quorum etiam
impiorum nec Deum verum veraciter iusteque colentium,
quaedam tamen facta vel legimus, vel novimus, vel audimus,
quae secundum iustitiae regulam non solum vituperare non
possumus, verum etiam merito recteque laudamus; quamquam
si discutiantur quo fine fiant, vix inveniuntur quae iustitiae
debitam laudem defensionemve mereantur; 28, 48. verum-
tamen quia non usque adeo in anima humana imago Dei
terrenorum affectuum labe detrita est, ut nulla in ea velut
lineamenta extrema remanserint, unde merito dici possit etiam
in ipsa impietate vitae suae facere aliqua legis vel sapere; si
hoc est quod dictum est, quia *gentes quae legem non habent*,
hoc est, legem Dei, *naturaliter quae legis sunt faciunt* . . .
differentia non perturbabitur, qua distat a vetere testamentum
novum. . . . Sicut enim non impediunt a vita aeterna iustum 316
quaedam peccata venialia, sine quibus haec vita non ducitur; 291
sic ad salutem aeternam nihil prosunt impio aliqua bona opera, 308
sine quibus difficillime vita cuiuslibet pessimi hominis invenitur.

1734 31, 54. Vide nunc, utrum quisque credat, si noluerit, aut 249
non credat, si voluerit. Quod si absurdum est (quid est enim
credere, nisi consentire verum esse quod dicitur? consensio
autem utique volentis est), profecto fides in potestate est. Sed,
sicut apostolus dicit: *Non est potestas nisi a Deo* [Rom 13, 1].
Quid igitur causae est, cur non et de ista nobis dicatur: *Quid
enim habes, quod non accepisti* [1 Cor 4, 7]? Nam et ut creda- 314
mus, Deus dedit. Nusquam autem legimus in scripturis sanctis:
non est voluntas nisi a Deo. Et recte non scriptum est, quia 295
verum non est; alioquin etiam peccatorum, quod absit, auctor
est Deus, si non est voluntas nisi ab illo; quoniam mala vo- 290
luntas iam sola peccatum est, etiam si desit effectus, id est, si
non habeat potestatem.

1735 33, 58. *Vult* autem Deus *omnes homines salvos fieri et in* 126
agnitionem veritatis venire [1 Tim 2, 4]; non sic tamen, ut iis 331

1731. ML 44, 220. 1732. ML 44, 229. 1733. ML 44, 229.
1734. ML 44, 235. 1735. ML 44, 238.

adimat liberum arbitrium, quo vel bene vel male utentes
134 iustissime iudicentur. Quod cum fit, infideles quidem contra
voluntatem Dei faciunt, cum eius evangelio non credunt; nec
ideo tamen eam vincunt, verum se ipsos fraudant magno et
summo bono malisque poenalibus implicant, experturi in supp-
liciis potestatem eius, cuius in donis misericordiam con-
tempserunt.

326 34, 60. Visorum suasionibus agit Deus, ut velimus, et ut 1736
322 credamus, sive extrinsecus per evangelicas exhortationes, ubi
et mandata legis aliquid agunt, si ad hoc admonet hominem
infirmitatis suae, ut ad gratiam iustificantem credendo con-
324 fugiat, sive intrinsecus, ubi nemo habet in potestate quid ei
334 veniat in mentem, sed consentire vel dissentire propriae vo-
314 luntatis est. His ergo modis quando Deus agit cum anima
rationali, ut ei credat, neque enim credere potest quodlibet
libero arbitrio, si nulla sit suasio vel vocatio cui credat; pro-
fecto et ipsum velle credere Deus operatur in homine, et in
omnibus misericordia eius praevenit nos; consentire autem
vocationi Dei, vel ab ea dissentire, sicut dixi, propriae vo-
luntatis est.

316 35, 63. Ecce quemadmodum sine exemplo est in hominibus 1737
perfecta iustitia, et tamen impossibilis non est. Fieret enim,
si tanta voluntas adhiberetur, quanta sufficit tantae rei. Esset
autem tanta, si et nihil eorum, quae pertinent ad iustitiam, nos
326 lateret, et ea sic delectarent animum, ut, quidquid aliud vo-
luptatis dolorisve impedit, delectatio illa superaret; quod ut
non sit, non ad impossibilitatem, sed ad iudicium Dei pertinet.

De civitate Dei, 413—426.

285 L. 1, c. 13. Nec ideo tamen contemnenda et abicienda 1738
sunt corpora defunctorum maximeque iustorum atque fidelium,
quibus tamquam organis et vasis ad omnia bona opera sancte
usus est Spiritus. Si enim paterna vestis et anulus, ac si quid
huius modi, tanto carius est posteris, quanto erga parentes
maior affectus: nullo modo ipsa spernenda sunt corpora, quae
utique multo familiarius atque coniunctius quam quaelibet in-
dumenta gestamus.

246 4, 20. Unde autem sciunt illi [gentiles] quid sit fides, cuius 1739
primum et maximum officium est, ut in verum credatur Deum?
Sed cur non suffecerat et virtus? Nonne ibi est et fides?

120 5, 9, n. 4. Qui enim non est praescius omnium futurorum, 1740
337 non est utique Deus. Quapropter et voluntates nostrae tantum

1736. ML 44, 240. 1737. ML 44, 242.
1738. CV 40 (ed. E. Hoffmann, 1899—1900), 1, 25; ML 41, 27.
1739. CV 40, 1, 187; ML 41, 127. 1740. CV 40, 1, 228; ML 41, 152.

valent, quantum Deus eas valere voluit atque praescivit; et
ideo, quidquid valent, certissime valent; et quod facturae sunt,
ipsae omnino facturae sunt, quia valituras atque facturas ille
praescivit, cuius praescientia falli non potest.

1741 5, 10, 1. Recte [Deus] omnipotens dicitur, qui tamen mori 104
et falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciendo quod
vult, non patiendo quod non vult; quod ei si accideret, ne-
quaquam esset omnipotens. Unde propterea quaedam non
potest, quia omnipotens est.

1742 5, 10, 2. Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate, 120
quia Deus praescivit quid futurum esset in nostra voluntate. 121
Non enim qui hoc praescivit, nihil praescivit. Porro si ille
qui praescivit quid futurum esset in nostra voluntate, non
utique nihil, sed aliquid praescivit; profecto et illo praesciente
est aliquid in nostra voluntate. Quocirca nullo modo cogimur,
aut retenta praescientia Dei tollere voluntatis arbitrium, aut
retento voluntatis arbitrio Deum (quod nefas est) negare
praescium futurorum; sed utrumque amplectimur, utrumque
fideliter et veraciter confitemur. . . . Neque enim ideo peccat 122
homo, quia Deus illum peccaturum esse praescivit; immo ideo
non dubitatur ipsum peccare, cum peccat, quia ille cuius prae-
scientia falli non potest, non fatum, non fortunam, non aliquid
aliud, sed ipsum peccaturum esse praescivit.

1743 10, 3, 2. Ipse [Deus] fons nostrae beatitudinis, ipse omnis 606
appetitionis est finis. Hunc eligentes vel potius religentes 1
(amiseramus enim neglegentes), hunc ergo religentes, unde et
religio dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus, ut per-
veniendo quiescamus, ideo beati, quia illo fine perfecti.

1744 10, 5. Nec quod ab antiquis patribus alia sacrificia facta 514
sunt in victimis pecorum, quae nunc Dei populus legit, non
facit, aliud intellegendum est, nisi rebus illis eas res fuisse
significatas, quae aguntur in nobis, ad hoc ut inhaereamus 520
Deo et ad eumdem finem proximo consulamus. Sacrificium 437
ergo visibile invisibilis sacrificii sacramentum, id est sacrum
signum, est.

1745 10, 20. Et sacerdos est [Christus], ipse offerens, ipse et 418
oblatio. Cuius rei sacramentum cotidianum esse voluit ec- 513
clesiae sacrificium, quae cum ipsius capitis corpus sit, se
ipsam per ipsum discit offerre.

1746 11, 2. Quia ipsa mens, cui ratio et intellegentia naturaliter 4
inest, vitiis quibusdam tenebrosis et veteribus invalida est, 259
non solum ad inhaerendum fruendo, verum etiam ad per-
ferendum incommutabile lumen, donec de die in diem re-

1741. CV 40, 1, 229; ML 41, 152. 1742. CV 40, 1, 230; ML 41, 153.
1743. CV 40, 1, 450; ML 41, 280. 1744. CV 40, 1, 452; ML 41, 282.
1745. CV 40, 1, 481; ML 41, 298. 1746. CV 40, 1, 513; ML 41, 318.

novata atque sanata fiat tantae felicitatis capax, fide primum
23 fuerat imbuenda atque purganda. In qua ut fidentius ambularet ad veritatem, ipsa veritas, Deus Dei Filius, homine assumpto, non Deo consumpto, eamdem constituit et fundavit fidem, ut ad hominis Deum iter esset homini per hominem
423 Deum. Hic est enim *mediator Dei et hominum homo Christus Iesus* [1 Tim 2, 5]. Per hoc enim mediator, per quod homo, per hoc et via. . . . Sola est autem adversus omnes errores via munitissima, ut idem ipse sit Deus et homo, quo itur, Deus, qua itur, homo.

196 11, 6. Si litterae sacrae maximeque veraces ita dicunt, *in* 1747
principio fecisse *Deum caelum et terram* [Gn 1, 1], ut nihil antea fecisse intellegatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cetera cuncta quae fecit; procul dubio non est mundus factus in tempore, sed cum tempore.

96 11, 10, 1. Trinitas unus est Deus, nec ideo non simplex, 1748
178 quia Trinitas . . . sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est, excepto quod relative quaeque persona ad alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipse est Filius; et Filius habet Patrem, nec tamen ipse est Pater.

606 11, 13. Cuivis iam non difficulter occurrit utroque coniuncto 1749
effici beatitudinem, quam recto proposito intellectualis natura desiderat; hoc est, ut et bono incommutabili, quod Deus est,
609 sine ulla molestia perfruatur, et in eo se in aeternum esse mansurum, nec ulla dubitatione cunctetur, nec ullo errore fallatur.

175 11 24. Cum sit et Pater spiritus et Filius spiritus et Pater 1750
sanctus et Filius sanctus, proprie tamen ipse vocatur Spiritus Sanctus, tamquam sanctitas substantialis et consubstantialis amborum.

191 11, 24. In eo vero quod dicitur: *Vidit Deus quia bonum est* 1751
[Gn 1, 10], satis significatur Deum nulla necessitate, nulla suae
193 cuiusquam utilitatis indigentia, sed sola bonitate fecisse quod factum est, id est, quia bonum est.

107 11, 29. Illi quippe angeli sancti non per verba sonantia 1752
149 Deum discunt, sed per ipsam praesentiam immutabilis veritatis, hoc est, Verbum eius unigenitum, et ipsum Verbum et Patrem et eorum Spiritum Sanctum; eamque esse inseparabilem Trinitatem, singulasque in ea personas esse substantiam, et tamen omnes non tres deos esse, sed unum Deum, ita noverunt, ut iis magis ista quam nos ipsi nobis cogniti simus.

1747. CV 40, 1, 519; ML 41, 321. 1748. CV 40, 1, 526; ML 41, 325.
1749. CV 40, 1, 531; ML 41, 328. 1750. CV 40, 1, 547; ML 41, 338.
1751. CV 40, 1, 548; ML 41, 338. 1752. CV 40, 1, 556; ML 41, 343.

1753 12, 6. Proinde causa beatitudinis angelorum bonorum ea 607
verissima reperitur, quod ei adhaerent qui summe est. Cum 208
vero causa miseriae malorum angelorum quaeritur, ea merito
occurrit, quod ab illo qui summe est aversi, ad se ipsos con-
versi sunt, qui non summe sunt. . . . Cum enim se voluntas 238
relicto superiore ad inferiora convertit, efficitur mala, non quia
malum est quo se convertit, sed quia perversa est ipsa con-
versio. Idcirco non res inferior voluntatem malam fecit, sed
rem inferiorem prave atque inordinate ipsa, quia facta est,
appetivit. Si enim aliqui duo aequaliter affecti animo et 332
corpore videant unius corporis pulchritudinem, qua visa unus 335
eorum ad illicite perfruendum moveatur, alter in voluntate
pudica stabilis perseveret, quid putamus esse causae, ut in illo
fiat, in illo non fiat voluntas mala? . . . Si eadem tentatione
ambo tententur et unus ei cedat atque consentiat, alter idem
qui fuerat perseveret; quid aliud apparet, nisi unum noluisse,
alterum voluisse a castitate deficere? Unde nisi propria vo-
luntate, ubi eadem fuerat in utroque corporis et animi affectio?

1754 12, 7. Nemo igitur quaeret efficientem causam malae volun- 259
tatis; non enim est efficiens, sed deficiens; quia nec illa effectio,
sed defectio. Deficere namque ab eo quod summe est, ad id
quod minus est, hoc est incipere habere voluntatem malam.
Causas porro defectionum istarum, cum efficientes non sint,
ut dixi, sed deficientes, velle invenire, tale est ac si quisquam
velit videre tenebras, vel audire silentium.

1755 12, 9, 2. Nam et hoc discutiendum est, si boni angeli ipsi 203
in se fecerunt bonam voluntatem, utrum aliqua eam, an nulla 207
voluntate fecerunt. Si nulla, utique nec fecerunt. Si aliqua,
utrum mala, an bona? Si mala, quomodo esse potuit mala
voluntas bonae voluntatis effectrix? Si bona, iam ergo habe-
bant. Et istam quis fecerat, nisi ille qui eos cum bona vo-
luntate, id est, cum amore casto, quo illi adhaererent, creavit, 206
simul iis et condens naturam et largiens gratiam? 353

1756 12, 14 (13), 1. Quomodo enim vera beatitudo est, de cuius 609
numquam aeternitate confiditur, dum anima venturam miseriam
aut imperitissime in veritate nescit, aut infelicissime in bea-
titudine pertimescit?

1757 12, 17 (16). Quae saecula praeterierint antequam genus 196
institueretur humanum, me fateor ignorare; non tamen dubito
nihil omnino creaturae creatori esse coaeternum.

1758 12, 18 (17), 2. Nobis autem fas non est credere, aliter affici 101
Deum cum vacat, aliter cum operatur; quia nec affici dicendus
est, tamquam in eius natura fiat aliquid quod ante non fuerit.

1753. CV 40, 1, 573; ML 41, 353. 1754. CV 40, 1, 577; ML 41, 355.
1755. CV 40, 1, 580; ML 41, 357. 1756. CV 40, 1, 587; ML 41, 361.
1757. CV 40, 1, 595; ML 41, 365. 1758. CV 40, 1, 597; ML 41, 367.

Patitur quippe qui afficitur, et mutabile est omne quod aliquid patitur. . . . Sed et si prius cessavit et posterius operatus est (quod nescio quemadmodum ab homine possit intellegi), hoc procul dubio quod dicitur prius et posterius, in rebus prius non exsistentibus et posterius exsistentibus fuit.

472 13, 7. Quicumque etiam non percepto regenerationis la- 1759
vacro pro Christi confessione moriuntur, tantum iis valet ad dimittenda peccata, quantum si abluerentur sacro fonte baptismatis. Qui enim dixit: *Si quis non renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non intrabit in regnum caelorum* [Io 3, 5], alia sententia istos fecit exceptos, ubi non minus generaliter ait: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in caelis est* [Mt 10, 32].

231 13, 15. Constat inter Christianos veraciter catholicam 1760
299 tenentes fidem, etiam ipsam nobis corporis mortem non lege naturae, qua nullam mortem homini Deus fecit, sed merito inflictam esse peccati.

288 14, 4, 1. Homo ita factus est rectus, ut non secundum se 1761
ipsum, sed secundum eum a quo factus est, viveret, id est, illius potius quam suam faceret voluntatem: non ita vivere, quemadmodum est factus ut viveret, hoc est mendacium. Beatus quippe vult esse, etiam non sic vivendo ut possit esse. Quid est ista voluntate mendacius? Unde non frustra dici potest omne peccatum esse mendacium.

234 14, 26. Vivebat itaque homo in paradiso sicut volebat, 1762
quamdiu hoc volebat quod Deus iusserat; vivebat fruens Deo, ex quo bono erat bonus; vivebat sine ulla egestate, ita semper vivere habens in potestate. Cibus aderat, ne esuriret; potus, ne sitiret; lignum vitae, ne illum senecta dissolveret. Nihil corruptionis in corpore vel ex corpore nullas molestias ullis eius sensibus ingerebat. Nullus intrinsecus morbus, nullus ictus
230 metuebatur extrinsecus. Summa in carne sanitas, in animo tota tranquillitas. Sicut in paradiso nullus aestus aut frigus, sic in eius habitatore nulla ex cupiditate vel timore accidebat bonae voluntatis offensio.

276 14, 28. Fecerunt itaque civitates duas amores duo: terrenam 1763
288 scilicet amor sui usque ad contemptum Dei, caelestem vero amor Dei usque ad contemptum sui. Denique illa in se ipsa, haec in Domino gloriatur. Illa enim quaerit ab hominibus gloriam; huic autem Deus conscientiae testis, maxima est gloria.

324 15, 6. Spiritus autem Sanctus operatur intrinsecus, ut valeat 1764
322 aliquid medicina, quae adhibetur extrinsecus. Alioquin etiamsi

1759. CV 40, 1, 622; ML 41, 381. 1760. CV 40, 1, 633; ML 41, 387.
1761. CV 40, 2, 7; ML 41, 407. 1762. CV 40, 2, 53; ML 41, 434.
1763. CV 40, 2, 56; ML 41, 436. 1764. CV 40, 2, 67; ML 41, 442.

Deus ipse utens creatura sibi subdita in aliqua specie humana sensus alloquatur humanos, sive istos corporis, sive illos, quos istis simillimos habemus in somnis, nec interiore gratia mentem regat atque agat, nihil prodest homini omnis praedicatio veritatis.

1765 16, 2, 1. Multa ad fidem catholicam pertinentia, dum hae- 83
reticorum cal[l]ida inquietudine exagitantur, ut adversus eos defendi possint, et considerantur diligentius et intelleguntur clarius et instantius praedicantur et ab adversario mota quaestio discendi exsistit occasio.

1766 17, 6, 2. *Et quaeret Dominus sibi hominem* [1 Rg 13, 14]: sive 66
David, sive ipsum mediatorem significans testamenti novi, qui figurabatur in chrismate etiam quo unctus est ipse David et progenies eius. Non autem quasi nesciat ubi sit, ita sibi hominem Deus quaerit; sed per hominem more hominum loquitur; quia et sic loquendo nos quaerit.

1767 18, 38. In historia regum Iuda et regum Israel, quae res 69
gestas continet, de quibus eidem scripturae canonicae credimus, commemorantur plurima, quae ibi non explicantur et in libris dicuntur aliis inveniri, quos prophetae scripserunt, et alicubi eorum quoque prophetarum nomina non tacentur [1 Par 29, 29; 2 Par 9, 29]; nec tamen inveniuntur in canone, quem recepit populus Dei. Cuius rei, fateor, causa me latet, nisi quod existimo etiam ipsos, quibus ea, quae in auctoritate religionis esse deberent, Sanctus utique Spiritus revelabat, alia sicut homines historica diligentia, alia sicut prophetas inspiratione divina scribere potuisse, atque haec ita fuisse distincta, ut illa tamquam ipsis, ista vero tamquam Deo per ipsos loquenti iudicarentur esse tribuenda, ac sic illa pertinerent ad ubertatem cognitionis, haec ad religionis auctoritatem, in qua auctoritate custoditur canon.

1768 20, 6, 2. Sicut ergo duae sunt regenerationes, de quibus 475
iam supra locutus sum: una secundum fidem, quae nunc fit 598
per baptismum; alia secundum carnem, quae fit in eius incorruptione atque immortalitate per iudicium magnum atque novissimum: ita sunt et resurrectiones duae: una prima, quae et nunc est et animarum est, quae venire non permittit in mortem secundam; alia secunda, quae non nunc, sed in saeculi fine futura est, nec animarum, sed corporum est, quae per
ultimum iudicium alios mittet in secundam mortem, alios in 601
eam vitam, quae non habet mortem.

1769 20, 7, 1. De his duabus resurrectionibus idem Ioannes evan- 604
gelista in libro qui dicitur Apocalypsis eo modo locutus est,

1765. CV 40, 2, 124; ML 41, 477. 1766. CV 40, 2, 228; ML 41, 537.
1767. CV 40, 2, 328; ML 41, 598. 1768. CV 40, 2, 438; ML 41, 666.
1769. CV 40, 2, 439; ML 41, 666.

605 ut earum prima a quibusdam nostris non intellecta, insuper etiam in quasdam ridiculas fabulas verteretur. Ait quippe in libro memorato Ioannes apostolus: *Et vidi angelum descendentem de caelo* etc. [Apc 20, 1—6]. Qui propter haec huius libri verba primam resurrectionem futuram suspicati sunt corporalem, inter cetera maxime numero annorum mille permoti sunt, tamquam oporteret in sanctis eo modo velut tanti temporis fieri sabbatismum, vacatione scilicet sancta post labores annorum sex milium, ex quo creatus est homo. . . . Quae opinio esset utcumque tolerabilis, si aliquae deliciae spiritales in illo sabbato adfuturae sanctis per Domini praesentiam crederentur. Nam etiam nos hoc opinati fuimus aliquando [cf. n. 1521].

284 20, 9, 2. Neque enim piorum animae mortuorum separantur 1770
ab ecclesia, quae nunc etiam est regnum Christi. Alioquin nec ad altare Dei fieret eorum memoria in communicatione corporis Christi.

597 20, 19, 4. Non veniet ad vivos et mortuos iudicandos Christus, 1771
nisi prius venerit ad seducendos in anima mortuos adversarius eius antichristus; quamvis ad occultum iam iudicium Dei pertineat quod ab illo seducentur.

583 21, 3, 1. Sic est anima conexa huic corpori, ut summis 1772
doloribus cedat, atque discedat; quoniam et ipsa compago membrorum atque vitalium sic infirma est, ut eam vim, quae magnum vel summum dolorem facit, non valeat sustinere. Tunc autem tali corpori anima et eo conectetur modo, ut illud vinculum, sicut nulla temporis longitudine solvetur, ita
594 nullo dolore rumpatur. . . . Sempiterna mors erit, quando nec
591 vivere anima poterit Deum non habendo, nec doloribus corporis carere moriendo. Prima mors animam nolentem pellit e corpore, secunda mors animam nolentem tenet in corpore.

5 21, 8, 2. Omnia quippe portenta contra naturam dicimus 1773
esse, sed non sunt. Quo modo est enim contra naturam quod Dei fit voluntate, cum voluntas tanti utique conditoris conditae rei cuiusque natura sit? Portentum ergo fit non contra naturam, sed contra quam est nota natura. . . . 5. Sicut ergo non fuit impossibile Deo quas voluit instituere, sic ei non est impossibile, in quidquid voluerit, quas instituit, mutare naturas.

592 21, 10, 1. Cur non dicamus, quamvis miris, tamen veris 1774
593 modis etiam spiritus incorporeos posse poena corporalis ignis affligi, si spiritus hominum, etiam ipsi profecto incorporei, et nunc potuerunt includi corporalibus membris, et tunc poterunt

1770. CV 40, 2, 451; ML 41, 674. 1771. CV 40, 2, 474; ML 41, 687.
1772. CV 40, 2, 514; ML 41, 710. 1773. CV 40, 2, 531; ML 41, 721.
1774. CV 40, 2, 536; ML 41, 724.

corporum suorum vinculis insolubiliter alligari? . . . 2. Gehenna illa, quod etiam stagnum ignis et sulphuris dictum est [Apc 20, 10], corporeus ignis erit et cruciabit corpora damnatorum, aut et hominum et daemonum, solida hominum, aëria daemonum; aut tantum hominum corpora cum spiritibus, daemones autem spiritus sine corporibus, haerentes sumendo 200
poenam, non impertiendo vitam corporalibus ignibus. Unus quippe utrisque ignis erit, sicut Veritas dixit [Mt 25, 41].

1775 21, 11. Peccata, quae vindicantur longissimi temporis poenis, 594
brevissimo tempore perpetrantur; nec quisquam exstitit qui censeret tam cito nocentium finienda esse tormenta, quam cito factum est vel homicidium vel adulterium vel sacrilegium vel quodlibet aliud scelus, non temporis longitudine, sed iniquitatis et impietatis magnitudine metiendum.

1776 21, 13. Temporarias poenas alii in hac vita tantum, alii 587
post mortem, alii et nunc et tunc, verumtamen ante iudicium 589
illud severissimum novissimumque patiuntur. Non autem omnes veniunt in sempiternas poenas, quae post illud iudicium sunt futurae, qui post mortem sustinent temporales.

1777 21, 15. Unicus natura Dei Filius propter nos misericordia 393
factus est hominis filius, ut nos, natura filii hominis, filii Dei 359
per illum gratia fieremus. . . . Sicut enim per unum hominem 415
[Rom 5, 12] peccantem in hoc tam grave malum devenimus; ita per unum hominem eumdemque Deum iustificantem ad illud bonum tam sublime veniemus.

1778 21, 16. Purgatorias autem poenas nullas futuras opinetur, 589
nisi ante illud ultimum tremendumque iudicium. Nequaquam 595
tamen negandum est etiam ipsum aeternum ignem pro diversitate meritorum quamvis malorum aliis leviorem, aliis futurum esse graviorem, sive ipsius vis atque ardor pro poena digna cuiusque varietur, sive ipse aequaliter ardeat, sed non aequali molestia sentiatur.

1779 21, 23. Quale est aeternum supplicium pro igne diuturni 594
temporis existimare, et vitam aeternam credere sine fine, cum 609
Christus eodem ipso loco, in una eademque sententia dixerit utrumque complexus: *Sic ibunt isti in supplicium aeternum, iusti autem in vitam aeternam* [Mt 25, 46]? Si utrumque aeternum, profecto aut utrumque cum fine diuturnum, aut utrumque sine fine perpetuum debet intellegi. Par pari enim relata sunt, hinc supplicium aeternum, inde vita aeterna. Dicere autem in hoc uno eodemque sensu: Vita aeterna sine fine erit, supplicium aeternum finem habebit, multum absurdum est.

1775. CV 40, 2, 540; ML 41, 726. 1776. CV 40, 2, 543; ML 41, 728.
1777. CV 40, 2, 545; ML 41, 729. 1778. CV 40, 2, 548; ML 41, 731.
1779. CV 40, 2, 557; ML 41, 736.

587 21, 24, 2. Pro defunctis quibusdam vel ipsius ecclesiae 1780
588 vel quorumdam piorum exauditur oratio, sed pro his, quorum
in Christo regeneratorum nec usque adeo vita in corpore
male gesta est, ut tali misericordia iudicentur digni non esse,
nec usque adeo bene, ut talem misericordiam reperiantur
necessariam non habere.

548 21, 27, 4. Oratio cotidiana, quam docuit ipse Iesus, unde 1781
et dominica nominatur, delet quidem cotidiana peccata, cum
cotidie dicitur: *Dimitte nobis debita nostra* [Mt 6, 12].

198 22, 1, 2. Ipse est [Deus], qui in principio condidit mundum, 1782
199 plenum bonis omnibus visibilibus atque intellegibilibus rebus,
in quo nihil melius instituit quam spiritus, quibus intellegen-
tiam dedit, et suae contemplationis habiles capacesque sui
203 praestitit . . .; qui liberum arbitrium eidem intellectuali naturae
tribuit tale, ut, si vellet deserere Deum, beatitudinem scilicet
suam, continuo miseria sequeretur.

28 22, 5. Incredibile est Christum resurrexisse in carne et in 1783
caelum ascendisse cum carne; incredibile est mundum rem
tam incredibilem credidisse; incredibile est homines ignobiles,
infimos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilem tam
efficaciter mundo et in illo etiam doctis persuadere potuisse....
Si vero per apostolos Christi, ut iis crederetur resurrectionem
atque ascensionem praedicantibus Christi, etiam ista miracula
facta esse non credunt, hoc nobis unum grande miraculum
sufficit, quod eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit.

6 22, 8, 1. Cur, inquiunt, nunc illa miracula, quae prae- 1784
dicatis facta esse, non fiunt? Possem quidem dicere neces-
saria fuisse, priusquam crederet mundus, ad hoc ut crederet
28 mundus. Quisquis adhuc prodigia ut credat inquirit, magnum
est ipse prodigium, qui mundo credente non credit. Verum
hoc ideo dicunt, ut nec tunc illa miracula facta fuisse cre-
25 dantur. Unde ergo tanta fide Christus usquequaque cantatur
427 in caelum cum carne sublatus? . . . Nam facta esse multa
miracula, quae attestarentur illi uni grandi salubrique mira-
culo, quo Christus in caelum cum carne in qua resurrexit
16 ascendit, negare non possumus. In iisdem quippe veracis-
simis libris cuncta conscripta sunt, et quae facta sunt, et
propter quod credendum facta sunt.

598 22, 20, 1. Absit autem, ut ad resuscitanda corpora vitae- 1785
que reddenda non possit omnipotentia creatoris omnia re-
vocare, quae vel bestiae, vel ignis absumpsit, vel in pulverem
cineremve collapsum, vel in humorem solutum, vel in auras
600 est exhalatum. . . . 3. Si contenditur in ea quemque statura

1780. CV 40, 2, 559; ML 41, 737.
1781. CV 40, 2, 576; ML 41, 748.
1782. CV 40, 2, 582; ML 41, 751.
1783. CV 40, 2, 589; ML 41, 756.
1784. CV 40, 2, 595; ML 41, 760.
1785. CV 40, 2, 631; ML 41, 782.

corporis resurrecturum esse, in qua defunctus est, non pugnaciter resistendum est; tantum absit omnis deformitas, omnis 610
infirmitas, omnis tarditas, omnisque corruptio.

1786 22, 29, 1. *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc* 107
autem facie ad faciem [1 Cor 13, 12]. Sic iam vident sancti 607
angeli, qui etiam nostri angeli dicti sunt. . . . Sicut ergo illi vident, ita et nos visuri sumus; sed nondum ita videmus. Propter quod ait apostolus, quod paulo ante dixi: *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.* Praemium itaque fidei nobis visio ista servatur, de qua et Ioannes apostolus loquens: *Cum apparuerit,* inquit, *similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est* [1 Io 3, 2]. Facies autem Dei manifestatio eius intellegenda est, non aliquod tale membrum, quale nos habemus in corpore atque isto nomine nuncupamus. 2. Quapropter cum ex me quaeritur, quid acturi 106
sint sancti in illo corpore spiritali, non dico quod iam video, sed dico quod credo, secundum illud quod in psalmo lego: *Credidi, propter quod locutus sum* [Ps 115, 10]. Dico itaque: Visuri sunt Deum in ipso corpore; sed utrum per ipsum, sicut per corpus nunc videmus solem, lunam, stellas, mare, ac terram, et quae sunt in ea, non parva quaestio est.

1787 22, 29, 6. Incorporeum Deum omnia regentem etiam per 106
corpora contuebimur. Aut ergo sic per illos oculos videbitur Deus, ut aliquid habeant in tanta excellentia menti simile, quo et incorporea natura cernatur, quod ullis exemplis sive scripturarum testimoniis divinarum vel difficile est vel impossibile ostendere; aut quod est ad intellegendum facilius, ita Deus nobis erit notus atque conspicuus, ut videatur spiritu a singulis nobis in singulis nobis, videatur ab altero in altero, videatur in se ipso, videatur in caelo novo et terra nova, atque in omni quae tunc fuerit creatura.

1788 22, 30, 1. Quanta erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, 607
nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus? . . . Qui motus illic talium corporum sint futuri, 610
temere definire non audeo, quod excogitare non valeo. Tamen et motus et status, sicut ipsa species, decens erit, ubi, quicumque erit, quod non decebit, non erit. Certe ubi volet spiritus, ibi erit protinus corpus; nec volet aliquid spiritus, quod nec spiritum possit decere, nec corpus. . . . Praemium 606
virtutis erit ipse, qui virtutem dedit, eique se ipsum, quo melius et maius nihil possit esse, promisit. . . . Sic enim et illud recte intellegitur, quod ait apostolus: *Ut sit Deus omnia in omnibus* [1 Cor 15, 28]. Ipse finis erit desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine fati- 609

1786. CV 40, 2, 657; ML 41, 797. 1787. CV 40, 2, 663; ML 41, 800.
1788. CV 40, 2, 664; ML 41, 801.

gatione laudabitur.... 5. Ibi vacabimus et videbimus, videbimus et amabimus, amabimus et laudabimus. Ecce quod erit in fine sine fine.

De bono viduitatis, 414.

580 C. 9, n. 12. In coniugali quippe vinculo si pudicitia con- 1789
servatur, damnatio non timetur; sed in viduali et virginali continentia excellentia muneris amplioris expetitur; qua expetita et electa et voti debito oblata, iam non solum capessere nuptias, sed, etiamsi non nubatur, nubere velle damnabile est.

577 12, 15. De tertiis et de quartis et de ultra pluribus nup- 1790
tiis solent homines movere quaestionem. Unde ut breviter respondeam, nec ullas nuptias audeo damnare, nec iis verecundiam numerositatis auferre.

De natura et gratia, 415.

308 C. 4, n. 4. Haec autem Christi gratia, sine qua nec in- 1791
340 fantes nec aetate grandes salvi fieri possunt, non meritis redditur, sed gratis datur; propter quod et gratia nominatur. *Iustificati,* inquit, *gratis per sanguinem ipsius* [Rom 3, 24]. Unde
347 ii, qui non per illam liberantur, sive quia audire nondum potuerunt, sive quia oboedire noluerunt, sive etiam cum per aetatem audire non possent, lavacrum regenerationis quod accipere possent, per quod salvi fierent, non acceperunt, iuste utique damnantur, quia sine peccato non sunt, vel quod ori-
302 ginaliter traxerunt, vel quod malis moribus addiderunt. *Omnes enim peccaverunt,* sive in Adam, sive in se ipsis, *et egent gloria Dei* [ib. 23].

344 26, 29. Ipse autem Deus, cum per *mediatorem Dei et* 1792
hominum hominem Iesum Christum [1 Tim 2, 5] spiritualiter sanat aegrum vel vivificat mortuum, id est, iustificat impium, et cum ad perfectam sanitatem, hoc est, ad perfectam vitam iustitiamque, perduxerit, non deserit si non deseratur, ut pie
317 semper iusteque vivatur. Sicut enim oculus corporis etiam plenissime sanus, nisi candore lucis adiutus, non potest cernere: sic et homo etiam perfectissime iustificatus, nisi aeterna luce iustitiae divinitus adiuvetur, recte non potest vivere.

327 328 31, 35. Operamur et nos, sed illo operante cooperamur, 1793
329 quia misericordia eius praevenit nos [Ps 58, 11]. Praevenit autem ut sanemur, quia et subsequetur ut etiam sanati vegetemur; praevenit ut vocemur, subsequetur ut glorificemur;

1789. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 317; ML 40, 437.
1790. CV 41, 320; ML 40, 439.
1791. ML 44, 249. 1792. ML 44, 261. 1793. ML 44, 264.

praevenit ut pie vivamus, subsequetur ut cum illo semper vivamus, quia sine illo nihil possumus facere [Io 15, 5].

1794 36, 42. Excepta itaque sancta virgine Maria, de qua propter 434
honorem Domini nullam prorsus, cum de peccatis agitur, 435
haberi volo quaestionem — unde enim scimus, quid ei plus gratiae collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum, quae concipere ac parere meruit quem constat nullum habuisse peccatum? — hac ergo virgine excepta, si omnes illos 316
sanctos et sanctas, cum hic viverent, congregare possemus et interrogare utrum essent sine peccato, quid fuisse responsuros putamus? Utrum hoc quod iste [Pelagius] dicit, an quod Ioannes apostolus? Rogo vos, quantalibet fuerint in hoc corpore excellentia sanctitatis, si hoc interrogari potuissent, nonne una voce clamassent: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est* [1 Io 1, 8]?

1795 43, 50. Non igitur Deus impossibilia iubet, sed iubendo 310
admonet et facere quod possis, et petere quod non possis. 341
Iam nunc videamus unde possit, unde non possit. Iste [Pelagius] dicit: Voluntate non est, quod natura potest. Ego dico: Voluntate quidem non est homo iustus, si natura potest, sed medicina poterit, quod vitio non potest.

1796 53, 62. *Video aliam legem in membris meis* etc. [Rom 7, 23] 341
Ecce quod vitium naturae humanae inoboedientia voluntatis inflixit. Orare sinatur, ut sanetur. Quid tantum de naturae possibilitate praesumitur? Vulnerata, sauciata, vexata, perdita est; vera confessione, non falsa defensione opus habet.

1797 57, 67. Sub lege est, qui timore supplicii quod lex minatur, 535
non amore iustitiae, se sentit abstinere ab opere peccati, nondum liber nec alienus a voluntate peccandi. In ipsa enim voluntate reus est, qua mallet, si fieri posset, non esse quod timeat, ut libere faciat quod occulte desiderat.

1798 70, 84. Caritas ergo incohata incohata iustitia est; caritas 275
provecta provecta iustitia est; caritas magna magna iustitia est; caritas perfecta perfecta iustitia est; sed caritas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta.

De perfectione iustitiae hominis, 415.

1799 C. 8, n. 19. *Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus* [Phil 3, 15]; 243
id est, quotquot perfecte currimus, hoc sapiamus, quod nondum perfecti sumus, ut illic perficiamur, quo perfecte adhuc currimus; ut, *cum venerit quod perfectum est, quod ex parte est destruatur* [1 Cor 13, 10]; id est, non iam ex parte sit, sed

---

1794. ML 44, 267. 1795. ML 44, 271. 1796. ML 44, 277.
1797. ML 44, 280. 1798. ML 44, 290.
1799. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha, 1902), 17; ML 44, 300.

ex toto; quia fidei et spei iam res ipsa, non quae credatur
274 et speretur, sed quae videatur teneaturque, succedet; *caritas* autem, quae *in his tribus maior* est, non auferatur [ib. 13]; sed augeatur et impleatur, contemplata quod credebat, et quod sperabat indepta.

365 15, 33. Quantalibet enim iustitia sit praeditus homo, cogi- 1800
tare debet, ne aliquid in illo, quod ipse non videt, inveniatur esse culpandum, cum rex iustus sederit in throno, cuius cogitationem fugere delicta non possunt, nec illa de quibus dictum est: *Delicta quis intellegit?* [Ps 18, 13.]

316 21, 44. Si excepto illo capite nostro, sui corporis salvatore, 1801
asseruntur vel fuisse in hac vita vel esse aliqui homines iusti sine aliquo peccato, sive numquam consentiendo desideriis eius, sive quia pro nullo peccato habendum est, quod tantum est, ut hoc pietati non imputet Deus (quamvis aliter sit beatus sine peccato, aliter autem *beatus cui non imputat Dominus peccatum* [Ps 31, 2]), non nimis existimo reluctandum. Scio enim quibusdam esse visum, quorum de hac re sententiam non audeo reprehendere, quamquam nec defendere valeam.
341 Sed plane quisquis negat nos orare debere, ne intremus in tentationem (negat autem hoc qui contendit ad non peccandum gratiae Dei adiutorium non esse homini necessarium, sed sola lege accepta humanam sufficere voluntatem), ab auribus omnium removendum, et ore omnium anathemandum esse non dubito.

Ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas, 415.

594 C. 6, n. 7. *Ibunt illi in ambustionem aeternam, iusti autem* 1802
609 *in vitam aeternam* [Mt 25, 46]. In utroque graecus αἰώνιον habet. Si misericordia nos provocat credere non futurum impiorum sine fine supplicium, quid de praemio iustorum credituri sumus, cum in utraque parte, eodem loco, eadem
608 sententia, eodem verbo pronuntietur aeternitas? An iterum etiam iustos ex illa sanctificatione et vita aeterna in peccatorum immunditiam atque in mortem relapsuros esse dicemus? Absit hoc a christianae fidei sanitate. Utrumque igitur sine fine dictum est aeternum, hoc est, αἰώνιον.

118 8, 9. In Dei sapientia omnium faciendarum rerum rationes 1803
192 esse potuerunt, non tamen factae. Omnia enim per ipsam facta sunt, non et ipsa facta est, quia et ipsa est Verbum de quo dicitur: *Omnia per ipsum facta sunt* [Io 1, 3]. Noverat ergo Deus omnia quae fecit antequam faceret. Non enim possumus eum dicere ignorata fecisse et ea non nisi facta didicisse.

1800. CV 42, 34; ML 44, 309. 1801. CV 42, 48; ML 44, 316.
1802. ML 42, 673. 1803. ML 42, 674.

1804 9, 12. Sicut in evangelio, quamvis verum sit omnino quod 71
dicta sint, non tamen omnia quae dicta sunt vera esse creduntur; quoniam multa a Iudaeis falsa et impia dicta esse verax evangelii scriptura testatur: sic in hoc libro [Iob], ubi multae personae locutae esse narrantur, non solum quid dicatur, sed a quo etiam dicatur considerandum est. . . . Quando inquirentes, probari nobis aliquid volumus testimonio sanctorum eloquiorum, non nobis dicatur credendum esse etiam quod in evangelio scriptum est, si forte evangelista eum hoc dixisse commemorat, cui fides habenda non est.

1805 11, 14. Certe ait apostolus: *sive sedes, sive dominationes,* 205
sive principatus, sive potestates [Col 1, 16]. Et esse itaque sedes, dominationes, principatus, potestates in caelestibus apparatibus, firmissime credo et differre inter se aliquid indubitata fide teneo. Sed, quo me contemnas, quem magnum putas esse doctorem, quaenam ista sint et quid inter se differant nescio.

In Ioannis evangelium tractatus, 416/7.

1806 Tr. 3, n. 4. Non distas a pecore nisi intellectu; noli aliunde 228
gloriari. De viribus praesumis? A bestiis vinceris. De velocitate praesumis? A muscis vinceris. De pulchritudine praesumis? Quanta pulchritudo est in pennis pavonis? Unde ergo melior es? Ex imagine Dei. Ubi imago Dei? In mente, in intellectu.

1807 3, 9 Quid est gratia? Gratis data. Quid est gratis data? 340
Donata, non reddita. Si debebatur, merces reddita est, non gratia donata; si autem vere debebatur, bonus fuisti; si autem, ut verum est, malus fuisti, credidisti autem *in eum qui iustificat impium* [Rom 4, 5] (quid est *qui iustificat impium*? Ex impio facit pium): cogita quid per legem tibi imminere debebat, et quid per gratiam consecutus sis. Consecutus autem istam gratiam fidei, eris iustus ex fide; *Iustus* enim *ex fide vivit* [Rom 1, 17; Hab 2, 4]; et promereberis Deum vivendo ex fide;
cum promerueris Deum vivendo ex fide, accipies praemium 367
immortalitatem et vitam aeternam. Et illa gratia est. Nam pro quo merito accipis vitam aeternam? Pro gratia.

1808 4, 10. Non enim in iniquitate conceptus est [Christus], quia 397
non de mortalitate conceptus est; nec eum in peccatis mater
eius in utero aluit, quem virgo concepit, virgo peperit, quia 430
fide concepit et fide suscepit. Ergo *ecce agnus Dei* [Io 1, 29]. 431
Non habet iste tradducem de Adam; carnem tantum sumpsit 379
de Adam, peccatum non assumpsit.

1809 5, 1. Nemo habet de suo nisi mendacium et peccatum. 309
Si quid autem homo habet veritatis atque iustitiae, ab illo

1804. ML 42, 676. 1805. ML 42, 678. 1806. ML 35, 1398.
1807. ML 35, 1400. 1808. ML 35, 1410. 1809. ML 35, 1414.

fonte est, quem debemus sitire in hac eremo, ut ex eo quasi guttis quibusdam irrorati et in hac peregrinatione interim consolati, ne deficiamus in via, venire ad eius requiem satietatemque possimus.

449 5, 18. *Quamvis ipse non baptizaret, sed discipuli eius* [Io 4, 2]. 1810
Ipse, et non ipse; ipse potestate, illi ministerio; servitutem ad baptizandum illi admovebant, potestas baptizandi in Christo permanebat. Ergo baptizabant discipuli eius, et ibi adhuc
451 erat Iudas inter discipulos eius; quos ergo baptizavit Iudas, non sunt iterum baptizati; et quos baptizavit Ioannes, iterum baptizati sunt? Plane iterum, sed non iterato baptismo. Quos enim baptizavit Ioannes, Ioannes baptizavit; quos autem baptizavit Iudas, Christus baptizavit. Sic ergo quos baptizavit ebriosus, quos baptizavit homicida, quos baptizavit adulter, si baptismus Christi erat, Christus baptizavit.

393 7, 4. Oportebat ergo ut ille baptizaret qui est Filius Dei 1811
unicus, non adoptatus. Adoptati filii ministri sunt unici; unicus habet potestatem, adoptati ministerium.

570 9, 2. Per hoc ergo Dominus invitatus venit ad nuptias, 1812
ut coniugalis castitas firmaretur, et ostenderetur sacramentum nuptiarum; quia et illarum nuptiarum sponsus personam Domini figurabat, cui dictum est: *Servasti vinum bonum usque adhuc* [Io 2, 10]. Bonum enim vinum Christus servavit usque adhuc, id est, evangelium suum.

227 9 10. In ipso exordio Adam et Eva parentes omnium 1813
gentium erant, non tantummodo Iudaeorum; et quidquid figurabatur in Adam de Christo, ad omnes utique gentes pertinebat, quibus salus est in Christo.

448 9, 10. Iam licet nobis ubique Christum quaerere. . . . 1814
Dormit Adam ut fiat Eva; moritur Christus ut fiat ecclesia. Dormienti Adae fit Eva de latere; mortuo Christo lancea percutitur latus, ut profluant sacramenta, quibus formetur ecclesia. Cui non appareat quia in illis tunc factis futura figurata sunt, quandoquidem dicit apostolus ipsum Adam formam futuri esse? *Qui est,* inquit, *forma futuri* [Rom 5, 14]

457 11, 3. Tales sunt omnes catechumeni; ipsi iam credunt 1815
in nomine Christi, sed Iesus non se credit iis. Intendat et intellegat caritas vestra. Si dixerimus catechumeno: Credis
287 in Christum? respondet: Credo, et signat se; iam crucem Christi portat in fronte, et non erubescit de cruce Domini
485 sui. Ecce credidit in nomine eius. Interrogemus eum: Manducas carnem Filii hominis et bibis sanguinem Filii hominis? nescit quid dicimus, quia Iesus non se credidit ei.

1810. ML 35, 1424. 1811. ML 35, 1439. 1812. ML 35, 1459.
1813. ML 35, 1463. 1814. ML 35, 1463 1815. ML 35, 1476.

1816 14, 7. Quomodo enim tu verbum quod loqueris in corde 163
habes, et apud te est, et ipsa conceptio spiritalis est, . . . sic
Deus edidit Verbum, hoc est, genuit Filium. Et tu quidem
ex tempore gignis verbum etiam in corde; Deus sine tempore 157
genuit Filium, per quem creavit omnia tempora. 181

1817 15, 4. Quid est baptismus Christi? *Lavacrum aquae in* 438
verbo [Eph 5, 26]. Tolle aquam, non est baptismus; tolle 461
verbum, non est baptismus.

1818 23, 6. Erigat te Christus per id quod homo est, ducat te 380
per id quod Deus homo est, perducat te ad id quod Deus
est. Et tota praedicatio dispensatioque per Christum haec 414
est, fratres, et alia non est, ut resurgant animae, resurgant
et corpora. Utrumque quippe mortuum erat, corpus ex in-
firmitate, anima ex iniquitate. Quia utrumque mortuum erat,
resurgat utrumque. Quid utrumque? Anima et corpus. Per
quid ergo anima nisi per Deum Christum? Per quid corpus
nisi per hominem Christum? Erat enim et in Christo anima 378
humana, tota anima; non irrationale tantum animae, sed etiam
rationale quod mens dicitur.

1819 24, 1. Miracula quae fecit Dominus noster Iesus Christus, 25
sunt quidem divina opera, et ad intellegendum Deum de visi-
bilibus admonent humanam mentem. Quia enim ille non est 6
talis substantia quae videri oculis possit, et miracula eius quibus
totum mundum regit universamque creaturam administrat, as-
siduitate viluerunt, ita ut paene nemo dignetur attendere opera
Dei mira et stupenda in quolibet seminis grano, secundum
ipsam suam misericordiam servavit sibi quaedam, quae faceret
opportuno tempore praeter usitatum cursum ordinemque na-
turae, ut non maiora, sed insolita videndo stuperent, quibus
cotidiana viluerant. Maius enim miraculum est gubernatio
totius mundi, quam saturatio quinque milium hominum de
quinque panibus; et tamen haec nemo miratur, illud mirantur
homines, non quia maius est, sed quia rarum est. . . . 2. Nec
tamen sufficit haec intueri in miraculis Christi. Interrogemus
ipsa miracula, quid nobis loquantur de Christo; habent enim,
si intellegantur, linguam suam. Nam quia ipse Christus Ver-
bum Dei est, etiam factum Verbi verbum nobis est.

1820 25, 12. *Respondit Iesus, et dixit eis: Hoc est opus Dei, ut* 488
credatis in eum quem misit ille [Io 6, 29]. Hoc est ergo man-
ducare *cibum non qui perit, sed qui permanet in vitam aeternam*
[ib. 27]. Utquid paras dentes et ventrem? Crede, et man-
ducasti.

1821 26, 2. *Nolite murmurare ad invicem; nemo potest venire ad* 308
me, nisi Pater qui misit me traxerit eum [Io 6, 43 44]. Magna

---

1816. ML 35, 1506. 1817. ML 35, 1512. 1818. ML 35, 1585.
1819. ML 35, 1592. 1820. ML 35, 1602. 1821. ML 35, 1607.

326 gratiae commendatio. Nemo venit nisi tractus. Quem trahat
343 et quem non trahat, quare illum trahat et illum non trahat,
noli velle iudicare, si non vis errare. Semel accipe, et intel-
341 lege. Nondum traheris? Ora ut traharis. Quid hic dicimus,
334 fratres? Si trahimur ad Christum, ergo inviti credimus; ergo
violentia adhibetur, non voluntas excitatur. Intrare quisquam
ecclesiam potest nolens, accedere ad altare potest nolens,
249 accipere sacramentum potest nolens; credere non potest nisi
volens.

326 26, 4. Quomodo voluntate credo, si trahor? Ego dico: 1822
336 Parum est voluntate, etiam voluptate traheris. . . . Porro si
poetae dicere licuit: «Trahit sua quemque voluptas» [*Virg.* Ecl. 2, 64]; non necessitas, sed voluptas; non obligatio, sed
9 delectatio: quanto fortius nos dicere debemus trahi hominem ad Christum, qui delectatur veritate, delectatur beatitudine, delectatur iustitia, delectatur sempiterna vita, quod totum Christus est? . . . Da amantem, et sentit quod dico. Da desiderantem, da esurientem, da in ista solitudine peregrinantem atque sitientem, et fontem aeternae patriae suspirantem: da talem, et scit quid dicam. Si autem frigido loquor, nescit quid loquor.

334 26, 7. Videte quomodo trahit Pater: docendo delectat, 1823
non necessitatem imponendo. Ecce quomodo trahit.

484 26, 13. *Caro mea est,* inquit, *pro mundi vita* [Io 6, 52]. 1824
Norunt fideles corpus Christi, si corpus Christi esse non
509 neglegant. Fiant corpus Christi, si volunt vivere de spiritu
Christi. De spiritu Christi non vivit nisi corpus Christi. . . .
511 Inde est quod exponens nobis apostolus Paulus hunc panem, *Unus panis,* inquit, *unum corpus multi sumus* [1 Cor 10, 17]. O sacramentum pietatis! o signum unitatis! o vinculum caritatis! Qui vult vivere, habet ubi vivat, habet unde vivat. Accedat, credat; incorporetur, ut vivificetur.

13 36, 1. In quattuor evangeliis, vel potius quattuor libris 1825
20 unius evangelii, sanctus Ioannes apostolus, non immerito secundum intellegentiam spiritualem aquilae comparatus, altius multoque sublimius aliis tribus erexit praedicationem suam; et in eius erectione etiam corda nostra erigi voluit. Nam ceteri tres evangelistae tamquam cum homine Domino in terra ambulabant, de divinitate eius pauca dixerunt; istum autem quasi piguerit in terra ambulare, sicut ipso exordio sui sermonis intonuit, erexit se . . . et pervenit ad eum per quem facta sunt omnia, dicendo: *In principio erat Verbum,* etc. [Io 1, 1 sqq].

258 40, 9. Quid promittit credentibus, fratres? *Et cognoscetis* 1826
veritatem [Io 8, 32]. Quid enim? Non illam cognoverant,

1822. ML 35, 1608. 1823. ML 35, 1610. 1824. ML 35, 1612.
1825. ML 35, 1662. 1826. ML 35, 1690.

quando Dominus loquebatur? Si non cognoverant, quomodo
crediderunt? Non quia cognoverunt crediderunt, sed ut cogno- 253
scerent crediderunt. Credimus enim ut cognoscamus, non
cognoscimus ut credamus. . . . Quid est enim fides, nisi cre- 263
dere quod non vides? Fides ergo est quod non vides credere,
veritas, quod credidisti videre.

1827 44, 13. *Scimus autem quia peccatores Deus non audit,* etc. 342
[Io 9, 31]. Adhuc inunctus loquitur. Nam et peccatores ex-
audit Deus. Si enim peccatores Deus non exaudiret, frustra
ille publicanus oculos in terram demittens et pectus suum
percutiens diceret: *Domine, propitius esto mihi peccatori* [Lc
18, 13]. Et ista confessio meruit iustificationem, quomodo iste 363
caecus illuminationem.

1828 49, 2. Omnis qui peccat moritur. Sed mortem carnis 296
omnis homo timet, mortem animae pauci. Pro morte carnis,
quae sine dubio quandoque ventura est, curant omnes ne
veniat; inde est quod laborant. Laborat ne moriatur homo
moriturus, et non laborat ne peccet homo in aeternum victurus.

1829 49, 10. Habent omnes animae, cum de saeculo exierint, 586
diversas receptiones suas. Habent gaudium bonae, malae tor-
menta. Sed cum facta fuerit resurrectio, et bonorum gaudium 599
amplius erit et malorum tormenta graviora; quando cum cor-
pore torquebuntur. . . . Requiem quae continuo post mortem
datur, si ea dignus est, tunc accipit quisque cum moritur. . . .
Et alii in ista requie iam diu sunt, alii non tam diu, alii
paucioribus annis, alii nec recenti tempore. Cum vero ab
hoc somno evigilabunt, simul omnes quod promissum est ac-
cepturi sunt.

1830 53, 6. *Non poterant credere,* quia hoc Isaias propheta prae- 337
dixit [Io 12, 39; Is 6, 10]; hoc autem propheta praedixit, quia 346
Deus hoc futurum esse praescivit. Quare autem non poterant
si a me quaeratur, cito respondeo: Quia nolebant; malam
quippe eorum voluntatem praevidit Deus, et per prophetam
praenuntiavit ille, cui abscondi futura non possunt. Sed aliam
causam, inquis, dicit propheta, non voluntatis eorum. Quam
causam dicit propheta? Quia *dedit illis Deus spiritum com-* 345
*punctionis, oculos ut non videant, et aures ut non audiant, et
excaecavit oculos eorum, et induravit cor eorum* [Is 6, 9 10;
Io 12, 40; Rom 11, 8]. Etiam hoc eorum voluntatem meruisse
respondeo. Sic enim excaecat, sic obdurat Deus, deserendo
et non adiuvando; quod occulto iudicio facere potest, iniquo
non potest.

1831 67, 2. Denarius quidem ille aequalis est omnibus, quem 612
paterfamilias iis, qui operati sunt in vinea, iubet dari omnibus,

1827. ML 35, 1718. 1828. ML 35, 1747. 1829. ML 35, 1751.
1830. ML 35, 1776. 1831. ML 35, 1812.

non in eo discernens qui minus et qui amplius laborarunt [Mt 20, 9]; quo utique denario vita significatur aeterna, ubi amplius alio nemo vivit, quoniam vivendi non est diversa in aeternitate mensura. Sed multae mansiones [Io 14, 2] diversas meritorum in una vita aeterna significant dignitates.

308 74, 1. Apostolica vox est: *Nemo dicit Dominus Iesus nisi* 1832
in Spiritu Sancto [1 Cor 12, 3]. Et quis Dominum Iesum, nisi qui eum diligit, dicit, si eo modo dicit, quo apostolus intellegi voluit? Multi enim voce dicunt, corde autem et factis negant.... *Nemo* itaque *dicit Dominus Iesus* animo, verbo, facto, corde, ore, opere, *nemo dicit Dominus Iesus nisi in Spiritu Sancto.*

263 79, 1. Haec est laus fidei, si quod creditur non videtur. 1833
Nam quid magnum est si creditur quod videtur, secundum illam eiusdem Domini sententiam, quando discipulum arguit dicens: *Quia vidisti, credidisti; beati qui non vident, et credunt* [Io 20, 29]?

438 80, 3. *Iam vos mundi estis propter verbum quod locutus sum* 1834
vobis [Io 15, 3]. Quare non ait: mundi estis propter baptismum quo loti estis, sed ait: *propter verbum quod locutus sum vobis,* nisi quia et in aqua verbum mundat? Detrahe verbum, et quid est aqua nisi aqua? Accedit verbum ad elementum, et fit sacramentum, etiam ipsum tamquam visibile verbum. Nam
456 et hoc utique dixerat, quando pedes discipulis lavit: *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet, sed est mundus totus* [Io 13, 10].
417 Unde ista tanta virtus aquae, ut corpus tangat et cor abluat, nisi faciente verbo; non quia dicitur, sed quia creditur? Nam et in ipso verbo aliud est sonus transiens, aliud virtus manens.

308 81, 3. Ne quisquam putaret saltem parvum aliquem fructum 1835
posse a semetipso palmitem ferre, cum dixisset: *Hic fert fructum multum* [Io 15, 5], non ait: quia sine me parum potestis facere, sed: *nihil potestis facere* [ib.]. Sive ergo parum, sive multum, sine illo fieri non potest, sine quo nihil fieri potest.

393 82, 4. Quod ait etiam de Patre: *Maneo in eius dilectione* 1836
394 [Io 15, 10], illa scilicet accipienda est, qua dilexit eum Pater. Sed numquid et hic gratia intellegenda est, qua Pater diligit Filium, sicut gratia est qua nos diligit Filius, cum simus nos filii gratia, non natura, Unigenitus autem natura, non gratia? An hoc etiam in ipso Filio ad hominem referendum est? Ita sane. Nam dicendo: *Sicut dilexit me Pater, et ego dilexi vos*
423 [ib. 9], gratiam mediatoris ostendit. *Mediator* autem *Dei et hominum,* non in quantum Deus, sed in quantum *homo,* est *Christus Iesus* [1 Tim 2, 5]. Et profecto secundum id quod

1832. ML 35, 1827. 1833. ML 35, 1837. 1834. ML 35, 1840.
1835. ML 35, 1841. 1836. ML 35, 1844.

homo est, de illo legitur: *Et Iesus proficiebat sapientia et aetate et gratia apud Deum et homines* [Lc 2, 52].

1837 86, 2. Si propterea nos elegisset, quia bonos futuros esse 129
nos praesciverat, simul etiam praescisset quod eum nos fuissemus prius electuri. Non enim aliter esse possemus boni; nisi forte dicendus est bonus qui non elegit bonum. Quid ergo elegit in non bonis? Non enim electi sunt quia boni fuerunt, qui boni non essent, nisi electi essent. *Alioquin gratia iam* 340
non est gratia [Rom 11, 6], si praecessisse contendimus merita.

1838 96, 3. Etsi non iis [catechumenis] fidelium sacramenta pro- 457
duntur, non ideo fit quod ea ferre non possunt, sed ut ab iis tanto ardentius concupiscantur, quanto iis honorabilius occultantur.

1839 99, 7. Cur ergo non credamus quod etiam de Filio pro- 171
cedat Spiritus Sanctus, cum Filii quoque ipse sit Spiritus? Si enim non ab eo procederet, non post resurrectionem se repraesentans discipulis suis insufflasset dicens: *Accipite Spiritum Sanctum* [Io 20, 22]. Quid enim aliud significavit illa insufflatio, nisi quod procedat Spiritus Sanctus et de ipso?

1840 99, 8[1]. A quo autem habet Filius ut sit Deus (est enim 171
de Deo Deus), ab illo habet utique ut etiam de illo procedat 172
Spiritus Sanctus; ac per hoc Spiritus Sanctus, ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre.
9. Hic utcumque etiam illud intellegitur, quantum a talibus, 173
quales nos sumus, intellegi potest, cur non dicatur natus esse, sed potius procedere Spiritus Sanctus: quoniam si et ipse Filius diceretur, amborum utique Filius diceretur, quod absurdissimum est; filius quippe nullus est duorum, nisi patris et matris. Absit autem, ut inter Deum Patrem et Deum Filium tale aliquid suspicemur.

1841 106, 4. Quod Deus dicitur universae creaturae, etiam 2
omnibus gentibus, antequam in Christum crederent, non omni 91
modo esse potuit hoc nomen ignotum. Haec est enim vis verae divinitatis, ut creaturae rationali iam ratione utenti non omnino ac penitus possit abscondi. Exceptis enim paucis, in quibus natura nimium depravata est, universum genus hu- 87
manum Deum mundi huius fatetur auctorem. In hoc ergo, quod fecit hunc mundum caelo terraque conspicuum, et antequam imbuerentur in fide Christi, notus omnibus gentibus Deus.

1842 108, 5. *Ut sint et ipsi sanctificati in veritate* [Io 17, 19]. 394
Quod quid est aliud quam ,in me', secundum id quod veritas est Verbum illud in principio Deus? In quo et ipse filius 386

[1] Hunc locum rettulit Augustinus in De Trin. 15, 27, 48.

1837. ML 35, 1851. 1838. ML 35, 1875. 1839. ML 35, 1889.
1840. ML 35, 1890. 1841. ML 35, 1910. 1842. ML 35, 1916

hominis sanctificatus est ab initio creationis suae, quando
385 Verbum factum est caro; quia una persona facta est Verbum
et homo. Tunc ergo sanctificavit se in se, hoc est, hominem
se in Verbo se; quia unus Christus Verbum et homo, sancti-
ficans hominem in Verbo.

208 110, 7. Cum vero noverimus bonorum omnium creatorem 1843
410 reparandis angelis malis nihil gratiae contulisse, cur non potius
intellegimus, quod tanto damnabilior eorum iudicata sit culpa,
199 quanto erat natura sublimior?

287 118, 5. Quid est, quod omnes noverunt, signum Christi 1844
455 nisi crux Christi? Quod signum nisi adhibeatur sive fronti-
bus credentium, sive ipsi aquae ex qua regenerantur, sive
478 oleo quo chrismate unguntur, sive sacrificio quo aluntur, nihil
eorum rite perficitur.

542 124, 5. Cogitur homo tolerare [hanc vitam] etiam remissis 1845
peccatis, quamvis, ut in eam veniret miseriam, primum fuerit
causa peccatum. Productior est enim poena quam culpa; ne
parva putaretur culpa, si cum illa finiretur et poena. Ac per
hoc vel ad demonstrationem debitae miseriae, vel ad emenda-
tionem labilis vitae, vel ad exercitationem necessariae patientiae,
temporaliter hominem detinet poena et quem iam ad dam-
nationem sempiternam reum non detinet culpa.

In epistulam Ioannis ad Parthos tractatus, 416.

316 Tr. 1, n. 6. Non potest homo, quamdiu carnem portat, 1846
291 nisi habere vel levia peccata; sed ista levia quae dicimus
noli contemnere. Si contemnis, quando appendis, expavesce,
293 quando numeras. Levia multa faciunt unum grande; multae
guttae implent flumen; multa grana faciunt massam. Et quae
spes est? Ante omnia confessio; ne quisquam se iustum putet,
et ante oculos Dei qui videt quod est, erigat cervicem homo
qui non erat et est. Ante omnia ergo confessio, deinde
532 dilectio; quia de caritate quid dictum est? *Caritas cooperit
multitudinem peccatorum* [1 Petr 4, 8]. Iam videamus si ipsam
caritatem commendat, propter subrepentia delicta; quia sola
caritas exstinguit delicta.

478 3, 5. *Et vos unctionem habebitis a Sancto, ut ipsi vobis* 1847
437 *manifesti sitis* [1 Io 2, 20]. Unctio spiritualis ipse Spiritus
Sanctus est, cuius sacramentum est in unctione visibili.

334 4 7. *Et omnis qui habet spem hanc in ipso, castificat semet-* 1848
329 *ipsum, sicut et ipse castus est* [1 Io 3, 3]. Videte quemad-
modum non abstulit liberum arbitrium, ut diceret *castificat
semetipsum.* Quis nos castificat nisi Deus? Sed Deus te no-

1843. ML 35, 1924. 1844. ML 35, 1950. 1845. ML 35, 1972.
1846. ML 35, 1982. 1847. ML 35, 2000. 1848. ML 35, 2009.

lentem non castificat. Ergo quod adiungis voluntatem tuam
Deo, castificas te ipsum. Castificas te, non de te, sed de
illo qui venit ut inhabitet te.

1849 8, 1. Opera misericordiae, affectus caritatis, sanctitas pie- 244
tatis, incorruptio castitatis, modestia sobrietatis, semper haec
tenenda sunt . . . quia intus sunt omnes istae virtutes quas
nominavi. Quis autem sufficit omnes nominare? Quasi exer-
citus est imperatoris, qui sedet intus in mente tua. Quomodo
enim imperator per exercitum suum agit quodque placet, sic
Dominus Iesus Christus incipiens habitare in interiore ho-
mine nostro, id est, in mente per fidem [cf. Eph 3, 17], utitur
istis virtutibus quasi ministris suis.

De gestis Pelagii, 417.

1850 C. 1, n. 3. Admonemur adiutoriorum esse genera duo. 330
Alia quippe sunt sine quibus illud ad quod adiuvant effici non
potest; sicut sine navi navigat nemo, nemo sine voce loquitur,
nemo sine pedibus graditur, nemo sine luce contuetur, et
multa huiusmodi; unde est etiam illud, quod nemo sine Dei
gratia recte vivit. Alia vero sunt adiutoria quibus sic ad-
iuvamur, ut, etiam si desint, possit alio modo fieri propter
quod ea requirimus; sicut illa sunt quae commemoravi: tribula
ad fruges terendas, paedagogus ad puerum ducendum, me-
dicamentum humana arte confectum ad recipiendam salutem,
et cetera talia.

1851 14, 33. Ipsum quippe gratiae nomen, et eius nominis in- 340
tellectus aufertur, si non gratis datur, sed eam qui dignus
est accipit. An forte quis dicet apostolo me facere iniuriam,
quia eum gratia dignum fuisse non dico? Immo tunc facio
et illi iniuriam et mihi poenam, si quod dicit ipse non credo.
An ille gratiam non ita definivit, ut eam sic gratis appellatam
quod daretur ostenderet? Nempe ipse dixit: *Si autem gratia,
iam non ex operibus; alioquin gratia iam non est gratia*
[Rom 11, 6].

De gratia Christi et de peccato originali, 418.

Lib. I. De gratia Christi.

1852 C. 12, n. 13. Haec autem gratia, qua *virtus in infirmitate* 325
perficitur [2 Cor 12, 9], praedestinatos et *secundum propositum* 326
vocatos [Rom 8, 28] ad summam perfectionem glorificationem-
que perducit. Qua gratia agitur, non solum ut facienda no-

1849. ML 35, 2035.
1850. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha, 1902), 53; ML 44, 321.
1851. CV 42, 89; ML 44, 340. 1852. CV 42, 135; ML 44, 367.

verimus, verum etiam ut cognita faciamus; nec solum ut diligenda credamus, verum etiam ut credita diligamus.

324 325 24, 25. Convertit Deus et transtulit indignationem eius 1853
326 [Assueri, cf. Esth 15, 11] in lenitatem. Quis autem non videat multo maius esse indignationem a contrario in lenitatem convertere atque transferre, quam cor neutra affectione praeoccupatum, sed inter utramque medium in aliquid declinare? Legant ergo et intellegant, intueantur atque fateantur, non lege atque doctrina insonante forinsecus, sed interna et occulta, mirabili ac ineffabili potestate operari Deum in cordibus hominum, non solum veras revelationes, sed bonas etiam voluntates.

329 25, 26. Non solum enim Deus posse nostrum donavit 1854
atque adiuvat, sed etiam *velle et operari operatur in nobis*
334 [Phil 2, 13], non quia nos non volumus, aut nos non agimus, sed quia sine ipsius adiutorio nec volumus aliquid boni, nec agimus.

350 29, 30. Item in eodem libro *[De libero arbitrio]* alio loco: 1855
«Ut, quod per liberum», inquit [Pelagius], «homines facere
308 iubentur arbitrium, facilius possint implere per gratiam». Tolle ‚facilius', et non solum plenus, verum etiam sanus est sensus.... Quem sensum redarguit qui dicit: *Sine me nihil potestis facere* [Io 15, 5].

354 47, 52. Sed quia ista quaestio, ubi de arbitrio voluntatis 1856
348 et Dei gratia disputatur, ita est ad discernendum difficilis, ut, quando defenditur liberum arbitrium, negari Dei gratia videatur, quando autem asseritur Dei gratia, liberum arbitrium putetur auferri; potest Pelagius ita se latebris obscuritatis huius involvere, ut etiam his quae a sancto Ambrosio conscripta posuimus consentire se dicat.

Lib. II. De peccato originali.

415 C. 24, n. 28. In causa duorum hominum, quorum per 1857
unum venumdati sumus sub peccato, per alterum redimimur a peccatis, per unum praecipitati sumus in mortem, per alterum liberamur ad vitam, quoniam ille nos in se perdidit faciendo voluntatem suam, non eius a quo factus est, iste nos in se salvos fecit non faciendo voluntatem suam, sed eius a quo missus est [Io 4, 34; 5, 30]; in horum ergo duorum
423 hominum causa proprie fides christiana consistit. *Unus est enim Deus, et unus mediator Dei et hominum homo Christus Iesus* [1 Tim 2, 5], quoniam *non est aliud nomen sub caelo datum*

1853. CV 42, 145; ML 44, 373. 1854. CV 42, 146; ML 44, 373.
1855. CV 42, 149; ML 44, 375. 1856. CV 42, 163; ML 44, 383.
1857. CV 42, 186; ML 44, 398.

hominibus, in quo oportet salvos fieri nos [Act 4, 12], et in illo
definivit Deus *fidem omnibus, suscitans illum a mortuis* [Act
17, 31]. Itaque sine ista fide, hoc est, sine fide unius mediatoris 265
Dei et hominum hominis Christi Iesu, sine fide, inquam, re-
surrectionis eius, quam Deus omnibus definivit, quae utique
sine incarnatione eius ac morte non potest veraciter credi;
sine fide ergo incarnationis et mortis et resurrectionis Christi,
nec antiquos iustos, ut iusti essent, a peccatis potuisse mun- 425
dari et Dei gratia iustificari, veritas christiana non dubitat. . . .
Et ipsorum enim corda eadem mundabantur mediatoris fide,
et *diffundebatur* in iis *caritas per Spiritum Sanctum* [Rom 5, 5],
qui *ubi vult spirat* [Io 3, 8], non merita sequens, sed etiam
ipsa merita faciens. Non enim Dei gratia gratia erit ullo 340
modo, nisi gratuita fuerit omni modo.

Sermo ad Caesariensis ecclesiae plebem, 418.

1858 6. [Salutem homo] non potest habere nisi in ecclesia catho- 47
lica. Extra catholicam ecclesiam totum potest praeter salutem.
Potest habere honorem, potest habere sacramenta, potest 459
cantare alleluia, potest respondere Amen, potest evangelium
tenere, potest in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti fidem
habere et praedicare, sed nusquam nisi in ecclesia catholica
salutem poterit invenire.

Contra sermonem Arianorum, 418.

1859 8. Filius Dei dicitur crucifixus et sepultus, quamvis haec 400
non in divinitate ipsa, qua est Unigenitus Patri coaeternus,
sed in naturae humanae sit infirmitate perpessus. . . . Hanc 385
unitatem personae Christi Iesu Domini nostri sic ex natura 392
utraque constantem, divina scilicet atque humana, ut quaelibet
earum vocabulum etiam alteri impertiat, et divina humanae
et humana divinae, beatus ostendit apostolus [Phil 2, 5—8].

1860 16. Est in homine simile quiddam, quamvis nequaquam 144
illius Trinitatis, quae Deus est, excellentiae comparandum. . . .
Dictum est: *ad imaginem nostram* [Gn 1, 26]. Quod ex per-
sona ipsius Trinitatis rectissime accipitur. Tria itaque ista in
hominis anima cogitemus: memoriam, intellegentiam, volun-
tatem; ab his tribus fit omne quod facimus.

De adulterinis coniugiis, 419.

1861 L. 1, c. 9, n. 9. Quemadmodum igitur si dixerimus: Qui- 572
cumque mulierem a marito praeter causam fornicationis di- 573

1858. CV 53 (ed. M. Petschenig, 1910), 174; ML 43, 695.
1859. ML 42, 688. 1860. ML 42, 695.
1861. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 356; ML 40, 456.

missam duxerit, moechatur, procul dubio verum dicimus; nec tamen ideo illum, qui propter causam fornicationis dimissam duxerit, ab hoc crimine absolvimus, sed utrosque moechos esse minime dubitamus; ita eum, qui praeter causam fornicationis uxorem dimiserit et aliam duxerit, moechum pronuntiamus; nec ideo tamen eum, qui propter causam fornicationis dimiserit et alteram duxerit, ab huius peccati labe defendimus. Ambos enim, licet alterum altero gravius, moechos tamen esse cognoscimus.

470 1, 26, 33. Catechumenis ergo in huius vitae ultimo con- 1862
473 stitutis, seu morbo seu casu aliquo si compressi sint, ut, quamvis adhuc vivant, petere sibi tamen baptismum vel ad interrogata respondere non possint, prosit iis quod eorum in fide christiana iam nota voluntas est, ut eo modo baptizentur, quo modo baptizantur infantes, quorum voluntas adhuc nulla patuit. Non tamen propterea damnare debemus eos, qui
451 timidius agunt quam nobis videtur agi oportere. . . . Baptizare non audent eos, qui pro se respondere nequiverint, ne forte contrarium gerant voluntatis arbitrium. Quod de parvulis dici non potest, in quibus adhuc rationis nullus est usus. Sed non solum incredibile est nec in fine vitae huius baptizari catechumenum velle, verum etiam, si voluntas eius incerta est, multo satius est nolenti dare quam volenti negare, ubi velit an nolit sic non apparet, ut tamen credibilius sit eum, si posset, velle se potius fuisse dicturum ea sacramenta percipere, sine quibus iam credidit non se oportere de corpore exire.

572 2, 4, 4. *Igitur vivente viro, vocabitur adultera, si fuerit* 1863
573 *cum alio viro. Si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est a lege, ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro* [Rom 7, 3]. Haec verba apostoli toties repetita, toties inculcata, vera sunt, viva sunt, sana sunt, plana sunt. Nullius viri posterioris mulier uxor esse incipit, nisi prioris esse desiverit. Esse autem desinet uxor prioris, si moriatur vir eius, non si fornicetur. Licite itaque dimittitur coniux ob causam fornicationis; sed manet vinculum pudoris, propter quod fit reus adulterii, qui dimissam duxerit etiam ob hanc causam fornicationis.

475 2, 16, 16. Si a catechumeno factum est [homicidium], baptis- 1864
547 mate abluitur, et, si a baptizato, paenitentia et reconciliatione
527 sanatur.

Quaestiones in Heptateuchum, 419.

212 L. 2 (In Ex.), q. 21. Insunt enim rebus corporeis per 1865
omnia elementa mundi quaedam occultae seminariae rationes,

1862. CV 41, 380; ML 40, 469. 1863. CV 41, 385; ML 40, 473.
1864. CV 41, 401; ML 40, 482.
1865. CV 28, 3 (ed. I. Zycha, 1895), 102; ML 34, 602.

quibus cum data fuerit opportunitas temporalis atque causalis,
prorumpunt in species debitas suis modis et finibus. Et sic
non dicuntur angeli, qui ista faciunt, animalium creatores,
sicut nec agricolae segetum vel arborum vel quorumque in
terra gignentium creatores dicendi sunt, quamvis noverint
praebere quasdam visibiles opportunitates et causas, ut illa
nascantur. Quod autem isti faciunt visibiliter, hoc angeli
invisibiliter; Deus vero solus unus creator est, qui causas 190
ipsas et rationes seminarias rebus insevit.

1866 3 (In Lev.), 57. Illis sacrificiis [veteris legis] unum hoc sacri- 514
ficium significabatur, in quo vera fit remissio peccatorum, a 520
cuius tamen sacrificii sanguine in alimentum sumendo non 501
solum nemo prohibetur, sed ad bibendum potius omnes exhortantur, qui volunt habere vitam.

De nuptiis et concupiscentia, 419/20.

1867 L. 1, c. 10, n. 11. Quoniam sane non tantum fecunditas, 568
cuius fructus in prole est, nec tantum pudicitia, cuius vinculum est fides, verum etiam quoddam sacramentum nuptiarum commendatur fidelibus coniugatis, unde dicit apostolus: *Viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit ecclesiam* [Eph 5, 25];
huius procul dubio sacramenti res est, ut mas et femina 570
conubio copulati quamdiu vivunt inseparabiliter perseverent, 572
nec liceat, excepta causa fornicationis, a coniuge coniugem
dirimi [Mt 5, 32]. . . . Quod si quisquam fecerit, non lege huius 579
saeculi, ubi interveniente repudio sine crimine conceditur cum
aliis alia copulare conubia, quod etiam sanctum Moysen 576
Dominus, propter duritiam cordis illorum, Israelitis permisisse testatur, sed lege evangelii reus est adulterii, sicut etiam illa si alteri nupserit [Mt 19, 8 9]. . . . Ita manet inter viventes quiddam coniugale, quod nec separatio nec cum altero copulatio possit auferre. Manet autem ad noxam criminis, non
ad vinculum foederis; sicut apostatae anima, velut de coniugio 445
Christi recedens, etiam fide perdita, sacramentum fidei non amittit, quod lavacro regenerationis accepit.

1868 1, 11, 12. Quibus vero placuit ex consensu ab usu carnalis 571
concupiscentiae in perpetuum continere, absit ut vinculum inter illos coniugale rumpatur; immo firmius erit, quo magis ea pacta secum inierunt, quae carius concordiusque servanda sunt, non voluptariis corporum nexibus, sed voluntariis affectibus animorum. Neque enim fallaciter ab angelo dictum est ad Ioseph: *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam*

1866. CV 28, 3, 290; ML 34, 701.
1867. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha, 1902), 222; ML 44, 420.
1868. CV 42, 224; ML 44, 420.

[Mt 1, 20]. Coniux vocatur ex prima desponsationis fide, quam concubitu nec cognoverat nec fuerat cogniturus.

568 1, 17, 19. In nuptiis tamen bona nuptialia diligantur: proles, 1869
fides, sacramentum. Sed proles, non ut nascatur tantum, verum etiam ut renascatur; nascitur namque ad poenam nisi renascatur ad vitam. Fides autem, non qualem habent inter se etiam infideles zelantes carnem. . . . Sacramentum vero, quod nec separati et adulterati amittunt, coniuges concorditer casteque custodiant.

303 1, 18, 20. Propter hanc [concupiscentiam] fit, ut etiam de 1870
iustis et legitimis nuptiis filiorum Dei, non filii Dei, sed filii saeculi generentur; quia et ii qui generant, si iam regenerati sunt, non ex hoc generant quod filii Dei sunt, sed ex quo adhuc filii saeculi.

302 1, 23, 25. Concupiscentia, quae solo sacramento regenera- 1871
305 tionis expiatur, profecto peccati vinculum generatione traicit in posteros, nisi ab illo et ipsi regeneratione solvantur. Nam ipsa quidem concupiscentia iam non est peccatum in regeneratis, quando illi ad illicita opera non consentitur, atque ut ea perpetrent, a regina mente membra non dantur. . . . Sed quia modo quodam loquendi peccatum vocatur quod et peccato facta est et peccatum, si vicerit, facit, reatus eius valet in generato; quem reatum Christi gratia per remissionem omnium peccatorum in regenerato, si ad mala opera ei quodam modo iubenti non oboediat, valere non sinit.

305 1, 24, 27. Ipse ille licitus honestusque concubitus non 1872
potest esse sine ardore libidinis, ut peragi possit quod rationis est, non libidinis. . . . Ex hac concupiscentia carnis, tamquam filia peccati, et quando illi ad turpia consentitur, etiam pecca-
302 torum matre multorum, quaecumque nascitur proles, originali est obligata peccato, nisi in illo renascatur, quem sine ista
397 concupiscentia virgo concepit; propterea quando nasci est in carne dignatus, sine peccato solus est natus.

297 1, 26, 29. Sicut eorum peccatorum, quae manere non pos- 1873
sunt, quoniam cum fiunt praetereunt, reatus tamen manet, et, nisi remittatur, in aeternum manebit; sic illius [concupiscentiae], quando remittitur, reatus aufertur. Hoc est enim non habere peccatum, reum non esse peccati. Nam si quisquam, verbi gratia, fecerit adulterium, etiamsi numquam deinceps faciat, reus est adulterii, donec reatus ipsius indulgentia remittatur. Habet ergo peccatum, quamvis illud quod admisit iam non sit, quia cum tempore quo factum est praeteriit.

1869. CV 42, 231; ML 44, 424.
1870. CV 42, 232; ML 44, 425.
1871. CV 42, 237; ML 44, 428.
1872. CV 42, 239; ML 44, 429.
1873. CV 42, 241; ML 44, 430.

1874 1, 33, 38. Eodem lavacro regenerationis et verbo sancti- 475
ficationis omnia prorsus mala hominum regeneratorum mun-
dantur atque sanantur, non solum peccata quae omnia nunc
remittuntur in baptismo, sed etiam quae posterius humana
ignorantia vel infirmitate contrahuntur, non ut baptisma quoties
peccatur toties repetatur, sed quia ipso quod semel datur fit,
ut non solum antea, verum etiam postea quorumlibet pecca- 522
torum venia fidelibus impetretur.

1875 2, 11, 24. Ex quo instituta est circumcisio in populo Dei, 442
quod erat tunc signaculum iustitiae fidei, ad significationem
purgationis valebat et parvulis originalis veterisque peccati,
sicut et baptismus ex illo valere coepit ad innovationem
hominis, ex quo est institutus.

1876 2, 26, 43. Non sunt nuptiae causa peccati, quod trahitur 581
a nascente, et expiatur in renascente; sed voluntarium peccatum 302 304
hominis primi originalis est causa peccati. . . . 27, 44. Quid
est ergo quod [Iulianus] quaerit a nobis: Per quid peccatum in-
venitur in parvulo, utrum per voluntatem, an per nuptias, an
per parentes? . . . 45. Ad omnia ista huic respondet apostolus,
qui neque voluntatem arguit parvuli, quae propria in illo
nondum est ad peccandum; neque nuptias in quantum nuptiae 570
sunt, quae habent a Deo non solum institutionem, verum
etiam benedictionem; neque parentes in quantum parentes
sunt, invicem licite atque legitime ad procreandos filios con-
iugati; sed: *Per unum,* inquit, *hominem peccatum in hunc mun-
dum intravit, et per peccatum mors; et ita in omnes homines
pertransiit, in quo omnes peccaverunt* [Rom 5, 12].

1877 2, 28, 48. «Si peccatum», inquit, «ex voluntate est, mala 302
voluntas quae peccatum facit; si ex natura, mala natura.» 304
Cito respondeo: Ex voluntate peccatum est. Quaerit forte,
utrum et originale peccatum? Respondeo: Prorsus et originale
peccatum; quia et hoc ex voluntate primi hominis seminatum
est, ut et in illo esset et in omnes transiret.

De anima et eius origine, 419/20.

1878 L. 1, c. 9, n. 11. Non baptizatis parvulis nemo promittat 306
inter damnationem regnumque caelorum quietis vel felicitatis 470
cuiuslibet atque ubilibet quasi medium locum. Hoc enim iis 307
etiam haeresis pelagiana promisit.

1879 2, 3, 6. Unde, obsecro, credis esse animam, non unius- 222
cuiusque nostrum dico, sed primam primo illi homini datam?
Si ex nihilo, et factam tamen insufflatamque a Deo, id credis
quod ego.

1874. CV 42, 250; ML 44, 435. 1875. CV 42, 276; ML 44, 450.
1876. CV 42, 297; ML 44, 461. 1877. CV 42, 303; ML 44, 464.
1878. ML 44, 481. 1879. ML 44, 497.

585 2, 4, 8. Illud quod rectissime et valde salubriter credit 1880
[Vincentius Victor], iudicari animas cum de corporibus exierint,
600 antequam veniant ad illud iudicium, quo eas oportet iam
601 redditis corporibus iudicari, atque in ipsa in qua hic vixerunt carne torqueri sive gloriari; hoc itane tandem ipse nesciebas? Quis adversus evangelium tanta obstinatione mentis obsurduit, ut in illo paupere qui post mortem ablatus est in sinum Abrahae, et in illo divite cuius in inferno cruciatus exponitur [Lc 16, 22 sqq], ista non audiat vel audita non credat?

470 3, 9, 12. Noli credere, nec dicere, nec docere, infantes 1881
antequam baptizentur morte praeventos pervenire posse ad originalium indulgentiam peccatorum, si vis esse catholicus.

470 4, 11, 16. Quod apertissime apostolum video docuisse, 1882
simpliciter teneo: ex uno homine omnes homines ire in condemnationem qui nascuntur ex Adam [Rom 5, 18], nisi ita renascantur in Christo, sicuti instituit ut renascantur, antequam
128 corpore moriantur, quos praedestinavit ad aeternam vitam
135 misericordissimus gratiae largitor; qui est et illis quos praedestinavit ad aeternam mortem iustissimus supplicii retributor;
306 non solum propter illa, quae volentes adiciunt, verum etiam
130 si infantes nihil adiciant, propter originale peccatum. Haec est in illa quaestione definitio mea, ut occulta opera Dei habeant suum secretum, salva fide mea.

Contra duas epistulas Pelagianorum, 420.

301 L. 1, c. 2, n. 5. Quis autem nostrum dicat, quod primi 1883
hominis peccato perierit liberum arbitrium de humano genere?
300 Libertas quidem periit per peccatum, sed illa quae in paradiso fuit, habendi plenam cum immortalitate iustitiam; propter
308 quod natura humana divina indiget gratia.

425 1, 7, 12. Dicimus vel ante legem vel tempore veteris 1884
testamenti a peccatis fuisse liberatos . . . per sanguinem ipsius redemptoris, qui est *unus mediator Dei et hominum homo Christus Iesus* [1 Tim 2, 5]. Isti autem inimici gratiae Dei, quae data est pusillis et magnis per Iesum Christum Dominum nostrum, ideo dicunt antiquos homines Dei perfectae fuisse iustitiae, ne Christi incarnatione, passione, resurrectione, cuius
265 fide salvi facti sunt, credantur eguisse.

535 1, 9, 15. Aliud est enim voluntate benefaciendi benefacere, 1885
aliud autem ad malefaciendum sic voluntate inclinari, ut etiam faceret si hoc posset impune permitti. Nam sic profecto in ipsa intus voluntate peccat qui non voluntate sed timore non peccat.

1880. ML 44, 498. 1881. ML 44, 516. 1882. ML 44, 533.
1883. ML 44, 552. 1884. ML 44, 555. 1885. ML 44, 558.

1886 1, 13, 26. Dicimus baptisma dare omnium indulgentiam 355
peccatorum, et auferre crimina, non radere, nec ut omnium
peccatorum radices in mala carne teneantur, quasi rasorum
in capite capillorum, unde crescant iterum resecanda peccata.
1887 1, 13, 27. Haec [concupiscentia] etiamsi vocatur peccatum, 305
non utique quia peccatum est, sed quia peccato facta est, sic
vocatur; sicut scriptura manus cuiusque dicitur, quod manus
eam fecerit.
1888 1, 14, 28. Multi baptizati fideles sunt sine crimine; sine 316
peccato autem in hac vita neminem dixerim, quantalibet 350
Pelagiani, quia haec dicimus, adversum nos inflentur et dis-
rumpantur insania; non quia aliquid peccati remanet quod
in baptismate non remittatur, sed quia a nobis in huius vitae 548
infirmitate manentibus cotidie fieri non quiescunt, quae fideliter 458
orantibus et misericorditer operantibus cotidie remittantur.
1889 1, 18, 36. Nec ex Dei potentia vel in malum vel in 295
bonum invitum aliquem cogi [respondemus]; sed Deo deserente 344
pro meritis ire in malum, et Deo adiuvante sine meritis con- 340
verti ad bonum. Non enim est homo bonus si nolit; sed
gratia Dei etiam ad hoc adiuvatur ut velit; quoniam non
inaniter scriptum est: *Deus est enim qui operatur in vobis et
velle et operari pro bona voluntate* [Phil 2, 13], et: *Praeparatur
voluntas a Domino* [Prv 8, 35: LXX].
1890 1, 19, 37. *Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit* 308
me traxerit eum [Io 6, 44]. Non enim ait: duxerit, ut illic ali-
quo modo intellegamus praecedere voluntatem. Quis trahitur,
si iam volebat? Et tamen nemo venit, nisi velit. Trahitur 334
ergo miris modis ut velit, ab illo qui novit intus in ipsis 333
hominum cordibus operari, non ut homines, quod fieri non
potest, nolentes credant, sed ut volentes ex nolentibus fiant.
1891 1, 21, 39. Hoc vos non vultis inimici huic gratiae, ut 425
eadem gratia Iesu Christi salvi facti credantur antiqui; sed
distribuitis tempora secundum Pelagium, in cuius libris hoc
legitur; et ante legem dicitis salvos factos esse natura, deinde
per legem, postremo per Christum, quasi hominibus duorum
superiorum temporum, ante legem scilicet et in lege, sanguis
Christi non fuerit necessarius.
1892 2, 3, 5. Libellus eius [Caelestii [1]] catholicus dictus est, quia 59
et hoc catholicae mentis est, si qua forte aliter sapit, quam 63
veritas exigit, non ea certissime definire, sed detecta ac de-
monstrata respuere. Non enim haereticis, sed catholicis apo-
stolus loquebatur, ubi ait: *Quotquot ergo perfecti hoc sapiamus,*

---

[1] Caelestius Zosimo papae libellum fidei obtulerat, in quo de exsistentia peccati originalis se adhuc dubitare et instrui velle perfidus confitebatur.

1886. ML 44, 562. 1887. ML 44, 563. 1888. ML 44, 563.
1889. ML 44, 567. 1890. ML 44, 568. 1891. ML 44, 569.
1892. ML 44, 574.

et si quid aliter sapitis, id quoque Deus vobis revelabit [Phil 3, 15]. Hoc in illo factum esse putabatur, quando se litteris beatae memoriae papae Innocentii, quibus de hac re dubitatio tota sublata est, consentire respondit.

329 2, 9, 21. Multa Deus facit in homine bona, quae non facit homo; nulla vero facit homo, quae non facit Deus ut faciat homo. . . . Si enim sine illo nihil possumus facere, profecto nec incipere nec perficere; quia, ut incipiamus, dictum est: *Misericordia eius praeveniet me* [Ps 58, 11]; ut perficiamus, dictum est: *Misericordia eius subsequetur me* [Ps 22, 6]. 1893

350 4, 10, 27. Illud iam tertium videamus, quod non minus in istis [Pelagianis] omne Christi membrum et totum eius corpus exhorret, quia contendunt esse in hac vita vel fuisse iustos 1894
316 nullum habentes omnino peccatum. Qua praesumptione apertissime orationi dominicae contradicunt, in qua omnia membra Christi *Dimitte nobis debita nostra* [Mt 6, 21] veraci corde et cotidianis vocibus clamant.

Contra adversarium legis et prophetarum, 420.

10 L. 1, c. 17, n. 35. Sicut autem Deus unus et verus creator bonorum est et temporalium et aeternorum, ita idem ipse auctor est amborum testamentorum, quia et novum in vetere est figuratum et vetus in novo est revelatum. 1895

73 1, 20, 39. Sane de apocryphis iste [adversarius] posuit testimonia, quae sub nominibus apostolorum Andreae Ioannisque conscripta sunt. Quae si illorum essent, recepta essent ab ecclesia, quae ab illorum temporibus per episcoporum successiones certissimas, usque ad nostra et deinceps tempora, perseverat. 1896

11 2, 7, 26. Finis autem legis quis est? Ad hoc non ego, sed apostolus ipse respondeat: *Finis enim legis*, inquit, *Christus, ad iustitiam omni credenti* [Rom 10, 4]. Finis perficiens, non interficiens. Finis quippe dicitur propter quem fiunt omnia 1897
12 quaecumque aliquo fiunt officio. . . . Quemadmodum scientia quae nunc est, *evacuabitur*, sicut idem dicit apostolus, cum venerit illa quam dicit *facie ad faciem* [1 Cor 13, 11 12]: sic et ista quae in umbris tradita erant Iudaeis in vetere testamento, necesse fuit evacuari revelatione testamenti novi.

Contra Iulianum, 421.

L. 1, c. 6, n. 21 22 26. Fragm. S. Ioannis Chrysostomi, v. 1228 sq.

84 1, 7, 30. Convinceris undique: luce clariora sunt testimonia tanta sanctorum [de peccato originali]. In quorum conventum 1898

1893. ML 44, 586. 1894. ML 44, 629. 1895. ML 42, 623.
1896. ML 42, 626. 1897. ML 42, 653. 1898 ML 44, 661.

te introduxerim conspice. Hic est Mediolanensis Ambrosius. . . . Hic est et Constantinopolitanus Ioannes. . . . Hic est Basilius. . . . Hic sunt et ceteri, quorum te movere debeat tanta consensio. Non est ista, sicut stilo maledico scribis, «conspiratio perditorum». In ecclesia catholica doctrinae sanae studiis claruerunt; spiritualibus armis muniti et accincti strenua contra haereticos bella gesserunt; perfuncti fideliter suae dispensationis laboribus in pacis gremio dormierunt. . . . 31. Ecce quo te introduxi, conventus sanctorum istorum non est multitudo popularis; non solum filii, sed et patres ecclesiae sunt.

1899 2, 10, 33. Sancti ac beati et in divinorum eloquiorum 302
pertractatione clarissimi sacerdotes, Irenaeus, Cyprianus, Re 84
ticius, Olympius, Hilarius, Ambrosius, Gregorius, Innocentius, Ioannes [Chrysostomus], Basilius, quibus addo presbyterum velis nolis Hieronymum, ut omittam eos qui nondum dormierunt, adversus vos proferunt de omnium hominum peccato originali obnoxia successione sententiam, unde nemo eruit, nisi quem 397
sine lege peccati repugnante legi mentis virgo concepit. 34. . . . Quod invenerunt in ecclesia, tenuerunt; quod didi- 78
cerunt, docuerunt; quod a patribus acceperunt, hoc filiis tradiderunt. Nondum vobiscum apud istos iudices aliquid agebamus et apud eos acta est causa nostra.

1900 2, 10, 37. Isti [patres] episcopi sunt, docti, graves, sancti, 84
veritatis acerrimi defensores adversus garrulas vanitates, in quorum ratione, eruditione, libertate, quae tria bona iudici tribuisti, non potes invenire quod spernas. . . . Talibus post apostolos sancta ecclesia plantatoribus, rigatoribus, aedificatoribus, pastoribus, nutritoribus crevit.

1901 3, 18, 35. Bonus est Deus, iustus est Deus; potest aliquos 134
sine bonis meritis liberare, quia bonus est; non potest quemquam sine malis meritis damnare, quia iustus est. Nullum 306
meritum malum octo dierum infans de propriis peccatis habebat; quare damnaretur, nisi circumcideretur, si ex origine non trahebat?

1902 4, 3, 16. Sed acerbissimi gratiae huius inimici exempla 350
nobis opponitis impiorum, quos dicitis alienos a fide abundare 308
virtutibus, in quibus sine adiutorio gratiae solum est naturae bonum, licet superstitionibus mancipatum, qui solis libertatis ingenitae viribus et misericordes crebro et modesti et casti inveniuntur et sobrii. Haec dicens, ecce iam et illud quod gratiae Dei tribueras abstulisti, ipsum scilicet voluntatis effectum. . . . Quanto satius, si te impios ita laudare delectat, 312
ut non audiens dicentem scripturam: *Qui dicit impium iustum esse, maledictus erit in populo et odibilis in gentibus* [Prv 24, 24],

1899. ML 44, 697. 1900. ML 44, 700. 1901. ML 44, 721.
1902. ML 44, 744.

etiam virtutibus veris eos praedices abundare: quanto, inquam,
satius haec ipsa in iis dona Dei esse fatereris.

308 4, 3, 17. Sed absit ut sit in aliquo vera virtus, nisi fuerit 1903
312 iustus. Absit autem ut sit iustus vere, nisi vivat ex fide.
Iustus enim *ex fide vivit* [Rom 1, 17]. Quis porro eorum, qui
se christianos haberi volunt, nisi soli Pelagiani, aut in ipsis
etiam forte tu solus, iustum dixerit infidelem, iustum dixerit
impium, iustum dixerit diabolo mancipatum?

312 4, 3, 21. Noveris itaque non officiis, sed finibus a vitiis 1904
237 discernendas esse virtutes. Officium est autem quod faciendum
est, finis vero propter quod faciendum est. Cum itaque facit
homo aliquid ubi peccare non videtur, si non propter hoc
facit propter quod facere debet, peccare convincitur. Quae
tu non attendens, fines ab officiis separasti et virtutes veras
288 officia sine finibus appellandas esse dixisti. . . . Quidquid
autem boni fit ab homine, et non propter hoc fit propter
quod fieri debere vera sapientia praecipit, etsi officio videatur
bonum, ipso non recto fine peccatum est.

309 4, 3, 25. Sed ad hoc eos [infideles] in die iudicii cogitationes 1905
312 suae defendent, ut tolerabilius puniantur, quia *naturaliter q ae
legis sunt* utcumque *fecerunt, scriptum* habentes *in cordibus
opus legis* [Rom 2, 14 15] hactenus, ut aliis non facerent quod
perpeti nollent; hoc tamen peccantes, quod, homines sine
fide, non ad eum finem ista opera rettulerunt, ad quem referre
debuerunt.

126 4, 8, 44. *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum* 1906
a Patre meo [Io 6, 66]. Omnes ergo qui salvi fiunt et in
agnitionem veniunt veritatis [1 Tim 2, 4], eo volente salvi fiunt,
eo volente veniunt; quia et qui nondum, sicut parvuli, utuntur
voluntatis arbitrio, eo volente regenerantur, quo creante gene-
rantur, et qui iam utuntur voluntatis arbitrio, nisi eo volente
ac subveniente, a quo *praeparatur voluntas* [Prv 8, 35: LXX],
velle non possunt.

345 5, 3, 12. Cum ergo dicitur homo tradi desideriis suis, inde 1907
fit reus, quia desertus a Deo cedit iis atque consentit, vincitur,
capitur, trahitur, possidetur. A quo enim quis devictus est,
huic et servus addictus est [2 Petr 2, 19], et fit ei peccatum
consequens, praecedentis poena peccati. [Varia exempla afferuntur;
deinde:] Et multa alia commemorare possumus, in quibus
liquido apparet occulto iudicio Dei fieri perversitatem cordis,
ut non audiatur quod verum dicitur, et inde peccetur et sit
ipsum peccatum praecedentis etiam poena peccati.

306 5, 11, 44 Quis dubitaverit parvulos non baptizatos, qui 1908
solum habent originale peccatum nec ullis propriis aggra-

1903. ML 44, 745. 1904. ML 44, 749. 1905. ML 44, 751.
1906. ML 44, 760. 1907. ML 44, 790. 1908. ML 44, 809.

vantur, in damnatione omnium levissima futuros? Quae qualis et quanta erit, quamvis definire non possim, non tamen audeo dicere, quod iis ut nulli essent, quam ut ibi essent, potius expediret.

1909 5, 11, 45. Nec credendum est et ante datam circumcisionem 440
famulos Dei, quandoquidem iis inerat mediatoris fides in carne venturi, nullo sacramento eius opitulatos fuisse parvulis suis; quamvis quid illud esset aliqua necessaria causa scriptura latere voluerit. Nam et sacrificia eorum legimus, quibus utique sanguis ille figurabatur, qui solus tollit peccatum mundi.

1910 6, 13, 40. Dixisse me affirmas, quod gratia non perfecte 355
hominem novum faciat. Non hoc dico, attende quod dico. Gratia perfecte hominem novum facit; quandoquidem et ad corporis immortalitatem plenamque felicitatem ipsa perducit. Nunc etiam perfecte innovat hominem, quantum attinet ad liberationem ab omnibus omnino peccatis, non quantum ad liberationem attinet ab omnibus malis et ab omni corruptione mortalitatis, qua nunc corpus aggravat animam.

1911 6, 16, 49. Tu autem, qui putas quod, si malum esset con- 305
cupiscentia, careret ea qui baptizatur, multum erras. Omni enim peccato caret, non omni malo. Quod planius ita dicitur: omni reatu omnium malorum caret, non omnibus malis.

1912 6, 19, 60. Dixi sane: «Quomodo manent peccata reatu, 297
quae praeterierunt actu, sic e contrario fieri potest, ut concupiscentia maneat actu et praetereat reatu» [v. n. 1873]. . . . Ego enim de concupiscentia dixi, quae est *in membris repugnans legi mentis* [Rom 7, 23], quamvis reatus eius in omnium peccatorum remissione transierit; sicut e contrario sacrificium idolis factum, si deinceps non fiat, praeteriit actu, sed manet reatu, nisi per indulgentiam remittatur.

Enchiridion, sive De fide, spe et caritate, 421.

1913 7. Fides credit, spes et caritas orant. Sed sine fide esse 268
non possunt, ac per hoc et fides orat. Propterea quippe dictum est: *Quomodo invocabunt, in quem non crediderunt?* [Rom 10, 14.] 8. Quid autem sperari potest quod non creditur? Porro aliquid etiam quod non speratur credi potest. Quis namque fidelium poenas non credit impiorum? Nec sperat tamen. . . .

1914 32. Si nullus dicere Christianus audebit: Non miserentis 308
est Dei, sed volentis est hominis, ne apostolo apertissime contradicat, restat ut propterea recte dictum intellegatur: *Non*

1909. ML 44, 809. 1910. ML 44, 844. 1911. ML 44, 850.
1912. ML 44, 858. 1913. ML 40, 234; S (= Scheel) 3.
1914. ML 40, 248; S 22.

volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei [Rom 9, 16], ut
327 totum Deo detur, qui hominis voluntatem bonam et praeparat
328 adiuvandam et adiuvat praeparatam. Praecedit enim bona
voluntas hominis multa Dei dona, sed non omnia; quae autem
non praecedit ipsa, in iis est et ipsa. Nam utrumque legitur
in sanctis eloquiis: et *Misericordia eius praeveniet me* [Ps 58, 11]
et *Misericordia eius subsequetur me* [Ps 22, 6]. Nolentem prae-
venit, ut velit; volentem subsequitur, ne frustra velit.

409 33. *Fuimus enim et nos natura filii irae, sicut et ceteri* 1915
[Eph 2, 3]. In hac ira cum essent homines per originale pec-
catum, tanto gravius et perniciosius, quanto maiora vel plura
insuper addiderant, necessarius erat mediator, hoc est, re-
416 conciliator, qui hanc iram sacrificii singularis, cuius erant
umbrae omnia sacrificia legis et prophetarum, oblatione placaret.

397 41. Nulla igitur voluptate carnalis concupiscentiae semi- 1916
natus sive conceptus et ideo nullum peccatum originaliter
393 trahens, Dei quoque gratia Verbo Patris unigenito, non gratia
385 Filio, sed natura, in unitate personae modo mirabili et in-
398 effabili adiunctus atque concretus et ideo nullum peccatum
et ipse committens; tamen propter *similitudinem carnis peccati*
[Rom 8, 3], in qua venerat, dictus est et ipse peccatum, sacri-
419 ficandus ad diluenda peccata. . . . Ait [apostolus]: *Eum qui non
noverat peccatum*, id est Christum, *pro nobis peccatum fecit*
[2 Cor 5, 21] Deus, cui reconciliandi sumus, hoc est, sacri-
ficium pro peccatis, per quod reconciliari valeremus. Ipse
ergo peccatum, ut nos iustitia; nec nostra, sed Dei; nec in
nobis, sed in ipso; sicut ipse peccatum, non suum, sed nostrum.

410 61. Non enim pro angelis mortuus est Christus. Sed ideo 1917
etiam pro angelis fit, quidquid hominum per eius mortem
redimitur et liberatur a malo, quoniam cum iis quodam modo
redit in gratiam, post inimicitias quas inter homines et sanctos
angelos peccata fecerunt, et ex ipsa hominum redemptione
ruinae illius angelicae detrimenta reparantur.

475 64. Excepto baptismatis munere, quod contra originale 1918
303 peccatum donatum est, ut, quod generatione attractum est,
regeneratione detrahatur (et tamen activa quoque peccata,
quaecumque corde, ore, opere commissa invenerit, tollit), hac
ergo excepta magna indulgentia, unde incipit hominis reno-
vatio, in qua solvitur omnis reatus et ingeneratus et additus;
316 ipsa etiam vita cetera iam ratione utentis aetatis, quantalibet
praepolleat fecunditate iustitiae, sine peccatorum remissione
291 non agitur. . . . Neque enim quia peccatum est omne crimen,
ideo crimen est etiam omne peccatum. Itaque sanctorum
hominum vitam quamdiu in hac mortali vivitur, inveniri posse

1915. ML 40, 248; S 23. 1916. ML 40, 252; S 28.
1917. ML 40, 261; S 39. 1918. ML 40, 262; S 40.

dicimus sine crimine; *peccatum* autem *si dixerimus quia non habemus,* ut ait tantus apostolus, *nosmetipsos seducimus, et veritas in nobis non est* [1 Io 1, 8].

1919 65. Sed neque de ipsis criminibus quamlibet magnis re- 522
mittendis in sancta ecclesia Dei misericordia desperanda est agentibus paenitentiam secundum modum sui cuiusque peccati.
In actione autem paenitentiae, ubi tale commissum est, ut is 531
qui commisit a Christi etiam corpore separetur, non tam considerandа est mensura temporis quam doloris.

1920 69. Tale aliquid [ignem] etiam post hanc vitam fieri in- 587
credibile non est, et utrum ita sit quaeri potest, et aut inveniri aut latere nonnullos fideles per ignem quemdam purgatorium, quanto magis minusve bona pereuntia dilexerunt, tanto tardius citiusque salvari.

1921 71. De cotidianis autem brevibus levibusque peccatis, sine 548
quibus haec vita non ducitur, cotidiana fidelium oratio satis- 306 458
facit. Eorum est enim dicere: *Pater noster qui es in caelis* [Mt 6, 9], qui iam Patri tali regenerati sunt ex aqua et Spiritu [Io 3, 5]. Delet omnino haec oratio minima et cotidiana peccata.

1922 84. Resurrecturam tamen carnem omnium quicumque nati 599
sunt hominum atque nascentur et mortui sunt atque morientur, nullo modo dubitare debet Christianus.

1923 89. Quemadmodum si statua cuiuslibet solubilis metalli aut 600
igne liquesceret, aut contereretur in pulverem, aut confunderetur in massam, et eam vellet artifex rursus ex illius materiae quantitate reparare, nihil interesset ad eius integritatem, quae particula materiae cui membro statuae redderetur, dum tamen totum ex quo constituta fuerat restituta resumeret: ita Deus mirabiliter atque ineffabiliter artifex de toto quo caro nostra constiterat, eam mirabili et ineffabili celeritate restituet, nec aliquid attinebit ad eius redintegrationem, utrum capilli ad capillos redeant et ungues ad ungues, an quidquid eorum perierat mutetur in carnem et in partes alias corporis revocetur, curante artificis providentia ne quid indecens fiat.

1924 93. Mitissima sane omnium poena erit eorum, qui praeter 306
peccatum, quod originale traxerunt, nullum insuper addiderunt;
et in ceteris qui addiderunt, tanto quisque tolerabiliorem ibi 595
habebit damnationem, quanto hic minorem habuit iniquitatem.

1925 95. Tunc [in caelo] non latebit quod nunc latet, cum de 130
duobus parvulis unus esset assumendus per misericordiam, 343
alius per iudicium relinquendus, in quo is qui assumeretur

1919. ML 40, 262; S 41. 1920. ML 40, 265; S 44.
1921. ML 40, 265; S 45. 1922. ML 40, 272; S 54.
1923. ML 40, 273; S 55. 1924. ML 40, 275; S 57.
1925. ML 40, 275; S 58.

agnosceret quid sibi per iudicium deberetur, nisi misericordia subveniret; cur ille potius quam iste fuerit assumptus, cum causa una esset ambobus; cur apud quosdam non factae sint virtutes, quae, si factae fuissent, egissent illi homines paenitentiam, et factae sint apud eos qui non fuerant credituri. Apertissime namque Dominus dicit: *Vae tibi Corozain, vae tibi Bethsaida: quia, si in Tyro et Sidone factae fuissent virtutes quae factae sunt in vobis, olim in cilicio et cinere paeni-*
332 *tentiam egissent* [Mt 11, 21]. Nec utique Deus iniuste noluit salvos fieri, cum possent salvi esse, si vellent.

333 98. Quis porro tam impie desipiat, ut dicat Deum malas 1926
hominum voluntates quas voluerit, quando voluerit, ubi voluerit, in bonum non posse convertere? Sed cum facit, per misericordiam facit.

126 103. Cum audimus et in sacris litteris legimus, quod velit 1927
omnes homines salvos fieri, quamvis certum sit nobis non omnes homines salvos fieri, non tamen ideo debemus omnipotentissimae Dei voluntati aliquid derogare, sed ita intellegere quod scriptum est: *Qui omnes homines vult salvos fieri* [1 Tim 2, 4], tamquam diceretur nullum hominem fieri salvum, nisi quem fieri ipse voluerit, non quod nullus sit hominum, nisi quem salvum fieri velit, sed quod nullus fiat, nisi quem velit; et ideo sit rogandus ut velit, quia necesse est fieri si voluerit. . . . Aut certe sic dictum est: *Qui omnes homines vult salvos fieri,* non quod nullus hominum esset quem salvum fieri nollet, qui virtutes miraculorum facere noluit apud eos quos dicit acturos fuisse paenitentiam si fecisset; sed ut ‚omnes homines' omne genus humanum intellegamus per quascumque differentias distributum, reges, privatos, nobiles, ignobiles, sublimes, humiles, doctos, indoctos. . . .

231 104. Etiam primum hominem Deus in ea salute, in qua 1928
conditus erat, custodire voluisset, eumque opportuno tempore post genitos filios sine interpositione mortis ad meliora perducere, ubi iam non solum peccatum non committere, sed nec voluntatem posset habere peccandi, si ad permanendum sine peccato, sicut factus erat, perpetuam voluntatem habiturum
120 esse praescisset. Quia vero eum male usurum libero arbitrio, hoc est, peccaturum esse praesciebat, ad hoc potius praeparavit voluntatem suam, ut bene ipse faceret etiam de male faciente, ac sic hominis voluntate mala non evacuaretur, sed nihilominus impleretur omnipotentis bona.

406 108. Cum factus est Adam, homo scilicet rectus, mediatore 1929
non opus erat. Cum vero genus humanum peccata longe

1926. ML 40, 277; S 60. 1927. ML 40, 280; S 64.
1928. ML 40, 281; S 65. 1929. ML 40, 282; S 67.

separaverunt a Deo, per mediatorem, qui solus sine peccato 397
natus est, vixit, occisus est, reconciliari nos oportebat Deo 409
usque ad carnis resurrectionem in vitam aeternam; ut humana
superbia per humilitatem Dei argueretur ac sanaretur, et de-
monstraretur homini quam longe a Deo recesserat, cum per
incarnatum Deum revocaretur et exemplum oboedientiae per 412
hominem Deum contumaci homini praeberetur; et Unigenito
suscipiente formam servi, quae nihil ante meruerat, fons gratiae 414
panderetur et carnis etiam resurrectio redemptis promissa in
ipso redemptore praemonstraretur; et per eamdem naturam
quam se decepisse laetabatur, diabolus vinceretur.

1930 109. Tempus autem quod inter hominis mortem et ultimam 586
resurrectionem interpositum est, animas abditis receptaculis
continet, sicut unaquaeque digna est vel requie vel aerumna,
pro eo quod sortita est in carne cum viveret. 110. Neque 587 588
negandum est defunctorum animas pietate suorum viventium 520
relevari, cum pro illis sacrificium mediatoris offertur, vel elee-
mosynae in ecclesia fiunt. Sed iis haec prosunt, qui, cum
viverent, ut haec sibi postea possint prodesse meruerunt.
Est enim quidam vivendi modus, nec tam bonus ut non re-
quirat ista post mortem, nec tam malus ut non ei prosint
ista post mortem; est vero talis in bono, ut ista non requirat,
et est rursus talis in malo, ut nec his valeat, cum ex hac vita
transierit, adiuvari.

1931 111. Post resurrectionem, facto universo completoque iudicio, 608
suos fines habebunt civitates duae, una scilicet Christi, altera 609
diaboli; una bonorum, altera malorum; utraque tamen et
angelorum et hominum. Istis voluntas, illis facultas non poterit
ulla esse peccandi, vel ulla condicio moriendi; istis in aeterna
vita vere feliciterque viventibus, illis infeliciter in aeterna 594
morte sine moriendi potestate durantibus, quoniam utrique
sine fine. Sed in beatitudine isti alius alio praestabilius, in 612
miseria vero illi alius alio tolerabilius permanebunt. 595

1932 112. Frustra itaque nonnulli, immo quam plurimi, aeternam 594
damnatorum poenam et cruciatus sine intermissione perpetuos
humano miserantur affectu, atque ita futurum esse non cre-
dunt. . . . Sed poenas damnatorum certis temporum intervallis 596
existiment, si hoc iis placet, aliquatenus mitigari. Etiam sic
quippe intellegi potest manere in illis ira Dei [Io 3, 36], hoc 591
est, ipsa damnatio (haec enim vocatur ira Dei, non divini
animi perturbatio), ut in ira sua, hoc est, manente ira sua,
non tamen contineat miserationes suas; non aeterno supplicio
finem dando, sed levamen adhibendo vel interponendo cru-
ciatibus.

1930. ML 40, 283; S 68. 1931. ML 40, 284; S 69.
1932. ML 40, 284; S 69.

274 117. Iam porro caritas, quam duabus istis, id est, fide ac 1933
spe, maiorem dixit apostolus [1 Cor 13, 13], quanto in quocumque maior est, tanto melior est in quo est. Cum enim quaeritur, utrum quisque sit homo bonus, non quaeritur quid
275 credat, aut speret, sed quid amet. Nam qui recte amat,
271 procul dubio recte credit et sperat; qui vero non amat, inaniter credit, etiamsi sint vera quae credit; inaniter sperat, etiamsi ad veram felicitatem doceantur pertinere quae sperat, nisi et hoc credat ac speret, quod sibi petenti donari possit ut amet. . . . Ipsa est autem fides Christi, quam commendat apostolus, *quae per dilectionem operatur* [Gal 5, 6], et quod in dilectione nondum habet, petit ut accipiat, quaerit ut inveniat,
313 pulsat ut aperiatur ei [Mt 7, 7]. Fides namque impetrat quod lex imperat. Nam sine Dei dono, id est, sine Spiritu Sancto, per quem *diffunditur caritas in cordibus nostris* [Rom 5, 5], iubere lex poterit, non iuvare; et praevaricatorem insuper facere, qui de ignorantia se excusare non possit. Regnat enim carnalis cupiditas, ubi non est Dei caritas.

De cura pro mortuis gerenda, 421.

588 C. 1, n. 3. In Machabaeorum libris [2 Mach 12, 43] legimus 1934
oblatum pro mortuis sacrificium. Sed et si nusquam in scripturis veteribus omnino legeretur, non parva est universae ecclesiae quae in hac consuetudine claret auctoritas, ubi in precibus sacerdotis, quae Domino Deo ad eius altare funduntur, locum suum habet etiam commendatio mortuorum.

284 15, 18. Possunt etiam spiritus mortuorum aliqua quae hic 1935
aguntur, quae necessarium est eos nosse et quos necessarium est ea nosse, non solum praesentia vel praeterita, verum etiam futura Spiritu Dei revelante cognoscere, sicut non omnes homines, sed prophetae, dum hic viverent, cognoscebant, nec ipsi omnia, sed quae illis esse revelanda Dei providentia iudicabat.

De gratia et libero arbitrio, 426/7.

308 C. 5, n. 12. Ne ipsa voluntas sine gratia Dei putetur boni 1936
aliquid posse, continuo, cum dixisset [Paulus]: *Gratia eius in me vacua non fuit, sed plus omnibus illis laboravi,* subiunxit
329 atque ait: *Non ego autem, sed gratia Dei mecum* [1 Cor 15, 10], id est, non solus, sed gratia Dei mecum, ac per hoc nec gratia Dei sola, nec ipse solus, sed gratia Dei cum illo. Ut
314 autem de caelo vocaretur, et tam magna et efficacissima

1933. ML 40, 286; S 72.
1934. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 623; ML 40, 593.
1935. CV 41, 651; ML 40, 606. 1936. ML 44, 889.

vocatione converteretur [cf. Act 9, 1 sqq], gratia Dei erat sola; quia merita eius erant magna, sed mala.

1937 6, 14. *Superest,* inquit, *mihi corona iustitiae, quam reddet* 308
mihi Dominus in illa die iustus iudex [2 Tim 4, 8]. Cui redderet 367
coronam iustus iudex, si non donasset gratiam misericors pater? Et quomodo esset ista corona iustitiae, nisi praecessisset gratia quae iustificat impium?

1938 7, 16. *Bonum,* inquit, *certamen certavi, cursum consummavi,* 308
fidem servavi [2 Tim 4, 7]. Primo ista bona opera, si non ea 327
praecessissent cogitationes bonae, nulla essent. Attendite itaque quid de ipsis cogitationibus dicat; ait enim scribens ad Corinthios: *Non quia idonei sumus cogitare aliquid a nobis, tamquam ex nobismetipsis; sed sufficientia nostra ex Deo est* [2 Cor 3, 5].

1939 13, 25. Numquid natura erit gratia? Nam et hoc Pelagiani 339
ausi sunt dicere, gratiam esse naturam, in qua sic creati sumus, 349
ut habeamus mentem rationalem, qua intellegere valeamus, facti ad imaginem Dei, ut dominemur piscibus maris et volucribus caeli et omnibus pecoribus quae repunt super terram. Sed non haec est gratia, quam commendat apostolus per fidem Iesu Christi. Hanc enim naturam etiam cum impiis et infidelibus certum est nobis esse communem; gratia vero per fidem Iesu Christi eorum tantummodo est, quorum est ipsa fides.

1940 14, 29. Si fides liberi est tantummodo arbitrii, nec datur 314
a Deo, propter quid pro iis, qui nolunt credere, oramus ut 342
credant? Quod prorsus faceremus inaniter, nisi rectissime 333
crederemus etiam perversas et fidei contrarias voluntates omnipotentem Deum ad credendum posse convertere.

1941 16, 32. Certum est nos mandata servare, si volumus; sed 341
quia *praeparatur voluntas a Domino* [Prv 8, 35: LXX], ab illo 313
petendum est ut tantum velimus, quantum sufficit ut volendo faciamus. Certum est nos velle cum volumus; sed ille facit 329
ut velimus bonum. . . . Certum est nos facere cum facimus; sed ille facit ut faciamus, praebendo vires efficacissimas voluntati.

1942 17, 33. Quamvis parva et imperfecta, non deerat [caritas 327
Petro], quando dicebat Domino: *Animam meam pro te ponam* 328
[Io 13, 37]; putabat enim se posse quod se velle sentiebat. Et quis istam etsi parvam dare coeperat caritatem, nisi ille qui praeparat voluntatem et cooperando perficit quod operando incipit? Quoniam ipse ut velimus operatur incipiens, qui volentibus cooperatur perficiens [Phil 1, 6]. . . . Ut ergo velimus, sine nobis operatur; cum autem volumus, et sic volumus ut

---

1937. ML 44, 890. 1938. ML 44, 891. 1939. ML 44, 896.
1940. ML 44, 898. 1941. ML 44, 900. 1942. ML 44, 901.

faciamus, nobiscum cooperatur; tamen sine illo vel operante ut velimus, vel cooperante cum volumus, ad bona pietatis opera nihil valemus.

281 18, 37. Haec omnia praecepta dilectionis, id est caritatis, 1943
311 quae tanta et talia sunt, ut quidquid se putaverit homo facere
bene, si fiat sine caritate, nullo modo fiat bene; haec ergo
praecepta caritatis inaniter darentur hominibus, non habentibus
liberum voluntatis arbitrium.

De correptione et gratia, 426/7.

364 C. 6, n. 9. Si autem iam regeneratus et iustificatus in 1944
malam vitam sua voluntate relabitur, certe iste non potest dicere: Non accepi, quia acceptam gratiam Dei suo in malum libero amisit arbitrio.

264 7, 11. Si, sicut veritas loquitur, nemo liberatur a dam- 1945
natione, quae facta est per Adam, nisi per fidem Iesu Christi,
et tamen ab hac damnatione non se liberabunt, qui poterunt
dicere non se audisse evangelium Christi, cum *fides ex auditu*
sit [Rom 10, 17], quanto minus se liberabunt qui dicturi sunt:
Perseverantiam non accepimus? Iustior enim videtur excusatio
dicentium: Non accepimus perseverantiam, quoniam potest
318 dici: Homo, in eo quod audieras et tenueras, in eo per-
severares si velles; nullo modo autem dici potest: Id quod
non audieras, crederes si velles.

129 7, 12. Ac per hoc, et qui evangelium non audierunt, et 1946
qui, eo audito, in melius commutati, perseverantiam non ac-
ceperunt, et qui, evangelio audito, venire ad Christum, hoc est,
in eum credere noluerunt, quoniam ipse dixit: *Nemo venit*
306 *ad me, nisi ei datum fuerit a Patre meo* [Io 6, 66], et qui per
aetatem parvulam nec credere potuerunt, sed ab originali
noxa solo possent lavacro regenerationis absolvi, quo tamen
133 non accepto mortui perierunt; non sunt ab illa conspersione
discreti, quam constat esse damnatam, euntibus omnibus ex
uno in condemnationem.

127 7, 13. Quicumque ab illa originali damnatione ista divinae 1947
gratiae largitate discreti sunt, non est dubium quod et pro-
curatur iis audiendum evangelium; et cum audiunt, credunt;
321 et in *fide quae per dilectionem operatur* [Gal 5, 6] usque in
finem perseverant; et si quando exorbitant, correpti emen-
dantur, et quidam eorum, etsi ab hominibus non corripiantur,
in viam quam reliquerant redeunt; et nonnulli, accepta gratia,
in qualibet aetate, periculis huius vitae mortis celeritate sub-
trahuntur.

1943. ML 44, 903. 1944. ML 44, 921. 1945. ML 44, 923.
1946. ML 44, 923. 1947. ML 44, 924.

1948 7, 14. Quicumque enim electi, sine dubio etiam vocati; 131
non autem quicumque vocati, consequenter electi. Illi ergo electi, ut saepe dictum est, qui *secundum propositum vocati,* qui etiam praedestinati atque praesciti [Rom 8, 28 sq]. Horum 337
si quisquam perit, fallitur Deus; sed nemo eorum perit, quia non fallitur Deus.

1949 7, 16. *Scivit Dominus qui sunt eius* [2 Tim 2, 19]. Horum 321
fides, *quae per dilectionem operatur* [Gal 5, 6], profecto aut omnino non deficit, aut, si qui sunt quorum deficit, reparatur antequam vita ista finiatur, et, deleta quae intercurrerat iniquitate, usque in finem perseverantia deputatur. Qui vero 133
perseveraturi non sunt, ac sic a fide christiana et conversatione lapsuri sunt, ut tales eos vitae huius finis inveniat, procul dubio nec illo tempore, quo bene pieque vivunt, in istorum numero computandi sunt. Non enim sunt a massa illa perditionis praescientia Dei et praedestinatione discreti; et ideo 131
nec *secundum propositum vocati* [Rom 8, 28]; ac per hoc nec electi; sed in iis vocati, de quibus dictum est: *Multi vocati;* non in iis de quibus dictum est: *Pauci vero electi* [Mt 20, 16]. . . .
8, 17. Hic si a me quaeratur, cur iis Deus perseverantiam 130
non dederit, quibus eam qua christiane viverent dilectionem dedit, me ignorare respondeo.

1950 10, 27. Angeli quidam, quorum princeps est qui dicitur 203
diabolus, per liberum arbitrium a Domino Deo refugae facti 208
sunt. Refugientes tamen eius bonitatem, qua beati fuerunt, non potuerunt eius effugere iudicium, per quod miserrimi effecti sunt. Ceteri autem per ipsum liberum arbitrium in 207
veritate steterunt, eamque de suo casu numquam futuro cer- 609
tissimam scire meruerunt.

1951 10, 28. Quia vero per liberum arbitrium Deum deseruit 302
[Adam], iustum iudicium Dei expertus est, ut cum tota sua stirpe, quae in illo adhuc posita tota cum illo peccaverat, damnaretur. Quotquot enim ex hac stirpe gratia Dei libe- 128
rantur, a damnatione utique liberantur, qua iam tenentur obstricti. Unde etiam si nullus liberaretur, iustum Dei iudicium nemo iuste reprehenderet. Quod ergo pauci in comparatione 132
pereuntium, in suo vero numero multi liberantur, gratia fit, gratis fit, gratiae sunt agendae quia fit, ne quis velut de suis meritis extollatur. sed omne os obstruatur, et *qui gloriatur, in Domino glorietur* [1 Cor 1, 31].

1952 11, 29. Quid ergo? Adam non habuit Dei gratiam? Immo 331
vero habuit magnam, sed disparem. Ille in bonis erat, quae 234
de bonitate sui conditoris acceperat; neque enim ea bona et ille suis meritis comparaverat, in quibus prorsus nullum

---

1948. ML 44, 924. 1949. ML 44, 925. 1950. ML 44, 932.
1951. ML 44, 933. 1952. ML 44, 933.

patiebatur malum. Sancti vero in hac vita, ad quos pertinet
liberationis haec gratia, in malis sunt, ex quibus clamant ad
Deum: *Libera nos a malo* [Mt 6, 13]. Ille in illis bonis Christi
morte non eguit, istos a reatu et hereditario et proprio illius
230 Agni sanguis absolvit. Ille non opus habebat eo adiutorio,
quod implorant isti cum dicunt: *Video aliam legem in membris
meis* etc. [Rom 7, 23—25.] . . . Ille vero nulla tali rixa de se
ipso adversus se ipsum tentatus atque turbatus in illo beati-
tudinis loco sua secum pace fruebatur.

378 11, 30. Deus ergo naturam nostram, id est, animam ratio- 1953
381 nalem carnemque hominis Christi suscepit, susceptione sin-
gulariter mirabili vel mirabiliter singulari, ut nullis iustitiae
suae praecedentibus meritis Filius Dei sic esset ab initio quo
esse homo coepisset, ut ipse et Verbum quod sine initio est
396 una persona esset. . . . Neque enim metuendum erat, ne isto
ineffabili modo in unitatem personae a Verbo Deo natura
humana suscepta per liberum voluntatis peccaret arbitrium,
cum ipsa susceptio talis esset, ut natura hominis a Deo ita
suscepta nullum in se motum malae voluntatis admitteret.

331 11, 31. Istam gratiam non habuit homo primus, qua num- 1954
334 quam vellet esse malus; sed sane habuit, in qua, si permanere
vellet, numquam malus esset, et sine qua etiam cum libero
arbitrio bonus esse non posset, sed eam tamen per liberum
arbitrium deserere posset. Nec ipsum ergo Deus esse voluit
308 sine sua gratia, quam reliquit in eius libero arbitrio. Quoniam
liberum arbitrium ad malum sufficit, ad bonum autem parum
344 est, nisi adiuvetur ab omnipotenti bono. Quod adiutorium si
homo ille per liberum non deseruisset arbitrium, semper esset
330 bonus; sed deseruit et desertus est. Tale quippe erat ad-
iutorium, quod desereret cum vellet et in quo permaneret si
vellet, non quo fieret ut vellet.

330 11, 32. Tunc ergo dederat homini Deus bonam voluntatem, 1955
331 in illa quippe eum fecerat qui fecerat rectum; dederat ad-
iutorium, sine quo in ea non posset permanere si vellet; ut
334 autem vellet, in eius libero reliquit arbitrio. Posset ergo per-
318 manere si vellet, quia non deerat adiutorium per quod posset
et sine quo non posset perseveranter bonum tenere quod vellet.
Sed quia noluit permanere, profecto eius culpa est, cuius me-
208 ritum fuisset, si permanere voluisset; sicut fecerunt angeli
207 sancti, qui, cadentibus aliis per liberum arbitrium, per idem
liberum arbitrium steterunt ipsi et huius permansionis debitam
mercedem recipere meruerunt, tantam scilicet beatitudinis
plenitudinem, qua iis certissimum sit semper se in illa esse
326 mansuros. . . . Fit quippe in nobis per hanc Dei gratiam in
332

1953. ML 44, 934. 1954. ML 44, 935. 1955. ML 44, 935.

bono recipiendo et perseveranter tenendo, non solum posse
quod volumus, verum etiam velle quod possumus. Quod non
fuit in homine primo; unum enim horum in illo fuit, alterum
non fuit.

1956 12, 33. Quapropter bina ista quid inter se differant, dili- 332
genter et vigilanter intuendum est: posse non peccare et non 231
posse peccare, posse non mori et non posse mori, bonum
posse non deserere et bonum non posse deserere. Potuit enim
non peccare primus homo, potuit non mori, potuit bonum
non deserere. . . . Prima ergo libertas voluntatis erat, posse 608
non peccare: novissima erit multo maior, non posse peccare;
prima immortalitas erat, posse non mori: novissima erit multo
maior, non posse mori; prima erat perseverantiae potestas, 318
bonum posse non deserere: novissima erit felicitas perseve- 319
rantiae, bonum non posse deserere.

1957 12, 34. Itemque ipsa adiutoria distinguenda sunt. Aliud 330
est adiutorium sine quo aliquid non fit, et aliud est adiutorium
quo aliquid fit. Nam sine alimentis non possumus vivere, nec
tamen, cum adfuerint alimenta, iis fit ut vivat qui mori voluerit.
Ergo adiutorium alimentorum est sine quo non fit, non quo
fit ut vivamus. At vero beatitudo, quam non habet homo, cum
data fuerit, continuo fit beatus. Adiutorium est enim non
solum sine quo non fit, verum etiam quo fit propter quod
datur. Quapropter hoc adiutorium et quo fit est et sine quo
non fit: quia, et si data fuerit homini beatitudo, continuo fit
beatus, et si data numquam fuerit, numquam erit.

1958 12, 38. Ac per hoc nec de ipsa perseverantia boni voluit 320
Deus sanctos suos in viribus suis, sed in ipso gloriari, qui iis
non solum dat adiutorium quale primo homini dedit, sine quo
non possint perseverare si velint, sed in iis etiam operatur et
velle. . . . Subventum est igitur infirmitati voluntatis humanae, 333
ut divina gratia indeclinabiliter et insuperabiliter ageretur, et
ideo quamvis infirma non tamen deficeret neque adversitate
aliqua vinceretur.

1959 13, 39. Haec de his loquor, qui praedestinati sunt in re- 131
gnum Dei, quorum ita certus est numerus, ut nec addatur iis 132
quisquam nec minuatur ex iis; non de his qui, cum annun-
tiasset et locutus esset, *multiplicati sunt super numerum* [Ps 39, 6].
Ipsi enim vocati dici possunt, non autem electi, quia non
secundum propositum vocati [Rom 8, 28].

1960 13, 42. Hi vero qui non pertinent ad hunc praedestina- 132
torum numerum, . . . pro meritis iustissime iudicantur. Aut
enim iacent sub peccato, quod originaliter generatione traxe- 303
runt, et cum illo hereditario debito hinc exeunt, quod non est

---

1956. ML 44, 936. 1957. ML 44, 936. 1958. ML 44, 939.
1959. ML 44, 940. 1960. ML 44, 942.

regeneratione dimissum; aut per liberum arbitrium alia insuper addiderunt: arbitrium, inquam, liberum, sed non liberatum. . . . Aut gratiam Dei suscipiunt, sed temporales sunt,
344 nec perseverant; deserunt et deseruntur. Dimissi enim sunt
320 libero arbitrio, non accepto perseverantiae dono, iudicio Dei iusto et occulto.

334 14, 43. Sic velle seu nolle in volentis aut nolentis est 1961
potestate, ut divinam voluntatem non impediat nec superet potestatem. Etiam de his enim, qui faciunt quae non vult, facit ipse quae vult.

126 14, 44. Et quod scriptum est, quod *vult omnes homines* 1962
salvos fieri [1 Tim 2, 4], nec tamen omnes salvi fiunt, multis quidem modis intellegi potest, ex quibus in aliis opusculis nostris aliquos commemoravimus [v. n. 1457 1735 1906 1927], sed hic unum dicam. Ita dictum est: *Omnes homines vult salvos fieri,* ut intellegantur omnes praedestinati; quia omne genus hominum in iis est.

333 14, 45. Non est itaque dubitandum, voluntati Dei, qui 1963
in caelo et in terra omnia quaecumque voluit fecit [Ps 134, 6], et qui etiam illa *quae futura sunt fecit* [Is 45, 11: LXX], humanas voluntates non posse resistere, quominus faciat ipse quod vult, quandoquidem etiam de ipsis hominum voluntatibus, quod vult, cum vult, facit, . . . sine dubio habens humanorum cordium quo placeret inclinandorum omnipotentissimam potestatem.

126 15, 47. Potest etiam sic intellegi, quod *omnes homines Deus* 1964
vult salvos fieri [1 Tim 2, 4], quoniam nos facit velle, sicut *misit Spiritum Filii sui clamantem: Abba, Pater* [Gal 4, 6], id est, nos clamare facientem.

Retractationes, 426/7.

222 L. 1, c. 1, n. 3. Sine controversia ergo quaedam originalis 1965
regio beatitudinis animi Deus ipse est, qui eum non quidem de se ipso genuit, sed de nulla re alia condidit, sicut condidit corpus e terra. Nam quod attinet ad eius originem, qua fit ut sit in corpore, utrum de illo uno sit, qui primum creatus est, quando *factus est homo in animam vivam* [Gn 2, 7; 1 Cor 15, 45], an similiter ita fiant singulis singuli, nec tunc sciebam nec adhuc scio.

308 1, 8 (9)[1], 6. Ecce tam longe antequam Pelagiana haeresis 1966
exstitisset, sic disputavimus, velut iam contra illos disputaremus.

---

[1] Indicatur intra ( ) numerus editionis ML, quando ab edit. CV differt.
1961. ML 44, 942. 1962. ML 44, 943.
1963. ML 44, 943. 1964. ML 44, 945.
1965. CV 36 (ed. P. Knoell, 1902), 16; ML 32, 587.
1966. CV 36, 45; ML 32, 598.

Cum enim bona dicerentur ex Deo, id est, et magna, et media, et minima, in mediis quidem bonis invenitur liberum voluntatis arbitrium, quia et male illo uti possumus. . . . Et quia omnia bona, sicut dictum est, et magna, et media, et minima ex Deo sunt, sequitur, ut ex Deo sit etiam bonus usus liberae voluntatis, quae virtus est et in magnis numeratur bonis.

1967 1, 8 (9), 6. Ad miseriam iustae damnationis pertinet igno- 300
rantia et difficultas, quam patitur omnis homo ab exordio nativitatis suae; nec ab isto malo quisquam nisi Dei gratia liberatur. Quam miseriam Pelagiani nolunt ex iusta damna- 307
tione descendere, negantes originale peccatum, quamvis ignorantia et difficultas, etiamsi essent hominis primordia naturalia, nec sic culpandus, sed laudandus Deus esset.

1968 1, 9 (10), 2. Quod vero dixi: «Illud autem lumen . . . si 347
velint» [v. n. 1539], non putent novi haeretici Pelagiani se- 314
cundum eos esse dictum. Verum est enim omnino omnes homines hoc posse, si velint; sed *praeparatur voluntas a Domino* [Prv 8, 35: LXX] et tantum augetur munere caritatis, ut possint. Quod hic ideo dictum non est, quoniam praesenti necessarium non erat quaestioni.

1969 1, 12 (13), 5. Illud quod in parvulis dicitur originale pec- 304
catum, cum adhuc non utantur arbitrio voluntatis, non absurde vocatur etiam voluntarium, quia ex prima hominis mala voluntate contractum factum est quodam modo hereditarium. Non itaque falsum est quod dixi: «Usque adeo peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum si non sit voluntarium» [v. n. 1549].

1970 1, 12 (13), 6. Item alio loco: «Prius, inquam, isti sequendi 256
sunt, qui unum summum et solum colendum esse dicunt; si apud hos veritas non eluxerit, tunc demum migrandum» [v. n. 1551]. Quod ita potest videri dictum, quasi de huius religionis veritate dubitaverim; dixi autem sicut ei congruebat ad quem scribebam. Sic enim dixi: «Si apud hos veritas non eluxerit», nihil dubitans quod apud eos elucesceret.

1971 1, 13 (14), 2. *Tunc cognoscam, sicut et cognitus sum* [1 Cor 607
13, 12]. Qui hoc invenerunt, ipsi dicendi sunt in beatitudinis possessione consistere, ad quam ducit via fidei quam tenemus, et quo credendo cupimus pervenire. Sed quinam sint illi beatissimi, qui iam sunt in ea possessione quo ducit haec via, magna quaestio est. Et angeli quidem sancti quod ibi sint, 207
nulla quaestio est; sed de sanctis hominibus iam defunctis, 586
utrum ipsi dicendi sint iam in illa possessione consistere, merito quaeritur. Iam enim corpore quidem corruptibili, quo

1967. CV 36, 46; ML 32, 598. 1968. CV 36, 48; ML 32, 599.
1969. CV 36, 60; ML 32, 604. 1970. CV 36, 61; ML 32, 604.
1971. CV 36, 67; ML 32, 606.

anima gravatur, exuti sunt, sed adhuc *exspectant* etiam ipsi *redemptionem corporis* sui [Rom 8, 23], et *caro* eorum *requiescit in spe* [Ps 15, 9], nondum in futura incorruptione clarescit. Sed utrum ad contemplandam cordis oculis veritatem, sicut dictum est, *facie ad faciem*, nihil ex hoc minus habeant, non hic locus est disputando requirere.

304 1, 14 (15), 2. Item quod dixi: «Nusquam scilicet nisi in 1972
voluntate esse peccatum» [v. n. 1558], possunt Pelagiani pro se dictum putare, propter parvulos, quos ideo negant habere originale peccatum, quod iis in baptismo remittatur, quia nondum arbitrio voluntatis utuntur. Quasi vero peccatum, quod eos ex Adam dicimus originaliter trahere, id est reatu eius implicatos et ob hoc poenae obnoxios detineri, umquam esse potuit nisi ex voluntate, qua voluntate commissum est, quando
305 divini praecepti est facta transgressio. . . . Concupiscentiae reatus in baptismate solvitur, sed infirmitas manet; cui, donec sanetur, omnis fidelis qui bene proficit, studiosissime reluctatur. Peccatum autem, quod nusquam est nisi in voluntate, illud praecipue intellegendum est, quod iusta damnatio consecuta est: hoc enim *per unum hominem intravit in mundum* [Rom 5, 12].

294 1, 14 (15), 4. Itemque definitio peccati qua diximus: 1973
«Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat et unde liberum est abstinere» [ib.], propterea verum est, quia id definitum est quod tantummodo peccatum est, non quod etiam poena peccati. Nam quando tale est ut idem sit et poena peccati, quantum est quod valet voluntas sub dominante cupiditate, nisi forte, si pia est, ut oret auxilium? In tantum enim libera est, in quantum liberata est, et in tantum appellatur voluntas.

340 1, 22 (23), 2. Non est gratia si eam merita ulla praecedant, 1974
ne iam quod datur, non secundum gratiam, sed secundum debitum, reddatur potius meritis quam donetur.

De haeresibus, 428.

Haer. 46. De Manichaeis, v. K 768 sqq. *1974**
69. De Donatistis, v. K 774 sqq.

292 82. Iovinianistas quoque apud istum repperi, quos iam no- 1975
veram. A Ioviniano quodam monacho ista haeresis orta est aetate nostra, cum adhuc iuvenes essemus. Hic omnia peccata, sicut Stoici philosophi, paria esse dicebat, nec posse peccare hominem lavacro regenerationis accepto, nec aliquid prodesse
431 ieiunia vel a cibis aliquibus abstinentiam. Virginitatem Mariae
582 destruebat, dicens eam pariendo fuisse corruptam. Virginitatem

---

1972. CV 36, 72; ML 32, 608. 1973. CV 36, 75; ML 32, 609.
1974. CV 36, 108; ML 32, 621. 1975. ML 42, 45.

etiam sanctimonialium et continentiam sexus virilis in sanctis eligentibus caelibem vitam coniugiorum castorum atque fidelium meritis adaequabat.

1976 88. In id etiam progrediuntur [Pelagiani], ut dicant vitam 350
iustorum in hoc saeculo nullum omnino habere peccatum, et 316
ex his ecclesiam Christi in hac mortalitate perfici, ut sit omnino sine macula et ruga [Eph 5, 27], quasi non sit Christi ecclesia, quae toto terrarum orbe clamat ad Deum: *Dimitte nobis debita nostra* [Mt 6, 12]. Parvulos etiam negant, secundum 307
Adam carnaliter natos, contagium mortis antiquae prima nativitate contrahere. Sic enim eos sine ullo peccati originalis vinculo asserunt nasci, ut prorsus non sit quod iis oporteat secunda nativitate dimitti; sed eos propterea baptizari, ut regeneratione adoptati admittantur ad regnum Dei, de bono in melius translati, non ista renovatione ab aliquo malo obligationis veteris absoluti. Nam etiamsi non baptizentur, promittunt iis extra regnum quidem Dei, sed tamen aeternam et beatam quamdam vitam suam.

Tractatus adversus Iudaeos, 428.

1977 9, 13. *Ab oriente sole usque in occidentem* etc. [Mal 1, 11]. 512
Quid ad haec respondetis? Aperite oculos tandem aliquando 516
et videte ab oriente sole usque in occidentem, non in uno, sicut vobis fuerat constitutum, sed in omni loco offerri sacrificium Christianorum; non cuilibet Deo, sed ei qui ista prae- 519
dixit, Deo Israel. . . . Nec in uno loco, sicut vobis praeceptum erat in terrena Ierusalem, sed in omni loco, usque in ipsam Ierusalem. Nec secundum ordinem Aaron, sed se- 515
cundum ordinem Melchisedech.

De praedestinatione sanctorum, 428/9.

1978 C. 2, n. 3. Non receditur ab ea sententia, quam Pelagius 351
ipse in episcopali iudicio Palaestino, sicut eadem gesta testantur [De gest. Pelag. c. 14], damnare compulsus est: gratiam Dei secundum merita nostra dari; si non pertinet ad Dei 314
gratiam quod credere coepimus, sed illud potius, quod propter hoc nobis additur, ut plenius perfectiusque credamus, ac per hoc, initium fidei nostrae priores damus Deo, ut retribuatur nobis et supplementum eius, et si quid aliud fideliter poscimus.

1979 2, 4. Apostolus ait: *Vobis donatum est pro Christo, non* 314
solum ut credatis in eum, verum etiam ut patiamini pro eo [Phil 1, 29]. Utrumque ostendit Dei donum, quia utrumque

---

1976. ML 42, 48. 1977. ML 42, 61. 1978. ML 44, 961.
1979. ML 44, 962.

dixit esse donatum. Nec ait: ut plenius et perfectius credatis
in eum, sed: *ut credatis in eum.* Nec se ipsum misericordiam
consecutum dixit, ut fidelior, sed ut fidelis esset [cf. 1 Cor 7, 25],
quia sciebat non se initium fidei suae priorem dedisse Deo et
retributum sibi ab illo eius augmentum; sed ab eo se factum
fidelem, a quo et apostolus factus est. Nam scripta sunt etiam
fidei eius initia, suntque ecclesiastica celebri lectione notissima.
333 Aversus quippe a fide quam vastabat, eique vehementer adversus, repente est ad illam gratia potentiore conversus.

314 2, 5. Et ideo commendans istam gratiam, quae non datur 1980
secundum aliqua merita, sed efficit omnia bona merita: *Non
quia idonei sumus,* inquit, *cogitare aliquid quasi ex nobismetipsis,
sed sufficientia nostra ex Deo est* [2 Cor 3, 5]. Attendant hic
et verba ista perpendant, qui putant ex nobis esse fidei
248 coeptum et ex Deo esse fidei supplementum. Quis enim non
260 videat prius esse cogitare quam credere? Nullus quippe credit
aliquid, nisi prius cogitaverit esse credendum. Quamvis enim
raptim, quamvis celerrime credendi voluntatem quaedam cogitationes antevolent, moxque illa ita sequatur, ut quasi coniunctissima comitetur; necesse est tamen ut omnia quae creduntur praeveniente cogitatione credantur. Quamquam et
ipsum credere nihil aliud est, quam cum assensione cogitare.

314 3, 7. *Quid autem habes quod non accepisti? Si autem et* 1981
accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis? [1 Cor 4, 7.] Quo
352 praecipue testimonio etiam ipse convictus sum, cum similiter
errarem, putans fidem, qua in Deum credimus, non esse donum
Dei, sed a nobis esse in nobis et per illam nos impetrari
Dei dona, quibus temperanter et iuste et pie vivamus in hoc
saeculo.

339 5, 10. Posse habere fidem, sicut posse habere caritatem, 1982
naturae est hominum; habere autem fidem, quemadmodum
habere caritatem, gratiae est fidelium. Illa itaque natura, in
qua nobis data est possibilitas habendi fidem, non discernit
ab homine hominem; ipsa vero fides discernit ab infideli
314 fidelem. Ac per hoc ubi dicitur: *Quis enim te discernit? Quid
autem habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7] quisquis audet
dicere: Habeo ex me ipso fidem, non ergo accepi, profecto
contradicit huic apertissimae veritati, non quia credere vel
non credere non est in arbitrio voluntatis humanae, sed in
electis *praeparatur voluntas a Domino* [Prv 8, 35: LXX].

126 8, 14. Sicut integre loquimur, cum de aliquo litterarum 1983
magistro, qui in civitate solus est, dicimus: Omnes iste hic
litteras docet; non quia omnes discunt, sed quia nemo nisi
ab illo discit, quicumque ibi litteras discit; ita recte dicimus:

1980. ML 44, 962. 1981. ML 44, 964. 1982. ML 44, 968.
1983. ML 44, 971.

Omnes Deus docet venire ad Christum; non quia omnes
veniunt, sed quia nemo aliter venit. . . . Hos omnes docet
venire ad Christum Deus [cf. Io 6, 45]; hos enim *omnes vult
salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire* [1 Tim 2, 4].

1984 8, 16. Fides igitur, et incohata et perfecta, donum Dei 314
est: et hoc donum quibusdam dari, quibusdam non dari, 343
omnino non dubitet, qui non vult manifestissimis sacris litteris
repugnare. Cur autem non omnibus detur, fidelem movere
non debet, qui credit ex uno omnes isse in condemnationem,
sine dubitatione iustissimam: ita ut nulla Dei esset iusta re-
prehensio, etiam si nullus inde liberaretur.

1985 9, 18. Quid est verius quam praescisse Christum, qui et 128 129
quando et quibus locis in eum fuerant credituri? Sed utrum, 337
praedicato sibi Christo, a se ipsis habituri essent fidem, an
Deo donante sumpturi, id est, utrum tantummodo eos prae-
scierit an etiam praedestinaverit Deus, quaerere atque disserere
tunc necessarium non putavi. Proinde quod dixi: «Tunc vo-
luisse hominibus apparere Christum, et apud eos praedicari
doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat esse qui in
eum fuerant credituri» [Ep. 102, 14; v. n 1427], potest etiam
sic dici: Tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud
eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat
esse qui electi fuerant in ipso *ante mundi constitutionem*
[Eph 1, 4].

1986 10, 19. Item quod dixi: «Salutem religionis huius nulli 129
umquam defuisse qui dignus fuit, et dignum non fuisse cui 347
defuit» [Ep. 102, 15; ML 33, 376]: si discutiatur et quaeratur
unde quisque sit dignus, non desunt qui dicant: voluntate
humana; nos autem dicimus: gratia vel praedestinatione divina.
Inter gratiam porro et praedestinationem hoc tantum interest,
quod praedestinatio est gratiae praeparatio, gratia vero iam
ipsa donatio.

1987 16, 32. [Deus] ea vocatione praedestinatos vocat, quam 131
distinxit apostolus, dicens, *ipsis vocatis Iudaeis et Graecis* prae-
dicare se *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam* [1 Cor
1, 23 sq]. Sic enim ait: *ipsis autem vocatis,* ut illos ostenderet
non vocatos, sciens esse quamdam certam vocationem eorum,
qui secundum propositum vocati sunt, quos ante *praescivit et
praedestinavit conformes imaginis Filii sui* [Rom 8, 28 sq].

1988 17, 34. Electi sunt itaque ante mundi constitutionem ea 128
praedestinatione, in qua Deus sua futura facta praescivit; electi
sunt autem de mundo ea vocatione, qua Deus id, quod prae-
destinavit, implevit. Quos enim praedestinavit, ipsos et vocavit,
illa scilicet vocatione secundum propositum: non ergo alios, 131

1984. ML 44, 972. 1985. ML 44, 974. 1986. ML 44, 974.
1987. ML 44, 983. 1988. ML 44, 986.

sed quos praedestinavit, ipsos et vocavit, nec alios, sed quos ita vocavit, ipsos et iustificavit, nec alios, sed quos praedestinavit, vocavit, iustificavit, ipsos et glorificavit [Rom 8, 30].... Eligendo ergo facit *divites in fide,* sicut *heredes regni* [Iac 2, 5]. Recte quippe in iis hoc eligere dicitur, quod ut in iis faciat, eos eligit.

351 18, 36. «Praesciebat ergo», ait Pelagianus, «qui futuri essent 1989
sancti et immaculati per liberae voluntatis arbitrium, et ideo eos ante mundi constitutionem in ipsa sua praescientia, qua tales futuros esse praescivit, elegit. Elegit ergo», inquit, «antequam essent, praedestinans filios, quos futuros sanctos immaculatosque praescivit; utique ipse non fecit, nec se facturum,
129 sed illos futuros esse praevidit.» Intueamur ergo verba apostoli ...: *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati* [Eph 1, 4]. Non ergo quia futuri eramus, sed *ut essemus.* Nempe certum est, nempe manifestum est, ideo quippe tales eramus futuri, quia elegit ipse prae-
130 destinans ut tales per gratiam eius essemus. ... *Ut ostenderet nobis mysterium voluntatis suae, secundum bonam voluntatem suam* [ib. 9]. In hoc mysterio voluntatis suae posuit divitias gratiae suae secundum bonam voluntatem suam, non secundum nostram; quae bona esse non posset, nisi ipse, secundum bonam voluntatem suam, ut bona fieret subveniret.

129 19, 38. Non enim quia credidimus, sed ut credamus, elegit 1990
nos, ne priores eum elegisse dicamur, falsumque sit, quod absit: *Non vos me elegistis, sed ego vos elegi* [Io 15, 16]. Nec
131 quia credidimus, sed ut credamus, vocamur, atque illa vocatione, quae sine paenitentia est, id prorsus agitur et peragitur, ut credamus.

131 19, 39. Deus igitur operatur in cordibus hominum, voca- 1991
tione illa secundum propositum suum, de qua multum locuti sumus, ut non inaniter audiant evangelium, sed eo audito convertantur et credant.

De dono perseverantiae, 428/9.

320 C. 1, n. 1. Asserimus ergo donum Dei esse perseverantiam 1992
qua usque in finem perseveratur in Christo. Finem autem dico, quo vita ista finitur, in qua tantummodo periculum est
321 ne cadatur. Itaque utrum quisque hoc munus acceperit, quamdiu hanc vitam ducit, incertum est. Si enim priusquam moriatur cadat, non perseverasse utique dicitur, et verissime dicitur. ... Sed ne quisquam reluctetur et dicat: Si ex quo fidelis quisque factus est, vixit, verbi gratia, decem annos et

1989. ML 44, 987. 1990. ML 44, 988. 1991. ML 44, 989.
1992. ML 45, 993.

eorum medio tempore a fide lapsus est, nonne quinque annos perseveravit? Non contendo de verbis, si et illa perseverantia putatur esse dicenda, tamquam temporis sui, hanc certe de qua nunc agimus perseverantiam, qua in Christo perseveratur usque in finem, nullo modo habuisse dicendus est, qui non perseveraverit usque in finem.

1993 6, 10. De illa enim perseverantia loquimur, qua perseve- 321
ratur usque in finem, quae si data est, perseveratum est usque in finem; si autem non est perseveratum usque in finem, non est data. . . . Perseverantiam usque in finem quoniam non habet quisquam nisi qui perseverat usque in finem, multi eam possunt habere, nullus amittere. Neque enim metuendum est, ne forte, cum perseveraverit homo usque in finem, aliqua in
eo mala voluntas oriatur, ne perseveret usque in finem. Hoc 320
ergo Dei donum suppliciter emereri potest, sed cum datum 342
fuerit, amitti contumaciter non potest.

1994 7, 15. Prorsus in hac re non operosas disputationes ex- 342
spectet ecclesia, sed attendat cotidianas orationes suas. Orat, ut increduli credant; Deus ergo convertit ad fidem. Orat, ut credentes perseverent; Deus ergo donat perseverantiam usque
in finem. Haec Deus facturum se esse praescivit: ipsa est 127
praedestinatio sanctorum quos *elegit in Christo ante constitutionem mundi* etc. [Eph 1, 4 sqq.]

1995 9, 21. Ex duobus itaque parvulis originali peccato pariter 343
obstrictis, cur iste assumatur, ille relinquatur; et ex duobus 130
aetate iam grandibus impiis, cur iste ita vocetur ut vocantem sequatur, ille autem aut non vocetur aut non ita vocetur;
inscrutabilia sunt iudicia Dei. Ex duobus autem piis, cur huic 320
donetur perseverantia usque in finem, illi non donetur, inscrutabiliora sunt iudicia Dei.

1996 9, 22. Ut enim non dicam, quam sit possibile Deo aversas 333
et adversas in fidem suam hominum convertere voluntates, et in eorum cordibus operari, ut nullis adversitatibus cedant nec ab illo aliqua superati tentatione discedant; cum possit et quod ait apostolus facere, ut non eos permittat tentari super id quod possunt [1 Cor 10, 13]: ut ergo id non dicam, certe
poterat illos Deus praesciens esse lapsuros, antequam id fieret, 123
auferre de hac vita. An eo redituri sumus, ut adhuc disputemus, quanta absurditate dicatur iudicari homines mortuos etiam de his peccatis, quae praescivit eos Deus perpetraturos fuisse, si viverent? Quod ita abhorret a sensibus christianis aut prorsus humanis, ut id etiam refellere pudeat.

1997 9, 23. Falsum est igitur et secundum ea mortuos iudicari, 306
quae facturi essent si ad viventes evangelium perveniret. Et

1993. ML 45, 999. 1994. ML 45, 1002. 1995. ML 45, 1004.
1996. ML 45, 1005. 1997. ML 45, 1006.

si hoc falsum est, non est cur dicatur de infantibus qui pereunt sine baptismate morientes, hoc in iis eo merito fieri, quia praescivit eos Deus, si viverent praedicatumque illis fuisset evangelium, infideliter audituros. Restat igitur ut solo peccato originali teneantur obstricti, et propter hoc solum eant in
129 damnationem; quod videmus aliis eamdem habentibus causam non nisi per Dei gratuitam gratiam regeneratione donari.

129 11, 25. Quod in his videmus, quorum liberationem bona 1998
eorum merita nulla praecedunt, et in his, quorum damnationem utrisque communia originalia sola praecedunt; hoc et in maioribus fieri nequaquam omnino cunctemus, id est, non putantes vel secundum sua merita gratiam cuiquam dari, vel
134 nisi suis meritis quemquam puniri.

340 13, 33. Unde satis dilucide ostenditur et incohandi et 1999
usque in finem perseverandi gratiam Dei non secundum me-
320 rita nostra dari, sed dari secundum ipsius secretissimam eamdemque iustissimam, sapientissimam, beneficentissimam voluntatem, quoniam, *quos praedestinavit* ipsos *et vocavit* [Rom 8, 30],
131 vocatione illa, de qua dictum est: *Sine paenitentia sunt dona*
321 *et vocatio Dei* [Rom 11, 29]. Ad quam vocationem pertinere nullus est homo ab hominibus certa asseveratione dicendus,
329 nisi cum de hoc saeculo exierit. . . . Nos ergo volumus, sed Deus in nobis operatur et velle; nos ergo operamur, sed Deus in nobis operatur et operari pro bona voluntate. Hoc nobis expedit et credere et dicere: hoc est pium, hoc verum, ut sit humilis et submissa confessio et detur totum Deo.

127 14, 35. Haec est praedestinatio sanctorum, nihil aliud: 2000
praescientia scilicet et praeparatio beneficiorum Dei, quibus
133 certissime liberantur quicumque liberantur. Ceteri autem ubi nisi in massa perditionis iusto divino iudicio relinquuntur? Ubi Tyrii relicti sunt et Sidonii, qui etiam credere potuerunt, si mira illa Christi signa vidissent. Sed quoniam ut crederent non erat iis datum, etiam unde crederent est negatum.

282 16, 39. Sunt etiam qui propterea vel non orant, vel frigide 2001
orant, quoniam Domino dicente didicerunt, scire Deum quid nobis necessarium sit, priusquam petamus ab eo. Num propter tales huius sententiae veritas deserenda, aut ex evangelio de-
129 lenda putabitur? Immo cum constet alia Deum danda etiam
342 non orantibus, sicut initium fidei, alia non nisi orantibus praeparasse, sicut usque in finem perseverantiam: profecto qui ex se ipso hanc se habere putat, non orat ut habeat. Cavendum est igitur, ne, dum timemus ne tepescat hortatio, exstinguatur oratio, accendatur elatio.

1998. ML 45, 1008. 1999. ML 45, 1012. 2000. ML 45, 1014.
2001. ML 45, 1017.

2002 17, 41. Videte iam a veritate quam sit alienum, negare 320
donum Dei esse perseverantiam usque in finem huius vitae,
cum vitae huic quando voluerit ipse det finem; quem si dat 321
ante imminentem lapsum, facit hominem perseverare usque in
finem. Sed mirabilior et fidelibus evidentior largitas bonitatis 128
Dei est, quod etiam parvulis, quibus oboedientia non est illius
aetatis ut detur, datur haec gratia.

2003 17, 42. Ii qui solum initium fidei et usque in finem per- 352
severantiam sic in nostra constituunt potestate, ut Dei dona
esse non putent, neque ad haec habenda atque retinenda
Deum operari nostras cogitationes et voluntates, cetera vero
ipsum dare concedunt, cum ab illo impetrantur credentis fide;
cur ad ipsa cetera exhortationem, eorumque ceterorum prae-
dicationem definitione praedestinationis non metuunt impediri?
An forte nec ipsa dicunt praedestinata? Ergo nec dantur a
Deo, aut ea se daturum esse nescivit. Quodsi et dantur et ea 127
se daturum esse praescivit, profecto praedestinavit.

2004 19, 50. Isti tales tantique doctores [Cypr., Ambr., Greg. Naz.] 84
dicentes non esse aliquid de quo tamquam de nostro, quod
nobis Deus non dederit, gloriemur, nec ipsum cor nostrum
et cogitationes nostras in potestate nostra esse, et totum dantes 314
Deo, atque ab ipso nos accipere confitentes, ut permansuri 308
convertamur ad eum, ut id quod bonum est nobis quoque
videatur bonum, et velimus illud, ut honoremus Deum et re-
cipiamus Christum, ut ex indevotis efficiamur devoti et religiosi,
ut in ipsam Trinitatem credamus, et confiteamur etiam voce
quod credimus: haec utique gratiae Dei tribuunt, Dei munera
agnoscunt, ab ipso nobis, non a nobis esse testantur.

2005 21, 55. Videant tamen ii, quibus amantibus me ingratus 340
esse non debeo, qui praeter hoc quod in quaestionem venit,
omnia mea, sicut scribitis, se profitentur amplecti: videant,
inquam, utrum in primi libri posterioribus partibus eorum
duorum quos mei episcopatus initio, antequam pelagiana
haeresis appareret, ad Simplicianum Mediolanensem episcopum
scripsi, remanserit aliquid quo vocetur in dubium, gratiam Dei
non secundum merita nostra dari, et utrum ibi non satis 314
egerim, etiam initium fidei esse donum Dei, et utrum ex iis
quae ibi dicta sunt, non consequenter eluceat, etsi non sit
expressum, etiam usque in finem perseverantiam non nisi ab 320
eo donari, qui nos praedestinavit in suum regnum et gloriam.

2006 23, 64. *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda* nostra, 314
clamantem: Abba, Pater [Gal 4, 6]. Et hic quid est *clamantem*
nisi clamare facientem, tropo illo quo dicimus laetum diem
qui laetos facit? . . . Ubi intellegimus et hoc ipsum esse

2002. ML 45, 1018. 2003. ML 45, 1019. 2004. ML 45, 1025.
2005. ML 45, 1027. 2006. ML 45, 1032.

donum Dei, ut veraci corde et spiritualiter clamemus ad Deum. Attendant ergo quomodo falluntur qui putant esse a nobis, non dari nobis, ut petamus, quaeramus, pulsemus.

Opus imperfectum contra Iulianum, 429/30.

302 L. 1, c. 48. «Fuit», inquit [Ambrosius, In Luc. 7, 234], «Adam, 2007
et in illo fuimus omnes; periit Adam, et in illo omnes perierunt.» Sed peccatis, inquis, alienis non utique perire de-
303 buerunt. Aliena sunt, sed paterna sunt, ac per hoc iure
410 seminationis atque germinationis et nostra sunt. Quis ab hac perditione liberat, nisi qui venit quaerere quod perierat? In
130 iis ergo, quos liberat, amplectamur misericordiam; in iis autem, quos non liberat, agnoscamus iudicium occultissimum quidem, sed sine ulla dubitatione iustissimum.

349 2, 146. Hoc est occultum et horrendum virus haeresis 2008
vestrae, ut velitis gratiam Christi in exemplo eius esse, non in dono eius, dicentes quia per eius imitationem fiunt iusti, non per subministrationem Spiritus Sancti ut eum imitentur adducti.

355 2, 165. Non per solam peccatorum dimissionem iustificatio 2009
239 ista confertur, nisi auctoribus vobis. Iustificat quippe impium Deus, non solum dimittendo quae mala facit, sed etiam donando caritatem, ut declinet a malo et faciat bonum per Spiritum Sanctum.

304 4, 104. Omnes qui nondum nati nihil per proprias volun- 2010
tates agere poterant boni vel mali, in uno potuisse peccare, in quo per rationem seminis erant, quando ille propria voluntate peccatum illud grande peccavit, naturamque in se vitiavit,
397 mutavit, obnoxiavit humanam, excepto uno homine, qui ex ipso quidem semine, non tamen seminali ratione procreatus est, si potes, intellege; si non potes, crede.

232 5, 1. Neque secundum christianam cogitatis fidem, qualis 2011
sit factus Adam, qui universis generibus animarum vivarum nomina imposuit: quod excellentissimae fuisse indicium sapientiae in saecularibus etiam litteris legimus. . . . Et quis dubitet Christianus, eos qui in hoc saeculo erroribus aerumnisque plenissimo ingeniosissimi apparent, quorum tamen corruptibilia corpora aggravant animas, si illius ingenio comparentur, distare longe amplius quam celeritate a volucribus testudines distant?

608 5, 61. Tam magnum est bonum [necessitas boni], ut sanctis 2012
servaretur ad praemium; quos itidem oblitus es, sicut Deum. Neque enim tunc sine virtute vivemus, quando nobis con-

2007. ML 45, 1071. 2008. ML 45, 1202. 2009. ML 45, 1212.
2010. ML 45, 1401. 2011. ML 45, 1432. 2012. ML 45, 1498.

cedetur, ne a Domino aliquando recedere possimus, quoniam nec velle poterimus. Ita enim nobis certum erit bonum, quo *semper*, ut promissum est, *cum Domino erimus* [1 Thess 4, 16]; ut ab eo recedere non velimus, nec velle possimus.

2013 6, 22. Natura quippe rationalis quanto est ipsa superior, 208
tanto ruina eius peior, et peccatum eius quanto incredibilius, tanto est damnabilius. Ideo angelus irreparabiliter cecidit, quoniam cui plus datur, plus exigitur ab eo [cf. Lc 12, 48]. . . .
Ipse primus Adam naturae tam excellentis fuit, quoniam vitiata 298
non fuit, ut peccatum eius tam longe maius ceterorum peccatis esset, quam longe melior ipse ceteris fuit; unde et poena 299
eius, quae peccatum eius continuo subsecuta est, tam grandis apparuit, ut continuo etiam teneretur necessitate moriendi, cuius erat in potestate non mori, et de loco tantae felicitatis 234
foras continuo mitteretur, et a ligno vitae continuo vetaretur.
Hoc autem quando factum est, in lumbis eius erat genus 302
humanum. . . . Omnes itaque filii Adae in illo adspersi sunt contagione peccati et mortis condicione devincti.

S. INNOCENTIUS I, PAPA 401—417.

Epistulae.

2014 Ep. 2 [ad Victricium, scripta a. 404], c. 3, n. 6. Si maiores 57
causae in medium fuerint devolutae, ad sedem apostolicam, sicut synodus statuit et beata consuetudo exigit, post iudicium episcopale referantur.

*2014** *2, 8, 11. De baptismo haereticorum, v. DB 94.*

2015 2, 13, 15. Item quae Christo spiritaliter nupserunt, et velari 523
a sacerdote meruerunt, si postea vel publice nupserint vel se 580
clanculo corruperint, non eas admittendas esse ad agendam paenitentiam, nisi is, cui se iunxerant, de saeculo recesserit.
Si enim de omnibus haec ratio custoditur, ut, quaecumque 572
vivente viro alteri nupserit, habeatur adultera, nec ei agendae paenitentiae licentia concedatur, nisi unus ex iis defunctus fuerit: quanto magis de illa tenenda est, quae ante immortali se sponso coniunxerat, et postea ad humanas nuptias transmigravit!

*2015** *6 [ad Exuperium, a. 405], 2, 5 6. De reconciliatione in articulo mortis, v. DB 95.*

6, 7, 13. De canone s. scripturae, v. DB 96.

17 [ad Rufum, a. 414], 5, 10. De baptismo Paulianistarum, v. DB 97.

25 [ad Decentium, a. 416], 3, 6. De confirmatione, v. DB 98.

25, 8, 11. De extrema unctione, v. DB 99.

29 [ad episcopos africanos, a. 417], 1. De primatu Rom. Pont., v. DB 100.

29, 6. De gratia, v. DB 132.

2013. ML 45, 1553. 2014. ML 20, 473. 2015. ML 20, 478.

307 30 [ad conc. milev., a. 417], 5. Illud vero, quod eos [Pelagianos] 2016
470 vestra fraternitas asserit praedicare, parvulos aeternae vitae praemiis etiam sine baptismatis gratia posse donari, perfatuum est. Nisi enim manducaverint carnem Filii hominis, et biberint sanguinem eius, non habebunt vitam in semetipsis [Io 6, 54]. Qui autem hanc iis sine regeneratione defendunt, videntur mihi ipsum baptismum velle cassare, cum praedicant hos habere quod in eos creditur nonnisi baptismate conferendum.

575 36 [ad Probum, a. ?]. Statuimus, fide catholica suffragante, 2017
illud esse coniugium, quod erat primitus gratia divina fundatum; conventumque secundae mulieris, priore superstite nec
572 divortio eiecta, nullo pacto posse esse legitimum.

S. COELESTINUS I, PAPA 422—432.

Epistulae.

57 Ep. 17 [episcopis et presbyteris euntibus ad synodum ephesinam, 2018
scripta a. 431]. Auctoritatem sedis apostolicae custodiri debere mandamus. Si quidem instructiones quae vobis traditae sunt hoc loquantur, et interesse conventui debeatis, ad disceptationem si fuerit ventum, vos de eorum sententiis iudicare debeatis, non subire certamen.

*21 [ad episcopos Galliarum, a. 431], 3—13. De gratia Dei «Indiculus», 2018**
v. DB 129 sqq.

MARIUS MERCATOR, † post 451.

Commonitorium adversus haeresim Pelagii et Caelestii, 431/2.

307 5. Ausus [est Caelestius] palam publiceque his verborum 2019
sententiis eiusdem sensum passim disseminare per populos, id est: Adam mortalem factum, qui, sive peccaret sive non peccaret, fuisset moriturus. Quoniam peccatum Adae ipsum solum laesit et non genus humanum. Quoniam infantes qui nascuntur, in eo statu sunt, in quo Adam fuit ante praevaricationem. Quoniam neque per mortem Adae omne genus hominum moritur, quia neque per resurrectionem Christi omne genus hominum resurgit. Quoniam infantes, etiamsi non baptizentur, habent vitam aeternam. Quae quinque capitula unam im-
350 piissimam et nefandam sententiam generant. Adiecit praeterea, posse esse hominem sine peccato et facile Dei mandata

---

2016. ML 20, 592; 33, 785. 2017. ML 20, 602.
2018. ML 50, 503. 2019. ML 48, 114; 45, 1681.

servare: quoniam ante Christi adventum fuerunt homines sine peccato, et quoniam lex sic mittit ad regnum caelorum, sicut evangelium.

PAULUS OROSIUS, fin. saec. IV. — saec. V.

Liber apologeticus, 415.

2020 19. Mea semper haec est fidelis atque indubitata sententia, 347
Deum adiutorium suum non solum in corpore suo, quod est ecclesia, cui specialia ob credentium fidem gratiae suae dona largitur, verum etiam universis in hoc mundo gentibus propter
longanimem sui aeternamque clementiam subministrare, non, 349
ut tu [Pelagius] asseris cum discipulo tuo Caelestio, cui iam apud africanam synodum occulta illa impiorum dogmatum natura contusa est, in solo naturali bono et in libero arbitrio generaliter universis unam gratiam contributam, sed speciatim cotidie per tempora, per dies, per momenta, per atomos et cunctis et singulis ministrare.

S. HILARIUS ARELATENSIS, ca 400—450/5.

Epistula ad S. Augustinum, 428/9.

(Inter epp. *S. Aug.* ep. 226.)

2021 2. Consentiunt [Massilienses] omnem hominem in Adam 352
periisse, nec inde quemquam posse proprio arbitrio liberari. Sed id conveniens asserunt veritati vel congruum praedicationi, et cum prostratis et numquam suis viribus surrecturis annuntiatur obtinendae salutis occasio, eo merito quo voluerint et crediderint, a suo morbo se posse sanari et ipsius fidei augmentum et totius sanitatis suae consequantur effectum. Ceterum ad nullum opus vel incipiendum, nedum perficiendum, quemquam sibi sufficere posse consentiunt; neque enim alicui operi curationis eorum annumerandum putant, exterrita et supplici voluntate, unumquemque aegrotum velle sanari. Quod enim dicitur: *Crede et salvus eris* [Act 16, 31; cf. Mc 16, 16], unum horum exigi asserunt, aliud offerri; ut propter id quod exigitur, si redditum fuerit, id quod offertur deinceps tribuatur. Unde consequens putant, exhibendam ab eo fidem, cuius naturae id voluntate conditoris concessum est; et nullam ita depravatam vel exstinctam putant, ut non debeat vel possit se velle sanari; propter quod vel sanetur quis a sua vel, si noluerit, cum sua aegritudine puniatur. Nec negari gratiam, si prae-

2020. CV 5 (ed. C. Zangemeister, 1882), 633; ML 31, 1188.
2021. ML 33, 1008.

cedere dicatur talis voluntas, quae tantum medicum quaerat, non autem quidquam ipsa iam valeat. . . . . 3. Cum autem dicitur iis, quare aliis vel alicubi praedicetur, vel non praedicetur, vel nunc praedicetur quod aliquando paene omnibus, sicut nunc aliquibus gentibus non praedicatum sit: dicunt id praescientiae esse divinae, ut eo tempore, et ibi et illis veritas annuntiaretur, vel annuntietur, quando et ubi praenoscebatur esse credenda.

352 4. Ceterum praescientiam et praedestinationem vel propo- 2022
situm ad id valere contendunt, ut eos praescierit vel praedestinaverit vel proposuerit eligere, qui fuerant credituri; nec de hac fide posse dici: *Quid habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7], cum in eadem natura remanserit, licet vitiata, quae prius sana ac perfecta donata sit. . . . Unde illam praescientiam sic accipiunt, ut propter fidem futuram intellegendi sint praesciti, nec cuiquam talem dari perseverantiam, a qua non permittatur praevaricari, sed a qua possit sua voluntate deficere et infirmari.

PAULINUS MEDIOLANENSIS.

Vita S. Ambrosii.

541 39. Causas criminum, quae illi confitebatur, nulli nisi Do- 2023
mino soli, apud quem intercedebat, loquebatur, bonum relinquens exemplum posteris sacerdotibus, ut intercessores apud Deum magis sint quam accusatores apud homines. Nam et secundum apostolum circa huiusmodi hominem confirmanda caritas est; quia ipse sui accusator est, nec exspectat accusatorem, sed praevenit; ut confitendo suum allevet ipse delictum, ne habeat quod adversarius criminetur.

S. PROSPER AQUITANUS, † ca 463.

Epistula ad S. Augustinum, 428/9.

(Inter epp. *S. Aug.* ep. 225.)

352 4. Quidam vero horum [Massiliensium] in tantum a Pela- 2024
gianis semitis non declinant, ut, cum ad confitendam eam Christi gratiam, quae omnia praeveniat merita humana, cogantur, ne, si meritis redditur, frustra gratia nominetur, ad condicionem hanc velint uniuscuiusque hominis pertinere, in qua eum nihil prius merentem, quia nec exsistentem, liberi arbitrii et rationalem gratia creatoris instituat, ut per discretionem boni ac mali et ad cognitionem Dei et ad oboedientiam

2022. ML 33, 1009. 2023. ML 14, 40.
2024. ML 51, 70; 33, 1004.

mandatorum eius possit suam dirigere voluntatem, atque ad
hanc gratiam, qua in Christo renascimur, pervenire, per na-
turalem scilicet facultatem, petendo, quaerendo, pulsando: ut
ideo accipiat, ideo inveniat, ideo introeat, quia bono naturae
bene usus ad istam salvantem gratiam initialis gratiae ope
meruerit pervenire.

2025 5. Cumque inter haec innumerabilium illis multitudo obi- 307
citur parvulorum, qui utique excepto originali peccato, sub
quo omnes homines similiter in primi hominis damnatione
nascuntur, nullas adhuc habentes voluntates, nullas proprias
actiones, non sine Dei iudicio secernuntur, ut ante discretionem
boni ac mali de usu vitae istius auferendi, alii per regene-
rationem inter caelestis regni assumantur heredes, alii sine
baptismo inter mortis perpetuae transeant debitores: tales
aiunt perdi, talesque salvari, quales futuros illos in annis
maioribus, si ad activam servarentur aetatem, scientia divina
praeviderit.

Responsiones ad capitula obiectionum Gallorum, 431/2.

2026 Resp. ad obi. 3. Sicut bona opera ad inspiratorem eorum 139
Deum, ita mala ad eos sunt referenda qui peccant. Non 344
enim relicti sunt a Deo, ut relinquerent Deum; sed reli-
querunt et relicti sunt et ex bono in malum propria volun-
tate mutati sunt, atque ab hoc licet fuerint renati, fuerint
iustificati, ab eo tamen, qui illos tales praescivit, non sunt
praedestinati.

2027 6. Iustificatus itaque homo, id est, ex impio pius factus, 369
nullo praecedente bono merito, accipit donum, quo dono ac-
quirat et meritum: ut, quod in illo incohatum est per gratiam 368
Christi, etiam per industriam liberi augeatur arbitrii; numquam
remoto adiutorio Dei, sine quo nec proficere nec permanere
in bono quisquam potest.

2028 7. Cum autem dubium non sit, donum Dei esse perseve- 320
rantiam in bono usque ad finem, quam istos, ex eo ipso quod 321
non perseveraverunt, non habuisse manifestum est, non est
calumniandum Deo, quare istis non dederit quod aliis dedit;
sed confitendum est et misericorditer eum dedisse quod dedit, 343
et iuste non dedisse quod non dedit, ne, quemadmodum ex
libero arbitrio oritur causa labendi, ita ex ipso oriri videatur
et standi; cum illud humano fiat opere, hoc divino impleatur
ex munere.

2029 11. Cum vero aliquos a Deo aut traditos desideriis suis 344
[Rom 1, 24] aut obduratos legimus aut relictos, magnis peccatis

2025. ML 51, 71; 33, 1004. 2026. ML 51, 159; 45, 1835.
2027. ML 51, 161; 45, 1836. 2028. ML 51, 161; 45, 1836.
2029. ML 51, 167; 45, 1839.

suis hoc ipsos meruisse profitemur, quia talia eorum crimina praecesserunt, ut ipsi sibi poena fieri debuerint, quae iis etiam supplicium verteret in reatum.

125 Sentential super capitulum 8. Item qui dicit, quod non 2030
omnes homines velit Deus salvos fieri, sed certum numerum praedestinatorum, durius loquitur, quam loquendum est de altitudine inscrutabilis gratiae Dei, *qui et omnes vult salvos fieri,* atque *in agnitionem veritatis venire* [1 Tim 2, 4], et voluntatis suae propositum in iis implet, quos praescitos praedestinavit, praedestinatos vocavit, vocatos iustificavit, iustificatos glorificavit [Rom 8, 30]; . . . ut et qui salvantur, ideo salvi sint,
140 quia illos voluit Deus salvos fieri, et qui pereunt, ideo pereant, quia perire meruerunt.

Responsiones
ad capitula obiectionum Vincentianarum, 431/2.

413 Resp. ad obi. 1. Contra vulnus originalis peccati, quo in 2031
Adam omnium hominum corrupta et mortificata natura est et unde omnium concupiscentiarum morbus inolevit, verum et potens ac singulare remedium est mors Filii Dei Domini nostri
398 Iesu Christi, qui liber a mortis debito et solus absque peccato
419 pro peccatoribus et debitoribus mortis est mortuus. Quod ergo ad
422 magnitudinem et potentiam pretii et quod ad unam pertinet causam generis humani, sanguis Christi redemptio est totius mundi.

295 10. Detestanda et abominanda opinio, quae Deum cuius- 2032
quam malae voluntatis aut malae actionis credit auctorem; cuius praedestinatio numquam extra bonitatem, numquam extra iustitiam est. . . . Plane praedestinavit iudicium suum, quo unicuique retributurus est prout gessit, sive bonum, sive malum. Quod iudicium futurum omnino non esset, si homines Dei voluntate peccarent.

337 12. Hi autem, de quibus dicitur: *Ex nobis exierunt, sed non* 2033
139 *fuerunt ex nobis; si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum* [1 Io 2, 19], voluntate exierunt, voluntate ceciderunt. Et quia praesciti sunt casuri, non sunt praedestinati. Essent autem praedestinati, si essent reversuri et in sanctitate ac veritate mansuri. Ac per hoc praedestinatio Dei multis est causa standi, nemini est causa labendi.

Liber contra collatorem, 431/2.

340 C. 3, n. 1. Quomodo autem non advertis, te in illud dam- 2034
natum incidere, quod velis nolis convinceris dicere gratiam

2030. ML 51, 172; 45, 1841. 2031. ML 51, 177; 45, 1844.
2032. ML 51, 182; 45, 1846. 2033. ML 51, 184; 45, 1847.
2034. ML 51, 222; 45, 1805. In hoc tomo 45 numeri capitum iidem sunt, non autem ceteri.

Dei secundum merita nostra dari; cum aliquid praecedere
boni operis ex ipsis hominibus, propter quod gratiam con-
sequantur, affirmas? Non enim nullius meriti haberi potest 314
petentis fides, quaerentis pietas, pulsantis instantia; praecipue
cum omnes eiusmodi et accipere et invenire et intrare di-
cantur. In quo superfluum, immo impium est, sic velle meritis
ante gratiam exsistentibus locum facere, ut non ex toto verum
sit quod ait Dominus: *Nemo venit ad me, nisi Pater, qui misit*
me, attraxerit eum [Io 6, 44], quod nullatenus diceretur, si cuius- 325
quam sine Dei illuminatione esset credenda conversio, aut ullo
modo se voluntas hominis ad Deum sine Deo posset extendere.

2035 7, 2. Veritas dicit: *Nemo venit ad me, nisi Pater, qui misit* 326
me, traxerit eum [Io 6, 44]. Si ergo nemo venit nisi attractus, 322
omnes qui quocumque modo veniunt, attrahuntur. Trahit ita-
que ad Deum contemplatio elementorum, omniumque quae
in iis sunt, ordinatissima pulchritudo. *Invisibilia enim eius a*
creatura mundi per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur
[Rom 1, 20]. . . . Et quis perspicere aut enarrare possit, per
quos affectus visitatio Dei animum ducat humanum, ut quae
fugiebat sequatur; quae oderat, diligat; quae fastidiebat, esuriat;
ac subito commutatione mirabili, quae clausa ei fuerant, fiant
aperta; quae onerosa, sint levia; quae amara, sint dulcia; quae
obscura, sint lucida?

2036 9, 3. Naturae enim humanae in illa universalis praevari- 300
cationis ruina nec substantia erepta est nec voluntas; sed 301
lumen decusque virtutum, quibus fraude invidentis exuta est.
Perditis autem per quae ad aeternam atque inamissibilem cor-
poris animique incorruptionem poterat pervenire, quid ei re-
mansit, nisi quod ad temporalem pertinet vitam, quae tota
est damnationis et poenae? Propter quod natos in Adam
renasci oportet in Christo, ne in illa quis inveniatur generatione,
quae periit.

2037 13, 3. Et ita manifestissime patet, in impiorum animis nullam 311
habitare virtutem, sed omnia opera eorum immunda esse atque
polluta, habentium sapientiam non spiritalem sed animalem,
non caelestem sed terrenam, non christianam sed diabolicam,
non a Patre luminum sed a principe tenebrarum, dum et ipsa
quae non haberent nisi dante Deo subdunt ei qui primus
recessit a Deo.

2038 18, 3. [Profitemur] quod liberum arbitrium, naturaliter homini 301
inditum, maneat in natura, sed qualitate et condicione mutata
per *mediatorem Dei et hominum, hominem Christum Iesum* [1 Tim
2, 5], qui ipsam voluntatem ab eo, quod perverse volebat, 415
avertit et in id, quod ei bonum esset velle, convertit.

2035. ML 51, 230; 45, 1809. 2036. ML 51, 237; 45, 1812.
2037. ML 51, 248; 45, 1818. 2038. ML 51, 265; 45, 1827.

Expositio Psalmorum, 433.

403 Ps 103, v. 19. *Sol cognovit occasum suum.* Christus agnovit passionem suam. Occasus Christi passio Christi est. Sed numquid sol sic occidit ut non oriatur? *Numquid qui dormit, non adiciet ut resurgat?* [Ps 40, 9.] Quid est autem: *agnovit occasum suum*, nisi: placuit ei ut moreretur? Voluntate enim suscepit crucem et mortem; et sicut aliena sunt ab eius notitia quae ipsi non placent, ita ea quae voluntati ipsius congruunt novit atque cognoscit. 2039

418 132, 2. *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron.* Per Aaron sacerdotem ille indicatur sacerdos, qui veri pontificis sacramentum, non in alieni generis hostia, sed in oblatione corporis et sanguinis sui solus implevit: idem sacerdos, idem victima, propitiator et propitiatio, omniumque
427 mysteriorum quibus nuntiabatur effector; qui mortuus, sepultus,
185 resuscitatus, ascendit in caelos, naturam humanam super omne nomen exaltans et mittens Spiritum Sanctum, cuius unctio omnem ecclesiam penetraret. 2040

Liber sententiarum ex S. Augustino, ca 450.

312 106. Omnis infidelium vita peccatum est, et nihil est bonum sine summo bono. Ubi enim deest agnitio aeternae et incommutabilis veritatis, falsa virtus est, etiam in optimis moribus. 2041

[?] De vocatione omnium gentium, medio saec. V.

312 L. 1, c. 7. Etsi fuit qui naturali intellectu conatus sit vitiis reluctari, huius tantum temporis vitam steriliter ornavit, ad veras autem virtutes aeternamque beatitudinem non profecit. Sine cultu enim veri Dei, etiam quod virtus videtur esse, peccatum est, nec placere ullus Deo sine Deo potest. 2042

322
324 1, 8. Cum verbum Dei per ministerium praedicantium auribus carnis infertur, miscetur operatio potentiae divinae cum sono vocis humanae, et qui incitavit evangelizantis officium, audientis quoque firmavit affectum. 2043

340
369 1, 17. Quodsi et ad illos dirigas mentis intuitum, qui, longam agentes in flagitiis et sceleribus aetatem, sacramento baptismatis Christi in ipso vitae fine renovantur, et sine ullo suffragio bonorum operum in regni caelestis consortium transferuntur, quo intellectu divinum iudicium comprehendes, nisi ut indubitanter agnoscas gratuita esse Dei munera; et sicut 2044

2039. ML 51, 294. 2040. ML 51, 381.
2041. ML 51, 441; 45, 1868. 2042. ML 51, 653.
2043. ML 51, 656. 2044. ML 51, 669.

nulla sunt tam detestanda facinora, quae possint gratiae arcere donum, ita nulla posse tam praeclara opera exsistere, quibus hoc quod gratis tribuitur per retributionis iudicium debeatur? Vilesceret enim redemptio sanguinis Christi nec misericordiae Dei humanorum operum praerogativa succumberet, si iustificatio quae fit per gratiam meritis praecedentibus deberetur, ut non munus largientis sed merces esset operantis.

2045 1, 24. Abunde, quantum arbitror, his testimoniis, quamvis 314
et alia documenta aggregari potuerint, demonstratum est fidem, 340
qua iustificatur impius, nisi ex Dei munere non haberi, eam-
que nullis meritis praecedentibus tribui, sed ad hoc donari, 366
ut principium possit esse meritorum, et, cum ipsa data fuerit non petita, ipsius iam petitionibus bona cetera consequantur.

2046 2, 17. Quodsi forte, quemadmodum quasdam gentes non 347
olim in consortium filiorum Dei novimus adoptatas, ita etiam nunc in extremis mundi partibus sunt aliquae nationes quibus nondum gratia salvatoris illuxit, non ambigimus etiam circa illas occulto iudicio Dei tempus vocationis esse dispositum, quo evangelium quod non audierunt audient atque suscipient. Quibus tamen illa mensura generalis auxilii, quae desuper omnibus semper hominibus est praebita, non negatur.

2047 2, 29. Universitati hominum, quod abunde probavimus, ita 347
multiplex atque ineffabilis bonitas Dei consuluit semper et consulit, ut neque ulli pereuntium excusatio suppetat de abnegato sibi lumine veritatis, neque cuiquam sit liberum de sua iustitia gloriari, cum et illos propria nequitia demergat ad poenam et istos Dei gratia perducat ad gloriam.

LEPORIUS.

Libellus emendationis, ad episcopos Galliae, ca 418.

2048 3. Ergo confitemur Dominum ac Deum nostrum Iesum 375
Christum unicum Filium Dei, qui ante saecula natus ex Patre 377
est, novissimo tempore de Spiritu Sancto et Maria semper
virgine factum hominem, Deum natum; et confitentes utram- 387
que substantiam Deum atque hominem inseparabilem pia fidei credulitate suscipimus, et ex tempore susceptae carnis sic omnia dicimus, quae erant Dei, transisse in hominem, ut omnia quae erant hominis in Deum venirent et hac intelle-
gentia Verbum factum sit caro, non ut conversione aut muta- 382
bilitate aliqua coeperit esse quod non erat, sed ut potentia divinae dispensationis Verbum Patris, numquam a Patre dis-

---

2045. ML 51, 679. 2046. ML 51, 704. 2047. ML 51, 715.
2048. ML 31, 1224. Idem locus citatur a Cassiano: De Incarn. Chr. 1, 5; CV 17, 242 sqq; ML 50, 25 sqq.

cedens, homo proprie fieri dignaretur, incarnatusque sit uni-
381 genitus secreto illo mysterio quo ipse novit (nostrum namque
est credere, illius nosse).

393 6. In hoc maxime fides nostra consistit, ut credamus unicum 2049
Filium Dei, non adoptivum sed proprium, non phantasticum
419 sed verum, non temporarium sed aeternum, pro nobis omnia
404 secundum carnem fuisse perpessum.... 10. Ut autem et hinc
nihil cuiquam in suspicione derelinquam, tunc dixi, immo ad
obiecta respondi, Dominum nostrum Iesum Christum secundum
hominem ignorare. Sed nunc non solum dicere non praesumo,
verum etiam priorem anathematizo prolatam in hac parte sen-
tentiam; quia dici non licet etiam secundum hominem igno-
rasse Dominum prophetarum.

S. CASSIANUS, ca 360—ca 435.

Collationes, 419—428.

200 Coll. 7, c. 13. Licet pronuntiemus nonnullas esse spiritales 2050
217 naturas, ut sunt angeli, archangeli ceteraeque virtutes, ipsa
quoque anima nostra, vel certe aer iste subtilis, tamen incor-
poreae nullatenus aestimandae sunt. Habent enim secundum
se corpus quo subsistunt, licet multo tenuius quam nostra sunt
corpora, secundum apostoli sententiam ita dicentis: *Et corpora
caelestia et corpora terrestria* [1 Cor 15, 40], et iterum: *Seminatur*
98 *corpus animale, surgit corpus spiritale* [ib. 44]. Quibus manifeste
colligitur nihil esse incorporeum nisi Deum solum.

202 7, 15. Nulli dubium est quod possint spiritus immundi cogi- 2051
tationum nostrarum attingere qualitates, sed indiciis eas sen-
sibilibus forinsecus colligentes, id est, aut ex nostris dispositioni-
bus aut ex verbis et studiis in quae propensius nos perspexerint
inclinari. Ceterum illas, quae necdum de internis animae prodie-
runt, adire omnino non possunt.

314 13, 8. [Deus] cum in nobis ortum quemdam bonae voluntatis 2052
inspexerit, illuminat eam confestim atque confortat et incitat
ad salutem, incrementum tribuens ei quam vel ipse plantavit
vel nostro conatu viderit emersisse.

314 13, 9. Nec cum voluerit quis, sanitate perfruitur aut de 2053
aegritudinis morbo pro arbitrii sui desiderio liberatur. Quid
autem prodest sanitatis gratiam concupisse, nisi Deus, qui vitae
ipsius usum tribuit, etiam vigorem incolumitatis impertiat?
Ut autem evidentius clareat etiam per naturae bonum, quod

2049. ML 31, 1226.
2050. CV 13 (ed. M. Petschenig, 1886), 192; ML 49, 684.
2051. CV 13, 194; ML 49, 687. 2052. CV 13, 371; ML 49, 912.
2053. CV 13, 373; ML 49, 919.

beneficio creatoris indultum est, nonnumquam bonarum voluntatum prodire principia, quae tamen, nisi a Domino dirigantur, ad consummationem virtutum pervenire non possunt, apostolus testis est dicens: *Velle enim adiacet mihi, perficere autem bonum non invenio* [Rom 7, 18].

De incarnatione Christi, adversus Nestorium, 430/1.

2054 L. 2, c. 2. Dicis itaque, quisquis es ille, haeretice, qui Deum 429
ex virgine natum negas, Mariam matrem Domini nostri Iesu
Christi Theotocon, id est, matrem Dei, appellari non posse,
sed Christotocon, hoc est, Christi tantum matrem, non Dei;
nemo enim, inquis, antiquiorem se parit. Ac de hoc quidem
tam stulto argumento, quod nativitatem Dei carnali intel-
legentia aestimandam putas, et mysterium maiestatis humanis 381
credis censendum esse rationibus, postea, si Deus annuet,
disputabimus; nunc interim et Christum Deum et Mariam
matrem Dei divinis testibus approbemus.

2055 4, 6, 3. Filium hominis in caelo fuisse dixit [Io 3, 13], 253
Filium hominis e caelo descendisse memoravit. 4. Quid est? 254
Quid mussitas? Negato hoc, si vales. Sed rationem dicti
quaeris? Non reddo interim. Deus hoc dixit, Deus locutus
est: mihi verbum illius summa ratio est. Removeo argumenta,
removeo disputationes: sola mihi ad credulitatem sufficit per-
sona dicentis. Non licet mihi de fide dicti ambigere, non 250
licet deliberare. Quid mihi quaerere quomodo verum sit quod
Deus dixit, cum dubitare non debeam quin verum sit quod
Deus dixerit?

2056 5, 7. *Omnia*, inquit, *pacificans per sanguinem crucis eius, sive* 385
quae in caelis sunt sive quae in terris [Col 1, 20]. Manifestavit 392
utique apertissime de quo diceret, quem primogenitum ex
mortuis nominasset. Numquid enim per Verbi aut Spiritus
sanguinem reconciliata et pacificata sunt omnia? Non utique;
neque enim in naturam cadere impassibilem res ulla potuit
passionis, aut fundi sanguis valuit nisi hominis, aut mori alter
quam homo; et tamen idem, qui in sequentibus mortuus di-
citur, idem superius imago Dei invisibilis praedicatur. Quo-
modo ergo hoc? Scilicet quia id omni modo ab apostolis
cautum est, ne aliqua videretur in Christo esse divisio, et
unitus in filio hominis Filius Dei inciperet per erraticas inter-
pretationes duas habere personas, ac per pravas atque impias
opiniones, qui esset scilicet in se unus, duplex fieret in nobis.

2057 6, 22. Ita omnibus scriptis sacris dominicum hominem co- 387
nectit Deo atque concorporat, ut nec in tempore admodum

2054. CV 17 (ed. M. Petschenig, 1888), 247; ML 50, 31.
2055. CV 17, 292; ML 50, 83. 2056. CV 17, 312; ML 50, 114.
2057. CV 17, 348; ML 50, 185.

hominem quis a Deo, nec in passione possit Deum ab homine discernere. Si enim ad tempus respicis, invenies semper filium hominis cum Dei Filio; si ad passionem, invenies semper cum filio hominis Dei Filium; ita scilicet unitum et individuum sibi Christum filium hominis ac Dei Filium, ut, quantum ad vocem scripturae pertinet, nec homo separari a Deo tempore, nec ab homine Deus omnino valeat passione. . . .
386 Non ergo ante partum virginis eadem in praeterito aeternitas hominis quae Dei; sed quia in utero virginis unitus est Deus homini, factum est ut in Christo omnino non possit alterum sine altero nominari.

NESTORIUS, † 451.

Sermones.

385 9. In nobis invicem frequenter sciscitantur: Θεοτόκος, inquiunt, id est, puerpera Dei sive genetrix Dei, Maria, an autem ἀνθρωποτόκος, id est, hominis genetrix? Habet matrem Deus? Ἀνέγκλητος Ἕλλην μητέρας θεοῖς ἐπεισάγων. . . . Non peperit creatura creatorem, ἀλλ' ἔτεκεν ἄνθρωπον, θεότητος ὄργανον. 2057 a

383 12. Τῆς δὲ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος ἔστι διαίρεσις. Ὁ Χριστὸς κατὰ τὸ Χριστὸς ⟨εἶναι⟩ ἀδιαίρετος, ⟨ὁ Υἱὸς κατὰ τὸ Υἱὸς εἶναι ἀδιαίρετος⟩. Οὐ γὰρ ἔχομεν δύο Χριστοὺς οὐδὲ δύο Υἱούς. Οὐ γάρ ἐστι παρ' ἡμῖν πρῶτος ⟨Χριστὸς⟩ καὶ δεύτερος, οὐδὲ ἄλλος καὶ ἄλλος, οὐδὲ πάλιν ἄλλος υἱὸς καὶ ἄλλος πάλιν· ἀλλ' αὐτὸς ὁ εἷς ἐστι διπλοῦς, οὐ τῇ ἀξίᾳ, ἀλλὰ τῇ φύσει. 2057 b

385 15. Θεὸς τοῦ Χριστοῦ ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ Λόγος. . . . Ἦν γὰρ ὁ αὐτὸς καὶ βρέφος καὶ τοῦ βρέφους δεσπότης. Ἐπῃνέσατε τὴν φωνήν, ἀλλὰ μηδὲ αὐτὴν ἀβασανίστως κροτεῖτε. Εἶπον γάρ· ὁ αὐτὸς ἦν βρέφος καὶ τοῦ βρέφους οἰκήτωρ. 2057 c

Anathematismi (a. 430), v. K 796 sqq. *2057**

---

383 12. Divinitatis et humanitatis est distinctio. Christus, secundum quod est Christus, est indivisus; Filius, secundum quod est Filius, est indivisus. Non enim habemus duos christos nec duos filios. Neque est apud nos primus Christus et secundus, neque alius et alius, neque iterum alter filius et iterum alter; sed idem unicus est duplex, non dignitate sed natura. 2057 b

385 15. Dei Verbum erat Deus Christi. . . . Erat enim ipse et infans et infantis dominus. Laudastis vocem, sed nolite eam sine cura laudare. Dixi enim quod idem erat infans et habitator infantis. 2057 c

---

2057a. Lf (= Loofs) 251; ML 48, 759.
2057b. Lf 281; ML 48, 902. 2057c. Lf 291; ML 48, 830.

Liber Heraclidis, 450[1].

2057d L. 1, c. 1, n. 76. Itaque Deus incarnatus est in homine 385
in suo proprio προσώπῳ, et fecit eius πρόσωπον suum ipsius πρόσωπον. Nequit ita obsecundari, ut πρόσωπον hominis sit suum utque ipse det homini suum πρόσωπον. Ideo suo προσώπῳ usus est, quia sibi id cepit.

2057e 1, 3. Equidem dicebam et affirmabam unionem esse in 385
uno προσώπῳ Christi; necessario indicabam Deum Verbum quod incarnatum est, et Deus Verbum erat simul in humanitate, quia in ea Christus incarnatus est. Quapropter cum patres nos docerent quis sit Christus, de quo disputabant, naturas primum statuerunt quae Christum constituunt. Tu vero [Cyrille] contrarium agis, qui velis ut in duabus naturis Deus Verbum sit πρόσωπον unionis. . . . Ex concursu unionis divinitatis et humanitatis fuit unus Christus, non vero Deus Verbum, hoc enim erat aeternum. Christus igitur est πρόσωπον unionis, non autem Deus Verbum illud est unionis sed suae naturae, neque idem est id dicere et intellegere.

2057f 2, 1. Non est concipienda essentia sine hypostasi, quasi 385
essentiae unitae essent in una essentia et adesset unius essentiae πρόσωπον. At naturae subsistunt in suis προσώποις et in suis naturis et in προσώπῳ unionis. Quod ad naturale πρόσωπον unius attinet, altera eodem utitur vi unionis; et sic unum [est] πρόσωπον duarum naturarum. Unius essentiae πρόσωπον utitur ipso alterius προσώπῳ.

2057g 2, 1. Divinitas utitur προσώπῳ humanitatis et humanitas 385
προσώπῳ divinitatis; ea ratione unum dicimus πρόσωπον utriusque.

S. CYRILLUS ALEXANDRINUS, † 444.

Epistulae.

2058 Ep. 1 [ad monachos Aegypti, a. 428/31]. Τεθαύμακα τοίνυν, 429
εἴπερ ὅλως ἐνδοιάζουσί τινες πότερον θεοτόκος ἢ μὴ λέγοιτ' ἂν ἡ ἁγία παρθένος. Εἰ γάρ ἐστι Θεὸς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, πῶς οὐ θεοτόκος ἡ τεκοῦσα ἡ ἁγία παρθένος;

2058 1. Miror itaque esse aliquos qui omnino addubitent utrum 429
deipara annon appellanda sit sacra virgo. Si enim Dominus noster Iesus Christus Deus est, quomodo non sit deipara sacra virgo quae illum edidit?

---

[1] Istius libri sola versio syriaca servata est; hic autem habes latinam translationem quae, revisente Nau, genuinum textum reddit accurate.

2057d. Nau 66. 2057e. Nau 127. 2057f. Nau 193.
2057g. Nau 212. 2058. MG 77, 13.

429 1. Ἀλλ' ἴσως ἐκεῖνο ἐρεῖς· Ἆρ' οὖν, εἰπέ μοι, θεότητος μήτηρ 2059
375 γέγονεν ἡ παρθένος; Καὶ πρός γε τοῦτό φαμεν ὅτι γεγέννηται
μὲν ὁμολογουμένως ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
ὁ ζῶν τε καὶ ἐνυπόστατος Λόγος αὐτοῦ, καὶ ἄναρχον ἐν χρόνῳ
τὴν ὕπαρξιν ἔχει, ἀεὶ συνυφεστηκὼς τῷ γεγεννηκότι, ἐν αὐτῷ
τε καὶ σὺν αὐτῷ συνυπάρχων καὶ συννοούμενος· ἐν ἐσχάτοις
377 δὲ τοῦ αἰῶνος καιροῖς, ἐπειδὴ γέγονε σάρξ, τουτέστιν ἡνώθη
σαρκὶ ψυχὴν ἐχούσῃ τὴν λογικήν, γεγεννῆσθαι λέγεται καὶ
σαρκικῶς διὰ γυναικός.

375 39 [ad Ioannem episc. antioch., a. 433][1]. Ὁμολογοῦμεν τοι- 2060
γαροῦν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ
378 τὸν μονογενῆ, Θεὸν τέλειον, καὶ ἄνθρωπον τέλειον ἐκ ψυχῆς
λογικῆς καὶ σώματος· πρὸ αἰώνων μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεν-
νηθέντα κατὰ τὴν θεότητα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν
377 αὐτὸν δι' ἡμᾶς, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν, ἐκ Μαρίας
τῆς παρθένου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα· ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ
379 τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀν-
384 θρωπότητα. Δύο γὰρ φύσεων ἕνωσις γέγονε· διὸ ἕνα Χριστόν,
ἕνα Υἱόν, ἕνα Κύριον ὁμολογοῦμεν. Κατὰ ταύτην τὴν τῆς
429 ἀσυγχύτου ἑνώσεως ἔννοιαν ὁμολογοῦμεν τὴν ἁγίαν παρθένον
θεοτόκον, διὰ τὸ τὸν Θεὸν Λόγον σαρκωθῆναι καὶ ἐνανθρω-
386 πῆσαι, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως ἑνῶσαι ἑαυτῷ τὸν ἐξ
392 αὐτῆς ληφθέντα ναόν. Τὰς δὲ εὐαγγελικὰς καὶ ἀποστολικὰς
περὶ τοῦ Κυρίου φωνάς, ἴσμεν τοὺς θεολόγους ἄνδρας τὰς

---

429 1. Sed forsan hoc dices: Numquid, dic mihi, divinitatis mater 2059
375 fuit virgo? Ad hoc dicimus vivum illud et subsistens Dei Verbum
vere sine controversia ex ipsa Dei et Patris essentia genitum esse,
substantiamque sine initio in tempore habuisse, semper coexsistens
genitori, in ipso et cum ipso consistens et conceptum; in novis-
377 simis vero aevi temporibus, cum caro factum est, hoc est, corpori
anima intellegenti informato unitum est, secundum carnem quo-
que ex muliere natum esse.

375 39. Confitemur itaque Dominum nostrum Iesum Christum Filium 2060
Dei unigenitum Deum esse perfectum et hominem perfectum ex
378 anima rationali et corpore constitutum; ante saecula quidem ex
Patre natum secundum divinitatem, postremis vero temporibus
377 eumdem ipsum propter nostram salutem ex Maria virgine secundum
humanitatem; eumdem Patri consubstantialem secundum divinitatem,
379 et nobis consubstantialem secundum humanitatem. Duarum enim
384 naturarum facta est unio; et propterea unum Christum, unum
429 Filium, unum Dominum confitemur. Secundum hunc inconfusae
unitatis intellectum confitemur sanctam virginem deiparam esse,
386 quia Deus Verbum incarnatum est et homo factum, et ex ipso
392 conceptu templum ex illa sumptum sibi univit. Evangelicas autem
et apostolicas de Domino voces scimus theologos alias quidem,

[1] Hoc est celeberrimum «symbolum unionis» cum episcopis orientalibus.
2059. MG 77, 21. 2060. MG 77, 176.

μὲν κοινοποιοῦντας ὡς ἐφ' ἑνὸς προσώπου, τὰς δὲ διαιροῦντας ὡς ἐπὶ δύο φύσεων· καὶ τὰς μὲν θεοπρεπεῖς κατὰ τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, τὰς δὲ ταπεινὰς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ παραδιδόντας.

2061 46 [ad Succensum, a. 433/5], 2. Ἠγνόησαν πάλιν οἱ τὰ ὀρθὰ 382
διαστρέφοντες, ὅτι κατὰ ἀλήθειάν ἐστι μία φύσις τοῦ Λόγου 385
σεσαρκωμένη. Εἰ γὰρ εἷς ἐστιν Υἱός, . . . κατὰ πρόσληψιν σαρκὸς οὐκ ἀψύχου, ἀλλ' ἐψυχωμένης νοερῶς προῆλθεν ἄνθρωπος ἐκ γυναικός, οὐκ εἰς δύο μερισθήσεται διὰ τοῦτο πρόσωπα καὶ υἱούς, ἀλλὰ μεμένηκεν εἷς, πλὴν οὐκ ἄσαρκος, οὐδ' ἔξω σώματος, ἀλλ' ἴδιον ἔχων αὐτὸ καθ' ἕνωσιν ἀδιάσπαστον. Ὁ δὲ τοῦτο λέγων, οὐ φυρμόν, οὐ σύγχυσιν, οὐδ' ἕτερόν τι τῶν τοιούτων πάντη τε καὶ πάντως δηλοῖ· οὔτε μὴν ὡς ἐξ ἀναγκαίου τοῦ λόγου τοῦτο ἀκολουθήσει ποθέν. Εἰ γὰρ καὶ εἷς λέγοιτο πρὸς ἡμῶν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ σεσαρκωμένος καὶ ἐνανθρωπήσας, οὐ πέφυρται διὰ τοῦτο, κατὰ τὸ ἐκείνοις δοκοῦν, οὔτε μὴν εἰς τὴν τῆς σαρκὸς φύσιν μεταπεφοίτηκεν ἡ τοῦ Λόγου φύσις, ἀλλ' οὐδὲ ἡ τῆς σαρκὸς εἰς τὴν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐν ἰδιότητι τῇ κατὰ φύσιν ἑκατέρου μένοντός τε καὶ νοουμένου . . ., μίαν ἡμῖν ἔδειξεν Υἱοῦ φύσιν, πλήν, ὡς ἔφην, σεσαρκωμένην. Οὐ γὰρ ἐπὶ μόνων τῶν ἁπλῶν κατὰ φύσιν τὸ ἓν ἀληθῶς λέγεται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ σύνθεσιν
συνηγμένων, ὁποῖόν τι χρῆμά ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἐκ ψυχῆς 216
καὶ σώματος.

---

tamquam ad unam personam pertinentes, communes facere, alias vero tamquam in duabus naturis divisim usurpare; et illas quidem Deo dignas secundum Christi divinitatem, alias vero humiles secundum illius humanitatem tradere.

2061 46, 2. Recta pervertentes rursus ignorant unam revera esse 382
naturam Verbi incarnatam. Nam etiamsi unus est Filius, . . . qui 385
secundum assumptionem carnis non inanimatae, sed intellegente anima praeditae prodiit homo ex muliere, non ideo in duas personas et filios dividetur, sed permansit unus, non quidem sine carne neque extra corpus, sed proprium habens secundum unitatem. Qui autem hoc dicit, nullo prorsus modo permixtionem neque confusionem neque eiusmodi quid significat, neque id tamquam ex necessaria ratione ullo modo consequitur. Nam, etiamsi unus dicatur a nobis unigenitus Filius Dei incarnatus et homo factus, non propterea permixtus est, ut illi putant, neque in carnis naturam transiit Verbi natura, neque natura carnis in Verbi naturam; sed cum utrumque in sua naturali proprietate permaneat et intellegatur . . ., unam nobis Filii naturam ostendit, sed, ut dixi, incarnatam. Neque enim in his rebus solis, quae secundum naturam simplices sunt, unum vere praedicatur, sed etiam in iis, quae sunt
per coniunctionem unitae, cuius modi est homo ex anima constans 216
et corpore.

2061. MG 77, 241.

384 46, 4. Τῆς γε μὴν θεοπνεύστου γραφῆς σαρκὶ παθεῖν αὐτὸν 2062
λεγούσης, ἄμεινον καὶ ἡμᾶς οὕτω λέγειν, ἤγουν τῇ φύσει τῆς
ἀνθρωπότητος· εἰ καὶ ὅτι μάλιστα, εἰ μὴ δυστρόπως λέγοιτο
τοῦτο πρός τινων, ἀδικήσειεν ἂν οὐδὲν τὸν τοῦ μυστηρίου
216 λόγον. Τί γάρ ἐστιν ἀνθρωπότητος φύσις ἕτερον, πλὴν ὅτι
σὰρξ ἐψυχωμένη νοερῶς, ᾗ καὶ πεπονθέναι φαμὲν σαρκὶ τὸν
Κύριον; Περιεργότατα τοίνυν φασί, τὸ τῇ φύσει τῆς ἀνθρωπότητος αὐτὸν παθεῖν· οἷον ἀποδιιστάντες αὐτὴν τοῦ Λόγου,
καὶ ἔξω τιθέντες ἰδικῶς, ἵνα δύο νοῶνται, καὶ οὐχ εἷς ἔτι
σεσαρκωμένος καὶ ἐνανθρωπήσας ὁ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος.

Homiliae paschales.

413 Hom. 10 [habita a. 422], n. 2. Κατακέκριται τοίνυν ἡ ἁμαρτία, 2063
354 νεκρωθεῖσα μὲν πρῶτον ἐν Χριστῷ, νεκρωθησομένη δὲ καὶ ἐν
ἡμῖν, ὅταν αὐτὸν ταῖς οἰκείαις ψυχαῖς εἰσοικίζωμεν διὰ τῆς
πίστεως καὶ τῆς μετουσίας τοῦ Πνεύματος, συμμόρφους ἡμᾶς
ἀποτελοῦντος Χριστῷ, διὰ τῆς ἐν ἁγιασμῷ δηλονότι ποιότητος.
358 Μορφὴ γὰρ ὥσπερ τίς ἐστι τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ τὸ
Πνεῦμα αὐτοῦ, τὸν θεῖον ἡμῶν ἐξεικονισμὸν ἐναποθλῖβον
τρόπον τινὰ δι' ἑαυτοῦ.
383 17 [a. 429], 2. Ἦν [Χριστός], ὡς ἔφην, καὶ ἐν ἀνθρωπότητι 2064
Θεός, ἐφιεὶς μὲν φύσει τῇ καθ' ἡμᾶς τὸ διὰ τῶν ἰδίων ἔρχεσθαι
νόμων· ἀνασῴζων δὲ μετὰ τούτου τῆς θεότητος τὸ εἰλικρινές.
Νοηθείη γὰρ ἂν ὧδέ τε καὶ οὐχ ἑτέρως, καὶ φύσει Θεὸς τὸ

---

384 46, 4. Cum vero divina scriptura dicat ipsum carne passum, 2062
satius est nos quoque sic dicere quam in natura humanitatis;
quamvis ea locutio, nisi malitiose ab aliquibus ita dicatur, nihil
216 violet mysterii rationem. Quid enim aliud est humanitatis natura
nisi caro per animam intellegentem animata, in qua passum fuisse
carne Dominum fatemur? Nimium igitur accurate loquuntur, cum
dicunt passum illum fuisse in natura humanitatis, quasi illam a
Verbo seiungant ac proprie distinguant, ut duo intellegantur et
non iam unum incarnatum et homo factum illud ex Deo Patre
Verbum.
413 10, 2. Condemnatum est igitur peccatum, mortificatum primum 2063
354 in Christo, mortificandum et in nobis, quando illum in propriis
animabus recipimus per fidem et communicationem Spiritus, qui
nos ad formam Christi perficit, per sanctificationis videlicet quali-
358 tatem. Spiritus enim salvatoris nostri Christi est quasi forma
eius, divinam figurationem in nobis imprimens quodammodo per
se ipsum.
383 17, 2. Erat [Christus], ut dixi, etiam in humanitate Deus, naturae 2064
quidem humanae permittens ut suis ipsa legibus uteretur, cum
hoc tamen etiam divinitatis puritatem conservans. Hoc namque
modo nec alio prorsus intellegatur et natura Deus id quod natum

---

2062. MG 77, 245. 2063. MG 77, 617. 2064. MG 77, 776.

τεχθέν, καὶ ἡ τεκοῦσα παρθένος μήτηρ ἂν λέγοιτο γενέσθαι 429
λοιπόν, οὐ σαρκὸς καὶ αἵματος ἁπλῶς, καθάπερ ἀμέλει καὶ
ἐφ' ἡμῶν αἱ καθ' ἡμᾶς μητέρες, Κυρίου δὲ μᾶλλον καὶ Θεοῦ
τὴν καθ' ἡμᾶς ὁμοίωσιν ὑποδεδυκότος.

Thesaurus de sancta et consubstantiali Trinitate, ante 428.

2065 Assertio 4. Εἰ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀμερίστως ἐξ ἑαυτοῦ 163
τὸν προφορικὸν ἀπογεννᾷ λόγον, καὶ πάθος οὐδὲν περὶ αὐτὸν
ἐκ τούτου γίνεται, ἀλλ' ἔστιν ἰδεῖν ἐν μὲν τῷ νῷ τὸν λόγον,
ἐν δὲ τῷ λόγῳ τὸν νοῦν, καὶ ἑκάτερον αὐτῶν ἑκατέρῳ ζωγραφούμενον, καὶ οὐκ ἄν τις εἴποι σωφρονῶν ἄλογόν ποτε γεγενῆσθαι τὸν νοῦν, οὐκέτι γὰρ ἔσται νοῦς λόγον οὐκ ἔχων,
λόγον δέ φαμεν οὐ πάντως τὸν διὰ γλώττης ἀποκτυπούμενον,
ἀλλὰ καὶ τὸν ἐν τῷ νῷ νοηματικῶς κινούμενον· οὕτως οὐκ
ἄν τις εἴποι μὴ εἶναι πάντως ἐν Θεῷ τὸν ἴδιον αὐτοῦ Λόγον, 161
ὅλην ἐξ ὅλου τοῦ Πατρὸς ἔχοντα τὴν εἰκόνα, καὶ ἐν Πατρὶ
θεωρούμενον διὰ τὸ τῆς οὐσίας ἀπαράλλακτον.
2066 7. Εἰ δὲ σύνθετον οἴεσθε γίνεσθαι Θεὸν διὰ τὸ φύσιν 97
ἔχειν καὶ κρίσιν, ἤτοι θέλησιν, ὁρᾶτε καὶ τοῦτο· Ἔχει τὸ γεννᾶν 156
ὁ Πατὴρ φυσικῶς, ἔχει καὶ τὸ κτίζειν δι' Υἱοῦ δημιουργικῶς, 181
καὶ οὐ παρὰ τοῦτο σύνθετός ἐστι· μιᾶς γὰρ φύσεως τὰ τοιαῦτα
καρπός. Ὁ δὲ αὐτὸς κρατήσει λόγος ἐπί τε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ
ἀφθάρτου καὶ ἀοράτου, καὶ ὅσα πρόσεστι τῇ θείᾳ φύσει.
2067 11. Ἁπλῆ τις οὖσα καὶ ἀσύνθετος ἡ τῆς θεότητος φύσις, 97 159
οὐκ ἂν ἐτμήθη ποτὲ ταῖς ἐπινοίαις εἰς δυάδα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, 178

---

est, et ea quae peperit virgo mater proinde dicatur non carnis 429
tantum et sanguinis, quomodo reliquae apud nos matres, sed Domini potius et Dei, nostram induti similitudinem.
2065 4. Si mens humana prolatum verbum ex se citra divisionem 163
gignit, et ex hoc nihil in se patitur, sed videtur in mente verbum
et in verbo mens, et utrumque iuxta alterum depingitur, ac nemo
sapiens dicet mentem absque verbo umquam fuisse, nec iam erit
mens si verbum non habeat, verbum autem dicimus non omnino
id, quod per linguam emittitur, sed id quod in mente mentaliter
movetur; ita nemo dicet non esse omnino in Deo proprium eius
Verbum, quod totam totaliter Patris imaginem habet et in Patre 161
cernitur ob essentiae identitatem.
2066 7. Si vero compositum existimatis fieri Deum, ideo quod naturam 97
habeat et iudicium, sive voluntatem, videte etiam hoc: Pater generat 156
naturaliter; creat autem per Filium quatenus opifex. Neque ideo 181
compositus est: unius enim naturae effectus hi sunt. Eadem vero
ratio est boni, immortalis et invisibilis, atque aliorum eiusmodi
quae divinae naturae insunt.
2067 11. Divinitatis natura, quae simplex et non composita est, numquam conceptibus divisa esset in dualitatem Patris et Filii, nisi 97 159 178

2065. MG 75, 56. 2066. MG 75, 100. 2067. MG 75, 141.

εἰ μή τις εὐδόκει προκεῖσθαι διαφορά, οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν φημί, ἀλλ' ἔξωθεν ἐπινοουμένη, δι' ἧς τὸ ἑκατέρου πρόσωπον εἰσφέρεται ἐν ἰδιαζούσῃ μὲν ὑποστάσει κείμενον, εἰς ἑνότητα δὲ θεότητος διὰ ταυτότητος φυσικῆς σφιγγόμενον.

156 12. Οὐκ ἔστι δὲ πάλιν οὕτως ὁ Υἱὸς ἐν Πατρὶ καθάπερ 2068
ἡμεῖς· ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐν Θεῷ «ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν» [Act 17, 28]· ὁ δὲ κατὰ φύσιν Υἱός, ὥσπερ ἀπό τινος πηγῆς ἀεὶ ζώσης ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προελθών, ζωὴ κατὰ φύσιν ἐστί, πάντα ζωογονῶν· οὐ κατὰ μετοχὴν ζωῆς ζωογονούμενος ὥσπερ ἡμεῖς. Ἢ γὰρ ἂν οὐκ ἂν εἴη κατὰ φύσιν ζωή.

118 15. Ὁ γινώσκων τὰ ἐσόμενα Θεὸς καὶ οὐχ ὅτε γίνεται τὰ 2069
πράγματα, καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου καταβολῆς ᾔδει τὰ ἐν
120 ἐσχάτοις συμβησόμενα καιροῖς. Διὸ δὴ τὰ ἑαυτῷ πρέποντα πράττων, οὐχ ὅτε γεγόναμεν, τότε πρῶτον περὶ ἡμῶν βουλεύεται, ἀλλὰ καὶ πρὶν γενέσθαι τὴν γῆν καὶ τοὺς αἰῶνας, ἔσχεν ἐν
414 ἑαυτῷ τῶν καθ' ἡμᾶς τὴν γνῶσιν· καὶ προεθεμελίωσε τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν ὅσον εἰς τὴν οἰκείαν πρόγνωσιν, ἵνα ἡμεῖς ἐποικοδομηθέντες αὐτῷ [cf. Eph 2, 20], πάλιν ἀναστῶμεν εἰς ἀφθαρσίαν [cf. 1 Cor 15, 53] οἱ πεσόντες εἰς φθορὰν διὰ τὴν παράβασιν. Ἤιδει γὰρ ὅτι νεκροὶ μὲν ἐσόμεθα διὰ τὴν ἁμαρτίαν.

161 19. Καὶ ποῦ τὸν Ἰωάννην, ὦ βέλτιστε, θήσεις, Λόγον ἀπο- 2070
καλοῦντα τὸν Υἱόν, καὶ ταύτην αὐτῷ κυριωτάτην ἀνατιθέντα τὴν ἐπωνυμίαν καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μάλιστα σημαντικήν; Φάσκει γάρ· «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]. Ὁρᾷς ὅπως τῆς

---

manifesta esset aliqua exsistens differentia, non secundum substantiam, dico, concepta, sed extrinsecus, per quam utriusque persona inducitur in propria quidem hypostasi exsistens, in unitatem autem divinitatis per naturae identitatem constricta.

156 12. Filius in Patre non est sicut nos: nos enim in Deo *vivi-* 2068
mus et movemur et sumus; Filius autem naturaliter, quemadmodum ab aliquo fonte semper vivo, ex Patris substantia procedens, vita naturaliter est quae omnia vivificat, non per vitae participationem vivificatus sicut nos. Alioquin enim non esset naturaliter vita.

118 15. Deus, qui futura novit, et non quando res fiunt, scivit etiam 2069
ante mundi creationem quae ultimis temporibus eventura essent.
120 Ideo quae se decent faciens, non quando nos facti sumus, tunc primum de nobis deliberat, sed etiam antequam fiant terra et
414 saecula habuit in se rerum nostrarum cognitionem; et iam antea suum Filium in sua praenotione fundavit, ut nos illi superaedificati in incorruptionem resurgamus qui in corruptionem per praevaricationem cecidimus. Sciebat enim nos per peccatum morituros esse.

161 19. At, carissime, quid statues de Ioanne, qui Filium Verbum 2070
vocat et ipsi hanc propriissimam appellationem tribuit et essentiae eius maxime indicativam? Dicit enim: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* Vides quomodo

---

2068. MG 75, 177. 2069. MG 75, 292. 2070. MG 75, 313.

οὐσίας τοῦ Υἱοῦ παραστατικόν ἐστι τοὔνομα, καὶ τὸ καλεῖσθαι Λόγον, ὅπερ ἐστὶ κατὰ φύσιν σημαίνει. . . . Καίτοι πολλοῖς ἑτέροις ὀνόμασιν ἀποκαλούσης τὸν Υἱὸν τῆς θείας γραφῆς, ἀλλὰ Λόγον εἰρηκὼς παράδοξόν τι καὶ ὑπερφυὲς ἐφθέγξατο· καὶ οὐδὲν ἕτερον ἐπ' αὐτῷ προστέθεικεν, οἷον ἐπὶ τοῦ Παύλου φαίνεται τὸ «Παῦλος ἀπόστολος» [2 Cor 1, 1]. Ἠρκέσθη δὲ τῷ εἰπεῖν Λόγον εἰς τὸ παραστῆσαι τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν.

2071 20. Ὕψιστος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀεὶ καθὸ Θεός· ὑψοῦται 383
δὲ ὡς ἄνθρωπος· ἀνενδεὴς ὢν ὡς Θεός, λαμβάνειν ὡς ἄνθρωπος λέγεται· προσεκυνεῖτο παρὰ πάντων ὡς Θεός, δέχεται 395
νῦν τὴν προσκύνησιν ὡς ἄνθρωπος. . . . Ὁ δὲ τὴν ἀνθρω- 394
πότητα αὐτὴν ὑπομείνας, οὐκ ἂν εὐλόγως ψέγοιτο, καὶ τὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἴδια φορέσαι μὴ παραιτούμενος. Ἴδιον δὲ ἀνθρώπου φύσεως τὸ λαμβάνειν παρὰ Θεοῦ, κατὰ τὸ ῥητὸν τὸ λέγον· «Τί γὰρ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες;» [1 Cor 4, 7.] Εἴληφεν ἄρα ὡς ἄνθρωπος κατὰ χάριν ἅπερ εἶχεν ὡς Θεὸς φυσικῶς.

2072 22. Καὶ πῶς, φασίν, ἔσται κατ' οὐσίαν ὅμοιος ὁ Υἱὸς τῷ 404
Πατρί, λέγων μὴ εἰδέναι τὴν ἡμέραν τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος; . . . Σαφῶς ἔστιν ἐντεῦθεν ἰδεῖν ὅτιπερ οἶδεν καὶ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν ὡς Θεός, κἂν ἀποδεικνύων ἐν ἑαυτῷ τὸ ἀνθρώπινον, μὴ εἰδέναι λέγῃ. Εἰ γὰρ τὰ ἐσόμενα πάντα πρὸ τῆς ἡμέρας καὶ τῆς ὥρας ἐκείνης διηγεῖται σαφῶς, καί φησιν· Ἔσται μὲν τόδε, συμβήσεται δὲ ἐκεῖνο, εἶτα τὸ τέλος· δῆλον ὅτι τὰ πρὸ αὐτῆς εἰδὼς καὶ αὐτὴν ἐπίσταται. Μετὰ γὰρ τὰ

Filii essentiam hoc nomen significet, et appellatio Verbi indicet quid secundum naturam sit. . . . Atqui cum divina scriptura multis aliis nominibus Filium vocet, tamen Verbum dicens mirabile quid et supernaturale pronuntiavit; et ad hoc nihil aliud adiecit, quale apud Paulum videtur: *Paulus apostolus.* Suffecit dicere Verbum ad significandam Filii essentiam.

2071 20. Verbum Dei semper est altissimum ut Deus, exaltatur autem 383
ut homo; cumque sit nullius indigus ut Deus, dicitur accipere ut homo; adorabatur semper ut Deus, nunc adorationem suscipit ut 395
homo. . . . Qui humanitatem ipsam subiit, certe reprehendi non 394
possit, si etiam ea, quae humanitati propria sunt, subire non recuset; proprium autem humanae naturae est a Deo accipere, iuxta illud dictum: *Quid enim habes quod non accepisti?* Accepit igitur ut homo per gratiam quae ut Deus habuit naturaliter.

2072 22. At quomodo, inquiunt [haeretici], erit similis Filius Patri se- 404
cundum essentiam, cum dicat se nescire diem consummationis saeculi? . . . Facile constabit ipsum et diem et horam novisse ut Deum, tametsi, humanitatem suam ostendens, ignorare se dicat. Si enim omnia quae ante diem illum et horam eventura sunt manifeste explicat, et dicit: Hoc quidem erit, illud vero accidet, et tum erit finis, manifestum est quod, si quae diem illum antecessura sunt novit, ipsum etiam diem cognoscit. Nam post illa quae ab

2071. MG 75, 332. 2072. MG 75, 368.

εἰρημένα παρ' αὐτοῦ, τίθησιν ὅτι «τὸ τέλος ἐστί» [Mt 24, 14]. Τέλος δὲ τί ἂν ἕτερον εἴη ἢ πάντως ἡ ἐσχάτη ἡμέρα, ἣν ἀγνοεῖν ἔφησεν οἰκονομικῶς, ἀποσῴζων πάλιν τῇ ἀνθρωπότητι τὴν αὐτῇ πρέπουσαν τάξιν; Ἀνθρωπότητος γὰρ ἴδιον τὸ μὴ εἰδέναι τὰ μέλλοντα.

117 31. Δυνατοῦ τοιγαροῦν ὄντος διαφόρως μὲν δοξάζειν περί 2073
τι τῶν ὄντων, μὴ ψευδῶς δὲ μηδὲ διεστραμμένως, τί κωλύσει Θεὸν μὲν ἑαυτὸν εἰδέναι τελείως ὅπερ ἐστὶν κατ' οὐσίαν, ἡμᾶς
109 δὲ ἀνθρώπους ὄντας ἔλαττόν τε νοοῦντας αὐτοῦ, μὴ πάντως
111 καὶ διεψευσμένας ἔχειν τὰς δόξας;

113 31. Πολλὰ τῶν ὀνομάτων ὁρῶμεν ἐπὶ Θεοῦ ταττόμενα, 2074
ἀλλ' ἕκαστον αὐτῶν οὐ τί κατ' οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεὸς σημαῖνον φαίνεται, ἀλλ' ἢ τί οὐκ ἔστι δηλοῖ, ἢ σχέσιν τινὰ σημαίνει πρός τι τῶν διαστελλομένων. Οἷον φέρε εἰπεῖν, τὸ ἄφθαρτον καὶ τὸ ἀθάνατον τί οὐκ ἔστι δηλοῖ· τὸ δὲ πατὴρ ἢ ἀγένητος, ὅτι γεννήτωρ ἐστὶ πρὸς υἱὸν ἀντιδιαστελλόμενον, καὶ ὅτι οὐ γέγονεν· ἀλλὰ τούτων ἕκαστον οὐ τῆς οὐσίας ἐστὶ σημαντικόν, καθάπερ ἤδη προείπομεν, ἀλλά τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν σημαίνει.

189 32. Εἰ πᾶν τὸ ὡς ἐν ὑποστάσει πεποιημένον ἐκ τοῦ μὴ 2075
152 ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήχθη, Χριστὸς δὲ σοφία καὶ δύναμις
162 ὢν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῆς τῶν γενητῶν ἐστι φύσεως κατά τινας, ἀνάγκη συνομολογεῖν ἄσοφον μέν ποτε καὶ ἀδύνατον εἶναι τὸν Θεόν, ὕστερον δέ πως γενέσθαι τοῦτο, πρὸς τὸ

---

ipso praedicta sunt, subiungit: *Tunc erit finis;* finis autem quidnam aliud sit quam ipse ultimus dies, quem ignorare se respectu incarnationis dixit, ordinem et decorum humanitati conveniens servans? Humanitatis enim proprium est futura ignorare.

117 31. Possibile est rem aliquam diversimode concipere, non tamen 2073
falso nec perverse; quid igitur impediet quin Deus se ipsum se-
109 cundum suam essentiam perfecte sciat, nos vero, qui homines
111 sumus, inferiore modo eum intellegamus, minime tamen falso conceptu?

113 31. Multa nomina de Deo praedicari videmus, sed quodlibet 2074
eorum quid Deus secundum essentiam sit indicare non videtur, sed vel quid non sit ostendit, vel relationem aliquam ad cetera distincta indicat. Exempli gratia ,incorruptibilis' et ,immortalis' indicat quid non sit; ,pater' vel ,increatus', eum genitorem ad distinctum filium esse, et non creatum esse, sed quodlibet eorum non est essentiae indicativum, sicut iam diximus, sed aliquid quod circa essentiam sit indicat.

189 32. Si quidquid creatum est ex nihilo ad esse translatum est, 2075
152 Christus vero, cum sit sapientia ac potentia Dei et Patris, creatae
162 naturae est, ut quidam volunt, necessarium fuerit fateri Deum aliquando sapientia et potentia caruisse, successu vero temporis

2073. MG 75, 452. 2074. MG 75, 452. 2075. MG 75, 484.

εἶναί ποτε κληθέντος τοῦ Υἱοῦ. Τοιαύτη γὰρ τῶν γενητῶν ἡ φύσις. Ἀλλ' ὁμοῦ δύσφημόν τε καὶ ἀμαθές, τὸ τοιαύτην ἔχειν περὶ Θεοῦ τὴν δόξαν.

2076 32. Πῶς οὖν ἐν κτίσμασιν [ὁ Υἱός] ὁ κατὰ φύσιν Θεός, ἢ 152
πῶς ἐν δούλοις ὁ πάντων Δεσπότης τετάξεται; Καὶ εἰ πάντων ἐστὶ κληρονόμος, ἕτερός ἐστι παρὰ πάντα ὧν καὶ ἔστι κληρονόμος [cf. Hebr 1, 2]. Καὶ εἰ δι' αὐτοῦ πεποίηκε τοὺς αἰῶνας [ib.], οὐκ ἂν εἴη τῶν γενητῶν ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων, ἐπείπερ οὐδὲν τῶν κτισμάτων προγενεστέραν τοῦ αἰῶνος ἔχει 196
τὴν γένεσιν, ἀλλ' ἐν χρόνῳ πεποίηται. Μόνῳ δὲ πρόσεστι τῷ 157
Υἱῷ τὸ ἀχρόνως εἶναι μετὰ Πατρός.

2077 32. Ὡς Θεὸς ἄρα τὴν μὲν πρώτην ἀπεσκεύασεν ἐντολήν, 23
ἀντεισφέρει δὲ τὴν δευτέραν ἐξουσιαστικῶς. Τοῦτο γὰρ ση- 393
μαίνειν ἔοικε τὸ «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν» [Mt 5, 22 sqq]. Πῶς οὖν ἔσται γενητὸς ἢ κτιστὸς ὁ νομοθετῶν ὡς φύσει Θεός, διά τε τοῦτο πρόσφατος εἶναι μὴ δυνάμενος;

2078 33. Ὥσπερ οὖν, ἐπειδήπερ εἰκών ἐστιν ἀκριβεστάτη τοῦ 162
Πατρὸς ὁ Υἱός, ὁ δεξάμενος αὐτὸν καὶ τὸν Πατέρα ἔχει [cf. Mt 10, 40]· οὕτως ἐπὶ τὸ ἴσον σχῆμα τῆς ἀναλογίας τρε- 169
χούσης, ὁ δεξάμενος τοῦ Υἱοῦ τὴν εἰκόνα, τουτέστι τὸ Πνεῦμα, ἔχει πάντως δι' αὐτοῦ τὸν Υἱόν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Πατέρα. Πῶς οὖν ἐν ποιήμασι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον καταριθμηθήσεται, 164
εἴπερ ἐστὶν εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ; . . . Εἰ δὲ εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καλεῖται, Θεὸς ἄρα καὶ οὐχ ἑτέρως.

---

id factum fuisse, Filio nimirum ad esse producto. Talis enim est creatorum natura; sed absurdum pariter et blasphemum est tale quidpiam de Deo cogitare.

2076 32. Quomodo igitur creaturis annumerabitur [Filius], qui natura 152
sua est Deus; aut quomodo inter servos collocabitur universorum Dominus? Praeterea, si est omnium heres, diversus est ab omnibus quorum est heres; et si per ipsum fecit saecula, certe non erit creatus qui exsistit ante saecula; siquidem nulla creatura ante 196
saecula exsistit, sed in tempore creata est. Soli vero Filio con- 157
venit ab aeterno exsistere cum Patre.

2077 32. Ergo, ut Deus, prius quidem praeceptum abrogavit, et pro 23
suo iure secundum indixit. Hoc enim significare videtur illud: 393
Ego autem dico vobis. Quomodo igitur sit factus aut creatus qui leges sancit ut natura Deus, atque idcirco recens esse nequit?

2078 33. Quemadmodum, quia Filius exactissima Patris imago est, 162
qui eum recipit, habet et Patrem; ita, eadem analogiae ratione 169
servata, qui Filii imaginem, id est Spiritum, recipit, Filium per eum prorsus habet, et in ipso Patrem. Quomodo igitur inter 164
creaturas Spiritus Sanctus computabitur, si est omnimoda imago Filii Dei? . . . Si Spiritus imago Filii vocatur, Deus est, et non aliter.

2076. MG 75, 492. 2077. MG 75, 516. 2078. MG 75, 572.

358 34. Ὅτε τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐν ἡμῖν γενόμενον 2079
171 συμμόρφους ἀποδεικνύει Θεοῦ, πρόεισι δὲ καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ
166 Υἱοῦ, πρόδηλον ὅτι τῆς θείας ἐστὶν οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς προϊόν.

354 34. Εἰ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι σφραγιζόμενοι πρὸς Θεὸν ἀνα- 2080
165 μορφούμεθα, πῶς ἔσται γενητὸν τὸ δι' οὗ τῆς θείας οὐσίας ἡμῖν ἡ εἰκὼν ἐγχαράττεται, καὶ τῆς ἀγενήτου φύσεως ἐναπομένει τὰ σήμαντρα; Οὐ γὰρ δήπου τὸ Πνεῦμα ἐν ἡμῖν σκιαγράφου δίκην τὴν θείαν οὐσίαν ζωγραφεῖ, ἕτερον αὐτὸ παρ' ἐκείνην ὑπάρχον· οὐδὲ τοῦτον ἡμᾶς τὸν τρόπον εἰς ὁμοίωσιν ἄγει
182 Θεοῦ, ἀλλ' αὐτὸ Θεός τε ὑπάρχον καὶ ἐκ Θεοῦ προελθόν, ὥσπερ ἔν τινι κηρῷ ταῖς τῶν δεχομένων αὐτὸ καρδίαις ἀορά-
356 τως δίκην σφραγῖδος ἐνθλίβεται, διὰ τῆς πρὸς ἑαυτὸ κοινωνίας τε καὶ ὁμοιώσεως, εἰς τὸ ἀρχέτυπον κάλλος τὴν φύσιν ἀναζωγραφοῦν, καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δεικνύον αὖθις τὸν ἄνθρωπον.

De sancta et consubstantiali Trinitate dialogi, ante 428.

97 Dial. 1. Ἐκτίσμεθα γὰρ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ 2081
99 [Gn 1, 26]. Ἀλλ' οὐκ ἂν ὧδε ἔχοι ταῦτα, πολλοῦ γε καὶ δεῖ· μυρία γὰρ ὅσα τὰ μεταξύ. Ἡμεῖς μὲν γὰρ οὐχ ἁπλοῖ τὴν φύσιν, τὸ δέ γε θεῖον, ἁπλοῦν καὶ ἀσύνθετον κομιδῇ, πλουτεῖ δὲ αὐτὸ τὸ παντέλειον ἐφ' ἑαυτῷ, δεηθὲν οὐδενός.

145 2. Οὐχὶ καὶ τὸν ἐπὶ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι θεσμοθετήσας 2082
ὅρον, καὶ τῆς ἀμωμήτου πίστεως τὴν ἐν ἀρχαῖς ὑποβάθραν

---

358 34. Cum Spiritus Sanctus nobis immissus conformes nos Deo 2079
171 efficiat, procedat autem ex Patre et Filio, manifestum est eum esse
166 divinae substantiae, substantialiter in ea et ex ea procedens.

354 34. Si Spiritu Sancto sigillati ad Deum reformamur, quomodo 2080
165 erit creatum id, per quod nobis divinae substantiae imago imprimitur et increatae naturae signa inhaerent? Non enim, pictoris instar, Spiritus divinam substantiam in nobis depingit, quasi ipse alienus ab ea esset; neque hoc modo ad similitudinem Dei nos
182 ducit; sed ipse, qui Deus est et ex Deo procedit, in cordibus se recipientium, tamquam in cera, sigilli instar, invisibiliter imprimitur,
356 per sui communicationem et similitudinem naturam ad exemplaris pulchritudinem repingens, et Dei imaginem homini restituens.

97 1. Conditi sumus ad imaginem et similitudinem eius [Dei]. Sed 2081
99 res non ita est, multum abest, infinito intervallo distamus. Nos enim simplices natura non sumus; divinitas vero, quae perfecte simplex et non composita est, possidet in se omnem perfectionem, nihilque ei deest.

145 2. Quando legem de sancto baptismate statuit et primum in- 2082
culpatae fidei fundamentum ad omnes gentes posuit, nonne, re-

---

2079. MG 75, 585. 2080. MG 75, 609. 2081. MG 75, 673.
2082. MG 75, 721.

τοῖς ἀνὰ πᾶσαν τὴν ὑφ' ἥλιον κατατιθείς, οὐ παρεὶς ἐκεῖνα, καὶ παριππεύσας, τό τε ἄφθαρτόν φημι καὶ τὸ ἀγέννητον, καὶ τὰ λοιπά, βαπτίζειν ἐκέλευσεν «εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» [Mt 28, 19]; Τά, οἶμαι, δι' ὧν μὲν ἥκιστ' ἐχρῆν τὴν ἁγίαν ἡμῖν Τριάδα καταδηλοῦν, προμηθέστατα παρωθούμενος, ἀπολεξάμενος δὲ καὶ προθεὶς τῶν ἄλλων τὰ τῶν ὀνομάτων εὐκρινεστάτην ἡμῖν καθιστάντα τὴν ἑκάστου τῶν σημαινομένων ἰδίαν ὕπαρξιν.

2083 2. A. Ἔστι γὰρ ἐκ νοῦ καὶ εἰς νοῦν ὁ λόγος ἀεί, καὶ μὴν 163
καὶ ὁ νοῦς ἐν λόγῳ. . . . Νοῦς μὲν γὰρ ἀεὶ λόγου ῥίζα τε καὶ γένεσις, νοῦ δὲ αὖ λόγος καρπός τε καὶ κύημα. Ὁ μὲν γὰρ ἄλογος οὐδαμῶς, καὶ εἰ λόγον ἐκτέκοι, ὁ δὲ τὴν τοῦ τεκόντος ποιότητα καὶ ἰδέαν, φύσιν ὥσπερ ἰδίαν, ἐκληρώσατο, πρόεισί τε τὸν τεκόντα παραβλάψας οὐδέν. . . . B. Πατρί γε μὴν καὶ Υἱῷ πῶς ἂν ἡμῖν ἡ ἀμφοῖν τοῖν παραδειγμάτοιν ἁρμόσοι δύναμις; A. Ὅτι λόγου μὲν ἡ ἐκ νοῦ πρὸς τὸ ἔξω φορά, καὶ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, καὶ μὴν ὅτι τὸ γεννηθὲν οὐ διατεμήσεται, μενεῖ δὲ μᾶλλον αὐτό τε ἐν τῷ γεννήσαντι νῷ, καὶ τὸν γεννήσαντα νοῦν ἕξει που πάντως ἐν ἑαυτῷ, . . . σαφῶς ἐκδείξειεν ἄν.

2084 3. B. Ἀλλ' εἰ τρεῖς εἶναι, φασί, τὰς ὑποστάσεις δώσομεν, 148
καὶ ἡ θεότης ἐν τριπλῷ νοηθείη ἄν, κατά γε τὸν εἰκότα λογισμόν. A. Ἀλλ' ὅ γε τῆς ἀληθοῦς μυσταγωγίας ἡμᾶς οὐχ ὧδε ταῦτ' ἔχειν ἐκπεπαίδευκε λόγος. Βεβαπτίσμεθα γὰρ εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὔ τί πού φαμεν εἰς

---

linquens et praetermittens haec, incorruptibile dico, ingenitum et cetera, baptizare iussit *in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*? Ea, puto, consulto praeteriit per quae sancta Trinitas nobis minime ostendenda esset, selegit autem et ceteris anteposuit nomina quae distinctissime nobis praeberent exsistentiam cuiusque ex rebus indicatis.

2083 2. *A.* Est ex mente et in mente verbum semper, et ipsa mens 163
in verbo est. . . . Mens enim semper verbi radix et origo est, verbum autem est mentis fructus et germen. Illa enim minime absque verbo, etsi verbum gignat; hoc gignentis qualitatem et effigiem, tamquam propriam naturam, sortitum est, proditque sine ullo gignentis damno. . . . *B.* Quomodo vis utriusque exempli Patri et Filio convenit? *A.* Quod verbum ex mente ad extra fertur et absque passione generatur, et etiam quia genitum non dividetur, immo manebit in mente generante, et generantem mentem prorsus in se ipso habebit, . . . hoc clare ostendet.

2084 3. *B.* Si tres hypostases, inquiunt, esse concedemus, etiam 148
divinitas in triplicitate intellegatur, iuxta rectum ratiocinium. *A.* At verae initiationis verbum res non ita esse nos docuit. Baptizati enim sumus in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, et nullo

---

2083. MG 75, 769. 2084. MG 75, 793.

τρεῖς ὅτι θεοὺς ἡ πίστις, ἀλλ' εἰς μίαν θεότητα, τὴν ἐν τριάδι
150 προσκυνητήν. Τί τοίνυν ἀποβιάζῃ, καὶ λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις ὑποφέρειν πειρᾷ τὰ ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον, ἃ καὶ οἶμαι δεῖν ἀπεριεργάστῳ καὶ μόνῃ τιμᾶσθαι τῇ πίστει;

178 4. Τὰ πρός τι πῶς ἔχοντα τῶν ὀνομάτων, αὐτὰ δι' ἀμφοῖν 2085
σημαίνεται, τὴν ἀλλήλων ἑκάτερα συνωδίνοντα γνῶσιν. Ὥστε δὴ ῥᾷον εἴ γέ τις μάθοι τὸ δεξιόν, εἰ δεί που [*Lge* εἰδείη που] πάντως ἂν δι' αὐτοῦ τὸ εὐώνυμον, καὶ μὴν ὅτι καὶ τὸ ἔμπαλιν ἀληθές, συνερεῖ πᾶς ὁστισοῦν. Ὄνομα τοίνυν τῶν πρός τί ἐστι τὸ πατήρ, ἰσοτρόπως δὲ τούτῳ καὶ τὸ υἱός. . . . Ὁ ἀρνούμενος τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν· καὶ «ὁ τὸν Υἱὸν ἀρνούμενος, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει» [1 Io 2, 23]. Καὶ εἰκότως γε σφόδρα καὶ ἀληθῶς. Εἰ γὰρ μὴ ἔστι Πατήρ, ὅτι φύσει γε-
153 γέννηκεν, οὐδὲ τὸν Υἱὸν ὑφεστάναι δοίη τις ἄν. Υἱὸς γὰρ ὅτι γεγέννηται· καὶ εἰ μὴ ἔστιν Υἱὸς ὡς γεγεννημένος, οὐδὲ Πατὴρ εἴη ἂν κατά γε τὸν τοῖς νοήμασιν ἐμπρεπῆ τε καὶ ἑπόμενον λογισμόν· Πατὴρ μὲν ὅτι γεγέννηκεν.

229 4. Ἅμα τε γὰρ τοῖς τοῦ τεχνουργοῦντος ἀρρήτοις νεύμασι 2086
παρήχθη πρὸς ὕπαρξιν ἡ ἀνθρώπου φύσις, καὶ τῇ πρὸς τὸ Πνεῦμα σχέσει κατεκαλλύνετο. «Ἐνεφύσησε γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς» [Gn 2, 7], οὐχ ἑτέρως, οἶμαι, τοῦ ζῴου τὸ ἐν ἁγιασμῷ καὶ οἰκειότητι τῇ πρὸς Θεὸν διαφανὲς ἕξοντος ἀεί, εἰ μὴ τῇ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατακαλλύνοιτο
415 μετουσίᾳ. Τοιγάρτοι ὅτε γέγονεν ἄνθρωπος ὁ Μονογενής, ἐρήμην τοῦ πάλαι καὶ ἐν ἀρχαῖς ἀγαθοῦ τὴν ἀνθρώπου φύσιν

---

modo dicimus fidem in tres deos esse, sed in unam divinitatem
150 in trinitate adorandam. Quid ergo vim adhibes, et humanis ratiociniis tentas subicere quae mentem et verbum superant, quaeque sola fide et sine curiositate colenda esse puto?

178 4. Relativa nomina se mutuo significant utroque cognitionem 2085
alterius gignente. Quare si quis dexteram didicerit, facilius ex hoc sinistram sciet, et e converso, ut quilibet fatebitur. Pater autem relativum nomen est, et similiter filius. . . . Qui Patrem negat, Filium negat, et *qui negat Filium, nec Patrem habet.* Merito quidem et vere. Nam si Pater non est, quia naturaliter genuit,
153 nec Filium subsistere aliquis concedet. Filius enim est quia genitus; et si non est Filius ut genitus, nec Pater erit, secundum rectum et ordinatum mentis ratiocinium: Pater est quia genuit.

229 4. Simul ineffabili opificis nutu natura hominis ad exsistentiam 2086
adducta est, et coniunctione cum Spiritu decorata. *Inspiravit* enim *in faciem eius spiraculum vitae,* vivente non aliter habituro, puto, splendorem sanctificationis et divinae familiaritatis, nisi
415 Spiritus Sancti participatione ornetur. Propterea quando Unigenitus factus est homo, humanam naturam vetere ac initiali

---

2085. MG 75, 868. 2086. MG 75, 908.

εὑρών, πάλιν αὐτὴν εἰς ἐκεῖνο μεταστοιχειοῦν ἠπείγετο, καθάπερ
ἀπὸ πηγῆς τοῦ ἰδίου πληρώματος ἐνιείς τε καὶ λέγων· «Λάβετε
Πνεῦμα Ἅγιον» [Io 20 22], τῷ διὰ σαρκὸς καὶ ἐμφανεστέρῳ
φυσήματι, τὴν τοῦ Πνεύματος φύσιν εὖ μάλα σκιαγραφῶν.

2087 5. Τοῖς τῶν ἐπὶ γῆς ὀλισθήμασι καὶ ταῖς ἡμῶν ἁμαρτίαις 406
πλείστην μὲν ὅσην ἐχέτω τὴν χάριν ὁμογενής [Μονογενής?].
Ἴστω δὲ ὅτι πρόφασις αὐτῷ τῆς θεοποιοῦ δόξης, τῆς ἀνθρω-
πότητος τὰ ἐγκλήματα. Εἰ μὴ γὰρ ἡμάρτομεν, οὐκ ἂν γέ-
γονε καθ' ἡμᾶς· καὶ εἰ μὴ γέγονε καθ' ἡμᾶς, οὐδ' ἂν ὑπέμεινε 395
τὸν σταυρόν· καὶ εἰ μὴ ἀπέθανεν, οὐδ' ἂν ἐκτήσατο τὸ
προσκυνεῖσθαι δεῖν πρός τε ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἁγίων
ἀγγέλων.

2088 6. Ἁγιάζοντα δὲ καὶ ἁγιαζόμενον τὸν φύσει τε καὶ ἀληθῶς 394
Υἱόν, ὅτι γέγονεν ἄνθρωπος, εἰσκεκόμικεν ἡμῖν ὁ τοῦ Παύλου 383
λόγος· «Ὅ τε γὰρ ἁγιάζων», φησί, «καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς
πάντες, κτλ.» [Hebr 2, 11 sq.] Ἁγιάζει μὲν γὰρ αὐτός, ἅγιος
ὢν κατὰ φύσιν ὡς Θεός· ἁγιάζεται δὲ μεθ' ἡμῶν κατὰ τὸ
ἀνθρώπινον.

2089 7. «Τεκνία, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς 182
ἐν ὑμῖν» [Gal 4, 19]. Μορφοῦται δὲ διὰ Πνεύματος ἀνα- 356
στοιχειοῦντος ἡμᾶς πρὸς Θεὸν δι' ἑαυτοῦ. Ὅτε τοίνυν πρὸς
Χριστὸν μορφούμεθα, καὶ αὐτὸς ἡμῖν ἐνσημαίνεται καὶ εἰδο-
ποιεῖται καλῶς ὡς δι' ὁμοίου φυσικῶς τοῦ Πνεύματος, Θεὸς 164
ἄρα τὸ Πνεῦμά ἐστι, τὸ διαμορφοῦν πρὸς Θεόν, οὐχ ὡς διὰ

---

bono destitutam inveniens, in illud eam reformare festinavit, im-
mittens velut a propriae plenitudinis fonte et dicens: *Accipite
Spiritum Sanctum,* corporeo et exteriore flatu naturam Spiritus
utique designans.

2087 5. Hominum lapsibus ac nostris peccatis maximam habeat 406
gratiam Unigenitus. Sciat vero occasionem sibi fuisse gloriae
illius deificae, humanitatis peccata. Nisi enim peccassemus, non
factus fuisset nostri similis, et nisi factus esset nostri similis, neque 395
crucem sustinuisset, ac nisi mortuus esset, neque nobis et sanctis
angelis adorandus esset.

2088 6. Sanctificantem vere et sanctificatum illum natura et veritate 394
Filium, quoniam homo factus est, Paulus nobis induxit. *Qui enim* 383
sanctificat, inquit, *et qui sanctificantur, ex uno omnes* etc. Sancti-
ficat enim ipse, cum sit sanctus secundum naturam in quantum
Deus; sanctificatur vero nobiscum quoad humanitatem.

2089 7. *Filioli, quos iterum parturio, donec formetur Christus in* 182
vobis. Formatur per Spiritum, qui regenerat nos ad Deum per 356
se ipsum. Cum igitur ad Christum formamur, ipse etiam in nobis
per Spiritum naturaliter similem recte signatur et figuratur; Spiritus 164
vero Deus est et ad Deum transformat, non ut per gratiam ad-

2087. MG 75, 968. 2088. MG 75, 1017.
2089. MG 75, 1089.

χάριτος ὑπουργικῆς, ἀλλ' ὡς θείας φύσεως μέθεξιν ἑαυτῷ τοῖς ἀξίοις δωρούμενον.

149 7. Ἁπλῆ τοιγαροῦν καὶ ἀσύνθετος ἡ παντός ἐστιν ἐπέκεινα 2090
φύσις, ὑποστάσεων μὲν ἰδιότησι, προσώπων τε καὶ ὀνομάτων διαφοραῖς ἐξευρυνομένη, καὶ εἰς ἁγίαν ἰοῦσα Τριάδα, πλὴν ἑνότητι φυσικῇ, καὶ τῇ κατὰ πᾶν ὁτιοῦν ἀπαραλλάκτῳ ταυτότητι, πρὸς ἕν τι συντρέχουσα, τὸ Θεὸς ὀνόματί τε [*lege* ὄνομά τε]
177 καὶ χρῆμα, ὥστε καὶ ἐν ἑκάστῳ τὴν ὅλην νοεῖσθαι φύσιν, μετὰ τοῦ προσεῖναι καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ, δῆλον δὲ ὅτι τὸ καθ' ὑπόστασιν. Μένει γὰρ ἕκαστον τοῦθ' ὅπερ ἐστίν, ἑνώσει τῇ πρὸς τὰ ἕτερα φυσικῇ κἀκεῖνα πλουτοῦν ἐν ἰδίᾳ φύσει. Ἔστι γὰρ ὁ Πατὴρ ἔν τε τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἔν τε τῷ Πατρὶ καὶ ἐν ἀλλήλοιν.

De adoratione in spiritu et veritate, ante 428.

316 L. 1. Ἐπειδὴ γάρ ἐστιν οὐ λίαν εὐσθενὴς ἡ ἀνθρώπου 2091
φύσις, οὔτε μὴν ἀποχρώντως ἔχουσα πρὸς τὸ διεκνεῦσαι δύνασθαι τοῦ κακοῦ, συναθλεῖ πως αὐτῇ πρὸς τοῦτο Θεός. Καὶ
325 διττὴν ἀπονέμων ὁρᾶται τὴν χάριν· νουθεσίαις ἀναπείθων καὶ
326 ἐπικουρίαν εὑρών, καὶ ἀμείνω τιθεὶς τοῦ παρὰ πόδας τε καὶ τυραννοῦντος κακοῦ.

552 6. Σὺ δὲ εἴ τι τῶν τοῦ σώματος μορίων ἀλγεῖς, καὶ πεπί- 2092
στευκας ἀληθῶς ὅτι τὸ Κύριος σαβαώθ, καὶ αἱ τοιαίδε κλήσεις ἃς Θεῷ τῷ κατὰ φύσιν ἡ θεία προσνέμει γραφή, λυτικαί σοι

---

iuvantem, sed ut largiens dignis, per se, divinae naturae participationem.

149 7. Suprema natura simplex et non composita est, dilatata quidem 2090
per hypostaseon proprietates et personarum ac nominum differentias et iens in sanctam Trinitatem, attamen, per naturae unitatem et perfectam ac omnimodam identitatem, concurrens in unum, quod
177 Deus nominatur et est; ita ut in unoquoque tota natura intellegatur, una cum eius proprietate, nimirum hypostatica. Manet igitur unumquodque id quod est, illa etiam possidens in propria natura per naturalem cum aliis unitatem. Est enim Pater in Filio et in Spiritu Sancto, similiter et Filius et Spiritus in Patre et uterque in altero.

316 1. Quia hominis natura non est admodum firma, neque satis 2091
virium habet ut emergere possit e vitiis, opem illi fert in ea re
325 Deus. Itaque duplicem gratiam tribuere cognoscitur; nam et
326 monitis suadet et adiutoria invenit, quae valentiora efficit malo praesenti vimque nobis inferente.

552 6. Tu vero, si qua tibi pars corporis dolet, et vere credis haec 2092
verba: Dominus sabaoth, et alias huiusmodi appellationes, quas Deo, qui secundum naturam est, divina scriptura tribuit, vim

---

2090. MG 75, 1092. 2091. MG 68, 173.
2092. MG 68, 472.

γενήσονται τοῦ κακοῦ, αὐτὸς ὑπὲρ σεαυτοῦ προσευχόμενος ἀναφώνει τὰς λέξεις· ἄμεινον γὰρ ἢ ἐκεῖνοι δράσεις, Θεῷ τὴν δόξαν ἀνατιθείς, καὶ οὐχὶ τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι. Μεμνήσομαι δὲ καὶ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς λεγούσης· «Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; Προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, κτλ.» [Iac 5, 14 sq.]

Glaphyra in Genesim, ante 428.

2093 L. 1, n. 2. Εἰ γάρ ἐστι κατεφθαρμένος καὶ οὐκ ἀληθὴς 91
ὁρᾶται τυχὸν ἐν τοῖς εἰδώλων προσκυνηταῖς ὁ τοῦ διειδέναι σκοπὸς τίς ὁ τῶν ὅλων ἐστὶ ποιητής, ἀλλ' οὖν ἔμφυτός τε καὶ ἀναγκαῖος διανύττει νόμος, καὶ αὐτοκέλευστος ἐγείρει γνῶσις, εἴς γε τὸ χρῆναι νοεῖν τὸ ὑπερτεροῦν, καὶ ἄμεινον ἀσυγκρίτως ἢ καθ' ἡμᾶς, τουτέστι Θεόν.

In Psalmos explanatio, ante 428.

2094 In Ps 11, v. 3. Ὅταν δὲ ἡ θεία γραφὴ τοὺς περὶ Θεοῦ 98
ποιεῖται λόγους, εἶτα μορίων μνημονεύσει σωματικῶν, μὴ τοῖς 110
αἰσθητοῖς ἐνορμιζέσθω τῶν ἀκροωμένων ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐκ τῶν αἰσθητῶν ὡς ἐξ εἰκότων πραγμάτων, πρὸς τὸ τῶν νοητῶν ἀναφοιτάτω κάλλος, ἔξω τε σχημάτων καὶ ποσότητος καὶ περιγραφῆς, εἴδους τε καὶ τῶν ἑτέρων, ἃ τοῖς σώμασιν ἀκολουθεῖ, νοείτω Θεόν· ἔστι μὲν γὰρ ὑπὲρ πάντα νοῦν. Ἀνθρωπίνως δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ λαλοῦμεν· οὐ γὰρ ἦν ἑτέρως ἡμᾶς νοεῖν τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς.

---

habere pellendi malum illud, pro te ipso preces fundens haec verba pronuntia; sic enim rectius quam illi facies, neque impuris spiritibus sed Deo gloriam tribues. Commemorabo etiam divinitus inspiratam scripturam quae ait: *Infirmatur quis in vobis? Inducat presbyteros ecclesiae,* etc.

2093 1, 2. Quamvis apud servientes idolis corrupta sit nec vera esse 91
videatur ratio discernendi quis sit universorum factor, attamen innata et necessaria lex movet et spontanea scientia excitat ad concipiendum aliquid praestantius et nobis incomparabiliter melius, id est Deum.

2094 11, 3. Quando divina scriptura de Deo verba habens, de cor- 98
poralibus partibus mentionem facit, ne mens audientium ad sensi- 110
bilia se ferat, sed ex sensibilibus, tamquam ex similibus rebus, ad intellegibilium pulchritudinem ascendat, et extra figuras et quantitatem et circumscriptionem et speciem et cetera quae corporibus conexa sunt intellegat Deum: est enim supra omnem intellectum. Humano modo de ipso loquimur, non enim aliter poteramus intellegere quae sunt supra nos.

2093. MG 69, 36. 2094. MG 69, 792.

286 113, 16. Εἰ καὶ ποιοῦμεν ὁμοίωμα ἀνθρώπων θεοσεβῶν, 2095
οὐκ ἐπὶ τὸ προσκυνεῖν ὡς θεοῖς, ἀλλ' ἵνα ὁρῶντες αὐτοὺς εἰς ζῆλον αὐτῶν ἔλθωμεν· εἰ δὲ ποιοῦμεν ὁμοίωμα τοῦ Χριστοῦ, ἵνα ἡ διάνοια ἡμῶν πρὸς τὸν πόθον αὐτοῦ ἀναπτερωθῇ.

In Isaiam commentarius, ante 428.

67 L. 1, orat. 4. Οἱ τὴν ἐν ταῖς θεοπνεύστοις γραφαῖς ἱστορίαν 2096
ὡς ἕωλον παραιτούμενοι, φεύγουσι κατὰ τὸ εἰκὸς τὸ νοεῖν δύνασθαι, καθ' ὃν προσήκει τρόπον, τὰ ἐν αὐτοῖς γεγραμμένα. Θεωρία μὲν γὰρ πνευματικὴ καλή τε καὶ ὀνησιφόρος, καὶ τῆς διανοίας τὸν ὀφθαλμὸν εὖ μάλα καταλαμπρύνουσα νουνεχε-
72 στάτους ἀποτελεῖ. Ὅταν δέ τι τῶν ἱστορικῶς πεπραγμένων διὰ τῶν ἱερῶν ἡμῖν γραμμάτων εἰσφέρηται, τότε δὴ τότε τὸ ἐκ τῆς ἱστορίας χρήσιμον θηρᾶσθαι πρέπει, ἵνα πανταχόθεν ἡμᾶς ἡ θεόπνευστος γραφὴ σῴζουσά τε καὶ ὠφελοῦσα φαίνηται.

346 4, 2. Λέγων δὲ [ὁ Θεός] τοῖς ἡμαρτηκόσι τό· «Ἔτι βοηθη- 2097
θήσῃ» [Is 44, 2: LXX], δίδωσι θαρρεῖν ὅτι καίτοι πολλαῖς καὶ ἀφύκτοις αἰτίαις ἐνειλημμένοις ἡμερότητός τε καὶ φιλανθρωπίας τετήρηται λείψανον. Καὶ ἀπείρξῃ ἂν οὐδὲν τοῦ σῴζεσθαι καὶ αὐτούς, εἴπερ ἕλοιντο μεταφοιτᾶν ἐπὶ τὰ ἀμείνω καὶ πρεπωδέστερα, καὶ τοῖς παρ' αὐτοῦ συμβαίνοντα νόμοις.

188 4, 2. Ἀρχὴ γὰρ τῶν ὅλων Θεός, ἄναρχος ὢν αὐτός, καὶ 2098
94 παρ' αὐτοῦ πάντα παρήχθη πρὸς γένεσιν· αὐτὸς μὲν οὖν

---

286 113, 16. Etiamsi facimus imagines piorum hominum, non tamen 2095
ut eas adoremus tamquam deos, sed ut, iis inspectis, ad ipsorum aemulationem impellamur; ideo autem Christi imaginem facimus, ut mens nostra ad illius amorem excitetur.

67 1, 4. Qui in scripturis divinitus inspiratis historiam ut rem fri- 2096
volam repudiant, fugiunt, ut videtur, eo quo decet modo ea, quae in ipsis scripta sunt, intellegere. Speculatio enim spiritalis, quae bona est et utilis et intellegentiae oculos maxime collustrans,
72 cordatissimos quidem efficit; quando autem aliquid historice gestum ex sacris litteris nobis affertur, tunc illam quae ex historia utilitatem nascitur aucupari decet, ut scripturam divinitus inspiratam undecumque nos et servare et iuvare appareat.

346 4, 2. Cum ait [Deus] peccatoribus: *Adhuc habebis auxilium,* in 2097
spem ac fiduciam erigit, licet multis et inevitabilibus culpis sint impliciti, reservari tamen bonitatis et humanitatis reliquias, nec quidquam obstare quominus et illi quoque serventur, si velint redire ad meliora et decentiora et eius legibus consentanea.

188 4, 2. Deus enim est principium universorum, ipse sine prin- 2098
94 cipio, et omnia ab ipso ortum habent; ortus autem ipse est et

---

2095. MG 69, 1268. 2096. MG 70, 192.
2097. MG 70, 920. 2098. MG 70, 924.

γέγονεν ὑπ’ οὐδενός, ἀλλ’ ἔστιν ὤν τε καὶ ἐσόμενος. Τοῦτο γὰρ ὄνομα αὐτῷ.

2099 4, 2. Μορφοῦταί γε μὴν ἐν ἡμῖν ὁ Χριστός, ἐνιέντος ἡμῖν 354
τοῦ Ἁγίου Πνεύματος θείαν τινὰ μόρφωσιν δι’ ἁγιασμοῦ καὶ δικαιοσύνης. Οὕτω γάρ, οὕτω ταῖς ἡμετέραις ἐμπρέπει ψυχαῖς ὁ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ἀναμορφοῦντος ἡμᾶς, ὡς ἔφην, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δι’ ἁγιασμοῦ πρὸς αὐτόν.

In Ioelem commentarius, ante 428.

2100 32. Δέδοται γὰρ ἡμῖν ὡς ἐν ὑετῷ τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν τοῦ 455 459
ἁγίου βαπτίσματος, ὡς ἐν σίτῳ γε μὴν ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς καὶ 493
ὡς ἐν οἴνῳ τὸ αἷμα· προσεπενήνεκται δὲ καὶ ἡ τοῦ ἐλαίου 476
χρεία, συντελοῦσα πρὸς τελείωσιν τοῖς δεδικαιωμένοις ἐν Χριστῷ 482
διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος.

In Matthaeum commentarius, post 428.

2101 C. 26, v. 27. Δεικτικῶς δὲ εἶπε· «Τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα», 486
καί· «Τοῦτό μού ἐστι τὸ αἷμα» [Mt 26, 26 28], ἵνα μὴ νομίσῃς
τύπον εἶναι τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ διά τινος ἀρρήτου τοῦ πάντα 489
ἰσχύοντος Θεοῦ μεταποιεῖσθαι εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ κατὰ
τὸ ἀληθὲς τὰ παρενηνεγμένα, ὧν μετασχόντες τὴν ζωοποιὸν 508
καὶ ἁγιαστικὴν δύναμιν τοῦ Χριστοῦ εἰσδεχόμεθα.

---

genitus a nemine, sed est qui est, et qui futurus est. Hoc enim est nomen ei.

2099 4, 2. Formatur in nobis Christus, inferente nobis Spiritu Sancto 354
divinam aliquam formam per sanctificationem et iustitiam. Ita enim, ita in animabus nostris lucet character substantiae Dei et Patris, reformante nos, ut dixi, Spiritu Sancto per sanctificationem in ipsum.

2100 32. Data est nobis ceu in pluvia aqua vivens sacri baptismatis, 455 459
et tamquam in frumento panis vivus, et tamquam in vino sanguis. 493
Accessit item usus olei, qui per sacrum baptisma in Christo iusti- 476
ficatis ad consummationem conferret. 482

2101 26, 27. Demonstrative autem dixit: *Hoc est corpus meum,* et: 486
Hic est sanguis meus, ne figuram esse arbitreris ea quae videntur,
sed arcana ratione aliqua transformari ab omnipotente Deo in 489
corpus et sanguinem Christi vere oblata, quorum participes effecti 508
vivificam et santificantem Christi virtutem suscipimus.

2099. MG 70, 936.
2100. Pusey 1, 331; MG 71, 373.
2101. MG 72, 452.

[?] In Marcum commentarius[1].

552 Τούτοις [Mc 6, 13] παραπλήσια καὶ ὁ Λουκᾶς ἐξέθετο· τὸ 2102
δὲ «ἤλειφον ἐλαίῳ» μόνος ἔφη ὁ Μάρκος, ᾧ καὶ Ἰάκωβος ἐν τῇ καθολικῇ τὰ ὅμοια λέγει· «Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; κτλ.» [Iac 5, 14 15.] Τὸ ἔλαιον καὶ κόπους ἰᾶται, καὶ φωτὸς αἴτιον καὶ ἱλαρότητος ὑπάρχει. Σημαίνει οὖν τὸ ἀλειφόμενον ἔλαιον καὶ τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἔλεον, καὶ τὴν ἴασιν τοῦ νοσήματος καὶ τῆς καρδίας τὸν φωτισμόν· ὅτι γὰρ ἡ εὐχὴ τὸ πᾶν ἐνήργει, παντί που δῆλον· τὸ δὲ ἔλαιον, ὥς γε οἶμαι, σύμβολον τούτων ὑπῆρχε.

In Lucam commentarius, post 428.

403 C. 22, v. 42. Ἦν μὲν γὰρ οὐκ ἀβούλητον αὐτῷ [Χριστῷ] 2103
τὸ παθεῖν, φορτικόν γε μὲν ἑτέρως, διά τε τὴν ἀδοξίαν καὶ τῆς Ἰουδαίων συναγωγῆς τὸν ὄλεθρον. . . . Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἦν μὴ ὑποστῆναι τὸ πάθος, εἵλετο αὐτό, συνευδοκοῦντος αὐτῷ
402 τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός· ὡς εἶναι τῆς μὲν ἀνθρωπείας φύσεως
390 τὸ εἰς θορύβους εὔκολον· τῆς δὲ θείας, τὸ ἐφ' ἅπασιν ἄθραυστον. Ἡ μὲν γὰρ τοῦ θανάτου παρεισδῦσα μνήμη ταράττει τὸν Ἰησοῦν· ἡ δὲ τῆς θεότητος δύναμις κεκινημένον εὐθὺς χειροῦται τὸ πάθος, καὶ μεταμορφοῖ πρὸς εὐτολμίαν.

In Ioannem commentarius, post (vel ca) 428.

232 L. 1, c. 9 (in Io. 1, 9). Ὁ προπάτωρ Ἀδάμ, οὐκ ἐν χρόνῳ, 2104
καθάπερ ἡμεῖς, τὸ εἶναι σοφὸς ἀποκερδάνας ὁρᾶται, ἀλλ' ἐκ

---

552 6, 13. His [Mc 6, 13] similia etiam Lucas exposuit; *ungebant* 2102
oleo, solus dixit Marcus, quibus verbis et Iacobus in catholica similia dicit: *Infirmatur quis in vobis?* etc. Oleum et defatigationem medetur, et luminis principium ac gaudii exsistit. Significat igitur unctio olei et misericordiam Dei et morbi remedium et cordis illuminationem. Quod enim oratio omnia operatur, cuique manifestum est; oleum vero, ut opinor, symbolum est istorum.

403 22, 42. Certe non erat ei [Christo] involuntaria passio; ceteroqui 2103
etiam gravis, propter ignominiam, et propter iudaicae synagogae ruinam. . . . Sed quia passionem iam vitare non oportebat, hanc
402 subire decrevit, conspirante secum Deo et Patre; ita ut humanae
390 quidem naturae fuerit perturbationis commotio, divinae autem in omnibus constantia. Mortis quidem praesens imago Iesum turbat, sed deitatis virtus commotam ilico sedat passionem et ad confidentiam transfert.

232 1, 9 (1, 9). Primus pater Adam, non in tempore, sicut nos, 2104
sapientiam consecutus esse videtur, sed statim a primis ortus sui

---

[1] Iste commentarius probabilissime Victori Antiocheno (saec. V) attribuendus est.

2102. *J. A. Cramer,* Catenae Graecorum Patrum 1, Oxford 1840, 340.
2103. MG 72, 921. 2104. P (= Pusey) 1, 111; MG 73, 128.

πρώτων εὐθὺς τῶν τῆς γενέσεως χρόνων τέλειος ἐν συνέσει
φαίνεται, τὸν δοθέντα τῇ φύσει παρὰ Θεοῦ φωτισμὸν ἀθόλωτον
ἔτι καὶ καθαρὸν διασῴζων ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἀκαπήλευτον ἔχων
τῆς φύσεως τὸ ἀξίωμα.

2105 1, 9 (1, 9). Ὅτι δὲ λίαν ἐστὶν ἀτοπώτατον προϋπάρχειν 223
μὲν οἴεσθαι τὴν ψυχήν, ἐκ προγενεστέρων δὲ ἁμαρτημάτων
εἰς τὰ ἐκ γῆς καταπέμπεσθαι σώματα νομίζειν αὐτήν, διὰ τῶν
ὑπεζευγμένων ἐννοιῶν κατὰ τὸ ἐγχωροῦν ἡμῖν ἀποδεῖξαι πειρα-
σόμεθα. [Sequuntur 24 argumenta.]

2106 1, 9 (1, 12). Μέτοχοι γὰρ αὐτοῦ [τοῦ Θεοῦ] γεγονότες διὰ 358
τοῦ Πνεύματος, κατεσφραγίσθημεν εἰς ὁμοιότητα τὴν πρὸς
αὐτόν, καὶ εἰς τὸ ἀρχέτυπον τῆς εἰκόνος ἀναβαίνομεν σχῆμα, 356
καθ' ἥνπερ ἡμᾶς καὶ πεποιῆσθαί φησιν ἡ θεία γραφή [Gn 1, 26].
Μόγις γὰρ οὕτω τὸ ἀρχαῖον τῆς φύσεως ἀνακομισάμενοι κάλλος,
καὶ πρὸς τὴν θείαν ἐκείνην ἀναμορφωθέντες φύσιν, κρείττους
ἐσόμεθα τῶν ἐκ παραβάσεως ἡμῖν συμβεβηκότων κακῶν. Οὐκοῦν 353
ἀναβαίνομεν εἰς τὸ ὑπὲρ φύσιν ἀξίωμα διὰ Χριστόν, ἀλλ' οὐ 359
κατ' ἐκεῖνον ἀπαραλλάκτως ἐσόμεθα καὶ ἡμεῖς υἱοὶ Θεοῦ, ἀλλ'
ὡς πρὸς ἐκεῖνον διὰ τῆς κατὰ μίμησιν χάριτος· ὁ μὲν γὰρ 393
ἐστιν Υἱὸς ἐκ Πατρὸς ὑπάρχων ἀληθινός, θετοὶ δὲ ἡμεῖς ὡς
ἐκ φιλανθρωπίας, ὡς ἐν χάριτος μοίρᾳ λαμβάνοντες τὸ «Ἐγὼ
εἶπα· θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες» [Ps 81, 6]. Ἡ μὲν
γὰρ πεποιημένη καὶ δούλη κτίσις καλεῖται πρὸς τὰ ὑπὲρ φύσιν
νεύματι γυμνῷ καὶ θελήσει τοῦ Πατρός· ὁ δὲ Υἱὸς καὶ Θεὸς 154
καὶ Κύριος οὐκ ἐν τοῖς θελήμασι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, οὐδὲ
ὅσον εἰς τὸ βεβουλῆσθαι μόνον, αὐτὸ τὸ εἶναι Θεὸς καὶ Υἱὸς

---

temporibus perfectus in intellegentia ostenditur, illuminationem a
Deo naturaliter datam illibatam et puram in se ipso servans, et
integram habens naturae dignitatem.

2105 1, 9 (1, 9). Quod autem absurdissimum sit putare animam 223
ante corpus exsistere, et ob praecedentia peccata in terrena cor-
pora ipsam demitti, ex subiunctis argumentis quantum in nobis
est demonstrare conabimur. [Sequuntur 24 argumenta.]

2106 1, 9 (1, 12). Participes eius [Dei] facti per Spiritum, signati 358
sumus in similitudinem cum ipso, et in exemplar imaginis ascen- 356
dimus, secundum quam nos factos esse ait divina scriptura. Sic
enim tandem vetere naturae pulchritudine recuperata, et ad di-
vinam illam naturam reformati, superabimus mala quae ex prae-
varicatione nobis contigerunt. Igitur ascendimus ad supernaturalem 353
dignitatem per Christum; non autem erimus filii Dei sicut ille, 359
absque discrimine, sed per gratiam qua illum imitamur: est enim 393
Filius ex Patre exsistens genuinus, nos vero adoptivi ex benignitate,
accipientes tamquam gratiam hoc: *Ego dixi: dii estis et filii Ex-
celsi omnes.* Facta enim et serva creatura vocatur ad supernaturalia
solo nutu ac voluntate Patris; Filius vero, Deus et Dominus, non 154
decreto Dei et Patris, nec solum quia voluit, habet unde sit Deus

2105. P 1, 116; MG 73, 133. 2106. P 1, 133; MG 73, 153.

κεκτήσεται, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας ἀναλάμψας τοῦ Πατρός, τὸ ἴδιον αὐτῆς ἀγαθὸν κατὰ φύσιν ἐπάγεται.

165 1, 9 (1, 13). Εἰ γὰρ [τὸ Πνεῦμα] μήτε Θεὸς κατὰ φύσιν, ὦ 2107
182 οὗτοι, μήτε μὴν ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἴδιον αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο οὐσιωδῶς ἐνυπάρχον αὐτῷ, ἕτερον δέ τι παρ' αὐτόν, καὶ τῆς τῶν πεποιημένων ὁμοφυΐας οὐκ ἀπῳκισμένον, πῶς οἱ δι' αὐτοῦ γεννηθέντες ἡμεῖς ἐκ Θεοῦ γεγεννῆσθαι λεγόμεθα [Io 1, 13]; Ἢ γὰρ ὅτι ψεύδεται πάντως ἐροῦμεν ὁ εὐαγγελιστής, ἤ, εἴπερ ἐστὶν ἀληθής, ἔχει δὲ οὕτω, καὶ οὐχ ἑτέρως, Θεὸς ἔσται καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν τὸ Πνεῦμα· οὗ δὴ καὶ μετίσχειν
358 διὰ πίστεως τῆς εἰς Χριστὸν ἀξιούμενοι, «θείας τε φύσεως ἀποτελούμεθα κοινωνοί» [2 Petr 1, 4], καὶ ἐκ Θεοῦ γεγεννῆσθαι λεγόμεθα, καὶ θεοὶ διὰ τοῦτο χρηματίζομεν, οὐ χάριτι μόνον
357 εἰς τὴν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀνιπτάμενοι δόξαν, ἀλλ' ὡς ἤδη καὶ Θεὸν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς ἐνοικοῦντα καὶ ἐναυλιζόμενον, κατὰ τὸ ἐν τῷ προφήτῃ κείμενον, ὅτι «'Ενοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω» [Lv 26, 12; 2 Cor 6, 16].

570 2, 1 (2, 1). Πανηγύρεως τῆς ἐπὶ γάμῳ τελουμένης [cf. Io 2108
2, 1 sqq], δῆλον δὲ δήπου πάντως ὅτι σεμνῶς, πάρεστι μὲν τοῦ σωτῆρος ἡ μήτηρ, κεκλημένος δὲ καὶ αὐτὸς τοῖς οἰκείοις συναφικνεῖται μαθηταῖς, θαυματουργήσων μᾶλλον ἤπερ συνεστιασόμενος, ἔτι τε πρὸς τούτῳ καὶ αὐτὴν ἁγιάσων τῆς ἀνθρώπου γενέσεως τὴν ἀρχήν· ὅσον δὲ ἧκεν εἰς τὴν σάρκα φαμέν.

356 2, 1 (3, 5) Οὐ συνιέντα τὸν ἄνθρωπον [τὸν Νικόδημον] 2109
καθ' ὃν ἔδει τρόπον, τί ἂν βούλοιτο σημαίνειν τὸ ἄνωθεν γεν-

---

et Filius, sed ex ipsa substantia Patris effulgens, proprium eius substantiae bonum secundum naturam accipit.

165 1, 9 (1, 13). Si [Spiritus] nec Deus est natura, nec ex Deo proprius 2107
182 eius Spiritus et ideo substantialiter in eo exsistens, sed ab eo diversus et a natura rerum factarum non remotus, quomodo nos, qui per ipsum nati sumus, ex Deo nati dicimur? Aut enim evangelistam plane mentiri fatebimur, aut, si verax est et ita habet et non aliter, Spiritus erit Deus et ex Deo secundum naturam; cuius participatione
358 donati per fidem in Christum et *efficimur divinae consortes naturae,* et ex Deo nati esse dicimur, et propterea dii nuncupamur, non
357 gratia tantum ad supernam gloriam evecti, sed iam habentes Deum in nobis inhabitantem atque commorantem, iuxta illud prophetae: *Inhabitabo in illis et inambulabo.*

570 2, 1 (2, 1). Cum nuptiae celebrarentur [cf Io 2, 1 sqq], caste ni- 2108
mirum et honeste, adest quidem mater servatoris, sed et ipse cum discipulis suis invitatus venit, non tam epulaturus quam ut miraculum faceret, ac praeterea generationis humanae principium sanctificaret, quod ad carnem nimirum attinet.

356 2, 1 (3, 5). Cum homo [Nicodemus] non intellegeret quonam modo 2109
oporteret et quid significaret oportere nasci desuper, apertiore eum

---

2107. P 1, 136; MG 73, 157. 2108. P 1, 200; MG 73, 224.
2109. P 1, 218; MG 73, 244.

νηθῆναι δεῖν [cf. Io 3, 3], σαφεστέροις ἐκπαιδεύει μαθήμασι, γυμνοτέραν δὲ αὐτῷ παρατίθησι τοῦ μυστηρίου τὴν γνῶσιν. Ὁ μὲν γὰρ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τὴν διὰ Πνεύματος ἀναγέννησιν ἄνωθεν ἀπεκάλει, τῆς ἀνωτάτω πασῶν οὐσίας τὸ Πνεῦμα δεικνύς, δι' οὗ «τῆς θείας φύσεως γινόμεθα κοινωνοί» [2 Petr 1, 4].

2110 2, 1 (3, 5). Πνεύματι μὲν γὰρ ἁγιάζεται τοῦ ἀνθρώπου τὸ 447
πνεῦμα, ὕδατι δὲ αὖ πάλιν ἡγιασμένῳ τὸ σῶμα. Ὅνπερ γὰρ τρόπον τὸ ἐν τοῖς λέβησιν ἐκχεόμενον ὕδωρ ταῖς τοῦ πυρὸς ὁμιλῆσαν ἀκμαῖς τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἀναμάττεται, οὕτω διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας τὸ αἰσθητὸν ὕδωρ πρὸς θείαν τινὰ καὶ ἀπόρρητον μεταστοιχειοῦται δύναμιν, ἁγιάζει τε λοιπὸν τοὺς ἐν οἷς ἂν γένοιτο.

2111 4, 4 (6, 70). «Καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν, καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι 261
σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ» [Io 6, 69]. . . . Καὶ πιστεύειν γὰρ καὶ ἐγνωκέναι φασί, συνενεγκόντες ἄμφω κατὰ ταὐτόν. Ἔδει γὰρ καὶ πιστεύειν καὶ νοεῖν· καὶ οὐκ ἐπείπερ ἐστὶ πίστει παραδεκτὰ τὰ θειότερα, διὰ τοῦτο χρὴ πάντως τῆς ἐπ' αὐτοῖς ἐρεύνης ὁλοκλήρως ἀποφοιτᾶν, πειρᾶσθαι δὲ μᾶλλον καὶ γοῦν εἰς μετρίαν ἀναβαίνειν γνῶσιν, τὴν ὡς ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αἰνίγματι, καθάπερ ὁ Παῦλός φησιν [1 Cor 13, 12]. Εὖ δὲ δὴ πάλιν οὐ 258
πρότερον ἐγνωκέναι φασίν, εἶτα πιστεύειν, ἀλλὰ προθέντες τὴν πίστιν, δευτέραν τὴν γνῶσιν ἐπάγουσι. Μετὰ γὰρ τὴν πίστιν ἡ γνῶσις, καὶ οὐ πρὸ τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γεγραμμένον· «Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδ' οὐ μὴ συνῆτε» [Is 7, 9]. Προκατα- 259
τεθείσης γὰρ ἐν ἡμῖν κρηπῖδός τινος δίκην τῆς ἀπεριεργάστου

---

edocet doctrina et nudiorem mysterii scientiam ei exponit. Dominus enim noster Iesus Christus regenerationem, quae per Spiritum est, desuper esse praedicabat, ostendens supremae omnium substantiae Spiritum esse, per quem *efficimur divinae consortes naturae.*

2110 2, 1 (3, 5). Spiritu enim sanctificatur hominis spiritus, aqua 447
vero sanctificata corpus. Quemadmodum enim infusa lebetibus aqua, si admoveatur igni vehementi, vim eius concipit, ita Spiritus efficacitate sensibilis aqua ad divinam quamdam et ineffabilem vim transformatur, omnesque demum in quibus fuerit sanctificat.

2111 4, 4 (6, 70). *Et nos credidimus et cognovimus quia tu es Christus* 261
sanctus Dei. . . . Nam et credere et scire se aiunt, ambo in unum et idem conferentes. Oportebat enim et credere et intellegere; neque ex eo quod res divinae fide percipiuntur, idcirco ab earum indagine in totum cessandum est, sed conandum potius ut ad mediocrem saltem earum notitiam evehamur, quae sit tamquam in speculo et aenigmate, sicuti Paulus ait. Rursus autem optime 258
dicunt non primum se cognovisse, deinde credere; sed, praemissa fide, cognitionem secundo loco inserunt. Fidem enim sequitur cognitio, non antecedit, iuxta illud: *Si non credideritis, non intellegetis.* Fide quippe simplici nec curiosa, basis instar constituta, 259

2110. P 1, 219; MG 73, 244. 2111. P 1, 574; MG 73, 628.

πίστεως, ἐποικοδομεῖται λοιπὸν ἡ γνῶσις κατὰ βραχύ, καὶ «εἰς μέτρον ἡλικίας» [Eph 4, 13] ἡμᾶς ἀναφέρουσα τῆς ἐν Χριστῷ, καὶ «εἰς ἄνδρα τέλειον» καὶ πνευματικόν.

599 6 (8, 51). Πάντες ἀναβιώσονται, καὶ εἰς ζωὴν εἰσαῦθις 2112
ἀναδραμοῦνται, πιστοί τε καὶ ἄπιστοι. Μερικὴ γὰρ καὶ οὐδαμῶς ἡ ἀνάστασις, ἀλλ' ἴση τοῖς ὅλοις, κατά γε τὸν ἐν τῷ χρῆναι πάντας ἀναβιῶναι λόγον.

221 9 (13, 18) Χρῆναι δὲ οἶμαι μάλιστα δὴ πάντων ἐκεῖνο 2113
διασκεπτομένους ὁρᾶν, ὅτι τοῖς λογικοῖς τῶν κτισμάτων ἰδίας προαιρέσεως ἀπένειμε τὰς ἡνίας ὁ πάντων δημιουργός, καὶ αὐτοκελεύστοις ἀφῆκεν ἰέναι ῥοπαῖς, ἐφ' ὅπερ ἂν ἕκαστος βούλοιτο τυχὸν ἔχειν ἄριστα δοκιμάσας τὸν τρόπον. . . . Οὕτως πεποίηται κατὰ τὴν ἀρχὴν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, τουτέστιν ὁ
140 Ἀδάμ. . . . Οὕτως ἐπελέξατο τὸν Ἰούδαν, καὶ τοῖς ἁγίοις αὐτὸν ἀνέμιξε μαθηταῖς, ἐπιτηδείως ἔχοντα δηλονότι πρὸς ἀκολούθησιν ἐν ἀρχαῖς. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ βραχὺ πειράζων ὁ Σατανᾶς ταῖς αἰσχροκερδίαις προσεχειρώσατο, νικηθέντα τῷ πάθει, καὶ προδότην δι' αὐτὸ γεγονότα, λοιπὸν ἀπεώσατο. Οὐδὲν οὖν ἄρα πρὸς τὸν ἐπιλεξάμενον.

166 9 (14, 17). Ὅτι δὲ θεῖόν τε τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐχ ἑτεροούσιον, 2114
ὡς πρὸς αὐτόν τέ φημι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, οὐδενὶ μὲν οἶμαι τῶν εὖ φρονούντων ὑπάρχειν ἀμφίβολον, καὶ ἀναγκαῖος
165 δὲ ἡμᾶς ἀναπείσει λόγος. Εἰ γὰρ οὐκ εἶναί τις αὐτό φησιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ μέτοχος ἡ κτίσις
357 ἔτι λαβοῦσα τὸ Πνεῦμα; Κατὰ τίνα δὲ τρόπον ναοὶ Θεοῦ χρηματιοῦμεν καὶ ἐσόμεθα, κτιστὸν ἢ ἀλλογενὲς κομιζόμενοι

---

superaedificatur deinceps cognitio, quae paulatim *in mensuram aetatis* Christi et *in virum perfectum* ac spiritalem nos effert.

599 6 (8, 51). Omnes reviviscent et in vitam rursus regredientur, 2112
et fideles et infideles. Minime enim particularis est resurrectio, sed aequalis omnibus, quia dictum est omnes reviviscere oportere.

221 9 (13, 18). Considerantibus maxime, puto, videndum est crea- 2113
torem universi tribuisse rationalibus creaturis proprias libertatis habenas et permisisse ut irent spontaneo motu quo quisque vellet, quippe qui hunc optimum esse modum existimaret. . . . Sic factus
140 est initio primus homo, id est, Adam. . . . Sic elegit Iudam et sanctis discipulis eum adscripsit, cum idoneum sectatorem se praestaret initio. Sed postquam paulatim tentans Satanas ad turpe lucrum adduxit, victum passione et propterea traditorem factum dimisit. Nihil igitur ad eum qui elegit.

166 9 (14, 17). Spiritum divinum esse et non diversae substantiae 2114
a Patre et Filio nemini recte sentienti dubium esse puto, et ne-
165 cessaria ratio nos convincet. Si quis enim ex substantia Dei esse negat, quomodo creatura erit particeps Dei, accepto Spiritu? Quo-
357 modo templa Dei nuncupabimur et erimus, creatum vel alienigenum

---

2112. P 2, 115; MG 73, 917. 2113. P 2, 358; MG 74, 129.
2114. P 2, 469; MG 74, 260.

Πνεῦμα, καὶ οὐχὶ μᾶλλον τὸ ἐκ Θεοῦ; Πῶς δὲ «θείας φύσεως κοινωνοί» [2 Petr 1, 4], κατὰ τὰς τῶν ἁγίων φωνάς, οἱ «Πνεύματος μέτοχοι» [Hebr 6, 4], εἰ τοῖς γενητοῖς ἐναρίθμιόν ἐστι, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐξ αὐτῆς ἡμῖν τῆς θείας φύσεως πρόεισιν;

2115 9 (14, 20). Πρόδηλον οὖν ἄρα καὶ πᾶσιν οἶμαι διαφανές, 415
ὅτι τούτων ἕνεκα δὴ μάλιστα τῶν αἰτιῶν, Θεὸς καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχων, ἄνθρωπος γέγονεν ὁ Μονογενής, ἵνα δηλονότι κατακρίνῃ μὲν τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, νεκρώσῃ δὲ τῷ ἰδίῳ θανάτῳ τὸν θάνατον, καὶ υἱοὺς ἡμᾶς ἀποδείξῃ Θεοῦ, πρὸς τὸ ὑπὲρ φύσιν ἀξίωμα τοὺς ὄντας ἐπὶ τῆς γῆς 353
ἀναγεννήσας ἐν Πνεύματι. Ἦν γὰρ δήπου καὶ μάλα καλῶς, κατὰ τουτονὶ τὸν τρόπον ἀνακεφαλαιώσασθαι πάλιν καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀναλαβεῖν τὸ διολισθῆσαν γένος, τουτέστι, τὸ ἀνθρώπινον.

2116 10, 2 (15, 1). Αὐτὸς ὁ σωτήρ· «Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα», 484
φησί, «καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ» [Io 6, 56] Ἐν γὰρ δὴ τούτῳ μάλιστα κατιδεῖν ἄξιον, ὡς οὐ κατὰ σχέσιν τινὰ μόνην, τὴν ἐν διαθέσει νοουμένην, ἐν ἡμῖν ἔσεσθαί φησιν ὁ Χριστός, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέθεξιν ἤτοι φυσικήν. Ὥσπερ γὰρ εἴ τις κηρὸν ἑτέρῳ συναναπλέξας κηρῷ καὶ πυρὶ 509
συγκατατήξας, ἕν τι τὸ ἐξ ἀμφοῖν ἐργάζεται, οὕτω διὰ τῆς μεταλήψεως τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ τιμίου αἵματος, αὐτὸς μὲν ἐν ἡμῖν, ἡμεῖς δὲ αὖ πάλιν ἐν αὐτῷ συνενούμεθα. Οὐ γὰρ ἦν ἑτέρως ζωοποιηθῆναι δύνασθαι τὸ φθείρεσθαι

---

sumentes Spiritum, non autem illum qui ex Deo est? Quomodo *naturae divinae consortes,* secundum sanctorum voces, qui *Spiritus participes* sunt, si inter res factas computetur, non autem ex divina natura ad nos provenit?

2115 9 (14, 20). Manifestum est igitur et cunctis, ut opinor, liquet 415
eas maxime ob causas Unigenitum, cum Deus sit et ex Deo secundum naturam exsistat, factum esse hominem, ut nimirum damnaret peccatum in carne et morte sua mortem destrueret, nosque Dei filios efficeret, ex terrena condicione ad dignitatem 353
supra naturam regeneratos in Spiritu. Hoc enim utique modo licebat instaurare et in pristinum statum revocare lapsum genus, hoc est, humanum.

2116 10, 2 (15, 1). Servator ipse: *Qui manducat meam carnem,* in- 484
quit, *et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in illo.* Hic enim animadvertere est operae pretium, Christum non dicere se dumtaxat in nobis futurum secundum relationem quamdam affectualem, sed et per participationem vere naturalem. Ut enim, 509
si quis ceram cerae indutam igne simul liquaverit, unum quid ex ambobus efficit, ita per corporis Christi et pretiosi sanguinis participationem ipse quidem in nobis, nos autem rursus in eo simul unimur. Neque enim aliter vivificari potest quod natura

2115. P 2, 482; MG 74, 273. 2116. P 2, 542; MG 74, 341.

πεφυκός, εἰ μὴ συνεπλάκη σωματικῶς τῷ σώματι τῆς κατὰ φύσιν ζωῆς, τουτέστι τοῦ Μονογενοῦς.

275 10, 2 (15, 12). Εἰ γὰρ ἁπάσης τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐν- 2117
τολῆς τὴν πλήρωσιν ἡ εἰς ἀδελφοὺς ἀγάπη τηρεῖ καὶ ἐργάζεται, πῶς οὐ λίαν ἀξιοθαύμαστος ὁ ταύτην ὅτι μάλιστα κατορθοῦν ἐπιχειρῶν ἀλοιδορήτως τε καὶ ἀνυπαιτίως, ὅτε πασῶν, ὡς ἔπος
277 εἰπεῖν, τῶν ἀρετῶν ἐναπόκειται τὸ κεφάλαιον; Δευτέρα γὰρ τῆς εἰς Θεὸν ἀγάπης ἡ εἰς ἀλλήλους ἐστί, καὶ πᾶσα τῆς εἰς Θεὸν εὐσεβείας ἡ δύναμις ὡς ἐν ἑνὶ τούτῳ συμπεραιοῦται λόγῳ, «ἐν τῷ· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν» [Gal 5, 14].

294 11, 9 (17, 12). Οὐδὲ γὰρ οἰησόμεθά ποτε, κατὰ θεῖόν τε 2118
295 καὶ ἄμαχον κρῖμα τὸν προδότην ἐν μαθηταῖς τῇ τοῦ θηρεύοντος ἐναλῶναι παγίδι, καὶ βρόχων εἴσω γενέσθαι διαβολικῶν· ἦ γὰρ ἂν ὑπάρχοι καὶ ἀνυπαίτιος, ψήφῳ τὸ νικᾶν παραχωρήσας τῇ ἄνωθεν. Κρίματι γὰρ τῷ παρὰ Θεοῦ τίς ἀντιστήσεται; Νυνὶ δὲ κατάκριτος βδελυρός τε καὶ ἐν ἀμείνοσιν εἰ μηδόλως ἐγεννήθη [cf. Mt 26, 24]. Διὰ ποίαν αἰτίαν; Ἐξ οἰκείων γὰρ τοῦτο παθὼν θελημάτων, καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης τῆς παρά τινος ὁ δείλαιος ἐξελέγχεται.

100 11, 9 (17, 13). Οὐ γὰρ ἐν τόπῳ τὸ θεῖον, ἄπεστι δὲ 2119
παντελῶς τῶν ὄντων οὐδενός· πληροῖ γὰρ τὰ πάντα καὶ διὰ πάντων ἐρχόμενον ἔξω τε πάντων καὶ ἐν πᾶσίν ἐστι.

394 11, 9 (17, 17). Ἅγιον δὲ πᾶν ὅπερ ἂν φαίνοιτο τῆς ἐν 2120
κόσμῳ κηλῖδος ἀπηλλαγμένον, ὅπερ ἐστὶ φυσικῶς μὲν ἐν

---

sua est corruptibile, quam si corporaliter unitum sit corpori eius, qui secundum naturam suam est vita, hoc est, Unigeniti.

275 10, 2 (15, 12). Si enim omnium salvatoris nostri mandatorum 2117
consummationem continet ac operatur fratrum dilectio, quomodo non valde mirandus est qui hanc sincere et inculpate colit, cum omnium, ut semel dicam, virtutum caput in ea contineatur? Se-
277 cunda enim est, post Dei dilectionem, in fratres caritas, et omnis erga Deum pietatis vis hoc uno verbo quodammodo comprehenditur: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.*

294 11, 9 (17, 12). Nec enim existimabimus umquam divino et in- 2118
295 expugnabili iudicio illum inter discipulos proditorem implicitum fuisse diaboli retibus; alioqui enim culpa vacaret, si superno decreto cessisset: Dei enim iudicio quis resistet? Nunc vero damnatus et exsecrabilis, meliusque ei esset si natus non fuisset. Quam ob causam? Quippe sua istud voluntate, non ex ulla necessitate, misere passus deprehenditur.

100 11, 9 (17, 13). Non in loco est divinitas, sed a nulla re prorsus 2119
abest; implet enim omnia et per omnia vadens et extra omnia et in omnibus est.

394 11, 9 (17, 17). Sanctum est quidquid cernitur a mundi sordibus 2120
immune, quod quidem est in Christo naturaliter sicut in Patre;

2117. P 2, 577; MG 74, 384. 2118. P 2, 701; MG 74, 521.
2119. P 2, 705; MG 74, 525. 2120. P 2, 716; MG 74, 537.

Χριστῷ καθ' ὁμοιότητα τοῦ Πατρός, εἰσποιητὸν δὲ καὶ χάριν εἰσκεκριμένον ἐν τοῖς ἁγίοις μαθηταῖς, διά τε τοῦ κατὰ ἁγιασμοῦ καὶ τῆς ἐν βίῳ φαιδρότητος καὶ ἐπιεικείας.

2121 12, 1 (20, 23). Κατὰ τίνα τοιγαροῦν ἄρα τρόπον τε καὶ 521
λόγον τὸ μόνῃ πρέπον ἀξίωμα τῇ θείᾳ φύσει τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς περιέθηκεν ὁ σωτήρ; Ἀλλ' οὐκ ἂν ἁμάρτοι τοῦ πρέποντος ὁ ἐν Πατρὶ Λόγος, ἔδρα δὲ τοῦτο καὶ σφόδρα καλῶς. Ὤιετο γὰρ δεῖν τοὺς τὸ θεῖόν τε καὶ δεσποτικὸν ἔχοντας ἐν ἑαυτοῖς ἤδη Πνεῦμα, καὶ τοῦ διαφεῖναι τάς τινων ἁμαρτίας εἶναι κυρίους, καὶ ὧνπερ ἂν βούλωνται κρατεῖν, τοῦ ἐνοικισθέντος αὐτοῖς Ἁγίου Πνεύματος ἀφιέντος τε καὶ κρατοῦντος κατὰ βούλησιν οἰκείαν, κἂν δι' ἀνθρώπων τελῆται τὸ πρᾶγμα τυχόν. Ἀφιᾶσί γε μὴν ἁμαρτίας ἤτοι κατέχουσιν οἱ πνευματοφόροι κατὰ δύο τρόπους, κατά γε διάνοιαν ἐμήν. Ἢ γὰρ καλοῦσιν ἐπὶ τὸ βάπτισμα τοὺς οἷς ἂν ἤδη καὶ τούτου τυχεῖν ὠφείλετο διὰ τὴν τοῦ βίου σεμνότητα καὶ τὸ δεδοκιμασμένον εἰς πίστιν, ἢ διακωλύουσί τινας καὶ τῆς θείας χάριτος ἐξείργουσιν ἔτι οὔπω τέως γεγονότας ἀξίους· ἢ καὶ καθ' ἕτερον τρόπον ἀφιᾶσί τε καὶ κρατοῦσιν ἁμαρτίας, ἐπιτιμῶντες μὲν ἁμαρτάνουσι τοῖς τῆς ἐκκλησίας τέκνοις, μετανοοῦσι δὲ συγγινώσκοντες.

In epistulam ad Romanos commentarius, post 428.

2122 C. 5, v. 18. Ἁμαρτωλοὶ δὲ γεγόναμεν διὰ τῆς παρακοῆς 302
τοῦ Ἀδὰμ διὰ τοιόνδε τρόπον· πεποίητο μὲν γὰρ ἐπὶ ἀφθαρσίᾳ 231
καὶ ζωῇ, ἦν δὲ αὐτῷ καὶ ὁ βίος ἁγιοπρεπὴς ἐν τῷ παραδείσῳ 234

---

ascititium vero et adventitium in sanctis discipulis, sanctificatione nimirum per gratiam, et splendore atque probitate vitae.

2121 12, 1 (20, 23). Quomodo igitur aut qua ratione servator digni- 521
tatem, quae soli naturae divinae debetur, suis discipulis attribuit? Sane dici non potest perperam id egisse Verbum quod est in Patre, at potius perquam recte factum ab eo putandum est. Existimabat enim eos, qui divinum ac dominicum iam in se ipsis Spiritum habebant, etiam remittendi peccata dominos esse debere et ea retinendi, quae voluerint, Sancto Spiritu qui in iis inhabitat remittente vel etiam retinente pro suo nutu, quamvis id per homines forte fiat. Remittunt porro peccata vel retinent Spiritu afflati homines, duobus, ut arbitror, modis: vel enim dignos ad baptismum vocant, vitae nimirum gravitate et constantia fidei iam probatos homines, vel prohibent, et a gratia divina arcent eos, qui nondum digni sunt; vel alio quodam modo peccata remittunt ac retinent, nempe cum filios ecclesiae peccantes corripiunt vel paenitentibus ignoscunt.

2122 5, 18. Peccatores facti sumus per Adami inoboedientiam ratione 302
hac: creatus erat in immortalitate et vita, eiusque victus sanctus 231
234

2121. P 3, 140; MG 74, 721. 2122. P 3, 186; MG 74, 789.

τῆς τρυφῆς, ὅλος ἦν καὶ διὰ παντὸς ἐν θεοπτίαις ὁ νοῦς, ἐν
230 εὐδίᾳ δὲ καὶ γαλήνῃ τὸ σῶμα, κατηρεμούσης ἁπάσης αἰσχρᾶς ἡδονῆς· οὐ γὰρ ἦν ἐκτόπων κινημάτων θόρυβος ἐν αὐτῷ·
300 ἐπειδὴ δὲ πέπτωκεν ὑφ' ἁμαρτίαν, καὶ κατώλισθεν εἰς φθοράν, ἐντεῦθεν εἰσέδραμον τὴν τῆς σαρκὸς φύσιν ἡδοναί τε καὶ ἀκαθαρσίαι, ἀνέφυ δὲ καὶ ὁ ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν ἀγριαίνων νόμος· νενόσηκεν οὖν ἡ φύσις τὴν ἁμαρτίαν «διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνός», τουτέστιν Ἀδάμ· οὕτως «ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί» [Rom 5, 19], οὐχ ὡς τῷ Ἀδὰμ συμπαραβεβηκότες, οὐ γὰρ ἦσαν πώποτε, ἀλλ' ὡς τῆς ἐκείνου φύσεως ὄντες τῆς ὑπὸ νόμον πεσούσης τὸν τῆς ἁμαρτίας.

396 6, 6. Εἰ καὶ μὴ κεκίνηται τυχὸν ἐν Χριστῷ τῆς ἁμαρτίας 2123
ὁ νόμος, διά τοι τὸ κατηυνᾶσθαι τῇ τοῦ οἰκονομοῦντος Λόγου
379 δυνάμει τε καὶ ἐνεργείᾳ, ἀλλ' οὖν ὅταν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ τῆς σαρκὸς δοκιμάζεται φύσις, κἂν εἰ ἐν Χριστῷ νοοῖτο τυχόν, οὐχ ἑτέραν οὖσαν παρὰ τὴν ἡμῶν εὑρήσομεν. Συνεσταυρώμεθα τοίνυν αὐτῷ, σταυρωθείσης αὐτοῦ τῆς σαρκός, καὶ οἷον ὅλην
302 ἐχούσης ἐν ἑαυτῇ τὴν φύσιν· καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐν Ἀδάμ, ὅτε γέγονεν ἐπάρατος, ὅλη νενόσηκε τὴν ἀρὰν ἡ φύσις.

Scholia de incarnatione Unigeniti, post 428.

385 17. Homo igitur factus est vere is, per quem fecit et 2124
382 saecula Deus Pater; et non, ut nonnulli existimant, in homine fuit, ut homo intellegatur a nobis tamquam Deum habens inhabitantem. Nam si haec recte se habere vere confidunt, supervacaneus esse videbitur beatus evangelista Ioannes dicens: *Et Verbum caro factum est* [Io 1, 14]. Ubi enim necessitas ἐνανθρωπήσεως? Aut quare incarnatum dicit

---

erat in paradiso deliciarum, mens tota et semper in Dei visione
230 erat, corpus autem in tranquillitate et quiete, absque omni turpi voluptate; non enim erat in eo absurdorum motuum tumultus.
300 Cum vero cecidit in peccatum et corruptioni patuit, inde irrepserunt in carnis naturam voluptates impurae, et nata est in membris nostris saeva lex. Natura igitur morbum peccati contraxit *per inoboedientiam unius,* id est, Adami; ita *peccatores constituti sunt multi,* non quia cum Adamo peccaverunt, nondum enim exsistebant, sed quia eius naturam habent, quae sub peccati legem cecidit.

396 6, 6. Etiamsi in Christo nullos habuit motus lex peccati, quia 2123
379 humanati Verbi virtute et opera sedabatur, nihilominus, si carnis natura per se ipsa consideretur, ea vel in Christo haud alia quam in nobis invenietur. Crucifixi itaque cum eo fuimus, quo tempore caro eius crucifixa fuit, quae universam quodammodo in se naturam
302 continebat; sicuti etiam in Adamo, quo tempore in maledictionem incurrit, natura universa maledictionis morbum contraxit.

2123. P 3, 192; MG 74, 796. 2124. P 6, 538; MG 75, 1391.

Deum Verbum, si non factus est caro? Vis ἐνανθρωπήσεως 379
et similem nostri eum factum esse significat, et mansisse
tamen sic quoque ipsum supra nos, immo supra universam
ipsam creaturam.

2125 26. Οὐκοῦν Θεὸς μὲν ὁ Λόγος ἦν, γέγονε δὲ καὶ ἄνθρωπος· 429
καὶ ἐπειδὴ γεγέννηται κατὰ σάρκα διὰ τὸ ἀνθρώπινον, θεοτόκος
ἐστὶν ἀναγκαίως ἡ τεκοῦσα αὐτόν. Εἰ γὰρ μὴ γεγέννηκε Θεόν,
μηδὲ λεγέσθω Θεὸς ὁ ἐξ αὐτῆς γεννηθείς· εἰ Θεὸν αὐτὸν
ὀνομάζουσιν αἱ θεόπνευστοι γραφαί, ὡς Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα
καὶ σεσαρκωμένον, ἐνανθρωπῆσαι δὲ ἦν οὐχ ἑτέρως, πλὴν ὅτι
διὰ γεννήσεως τῆς ἐκ γυναικός, πῶς οὐ θεοτόκος ἡ τεκοῦσα
αὐτόν;

De recta fide ad Reginas, 429/30.

2126 Or. 1, c. 3. Πιστεύομεν τοίνυν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντο- 188
κράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητήν· καὶ εἰς ἕνα 156
Κύριον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, γεννηθέντα κατὰ 157
φύσιν ἐξ αὐτοῦ πρὸ παντὸς αἰῶνος καὶ χρόνου· καὶ γάρ ἐστι
συνάναρχος κατὰ χρόνον καὶ συναΐδιος τῷ ἰδίῳ γεννήτορι,
σύνεδρός τε καὶ ἰσοκλεὴς αὐτῷ, καὶ ἰσότητι κατεστεμμένος τῇ 158
πρὸς πᾶν ὁτιοῦν, χαρακτὴρ γάρ ἐστι καὶ ἀπαύγασμα τῆς ὑπο-
στάσεως αὐτοῦ [cf. Hebr 1, 3]· πιστεύομεν δὲ ὁμοίως καὶ εἰς 166
τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, οὐκ ἀλλότριον αὐτὸ τῆς θείας φύσεως
καταλογιζόμενοι· καὶ γάρ ἐστιν ἐκ Πατρὸς φυσικῶς προχεόμενον 167 185
δι' Υἱοῦ τῇ κτίσει· νοεῖται γὰρ οὕτως μία τε καὶ ὁμοούσιος 148
καὶ ἐν ταυτότητι δόξης ἡ ἁγία καὶ προσκυνουμένη Τριάς.

2125 26. Igitur Verbum quidem Deus erat, factum est autem et 429
homo, et quia natum est secundum carnem, propter humanitatem
necessarium est ut quae ipsum pepererit sit θεοτόκος. Nam si non
peperit Deum, certe nec dicatur Deus qui est ab ipsa progenitus;
sin vero Deum ipsum divinae scripturae nominant, ut Deum ho-
minem factum et incarnatum, homo autem aliter fieri non poterat
nisi per generationem ex muliere: quomodo igitur non sit quae
ipsum peperit θεοτόκος?

2126 1, 3. Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, omnium 188
visibilium et invisibilium factorem. Et in unum Dominum Iesum 156
Christum Filium eius, genitum naturaliter ex eo ante omne sae- 157
culum et tempus. Nam simul cum proprio genitore absque prin-
cipio secundum tempus et coaeternus est, eiusdem sedis et aequalis 158
gloriae et aequalitate omnimoda praeditus; figura enim est et
splendor substantiae eius. Credimus similiter in Spiritum Sanctum, 166
quem non alienum a divina natura reputamus; etenim est ex Patre 167
naturaliter, infusus per Filium creaturae. Ita enim intellegitur una 185
et consubstantialis et in identitate gloriae sancta et adorabilis 148
Trinitas.

2125. P 6, 556; MG 75, 1400. 2126. P 7, 156; MG 76, 1204.

409 1, 13. Οὐκοῦν εἰ μὴ ἑτέρως ἦν σῴζεσθαι τὸν κόσμον, εἰ 2127
μὴ ἐν αἵματι καὶ θανάτῳ χρησίμως παραληφθέντι καὶ οἰκονο-
μικῶς, «διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων ἐν
τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ» [Rom 3, 25], σεσώσμεθα δὲ διὰ Χριστοῦ,
πῶς οὐκ ἀναγκαῖος τῷ ἐκ Θεοῦ φύντι Λόγῳ ὁ τῆς σαρκώσεως
τρόπος, ἵνα δικαιώσῃ μὲν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ τοὺς εἰς αὐτὸν
πιστεύοντας, καταλλάξῃ δὲ τῷ Πατρὶ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ
ἰδίου σώματος, ἵνα καὶ συζήσωμεν αὐτῷ;

Adversus Nestorium, 430.

377 L. 1, c. 1. Ἀντακούσεται δὲ πρὸς ἡμῶν· Σάρκα γενέσθαι 2128
382 φησὶν ἡ θεόπνευστος γραφὴ τὸν ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγον,
τουτέστιν ἀσυγχύτως τε καὶ καθ' ὑπόστασιν ἑνωθῆναι σαρκί·
385 οὐ γὰρ ἦν ἀλλότριον αὐτοῦ τὸ ἑνωθὲν αὐτῷ σῶμα, καὶ γεγεν-
νημένον ἐκ γυναικός, ἀλλ' ὥσπερ ἴδιον τῶν καθ' ἡμᾶς ἑκάστῳ
τὸ αὐτοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν τουτονὶ τρόπον, καὶ τοῦ Μονογενοῦς
ἴδιον ἦν καὶ οὐχ ἑτέρου τὸ σῶμα· οὕτω γὰρ καὶ γεγέννηται
380 κατὰ σάρκα. . . . Χρειωδεστάτη δὲ καὶ ἑτέρως τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς
ἡ τοῦ Λόγου σάρκωσις, ἤγουν ἐνανθρώπησις ἦν. Εἰ μὴ γὰρ
γεγέννηται καθ' ἡμᾶς κατὰ σάρκα, εἰ μὴ τῶν αὐτῶν ἡμῖν
μετέσχε παραπλησίως, οὐκ ἂν τὴν ἀνθρώπου φύσιν τῶν ἐν
Ἀδὰμ ἀπήλλαξεν ἐγκλημάτων.
416 3, 1. Ἀνθ' ὅτου δέδιας αὐτὸν καὶ ἀρχιερέα καλεῖν διὰ τὸ 2129
ἀνθρώπινον; Καθιεροῖ γὰρ ἡμᾶς εἰς ὀσμὴν εὐωδίας διὰ τῆς

---

409 1, 13. Si mundus aliter quam per Christi sanguinem et mortem 2127
divina dispensatione et salutariter susceptam *propter praecedentium delictorum condonationem, quae Deus toleraverat,* salvari nequibat, per Christum autem salutem sumus consecuti, quomodo incarnationis modus Verbo, qui est ex Deo, necessarius non erat ut iustificaret per sanguinem suum illos, qui in ipsum crederent, reconciliaretque Patri per corporis sui mortem, ita ut etiam cum ipso convivamus?
377 1, 1. Is a nobis audiet: Carnem factum esse illud ex Deo 2128
382 Patre Verbum ait scriptura divinitus inspirata, hoc est, carni sine
385 confusione et secundum hypostasim unitum; neque enim alienum
ab eo erat unitum illi corpus, et natum ex muliere, sed ut suum
cuique nostrum proprium est corpus, eodem modo etiam Unigeniti
corpus proprium illi erat et non alterius; sic namque factus est
380 etiam secundum carnem. . . . Utilissima autem et alia quoque
ratione his qui versantur in terris Verbi incarnatio sive humanatio fuit. Nisi enim similiter atque nos secundum carnem fuisset natus, nisi similiter participasset iisdem, numquam hominis naturam criminibus in Adam contractis absolvisset.
416 3, 1. Qua de causa metuis eum pontificem propter humanitatem 2129
appellare? Nam et nos offert in sacrificium odoremque suavitatis

2127. P 7, 226; MG 76, 1292. 2128. P 6, 62; MG 76, 20.
2129. P 6, 140; MG 76, 121.

πίστεως· ἑαυτόν τε ὑπὲρ ἡμῶν ὡς εὐοσμώτατον θῦμα προκεκόμικε τῷ Πατρί.

2130 3, 3. Διαλέγεται πρὸς ἡμᾶς [Χριστός], οὐχ ὡς γυμνὸς ἔτι Λόγος, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος καθ' ἡμᾶς, καὶ ὡς εἷς ἤδη νοούμενος μετὰ τῆς ἑνωθείσης αὐτῷ σαρκός. . . . Γέγονε τοίνυν ἴδια μὲν τοῦ Λόγου τὰ τῆς ἀνθρωπότητος, ἴδια δὲ πάλιν τῆς ἀνθρωπότητος τὰ αὐτοῦ τοῦ Λόγου. Εἷς γὰρ οὕτω νοεῖται Χριστὸς καὶ Υἱὸς καὶ Κύριος. 392

2131 4, 5. «Καὶ ὁ τρώγων με», φησί, «κἀκεῖνος ζήσεται» [Io 6, 57]. Ἐσθίομεν δὲ ἡμεῖς, οὐ τὴν θεότητα δαπανῶντες, ἄπαγε τῆς δυσβουλίας, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν τοῦ Λόγου σάρκα ζωοποιὸν γεγενημένην, ὅτι γέγονεν αὐτοῦ ζῶντος διὰ τὸν Πατέρα. 484 508 384

2132 5, 6. Ὥστε κἂν ἐνεργεῖν ὁ Πατὴρ λέγηται τὴν τοῦ θείου ναοῦ ζωοποίησιν [cf. Io 2, 19; 1 Petr 1, 21], ἐνήργηκε δι' Υἱοῦ· κἂν εἰ ὁρῷτο πάλιν ὁ Υἱὸς ἐνεργήσας, ἀλλ' οὐ δίχα τοῦ Πατρὸς ἐν Πνεύματι. Μία γὰρ ἡ θεότητος φύσις, ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν ἰδικαῖς νοουμένη, καὶ τὴν ἐφ' ἅπασι τοῖς δρωμένοις κίνησίν τε καὶ ἐνέργειαν ἔχουσα, νοητὴν δηλονότι καὶ θεοπρεπῆ. 180 149

*2132** ***Anathematismi, a. 431, v. DB 113 sqq.***

Adversus nolentes confiteri s. Virginem esse deiparam.

2133 4. Οὐ γὰρ ἄνθρωπος μὲν ψιλὸς Ἰησοῦς ὑπῆρξέν ποτε πρὸ τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν κοινωνίας τε καὶ ἑνώσεως, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Λόγος ἐν αὐτῇ τῇ μακαρίᾳ παρθένῳ γενόμενος, τὸν 386 377

---

per fidem, et se ipsum Patri pro nobis tamquam odoratissimam victimam obtulit.

2130 3, 3. Nobiscum loquitur [Christus], non tamquam adhuc Verbum, sed ut homo similis nobis, et qui unus iam esse intellegatur cum carne sibi unita. . . . Facta sunt igitur Verbi propria quae sunt humanitatis, et humanitatis propria quae sunt ipsius Verbi. Sic enim unus intellegitur Christus et Filius et Dominus. 392

2131 4, 5. *Et qui manducat me*, inquit, *et ille vivet.* Manducamus autem nos, non quod ipsam divinitatem consumamus (apage ab ista impietate), sed illam propriam Verbi carnem, iam vivificam effectam, quia eius facta est, qui propter Patrem vivit. 484 508 384

2132 5, 6. Itaque etsi Pater dicatur operari divini templi [humanitatis Christi] vivificationem, per Filium operatus est; rursus si videbatur Filius operari, non tamen absque Patre in Spiritu. Una enim divinitatis natura in tribus propriis hypostasibus intellegitur, et in omnibus agendis motum et operationem habet, intellegibilem scilicet et Deo dignam. 180 149

2133 4. Non enim simplex homo aliquando fuit Iesus ante Dei cum ipso communionem et adunationem; sed idem Verbum, in ipsam 386 377

2130. P 6, 153; MG 76, 137. 2131. P 6, 196; MG 76, 192.
2132. P 6, 233; MG 76, 240. 2133. MG 76, 260.

ἴδιον ναὸν ἑαυτῷ ἐκ τῆς οὐσίας τῆς παρθένου ἔλαβεν, καὶ προῆλθεν ἐξ αὐτῆς ἄνθρωπος μὲν ἔξωθεν θεωρούμενος, ἔν-
432 δοθεν δὲ Θεὸς ὑπάρχων ἀληθινός· διὸ καὶ μετὰ τὸ τεχθῆναι παρθένον τὴν τεκοῦσαν τετήρηκεν, ὅπερ ἐπ' οὐδενὸς τῶν ἄλλων ἁγίων γεγένηται.

Quod unus sit Christus.

385 Καὶ πῶς ἐκ δυοῖν, θεότητός τε καὶ ἀνθρωπότητος, εἷς ἂν 2134
νοοῖτο Χριστός; — Οὐ καθ' ἕτερον οἶμαι τρόπον ἢ καθ' ὃν ἂν
387 381 εἶεν τὰ ἀλλήλοις συνενηνεγμένα πρὸς ἕνωσιν ἀδιάτμητον καὶ
216 τὴν ὑπὲρ νοῦν, ὡς ἔφην. — Οἷον δὴ τί; — Ἆρ' οὐχ ἕνα φαμὲν τὸν καθ' ἡμᾶς νοούμενον ἄνθρωπον, καὶ μίαν αὐτοῦ φύσιν, καίτοι τὸ μονοειδὲς οὐκ ἔχοντος, συντεθειμένου δὲ μᾶλλον ἐκ δυοῖν, ψυχῆς δὴ λέγω καὶ σώματος; — Φαμέν.

Contra Iulianum imperatorem, ca 433.

196 L. 2. «Ἐν ἀρχῇ γάρ», φησὶν [Μωσῆς], «ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν 2135
οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» [Gn 1, 1]. Οὐ γάρ τοι συνάναρχον καὶ συναΐδιον τῷ Θεῷ, καὶ ἀγένητον, κατά τινας, ἐφίησι καὶ αὐτὸς νοεῖσθαι τὴν ὕλην . . ., χρόνῳ δὲ μᾶλλον καὶ ἐν ἀρχῇ καλούσῃ
189 πρὸς γένεσιν, περιορίζει τὴν κτίσιν, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων ἐνηνεγμένην κατὰ βούλησιν Θεοῦ, πρός γε τὸ εἶναι τοῦθ' ὅπερ ἐστί.
190 2. Μάλιστα καὶ αὐτῆς τῆς θείας καταστρατεύσεται δόξης, 2136
τὸ καὶ ἑτέρους οἴεσθαι δημιουργεῖν δύνασθαι, καὶ καλεῖν εἰς

---

beatam virginem veniens, proprium sibi templum ex virginis substantia sumpsit, prodiitque ex ea homo quidem quatenus cerne-
432 batur, intrinsecus autem verus existens Deus; ideoque etiam post partum virginem conservavit genetricem suam, quod de alio nemine sanctorum factum est.
385 At quomodo ex duobus, divinitate nimirum et humanitate, unus 2134
censeatur Christus? — Non alio modo censuerim, quam quo duae
387 381 res inter se coeunt unione inseparabili atque intellectum superante,
216 ut dixi. — Exempli gratia? — Nonne unum dicimus hominem nostri similem, atque unam ipsius naturam, tametsi uniformis et simplex non sit, sed potius ex duobus compositus, anima, inquam, et corpore? — Dicimus.
196 2. *In principio,* ait [Moyses], *creavit Deus caelum et terram.* 2135
Non igitur, sicut quidam, sinit intellegi materiam simul cum Deo absque principio, et aeternam et increatam esse . . .; sed per tempus et in principio quod ad ortum vocet, definit creaturam,
189 tamquam ex nihilo adductam secundum Dei voluntatem ad esse id quod est.
190 2. Divinae gloriae maxime repugnat quod alii existimentur 2136
posse creare et vocare ad exsistentiam ea quae non erant. Non

---

2134. P 7, 364; MG 75, 1292. 2135. MG 76, 584.
2136. MG 76, 596.

ὕπαρξιν τὰ οὐκ ὄντα ποτέ. Οὐ γάρ τοι θέμις εἰπεῖν τὰ τῆς θείας καὶ ἀπορρήτου φύσεως ἴδια καὶ ἐξαίρετα φυσικῶς ἐνεῖναι δύνασθαί τισι τῶν παρ᾽ αὐτοῖς γεγονότων. Ἁρμόσει δὲ μᾶλλον αὐτῇ τε καὶ μόνῃ, καὶ πρὸς εὐκλείας ἔσται τῆς ἀνωτάτω τὸ χρῆμα αὐτῇ.

2137 3. Μάλιστα μὲν ἐγκαταβεβλῆσθαί φαμεν τῇ ἀνθρώπου φύσει 91
τὴν θεογνωσίαν, καὶ παντὸς τοῦ χρησίμου καὶ ἀναγκαίου πρὸς σωτηρίαν αὐτοφυᾶ τὴν εἴδησιν ἐνεῖναί οἱ τὸν δημιουργόν. Ἦν 87
δὲ ἀπεικὸς οὐδέν, τοιαύτης λαχόντα κατασκευῆς, καὶ ὡς ἀπό γε τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, εὐταξίας τε καὶ κάλλους, καὶ τῆς ἐν τούτοις διαμονῆς, κατευθὺ τῆς ἀληθείας ἰόντα, βλέπειν ὅση τίς ἐστι τοῦ τεκτηναμένου καὶ παρενεγκόντος εἰς ὕπαρξιν, ἡ παντὸς ἐπέκεινα νοῦ σοφία καὶ δύναμις.

2138 8. Ἐξ ἁγίας παρθένου τὸ πάναγνον σῶμα λαβών, ψυχωθὲν 377 378
ψυχῇ νοερᾷ, προῆλθεν ἄνθρωπος [ὁ Λόγος], οὐκ ἀπολέσας τὸ 382
εἶναι Θεός, οὔτε μὴν τὸ τῆς ἰδίας ὑπεροχῆς ἀποβαλὼν ἀξίωμα· καὶ γάρ ἐστιν, ὡς ἔφην, τροπὴν οὐκ εἰδώς. . . . Παράδοξος 381
δὲ καὶ ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον τῆς μετὰ σαρκὸς οἰκονομίας ὁ τρόπος. Καὶ τὸ μέγα τοῦτο καὶ σεπτὸν ἀληθῶς μυστήριον.

Adversus anthropomorphitas.

2139 *Epistula ad Calosyrium.* Ἀκούω δὲ ὅτι εἰς ἁγιασμὸν ἀπρα- 498
κτεῖν φασιν τὴν μυστικὴν εὐλογίαν, εἰ ἀπομένοι λείψανον αὐτῆς εἰς ἑτέραν ἡμέραν. Μαίνονται δὲ ταῦτα λέγοντες· οὐ γὰρ

---

enim fas est dicere quod ea, quae divinae et ineffabilis naturae propria ac singularia sunt, aliquibus rerum ex ipsis creatarum naturaliter inesse possint. Sed hoc ei soli convenit et ad summam eius gloriam pertinet.

2137 3. Maxime dicimus Dei cognitionem humanae naturae inditam 91
esse, et omnium ad salutem utilium et necessariorum nativam scientiam ei insevisse creatorem. Decebat eum, cui tanta praeparata 87
fuerant et, tamquam ex mundi ortu et ordine et pulchritudine et eorum perseverantia, ad veritatem recta ibat, cernere quanta sit opificis ad exsistentiam adducentis sapientia et virtus, quae omnem intellectum superat.

2138 8. Sanctissimo corpore assumpto ex sancta virgine et anima 377
intellegente animato, homo prodiit [Verbum], Dei natura non de- 378 382
perdita, neque propriae excellentiae abiecta dignitate: est enim, ut dixi, mutationem nesciens. . . . Admirabilis et supra mentem 381
et orationem est incarnationis modus. Magnum hoc et augustum mysterium.

2139 *Ep. ad Calosyrium.* Alios etiam esse audio, qui mysticam 498
benedictionem nihil ad sanctificationem iuvare dicant, si quid ex ea fiat reliqui in alium diem. Insaniunt vero qui haec asserunt;

2137. MG 76, 653. 2138. MG 76, 929.
2139. MG 76, 1073.

ἀλλοιοῦται Χριστός, οὐδὲ τὸ ἅγιον αὐτοῦ σῶμα μεταβληθήσεται, ἀλλ' ἡ τῆς εὐλογίας δύναμις καὶ ἡ ζωοποιὸς χάρις διηνεκής ἐστιν ἐν αὐτῷ.

601 16 [1]. Τὴν κρίσιν ἔσεσθαι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἡ 2140
θεία λέγει γραφή. Ἀνάστασις δὲ οὐκ ἔσται, μὴ αὖθις ἡμῖν ἐπιφοιτήσαντος ἐξ οὐρανοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς μετὰ τῶν ἁγίων ἀγγέλων. Οὕτω καὶ ὁ πάνσοφος Παῦλός φησι, ὅτι «αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ» [1 Thess 4, 16]. «Σαλπίσει γάρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι» [1 Cor 15, 52]. Οὔπω τοίνυν ἐξ οὐρανοῦ καταβεβηκότος τοῦ
586 πάντων κριτοῦ, οὐδὲ ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις γέγονεν. Εἶτα πῶς οὐκ ἀπίθανον ἐννοεῖν ὅτι γέγονεν ἤδη τισὶν ἀνταπόδοσις ἢ πονηρῶν ἔργων ἢ ἀγαθῶν; Ἔστι τοίνυν παραβολῆς τρόπος ἀστείως ἐσχηματισμένος, τά τε ἐπὶ τῷ πλουσίῳ καὶ τῷ Λαζάρῳ εἰρημένα παρὰ Χριστοῦ [Lc 16, 19 sqq]. . . . Οὔπω τοίνυν ἐξ οὐρανοῦ καταφοιτήσαντος τοῦ πάντων σωτῆρος Χριστοῦ, οὔτε ἀνάστασις γέγονεν, οὔτε πράξεως ἀντίδοσις ἠκολούθησέ τισιν, ἀλλ' ὡς ἐν εἰκόνι, τῇ παραβολῇ γέγραπται πλούσιος καὶ τρυφῶν, καὶ ἀφιλοικτείρμων, καὶ πένης ἐν ἀρρωστίᾳ, ἵνα εἰδεῖεν οἱ τὸν ἐπὶ γῆς πλοῦτον ἔχοντες, ὡς, εἰ μὴ βουληθεῖεν εἶναι χρηστοὶ καὶ εὐμετάδωτοι καὶ κοινωνικοί, καὶ ταῖς τῶν πενήτων ἀνάγκαις ἐπικουρεῖν ἕλοιντο, δεινῇ καὶ ἀφύκτῳ δίκῃ περιπεσοῦνται.

---

neque enim alteratur Christus neque sanctum eius corpus immutatur, sed benedictionis vis ac facultas et vivificans gratia perpetua in ipso exsistit.

601 16 [1]. Iudicium futurum esse post mortuorum resurrectionem 2140
divina dicit scriptura. Resurrectio autem non erit nisi quando Christus rursum ad nos veniet ex caelo in gloria Patris cum sanctis angelis. Sic ait sapientissimus Paulus: *Ipse Dominus in iussu et in voce archangeli et in tuba Dei descendet de caelo. Canet enim tuba, et mortui* in Christo *resurgent incorrupti.* Cum nondum omnium iudex e caelo descenderit, nec mortuorum resurrectio
586 facta est. Quomodo ergo non absurdum arbitrabuntur iam factam esse quibusdam retributionem malorum operum vel bonorum? Est itaque parabolae ratio eleganter expressa, quam de divite et Lazaro dixit Christus. . . . Cum omnium salvator Christus nondum e caelo descenderit, nec resurrectio facta est, nec actionis retributio secuta est quibusdam, sed tamquam in imagine per parabolam descriptus est dives, deliciis affluens, immisericors, et pauper infirmus, ut scirent ii, qui divitias in terra habent, quod, si a benignitate et liberalitate abhorreant et pauperum necessitatibus subvenire noluerint, in grave et inevitabile supplicium incident.

---

[1] De interpretatione huius textus disputati cf. DTC 3, 2522.
2140. MG 76, 1104.

2141 23. Ἀσύνετοι δὲ παντελῶς οἱ καὶ αὐτόν, οὐκ οἶδ' ὅπως, 399
τὸν Χριστὸν ὑποτυπήσαντες πλημμελῆσαι δύνασθαι, διὰ τὸ ἐν εἴδει τῷ καθ' ἡμᾶς οἰκονομικῶς γενέσθαι. . . . Εἰ δὲ διὰ τοῦτο τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν πεφόρηκεν, ἵνα, ὡς ἐν Ἀδὰμ ἀσθενήσασαν, ἐν αὐτῷ δείξει δυνατωτάτην καὶ ἁμαρτίας κρείττονα,
τί μάτην περιεργάζονται ὃ δύνανται οὐχ εὑρεῖν; . . . Ὥσπερ 415
τοίνυν ἐν Ἀδὰμ κατεκρίθημεν διὰ τὴν παρακοὴν καὶ τῆς ἐντολῆς τὴν παράβασιν, οὕτως ἐν Χριστῷ δεδικαιώμεθα διὰ τὸ ἀπλημμελὲς ὁλοτρόπως καὶ τὴν εἰς ἅπαν καὶ ἀμώμητον ὑπακοήν· καὶ τὸ καύχημα τῆς ἀνθρωπείας φύσεως ἐν τούτῳ γέγονε.

S. PROCLUS CONSTANTINOPOLITANUS, † 446.

Orationes.

2141a Or. 6 *(de laudibus S. Mariae)*, c. 8. Μάθωμεν ποίαν ἔχει 435
ἔννοιαν τοῦ Ἰωσὴφ ἡ ἄγνοια. . . . Οὐκ ἐμνήσκετο ὅτι ναὸς ἠδύνατο γενέσθαι Θεοῦ ἡ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ [al. καθαροῦ] πεπλασμένη πηλοῦ. Οὐκ ἐγίνωσκεν ὅτι ταῖς ἀχράντοις τοῦ Δεσπότου χερσί, ἐκ τοῦ παρθενικοῦ πάλιν πλάττεται παραδείσου ὁ δεύτερος Ἀδάμ. Οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ ἄρχων τῆς ξηρᾶς δημιουργεῖται ἄνευ σπορᾶς.

THEODORETUS, ca 386—ca 458.

Epistulae.

2142 Ep. 89 [Florentio]. Τὴν δέ γε δογματικὴν τῶν ἀποστόλων 80
διδασκαλίαν μέχρι τοῦ παρόντος ἀλώβητον ἐφυλάξαμεν. . . .

2141 23. Stolidi prorsus sunt qui ipsum etiam Christum, nescio quo 399
pacto, peccare potuisse affirmant, quia in forma nobis simili per incarnationem sit factus. . . . Si vero idcirco humanam naturam gestavit, ut, quae in Adam imbecilla erat, in se validissimam et peccato superiorem declararet, cur frustra id anxie requirunt quod
invenire non possunt? . . . Quemadmodum in Adam condemnati 415
sumus ob inoboedientiam mandatique transgressionem, ita in Christo iustificati sumus propter omnimodam ipsius a peccato immunitatem et perfectam inculpatamque oboedientiam; et naturae humanae dignitas in illo est restituta.

2141a 6, 8. Discamus quem Iosephi ignoratio sensum habeat. . . . 435
Non meminerat potuisse eam effici Dei templum, quae ex mundo erat formata luto. Nesciebat ex virginali rursus paradiso intemeratis Domini manibus plasmari secundum Adam. Non cognoscebat terrae principem sine semine procreari.

2142 89. Dogmaticam apostolorum doctrinam ad hanc usque diem 80
retinemus intactam. . . . Haec tradidere nobis non apostoli modo 84

2141. MG 76, 1120   2141a. MG 65, 733.   2142. MG 83, 1284.

84 Ταῦτα δὲ ἡμῖν παρέδοσαν οὐ μόνον οἱ ἀπόστολοι καὶ προφῆται, ἀλλὰ καὶ οἱ τὰ τούτων ἡρμηνευκότες συγγράμματα, Ἰγνάτιος, Εὐστάθιος, Ἀθανάσιος, Βασιλεῖος, Γρηγόριος, Ἰωάννης, καὶ οἱ ἄλλοι τῆς οἰκουμένης φωστῆρες, καὶ πρὸ τούτων οἱ ἐν Νικαίᾳ συνεληλυθότες ἅγιοι πατέρες, ὧν τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως ὡς πατρῷον κλῆρον φυλάττομεν ἄσυλον.

Graecarum affectionum curatio, 429/37.

260 Sermo 1. Εἰ δὲ τοῦ τῆς πίστεως κατηγορεῖτε προσρήματος 2143
(ἤκουσα γὰρ ὑμῶν καὶ τοῦτο λεγόντων, ὡς ἡμεῖς γε ἀπόδειξιν μὲν οὐδεμίαν τῶν ἡμετέρων δογμάτων προσφέρομεν, πιστεύειν δὲ μόνον τοῖς μαθητευομένοις παρεγγυῶμεν), μάλιστα μὲν ἄντικρυς τὴν ἡμετέραν συκοφαντεῖτε διδασκαλίαν· αὐτῶν γάρ τοι τῶν πραγμάτων τὴν μαρτυρίαν ἡμεῖς τοῖς ἡμετέροις ξυναρμόττομεν λόγοις· πάλιν δ' αὖ ὑμεῖς τοῖς ὑμετέροις βέβλησθε,
254 κατὰ τὴν παροιμίαν, πτίλοις. . . . Τίς οὕτως ἄρα ἠλίθιος, μᾶλλον δὲ ἄγαν ἐμβρόντητος, ὡς τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων διδάσκοντος ἐνδοιάσαι καὶ μὴ πιστεῦσαι τοῖς λεγομένοις καὶ μηδὲ τοσοῦτον ἀπονεῖμαι σέβας τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, ὅσον τῷ Πυθαγόρᾳ προσένεμον οἱ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας μετεσχηκότες;
256 1. Μηδεὶς τοίνυν, ὦ φίλοι, κατηγορείτω τῆς πίστεως. Καὶ 2144
γὰρ δὴ τὴν πίστιν Ἀριστοτέλης κριτήριον ἐπιστήμης ἐκάλεσεν·
259 ὁ δέ γε Ἐπίκουρος πρόληψιν διανοίας αὐτὴν ἐκάλεσε· τὴν δὲ πρόληψιν, προσλαβοῦσαν τὴν γνῶσιν, κατάληψιν γίνεσθαι.
248 249 Κατὰ δὲ τὸν ἡμέτερον λόγον πίστις ἐστὶν ἑκούσιος τῆς ψυχῆς

---

et prophetae, verum ii etiam, qui horum libros interpretati sunt, Ignatius, Eustathius, Athanasius, Basilius, Gregorius, Ioannes, et reliqua orbis lumina, et ante hos sancti patres apud Nicaeam congregati, quorum fidei confessionem, velut paternam hereditatem, illibatam conservamus.

260 1. Quodsi fidei titulum accusatis (audivi enim vos hoc etiam 2143
dicentes, quod dogmatum nostrorum nullam demonstrationem proferamus, sed solam fidem insinuemus illis quos docemus), apertissime doctrinam nostram calumniamini. Nos enim rerum ipsarum testimonio sermones nostros comprobamus. Vos autem rursus hic quoque vestris, ut dici solet, pennis vosmetipsos confoditis. . . .
254 Quis erit adeo stolidus vel potius attonitus, ut Deo universorum docente dubitet, nec fidem dictis habeat, neque tantum reverentiae universorum Deo tribuat, quantum Pythagorae tribuebant qui eius disciplinae sese addixerant?
256 1. Nemo itaque vestrum, amici, fidem accuset. Quandoquidem 2144
259 Aristoteles fidem scientiae criterium appellavit; Epicurus vero anticipationem mentis eam esse asserit, anticipationem vero, accepta cognitione, fieri comprehensionem. Ceterum, prout ipsi
248 249 definimus, fides est voluntaria animi assensio, vel latentis rei

---

2143. Rd (= Raeder) 19; MG 83, 805. 2144. Rd 26; MG 83, 814.

ξυγκατάθεσις, ἢ ἀφανοῦς πράγματος θεωρία, ἢ περὶ τὸ ὂν στάσις καὶ κατάληψις τῶν ἀοράτων τῇ φύσει ξύμμετρος, ἢ διάθεσις 250
ἀναμφίβολος ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν κεκτημένων ἐνιδρυμένη. Δεῖται 255
μέντοι ἡ πίστις τῆς γνώσεως, καθάπερ αὖ ἡ γνῶσις τῆς πίστεως. Οὔτε γὰρ πίστις ἄνευ γνώσεως, οὔτε γνῶσις δίχα ἂν πίστεως γένοιτο. Ἡγεῖται μέντοι τῆς γνώσεως ἡ πίστις, ἕπεται δὲ τῇ 258
πίστει ἡ γνῶσις, ἔχεται δὲ τῆς γνώσεως ἡ ὁρμή, ἀκολουθεῖ δὲ ταύτῃ ἡ πρᾶξις.

2145 4. Ἀπροσδεὴς γὰρ ὁ τῶν ὅλων Θεός· αἱ δὲ ἀνθρώπιναι 189
τέχναι ἀλλήλων προσδέονται. . . . Ὁ δὲ τοῦ παντὸς ποιητὴς οὔτε ὀργάνων οὔτε ὕλης δεδέηται· ἀλλ' ὅπερ ἐστὶ τοῖς ἄλλοις τεχνίταις καὶ ὕλη καὶ ὄργανα, καὶ μέντοι καὶ χρόνος καὶ πόνος, καὶ ἐπιστήμη καὶ ἐπιμέλεια, τοῦτο τῷ Θεῷ τῶν ὅλων ἡ βούλησις.

2146 4. Ῥᾴδιον γὰρ αὐτῷ [τῷ Θεῷ] καὶ ἐκ μὴ ὄντων καὶ ἐξ 222
ὄντων δημιουργεῖν· τοῦτο γὰρ δὴ καὶ πάλαι πεποίηκε καὶ καθ' ἑκάστην, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡμέραν ποιεῖ. Καὶ γὰρ ἐξ ὑποκειμένων σωμάτων διαπλάττει τῶν ζῴων τὰ σώματα καὶ ἐκ μὴ ὄντων δημιουργεῖ τὰς ψυχάς, οὐχ ἅπασι τοῖς ζῴοις, ἀλλὰ μόνοις ἀνθρώποις.

2147 5. Ῥᾷστον μὲν γὰρ ἦν αὐτῷ [τῷ Θεῷ] προστάξαι καὶ αὐτίκα 227
πᾶσαν γῆν καὶ θάλατταν τῶν οἰκητόρων ἐμπλῆσαι· ἀλλ' ἵνα μὴ διαφόρους ὑπολάβωσιν εἶναι τῶν ἀνθρώπων τὰς φύσεις, ἐκ τοῦ ἑνὸς ἐκείνου ζεύγους τὰ μυρία φῦλα τῶν ἀνθρώπων

---

contemplatio, vel in id quod vere est defixa cogitatio, et comprehensio invisibilium congruens naturae, vel dispositio dubii expers cre- 250
dentium animis insita. Indiget autem fides cognitione, sicut et 255
cognitio fide indiget; neque enim esse potest fides sine cognitione, neque cognitio sine fide. Cognitionem quidem fides praecedit, 258
subsequitur autem fidem cognitio; cognitionem subit appetitus, appetitum actio subsequitur.

2145 4. Nullius enim rei est indigus universorum Deus; humanae 189
vero artes aliae aliarum ope indigent . . . At rerum omnium opifex nec instrumentis nec materia indiget; sed quod aliis artificibus sunt materia et instrumenta tempusque et labor, arsque ipsa et diligentia, hoc universorum Deo est voluntas.

2146 4. Facile est illi [Deo], ut ex iis quae non sunt, et ex iis quae 222
sunt, aliquid producat; hoc enim et olim fecit, et singulis propemodum diebus facit. Nam et ex praestitutis corporibus animalium corpora effingit, et ex iis quae non sunt animas creat, non cunctorum quidem animalium, sed hominum duntaxat.

2147 5. Illi [Deo] facillimum fuerat imperare universamque terram et 227
mare habitantibus replere. Sed ne diversas esse hominum naturas existimaret quisquam, ex una illa duorum copula innumeras pro-

2145. Rd 114; MG 83, 916. 2146. Rd 120; MG 83, 921.
2147. Rd 139; MG 83, 944.

226 γενέσθαι ἐκέλευσεν. Ταύτῃ τοι καὶ τὴν γυναῖκα οὐχ ἑτέρωθέν ποθεν διέπλασεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀνδρὸς τὰς τῆς γενέσεως λαβὼν ἀφορμάς, ἵνα μηδὲ αὐτὴ φύσιν ἔχειν ἑτέραν ὑπολαμβάνουσα τὴν ἐναντίαν τοῖς ἀνδράσιν ὁδεύῃ.

285 8. Αἱ μὲν γενναῖαι τῶν νικηφόρων ψυχαὶ περιπολοῦσι τὸν 2148
οὐρανόν, τοῖς ἀσωμάτων χοροῖς ξυγχορεύουσαι· τὰ δὲ σώματα οὐχ εἷς ἑνὸς ἑκάστου κατακρύπτει τάφος, ἀλλὰ πόλεις καὶ κῶμαι ταῦτα διανειμάμεναι σωτῆρας καὶ ψυχῶν καὶ σωμάτων καὶ ἰατροὺς ὀνομάζουσι καὶ ὡς πολιούχους τιμῶσι καὶ φύλακας· καὶ χρώμενοι πρεσβευταῖς πρὸς τὸν τῶν ὅλων Δεσπότην, διὰ τούτων τὰς θείας κομίζονται δωρεάς· καὶ μερισθέντος τοῦ σώματος, ἀμέριστος ἡ χάρις μεμένηκεν. Καὶ τὸ σμικρὸν ἐκεῖνο καὶ βραχύτατον λείψανον τὴν ἴσην ἔχει δύναμιν τῷ μηδαμῇ μηδαμῶς διανεμηθέντι μάρτυρι.

De incarnatione Domini, 431/5.

378 18. Ἀλλ' ὁ τὸν ὕθλον προτιμήσας τῆς ἀληθείας Ἀπολινάριος, 2149
καὶ τῶν εὐσεβῶν δογμάτων τὴν οἰκείαν προτάξας ἀδολεσχίαν, τὴν μὲν σάρκα τὸν Θεὸν Λόγον ἀνειληφέναι φησί, καὶ ταύτῃ καθάπερ τινὶ παραπετάσματι χρήσασθαι· τοῦ δὲ νοῦ μὴ δεη-
407 θῆναι, αὐτὸν δὲ ἀντὶ νοῦ γενέσθαι τῷ σώματι. Ἀλλ', ὦ βέλτιστε, εἴποι τις ἂν πρὸς αὐτόν, οὐδὲ τοῦ σώματος ὁ Θεὸς Λόγος ἔχρῃζεν, ἀπροσδεὴς γάρ· ἠδύνατο δὲ καὶ μόνῳ προσ-

---

226 pagari gentes praecepit. Ob hanc quoque causam mulierem non aliunde formavit, sed ex viro illius effingendae materiam desumpsit; ne et ipsa, putans se aliam a viro habere naturam, contumacem viro se praeberet.

285 8. Generosae quidem animae triumphatorum caelum nunc ob- 2148
ambulant et angelorum choris intersunt, eorum vero corpora non singula cuiusque condunt monumenta, sed urbes et vici haec inter se partiti, illos servatores animarum corporumque et medicos appellant veneranturque tamquam urbium praesides atque custodes; et horum apud Dominum universorum interventu divina per eos munera consequuntur. Sectis eorum corporibus integra et indivisa gratia perseverat; et tenues illae ac tantillae reliquiae integro nullasque in partes dissecto martyri parem habent virtutem.

378 18. Sed qui nugas magis quam veritatem aestimat Apollinarius 2149
piisque dogmatibus suam anteponit garrulitatem, carnem quidem a Deo Verbo assumptam ait, atque hac ceu velo quodam esse usum; mente autem non indiguisse, sed ipsum vice mentis corpori
407 exstitisse. Sed, optime, dicet ei aliquis, ne corpore quidem Deus Verbum egebat, nihil enim prorsus requirit; poterat autem solo

---

2148. Rd 199; MG 83, 1012.
2149. MG 75, 1448. Hoc opusculum inter opera S. Cyrilli Alex. editur, sed Theodoretum auctorem habet.

τάγματι τὴν ἡμετέραν πραγματεύσασθαι σωτηρίαν· ἀλλ᾿ ἠθέ- 413
λησεν ἔχειν τινὰ καὶ ἡμᾶς εἰς τὸ κατορθούμενον κοινωνίαν, οὗ χάριν λαβὼν φύσιν τὴν ἡμαρτηκυῖαν, πόνοις αὐτὴν οἰκείοις δικαιώσας, τῶν τε πικρῶν τυράννων ἀπήλλαξεν, ἁμαρτίας καὶ διαβόλου καὶ θανάτου, καὶ τῶν ἐπουρανίων θρόνων ἠξίωσε, καὶ διὰ τοῦ ληφθέντος παντὶ τῷ γένει τῆς ἐλευθερίας μετέδωκεν. 422

Eranistes, dialogi, ca 447.

2150 Dial. 1. Ὀρθόδ. Ἡμεῖς δέ, καὶ λογισμοῖς εὐσεβέσι χρη- 105
σάμενοι, καὶ ταῖς ἀποφάσεσι ταῖς θείαις πιστεύοντες, αἳ βοῶσι διαρρήδην· «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε» [Io 1, 18], φαμὲν αὐτοὺς [ὁρῶντας] οὐ τὴν θείαν φύσιν ἑωρακέναι, ἀλλ᾿ ὄψεις τινὰς τῇ σφῶν δυνάμει συμμέτρους. — Ἐραν. Οὕτως φαμέν. — Ὀρθ. Οὕτω τοίνυν καὶ περὶ τῶν ἀγγέλων νοήσωμεν, ἀκούοντες 107
ὅτι «καθ᾿ ἡμέραν ὁρῶσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ὑμῶν» [Mt 18, 10]. Οὐ γὰρ τὴν θείαν οὐσίαν ὁρῶσι, τὴν ἀπερίγραπτον, τὴν ἀκατάληπτον, τὴν ἀπερινόητον, τὴν περιληπτικὴν τῶν ὅλων, ἀλλὰ δόξαν τινὰ τῇ αὐτῶν φύσει συμμετρουμένην.

2151 2. Ἐραν. Εἰς καιρὸν τὸν περὶ τῶν θείων μυστηρίων 485
ἐκίνησας λόγον· ἐντεῦθέν σοι γὰρ δείξω τοῦ δεσποτικοῦ σώματος τὴν εἰς ἑτέραν φύσιν μεταβολήν. Ἀπόκριναι τοίνυν πρὸς τὰς ἐμὰς ἐρωτήσεις. — Ὀρθ. Ἀποκρινοῦμαι. — Ἐραν. Τί 496
καλεῖς τὸ προσφερόμενον δῶρον πρὸ τῆς ἱερατικῆς ἐπικλήσεως; — Ὀρθ. Οὐ χρὴ σαφῶς εἰπεῖν· εἰκὸς γάρ τινας 457

---

mandato nostram operari salutem. Sed tamen voluit nos quoque 413
communionem aliquam recte factorum habere; quod ut efficeret, peccatricem assumptam naturam, eamque suis laboribus iustificatam, acerbis expedivit tyrannis, peccato et diabolo ac morte, et caelestibus sedibus donavit; et per eam quam ipse sumpsit humanitatem uni- 422
verso generi libertatem communicavit.

2150 1. *Orth.* Nos vero, et piis cogitationibus utentes et divinis 105
asseverationibus credentes, quae diserte affirmant, quod *Deum nemo vidit umquam,* dicimus ipsos [videntes] non divinam naturam vidisse, sed visiones quasdam ipsorum captui accommodatas. — *Eran.* Ita dicimus. — *Orth.* Sic ergo de angelis intellegamus, audientes quod 107
semper vident faciem Patris vestri. Non enim vident divinam substantiam, quae nec circumscribi nec comprehendi nec mente percipi potest, et quae universa comprehendit, sed splendorem quemdam ipsorum naturae accommodatum.

2151 2. *Eran.* Opportune de divinis mysteriis intulisti sermonem; 485
nam inde tibi ostendam corpus Domini in aliam mutari naturam. Responde igitur ad meas interrogationes. — *Orth.* Respondebo. — *Eran.* Quomodo appellas donum quod offertur ante sacerdotis 496
invocationem? — *Orth.* Aperte dicendum non est; verisimile est 457

2150. MG 83, 49. 2151. MG 83, 168.

ἀμυήτους παρεῖναι. — Ἐραν. Αἰνιγματωδῶς ἡ ἀπόκρισις ἔστω. — Ὀρθ. Τὴν ἐκ τοιῶνδε σπερμάτων τροφήν. — Ἐραν. Τὸ δὲ ἕτερον σύμβολον πῶς ὀνομάζομεν; — Ὀρθ. Κοινὸν
489 καὶ τοῦτο ὄνομα, πόματος εἶδος σημαῖνον. — Ἐραν. Μετὰ δέ γε τὸν ἁγιασμὸν πῶς ταῦτα προσαγορεύεις; — Ὀρθ.
485 Σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα Χριστοῦ. — Ἐραν. Καὶ πιστεύεις γε σώματος Χριστοῦ μεταλαμβάνειν καὶ αἵματος; — Ὀρθ. Οὕτω πιστεύω. — Ἐραν. Ὥσπερ τοίνυν τὰ σύμβολα τοῦ δεσποτικοῦ σώματός τε καὶ αἵματος ἄλλα μέν εἰσι πρὸ τῆς ἱερατικῆς ἐπικλήσεως, μετὰ δέ γε τὴν ἐπίκλησιν μεταβάλλεται καὶ ἕτερα γίνεται, οὕτω τὸ δεσποτικὸν σῶμα μετὰ τὴν ἀνάληψιν εἰς τὴν οὐσίαν μετεβλήθη τὴν θείαν. — Ὀρθ. Ἑάλως αἷς ὕφηνας ἄρκυσιν. Οὐδὲ γὰρ μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τὰ μυστικὰ σύμβολα τῆς οἰκείας ἐξίσταται φύσεως· μένει γὰρ ἐπὶ τῆς προτέρας οὐσίας καὶ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ εἴδους, καὶ ὁρατά ἐστι καὶ ἁπτά, οἷα καὶ πρότερον ἦν· νοεῖται δὲ ἅπερ ἐγένετο, καὶ πιστεύεται καὶ προσκυνεῖται, ὡς ἐκεῖνα ὄντα ἅπερ πιστεύεται.

Haereticarum fabularum compendium, post 451.

14 L. 1, c. 20. Οὗτος [Τατιανός] καὶ τὸ διὰ τεσσάρων καλού- 2152
22 μενον συντέθεικεν εὐαγγέλιον, τάς τε γενεαλογίας περικόψας καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα γεγεννημένον τὸν Κύριον δείκνυσιν. Ἐχρήσαντο δὲ τούτῳ οὐ μόνοι οἱ τῆς ἐκείνου συμμορίας, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῖς ἀποστολικοῖς ἑπόμενοι

---

enim adesse aliquos mysteriis non initiatos. — *Eran.* Respondeatur aenigmatice. — *Orth.* Cibum ex talibus seminibus. — *Eran.* Alterum vero symbolum quomodo vocamus? — *Orth.* Commune quo-
489 que hoc nomen est, potus speciem significans. — *Eran.* Post sanctificationem vero, quomodo haec appellas? — *Orth.* Corpus
485 Christi et sanguinem Christi. — *Eran.* Et credis te corpus Christi et sanguinem recipere? — *Orth.* Ita credo. — *Eran.* Sicut ergo symbola dominici corporis et sanguinis alia sunt ante sacerdotis invocationem, post invocationem vero mutantur et alia fiunt: ita dominicum corpus post ascensionem in divinam substantiam mutatum est. — *Orth.* Retibus quae ipse texuisti captus es. Neque enim symbola mystica post sanctificationem recedunt a sua natura; manent enim in priore substantia et figura et forma, et conspici tangique possunt sicut prius; intelleguntur autem ea esse quae facta sunt, et creduntur et adorantur, ut quae illa sint quae creduntur.

14 1, 20. Hic [Tatianus] evangelium, quod Diatessaron dicitur, com- 2152
22 posuit, amputatis genealogiis et aliis omnibus quae Dominum ex semine Davidis secundum carnem natum ostendunt. Eoque usi sunt non modo qui eius erant sectae, sed ii etiam, qui apostolica

---

2152. MG 83, 372.

δόγμασι, τὴν τῆς συνθήκης κακουργίαν οὐκ ἐγνωκότες, ἀλλ' ἁπλούστερον ὡς συντόμῳ τῷ βιβλίῳ χρησάμενοι. Εὗρον δὲ κἀγὼ πλείους ἢ διακοσίας βίβλους τοιαύτας ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν ἐκκλησίαις τετιμημένας, καὶ πάσας συναγαγὼν ἀπεθέμην, καὶ τὰ τῶν τεττάρων εὐαγγελιστῶν ἀντεισήγαγον εὐαγγέλια.

2153 5, 19. Οὕτω τελοῦντες τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, τὴν 598
περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐλπίδα δεχόμεθα, ἀνάστασιν δὲ σωμάτων περιμένομεν. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ προσηγορία δηλοῖ. Ἀνάστασις γὰρ ἡ ἄνωθεν στάσις. Τὸ σῶμα δέ ἐστι τὸ φθειρόμενον καὶ διαλυόμενον, καὶ εἰς χοῦν μεταβαλλόμενον. . . . Τούτου τοίνυν ἡ ἄνωθεν σύστασις εἰκότως καλεῖται ἀνάστασις. Τῆς γὰρ δὴ ἀθανάτου ψυχῆς οὐκ ἀνάστασις, ἀλλ' ἐπάνοδος γίγνεται πρὸς τὸ σῶμα.

2154 5, 21. Ἐπηγγείλατο δὲ δώσειν ὁ μεγαλόδωρος, ἐπίκηρον 609
μὲν οὐδὲν οὐδὲ πρόσκαιρον, αἰώνιον δὲ ἀπόλαυσιν τῶν ἀγα- 605
θῶν· οὐ γάρ, κατὰ τὴν Κηρίνθου καὶ τῶν ἐκείνῳ παραπλησίων, ἐπίγειος ἔσται τοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν ἡ βασιλεία, οὐ χρόνῳ περιγεγραμμένη ῥητῷ. Ἐκεῖνοι γὰρ φανταζέσθωσαν τῶν χιλίων ἐτῶν τὴν περίοδον, καὶ τὴν φθειρομένην χλιδήν, καὶ τὰς ἄλλας ἡδυπαθείας, καὶ πρὸς τούτοις τὰς θυσίας καὶ τὰς ἰουδαϊκὰς πανηγύρεις· ἡμεῖς γὰρ τὴν ἀγήρω προσμένομεν βιοτήν.

2155 5, 25. Εἰ δὲ πονηρὸς ἦν ὁ γάμος, οὐκ ἂν τοῦτον ἐξ ἀρχῆς 581
ἐνομοθέτησεν ὁ Δεσπότης Θεός, οὐκ ἂν εὐλογίαν τὴν παιδο- 570

---

dogmata sequebantur, compositionis fraudem non cognoscentes, sed simplicius tamquam compendiario libro utentes. Nactus sum etiam ipse libros huiusmodi supra ducentos in honore habitos in ecclesiis nostris, quos omnes in unum congestos seposui, et pro his quattuor evangelistarum evangelia introduxi.

2153 5, 19. Ita baptismi sacramentum peragentes, spem resurrectionis 598
accipimus, et corporum resurrectionem exspectamus. Hoc enim ipsum quoque vocabulum declarat. Ἀνάστασις enim est status pristini restitutio. Corpus porro est quod corrumpitur et dissolvitur et in pulverem convertitur. . . . Huius igitur in pristinum restitutio iure vocatur ἀνάστασις. Immortalis enim animae non fit resurrectio, sed reditus ad corpus.

2154 5, 21. Promisit munificus donator se daturum esse non caducum 609
aut temporaneum quid, sed aeternam bonorum fruitionem. Non 605
enim, secundum Cerinthi et similium eius haeresim, terrenum erit Dei et servatoris nostri regnum, non certo tempore circumscriptum. Fingant illi sibi mille annorum curriculum, et interituras delicias et alias voluptates, ac praeterea sacrificia et iudaicas sollemnitates. Nos vitam senii expertem exspectamus.

2155 5, 25. Si autem malum esset matrimonium, minime illud a 581
principio constituisset Dominus Deus, nec liberorum susceptionem 570

2153. MG 83, 512. 2154. MG 83, 520.
2155. MG 83, 537.

576 γονίαν ἐκάλεσε. Διὰ γὰρ δὴ τοῦτο καὶ πλείους ἔχειν γυναῖκας τοὺς παλαιοὺς οὐκ ἐκώλυσεν, ἵνα αὐξηθῇ τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος. . . . Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος οὐ μόνον οὐκ ἀπηγόρευσε γάμον, ἀλλὰ καὶ εἱστιάθη ἐν γάμῳ, καὶ τὸν ἀγεώργητον οἶνον
572 δῶρον τῷ γάμῳ προσήνεγκεν. Οὕτω δὲ τοῦ γάμου τὸν νόμον ἐκράτυνεν, ὅτι καὶ τὸν διαλῦσαι τὸν γάμον δίχα πορνείας βουλόμενον ἑτέρῳ νόμῳ κωλύει. «Πᾶς γάρ», φησίν, «ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι» [Mt 5, 32].

Quaestiones (commentarii) in scripturam sacram.

100 *In Gen.* c. 1 [Resp. ad interr. 3]. Ἀπερίγραφον μόνην 2156
ἐδιδάχθημεν εἶναι τὴν θείαν φύσιν, ἅτε δὴ ἄκτιστον οὖσαν καὶ ἄναρχον καὶ ἀΐδιον· τὰ δέ γε ἀρξάμενα τοῦ εἶναι περι-
200 γεγραμμένον ἔχει δηλονότι τὸ εἶναι. Οὐκοῦν καὶ ἀσώματον
201 λέγοντες εἶναι τῶν ἀγγέλων τὴν φύσιν, περιγεγράφθαι φαμὲν αὐτῶν τὴν ὑπόστασιν. . . . Ἀλλ' ὅτι μὲν περιγεγραμμένην ἔχουσιν
209 οἱ ἄγγελοι τὴν οὐσίαν, οὐδένα ἀντερεῖν οἶμαι· καὶ γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἕκαστον ὑφ' ἑνὸς ἔφη τετάχθαι κηδεμονίαν ὁ Δεσπότης Χριστός.

457 *In Num.* c. 10, v. 6 7 [Resp. ad interr. 15]. «Σαλπίσατε 2157
ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι, ἐν εὐσήμῳ ἡμέρᾳ ἑορτῆς ὑμῶν» [Ps 30, 3]. Διὰ δὲ τούτων καὶ ἡμεῖς διδασκόμεθα πᾶσαν ἀθροίζοντες τοῦ λαοῦ τὴν συναγωγὴν σάλπιγξι, καὶ οὐ σημασίαις. Ἀσήμως

---

576 benedictionem vocasset. Propterea enim veteres plures habere uxores non vetuit, ut genus humanum augeretur. . . . Ipse autem Dominus non solum non prohibuit matrimonium, sed et in nuptiis convivatus est, et vinum sine cultura productum nuptiis donum
572 dedit. Legem porro matrimonii adeo confirmavit, ut eum, qui excepta fornicationis causa matrimonium solvere velit, alia lege inhibeat: *Quicumque enim,* inquit, *uxorem suam dimittit, nisi ob fornicationem, facit eam moechari.*

100 *In Gen.* 1. Incircumscriptam solam esse divinam naturam di- 2156
dicimus, quippe quae increata sit, et principii expers et aeterna. Quae enim esse coeperunt, habent illa prorsus circumscriptam
200 substantiam. Quare licet expertem corporum fateamur angelorum
201 esse naturam, circumscriptam tamen illorum substantiam dicimus. . . . Quod autem angeli substantiam habeant circumscriptam, nemo,
209 ut arbitror, repugnabit, cum Christus Dominus dixerit singulos homines subesse singulorum angelorum procurationi.

457 *In Num.* 10, 6 7. *Canite in neomenia tuba, in illustri die* 2157
sollemnitatis vestrae. Per haec et nos docemur, cum universum populi coetum congregamus, tubis canere, et non classicum edere.

2156. MG 80, 80. 2157. MG 80, 368.

γὰρ διὰ τοὺς ἀμυήτους περὶ τῶν θείων διαλεγόμεθα μυστηρίων· τούτων δὲ χωριζομένων, σαφῶς τοὺς μεμυημένους διδάσκομεν.

2158 *In Ps. Praef.* Τοὺς δὲ ψαλμοὺς οὐχ ἅπαντας αὐτοῦ τινες 65
ἔφασαν εἶναι τοῦ Δαβίδ, ἀλλὰ καὶ ἑτέρων. . . . Ἐγὼ δὲ περὶ 68
τούτων μὲν οὐδὲν ἰσχυρίζομαι. Ποίαν γάρ μοι προστίθησιν ὠφέλειαν, εἴτε τούτου πάντες, εἴτ' ἐκείνων εἶέν τινες, δήλου γε ὄντος ὡς ἐκ τῆς τοῦ θείου Πνεύματος ἐνεργείας συνεγράφησαν ἅπαντες;

2159 *In Ps.* 31, 10. Ἅπαντες γὰρ ἄνθρωποι, εἰ καὶ τοῖς τῆς 317
ἀρετῆς καλλωπίζονται κατορθώμασι, τῆς θείας προσδέονται χάριτος· διὸ δὴ καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος βοᾷ· «Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον» [Eph 2, 8].

2160 *In Cant.* 3, 4. Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῖς ἁγίοις ἀγγέλοις ἀκατά- 108
ληπτος ὁ νυμφίος τὴν οὐσίαν ἐστί, καὶ διὰ τοῦτό μοι ἀπόκρισιν ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος οὐ δεδώκασι, σιωπῇ με διδάξαντες τὸ μηδὲ τούτοις αὐτὸν εἶναι καταληπτόν, κτιστοῖς οὖσι τὸν ἄκτιστον, παρῆλθον καὶ ἀπ' αὐτῶν, τὸν ποθούμενόν μοι ἀναζητοῦσα.

2161 *In Dan.* 10, 13. Διδασκόμεθα τοίνυν ἐκ τούτων ὡς τῶν 209
ἀγγέλων μὲν ἕκαστος τὴν ἑκάστου ἡμῶν ἐπιμέλειαν ἐγκεχείρισται
εἰς τὸ φρουρεῖν καὶ φυλάττειν, καὶ τῶν τοῦ πονηροῦ δαίμονος 210
ἐπιβουλῶν ἀπαλλάττειν· οἱ δὲ ἀρχάγγελοι τὰς τῶν ἐθνῶν ἐπιστασίας ἐνεπιστεύθησαν, ὡς μακάριος ἐδίδαξε Μωσῆς [cf. Dt 32, 8]·

Obscure enim propter non initiatos disserimus de divinis mysteriis; his vero remotis, initiatos aperte docemus.

2158 *In Ps. Praef.* Psalmos autem non omnes ipsius Davidis quidam 65
esse dixerunt, sed quosdam aliorum. . . . Ego autem de his sane 68
nihil affirmo; quid enim mea refert sive huius omnes sive illorum aliqui sint, cum constet divini Spiritus afflatu universos esse conscriptos?

2159 *In Ps.* 31, 10. Omnes enim homines, licet virtutibus et recte 317
factis ornati sint, divina tamen indigent gratia. Propterea et divinus apostolus exclamat: *Gratia salvati estis per fidem, et hoc non ex vobis, nam Dei donum est.*

2160 *In Cant.* 3, 4. Ceterum quia etiam sanctis angelis sponsus 108
natura incomprehensibilis est, atque ideo quaerenti mihi responsionem non dederunt, silentio ipso declarantes eum ne ab his quidem, ut increatum a creatis, comprehendi posse; propterea ab illis discessi, quem desiderabam inquirens.

2161 *In Dan.* 10, 13. His itaque docemur singulis angelis unius- 209
cuiusque nostrum creditam esse curam, ut custodiant, tueantur et 210
a pravi daemonis nos liberent insidiis. Archangelis vero illud munus est impositum, ut gentium sint praefecti, sicuti beatus Moses

---

2158. MG 80, 861. 2159. MG 80, 1092. 2160. MG 81, 116.
2161. MG 81, 1496.

συμφωνεῖ δὲ τούτοις καὶ ὁ μακάριος Δανιήλ· λέγει γὰρ καὶ αὐτὸς «τῆς βασιλείας Περσῶν ἄρχοντα»· καὶ πάλιν μετὰ βραχέα «ἄρχοντα τῶν Ἑλλήνων», καὶ τὸν Μιχαὴλ δὲ ἄρχοντα τοῦ Ἰσραὴλ ἀποκαλεῖ [Dn 10, 13 20].

138 *In Rom.* 8, 30. «Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε, 2162
κτλ.» Ὧν προέγνω τὴν πρόθεσιν, τούτους προώρισεν ἄνωθεν· προορίσας δὲ καὶ ἐκάλεσεν· εἶτα καλέσας διὰ τοῦ βαπτίσματος ἐδικαίωσε· δικαιώσας δὲ ἐδόξασεν, υἱοὺς ὀνομάσας καὶ Πνεύματος Ἁγίου δωρησάμενος χάριν. Ἀλλὰ μηδεὶς τὴν προγνω-
120 σίαν αἰτίαν εἶναι τούτων λεγέτω. Οὐ γὰρ ἡ πρόγνωσις αὐτοὺς τοιούτους εἰργάσατο, ἀλλὰ πόρρωθεν ὁ Θεὸς τὰ ἐσόμενα προεθεώρησεν ὡς Θεός. . . . Ὁ δὲ τῶν ὅλων Θεὸς πόρρωθεν
121 οἶδεν ἅπαντα ὡς Θεός· οὐ μὴν ἀνάγκην ἐπάγει τῷ δεῖνι εἰς
139 κατόρθωσιν ἀρετῆς, τῷ δεῖνι δὲ εἰς ἐργασίαν κακίας. Εἰ γὰρ αὐτὸς εἰς ἑκάτερον ἐβιάζετο, οὐ δικαίως τὸν μὲν ἀνακηρύττει καὶ στεφανοῖ, τοῦ δὲ καταψηφίζεται κόλασιν. Εἰ δὲ δίκαιος ὁ Θεός, ὥσπερ οὖν δίκαιος, προτρέπει μὲν ἐπὶ τὰ καλά, καὶ ἀπαγορεύει τἀναντία, ἐπαινεῖ δὲ τοὺς τῶν ἀγαθῶν ἐργάτας, καὶ τιμωρεῖται τοὺς ἑκόντας τὴν κακίαν ἀσπασαμένους.

314 *In Eph.* 2, 8. «Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς 2163
362 πίστεως.» Ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις τούτων ἡμᾶς ἠξίωσε τῶν ἀγαθῶν. Ἡμεῖς δὲ μόνην τὴν πίστιν προσενηνόχαμεν. Ἀλλὰ καὶ ταύτης ἡ θεία χάρις γεγένηται συνεργός. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε· «Καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον· 9. οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα

---

docuit, cuius dictis beatus item Daniel consentit, cum dicit ipse *regni Persarum principem;* et rursus paulo post, *principem Graecorum,* Michaelem quoque principem Israelis vocat.

138 *In Rom.* 8, 30. *Quos autem praedestinavit, hos et vocavit,* etc. 2162
Quorum propositum praescivit, hos ab initio praedestinavit; praedestinatos autem etiam vocavit, deinde vocatos per baptismum iustificavit; iustificatos vero glorificavit, filios nominans et Sancti Spiritus iis dans gratiam. Ceterum nemo praescientiam horum
120 causam esse dicat. Non enim praescientia eos tales effecit, sed Deus ea, quae futura erant, procul prospexit ut Deus. . . . Deus
121 universorum omnia procul videt ut Deus; non tamen huic affert
139 necessitatem ut virtutem exerceat, illi autem ut male agat. Etenim si ad utrumvis eorum ipse vim affert, non iure vel hunc laudat et coronat, vel in illum supplicium decernit. Si autem iustus est Deus, ut iustus certe est, adhortatur quidem ad ea, quae honesta sunt, et prohibet contraria, laudat autem eos, qui bona faciunt, et punit eos, qui sua sponte vitium amplectuntur.

314 *In Eph.* 2, 8. *Gratia enim estis salvati per fidem.* Dei gratia 2163
362 nos his bonis dignata est; nos enim solam fidem attulimus. Quin huius etiam divina gratia fuit adiutrix; hoc enim adiunxit: *Et hoc non ex vobis. Dei donum est;* 9. *non ex operibus, ut ne quis*

2162. MG 82, 141. 2163. MG 82, 521.

μή τις καυχήσηται». Οὐ γὰρ αὐτόματοι πεπιστεύκαμεν, ἀλλὰ κληθέντες προσεληλύθαμεν, καὶ προσελθόντας οὐκ ἀπήτησε καθαρότητα βίου, ἀλλὰ μόνην τὴν πίστιν δεξάμενος, τὴν τῶν ἁμαρτημάτων ἄφεσιν ἐδωρήσατο.

2164 *In Phil.* 1, 1. Τοῖς γὰρ ἐπισκόποις [ὁ Παῦλος, cf. Tit 1, 7] 61
τοὺς διακόνους συνέζευξε, τῶν πρεσβυτέρων οὐ ποιησάμενος 556
μνήμην· ἄλλως τε οὐδὲ οἷόν τε ἦν πολλοὺς ἐπισκόπους μίαν πόλιν ποιμαίνειν, ὡς εἶναι δῆλον ὅτι τοὺς μὲν πρεσβυτέρους ἐπισκόπους ὠνόμασε· τὸν δέ γε μακάριον Ἐπαφρόδιτον ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιστολῇ ἀπόστολον αὐτῶν κέκληκεν. «Ὑμῶν γάρ», φησίν, «ἀπόστολον, καὶ συνεργὸν τῆς χρείας μου» [Phil 2, 25]. Σαφῶς τοίνυν ἐδίδαξεν ὡς τὴν ἐπισκοπικὴν οἰκονομίαν αὐτὸς ἐπεπίστευτο ἔχων ἀποστόλου προσηγορίαν.

2165 *In 1 Tim.* 3, 1. Τοὺς αὐτοὺς ἐκάλουν ποτὲ πρεσβυτέρους 61
καὶ ἐπισκόπους· τοὺς δὲ νῦν καλουμένους ἐπισκόπους ἀπο- 556
στόλους ὠνόμαζον. Τοῦ δὲ χρόνου προϊόντος, τὸ μὲν τῆς ἀποστολῆς ὄνομα τοῖς ἀληθῶς ἀποστόλοις κατέλιπον· τὴν δὲ τῆς ἐπισκοπῆς προσηγορίαν τοῖς πάλαι καλουμένοις ἀποστόλοις ἐπέθεσαν. Οὕτω Φιλιππησίων ἀπόστολος ὁ Ἐπαφρόδιτος ἦν· «Ὑμῶν γάρ», φησίν, «ἀπόστολον, καὶ συνεργὸν τῆς χρείας μου» [Phil 2, 25]. Οὕτω Κρητῶν ὁ Τίτος, καὶ Ἀσιανῶν ὁ Τιμόθεος ἀπόστολοι. Οὕτω ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων τοῖς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἔγραψαν οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι.

2165 Socratis Historia ecclesiastica, 5, 19. De sacerdote paenitentiario constantinopolitano, v. K 860 sqq.*

Sozomeni Historia ecclesiastica, 7, 16. De paenitentia publica in ecclesia romana, v. K 926.

---

glorietur. Non enim ultronei credidimus, sed vocati accessimus; et cum accessissemus, vitae puritatem non exegit, sed, sola fide suscepta, peccatorum remissionem condonavit.

2164 *In Phil.* 1, 1. Episcopis [Paulus] coniunxit diaconos, nulla presby- 61
terorum facta mentione, praesertim cum fieri non posset ut multi 556
episcopi essent unius civitatis pastores, ut liquido pateat presbyteros eos fuisse, quos nominavit episcopos. Beatum porro Epaphroditum in epistula ipsa eorum appellavit apostolum: *Vestrum enim,* inquit, *apostolum, et necessitatis meae adiutorem.* Aperte ergo docuit episcopale munus ipsi fuisse creditum, cum appellationem haberet apostoli.

2165 *In 1 Tim.* 3, 1. Eosdem olim vocabant presbyteros et epi- 61
scopos; eos autem, qui nunc vocantur episcopi, apostolos nomina- 556
bant. Procedente autem tempore, apostolatus nomen reliquerunt iis, qui vere erant apostoli, episcopatus autem appellationem imposuerunt iis, qui olim appellabantur apostoli. Ita Philippensium apostolus erat Epaphroditus: *Vestrum enim,* inquit, *apostolum, et adiutorem necessitatis meae.* Ita Cretensium Titus, et Asianorum Timotheus apostoli; ita ab Hierosolymis iis, qui erant Antiochiae, scripserunt apostoli et presbyteri.

2164. MG 82, 560. 2165. MG 82, 804.

MACARIUS MAGNES, saec. V.

Apocritica, post 410.

485 3, 23. Εἰκότως λαβὼν [ὁ Χριστός] ἄρτον καὶ ποτήριον εἶπε· 2166
«Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου καὶ τὸ αἷμά μου» [cf. Mt 26, 26 28]. Οὐ γὰρ τύπος σώματος οὐδὲ τύπος αἵματος, ὥς τινες ἐρραψῴδησαν πεπωρωμένοι τὸν νοῦν, ἀλλὰ κατὰ ἀλήθειαν σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἐπειδὴ τὸ σῶμα ἀπὸ γῆς, ἀπὸ γῆς δ' ὁ ἄρτος ὁμοίως καὶ ὁ οἶνος.

[?] SYNOPSIS SCRIPTURAE SACRAE, exeunte saec. V.

74 [Παλαιὰ διαθήκη[1]· Γέν., Ἔξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ., Ἰησοῦς ὁ 2167
τοῦ Ναυῆ, Κριτ., Ῥούθ, Βασιλ. α' καὶ β', Βασιλ. γ' καὶ δ', Παραλ., Ἔσδρ., Ψαλτήριον Δαβιτικόν, ἔχον ψαλμοὺς ρνα', Παροιμίαι Σολομῶντος, Ἐκκλ. τοῦ αὐτοῦ, Ἆισμα ᾀσμ. τοῦ αὐτοῦ, Ἰώβ, Προφῆται δώδεκα εἰς ἓν βιβλίον, Ἡσ., Ἱερ., Ἐζ., Δαν. Ὁμοῦ· βιβλία εἴκοσι δύο. — Οὐ κανονιζόμενα μέν, ἀναγινωσκόμενα δὲ μόνον τοῖς κατηχουμένοις· Σοφία Σολομῶνος, Σοφία Ἰησοῦ υἱοῦ Σιράχ, Ἐσθήρ, Ἰουδήθ, Τωβίτ.] . . . Τινὲς μέντοι τῶν παλαιῶν εἰρήκασι κανονίζεσθαι παρ' Ἑβραίοις καὶ
75 τὴν Ἐσθήρ. — [Καινὴ διαθήκη· Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω., Πράξ., Καθολικαὶ ἐπιστολαὶ ἑπτά· Ἰακ., Πέτρ. δύο, Ἰω. τρεῖς, Ἰούδ., Παύλου ἐπιστολαὶ ιδ'.] Ἐπὶ τούτοις ἐστὶ καὶ ἡ Ἀποκάλυψις Ἰωάννου τοῦ θεολόγου, δεχθεῖσα ὡς ἐκείνου καὶ ἐγκριθεῖσα ὑπὸ πάλαι ἁγίων καὶ πνευματοφόρων πατέρων.

---

485 3, 23. Similiter accipiens [Christus] panem et calicem dixit: *Hoc* 2166
est corpus meum et *sanguis meus.* Non enim typus est corporis nec typus sanguinis, sicut quidam fabulati sunt mente obcaecati, sed secundum veritatem corpus et sanguis Christi, quoniam corpus ex terra, ex terra vero panis sicut et vinum.

74 [Canon scripturarum. — Vetus testamentum: Gen., Ex., Lev., 2167
Num., Deut., Iesus Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV in duobus, Paral. II in uno, Esdr. II in uno, Psalterium Davidicum CLI Psalmorum, Parabolae Salomonis, Eccl. eiusdem, Cant. cant. eiusdem, Iob, duodecim Prophetarum lib. I, Is., Ier., Ez., Dan.: universi, XXII libri. — Non canonici, qui catechumenis tantum leguntur: Sap. Salomonis, Sap. Iesu filii Sirach, Esther, Iudith, Tobit]. . . . Quidam vero ex veteribus apud Hebraeos pro canonico reputari
75 dixerunt librum Esther. — [Novum testamentum: Mt., Mc., Lc., Io., Act., Catholicae epistulae VII: Iac., Petri II, Io. III, Iud.; Pauli epistulae XIV.] Est praeterea et Apocalypsis Ioannis theologi, a priscis sanctis et Spiritum Dei gestantibus fratribus velut quae illius sit accepta et approbata.

---

[1] Vide p. 177, nota 1.

2166. *C. Blondel,* Macarii M. quae supersunt, 4⁰, Paris 1876, 105.

2167. MG 28, 284. Falso haec synopsis S. Athanasio diu attributa est.

S. VINCENTIUS LIRINENSIS, saec. V.

Commonitorium, 434.

2168 2. Saepe igitur magno studio et summa attentione perquirens 78
a quamplurimis sanctitate et doctrina praestantibus viris quo-
nam modo possim certa quadam et quasi generali ac regulari
via catholicae fidei veritatem ab haereticae pravitatis falsitate
discernere, huiusmodi semper responsum ab omnibus fere
rettuli, quod sive ego sive quis alius vellet exsurgentium
haereticorum fraudes deprehendere laqueosque vitare et in
fide sana sanus atque integer permanere, duplici modo munire
fidem suam, Domino adiuvante, deberet: primum scilicet di-
vinae legis auctoritate, tum deinde ecclesiae catholicae tra-
ditione. Hic forsitan requirat aliquis: «Cum sit perfectus 79
scripturarum canon sibique ad omnia satis superque sufficiat,
quid opus est ut ei ecclesiasticae intellegentiae iungatur auc-
toritas?» Quia videlicet scripturam sacram pro ipsa sua alti-
tudine non uno eodemque sensu universi accipiunt, sed eius-
dem eloquia aliter atque aliter alius atque alius interpretatur. . . .
Idcirco multum necesse est, propter tantos tam varii erroris
anfractus, ut propheticae et apostolicae interpretationis linea
secundum ecclesiastici et catholici sensus normam dirigatur.
In ipsa item catholica ecclesia magnopere curandum est ut 84
id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus
creditum est. Hoc est etenim vere proprieque catholicum,
quod ipsa vis nominis ratioque declarat, quae omnia fere uni-
versaliter comprehendit. Sed hoc ita demum fiet, si sequamur
universitatem, antiquitatem, consensionem. Sequemur autem
universitatem hoc modo, si hanc unam fidem veram esse fa-
teamur, quam tota per orbem terrarum confitetur ecclesia;
antiquitatem vero ita, si ab his sensibus nullatenus recedamus,
quos sanctos maiores ac patres nostros celebrasse manifestum
est; consensionem quoque itidem, si, in ipsa vetustate, omnium
vel certe paene omnium sacerdotum pariter et magistrorum
definitiones sententiasque sectemur.

2169 9. Annuntiare ergo aliquid Christianis catholicis praeter id 82
quod acceperunt, numquam licuit, nusquam licet, numquam
licebit; et anathematizare eos, qui annuntiant aliquid praeter-
quam quod semel acceptum est, numquam non oportuit, nus-
quam non oportet, numquam non oportebit.

2170 13. Unus idemque Christus Deus et homo, idem non creatus 385
et creatus, idem incommutabilis et impassibilis, idem com- 392
mutatus et passus, idem Patri et aequalis et minor, idem ex

2168. ML 50, 639; J (= Jülicher) 2.
2169. ML 50, 649; J 13. 2170. ML 50, 656; J 20.

Patre ante saecula genitus, idem in saeculo ex matre gene-
377 ratus, perfectus Deus, perfectus homo. In Deo summa divi-
378 nitas, in homine plena humanitas. Plena, inquam, humanitas:
quippe quae animam simul habeat et carnem, sed carnem
veram, nostram, maternam, animam vero intellectu praeditam,
mente ac ratione pollentem. Est ergo in Christo Verbum, anima,
caro; sed hoc totum unus est Christus, unus Filius Dei et unus
382 salvator ac redemptor noster; unus autem, non corruptibili
nescio qua divinitatis et humanitatis confusione, sed integra et
singulari quadam unitate personae. Neque enim illa coniunctio
alterum in alterum convertit atque mutavit (qui est error pro-
prius Arianorum), sed ita potius utrumque compegit, ut,
387 manente semper in Christo singularitate unius eiusdemque
personae, in aeternum quoque permaneat proprietas unius-
cuiusque naturae.

376 15. Haec in Christo personae unitas nequaquam post vir- 2171
ginis partum, sed in ipso virginis utero compacta atque per-
381 fecta est. . . . Per hanc, inquam, personae unitatem illud
377 quoque similis mysterii ratione perfectum est, ut, carne Verbi
ex integra matre nascente, ipse Deus Verbum natus ex virgine
catholicissime credatur, impiissime denegetur. Quae cum ita
sint, absit ut quisquam sanctam Mariam divinae gratiae privi-
429 legiis et speciali gloria fraudare conetur. Est enim singulari
quodam Domini ac Dei nostri, filii autem sui, munere verissime
ac beatissime theotocos confitenda; sed non eo modo theo-
tocos, quo impia quaedam haeresis suspicatur, quae asserit eam
Dei matrem sola appellatione dicendam, quod eum scilicet
pepererit hominem, qui postea factus est Deus, sicut dicimus
presbyteri matrem aut episcopi matrem, . . . sed ideo potius,
quoniam, ut supra dictum est, iam in eius sacrato utero sacro-
385 sanctum illud mysterium perpetratum est, quod propter sin-
gularem quamdam atque unicam personae unitatem, sicut
Verbum in carne caro, ita homo in Deo Deus est.

78 20. Ille est verus et germanus catholicus, qui veritatem Dei, 2172
qui ecclesiam, qui Christi corpus diligit, qui divinae religioni,
qui catholicae fidei nihil praeponit, non hominis cuiuspiam
auctoritatem, non amorem, non ingenium, non eloquentiam,
non philosophiam, sed haec cuncta despiciens, et in fide
fixus, stabilis, permanens, quidquid universaliter antiquitus
ecclesiam catholicam tenuisse cognoverit, id solum sibi te-
nendum credendumque decernit.

82 22. *Depositum custodi* [1 Tim 6, 20]. Quid est *depositum*? Id 2173
est quod tibi creditum est, non quod a te inventum; quod
accepisti, non quod excogitasti; rem non ingenii sed doctrinae,

2171. ML 50, 658; J 22. 2172. ML 50, 665; J 29.
2173. ML 50, 667; J 33.

non usurpationis privatae sed publicae traditionis; rem ad te perductam, non a te prolatam; in qua non auctor debes esse sed custos, non institutor sed sectator, non ducens sed sequens. *Depositum,* inquit, *custodi;* catholicae fidei talentum inviolatum illibatumque conserva. Quod tibi creditum, hoc penes te maneat, hoc a te tradatur. Aurum accepisti, aurum redde; nolo mihi pro aliis alia subicias; nolo pro auro aut impudenter plumbum aut fraudulenter aeramenta supponas; nolo auri speciem, sed naturam plane. O Timothee, o sacerdos, 83
o tractator, o doctor, si te divinum munus idoneum fecerit, ingenio, exercitatione, doctrina esto spiritalis tabernaculi Beseleel, pretiosas divi dogmatis gemmas exsculpe, fideliter coapta, adorna sapienter, adice splendorem, gratiam, venustatem. Intellegatur, te exponente, illustrius quod ante obscurius credebatur. Per te posteritas intellectum gratuletur quod ante vetustas non intellectum venerabatur. Eadem tamen quae didicisti doce, ut cum dicas nove, non dicas nova.

2174 23. Sed forsitan dicit aliquis: «Nullusne ergo in ecclesia 83
Christi profectus habebitur religionis?» Habeatur plane, et maximus. Nam quis ille est tam invidus hominibus, tam exosus Deo, qui istud prohibere conetur? Sed ita tamen, ut vere profectus sit ille fidei, non permutatio. Siquidem ad profectum pertinet, ut in semetipsum unaquaeque res amplificetur; ad permutationem vero, ut aliquid ex alio in aliud transvertatur. Crescat igitur oportet et multum vehementerque proficiat tam singulorum quam omnium, tam unius hominis quam totius ecclesiae, aetatum ac saeculorum gradibus, intellegentia, scientia, sapientia, sed in suo dumtaxat genere, in eodem scilicet dogmate, eodem sensu, eademque sententia. Imitetur animarum religio rationem corporum, quae, licet annorum processu numeros suos evolvant et explicent, eadem tamen quae erant permanent. . . . Exempli gratia: Severunt maiores nostri antiquitus in hac ecclesiastica segete triticeae fidei semina; iniquum valde et incongruum est ut nos eorum posteri pro germana veritate frumenti subdititium zizaniae legamus errorem. Quin potius hoc rectum et consequens est, ut, primis atque extremis sibimet non discrepantibus, de incrementis triticeae institutionis triticei quoque dogmatis frugem demetamus; ut, cum aliquid ex illis seminum primordiis accessu temporis evolvatur, et nunc laetetur et excolatur, nihil tamen de germinis proprietate mutetur; addatur licet species, forma, distinctio, eadem tamen cuiusque generis natura permaneat.

2175 28. Antiqua sanctorum patrum consensio non in omnibus 84
divinae legis quaestiunculis, sed solum certe praecipue in fidei

2174. ML 50, 667; J 33. 2175. ML 50, 675; J 43.

regula magno nobis studio et investiganda est et sequenda. . . . Sed eorum dumtaxat patrum sententiae conferendae sunt, qui in fide et communione catholica sancte, sapienter, constanter viventes, docentes et permanentes, vel mori in Christo fideliter vel occidi pro Christo feliciter meruerunt. Quibus tamen hac lege credendum est, ut, quidquid vel omnes vel plures uno eodemque sensu manifeste, frequenter, perseveranter, velut quodam consentiente sibi magistrorum concilio, accipiendo, tenendo, tradendo firmaverint, id pro indubitato, certo rato-
85 que habeatur; quidquid vero, quamvis ille sanctus et doctus, quamvis confessor et martyr, praeter omnes aut etiam contra omnes senserit, id inter proprias et occultas et privatas opiniunculas a communis et publicae ac generalis sententiae auctoritate secretum sit; ne cum summo aeternae salutis periculo, iuxta sacrilegam haereticorum et schismaticorum consuetudinem, universalis dogmatis antiqua veritate dimissa, unius hominis novitium sectemur errorem.

S. PETRUS CHRYSOLOGUS, ca 406—ca 450.

Sermones.

532 274 94. Vide ne desperes, homo, remansit tibi unde piissimo satisfacias creditori. Absolvi vis? Ama. *Caritas cooperiet multitudinem peccatorum* [1 Petr 4, 8]. Negationis crimine quid peius? Et tamen Petrus amore solo valuit hoc delere, probante Domino, cum dicit: *Petre, amas me?* [Io 21, 15.] Inter omnia Dei praecepta amor obtinet principatum. 2176

430 431 432 117. Ubi sunt qui conceptum virginis, virginis partum mulierum partibus existimant exaequandum, cum illud de terra sit, hoc de caelo; hoc divinae virtutis sit, illud infirmitatis humanae; illud sit in corpore passionis, hoc totum sit in tranquillitate divini Spiritus, humani corporis in quiete? Sanguis siluit, caro stupuit, soporata sunt membra, et aula virginis tota est in caelesti commoratione suspensa, donec auctor carnis carnis sumeret indumentum et fieret homo caelestis, qui non solum terram redderet homini, sed homini donaret et caelum. Virgo concipit, virgo parturit, virgo permanet. 2177

Epistula ad Eutychen, ca 449.

(Fragm. apud *Leonem M.*, ep. 25.)

59 2. In omnibus hortamur te, frater honorabilis, ut his, quae a beatissimo Papa romanae civitatis scripta sunt, oboedienter 2178
56 attendas; quoniam beatus Petrus, qui in propria sede et vivit

2176. ML 52, 466. 2177. ML 52, 520. 2178. ML 54, 741.

et praesidet, praestat quaerentibus fidei veritatem. Nos enim 63
pro studio pacis et fidei extra consensum romanae civitatis
episcopi causas fidei audire non possumus.

S. LEO I MAGNUS, PAPA 440—461.

Epistulae.

*2178** *Ep. 10, 1. De primatu romani pontificis, v. K 891.*

2179 *Ep.* 12 [ad episcopos Mauritaniae, scripta a. 446], c. 2. *Manus* 561
cito nemini imposueris, neque communices peccatis alienis [1 Tim
5, 22]. Quid est cito manus imponere nisi ante aetatem maturitatis, ante tempus examinis, ante meritum oboedientiae, ante experientiam disciplinae, sacerdotalem honorem tribuere non probatis? Et quid est communicare peccatis alienis nisi et talem effici ordinantem, qualis est ille qui non meruit ordinari?

*2179** *14, 11. De hierarchia ecclesiastica et primatu romano, v. K 894 sqq.*

2180 15 [ad Turribium, a. 447], 6. Fides vera, quae est catholica, 197
omnium creaturarum, sive spiritualium sive corporalium, bonam confitetur substantiam, et mali nullam esse naturam; quia Deus, qui universitatis est conditor, nihil non bonum fecit.

2181 15, 10. Animae hominum, priusquam suis inspirarentur 223
corporibus, non fuere, nec ab alio incorporantur nisi ab opifice 222
Deo, qui et ipsarum est creator et corporum; et quia per 302
primi hominis praevaricationem tota humani generis propago
vitiata sit, neminem posse a condicione veteris hominis libe- 470
rari nisi per sacramentum baptismatis Christi.

2182 28 [ad Flavianum constantinopolit. episc., a. 449], 2. Idem sempi- 375
terni genitoris Unigenitus sempiternus natus est de Spiritu Sancto
et Maria virgine. Quae nativitas temporalis illi nativitati
divinae et sempiternae nihil minuit, nihil contulit, sed totam 413
se reparando homini, qui erat deceptus, impendit, ut et mortem
vinceret et diabolum, qui mortis habebat imperium, sua virtute destrueret. Non enim superare possemus peccati et mor- 409
tis auctorem, nisi naturam nostram ille susciperet et suam
faceret, quem nec peccatum contaminare nec mors potuit 399
detinere. Conceptus quippe est de Spiritu Sancto intra uterum matris virginis, quae illum ita salva virginitate edidit, 431
quemadmodum salva virginitate concepit. . . . Sed non ita 430
intellegenda est illa generatio singulariter mirabilis et mira- 381
biliter singularis, ut per novitatem creationis proprietas remota
sit generis. Fecunditatem enim virgini Spiritus Sanctus dedit,

---

2179. ML 54, 647. 2180. ML 54, 683. 2181. ML 54, 685.
2182. ML 54, 759.

377 veritas autem corporis sumpta de corpore est; et aedificante sibi Sapientia domum [Prv 9, 1], *Verbum caro factum est et habitavit in nobis* [Io 1, 14], hoc est, in ea carne, quam
378 assumpsit ex homine et quam spiritu vitae rationalis animavit.

28, 3 4. De incarnatione, v. DB 143 sq. *2182**

385 28, 5. Propter hanc ergo unitatem personae in utraque 2183
natura intellegendam et filius hominis legitur descendisse de
377 caelo, cum Filius Dei carnem de ea virgine, de qua est na-
392 tus, assumpserit. Et rursus Filius Dei crucifixus dicitur ac sepultus, cum haec non in divinitate ipsa, qua Unigenitus consempiternus et consubstantialis est Patri, sed in naturae humanae sit infirmitate perpessus. Unde unigenitum Filium Dei crucifixum et sepultum omnes etiam in symbolo confitemur, secundum illud apostoli: *Si enim cognovissent, numquam Dominum maiestatis crucifixissent* [1 Cor 2, 8].

431 35 [ad Iulianum episc. coënsem, a. 449], 3. Nativitas Domini 2184
secundum carnem quamvis habeat quaedam propria, quibus humanae condicionis initia transcendat, sive quod solus ab inviolata virgine sine concupiscentia est conceptus et natus, sive quod ita visceribus matris est editus, ut et fecunditas
376 pareret et virginitas permaneret, non alterius tamen naturae
378 erat eius caro quam nostrae, nec alio illi quam ceteris hominibus anima est inspirata principio, quae excelleret, non diver-
396 sitate generis, sed sublimitate virtutis. . . . Sensus corporei vigebant sine lege peccati, et veritas affectionum sub moderamine deitatis et mentis nec tentabatur illecebris, nec cedebat
423 iniuriis. . . . Non enim esset Dei hominumque mediator, nisi idem Deus idemque homo in utroque et unus esset et verus.

98 [Synodus chalcedonensis ad Leonem Papam, a. 451], 1. De primatu romani pontificis et concilio oecumenico, v. DB 149. *2184**

108, 2 5. De sacramento paenitentiae, v. DB 146 sq.

64 114 [ad episcopos synodi chalcedonensis, a. 453], 2. De custo- 2185
diendis quoque sanctorum patrum statutis, quae in synodo nicaena inviolabilibus sunt fixa decretis, observantiam Vestrae Sanctitatis admoneo, ut iura ecclesiarum, sicut ab illis 318 patribus divinitus inspiratis sunt ordinata, permaneant.

64 119 [ad Maximum episc. antiochenum, a. 453], 3. Tanta apud 2186
me est nicaenorum canonum reverentia, ut ea, quae sunt a sanctis patribus constituta, nec permiserim nec patiar aliqua
57 novitate violari. Etsi enim diversa nonnumquam sunt merita praesulum, iura tamen permanent sedium; quibus etsi possint aemuli perturbationem aliquam fortassis inferre, non tamen possunt minuere dignitatem.

2183. ML 54, 771. 2184. ML 54, 807. 2185. ML 54, 1029. 2186. ML 54, 1043.

2187 120 [ad Theodoretum episc. cyrensem, a. 453], 1. [Dominus] 63
nullum nos in nostris fratribus detrimentum sustinere permisit,
sed quae nostro prius ministerio definierat, universae frater-
nitatis irretractabili firmavit assensu; ut vere a se prodiisse
ostenderet quod prius a prima omnium sede formatum totius
christiani orbis iudicium recepisset; ut in hoc quoque capiti
membra concordent.

2188 124 [ad monachos palaestinenses, a. 453], 3. Quae reconciliatio 423
esse potest, qua humano generi propitiaretur Deus, nisi om- 422
nium causam mediator Dei hominumque susciperet? Qua vero
ratione veritatem mediatoris impleret, nisi qui in forma Dei
aequalis erat Patri, in forma servi particeps esset et nostri,
ut per novum hominem fieret renovatio vetustatis, et mortis 415
vinculum unius praevaricatione contractum, unius morte, qui
solus morti nihil debuit, solveretur? Effusio enim pro iniustis 416
sanguinis iusti tam potens fuit ad privilegium, tam dives ad
pretium, ut, si universitas captivorum in redemptorem suum
crederet, nullum tyrannica vincula retinerent. . . . 4. Quam 376
itaque sibi in huius sacramenti praesidio spem relinquunt,
qui in salvatoris nostri corpore negant humanae substantiae
veritatem? Dicant quo sacrificio reconciliati, dicant quo san-
guine sint redempti. Quis est qui *tradidit semetipsum pro
nobis oblationem et hostiam Deo in odorem suavitatis* [Eph 5, 2]?
Aut quod umquam sacrificium sacratius fuit, quam quod ve- 417
rus pontifex altari crucis per immolationem suae carnis im-
posuit?

2189 167 [ad Rusticum episc. narbonensem, a. 458/9], 4. Aliud est uxor, 575
aliud concubina; sicut aliud ancilla, aliud libera. Propter
quod etiam apostolus, ad manifestandum harum personarum
discretionem, testimonium ponit ex Genesi, ubi dicitur Abrahae:
*Eice ancillam et filium eius; non enim heres erit filius ancillae
cum filio meo Isaac* [Gn 21, 10]. Unde cum societas nuptiarum
ita ab initio constituta sit, ut praeter sexuum coniunctionem 570
haberet in se Christi et ecclesiae sacramentum [Eph 5, 32],
dubium non est eam mulierem non pertinere ad matrimonium,
in qua docetur nuptiale non fuisse mysterium.

2189 168, 2. De confessione secreta, v. DB 145.*

Sermones.

2190 Sermo 3, c. 1. Cessante privilegio patrum, et familiarum 553
ordine praetermisso, eos rectores ecclesia accipit, quos Spi-
ritus Sanctus praeparavit; ut in populo adoptionis Dei, cuius
universitas sacerdotalis atque regalis est, non praerogativa

2187. ML 54, 1046. 2188. ML 54, 1064.
2189. ML 54, 1204. 2190. ML 54, 145.

terrenae originis obtineat unctionem, sed dignatio caelestis gratiae gignat antistitem.

54 4, 2. De toto mundo unus Petrus eligitur qui et uni- 2191
40 versarum gentium vocationi et omnibus apostolis cunctisque ecclesiae patribus praeponatur; ut, quamvis in populo Dei multi sacerdotes sint multique pastores, omnes tamen proprie regat Petrus, quos principaliter regit et Christus. Magnum et mirabile, dilectissimi, huic viro consortium potentiae suae tribuit divina dignatio; et si quid cum eo commune ceteris voluit esse principibus, numquam nisi per ipsum dedit quidquid aliis non negavit.

229 12, 1. Si fideliter, dilectissimi, atque sapienter creationis 2192
nostrae intellegamus exordium, inveniemus hominem ideo ad imaginem Dei conditum, ut imitator sui esset auctoris, et hanc esse naturalem nostri generis dignitatem, si in nobis quasi in quodam speculo divinae benignitatis forma re-
415 splendeat. Ad quam utique nos cotidie reparat gratia salvatoris, dum, quod cecidit in Adam primo, erigitur in secundo.

356 21, 3. Agamus ergo, dilectissimi, gratias Deo Patri per 2193
Filium eius in Spiritu Sancto, qui propter multam misericordiam suam, qua dilexit nos, misertus est nostri, *et cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos Christo* [Eph 2, 5], ut essemus in ipso nova creatura novumque figmentum. Deponamus ergo *veterem hominem cum actibus suis* [Col 3, 9], et adepti participationem generationis Christi, carnis renuntiemus
358 operibus. Agnosce, o Christiane, dignitatem tuam: et *divinae consors* factus *naturae* [2 Petr 1, 4], noli in veterem vilitatem degeneri conversatione redire. Memento cuius capitis et cuius corporis sis membrum. Reminiscere quia erutus de potestate tenebrarum translatus es in Dei lumen et regnum.

430 431 22, 2. Nova autem nativitate [Christus] genitus est, con- 2194
432 ceptus a virgine, natus ex virgine, sine paternae carnis concupiscentia, sine maternae integritatis iniuria. . . . Origo dissimilis, sed natura consimilis, humano usu et consuetudine caret, sed divina potestate subnixum est, quod virgo conceperit, quod virgo pepererit, et virgo permanserit.

407 22, 3. Verax namque misericordia Dei, cum ad repa- 2195
randum humanum genus ineffabiliter ei multa suppeterent, hanc potissimum consulendi viam elegit, qua ad destruendum opus diaboli non virtute uteretur potentiae, sed ratione iustitiae.
413 Nam superbia hostis antiqui non immerito sibi in omnes homines ius tyrannicum vindicabat, nec indebito dominatu premebat quos a mandato Dei spontaneos in obsequium suae voluntatis illexerat. Non itaque iuste amitteret originalem

---

2191. ML 54, 149. 2192. ML 54, 168. 2193. ML 54, 192.
2194. ML 54, 195. 2195. ML 54, 196.

humani generis servitutem, nisi de eo quod subegerat vin-
ceretur. Quod ut fieret, sine virili semine conceptus est 430
Christus ex virgine, quam non humanus coitus, sed Spiritus
Sanctus fecundavit. Et cum in omnibus matribus non fiat
sine peccati sorde conceptio, haec inde purgationem traxit,
unde concepit. Quo enim paterni seminis transfusio non 303
pervenit, peccati se illic rubigo non miscuit. Inviolata vir-
ginitas concupiscentiam nescivit, substantiam ministravit.

2196 23, 4. Non itaque novo consilio Deus rebus humanis 425
nec sera miseratione consuluit; sed a constitutione mundi
unam eamdemque omnibus causam salutis instituit. Gratia
enim Dei, qua semper est universitas iustificata sanctorum,
aucta est Christo nascente, non coepta; et hoc magnae pie-
tatis sacramentum, quo totus iam mundus impletus est, tam
potens etiam in suis significationibus fuit, ut non minus
adepti sint qui illud credidere promissum, quam qui suscepere
donatum.

2197 27, 1. Cum ad intellegendum sacramentum nativitatis 253
Christi, qua de matre virgine est ortus, accedimus, abigatur
procul terrenarum caligo rationum, et ab illuminatae fidei
oculis mundanae sapientiae fumus abscedat; divina est enim 254
auctoritas cui credimus, divina est doctrina quam sequimur.

2198 29, 1. In Christo Iesu Filio Dei non solum ad divinam 381
essentiam, sed etiam ad humanam spectat naturam, quod
dictum est per prophetam: *Generationem eius quis enarrabit?*
[Is 53, 8.] Utramque enim substantiam in unam convenisse 385
personam, nisi fides credat, sermo non explicat.

2199 30, 6. Quia iustificandis hominibus hoc principaliter opi- 384
tulatur, quod Unigenitus Dei etiam filius hominis esse di-
gnatus est, ut ὁμοούσιος Patri Deus, id est, unius substantiae, 158
idem homo verus et secundum carnem matri consubstantialis 379
exsisteret, utroque gaudemus, quia non nisi utroque salvamur,
in nullo dividentes visibilem ab invisibili, corporeum ab in-
corporeo, passibilem ab impassibili, palpabilem ab impalpabili,
formam servi a formâ Dei; quia, etsi unum manet ab aeterni- 387
tate, aliud coepit a tempore; quae tamen in unitatem con-
venerunt, nec separationem possunt habere nec finem.

2200 38, 3. Sine Deo nulla est [virtus] nec proprietatem obtinet 308
deitatis, nisi spiritu sui vegetetur auctoris. Dicente enim
discipulis suis Domino: *Sine me nihil potestis facere* [Io 15, 5],
dubium non est hominem bona agentem ex Deo habere et
effectum operis et initium voluntatis.

2201 43, 1. Gratiae Dei oboedientia se humana non subtrahat, 315
nec ab illo bono, sine quo non potest bona esse, deficiat; 311

2196. ML 54, 202. 2197. ML 54, 216. 2198. ML 54, 226.
2199. ML 54, 233. 2200. ML 54, 261. 2201. ML 54, 281.

ac si quid sibi impossibile aut arduum in mandatorum effectibus experitur, non in se remaneat, sed ad iubentem recurrat, qui ideo dat praeceptum, ut excitet desiderium et praestet auxilium, dicente propheta: *Iacta in Deum cogitationem tuam,*
316 *et ipse te enutriet* [Ps 54, 23]. An forte quisquam ita insolenter superbit, et ita se illaesum, ita immaculatum esse praesumit,
317 ut nullius iam renovationis indigeat? Fallitur prorsus ista persuasio, et nimia vanitate veterascit quicumque inter tentationes huius vitae ab omni se vulnere credit immunem.

308 45, 3. Quid hoc opere [misericordiae] fructuosius? quid 2202
hac humanitate felicius? Quae utique laude sua fraudanda non esset, si propter ipsam naturae communionem iuvando homini ab homine praestaretur. Sed quia quod non ex fidei procedit fonte, ad praemia aeterna non pervenit, alia est condicio operum caelestium, alia terrenorum.

389 56, 2. Ipse [Dominus] Patri supplicans ait: *Pater, si pos-* 2203
sibile est, transeat a me calix iste; verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu [Mt 26, 39]. Prima petitio infirmitatis est, secunda virtutis; illud optavit ex nostro, hoc elegit ex proprio....
383 Ut suscipientis susceptaeque naturae esset manifesta distinctio, quod erat hominis divinam desideravit potentiam, quod erat Dei ad causam respexit humanam. Superiori igitur voluntati voluntas cessit inferior, et cito demonstratum est quid possit a trepidante orari, et quid non debeat a medente concedi.

407 63, 1. Omnipotentia enim Filii Dei, qua per eamdem 2204
essentiam aequalis est Patri, potuisset humanum genus a do-
409 minatu diaboli solo imperio suae voluntatis eruere, nisi divinis operibus maxime congruisset, ut nequitiae hostilis adversitas de eo quod vicerat vinceretur, et per ipsam naturam naturalis repararetur libertas, per quam generalis fuerat illata captivitas.

11 63, 5. Omnia enim quae secundum legem, sive in cir- 2205
cumcisione carnis, sive in diversitatibus hostiarum, sive in sabbati observantia praecesserunt, Christum testificata, Christi sunt gratiam praelocuta. Et ipse est finis legis, non eva-
10 cuando significationes ipsius, sed implendo. Qui licet idem sit auctor veterum qui novorum, figuratarum tamen pro-
12 missionum sacramenta mutavit, quia promissa perfecit, et denuntiationibus cessationem imposuit, quoniam denuntiatus advenit. In praeceptis autem moralibus nulla prioris testamenti decreta reprobata, sed evangelico magisterio multa sunt aucta, ut perfectiora et lucidiora essent dantia salutem quam promittentia salvatorem.

2202. ML 54, 290. 2203. ML 54, 327. 2204. ML 54, 353.
2205. ML 54, 356.

2206 63, 7. Non aliud agit participatio corporis et sanguinis 509
Christi, quam ut in id, quod sumimus, transeamus, et in quo commortui et consepulti et conresuscitati sumus, ipsum per omnia et spiritu et carne gestemus.

2207 64, 2. In hac ineffabili unitate Trinitatis, cuius in omnibus 180
communia sunt opera atque iudicia, reparationem humani generis proprie Filii persona suscepit; ut, quoniam ipse est, *per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil* [Io 1, 3], quique plasmatum de limo terrae hominem flatu vitae rationalis animavit, idem naturam nostram ab aeternitatis arce 415
deiectam amissae restitueret dignitati, et cuius erat conditor, esset etiam reformator: sic consilium suum dirigens in effectum, ut ad dominationem diaboli destruendam magis uteretur iustitia rationis quam potestate virtutis. Quia ergo primi 302
hominis universa posteritas uno simul vulnere sauciata corruerat, nec ulla sanctorum merita condicionem poterant illatae mortis evincere, venit e caelo medicus singularis, multis saepe significationibus nuntiatus et prophetica diu pollicitatione promissus, qui manens in forma Dei et nihil propriae maiestatis 397
amittens, in carnis nostrae animaeque natura, sine contagione antiquae praevaricationis, oriretur. Solus enim beatae virginis natus est filius absque delicto, non extraneus ab hominum genere, sed alienus a crimine, . . . cum de Adae propagine unus exsisteret in quo diabolus quod suum diceret non haberet.

2208 68, 1. Sermo proximus, dilectissimi, cuius vobis promissam 387
restituere cupimus portionem, in id disserendi ratione processerat, ut de illa clamantis ad Patrem crucifixi Domini voce loqueremur; ne simplex et incuriosus auditor ita acciperet verba dicentis: *Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti?* [Ps 21, 1], tamquam, fixo Iesu in crucis ligno, paternae ab eo deitatis omnipotentia recessisset; cum in tantam unitatem Dei et hominis natura convenerit, ut nec supplicio potuerit dirimi, nec morte disiungi. Manente enim in sua proprietate utraque 383
substantia, nec Deus dereliquit sui corporis passionem, nec Deum fecit caro passibilem, quia divinitas, quae erat in dolente, non erat in dolore.

2209 68, 3. Offerebatur Deo pro salute mundi hostia singularis, 416
et occisio Christi veri agni per tot saecula praedicata promissionis filios in libertatem fidei transferebat. Confirmabatur quoque testamentum novum, et Christi sanguine aeterni regni scribebantur heredes.

2210 71, 2. Resurrectio salvatoris nec animam in inferno nec 426
carnem diu morata est in sepulcro; et tam velox incorruptae carnis vivificatio fuit, ut maior ibi esset soporis similitudo

---

2206. ML 54, 357. 2207. ML 54, 358. 2208. ML 54, 372.
2209. ML 54, 374. 2210. ML 54, 387.

387 quam mortis; quoniam deitas, quae ab utraque suscepti hominis substantia non recessit, quod potestate divisit, potestate coniunxit.

427 73, 4. Magna et ineffabilis erat causa gaudendi, cum in 2211
conspectu sanctae multitudinis super omnium creaturarum caelestium dignitatem humani generis natura conscenderet, supergressura angelicos ordines, et ultra archangelorum altitudines elevanda, nec ullis sublimitatibus modum suae provectionis habitura, nisi aeterni Patris recepta consessu illius gloriae sociaretur in throno, cuius naturae copulabatur in Filio. Quia igitur Christi ascensio nostra provectio est, et quo praecessit gloria capitis, eo spes vocatur et corporis, dignis, dilectissimi, exsultemus gaudiis, et pia gratiarum actione laetemur. Hodie enim non solum paradisi possessores firmati sumus, sed etiam
421 caelorum in Christo superna penetravimus, ampliora adepti per ineffabilem Christi gratiam, quam per diaboli amiseramus
415 invidiam. Nam quos virulentus inimicus primi habitaculi felicitate deiecit, eos sibi concorporatos Dei Filius ad dexteram Patris collocavit.

105 75, 3. Nemo aestimet in iis, quae corporeis visa sunt 2212
oculis, divinam eius [Spiritus Sancti] apparuisse substantiam. Natura enim invisibilis, et Patri Filioque communis, qualitatem muneris atque operis sui qua voluit significatione monstravit, proprietatem vero essentiae suae in sua deitate continuit; quia, sicut nec Patrem nec Filium, ita nec Spiritum
179 Sanctum humanus potest visus attingere. In Trinitate enim divina nihil dissimile, nihil impar est; et omnia quae de illa possunt substantia cogitari, nec virtute, nec gloria, nec aeter-
178 nitate discreta sunt. Cumque in personarum proprietatibus alius sit Pater, alius sit Filius, alius Spiritus Sanctus, non tamen alia deitas nec diversa natura est. Siquidem cum et
168 de Patre sit Filius unigenitus, et Spiritus Sanctus Patris Filiique sit Spiritus, non sicut quaecumque creatura, quae et Patris et Filii est, sed sicut cum utroque vivens et potens, et sempiterne ex eo quod est Pater Filiusque subsistens.

406 77, 2. Si enim homo ad imaginem et similitudinem Dei 2213
factus in suae honore naturae mansisset, nec diabolica fraude deceptus a lege sibi posita per concupiscentiam deviasset, creator mundi creatura non fieret, neque aut sempiternus temporalitatem subiret, aut aequalis Deo Patri Filius Deus formam servi et similitudinem carnis peccati assumeret. Sed
409 quia *invidia diaboli mors introivit in orbem terrarum* [Sap 2, 24], et aliter solvi captivitas humana non potuit, nisi causam nostram ille susciperet, qui sine maiestatis suae damno et

---

2211. ML 54, 396. 2212. ML 54, 401. 2213. ML 54, 412.

verus homo fieret, et solus peccati contagium non haberet, 398
divisit sibi opus nostrae reparationis misericordia Trinitatis, ut Pater propitiaretur, Filius propitiaret, Spiritus Sanctus igniret.

2214 91, 3. Dicente Domino: *Nisi manducaveritis carnem Filii* 454
hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis 455
[Io 6, 54], sic sacrae mensae communicare debetis, ut nihil prorsus de veritate corporis Christi et sanguinis ambigatis. Hoc enim ore sumitur, quod fide creditur; et frustra ab illis Amen respondetur, a quibus contra id, quod accipitur, disputatur.

VICTOR VITENSIS, † ca 510.

Historia persecutionis Africae provinciae, 486.

2215 L. 2 [Professio fidei episcoporum catholicorum, a. 484], 63. Quia 383
duas in Filio profitemur esse naturas, id est, Deum verum et hominem verum, corpus et animam habentem, quidquid ergo excellenti sublimitatis potentia de eo referunt scripturae, admirandae eius divinitati tribuendum sentimus; et quidquid infra honorem caelestis potentiae de eodem humilius enarratur, non Verbo Deo, sed homini reputamus assumpto. Secundum divinitatem ergo est hoc, quod superius diximus, ubi ait: *Ego et Pater unum sumus* [Io 10, 30], et: *Qui me vidit, vidit et Patrem* [Io 14, 9]. . . . Illa vero, quae de eo secundum hominem referuntur, ista sunt: *Pater maior me est* [Io 14, 28]. . . .

2216 2, 82. Ut adhuc luce clarius unius divinitatis esse cum Patre 166
et Filio Spiritum Sanctum doceamus, Ioannis evangelistae testi-
monio comprobatur. Ait namque: *Tres sunt qui testimonium* 116
perhibent in caelo, Pater, Verbum et Spiritus Sanctus, et hi tres
unum sunt [1 Io 5, 7] Numquid ait: tres in differentiae qualitate 179
seiuncti, aut quibuslibet diversitatum gradibus longo separationis intervallo divisi? Sed *tres*, inquit, *unum sunt*.

S. MAXIMUS TAURINENSIS, saec. V.

Homiliae.

2217 5. Probat veritatem Domini ordo nascendi. Concepit virgo 422
virilis ignara consortii; impletur uterus nullo libatus amplexu, 430
et Spiritum Sanctum castus venter excepit, quem pura membra servarunt, innocens corpus gessit. Videte miraculum matris
dominicae: virgo est cum concipit, virgo cum parturit, virgo 431
post partum. . . . Maria tamquam in sacrario ventris sui 432

2214. ML 54, 452.
2215. CV 7 (ed. M. Petschenig, 1881), 50; ML 58, 221.
2216. CV 7, 60; ML 58, 227. 2217. ML 57, 235.

portavit cum mysterio sacerdotem; nam quidquid in saeculo
418 profuturum erat, id totum de eius ventre: Deus, sacerdos et hostia, Deus resurrectionis, sacerdos oblationis. Hoc autem totum in Christo agnoscimus; Deus enim est, quod ad Patrem redit; pontifex, quod se obtulit; victima, quod pro nobis occisus est.

570 23. Invitatus itaque, ut legitur, Dominus perrexit ad nuptias 2218
[Io 2, 1 sqq]; sed ut dignaretur hoc virginis filius, nostrae eruditionis est ratio, ut, hoc docti exemplo, legitimarum illum nuptiarum non negemus auctorem. Vadit ergo ad nuptias Dei Filius, ut, quas dudum potestate constituit, tunc praesentiae suae benedictione sanctificet.

Sermones.

381 37. Quod praecipuus apostolorum redemptorem omnium 2219
vivi Dei Filium dicit [Mt 16, 16], paternae in eo deitatis substantiam confitetur; quod eumdem Christum pronuntiat, materni inesse corporis asserit veritatem. Sic revera beatissimus Petrus utramque in Christo naturam sub una est appellatione com-
381 plexus, ut ineffabilis mysterii sacramentum brevissimo sermone delibans neque geminata divideret, neque unita confunderet.

GENNADIUS, saec. V.

Liber ecclesiasticorum dogmatum, ca 470.

178 1. Credimus unum esse Deum, Patrem et Filium et Spi- 2220
ritum Sanctum: Patrem, eo quod habeat filium; Filium, eo
167 quod habeat patrem; Spiritum Sanctum, eo quod sit ex Patre
151 procedens, Patri et Filio coaeternus. Pater ergo principium deitatis: qui, sicut numquam fuit non Deus, ita numquam
153 fuit non Pater, a quo Filius natus, a quo Spiritus Sanctus non
173 natus, quia non est Filius, neque ingenitus, quia non est Pater, nec factus, sed ex Deo Patre Deus procedens.

375 2. Non Pater carnem assumpsit neque Spiritus Sanctus, 2221
sed Filius tantum; ut, qui erat in divinitate Dei Filius, ipse fieret in homine hominis filius, ne filii nomen ad alterum transiret, qui non erat nativitate Filius. Dei ergo Filius hominis factus est filius, natus secundum veritatem naturae ex Deo Dei
376 Filius, et secundum veritatem naturae ex homine hominis filius, ut veritas geniti non adoptione, non appellatione, sed in utraque nativitate filii nomen nascendo haberet, et esset

2218. ML 57, 274. 2219. ML 57, 611.
2220. Tr (= ed. C. H. Turner in JTS 7 [1906], 89 sqq) 89; ML 58, 979.
2221. Tr 89; ML 58, 981.

verus Deus et verus homo unus Filius. Non ergo duos Christos, 355
neque duos Filios, sed Deum et hominem unum Filium; quem
propterea [et] unigenitum dicimus, manentem in duabus sub-
stantiis, sicut ei naturae veritas contulit, non confusis naturis 382
neque immixtis, sicut Timothiani volunt, sed societate unitis.
Deus ergo hominem assumpsit, homo in Deum transivit, non
naturae versibilitate, sed Dei dignatione, ut nec Deus muta-
retur in humanam substantiam assumendo hominem, nec homo
in divinam glorificatus in Deum, quia mutatio vel versibilitas
naturae et deminutionem et abolitionem substantiae facit.
Natus ergo Dei Filius ex homine, non per hominem, id est,
non ex viri coitu, sicut Ebion dicit, sed ex virgine, carnem 377
ex virginis corpore trahens, et non de caelo secum afferens,
sicut Marcion et Eutyches affirmant; neque in phantasia, id
est, absque carne, sicut Valentinus dicit; neque δοκήσει, id
est, putative imaginatum, sed corpus verum; non tamen carnem
ex carne, sicut Marcianus; sed verus Deus ex divinitate et
verus homo ex carne. Unus Filius: in divinitate Verbum
Patris et Deus, in homine anima et caro: anima non absque 378
sensu et ratione, ut Apollinaris; neque caro absque anima,
ut Anomaeus, sed anima cum ratione sua, et corpus cum sen- 400
sibus suis, per quos sensus veros in passione et ante pas-
sionem carnis suae dolores sustinuit.

2222 6. Erit resurrectio mortuorum hominum, sed una et insemel; 599
non prima iustorum, et secunda peccatorum, ut fabulat som- 605
niator, sed una omnium. Et si id resurgere dicitur, quod 600
cadit, caro ergo nostra in veritate resurgit, sicut in veritate
cadit. Et non secundum Origenem immutatio corporum erit,
id est, aliud novum corpus pro carne, sed eadem caro cor-
ruptibilis, quae cadit, resurgit incorruptibilis; tam iustorum
quam iniustorum caro incorruptibilis resurget, ut vel poenam
sufferre possit pro peccatis, vel in gloria aeterna manere
pro meritis.

2223 10. *In principio creavit Deus caelum et terram* [Gn 1, 1] et 189
aquam ex nihilo. Et cum adhuc tenebrae ipsam aquam 198
occultarent, et aqua terram absconderet, facti sunt angeli
et omnes caelestes virtutes, ut non esset otiosa Dei bonitas, 193
sed haberet in quibus per multa ante spatia bonitatem osten-
deret: et ita hic visibilis mundus ex his, quae [tunc] creata
fuerant, factus est et ornatus.

2224 14. Animas hominum non esse ab initio inter ceteras 223
intellectuales naturas [credimus], nec insemel creatas, sicut
Origenes fingit; neque cum corporibus per coitum seminantur, 224
sicut Luciferiani et Cyrillus et aliqui Latinorum praesumentes

---

2222. Tr 90; ML 58, 982. 2223. Tr 91; ML 58, 983.
2224. Tr 92; ML 58, 984.

222 affirmant, quasi naturae consequentia serviente. Sed dicimus corpus tantum per coniugii copulam seminari, creationem vero animae solum creatorem omnium nosse.

219 15. Neque duas animas esse dicimus in [uno] homine, 2225
220 sicut quidam Syrorum scribunt, unam animalem, qua animetur corpus, et immixta sit sanguini, et alteram spiritalem, quae rationem ministret; sed dicimus unam esse eamdemque animam in homine, quae et corpus sua societate vivificet, et semet-
221 ipsam sua ratione disponat, habens in se libertatem arbitrii, ut in sua substantia eligat cogitatione quod vult.

604 24 (55). In divinis repromissionibus nihil terrenum vel 2226
605 transitorium exspectemus, sicut Meletiani sperant; non nuptiarum copulam, sicut Cerinthus et Marcus delectantur; non quod ad cibum vel potum pertinet, sicut, Papia auctore, Irenaeus et Tertullianus et Lactantius acquiescunt. Neque post mille annos post resurrectionem regnum Christi in terra futurum, et sanctos cum illo in deliciis regnaturos speremus, sicut Nepus docuit, qui primam iustorum [resurrectionem] et secundam impiorum confinxit.

314 25 (56). Nullum credimus ad salutem nisi Deo invitante 2227
319 venire; nullum invitatum salutem suam nisi Deo auxiliante
344 operari; nullum nisi orantem auxilium promereri; nullum Dei voluntate perire, sed permissum pro electione arbitrii, ne ingenuitas potestatis semel homini attributa ad servilem cogatur necessitatem.

432 35 (69). Integra fide credendum beatam Mariam Dei Christi 2228
matrem et virginem genuisse et post partum virginem permansisse, nec blasphemiae Helvidii acquiescendum, qui dixit: «Virgo ante partum, non virgo post partum».

586 45 (79). Post ascensionem Domini ad caelos, omnes 2229
sanctorum animae cum Christo sunt, et exeuntes de corpore
599 ad Christum vadunt, exspectantes redemptionem corporis sui, ut ad integram et perpetuam beatitudinem cum ipso pariter immutentur; sicut [et] peccatorum animae in inferno sub timore positae exspectant resurrectionem corporis [sui], ut cum ipso ad poenam convertantur aeternam.

S. CAESARIUS ARELATENSIS, 470/1—543.

Homiliae.

500 5 *De paschate*[1]. Quod corpus sacerdote dispensante tantum 2230
492 est in exiguo quantum esse constat in toto. Quod cum ecclesia

[1] Haec homilia Fausto Reiensi tribuenda censetur.

2225. Tr 92; ML 58, 984. 2226. Tr 94; ML 58, 994.
2227. Tr 95; ML 58, 995. 2228. Tr 96; ML 58, 996.
2229. Tr 97; ML 58, 998. 2230. ML 67, 1054.

fidelium sumit, sicut plenum in universis, ita integrum esse
probatur in singulis. De quo sensu apostolica sententia docet,
dicens: *Qui multa habet, non abundabit; et qui modicum, non
minorabit* [2 Cor 8, 15]. Si forte esum panis esurientibus appo-
neremus, non ex toto perveniret ad singulos, quia particulatim
et minutatim portionem suam unusquisque praesumeret. De
hoc vero pane cum assumitur, nihil minus habent singuli quam 491
universi. Totum unus, totum duo, totum plures sine diminutione 503
percipiunt; quia benedictio huius sacramenti scit distribui, nescit
distributione consumi.

2231 *Ib.* Quando benedicendae verbis caelestibus creaturae sacris 493
altaribus imponuntur, antequam invocatione sancti nominis con-
secrentur, substantia illic est panis et vini, post verba autem 489
Christi corpus et sanguis Christi. Quid autem mirum est, si 495
ea, quae verbo potuit creare, possit verbo creata convertere?

Sermones.

2232 *In appendice sermonum S. Aug.* Sermo 22, 2. Numquam 344
Deus deserit hominem, nisi prius ab homine deseratur. Cum 346
enim semel et secundo et tertio unusquisque gravia peccata
commiserit, exspectat tamen illum Deus, sicut per prophetam
dicit, *ut convertatur et vivat* [Ez 33, 11]. Cum vero in peccatis
suis coeperit permanere, de multitudine peccatorum nascitur
desperatio, ex desperatione obduratio generatur.

2233 *Ib.* Sermo 104, 2. Et quamvis apostolus capitalia plura com- 291
memoraverit, nos tamen, ne desperationem facere videamur,
breviter dicimus quae sint illa: sacrilegium, homicidium, ad-
ulterium, falsum testimonium, furtum, rapina, superbia, invidia,
avaritia; et, si longo tempore teneatur, iracundia; et ebrietas,
si assidua sit, in eorum numero computatur. Quicumque enim 525
aliqua de istis peccatis in se dominari cognoverit, nisi digne
se emendaverit, et, si habuerit spatium, longo tempore paeni-
tentiam egerit, et largas eleemosynas erogaverit, et a peccatis
ipsis abstinuerit, illo transitorio igne, de quo ait apostolus, 587
purgari non poterit, sed aeterna illum flamma sine ullo re- 590
medio cruciabit. 3. Quae autem sint minuta peccata, licet 548
omnibus nota sint, tamen quia longum est ut omnia repli-
centur, opus est ut ex iis vel aliqua nominemus. Quoties
aliquis aut in cibo aut in potu plus accipit quam necesse sit,
ad minuta peccata noverit pertinere. Quoties plus loquitur
quam oportet, aut plus tacet quam expedit. . . . Quibus peccatis
licet occidi animam non credamus, ita tamen eam velut qui-
busdam pustulis et quasi horrenda scabie replentia deformem
faciunt, ut eam ad amplexus illius sponsi caelestis aut vix

2231. ML 67, 1056. 2232. ML 39, 1786. 2233. ML 39, 1946.

aut cum grandi confusione venire permittant. . . . 4. Si autem nec in tribulatione Deo gratias agimus, nec bonis operibus peccata redimimus, ipsi tam diu in illo purgatorio igne moras habebimus, quamdiu supradicta peccata minuta, tamquam ligna, faenum, stipula, consumantur. 5. Sed dicit aliquis: Non pertinet ad me quamdiu moras habeam, si tamen ad vitam aeternam perrexero. Nemo hoc dicat, fratres carissimi, quia ille purgatorius ignis durior erit quam quidquid potest in hoc saeculo poenarum aut cogitari, aut videri, aut sentiri.

525 *Ib.* Sermo 261, 1. Quotiescumque, fratres carissimi, aliquem 2233a
529 de fratribus vel sororibus nostris paenitentiam publice videmus petere, magnam in nobis ipsis, Deo inspirante, compunctionem divini timoris possumus et debemus accendere. . . . Et ille quidem, qui paenitentiam publice accepit, poterat eam secretius agere; sed, credo, considerans multitudinem peccatorum suorum, videt se contra tam gravia mala solum non posse sufficere; ideo adiutorium totius populi cupit expetere.

Ib. Serm. 261, 2 3. De opere paenitentiae, v. K 746 sq. 2233*

501 *Ib.* Sermo 265, 3. Quoties aliqua infirmitas supervenerit, corpus 2234
552 et sanguinem Christi ille, qui aegrotat, accipiat; et inde corpusculum suum ungat, ut illud quod scriptum est impleatur in eo: *Infirmatur aliquis?* etc. [Iac 5, 14 15]. Videte, fratres, quia, qui in infirmitate ad ecclesiam cucurrerit, et corporis sanitatem recipere et peccatorum indulgentiam merebitur obtinere.

585 *Ib.* Sermo 301, 5. Multi sunt qui maiorem curam habent in 2234a
586 carne sua quam in anima. Sed oportebat illis ut erga animam, ubi imago Dei est, sollicitudinem maiorem semper impenderent; quia quando caro, quae modo tantum diligitur, vermibus coeperit devorari in sepulcro, anima Deo ab angelis praesentatur in caelo; et ibi iam, si bona fuerit, coronatur, aut, si mala, in tenebras proicitur.

S. FULGENTIUS, 468—533.

Epistulae.

327 Ep. 6, c. 9, n. 12. Scripturis sanctis studium tui cordis 2235
328 impende; et ibi qui fueris, qui sis, quique debeas esse cognosce. Ad has si humilis et mitis accesseris, ibi profecto invenies et praevenientem gratiam, qua potest elisus surgere, et comitantem, qua viam recti queat itineris currere, et subsequentem, qua valeat ad regni caelestis beatitudinem pervenire.

1 8, 4, 10. Vera religio in unius constat veri Dei servitio. 2236
103 Ipsa namque veritas unus est Deus; et sicut excepta una

2233a. ML 39, 2227. 2234. ML 39, 2238.
2234a. ML 39, 2323. 2235. ML 65, 352. 2236. ML 65, 365.

veritate non est alia veritas, sic absque uno Deo vero non est alius verus Deus; ipsa enim una veritas est naturaliter una vera divinitas. Et ita non possunt duo veri dii veraciter dici, sicut ipsa una veritas naturaliter non potest dividi.

2237 12, 11, 26. Arbitror, sancte frater, disputationem nostram 502
praeclari doctoris Augustini sermone firmatam, nec cuiquam esse aliquatenus ambigendum, tunc unumquemque fidelium corporis sanguinisque dominici participem fieri, quando in baptismate membrum corporis Christi efficitur, nec alienari ab illo panis calicisve consortio, etiamsi antequam panem illum comedat et calicem bibat, de hoc saeculo in unitate corporis Christi constitutus abscedat.

2238 14, 3, 26. Cum de anima Christi loquimur, de illo loqui- 378
mur rationali spiritu, ad quem non solum Deus per gratiam venit, sed quem ipsa divinitas in unitate personae suscepit. 385
Anima quippe illa cum Verbo unus est Christus, anima illa cum Verbo unus est unigenitus Deus. Et quia unigenitus 405
Deus aequalis est Patri, nec potest totum nosse Filium qui totum non noverit Patrem, caveamus ne, cum anima Christi totum Patrem nosse non creditur, ipsi uni Christo ex aliqua parte non solum Patris, sed etiam sui et Spiritus Sancti cognitio denegetur. Perquam vero durum est et a sanitate fidei penitus alienum, ut dicamus animam Christi non plenam suae deitatis habere notitiam, cum qua naturaliter unam creditur habere personam.

2239 14, 3, 31. Possumus plane dicere animam Christi habere 405
plenam notitiam deitatis suae; nescio tamen utrum debeamus 117
dicere quod anima Christi sic suam deitatem noverit, quemadmodum se ipsa deitas novit, an hoc potius dicendum est, quia novit quantum illa, sed non sicut illa. Ipsa enim deitas sic se novit, ut hoc se naturaliter inveniat esse quod novit; anima autem illa sic totam deitatem suam novit, ut ipsa tamen deitas non sit. Deitas ergo illa ipsa est naturaliter notitia sua, anima vero illa ab ipsa deitate, quam plene novit, accepit ut noverit; naturaliter ergo deitas Christi hoc est quod novit, anima vero illa, in eo quod scit deitatem suam, non hoc se invenit esse quod novit. Non ergo quemadmodum se noverunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus, sic animae suae secundum divinitatem notus est Christus; quoniam quidem habet anima illa plenam Trinitatis notitiam, non tamen habet unam cum Trinitate naturam.

15 [Epist. episcoporum africanorum], cf. n. 2276 sqq.

2240 17, 3, 5. Si autem Deus Verbum sic in virgine caro fieret, 377
ut ex ea non fieret, procul dubio non de carne matris idem 380

2237. ML 65, 392. 2238. ML 65, 416. 2239. ML 65, 420.
2240. ML 65, 454.

Deus haberet substantiam carnis, essetque eius per virginem
transitus, atque ita nec mediatoris sacramentum nobis pro-
ficeret ad salutem, nec humanae divinaeque plenam in se
Christus Dei Filius inconfusibiliter uniret substantiae veritatem.

409 17, 4, 9. Nullatenus humana natura ad auferendum pec- 2241
catum mundi sufficiens atque idonea fieret, nisi in unionem
382 Verbi Dei, non naturali confusione, sed solum personali unitate
385 transiret. Verbum quippe, cum caro fieret, unitione mirabili
suam naturam fecit quam ex nobis accepit; in qua tamen
unitione deifica et omnino mirabili Verbi divinitas mutata
non est in carnem, veraque Verbi humanitas naturalem prorsus
377 tenuit nostri generis veritatem. Virgo igitur, quod saepe
commemorandum est, ipsum Deum Verbum, secundum hoc
quod in ea caro factum est, et concepit et peperit.

415 17, 6, 11. Deus . . . ad hoc homo factus est, ut, quid- 2242
quid in homine creaverat integrum, idem Deus in se totum
redintegraret assumptum. 12. Hoc itaque habuit Dei hominis-
que mirabilis quidem sed verus ille secundum carnem con-
429 ceptus et partus, quo Deum caeli virgo ineffabiliter concepit
431 et peperit, et virgo genetrix inviolata permansit . . . quod . . .
viri coitum nec pertulit omnino nec voluit, sed virginitatem
retinens et mentis et corporis, ab eo, quem conceptura et
paritura erat, donum incorruptae fecunditatis et fecundae
integritatis accepit. . . . 13. Haec est gratia qua factum est
398 ut Deus, qui venit peccata tollere, quia *peccatum in eo non
est* [1 Io 3, 5], homo conciperetur atque nasceretur *in simili-
435 tudine carnis peccati* [Rom 8, 3], de carne peccati. Caro quippe
Mariae, quae in iniquitatibus humana fuerat sollemnitate con-
cepta, caro fuit utique peccati, quae Filium Dei genuit in
similitudinem carnis peccati. . . . Similitudo vero carnis pec-
cati cum in Dei Filio, vel potius Dei Filius in similitudine
397 carnis peccati cum dicitur, credendum est unigenitum Deum
de virginis carne mortali non traxisse peccati sordem, sed
accepisse naturae integram veritatem.

314 17, 24, 47. Sicut ex se ipsa caro vitam non habet, sed 2243
ab anima accipit, sic homo non potest habere fidem, nisi
303 munere Dei donantis acceperit. Sicut etiam ut caro vivat
solius opus est animae, ita quoque ut homo credat solius
opus est gratiae; et sicut caro nihil operari potest si eam
vivificare anima desinat, sic homo nihil bene velle potest si
ab eo gratiae iuvamen abscedat. Ut ergo caro et vivere
possit et operari, praesentis animae vivificatione fulcitur; homo
quoque ut bonum velit aut faciat, gratiae vivificantis subsidio
iugiter adiuvatur.

2241. ML 65, 457. 2242. ML 65, 457. 2243. ML 65, 481.

2244 17, 26, 51. Si quibusdam cognoscentibus Deum, nec tamen 312
sicut Deum glorificantibus [cf. Rom 1, 21], cognitio illa nihil
profuit ad salutem, quomodo hi poterunt iusti esse apud Deum,
qui sic in suis moribus atque operibus bonitatis aliquid servant,
ut hoc ad finem christianae fidei caritatisque non referant?
Quibus aliqua quidem bona, quae ad societatis humanae per- 309
tinent aequitatem, inesse possunt, sed quia non fide et caritate
Dei fiunt, prodesse non possunt.

2245 17, 27, 52. Illa quae lex factorum est, quae hominem 312
iustificare non potest, quia *ex operibus legis non iustificabitur
omnis caro* [Rom 3, 20], potest quidem naturaliter esse et in corde
gentium et in corde infidelium Iudaeorum, quae tamen sine
fide Christi nullatenus iustificat sectatores suos, sed eos tenet
vinculo impietatis obstrictos.

2246 17, Epilog., 67. Gratia nobis et initium bonae voluntatis 314
donatur ad fidem, et ipsi voluntati adiutorium tribuitur, ut
quod bene vult bene operetur; Deus enim, qui hominem con- 127
didit, ipse praedestinatione sua et donum illuminationis ad 136
credendum et donum perseverantiae ad proficiendum atque
permanendum et donum glorificationis ad regnandum quibus
dare voluit, praeparavit, quique non aliter perficit in opere,
quam in sua sempiterna atque incommutabili habet dispositum
voluntate.

2247 18, 4, 9. Christus ergo in sola carne portavit nostram 402
corruptionem, in qua veraciter nostram portavit et mortem.
In anima vero sic perfectam incorruptibilitatem servavit, sicut 397
peccatum nec propagine traxit nec contagione contraxit. Unde 398
et infirmitates animarum nostrarum, quas in sua rationali anima
portavit Christus, sine ulla corruptione portavit. Nullus quippe
potuit defectus inesse virtutis, ubi infirmitatis susceptione in-
defessa permansit perfectio caritatis, quae unigenitum Deum
fecit usque ad mortem pro nobis accedere, et *confusione con-
tempta* [Hebr 12, 2] crucis opprobrium sustinere. 10. Propter quod
tristitiam, maerorem vel quas nostrarum animarum infirmitates
habuit Christus, veras quidem, sed voluntarias habuit. Veras
scilicet, ut manifestum in se animae rationalis monstraret affec-
tum; voluntarias, ut nostris infirmitatibus adfuturum ostenderet
suae virtutis auxilium.

Ad Trasimundum, ca 515.

2248 L. 3, c. 16. Ab ipso conceptionis virginalis exordio sic in 383
Christo personalis unitas mansit, et utriusque naturae inconfusa 386
veritas perduravit, ut nec homo a Deo divelli nec Deus a 387

2244. ML 65, 483. 2245. ML 65, 484. 2246. ML 65, 492.
2247. ML 65, 496. 2248. ML 65, 280.

suscepto posset homine separari; nec tamen Deus hominem consumeret, nec homo Deum in aliquo permutaret; et licet in Christi morte carnem morientem fuisset anima desertura, divinitas tamen Christi nec ab anima nec a carne posset separari suscepta.

380 3, 21. In eo magis agnoscatur Domini mirabilis invictaque 2249
clementia, cum probaverimus animae carnisque substantiam
402 ob hoc cum suis passionibus a Deo susceptam, ut, sicut, salvo
403 divinae impassibilitatis statu, voluntaria susceptione mortis in carne sua mortem nostram cognoscitur occidisse, sic voluntaria susceptione tristitiae et timoris ad hoc cognoscatur animam rationalem cum suis passionibus suscepisse, ut animas nostras ab omnibus dignaretur passionibus liberare.

180 3, 35. Ut enim pauca huius operis causa subiciam, dicatur 2250
quid minus habet Spiritus Sanctus quam habet Pater et Filius, qui et initium creationis nostrae cum Patre ac Filio simul fecit, et effectum redemptionis nostrae cum Patre simul Filioque perfecit? Caelum fecisse dicitur Deus; sed, operante Patre, simul et Filius invenitur cooperator et Spiritus Sanctus.

De Trinitate.

149 4. En habes in brevi alium esse Patrem, alium Filium, 2251
alium Spiritum Sanctum; alium et alium in persona, non aliud et aliud in natura; et idcirco *Ego,* inquit, *et Pater unum sumus* [Io 10, 30]. *Unum* ad naturam referre nos docet, *sumus*
146 ad personas. Similiter et illud: *Tres sunt,* inquit, *qui testimonium dicunt in caelo, Pater, Verbum et Spiritus, et hi tres unum sunt* [1 Io 5, 7].

De remissione peccatorum, ca 520.

522 1, 23. Qui non credit intra ecclesiam catholicam cuncta 2252
relaxari posse peccata, ipse sibi remissionem peccatorum denegat, si de hoc saeculo, in eadem cordis impaenitentis duritia perseverans, alienatus ab ecclesiastica societate discedat.

Ad Monimum, ca 520.

370 Prol. *Quid enim habes quod non accepisti? Si autem ac-* 2253
cepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? [1 Cor 4, 7.] . . . Qui ergo nobis dedit quod reddendo debeamus, ipse nobis donabit facultatem qua possimus reddere quod debemus. Ille igitur auctor est debiti qui auctor est doni, nam et se ipsum sua

2249. ML 65, 284. 2250. ML 65, 300. 2251. ML 65, 500.
2252. ML 65, 547. 2253. ML 65, 151.

largitate dignatus est facere debitorem, non quia indigens ab aliquo accepit, sed quoniam abundans largiter tribuit.

2254 L. 1, c. 7. Non ergo praedestinati sunt mali ad hoc, quod 140
male operantur, a concupiscentia sua abstracti et illecti, sed
ad hoc, quod iuste patiuntur inviti. Praedestinationis enim 137
nomine non aliqua voluntatis humanae coactitia necessitas
exprimitur, sed misericors et iusta futuri operis divini sempiterna dispositio praedicatur. Deo autem *misericordiam et* 136
iudicium [Ps 100, 1] cantat ecclesia, cuius hoc opus est in homine, ut occulto voluntatis suae, non tamen iniusto consilio, aut gratuitam misericordiam praeroget misero, aut debitam iustitiam rependat iniusto.

2255 1, 13. Proinde potuit [Deus], sicut voluit, praedestinare 136
quosdam ad gloriam, quosdam ad poenam. Sed quos praedestinavit ad gloriam, praedestinavit ad iustitiam. Quos autem 295
praedestinavit ad poenam, non praedestinavit ad culpam. Posset enim peccatum aliquod ex praedestinatione Dei esse, si posset aliquis hominum iuste peccare. Nullus autem hominum iuste peccat, quamvis eum iuste Deus peccare permittat. Iuste enim deseritur a Deo qui deserit Deum. 344

2256 1, 19. Peccare in hoc homo coepit, in quo a Deo discessit. 288
Scriptum est enim quia *initium superbiae apostatare a Deo* [Eccli 10, 14]; et alio loco: *Ecce omnes qui se elongant a te, peribunt; perdidisti omnes qui fornicantur abs te* [Ps 72, 27]. Isti ergo, qui se elongant et fornicantur a Deo, utique peccando pereunt per suam malam voluntatem, quae non est ex Deo. Perdet autem illos Deus iuste iudicando, quod competit 140
Deo. Non enim eos Deus iudicio perderet, nisi per suas iniquitates ipsi periissent.

2257 1, 22. Absit hoc a nobis atque ab omnibus Christianis, ut 295
causam cuiuslibet peccati quisquam deputare divinae audeat aequitati, cum nec malitiae, nec impietatis cuiusquam causa esse possit, nisi in eo, qui malus atque impius fuerit. Ut ergo ex malis fiant homines boni, et ex impiis iusti, laudanda est Dei misericordia; ut autem ex bonis fiant homines mali, aut 139
ex iustis iniqui, si divinae praedestinationis asseritur causa, erit (quod absit) vituperanda iustitia. Quinimmo nec iustitia iusta dicetur, si puniendum reum non invenisse, sed fecisse dicatur. Maior vero erit iniustitia, si lapso Deus retribuit poenam quem stantem praedestinasse dicitur ad ruinam.

2258 1, 25. Praedixit et promisit [salvator] praemium quo fruentur 120
iusti, non autem promisit sed praedixit supplicium quo punientur 122
iniusti. Neque vero, sicut praedestinavit sanctos ad iustitiam 295
accipiendam, sic praedestinavit iniquos ad eamdem iustitiam 139

2254. ML 65, 157. 2255. ML 65, 162. 2256. ML 65, 167.
2257. ML 65, 169. 2258. ML 65, 172.

amittendam, quia misericors Dominus et iustus potuit gratis a pravitate liberare quem voluit; pravitatis autem operator numquam fuit, quia pravus numquam aliquis fuit, nisi in quantum a Deo discessit. Nec discessurum Deus praedestinavit, quamvis discessurum cognitio divina praesciverit.

163 3, 7. Sic est Verbum apud Deum, sicut est in mente 2259
verbum, sicut in corde consilium. Cum enim mens apud se verbum habet, utique cogitando habet, quia nihil aliud est apud se dicere quam apud se cogitare. Cum ergo mens cogitat et cogitando verbum intra se generat, de sua substantia generat verbum, et sic illud verbum generat de se, ut genitum habeat apud se. Nec minus aliquid habet verbum quod ex mente nascitur, quam est mens de qua nascitur, quia, quanta est mens quae generat verbum, tantum est etiam ipsum verbum. Sicut enim de tota mente nascitur verbum, sic intra totam permanet natum.

De fide, ad Petrum.

264 Prol. n. 1. *Sine fide impossibile est placere Deo* [Hebr 11, 6]. 2260
Fides est namque bonorum omnium fundamentum, fides est humanae salutis initium. Sine hac nemo ad filiorum Dei
362 numerum potest pertinere, quia sine ipsa nec in hoc saeculo quisquam iustificationis consequitur gratiam, nec in futuro vitam possidebit aeternam; et si quis hic non ambulaverit per fidem, non perveniet ad speciem. Sine fide omnis labor hominis vacuus est.

149 C. 1, n. 4. Quia in illo uno vero Deo Trinitate, non solum 2261
quod unus Deus est, sed etiam quod Trinitas est, naturaliter verum est, propterea ipse verus Deus in personis Trinitas est,
179 et in una natura unus est. Per hanc unitatem naturalem totus Pater in Filio et Spiritu Sancto est, et totus Filius in Patre et Spiritu Sancto est, totusque Spiritus Sanctus in Patre et Filio est. Nullus horum extra quemlibet ipsorum est, quia nemo alium aut praecedit aeternitate, aut excedit magnitudine, aut superat potestate.

426 2, 11. Ab inferis idem Deus homo factus tertia die re- 2262
surrexit, sed in sepulcro secundum solam carnem idem Deus iacuit, et in infernum secundum solam animam descendit. Qua de inferis ad carnem die tertia revertente, idem Deus secundum carnem, qua in sepulcro iacuit, de sepulcro re-
427 surrexit; et quadragesima post resurrectionem die, idem Deus
428 homo factus in caelum ascendens in dextera Dei sedit, inde in fine saeculi ad iudicandos vivos mortuosque venturus.

2259. ML 65, 204. 2260. ML 65, 671. 2261. ML 65, 673.
2262. ML 65, 677.

2263 2, 22. Iste igitur est, qui in se uno totum exhibuit, quod 418
esse necessarium ad redemptionis nostrae sciebat effectum;
idem scilicet sacerdos et sacrificium, idem Deus et templum:
sacerdos, per quem sumus reconciliati; sacrificium, quo re-
conciliati; templum, in quo reconciliati; Deus, cui reconciliati.

2264 3, 25. Principaliter itaque tene omnem naturam quae non 169
est Trinitas Deus, ab ipsa sancta Trinitate, quae solus verus
et aeternus Deus est, creatam ex nihilo, ac sic *universa in
caelis et in terra, visibilia et invisibilia, sive thronos, sive domi-
nationes, sive principatus, sive potestates* [Col 1, 16], opus atque 195
creaturam esse sanctae Trinitatis, quae est unus Deus rerum
omnium creator et dominus, aeternus, omnipotens, iustus et 102
bonus, habens naturaliter ut semper sit, et ut mutari aliquando 101
non possit. Et hic Deus, qui sine initio semper est, quia 196
summe est, dedit rebus a se creatis ut sint; non tamen sine
initio, quia nulla creatura eiusdem naturae est, cuius est Tri-
nitas unus verus et bonus Deus, a quo creata sunt omnia.

2265 3, 30. Angeli ergo atque homines, pro eo quod rationales 353
facti sunt, aeternitatis ac beatitudinis donum in ipsa naturae
spiritalis creatione divinitus acceperunt, ita scilicet ut, si di-
lectioni creatoris sui iugiter inhaesissent, simul aeterni beatique
mansissent, si vero propriae libertatis arbitrio contra summi 203
creatoris imperium suam niterentur facere voluntatem, protinus 221
a contumacibus beatitudo discederet, et ad supplicium iis re-
linqueretur aeternitas misera, erroribus deinceps doloribusque
crucianda. Et de angelis quidem hoc disposuit et implevit, 410
ut, si quis eorum bonitatem voluntatis perderet, numquam
eam divino munere repararet.

2266 3, 31. Pars itaque angelorum, quae a suo creatore Deo, 208
quo solo bono beata fuit, voluntaria prorsus aversione discessit,
aequitatis supernae iudicio initium suae damnationis in ipsa 591
aversione voluntatis invenit; ut non aliud ei esset incipere
iam puniri, quam illius beatifici boni dilectione destitui, quam
Deus in aeterno sic totam praecepit remanere supplicio, ut
etiam ignem ei aeternum pararet; in quo illi omnes prae- 593
varicatores angeli nec mala voluntate possint umquam carere
nec poena, sed permanente in iis iniustae aversionis malo per-
maneat etiam iustae retributionis aeterna damnatio. Horum 299
malorum princeps diabolus primos homines, quos ad peccati
praecipitium invidus duxit, non iis tantum, sed et universae
propagini eorum cum vitio peccati meritum mortis inseruit.
Deus autem misericors et iustus, sicut diabolo et angelis eius
propria cadentibus voluntate, ceteros angelos in suae dilectionis 207
aeternitate firmavit, sic etiam humani generis massam non 136

2263. ML 65, 682. 2264. ML 65, 683. 2265. ML 65, 686.
2266. ML 65, 687.

totam in sempiternum perire permisit, sed quos voluit eius
gratuita bonitas, repulsis tenebris, in quibus omnis humana
nativitas peccati originalis condemnatione versatur, reducendos
praedestinavit ad lucem.

599 3, 35. Erit enim etiam iniquorum resurrectio, sed sine 2267
610 immutatione, quam solis fidelibus et ex fide iuste viventibus
daturus est Deus. Hoc est enim quod ait beatus Paulus:
Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur [1 Cor
15, 51]. Ostendens autem iustos divino munere commutandos,
ait: *Et nos immutabimur* [ib. 52]. Habebunt ergo iniqui cum
iustis resurrectionem carnis communem, immutationis tamen
gratiam non habebunt, quae dabitur iustis, quoniam a cor-
poribus impiorum non auferetur corruptio et ignobilitas et
infirmitas in quibus seminantur; quae ob hoc morte etiam
594 non exstinguentur, ut illud iuge tormentum corpori atque
animae sit mortis aeternae supplicium.

584 3, 36. Tempus vero acquirendi vitam aeternam in ista 2268
tantum vita Deus hominibus dedit, ubi voluit esse etiam paeni-
tentiam fructuosam. Ideo autem hic paenitentia fructuosa
est, quia potest hic homo deposita malitia bene vivere, et,
mutata voluntate iniusta, merita simul operaque mutare et in
timore Dei ea gerere, quae placeant Deo.

470 3, 41. Ex illo tempore quo salvator noster dixit: *Si quis* 2269
*renatus non fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest introire
in regnum Dei* [Io 3, 5], absque sacramento baptismatis, praeter
472 eos qui in ecclesia catholica sine baptismate pro Christo
sanguinem fundunt, nec regnum caelorum potest quisquam
469 accipere nec vitam aeternam. Quia sive in Catholica sive in
haeresi quacumque vel schismate quisquam in nomine Patris
et Filii et Spiritus Sancti baptismi sacramentum acceperit,
47 integrum sacramentum accipit; sed salutem, quae virtus est
sacramenti, non habebit, si extra catholicam ecclesiam ipsum
sacramentum habuerit. Ergo ideo debet ad ecclesiam redire,
446 non ut sacramentum baptismatis iterum accipiat, quod nemo
444 debet in quolibet homine baptizato repetere, sed ut in socie-
tate catholica vitam aeternam accipiat, ad quam obtinendam
numquam esse potest idoneus qui cum sacramento baptismatis
ab ecclesia catholica remanserit alienus.

416 19, 60. Firmissime tene, et nullatenus dubites, ipsum uni- 2270
genitum Deum Verbum carnem factum, se pro nobis obtulisse
sacrificium et *hostiam Deo in odorem suavitatis* [Eph 5, 2]; cui
cum Patre et Spiritu Sancto a patriarchis et prophetis et
sacerdotibus tempore veteris testamenti animalia sacrificaban-
519 tur; et cui nunc, id est, tempore novi testamenti, cum Patre

2267. ML 65, 688. 2268. ML 65, 689. 2269. ML 65, 692.
2270. ML 65, 699.

et Spiritu Sancto, cum quibus illi est una divinitas, sacrificium 512
panis et vini, in fide et caritate sancta catholica ecclesia per
universum orbem terrae offerre non cessat. . . . In illis ergo 514
sacrificiis quid nobis esset donandum figurate significabatur;
in hoc autem sacrificio quid nobis iam donatum sit evidenter 513
ostenditur. In illis sacrificiis praenuntiabatur Filius Dei pro
impiis occidendus; in hoc autem pro impiis annuntiatur occisus.

2271 27, 68. Firmissime tene, et nullatenus dubites, non solum 470
homines iam ratione utentes, verum etiam parvulos, qui sive 306
in uteris matrum vivere incipiunt et ibi moriuntur, sive iam
de matribus nati sine sacramento sancti baptismatis, quod
datur in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, de hoc 465
saeculo transeunt, ignis aeterni sempiterno supplicio puniendos.

2272 32, 73. Firmissime tene, et nullatenus dubites, posse qui- 309
dem hominem, quem nec ignorantia litterarum nec aliqua
prohibet imbecillitas vel adversitas, verba sanctae legis et
evangelii sive legere sive ex ore cuiusquam praedicatoris
audire; sed divinis mandatis oboedire neminem posse nisi 308
quem Deus gratia sua praevenerit, ut quod audit corpore
etiam corde percipiat, et accepta divinitus bona voluntate
atque virtute mandata Dei facere et velit et possit.

2273 36, 77. Firmissime tene, et nullatenus dubites, sacramen- 469
tum baptismatis non solum intra ecclesiam catholicam, sed
etiam apud haereticos qui in nomine Patris et Filii et Spiritus
Sancti baptizant, esse posse, sed extra ecclesiam catholicam
prodesse non posse; immo sicut intra ecclesiam recte cre- 47
dentibus per sacramentum baptismi conferri salutem, sic extra
ecclesiam baptizatis, si ad ecclesiam non redierint, eodem
baptismo cumulari perniciem. Tantum enim valet ecclesiasticae societatis unitas ad salutem, ut baptismo non salvetur
cui non ibi datur ubi oportet ut detur.

2274 37, 78. Firmissime tene, et nullatenus dubites, omnem 47
extra ecclesiam catholicam baptizatum participem fieri non
posse vitae aeternae, si ante finem vitae huius catholicae non
fuerit redditus atque incorporatus ecclesiae.

2275 38, 79. Firmissime tene, et nullatenus dubites, non solum 45
omnes paganos, sed etiam omnes Iudaeos, et omnes haereticos
atque schismaticos, qui extra ecclesiam catholicam praesentem
finiunt vitam, in ignem aeternum ituros, *qui paratus est diabolo
et angelis eius* [Mt 25, 41].

2271. ML 65, 701. 2272. ML 65, 702.
2273. ML 65, 703. 2274. ML 65, 703.
2275. ML 65, 704.

Epistula episcoporum africanorum in Sardinia exsulum, 523.

(Apud *Fulg.*, Ep. 15.)

308 5. Sic est ipsum liberum hominis arbitrium absque dono 2276
325 gratiae, sicut est oculus sine luce. Nam et oculus ad videndum factus est, sed, nisi lumen acceperit, non videbit. Illa autem est *lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* [Io 1, 9]; illuminat autem hominem, se ipsam dando per gratiam. Sicut ergo corporis oculus semper indiget lumen accipere, ut ipsum lumen possit adspicere, sic et libero arbitrio hominis nulla potest gratiae suffragari cognitio, nisi detur ipsius gratiae spiritalis infusio.

347 10. De gratia vero non digne sentit quisquis eam putat 2277
omnibus hominibus dari, cum non solum *non omnium* sit *fides* [2 Thess 3, 2], sed adhuc nonnullae gentes inveniantur ad quas fidei praedicatio non pervenit. Beatus autem apostolus dicit: *Quomodo invocabunt in quem non crediderunt? aut quomodo credent ei, quem non audierunt? quomodo autem audient sine praedicante?* [Rom 10, 14.] Non itaque gratia omnibus datur, quandoquidem ipsius gratiae participes esse non possunt qui fideles non sunt, nec possunt credere ad quos invenitur
343 ipse fidei auditus minime pervenisse. Ipsa vero gratia quibuscumque datur, non aequaliter datur, sed *secundum mensuram donationis Christi* [Eph 4, 7], et *unicuique sicut Deus divisit mensuram fidei* [Rom 12, 3], qui non hominum personas accipit, sed *omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens* propria *singulis prout vult* [1 Cor 12, 11].

352 11. Quod autem vos dicitis sola Dei misericordia salvari 2278
hominem; illi autem dicunt, nisi quis propria voluntate cucurrerit et elaboraverit, salvus esse non poterit: digne utrumque tenetur, si ordo rectus servetur divinae misericordiae et voluntatis humanae, ut illa praeveniat, haec sequatur; sola
314 Dei misericordia initium salutis conferat, cui deinde voluntas
327 hominis cooperatrix suae salutis exsistat, ut misericordia Dei praeveniens voluntatis humanae dirigat cursum, et humana
328 voluntas oboediens, eadem misericordia subsequente, secundum
329 intentionem currat ad bravium; ac per hoc humana voluntas, in eo quod currit utiliter et laborat, ex Dei misericordia sibi esse donum cursus ac laboris agnoscat, nec sit ingrata misericordiae, per quam salutis accipit initium, ut per ipsam perveniat ad plenum sempiternae salutis effectum, quia tunc erit bona, si Dei praeveniatur dono, et tunc permanebit bona, si eius non destituatur auxilio.

2276. ML 65, 436. 2277. ML 65, 438. 2278. ML 65, 439.

PSEUDO-DIONYSIUS AREOPAGITA, ca 500.

Epistulae.

2279 Ep. 4. Ἵνα συνελόντες εἴπωμεν, οὐδὲ ἄνθρωπος ἦν [ὁ Ἰη- 391
σοῦς], οὐχ ὡς μὴ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς ἐξ ἀνθρώπων, ἀνθρώπων ἐπέκεινα, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀληθῶς ἄνθρωπος γεγονώς. Καὶ τὸ λοιπόν, οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα δράσας, οὐ τὰ ἀνθρώπεια κατὰ ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀνδρωθέντος Θεοῦ, καινήν τινα τὴν θεανδρικὴν ἐνέργειαν ἡμῖν πεπολιτευμένος.

De divinis nominibus.

2280 C. 2, n. 4. Ἐπὶ τῆς ἑνώσεως τῆς θείας ἤτοι τῆς ὑπερουσιό- 150
τητος, ἡνωμένον μὲν ἔστι τῇ ἑναρχικῇ Τριάδι, καὶ κοινὸν ἡ ὑπερούσιος ὕπαρξις, ἡ ὑπέρθεος θεότης, . . . τὸ ἀφθεγκτον, τὸ πολύφωνον, ἡ ἀγνωσία, τὸ παννόητον, ἡ πάντων θέσις, ἡ πάντων ἀφαίρεσις, τὸ ὑπὲρ πᾶσαν καὶ θέσιν καὶ ἀφαίρεσιν, ἡ
ἐν ἀλλήλαις, εἰ οὕτω χρὴ φάναι, τῶν ἑναρχικῶν ὑποστάσεων 148
μονή, καὶ ἵδρυσις, ὁλικῶς ὑπερηνωμένη, καὶ οὐδενὶ μέρει συγκεχυμένη, καθάπερ φῶτα λαμπτήρων, ἵνα αἰσθητοῖς καὶ οἰκείοις χρήσωμαι παραδείγμασιν, ὄντα ἐν οἴκῳ ἑνί, καὶ ὅλα ἐν ἀλλήλοις ὅλοις ἐστίν, ἀκραιφνῆ καὶ ἀκριβῆ τὴν ἀπ' ἀλλήλων ἰδικῶς ὑφισταμένην ἔχει διάκρισιν, ἡνωμένα τῇ διακρίσει, καὶ τῇ ἑνώσει διακεκριμένα. . . . Ἀλλὰ καὶ εἰ τὸν ἕνα τις τῶν πυρσῶν ὑπεξαγάγοι τοῦ δωματίου, συνεξελεύσεται καὶ τὸ οἰκεῖον ἅπαν φῶς οὐδέν τι τῶν ἑτέρων φωτῶν ἐν ἑαυτῷ συνεπισπώμενον,

---

2279 4. Ut summatim dicamus, neque homo erat [Iesus], non quod 391
non fuisset homo, sed quod, ex hominibus natus, homines superet et supra hominem vere homo factus sit. Ceteroquin divina non qua Deus patrabat, neque humana qua homo, sed qua Deus incarnatus, novam quamdam theandricam operationem nobis instituens.

2280 2, 4. In divina unione seu supersubstantialitate unitum quidem 150
est ac commune summe uni Trinitati superessentialis exsistentia, et superdivina divinitas, . . . ineffabilitas et multivocatio, incomprehensibilitas et perfecta intellegibilitas, omnium positio et omnium ablatio, supra omnem positionem et ablationem divinarum personarum
in se ipsis, si ita loqui fas est, mutua mansio et collocatio, in 148
totum perfecte copulata in unum, et non confusa in ulla parte; sicut, ut exemplis sensibilibus et familiaribus utar, lumina lampadum, quae sunt in una domo, et tota sunt in se totis vicissim, non permixta, ac per se exsistunt perfecte inter se mutuo singillatim distincta, coniuncta in unum discrete et discreta coniunctim. . . . Quinimmo si quis unam lampadem educat e domo, simul exibit totum proprium lumen, nihil quidquam ceterorum luminum in se

---

2279. MG 3, 1072. 2280. MG 3, 641.

ἢ τοῦ ἑαυτοῦ τοῖς ἑτέροις καταλεῖπον· ἦν γὰρ αὐτῶν, ὅπερ ἔφην, ἡ ὅλων πρὸς ὅλα παντελὴς ἕνωσις ἀμιγὴς καθόλου, καὶ οὐδενὶ μέρει συμπεφυρμένη.

381 2, 9. Τὸ τῆς Ἰησοῦ φιλανθρωπίας μυστήριον . . . ἄρρητόν 2281
ἐστι λόγῳ παντὶ καὶ ἄγνωστον νῷ παντί, καὶ αὐτῷ τῷ πρωτίστῳ καὶ πρεσβυτάτῳ ἀγγέλῳ. . . . Τὸ μὲν σαρκωθῆναι μυστικῶς παρειλήφαμεν, τὸ δ' ὅπως ἐκ παρθενικῶν αἱμάτων ἑτέρῳ παρὰ τὴν φύσιν θεσμῷ διεπλάττετο, καὶ τἄλλα πάντα τῆς Ἰησοῦ φυσιολογίας, πῶς ἐν δυσὶ ταῖς φύσεσι γνωριζόμενος, καὶ κατὰ ἄνθρωπον ἔπραττε, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνήργει, ἑτέρου λόγου καὶ κρείττονος ἢ καθ' ἡμᾶς καὶ τὴν ἡμετέραν ἀνθρωπίνην δύναμιν.

193 4, 10. Παρρησιάσεται δὲ καὶ τοῦτο εἰπεῖν ὁ ἀληθὴς λόγος, 2282
ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πάντων αἴτιος δι' ἀγαθότητος ὑπερβολὴν πάντων ἐρᾷ, πάντα ποιεῖ, πάντα τελειοῖ, πάντα συνέχει, πάντα ἐπιστρέφει, καὶ ἔστι καὶ ὁ θεῖος ἔρως ἀγαθὸς ἀγαθοῦ διὰ τὸ ἀγαθόν.

193 4, 14. Τί δὲ ὅλως οἱ θεολόγοι βουλόμενοι, ποτὲ μὲν ἔρωτα 2283
116 καὶ ἀγάπην αὐτόν φασι, ποτὲ δὲ ἐραστὸν καὶ ἀγαπητόν; Τοῦ μὲν γὰρ αἴτιος, καὶ ὥσπερ προβολεὺς καὶ ἀπογεννήτωρ· τὸ δὲ αὐτός ἐστι. Καὶ τῷ μὲν κινεῖται, τῷ δὲ κινεῖ· ἢ ὅτι αὐτὸς ἑαυτοῦ καὶ ἑαυτῷ ἐστι προαγωγικὸς καὶ κινητικός. Ταύτῃ δὲ ἀγαπητὸν μὲν καὶ ἐραστὸν αὐτὸ καλοῦσιν, ὡς καλὸν καὶ ἀγαθόν·

---

ipso simul trahens, neque quidquam sui illis relinquens: erat enim illorum, ut dixi, totorum ad tota perfecta coniunctio, mera penitus et nulla ex parte confusa.

381 2, 9. Iesu humanitatis mysterium . . . ineffabile est sermoni 2281
omni et omni menti incognoscibile, etiam ipsi primo et antiquissimo angelo. . . . Eum quidem carnem assumpsisse mystice accepimus, sed quomodo ex virgineo sanguine alia atque naturali lege efformatus sit aliaque omnia de physiologia Iesu, quomodo in duabus naturis cognitus sit et secundum hominem se gesserit et supra hominem operatus sit, longe alterius et praestantioris sermonis res est quam humana ratio fert.

193 4, 10. Audebit et hoc dicere verus sermo, quod ipse qui est 2282
omnium causa, propter excellentiam bonitatis omnia amat, omnia facit, omnia perficit, omnia continet, omnia convertit ad se; et est divinus amor bonus boni propter bonum.

193 4, 14. Quid porro tandem significare volunt theologi, cum ali- 2283
116 quando quidem eum vocant amorem et dilectionem, aliquando vero amabilem et dilectum? Illius quidem auctor est et tamquam productor et generator, hoc autem ipse est, illo quidem movetur, hoc autem movet, quia se ipse adducit, et sibi adducit et movet. Dilectum et amabilem eum vocant, sicut pulchrum et bonum;

2281. MG 3, 672. 2282. MG 3, 708.
2283. MG 3, 712.

ἔρωτα δὲ αὖθις καὶ ἀγάπην, ὡς κινητικὴν ἅμα καὶ ὡς ἀναγωγὸν
δύναμιν ὄντα ἐφ' ἑαυτόν, τὸ μόνον αὐτὸ δι' ἑαυτὸ καλὸν καὶ
ἀγαθόν, καὶ ὥσπερ ἔκφανσιν ὄντα ἑαυτοῦ δι' ἑαυτοῦ, καὶ τῆς
ἐξῃρημένης ἑνώσεως ἀγαθὴν πρόοδον, καὶ ἐρωτικὴν κίνησιν,
ἁπλῆν, αὐτοκίνητον, αὐτενέργητον, προοῦσαν ἐν τἀγαθῷ, καὶ
ἐκ τἀγαθοῦ τοῖς οὖσιν ἐκβλυζομένην, καὶ αὖθις εἰς τἀγαθὸν
ἐπιστρεφομένην. Ἐν ᾧ καὶ τὸ ἀτελεύτητον ἑαυτοῦ καὶ ἄναρχον
ὁ θεῖος ἔρως ἐνδείκνυται διαφερόντως, ὥσπερ τις ἀΐδιος κύκλος,
διὰ τἀγαθόν, ἐκ τἀγαθοῦ, καὶ ἐν τἀγαθῷ, καὶ εἰς τἀγαθόν, ἐν
ἀπλανεῖ συνελίξει περιπορευόμενος, καὶ ἐν ταὐτῷ, καὶ κατὰ τὸ
αὐτό, καὶ προϊὼν ἀεί, καὶ μένων, καὶ ἀποκαθιστάμενος.

2284 7, 3. Ἐπὶ δὲ τούτοις ζητῆσαι χρὴ πῶς ἡμεῖς Θεὸν γινώ- 109
σκομεν, οὐδὲ νοητόν, οὐδὲ αἰσθητόν, οὐδέ τι καθόλου τῶν
ὄντων ὄντα. Μήποτε οὖν ἀληθὲς εἰπεῖν ὅτι Θεὸν γινώσκομεν
οὐκ ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως (ἄγνωστον γὰρ τοῦτο, καὶ πάντα
λόγον καὶ νοῦν ὑπεραῖρον), ἀλλ' ἐκ τῆς πάντων τῶν ὄντων 113 114
διατάξεως, ὡς ἐξ αὐτοῦ προβεβλημένης, καὶ εἰκόνας τινὰς καὶ 115
ὁμοιώματα τῶν θείων αὐτοῦ παραδειγμάτων ἐχούσης, εἰς τὸ
ἐπέκεινα πάντων ὁδῷ καὶ τάξει κατὰ δύναμιν ἄνειμεν ἐν τῇ
πάντων ἀφαιρέσει καὶ ὑπεροχῇ, καὶ ἐν τῇ πάντων αἰτίᾳ.

2285 10, 1. Τὸ μὲν γὰρ [παντοκράτωρ ὁ Θεός] λέγεται διὰ τὸ 235
πάντων αὐτὸν εἶναι παντοκρατορικὴν ἕδραν, συνέχουσαν καὶ

---

amorem vero et dilectionem, tamquam vim motricem et sursum
trahentem ad se, qui solus est, ipsum per se pulchrum et bonum,
et tamquam manifestationem sui ipsius per se ipsum, et ut benignum
processum eximiae illius unionis, et amatoriam motionem, simplicem,
per se mobilem, per se operantem, praeexsistentem in bono, et
ex bono in ea quae sunt redundantem ac rursus ad bonum re-
vertentem. Qua in re et fine et principio se carere divinus amor
excellenter ostendit, tamquam sempiternus circulus, propter bonum,
ex bono, in bono, et ad bonum, indeclinabili conversione cir-
cumiens, in eodem et secundum idem, et procedens semper et
manens et remeans.

2284 7, 3. Praeterea quaerendum est quomodo Deum cognoscamus, 109
qui neque sensu percipitur nec intellectu, et nihil omnino est ex
iis quae sunt. An non potius vere dicatur quod Deum non cogno-
scimus ex natura eius (id enim quod natura eius est, incognitum
est, et omnem rationem et mentem superat), sed ex ordine omnium 113 114
rerum, tamquam ab ipso proposito, et imagines quasdam et simili- 115
tudines exemplarium eius divinorum in se habente, ad cognoscendum
illud summum bonum et omnium bonorum finem, via et ordine
pro viribus ascendimus, in ablatione et superlatione omnium et in
omnium causa.

2285 10, 1. [Omnitenens Deus] quidem dicitur, quod ipse sit omnium 235
sedes, omnia continens atque complectens, et cuncta stabiliens,

---

2284. MG 3, 869. 2285. MG 3, 936.

περιέχουσαν τὰ ὅλα, καὶ ἐνιδρύουσαν, καὶ θεμελιοῦσαν, καὶ περισφίγγουσαν, καὶ ἀρραγὲς ἐν ἑαυτῇ τὸ πᾶν ἀποτελοῦσαν, καὶ ἐξ αὐτῆς τὰ ὅλα, καθάπερ ἐκ ῥίζης παντοκρατορικῆς, προάγουσαν, καὶ εἰς ἑαυτὴν τὰ πάντα, καθάπερ εἰς πυθμένα παντοκρατορικόν, ἐπιστρέφουσαν καὶ συνέχουσαν αὐτά.

De ecclesiastica hierarchia.

125 C. 1, n. 3. Ταύτῃ δὲ τῇ πάντων ἐπέκεινα θεαρχικωτάτῃ 2286
136 μακαριότητι, τῇ τρισσῇ τῇ μονάδι τῇ ὄντως οὔσῃ, κατὰ τὸ ἡμῖν μὲν ἀνέφικτον, αὐτῇ δὲ ἐπιστητόν, θέλημα μέν ἐστιν ἡ
358 λογικὴ σωτηρία καθ' ἡμᾶς τε καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς οὐσιῶν· ἡ δὲ οὐχ ἑτέρως γενέσθαι δύναται, μὴ θεουμένων τῶν σῳζομένων. Ἡ δὲ θέωσίς ἐστιν ἡ πρὸς Θεόν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις.

555 C. 5, n. 3, § 1. Κοινὰ μὲν ἔστι τοῖς ἱεράρχαις τε καὶ ἱερεῦσι 2287
καὶ λειτουργοῖς ἐν ταῖς ἱερατικαῖς αὐτῶν τελειώσεσιν ἡ πρὸς τὸ θεῖον θυσιαστήριον προσαγωγή, καὶ ὑπόπτωσις, ἡ τῆς
561 ἱεραρχικῆς χειρὸς ἐπίθεσις, ἡ σταυροειδὴς σφραγίς, ἡ ἀνάρρησις,
556 ὁ τελειωτικὸς ἀσπασμός· ἐξαίρετα δὲ καὶ ἔκκριτα τοῖς ἱεράρχαις μὲν ἡ τῶν λογίων ἐπὶ κεφαλῆς ἐπίθεσις, οὐκ ἐχόντων τοῦτο τῶν ὑφειμένων ταγμάτων· τοῖς δὲ ἱερεῦσιν ἡ ἀμφοῖν τοῖν ποδοῖν κλίσις, οὐκ ἐχούσης τοῦτο τῆς τῶν λειτουργῶν τελειώσεως· οἱ γὰρ λειτουργοί, καθὼς εἴρηται, τὸν ἕνα κλίνουσιν τοῖν ποδοῖν μόνον.

---

fundans atque constringens, et universum insolubile in se ipso praestans, et ex se, veluti ex omnitenente radice, cuncta producens, atque ad se, tamquam ad fundum, omnitenens, universa convertens et continens.

125 1, 3. Huic omnia transcendenti divinissimae beatitudini, trinae 2286
136 unitati, vere exsistenti, modo quidem nobis incomprehenso, illi autem notissimo, in votis quidem est rationalis creaturae salus,
358 tam nostra quam mentium supernarum; verumtamen haec salus iis, qui salvantur, nonnisi deificatis potest obtingere. Est autem haec deificatio, Deo quaedam, quoad fieri potest, assimilatio unioque.

555 5, 3, 1. Communia quidem sunt et pontificibus et sacerdotibus 2287
et ministris, cum consecrantur, accessus ad divinum altare, genuum
561 flexio, pontificiae manus impositio, crucis impressio, praedicatio,
556 perficiens salutatio; praecipua vero et episcopis propria est scripturarum supra caput impositio, quod inferiores ordines non habent; sacerdotibus autem utriusque pedis inclinatio, quo caret consecratio ministrorum; ministri enim, ut dictum est, alterum tantum genu flectunt.

2286. MG 3, 373. 2287. MG 3, 509.

S. LEONTIUS BYZANTINUS, ca 485—ca 543.

Contra Nestorianos et Eutychianos, 529/44.

2287 a L. 1. Οὐ ταὐτόν, ὦ οὗτοι, ὑπόστασις καὶ ἐνυπόστατον, ὥσπερ ἕτερον οὐσία καὶ ἐνούσιον· ἡ μὲν γὰρ ὑπόστασις τὸν τινὰ δηλοῖ, τὸ δὲ ἐνυπόστατον τὴν οὐσίαν· καὶ ἡ μὲν ὑπόστασις πρόσωπον ἀφορίζει τοῖς χαρακτηριστικοῖς ἰδιώμασι· τὸ δὲ ἐνυπόστατον τὸ μὴ εἶναι αὐτὸ συμβεβηκὸς δηλοῖ ὃ ἐν ἑτέρῳ ἔχει τὸ εἶναι, καὶ οὐκ ἐν ἑαυτῷ θεωρεῖται. . . . Ὁ τοίνυν λέγων· Οὐκ ἔστιν φύσις ἀνυπόστατος, ἀληθὲς μὲν λέγει· οὐ μὴν ὀρθῶς συμπεραίνει, τὸ μὴ ἀνυπόστατον συνάγων εἰς τὸ ὑπόστασιν εἶναι. . . . Ἀνυπόστατος μὲν οὖν φύσις, τουτέστιν οὐσία, οὐκ ἂν εἴη ποτέ. Οὐ μὴν ἡ φύσις ὑπόστασις, ὅτι μηδὲ ἀντιστρέφει. 385

2287 b 1. Τέλειος μὲν γάρ ἐστιν ὁ Λόγος, καὶ πλήρης καὶ παρεκτικὸς τελειότητος· τελεία δὲ καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχή, ὡς πρὸς τὸν ὅρον τῆς ὑπάρξεως. Ἀλλ' οὐδὲ ὁ Λόγος τέλειος Χριστός, κἂν τέλειος εἴη Θεός, μὴ τῆς ἀνθρωπότητος αὐτῷ συντεταγμένης· οὔτε ἡ ψυχὴ τέλειος ἄνθρωπος, κἂν τελείαν ἔχει οὐσίαν, μὴ τοῦ σώματος αὐτῇ συνεπινοουμένου. 385

2287 c 1. Ἡμεῖς κατὰ τὰς θείας γραφὰς καὶ τὰς πατροπαραδότους θεωρίας, πολλάκις τὸ ὅλον ἐκ μέρους, καὶ τὰ μέρη τῇ τοῦ ὅλου κλήσει προσαγορεύομεν, Υἱὸν ἀνθρώπου τὸν Λόγον ὀνομάζοντες καὶ Κύριον τῆς δόξης ἐσταυρῶσθαι ὁμολογοῦντες. Ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο τῇ ἀντιδόσει τῶν ἰδιωμάτων ἀναιροῦμεν 392

2287 a 1. Non est idem, o viri, hypostasis et enhypostatum, sicut aliud est substantia et aliud esse in substantia; nam hypostasis aliquem unum declarat, esse autem enhypostatum declarat substantiam; et hypostasis quidem personam definit proprietatibus designantibus, enhypostatum vero significat non esse accidens quod in alio habet ut sit, et non in se cernitur. . . . Qui igitur dicit: Non est natura sine hypostasi, verum dicit; non tamen recte concludit, cum concludit quod non est sine hypostasi esse hypostasin. . . . Natura igitur, id est, substantia, numquam sine hypostasi esse poterit; non tamen natura est hypostasis, quia neque convertitur. 385

2287 b 1. Perfectum namque est Verbum, et plenum et praebens perfectionem; perfecta autem est anima hominis, quantum ad definitionem essentiae suae. Sed neque Verbum est perfectus Christus, non unita sibi humanitate, quamvis perfectus Deus sit, nec anima perfectus homo est, licet perfectam substantiam habeat, corpore non simul cum ea cogitato. 385

2287 c 1. Nos secundum divinas scripturas et speculationes a patribus traditas, saepe totum ex parte et partem nomine totius afficimus, cum Verbum Filium hominis nominamus et Dominum gloriae crucifixum confitemur. Sed non propterea communicatione idio- 392

2287 a. MG 86, 1, 1277. 2287 b. MG 86, 1, 1281.
2287 c. MG 86, 1, 1289.

385 τὸν ἴδιον λόγον τῆς θατέρου ἐν ταὐτῷ ἰδιότητος. Πρὸς δὲ καὶ διὰ κυρίων ἡμῖν ταῦτα τῶν ὀνομάτων γνωρίζεται, τὴν μὲν ἀντίδοσιν τῶν ἰδιωμάτων ἐν τῇ μιᾷ ὑποστάσει θεωροῦσι, τὴν
383 δὲ ἰδιότητα τὴν ἐν τῇ κοινότητι ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν φύσεων ἐπιγινώσκουσιν.

ZACHARIAS MITYLENUS, saec. VI.

De mundi opificio.

196 Χ ρ ι σ τ ι α ν ό ς. Ποιητὴν καὶ αἴτιον τοῦ κόσμου τὸν Θεὸν 2288 συνομολογοῦμεν. — Α μ μ ώ ν ι ο ς. Ναί. — Χ. Συναΐδιον τῷ Θεῷ τὸν κόσμον εἶναι ὑποτοπάζετε; — Α. Πάνυ γε. — Χ. Τὰ συναΐδια τῶν ἅμα ἐστί. — Α. Πῶς γὰρ οὔ; — Χ. Τὰ ἅμα ὄντα, ἐξ-αλλήλων ἔχειν αἰτίαν οὐ δύναται ποιητικήν; — Α. Οὔ. — Χ. Ὁ ἄρα κόσμος συναΐδιος ὢν τῷ Θεῷ, καθ' ὑμᾶς, ἐκ Θεοῦ ἔχειν ποιητικὴν αἰτίαν οὐ δύναται· ἀλλὰ μὴν ποιητικὸν τὸν Θεὸν τοῦ κόσμου ἐλέγχομεν. — Α. Ναί. — Χ. Οὐκ ἄρα συναΐδιος ἔσται τῷ Θεῷ ὁ κόσμος. Πᾶν γὰρ ποίημα τοῦ ποιήσαντος δευτερεύει αἰτίᾳ καὶ χρόνῳ.

S. SOPHRONIUS, † 638.

Epistula synodica ad Sergium Constplt., 634.

390 Πᾶσαν φωνὴν καὶ ἐνέργειαν, κἂν θεία τις ᾖ καὶ οὐράνιος, 2289 ἢ ἀνθρωπίνη τε καὶ ἐπίγειος, ἐξ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προϊέναι Χριστοῦ καὶ Υἱοῦ δογματίζομεν, καὶ τῆς μιᾶς αὐτοῦ συνθέτου

---

matum tollimus propriam rationem proprietatis alterutrius in eodem.
385 Deinde haec etiam nobis per propria nomina declarantur, cum communicationem quidem idiomatum in una hypostasi contem-
383 plamur, proprietatem vero quae est in communitate, in differentia naturarum agnoscimus.

196 *Christianus.* Effectorem et causam mundi Deum pariter con- 2288 fitemur. — *Ammonius.* Sane. — *C.* Coaeternum Deo mundum esse suspicamini? — *A.* Maxime. — *C.* Coaeterna sunt de eorum genere quae sunt simul. — *A.* Quidni? — *C.* Quae sunt simul, alia ex aliis causam habere effectricem non queunt? — *A.* Non. — *C.* Mundus igitur coaeternus cum sit Deo, vestro suffragio, ex Deo habere effectricem causam non potest. Atqui effectorem Deum mundi dicebamus. — *A.* Certe. — *C.* Non igitur coaeternus erit Deo mundus. Omne enim effectum effectore posterius est causa et tempore.

390 Omnem vocem et operationem, sive divina quaedam sit et cae- 2289 lestis, sive humana et terrena, ex uno eodemque Christo et Filio procedere edocemus, et ex una composita et singulari subsistentia,

---

2288. MG 85, 1113. 2289. MG 87, 3, 3172.

καὶ μοναδικῆς ὑποστάσεως, ὃς σεσαρκωμένος τοῦ Θεοῦ Λόγος
ἐτύγχανεν, ὁ καὶ ἑκατέραν ἀμερίστως καὶ ἀσυγχύτως ἐνέργειαν
κατὰ τὰς ἑαυτοῦ φύσεις ἐξ ἑαυτοῦ φυσικῶς προβαλλόμενος. . . .
Ἦν ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῦ τὰ ἀνθρώπινα· οὐκ ἐπειδήπερ φύσις 408
ἦν οὐκ ἀνθρώπειος, ἀλλ' ἐπειδήπερ ἑκουσίως γέγονεν ἄνθρωπος,
καὶ ἄνθρωπος γεγονὼς ἑκουσίως αὐτὰ προσεδέχετο· καὶ οὐ
τυραννικῶς ἢ ἀναγκαστῶς ἔστιν ὅτε καθ' ἡμᾶς καὶ ἀβουλήτως,
ἀλλ' ἡνίκα καὶ ὅσον ἐβούλετο. . . . Τὰ δὲ θεῖα καὶ λαμπρὰ καὶ
ὑπέρτατα, . . . ὁποίαπερ ἦν ἡ ἄσπορος σύλληψις, ἡ Ἰωάννου
ἐγγάστριος σκίρτησις, ὁ τόκος ὁ ἄφθορος, ἡ παρθενία ἡ 432
ἄχραντος, ἡ πρὸ τοῦ τόκου καὶ ἐν τῷ τόκῳ καὶ μετὰ τὸν τόκον
ἀλώβητος, . . . ἡ εἰς οὐρανοὺς ἀπὸ γῆς πολυθαύματος καὶ 427
ἐνσώματος ἄνοδος, . . . ἅπερ ἅπαντα ὑπὲρ λόγον καὶ φύσιν
ἀνθρωπίνην τελούμενα, τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου θείας οὐσίας καὶ
φύσεως ὁμολογουμένως ὑπῆρχε τεκμήρια, εἰ καὶ διὰ σαρκὸς
ἐνηργεῖτο καὶ σώματος, καὶ οὐ δίχα σαρκὸς λογικῶς ἐψυχωμένης 378
ἐπράττετο. . . . Καὶ γὰρ ἀληθῶς ὁ Λόγος σεσάρκωται, καὶ 376
ἀψευδῶς σαρκωθεὶς σεσωμάτωται, καὶ εἷς Υἱὸς ἐγινώσκετο ὁ
πᾶσαν ἐξ αὐτοῦ προφέρων ἐνέργειαν θείαν τε καὶ ἀνθρώπειον.

2290 [Ἀνάθεμα] Θεμίστιος ὁ τῆς ἀγνοίας πατὴρ καὶ γεννήτωρ καὶ 404
σπορεὺς ἀθεσμότατος, ὃς ἀγνοεῖν Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν
ἡμῶν τὴν ἡμέραν ἐφληνάφει τῆς κρίσεως, ἀγνοῶν ἅπερ αὐτὸς
ὁ θεήλατος ἔφασκε, καὶ μὴ εἰδὼς ἅπερ ἀμφιγνοῶν ἀνεφθέγγετο.
Εἰ μὴ γὰρ ἠγνόει τῶν οἰκείων λόγων τὴν δύναμιν, οὐκ ἂν τὴν

---

quod incarnatum Dei Verbum exstabat, quod utramque insepara-
biliter et inconfuse operationem secundum naturas suas a seipso
naturaliter proferebat. . . . Erant humana eius ultra hominem, non 408
quod natura non erat humana, sed quia sponte factus est homo;
et homo factus sponte haec recipiebat, et non tyrannice vel ne-
cessitate, ut nos plerumque, et involuntarie, sed quando et quantum
volebat. . . . Illa vero divina praeclaraque et sublimia, . . . cuius-
modi erant inseminata conceptio, Ioannis intra uterum exsultatio,
partus ipse incorruptibilis, illibata virginitas quae ante partum et 432
in partu et post partum est intemerata, . . . in caelum a terra 427
peradmirabilis et corporalis ascensio, . . . quae omnia, ultra naturam
et sermonem humanum effecta, divinae Dei Verbi essentiae et
naturae profecto exsistebant indicia, etsi per carnem agebantur et
corpus, neque sine carne rationaliter animata gerebantur. . . . Et- 378
enim Verbum veraciter caro factum est et absque mendacio cor- 376
poratum est, atque unus Filius cognoscebatur qui omnem ex se
proferebat operationem, divinam et humanam.

2290 [Anathema] Themistius, qui fuit ignorantiae pater et genitor atque 404
seminator nefandissimus, qui Christum verum Deum nostrum diem
iudicii nescisse delirabat, nesciens quae ipse iam a Deo proiectus
assereret, et non recognoscens quae ignorando loquebatur. Nisi
enim ignorasset verborum suorum virtutem, non utique letiferam

---

2290. MG 87, 3, 3192.

ὀλέθριον ἄγνοιαν τέτοκε, καὶ τοῦ τῆς ἀγνοίας ἄγους θερμῶς ὑπερήσπιζεν, ἀγνοεῖν τὸν Χριστόν, οὐ καθὸ Θεὸς ὑπῆρχεν ἀΐδιος, ἀλλὰ καθὸ γέγονεν κατὰ ἀλήθειαν ἄνθρωπος, τὴν ἡμέραν τῆς συντελείας καὶ κρίσεως ἐξ ἀφρόνων φρενῶν ἐρευγόμενος.

MISSALE GOTHICUM SEU GOTHICO-GALLICANUM, saec. VI vel VII.

Missa in assumptione B. M. Virginis.

436 *Contestatio.* Dignum et iustum est, omnipotens Deus, nos 2290 a
tibi magnas merito gratias agere, tempore celeberrimo, die prae ceteris honorando, quo fidelis Israel egressus est de Aegypto, quo virgo Dei genetrix de mundo migravit ad
435 Christum. Quae nec de corruptione suscepit contagium, nec resolutionem pertulit in sepulcro; pollutione libera, germine
430 gloriosa, assumptione secura, paradiso dote praelata; nesciens damna de coitu, sumens vota de fructu; non subdita dolori per partum, non labori per transitum, nec vita voluntate, nec funus solvitur vi naturae.

S. GREGORIUS I MAGNUS, 540—604.

Epistulae.

13 (L. 1) ep. 25 [Ioanni Cstplt. et ceteris patriarchis]. Sicut sancti 2291
64 evangelii quattuor libros, sic quattuor concilia suscipere et venerari me fateor: nicaenum scilicet, in quo perversum Arii dogma destruitur; constantinopolitanum quoque, in quo Eunomii et Macedonii error convincitur; ephesinum etiam primum, in quo Nestorii impietas iudicatur; chalcedonense vero, in quo Eutychis Dioscorique pravitas reprobatur, tota devotione complector, integerrima approbatione custodio; quia in his velut in quadrato lapide sanctae fidei structura consurgit, et cuiuslibet vitae atque actionis exsistat, quisquis eorum soliditatem non tenet, etiam si lapis esse cernitur, tamen extra aedificium iacet. . . . Cunctas vero quas praefata veneranda concilia personas respuunt, respuo; quas venerantur, amplector; quia, dum universali sunt consensu constituta, se et non illa

---

ignorantiam peperisset et ignorantiae foeditatem ferventer defenderet, ignorare Christum non secundum id quod Deus erat sempiternus, sed secundum quod veraciter homo factus, diem consummationis atque iudicii ex insipientia mentis eructans.

2290 a. ML 72, 245. 2291. MGh Epp. 1, 36; ML 77, 478.

destruit quisquis praesumit aut solvere quos religant aut ligare quos solvunt. Quisquis ergo aliud sapit, anathema sit.

2292 (1) 43 [Leandro episc. hispalensi]. De trina vero mersione 464
baptismatis nil responderi verius potest quam ipsi sensistis, quia in una fide nil officit sanctae ecclesiae consuetudo diversa. . . . Reprehensibile esse nullatenus potest infantem in baptismate vel ter vel semel mergere, quando et in tribus mersionibus personarum trinitas, et in una potest divinitatis singularitas designari.

2293 (1) 44 [Petro subdiacono Siciliae]. Ante triennium subdiacones 566
omnium ecclesiarum Siciliae prohibiti fuerant ut more romanae ecclesiae suis uxoribus nullatenus miscerentur. Quod mihi durum atque incompetens videtur, ut, qui usum eiusdem continentiae non invenit neque castitatem ante proposuit, compellatur a sua uxore separari atque per hoc, quod absit, deterius cadat. Unde videtur mihi, ut a praesenti die episcopis omnibus dicatur ut nullum facere subdiaconum praesumant nisi qui se victurum caste promiserit.

2294 (4) 26 [Ianuario episc.]. Pervenit quoque ad nos quosdam 480
scandalizatos fuisse, quod presbyteros chrismate tangere eos qui baptizati[1] sunt prohibuimus. Et nos quidem secundum usum veterem ecclesiae nostrae fecimus; sed si omnino hac de re aliqui contristantur, ubi episcopi desunt, ut presbyteri et in frontibus baptizatos[1] chrismate tangere debeant concedimus.

2295 (5) 18 [Ioanni episc.]. Sancti ante legem, sancti sub lege, 33
sancti sub gratia, omnes hi perficientes corpus Domini in membris sunt ecclesiae constituti.

2296 (7) 25 [Gregoriae]. Quod vero dulcedo tua in suis epistulis 365
subiunxit, importunam se mihi exsistere, quoadusque scribam mihi esse revelatum quia peccata tua dimissa sint, rem et difficilem etiam et inutilem postulasti: difficilem quidem, quia ego indignus sum cui revelatio fieri debeat; inutilem vero, quia secura de peccatis tuis fieri non debes, nisi cum iam in die vitae tuae ultimo plangere eadem peccata minime valebis.

2296 (10) 39. De scientia Christi, v. DB 248.*

2297 (11) 45 [Theoctistae patriciae]. Si enim dicunt religionis causa 572
coniugia debere dissolvi, sciendum est quia, etsi hoc lex hu-

---

[1] Sic alq. mss. et edd.; plures vero, inter quos MGh et ML: baptizandi, baptizandos. Quae si lectio admittitur, iam non agitur de confirmatione.

2292. MGh Epp. 1, 57; ML 77, 497.
2293. MGh Epp. 1, 67; ML 77, 505.
2294. MGh Epp. 1, 261; ML 77, 696.
2295. MGh Epp. 1, 341; ML 77, 740.
2296. MGh Epp. 1, 465; ML 77, 878.
2297. MGh Epp. 2, 294; ML 77, 1161.

mana concessit, lex tamen divina prohibuit. Per se enim Veritas dicit: *Quae Deus iunxit, homo non separet* [Mt 19, 6]. Quae etiam ait: *Non licet dimittere uxorem, excepta causa fornicationis* [ib. 9]. Quis ergo huic caelesti legislatori contradicat?

355 (11) 45. Qui ergo dicit peccata in baptismate funditus 2298
non dimitti, dicat in Mari Rubro Aegyptios non veraciter mortuos. Si autem fatetur Aegyptios veraciter mortuos, fateatur necesse est peccata in baptismate funditus mori, quia nimirum plus valet in absolutione nostra veritas quam umbra veritatis.

578 (11) 64 [Augustino Anglorum episc.]. *Responsio Gregorii ad* 2299
579 *interr. 6 Augustini.* Et quidem terrena lex in romana republica permittit, ut sive fratris et sororis, seu duorum fratrum germanorum, vel duarum sororum filius et filia misceantur. Sed experimento didicimus ex tali coniugio sobolem non posse succrescere, et sacra lex prohibet cognationis turpitudinem revelare. Unde necesse est ut iam tertia vel quarta generatio fidelium licenter sibi iungi debeat. Nam secunda quam praediximus a se omnimodo debet abstinere. Cum noverca autem miscere grave est facinus.

564 (11) 64. *Interr. 8.* Si longinquitas itineris magna inter- 2300
iacet, ut episcopi non facile valeant convenire, an debeat sine aliorum episcoporum praesentia episcopus ordinari? — *Resp.* Et quidem in Anglorum ecclesia, in qua adhuc solus tu episcopus inveniris, ordinare episcopum non aliter nisi sine episcopis potes.

(11) 67. De baptismo et ordinibus haereticorum et de tempore unionis 2300*
hypostaticae, v. DB 249 sq.

578 (14) 17 [Felici episc. messanensi]. Quod autem scripsi [v. n. 2299] 2301
Augustino, Anglorum gentis episcopo, alumno videlicet, ut recordaris, tuo, de consanguinitatis coniunctione, ipsi et Anglorum genti, quae nuper ad fidem venerat, ne a bono quod coeperat metuendo austeriora recederet, specialiter et non generaliter ceteris me scripsisse cognoscas. Unde et mihi omnis romana civitas exstitit testis, nec ea intentione haec illis scriptis mandavi, ut, postquam firma radice in fide fuerint solidati, si infra propriam fuerint consanguinitatem inventi, non separentur, aut infra affinitatis lineam, id est, usque ad septimam generationem, coniungantur.

Moralia, 578—595.

65 Praef., c. 1, n. 2. Quis haec [librum Iob] scripserit, valde super- 2302
vacue quaeritur, cum tamen auctor libri Spiritus Sanctus fideliter

---

2298. MGh Epp. 2, 295; ML 77, 1162.
2299. MGh Epp. 2, 335; ML 77, 1189.
2300. MGh Epp. 2, 336; ML 77, 1191.
2301. ML 77, 1323; deest in MGh. 2302. ML 75, 517.

credatur. Ipse igitur haec scripsit qui scribenda dictavit. Ipse
scripsit qui et in illius opere inspirator exstitit, et per scribentis
vocem imitanda ad nos eius facta transmisit. Si magni cuius- 66
dam viri susceptis epistulis legeremus verba, sed quo calamo
fuissent scripta quaereremus, ridiculum profecto esset epistula-
rum auctorem scire sensumque cognoscere, sed quali calamo
earum verba impressa fuerint indagare. Cum ergo rem cogno-
scimus, eiusque rei Spiritum Sanctum auctorem tenemus, quia
scriptorem quaerimus, quid aliud agimus, nisi legentes litteras
de calamo percontamur?

2303 L. 2, c. 3, n. 3. In hoc itaque est nunc natura angelica a 201
naturae nostrae condicione distincta, quod nos et loco circum- 202
scribimur et caecitatis ignorantia coartamur; angelorum vero
spiritus loco quidem circumscripti sunt, sed tamen eorum
scientiae longe super nos incomparabiliter dilatantur. Interius
quippe exteriusque sciendo distenti sunt, quia ipsum fontem 107
scientiae contemplantur. Quid enim de his, quae scienda sunt,
nesciunt qui scientem omnia sciunt? Eorum itaque scientia
comparatione nostrae valde dilatata est, sed tamen compara-
tione divinae scientiae angusta; sicut et ipsi illorum spiritus 200
comparatione quidem nostrorum corporum spiritus sunt, sed
comparatione summi et incircumscripti spiritus, corpus. Et 209
mittuntur igitur et assistunt, quia et per hoc quod circum-
scripti sunt, exeunt, et per hoc quod intus quoque praesentes
sunt, numquam recedunt. Et faciem ergo Patris semper vident
[Mt 18, 10], et tamen ad nos veniunt, quia et ad nos spiritali
praesentia foras exeunt, et tamen ibi se, unde recesserant, per
internam contemplationem servant.

2304 2, 12, 20. Quia ipse [Deus] manet intra omnia, ipse extra 100
omnia, ipse supra omnia, ipse infra omnia, et superior est
per potentiam et inferior per sustentationem, exterior per
magnitudinem et interior per subtilitatem, sursum regens
deorsum continens, extra circumdans interius penetrans; nec
alia ex parte superior, alia inferior, aut alia ex parte exterior,
atque ex alia manet interior; sed unus idemque totus ubique
praesidendo sustinens, sustinendo praesidens, circumdando
penetrans, penetrando circumdans.

2305 3, 14, 26. Nisi primus homo delinqueret, secundus ad pas- 406
sionis probra minime veniret. . . . Nisi enim Adam primum
per voluntarium vitium in animae mortem traxisset, Adam
secundus sine vitio in carnis mortem voluntariam non ve- 403
niret. . . . 27. Mediator etenim noster puniri pro semetipso 398
non debuit, quia nullum culpae contagium perpetravit. Sed
si ipse indebitam non susciperet, numquam nos a debita morte

2303. ML 75, 556. 2304. ML 75, 565. 2305. ML 75, 612.

liberaret. Pater ergo, cum iustus sit, iustum puniens, omnia
iuste disponit; quia per hoc cuncta iustificat, quod eum, qui
sine peccato est, pro peccatoribus damnat.

440 4, Praef., 3. Quisquis regenerationis unda non solvitur, 2306
reatu primi vinculi ligatus tenetur; quod vero apud nos valet
aqua baptismatis, hoc egit apud veteres vel pro parvulis sola
442 fides, vel pro maioribus virtus sacrificii, vel pro his, qui ex
Abrahae stirpe prodierant, mysterium circumcisionis.

194 4, 3, 8. Duas vero ad intellegendum se creaturas fecerat, 2307
208 angelicam videlicet et humanam; utramque vero superbia
perculit, atque ab statu ingenitae rectitudinis fregit. Sed una
tegmen carnis habuit, alia vero nihil infirmum de carne
200 gestavit. Angelus namque solummodo spiritus, homo vero et
410 spiritus est et caro. Misertus ergo creator ut redimeret illam
ad se debuit reducere, quam in perpetratione culpae ex in-
firmitate aliquid constat habuisse; et eo altius debuit apostatam
angelum repellere, quo, cum a persistendi fortitudine corruit,
nihil infirmum ex carne gestavit.

612 4, 36, 70. Quia in hac vita nobis est discretio operum, erit 2308
in illa procul dubio discretio dignitatum, ut, quod hic alius
alium merito superat, illic alius alium retributione transcendat.
Unde in evangelio Veritas dicit: *In domo Patris mei mansiones
multae sunt* [Io 14, 2]. Sed in iisdem multis mansionibus erit
aliquo modo ipsa retributionum diversitas concors; quia tanta
vis in illa pace nos sociat, ut, quod in se quisque non ac-
ceperit, hoc se accepisse in alio exsultet. Unde et non
aeque laborantes in vinea [cf. Mt 20, 10] aeque cuncti denarium
sortiuntur. Et quidem apud Patrem mansiones multae sunt,
et tamen eumdem denarium dispares laboratores accipiunt;
quia una cunctis erit beatitudo laetitiae, quamvis non una sit
omnibus sublimitas vitae.

542 9, 34, 54. Delinquenti Dominus nequaquam parcit, quia 2309
delictum sine ultione non deserit. Aut enim ipse hoc homo
in se paenitens punit, aut hoc Deus cum homine vindicans
percutit. Nequaquam igitur peccato parcitur, quia nullatenus
sine vindicta laxatur.

235 16, 37, 45. Aliud est esse, aliud principaliter esse; aliud 2310
mutabiliter, atque aliud immutabiliter esse. Sunt enim haec
omnia, sed principaliter non sunt, quia in semetipsis minime
subsistunt, et nisi gubernantis manu teneantur, esse nequaquam
189 possunt. . . . Cuncta quippe ex nihilo facta sunt, eorumque
essentia rursum ad nihilum tenderet, nisi eam auctor omnium
regiminis manu retineret.

2306. ML 75, 635. 2307. ML 75, 642. 2308. ML 75, 677.
2309. ML 75, 889. 2310. ML 75, 1143.

2311 17, 30, 46. Vir iste prophetico plenus spiritu superbum 420
diabolum prudentia Dei potius maluit dicere quam fortitudine
esse percussum. Non enim ait fortitudo, sed prudentia eius
percussit superbum. Nam quamvis, sicut dictum est, propter
naturam simplicem, Dei fortitudo sapientia sit, Dominus tamen
diabolum, quantum ad faciem spectat, non virtute sed ratione
superavit. Ipse namque diabolus in illa nos parentis primi
radice supplantans, sub captivitate sua quasi iuste tenuit
hominem, qui, libero arbitrio conditus, ei iniusta suadenti
consensit. Ad vitam namque conditus in libertate propriae
voluntatis, sponte sua factus est debitor mortis. Delenda ergo 409
erat talis culpa, sed nisi per sacrificium deleri non poterat;
quaerendum erat sacrificium, sed quale sacrificium poterat
pro absolvendis hominibus inveniri? Neque enim iustum fuit 419
ut pro rationali homine brutorum animalium victimae caede-
rentur. . . . Ergo si bruta animalia propter rationale animal, 416
id est, pro homine, dignae victimae non fuerunt, requirendus
erat homo qui pro hominibus offerri debuisset, ut pro rationali
peccante rationalis hostia mactaretur. Sed quid quod homo 397
sine peccato inveniri non poterat, et oblata pro nobis hostia
quando nos a peccato mundare potuisset, si ipsa hostia pec-
cati contagio non careret? Inquinata quippe inquinatos mun-
dare non potuisset. Ergo ut rationalis esset hostia, homo fuerat
offerendus; ut vero a peccatis mundaret hominem, homo et
sine peccato. Sed quis esset sine peccato homo, si ex peccati
commixtione descenderet? Proinde venit propter nos in uterum
virginis Filius Dei, ibi pro nobis factus est homo. Sumpta
est ab illo natura, non culpa. Fecit pro nobis sacrificium,
corpus suum exhibuit pro peccatoribus victimam sine peccato,
quae et humanitate mori et iustitia mundare potuisset.

2312 18, 52, 85. Non purus homo conceptus atque editus, post 386
per meritum ut Deus esset accepit, sed nuntiante angelo et 392
adveniente Spiritu, mox Verbum in utero, mox intra uterum
Verbum caro, et manente incommutabili essentia, quae ei est
cum Patre et cum Sancto Spiritu coaeterna, assumpsit intra 383
virginea viscera unde et impassibilis pati, et immortalis mori,
et aeternus ante saecula temporalis posset esse in fine sae-
culorum, ut per ineffabile sacramentum, conceptu sancto et 431
partu inviolabili, secundum veritatem utriusque naturae, eadem
virgo et ancilla Domini esset et mater. . . . Et quamvis ipse 385
aliud ex Patre, aliud ex virgine, non tamen alius ex Patre,
alius ex virgine, sed ipse est aeternus ex Patre, ipse temporalis
ex matre; ipse qui fecit, ipse qui factus est. . . . Ipse ante
saecula de Patre sine matre, ipse in fine saeculorum de matre
sine patre; ipse templum, ipse conditor templi; ipse auctor

2311. ML 76, 32. 2312. ML 76, 89.

operis, ipse opus auctoris; manens ex utraque et in utraque
382 natura, nec naturarum copulatione confusus, nec naturarum
distinctione geminatus.

118 20, 32, 63. [Deus] dicitur zelans, dicitur iratus, dicitur paeni- 2313
112 tens, dicitur misericors, dicitur praescius, ut, quia castitatem
animae uniuscuiusque custodit, humano modo zelans vocetur,
quamvis mentis cruciatu non tangatur. Et quia culpas percutit,
dicitur irasci, quamvis nulla animi perturbatione moveatur.
Et quia ipse immutabilis id quod voluerit mutat, paenitere
dicitur, quamvis rem mutet, consilium non mutet. Et cum
miseriae nostrae subvenit, misericors vocatur, quamvis miseris
subveniat, et cor miserum numquam habeat. Et quia ea, quae
nobis futura sunt, videt, quae tamen ipsi semper praesto sunt,
praescius dicitur, quamvis nequaquam futurum praevideat, quod
praesens videt. Nam et quaeque sunt, non in aeternitate eius
ideo videntur quia sunt, sed ideo sunt quia videntur.

292 25, 11, 28. Sciendum quippe est quod peccatum tribus modis 2314
committitur. Nam aut ignorantia, aut infirmitate, aut studio
perpetratur. Et gravius quidem infirmitate quam ignorantia,
sed multo gravius studio quam infirmitate peccatur.

89 27, 25, 48. Fugiant ergo iniqui humanos oculos, semetipsos 2315
certe fugere non possunt. Quia enim malum quod faciunt
noverunt, habent testem conscientiam, habent iudicem rationem
suam. . . . Certe ipsi sibi in conscientia testes sunt quia excusabiles non sunt. Eo enim ipso quo rationabilem creaturam
Deus hominem condidit, in manu omnium hominum signat,
ut noverint singuli opera sua.

329 33, 21, 40. Bonum quod agimus et Dei est et nostrum: Dei 2316
327 per praevenientem gratiam, nostrum per obsequentem liberam
voluntatem. Si enim Dei non est, unde ei gratias in aeternum
366 agimus? Rursum si nostrum non est, unde nobis retribui
praemia speramus? Quia ergo non immerito gratias agimus,
scimus quod eius munere praevenimur; et rursum quia non
immerito retributionem quaerimus, scimus quod obsequente
libero arbitrio bona elegimus quae ageremus.

594 34, 19, 36. At inquiunt: Sine fine puniri non debet culpa 2317
cum fine. Iustus nimirum est omnipotens Deus, et quod non
aeterno peccato commissum est, aeterno non debet puniri
tormento. Quibus citius respondemus quod recte dicerent, si
iudex iustus districtusque veniens non corda hominum sed
facta pensaret. Iniqui enim ideo cum fine deliquerunt, quia
cum fine vixerunt. Voluissent quippe sine fine vivere, ut sine
fine potuissent in iniquitatibus permanere. Nam magis appetunt
peccare quam vivere; et ideo hic semper vivere cupiunt, ut

2313. ML 76, 175. 2314. ML 76, 339. 2315. ML 76, 427.
2316. ML 76, 699. 2317. ML 76, 738.

numquam desinant peccare cum vivunt. Ad districti ergo iudicis iustitiam pertinet, ut numquam careant supplicio quorum mens in hac vita numquam voluit carere peccato; et nullus detur iniquo terminus ultionis, quia, quamdiu valuit, habere noluit terminum criminis.

Dialogi, 593/4.

2318 L. 4, c. 6. Cum Paulus dicat: *Est enim fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium* [Hebr 11, 1], hoc veraciter dicitur credi, quod non valet videri. Nam credi iam non potest quod videri potest. 263

2319 4, 11. Presbyter quidam commissam sibi cum magno timore Domini regebat ecclesiam. Qui ex tempore ordinationis acceptae presbyteram suam ut sororem diligens, sed quasi hostem cavens, ad se propius accedere numquam sinebat, eamque sibimet propinquare nulla occasione permittens, ab ea sibi communionem funditus familiaritatis absciderat. 566

2320 4, 28. Qua ratione credendum est quia rem incorpoream tenere ignis corporeus possit? . . . 29. Teneri spiritum per ignem dicimus, ut in tormento ignis sit videndo atque sentiendo. Ignem namque eo ipso patitur quo videt; et quia concremari se aspicit, concrematur. Sicque fit ut res corporea incorpoream exurat, dum ex igne visibili ardor ac dolor invisibilis trahitur, ut per ignem corporeum mens incorporea etiam incorporea flamma crucietur; quamvis colligere ex dictis evangelicis possumus quia incendium anima non solum videndo, sed etiam experiendo patiatur. . . . Si diabolus eiusque angeli, cum sint incorporei, corporeo sunt igne cruciandi, quid mirum si animae, et antequam recipiant corpora, possint corporea sentire tormenta? 592 593 200 586

2321 4, 39. Qualis hinc quisque egreditur, talis in iudicio praesentatur. Sed tamen de quibusdam levibus culpis esse ante iudicium purgatorius ignis credendus est, pro eo quod Veritas dicit quia, si quis in Sancto Spiritu blasphemiam dixerit, *neque in hoc saeculo remittetur ei neque in futuro* [Mt 12, 32]. In qua sententia datur intellegi quasdam culpas in hoc saeculo, quasdam vero in futuro posse laxari. Quod enim de uno negatur, consequens intellectus patet quia de quibusdam conceditur. Sed tamen, ut praedixi, hoc de parvis minimisque peccatis fieri posse credendum est. 584 587

2322 4, 43. Unus quidem est gehennae ignis, sed non uno modo omnes cruciat peccatores. Uniuscuiusque etenim quantum exigit culpa, tanta illic sentitur poena. . . . 44. Constat nimis et 595 594

2318. ML 77, 329. 2319. ML 77, 336. 2320. ML 77, 365.
2321. ML 77, 396. 2322. ML 77, 401.

incunctanter verum est quia, sicut finis non est gaudio bonorum, ita finis non erit tormento malorum.

520 4, 58. Haec singulariter victima ab aeterno interitu animam 2323
salvat, quae illam nobis mortem Unigeniti per mysterium reparat, qui licet *resurgens a mortuis iam non moritur, et mors ei ultra non dominabitur* [Rom 6, 9], tamen in semetipso im-
517 mortaliter atque incorruptibiliter vivens, pro nobis iterum in hoc mysterio sacrae oblationis immolatur. Eius quippe ibi corpus sumitur, eius caro in populi salutem partitur, eius sanguis non iam in manus infidelium, sed in ora fidelium
513 funditur. Hinc ergo pensemus quale sit pro nobis hoc sacrificium, quod pro absolutione nostra passionem unigeniti Filii semper imitatur.

In Ezechielem homiliae.

238 L. 1, hom. 5, n. 11. In sanctorum cordibus [Spiritus Sanctus] 2324
iuxta quasdam virtutes semper permanet, iuxta quasdam vero recessurus venit, et venturus recedit. In fide etenim, spe atque caritate, et in bonis aliis, sine quibus ad caelestem patriam non potest perveniri, sicut est humilitas, castitas, iustitia atque misericordia, perfectorum corda non deserit. In prophetiae vero virtute, doctrinae facundia, miraculorum exhibitione electis suis aliquando adest, aliquando se subtrahit.

203 1, 7, 18. Natura angelica, quando creata est, liberum ar- 2325
bitrium accepit, utrum vellet in humilitate persistere et in omnipotentis Dei conspectu permanere, an ad superbiam laberetur et a beatitudine caderet, per similitudinem a qua fuit.
207 Sed quia cadentibus aliis sancti angeli in sua beatitudine perstiterunt, atque hoc acceperunt in munere, ut iam cadere omnino non possint, in iis natura sua, quia iam duci mutabiliter non potest, quasi in magnitudinem crystalli durata est [cf. Ez 1, 22].

329 1, 9, 2. In his considerandum quia, sic bona nostra si 2326
366 omnipotentis Dei dona sunt ut in iis aliquid nostrum non sit, cur nos quasi pro meritis aeternam retributionem quaerimus? Si autem ita nostra sunt ut dona Dei omnipotentis non sint,
295 cur ex iis omnipotenti Deo gratias agimus? Sed sciendum est quia mala nostra solummodo nostra sunt, bona autem
327 nostra et omnipotentis Dei sunt et nostra, quia ipse aspirando
328 nos praevenit ut velimus, qui adiuvando subsequitur ne inaniter velimus, sed possimus implere quae volumus. Praeveniente ergo gratia et bona voluntate subsequente, hoc quod omnipotentis Dei donum est, fit meritum nostrum.

2323. ML 77, 425. 2324. ML 76, 825. 2325. ML 76, 849.
2326. ML 76, 870.

2327 1, 9, 6. Nec fides sine operibus nec opera adiuvant sine 362
fide, nisi fortasse pro fide percipienda fiant; sicut Cornelius 363
[Act 10, 1 sqq] ante pro bonis operibus meruit audiri quam
fidelis exsisteret; qua ex re colligitur quia bona opera pro
fide percipienda faciebat.

2328 2, 3, 4. Nec mirum si de virtute in virtutem gradus sunt, 240
quando unaquaeque virtus quasi quibusdam gradibus augetur,
et sic per incrementa meritorum ad summa perducitur. Aliud 368
namque sunt virtutis exordia, aliud provectus, aliud perfectio.
Si enim ipsa fides ad perfectionem suam non quibusdam
gradibus duceretur, sancti apostoli minime dixissent: *Adauge
nobis fidem* [Lc 17, 5].

2329 2, 4, 12. Hoc quoque nobis sciendum est quia et per 81
incrementa temporum crevit scientia spiritalium patrum. Plus
namque Moyses quam Abraham, plus prophetae quam Moyses,
plus apostoli quam prophetae in omnipotentis Dei scientia
eruditi sunt. Fallor si haec ipsa scriptura non loquitur: *Pertransibunt,* inquit, *plurimi, et multiplex erit scientia* [Dn 12, 4].

In evangelia homiliae.

2330 L. 1, hom. 16, n. 1. Deus, qui in utero virginis incarnatus 397
in mundum sine peccato venerat, nihil contradictionis in
semetipso tolerabat. Tentari ergo per suggestionem potuit, sed 396
eius mentem peccati delectatio non momordit; atque ideo
omnis diabolica illa tentatio foris, non intus fuit.

2331 2, 26, 1. Sciendum nobis est quod divina operatio, si 263
ratione comprehenditur, non est admirabilis; nec fides habet
meritum, cui humana ratio praebet experimentum. . . . Illud
corpus Domini intravit ad discipulos ianuis clausis, quod videlicet ad humanos oculos per nativitatem suam clauso exiit utero
virginis. Quid ergo mirum, si clausis ianuis post resurrectionem 431
suam in aeternum iam victurus intravit, qui moriturus veniens
non aperto utero virginis exivit?

2332 2, 26, 4. Principatum superni iudicii sortiuntur [discipuli], 521
ut vice Dei quibusdam peccata retineant, quibusdam relaxent.
Sic eos a Deo decebat erigi, qui tantum pro Deo consenserant humiliari. Ecce qui districtum Dei iudicium metuunt,
animarum iudices fiunt, et alios damnant vel liberant, qui
semetipsos damnari metuebant. 5. Horum profecto nunc in 60
ecclesia episcopi locum tenent. Ligandi atque solvendi auctoritatem suscipiunt, qui gradum regiminis sortiuntur. Grandis

---

2327. ML 76, 872. 2328. ML 76, 960. 2329. ML 76, 980.
2330. ML 76, 1135. 2331. ML 76, 1197.
2332. ML 76, 1199.

538 honor, sed grave pondus istius est honoris. . . . 6. Causae
ergo pensandae sunt, et tunc ligandi atque solvendi potestas
531 exercenda. Videndum est quae culpa praecessit, aut quae sit
paenitentia secuta post culpam, ut quos omnipotens Deus
per compunctionis gratiam visitat, illos pastoris sententia
absolvat.

280 2, 30, 1. Sed ecce, si unusquisque vestrum requiratur an 2333
diligat Deum, tota fiducia et secura mente respondet: Diligo. In ipso autem lectionis exordio audistis quid Veritas dicat: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit* [Io 14, 23]. Probatio ergo dilectionis exhibitio est operis. Hinc in epistula sua idem Ioannes dicit: *Qui dicit: Diligo Deum, et mandata eius non custodit, mendax est* [1 Io 2, 4]. Vere etenim Deum diligimus, si ad mandata eius nos a nostris voluptatibus coartamus. Nam qui adhuc per illicita desideria diffluit, profecto Deum non amat, quia ei in sua voluntate contradicit.

280 2, 30, 2. Qui ergo Deum vere diligit, qui eius mandata 2334
custodit, in eius corde Dominus et venit et mansionem facit, quia sic eum divinitatis amor penetrat, ut ab hoc amore tentationis tempore non recedat. Ille ergo vere amat, cuius videlicet mentem delectatio prava ex consensu non superat. Nam tanto quisque a superno amore disiungitur, quanto inferius delectatur. Unde et adhuc subditur: *Qui non diligit me, sermones meos non servat* [Io 14, 24].

205 2, 34, 7. Novem vero angelorum ordines diximus, quia 2335
videlicet esse, testante sacro eloquio, scimus angelos, archangelos, virtutes, potestates, principatus, dominationes, thronos, cherubim atque seraphim. Esse namque angelos et archangelos paene omnes sacri eloquii paginae testantur. Cherubim vero atque seraphim saepe, ut notum est, libri prophetarum loquuntur. . . . Dum ergo illis quattuor, quae ad Ephesios dixit [Paulus, cf. Eph 1, 21], id est, principatibus, potestatibus, virtutibus atque dominationibus, coniunguntur throni [cf. Col 1, 16], quinque sunt ordines qui specialiter exprimuntur. Quibus dum angeli et archangeli, cherubim atque seraphim adiuncta sunt, procul dubio novem esse angelorum ordines inveniuntur.

530 2, 34, 15. Paenitentiam agere digne non possumus, nisi 2336
modum quoque eiusdem paenitentiae cognoscamus. Paenitentiam quippe agere est et perpetrata mala plangere et plangenda non perpetrare. Nam qui sic alia deplorat, ut tamen alia committat, adhuc paenitentiam agere aut dissimulat aut ignorat.

2333. ML 76, 1220. 2334. ML 76, 1221. 2335. ML 76, 1249.
2336. ML 76, 1256.

S. ANDREAS CRETENSIS, † ca 720.

Homiliae.

2336 a *Hom. 1 in nativitatem B. Mariae.* Σήμερον ἡ καθαρὰ τῶν 435
ἀνθρώπων εὐγένεια τῆς πρώτης θεοπλαστίας ἀπολαμβάνει τὸ χάρισμα, καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἀντεπάνεισι· καὶ ἣν ἀπημαύρωσε τοῦ κάλλους εὐπρέπειαν ἡ τῆς κακίας δυσγένεια, ταύτην ἡ φύσις τεχθείσῃ τῇ μητρὶ τοῦ ὡραίου προσέχουσα, πλάσιν ἀρίστην τε καὶ θεοπρεπεστάτην εἰσδέχεται. Καὶ γίνεται κυρίως ἡ πλάσις, ἀνάκλησις· καὶ ἡ ἀνάκλησις, θέωσις· ἡ δέ, πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἐξομοίωσις. . . . Καὶ συνελόντι φάναι· σήμερον ἡ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀναμόρφωσις ἄρχεται, καὶ ὁ γηράσας κόσμος θεοειδεστάτην λαμβάνων στοιχείωσιν, δευτέρας θεοπλαστίας προοίμια δέχεται.

Canones et triodia.

2336 b *Canon in B. Mariae nativitatem. Ode 4.* Ὁ αὐτὸς καὶ 435
σήμερον τῇ εὐσεβεῖ Ἄννῃ δέδωκας, Σῶτερ, ἐκ μήτρας γόνιμον καρπόν, ἄσπιλον μητέρα τὴν σήν. . . . *Ode 5.* Ἄχραντός σου ἡ γέννησις, παρθένε ἄχραντε.

S. GERMANUS CONSTANTINOPOLITANUS, † 733.

Orationes.

2336 c *Orat. 2 in dormitionem B. Mariae.* Ἐρρέτω θάνατος ἐπὶ 435
σοί, θεοτόκε, ζωὴν ὅτι τοῖς ἀνθρώποις προσήγαγες. Ἐρρέτω τάφος ἐπὶ σοί, ἐπειδήπερ ὕψους ἀκαταφράστου θεῖος ἐγένου θεμέλιος. Ἐρρέτω χοῦς ἐπὶ σοί· ἀπάπλασις γὰρ εἶ, ὅτι τοῖς

2336 a Hodie pura hominum ingenuitas primae a Deo creationis munus 435
recipit, et ad seipsam revertitur; quemque speciei decorem obscuravit vitii ignobilitas, hunc natura natae matri eius qui speciosus est adhaerens, optimam divinissimamque fictionem suscipit. Et fictio fit absoluta reparatio; reparatio autem, deificatio; illaque, in antiquum efformatio. . . . Utque summa dicam: hodie naturae nostrae reformatio incipit, mundusque veteratus plane deiformem accipiens transformationem, secundae a Deo fictionis initia suscipit.

2336 b Hodie, ipse Salvator, fecundum vulvae fructum, immaculatam 435
tuam matrem, dedisti piae Annae. . . . Intemerata est tua nativitas, virgo intemerata.

2336 c Facessat in te mors, o deipara, quod vitam mortalibus pro- 435
duxeris. Facessat in te sepulcrum, quando inexplicabilis sublimitatis divinum facta es fundamentum. Facessat pulvis; nova quippe in-

---

2336 a. MG 97, 812. 2336 b. MG 97, 1321.
2336 c. MG 98, 357.

ἐν ὕλῃ πηλοῦ διαφθαρεῖσι κεχρηματίκας, δέσποινα. . . . Οὐ
γὰρ ὀδύνη τοσαύτη τῇ ψυχῇ, τῆς σαρκὸς ὅταν ἀποσπασθῇ,
ὅσον ὀδυνηρότερον σοῦ στερηθῆναι, πανάχραντε.

S. IOANNES DAMASCENUS, fin. saec. VII—ante 754.

De haeresibus.

149 *Epil.* Πατὴρ ὁ Πατὴρ καὶ ἀγέννητος· υἱὸς ὁ Υἱός, γεν- 2337
νητὸς καὶ οὐκ ἀγέννητος· ἐκ Πατρὸς γάρ· Πνεῦμα Ἅγιον οὐ
167 γεννητόν, ἀλλ' ἐκπορευτόν· ἐκ τοῦ Πατρὸς γάρ· οὐδὲν κτιστόν,
οὐδὲν πρωτοδεύτερον, οὐδὲν κυριόδουλον· ἀλλὰ μονὰς καὶ
150 τριάς ἐστι· καὶ ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται εἰς τοὺς αἰῶνας· πίστει
νοουμένη καὶ προσκυνουμένη· πίστει, οὐ ζητήσει, οὐδὲ ἐξερανή-
σει, οὐ φανερώσει. Ὅσῳ γὰρ ἐρανᾶται, τοσούτῳ πλέον
ἀγνοεῖται, καὶ ὅσῳ πολυπραγμονεῖται, ἐπιπλέον κρύπτεται.
Ἀπεριέργῳ τοίνυν λόγῳ προσκυνείσθω Θεὸς ὑπὸ τῶν πιστῶν.
Καὶ ὅτι μέν ἐστι Θεὸς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι πίστευε· πῶς δέ
ἐστιν, ὑπὲρ τὸ πῶς ἐστι· ἀκατάληπτος γὰρ ὁ Θεός.

De fide orthodoxa.

108 L. 1, c. 1. «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. Ὁ μονογενὴς 2338
Υἱός, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρός, αὐτὸς ἐξηγήσατο»
[Io 1, 18]. Ἄρρητον οὖν τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον. «Οὐδεὶς
γὰρ ἐπιγινώσκει τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ
91 μὴ ὁ Πατήρ» [Mt 11, 27]. . . . Οὐκ ἀφῆκε μέντοι ἡμᾶς ὁ Θεὸς

---

formatio es, quod iis, qui in limo luti corrupti essent, domina facta sis. . . . Non enim tantum dolet anima, cum a corpore avellitur, quantus dolor est te privari, o immaculatissima.

149 *Epil.* Pater est Pater et ingenitus; filius est Filius, genitus et 2337
non ingenitus, ex Patre enim est; Spiritus Sanctus non est genitus
167 sed procedens, ex Patre enim est; nihil creatum, nihil primo-
secundum, nihil domino-servum; sed unitas et trinitas est, et erat
150 et est et erit in saecula; per fidem intellecta et adorata; per fidem,
non per inquisitionem nec per investigationem nec per demonstrationem. Quantum enim scrutaris, tanto magis ignoratur; et quantum indagatur, eo magis absconditur. Incuriosa igitur ratione adoretur Deus a fidelibus. Quod est Deus in tribus hypostasibus, crede; quomodo autem sit, supra modum est: incomprehensibilis enim est Deus.

108 L. 1, c. 1. *Deum nemo vidit umquam. Unigenitus Filius, qui* 2338
est in sinu Patris, ipse enarravit. Deus ergo nec oratione ulla
explicari, nec ullo modo comprehendi potest. *Nemo* enim *Patrem*
91 *novit nisi Filius, nec Filium nisi Pater.* . . . Non nos tamen in

---

2337. MG 94, 780. 2338. MG 94, 789.

ἐν παντελεῖ ἀγνωσίᾳ. Πᾶσι γὰρ ἡ γνῶσις τοῦ εἶναι Θεὸν
ὑπ' αὐτοῦ φυσικῶς ἐγκατέσπαρται. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ κτίσις, καὶ 87
ἡ ταύτης συνοχή τε καὶ κυβέρνησις τὸ μεγαλεῖον τῆς θείας
ἀνακηρύττει φύσεως [cf. Sap 13, 5].

2339 1, 3. Τρεπτὰ τοίνυν ὄντα [πάντα], πάντως καὶ κτιστά. Κτιστὰ 93
δὲ ὄντα, πάντως ὑπό τινος ἐδημιουργήθησαν. Δεῖ δὲ τὸν
δημιουργὸν ἄκτιστον εἶναι. Εἰ γὰρ κἀκεῖνος ἐκτίσθη, πάντως
ὑπό τινος ἐκτίσθη, ἕως ἂν ἔλθωμεν εἴς τι ἄκτιστον. Ἄκτιστος
οὖν ὢν ὁ δημιουργός, πάντως καὶ ἄτρεπτός ἐστι. Τοῦτο δὲ
τί ἂν ἄλλο εἴη ἢ Θεός;

2340 1, 4. Ἐπὶ Θεοῦ τί ἐστιν εἰπεῖν ἀδύνατον κατ' οὐσίαν· 109
οἰκειότερον δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς ἁπάντων ἀφαιρέσεως ποιεῖσθαι 113
τὸν λόγον. Οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων ἐστίν· οὐχ ὡς μὴ ὤν, 115
ἀλλ' ὡς ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα, καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὸ εἶναι ὤν.

2341 1, 5. Τὸ θεῖον τέλειόν ἐστι καὶ ἀνελλιπὲς κατά τε ἀγα- 99
θότητα, κατά τε σοφίαν, κατά τε δύναμιν, ἄναρχον, ἀτελεύ-
τητον, ἀΐδιον, ἀπερίγραπτον, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, κατὰ πάντα
τέλειον. Εἰ οὖν πολλοὺς ἐροῦμεν θεούς, ἀνάγκη διαφορὰν ἐν 103
τοῖς πολλοῖς θεωρεῖσθαι. Εἰ γὰρ μηδεμία διαφορὰ ἐν αὐτοῖς,
εἷς μᾶλλόν ἐστι καὶ οὐ πολλοί. Εἰ δὲ διαφορὰ ἐν αὐτοῖς,
ποῦ ἡ τελειότης;

---

omnigena ignorantia reliquit Deus. Nemo quippe est cui non
hoc ab eo naturaliter insitum sit, ut Deum esse cognoscat. Quin
ipsae res conditae earumque conservatio atque gubernatio divinae 87
naturae praedicant maiestatem.

2339 1, 3. Cum ergo mutabilia sint [omnia], sane etiam creata esse 93
oportet. Si vero creata, haud dubium quin ab aliquo sint condita.
Atqui creatorem increatum esse necesse est. Nam si ipse quoque
creatus est, a quodam profecto creatus erit, sicque donec ad ali-
quod increatum venerimus. Increatus igitur cum sit ille conditor,
omnino nec mutabilis est. Hoc autem quid aliud nisi Deus fuerit?

2340 1, 4. De Deo impossibile est quidnam essentia sua sit enuntiare, 109
aptiusque est ex omnium remotione sermonem de eo facere. Ne- 113
que enim aliquid est eorum quae sunt, non ut nullatenus sit, sed 115
quia super omnia quae sunt atque etiam supra ipsummet esse
ipse sit.

2341 1, 5. Deus perfectus est et absque defectu, sive bonitatem, sive 99
sapientiam, sive potentiam spectes; principii ac finis expers, sem-
piternus, incircumscriptus, ac denique, ut rem uno verbo complectar,
omnibus modis est perfectus. Quocirca si plures deos esse as- 103
seruerimus, inter plures discrimen animadvertere necesse erit. Nam
si nihil discriminis inter eos reperiatur, unus potius est quam multi;
si autem discrimen aliquod inter eos exsistit, ubi tandem erit illa
perfectio?

2339. MG 94, 796. 2340. MG 94, 800.
2341. MG 94, 801.

151 1, 8. [Πιστεύομεν] εἰς ἕνα Πατέρα, τὴν πάντων ἀρχὴν καὶ 2342
αἰτίαν, οὐκ ἔκ τινος γεννηθέντα, ἀναίτιον δὲ καὶ ἀγέννητον μόνον ὑπάρχοντα· πάντων μὲν ποιητήν, ἑνὸς δὲ μόνου Πατέρα φύσει τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ, Κυρίου δὲ καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ προβολέα τοῦ παναγίου
157 Πνεύματος. . . . Οὐ γὰρ ἦν ποτε ὁ Πατὴρ ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός· ἀλλ' ἅμα Πατήρ, ἅμα Υἱός, ὁ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος· πατὴρ γὰρ ἐκτὸς υἱοῦ οὐκ ἂν κληθείη.

153 1, 8. Λόγος μὲν οὖν καὶ ἀπαύγασμα λέγεται, διὰ τὸ ἄνευ 2343
162 συνδυασμοῦ καὶ ἀπαθῶς καὶ ἀχρόνως καὶ ἀρρεύστως καὶ ἀχωρίστως γεγεννῆσθαι ἐκ τοῦ Πατρός· Υἱὸς δὲ καὶ χαρακτὴρ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως, διὰ τὸ τέλειον καὶ ἐνυπόστατον καὶ κατὰ πάντα ὅμοιον τῷ Πατρὶ εἶναι, πλὴν τῆς ἀγεννησίας· μονογενὴς δὲ ὅτι μόνος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς μόνως ἐγεννήθη. Οὐδὲ γὰρ ὁμοιοῦται ἑτέρα γέννησις τῇ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ
174 γεννήσει. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἄλλος Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ γὰρ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἀλλ' οὐ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς. Ἄλλος τρόπος ὑπάρξεως οὗτος, ἄληπτός τε καὶ ἄγνωστος, ὥσπερ καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ γέννησις.
178 Διὸ καὶ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ αὐτοῦ εἰσι πλὴν τῆς ἀγεννησίας.

178 1, 8. Κατὰ πάντα ἕν εἰσιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ 2344
Ἅγιον Πνεῦμα πλὴν τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ

---

151 1, 8. [Credimus] in unum Patrem, principium omnium et causam, 2342
ex nullo genitum, qui solus causae et generationis expers est; omnium quidem conditorem, ceterum unius dumtaxat natura Patrem unigeniti Filii sui Domini et Dei et Salvatoris nostri Iesu Christi,
157 sanctissimique Spiritus productorem. . . . Neque enim Pater umquam fuit quando Filius non esset; verum simul Pater, simul Filius, qui ex ipso genitus est. Neque enim pater vocari possit, qui filio careat.

153 1, 8. Verbum et splendor idcirco dicitur, quia citra alterius 2343
162 congressum et passionem et tempus et fluxum ullum ac separationem ex Patre genitus est; Filius autem ac paternae substantiae figura, quia perfectus est ac subsistens, exceptaque ingeniti proprietate, per omnia similis Patri; unigenitus item, quia solus ex solo Patre unice natus est. Neque enim alia generatio est, quae cum Filii Dei generatione conferri possit: quandoquidem nec alius
174 quoque Dei Filius est. Quamvis enim etiam Spiritus Sanctus ex Patre procedat, non tamen generationis modo, sed processionis. Alius autem est hic exsistentiae modus perinde incomprehensus
178 et ignotus, quemadmodum et Filii generatio. Quocirca omnia quae Pater habet Filii sunt, excepto quod ingenitus non est.

178 1, 8. In omnibus unum sunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus, 2344
nisi quod Pater ingenitus est, Filius genitus, et Spiritus Sanctus

---

2342. MG 94, 809. 2343. MG 94, 816. 2344. MG 94, 828.

τῆς ἐκπορεύσεως· ἐπινοίᾳ δὲ τὸ διῃρημένον. Ἕνα γὰρ Θεὸν γινώσκομεν· ἐν μόναις δὲ ταῖς ἰδιότησι τῆς τε πατρότητος καὶ τῆς υἱότητος καὶ τῆς ἐκπορεύσεως, κατά τε τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν καὶ τὸ τέλειον τῆς ὑποστάσεως, ἤτοι τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον, τὴν διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Οὔτε γὰρ τοπικὴν διάστασιν, ὡς ἐφ' ἡμῶν, δυνάμεθα ἐπὶ τῆς ἀπεριγράπτου λέγειν θεότητος· ἐν ἀλλήλαις γὰρ αἱ ὑποστάσεις εἰσίν· οὐχ ὥστε συγχεῖσθαι, ἀλλ' ὥστε ἔχεσθαι, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί» [Io 14, 11] φήσαντος· οὔτε θελήματος διαφορὰν ἢ γνώμης ἢ ἐνεργείας ἢ δυνάμεως ἤ τινος ἑτέρου, ἅτινα τὴν πραγματικὴν καὶ διόλου ἐν ἡμῖν γεννῶσι διαίρεσιν. . . . Ἀμέριστος γὰρ ἐν μεμερισμένοις, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἡ θεότης, καὶ οἷον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἐχομένοις ἀλλήλων καὶ ἀδιαστάτοις οὖσι, μία τοῦ φωτὸς σύγκρασίς τε καὶ συνάφεια.

2345 1, 9. Δοκεῖ μὲν οὖν κυριώτερον πάντων τῶν ἐπὶ Θεοῦ 94
λεγομένων ὀνομάτων εἶναι ὁ ὤν, καθὼς αὐτὸς χρηματίζων τῷ Μωϋσεῖ ἐπὶ τοῦ ὄρους φησίν· «Εἶπον τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ· Ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με» [Ex 3, 14]. Ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ εἶναι, οἷόν τι πέλαγος οὐσίας ἄπειρον καὶ ἀόριστον.

2346 1, 10. Πάντα μὲν οὖν ταῦτα κοινῶς ἐπὶ πάσης θεότητος 178
ἐκληπτέον, καὶ ταὐτῶς καὶ ἁπλῶς καὶ ἀμερῶς καὶ ἡνωμένως· διακεκριμένως δὲ τὸ Πατὴρ καὶ τὸ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα, καὶ τὸ

---

procedens. Quod autem discretum est, cogitatione percipitur. Unum quippe Deum cognoscimus; in solis proprietatibus paternitatis, filiationis, et processionis, atque quantum ad causam et causatum, ac hypostasis perfectionem, hoc est, exsistendi modum, distinctionem intellegimus. Neque enim distantiam secundum locum, ut apud nos, in deitate, quae circumscriptionem omnem excludit, admittere licet; sunt enim personae aliae in aliis; non ut inter se confundantur, sed ut cohaereant, iuxta eam Domini sententiam: *Ego in Patre et Pater in me est;* nec voluntatis aut sententiae aut efficacitatis aut potentiae aut alterius cuiusdam rei, quae realem ac omnimodam in nobis distinctionem gignat, discrimen ullum. . . . Indivisa enim in divisis, ut rem breviter enuntiem, divinitas est; ac velut in tribus solibus sibi invicem cohaerentibus et nulla loci intercapedine disiunctis una lucis temperatio atque coniunctio.

2345 1, 9. Ex omnibus porro nominibus, quae Deo tribuuntur, nullum 94
aeque proprium videtur atque «Qui est», quemadmodum ipse, cum Moysi in monte responderet, ait: *Dic filiis Israel: Qui est, misit me.* Nam totum esse, velut immensum et illimitatum essentiae pelagus, complexu suo ipse continet.

2346 1, 10. Haec igitur omnia [nomina et praedicata] communiter in 178
tota divinitate accipienda sunt, atque eodem modo, et simpliciter, et individue omninoque coniunctim, distinctim autem Pater et Filius

2345. MG 94, 836. 2346. MG 94, 837.

ἀναίτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν καὶ τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητὸν καὶ
ἐκπορευτόν· ἅτινα οὐκ οὐσίας εἰσὶ δηλωτικά, ἀλλὰ τῆς πρὸς
ἄλληλα σχέσεως, καὶ τοῦ τῆς ὑπάρξεως τρόπου.

113 1, 12. Διὸ τῶν θείων ὀνομάτων τὰ μὲν ἀποφατικῶς λέγεται, 2347
115 δηλοῦντα τὸ ὑπερούσιον· οἷον ἀνούσιος, ἄχρονος, ἄναρχος,
ἀόρατος· οὐχ ὅτι τινὸς ἥττων ἐστὶν ἤ τινος ἐστέρηται, αὐτοῦ
γάρ ἐστι τὰ πάντα, καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ γέγονε καὶ «ἐν
αὐτῷ συνέστηκεν» [Col 1, 17], ἀλλ' ὅτι πάντων ὑπεροχικῶς τῶν
ὄντων ἐξῄρηται. Οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων, ἀλλ' ὑπὲρ πάντα
114 ἐστί. Τὰ δὲ καταφατικῶς λεγόμενα, ὡς αἰτίου τῶν πάντων
κατηγορεῖται. . . . Καὶ αὗται μὲν αἱ ἀποφάσεις καὶ καταφάσεις.
Γλυκυτάτη δὲ καὶ ἡ ἐξ ἀμφοῖν συνάφεια· οἷον ἡ ὑπερούσιος
οὐσία, ἡ ὑπέρθεος θεότης, ὑπεράρχιος ἀρχή, καὶ τὰ τοιαῦτα.

151 1, 12. Ὁ Πατὴρ πηγὴ καὶ αἰτία Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος· 2348
Πατὴρ δὲ Υἱοῦ μόνου, καὶ προβολεὺς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.
161 Ὁ Υἱὸς υἱός, λόγος, σοφία, δύναμις, εἰκών, ἀπαύγασμα,
162 χαρακτὴρ τοῦ Πατρός, καὶ ἐκ τοῦ Πατρός. Οὐχ Υἱὸς δὲ τοῦ
Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· Πνεῦμα τοῦ Πατρός, ὡς ἐκ
Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Οὐδεμία γὰρ ὁρμὴ ἄνευ Πνεύματος.
168 Καὶ Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ
170 τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατήρ.

---

et Spiritus Sanctus, item causans et causatum et ingenitum et
genitum et procedens; quae quidem non eiusmodi sunt, ut naturam
denotent, sed mutuam inter se personarum relationem ac exsistendi
modum.

113 1, 12. Quocirca ex divinis nominibus quaedam per negationem 2347
115 dicuntur, quibus essentiam omnem eum superare declaratur; velut
cum essentiae expers, sine tempore, sine principio, invisibilis di-
citur; non quod re ulla inferior sit, aut illi quidquam desit (ipsius
enim sunt omnia, atque ex ipso et per ipsum sunt, et *in ipso
constant*), sed quia eminenti modo rebus omnibus excelsior est.
Non enim quidquam est eorum quae sunt, sed super omnia. Sunt
114 autem alia quae per affirmationem efferuntur, ea nimirum, quae
de eo dicuntur, ut est omnium rerum causa. . . . Atque haec sunt
vocabula affirmantia et negantia. Ex utrisque porro suavissima
conexio fit, sicut superessentialis essentia, superdivina deitas, prin-
cipium omni principio superius, aliaque similia.

151 1, 12. Pater fons est et auctor cum Filii tum Spiritus Sancti; 2348
solius tamen Filii Pater, ac Spiritus Sancti productor. Filius autem
161 filius est, verbum, sapientia, potentia, imago, splendor, Patris
162 figura, et ex Patre. At Spiritus Sanctus non Patris Filius, sed
Spiritus Patris, ut qui ex Patre procedat; nullus enim impulsus
168 est sine Spiritu. Quin Filii quoque Spiritus dicitur, non velut
170 ex ipso, sed per ipsum ex Patre procedens. Solus enim Pater
auctor est.

2347. MG 94, 845. 2348. MG 94, 849.

2349 2, 2. Ἐπεὶ οὖν ὁ ἀγαθὸς καὶ ὑπεράγαθος Θεὸς οὐκ ἠρ- 193
κέσθη τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ, ἀλλ' ὑπερβολῇ ἀγαθότητος εὐδόκησε
γενέσθαι, τινὰ τὰ εὐεργετηθησόμενα καὶ μεθέξοντα τῆς αὐτοῦ
ἀγαθότητος, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παράγει καὶ δημιουρ- 189
γεῖ τὰ σύμπαντα, ἀόρατά τε καὶ ὁρατά· καὶ τὸν ἐξ ὁρατοῦ καὶ 225
ἀοράτου συγκείμενον ἄνθρωπον. Κτίζει δὲ ἐννοῶν, καὶ τὸ 216
ἐννόημα ἔργον ὑφίσταται, Λόγῳ συμπληρούμενον, καὶ Πνεύματι
τελειούμενον.

2350 2, 3. Αὐτὸς τῶν ἀγγέλων ἐστὶ ποιητὴς καὶ δημιουργός, ἐκ 198
τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν αὐτούς, κατ' οἰκείαν
εἰκόνα κτίσας αὐτούς, φύσιν ἀσώματον, οἷόν τι πνεῦμα, καὶ 200
πῦρ ἄϋλον, ὥς φησιν ὁ θεῖος Δαβίδ· «Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγ-
γέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς
φλόγα» [Ps 103, 4]. . . .

2351 2, 3. Ἄγγελος τοίνυν ἐστὶν οὐσία νοερά, ἀεικίνητος, αὐτε- 203
ξούσιος, ἀσώματος, Θεῷ λειτουργοῦσα, κατὰ χάριν ἐν τῇ φύσει 200
τὸ ἀθάνατον εἰληφυῖα, ἧς οὐσίας τὸ εἶδος καὶ τὸν ὅρον μόνος
ὁ κτίστης ἐπίσταται. Ἀσώματος δὲ λέγεται καὶ ἄϋλος, ὅσον
πρὸς ἡμᾶς· πᾶν γὰρ συγκρινόμενον πρὸς Θεὸν τὸν μόνον 98
ἀσύγκριτον πάχυ τε καὶ ὑλικὸν εὑρίσκεται· μόνον γὰρ ὄντως
ἄϋλον τὸ θεῖόν ἐστι καὶ ἀσώματον. . . .

2352 . 2, 3 Φῶτα δεύτερα νοερά, ἐκ τοῦ πρώτου καὶ ἀνάρχου 199
φωτὸς τὸν φωτισμὸν ἔχοντα· οὐ γλώσσης καὶ ἀκοῆς δεόμενα, 204

2349 2, 2. Quoniam igitur bonus omnique bonitate praestantior Deus 193
non satis habuit sua ipsius contemplatione frui, sed pro nimia
bonitate sua quaedam esse voluit, quae ipsius afficerentur beneficiis
eiusque bonitatis participes forent: eam ob causam ex non esse 189
ad esse producit conditque universa, tam invisibilia quam visibilia;
atque etiam hominem ex aspectabili et non aspectabili natura con- 225
flatum. Porro cogitando creat; cogitatioque illa, Verbo complente 216
et Spiritu consummante, consistit.

2350 2, 3. Ipse angelorum opifex et conditor est, ut qui eos ex 198
nihilo produxerit, atque ad imaginem suam creaverit, naturam in- 200
corpoream, velut spiritum quemdam aut ignem materia vacuum,
quemadmodum divinus David ait: *Qui facit angelos suos spiritus,
et ministros suos flammam ignis*. . . .

2351 2, 3. Angelus itaque est substantia intellegens, perpetuo motu 203
et libertate praedita, corporis expers, Deo serviens, immortalitatem 200
in natura Dei munere consecuta; cuius formam substantiae ac
definitionem creator solus novit. Incorporea vero et immaterialis
dicitur quantum ad nos; quidquid enim cum Deo confertur, qui 98
solus nulli comparari potest, crassum et materiale invenitur. Sola
quippe divina natura vere immaterialis est et incorporea. . . .

2352 2, 3. Secunda lumina spiritualia, ex primaria illa luce omnis- 199
que principii experte splendorem habentia; quibus nec lingua opus 204

2349. MG 94, 864. 2350. MG 94, 865. 2351. MG 94, 865.
2352. MG 94, 868.

ἀλλ' ἄνευ λόγου προφορικοῦ μεταδιδόντα ἀλλήλοις τὰ ἴδια
181 νοήματα καὶ βουλεύματα. Διὰ Λόγου τοίνυν ἐκτίσθησαν πάντες
182 οἱ ἄγγελοι, καὶ ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διὰ τοῦ ἁγιασμοῦ
ἐτελειώθησαν, κατ' ἀναλογίαν τῆς ἀξίας καὶ τῆς τάξεως τοῦ
φωτισμοῦ καὶ τῆς χάριτος μετέχοντες.

201 2, 3. Περίγραπτοί εἰσιν· ὅτε γὰρ εἰσιν ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐκ 2353
εἰσὶν ἐν τῇ γῇ· καὶ εἰς τὴν γῆν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστελλόμενοι
οὐκ ἐναπομένουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ· οὐ περιορίζονται δὲ ὑπὸ
τειχῶν καὶ θυρῶν καὶ κλείθρων καὶ σφραγίδων· ἀόριστοι γάρ
εἰσιν. Ἀορίστους δὲ λέγω· οὐ γὰρ καθό εἰσιν, ἐπιφαίνονται
τοῖς ἀξίοις οἷς ὁ Θεὸς φαίνεσθαι αὐτοὺς θελήσει, ἀλλ' ἐν
100 μετασχηματισμῷ, καθὼς δύνανται οἱ ὁρῶντες ὁρᾶν. Ἀόριστον
γάρ ἐστι φύσει καὶ κυρίως μόνον τὸ ἄκτιστον. Πᾶν γὰρ κτίσμα
206 ὑπὸ τοῦ κτίσαντος αὐτὸ Θεοῦ ὁρίζεται. Ἔξωθεν τῆς οὐσίας
τὸν ἁγιασμὸν ἐκ τοῦ Πνεύματος ἔχοντες. . . .

209 2, 3. Ἰσχυροὶ καὶ ἕτοιμοι πρὸς τὴν τοῦ θείου θελήματος 2354
ἐκπλήρωσιν, καὶ πανταχοῦ εὐθέως εὑρισκόμενοι ἔνθα ἂν ἡ θεία
κελεύσῃ ἐπίνευσις, τάχει φύσεως· καὶ φυλάττοντες τὰ μέρη
τῆς γῆς· καὶ ἐθνῶν καὶ τόπων προϊστάμενοι, καθὼς ὑπὸ τοῦ
δημιουργοῦ ἐτάχθησαν· καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς οἰκονομοῦντες καὶ
βοηθοῦντες ἡμῖν. . . .

205 2, 3. Καθὼς δὲ ὁ ἁγιώτατος καὶ ἱερώτατος καὶ θεολογικώ- 2355
τατός φησι Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, πᾶσα ἡ θεολογία, ἤγουν

---

sit, nec auribus; sed sine ulla prolati sermonis ope mutuo sibi
181 sensa sua communicant et consilia. Per Verbum omnes angeli
182 creati sunt et Sancto Spiritu sanctificante consummationem acceperunt, ut pro sua quisque dignitate et ordine splendoris gratiaeque participes essent.

201 2, 3. Circumscripti sunt, nec enim, cum in caelo sunt, in terra 2353
versantur; nec, cum a Deo in terram mittuntur, remanent in caelo.
Ceterum nec moenibus, nec foribus, nec repagulis, nec sigillis
cohibentur. Non enim certis ullis terminis definiti sunt. Nullis
terminis definitos dico; eo quod dignis, quibus eos Deus visendos
exhiberi voluerit, non quales exsistunt apparent, sed in aliam
100 mutati formam, prout videntium obtutus ferre potest. Nam solum
natura ac proprie nullis definitur terminis quod increatum est.
Quidquid enim est creatum, intra terminos suos a Deo creatore
206 finitur. Aliunde quam a natura sua sanctitatem habent, nimirum
a Spiritu Sancto. . . .

209 2, 3. Ad explendam porro Dei voluntatem fortes et prompti 2354
sunt, et statim inveniuntur ubicumque Dei nutus iussit. Etiam
terrae partes custodiunt, nationibus et regionibus praesident, prout
a summo opifice praefecti sunt: res nostras gubernant, ac nobis
205 opem ferunt. . . .

2, 3. Ut autem sanctissimus et venerabilis et in theologia prae- 2355
stantissimus vir Dionysius Areopagita ait, theologia omnis, hoc est,

---

2353. MG 94, 869. 2354. MG 94, 872. 2355. MG 94, 872.

ἡ θεία γραφή, τὰς οὐρανίους οὐσίας ἐννέα κέκληκε· ταύτας ὁ θεῖος ἱεροτελεστὴς εἰς τρεῖς ἀφορίζει τριαδικὰς διακοσμήσεις. Καὶ πρώτην μὲν εἶναί φησι τὴν περὶ Θεὸν οὖσαν ἀεί, καὶ προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἡνῶσθαι παραδεδομένην, τὴν τῶν ἑξαπτερύγων σεραφὶμ καὶ τῶν πολυομμάτων χερουβὶμ καὶ τῶν ἁγιωτάτων θρόνων· δευτέραν δὲ τὴν τῶν κυριοτήτων καὶ τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐξουσιῶν· τρίτην δὲ καὶ τελευταίαν τὴν τῶν ἀρχῶν καὶ ἀρχαγγέλων καὶ ἀγγέλων. . . .

2356 2, 3. Ὅσοι δέ φασι τοὺς ἀγγέλους δημιουργοὺς τῆς οἱασδή- 190
ποτε οὐσίας, οὗτοι στόμα εἰσὶ τοῦ πατρὸς αὐτῶν, τοῦ διαβόλου. Κτίσματα γὰρ ὄντες, οὔκ εἰσι δημιουργοί. Πάντων δὲ ποιητὴς καὶ προνοητὴς καὶ συνοχεὺς ὁ Θεός ἐστιν, ὁ μόνος ἄκτιστος, 235
ὁ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι ὑμνούμενός τε καὶ δοξαζόμενος.

2357 2, 12. Ψυχὴ τοίνυν ἐστὶν οὐσία ζῶσα, ἁπλῆ καὶ ἀσώματος, 217
σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς κατ' οἰκείαν φύσιν ἀόρατος, ἀθάνατος, 218
λογική τε καὶ νοερά, ἀσχημάτιστος, ὀργανικῷ κεχρημένη σώματι, 219
καὶ τούτῳ ζωῆς, αὐξήσεώς τε καὶ αἰσθήσεως καὶ γεννήσεως παρεκτική, οὐχ ἕτερον ἔχουσα παρ' ἑαυτὴν τὸν νοῦν, ἀλλὰ μέρος αὐτῆς τὸ καθαρώτατον· ὥσπερ γὰρ ὀφθαλμὸς ἐν σώματι, οὕτως ἐν ψυχῇ νοῦς· αὐτεξούσιος, θελητική τε καὶ ἐνεργητική, 221
τρεπτή, ἤτοι ἐθελότρεπτος, ὅτι καὶ κτιστή.

---

scriptura sacra, caelestes substantias novem recensuit. Has divinus ille sacrorum magister in tres ordines distinxit, quorum primum illum esse dicit, qui Deum semper circumstat, quemque proxime nulloque medio ei cohaerere traditum est: nempe senis alis instructorum seraphim, oculis plenorum cherubim ac sanctissimorum thronorum; secundum dominationum, virtutum et potestatum; tertium denique ac postremum principatuum, archangelorum ac angelorum. . . .

2356 2, 3. Quicumque autem dicunt angelos conditores esse qualis- 190
cumque substantiae, ipsi os diaboli sunt, qui est eorum pater. Creaturae enim cum sint, non sunt conditores. Omnium autem opifex et provisor et conservator Deus est, solus increatus; in Patre 235
et Filio et Spiritu Sancto laudatus et glorificatus.

2357 2, 12. Iam vero anima est vivens, simplex et incorporea sub- 217
stantia, corporis oculorum suapte natura invisibilis, immortalis, 218
rationalis et intellegens, sine figura, organis instructo utens corpore, 219
cui vitam, incrementum, sensum et gignendi vim tribuat, non aliam a se seiunctam mentem habens (mens quippe est subtilissima ipsius pars; quod enim oculus in corpore, hoc mens in anima est), arbitrii libertate, volendique et agendi facultate praedita, mutabilis, 221
hoc est, eiusmodi, quae voluntatis mutationem subire queat, propterea quod creata sit.

2356. MG 94, 873. 2357. MG 94, 924.

125 2, 29. Χρὴ δὲ εἰδέναι ὡς ὁ Θεὸς προηγουμένως θέλει 2358
πάντας σωθῆναι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ τυχεῖν [1 Tim 2, 4]. Οὐ γὰρ ἐπὶ τὸ κολάσαι ἔπλασεν ἡμᾶς, ἀλλὰ πρὸς τὸ μετασχεῖν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ὡς ἀγαθός. Ἁμαρτάνοντας δὲ θέλει κολάζεσθαι, ὡς δίκαιος. Λέγεται οὖν τὸ μὲν πρῶτον προηγούμενον θέλημα καὶ εὐδοκία, ἐξ αὐτοῦ ὄν, τὸ δὲ δεύτερον ἑπόμενον θέλημα καὶ παραχώρησις, ἐξ ἡμετέρας αἰτίας. . . . Τῶν δὲ ἐφ' ἡμῖν, τὰ μὲν ἀγαθὰ προηγουμένως θέλει, καὶ
295 εὐδοκεῖ, τὰ δὲ πονηρὰ καὶ ὄντως κακὰ οὔτε προηγουμένως οὔτε ἑπομένως θέλει, παραχωρεῖ δὲ τῷ αὐτεξουσίῳ.

120 2, 30. Χρὴ γινώσκειν ὡς πάντα μὲν προγινώσκει ὁ Θεός, 2359
οὐ πάντα δὲ προορίζει. Προγινώσκει γὰρ τὰ ἐφ' ἡμῖν, οὐ
122 προορίζει δὲ αὐτά. Οὐ γὰρ θέλει τὴν κακίαν γίνεσθαι οὐδὲ βιάζεται τὴν ἀρετήν. Ὥστε τῆς θείας προγνωστικῆς κελεύσεως ἔργον ἐστὶν ὁ προορισμός. Προορίζει δὲ τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν κατὰ τὴν πρόγνωσιν αὐτοῦ. Ἤδη γὰρ κατὰ τὴν πρόγνωσιν αὐτοῦ προέκρινε πάντα ὁ Θεὸς κατὰ τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν
353 δικαιοσύνην αὐτοῦ. Χρὴ δὲ γινώσκειν ὅτι ἡ μὲν ἀρετὴ ἐκ τοῦ
308 Θεοῦ ἐδόθη ἐν τῇ φύσει, καὶ αὐτός ἐστι παντὸς ἀγαθοῦ ἀρχὴ καὶ αἰτία, καὶ ἐκτὸς τῆς αὐτοῦ συνεργίας καὶ βοηθείας ἀδύνατον
334 ἀγαθὸν θελῆσαι ἢ πρᾶξαι ἡμᾶς. Ἐφ' ἡμῖν δέ ἐστιν ἢ ἐμμεῖναι τῇ ἀρετῇ καὶ ἀκολουθῆσαι τῷ Θεῷ πρὸς ταύτην καλοῦντι, ἢ ἀποφοιτῆσαι τῆς ἀρετῆς. . . .

---

125 2, 29. Hoc itidem nosse oportet, Deum primaria et antecedente 2358
voluntate velle omnes salvos esse, et regni sui compotes fieri. Non enim nos ut puniret condidit, sed quia bonus est, ad hoc ut bonitatis suae participes essemus. Peccantes porro puniri vult, quia iustus est. Itaque prima illa voluntas antecedens dicitur et beneplacitum, cuius ipse causa sit; secunda autem consequens voluntas et permissio, ex nostra causa ortum habens. . . . Eorum vero, quae in nobis sita sunt, bona quidem primario Deus vult et
295 secundum beneplacitum; mala autem, quae revera mala sunt, neque primario neque consequenter vult, sed libero arbitrio permittit.

120 2, 30. Illud scire interest, Deum omnia quidem praescire, sed 2359
non omnia praefinire. Praescit enim ea, quae in nostra potestate
122 sunt, at non ea praefinit. Nec etiam malitiam patrari vult, nec rursus virtuti vim affert. Quocirca divina iussio cum praescientia coniuncta praefinitionem efficit. Deus porro ea, quae nostri arbitrii non sunt, pro sua praescientia praefinit. Iam enim iuxta praescientiam suam definivit omnia Deus secundum bonitatem et iustitiam
353 suam. Illud quoque sciendum, virtutem naturae nostrae divinitus
308 inditam esse, Deumque ipsum omnis boni fontem et auctorem esse, ut citra ipsius opem et auxilium bonum velle nec facere
334 possimus; ceterum nobis liberum esse in virtute perstare, Deumque ad eam vocantem sequi vel a virtute abscedere. . . .

2358. MG 94, 968. 2359. MG 94, 969.

2360 2, 30. Τοῦτον τοίνυν τὸν ἄνθρωπον ὁ δημιουργὸς ἄρρενα 232
κατεσκεύασε, μεταδοὺς αὐτῷ τῆς ἑαυτοῦ θείας χάριτος, καὶ ἐν
κοινωνίᾳ ἑαυτοῦ διὰ ταύτης αὐτὸν ποιησάμενος· ὅθεν καὶ τὴν
τῶν ζῴων ὀνομασίαν προφητικῶς, ὡς δούλων αὐτῷ δοθέντων
δεσποτικῶς ἐποιήσατο.

2361 3, 3. Οἰκειοῦται δὲ τὰ ἀνθρώπινα ὁ Λόγος· αὐτοῦ γάρ ἐστι 392
τὰ τῆς ἁγίας αὐτοῦ σαρκὸς ὄντα· καὶ μεταδίδωσι τῇ σαρκὶ
τῶν ἰδίων, κατὰ τὸν ἀντιδόσεως τρόπον, διὰ τὴν εἰς ἄλληλα
τῶν μερῶν περιχώρησιν καὶ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν, καὶ
ὅτι εἷς ἦν καὶ ὁ αὐτὸς ὁ καὶ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα
«ἐνεργῶν ἐν ἑκατέρᾳ μορφῇ μετὰ τῆς θατέρου κοινωνίας»
[*Leo M.*, Ep. 10, 4]. Διὸ δὴ καὶ ὁ Κύριος τῆς δόξης ἐσταυρῶ-
σθαι λέγεται [1 Cor 2, 8], καίτοι τῆς θείας αὐτοῦ μὴ παθούσης
φύσεως, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ πάθους ἐν τῷ
οὐρανῷ εἶναι ὡμολόγηται, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ἔφησεν [Io 3, 13].
Εἷς γὰρ ἦν καὶ ὁ αὐτὸς ὁ Κύριος τῆς δόξης, ὁ φύσει καὶ
ἀληθείᾳ υἱὸς ἀνθρώπου, ἤτοι ἄνθρωπος γενόμενος, καὶ αὐτοῦ
τά τε θαύματα καὶ τὰ πάθη γινώσκομεν, εἰ καὶ κατ' ἄλλο 390
ἐθαυματούργει, καὶ κατ' ἄλλο τὰ πάθη ὁ αὐτὸς ὑπέμενεν.

2362 3, 5. Ὥσπερ δὲ ἐπὶ τῆς θεότητος μίαν μὲν φύσιν ὁμο- 149
λογοῦμεν, τρεῖς δὲ ὑποστάσεις κατ' ἀλήθειαν οὔσας φαμέν,
καὶ πάντα μὲν τὰ φυσικὰ καὶ οὐσιώδη, ἁπλᾶ φαμεν, τὴν δὲ 178
διαφορὰν τῶν ὑποστάσεων ἐν μόναις ταῖς τρισὶν ἰδιότησι, τῇ

2360 2, 30. Hunc itaque hominem creator masculum condidit, di- 232
vinam ei gratiam suam impertiens, seque per eam ipsi com-
municans: quo factum est, ut in morem prophetae animantibus,
veluti mancipiis sibi datis, herili quadam auctoritate nomina im-
posuerit.

2361 3, 3. Verbum, quia ipsius sunt quae sanctae eius carnis sunt, 392
ea, quae humanitati conveniunt, sibi vindicat, et carnem participem
facit eorum, quae propria sua sunt, iuxta modum alternae communi-
cationis, ob mutuam inter se partium commeationem unionemve
hypostaticam, et quia unus idemque erat qui et divina et humana
«in utraque forma cum alterius communione ageret». Dominus
gloriae crucifixus dicitur, quamvis divina ipsius natura minime
passa sit; et rursum, filius hominis ante passionem in caelo esse
dictus est, veluti Dominus ipse asseruit. Unus enim idemque erat
Dominus gloriae, qui etiam natura et vere filius hominis, hoc est,
homo exsistebat, atque ipsius cum miracula tum supplicia esse
agnoscimus, etsi ratione alterius naturae miracula edebat, et alterius 390
ratione idem ipse supplicia perferebat.

2362 3, 5. Veluti unam in divinitate naturam confitemur, tres autem 149
personas vere exsistentes dicimus; atque ea quidem omnia, quae
naturalia essentialiaque sunt, esse simplicia pronuntiamus, perso- 178
narum vero discrimen in solis tribus proprietatibus, scilicet quod

---

2360. MG 94, 976. 2361. MG 94, 993. 2362. MG 94,1000.

ἀναιτίῳ καὶ πατρικῇ καὶ τῇ αἰτιατῇ καὶ υἱϊκῇ, καὶ τῇ αἰτιατῇ καὶ ἐκπορευτῇ ἐπιγινώσκομεν, ἀνεκφοιτήτους δὲ αὐτὰς καὶ
381 ἀδιαστάτους ἀλλήλων . . ., τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς θείας καὶ ἀπορρήτου, καὶ πάντα νοῦν καὶ κατάληψιν ὑπερεχούσης οἰκονομίας, τοῦ ἑνὸς τῆς ἁγίας Τριάδος Θεοῦ Λόγου, Κυρίου
385 τε ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δύο μὲν φύσεις ὁμολογοῦμεν, θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην, συνεληλυθυίας ἀλλήλαις, καὶ καθ' ὑπόστασιν ἑνωθείσας, μία δὲ τὴν ὑπόστασιν ἐκ τῶν φύσεων ἀποτελεσθεῖ-
390 σαν σύνθετον· σῴζεσθαι δέ φαμεν τὰς δύο φύσεις, καὶ μετὰ τὴν ἕνωσιν, ἐν τῇ μιᾷ συνθέτῳ ὑποστάσει, ἤγουν ἐν τῷ ἑνὶ Χριστῷ, καὶ κατ' ἀλήθειαν αὐτὰς εἶναι, καὶ τὰ τούτων φυσικὰ
382 ἰδιώματα, ἡνωμένας μέντοι ἀσυγχύτως, καὶ ἀδιαιρέτως διαφερούσας τε καὶ ἀριθμουμένας. . . . Αἱ τοῦ Χριστοῦ φύσεις, εἰ καὶ ἥνωνται, ἀλλ' ἀσυγχύτως ἥνωνται, καὶ εἰ ἐν ἀλλήλαις περιχωροῦσιν, ἀλλὰ τὴν εἰς ἀλλήλας τροπήν τε καὶ μεταβολὴν οὐ προσίενται. . . . Εἷς γάρ ἐστιν ὁ Χριστός, ἕν τε θεότητι καὶ ἀνθρωπότητι τέλειος.

395 3, 8. Εἷς τοίνυν ἐστὶν ὁ Χριστός, Θεὸς τέλειος καὶ ἄνθρωπος 2363
τέλειος, ὃν προσκυνοῦμεν σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι, μιᾷ προσκυνήσει μετὰ τῆς ἀχράντου σαρκὸς αὐτοῦ, οὐκ ἀπροσκύνητον τὴν σάρκα λέγοντες, προσκυνεῖται γὰρ ἐν τῇ μιᾷ τοῦ Λόγου ὑποστάσει, ἥτις αὐτῇ ὑπόστασις γέγονεν· οὐ τῇ κτίσει λατρεύοντες, οὐ γὰρ ὡς ψιλὴν σάρκα προσκυνοῦμεν, ἀλλ' ὡς

---

unus sine causa sit et Pater, alter a causa et Filius, alter item a causa et procedens, esse positum agnoscimus, ut ab invicem nec
381 excedere nec disiungi queant . . ., consimili modo in divina et arcana, omnemque mentis aciem et captum exsuperante unius Dei Verbi sanctae Trinitatis et Domini nostri Iesu Christi incarnatione,
385 duas quidem naturas, divinam scilicet et humanam, una coivisse, et secundum hypostasim unitas esse confitemur, ut una hypostasis
390 ex naturis duabus composita facta fuerit. Integras porro, etiam post unitionem, naturas ambas in una composita persona, hoc est, in uno Christo, servari dicimus, easque vere esse cum naturalibus
382 ipsarum proprietatibus; quia nimirum citra confusionem unitae sunt, et rursus citra divisionem distinguuntur et numerantur. . . . Christi naturae, quamvis invicem unitae sint, nulla confusione unitae sunt; et quamlibet alia aliam permeet, non tamen conversionem et transmutationem alterius in alteram admittunt. . . . Unus siquidem Christus est, tam in divinitate quam in humanitate perfectus.

395 3, 8. Quapropter unus est Christus, Deus perfectus et homo 2363
perfectus, cui unam eamdemque adorationem cum Patre et Spiritu, non exclusa immaculata eius carne, adhibemus. Neque enim adorandam esse carnem eius negamus: quippe quae adoretur in una Verbi persona, quae quidem ipsi persona facta est. Qua in re non creaturae servimus; non enim illam ceu nudam carnem adoramus,

---

2363. MG 94, 1013.

ἡνωμένην θεότητι, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν
τοῦ Θεοῦ Λόγου τῶν δύο αὐτοῦ ἀναγομένων φύσεων. Δέδοικα
τοῦ ἄνθρακος ἅψασθαι διὰ τὸ τῷ ξύλῳ συνημμένον πῦρ.
Προσκυνῶ τοῦ Χριστοῦ τὸ συναμφότερον διὰ τὴν τῇ σαρκὶ
ἡνωμένην θεότητα.

2364 3, 12. Θεοτόκον δὲ κυρίως καὶ ἀληθῶς τὴν ἁγίαν παρθένον 429
κηρύττομεν· ὡς γὰρ Θεὸς ἀληθὴς ὁ ἐξ αὐτῆς γεννηθείς,
ἀληθὴς θεοτόκος ἡ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἐξ αὐτῆς σεσαρκωμένον
γεννήσασα· Θεὸν γάρ φαμεν ἐξ αὐτῆς γεγεννῆσθαι, οὐχ ὡς
τῆς θεότητος τοῦ Λόγου ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαβούσης ἐξ αὐτῆς,
ἀλλ' ὡς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ πρὸ αἰώνων ἀχρόνως ἐκ
Πατρὸς γεννηθέντος, καὶ ἀνάρχως καὶ ἀϊδίως, ὑπάρχοντος σὺν
τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν διὰ τὴν
ἡμετέραν σωτηρίαν ἐν τῇ γαστρὶ αὐτῆς ἐνοικήσαντος καὶ ἐξ
αὐτῆς ἀμεταβλήτως σαρκωθέντος καὶ γεννηθέντος. Οὐ γὰρ 377
ἄνθρωπον ψιλὸν ἐγέννησεν ἡ ἁγία παρθένος, ἀλλὰ Θεὸν
ἀληθινόν, οὐ γυμνόν, ἀλλὰ σεσαρκωμένον, οὐκ οὐρανόθεν τὸ
σῶμα καταγαγόντα, καὶ ὡς διὰ σωλῆνος δι' αὐτῆς παρελθόντα,
ἀλλ' ἐξ αὐτῆς ὁμοούσιον ἡμῖν σάρκα ἀναλαβόντα, καὶ ἐν ἑαυτῷ
ὑποστήσαντα. Εἰ γὰρ οὐρανόθεν τὸ σῶμα κεκόμισται, καὶ οὐ 380
τῆς καθ' ἡμᾶς φύσεως εἴληπται, τίς χρεία τῆς ἐνανθρωπήσεως;
Ἡ γὰρ ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ Λόγου διὰ τοῦτο γέγονεν, ἵνα
αὐτὴ ἡ ἁμαρτήσασα καὶ πεσοῦσα καὶ φθαρεῖσα φύσις νικήσῃ
τὸν ἀπατήσαντα τύραννον, καὶ οὕτω τῆς φθορᾶς ἐλευθερωθῇ.

---

sed velut divinitati unitam, et quia duae ipsius naturae ad unam
Dei Verbi personam reducuntur unamque subsistentiam. Carbonem
tangere ob ignem cum ligno coniunctum vereor. Ambas Christi
naturas ob unitam carni divinitatem adoro.

2364 3, 12. Sanctam porro virginem Dei proprie et vere genetricem 429
praedicamus. Sicut enim verus est Deus qui ex ipsa natus est,
ita perinde Dei mater est quae verum Deum ex se incarnatum
genuit. Deum porro ex ea natum esse dicimus, non quod Verbi
divinitas exsistendi principium ex ipsa traxerit, sed quia Verbum
ipsum, quod ante saecula citra ullum tempus ex Patre genitum
est, ac sine exordio et sempiterne una cum Patre et Spiritu Sancto
est, in extremis diebus salutis nostrae causa in utero ipsius habi-
tavit, et assumpta carne ex ea genitum est sine sui demutatione. 377
Non enim hominem purum sancta virgo genuit, sed Deum verum;
non nudum, sed carne vestitum; nec ita ut, corpore de caelis
allato, per eam velut per canalem transierit, sed ex ipsa carnem
eiusdem ac nos substantiae acceperit, quae in se ipso subsisteret.
Nam si corpus e caelo devectum est, ac non ex natura nostra 380
acceptum, quid tandem incarnatione opus erat? Etenim Dei Verbum
humanitatem idcirco induit, ut ipsamet natura, quae peccaverat
cecideratque et corrupta erat, tyrannum qui se deceperat superaret,
sicque a corruptione vindicaretur.

2364. MG 94, 1028.

383 3, 13. Τέλειον δὲ Θεὸν ὁμολογοῦντες τὸν αὐτὸν Κύριον 2365
ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον, φαμὲν τὸν αὐτὸν
379 πάντα ἔχειν ὅσα ὁ Πατήρ, πλὴν τῆς ἀγεννησίας· καὶ πάντα
ἔχειν ὅσα ὁ Ἀδὰμ ὁ πρῶτος, δίχα μόνης τῆς ἁμαρτίας· ἅτινά
398 ἐστι σῶμα καὶ ψυχὴ λογική τε καὶ νοερά· ἔχειν δὲ αὐτὸν
καταλλήλως ταῖς δύο φύσεσι, διπλᾶ τὰ τῶν δύο φύσεων
390 φυσικά· δύο θελήσεις φυσικάς, τήν τε θείαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην, καὶ ἐνεργείας δύο φυσικάς, θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην,
388 καὶ αὐτεξούσια δύο φυσικά, θεῖόν τε καὶ ἀνθρώπινον, καὶ
σοφίαν τε καὶ γνῶσιν, θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην.

384 388 3, 19. Οὐ γὰρ διῃρημένας φαμὲν τὰς ἐνεργείας, οὐδὲ 2366
390 διῃρημένως ἐνεργούσας τὰς φύσεις, ἀλλ' ἡνωμένως ἑκάστην μετὰ τῆς θατέρου κοινωνίας ἐνεργοῦσαν τοῦθ' ὅπερ ἴδιον ἔσχηκεν. Οὔτε γὰρ τὰ ἀνθρώπινα ἀνθρωπίνως ἐνήργησεν, οὐ γὰρ ψιλὸς ἦν ἄνθρωπος, οὔτε τὰ θεῖα κατὰ Θεὸν μόνον, οὐ γὰρ ἦν γυμνὸς Θεός, ἀλλὰ Θεὸς ὁμοῦ ὑπάρχων καὶ ἄνθρωπος. Ὥσπερ γὰρ τῶν φύσεων καὶ τὴν ἕνωσιν καὶ τὴν φυσικὴν διαφορὰν ἐπιστάμεθα, οὕτω καὶ τῶν φυσικῶν θελημάτων τε καὶ ἐνεργειῶν. Ἰστέον τοιγαροῦν, ὡς ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ποτὲ μὲν ὡς ἐπὶ δύο φύσεων τὸν λόγον ποιούμεθα, ποτὲ δὲ ὡς ἐφ' ἑνὸς προσώπου, καὶ τοῦτο δὲ κἀκεῖνο εἰς μίαν ἀναφέρεται ἔννοιαν· αἱ γὰρ δύο φύσεις εἷς ἐστι Χριστός, καὶ ὁ εἷς Χριστὸς δύο φύσεις ἐστί. . . . Τοῦτο

---

383 3, 13. Eumdem Dominum nostrum Iesum Christum perfectum 2365
Deum et perfectum hominem praedicantes, dicimus eumdem et omnia habere, quae Pater habet, excepta ingeniti proprietate; et
379 omnia item, quae primus Adam, excepto solum peccato, hoc est,
398 corpus et animam ratione et intellegentia praeditam; quin habere etiam eum, uti duabus naturis consentaneum est, duplices naturarum
390 duarum naturales proprietates; hoc est, duas naturales voluntates,
388 divinam et humanam; duas naturales operationes, divinam et humanam; duas naturales arbitrii libertates, divinam et humanam; ac denique sapientiam et scientiam, divinam et humanam.

384 388 3, 19. Non enim aut seiunctas actiones, aut naturas divisim 2366
390 operari dicimus, sed coniunctim utramque cum alterius communione illud, quod quaeque proprium habet, agere. Neque enim humana humanitus efficiebat, cum purus homo non esset; nec rursus divina divino dumtaxat modo, quandoquidem non solum Deus erat, sed Deus simul et homo. Nam uti naturarum cum unionem tum naturalem distinctionem habemus, ita etiam naturalium voluntatum et operationum. Itaque sciendum est, de Domino nostro Iesu Christo nos interdum tamquam de duabus naturis sermonem habere, interdum tamquam de una persona: atque hoc et illud ad eumdem sensum refertur. Nam et duae naturae unus Christus est; et unus
391 Christus duae naturae. . . . Nihil igitur aliud theandrica actio de-

---

2365. MG 94, 1033. 2366. MG 94, 1080.

οὖν δηλοῖ ἡ θεανδρικὴ ἐνέργεια, ὅτι ἀνδρωθέντος Θεοῦ, ἤγουν 391
ἐνανθρωπήσαντος, καὶ ἡ ἀνθρωπίνη αὐτοῦ ἐνέργεια θεία ἦν, ἤγουν τεθεωμένη, καὶ οὐκ ἄμοιρος τῆς θείας αὐτοῦ ἐνεργείας, καὶ ἡ θεία αὐτοῦ ἐνέργεια οὐκ ἄμοιρος τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλ' ἑκατέρα σὺν τῇ ἑτέρᾳ θεωρουμένη.

2367 3, 20. Ὁμολογοῦμεν δὲ ὅτι [ὁ Χριστός] πάντα τὰ φυσικὰ 402
καὶ ἀδιάβλητα πάθη τοῦ ἀνθρώπου ἀνέλαβεν. Ὅλον γὰρ τὸν ἄνθρωπον καὶ πάντα τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀνέλαβε, πλὴν τῆς 398
ἁμαρτίας. Αὕτη γὰρ οὐ φυσική ἐστιν, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ἡμῖν ἐνσπαρεῖσα, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου ἐπισπορᾶς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει ἑκουσίως συνισταμένη, οὐ βίᾳ ἡμῶν κρατοῦσα. Φυσικὰ δὲ καὶ ἀδιάβλητα πάθη εἰσὶ τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ὅσα ἐκ τῆς ἐπὶ τῇ παραβάσει κατακρίσεως εἰς τὸν ἀνθρώπινον εἰσῆλθε βίον· οἷον πεῖνα, δίψα, κόπος, πόνος, τὸ δάκρυον, ἡ φθορά. . . . Πάντα τοίνυν ἀνέλαβεν, ἵνα πάντα ἁγιάσῃ.

2368 3, 22. Οἱ δὲ προκόπτειν αὐτὸν λέγοντες σοφίᾳ καὶ χάριτι 386
[cf. Lc 2, 52], ὡς προσθήκην τούτων δεχόμενον, οὐκ ἐξ ἄκρας ὑπάρξεως τῆς σαρκὸς γεγενῆσθαι τὴν ἕνωσιν λέγουσιν, οὐδὲ 385
τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν πρεσβεύουσι, Νεστορίῳ δὲ τῷ ματαιόφρονι πείθομαι, σχετικὴν ἕνωσιν καὶ ψιλὴν ἐνοίκησιν τερατεύονται, «μὴ γινώσκοντες μήτε ἃ λέγουσι μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται» [1 Tim 1, 7]. Εἰ γὰρ ἀληθῶς ἡνώθη τῷ Θεῷ 394
Λόγῳ ἡ σὰρξ ἐξ ἄκρας ὑπάρξεως, μᾶλλον δὲ ἐν αὐτῷ ὑπῆρξε 404

---

clarat, quam quod Deo facto homine, hoc est, incarnato, humana quaeque ipsius actio divina erat sive deificata, nec divinae ipsius operationis expers: rursumque divina ipsius actio humanae ipsius actionis exsors non erat; verum utraque una cum altera considerabatur.

2367 3, 20. Christum porro naturales minimeque reprehendendas 402
hominis passiones assumpsisse confitemur. Nam suscepit totum hominem et quaecumque hominis sunt, excepto peccato. Neque 398
enim istud naturale est, neque a creatore nobis insitum; verum superserente diabolo in libera nostra voluntate exsurgit, non tamen ut per vim nobis dominetur. Naturales porro et inculpatae passiones hae sunt, quae in arbitrio nostro sitae non sunt, quae nimirum in violati praecepti poenam humanae vitae irrepserunt: velut fames, sitis, defatigatio, labor, lacrimae, interitus. . . . Omnia igitur assumpsit, ut omnia sanctificaret.

2368 3, 22. Qui autem sic eum sapientia et gratia profecisse aiunt, 386
tamquam horum incrementum acciperet, non a primo carnis ortu factam esse unionem asserunt, nec unionem secundum hypostasim 385
tuentur; verum vanissimo Nestorio potius auscultantes, unionem quamdam secundum affectionem et respectum, ac nudam inhabitationem prodigiose fingunt, *nescientes nec quae dicunt nec de quibus affirmant*. Nam si caro a primo statim ortu vere Deo Verbo unita 394
est, immo potius in ipso exstitit, et identitatem secundum hypostasim 404

2367. MG 94, 1081. 2368. MG 94, 1088.

καὶ τὴν ὑποστατικὴν πρὸς αὐτὴν ἔσχε ταυτότητα, πῶς οὐ τελείως κατεπλούτησε πᾶσαν σοφίαν καὶ χάριν; Οὐκ αὐτὴ τῆς χάριτος μεταλαμβάνουσα, οὐδὲ κατὰ χάριν τῶν τοῦ Λόγου μετέχουσα, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν, . . . τὴν χάριν καὶ τὴν σοφίαν καὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν τὴν πληρότητα τῷ κόσμῳ πηγάζουσα.

415 4, 4. Ἐνηνθρώπησε δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἵν' ἐφ' ᾧπερ 2369
ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον, πάλιν αὐτῷ χαρίσηται. . . . Ἐπειδὴ μετέδωκε τοῦ κρείττονος καὶ οὐκ ἐφυλάξαμεν, μεταλαμβάνει τοῦ χείρονος, τῆς ἡμετέρας λέγω φύσεως, ἵνα δι' ἑαυτοῦ καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀνακαινίσῃ μὲν τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν,
412 διδάξῃ δὲ καὶ ἡμᾶς τὴν ἐνάρετον πολιτείαν, ταύτην δι' ἑαυτοῦ ποιήσας ἡμῖν εὐεπίβατον, καὶ τῇ τῆς ζωῆς κοινωνίᾳ ἐλευθερώσῃ τῆς φθορᾶς, ἀπαρχὴ γενόμενος τῆς ἡμῶν ἀναστάσεως, καὶ τὸ
413 ἀχρειωθὲν καὶ συντριβὲν σκεῦος ἀνακαινίσῃ, ἵνα τῆς τυραννίδος τοῦ διαβόλου λυτρώσηται, πρὸς θεογνωσίαν ἡμᾶς καλέσας, καὶ νευρώσῃ, καὶ παιδεύσῃ δι' ὑπομονῆς καὶ ταπεινώσεως καταπαλαίειν τὸν τύραννον.

414 4, 13. Ἐπειδὴ γὰρ μετέδωκεν ἡμῖν [ὁ δημιουργός] τῆς ἰδίας 2370
εἰκόνος καὶ τοῦ ἰδίου πνεύματος, καὶ οὐκ ἐφυλάξαμεν, μεταλαμβάνει αὐτὸς τῆς πτωχῆς καὶ ἀσθενοῦς ἡμῶν φύσεως, ἵνα ἡμᾶς καθάρῃ καὶ ἀφθαρτίσῃ, καὶ μετόχους πάλιν τῆς αὐτοῦ καταστήσῃ θεότητος.

---

cum eo habuit, quomodo non perfecte ditata est omni sapientia et gratia? Non quidem ut gratiam participaret, nec per gratiam in communionem eorum, quae Verbi erant, veniret; sed potius ut ob unionem illam secundum hypostasim, . . . gratiam et sapientiam et omnium bonorum plenitudinem mundo profunderet.

415 4, 4. Ideo incarnatus est Dei Filius, ut id rursus homini bene- 2369
ficium afferret, cuius gratia illum a principio condiderat. . . . Quoniam praestantius illud, quod nobis impertitus erat, minime custodivimus, idcirco eius, quod deterius est, nostrae scilicet naturae, particeps ipse fit, ut per se quidem et in se imaginis similitudinis-
412 que decorem instauret, nos vero virtutibus ornatam agendae vitae rationem, per se nobis facile ad eam iter muniens, edoceat, ac per vitae communicationem ab interitu vindicet, factus ipse primitiae nostrae resurrectionis, atque innovato vase quod obtritum et inutile redditum fuerat, nos demum ad sui cognitionem vocante Deo,
413 a diaboli tyrannide ereptos, corroboret, et per patientiam et humilitatem ad debellandum vincendumque tyrannum erudiat.

414 4, 13. Quia imaginem ipsius [creatoris] et spiritum, quem nobis 2370
dederat, minime servavimus, ipse pauperis infirmaeque naturae nostrae particeps factus est, quo nos expiaret, atque ad incorruptionis statum translatos suae rursum divinitatis redderet participes.

2369. MG 94, 1108. 2370. MG 94, 1137.

2371 4, 13. Σῶμά ἐστιν ἀληθῶς ἡνωμένον θεότητι τὸ ἐκ τῆς 489
ἁγίας παρθένου σῶμα, οὐχ ὅτι τὸ ἀναληφθὲν σῶμα ἐξ οὐρανοῦ
κατέρχεται, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ὁ ἄρτος καὶ οἶνος μεταποιοῦνται
εἰς σῶμα καὶ αἷμα Θεοῦ. Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖς πῶς
γίνεται, ἀρκεῖ σοι ἀκοῦσαι ὅτι διὰ Πνεύματος Ἁγίου, ὥσπερ 381
καὶ ἐκ τῆς ἁγίας θεοτόκου διὰ Πνεύματος Ἁγίου ἑαυτῷ καὶ
ἐν ἑαυτῷ ὁ Κύριος σάρκα ὑπεστήσατο, καὶ πλέον οὐδὲν γινώ-
σκομεν, ἀλλ' ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀληθής ἐστι καὶ ἐνεργὴς καὶ
παντοδύναμος, ὁ δὲ τρόπος ἀνεξερεύνητος. Οὐ χεῖρον δὲ καὶ
τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι ὥσπερ φυσικῶς διὰ τῆς βρώσεως ὁ ἄρτος, καὶ
ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ διὰ τῆς πόσεως εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ
ἐσθίοντος καὶ πίνοντος μεταβάλλονται, καὶ οὐ γίνονται ἕτερον
σῶμα παρὰ τὸ πρότερον αὐτοῦ σῶμα, οὕτως ὁ τῆς προθέσεως
ἄρτος, οἶνός τε καὶ ὕδωρ διὰ τῆς ἐπικλήσεως καὶ ἐπιφοιτήσεως 494
τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπερφυῶς μεταποιοῦνται εἰς τὸ σῶμα 496
τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οὐκ εἰσὶ δύο, ἀλλ' ἓν καὶ τὸ
αὐτό. . . . Οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τοῦ σώματος 485
καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, μὴ γένοιτο, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ
Κυρίου τεθεωμένον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου εἰπόντος· «Τοῦτό μού 486
ἐστι» οὐ τύπος τοῦ σώματος, ἀλλὰ «τὸ σῶμα», καὶ οὐ τύπος
τοῦ αἵματος, ἀλλὰ «τὸ αἷμα» [Mt 26, 26 28]. . . . Εἰ δὲ καί 487
τινες ἀντίτυπα τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου τὸν ἄρτον
καὶ τὸν οἶνον ἐκάλεσαν, ὡς ὁ θεοφόρος ἔφη Βασιλεῖος, οὐ
μετὰ τὸ ἁγιασθῆναι εἶπον, ἀλλὰ πρὶν ἁγιασθῆναι, αὐτὴν τὴν

2371 4, 13. Corpus est divinitati vere unitum quod ex sancta virgine 489
ortum habuit; non quod illud corpus, quod in caelos receptum est,
descendat, sed quia panis ipse et vinum in corpus et sanguinem
Dei transmutantur. Si requiras quonam pacto id fiat, sat tibi sit
audire hoc fieri per Spiritum Sanctum: quemadmodum et ex sancta 381
Dei genetrice Dominus sibi ipsi carnem assumpsit, quae in se
ipso subsisteret, nec amplius quidquam nobis perspectum est et
exploratum, quam quod Dei sermo verax efficaxque est atque
omnia potest, modus vero investigari prorsus nequit. Illud vero
dicere alienum non est: quemadmodum naturaliter panis per co-
mestionem, vinumque et aqua per potionem in corpus et sanguinem
comedentis et bibentis transmutantur, nec fiunt aliud corpus quam
corpus eius, quod prius exstabat; sic panis qui in prothesi prae-
paratus fuit, vinum item et aqua, per Spiritus Sancti invocationem 494
et adventum, praeter naturae vires in corpus et sanguinem Christi 496
ita convertuntur, ut nequaquam duo sint, sed unum et idem. . . .
Nec vero panis et vinum sunt figura corporis et sanguinis Christi, 485
absit! sed ipsum Domini corpus divinitate dotatum, cum ipse Do- 486
minus dixerit: *Hoc est,* non figura corporis, sed *corpus meum,*
neque figura sanguinis, sed *sanguis meus*. . . . Quodsi nonnulli 487
panem vinumque vocaverunt antitypa corporis et sanguinis Do-
mini, velut divinus Basilius, hoc non post consecrationem dixerunt,

---

2371. MG 94, 1144.

προσφορὰν οὕτω καλέσαντες. . . . Ἀντίτυπα δὲ τῶν μελλόντων λέγονται, οὐχ ὡς μὴ ὄντα ἀληθῶς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ,
510 ἀλλ' ὅτι νῦν μὲν δι' αὐτῶν μετέχομεν τῆς Χριστοῦ θεότητος, τότε δὲ νοητῶς διὰ μόνης τῆς θέας.

430 4, 14. Ὥσπερ δὲ συλληφθεὶς παρθένον τὴν συλλαβοῦσαν 2372
431 ἐτήρησεν, οὕτω καὶ τεχθεὶς τὴν αὐτῆς παρθενίαν ἐφύλαξεν ἄτρωτον, μόνος διελθὼν δι' αὐτῆς καὶ κεκλεισμένην τηρήσας αὐτήν. . . . Οὐ γὰρ ἀδύνατος ἦν καὶ διὰ τῆς πύλης διελθεῖν,
432 καὶ ταύτης μὴ παραβλάψαι σήμαντρα. Μένει τοίνυν καὶ μετὰ τόκον παρθένος ἡ ἀειπάρθενος, οὐδαμῶς ἀνδρὶ μέχρι θανάτου προσομιλήσασα.

74 4, 17[1]. [Τῆς παλαιᾶς διαθήκης εἴκοσι καὶ δύο βίβλοι· νομικαὶ 2373
πέντε (Γέν., Ἔξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ.)· ἁγιόγραφα πέντε (Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, Κριτ. μετὰ τῆς Ῥούθ, α' καὶ β' Βασιλειῶν, γ' καὶ δ' Βασιλειῶν, Παραλ.)· στιχήρεις πέντε (Ἰώβ, Ψαλτήριον, Παροιμίαι Σολομῶντος, Ἐκκλησιαστὴς τοῦ αὐτοῦ, Ἆισμα ᾀσμ. τοῦ αὐτοῦ)· προφητικαὶ πέντε (τὸ δωδεκαπρόφητον, Ἡσ., Ἱερ., Ἰεζ., Δαν.).] Εἶτα τοῦ Ἐσδρὰ αἱ δύο εἰς μίαν συναπτόμεναι βίβλον, καὶ ἡ Ἐσθήρ. Ἡ δὲ Πανάρετος, τουτέστιν ἡ Σοφία τοῦ Σολομῶντος, καὶ ἡ Σοφία τοῦ Ἰησοῦ, ἣν ὁ πατὴρ μὲν τοῦ Σιρὰχ ἐξέθετο ἑβραϊστί, ἑλληνιστὶ δὲ ἡρμήνευσεν ὁ τούτου μὲν ἔγγονος Ἰησοῦς, τοῦ δὲ Σιρὰχ υἱός· ἐνάρετοι μὲν καὶ καλαί, ἀλλ' οὐκ ἀριθμοῦνται, οὐδὲ ἔκειντο ἐν τῇ κιβωτῷ.

---

sed hoc nomen ipsis oblatis dederunt antequam consecrarentur. . . . Antitypa porro futurorum dicuntur, non quod non sint vere corpus
510 et sanguis Christi, sed quod nunc quidem divinitatis Christi per ea participes efficimur, tunc autem intellective per solam visionem.

430 4, 14. Quemadmodum autem ille, qui conceptus fuit, eam quae 2372
431 conceperat virginem servavit; sic nascendo virginitatem illius incolumem custodivit, solus per eam transiens clausamque conservans. . . . Neque enim hoc ei impossibile erat, ut per portam
432 transiret, sigillis eius nulla parte labefactatis. Mansit ergo post partum virgo, quae semper virgo mansit, nulla ad obitum usque suum admissa cum viro consuetudine.

74 4, 17. [Canon scripturarum. — Veteris testamenti libri XXII: 2373
legales V (Gen., Ex., Lev., Num., Deut.); hagiographa V (Iesu Nave, Iud. cum Ruth, I et II Regnorum, III et IV Regnorum, Paral.); poetici V (Iob, Ps., Proverbia Salomonis, eiusdem Eccl., Cant. cant.); prophetici V (Prophetae XII, Is., Ier., Ez., Dan.).] His accedunt uterque Esdrae, qui uno libro continentur, et Esther. Panaretus autem, id est, Sapientia Salomonis, et Sapientia Iesu, quam a Sirach patre hebraice traditam ipsius nepos Iesus ac Sirach filius graece postea transtulit: hi, quamvis alioqui praeclari et elegantes libri sint, non tamen illis aliis annumerantur, neque in arca positi erant.

---

[1] Vide p. 177, not. 1.
2372. MG 94, 1161. 2373. MG 94, 1177.

2374 4, 24. Παρθενία, τὸ τῶν ἀγγέλων πολίτευμα, τὸ πάσης 581
ἀσωμάτου φύσεως ἰδίωμα. Ταῦτα λέγομεν, οὐ τὸν γάμον κακί- 582
ζοντες, μὴ γένοιτο· οἴδαμεν γὰρ τὸν Κύριον ἐν τῇ αὐτοῦ πα- 570
ρουσίᾳ τὸν γάμον εὐλογήσαντα καὶ τὸν εἰπόντα· «Τίμιος ὁ γάμος
καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος» [Hebr 13, 4]· ἀλλὰ καλοῦ κρείττονα τὴν
παρθενίαν γινώσκοντες.
2375 4, 27. Πιστεύομεν δὲ καὶ ἀνάστασιν νεκρῶν. Ἔσται γὰρ 598
ὄντως, ἔσται νεκρῶν ἀνάστασις. Ἀνάστασιν δὲ λέγοντες, σω-
μάτων φαμὲν ἀνάστασιν. Ἀνάστασις γάρ ἐστι δευτέρα τοῦ
πεπτωκότος στάσις· αἱ γὰρ ψυχαὶ ἀθάνατοι οὖσαι, πῶς ἀνα-
στήσονται; . . . Αὐτὸ οὖν τὸ σῶμα τὸ φθειρόμενον καὶ δια- 600
λυόμενον, αὐτὸ ἀναστήσεται ἄφθαρτον.
2376 4, 27. Ἀναστησόμεθα τοιγαροῦν, τῶν ψυχῶν πάλιν ἑνου- 601
μένων τοῖς σώμασιν, ἀφθαρτιζομένοις καὶ ἀποδυομένοις τὴν
φθοράν, καὶ παραστησόμεθα τῷ φοβερῷ τοῦ Χριστοῦ βήματι·
καὶ παραδοθήσεται ὁ διάβολος καὶ οἱ δαίμονες αὐτοῦ, καὶ ὁ
ἄνθρωπος αὐτοῦ, ἤγουν ὁ ἀντίχριστος, καὶ οἱ ἀσεβεῖς καὶ οἱ
ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸ πῦρ αἰώνιον, οὐχ ὑλικόν, οἷον τὸ παρ' ἡμῖν, 594
ἀλλ' οἷον ἂν εἰδείη ὁ Θεός. Οἱ δὲ τὰ ἀγαθὰ πράξαντες ἐκλάμ- 607
ψουσιν ὡς ὁ ἥλιος [Mt 13, 43] σὺν ἀγγέλοις εἰς ζωὴν αἰώνιον,
σὺν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, ὁρῶντες αὐτὸν ἀεὶ καὶ
ὁρώμενοι, καὶ ἄληκτον τὴν ἀπ' αὐτοῦ εὐφροσύνην καρπούμενοι,
αἰνοῦντες αὐτὸν σὺν Πατρὶ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς ἀπείρους
αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

2374 4, 24. Virginitas angelicum est vitae genus, incorporeae omnis 581
naturae peculiaris nota. Neque id dicimus ut matrimonio de- 582
trahamus, absit; scimus enim Dominum praesentia sua nuptiis 570
benedixisse, illumque novimus qui dixit: *Honorabile conubium et
torus immaculatus;* sed quia nuptiis, quamvis alioqui bonis, prae-
stare virginitatem agnoscimus.
2375 4, 27. Mortuorum etiam resurrectionem credimus. Erit enim 598
profecto, erit mortuorum resurrectio. Resurrectionem autem di-
centes, corporum resurrectionem intellegimus. Est enim resurrectio
secunda eius quod cecidit erectio. Animae enim cum immortales
sint, quomodo resurgent? . . . Ipsum igitur corpus quod corrumpitur 600
ac dissolvitur, idemmet resurget incorruptum.
2376 4, 27. Resurgemus itaque, animis nostris videlicet coniunctis 601
iterum cum corporibus a corruptione iam exutis; atque tremendo
Christi tribunali sistemur, ac tum diabolus ipsiusque daemones,
et eius homo, hoc est, antichristus, necnon impii flagitiosique ho-
mines igni aeterno tradentur; igni, inquam, non qui instar nostri 594
materia constet, sed qualem Deus novit. Qui autem bona egerunt, 607
fulgebunt sicut sol cum angelis in vita aeterna, cum Domino nostro
Iesu Christo, ut videant semper ac videantur, indefectibilique inde
laetitia fruantur, laudantes eum cum Patre et Sancto Spiritu per
infinita saecula saeculorum. Amen.

2374. MG 94, 1209. 2375. MG 94, 1220. 2376. MG 94, 1228.

Adversus eos qui sacras imagines abiciunt.

1 Or. 2 [anno 730], n. 5. Εἰ μὲν γὰρ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ 2377
286 εἰκόνα ἐποιοῦμεν, ὄντως ἡμαρτάνομεν. Ἀδύνατον γὰρ τὸ ἀσώματον καὶ ἀόρατον καὶ ἀπερίγραπτον καὶ ἀσχημάτιστον εἰκονισθῆναι. Καὶ πάλιν εἰ ἐποιοῦμεν εἰκόνας ἀνθρώπων καὶ ταύτας θεοὺς ἡγούμεθα, καὶ ὡς θεοῖς ἐλατρεύομεν, ὄντως ἠσεβοῦμεν. Ἀλλ' οὐδὲν τούτων ποιοῦμεν.

1 3 [paulo post a. 730], 41. Προσκυνήσωμεν καὶ λατρεύσωμεν 2378
μόνῳ τῷ κτίστῃ καὶ δημιουργῷ, ὡς φύσει προσκυνητῷ Θεῷ.
283 Προσκυνήσωμεν καὶ τῇ ἁγίᾳ θεοτόκῳ, οὐχ ὡς Θεῷ, ἀλλ' ὡς
429 μητρὶ Θεοῦ κατὰ σάρκα. Ἔτι προσκυνήσωμεν καὶ τοῖς ἁγίοις, ὡς ἐκλεκτοῖς φίλοις Θεοῦ, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν κεκτημένοις παρρησίαν.

De recta sententia.

383 2. Καὶ ἔστιν εἷς Χριστός, εἷς Κύριος, εἷς Υἱὸς Θεοῦ καὶ 2379
385 ἄνθρωπος, ὁ αὐτὸς Θεὸς τέλειος καὶ ἄνθρωπος τέλειος, μία ὑπόστασις σύνθετος ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος, ἐκ δύο φύσεων, καὶ δύο φύσεις ὁ αὐτὸς καὶ ἐν δυσὶ φύσεσι τελείαις ἐχούσαις κατὰ τὸν ἑκάστῃ πρέποντα ὅρον τε καὶ λόγον. Υἱὸς Θεοῦ κατὰ τὴν προαιώνιον ἐκ Πατρὸς ἀσώματον γέννησιν· υἱὸς ἀνθρώπου ὁ αὐτὸς κατὰ τὴν ἐπ' ἐσχάτων σωτήριον σάρκωσίν τε καὶ πρόσληψιν· ἀμήτωρ τὸ πρῶτον ἐκ Πατρὸς ὡς

---

1 2, 5. In errore quidem versaremur, si vel invisibilis Dei con- 2377
286 ficeremus imaginem; quoniam id quod corporeum non est, nec visibile, nec circumscriptum, nec figuratum, pingi omnino non potest. Impie rursum ageremus, si efformatas a nobis hominum imagines deos esse arbitraremur, iisque tamquam diis divinos honores tribueremus. At nihil horum prorsus admittimus.

1 3, 41. Solum creatorem et rerum opificem Deum adoremus, 2378
cui latriae cultum exhibeamus, tamquam Deo pro sua natura
283 adorando. Sanctam quoque Dei genetricem adoremus, non tam-
429 quam Deum, sed tamquam Dei matrem secundum carnem. Praeterea sanctos, ceu electos Dei et amicos, quibus facilis ad ipsum patet aditus, adoremus.

383 2. Unus est Christus, unus Dominus, unus Filius Dei et ho- 2379
385 minis, idem ipse Deus perfectus et homo perfectus, hypostasis una composita ex deitate et humanitate, ex duabus naturis, et duae naturae ipse idem et in duabus naturis perfectis, quarum quaeque suam habet congruentem definitionem et rationem. Filius Dei secundum incorporalem suam et saeculis anteriorem generationem ex Patre, idem et filius hominis secundum salutarem incarnationem et naturae nostrae assumptionem, quae novissimis temporibus facta est: illud primum sine matre ex Patre tamquam Deus, hoc se-

---

2377. MG 94, 1288. 2378. MG 94, 1357. 2379. MG 94, 1424.

Θεός, ἀπάτωρ τὸ δεύτερον ὁ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ἐκ μητρός· δύο φύσεις καὶ μία ὑπόστασις. . . . Ὑπόστασιν δέ φημι σύνθετον μίαν. Οὐ γὰρ ὑπῆρξεν ἡ ἔμψυχος σὰρξ τοῦ Κυρίου καθ' ἑαυτήν, οὐδὲ ἰδίαν ἔσχεν ὑπόστασιν, οὐδὲ ἐγένετο καθ' ἑαυτὸν ὁ δεῖνα, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου γέγονε, καὶ αὐτὸν ἔσχεν ὑπόστασιν. Διὸ ὁμολογῶ καὶ κηρύττω νῷ καὶ καρδίᾳ καὶ 429
στόματι κυρίως καὶ ἀληθῶς θεοτόκον τὴν ἁγίαν παρθένον Μαρίαν, ὡς ἀληθῶς τὸν προαιώνιον καὶ μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ φύσει Θεὸν ἐξ αὐτῆς σεσαρκωμένον γεννήσασα.

Contra Iacobitas.

2380 52. Ὢν πρότερον Θεός, σὰρξ ἤτοι ἄνθρωπος ὕστερον 385
γίνεται, καὶ μία τῶν δύο φύσεων χρηματίζει ὑπόστασις σύνθετος· καὶ ἐν αὐτῇ διὰ τῆς σαρκώσεως ἑνοῦνται αἱ δύο φύσεις, τῆς τε θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ περιχωροῦσιν ἐν ἀλλήλαις, ἡ δὲ περιχώρησις ἐκ τῆς θεότητος γίνεται. Αὕτη γὰρ μεταδίδωσι τῇ σαρκὶ τῆς οἰκείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος, οὐ μεταλαμβάνουσα τῶν τῆς σαρκὸς παθῶν. Διὸ ἡ μὲν φύσις 382
τῆς σαρκὸς θεοῦται, οὐ σαρκοῖ δὲ τὴν φύσιν τοῦ Λόγου· θεοῖ μὲν τὸ πρόσλημμα, οὐ σαρκοῦται δέ. Ὠφελεῖται γὰρ τὸ χεῖρον ὑπὸ τοῦ κρείττονος, οὐ παραβλάπτεται δὲ τὸ κρεῖττον ὑπὸ χείρονος. Ὡς γὰρ ὁ σίδηρος μὲν πυροῦται, τὸ δὲ πῦρ οὐ σιδηροῦται, καὶ ὡς ἡ σὰρξ μὲν ψυχοῦται, ἡ δὲ ψυχὴ οὐ σαρκοῦται, οὕτως ἡ θεία φύσις θεοῖ μὲν τὴν σάρκα, αὐτὴ δὲ οὐ σαρκοῦται.

---

cundum sine patre ex matre tamquam homo; naturae duae, hypostasis una. . . . At vero unam hypostasim compositam dico. Nam animata caro Domini per se ipsam non exstitit, nec propriam hypostasim habuit, nec per se ipsam talis homo fuit, sed Dei Verbi facta est eumque sui hypostasim habuit. Quare confiteor 429
et praedico mente, corde et ore, proprie et vere Dei genetricem esse sanctam virginem Mariam, quae vere exsistentem ante saecula unigenitumque Dei Filium et natura Deum ex se ipsa carnem factum generavit.

2380 52. Qui ante Deus erat, fit caro, id est, homo, vocaturque 385
duarum naturarum una hypostasis composita; et in illa per incarnationem uniuntur ambae naturae, divinitatis scilicet et humanitatis, et in se mutuo circuminsident; circuminsessio tamen fit a divinitate; haec enim communicat cum carne suam gloriam et splendorem, nec participat passionibus carnis. Itaque natura 382
quidem carnis deificatur, sed non carnem facit naturam Verbi; et haec assumptam naturam deificat, non autem incarnatur. Locupletatur enim deterius ab excellentiore, non autem excellentius a deteriore laeditur. Sicut enim ferrum quidem fit ignitum, ignis autem non fit ferrum, et sicut caro quidem animatur, anima autem non fit caro, sic divina natura carnem deificat, nec tamen ipsa fit caro.

2380. MG 94, 1461.

Dialogus contra Manichaeos.

122 37. Ὥσπερ οὖν τὸν ἤδη ἁμαρτήσαντα ὁ κριτὴς δικαίως 2381
κολάζει, κἂν μὴ κολάσῃ ἄδικός ἐστι· καὶ οὐκ ἔστιν αὐτὸς αἴτιος τῆς τοῦ κολαζομένου ἁμαρτίας ἢ τιμωρίας, ἀλλ' ἡ τοῦ ἁμαρτήσαντος προαίρεσις· οὕτως ὁ Θεός, ὡς ἤδη γεγενημένον τὸ ἐσόμενον βλέπων, ἔκρινεν αὐτὸν γενέσθαι, καὶ εἰ κακὸς γένοιτο, ἐξ αὐτοῦ κολασθῆναι· διὸ καὶ ἐποίησεν αὐτόν, καὶ ἀγαθὸν ἐποίησεν αὐτόν· αὐτὸς δὲ ἐξ οἰκείας προαιρέσεως γέγονε κακός, καὶ ἑαυτῷ γέγονε τῆς τιμωρίας αἴτιος.

119 79. Ἡ μὲν προγνωστικὴ δυνατοῦ Θεοῦ οὐκ ἐξ ἡμῶν ἔχει 2382
τὴν αἰτίαν, τὸ δὲ προγνῶναι ἃ μέλλομεν ποιεῖν, ἐξ ἡμῶν· εἰ γὰρ μὴ ἐμέλλομεν ποιεῖν, οὐδὲ αὐτὸς προεγίνωσκε, καὶ μὴ ἐσόμενον. Καὶ ἡ μὲν πρόγνωσις τοῦ Θεοῦ ἀληθής ἐστι καὶ ἀπαράβατος, ἀλλ' οὐκ αὐτή ἐστιν ἡ αἰτία τοῦ γενέσθαι πάντως τὸ ἐσόμενον· ἀλλ' ὅτι μέλλομεν ποιεῖν τόδε ἢ τόδε, προγινώσκει.

De sancta Trinitate.

149 1. Περὶ μὲν τῆς ἁγίας Τριάδος τῆς ὁμοουσίου, ζωοποιοῦ, 2383
μίαν φύσιν ὁμολόγει, μίαν θέλησιν, μίαν ἐνέργειαν, μίαν δύναμίν τε καὶ ἐξουσίαν καὶ κυριότητα, ὅτι καὶ μία θεότης τρεῖς ὑποστάσεις ἤτοι τρία πρόσωπα, φυλασσομένης ἑκάστῳ προσ-
375 ώπῳ τῆς ἰδιότητος. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ ἑνὸς τῆς ἁγίας Τριάδος, ἤτοι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ

---

122 37. Quemadmodum iudex in eum, qui scelus aliquod admisit, 2381
merito animadvertit, ac nisi animadvertat iniquus est; neque ipse causa est cur ille peccarit aut puniatur, sed voluntas eius qui peccavit; sic Deus, eum qui futurus erat tamquam iam ortum intuens, decrevit ut exstaret, utque, si malus evaderet, ipse sibi poenarum auctor fieret. Unde etiam eum condidit, et etiam bonum condidit. Verum ille propria electione malus factus est, sibique ipsi supplicium accersivit.

119 79. Praescientia potentis Dei non ex nobis habet causam; 2382
praescire autem quae debemus facere, ex nobis oritur; nisi enim debuissemus facere, nec ipse praesciret, et non futurum esset. Et quidem praescientia Dei vera est et inviolabilis, sed non ipsa est causa cur eveniat omnino futurum; sed quia debemus facere hoc vel hoc, praescit.

149 1. In sancta quidem Trinitate consubstantiali et vivifica con- 2383
fitere unam naturam, unam voluntatem, unam actionem, unam virtutem et potentiam et dominationem, quia etiam una est deitas, tres hypostases sive tres personae, servante unaquaque persona
375 suam proprietatem. In oeconomia autem incarnationis unius ex sancta Trinitate, scilicet Domini nostri Iesu Christi, duas naturas,

---

2381. MG 94, 1544. 2382. MG 94, 1577. 2383. MG 95, 9.

δύο φύσεις, θεότητός τε καὶ ἀνθρωπότητος, δύο θελήσεις 388
ὡσαύτως καὶ ἐνεργείας, μίαν ὑπόστασιν ἤγουν ἓν πρόσωπον, 390
ὅτι εἷς καὶ αὐτός ἐστιν ὁ πρὸ τῶν αἰώνων γεννηθεὶς ἀρρεύστως 385
καὶ ἀσωμάτως, καὶ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων ἐκ τῆς ἁγίας
ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς θεοτόκου κυηθεὶς ἀρρήτως καὶ ἀρ- 429
ρυπώτως· ὅλος ἄνθρωπος ὁ αὐτὸς καὶ Θεός, ἐν μιᾷ ὑποστάσει
γνωριζόμενος ἀπαθὴς θεότητι, καὶ παθητὸς τῷ προσλήμματι·
σῶα μετὰ τόκον φυλάξας δηλαδὴ τῆς παρθενίας τὰ σήμαντρα, 432
τουτέστι τὰς σφραγῖδας.

De duabus in Christo voluntatibus.

2384 8. Ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος ἐπειδὴ μὲν 149
διάφορος ἡ ἑκάστου ὕπαρξις, τρεῖς ὑποστάσεις εἰσίν. Ἐπειδὴ
δὲ οὐκ ἰδιοτρόπως οὐδὲ ἀδιαιρέτως καὶ ἀποτετμημένως ἑκάστη
θέλει καὶ ἐνεργεῖ, ἀλλ' ἑνιαίως, οὐ τρεῖς θεοί, ἀλλ' εἷς Θεός.

2385 19. Αὐτὸς γὰρ [ὁ Θεός] ἡμῖν τὴν δύναμιν τῆς ἀγαθοεργίας 329
ἐδωρήσατο· αὐτεξουσίους δὲ ἡμᾶς ἐποίησεν, ἵνα ἐξ αὐτοῦ καὶ
ἐξ ἡμῶν τὸ ἀγαθὸν γίνοιτο. Παντὶ γὰρ τῷ προαιρουμένῳ τὸ
ἀγαθὸν ὁ Θεὸς συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν, ὅπως τὸ κατὰ φύσιν
φυλάξαντες τῶν ὑπὲρ φύσιν τύχωμεν.

2386 27. Κατὰ μὲν οὖν τὴν φυσικὴν διαφορὰν δύο τὰ θελήματα 389
ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐκ ἐναντία. Οὐδὲ γὰρ
ἐναντίον τῷ θείῳ θελήματι τὸ φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου θέλημα,
οὔτε ἡ φυσικὴ θελητικὴ δύναμις, οὔτε τὰ φυσικῶς αὐτῇ ὑπο-

---

divinitatis nempe et humanitatis, duas pariter voluntates et actiones, 388 390
sed unam hypostasim sive unam personam, quia unus et idem est 385
qui ante saecula genitus est sine fluxu et sine corpore, et qui
postremis temporibus ex sancta semper virgine Maria deipara in- 429
effabiliter et sine inquinatione conceptus est; idem totus homo et
Deus, qui in una persona agnoscitur impassibilis divinitate, et
passibilis assumpta natura; qui salvas post partum servavit virgini- 432
tatis notas, id est signacula.

2384 8. Quandoquidem in Patre et Filio et Spiritu Sancto subsistentia 149
diversa est, tres sunt hypostases. Cum vero quaeque illarum non
seorsim ac separatim velit et operetur, sed coniunctim, unaque
ratione, ideo non tres dii sunt, sed unus Deus.

2385 19. Ipse enim [Deus] boni nobis operis potestatem dedit, liberi- 329
que nos arbitrii fecit, ut et ex ipso et ex nobis oriatur bonum.
Deus quippe omni qui bonum eligit adiutor est in bonum, ut,
servato quod naturae consentaneum est, consequamur illa quae
naturam superant.

2386 27. Sunt ergo in Domino nostro Iesu Christo pro naturarum 389
diversitate duae voluntates, non contrariae. Non enim humana
naturalis voluntas divinae adversatur, nec naturalis facultas volendi,
nec quae ei naturaliter subiecta sunt, nec naturalis usus voluntatis.

2384. MG 95, 136. 2385. MG 95, 149. 2386. MG 95, 157.

κείμενα, οὔτε ἡ φυσικὴ χρῆσις τῆς θελήσεως. Πάντων γὰρ
396 τῶν φυσικῶν τὸ θεῖον θέλημα δημιουργόν. Τὰ δὲ παρὰ φύσιν μόνα ἐστὶν ἐναντία τῷ θείῳ θελήματι· ὅπερ ἐστὶν ἡ κατ' οἰκείαν γνώμην τῶν ἁμαρτικῶν ἡδονῶν ὄρεξις, τουτέστιν, ἡ ἁμαρτία. Ταύτην ὁ Κύριος οὐκ ἀνέλαβεν· «Ἁμαρτίαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [Is 53, 9]. Ἐπειδὴ δὲ μία τοῦ Χριστοῦ ἡ ὑπόστασις, καὶ εἷς ὁ Χριστός, εἷς ὁ θέλων κατ' ἄμφω τὰς φύσεις· ὡς Θεός, εὐδοκῶν, καὶ ὡς ἄνθρωπος, ὑπήκοος γενόμενος.

Adversus Nestorianorum haeresim.

429 43. Θεοτόκον τὴν ἁγίαν παρθένον κηρύττομεν, ὡς Θεὸν 2387
Κύριον καὶ ἀληθῶς ἐξ αὐτῆς σαρκωθέντα γεννήσασαν. Χριστοτόκον δὲ αὐτὴν ἴσμεν· Χριστὸν γὰρ ἐγέννησε. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπ' ἀναιρέσει τῆς θεοτόκου φωνῆς ὁ θεήλατος Νεστόριος ταύτῃ κατεχρήσατο, οὐ χριστοτόκον, ἀλλ' ἐκ τοῦ κρείττονος αὐτὴν θεοτόκον κατονομάζομεν.

Homilia in ficum arefactam.

230 3. [Ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὔα] εἰ καὶ γυμνοὶ ἦσαν τῷ σώματι, 2388
ἐσκέποντο τῇ θείᾳ χάριτι. Οὐκ ἦν αὐτοῖς σωματικὸν περιβόλαιον, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἔνδυμα ἀφθαρσίας· ὅσον γὰρ διὰ τῆς ὑπακοῆς ᾠκειοῦντο τῷ Θεῷ, τοσοῦτον τῷ τῆς ἀφθαρσίας
300 ἐνδύματι. Παρακούσαντες δὲ ἐμακρύνθησαν τῆς σκεπούσης αὐτοὺς χάριτος. Ἐγυμνώθησαν τῆς πρὸς Θεὸν ἐκστάσεως

---

396 Omnium enim naturalium divina voluntas creatrix est. Quae autem sunt contra naturam, ea sola sunt contraria voluntati divinae: nempe criminalium voluptatum secundum proprium placitum appetitus, id est, peccatum. Hoc Dominus non assumpsit: *Peccatum enim non fecit, nec dolus inventus est in ore eius.* Quia autem una est Christi persona, et unus Christus, unus est qui vult per utramque naturam: ut Deus, probans, et ut homo, oboediens factus.

429 43. Virginem sanctam deiparam esse praedicamus, ut quae 2387
Deum Dominum vere ex se incarnatum genuerit. Christiparam quoque illam esse scimus; Christum enim genuit. At quia a Deo immissus Nestorius ea voce ad tollendum nomen deiparae abusus est, non christiparam, sed a meliore deiparam eam nominamus.

230 3. [Adam et Eva] etsi nudi erant corpore, tegebantur divina 2388
gratia. Nullum erat iis corporale operimentum, sed erat iis vestis incorruptionis; quantum enim per oboedientiam familiares erant
300 Deo, tantum vesti incorruptionis. Postquam inoboedientes fuerunt, procul facti sunt a tegente illos gratia. Nudati sunt excessu ad

---

2387. MG 95, 224. 2388. MG 96, 580.

καὶ θεωρίας· εἶδον ἑαυτῶν τὴν τοῦ σώματος γύμνωσιν· ἐπεπόθησαν τὰ τοῦ βίου τερπνά· ἐπεισήχθησαν τῷ λιτῷ καὶ ἀκτήμονι βίῳ.

Homiliae in dormitionem B. V. Mariae.

2389 Hom. 2, c. 8. Ἡμεῖς ἐκλείσαμεν τὸν παράδεισον, σὺ τοῦ 435
τῆς ζωῆς ξύλου τὴν εἴσοδον ἀνεπέτασας. Ἐκ τῶν χρηστῶν δι' ἡμῶν ἦλθε τὰ λυπηρά· διὰ σοῦ ἐκ τῶν λυπηρῶν ἐπανῆλθεν ἡμῖν τὰ χρηστότερα. Καὶ πῶς θανάτου γεύσῃ, ἡ ἄχραντος; Σὺ πρὸς ζωὴν γέφυρα, καὶ κλίμαξ πρὸς οὐρανόν· καὶ πρὸς ἀθανασίαν ὁ θάνατος πορθμεῖον γενήσεται. Ὄντως μακαρία σύ, παμμακάριστε.

2390 2, 18. Ἐν τῇ Εὐθυμιακῇ ἱστορίᾳ, τρίτῳ λόγῳ, κεφαλαίῳ 436
τεσσαρακοστῷ, οὕτως αὐτολεξεὶ γέγραπται· «. . . Ὑπολαβὼν δὲ Ἰουβενάλιος ἀπεκρίθη· Τῇ μὲν ἁγίᾳ καὶ θεοπνεύστῳ γραφῇ 78
οὐκ ἐμφέρεται τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν τῆς ἁγίας θεοτόκου Μαρίας· ἐξ ἀρχαίας δὲ καὶ ἀληθεστάτης παραδόσεως παρειλήφαμεν ὅτι ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐνδόξου κοιμήσεως αὐτῆς οἱ μὲν ἅγιοι σύμπαντες ἀπόστολοι, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἐθνῶν τὴν οἰκουμένην διαθέοντες, ἐν καιροῦ ῥοπῇ μετάρσιοι συνήχθησαν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πρὸς αὐτὴν οὖσιν ὀπτασία αὐτοῖς ἀγγελικὴ γέγονε, καὶ θεία ὑμνῳδία ἠκούετο κρειττόνων δυνάμεων. Καὶ οὕτω θείᾳ δόξῃ καὶ ἐπουρανίῳ εἰς χεῖρας Θεοῦ τὴν ἁγίαν παρέθετο ψυχὴν ἀρρήτῳ τινὶ λόγῳ. Τὸ δὲ θεοδόχον αὐτῆς σῶμα μετὰ ἀγγελικῆς καὶ ἀποστολικῆς ὑμνῳδίας ἐκκομισθὲν καὶ κηδευθὲν

Deum et contemplatione; viderunt sui corporis nuditatem, expetiverunt vitae oblectamenta; detrusi sunt ad tenuem et inopem vitam.

2389 2, 8. Nos paradisum clausimus, tu ligni vitae iter patefecisti. 435
Per nos ex laetis tristia venerunt; ex tristibus contra laetiora per te redierunt. Quo autem modo morti obnoxia efficeris, o immaculata? Tu vitae pons et scala caeli; mors ad immortalitatem ponto erit. Vere tu beata es, o beatissima.

2390 2, 18. In Euthymiaca historia, lib. 3, cap. 40, ita diserte scriptum 436
est: «. . . Iuvenalis ita respondit: Etsi quae in sanctae deiparae 78
Mariae morte contigerunt, in sanctis ac divinitus inspiratis scripturis non referuntur, tamen ex antiqua et verissima traditione accepimus quod tempore gloriosae eius dormitionis universi sancti apostoli, qui pro salute gentium orbem peragrabant, in momento temporis per aëra sublati Hierosolymam collecti sunt; cumque illic essent, apparuit iis visio angelica, et divina melodia audita est supernarum potestatum. Et sic cum divina et caelesti gloria animam sanctam in manus Dei ineffabiliter tradidit. Eius autem corpus, quod Deum susceperat, cum angelorum et apostolorum

---

2389. MG 96, 733. 2390. MG 96, 748.

ἐν σορῷ τῇ ἐν Γεθσημανῇ κατετέθη· ἐν ᾧ τόπῳ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡ τῶν ἀγγέλων χοροστασία καὶ ὑμνῳδία διέμεινεν ἄπαυστος. Μετὰ δὲ τὴν τρίτην ἡμέραν τῆς ἀγγελικῆς ὑμνῳδίας παυσαμένης, παρόντες οἱ ἀπόστολοι, ἑνὸς αὐτοῖς ἀπολειφθέντος Θωμᾶ, καὶ μετὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἐλθόντος, καὶ τὸ θεοδόχον σῶμα προσκυνῆσαι βουληθέντος, ἤνοιξαν τὴν σορόν. Καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτῆς τὸ πανύμνητον οὐδαμῶς εὑρεῖν ἠδυνήθησαν, μόνα δὲ αὐτῆς τὰ ἐντάφια κείμενα εὑρόντες, καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ἀφάτου εὐωδίας ἐμφορηθέντες, ἠσφαλίσαντο τὴν σορόν. Καὶ τὸ τοῦ μυστηρίου τὸ θαῦμα ἐκπλαγέντες, τοῦτο μόνον εἶχον λογίζεσθαι, ὅτιπερ ὁ εὐδοκήσας κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν σαρκωθῆναι καὶ ἐνανθρωπῆσαι ἐξ αὐτῆς, καὶ γεννηθῆναι σαρκὶ Θεὸς
432 Λόγος καὶ Κύριος τῆς δόξης, καὶ μετὰ τὸν τόκον τὴν αὐτῆς ἄφθορον παρθενίαν διαφυλάξας, αὐτὸς εὐδόκησε καὶ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποβίωσιν, τὸ ταύτης ἄχραντον καὶ ἀμίαντον σῶμα τῇ ἀφθαρσίᾳ τιμῆσαι, καὶ μεταθέσει πρὸ τῆς κοινῆς καὶ καθολικῆς ἀναστάσεως.»

---

cantu elatum, rite depositum est in tumulo qui est in Gethsemani; ubi per tres dies angeli choros agere et canere non destiterunt. Post tres autem dies cessavit angelorum cantus; praesentes autem apostoli, cum Thomas, qui solus abfuerat, post tertium diem advenisset, et corpus quod Deum susceperat venerari voluisset, aperuerunt tumulum. Ac laudatissimum quidem eius corpus omnino invenire non potuerunt; cum autem sola eius linteola iacentia invenissent, et ineffabili odore, qui ex illis exibat, perfusi essent, tumulum clauserunt. Et mysterii admiratione perculsi, hoc solum cogitare potuerunt, quod cui placuit in propria persona ex illa incarnari, hominem fieri, et in carne nasci, Deus Verbum et Dominus
432 gloriae, quique post partum integram servavit eius virginitatem, eidem placuit, postquam illa de hoc mundo migravit, intactum et immaculatum eius corpus incorruptione et translatione ante communem et universalem resurrectionem honorare.»

S. GREGORIUS TURONENSIS, 538–593/4.

Libri Miraculorum, ca 590.

436 Lib. 1 *(In gloria martyrum)*, c. 4. Impleto [a] beata Maria 2290 b
huius vitae cursu, cum iam vocaretur a saeculo, congregati sunt omnes apostoli de singulis regionibus ad domum eius. Cumque audiissent quia esset assumenda de mundo, vigilabant cum ea simul; et ecce Dominus Iesus advenit cum angelis suis, et accipiens animam eius, tradidit Michaelo angelo et

---

2290 b. MGh, Script. rer. Merov. 1 (ed. B. Krusch), 489; ML 71, 708.

recessit. Diluculo autem levaverunt apostoli cum lectulo corpus eius, posueruntque illud in monumento, et custodiebant eum, adventum Domini praestolantes. Et ecce iterum adstetit eis Dominus, susceptumque corpus sanctum in nube deferri iussit in paradiso; ubi nunc, resumpta anima, cum electis eius exsultans, aeternitatis bona, nullo occasura fine, perfruetur.

2290 c 1, 8 (9). Maria vero, gloriosa genitrix Christi, ut ante 432
partum, ita virgo creditur et post partum, quae, ut supra 436
diximus, angelicis choris canentibus, in paradiso, Domino praecedente, translata est.

2290 c. MGh, Script. rer. Merov. 1, 493; ML 71, 713.

INDEX THEOLOGICUS.

Numeri intra cancellos [ ] positi remittunt ad eumdem Indicem theologicum, ceteri, ad numeros marginales. Typis crassioribus signantur loci patrum graecorum aut syrorum, aliis, patrum latinorum. Numeris vero intra parentheses ( ) indicantur loci qui obici solent (cf. Praefat.).

RELIGIO REVELATA.

Revelatio.

Lex vetus.

Lex nova, evangelium.

46 Non est nisi unica ecclesia Christi 408 435 573 589,
47 quae omnibus hominibus ad salutem consequendum necessaria est 56 226 537 557 637 1346 1858 2269 2273 2274 2275.
48 Vera Christi ecclesia notis certis dignosci potest 1535 1580.
49 Genuinae Christi ecclesiae soli competit principiorum et membrorum sanctitas 226 516 525 544 838,
50 unitas fidei et regiminis 6 7 56 93 188 192 213 241 257 292 296 435 555 556 587 865 1242 1379,
51 catholicitas 79 556 838 839 1243 1422 1548 1562 1580,
52 et apostolicitas 210 213 237 292 293 296 297 298 329 341 589 1242 1580,
53 cuius argumentum et condicio est coniunctio cum Petri successore 574 1261.

Primatus Petri et romani pontificis.

54 Inter apostolos Petrus primatum iurisdictionis in ecclesiam a Christo accepit 381 387 436 489 555 571 706 810 1261 1379 1526 2191.
55 Petrus Romam venit ibique mortuus est 11 106* 297 341 611* 651* 652* 1092.
56 Romae sedem suam collocavit et episcopum romanum successorem in primatu instituit 54 188 208 210 211 296 575 897 1092 1242 1418 2178.
57 Romani pontifices sibi semper attribuerunt primatum 19 21 25 27 29 2014 2018 2178* 2179* 2186.
58 Semper a primo saeculo ecclesia romana habita est tamquam centrum unitatis 52 53 55 106* 107 187 210 211 574 575 580 1242 2015*,
59 et romani pontificis ut successoris Petri suprema potestas in universam ecclesiam agnita est 107 265 383 573 574 655 1346 1507 1892 2178.

Episcopi.

60 Episcopi fuerunt legitimi successores apostolorum 20 21 48 49 56 65 188 190* 209 212 237 242 257 296 341 438 516 602 1244 2332,
61 quamvis diversus forte fuerit iuxta diversas ecclesias modus quo facta fuerit primaeva iurisdictionis transmissio 9 73 237 1205 1357 1371 2164 2165.

Infallibilitas.

62 Ecclesia est infallibilis in tradenda Christi doctrina 213 295 1581.
63 Romanus pontifex ex cathedra docens infallibilitate gaudet 294 580 1507 1892 2178 2187.
64 Episcopi in oecumenico concilio congregati agniti sunt semper ut fidei iudices infallibiles 785 792 1250 1419 2185 2186 2291.

SACRA SCRIPTURA.

Inspiratio.

65 Libri sacri, Spiritu Sancto inspirante conscripti, Deum habent auctorem 22 149 185 203 400 404 483 488 1045 1286 1479 2158 2302.
66 Inspiratio consistit in actione Dei moventis, ad modum instrumenti, intellectum et voluntatem hagiographi 149 162 163 175 179 388 1609 1766 2302.

Canonicitas.

TRADITIO.

DEUS UNUS.

Exsistentia Dei.

88 ex gubernatione providentiae 110 172 269 422 742 987 1032 1557,
89 ex dictamine conscientiae 411 512 1146 1557 2315,
90 nec revelatio positiva necessaria est ad hanc Dei naturalem cognitionem (227) 1182 1508.
91 Haec cognitio est omnibus hominibus aliquo modo congenita 130 270 332 403 425 512 662 987 1182 1841 2093 2137 2338.
92 De immediata Dei perceptione in hac vita 1545.
93 Exsistentia Dei demonstrari potest a posteriori 334 1596 2339.

Essentia Dei et attributa.

94 Essentia Dei est ipsum esse; unde nomen eius proprium est Iahve 729 731 857 993 1015 1046 1262 1367 1489 1493 1649 1669 2098 2345.
95 Deus est esse per se et independens 754 860 861 932 991 993 1367 1489.
96 Attributa divina realiter idem sunt ac divina substantia 1481 1664 1666 1669 1676 1748.
97 Deus est simplicissimus, ita ut nullam omnino admittat compositionem 321 424 451 754 756 786 911 923 1041 1066 1122 1128 1266 1660 1669 2066 2067 2081,
98 spiritualis 111 152 164 (374) 424 451 452 472 534 894 1066 1075 1105 1128 2050 2094 2351,
99 omni perfectione infinitus 229 423 815 1042 1320 1712 2081 2341,
100 immensus et ubique praesens 85 177 205 266 424 472 608 754 815 860 893 894 1070 1266 2119 2156 2304 2353.
101 prorsus immutabilis 111 321 814 815 1046 1493 1663 1758 2264,
102 aeternus 110 152 161 164 206 331 608 628 814 860 1015 1481 2264,
103 unus et unicus 45 191 196 203 275 290 322 331 515 608 625 728 814 1551 2236 2341,
104 omnipotens 111 171 194 266 323 325 402 542 628 815 1366 1711 1741.

Cognitio Dei.

105 Nulla creatura naturaliter potest Deum videre 236 270 451 452 747 891 913 986 1075 1106 1123 1125 1126 1128 1161 1398 1653 2150 2212.
106 De visione Dei per oculum corporeum 1786 1787.
107 Ad visionem Dei creatura potest elevari, ut fit pro angelis et beatis 236 822 988 989 1106 1114 1398 1752 1786 (2150) 2303.
108 Deus est incomprehensibilis et ineffabilis 164 270 450 603 735 747 756 786 860 861 900 923 931 984 1023 1041 1042 1075 1124 1125 1127 1128 1161 1209 1266 1393 1505 2160 2338.
109 Non possumus essentiam Dei proprie cognoscere 130 270 416 623 718 821 861 923 988 1048 1049 1121 1122 1130 1161 2073 2284 2340,
110 sed aliquo modo per varias notiones quae illam exprimunt 331 403 423 424 455 532 603 786 821 908 930 985 1047 1048 1049 1122 2094,
111 «minime tamen falso conceptu» (Cyr. Al.) 1047 2073;
112 illae notiones non eodem modo intelleguntur de Deo ac de creaturis 270 623 733 754 908 938 1028 1320 1596 2313.
113 Perfectiones Dei ex creaturis eruimus: via negationis 110 423 718 1048 1658 2074 2284 2340 2347,

Scientia Dei, providentia.

Voluntas salvifica, praedestinatio, reprobatio.

DEUS TRINUS.

Exsistentia et natura Trinitatis.

141 Deum esse trinum ex traditione trium primorum saeculorum constat 20 (?) 23 28 40 80 108 112 113 117 126 128 164 165 180 191 235 256 307 371 376 377 408 414 445 470 479 502 541 546 596 611 681 701 1650 [cf. 465].

142 Contra arianismum patres posteriores ad illam constantem traditionem appellaverunt 757 782 898 1107.

143 In vetere testamento vestigia quaedam Trinitatis inveniuntur 1090 1129,

144 speciatim in textu Gn 1, 26: 235 518 1399 1673 1860.

145 Trinitas exprimitur in formula baptismi 784 789 857 917 1246 1682 2082 [cf. 465].

146 De commate ioanneo 378 557 2216 2251.

147 De theophaniis 127 182 290 672 864 937 1400 1653.

148 Distinguuntur et tamen unum sunt Pater, Filius et Spiritus Sanctus (89 91) 164 179 371 502 596 611 714 737 738 768 776 778 779 904 907 911 915 1068 1269 1368 1672 1682 2084 2126 2280,

149 ita quidem ut in unitate naturae tres exsistant personae 371 376 378 782 789 898 907 911 920 926 953 996 997 999 1008 1017 1029 1071 1650 1668 1752 2090 2132 2251 2261 2337 2362 2383 2384.

150 Sanctissima Trinitas est mysterium 204 632 668 738 779 816 834 859 878 910 915 996 1029 1069 1269 1672 2084 2280 2337.

Personae Trinitatis.

151 Solus *Pater* non procedit 431 479 608 634 679 814 880 915 917 932 934 936 983 1009 1040 1081 1657 1681 2220 2342 2348.

152 *Filius* non factus est 164 442 545 675 678 756 758 761 764 765 866 942 971 1081 1086 2075 2076,

153 sed a Patre vere genitus est 153 373 374 391 541 545 608 668 674 678 760 765 816 823 826 866 896 902 910 942 983 1039 1043 1271 2085 2220 2343,

154 generatione non libera (145 608) 775 1102 2106,

155 non tamen coacta 775 879 1102,

156 sed voluntaria et naturali 145 862 879 971 1102 2066 2068 2126.

157 Filius est Patri coaeternus 130 137 (?) 182 200 205 391 393 401 431 442 470 539 608 (?) 609 611 668 676 679 760 761 813 816 823 877 910 934 935 936 1009 1014 1040 1262 1316 1460 1816 2076 2126 2343,

158 et consubstantialis 153 277 (376) 392 398 409 540 541 677 755 756 758 767 768 769 783 787 866 868 880 896 909 912 952 994 1043 1072 1168 1264 1271 1656 1677 2126 2199.

159 Inter Patrem et Filium est identitas naturae et distinctio personarum 376 409 414 536 636 862 881 902 952 970 971 1053 2067.

160 Aliquo modo Pater maior est Filio 256 374 376 608 636 896 915 925 940 1656

161 Verbum est nomen Filii proprium 45 205 290 632 770 787 899 969 994 1678 2065 2070 2348

162 Filius vocatur Dei sapientia 137 165 182 540 611 674 787 816 899 1264 1460 2075 2348,

CREATIO.

Creatio in genere.

Angeli.

Doctrina Augustini de creatione mundi:

Homo.

Homo primigenius.

Gubernatio divina.

VIRTUTES.

Virtutes in genere.

Fides.

Spes.

Caritas.

Religio et cultus sanctorum.

PECCATUM.

Peccatum personale.

Peccatum originale.

300 Per peccatum Adam perdidit cetera dona indebita 183 225 703 1150 1727 1883 1967 2036 2122 2388.

301 Servavit tamen liberum arbitrium 244 349 398 1022 1406 1883 2036 2038 [cf. 221].

302 Peccatum Adami in omnes homines pertransivit 224 255 286 486 496 586 683 684 698 715 717 763 804 967 1077 1184 1185 1228 1229 1290 1291 1341 1715 1791 1871 1872 1876 1877 1899 1951 2007 2013 2122 2123 2181 2207.

303 Peccatum originale naturali generatione traducitur a patre 586 1077 1456 1715 1728 1870 1918 1960 2007 2195;

304 habet rationem voluntarii 1876 1877 1969 1972 2010.

305 Quae sit essentia peccati originalis eiusque habitudo ad concupiscentiam 1871 1872 1887 1911 1972.

306 De sorte infantium sine baptismo morientium 1012 1441 1456 1525 1878 1882 1901 1908 1924 1946 1997 2271.

307 Errores *Pelagianorum* de peccato originali et sorte infantium 1525 1878 1967 1976 2016 2019 2025.

GRATIA ACTUALIS.

Necessitas.

308 Ad omne opus bonum salutare gratia est absolute necessaria 220 348 558 1003 1153 1219 1302 1455 1456 1569 1572 1719 1733 1791 1821 1832 1835 1855 1883 1890 1902 1903 1914 1936 1937 1938 1954 1966 2004 2200 2202 2243 2272 2276 2359.

309 Sine gratia potest homo actus quosdam naturaliter honestos ponere 1162 1528 1733 1809 1905 2244 2272.

310 Deus impossibilia non iubet 1220 1795.

311 Quo sensu actus peccatorum sint peccata 1450 1472 1528 1943 2037,

312 item actus infidelium 415 982 1162 1463 1528 1729 1902 1903 1904 1905 2041 2042 2244 2245.

313 Sine gratia nequit homo legem diu servare 1162 1719 1731 1933 1941.

314 Etiam ad initium fidei et conversionis gratia necessaria est 114 808 (892) 963 (1155) 1165 1177 1204 (1207 1219) 1450 1569 1571 1734 1736 1936 1940 1968 1978 1979 1980 1981 1982 1984 2004 2005 2006 2034 2045 (2052 2053) 2163 2227 2243 2246 2278.

315 Sine gratia nequit homo diu concupiscentiae et gravibus tentationibus resistere 548 1191 1210 1263 1404 1406 1592 1718 2201.

316 Nemo potest sine speciali privilegio gratiae a concupiscentia et peccatis levibus esse prorsus immunis 527 981 1509 1536 1720 1722 1733 1737 1794 1801 1846 1888 1894 1918 1921 1976 2091 2201.

317 Gratia necessaria est etiam homini iam perfectissime iustificato 1792 2159 2201.

Perseverantia.

318 Omnes iusti perseverare possunt si volunt 1177 1945 1955 1956,

319 non tamen diu sine auxilio gratiae 485 1153 1956 2227.

320 Perseverantia finalis est magnum Dei donum 1958 1960 1992 1993 1995 1999 2002 2005 2028.

321 Quid sit haec perseverantia finalis 1947 1949 1992 1993 1999 2002 2028.

Natura gratiae.

Appellationes et divisiones.

Gratia et libertas.

Gratuitas.

Distributio.

GRATIA HABITUALIS.

Ordo supernaturalis.

Iustificatio.

Meritum.

VERBUM INCARNATUM.

PERSONA CHRISTI.

Vera divinitas.

Vera humanitas.

Unio naturae divinae et humanae.

Consectaria huius unionis.

OPUS CHRISTI.

Necessitas incarnationis.

406 Nisi Adam peccasset, incarnatio non habuisset locum 254 492 765 1218 1517 1929 2087 2213 2305.

407 Deus potuit quidem redemptionem humani generis alio modo efficere 767 1577 2149 2195 2204,

408 ideoque incarnatio est liberum Dei donum 99 127 909 1103 1517 2289;

409 aliquo sensu tamen necessaria dici potest 31 612 751 767 961 1006 1675 1915 1929 2127 2182 2204 2213 2241 2311.

Finis incarnationis.

410 Finis incarnationis et passionis Christi est salus hominum 12 26 40 66 74 75 99 108 112 128 131 389 508 901 991 1089 1917 2007 2307,
non angelorum 356 (1369) 1843 1917 2265 2307,

411 et amoris erga homines manifestatio 98 248 1103 1589 1595.

412 Christus voluit hominibus dare exemplum vitae 201 398 401 632 634 669 995 1589 1715 1929 2369,

413 eos redimere a peccato et servitute diaboli 31 69 89 130 221 249 370 399 405 492 498 533 669 680 684 691 763 799 889 928 1007 1014 1052 1077 1085 1103 1198 1201 1218 1221 1252 1257 1401 1527 1655 1675 2031 2063 2149 2182 2195 2369,

414 iis reddere gratiam et immortalitatem 33 127 345 634 711 718 751 752 767 798 828 829 831 1016 1715 1818 1929 2069 2370,

415 sicque eos reducere ad pristinum statum per peccatum Adami amissum 223 255 394 399 405 563 612 703 717 740 762 767 799 829 890 928 946 998 1007 1160 1185 1777 1857 2038 2086 2115 2141 2188 2192 2207 2211 2242 2369.

Consecutio illius finis.

416 Redemptionem Christus effecit per modum veri sacrificii 18 33 76 492 498 664 669 673 751 794 1085 1201 1221 1289 1655 1915 2129 2188 2209 2270 2311,

417 quod in cruce Deo obtulit 406 889 901 1103 2188,

418 ipse sacerdos et hostia 1007 1016 1063 1221 1268 1595 1608 1745 2040 2217 2263,

419 et per modum verae satisfactionis vicariae 62 140 482 552 565 664 673 691 751 767 831 906 1252 1342 1401 1675 1916 2031 2049 2311,

420 Deo, non diabolo, persolutae (508) 1016 (1257) 1675 (2311).

421 Satisfactio haec est superabundans 492 831 1185 2211

422 et universalis 12 224 664 669 751 767 906 927 998 1184 1221 1252 1275 1313 1527 2031 2149 2188.

423 Sic Christus factus est mediator inter Deum et homines 701 766 769 873 1016 1462 1500 1595 1746 1836 1857 2184 2188.

424 et gratiae dantur per eum et propter eum 7 18 61 405 1208 1274 1279 1527,

425 etiam eae quibus sub vetere lege degentes iustificari poterant 45 57 61 1426 1595 1727 1857 1884 1891 2196.

426 Anima Christi descendit ad inferos 238 259 818 1103 1104 1369 2210 2262.

427 Christus ascendit in caelum secundum naturam humanam 191 259 1784 2010 2211 2262 2289.

428 Iudicabit vivos et mortuos 31 33 101 125 191 290 552 647 1014 2262.

MARIA MATER DEI ET VIRGO.

429 Maria fuit vere mater Dei 42 223 711 788 1017 1086 (1113 b 1113 d) 1400 (2057 a) 2059 2064 2242,
«deipara» (θεοτόκος) 680 745 2054 2058 2060 2125 2171 2364 2378 2379 2383 2387;

430 virgo fuit in conceptione 112 191 222 224 277 330 358 380 394 633 634 711 730 745 796 910 995 1017 1077 1209 1289 1361 1518 1808 2177 2182 2194 2195 2217 2290 a 2372,

431 in partu (358 476) 495 1014 1289 1327 1430 1518 1808 1975 2177 2182 2184 2194 2217 2242 2312 2331 2372.

432 et mansit virgo post partum (330 380) 745 1073 1111 1361 1518 1643 2133 2177 2194 2217 2228 2289 2290 c (ad calcem libri) 2372 2383 2390.

433 Maria est nova Eva, in mysterio redemptionis cooperatrix 141 224 358 715 1578 1644.

434 Sanctitas Mariae est omnino singularis 745 927 (?) 1643 1794.

435 Concepta est immaculata 719 1314 1704 (?) 1794 2141 a 2242 (?) 2290 a 2336 a 2336 b 2336 c 2389.

436 Eius corpus in caelum assumptum est 2290 a 2290 b 2290 c (ad calcem libri) 2390.

SACRAMENTA.

Sacramenta in genere.

437 Sacramenta sunt signa sensibilia quae gratiam simul significant et conferunt 181 303 590 1179 1423 1424 1432 1475 1524 1601 1647 1744 1847.

438 Physice constituuntur rebus (materia) et verbis (forma) 303 1062 1329 1817 1834.

439 Inter ritus sacramentales impositio manuum speciali modo significat collationem gratiae 304 362 569 595 919 1236 1295 1359 1627 [cf. 527 562]

440 In statu legis naturae exsistebat remedium aliquod, a Deo institutum, contra peccatum originale 1909 2306.

441 In vetere lege vera sacramenta exsistebant, nec tamen per se sola gratiam conferebant 1419 1475.

442 Circumcisio fuit sacramentum veteris legis, baptismum praefigurans 134 1646 1875 2306.

443 Sacramenta conferunt abundantiorem gratiam pro meliore dispositione suscipientis 809.

444 Sacramenta cum obice recepta gratiam non conferunt; remoto autem obice, reviviscunt et infunditur gratia 1621 1625 1637 1638 2269.

445 Sacramenta baptismi, confirmationis, ordinis animae imprimunt signaculum spirituale et indelebile 712 808 847 968 1011 1233 1240 1282 1332 1337 1619 1620 1642 1713 1867,

446 et ideo numquam debent iterari 308 314 592 a 593 727 1617 1619 1621 1623 1627 2269.

447 Sacramenta gratiam conferunt ex virtute Sancti Spiritus quae ritui inest 303 607 683 835 947 1282 1329 1423 1834 2110.

BAPTISMUS.

474 Etiam infantes baptismi suscipiendi capaces semper agnovit ecclesia 201 310* 501 585 1228 1324 1439 1440 1632 1705 1725.

475 *Effectus* baptismi est regeneratio spiritualis, quae consistit in remissione omnis peccati et poenae et infusione gratiae primae 34 92 181 220 302 304 362 407 491 493 548 613 683 812 968 1228 1240 1295 1301 1331 1336 1536 1622 1715 1725 1726 1768 1864 1874 1918.

CONFIRMATIO.

476 Confirmatio est verum sacramentum 174 304 333 362 390 499 547 592 595 698 725 842 1215 1233 1240 1244 1332 1337 1358 1647 2100.

477 *Materia* remota est oleum (chrisma) benedictum 333 698 841 954 1062 1240,

478 proxima vero est unctio chrismatis in fronte facta in modum crucis 174 299 304 592 842 847 954 1844 1847.

479 *Minister* ordinarius confirmationis est episcopus 1215 1244 1359 2015*,

480 extraordinarius vero quivis presbyter 2294.

481 Adest obligatio, quamvis non stricta, confirmationis accipiendae 547 592.

482 *Effectus* confirmationis est abundantior effusio gratiae et donorum Spiritus Sancti 362 842 1240 2100 [cf. 245].

EUCHARISTIA.

Praesentia realis.

483 Sacramentum eucharistiae a Christo institutum est in memoriam passionis et mortis suae 135 708 725 1063 1192 1195 1270 1390 1519 1587 1604 1652.

484 Verbis quae refert Ioannes (6, 48 sqq) Christus promisit se carnem et sanguinem suum sensu proprio in cibum et potum esse daturum 408 491 559 870 916 1270 1365 1480 1587 1824 2116 2131 2214.

485 Christus realiter praesens est in eucharistia sub speciebus panis et vini 56 64 128 187 234 249 333 362 367 410 490 707 708 845 846 848 870 1063 1179 1192 1194 1195 1207 1333 1334 1519 1524 1652 1815 2151 2166 2214 2371.

486 Veritas praesentiae realis constat ex verbis institutionis 128 232 240 509 689 707 806 843 974 1084 1113e 1179 1340 1464 2101 2371.

487 Aliquando tamen patres eucharistiam vocaverunt signum aut figuram corporis Christi 337 343 504 509 1424 1566 2371.

488 Haec praesentia Christi non pendet a fide et dispositionibus suscipientis (504 707) 1633 (1820).

489 Panis et vinum per verba consecrationis convertuntur in corpus et sanguinem Christi 249 802 840 844 850 1035 1062 1113c 1137 1157 1227 1270 1333 1339 1340 1520 2101 2151 2231 2371.

490 Christus habet in eucharistia modum exsistendi spiritualem 806 1084 1179 1334 1365;

491 totus est sub singulis speciebus 318 2230,

492 et sub qualibet parte specierum 707 806 1035 1222 2230.

493 *Materia* eucharistiae est panis et vinum 6 128 187 249 581 582 671 707 802 840 1062 1340 1519 1524 2100 2231.

494 Vino ante consecrationem admiscendum est paululum aquae 128 240 249 410 583 1340 2371.

Communio.

Sacrificium Missae.

PAENITENTIA.

548 Venialia peccata deleri possunt per caritatem, orationem aut bona opera 493 1226 1382 1536 1781 1888 1921 2233.
549 Peccata deleta numquam redeunt 1256 (1622).

Indulgentiae.

550 Propter intercessionem martyrum poterat aliquid remitti de paenitentia canonica 552 568* 570.
551 In ecclesia exsistit thesaurus meritorum, unde peccatoribus indulgentia pro poenis debitis applicari possit 1296.

EXTREMA UNCTIO.

552 Extrema Unctio est verum sacramentum, cuius effectus est delere peccati reliquias et augere vires animi et corporis 698 1241 2015* 2092 2102 2234.

ORDO.

553 Ordo est verum sacramentum 919 1062 1214 1617 1642 2190.
554 In ecclesia clerici constituunt ordinem distinctum a laicis 19 300 366 438 753 919 1062 1236 1345.
555 Episcopatus, presbyteratus et diaconatus constituunt ordines maiores 44 49 50 413 427 1205 1236 1350 2287
556 Episcopi constituunt ordinem presbyteris superiorem 19 413 1108 1205 1236 1238 1357 (?) 1359 (1371) 1394 (2164 2165) 2287.
557 Diaconi sunt adiutores episcoporum et presbyterorum in muneribus sacris 9 20 48 84 128 1231 1236 1357.
558 Subdiaconi sunt adiutores diaconorum, tardius tantum ab ecclesia instituti 1236.
559 Ita etiam de ordinibus minoribus 300 601 1236.
560 In antiqua ecclesia mulieres poterant speciali modo Deo consecrari, ut diaconissae aut viduae, nullum autem ordinem proprie dictum accipiebant 300 413 473 1112 1231 1236.
561 *Materia* ordinis est impositio manuum 588 919 1108 1205 1214 2179 2287.
562 *Forma* est oratio quae cum illa impositione coniungitur 1214.
563 *Minister* ordinis est solus episcopus 753 1108 1234 1236 1237.
564 Minister consecrationis episcopalis est episcopus, immo tres episcopi regulariter requiruntur 588 1205 1235 1237 2300.
565 Ipsi haeretici valide ordinare possunt 1360 [cf. 450].
566 Iam antiquitus mos fuit in ecclesia ut clericis maiorum ordinum caelibatus imponeretur, aut saltem secundae nuptiae prohiberentur 366 381 1096 1350 2293 2319.
567 *Effectus* ordinis est augmentum gratiae, character, potestas spiritualis 237 1062 1119 1120 1236.

MATRIMONIUM.

568 Matrimonii fines sunt generatio prolis, adiutorium mutuum coniugum et remedium concupiscentiae 1094 1640 1642 1867 1869.
569 Quomodo matrimonium inductum sit per peccatum Adami 804 1150.
570 Matrimonium christianum est verum sacramentum 67 319 320 384 505 1094 1176 1249 1253 1640 1812 1867 1876 2108 2155 2189 2218 2374.

571 Perficitur mutuo consensu coniugum; ideoque verum adfuit matrimonium inter Mariam et Ioseph 1326 1361 1610 1868.

572 Matrimonium efficit vinculum prorsus indissolubile 86 119 420 506 507 642 854 922 1002 1212 1308 1322 1351 1352 1388 1642 1861 1863 1867 2015 (2017) 2155 2297,

573 quod ne ob adulterium quidem unius coniugis solvi possit 86 507 642 854 922 1351 1861 1863.

574 Excipitur tamen casus apostoli 1190 1307.

575 Sacramentum matrimonii efficit vinculum exclusivum 167 186 271 1097 1176 1322 2017 2189.

576 Attamen in vetere testamento aliquando polygynia tolerabatur 1641 1867 2155.

577 De secundis nuptiis 88 167 366 1097 1349 1790.

578 Ecclesiae competit impedimenta matrimonii statuere 918 2299 2301,

579 quidquid in his lex humana statuat 1212 1308 1352 1867 2299.

580 Votum castitatis impedit matrimonium subsequens 568 921 1115 1335 1378 (1789) 2015.

581 Etsi matrimonium licitum et bonum sit 1077 1115 1349 1361 1378 1876 2155 2374,

582 praestat tamen caelibatus et maxime virginitas 67 1077 1116 1253 1349 1975 2374.

NOVISSIMA.

Novissima hominis.

583 *Mors* est separatio animae a corpore 252 345 683 1030 1031 1772.

584 Post mortem non datur possibilitas merendi aut demerendi 103 487 560 561 576 578 693 886 887 966 980 1138 1172 1200 1325 1364 2268 2321.

585 *Iudicium particulare* subit anima cum de corpore exivit (646) 886 956 1200 1880 2234 a.

586 Iam ante iudicium generale animae aut beatae sunt aut torquentur 132 (259 351) 352 446 (646 688) 695 721 739 886 887 1109 1829 1930 1971 (2140) 2229 2234 a 2320.

587 *Purgatorium* exsistit, ubi animae quibus aliquid expiandum superest temporarias poenas patiuntur 352 646 741 956 1061 1467 1544 1776 1780 1920 1930 2233 2321.

588 Animae mortuorum in purgatorio detentae suffragiis vivorum iuvari possunt 187 367 382 741 852 853 1109 1206 1513 1616 1780 1930 1934.

589 Purgatorium non erit ultra diem iudicii 1776 1778.

590 In *infernum* detruduntur qui in peccato mortali decedunt 41 317 965 980 1206 2233.

591 Duplex est poena damnatorum: damnum, sc. privatio Dei 1772 1932 2266,

592 et poena sensus, sc. verus et corporeus ignis 41 78 115 166 273 284 317 396 560 646 710 837 855 958 1013 1036 1258 1370 1774 2320,

593 qui etiam animas et daemones torquet 346 646 1065 (?) 1774 2266 2320.

594 Poenae damnatorum erunt aeternae 41 78 100 102 106 115 121 124 176 191 239 273 284 290 317 396 437 446 560 579 646 710 713 724 855 976 1013 1060 1142 1384 1467 1772 1775 1779 1802 1931 1932 2267 2317 2322 2376,

Novissima mundi.

Beatitudo.

INDEX SCRIPTURISTICUS.

INDEX ALPHABETICUS
SCRIPTORUM, OPERUM, RERUM.

Numeri italicis typis expressi remittunt ad Indicem theologicum, ceteri ad numeros marginales.

B.

L.

Enchiridion Patristicum-Rouet/Journal (Herder/MCMXXII)

INDICIS THEOLOGICI SUMMA

ut inveniatur quo referant numeri marginis interioris.

INDICIS CHRONOLOGICI SUMMA

ut inveniatur ad cuius patris textus remittatur lector in ceteris indicibus.

Denzinger, H., Enchiridion Symbolorum, Definitionum et Declarationum de rebus Fidei et Morum. Editio decima tertia quam paravit CLEMENS BANNWART S. J. In 8º (Nova editio sub prelo est.)

«Optandum est, ut quilibet Theologiae lector semper duo volumnia prae manibus habeat: **Bibliam Sacram et hoc Enchiridion**; ita ut, si omnibus non licet omnia catholicae traditionis monumenta consulere, ea saltem, quae maxime authentica sunt et quasi medullam aliorum continent, frequenter adire possint. Quod perfacile est cum supradicto opere, in quo accurate referuntur et claro ordine disponuntur. Sic vitabitur periculum nimium proprio ingenio indulgendi, et permiscendi hominum inventa cum Ecclesiae doctrina.»

(Emus et Rmus D. J Card. Gibbons, Archiep. Baltimorensis.)

«Utinam omnes sacerdotes totum plane penetrent hunc librum et in mentem recipiant quae eo continentur. Quo facile poterunt cognoscere quae sint singulae doctrinae Ecclesiae, atque firmiter condi in fide et ipsi et fideles sibi crediti, id quod utilissimum erit nostris praesertim temporibus, cum ubique se pandat cupiditas rerum novarum neque se a rebus fidei et morum abstineat.» (Pastoralblatt, Köln a. Rh.)

«In hoc libro fides theoretica et practica Ecclesiae invenitur, qualem ipsa formulavit. Neque laicis quidquam neque clericis magis necessarium esse videtur, hac maxime aetate eximie dedita examinibus criticis, quam huius generis Manuale.» (L'Université Catholique, Lyon 1906.)

Kirch, C., S. J., Enchiridion Fontium Historiae ecclesiasticae antiquae quod in usum scholarum collegit. Editio secunda et tertia, aucta et emendata. In 8º

«Hoc opus mirabiliter confectum est. Nefas sit, ut non commendetur alumnis seminariorum et clero in generali, quia desideratur a nimio tempore et iam omnino hoc desiderium completum est. In omnium manibus esse debeat qui eiusmodi res tractant sive ut historici sive ut controvertistae.» (The Examiner, Bombay.)

«Seminariorum alumni et sacerdotes qui sibi comparaverint hoc *Enchiridion* a P. Kirch editum, eo parvam sed selectam bibliothecam possidebunt, ex qua, cum perfectam eius peritiam acquisiverint, arma omnimoda ad sustinenda et committenda certamina apologetica et pugnacia, sive scripto sive voce id agent, desumere poterunt: talibus armis ornati certe erunt invincibiles.» (La Civiltà Cattolica, Roma.)